

અમદાવાદ-જયપરમાં 'સત્ય સાહિત્ય મંદિરાલય' અને
સિંધુ-અખિલનંદના મળધણી મુદ્રિત

નાશવંત ધન ખર્ચાને ધર્મરૂપી સાચું ધન ક્રમાવા જોટલી અમ્લસવાળા

બુદ્ધિમાન સજ્જનોને શ્વાસ તક

જેના વાંચન-શ્રવણથી માણસના હૃદયમાં ધર્મ, નીતિ અને સદાચારના સંસ્કારો વધે, તેવા શુભ અર્થો દાનતરીકે, ભેટતરીકે અને લઢાણીતરીકે અપાય, એના જેવું કદાપણુમરેણુ મન, બુદ્ધિપૂર્વકનો સજ્જનોનો સત્કાર અને સગાંવહાણાં, મિત્ર-પડોશી તથા જ્ઞાતિબંધુઓની મદત્તની સેવા બીજી નથી.

આ વાત લખીને ધનવાનો પાસે આ સરેયા દાન કે સહાય માગતી નથી; પણ પુણ્યપ્રાપ્તિ માટે પ્રેરેલી સૂચના પહોંચાડે છે. આશા છે કે આ સૂચના નકામી નહિ જાય, અને આ સરેયાનાં અથવા બીજાં જે પણ પુસ્તકો જેમને વધારે ગમી જાય; તેઓ તે પુસ્તકો તેના ચોખ્ખા અધિ-કારીઓમાં, સગાંવહાણાંઓમાં અને મિત્ર-પડોશીઓ તથા જ્ઞાતિબંધુઓ વગેરેમાં છૂટથી વહેંચશે; તથા જ્યાં તેની કિંમત ખાસ આપવા ઈચ્છે, અથવા તેમની પાસે કાંઈ પણ કિંમત લેવા જવી હાજે; તો તે જેને પણ અપાય તેઓ તે પુસ્તકને એક વાર કે એથી વધુ વાર પૂરી કાળજીથી વાંચે કે સાંભળે એટલી કબૂલતરૂપી કિંમત લેવી, એ તો બહુજ સારી વાત છે.

જે શ્રાવણ માસને થોડો ચાતુ આનુર્ભાસના પવિત્ર દિવસોમાં (દિવાળીસુધી) આ સરેયાના પ્રત્યેક પુસ્તકના મૂલ્યમાં પચાસે દરવામાં આવ્યો છે. તે પણ સૈનું ને સુગંધ જવી વાત છે. વળી ધરાટેલી કિંમતમાંથી પણ જ્યાં એક સાથે ૧૦૦) નાં પુસ્તકો લે તેમને માટે વધવ પણ દા.ટકા કપાશે.

શ્રીમદ્ભાગવતનું મૂલ્ય તો રૂ. ૫) ને બદલે માત્ર ૪) કરી દેવામાં આવ્યું છે; અને “મુસ્લીમ મહાત્માઓ” વાળું સર્વોપયોગી અને અતિમદત્તનું પુસ્તક તો રૂ. ૧૧૧) ને બદલે માત્ર રૂ. ૧) માંજ આપવાનું ઠરાવ્યું છે, કે જેમાં વહીવટને લગતો ખર્ચ નહિ સમાવા ઉપશોન છપાઈ, બંધાઈ, પૂંદાં અને કાગળ ઈંદો જેથું પાત્ર એ મૂલ્ય પાકા પૂંદાવાળા મોટા રૂ.૦૦ પૃષ્ઠના પુસ્તકનું સમગ્રવાનું નથી.

સારામાઠા પ્રસંગે જ્ઞાનનું દાન—મેટ—લહાણી

પોતેજ પ્રધુ જ્ઞાની થઈને જીવનજીવે જ્ઞાન આપવું, એ તો કોઈકીયેજ બને; પરંતુ મેટનાં જ્ઞાનીઓના જ્ઞાનોપદેશરૂપ ઉમદા પુસ્તકો તો સર્વ કોઈ જીવનજીવે આપી શકે.

કોઈ કોઈ ઉદારાત્માઓ આ રીતે પણ પોતાના ધનનો ગોટાલો સદુપયોગ કરે છે; પરંતુ દેશની વર્તમાન દશા તરફ જોતાં આ પ્રકાર સર્વેજ ગોટા પ્રમાણમાં માત્ર થઈ એક ઉમદા સામાજિક શિક્ષણે બનવો જોઈએ.

સારામાઠા પ્રસંગે ઉપર માન ઘોષાક વધુ અર્થથી (કે ગોટાક વી જોડું) વાપરીને પણ) શારીરિક ખાનપાન ઉપરાંત એવા માનસિક ગોરાકની પત્રાવલિરૂપ ઉમદા પુસ્તકો પણ પ્રત્યેક મહેમાન, પડોશી, સગાં, કુટુંબી, મિત્ર, જ્ઞાતિજન, સાહજી, વિદ્યાર્થીઓ વગેરેને ભેટ આપાય, તો તે તેમને માટે ગમે તેવાં મિષ્ટાન્ન અને બીજી વસ્તુઓ કરતાં મનુષ્ય વધારે ઉપકારક થાય એ ખુલ્લું છે.

ધ્યાન હોય તો “ અમુક પ્રસંગ અથવા વ્યક્તિના સ્મરણનિમિત્ત અમુક તરફથી ભેટ ” કે એવું કાંઈ મુખ્યદ્વર છપાવીને, કે રણરટાંપથી છાપીને અથવા દાયવડે લખીને તેની ભેટ આપવાથી તે પ્રસંગ અથવા વ્યક્તિના સ્મરકનો હેતુ પણ સરી રહે છે.

સસ્તા સાહિત્યદ્વારા નીકળેલાં અથવા જીવન જે પણ પોતાને પસંદ પડે તે તે લેકોપકારક પુસ્તકો પોતાને ત્યાં આવતા પ્રત્યેક નાનામોટા પ્રસંગે વહેંચીને ધનના સદુપયોગનું તેમજ જ્ઞાન જેવી સર્વોપરી વસ્તુના પ્રચારનું શ્રેય દરેક સમજી મનુષ્યે મેળવવું ઉચિત છે.

હુંટથી અર્થ કરવા ઇચ્છનાર સજ્જન ધારે તો કોઈ એક ઉપકારક પુસ્તકની ખાસ આજ્ઞા છપાવીને પણ વહેંચી-વહેંચાવી શકે; અને મધ્યમ કે જોડો અર્થ કરવાનો હોય તો પોતાને પસંદ પડે તેવા કોઈએક ઉત્તમ પુસ્તકની સામગ્રી ત્રણ ખરીદીને તેની લઢાણી કરી શકે. જે એકથી વધુ જાતનાં સારાં સારાં પુસ્તકો લીધાં હોય તો ભેટ લેનારને તેમાંથી પોતાને મનગમતું પુસ્તક ઉપાડી લેવાની સગવડ પણ આપી શકાય. માત્ર પાંચ-દશ રૂપિયાજ આ રસ્તે અર્થવા હોય તોપણ ગીતાનો ૧૮ મો અધ્યાય અથવા તો બીજી કોઈ સારી બસો-ચારસો પુસ્તકોની લઢાણી વહેંચી શકાય; હવે એકાદ રૂપિયા અર્થવા હોય તો તેટલાવડે પણ ધર્મશ્રદ્ધામાંની અથવા બીજી અસરકારક શિખામણોનાં સો-અસો હસ્તપત્ર મુખેથી વહેંચી શકાય.

અગત્યની સૂચનાઓ

૧-દિવાળી સુધી આ સંસ્થાના દરેક પુસ્તકમાં ખાસ કિંદાવત-આવુ ૧૯૮૪ના વર્ષમાં દ્યોતમ માસ સંદર્ભે જે શાવણ માસ આવના હોવાથી એ નિમિત્તે જેઓ જ્ઞાનચારિત્રરેક પ્રયોગિયવા-વચાવવા કે બેટ અથવા લઘાણીયીકે આપવા ઇચ્છે, તેમને આ સંસ્થાનાં બધાં પુસ્તકો (માસની આખરસુધી ખાસ એ:છા' મૂલ્યે આપવાની વિગત આની આગમ્મા પુસ્તક(મુસ્લીમ હામાઓ)માં અપાઇ ચૂકી છે. છતાં એ વાત જૂઠમાં ન જાણ તેટલા સાર એ વિચારવું છું. (પાનિયુ) પણ આ પુસ્તક સાથે મોકલી અપાશે. આશા છે કે, જેમને જેનો ઉપયોગ ન હોય એ તો ફેંટી નાદિ તેનાં અન્ય સંસ્થાનને આપશે.

૨-"મુસ્લીમ મહામાઓ"-આ પુસ્તક દિવાળી સુધી ર. ૧૧૫૦ને બદલે માત્ર ર. ૧) માં આપવાની ગોઠવણ રાખી છે. આ પુસ્તક વાંચનાર જે સંસ્થાનને એની મદદતા સમજાઇ હોય, તે ખેને મારે ખીન્નએને પણ ખામ બહામણ કરશે એવી આશા છે.

૩-મહાભારત, યોગવાસિષ્ઠ, રેવી સાગવત, તુલસીકૃત રામાયણ, શાંતિપર્વ, વાલ્મીકિ રામાયણ, ચિત્રાવલીઓ ઇતી કિંદાવત પણ ઉપજા નિમિત્તે લગાઇ છે.

૪-શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા-સંસ્કાર્થ સંહિત-આ પુસ્તકની સાતમી આવૃત્તિ મંજીરનપૂર્વક છપાવા માંડી છે; અને તે પહેલાં શાવણમાં ચારેક આનામાં બહાર પડી જશે.

૫-મુત્તસંમદનો આ ત્રીજો ભાગ પ્રથમ મુલ્ય મોકલીને મંગાવનારને દિવાળી સુધી ચોરેજ માફ.

૬-નરેકાઇ પુસ્તકની પેઠે આ પુસ્તક પણ પ્રથમ મુદ્દિપત્ર મુજબ સુધારીનેજ વાંચવું જોઇએ.

૭-આ લેખસંમદમાના દરેક દરેક વિચાર સાથે આ સંપાદકને સંમત સમજવાનો નથી.

૮-આ સંકલ્પે ૫૪વાળી પત્રાવળીમાં જે જે વાંચીએ સમાપ્તી છે, તેમાં જે કાંઈ દિવાલવદતા હોય તેનો ૫૪ તેને તૈયાર કરનારા સંસ્થાને આપાને જોઇએ. અત્ર તરફથી તો તેમની તૈયાર કરેલી વિવિધ વાંચીએમાથી યથામનિ બની તે તે પીરસવાનુંજ કામ બજાવાનું છે. એમાંની કંઈ ચીજ કેને દીક અને કેને અદીક લાગશે એનો આધાર દરેક જમનારની રિયતિ ઉપર પણ છે.

૯-પત્તંદગી કરાવા પછી તેનાં મૂલ્ય જોવાનું હજી પણ જોઇતા પ્રમાણમાં સંપાદકથી બનતું નથી; મારે આ સંમદમાં જેમને પણ અગત્યની જૂલજૂલ જણાય, તે યોગ્ય સુધારણા સાથે લખી મોકલીને આ પછીના અંકમાં તે સુધારણા મુજબવાની મુજબના આપે એવી વિનંતિ છે.

૧૦-જા' પ્રકારના મુદ્દ સંમદો મારે જે કોઇ સંસ્થાને પોતાના લેખ આ સંસ્થાપર મોકલવા ઇચ્છે, તેમને વિનંતિ કે, અત્ર તરફથી એ પ્રકારે પહેલાંની વગણ તેમ નથી; અને એ પણ વર્તમાન-પત્રો અને માસિકો વગેરેમાં છપાઇ મુદ્રેલા લેખોમાથી પસંદગી કરવાનું એક ખાસ કારણ છે.

૧૧-વિવિધ મંથમાળાનાં બીજાં પુસ્તકો પણ બહાર નીકળશે.

સંવત ૧૯૮૩ના શરૂના ચાર અંગેનરિકે "મુસ્લીમ મહામાઓ" વાળું પુસ્તક ચાલુ ૧૯૮૪ના જેઠમાં રવાના થઈ ચૂકવું છે. એ પછી ૧૯૭ થી ૧૯૯ સુધીના અંગેનરિકે આ મંથ પહેલાં શાવણમાં રવાના થશે. એ પછી એક પુસ્તક "છાત્રમની વાણી-ભાગ બીજો" બનતાં સુધી બીજાં શાવણમાં રવાના થશે અને તે પછીનું છેલ્લું પુસ્તક "ભારતના વીરપુરુષો" ભાગ-૫૬ કે આસો માસમા વી. પી. થી મોકલાર્થ ૧૯૮૪ નું વાર્ષિક મૂલ્ય મંગાવી લેવાશે.

વંદે વિશ્વ વરમ્

(વંદે માતરમ્-એ લય.)

વંદે વિશ્વ વરમ્

મુલ્લકરમ્, મયહરમ્, પ્રિયકરમ્

અનુગ્રહ-વત્સલમ્,.....તારકમ્;

વંદે૦

અધમ-ઉદ્ધારણમ્ મવમય-હારણમ્,

દુરિત-દલ-વિનાશનમ્....પ્રશાસનમ્;

વંદે૦

વિશ્વરક્ષકમ્, કાર્યદક્ષકમ્,

મુલ્લદાયકમ્.....સ્થાયકમ્;

વંદે૦

અસુરલભાજનમ્, મક્ત-શિર-સાજનમ્,

અમયકર-રાજનમ્, શિશુ-દુઃસ્વ-દાઙ્ગનમ્;

વંદે૦

મુમધુર હાસ્યનમ્, સૂર્યસમ ભાસનમ્,

લલિત વિલાસનમ્ કમલામુલ્લઆસ્યનમ્;

વંદે૦

ભાવાર્થ:-વરદાન આપવા યોગ્ય વિશ્વ ! આપને પુનઃ પુનઃ પ્રણામ ! ભક્તજનોના ધર્મિત પરાને આપવાવાળા આપ એકજ વિશ્વ છે. ધર્મિતાર્થને આપવાની સાચી સિદ્ધિ હે નાથ ! આપનામાં છે; તેથી અમે હરી હરીને આપને પ્રણામ-નમસ્કાર કરીએ છીએ.

પરમાત્મા ! તમેજ સંસારના શ્રવેને મુખ કરવાવાળા છે; ભય દરવાવાળા છે અને પ્રિય કરવાવાળા છે. આપનું સ્મરણ અમે ધરી ધરીમાં વ્યવદારની જગ્યામાં શુઆધને નથી કરતા, ત્યારે પણ આપનો અનુગ્રહસ્પર્શ સ્વભાવ તેના તેજ કાયમ રહે છે. ભક્તને આપ તારો છે.

હે અનાદિના નાથ ! અધર્મેના ઉદ્ધાર કરવો એ તો આપનો સ્વભાવજ છે. આ ભવભયને દરવાવાળા આપજ છે. અમારા દુરિતો-પાપકર્મોના દગો-દગજાને વિનાશ કરવાવાળા તથા પાપીઓને તેના પાપકર્મના ભદલાની શિક્ષા આપવાવાળા આપજ છે. આપને અમે વંદન કરીએ છીએ.

વિદ્યાના સત્તા રક્ષક આપ છે. આપના કોપને પાત્ર થયેલ કોઈ પણ માનવ, દેવ કે રાક્ષસ એક ક્ષણસર પણ દુનિયામાં શ્રવી નજ રહે. હે નાથ ! આપ ખરેખરા કાર્યદક્ષ પણ છે. આ સમગ્ર વિશ્વની વ્યવસ્થા ચલાવો છે; પણ તેમાં જરાયે આપની કાર્યદક્ષતામાં ખૂલ કોઈને પણ જાણતી નથી. હે મુખ્યસ્થ નાથ ! અમને સદાય કરો, સદાય કરો; અમે આપને શરણુ છીએ.

હે અસ્તરો છે, દુઃસ્વા અને પાર્શ્વો છે તે સર્વને આપ ભાગ્ય કરો છે. અર્થાત્ તેના પાત્રને ભરી નાખો છે; અને હે આપના સાચા ભક્તો છે તેના શિર ઉપર સાજનરૂપે-જવરૂપે આપ વિરજો છે. આપના ક્રોધા અભયસ્પર્શ પરમાત્મા અમારા શિર ઉપર રાજતા હોવાથી અમે હે આપના શિરુએ-જવરૂપે છીએ, તેનાં દુઃખથી આપ રાજો એમાં કાંઈ નવાઈ નથી. ભક્તને હે કાન પડે તે આપનેજ પડે છે, એમ આપ મને, છે.

હે પરમાત્મા ! તમેજ મુન અમારા પાનકરો અમારાપ્રતિ મધુર મધુર હસનું, સર્વના સમું પ્રકાર આપનું હવેનમા અતેજ હરિન વિશ્વમેને ભરનું અમે જોઈએ છીએ.

હે નાથ ! કમલ કરો. આપની વિશ્વનિરૂપ વસ્તી આપન. એ મનદર મુખને વારંવાર આરવ કરે-એમ, કરે છે. એકે જાવ આ દેવને પાન કરી રા નાથ. હે વિશ્વ ! આપને પ્રણામ છે.

(" વિશ્વમે નિ"ત. એક અંકમાંથી)

संतना साद

गुरु लोभी शिष्य लालची, दोनुं खेले दाव ।
दोनुं बूडे वापडे, चडे पथरकी नाव ॥
पूरा सद्गुरु ना मिला, रहा अधूरा शिष्य ।
स्वांग जतिका पहेरके, घरघर मागे भीख ॥
तिमिर गया रवि देखते, कुंभुध गइ गुरुज्ञान ।
संपद गइ आति लोभसें, भक्ति गइ अभिमान ॥
कामी क्रोधी लालची, तासों भक्ति न होय ।
भक्ति करे कोइ शूरनर, जात वरन कुल खोय ॥
जीन घर नौवत वाजती, होते छतीस राग ।
बो मंदिर खाली पडे, बैठन लागे काग ॥
एक दिन ऐसा आयगा, सबतें पडे बिछोह ।
राजा रानी छत्रपति, क्यों सावध नहीं होत ॥
कबीर मंदिर लाखका, जडीया हीरा लाल ।
दिवस चार का देखना, बिखर जायगा काल ॥
कबीर शेरी सांकडी, चंचल मनुवा चोर ।
गुन गावे लेलीन होय, मनमें है कछु ओर ॥
संगत भइ तो क्या भया, हिरदा भया कठोर ।
नव नेजा पानी चडे, पथर न मीजे कोर ॥

भारतके आधुनिक समर्थ जीव

समर्थ लोग आज भारतके, सबे वही कहाते हैं ।

देश जाति गौरव निजका तज, परको जो अपनाते हैं ॥
रीति नीति निज भाषा छोड़ी, वेप पराय बनाते हैं ।

सुन अपनेको 'भारतवासी' अतिशय वे सकुचाते हैं ॥
घृणा द्वेष थू छी छी कर, निज भाईको ठुकराते हैं ।

गौरप्रभू को लखकर मानो, इष्टदेव मिल जाते हैं ॥
नख सिख धारे वस्त्र पश्चिमी, खदर सुन कुढ जाते हैं ।

देश जातिकी सेवा-पथसे, शुभ विचार मुड जाते हैं ॥
हिन्दू हिन्दी वेद शास्त्र सुन, क्रोधानल वर्षाते हैं ।

नास्तिक भाव भरी गण-गीता, सुनकर अति हर्षाते हैं ॥
राम कृष्ण शिव शिवा नाम सुन, अचरजमय अठलाते हैं ।

लॉर्ड देव मिस देवीके ये, परम भक्त कहलाते हैं ॥
सर्व भावसे परको ये, भारतवासी अनुसरते हैं ।

पुच्छविषाणहीन पशु ऐसे, प्रायः इहां विचरते हैं ॥

શ્રીયોગવાસિષ્ઠ-મહારામાયણ

બે સ્કોટા ભાગમાં-પૃષ્ઠ ૨૦૦૦

પાકાં પૂઠાં સાથે મૂલ્ય રૂ. ૧૦, તરતમાં ૮)

વેદાંતપ્રમાણો પ્રારંભ આ મંથની ઉપકારકતા અનુપમ છે. રવામી રામતીર્થે તે આ મંથ-
પ્રારંભ આ ભાર દધને લક્ષ્યમણુ દર્શો કરતા. મહર્ષિ વસિષ્ઠએ ખુદ આ મંથમાંજ તેની ઉપકારકતા
રજીવી છે કે:-“આ મંથના પોતાની મેળેજ અવશ્યતા કરીને બધી દોષ અથવા બીજા કોઈના
કુખથી સાંભળ્યા દોષ તે ગંગાજની પેઠે ગુરુત્તમ સમજાનારોની શાંતિ કરીને પરમસુખ આપે છે.
જેમ રંગુ(સિંહરી)નું અવલોકન કરવાથી તેમાં ધર્મેથી સર્વની શાંતિ દળી જાય છે, તેમ આ સં-
દિનાના અવલોકનથી સંસારનાં કુખો દળી જાય છે.”

“જેમ સરજગતુ પ્રાપ્ત થતાં વિદ્યાઓનું મલિનપણું ધારે ધારે મારી પેઠે ઓપું થવા લાગે
છે; તેમ આ મંથનો વિચાર પ્રાપ્ત થતાં શુદ્ધિના ભોભ તથા મોદ આદિ દોષો ધારે ધારે મારી
પેઠે ઓછા થવા લાગે છે. સમજી રહ્યાઓનાં શાંત થતાં ધારે ધારે પરિપાકને પામેલું, આ મંથને
વિચારનારનું જીવનસુકાપણું એવું થાય છે કે જેનું વંધન કરી શકાતું નથી. સમજી રીતે
શીતળતાવાળી, શુદ્ધ અને ઉત્તમ પ્રકાર આપનારી એ પુરણી શુદ્ધ સરજગતની મોદનીની પેઠે
અત્યંત ખાલી નીકળે છે.”

“આ મંથ સાંભળવામાં આવે, વિચાર કરવામાં આવે અને સમજવામાં આવે તેા માનુસ-
ને મોક્ષની પ્રાપ્તિમાં તપશ્ચી, ધ્યાનની કે જપ આદિની કંઈ પણ અપેક્ષા રહેતી નથી. આ
શાસ્ત્રના ૬૬ અધ્યાયથી અને વારંવાર અવલોકનથી ચિત્તનાં સંસ્કારપૂર્વક અપૂર્ણ પાંચલ થાય છે.”

શ્રીમદ્ ભગવતી ભાગવત

વેદધર્મસભાવાળું ઉત્તમ ભાષાંતર

આમાં આવડા મોટા અક્ષરમાં, મોટાં પૃષ્ઠ ૬૦૦, છતાં માત્ર રૂ. ૪૫ તરતમાં ૪)

‘વેદધર્મસભા’ જેવી કાળજીથી પસંદગી કરનારી સંસ્થાએ આ મંથનું ભાષાંતર કરાવેલું
પ્રથમ અધ્યાયો દર્શાવે; અને અનેક સમજનો તથા વિદ્યાનો આ મંથને વિષ્ણુભાવન કરતાં અદિ-
નાતો માને છે. મહાન સરજીત રીકાર નીકળે તેા કહે છે કે, ૧૮ મહાપુરાણોમાંનું જે ભાગ-
વત તે તેા આજ ભાગવત છે.

આ પુરાણના વાચનથી રાજકક્ષિતિવાળાં વિદ્યાનોને જાગૃતના અવિગ્રાસીન દર્શિદાસભાંથી
વિચારણુંય સામગ્રી મળી શકે તેમ છે; કાકા અને ગિરિનાથ જનોને આમાં દેશો દેશો વેદ
અને ઉપનિષદના ગુરુ આખ્યાતિમં ઉપદેશો સરળ રૂપમાં મેળવવાપેલા જણો; મર્વ સમજનોને
મેઘાથી નીતિ, ધર્મ, સદાચર ૬૦ ઉત્તમ વિષયોથી ભરપૂર પુષ્કળ તમેષક કથાઓના લાભ
મળી શકે, અને એવર્ષ માટે મહાન તર્કઓના મેલવાવક તથા અસરકારક આજ્ઞાઓ પછ
આવેલા જણો.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય } કાપાને-અમદાવાદ.
કાંદલ-સેવી-મુંબઈ.

અનુક્રમણિકા

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ
	પ્રકીર્ણ વિષયો	
૧	બુદ્ધિમાન સજ્જનોને ખાસ તક ...	૩
૨	સારામાહા પ્રસંગે જ્ઞાન-ભેદ-લહાણી	૪
૩	અગત્યની સૂચનાઓ	૫
૪	વંદે વિભુ વરમ્	૬
૫	સંતના સાદ	૭
૬	ભારત કે આધુનિક સમર્થ જીવ ...	૮
૭	અનુક્રમણિકા	૧૦
૮	શુદ્ધિપત્ર	૧૬
	પુસ્તકના વિષયો	
૧	પ્રાર્થનાનું સામર્થ્ય	૧
૨	પધારો મૈયા કમલા !	૩
૩	ચેતજે !	૪
૪	મહાભક્ત મીરાંબાઈ	૫
૫	એક કુતરાની વફાદારી અને વળજારનો પશ્ચાત્તાપ	૧૬
૬	હિંદુઓને હાકલ	૧૭
૭	નિર્મોહ્ય હિંદુઓનો મોક્ષદાયક મહામંત્ર	૧૯
૮	એક નમુનેદાર ગામડું	૨૦
૯	હીરાતનોથી પણ વધારે કિંમતી... આદેશ	૨૧
૧૦	“દીપમાસિકે !” (હિંદી-કાવ્ય) ...	૨૨
૧૧	ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનો સંદેશ ...	૨૩
૧૨	મહાન પેગંબર જરજેસ્તનો સંદેશ ...	૨૪
૧૩	હિંદીનાં મંદિરોમાં અંત્યજ ... ભાઈઓને દાખલ કરે છે. ...	૨૪
૧૪	ભગવાન બુદ્ધનો સંદેશ	૨૫
૧૫	જીંદગીસુધી નિર્ધન ત્રત પાળનાર... ચીનનો એક મહાપુરુષ	૨૬
૧૬	એક મહાન જાપાનીસની જીવનરેખા	૨૯
	૧ તેનો જન્મ	૨૯
	૨ “તમે રાજનામું આપો”	૨૯
	૩ હિંદી વિપ્લવવાદીઓ	૩૦
	૪ વીરત્વની વાત	૩૧
૧૭	સંદેશનો સંદેશ (કાવ્ય)	૩૧
૧૮	વિપમ જ્યર ઉપર એક સર્વોપયોગી ઉક્તિઓ	૩૨
૧૯	ટોપીવાળાને શીદ મોકલ્યો ! (લોકગીત)	૩૨

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૨૦	નેતાઓ કે સંદેશ	૩૩
૨૧	મિસરનો તારણદાર-અબલુસ પાશા	૩૫
	૧ અબલુસની કારકીર્દિ	૩૫
	૨ યૂરોપની યાદવારચણી	૩૫
	૩ અબલુસને દેશવરો	૩૬
	૪ ખીજ વાર દેશનિકાલ	૩૭
	૫ અબલુસની મુત્સદીગીરી	૩૮
	૬ મિસરનો તારણદાર	૩૯
	૭ મિસરનું ભાવિ	૩૯
૨૨	ઈસાઈ બનાને કા અનુપમ સાધન (હિંદી)	૪૦
૨૩	જૂબ અને બોજનવિષે ખાસ સૂચના	૪૧
૨૪	હિંદી માતાઓને ખાસ શીખવા જેવી બાબતો	૪૨
૨૫	ગળાંની ટોનસીલ કઢાવવાથી થતા લાભો	૪૨
૨૬	ઈટાલીનો એક મહાવીર-મુસોલોની	૪૩
	૧ લુહારની કાલમાંથી સરમુખત્યારીનાં સિંહાસને !	૪૩
	૨ જન્મ-કુટુંબ-સંસ્કાર	૪૩
	૩ શિક્ષણ	૪૩
	૪ મોંઘી પડેલી કીર્તિ	૪૪
	૫ જીવનસંગ્રામની વાટે	૪૪
	૬ વિપ્લવવાદનો અભિનય	૪૫
	૭ સશસ્ત્ર સત્યાગ્રહ	૪૫
	૮ બળવાના પ્રચારનો આરોપ ...	૪૬
	૯ યૂરોપીય લુદ્ધમાં ઈટાલી	૪૬
૧૦	ગંભીર અકસ્માત	૪૭
૧૧	ઘરમાં હોળી	૪૮
૧૨	ક્રયુમનો કળજો	૪૮
૧૩	વિજય	૪૮
૧૪	ઈટાલીનો ખરો રાજા	૪૯
૧૫	ફેસિસ્ટ કાર્યક્રમ	૪૯
૧૬	કેવળ પ્રગતિમર્થજીવન	૫૦
૨૭	સાધુ અને નિંદાપોરવિષે સમજુત ...	૫૦
૨૮	પ્રભુને આંગણે અથવા પ્રભુ પાસે... જવાના માર્ગ	૫૧
	૧ લો માર્ગ-શ્રવણભક્તિ	૫૧
	૨ નો માર્ગ-કીર્તનભક્તિ	૫૨

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ	ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૬૦	અમવાન જુવના ધોણા અનુભૂત...	૨૦૭	૧૦૬	નરપુત્રો કે અનુવન (દિ.દી.)	૨૪૬
૧	ધર્મનું જાન અને પાતન,		૧૧૦	દેવ કથનું નિર્દેશ...	૨૪૭
	એક દેવ પણ છે.	૨૦૭	૧૧૧	કથાનુવન (દિ.દી.-કાવ્ય)	૨૪૮
૨	અનુભવના નિર્ણયરૂપ...	૨૦૮	૧૧૨	દેવિકાએ અરેલ	૨૪૯
૬૧	શ્રદ્ધિ એ પિતાને દેવ! (દિ.દી.-કાવ્ય)	૨૦૯	૧૧૩	નિષ્કાંડીનો સ્વરૂપ...	૨૫૦
૬૨	પુણ્ય મેન્ડો...	૨૧૦	૧૧૪	એક અનુદિત મહાન કથાનુવન...	
૧	અમિત અને કમ્પ્રિમિ...	૨૧૦		સ્વરૂપના (દિ.દી.)	૨૫૧
૨	મેન્ડોએ કહીર કેમ ખીણ્યું?	૨૧૦	૧૧૫	મહાનુભવ અર્થસાધ...	૨૫૨
૩	અમિતની આંખે	૨૧૦	૧૧૬	કાંધાતર દેવકાંડ મેન્ડો (દિ.દી.)	૨૫૦
૪	પુણ્ય મેન્ડોનો વિનિબ્ધ	૨૧૧	૧૧૭	અનુભવનુભવકોરનારો નરપુત્ર...	૨૫૧
૫	દશ્યુસિતની પાંચી	૨૧૧	૧૧૮	અનુભવ અનુભવનાં અનુભવિત...	
૬	અમેરિકામાં	૨૧૧		કે વિશે કથા કરેને દેવ? (દિ.દી.)	૨૫૧
૭	સિદ્ધ સાધે કાશી	૨૧૧	૧	આદ્યકાંડ કા સ્વર્ગ...	૨૫૧
૮	રાપુતીર	૨૧૨	૨	અનુભવ કી બોધના	૨૫૧
૯	અને દિવ!	૨૧૨	૩	અનુભવ કી નૃપતી	૨૫૧
૬૩	સાચા મહાપુરુષોનો દોષ! (દિ.દી.)	૨૧૩	૪	દેવતાનું...	૨૫૧
૧	સમસાન કેવી રીતે ખીણે?	૨૧૩	૫	અનુભવ કે અનુભવ	૨૫૧
૬૪	સાચા સ્વામી મહાનકંઠ કી અતીત		૬	સ્વર્ગી સે ધર્મ...	૨૫૧
	સ્મૃતિઓ. (દિ.દી.)	૨૧૪	૭	અનુભવ સમસાન કા અનુભવ	૨૫૧
૬૫	આ અનુભવ આપણે ક્યાં છીએ?	૨૨૩	૧૧૯	કદાચ વડ દિવ્યાની? (દિ.દી.-કાવ્ય)	૨૫૮
૬૬	એકોર અનાયાસમ...	૨૨૪	૧૨૦	કાવ્યના ધર્મ...	૨૫૮
૬૭	કુસુમ કે આંધ્ર (દિ.દી.-કાવ્ય)	૨૨૬	૧૨૧	કાવ્યના મહાનકાંડ કા પુરુષ પરિચય	૨૫૭
૬૮	એક દેવકાંડનું સ્વરૂપઅનુભવ (દિ.દી.)	૨૨૭		૧ કથા સમય કી સમાજ-રિચિ	૨૫૭
૬૯	વરોચમાં આર્ષકમાર આશ્રમની			૨ અનુભવ, આશ્રમન કોર સિદ્ધા...	૨૫૭
	શરી પ્રગતિ	૨૨૯		૩ અનુભવ કોર શુક કી બોધ...	૨૫૭
૧	વિષવાએનો વિસાઓ	૨૨૯		૪ શુક કા પરિચય કોર રસન	૨૫૭
૨	વિષવાએની તાલીમ	૨૨૯		૫ શુક-સેવા	૨૫૭
૧૦૦	સન્નારીનાં સાચાં જુવન (કાવ્ય)...	૨૩૦		૬ મત્રાપદેશ કા પ્રસંગ...	૨૫૭
૧૦૧	દક્ષિણ દિગ્દુસ્તાનનું પ્રખ્યાત			૭ સંતસમાયમ કોર શુક કે	
	નૃનતીર્થ-અનુભવ બેજશુભ	૨૩૧		વદાં સે નિદા	૨૫૮
૧૦૨	ભિખારી (દિ.દી.-કાવ્ય)	૨૩૨		૮ મહાનુભવન કોર પિનામદ સે બેદ	૨૫૮
૧૦૩	શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંજી-સિવપુત્રી	૨૩૩		૯ વિવાદ કોર મહાનુભવ	૨૫૮
૧	એક આદ્ય નૃન સંસ્થા	૨૩૩		૧૦ શ્રીએકનાથ કા સાધુતર	૨૫૮
૧૦૪	વિષવાવિવાદ વિશે સાચોના પૂજા	૨૩૬		૧૧ અમોઙિક ચમત્કાર...	૨૫૭
૧	ધર્મોચારોના વિરોધનાં કારણો	૨૩૬		૧૨ વક્રત્વ કોર મંચ-રચના	૨૫૯
૧૦૫	વિવાદમંજી સંન્માતી	૨૩૭		૧૩ નૃન-સમધિ	૨૬૦
૧	સાદી રીતઓની સામે શુભાચર	૨૪૧		૧૪ એકનાથ કા દિ.દી.-રચના...	૨૬૦
૧	દનવત મુસ્લીમ બીન અશીમે		૧૨૨	શુભ સે ને ગમ્યો રાજ રામચંદ્ર	
	આપેલી આકૃતિ...	૨૪૧		ગાથો! (દિ.દી.-કાવ્ય)	૨૬૧
૧	ગીનાન્યતિ-દિવસ	૨૪૪	૧૨૩	વિચિત્ર પરિવર્તન (દિ.દી.-કાવ્ય)	૨૬૧
૮	દોષી કોર ઉત્પત્તિદમ્પતી કર્તવ્ય (દિ.દી.)	૨૪૭	૧૨૪	શક્તિ-સ્તોત્ર (દિ.દી.-કાવ્ય)...	૨૬૨

ક્રમાંક	વિષય	પૃ
૧૨૭	દસ યા દેવ (નિર્દેશના)...	૨૮૨
૧૨૮	આવશ્યકતા માટે અનુસરેલા ઉપાયો...	૨૮૩
૧૨૯	ઉપરના બે કારણો હેઠળ આવે...	...
૧૩૦	શિક્ષકો દ્વારા શિક્ષણ...	૨૮૫
૧૩૧	વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા અનુસરેલા પ્રયોગો...	૨૮૬
૧૩૨	૧. સ્વચ્છતા...	૨૮૬
૧૩૩	૨. શિક્ષણ...	૨૮૬
૧૩૪	૩. આરોગ્ય અને શારીરિક નિયમ...	૨૮૬
૧૩૫	૪. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૩૬	૫. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૩૭	૬. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૩૮	૭. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૩૯	૮. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૦	૯. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૧	૧૦. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૨	૧૧. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૩	૧૨. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૪	૧૩. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૫	૧૪. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૬	૧૫. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૭	૧૬. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૮	૧૭. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૪૯	૧૮. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૦	૧૯. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૧	૨૦. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૨	૨૧. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૩	૨૨. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૪	૨૩. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૫	૨૪. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૬	૨૫. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૭	૨૬. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૮	૨૭. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૫૯	૨૮. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૦	૨૯. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૧	૩૦. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૨	૩૧. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૩	૩૨. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૪	૩૩. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૫	૩૪. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૬	૩૫. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૭	૩૬. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૮	૩૭. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૬૯	૩૮. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૦	૩૯. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૧	૪૦. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૨	૪૧. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૩	૪૨. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૪	૪૩. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૫	૪૪. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૬	૪૫. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૭	૪૬. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૮	૪૭. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૭૯	૪૮. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૮૦	૪૯. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭
૧૮૧	૫૦. શિક્ષકોના અભિપ્રાય...	૨૮૭

ક્રમાંક	વિષય	પૃ
૧	અસક્ત બાળકોના ધાવણુ...	...
૨	શક્તિની દ્વા ...	૩૦૧
૩	૬૩૬ (કપડાં ધોવાનો) સોજ
૪	બનાવનો ...	૩૦૧
૫	સાંખના ખીલ મટાડનારી મેશ
૬	બનાવની ...	૩૦૧
૭	ખુશખોશર છઠ્ઠીઆ સોપારી
૮	બનાવની ...	૩૦૨
૯	માડણુ સાફ કરવાની ભૂકી ...	૩૦૨
૧૦	સોડા-વોટરનાં પડીકાંઓ
૧૧	બનાવવાની રીત ...	૩૦૩
૧૨	દાંત અને મોઢાના રક્ષણમાટે
૧૩	ઉપોગી સૂચનાઓ ...	૩૦૪
૧૪	સાંખ અને સાંખનાદની ખાસ
૧૫	ઉપકારતા ...	૩૦૬
૧૬	ઉપવાસના ફાયદા ...	૩૦૭
૧૭	૧. વગરભૂખે બોજન કરવાથી
૧૮	૨. ઘેલી દાનિ ...	૩૦૭
૧૯	૩. ધર્મોમાં ઉપવાસ ...	૩૦૭
૨૦	૪. બોજનની ભૂટ્ટી ...	૩૦૮
૨૧	૫. આવારીક ઉપવાસ ...	૩૦૮
૨૨	૬. ઉપવાસમાં નુકસાન ક્યારે થાય છે? ...	૩૦૮
૨૩	૭. પાણી ખુબ પીઓ ...	૩૦૯
૨૪	૮. આખુર ઉપવાસ ...	૩૦૯
૨૫	૯. કષ્ટની સામંશ ...	૩૦૯
૨૬	૧૦. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૦
૨૭	૧૧. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૨
૨૮	૧૨. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૪
૨૯	૧૩. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૦	૧૪. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૧	૧૫. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૨	૧૬. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૩	૧૭. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૪	૧૮. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૫	૧૯. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૬	૨૦. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૭	૨૧. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૮	૨૨. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૩૯	૨૩. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૦	૨૪. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૧	૨૫. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૨	૨૬. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૩	૨૭. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૪	૨૮. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૫	૨૯. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૬	૩૦. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૭	૩૧. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૮	૩૨. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૪૯	૩૩. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫
૫૦	૩૪. આ મર્યાદા: રમવાનું વધુ ખુલાસો ...	૩૧૫

માંક	વિષય	પૃષ્ઠ	માંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૨	૨૨ીઆળી સત્રવડો ...	૩૨૧	૧૬૯	ગો.નુમ્મસીદાસજી કે ભરત (દિંદો...) ...	૩૫૮
૩	૩૯માં સારંગી ...	૩૨૧	૧૭૦	દશરથ-નંદન ...	૩૬૦
૪	આ તે જ્યેષ્ઠ કહેવાય કે નિશાળ ? ...	૩૨૧	૧૭૧	ગુજરાતનો એક ન્યોતિધર ...	૩૬૧
૫	જ્યેષ્ઠમાં કાવેરો ...	૩૨૨	૧૭૨	શીરામ ...	(દિંદો) ... ૩૬૪
૬	૩૯માં પણ નાટક-સીનેમાં ...	૩૨૨	૧૭૩	જામનવમી ...	" ... ૩૬૪
૭	પુરતકાશ્ય ...	૩૨૨	૧૭૪	ભારતીય સંજોગો અને શીરામ ...	" ... ૩૬૬
૮	૩૯ીઆમાંથી ધારાશાસ્ત્રીઓ ...	૩૨૨	૧૭૫	વીર બનો ...	" ... ૩૬૮
૯	જ્યેષ્ઠ-નવરાત્ર્ય ...	૩૨૨	૧૭૬	શીરામ-જન્મ-રક્ત (દિંદો) ...	૩૬૯
૧૦	નિદાન ...	૩૨૩	૧૭૭	પોલેડ કી વીર માતાએ ...	" ... ૩૭૦
૧૩	ખાંડને બદલે ગોળ ખાઓ ...	૩૨૩	૧૭૮	રામ ! આઓ ! ...	" ... ૩૭૧
૧૪	શીગોળ ...	૩૨૪	૧૭૯	ઉદાર કેસે હો ? ...	" ... ૩૭૨
૧૫	દુધ ...	૩૨૫	૧૮૦	કેટલાક વેવણીય પ્રયોગો ...	૩૭૩
૧૬	ભારતીય મધ્યશાલ્યો (દિંદો) ...	૩૨૬	૧૮૧	અપરમાર રાજનો અનુભવેશ ઉપાય ...	૩૮૧
૧૭	વેદાધૂત ...	૩૨૮	૧૮૨	ભોળન ...	" ... ૩૮૩
૧૮	નિહર સમાજ (દિંદો-કાવ્ય) ...	૩૨૯	૧	કબજામાં દૂર કરવાના સરળ ઉપાય ...	૩૮૪
૧૯	આદર્શ કા અપમાન (દિંદો) ...	૩૩૦	૨	જરૂરી સંચાલ ...	" ... ૩૮૫
૨૦	ભગવાન રામચંદ્ર (દિંદો) ...	૩૩૨	૧૮૩	ગુરુ ગોવિંદના મુરેણુ બસિદાન વાને	
૨૧	અત્રોષ (દિંદો-કાવ્ય) ...	૩૩૩		આપસંસ્કૃતિનું જ્ઞાન ! ...	૩૮૬
૨૨	શુક્રલ અને કુશપતિ કેવા હોય ? ...	૩૩૪	૧૮૪	મમોદા પુરોષોત્તમ (દિંદો) ...	૩૮૮
૨૩	રામાયણ અને પ્રાજ્ઞાન (દિંદો) ...	૩૩૫	૧૮૫	ભગવાન રામચંદ્રની પ્રતિજ્ઞા-એકાંકી	
૨૪	આવાહન ...	૩૩૭		નાટક ...	૩૯૦
૨૫	પુરોષોત્તમ રામ આઓ ! ...	૩૩૯	૧૮૬	વિજયાદશમી કોની છે ? ...	૩૯૪
૨૬	ક્યા કમ શીરામ કે વંદન ? (દિંદો) ...	૩૪૦	૧૮૭	મહાન નરોને કેમ જન્મ આપે ? ...	૩૯૫
૨૭	કમ મોમે અવતાર ? (દિંદો-કાવ્ય) ...	૩૪૨		૧ મરજી પ્રમાણેના ખૂબસુરત અને	
૨૮	શીરામ કા સામ્યવાદ (દિંદો) ...	૩૪૩		સુદિદાળી બાળકો પેદા કર-	
૨૯	રામ-ભક્તિ ...	૩૪૫		વાની વિદ્યા ...	૩૯૫
૩૦	મર્મવીર ગુણશીલાસ (દિંદો-કાવ્ય) ...	૩૪૬	૨	શીવ માતાનરીવું દેવી કાયા ...	૩૯૬
૩૧	ભરત કી ખાત-ભક્તિ (દિંદો) ...	૩૪૭	૩	માણસજાતનું રચણ ફેરવનાર શીખ ...	૩૯૬
૩૨	ધૃતિ-વિનય ...	(દિંદો-કાવ્ય) ૩૪૯	૪	બેબી-લીક ...	૩૯૬
૩૩	હે રામ ! ...	(દિંદો) ... ૩૫૦	૫	ઓષાદથી ઉતરતા ગુણો ...	૩૯૬
૩૪	શીરામ કા આદર્શ ચરિત્ર (દિંદો) ...	૩૫૧	૬	પ્રેમથી ખૂબસુરત ઉત્તમ રચનાવાનાં	
૩૫	બદર-નગીશ ...	(દિંદો-કાવ્ય) ... ૩૫૨		બાળક પેદા થાય ...	૩૯૭
૩૬	રામજયમી અને રમરાજનંદન (દિંદો) ...	૩૫૩	૭	કદપા માખાપ છતાં ખૂબસુરત	
૩૭	રામચંદ્ર કી રામનવમી ...	૩૫૪		બાળકો કેમ પેદા થાય ? ...	૩૯૭
૩૮	દુ મુસજમાન શા મારે થયે ? ...	૩૫૬	૮	ચિત્રેની અસરથી ખૂબસુરત બાળકો ...	૩૯૭
૧	શા મારે મર્મ બદલે ? ...	૩૫૬	૯	સુધાર-સુદારનેલાં મદાન નરો કેમ	
૨	બદીસનાં દર્શન ...	૩૫૬		પેદા થાય છે ? ...	૩૯૮
૩	મોરનો મારે ધરિયામને નથી બેટો ...	૩૫૬	૧૦	મદાન નરો માનાને આભારી છે ...	૩૯૮
૪	દોષીનુંથી તોખાદ પોષારી થયો ...	૩૫૭	૧૧	પ્રા. નાટકના પ્રયોગો ...	૩૯૮
૫	આત્માનો પટકાર ...	૩૫૭	૧૨	નેપોલિયન બોનાપાર્ટ ...	૩૯૮
૬	ધરણામની બાળક ...	૩૫૭	૧૩	અદ્ભુત અંકગણિત શાસ્ત્રી કે-	

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૪૬	સાત દોષધર્મ	૩૯૯
૧૪૭	માર્ગ કિંગ્સલી	૩૯૯
૧૪૮	મરણ પ્રમાણનાં ૪ આગે-એક	
	મનાતા પ્રમાણ	૩૯૯
૧૪૯	કોઈક કાલેકરની એક અગત્યની શોધ ૪૦૦	
૧૫૦	અર્થ: દિલ્લી કલનિમાટે નરે	
	સિદ્ધાંત	૪૦૦
૧૫૧	પદ્યોત્તરની હાલોત્તરી (દિલી-કાળ)	૪૦૦
૧૫૨	સામાજિકતાની ને રીત જનની-અર્થ	
	માનવ (દિલી)	૪૦૧
	૧ માનવ કોષ્ટક	૪૦૧
	૨ માનવ મર્યાદા	૪૦૧
૧૫૩	અર્થ-કાલે કિલ્લે (દિલી)	૪૦૨

ક્રમાંક	વિષય	પૃષ્ઠ
૧૫૪	એક કિવાનોનો અગત્ય	૪૦૨
૧૫૫	અગત્ય આદિશકરમાર્ગની પુનઃ	
	વેદધર્મસ્થાપના	૪૦૨
૧૫૬	પુસ્તકોનો વ્યાસ સંમત કરી રાખનારા-	
	એને સમ્રાટ	૪૦૨
૧૫૭	આરોગ્યવિષય કિંમતી સૂચનાઓ ...	૪૦૨
	૧ એરોગ્ય અથવા કેટલેક આંધળતા	
	એરોગ્ય	૪૦૨
૨	યુગ્ય એ એક ધર્મોત્તર કિંમતી આરોગ્ય	
	૩ હૃદય અથવા પડી જવાનાં કારણો ...	૪૦૨
	૪ એક તપીયની ઉપયોગી સૂચનાઓ	
૧૫૮	મા અને કોઈના ઉપયોગથી થતી	
	હુનિયાની અરણ્યો	૪૦૨

સુદ્ધિપત્ર

પૃષ્ઠ	વિષય	પૃષ્ઠ	વિષય
૧૫૯	પ્રતિ અગત્ય	૧૬૦	પ્રતિ
૧૬૦	પ્રતિ	૧૬૧	પ્રતિ
૧૬૧	પ્રતિ	૧૬૨	પ્રતિ
૧૬૨	પ્રતિ	૧૬૩	પ્રતિ
૧૬૩	પ્રતિ	૧૬૪	પ્રતિ
૧૬૪	પ્રતિ	૧૬૫	પ્રતિ
૧૬૫	પ્રતિ	૧૬૬	પ્રતિ
૧૬૬	પ્રતિ	૧૬૭	પ્રતિ
૧૬૭	પ્રતિ	૧૬૮	પ્રતિ
૧૬૮	પ્રતિ	૧૬૯	પ્રતિ
૧૬૯	પ્રતિ	૧૭૦	પ્રતિ
૧૭૦	પ્રતિ	૧૭૧	પ્રતિ
૧૭૧	પ્રતિ	૧૭૨	પ્રતિ
૧૭૨	પ્રતિ	૧૭૩	પ્રતિ
૧૭૩	પ્રતિ	૧૭૪	પ્રતિ
૧૭૪	પ્રતિ	૧૭૫	પ્રતિ
૧૭૫	પ્રતિ	૧૭૬	પ્રતિ
૧૭૬	પ્રતિ	૧૭૭	પ્રતિ
૧૭૭	પ્રતિ	૧૭૮	પ્રતિ
૧૭૮	પ્રતિ	૧૭૯	પ્રતિ
૧૭૯	પ્રતિ	૧૮૦	પ્રતિ

શુભસંગ્રહ-ભાગ ત્રીજો



૧-પ્રાર્થનાનું સામર્થ્ય

હે રસરામર પ્રભુ ! તારા સ્વરૂપનો પાર પામવા અનુભવશુદ્ધિ અસંખ્ય વર્ષો થયાં મદા-
ભારત પ્રવળ કરી રહી છે, પરંતુ અવાપિયર્વન તારો પાર પાળી શકી નથી. તારા સ્વરૂપપરતે
જન્મતા મદાન તત્ત્વચિંતકોએ જીજ્ઞાસા મત પ્રવર્તોચ્યા છે, પરંતુ તે સધળાં તેમનો સમય પૂરો
થતાં વિરામ પામ્યાં છે અને તારો નિદિ જેવો પ્રકાશજ પ્રાપ્ત કરી શક્યાં છે. અમારા પામર અનુભવ-
ના અભવ વિચારો તારા અનંત તેજોમય અમૃતમય સ્વરૂપનું નિરૂપણ કરવા સમર્થ નથી. હે
સ્વાસિંધુ ! તું વાણી, મન અને ઉદ્વિગ્ધોથી પર હોવાને લીધે અમારી શુદ્ધિ તારૂં મદળ કરી શકતી
નથી એ ખરું; પણ જે સામર્થ્ય અમારી શુદ્ધિમાં નથી, તે તારી કૃપાવડે તારાપ્રત્યે પ્રેમથી હશે-
હવે ઉભરાતા અમારા હૃદયમાં છે. અમારા હૃદયમાં રિષર થયેલી પરમ અદાચક્રી અમે આ વિશ્વ-
માં તેમજ અમારા અંતરાત્મામાં તારૂં દર્શન કરી શકીએ તેમ છીએ. હે સર્વત્ર પ્રભુ ! જ્ઞાન એ
પણ વસ્તુના તારૂંજ સ્વરૂપ છે, અમારી શુદ્ધિને ઉત્પાદક અને પ્રેરક તુંજ છે. અજ્ઞાનતિમિરમાં
માનશી તેજોમય કિરણો મેરનાર શક્તિ પણ તુંજ છે. આ વિશ્વમાં જ્ઞાન ચક્રેગ્ર વૃદ્ધિ પામે,
પરંતુ જ્ઞાનના વિકાસની સાથે અમારા હૃદયમાં તારાપ્રતિ પરમ અદા અને આદર ઉત્તરોત્તર
વિકાસ પામે, કે નથી હે સંગીતનાયક ! શુદ્ધિ અને હૃદયના ચરતી સુરાવટમાંથી અપૂર્વ અને
અન્ય મંગીન ઉત્પન્ન થાય.

×

×

×

સાધુશ્રવન એ કૃપાળુની ધાર છે, સત્યરૂપની પ્રભુ કલ્પમાં કલ્પ કરોડી કરે છે-એને પૂર-
પૂરો તાલે છે; પરંતુ અનેક કુસંગ પ્રસંગોમાં પણ એ સન્નિધિમાંથી અંટ થતો નથી. ચંદનના
લાકડાને અધિક ધત્તાવાથી જેમ અધિક સુવાસ પ્રસરે છે, તેમ સંકટના સમયમાં સત્યરૂપનો આત્મા
અર્થાત્કે શુભમ પ્રકટ કરે છે. સંકટો આવ્યા છતાં ભક્તજનની પ્રભુમાં રિષર થયેલી અદા
તેજ પણ ડગતી નથી-બલકે કુસંગ દિગ્ધાન ભક્તિભાવથી ભક્ત પ્રભુ તરફ આકર્ષાય છે. જેમ
માના બાળકને ધમકાવે છે અને રોવરાવે છે, તેપણ બાળક માતાનેજ વળગતું જાય છે અને તેના
બાળામાજ સહ જાય છે; તેમ સંસારનાં કુ.ઓ માથે આવે, તેપણ ભક્ત પ્રભુને વળગતો જાય
છે અને પ્રભુમા ચિત્ત લગાડી નેમાંજ લીન જાય છે. પ્રભુ ઉપર આવી પરમ અદાને લીધેજ કુ.તા
પારંપર કહે છે કે 'વિષદઃ મનુ નઃ શમ્ભુઃ સત્ર સત્ર જગદ્ગુરો' હે જગદ્ગુરો શાકૃષ્ણ !
અમને વિપત્તિઓ પડે, કારણ કે તેમાજ તારો વામ છે. નરસિંહ મહેતા પણ કહે છે કે 'સુખ
કુ.ય મનમાં ન જાણીએ, ઘટ સાથે રે ધટીએ.' સાંસારિક કુ.વળી રવાજાવિકૃતા અને અનિવાર્ય-
તાને અનુભવીને ભક્તજનોએ આવા ઉદ્વેગો કાઢ્યા છે.

પરંતુ તાજ કુ.ઓ અનુભવનાં છતાં અનુભવભાવસુલભ નિર્જળવાની રાણે સત્યરૂપના શ્રવન-
માં કશાપિ નિદિ આવતી હોય ? એ સદજ પ્રેન થાય છે અને ઉત્તર એ કે, વપાઓછા પ્રમાણ-
માં પ્રત્યેક સંસારી શ્રવના શ્રવનમાં એવી રાણે જરૂર આવે છે. પ્રભુનો પંથ અનિવિઠ છે.
મદાન પ્રવળ અને અવાજ અનુભવ્યાદારા એ સ્વચરવાને પહોંચી શકાય તેમ છે. આવા
કારણ મેંવનશાળમાં મનુષ્યનો 'અમમનો પત્ર' રિષર રાખનારી જ્યોત્ષ રક્તિ કરી છે' એ રક્તિ
શ્રવના સાચા ભાવપૂર્વક પ્રભુનું અમરૂ અને તજજન્ય વાચિક ઉદ્વેગ' સંજ્ઞાનરમાં કદીએ તો
પ્રભુની પ્રાર્થના છે. પ્રાર્થનાના અનુભવશુદ્ધિની ઉડામાં ઉડી અજોમાથી મેનનને અનુદ્રે
પરમાત્માભિનુમ વડે છે. પ્રાર્થના એ અનુભવજ્ઞાનનાની સર્વોત્તમ વાનના છે, અનુભવજ્ઞાનને
પરમાત્મા સાથે એકતર એ અ રોડો છે. એ કદના સમયમાં સંસારી શ્રવન એ પરમ આવામન છે,

અન્યભાવના મનુષ્યનારનાં મનને સંબંધી હોવાથી અસંખ્ય કારણોને કારણે આત્મ-વિવેક અદ્યતન સંભવ્ય છે. કેટલાક દુષ્ટ અને નિરાશાથી ભરેલા મનુષ્યોનાં મનમાં આવા નમુનાં વીરડીની પેઠે કાંઈક વિચળતા ધોરણે આપનાર એ વાતરસ છે. આમ અન્યે અન્યની પ્રાપ્તિ પ્રાર્થનારો થાય છે.

અને એક શક્ય શકે છે, પરમાત્મા 'હરિ હરિ' કે 'નમો ભગવાત' વિગતે જે નમો આનંદજાળની પ્રાર્થના સાંભળે, ખરેખર તેનાં મનમાં આંતરિક નેતા એક એક સમયે આનંદપ્રેરિત બનેલાં પદોમાં છે અને તેના નિર્મળ પ્રત્યેક અવસ્થામાં અસંખ્ય અનંતો છે. એવા અગ્નિય વિશ્વનાયકને એક મનુષ્યના ભાવનાત્મક વિચારની શ્રી મળતી? પ્રભુના સત્ત્વરરૂપની સમગ્રતા આત્મના પવિત્ર સંપત્તિ નિરર્થકતા કલ્પના આવી છે. પ્રભુ છતાં પણ સમીપ છે; તેથીજ ઉપનિષદ્ કહે છે કે 'તદ્દેવો નાસ્તિતેજસિ તન્મ' (એટલે બસ કહે એન્ડ નિયર) અર્થાત્ 'હરિ અને નજીક' એવું પરમાત્માનું સ્વરૂપ છે. પ્રભુ જગતની પાર છે સાચું, પણ તે જગત અને જગતે અંતરમાં પણ છે. પ્રત્યેક ભૌતિક પરમાત્માના અંતરમાં તે પ્રત્યેક જીવાત્માના અંતરમાં આત્મન-વરપર એ વાસ કરીને રહેતા છે. એવસન નીચલા ચોખ્ખા કહે છે કે:—

“મનુષ્યહૃદયની પ્રાર્થના પ્રભુ સાંભળે છે. પ્રાર્થનાદારના જીવાત્મા અને પરમાત્માનો યોગ છે, કારણ કે ઉન્નૈસ અને સરીરના અવયવો કરનાં પ્રભુ વતારે નજીક છે. તેથી મનુષ્ય એક દુષ્ટતા સમયમાં-એની અનાયતામાં--એવા અંતરમાં વિરાગતા અંતરમાં શિવાય કોની સલામતી મારો? ઘેર સંકટમાં ધંધામાં અન્ન-દ્રોષી આદિ આનાં ભક્તોના હૃદયના ઉગ્રાણીની પ્રભુએ સાંભળી અને તેમની વડારે પાળા.”

હવે એક બીજો પ્રશ્ન એ થાય છે કે, પ્રભુ મનુષ્યની પ્રાર્થના સાંભળે તોપણ તે સલામતી શકે ખરે? આ સમગ્ર વિશ્વ કાર્મ-કારણના અગ્રણી નિયમથી સંકલિત છે. આ સાર્વત્રિક નિયમનો ભંગ કરીને પરમાત્મા દુષ્ટી ભક્તહૃદયને સંતવન અને સદાપના કેમ આપી શકે? આ શંકા પણ અસ્થાને છે. જે નિયમ સર્વશક્તિમાન પ્રભુએ પ્રવર્તાવેલો છે, તે એને બાંધી શકતો નથી. ટેનીસન કહે છે કે, નિયમરૂપી સોદાની સાંકળથી જરૂર જગતની પાર ભક્તહૃદયની પ્રાર્થના પહોંચી શકે છે અને એ નિયમના પ્રવર્તાવનાર પ્રભુને બોલે છે. વસ્તુતઃ આ વિશ્વ કાર્મ-કારણરૂપી નિયમની શૃંગલાથી બંધાયેલું નથી, પરંતુ પરમાત્માથી વસાયેલું છે. એ નિયમ પણ ચૈતન્યની ઝલકનોજ આધાર છે. આમ વિશ્વમાં પ્રવર્તી રહેલા અનેક નિયમોદ્વાર પરમાત્માનું સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે અને ભક્તનું હૃદય પણ દે છે.

પ્રાર્થના એ શુદ્ધિનો વિલાસ નથી કે હૃદયનો ક્ષણિક ઉલ્ભાસ નથી કે અર્થહીન ક્રિયા નથી, પરંતુ જીવાત્માની પરમાત્મામાટે સ્વાભાવિક વ્યાકુળતા છે; કારણ કે જીવાત્મા એ પરમાત્માનું પ્રતિબિંબ છે. પ્રાર્થનામાં કૃત્રિમતાને લેશ પણ અવકાશ નથી. ખરા હૃદયની પ્રાર્થનામાં મનુષ્યનો સંકલ્પ આત્મા-શુદ્ધિ, હૃદય અને પ્રકૃતિ-પરમાત્માભિમુખ થવા માટે તરફે છે. પ્રાર્થનાદાર અંતઃકરણ નત્ર અને નિર્મળ અને છે અને નિર્મળ અંતઃકરણદારાજ ધર્મરનાં દર્શન થાય છે.

અંતમાં 'ભારતના ભાગ્યવિધાતાઓ' તો ભારતવર્ષના અદ્યતન નિર્મોણ કાર્યોનું હશે. વર્તમાન સંજીવન વાતાવરણમાં તો વીર નર્મદની પ્રાર્થનામાં લળીને એ અદ્ય નિર્મતાને અંતઃકરણ દ્વારકે એટલુંજ વિનવીએ કે:—

“હિંદ દેશને થાપે, હરિ ! તું નિજ કરીને થાપે !”

('ચિત્રમય જગત'ના નવેમ્બર ૧૯૨૭ ના અંકમાં લેખક-રતિલાલ મોહનલાલ ત્રિવેદી)

x 'હિંદ દેશ-અથે પ્રજાંડ અનંત, એકે પ્રજાંડે વસે બહુ જંત.' (પ્રેમાનંદકૃત ભાગવત દશમસ્કંધ.)

* 'ईशावास्तमिदं सर्वं यत् किं च जगत् यो जगत्'

૨-પધારો મેંયા કમલા !

પધારો માતા ! પધારો; પરંતુ મા ! અમે તમને મેં મુખે બોલાવીએ ! શી જવાબુની ઉપર ! બોલાવીએ ! શા વડે તમારું સ્વાગત કરીએ ! તમે નરપુત્રવો ઉપજાવ દયા કરો ઈં; પુગળના હૃદયકમળમાં નમારો વામ છે; વિષાકષ વિપત્તિનાં તમે પ્રિયમા છે; તમે અમ દરિદ્ર તવામીઓની ઝૂંપડીઓમાં ક્યાંથી પધારો ! અમે એવું ને શું પૂણ્ય કર્યું છે કે અમે તમને પારે ત્યાં ભાવી સારીએ ? નમારો કૃપાહરણને ભાવક થવા જેટલો પ્રત્યક્ષ અમારી પામે ક્યાં ! તેથીજ કહીએ છીએ કે, મા ! આપનું આવાદન કરનાં અમારી છત્રી અદિગ્રામ છે, અમારાં જોનાં સમરણ કરનાં હૃદય કૂણ છે છે-આપને બોલાવવાની પણ દિવન થતી નથી.

ગોચર છે, માતા ! તમે અમારે ત્યાં શા સાર આવો ? જે દેશના લોકો તમારું અપમાન કરે તમારી વિજ્ઞાનિઓનો-પનંદનવનો-અનેક રીતે દુશ્પ્રયોગ કરે છે, તેમાં તમારી કૃપા શી રીતે પતી શકે ? જે દેશના લોકો સામાજિક લક્ષી જેવી પોતાની માનાઓ અને અદેશો નરક દૃષ્ટિ છે અને પોતાની આંખો સામે તેમને નિરાધાર, દુઃખી અને પનિન દશમાં જુએ છે-તેવા નામે જગનાખયું મૌન લેવે છે અને પોતાના એ મૌનનેજ દિશાગળ જેવી અંધારના માનીતો રીતે ફાળા થઈ શકે છે; તે દેશના લોકો ઉપર તમે આપની કૃપાદષ્ટિ શી રીતે ફેંકી શકો ? થોજી કહીએ છીએ કે, એ મા ! એ મૌન-પરવરપિણી ! આજ તમને બોલાવનાં પણ સરમ-શરમા પડે છે, કંઈ ક્યાંઈ જાય છે !

જે દેશના લોકો તમારી વિજ્ઞાનિશ્વરપિણી, પૂણી ઉપર સ્વર્ગમંત્રી કામદુષા માપ માનાઓ-કથાજનો વિચાર કરવાનું તો દર રજું, પણ તેમને સ્વદસ્તે કરાદાએને ત્યાં ગેમનાં પાવ સર-લાના નથી, ત્યાં તમે આર્દ્રને પણ શું કરશો ? જે દેશના રાજાઓના રાજ્યમહેસોથી તે મામાન્ય ભગનોનાં ઝૂંપડાં મુખીમાં એક દિવસ દૂધ-દહીની નરીઓ વહેતી હતી, તેજ દેશના લોકોએ કાનાં ઘેરાનિયોર પાપાચરણેથી પોતાની એવી શામનીય કુદરત કરી મૂકી છે, કે તેમને ઘોષામાં શી-દૂધ મળવાની તો પાન દર રહી, પણ પરદેશથી આવનાં 'કે-ડે-સ ગિલ્ડ' (પદ કરેનું દૂધ) અને વનખનિનું થી ખાઈને છત્રન નિખાવનું પડે છે. તેથીજ કહીએ છીએ કે, મા ! તમને શી મુખે બોલાવોએ ? તમે કદાચ આવશે, તોપણ દે કમલા મેંયા ! અમે તમારાં ગરણકમળમાં અર્ધપાવ દેવાને લોટી ભરીને ખાવનું દૂધ પણ ક્યાંથી ભાવીશું ?

માના કમલા ! અમે તમારું પૂજ્ય અપમાન કર્યું છે, ઘેરાનિયોર પાપ ક્યાં છે અને તે અનેક વાર ક્યાં છે-દલુ પણ દરી રવા છીએ. દે વસુધે ! દે લક્ષ્મીશ્વરપિણી ! અમે તમારું અનપાન કરીને, તમારી ગોદમા ઉઘરીને, તમારાજ પવિત્ર ક્ષેત્રને કેટલીયે વાર અમારા ભાઈઓના લોટીથી ખરડ્યું છે, તેનો કંઈ પારજ નથી ! વળી એટલુંજ નહિ પણ વિધર્મ-વિદેશીઓને બોલાવડેને પણ તમારું અને તમારાં સંતાનોનું-અમારા પોતાના ભાઈઓનું અપમાન કરાવ્યું છે ! તો પછી એ કમલવનવાસિનિ ! તમે આ પવિત્ર બારનજીમ ઉપર શી રીતે રહી શકો ? તેથીજ કહીએ છીએ કે, મા ! વિચરમે ! તમને બોલાવનાં પણ હૃદયદાર બધે થઈ ગય છે. એ જગ-જગનનિ ! અમારાં પાપોને અને અમારી કલંક-કલાઓને ક્યાંસુધી સંભળાવીએ-ક્યાંસુધી મળાવીએ ! હે સર્વોત્તમગિનિ ! તમે અમારી લાગેજાનુની કરમી જાણો છો, તમારાથી અમારું કયું પાપ અજાણ્યું છે ? તમે સર્વ કાર્ય જાણો છો, પણ અમારા પુરસ્કૃત પાપોમાટે અમારે આ નરકપાતના, પરાધીનતાની આ થમ-વેદનાઓ ક્યાંસુધી સહેવી પડશે ? આ રીતે ક્યાંસુધી અમ બારનવાસીઓની-દિડુઓની-નાસાયક સંતાનોમા મળના થવા કરશે ? અમે અમારા પગો ઉપર સારે ઉભા રહીશું ? અમારાં પાપો અને તેના પરિણામોનું ક્યારે મૃત્યુ થશે ?

એ જગદંબા ! દિવાળીના દિવસોમાં અમે તમારી પૂજનના માત્ર ચોડાક દિવાઓજ ક્યાંસુધી સજાગ્યા કરીશું ? આ દિવાઓથી તો મા ! તમારા સ્વાગતની અમારી ઇચ્છા પણ પૂર્ણ થતી નથી. એ તો તમારા સ્વાગતનું માત્ર બાલચિહ્ન છે માત્ર ગ્રથા પ્રમાણેજ અમે તો ચાલીએ છીએ. હે જગદંબા ! તમારું ચિરકાળના કીડાજીવનસમુ આ બારનવર્ષ ક્યાંસુધી આવી મૃતપાવ

દશામાં પડ્યું રહેશે ? ભારતવર્ષમાં ઘેરઘેર તમારી પૂજા કોડીઆંના દીવાઓને બદલે મણિમય દીપકોથી કરાશે થશે ? તમારા આપેલી વિભૂતિઓ કે જેને તે પોતાની દુર્બળતા અને મૂર્ખતાથી શુભાની બેઠો છે, તે પુનઃ કરાશે પ્રાપ્ત કરી શકશે ?

તેની આ શોચનીય દરિદ્રતા શું ચિરકાળસુધી આક્રમ્ય કરશે ? તેની આ પરાધીનતા શું દીર્ઘકાળપર્યંત ટકી રહેશે ? તેના ભાગ્યમાં જો એવું જ લખાયું હોય, તો તો હે ભાગ્યવિધાત્રિ ! હે સાગરિક ! તેનો એકે સપાટે નિકાલ કરી દેવા માટે શું તમારો હિંદી મહાસાગર પૂરતો નથી ? આમ રીળાર્ધ રીળાઇને મરવા કરતાં તો મા ! ભારતવર્ષ હિંદી મહાસાગરમાં ડૂબી મરે એજ લાખો દરજ્જે સારું છે !

પરંતુ ના, માતા ! અમે સેંકડો અને હજારો અપરાધ કરીએ, તોપણ તમારે અમને ક્ષમા કરવી ધરે; કેમકે તમે માતા છો અને અમે પુત્ર છીએ. માતા પોતાનાં સંતાનોનો વિનાશ થતો નજ નોઈ શકે. અમે નથી ઇચ્છતા કે, અમે કંઈપણ કરીએ નહિ અને તમે અમારેમાટે સર્વ કંઈ કરી આપીને અમારાં માટીનાં ઘર સોનાનાં બનાવી દો.

ઓ કમલા મૈયા ! અમે ઇચ્છીએ છીએ તે એજ કે, તમે વજ્રકુદયનાં થઇને એક વાર-માત્ર એક-જ વાર-અમારી દરિદ્ર ઝુંપડીઓમાં પધારો અને આપના સુત્રંદ અવાજે અમારા ચિરકાલઅધિર કાનોમાં એવા મંત્રની ધોધણા કરો કે જેથી અમે અનંતકાળ સુધી જાગ્રત રહીએ; અને ઓ માતા ! અમારાં અર્ધ ચક્રુઓમાં એવી અંબનશક્તિ ફેરવો કે જેથી અમે આ બેલાન અવસ્થામાં અમારા કેટલાક દીપકોના આજી પ્રકાશમાં પણ તમારાં દર્શન કરી શકીએ-તમારા સાચા સ્વરૂપને ઓળખી શકીએ અને તમારી યોગ્ય ઉપાસના કરવા સમર્થ થઇએ.

માતા ! તમે એમ ન ધારશો કે, અમે તમારી ઉપાસના કરવા નથી ઇચ્છતા. આજ અમારી દરિદ્રાવસ્થામાં પણ અમે જે દીપક પ્રગટાવીએ છીએ, તે માત્ર કોડીઆંનાજ નહિ પણ અમારાં હૃદયપાત્રના બનેલા છે અને જે ધી-તેજ બળે છે, તેને અમારા હૃદયનું ઉકળતું લોલી જાણ્યો. ઓ મા ! આથી તમે અનુમાન કરી શકશો કે, અમે તમારી ઉપાસના કરવાને કેટલા આતુર છીએ; પણ અમે માર્ગ ભૂલેલા છીએ. ઓ વિશ્વરૂપિણિ ! તમે અમને માર્ગ દર્શાવો એજ અમારી એકમાત્ર યાચના છે.

(“હિંદુર્બચના ૧૬૮૩ના દીપાવલી અંકમાંના પહેલા લેખ ઉપરથી અનુદિત)

૩-ચેતનો !

મકાનનું આયુષ્ય તેના દર પાયા ઉપર છે, એ સામાન્ય સમગ્રણ છે; છતાં છેલ્લે મજલેથી નીચે ચણનાં ચણના આખરે પાયા મજબૂત કરવાનું વૈચિત્ર્ય કેવળ કલ્પનામાંજ છે, એમ કોઇ ન ધારે; એ પણ એક વાસ્તવિકતા છે, અને તે કેળવણીની દુનિયામાં !

આજે આપણું લક્ષ્ય દલેહીના છેલ્લા મજલાની મુંઢરતા વધારવા તરફ છે અને તેથીજ આપણી કોલેજો જ્યાં છતાં જ્યાંકર જ્ઞાનવાળા વિદ્વાનોથી ભરેલી છે. મહાલયો જેવાં એનાં શિક્ષણસ્થળો છે, જ્યારે એનો પાયા લણવાળો જમીનમાં છે; એનું ચણતર ગારાનું છે; એના માળાનાંઓ કંગાસ, અજાન અને નિષ્પ્રાણ જેવા છે.

દુનિયાના સંધ્યા અને સાંદા નિયમ કોઇ રીતે કેળવણીના ક્ષેત્રમાં કરાશે પ્રવર્તે ? જ્યાંસુધી આ પાયા નબળા છે, ત્યાંસુધી ઉપલા મજલા ડાલતા છે, ત્યાંસુધી ઉપલી શોભા જોખમભરેલી છે અને ત્યાંસુધી ઉપલા દમ્ભ પિત્તજ્વાળના જેવા છે.

આપણું માર્ગે સૌ એકજ હામ કરીએ અને તે આજની કેળવણીની ઇમારત તોડી પાડવાનું અને નવેનવી ઉંમર અને કાળમીંદ પથ્થર ભરેલા પાયાથી તેને ચણવાનું. એમ નહિ કરીએ તો કુદરત કેવળ આજની કે આપણી સ્થૂંચ ઇમારતો તોડી પાડે છે; તેમ કુદરતનો આપણા ઉપર કેવળ એજ આપણે તેનું અવાનક ક્રમ ભોગવવું પડે.

૧૯૩૬

(“દક્ષિણામૂર્તિ” ત્રિમાસિકમાંથી)

૪-મહાબક્ત મીરાંબાઈ

(૧)

મેડના એ બંનિદાસિક કામ છે અને રાજસ્થાનમાં આવેલું છે. મેડનાનો રોહિત સરસાર હાથકા છે. એના મહાસપ્તમાં ગોવિંદજીની મૂર્તિનું પ્રતિષ્ઠાપન છે.

પરંતુ જગત્તુ ચાલની હતી, પ્રભાનનો સમય હતો. ગોવિંદજીના આંગણમાં એક કુમારિકા હતી. સહેલીઓ સાથે નીચેનું ભજન ગાતી હતી:-

ભમો મેરે નયનમેં નંદલાલ

મેલિની મૂરતી સાંવરી યગીનેના અને વિલાસ

અપર મુખારસ મુરતી રાજત વર વૈજનતી માલ

ધુદ ઘટિકા રટિતરિ મોખિન નૃપુર સન્દ રસાલ

'મીરાં' પ્રભુ સંતન સુખદાર્ઠ ભક્ત વણલ મોપાત.

જેણે જેણે આ ભજન આંગણુ, તે તે મોલિત થઈ ગયા; તેમનાં બાવવિવલ નેવોમાંથી પણ સરવા લાગ્યાં.

કુમારિકા એક અનુપમ મુંદરી હતી. આખા રાજસ્થાનમાં એના જેવી અદ્વૈતની રમણી કોઈ નહિ હોય. એના મુંદર મુખ ઉપર ભક્તિની ભગોતિ અપારા મારી રહી હતી. એ મુંદરીના મુંદર કંઠની તુલના કોઈની સાથે થઈ શકે એમ નથી, એના કંઠસ્વરમાં પ્રાણીની બા-
જના મૂર્તિમંત બની રહી હતી. સ્થાન, કામ, માનારીનું ક્ષ અને એનો વેદનાભયો સ્વર, એ સર્વેએ એકત્ર થઈને અપૂર્વ ભાવનો સંચાર જગતી દીધો હતો. સાંભળનારાઓ એ સ્વરમાં સીન થઈ ગયા હતા, આવના આવેશમાં કન્યક થઈ ગયા હતા, તનુમય બની ગયા હતા.

કુમારિકા મેડનાના રોહિતસરસારની પુત્રી મીરાં દેવ ગોવિંદજીને પોતાનાં ભજન સંભળાવ્યા કરતી હતી. આજે પણ એણે એજ વ્યવસાય માંડ્યો હતો. ભજન પૂરું થયું, મનમુગ્ધ જેવા અનેકા સાંભળનારાઓમાં એનના આવી, મદિરમાંથી મર્વ ચાલ્યા ગયા; પરંતુ એક યુવક ત્યાંથી જરાએ ખમ્બો નહિ, દતો ત્યાં ને ત્યાંજ ઉઠ્યો રહ્યો. માનારીને નીરખનાં એનાં વૃષાગુર નયનો જરાએ ધરાનાં નહોતાં.

મીરાં ગોવિંદજીની મૂર્તિ સામું જોઈને એનું એકાગ્રચિત્ત ખ્યાન થરી રહી હતી, પોતાના હૃદયની વાતો ગોવિંદજીને નિવેદન દરી રહી હતી. ભજનમાં એ એરી એકતાર થઈ રહી હતી કે એની આસપાસ શું બને છે, એનું ભજન કોણ સાંભળે છે, કોણ ક્યાં ઉભું છે, તેનું એને કશું ખાન હતું નહિ. મીરાં અત્યાર માનવચ્છિમાં નહોતી, ગોવિંદજીની સાથે કોઈ અગમ્ય પ્રદેશમાં વિચરી રહી હતી, મદિરમાં અલારે મીરાંને મન ગોવિંદ અને મીરાંજી હતાં, બીજું કંઈ નહોતું.

ભજન પૂરું થયું અને મીરાંનું ખ્યાન હટ્યું. એ મૃત્યુસોકમાં પાછી આવી. લગ્ન, લય, ક્રોધ, વિરાગ વગેરે એના જૂઠાઈ ગયેલા દેવધર્મો પાછા એના દેહમાં પ્રવેશ કરવા લાગ્યા. ભજન કરતી મીરાં દેરી હતી. ભજન પૂરું થયે એ પાછી માનવચોદિમાં આવી, હતી તેવી ને તેવી એ મેડનાની રાજકન્યકા થઈ રહી.

મીરાંએ આમ મોં ફેરવ્યું. એક યુવક અનિમેષ નેત્રે એના મુખસૌંદર્યનું પાન દરી રહ્યો હતો. યુવક કામદેવના અવતારસભો હતો. એનું ગૌર સ્વરૂપ, તેજસ્વી લઘાટ અને એનાં પ્રનાપી નયનો એજ પ્રનાપ પાટી રહ્યાં હતાં. યુવકને જોઈને મીરાં મનમાં ને મનમાં વિધાતાની કારીગરીની પ્ર-
મોસા દરવા લાગી. લગ્નનો માથો એનાં નેત્રો નીચે દબ્યાં. એણે તરતજ યુવક તરફથી પોતાની દૃષ્ટિ પાછી વાળી લીધી. યુવક સાનુ બીજવાર એ ન જોઈ શક્યા.

ગોવિંદજીના મદિરમાં અતિથિ આવે તેનો સત્કારભાર મીરાંને માથે હતો. અતિથિ અને સાધુસંતને રહેવા આવવા વગેરેનો પ્રખેપ એ પોતાની ભનિદખરેખ નીચે કરાવતી અને પોતે જાને તેમનું સ્વાગત કરતી હતી; પરંતુ આ યુવકનો સત્કાર કરતા-અરે એના સામું જોતા પણ એનું મન લગ્નની વિવશ બની ગયું.

મીરાંએ પોતાની એક સખીને કહ્યું કે, “અલી, જા પેલા યુવકને કહે કે, અમારું આતિથ્ય સ્વી-
કારશો તો અમે કૃતાર્થ થઈશું. એ યુવક કોણ સાધારણ વ્યક્તિ નથી, રાજપુત જેવા જણાય છે.
છૂપા વેશે અહીં આવેલા છે.”

સખીએ કહ્યું:-લગ્ને, એ રાજપુત હોય કે લિખારી હોય. આપણી દૃષ્ટિમાં તો સર્વ સમાન
છે, સર્વ નારાયણરૂપ છે. આજે તમારામાં આવી ભેદભુદ્ધિ શાથી થઈ? એ યુવક કોણ છે?

મીરાં:-તે તો હું નથી જાણતી.

સખી:-તો પછી તમે એમનાથી શરમાવ છો કેમ?

મીરાં:-તે નથી કહી શકતી; એમના સાચું જોતાં મને કોણ જાણે કેમ શરમ આવે છે!

મીરાંની સખી પેલા યુવક પાસે જઈને બોલી-શ્રીમાન! અમારી રાજકુમારી આપનું સ્વાગત
કરે છે. એમનું આતિથ્ય સ્વીકારવાની કૃપા કરશો તો એ પોતાને ધન્ય માનશે.

યુવકે કહ્યું:-ભદ્રે! રાજકુમારી મારો સત્કાર કરવો હોય તો એ પોતે મને એમના
શ્રીમુખથી કેમ કશું કહેતાં નથી? મારે તો એ વચન એમના મુખથી શ્રવણ કરવાં છે.

હવે બોલ્યા સિવાય મીરાંને છૂટકો નહોતો. લજ્જાથી રતુમડા થઈ ગયેલા મુખે મીરાંએ
યુવકને પોતાનું આતિથ્ય સ્વીકારવાની પ્રાર્થના કરી.

યુવકને તો એજ જોઈતું હતું. મીરાંના કંઈનું લજ્જા સાંભળવાને ઇચ્છાએ એ ઘણા દૂર
દેશથી આવ્યો હતો. એક વારના લજ્જાથી એને તૃપ્તિ નહોતી થઈ. એને તો મીરાંનું લજ્જા વાર-
વાર સાંભળવાની રસવૃત્તિ થઈ આવી હતી. લજ્જા સાંભળતાં સાંભળતાં મીરાંના રૂપે એને
મોહિત કરી દીધા હતા. યુવકે મીરાંની પ્રાર્થના સ્વીકારી.

સાંજે ગોવિંદજીની આરતી થઈ. આરતી ઉતરી રહ્યા પછી મીરાં ગોવિંદજીની સામે બેસીને
પાછી ગાવા લાગી.

તાનત્ર સંકેત વારિ ઝિંદુ સમ, સુત મિત રમણી સમાની;
તોહિ ઝિસરિ મનવાલિ સમર્પણું, અજ મોર હોય કૌન કાની.
આધ જનમ દમ સોય ગવાયજું, શિયુ જરા કેતિ દિન ગેલા;
જૈલન મોહ ફરંસી રસરંગી માવજું, તોહિ લજ્જા કૌન વેલા.

આ લજ્જા સાંભળીને વૃદ્ધો તો રડવાજ લાગ્યા. યુવક સ્તબ્ધ બની ગયો.

મૂર્ખ માનવીને આ દુર્લભ ઇવન મળ્યું છે, છતાં પોતાનું અર્ધુ ઇવન તો એ ઉંઘમાં
શુમાવી દે છે. બાકીનું અર્ધું રહ્યું તેમાંથી બાલ્યાવસ્થા અને વૃદ્ધાવસ્થાને કાળ નકામે જાય છે.
જયવા પામે છે ધૌવનકાળ. એ કાળમાં લગવાનનું લજ્જા ધાર્યું હોય તો ઘણી મારી રીતે
થઈ શકે છે; પરંતુ ધૌવનકાળમાં મનુષ્ય સુદ્ધ આત્મ અને વિષયભોગમાં ફૂંચ્યો રહે છે. હાથ
મનુષ્ય! તારું કેવું દુર્લભ છે! એ ધૌવનકાળ તું પ્રભુને નથી સમર્પણ કરી શકતો.

મીરાંની આંખમાંથી પણ ખર ખર ખર કરતાં આંસુ ખરવા લાગ્યાં.

યુવક મનમાં ને મનમાં વિચાર કરી રહ્યો હતો. આતું લજ્જા સાંભળતાં હું ધરાતોજ
નથી; આનાવિના મારું ઇવન નિષ્ફળ છે.

લજ્જા પૂરું થયું, સર્વ સાધ્યા ગયા. રાજકુમારી પણ જતી હતી, ત્યાં તો પેલા યુવક એની
સામેજ આવીને ઉભો રહ્યો અને બોલ્યો કે ‘રાજકુમારી! તમારી પ્રાર્થનાના મેં સ્વીકાર કર્યો તો મારી
પ્રાર્થનાનો તમે સ્વીકાર નહિ કરો?’ એમ કહીને યુવકે પોતાની આંગળીમાંની વિંટી કાઢીને રાજ-
કુમારીના પાદમા સ્પર્શી તથા કહ્યું કે ‘આપ આ વિંટી સ્વીકારો. એ મારી સુદ્ધ ભેટ છે અને હું એક દિવસ
તમારા અતિથિ હોઉં, તેનું સ્મરણ તમને નિત્ય રહે તેવા હેતુથી હું તમને આ સ્મરણચિહ્ન
તરીકે આપું છું. આપ એનો અંગીકાર કરશો તો હું મને પોતાને અહોભાગ્યશાળી માનીશ.
આજે રાત્રિ હું અહીંથી પ્રયાણ કરવાનો છું. આપની મુલાકાત થવાનો હવે સંભવ નથી. મારી
આ છૂટના મોટું આપની કૃપા માયું છું.’

એક પગપર મીરાં યુવક સાનું જોઈ રહી, મોત્રવાની તો ઘણી દુઃખા હતી; પણ એના હોઠ
ન ઉઘડ્યા, યુવક સાધ્યા ગયો.

મેઢાના રાણા સરદારની દયા મીરાંને જાણુ' રાજસથાન મોઢામનું હતું. મેના રાણી કલ્યાણ રાજપૂતાનામાં ફેરફાર હતી હતી. મેનાની રાજધાની ચિતોડમાં તો મીરાંનું રાજ એક અચોક્કસ વિષય હતું પણ એ દત્તો, સવાર-સંજ, દિવસે અને રાત્રે ચિતોડની મીરાંને ત્યાંએ હોય જાતા હતા. કે—

મીરાં કહે બિન પ્રેમ, નાદિ મિલન નંદલાસ.

એ સ્થાનમાં ચિતોડના. બાબરિયાના મહારાજા કુંભ દત્ત. કુંભ કંવારા દત્ત. વીરમ જાગરાવામાં અને કવિના દરવાખાં એ પોતાનો મમ્મ વ્યતીત કરતા હતા. એમના મનના અભિગમ એવા હતા કે જેના હૃદયમાં પ્રેમનાં બેઠું કરતાં હોય, જે પુષ્પસમીપતિન હોય, મટિકરી નિર્મળ હોય તેવો મુદરાંગીનેજ કું આરો રાજરાણી બનાવશે. એક દિવસ એમને જાણે જાનાં સંજોગુ' કે—

મીરાં કહે બિન પ્રેમ, નાદિ મિલન નંદલાસ.

વધી એમને વિદેશ જાવથી મળી કે, આ પ્રેમનો મદિમા જાનારી એક અચોક્કસ મહા-રજપૂતની કુમારિકા છે. એનો જેટો બાપા રાજપૂતાનામાં નથી. મીરાંને જેવા કુંભ ઉત્કૃષ્ટ થઈ ગયો.

મીરાંને શી મેને મળ્યું? ક્યાં મેઢાનો નાનો રાણા સરદાર અને ક્યાં મેઢાનો ધણી? મેઢાનો મહારાજો મેઢાના એક નાના સરદારને ત્યાં જાય, તે પણ એક કુમારિકાને જેવા-માત્ર 'એવું' જાળન સંજોગવાઃ એ તો મેઢાની પ્રતિષ્ઠા નમાવવા જેવું પગલું! ભોલો મું કહેશે! આવા આવા વિચારે કુંભને પોતાની અલગની ઈચ્છાને રાક્ષી રાખવી પડી હતી; પણ એવું મન ક્યાં માને એવું હતું! દેર દેર 'મીરાં કહે' 'મીરાં કહે'ના ખનિ એના ચિત્તને ઉદ્દિગ કરી મૂકતો હતો. મીરાંની વાતો તો એના પ્રાણની બીનરમાં પેસી ચૂકી હતી. એ મીરાંને જોવાવિના દલે કેમ સહ્યુ જાય! પ્રતિષ્ઠા અને લોકવાયકાના બનના પડદાને મહારાજાએ મીરાં નાખ્યો, છુપે વેશી એ મેઢા ગયો, મીરાંનું જાળન સંજોગુ', મીરાંને પોતાની વિંદી અર્પી, વિંદીની સાથે મીરાંને પોતાનું હૃદય પણ સમર્પી દીધું. હૃદયવિદોલો દેદ લાદનેજ એ ચિતોડ પાછો ફર્યો.

પ્રજાનમાં પડી જાનાં હોય, ત્યારે મહારાજાને મન મીરાં જાળન કરી રહી હોય; સરોવરમાં પડ્યો ખાલો ઉઠતાં હોય ત્યારે મહારાજાને મન મીરાં દસી રહી હોય; પવનથી રજાની લગાઓ દાલતી દોય ત્યારે મહારાજા માને કે મીરાં અને દાલના દરવાજે બોધારી રહી છે.

મહારાજા દલે સિંદાસન ઉપર નથી બેસતા, દરબારમાં પણ નથી જતા. ત્યાં જ્યાં 'મીરાં કહે' નો પવન સંજોગવા, ત્યાં ત્યાં એમના હાલ દેવા સાચા; મનની વાન દલે યત ન રહી શકી. મંત્રી અને રાજમાના મહારાજાનું મન પરખી ગયાં.

રાજમાનાએ મીરાંને ચિતોડના રાણાની અધિષ્ઠાત્રી બનાવવાને માથાં મોકલ્યાં.

મેઢાનો રાણા સરદાર પોતાની જાનને ધન્ય ધન્ય માનવા લાગ્યો. મોવિંદજના મદિરમાં મોટો ઉત્સવ કરાવ્યો. સમગ્ર મુહૂર્ત નક્કી કરીને ચિતોડ કદાવી મોકલ્યું.

(૩)

પરંતુ જેનું લગ્ન થવાનું હતું એને આનંદ નહોતો, આ સમાચારથી એને પ્રત્યુક્તા નહોતી. મીરાં પેલી વિંદીનો એક સમજ ગઈ. એ યુવક કેણુ હતો, તે એ જોગણી ગઈ. એની સખીઓ પણ જાણી મદ. મીરાં તો એ વિંદી પાછી મોકલવાનો પ્રયત્ન કરતી હતી.

સંખ્યાકાએ મીરાં મોવિંદજના મદિરમાં બેઠી. એના લગ્ન થવાના હતા એટલે સાહેલીઓ દસી કરાંને એના ઠેકરી કરતી હતી. એકે કહ્યું—'કું' તો તે વખતેજ જાણી ગઈ હતી.'

મીરાં—શું?

સખી—તે દિવસે પેલા યુવકને જોદને તમે કેવા ચરમાઇ ગયા હતા?

મીરાં—કેણુ જાણે કેમ મને તે વખતે ચરમ આવી ગઈ; પરંતુ કું સત્ત કદં છું સખી! ચિતોડની મહારાણી થવામા નથી અને આનંદ કે નથી મોહ. મને તો પરજીવન અમતું નથી, તો પછી મહારાણીપદની શી વાત!

સખી:—કેમ, ક્ષત્રિયકન્યા આથી ક્યા વિશેષ સૌભાગ્યની કામના કરી શકે ?

મીરાં:—હું એ સૌભાગ્યને નથી ઈચ્છતી.

સખી:—કેમ ?

મીરાં:—મદારાણા મને પરણીને સુખી નહિ થઈ શકે. હું માફ મન તો ગોવિંદજીને અર્પણ કરી ચૂકી છું, મદારાણા એકલા મારા ચરીરને લઈને શું કરશે ?

સખી:—તમે એવું શું બોલો છો? મદારાણા તો તમારા ઉપર ઘણાજ અનુરાગ ધરાવે છે. દિવસ અને રાત વિચિત્રા સુખમાંથી તો 'મીરાં કહે' એજ શબ્દો નીકળ્યા કરે છે.

મીરાં:—એમને મારા ઉપર અનુરાગ નથી, પણ મોહ છે. મારા રૂપનો, મારા કંઠનો એમને મોહ લાગેલો છે. તારા એટલું ખરું કે, ત્યાં મોહને આંતે અનુરાગ પ્રગટે; પણ—

સખી:—પણ શું ?

મીરાં:—મોહ દેવ કે અનુરાગ દેવ; પરંતુ મદારાણા સુખી નહિ થઈ શકે. મદારાણાને કાન ત્યાં વન જ્યાં વેદપત્ર છે, માફ મન માફ રહું નથી. એ મન હું ગોવિંદજીને અર્પણ કરી ચૂકી છું. એક વાર મને લેઈ લેઈ કરી મળ્યા હોત તો સાફ ચાત, હું જાતે એમને આ વાત કહેત.

(૩)

તે નિર્વાસ પ્રાપ્ત થયો. સમય માર્ગે દર દનું. કંબને મીરાંનાં દર્શનની તાત્કાલિકી લાગી રહી હતી. તે માર્ગે જઈને દેવતા આગળ મીરાં એમને આજ્ઞાથી ગળ. એણે હારીને મોકલીને કહ્યાં કે, મારા નમસ્તે એકાંતમાં મદારાણા રહી જાય.

ગોવિંદજીને કંબની જાણ થઈ, અજ્ઞાત થઈ થઈ, જ્યાં પેરાઈ ગયાં. એક વાર ત્રીજે એકાંતમાં મીરાં મદારાણાને આજ્ઞા કરીને લેઈને ગોવિંદજી સમી હતી.

મીરાં મીરાં ન રહ્યા તો મીરાં પ્રાણી તરીકે કામ લેવા આમથી બંધાઈ ગઈ હતી. એણે કહ્યું કે 'મદારાણા' મારા દર્શનને અપરે રામ. કર્યાં ક્યાં પણ ક્ષત્રિયકન્યાને ચિતોડની મદારાણી જાતે જાણવામાં આવે તો એને મારા દર્શનનું પદ પણ તુચ્છ છે; પરંતુ મને સ્ત્રીકારીને અજ્ઞાત રાખી રાખી રહું.

મીરાં:—તારા જિજ્ઞાસુ વાળા કેમ ઉચ્ચારે છે ? તારા સંવત્સરમાં તો હું ચિતોડની નાઈ જાવજા. દેવતા કંબનાં પદો રહી જાય, તું ચિતોડની રાજરાણી થતાં ચિતોડને અમરાણી થાવજા. તારા મદારાણા જેવો કોણ મળે ?

મીરાં:—તારા દેવતા મને સુક નથી મળે, એ ગોવિંદજીને અર્પણ થઈ ચૂકેલું છે. તારા મને પાત્ર લેવામાં કંઈ ઉપર નથી. મદારાણા એકલા દેવથી પાત્રલેખા નથી થઈ શકતી.

મદારાણા:—કેમ ?

મીરાં:—તારા મને સુક નથી મળે, એ ગોવિંદજીને અર્પણ થઈ ચૂકેલું છે. તારા મને પાત્ર લેવામાં કંઈ ઉપર નથી. મદારાણા એકલા દેવથી પાત્રલેખા નથી થઈ શકતી.

મીરાં:—તારા દેવતા મને સુક નથી મળે, એ ગોવિંદજીને અર્પણ થઈ ચૂકેલું છે. તારા મને પાત્ર લેવામાં કંઈ ઉપર નથી. મદારાણા એકલા દેવથી પાત્રલેખા નથી થઈ શકતી.

મીરાં:—તારા દેવતા મને સુક નથી મળે, એ ગોવિંદજીને અર્પણ થઈ ચૂકેલું છે. તારા મને પાત્ર લેવામાં કંઈ ઉપર નથી. મદારાણા એકલા દેવથી પાત્રલેખા નથી થઈ શકતી.

મદારાણા:—કેમ ?

૧૬૧

મીરાં:—તારા દેવતા મને સુક નથી મળે, એ ગોવિંદજીને અર્પણ થઈ ચૂકેલું છે. તારા મને પાત્ર લેવામાં કંઈ ઉપર નથી. મદારાણા એકલા દેવથી પાત્રલેખા નથી થઈ શકતી.

રમાવા લાગી. રાણાનું સ્વધર્મ, આર્યજન, બૌદ્ધવિવામ અને મીરાંનું મનરંજન કરવાના એના સર્વ વ્યાસો નિર્મલ નીરસવા લાગ્યા. મીરાંને કોઈ વાને આનંદ મળતો નહોતો. રાણાને ધોળ સવા પડ્યો. કોઈ દેહપ્રવાર એ વિચાર કરતો દત્તો કે, આ વનની પશ્ચિમીને એ પોરવામાં પડી તે રીક ન હતું. મીરાં દેહપ્રવાર બનીને પનિની મેલા કરતી હતી, પરંતુ એ આકાંક્ષાદિન હતી. એના મુખમાંથી રૂંઘાર-રૂંઘવરો મધુર વાગ્યો નહોતાં નીકળ્યાં, એનામાં હાસ્ય નહોતો, એના મુખ ઉપર દારૂ નહોતું, એ રાણાની આગળે માન આપીને ગતી હતી; પરંતુ દત્તે એના માનમાં પૂર્વમે રસ નહોતો. દાપ! એ મુખમાં ક્રોધો રાણો મીરાંને લાગ્યો તે મુખ ક્યાં છે ?

રાણાને આ-રિશ્તિ બસલ થઈ પડી. મીરાં! આ રાજ્ય, આ વંશ તને કશું મુખ આપી શકતાં નથી ! કહે. તને મી વાતનું કુખ છે ! તારું ચિત્ત સાચી પ્રસન્ન થાય ! અને કહે તે વગુ મને તેજી દુર્ભવ દશે, તોયે તું નને લાવી આપીશ.

મીરાં—સ્વામિન્ ! રાજ્ય અને વંશવતી અને આકાંક્ષા નથી, એમાં અને કાંઈ મુખ જણાતું નથી. એ રાજ્ય અને એ દેશ અને ન મળ્યાં દોન તો તેનું અને કુખ નહોતું. મારા પિતાને પિર ગોવિંદજીના મંદિરમાં બેસીને બળન કરવામાં અને જાતેત આનંદ દત્તો, આજે પણ ત્યાં જ આનંદ જામે છે. કહ્યો તો એવી વાત છે કે, તેવું જ ભજન અર્ધી કરીને દું મારું જીવન વ્યતીત કરે.

રાણો—મીરાં ! બળન ગાવાનું તો દું સિત્ત કહું છું અને તું ગાય છે પણ ખરી, છતાં તને આનંદ નથી મળતો !

મીરાં—મહારાજ ! એ ભજન પનિના મનોરંજનમાં ક્યાં છે, એ રાજના-પનિના આ-રેશન પાલનમાં છે. એમાં પ્રભુ ક્યાં રેડાયો છે સ્વામિન્ !

રાણો મંબોર બની ગયો. કેટલીક વારે બોલ્યો કે “ મીરાં ! દું તને કુખી જોવા નથી ઇચ્છતો. મારી રાજધાનીમાં ગોવિંદજીનું મંદિર બંધાયેલું, એમાં ગોવિંદજીની મર્તિ પધરાવીશ. પછી મેડનામાં તું જોડું બળનકીર્તન કયાં કરતી હતી તેવું બળનકીર્તન અર્ધી કયાં કરશે; એ સાંભળીને દું મુખી થઈશ.”

(૫)

ચિત્રોદત્તા રાજમહેલની અંદર ગોવિંદજીની સ્થાપના થઈ ગઈ. મીરાંનું પૂર્વસમયનું ભજન દત્તે ચલુ થયું.

શિવભક્ત રાજના રાજમહેલમાં ગોવિંદજીની સ્થાપના થવાથી સર્વ કહેવા લાગ્યા કે, દત્તે ચિ-તોડનું જીવન થવાનું છે. રાણો મહાસંકટમાં પડી ગયો. એક તરફ મીરાંપ્રતિભો પ્રેમ અને બીજી તરફ રાજકુળનો ધર્મ ! આ મેમાંથી રાણો કોની રક્ષા કરે ? આ ધર્મસંકટના નિવરણાર્થે રાણાએ એક-લિંગજીના મંદિરમાં આસન લગાવી સિવજીની આરાધના કરવી શરૂ કરી દીધી.

મધ્યરાત્રિએ રાણા કુંભને રવળ આવ્યું. રવળમાં એણે શું જોયું ? એકલિંગજીનું એ અનાદિ-લિંગ રૂપાંતર પામી ગયું અને બદલે એક મુગધર્મ પુરુષ જણાયો; એના લસાદમાં હિન્નવધ અંદર લપસાઈ રત્યાં દત્તો, શિર ઉપર જટા હતી, એનો દંડ નીચ દત્તો, ભેતજોનામાં એ પુરુષનું જીવું અમ ક્યાં થઈ ગયું. એ પુરુષના મસ્તકના અર્ધા ભાગ ઉપર મધુરપિત્તનો કસાપ દત્તો અને ડાળીના અર્ધભાગ ઉપર શ્રીવત્સ દોરુવળા દૃષ્ટિગોચર થતું હતું. એ પુરુષે દસનાં દસનાં કુંભા રાણાને કહ્યું કે “ રાણા ! અન્ન-દરિ અને દર એકજ છીએ. જન્મે અદા છીએ, એ તારો વામ છે.”

રાણાનું રવળ પૂરું થયું, એ જંગી હાથે લક્ષ્મીપૂર્વક એકલિંગજીને પ્રણામ કરીને એ પોતાના મહેલમાં પાછો ગયો. એ વખતે મીરાં ગોવિંદજીના મંદિરમાં બળન કરી રહી હતી. કુંભ રાણો ત્યાં ગયો મીરાંની સાથે એકજ આસન ઉપર બેસીને એ પણ બળન કરવા લાગ્યો. બળન પૂરું થયા પછી મીરાંએ કહ્યું કે “ સ્વામિન્ ! આજે મીરાંનું બળન સાર્થક થયું; પરંતુ આપ તો એક-લિંગજીના ભક્ત છો અને આજે ગોવિંદજીની સામે બેસીને કેમ બળન કયું ? ”

રાણો—મીરાં ! જેને જે કહેવું હોય તે કહે. ભગવાન એકલિંગજીએ અને ઉપરેસ આપ્યો છે. દરિ અને દર એક છે. મીરાં ! આજે દું તને આનંદમાં ડેડતી જોઈ છું. ગોલ, તારી શી વાનગી છે ? દું તે પૂછું છીશ.

મીરાં—આપના મુખમાંથી ગોવિંદજીનું નામ સાંભળીને દું કુદાર્થ થઈ, મારું જગીષ્ટ મને મળ્યું. ગોવિંદજીની સામે બેસીને બળન કરવાની આપે અને રમ આપી, એટલે મને સર્વ

મળી ગયું. દહે યું માગવાનું રહ્યું ? દહે જે વૈષ્ણુવોને પણ વિનાહરકતે અહીં આવવા દેવામાં આવે તો વળી અધિક આનંદ થાય !

રાણો—તારી વિનંતિ મારે માન્ય છે. કાલથી વૈષ્ણુવો વિનાહરકતે અહીં આવી શકશે.

(૬)

ગોવિંદજીના મંદિરમાં દહે વૈષ્ણુવોની બીડ જામવા લાગી. મીરાંને આનંદ સમાયો સમાતો નહોતો. દહે એ આનંદના પુરુષદારમાં આવી ગઈ.

રાણો પોતે કવિ હતો. પ્રસંગાનુસાર મીરાંની સાથે તે ગોવિંદનાં પદ ગાતો હતો, તેમજ ત્યાં લગ્ન બનાવીને એ મીરાંના ચિત્તને વિનાહ કરાવતો હતો.

પરંતુ આ મુખ્ય અઝા દિવસ ન પડેલું. એક દિવસ રાણાએ ગોવિંદજીના મંદિરમાં જઈને જોયું તો દેશ દેશના વૈષ્ણુવો ભેગા મળ્યા હતા. મીરાં વૈષ્ણુવોની મંડળીમાં ગોવિંદજીની સામે બેસીને લગ્ન કરી રહી હતી. વૈષ્ણુવો અનિમેષ નેત્રે એના સામું જોઈ રહ્યા હતા.

રાણાને નખથી શિખપર્થત ઝાળ લાગી ગઈ. ચિતોડની મહારાણી કે જેને ચંદ્ર અને સૂર્ય પણ દેખવા પામતા નથી, તે આજે ભરસામાં બેસીને એક સાધારણ ગણિકાની માફક ગાય અને લોકો એના સામે જોયા કરે. 'ઓ કલકિની મીરાં ! મોહમાં ફસીને મેં જાપ્યા રાવળના કુળને બદી લગાડ્યો.' આમ વિચાર કરતો રાણો આવ્યો અને તરતજ ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો. શયનખંડમાં આવ્યાને એણે દાસીને કહ્યું કે 'જા, હમણાં ને હમણાં રાણીને બોલાવ.'

'ઓ તો ગોવિંદજીના મંદિરમાં લગ્ન કરે છે.'

દાસીનું કહેવું સાંભળી રાણાની આંખો કોધથી લાલ લાલ થઈ ગઈ. દાસી સપજી ગઈ કે આજનો રંગ બદલા છે. એ તરતજ મીરાંને બોલાવવા ગઈ. મંદિરમાં જઈને એણે મીરાંને રાણાની આજ્ઞા કહી સંભળાવી. મીરાંએ લગ્ન ગાવું આગેથી પડતું મૂક્યું. ગોવિંદજીને પ્રણામ કરીને એ શયનખંડમાં ચાલી ગઈ.

રાણાએ કહ્યું—'મીરાં !' રાણાના સ્વરમાં ક્રોધ અને કંટારતા હતાં.

મીરાંએ વ્યાકુળ બનીને ઉત્તર આપ્યો—'કેમ સ્વામિન !'

રાણા—તમે ચિતોડની મહારાણી છો, જાપ્યારાવળની કુળવધૂ છો.

મીરાં—દાસી આપની આજ્ઞાને આધીન છે.

'જે ચિતોડની મહારાણીને ચંદ્ર અને સૂર્ય પણ જોવા પામતા નથી, તે મહારાણી દેશદેશના મુખ્યસાની વચ્ચે બેસીને ગાય તે શું એને હાજર છે ? હાથ, ક્યાં છે આજે એ મહારાણીપદવું ગોરવ ? આજે એનું.....'

કોઈથી ઉકેરણ ગયેલા રાણો આગળ ન બોલી શક્યો. કેટલીક વારે એના મનનો આવેગ ઓછો થયો, ત્યારે એ બોલ્યો કે 'મીરાં ! મેં તને કોઈક સમયે જોયેલી. તારું લગ્ન સાંભળીને મેં તારી સાથે લગાડ્યું.' તે જાપ્યારાવળના કુળને કલંક લગાડ્યું.'

મીરાં—એ માફ બદલ.

રાણા—એમજ છે. હું જમમાં પડી ગયો હતો. દહે એ જમમાંથી મારે મુક્ત થવું જોઈએ, નહિ તો કુંભારાણાનું નામ વગેવાશે. લોકો કહેશે કે, એક ગણિકાના મોહમાં ફસીને કુંભારાણા ચિતોડની આસીને કલંક લગાડ્યું.

મીરાં ઉપર જે વજન દેહકું હોત તોએ એને આટલી બધી પીડા ન થાત. વ્યાકુળ થતી એ કોઈ કે સ્વામીનું મીરાં તો મોહાજ છે. એ નથી મહારાણી કે નથી ગણિકા. મીરાં કોણ છે તે માત્ર વિનંતિ અને મનથી જાણ કરવાની હજી રાખતી હતી, પરંતુ દેહ અને મનને એકત્ર કરીને એ પતિ અને ને પિંડિટ બનેલી નેત્રા ન કરી શકી. મીરાં સાધનમૂલક છે; એના જેવી દનસાગિની બીજી સ્ત્રી નથી. કહે પ્રતાપરાયણી મનિ-એના કોઈ પણ મનુષ્ય આ મુખ્ય નહિ જોઈ શકે. મીરાં ક્યાં રહે તે પણ કોઈ નહિ જાણી શકે. તમારા કુળને કલંક લગાડીને મીરાં જીવવા નથી હાલત. એમ બોલતી બેઠી મીરાં પતિના ચરણોને પ્રણામ કરીને રાજમહેલની બહાર ચાલી ગઈ.

‘મીરાં ન જા’ એમ કહેવાનું રાણાને મન તો થયું, પણ મોહમાંથી ચળ ન તીક્ષ્ણી શક્યો. ઘેર અધારી રાત્રિ હતી; ચિતોડમાં બધાં ભરનિદ્રામાં હતાં, સર્વે સ્થળે શાંતિ પ્રસરી રહી હતી. એ સમયે ચિતોડનો પરિભ્રમ કરીને મીરાં ચાલી ગઈ.

ક્યાં જવું તેનો એણે કશો નિશ્ચય કયો ન હતો. બધાં પગ લઈ જાય, ત્યાં એ ચાલી જતી હતી. એનું મન ચિંતામગ્ન હતું. ઘડીમાં એને ગોવિંદજી સાંભરતા તો ઘડીમાં એને રાણાના મુખનું સ્મરણ થતું. મીરાં પળતાર ઉભી રહી, એણે પાછળ દૃષ્ટિ કરી. સર્વત્ર અધારૂં હતું. એ અધારમાં કશું જણાતું નહોતું. વળી એ આગળ ચાલવા લાગી.

ચાલતાં ચાલતાં એ નદીકિનારે ચાલી પહોંચી. જ્યાં આવાને એ વિચાર કરવા લાગી કે—
“ક્યાં જઈ દેવે જીવીને શું કંઈ? મારા જીવવાથી કુળમાં કશુંક લાગશે? ના, ના, એવું નહિ થવા દઉં. આ જીવન દેવે કું નહિ ટકાવ દઉં. રાણા જમમાં પડ્યા, પણ કું જમમાં નહિ પડું. ગોવિંદજી! તમને મેં મારું મન અર્પણ કર્યું છે એટલે તે તમે લઈ લ્યો. રાણા! તમને મેં મારો દેવ અર્પણ કર્યો છે. એ દેવ તમારો છે; નહીં એ દેવની ઉપેક્ષા કરી તો પછી એને ટકાવી રાખવાનું પ્રયોજન શું? પંચમૂર્તિ બનેલું આ જોગિયું પંચમૂર્તિમાં ભલે મળી જાય.” એમ બોલીને એણે નદીમાં પ્રવેશવાની દીધું. પાણીનો વેગ જમરો હતો. મીરાં તણવા લાગી, એની શુદ્ધિ જતી હતી.

(૭)

જ્યારે એ શુદ્ધિમાં આવી, ત્યારે સુષોદય થયો હતો. નદીના તટ ઉપર એક જુદું મંદિર. મીરાંનું માથું પોતાના બોળામાં મૂકીને બેસી હતી. મીરાંની આંખો ધીમે ધીમે ઉપડી એટલે જુદા પ્રસન્ન થઈ. એણે મીરાંને બીનું વસ્ત્ર જાડલાવીને સૂકું વસ્ત્ર પહેરાવ્યું અને પોતાની જોળામાંથી જીવંત શરીરને એને અવશ્યકું! મીરાંમાં કાંઈક સક્રિય આવી એટલે એ બેસી થઈ.

જદાએ પૂછ્યું:—એટા! તું નદીમાં મી રીતે પડી ગઈ? મીરાં:—મરવાને મારે કું મારી સ્વેચ્છાથી નદીમાં પડી હતી, તમે મને શું કામ બચાવી? જદા:—એટા! તારે એવું કેમ કર્યું પડ્યું? તારું રૂપ જો, તારું વય જો, એનાએ તે વિચાર ન કર્યો! આમદત્વા મહાપાપ છે તે તું નથી જાણતી!

મીરાં:—જાણું છું. જોને મેં એ સરીર અર્પણ કર્યું હતું તે દેવે એ સરીરને નથી માહતા, એટલે જોને મેં મારું મન અર્પણ છે તેનું સ્મરણ કરીને હું નદીમાં ફેરી પડી.

“એટા! સરીર અને મન એ બન્નેને એ પૃથક્ પૃથક્ આજુમને દીધાં હતાં! એકજ વ્યક્તિને એ બન્ને તું કેમ ન અર્પાં શકો? એટા! તું જમમાં પડેલી છું.”

“માણ! મારા અદરે આવી બૂમ કરાવી છે.” જદા થોડી વાર મીરાં સાથે જોઈ રહી. પછી વિચાર કરીને બોલી કે ‘તારા હાથમાં ચક્રનું ચિહ્ન છે, તું રાજરાણી હોયો જોઈએ, તારું નામ શું?’

“આ અભાગિનીને લોકો મીરાં કહે છે.”

“ગોણ, મીરાંબાઈ! રાણા કુંભની રાણી, ગોવિંદજીની ભક્ત, તું શા કુઁએ આમદત્વા કરતી હતી?”

“માણ! મેં મન અર્પણ કર્યું હતું એ વિંદજીને અને દેવ અર્પણ કર્યો હતો રાણાને. એટલે હું ન થઈ શકી રાણી કે ન થઈ શકી ગોવિંદજીની. મારી ભેળે જમડી.”

“એટા! તું મહાભાગ્યવાળી છે. તારું કશું જમડું નથી.”

“માણ! મારા બન્ને જમડા.”

“જો એટા! તું પતિ અને ગોવિંદ બન્નેની ભક્તિ કરી ચક્રની હતી. પતિનેજ ગોવિંદ માનીને તે એકની ભક્તિ કરી હોત તો તારા બન્ને સન્નવાન. દેવ અને મન એકને દાધેજ રહેન.”

“ખરેખર છે માણ! આ વાન અત્યારસુધી મારા હૃદયમાંજ નહોતી હું તો એમ માનતી હતી કે ગોવિંદજી જુદા અને પતિ જુદા; તેથી મન ગોવિંદજીને અને દેવ પતિને અર્પણ દેવો. મનથી ગોવિંદજીની અને દેવથી પતિની સેવા કરવા દેવજીની હતી દેવની નેચાથી હું પતિને સતોત્ર ન આપી શકી. મેં વિચાર કર્યો કે મારે એની સેવા કરવાનું શું પ્રયત્ન? તેથી એ દેવને મેં પાણીમાં ફેરી દીધાં હતાં; તમે અને શું કામ ઉગરી? દેવે આ દેવથી શું જનવનું છે?”

“એટા ! એ તારી ભૂલ છે. આ દેહ મહાન તપશ્ચર્યા કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે, એની આવી રીતે અવહેલના કરવાની નથી. જે દેહ તું મનુષ્યના ભોગવિદ્યારમણે ગણે છે, તે દેહ પ્રભુના ભોગ-વિદ્યારમણ માટે છે, એમ તું માન. પતિ અને ગોવિંદમાંથી તું એકેની સેવા ન કરી શકી, હવે તું તારા પતિરૂપી ગોવિંદની સેવા કર, તેની ભક્તિ કર. પતિને ગોવિંદરૂપ માન, ગોવિંદને પતિરૂપ માન. પતિમાં ગોવિંદનાં દર્શન કર, ગોવિંદમાં પતિનાં દર્શન કર.”

‘માથ, તમે કાણુ છો ?’

‘એટા ! હું એક સંન્યાસિની છું, મારે નામ નથી, ગોત્ર નથી, ગૃહ નથી. આ મંસારમાં મારું કાષ્ટ નથી. હું વૃંદાવનમાં દેહ પાડવા જાઉં છું, તુંયે મારી સાથે આવ. એ પ્રેમક્ષેત્રમાં દેહ અને મનથી તું ગોવિંદ પતિની સેવા કર્યા કરજે, તને ગોવિંદજીએ મળશે અને પતિ પણ મળશે.’

‘જેવી માથની આરા.’

‘મીરાં ઉભી થઇ ગઇ, એના કંઠમાં એક બહુમૂલ્ય હાર હતો. તે કાઢી નાખીને એ નદીમાં ફેંકી દેવા તત્પર થઇ. વૃદ્ધાએ કહ્યું કે ‘એટા ! એ શું કરે છે ?’

‘આ હારને પાણીમાં ફેંકી દઉં છું.’

‘કેમ ?’

‘હવે એનું શું કામ છે ?’

‘એટા ! એનુંએ કામ પડશે. તારા દેહની રક્ષાને માટે ભોજન અને વસ્ત્રવગર આવવાનું છે ? અને જે દેહ તારે ન ટકાવી રાખવો હોય તો પછી ગોવિંદજીનું ભજન શી રીતે થશે ? પતિની સેવા શી રીતે બનશે ?’

‘વૃંદાવનમાં હું ભિક્ષા માગીશ.’

‘‘તારાથી ભિક્ષા નહિ માગી શકાય, તારું રૂપ આડે આવશે. વળી તું રાજરાણી છે, તે કાષ્ટ દિવસ ભિક્ષા માગેલી નથી, તને તેમ કરવું વિષમ અને કવેશકર થઇ પડશે. દુઃખી શરીરે કૃષ્ણભજન નથી થઇ શકતું. એ હાર તને બાધક ન થતાં સદાયકળ થશે. એ હાર વેચીને વૃંદાવનમાં તું મંદિર બંધાવજે અને રાણીની માફક રહીને ગોવિંદરાજની સેવા કરજે.”

(૮)

‘મીરાં વૃંદાવન ગઇ. એણે ત્યાં મંદિર બંધાવ્યું, એમાં શ્રીમૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી. એ મૂર્તિ-નું નામ એણે રાણા-ગોવિંદ રાખ્યું.’

‘મીરાં ગોવિંદજીના કંઠમાં માળા પહેરાવતી તે વખતે એવી ભાવના કરતી કે, હું રાણા કુંભાના કંઠમાં આ માળા પહેરાવું છું. રાણા કુંસનું નામ દઇને ગોવિંદજીને એ નવેદ્ય ધરાવતી. શ્રી-મૂર્તિનાં દર્શન કરતાં એક વાર એ શ્રીમૂર્તિને રાણા કહીને બોલાવતી અને એક વાર ગોવિંદજી કહીને બોલાવતી. મીરાંને મન હવે રાણા અને ગોવિંદ એક થઇ ગયા-પતિ અને પરમેશ્વર એક બની ગયા !

‘મીરાંના ભાર હવે હલકા થઇ ગયો, એના રોમેરોમમાં હવે હર્ષ ઉછાળા મારી રહ્યો અને રાણા-ગોવિંદની સન્મુખ બેસીને એ અહોનિશ મધુર સ્વરે આત્મનિવેદન કર્યા કરતી હતી. એના મધુર સંગીતમય ભજનથી આખું વૃંદાવન હર્ષથી પુલકિત બની ઉઠ્યું, એને જોઇને ‘સર્વ કોઈ અભિજૂત થઇ જતા; એને લોકો રાધાજીનો અવતાર માનવા લાગ્યા.

‘એ સમયે વૃંદાવન અરણ્ય હતું. આ હુમ તીર્થનો ઉદ્ધાર થાય તથા ભક્તિશાસ્ત્રનો પ્રચાર થાય તેવા ઉદ્દેશથી કેટલાક વિરકત બંગાળી વૈષ્ણવો તથા સાધકો આ અરણ્યમાં આવીને તપ-શ્ચર્યા કરતા હતા. એ વૈષ્ણવોમાં રૂપગોસ્વામી મુખ્ય હતા. રૂપજી મહાસમર્થ વિદ્વાન હતા. કેટલાક સમયસુધી એ ગૌડના બાદશાહના મંત્રી હતા; પરંતુ એમને વિષયભોગ દીક ન લાગ્યો, મંત્રી-પદ છોડી દીધું અને પ્રેમાવતાર ચૈતન્યદેવને શરણે ગયા. ચૈતન્યદેવના આદેશથી કંથા અને કૌશીન ધરીને એ વૃંદાવનમાં આવી રહ્યા હતા. એમના વૈરાગ્યની તુલના થઇ શકે તેમ નહોતું. હાથ-માં કમંડળ અને શરીરે કંથા એ વેષે રૂપજી એક એક વૃક્ષની તળે એક એક રાત કાઢતા. આમ કરવાનું કારણ એ કે, એમને એવો ભય લાગતો હતો કે, એક વૃક્ષ નીચે એકથી વધારે રાત રહે-વાય તો કદાચ એ સ્થાનમાં મોહ થઇ આવે.

આવા વિચાર સંભારાને એક વાર જોવાની મીંગતે હજાર થઈ જાય, મીરાંએ રૂપરૂપે
 માતાને ધર બિલા સેવાનું આમંત્રણ મોકલ્યું. મીરાંની દારી નિમંત્રણ કરવા મઠ તે વખતે રૂપરૂપે
 એક નદાની તીરે ફાટીપરી ગોદાદી ઉપર એમણે કાંઈક સખના દાતા. એમનું સિનડા મંબીર મુખ
 એમને દાસીના દિશમાં હટી ડાબ પડી ગઈ. એ દાય જોડીને એ બેલી કે 'મહારાજ! મીમાંસા
 મારેને એમને ત્યાં આપને બિલા કરવાનું નિમંત્રણ આપવા મને મોકલી છે.'

રૂપરૂપે હંચું જોવાવિનાજ પૂઝમું:—તારા જાદસાદેજ કાળ છે ?

'મીમાંસા.'

'તો એમને કહેજે કે, ફાટીની અથવા તો મસ્તિકાની ઓમરતિને પણ જોવાથી સાધુ પુરોહિત
 પતન થાય છે. હું નિરાશી છું, કાંઈ પણ ઓને ધર જવું અથવા કાંઈ પણ સ્ત્રીનાં દર્શન કરવાં એ
 મને વર્જિત છે.'

દામીએ મીરાંને રૂપરૂપે સંદેશ કહી સંભળાવ્યો. મીરાંએ દર્શાવે કહ્યું:—તું ફરીથી જા. મુ-
 સાંદરને કહે કે, આ દેશમાં જે વસી રહ્યો છે તે કાળ છે! સ્ત્રી છે કે પુરુષ! વળી મેં તો એમ
 પણ સંભાર્યું છે કે, વંદાવનમાં તો શીકું એકલાજ પુણ્ય છે, બીજી બધીએ પ્રકૃતિ છે. એ
 તમે પુરુષ હો તો વંદાવનમાં રહેવું તમને ઉચિત નથી.'

દામીએ જણાવે રૂપરૂપે મીરાંનામંએ કદાવેજ અક્ષરે અક્ષર કહી સંભળાવ્યો. ગોસ્વામી તે
 અદિત કષ્ટ ગયા. ઘોર અધકારમાં વિજળીનો ચમકાર થાય તેવા એમના લક્ષ્યમાં સાનનો ચમ-
 કારો થયો. એમણે વિચાર કર્યો કે 'દાય! મેં શું કહ્યું? મારો દેહાત્મભાવ લગ્યો ન થયો તો હું
 કેવો વેશભ સાધું છું? હું તો દેહનેજ 'હું' કહું છું; નહિ તો હું' અને પુરુષ અને મીરાંનામંને
 સ્ત્રી કહેવાની પદ્ધતિ કેમ કરે?'

હવે રૂપરૂપે હંચું જોયું. એ બોલ્યા કે 'મારો અપરાધ થયો છે. તારા બાપસાહેબે મારા
 જ્ઞાનનું અપાર્ધ કરે કહ્યું છે. એમને કહેજે કે, એ મારાં ગુરુ છે; હું બિલા લેવા આવીશ.'

(૯)

મીરાંએ ચિતોડ છોડ્યા પછી રાણાએ શોધવા માંડ્યું કે 'અરે, મેં શું કહ્યું? સાચેજ શું
 મીરાં આવી ગઈ? મેં એને કેમ અટકાવી નહિ? મેં એને શું કરવા એવું કહ્યું? એને અપરાધ
 શો હતો? એ પહેલાં હતી તેવીજ દાસ છે. સમ થતાં પહેલાંજ એણે મને કહ્યું હતું કે 'હું' તમને દેહ,
 આવીશ, મન નહિ આપી શકું; મન તો હું ગોવિંદજીને આપી ચૂકી છું.' તે વખતે હું એવું કહેવું
 ન સમજી શક્યો. રૂપનાગોદમાં, સ્વરનાગોદમાં તથા બેગ બેગવવાના લેલમાં હું બૂર્યો. મેં વનમાં
 વિદસતી પંખિણીને પાંજરામાં પૂરી રાખવાની છજી કરી. પાંજર તોડીને એ પંખિણી ઉડી ગઈ.
 હવે પાછી આવવાની છે? ના, નહિજ આવે. આટલી અધારી રાત્રિ એ ક્યાં જશે ?'

રાણો કાન માંડીને બેસી રહ્યાં. વૃક્ષનું પાન હાથતું તો રાણો સમજતો કે, મીરાં આવી;
 સનસનાટ પવન ધૂંકતો તો રાણો માનતો કે, મીરાં આવી; પરંતુ મીરાં તો નજ આવી. રાણાએ
 આખી રાત બેઠા બેઠા ફાટી, ઉગમગરાથી એની આંખો લાલબોળ થઈ ગઈ.

સવાર પડ્યાજ મારે જાણુએ મીરાંની શોધમટિ માણુએ મોઢતી રીધા; પરંતુ બધાએ
 નિરાશ થઈને પાછા આવ્યા. અદારાધ્યોના પત્તા ન લાગ્યા, રાણાનું હૃદય ફાટવા લાગ્યું. એની
 આંખમાંથી અનુધારા વહેવા લાગી—'દાય મીરાં! તું ક્યાં છે ?'

રાણો ગોવિંદજીના મંદિરમાં ગયો. મીરાં જ્યાં આમજ બેસતી હતી તે આસન ટુનું પડી
 રહ્યું હતું. ગોવિંદજીની મૂર્તિ જેવીને તેવી છે, મંદિર પણ તેજ છે; પરંતુ મંદિરમાં જે સ્વરલહરિ
 નામી રહેતી હતી તે આજે નથી. આજે મંદિર શાન હતું, મીરાંવિનાના એ મંદિરમાં રાણાથી
 ન ટકી શકાયું. એ સવનખંડમાં ગયો, અહીં દસના જેવી ડોક હલાવતી જે પ્રતિમા ઉભી
 રહેતી હતી તે પ્રતિમા ક્યાં છે? રાણાથી સવનખંડમાં પણ ન રહેવાયું. ત્યાંથી એ રાજભવનમાં
 આવ્યો. અહીં પણ એને દીક ન લાગ્યું. બાગમાં ગયો, છોડવે છોડવે પુષ્પો ખીલી નીકળ્યા હતાં.
 એ પુષ્પોમાં રાણાને મીમાંસા મૂર્તિ દેખાઈ કોણને જોતતી સાંભળી 'મીરાં જોએ છે' એવી કંપના
 કરી. રાણાથી અહીં પણ ન ટકી શકાયું. દાય મીરાં! તું ક્યાં છું? આવ, એક વાર આવ.

મીરાં ન આવી. તેમ એને પત્તા પણ ન મળ્યો. સ્વિસ આશર્યો, રાત્રિ આવી. મંદિરમાં

સંધ્યાકાળની આરતીનો ધ્વનિ થવા લાગ્યો. રાણો મંદિરમાં આવ્યો. કદાચ મીરાં આવી હોય. એ ગોવિંદજીનું ભજન ગાતી હશે. આરતી પૂરી થઇ ગઇ. મીરાં તો ન જણાઇ, મંદિરમાં સર્વત્ર સ્તનસાન હતું. આજે કોણ ગાય ? ગાનારી તો હતી નહિ, કદાચ હેયે રાણો પાછો શયનખંડમાં ગયો.

આથે કોઇ ગાતું હતું “મીરાં કહે” રાણાએ કાન માંડીને એ ગીત સાંભળવા માંડ્યું. મીરાંની એરલાજરીમાં આજે એ ગીત એને ઘણું મીઠું લાગ્યું. રાણાએ મનમાંજ કહ્યું કે ‘હાય! આવી મીઠી વાણીવળીને હું ન ખીજાણી શક્યો, મેં એને ન કહેવાનાં વચનો કહ્યાં, દુઃખી થઇને એ આવી ગઇ.’

એ રાત્રે રાણાને સ્વપ્ન આવ્યું, મીરાં વૈકુંઠના દ્વાર આગળ ઉભી રહી છે, રાણાને બોલાવી રહી છે. એના મુખ ઉપર મૃદુ દારય દ્રશ્ય રહ્યું છે:—‘આવો સ્વામિન! તમેજ મારા ગોવિંદજી જો-તમને મેં મારો દેહ દીધો, મન ન દઇ શકી-આજે ગોવિંદજીને કહીને મારું મન હું પાછું લાવી છું-ધ્યા.’ મીરાંએ દાય લાગે કરીને કાંઇક આપ્યું. રાણો લેવા જતો હતો એટલામાં એની આંખ ઉઘડી ગઇ.

પણ પાછો એ સ્વપ્નમાં પડ્યો, દશભુજન ભવાની એની આગળ પ્રકટ થઇ. એ બોલી કે ‘રાણા! તેં શું કર્યું ? આખા રાજપૂતાનાની રાજવંશી તારે ઘેર આવી હતી તેને તેં કાઢી શૂદ્રી!’ રાણો પાછો જપ્તકોને ઝગી ઉઠ્યો.

આ પ્રમાણે દિવસ અને મહિનાઓ વીતવા લાગ્યા. મીરાં ન આવી, એની લાગ પણ ન મળી. ચિતોડવાદીઓએ ધાર્યું કે, મીરાં મરી ગઇ હશે કે એણે આત્મહત્યા કરી હશે.

(૧૦)

ચિતોડવાદીઓને મન મીરાં મરી; પણ એની સ્મૃતિ ન મરી. એનું સંગીત ન મર્યું. ઘરમાં, મંદિરમાં, માર્ગમાં-દરેદર સેકા રાત ને દિવસ “મીરાં કહે” ગાવા લાગ્યા. જીવતી મીરાં એકજ સ્થાનમાં હતી, મરીને એ સર્વવ્યાપી થઈ ગઈ.

રાણાને હવે મીરાંની સ્મૃતિ મીઠી લાગવા માંડી, એનાં ભજન પ્રિય લાગવા માંડ્યાં. ભજનનો સંગ્રહ કરવા માંડ્યો. રાણાએ આજ્ઞાપત્ર કાઢ્યું કે, ગોવિંદજીના મંદિરમાં મીરાંનાં ભજન ગાવા.

મંદિરમાં મીરાં નથી, પણ એનાં ભજન છે. એ ભજન સાંભળવા રાણો નિલ મંદિરમાં જવા લાગ્યો. મંદિરમાં મીરાં નથી, પણ મીરાંએ નિમન્ત્રિત કરેલા સાધુ વૈષ્ણવોની સેવા ચાલુ હતી. રાણો જતે એમની પરિચયો કરતો હતો. શયનખંડમાં મીરાં નહોતી, પણ એની પ્રતિકૃતિ હતી. એ પ્રતિકૃતિ ઉપર રાણો રોજ આંસુ સારતો હતો.

ચિતોડ જોડ્યા પછી મીરાં ચિતોડશ્વરી બની ગઈ. મંદિરે મંદિરે મીરાંનાં ગાન થતાં હતાં, માર્ગમાં, લેવામાં મીરાંના પ્રસંગ નીકળતા હતા. ઘેરઘેર મીરાંનાં ભજન ગવાતાં હતાં, આખા ચિતોડમાં “મીરાં કહે, મીરાં કહે”ના ધ્વનિ ગાજ્યા કરતો.

(૧૧)

એક દિવસ ચિતોડના રાજમાર્ગ ઉપર એક બીખારી ગાતો હતો કે “જીવન મન તું હું જ્યાં” રાણાએ એ સાંભળ્યું. એ ગીતના હેતુ ચરણમાં “મીરાં કહે” હતું, પરંતુ એ ગીત નવું લાગતું. આ ગીત રાણાએ કહી સાંભળ્યું નહોતું, ચિતોડમાં કોઇએ પણ સાંભળ્યું નહોતું.

રાણાએ બીખારીને બોલાવ્યો, એ ગીત એની પાસે એણે ફરીથી ગવડાવ્યું. રાણાએ પૂછ્યું કે ‘સાધુજી! આ ગીત તમે ક્યાંથી શીખી લાવ્યા ?’

બીખારી—મહારાજા! આ ગીત હું જન્મકાલથી શીખ્યો, ત્યાં રાધા ખપારી પ્રકટ થયાં છે. એ રોજ તમા તમા મીન રસાને ગોવિંદજીની સેવા કરે છે.

રાણા—એમને ત્યાં ભેટો કેવો નામકો ભાળાયે છે ?

બીખારી—કેઈ એમને પાકછંદ કહે છે, કેઈ એમને રાજીછંદ કહે છે, એ પોતે પોતાને મીરાં કહે છે. જુદા, એક ભજનના. હવે મનમાં ‘મીરાં કહે’ એવું આવે છે ને ?

રાણા—હા, સમજાયો.

રાણા ને મીરાંને મનમનની નિહા. આખી રાજાને બીખારીના કહેવાયો બપોર પરી ગઇ

કે, મીરાં જીવતી છે અને જંદાવનમાં છે. ત્યાં ગોવિંદજીનું મંદિર જાપાતી એની સેરા કરે છે. એણે મંત્રિતું નામ "રાણા-ગોવિંદ" રાખ્યું છે. એણે એ નામ કોઇ દિવસે સાંભળ્યું નહોતું. રાણો એજ દિવસે શ્રમ વેરે-જંદાવન જવા નીકળ્યો.

જંદાવનમાં બાઈજનો કુંજ છે. મંદિરમાં ગોવિંદમૂર્તિ રાણા-ગોવિંદ બિરાજે છે. બાઈજ રાણા-ગોવિંદજીની સામે બેસીને પોનાતું જનાવેતું ભજન ગાય રહી છે.

અપ્પાકાળનો વખત હતો. એ અનિચિ મંદિરના આંગણમાં બેસીને-એવું ભજન સાંભળી રવા દતો. ભજન સાંભળીને એક અનિચિને અચ્ચપાત યદ રહ્યો હતો.

એની આંખમાંથી અશ્રુપાન થઇ રહ્યો હતો, એ રાણો કુંજ હતો. બીજો એમનો સાથી હતો. રાણો વૈષ્ણવના વેશમાં હતો; એટલે એકદમ એ જોળખાઈ જાય તેમ નહોતું.

ભજન પૂરું થયું. બાઈજ દોરણ સામે જોઈને બે દાથ બેઠીને કહેવા લાગી:—“હે દાકુરજી! તમેજ મારા ગોવિંદ છો, તમેજ મારા રાણા છો, મારો સમય દવે ભરાઇ ચાલ્યો. હે પ્રભો! આ સમયે એક વાર જો મને રાખાના રૂપે દર્શન દો તો મીરાનો જન્મ કૃતકૃલ થઇ જાય. પ્રભો! મારો નારીયોનિમાં જન્મ થયો છે, મારો જન્મ સાર્થક કરો-તમે મારા ગોવિંદ છો. એક વાર રાણા-રૂપે પ્રકટ થાઓ.”

પેલા બે અનિચિએએ પણ આ પ્રાર્થના સાંભળી. રાણાનું હૃદય કંપવા લાગ્યું. દોરણને પ્રજ્ઞામ કરીને બાઈજ મંદિરની બદારની કાટીમાં આવી. શ્રમ વેરે આવેજ મહા-રાણો કુંજ એની પાસે ગયો. તેણે રહ્યું કે ‘રાણીજી! કાંઈ બિશા મળશે ?’

મીરાં:—આપને શી બિશા જોઈએ ? કહે, હું રાણીજી નથી; પરંતુ એક બિખારિણી છું.

રાણા:—તમારું કહેવું હું માની લઉં છું; પરંતુ હું જે માગું છું તે તમારી પાસે છે.

મીરાં:—આજા કરો.

રાણાએ ગદગદ કંઠે કહ્યું:—‘સમા !’

બદાર વિજળીનો ચમકારો થયો. એના પ્રકાશમાં મીરાંએ રાણાને પૂરેપૂરો જોળખી લીધો. મીરાંના હૃદયમાં પણ વિજળીનો ચમકાર થઈ રહ્યો.

આમિન! આટલે દિવસે તમારી દમાની શન મેળવવા હું બાગરણી થઇ !’ એમ કહીને મીરાં કુંજના અરણ્યમાં દળી પડી.

રાણાએ મીરાંનો દાથ પકડી એને ઉઠાડી વ્યાકુળ થતોએ બોલ્યો કે ‘મીરાં! મારી મીરાં!’ રાણો આગળ ન જોઈ શક્યો, એનો કંઠ રૂંધાઇ ગયો.

કેટલીક વારસુથી બન્ને રાંત રહ્યાં. આખરે મીરાં બોલી કે ‘આપ પધાર્યા છો ? આ દામિનો જન્મ સાર્થક કરવા પધાર્યા છો ? પધારો.’ એટલું બોલીને કુંજનો દાથ પકડી મીરાં એને મંદિરમાં લઇ ગઇ. પોને રાણા-ગોવિંદ સાથે જે આમન ઉપર બેસતી હતી, તે આસન ઉપર કુંજા રાણાને બેસાડ્યા. પછી એક વાર ગોવિંદજીની મૂર્તિ તરફ અને એક વાર રાણાને જોતી જોતી મીરાં આંખિંતી સંજારસિન બનીને બેની વચ્ચે દળી પડી.

કુંજારાણાએ જમ પાટી ‘મીરાં, મારી મીરાં!’ પણ કોણ ઉત્તર આપે ? જન્મનું સાર્થક કરીને મીરાંએ રાણા અને ગોવિંદજીની સમક્ષ દેહ છોડી દીધો.

(‘સંદેશ’ ના ૧૯૮૩ ના દિવાળીના અંકમાં લેખક:—રેનેયર ભવાનીશંકર વડીલ)

૫-એક કુતરાની વફાદારી અને વણુજરાનો પશ્ચાત્તાપ

કુતરો ધણું ઉપયોગી પ્રાણી છે. જંગલમાં રહેનારા એની કિંમત બરાબર સમજે છે. 'કુતરાઓની વફાદારી'ની વાર્તાઓ ઘણી પ્રસિદ્ધ થઈ છે. આ એક વાર્તા તેમાં ખાસ ઉમેરવા જેવી છે. જુના વખતમાં પોલી વણુજરાઓની શાખ સારી હતી. તેઓ દેશ-દેશાંતર દળરે રૂપિયાનો માલ લઈ જતા ને લાવતા. એવા એક પોલી વણુજરાને ખોટ આવવાથી 'દેવું' થયું. લેણદાર શેઠ તેની પાસે વારંવાર ઉધરાણી કરે ને વણુજરાને શરમાયું પડે. તેની પાસે રોકડ નાણું કંઈજ ન હતું. તેની પાસે જે કાંઈ પણ મિલકત હોય તો તે તેનો વફાદાર એક કુતરાજ હતો. એ કુતરાને તે કદી પોતાનાથી વિખૂટો કરતો ન હતો, કુતરો એ તેનો પ્રાણ હતો. લેણદારની ઉધરાણીથી કંટાળીને છેવટે તે પોલી વણુજરાએ શેઠને પોતાનો કુતરો એવી શરતે લખી આપ્યો કે, દેવું વાળ્યા પછી તે પાછો પોલીને સોંપવો. લેણદાર શેઠ કુતરાને લઈ ઘેર ગયો.

એવું બન્યું કે, થોડાજ દિવસ પછી આ શેઠને ઘેર ખાતર પડ્યું, પાંચથી દશ દળરનો માલ ચોરાયો. શેઠ તો રડવા લાગ્યા. ગામની પોલીસ ને માણસો મળી ચોરનાં પગલાંની શોધ કરવા લાગ્યા; પણ કંઈ પત્તો લાગે નહિ. પેલા કુતરો છેટે ઉભો રહી આ બધી ધાંધલ જોયા કરતો હતો. માણસો બ્યારે વીખરાઈ ગયા, ત્યારે તે પોતાના માલીક પાસે આવ્યો ને તેમના ધોતીઆનો છેડો પકડી ખેંચવા લાગ્યો. શેઠે માન્યું કે, આ કુતરો કવખતે ગેલ કરે છે, તેથી બે ત્રણ વાર તો તેને કાઢી મૂક્યો.

પરંતુ કુતરાએ તો વારંવાર એમ કરવા માંડ્યું; સારે કેટલાક માણસોને શંકા થઈ અને તેમણે શેઠને કહ્યું કે, કુતરો વણુજરાનો છે, પગપારખું છે; તો જુઓ તો ખરા કે, એ ખેંચીને ક્યાં લઈ જાય છે અગર શું કરે છે ?

પછી શેઠ અને કેટલાક માણસો કુતરાની પાછળ પાછળ ગયા. જંગલમાં બેએક ગાઉ દૂર ગયા, ત્યાં એક વડના ઝાડ તળે કુતરો નખથી જમીન ખણવા લાગ્યો; એટલે શેઠના નોકરોએ તે જગાએ ઉંડું ખોદ્યું આશ્ચર્યની સાથે તે જગાએથી ચોરોએ દાટેલા શેઠના બધા માલ નીકળી આવ્યો. બન્યું એમ હતું કે, કુતરો ચોરોની પાછળ જાનો જાનો રાત્રે ગયેલા અને તેઓ આ માલ ક્યાં દાટે છે, તેની તપાસ તેણે બરાબર રાખેલી! સૌ કુતરાની હોશિયારી અને વફાદારીની તારીફ કરવા લાગ્યા.

વણુજરાના કુતરાએ ઘર રાખ્યું, તેથી શેઠ તેનાપર ધણા ખુશ થઈ ગયા. તેમણે વણુજરાનું લેણું પતી ગયું એમ માની કુતરાને તેના મૂળ માલીક પાસે જવા છુટો કર્યો. તેમણે આ બધી બાબત એક ચિઠ્ઠીમાં લખી તે ચિઠ્ઠી કુતરાને ગળે બાંધી, ધણા આનંદ સાથે તેને વિદાય કર્યો. કુતરો પણ બહુ હર્ષમાં આવી જઈ પોતાના સ્વામીને મળવા આતુર થઈ ચાલ્યો.

આ સમયે પેલા પોલી વણુજરાનો મુકામ મડર સ્ટેટના વડાલી ગામથી એકાદ ગાઉ છેટે હતો. સવારના પહોરમાં વણુજરા તાપતો હતો, ત્યાં તો તેણે દૂરથી પોતાના કુતરાને આવતો દીઠો. તેણે ધાયું કે, કુતરો શેઠને ઘેરથી નાસી આવ્યો ને માઈ નામ બોલ્યું. તેવું હૃદય ઉઠ્ઠી આવ્યું. આવા બેધમાનને હવે જીવતો ન મેલવો, એવો તેણે નિશ્ચય કર્યો. અવિચારી વણુજરાએ પૂરી તપાસ ન કરી.

કુતરો નજીક આવ્યો એટલે વણુજરાએ ડોંગ લઈ તેના માથામાં મારી. કદામે વાગવાથી કુતરો મરી ગયો. જરા ટાઢો પડ્યા પછી કુતરાને ગળે બાંધેલી ચિઠ્ઠી તેણે જોઈ. તે વાંચીને તેને મૂર્છા આવી ગઈ. લાનમાં આવતાં તે ખુબ રડ્યો. તેને જીવનર અકાંડે લાગ્યું. તેણે પોતાની પાસે જે કંઈ મિલકત હતી તેનાથી કુતરાનું નામ અમર કરવા નિશ્ચય કર્યો. જે જગાએ કુતરાને તેણે મારી નાખ્યો ત્યાં તેણે એક વિશાળ તળાવ બંધાવ્યું. હજીયે તે તળાવ 'નખીરા તળાવ' નામથી ઓળખાય છે અને વડાલીથી એક ગાઉને છેટે છે.

('સંદેશ'ના ૧૯૮૩ ના દીપોત્સવી અંકમાં લેખક:-મૂળરાકર કે. અધ્યાપક)

૬-હિંદુઓને હાકલ

ભારતના ભાગાકાશમાં આજે અવળ વાતાવરણ વ્યાપી રહ્યું છે. એક વખતનું પરસ્પર-માન મનાતું-ગણતું હિંદુસ્તાન આજે કેમી ઝપડાનું રણમથકન થઈ પડ્યું છે. હિંદી જતો ! તમે મારે તરફ શું જતી રહ્યું છે, તે ખ્યાનપૂર્વક અવગોઠો ! ઉન્નતિના સિપરે પહોંચેલું આર્થિક-કુલ આજે અવનન થતું અવસોકામ છે. તમારા પૂર્વે તમારી કબાજ-દાન અને નિર્મોલ્ય વિલપર આજે સ્વર્ગમાંથી અત્રુ વસાવી રહ્યા છે.

શીરમ-કૃષ્ય-પ્રતાપ-સિવાઈનાં સંતાનો ! તમારી આસપાસનું દરેક અવગોઠો-વિચારો, જાણે હિંદુધર્મની કેવી કુદંયા થઈ રહી છે ! અનેક પથો, અનેક યાત્રિઓ અનેક ધર્મો-અધર્મો અને કુરિદિઓના પરિણામે હિંદુત્વ જમીનદોસ્ત થતું અવસોકામ છે. હિંદુઓ ! તમારા પ્રમાણથી, તમારા સ્વાર્થની રાક્ષસી વૃષ્ટિથી અને પરાપકારના પુણકારક ધર્મકર્મપ્રત્યે બેદરકાર નવવાથી વિનમ્રનિદિન તમારા બંધુઓ તમારો પવિત્ર ધર્મ ત્યાગી અન્ય ધર્મોવસંળી બનતા બન્યા છે. હિંદુધર્મને ખોટાવવા-ફના કરવા અન્ય ધર્મોથી તનતોડ પ્રવર્તતા કરી રહ્યા છે. હિંદુઓને માર પડે છે; હિંદુઓની બાળાઓ-બહેનો-માતાઓનાં દરજી ચાપ છે; હિંદુઓ ઉપર અનેક અત્યાચારો ચાલે છે; છતાં કુહાંડપની વાળ છે કે, હિંદુઓ જામત નદિ ચતાં નામદં-ખીકણની ખાક સાંતિથી સમજી સંભળ કરી રહ્યા છે. આ રિયતિ અસહ્ય છે. આ જગતમાં નિર્બળ-નિર્મોલ્યને કવવાનો અધિકાર નથી. ભગવાનની પુણ્યભૂમિમાં આજે આ શું પરિવર્તન ? "એ ધર્મનું ધર્માર્થ" રક્ષણ કરવામાં આવે છે તો ધર્મ તેના રક્ષકનું રક્ષણ કરે છે."

આરથી હિંદુસ્તાન પોતાને સાચો-સત્ય ધર્મ બુદ્ધિ, ત્યારથીજ કુળના કાવાનજમા રાપડાયું છે. સાચો ધર્મ બુદ્ધવાથી ધર્મના અનેક ફાંટા પડ્યા છે અને તેના પરિણામે પરસ્પરમાં કબેરા-કુમંડનાં બીજ ફેલાયાં છે. આજે હિંદુઓ કહેવાતા હિંદુઓ બન્યા છે. કબેરા-કુમંડના પરિણામે બોધિવાળા અને નિર્મોલ્ય બની શુદ્ધાથી કવન બનીત કરી રહ્યા છે. કુનિવાના ઉદારક મનાતા-પૂનતા સાચા સંન્માર્શ-સાધુઓ અને આદ્યો આજે ક્યાં અદૃશ્ય થયા છે ! સાધુ-સંન્માર્શોને ધર્મ પોતાનું અને જગતનું કથાળુ કરવા-કવવાનો છે; પણ તે કેવી રીતે થઈ શકે ? શું તે બોધાત રક્ષકમાં બરાબ બેસી રામ-નામ જપવાથી ? શું લોકોનાં વિવિધ મિટાળ અરોગવાથી ? અવળ-ભાવમાં મક્કથુવ બનવાથી ? શું ગ્રાહાં મંદિરોના મકંત-આચારો બનવાથી ? પવિત્ર મનાતા મંદિરમાંથી જવાબ આપો ! તમારા અંતરનો સાચો ધર્મ બતાવો ! આજે તમારું સ્થાન ક્યાં છે ? શ્રી વિચારો. આદ્યો ! તમે બરેબો ગણાઓ હો. આજે તમારું અસ્તોજ કયા છે ? આજે તમારી ગણના બીજાનીમાં ગણાય છે. બરેબો ! સાચો ધર્મ બુદ્ધવાથી આજે તમે સ્થાનબદ્ધ બન્યા હો. જ્યારે ધર્મની અવનનિ થાય, ન્યાય-નીતિનું ખૂન થાય, પોતાના ધર્મપર અત્યાચાર થાય, ભરે માથા સંન્માર્શો અને આદ્યોએ ધર્માર્થ ધર્મ-સત્યનું સ્થાપન કરવા એકઠમ મેદાનમાં આવડું નેહ્યો; પણ અદ્યોસ ! આજે આપું કાણ સમજે છે ? આજે હિંદુત્વ કલ્યાય છે. આજે હિંદુધર્મ તસવારે મનાય છે; આજે હિંદુધર્મની મરકરીઓ થાય છે; આજે હિંદુ ગણાતા મનુષ્યો તેમના હિંદુમાદ્યોની બેદરકારી-પ્રમાદીપજાથી ચંચળાઈ ચુકામદયા-પશુદયાથી કટાક્ષી અન્ય ધર્મ રીકારી આપડ માને છે. આજના હિંદુઓ તેમના અનેક બંધુઓ કે જાઓ હિંદુઓ પવિત્ર ધર્મ પાલે છે, તેઓને અત્યજ-પશુ-ગુલામ માની તેઓને અકરવામાં મનાપાય માને છે. પશુથી પણ અધમ મનાતા તે હિંદુઓ હિંદુ મટી જ્યારે અન્યધર્મી બને છે, ત્યારે એ શુદ્ધ હિંદુઓ-પોતાને મનાવના હિંદુઓ તે નવા ધર્મોએને પ્રેમથી ભરે છે. એ શુદ્ધ હિંદુધર્મનો દરિયા મેલવાનારો ! આ શું ? તમારા ધર્મનું અપમાનન નથી સમજનું ? તમે શું તમારા સ્વદરેજ તમારા ધર્મબંધુઓને અન્ય ધર્મોનવાથી બનાવી તમારા ધર્મનું નિર્દેન કાઢવા કવો છો ? સમજોને કે, આનું પરિણામ પાણું બર્બર આવશે. તમારા ધર્મનો ખસે કરવા, તમારા ધર્મમાંથીજ ઉભા થયેલા તમારા જાઓને તમારા પ્રજાજી રાખી બનશે.

હિંદુઓ ! બાઈબલ ક્રિસ્તી, સારા ધર્મો ? મારે તરફ પ્રમંદ જવાનામુખી સત્યની ગોળી છે. અદ્યો, અભિમાન અને જગનાથી આજે હિંદુત્વ કલ્યાય છે. હિંદુના દોરોઓ ! બેનલ "મુન શુ. ૨

બદલાનાં ધર્મની માન્યતામાં પણ ફેરફાર કરવો ઘટે છે." જેને તમે આરપૃથ્થ માનો છો, તેઓ અંતરથી કેવા વિચુદ્ધ અને ધર્મપ્રેમી છે, એ તો અનુભવીજ સમજી શકે છે. અનેક ઉચ્ચતા અને ઉપરથી ધર્મી મનાતા દિંદુઓ અંદરથી કેવા મહિન અને અધમ વિચારોના હોય છે, કે જેનો વિચાર કરતાં હૃદય કંપી ઉઠે છે.

દિંદુસમાજ--આનો--કોઓ પણ આવી બાબતોપ્રત્યે બેદરકાર છે, ખાનગી-છુપાં ગમે જેવાં પાપકર્મ કરો, પણ બહાર ન કરો. દિંદુસમાજની ન્યાતો આ માન્યતાને પોષતી બજાય છે. દિંદુઓ મેળામાં-આગમણીમાં, ખેતરોમાં-સ્થાયીસમયે અંત્યજેથી અલગતા નથી. દાકતરો મુઝાં આંરી ભાંરી-મોસ ફેંદે છે, મોશોમાં શયો ચલાવતા દિંદુઓ-મનાતા ગ્રાહણો અરપૃથ્થ મનાતી કામના ચૂસેલા કાંદા ચૂસે છે; દિંદુઓ દવા-દાર-ચરખીવાળા પદાર્થો ખુશીથી વાપરે છે; દિંદુઓ મોટેભાગે વનિ-માનિમેદ તેની ભજ્યાબક્ષ કરી સુધારાનો વિનયોત્સવ કરે છે; છતાં સમાજ, જાતિ કે મુદત દિંદુધર્મી તરફથી આ બાબતોવિષે એક અશૂર પણ ઉચ્ચારાતો નથી. દિંદુઓ! આ શું જોખું અપાવતન?

અનેક બાળવિધવાઓ નેમનીપર શુચરતા લુધ્મ-અત્યાચારથી આજે આકંઠ-કલ્પાંત કરી રહી છે. દિંદુસમાજ! એ અવળાઓનાં અચ્છો નિરાળા તારું હૃદય પીગળશે કે?

જુઓ-વધીમાની સાયમથી આનખૂસતી એ કમનશીબ મનાતી અવળાઓ ખાનગી-છુપી રીતે ધર્મપાન કરે-કરવે, બીજાં અનેક કુકર્મો કરે; છતાં તેની પરવા-દરકાર કોઇ સમાજ કે જાતિને નથી; પણ એવંદેજે સ્વકામથી અવળા એવાં પાપકર્મથી બહારમાં આવતાં સમાજ-જાતિ તેનાપર લુધ્મ અને વિચારોનો વરસાદ વરસાવે છે. આના પરિણામે ધર્મ-કર્મ ભૂલેલી બ્રહ્મ બાલિકાને અન્ય ધર્મનો આચારો કાપવો પડે છે કે કાં તો દેવોત કરવો પડે છે. દિંદુઓ! મનાતી ખાનગીઓને દુર્ગંધ રાખવું' આ બેદરકાર બનવું તે યોગ્ય નથી.

તરિયાના અનેક વાદવેતના પરિણામે બાળાઓ અને યુવાનોના ભવ બંગડે છે, સંસાર ફરેસામાં પડે છે, વાદવેત-વદવેત-કન્યાવિક્રય-વરવિક્રયના પરિણામે સંસાર સ્મશાનસમાન બને છે. એ વિચારોનું મંથન તો તરત સમજી શકજો. દિંદુઓ! આવી અનિષ્ટ બાબતોને કયાં છુપાં પોષવના રહેશે? "જ્યાં સમાજસત-વદવેત-વિધુરવેત-કન્યાવિક્રય-વરવિક્રય થાય છે, ત્યાં તરિયાના યુવકોની મારામતિયા છે." આપણાં ધર્મસ્થાનો-તીર્થસ્થાનોમાં કેવી લીલાઓ આવી રહી છે, તે અનુભવી-વિચારવતી દિંદુધર્મીઓને કંઈ દરકાર છે? કુશ્વિઓ-અધ્વજ્ઞા અને મેલા સમાજના દરેક દિંદુધર્મીના વિનયોનાં પોષાવેશો બીજા આજે વૃક્ષરૂપે ફાટ્યાં છે.

દિંદુધર્મપર અરે તરફથી તથા યવા માંડ્યો છે. દિંદુધર્મનો વિનાશ કરવા પ્રયત્ન બધા તરફથી જાય છે. દિંદુઓ! હજી સમય છે. ચેતો, વિનાશવૃક્ષનાં કડવાં ફળ જરૂર ચાખ્યાં પડશે. બેદરકાર અને હુલ્લેસી! તમે શ્રીરામ-કૃષ્ણ-પ્રતાપ-શિવાજી-શીતા-સાવિત્રી વગેરે ખરિદે દેવોદયેસ, અંતરમાં કો. તમારા ગરીબમાં-તમારી રમેશમાં અને પુણ્ય-પવિત્ર દેવોનું મહત્ત્વ વાન કરો રહું. તમે અવધી-અંધ અવધ્યુજ તમારા ધર્મની રક્ષાને માટે દીક્ષા લ્યો. તમારો કંઈ અવધ્યુજની કોઈ જુએકા કલ્યાણ પ્રતિજ્ઞા લ્યો. તમે ચારિત્ર્યવાન-અંતરના આજીવન રાખો અને અન્યને બતાવો. તમારા ધર્મની અધ્વજ્ઞા-ગડતા તોડ્યા સહ્યો તો, તમે એ સહ્ય-સંભળી જાવોને વધારે જાનમરો વળગવા મુઠ મારખતાયના કોઈ કોઈ રહે. તમારી નિમિત્ત બેટા દિવાલ-રૂઝિયા નાહુદ કરો. તમે પવિત્ર છો, તમે દેવોના અધિકારી બન્યા નથી, તમારો પુરૂષ અવધ્યુજવિન મનુષ્યને તેમના ગરબમાં સમાવેશ નથી. તમારા કોઈ વિનયોનાં કોઈ તમારા ધર્મથી ભલેયવા, વિનાશરોધક અને અન્ય વર્તેક રાખે અને તમારો દેહમાર્ગને આગવો. તમારી વિવશ બહેનોને મનરોકરી-ચા-પીના વગેરે પુરૂષો કરો. તમારા ધર્મની-તમારી આજીવન-તમારી મના-પુત્રી-ગંદોની રક્ષા કરો. તમારો પવિત્ર દેહો નાહુદ કરો. દિંદુધર્મની-દિંદુધર્મને અધ્વજ તમારી રક્ષા કરો અને દેવોના દેવોના દેવોના તમારો દેહો નાહુદ કરો. તમારો ધર્મની રક્ષા કરો.

(સંકેત - ૧૯૮૩ ના રોજ તમારો અધ્વજ-અવધ્યુજ પ્રમાદ મળેલા.)

૭-નિર્માલ્ય હિંદુઓનો મોક્ષદાયક મહામંત્ર

(તેમાં આપણે શું ?-આત્મચરણનું દુઃખ અધિષ્ઠાત્ર !)

તેમાં આપણે શું ? કેવો મુદત ચાલુ રહ્યો ! અજર તો માત્ર આપણે જાણ, પણ તેમાં બધું જાયું ! જગતમાં શેષ જિંતાનાસક દવા દેણ તો તે એજ. કોઈ નિસ્વાર્થતાના પાદ છીંચવનાર નિહાક દેણ તો તે પણ એજ. એનાથી મેંકરો દર્દીઓનાં દર્દ નામે છે, દબંગ માનવીઓ આ સંસારમાત્ર તરીને પેતે પાર ઉતરી બધા છે. એવો એ જુદાનુજ મહામંત્ર ! એનો જાણ જાણથી જાણવનારો દેશે દબંગ સિવાય બીજાં એકેએક દુઃખનો નાશ થાય છે. એવા એ પરમસુખદાયક સકળદુઃખભંજક મંત્રને કોઈ કોઈ વાર અભિચરેન દેા.

×

×

×

તેમાં આપણે શું ? મર્દ કાલે મોક્ષમળીઓની પાળને નહિ યતને આવતા એક માણસને મિથેદાસ દશામાં લેવો. શરીરપર લાજ દાંકવા બેટલાં પણ કપડાં ન મળે, પણ તેમાં આપણે શું કરીએ ? આપણે તો આકું મોં કરીને આગળ ચાલ્યા. દુનિયામાં તો એવાં દબંગ માણસ નથી. તેમાં આપણે શું ?

×

×

×

વળી થોડા દરવાપર એક માણસથી ભયે આકું દાંકનો દતો. એક બાદને રસ્તે ચાલતાં નેની બાકર વાગી. બાદએ જુએ થઈને કહ્યું-કેમ બધા ! બેઠને દાંકતું નથી ? પેલા બદમાશ માણસાએ સારી મા-નુંદેનસંજાથી ગળેા ગોપડવા માંડી, અને વધારામાં તે બાકના અલે નેકને નિલંબ બેસારમ ચાળા કરવા લાગેા. આમપાસ ઉતેલા મેંકરે માણસોએ તે નજરેનજર જોયું; પણ કોઈ કશું બોલ્યું નહિ. સૌએ મનમાં એમજ વિચાર્યું કે, એમાં આપણે શું ? એ બાક એવીજ તરી. એમ બગડતા બગડતા સી દામદારના કકડા પોતપોતાને રસ્તે ચાલ્યા ગયા-તો કેવા મુખીઆ થયા !

×

×

×

અરે, તે દિવસે મચારે નાનપરાની ખાલીમાં એક મુકુ પડેલું. માથે તે ડાનીમાં ડરાના યા થયેલા ને ભેદીતો રેલો મગમગાટ વહી જતો દતો. આપણે બંદાએ તે પહેલવહેલું જોયું; કેવો કમકમાડી ભરેલા દેખાર ! વિચાર કરતાં કંઈક એજબાણ પણ પડી; પણ આપણે તો જાણે કંઈ જોયુંજ નથી, એમ ગળીને નીચી મૂકી કરીને દેંડ્યાજ ગયા. મૂંએ તો તેના મોતે મૂંએ, તેમાં આપણે શું ? એનાં સર્ગવદાસને બજાર પડશે, એટલે તેઓ તેમની મરજે આવશે; તેમાં આપણે શું ? પોસિયને નપાસ કરવી દશે તો આપોઆપ કરશે, તેમાં આપણે શું ?

×

×

×

અરે એ તો બધું દીક છે, પણ તે દિવસે પેલો કમજબત માલીવાળો મારતે થોડે આવ્યો. સાત વરસની અમદની છેકરીને પાડી નાખી. માલીનું પેડું છેકરીના પગપરથી ફરી મધુ અને તેના નંગાનું દાડકું દાડક કરતું ભાંગીને બદાર નીકળ્યું. સૌએ જાસ પાડવા માંડી કે, માલીવાળાને પકડો, માલીવાળાને પકડો; પણ કોઈએ પકડવાને મારે દોટ મૂકી નહિ આખરે રસ્તામાં માકું ઉખું હોવાથી માલી આપોઆપ જટણ ને દાંકનારને એક જાણે પકડ્યો. ત્યારે કોઈ બદા સાદી મારેતવારન થયા. સૌકોઈએકપરેકત્ર મહામંત્રનેજ સંભાર્યો-“છાકરીનું દાડકું બ ગુ તેમાં આપણે શું ?”

×

×

×

વળી એક પડેલી માણસ મુસલમાં બાવીને રસ્તે ચાલતાં અગત્યક લદમ બધ પડવાથી મરણ પામ્યો. કોઈ પરજણ દોડતે વજર શીએ બાવીને અવિચલ આવ્યો કે, દવે એમાં કંઈ નથી. છાતી બધ પડવાથી મરી ગયો છે. ચાલો, એને દામ પાડવાને પેલા તેમજ માણસ જોઈએ છે. એક વાળીઆ મહાજન લાચી દૂર ખસીને ચાલ્યા જતાં કહે છે કે, કપાળમાં રીણ છે છતાં એ વાળીઓ નહિ હોય. આજકાલ તો એવા થણા ભેલો રીયા કરતા યર્થ થયા છે તે બધા આમ મરી જાય તેમાં આપણે શું ? આજુબાજુ કહે છે કે, મજાઆ જતોઈ છે, જના એ દાંડ ચાલણુ

તો નહિજ હોય. આજકાલ તો સૌ કોઈ જનોઈ નાખતા થઈ ગયા છે. તો પછી આપણે શું? આ પ્રમાણે જે જે ‘આપણે શું?’ મંત્રનો આશ્રય લે છે તે સઘળા જગત જન્ય છે અને પોતા-પોતાને ઘેર જઈને નિરાંતે ગોળ ને શેટલી ખાવા બેસી શકે છે.

x

x

x

દલાણે ઠેકાણે હુલ્લડ થયું. હિંદુ અને મુસલમાનો લડ્યા ને એકબીજાનાં માથાં લાંઝ્યાં તેમાં જળજીતા મીસ્ટર ક જેમણે આજસુધીમાં શહેરની તથા કોમની અનેક પ્રકારે સેવા જાળવેલી તે મરાયા. તેમનાં ઐરી-છોકરાં રખડતાં થયાં, ભૂખે મરવા લાગ્યાં; પણ તેમાં આપણે શું કરીએ? ભાઈ શ્રી ક ને કોણે કહ્યું હતું કે, તમે સેવા કરજો ને લડવા જજો. હાલપણ કરીને ગયા તો ખરડાયા. હવે તેમનાં ઐરીછોકરાં ભૂખે મરે તેમાં અમે શું કરીએ? તેમનું નશીબ! કરમના ભોગ!! ગયે જ-એ ધણાં પાપ કર્યા હશે; તે એટલીજ લહેણુદેણી લખાવીને લાગ્યાં. તેમાં આપણે શું?

x

x

x

શહેરમાં અખાડા કાઢવાને અને રમમગમત ખીલવવાને માટે એક કમીટી નીમાયું, તેણે તેની યોજના તો ધરી; પણ ફંડ ભેગું કરવા માટે નીકળવાનું તે સૌને કડવું લાગે. દરેક જણ કહેવા લાગ્યું કે, કોઈને ન પડી હોય તો પછી આપણે શું? શહેરમાં અખાડા નીકળે યા ન નીકળે તેમાં આપણે શું?

x

x

x

આ પ્રમાણે તો મનુષ્યજીવનની દરેકે દરેક શાખામાં ‘આપણે શું?’નો મહામંત્ર સૌ કોઈને આંધળાની લાકડી પેઠે સહાયભૂત થઈ પડે છે. જ્યાં માર પડતો હોય, ત્યાંથી સલામત-હાડકે ને વળી બહાદુરીથી પાછા હટવાનો માર્ગ છે. જ્યાં પૈસા ભરવાના હોય ત્યાંથી નાણાંકોથળી જેવી ને તેવી રાખી નાસી છૂટવાની યારી છે. જ્યાં વખતનો ભોગ આપવાનો હોય ત્યાં અત્યંત કામગીર-પણું પૂરવાર કરવાની ચાવી છે. અનેક રીતે એ ઉપયોગી છે. ખોસો, આપણે શું? આપણે શું? આપણે શું? મંત્રાય નમોનમઃ!

(“ગોડિય”ના તા. ૩૦-૧૦-૧૯૨૭ ના અંકમાં વાપરનાર શ. નિરંજન નિરાકાર.)

૮-એક નમુનેદાર ગામડું

કલકત્તાના ફોરવર્ડ પત્રમાં નીચેની રસભરી વિગત પ્રકટ થઈ છે:-

આસનસોલ શહેરથી લગભગ બે માઈલ અંતરે ગ્રાંડ ટ્રંક રોડ ઉપર બીશપ શીશર નામનાં અમેરિકન મેથોડીસ્ટ મીશનના એક પાદરીની એક મિલકત આવેલી છે. આ મિલકતને એક નમુનેદાર ગામડામાં ફેરવી નાખવામાં આવેલી છે અને તેને ઉપાગામ નામ આપવામાં આવેલું છે. એક અમેરિકન ગૃહસ્થ મીં કોલી જે પેતીવાડીનો યુનિવર્સિટીનો ગ્રેજ્યુએટ છે, તેની દેખરેખ નીચે આ ગામડાની પ્રગતિ સાધવામાં આવે છે. હાલ તેમાં ૧૦ નાનાં મકાનો છે અને ૫૦ માણસોની વસ્તી છે. દરેક મકાન પાસે શાક અને ફળ ઉગાડવાનો બાગ અને દોરદાંખર બાંધવાનો અંકેડ વાડો છે. એક સહકારી બંડાર, એક સેવીંગ બેંક અને એક હૉસ્પિટલ તે ગામડાના લોકો પોતાના ગણાય છે. એક અંગ્રેજ મીડલ સ્કૂલ પણ છે, કે જેમાં સુધારકામ અને હુદારકામ પણ શીખવાય છે. દરેક કુટુંબનું અંકેડ ખેતર એ ગામડામાં છે, જેમાં તેઓ પેતીનાં સસ્ત્રાં અને સુધારકાં ઓનરોથી ડાંગરની વાવવું કરે છે. એક ગામપંચાયત પણ છે, જેમાં દરેક કુટુંબ પોતાનો પ્રતિનિધિ મોકલે છે. પંચાયત પોતાનો પ્રમુખ ચૂંટે છે અને ગામની સ્વચ્છતા, દીવાળતી વગેરેપર શક્તિ આપે છે, જંગાળના ઘણાં જાણીતા માણસોએ આ ગામડાની મુલાકાત લીધી છે.

(“બેરા વર્તમાન” તા. ૨૮-૬-૧૯૨૭ ના અંકમાંથી.)

૬-હીરાસ્તોથી પણ વધારે કિંમતી આદેશ

પણ પ્રાચીનકાળમાં, ખ્રિસ્તની પૂર્વે સદીઓ પહેલાં, દિંદના આર્થ લોકો ધર્મ, માનસ-સાત્ત, અધ્યાત્મવિદ્યા, વિગાનકળા, સંમીન અને વૈદકસાત્તમાં એટલા બધા આગળ વધેલા અને નિષ્પ્રતાપતા હતા કે કોઈ પણ પ્રભુ જ્ઞાનના આદવા વિચારણ પ્રદેશમાં તેમની બેરોબરી કરી શકી નથી.

પ્રાચીનકાળ લખે છે કે:—“પ્રકૃતિદીને સંપૂર્ણ રૂપાપાત્ર અને તત્ત્વજ્ઞ એથર્થ, સત્તા અને સૌંદર્યવુદ્ધ દોષ સમસ્ત સુષ્ટિમાં સર્વોત્કૃષ્ટ દેશ—પૃથ્વીપરતુ સ્વર્ગ—મારે શોધવાનું હોય તો હું દિંદુગ્ધાનનેજ પ્રથમ પદ આપું. મને બે એમ પૂછવામાં આવે કે, વિશ્વમાંના કયા પ્રદેશના રહેવાસીઓએ હૃદયસ્ત જાણીસેના સંપૂર્ણ વિકાસ કરેલા છે તથા મનુષ્યજીવનના અતિ પૂદ વિષયોપર અદિતીય મનન કરેલું છે અને તેમાંના કેટલાક પ્રશોના એવા તો સમુક્તિક અને અપ્રમાણ ઉત્તરો આપ્યા છે, કે જે પ્યેટો અને દેન્ટના અજ્ઞાસદેશને પણ વિચારવા લાયક છે? તો હું જવાબ આપું કે, દિંદુગ્ધાને.”

“જો અને એમ પણ પૂછવામાં આવે કે, શામન, ઓક અને વાલ્દી લોકોનાજ વિચાર અને શિક્ષાનો પ્રમાણે જેવાવેલા મૂંઝાપવાસીઓ પોતાની ખોટ કયા સાદિત્યમાંથી પૂરી પાડી પોતાનું આંતરજીવન વધારે સંપૂર્ણ, વિસ્તૃત, વિશ્વવ્યાપી અને ખરેખરી રીતે માનુષિક બનાવી જનન જીવન-ગોદા-પ્રાપ્ત કરી શકે? તોપણ મારો જવાબ એજ છે.”

સદઆવશિ વર્ષો પૂર્વે આર્યવર્તના મદરિંએને અવિનાશી વેદાની ધ્વજા પાસેથી પ્રાપ્તિ વધ અને તેમણે પોતાના વંશજોને વેદોનો ઉપદેશ કર્યો. વેદકાવીન આર્થસાદિત્ય પ્રતિષ્ઠામાં વેદાધી બંધન નબંધે ઉપનિષદો અને અરણ્યકો આવે છે; પૌર્વાત્ય વિચારપુષ્પોની તેઓ મળ્યા છે અને આ મળાધારણુ કરનારોએ તે આશાવાંદશ બની અસીમ સાંતિ અને આનંદનો મુખાવુજન કરાવે છે.

*

*

*

જુએદ હકી છે કે:—સુર્વ તારીજ જાણા પ્રમાણે ચાલે છે અને તેને પ્રવર્તવે છે; સાંતિ અને આનંદના અધિરાના! તારી યીર્તિ મહાન અને સંપૂર્ણ છે. પ્રકાશની માફક તું તદ્દન પવિત્ર છે, મનુષ્યોની પ્રિય ઝિંવો તુજ પૂજ્યતી પ્રતિમારૂપ છે.

બધાએ એવા મળી આપણે આપણું કરવું જોઈએ અને જમવું પણ બધાએ સાદિત્ય જોઈએ. આપણે એકબીજાને પિઠારૂપા જોઈએ નહિ.

યગ આ તપ્તિનો આધાર છે.

કદી પણ જુમાર રમે નહિ; જેની કદા અને જે તમને મળું છે તે પૂરતુ માની આનંદમા રહેા. કરેલાં અને ન કરેલાં પાપોમાથી અમને બચાવેા. દરેક પાપમાથી અમારું રાણુ કરેા કે જેથી અમને આનંદ પ્રાપ્ત થાય.

તમારો બધાનો એકજ નિશ્ચય હો, અને તમારો સર્વના મિત્ર સંમત રહેા, તમારા બધાના પિત્રાર પણ એવા મળતા રહેા કે બધા તેમને કળ્પર શબ્દો સહે.

દારાશા દોષ કે મત્તુ પામરો નથી; સત્તાના દુઃખ કે ચિંતા તેને છે જ પણ દી સકલ નથી. આપણું મિત્ર, તેના મુખો અને જ્ઞાને આનંદ પણ તેનાજ છે.

આપણું માનવા આપનાર મળિએ તરફ સ્વાર્થરૂપિની પથ્થર જેવું હલ ન જાય. જો તે પોતાને પણ આપણામાં વિલાસે દેના કેલ પણ નહિ રહે.

રમિ દોષ સ્વદુષ્ટી મરીએના દુઃખ નિવારેા. જનન અવિચલ નબળ ન જાય. જો તેને હોદ્દા થન કરેા; કદાચ તમારી હદમાં દુરતમાજ થાયી જાય.

જે મનુષ્યના વૈજયનો લાભ તેના મિત્રોને મળેા નથી, તે જે તમારો નાજ પોતેજ કરે છે; પોતાનો વૈજય એકલા પોતેજ જોડવનારને પોતાનું પણ પણ જે તને એકસાએજ જોડવડ પડેા.

જુએદ હકી છે કે:—તારપૂર્વક કર્મ કરવાની અને અજ્ઞાનપણે કર્યાં કરવાની અતર જુદીજ આવે છે, એમ કરવલ છે.

હું તમને સંપ, હૃદયોનું એક્ય અને કાષ્ઠનો પણ તિરસ્કાર ન કરવાની વૃત્તિ આપું છું. વાહર્યાના જન્મથી જોમ ગૌમાતા હર્ષ પામે છે, તેમ ખીન્નનામાં આનંદપૂર્વક રસ લેો.

અથર્વવેદ કહે છે કે:-આનંદી સ્વભાવ, માન, શાંતિ અને શક્તિ, સત્તા અને દૃઢતા. તથા પ્રેમ અને લક્ષિતથી ઉદ્ભવતા સર્વે ઉચ્ચ સદ્ગુણો અમર પરમાત્મામાંજ પૂર્ણપણે વ્યક્ત હોય છે.

ઉપનિષદો કહે છે કે:-નમ્ર મનુષ્ય કરતાં કોઈ વધારે શક્તિવાન નથી; કારણકે નમ્ર મનુષ્ય આત્માને ભૂલી જઈ પરમાત્મામાં લળી જાય છે.

તમારા પોતાના તેમજ ખીન્નના સદ્વિચારોને વખાણો, તમારા જીવનનું ખરું તત્ત્વ શોધી: પ્રાપ્ત કરવામાં સદ્વિચાર જેવું ખીલું તમારું સહાધ્યાયી નહિ થાય.

તમારું ધારેલું કાર્ય પાર પાડવું હોય તો તમારા વિચારોપર કાણુ મેળવો. ભુરસાઓથી સુક્ત એવા શુદ્ધ તેજપર તમારા આત્માને એકાગ્ર ચિત્તથી ધ્યાનસ્થ કરો.

તમને જે વસ્તુ દુષ્ટ કે પાપમય લાગતી હોય, તેનો વિચાર સરખો પણ ન કરવા કોશીસ કરો. દુષ્ટ વિચારોજ દુષ્ટ કર્મો તરફ મનુષ્યને ઘસડી જાય છે.

જે બધાં પ્રાણીઓને પોતાના આત્મા જેવાજ જણે છે અને પોતાના આત્માને ખીન્ન પ્રાણીઓના જેવાજ ગણે છે, તે કોઈને ધિક્કારતો નથી.

કાલા મનુષ્યે ઇન્દ્રિયોનો ચિત્તમાં લય કરવો, ચિત્તનો છાદમાં અને સુદ્ધિનો બ્રહ્મરૂપ પરમાત્મામાં લય કરવો.

લક્ષિત, આત્મસંયમ અને કર્મ-આ સત્યનાં શિખરો છે.

સલજ જાય પામે છે, અસત્ય કદી વિજયી થતું નથી.

સંપૂર્ણ વૈરાગ્યવાન અને તત્ત્વને પામવાની ઇચ્છાવાળા સુમુક્ષુઓને જવાના દેવયાનો સત્યથી-જ વિસ્તૃત અને છે અને સત્યથીજ પરમાત્માનાં તત્ત્વ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

ઉઠો, જાગૃત થાઓ અને ઇષ્ટપ્રાપ્તિ કર્યાં સિવાય એસો નહિ.

મનુષ્યોને બંધન કે મોક્ષનું કારણ તેનું મનજ છે.

શાંત અને સ્થિર ચિત્તથીજ અખૂટ આનંદ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે.

મનની સર્વ ઇચ્છાઓ લય પામે ત્યારેજ મનુષ્ય અમર થઈ આ જીવનમાંજ બ્રહ્મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

(‘સુવર્ણભાણા’ ના એક અંકમાંથી.)

૧૦-“દીપમાલિકે” !

હાય ! કેસે દીપક લવન જલાઈ !

ગૃહ સૂતા હૈ લૂટા અન્ન-ધન, ક્યા વીતી ખતલાઈ;

જલા રહી હૈ હૃદય-આસિ હા ! જલેકા કેસે જલાઈ.

ખસનહીન તન અન્નખિના કસ, જીવનચક્ર ચલાઈ;

પાલન સય હૈ કહિન હૃદય ક્યોં આર્તનાદ સુનાઈ.

પરખશ, દુઃખી, હીન કાયર હું, ક્યોંકર બદન દિખાઈ;

લાજ ખયાવનહાર તિમિર કો, ક્યોંકર હાય ભગાઈ.

નિકસ ગયા હૈ, હાય ! દિવાલા, કેસે સાખ જમાઈ;

પરખન્ધનસે હોં ‘સ્વતંત્ર’ કર્જ જીવન-જ્યોતિ જગાઈ.

હે મોહન ! માધવ !! મધુસૂદન !!! કેસે તુમે રિખાઈ;

લક્ષિત-ભાવ નહીં, ભસહૃદય હૈ કેસે દિવાલી મનાઈ.

(‘વિદ્યમિત્ર’ ના એક અંકમાં લેખક:-મધુસૂદન ઓઝા ‘સ્વતંત્ર’.)

૧૧-અગવાન શ્રીકૃષ્ણનો સંદેશ

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાપૌ ઘનુર્ધરઃ । તત્ર ધીર્વિજયોર્મુતિર્ધ્રુવા નૌતિર્મતિર્મમ ॥

મદાગારના ગુદના આત્મા અને પોતાના અંતરે પાંડવોનું રક્ષણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ સમસ્ત મનુષ્યજાતિના રક્ષક અને ઉદ્ધારક છે; અને મુદ્દાર્થે નેમનો સંદેશ એ “શ્રીમદ ગીતા” છે, જેનું રહસ્ય આ છે-“સૌ, પરતપ ! તારી કરજ બલ્લવ.” આ સંદેશ આખી દુનિયાને પણ યાદ પડે છે. “ગીતા” જાતિકૃત બધેનાથી પર છે; સર્વવ્યાપી પરમાત્મા એનો વિભ છે. પાંચ પાંચે રમુખમિમાં જાતિ મદાન છત્ર સામે હાથા ઉઠા દત્તા એવા અદ્ભુત પ્રયંત્રમાં શ્રીકૃષ્ણે કુરોત્તમાં આ ગીતા પ્રાપ્ત. “શ્રીમદ ભગવદગીતા” નામથી એજાખાનો પ્રથમ માગ એ માન્યો એક ભાગ છે, પરંતુ તેમાં ૧૫૫ કેટલું રૂપાણ, દીર્ઘવર્ણના અને ઉચ્ચ મૂલ બોધ સમાવશાં છે ! શ્રીકૃષ્ણ અમુક જાતિનાજ નદિ, પરંતુ સમસ્ત મનુષ્યજાતિના ઉદ્ધારક દના, એ વાન સાખીન કરવાને “ગીતા”જ બસ છે.

આ ગીતાનો અભ્યાસ-શ્રીકૃષ્ણનું વ્યક્તિત્વ-અતિશય મનોરંજક છે. શ્રીકૃષ્ણ જાણવાવશમાં આપણે એવના અને જોઈએ સાથે કીધ કરના; પછી જોવાજનરીકે ઘણીજ સંભાળથી એમણે એમપૂર્વક ગાયો ચારી; કુશળ રાજનીતિજનરીકે સેવિત્તણને મમજનાર પણ શ્રીકૃષ્ણ દના. એજ કૃષ્ણ એક આદર્શ રૂપે-કતરીકે, પ્રભના સેવકતરીકે, દરેક રાજ્યએ કેવી રીતે વર્તવું જોઈએ તેનું જનકત ઉદાહરણ થયા; એટલુંજ નદિ પરંતુ તેઓ એક મદાન તત્ત્વવિદ્યાવિશારદ અને આસ પુરુષ દના. ઉપર કહેલા દરેક દરેક દરિદ્રિયકુશી જોનાં થણું વિચારવાનું મય છે; પરંતુ અહીંયા તો આપણે શ્રીકૃષ્ણનો એક આદર્શ નેતાનરીકેજ વિચાર કરીશું. સંસ્કૃતમાં ‘નેતા’ને ‘માર્ગદર્શક’-રતો જનાવનાર કહો છે; તેણે સાચો રસ્તોજ જનાવવો જોઈએ; તેણે ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ અને તેણે સત્ત્વજ બોધનું જોઈએ. સોરસેવા એ સોકપ્રિયતાનો રસ્તો નથી. મનુષ્યોનો નેતા એક આદર્શ રોડ દેવો જોઈએ.

“કુતીપુત્ર ! જાનુન થા, ઉજો થા !” આ રજ્ઞેમાંજ કૃષ્ણ નેતાએ આપણનેજ અર્ચા-ચીન જાનવર્ણના પુત્રોને તે પોતાનો સંદેશ કહી દીધો છે ! “જાનુન થાઓ !” હિંદમાં શાની જાગી છે ? આપણે દબુ જાન્યા નથી ! કેણ કેણ વાર આપણી જાગી ઉપડે છે, પરંતુ સત્ત્વજ પાછી મિંચાઈ જાય છે. એટલા માટેજ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે જાગો જાગો, અને આંખ ઉઘાડી જુઓ ! તમારી કુદૃશા નરક નજર કરો ! તમારી ઓંચોની રિધતિનો વિચાર કરો ! અસંખ્ય સોકોની છાની કંપાવનારી ગરીબાઈ નિહાળો ! જાગો અને જુઓ કે, એક વખતનું સર્વશ્રેષ્ઠ દિંદ જાગે પૃથ્વીપરનો ગરીબમાં ગરીબ દેસ છે ! જાગો અને દેસની નજાણાઈનું મુખ્ય કારણ તમારો કુસંપ-જાતિજેદ-પેટાજાતિઓ છે, એ સમજો.

“જાગો અને ઉઠા થાઓ !” હે કુતીપુત્ર ! “ઉઠા થાઓ.” શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે, “તેવાર થાઓ”-થા માટે ? મારામારી કરવા માટે ? નદિ. દિંસામાટે ? નદિ. પરંતુ તમાર નૈનિક બળ વાપરવા તેવાર થાઓ. બારતની-સમમ મનુષ્યજાતિની-પૂજ કરવા તેવાર થાઓ અને યાદ રાખો કે, પૂજનનું સર્વોત્તમ સ્વરૂપ સેવા છે. ન્યાય અને સત્ત્વમાટે, નવા મનુષ્યસ્થાન-પમા તમારી આ વિશ્વજ થદા સાખીન કરવા માટે જદાર પટી એ રસ્તે દિંદ અને મનુષ્યજાતિની સેવા કરો.

કુતીપુત્ર ! માત્ર જાગ અને ઉજો થા ! તારા હાથ તે ઔપરમાત્માના હાથ છે; તારો આત્મા એ વિશ્વવ્યાપી પરમાત્માનો જાય છે. તારી સામર્થ્ય તે તેનું ॥ અને શ્રીકૃષ્ણના નેતૃત્વ નીચે તેવાર ચલેસાને કહી પરાજય થાયજ શદિ.

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાપૌ ઘનુર્ધરઃ । તત્ર ધીર્વિજયોર્મુતિર્ધ્રુવા નૌતિર્મતિર્મમ ॥

(“મુખ્યમાળા” ના એક અંકમાંથી.)

૧૨-મહાન પેગંબર જરથોસ્તનો સંદેશ

જરથોસ્ત પરમ અદ્વૈતમતવાદી હતા. એ એમ માને છે કે, સઘળા ઉચ્ચતમ સદ્ગુણોનું ઉત્પત્તિ સ્થાન વિશ્વવ્યાપી આત્મા-પરમેશ્વરજ છે. જરથોસ્તના ગ્રંથોમાં આવા છ દેવતાઈ ગુણોનો ઉલ્લેખ વારંવાર આવે છે. આ સદ્ગુણો નીચે પ્રમાણે છે:-

(૧) મન સાફ હોવાનો, (૨) ન્યાય અને સત્યનો, (૩) પવિત્ર રાજસત્તાનો, (૪) લોકોપ-કારક દયાનો, (૫) સંપૂર્ણ આરોગ્યતાનો અને (૬) અમર હોવાનો.

મહાન ઉપદેશકો ધર્મના મશાલગીઓ છે અને હમેશાં તેમના આદર્શોમાંજ મગ્ન હોય છે. પવિત્રતા અને તેજનો આદર્શ ઈરાનદેશના જરથોસ્ત શીખવે છે. જરથોસ્ત ખરેખરા ઉપદેશક છે, કારણ કે એમનો ઉપદેશ અચુક કાળ કે પ્રજામાટે નહિ, કિંતુ હમેશામાટે અને સર્વને માટે છે.

જરથોસ્તનું જન્મસ્થાન અને તિથિ અધિકારમાં છે. સાધારણ રીતે એમ મનાય છે કે, તે ઇરાનના પશ્ચિમભાગમાં ઇ. સ. પૂર્વે ૨૦૦૦ થી ૧૦૦૦ વર્ષ પૂર્વે થઇ ગયા હોવા લેખ્યે. જરથોસ્તના મરણને સહીઓ થઇ ગઇ છે, પરંતુ આ વિશ્વમાં જ્યાંસુધી સત્ય રહેશે, ત્યાંસુધી જરથોસ્ત જીવંત રહેશે.

મનુષ્યો! જ્યારે તમારી પાપી વાસનાઓ, અને સ્વાર્થવૃત્તિનો સદંતર નાશ થશે, જ્યારે સદાને માટે તમારામાંથી પાપ દૂર થશે, ત્યારેજ તમને મહાન કાર્યનો આશીર્વાદ૩૫ બદલો મળશે. જો તમે આ નહિ કરી શકો તો તમારે છેવટે શોકાદેશ્વાર કાઢવાનોજ વખત આવશે.

હે મઝદ અહુર! શંકા થાય ત્યારે, તથા હે સર્વત્રેષ! દુઃખ અને કંકાસના સમયમાં અને દુષ્ટોની વૈરવૃત્તિને લઇ આપત્તિના સમયમાં પણ અમે તો પવિત્ર અગ્નિના દીપ્ત પ્રકાશમાં આપેલા તમારા સર્વત્રેષ ઉપદેશનું મનન કરીશું.

હે મઝદ! એક જાણકારતરીકે, જેમને જાણવાની ઇચ્છા હશે તેમનામાટે તારાવતી હું હું છું કે:-

“પાપ દુષ્ટજનોને તેમની દુષ્ટતાનો બદલો છે; પરંતુ સર્વોત્તમ સ્થિતિ-મોક્ષ-તો સત્યના નિયમ પાળનારનેજ મળે છે.” અને તારો આ સંદેશો જલેર કરતાં મને અત્યંત આનંદ થાય છે.

જો તમારે સજ્જનોનો સંગ લેખતા હોય, સત્યની મૈત્રીની જરૂર હોય અને પવિત્ર ધર્મને ટકાવી રાખવો હોય, તો ક્રોધ અને હિંસા પરહરો, ઇર્ષ્યા અને કંકાસનો ત્યાગ કરો. હે મઝદ! આવાં પરાપકારી મનુષ્યોનેજ હું સ્તુતિમંદિરમાં દાખલ કરીશ.

(“સુવર્ણમાળા”ના એક અંકમાંથી.)

૧૩-દિલ્હીનાં મંદિરોમાં અંત્યજ બાઈઓને દાખલ કરે છે.

૨૧ મી ઑગસ્ટ ૧૯૨૭ ને રોજ ગોસ્વામી ગંગાપ્રસાદજીના મંદિર-કંટરાનીલ-માં અસ્પૃશ્ય હોવાતી જાતિઓને દર્શન કરવા દાખલ કર્યો હતા. સૌ લોકો યમુનાસ્નાન કરીને અને તિલક ધારણ કરીને એક જળરદત સરંધસ સાથે સાંજના છ વાગે મંદિરમાં દાખલ થયા અને હિંદુઓએ તેમાં ખૂબ પ્રેમપૂર્વક ભાગ લઇને તેમને પ્રસાદ વહેંચ્યો. દિલ્હીમાં આ પહેલો અવસર છે, કે જ્યારે શ્રીગોસ્વામી મહારાજે અસ્પૃશ્ય બાઈઓને દર્શન કરાવીને હિંદુઓ સમક્ષ એક આદર્શ રજુ કર્યો છે. અમને સંપૂર્ણ આશા છે કે, દિલ્હીનાં ખીખાં બાઈનાં મંદિરોના અધિકારીઓ આતું અનુકરણ કરી યશભાગી બનશે. સલા શ્રીગોસ્વામીજી મહારાજને ધન્યવાદ આપે છે કે, તેમણે સેંકડો વર્ષોના વૃષ્ટિ આત્માઓને અમૃતપાન કરાવી હિંદુઓના વિશાળ હૃદયનો પરિચય કરાવ્યો છે.

(“અર્બુન”ના એક અંકમાંથી અનુદિન.)

૧૪-ભગવાન શુદ્ધનો સંદેશ

શુદ્ધ ઇશ્વર ૧૧ દના. જેમનું ધ્યેય કે દરિયપોદા અપૂર દેશ કે પ્રલયભાજ સમાપ્તિ જનાં ન દનાં. સંપૂર્ણ પ્રકાશ અને શોનિ યજ્ઞકારી રહેલા અનંતપત્રને જીવન પ્રતિમારૂપ દના. પારકાનું દોષદેવ દુષ્ટાવવાની તેમને જરા પણ સ્થળ નહોતી. શોનિ, ધન, ભૂધર્મ, સત્તા, રાજ્ય કે સ્ત્રી તેમને આકર્ષા શકતાં નહિ. શુદ્ધ ભગવાન ચાંદ્રશે, દુષ્ટો, વેરવાઓ અને પાપીઓ તથા વરીઓ-અંતે મુખ્યુ દયા અને દિશ્વમોજ દાખવતા; પરંતુ થીમાનો તથા લુકમી મત્તામીશોના અભિ-માનની તેમને દરકાર ન દની. સારીરિક પીડા, નિંદા અને લુદ્ધ તેમણે ધીરજ અને નમનથી સહન કર્વો. માનવું પ્રતિપાદન કરવામાં તેઓ નિરર અને કોદની પણ દરકાર ન રાખનાર દના અને જીવનની વદાસામાં વદાથી વરુઓનો પથ સત્વને મારે ભોમ આપતા. તે શુદ્ધિસ્થાનનના મુરત દિગોપની દના. મનુષ્યજીવનના પ્રતોપર જેમણે નવું અજવાણું પાડ્યું. મનુષ્ય ધર્મરને આજ છે એ સત્ય તેઓ ખરા દિશ્વથી માનના ને દેશવના. મદાન સામ્રાજ્યો વિનાશ પામેયાં છે, પરંતુ શુદ્ધે કરેલો સત્ય ઉપદેશ જીવન છે અને અનંતકાળસુધી તેવોજ રહેશે.

એક વખત પૂર્ણ નામના સપુને શુદ્ધે એમ બોલનાં સાંભળ્યો કે, તેને દિસામિય શોકાના દેશમાં રહેવાની હચ્છા છે. પત્ની યુરસિખ વચ્ચે નીચે પ્રમાણે સંવાદ થયો:-

“એ શોકા તને ગાથા આપશે કે મારશે તો તું શું કરીશ?”

“હું એમ ધારીશ કે, આ શોકા ગણા છે; કારણ કે તેઓ રૂઝ મને ગાથોજ આપે છે, પરંતુ મને મારના નથી કે મારાપર પથરા દે’કેતા નથી.”

“પણ એ શોકા પથરા દે’કશે જમર મારશે તો?”

“તો હું ધારીશ કે, એ શોકા બધા છે; કારણ કે તેઓ રૂઝ મારાપર પથરાજ દે’કે છે, પરંતુ લાકડી કે તરવારથી મને મારતા નથી.”

“પરંતુ જો એ શોકા લાકડી કે તરવારથી તને મારશે તો?”

“તો હું એમ ધારીશ કે, હજી તે બ્રાહ્મ છે કે મને સંતર મારી નાખતા નથી.”

“પણ જો તને મારી નાંખશે તો?”

“તો તો હું ધારીશ કે, એ બહુ બધા છે; કેમકે આ દુન્યપૂર્ણ સંસારની ઉપાધિમાંથી મને તેમણે મુક્ત કર્યો.”

આ સાંભળી શુદ્ધે કહ્યું:-“પૂર્ણ! તે’ જરાજર કશું. જા, અને તે’ પોતે કુક્તિ મેળવી છે, તેમ જીમને મોદા અપાવ. તું પોતે સામેપાર તરી ગયો છે તો જીમને તાર. તું પોતે આનંદમય છે તો જીમને આનંદાનુભવ કરાવ. તને નિર્વાણ પ્રાપ્ત થયું છે તો તે જીમને મુક્ત બનાવ.”

દેવો નાથ દેવથી નદિ પણ પ્રેમથીજ થાય છે. દયાજ વેરનો ઉત્તમ બદલો છે, હે સાધુઓ! બકારવડીઆ અને જુની શેકા તમારાં સરી કરવતથી વહેરી નાખે, ત્યારે પણ જો તમે ક્રોધ કરશો તો મારી આઠા નથી પાળી એમ હું માનીશ.

કોદની સામે ક્રોધપૂર્વક બોલો નદિ, કેમકે તે માણસો પણ સામે ક્રોધથીજ પ્રાગુત્તર આપશે. ક્રોધપૂર્વક બોલાવશા ચઢો દુન્યજનક થાય છે; અને પાની સામે થા કરવાથી તમનેજ નુકસાન છે.

સત્ય, ન્યાય, દરતા અને ઉદારતા-આ ચાર મુખ્ય સુજો છે. બધા ઉપદેશકોનો ઉપદેશ આ છે કે પાપ ન કરવું; પોપકાર કરવો અને ચિત્ત શુદ્ધ રાખવું.

આ ઉક્તિ સામી છે કે, “સત્ય એ એક જમર વાળી છે.” સત્ય બોલવામાં, સાધુતા દાખવવામાં અને ન્યાયનું સમર્પન કરવામાં ન્યાયી સંજ્ઞાનો દંદ રહે છે.

પોતે પોતાને જીતે એ સધમાં લોકપરની જીન કરતા અધિક છે. જેણે પોતાને જીત્યો છે અને જે દગેમાં સંયમ પાળે છે એવા મનુષ્યના વિજયને આદ્યજ, મધર્વ કે દેવ પણ પરાજયમાં ફેરવી શકતો નથી.

આ મુદ્દિમાં ઈર્ષ્યાદિન સ્વર્ગના અને સધમાં જીવંત પ્રાણીઓ તરફનો સંયમ સુખાનિવર છે. કામાસક્તિરદિનપણું, ઇચ્છાઓપર કાણ અને નિરાભિમાન એ ઉચ્ચતમ સુખના સાધન છે.

“ધૃમપદ”

(“શુલ્કઆજ્ઞા”ના એક અંકમાંથી.)

૧૫-હંગીસુધી નિર્ધનવ્રત પાળનાર ચીનનો એક મહાપુરુષ.

ચીનનો જુવાનવર્ગ જેના ચરણમાં ઝુકી પડેતા અને જેનો શબ્દ પડતાં જીવનની આશ્વતિ માતાને ચરણે ધરી દેવા તલસેતો તે ચીન-પ્રજાસત્તાકના સ્થાપક ડૉ. સુન-યાટ-સેનના મૃત્યુ પછી, તેમના લગ્ન જીવનના કેટલાક અદ્યુત પ્રસંગો પ્રકાશમાં આપ્યા છે.

x

x

x

ડૉ. સુન-યાટ-સેને એક વ્રત લીધેલું-હંગીસુધી ગરીબ રહેવાનું. તે તેમણે બરાબર પાળ્યું. ચીનના પ્રજાસત્તાકના સ્થાપકતરીકે ચીનના દૌલત-ભંડાર તેમના ચરણમાં રજેટાતા હતા, મોટા મોટા પગારની અનેક જગ્યાઓ ઉપર તેમણે અનેક માણસોને ગોઠવેલા; પણ પોતે તો ગરીબજી રહ્યા. એ ગરીબીને પ્રતાપેજ તે ચીનાઓમાં ભક્તિભાવ જગાડતા અને તેમની પાસે ગમે તેવાં જોખમકારક કામો કરાવી શકતા. પ્રજાસત્તાકનો વજ્ર ચીનના આકાશમાં ઉડ્યા લાગ્યો, ભારે કેટલાયે માણસો, તેમનો લગ્ન આદર્શ અને તેમની એથીયે લગ્ન લાવનામૃતિ ભૂકીને, લક્ષ્મીના મોહમાં તણાયા; પણ ચીનમાં વિદાયેલા ચીનના આ વિધાતાએ તો ગરીબીનેજ વહાલી ગણી. તેનું વસિયતનામું બહાર પડ્યું છે, તેમાં જાહેર થયું છે કે, તેને કશીજ દૌલત નથી; જે નાનકડું ઘર, કપડાં અને ચોપડીઓની મત્તા છે, તે તેની સ્ત્રીને વારસામાં જશે; અને તેનાં સંતાનો ઉમરલાયક થયાં હોવાથી તેમને વારસાની જરૂર નથી. આટલો આત્મત્યાગ માનવીને નરપુંગવજી બનાવે તે ? અને એને પ્રભાવે પ્રગટતું એ પ્રગળ વ્યક્તિત્વજી ચીન જેવા દેશનું ભાગ્ય ધરી શકે તે ?

*

*

*

ક્રાન્તિકારી પ્રવૃત્તિઓના નેતાતરીકે ઉઘાડા પડી જવાથી ડૉ. સુન-યાટ-સેન નારીને એક ગામડાની ઝુંપડીમાં છુપાઈને રહેતા હતા. જીવતા પકડી લાવે કે માથું લઈ આવે તેમને મોટું ધનામ આપવાનાં જાહેરનામાં ચીનમાં ચોટાયાં હતાં. જો કે મનાય છે કે, ચીનની સરકાર તો તેમને જીવતા પકડવાનેજ આતુર હતી, કે જેથી તેમને ખૂબ રીખાવી રીખાવીને મારી શકાય. અચાનક બે લકરડી અમલદારો અને બાર સિપાઈની દુકડીને તેમની ઝુંપડી જડી આવી, તેઓ અંદર પેલા. સુન-યાટ-સેન જરાયે ભુજ્ધ થયાવિના બ્યાં બેઠા હતા ત્યાં બેસી રહ્યા. સિપાઈઓ અંદર આવી ઉભા રહ્યા, એટલે પોતે ઉડ્યા અને પાસેના ખૂણામાંથી 'રાજધર્મ' નામનું પુસ્તક ઉપાડી, ધીરે ધીરે વાંચવા મંજ્યા. સિપાઈઓ તો સ્તબ્ધ બનીને તે સાંભળવા લાગ્યા. તેમના ઉપર ધીમે ધીમે સુન-યાટ-સેનનું જનકુ ઉતરવા માંડ્યું. તેઓ રસપૂર્વક પ્રશ્નો પૂછવા લાગ્યા. ચર્ચા ચાલી અને અંતે તેઓ ભક્ત બનીને, સુન-યાટ-સેનના ચરણમાં મસ્તક નમાવીને પાછા ફર્યા. એ દુકડી એમ પાછી ન ફરી હોત, અને નવચીનના ચણનારા આ વીરનું મસ્તક લઈ ગઈ હોત, તો કદાચ ચીન આજે પ્રજાસત્તાક ન બન્યું હોત !

x

x

x

ડૉ. સુન-યાટ-સેનની સાધનાઓ અને તેની સિદ્ધિઓ સદા બીજને લાભદાયી નીવડી છે, પણ એથી તેને પોતાને તો મુશ્કેલીઓનો પારજી રહ્યો નથી. તેણે પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો નવો પ્રકાશ ચીનમાં ઉતાર્યો; પણ પશ્ચિમની સત્તાનો અને તેના શાસનનો વિરોધ પણ તેણેજ આદર્યો તથા જીવનભર લડીને ચીનને તેમાંથી તારવાને ઝુંબેશ ચલાવી.

x

x

x

પૂર્વના જરાગ્રસ્ત બોળાઓમાં નવા પ્રાણ પૂરવાનો, પૂર્વની પુરાતન પ્રજાઓની નાડમાં નવું જોસ મૂકવાનો જશ ત્રણ નરવીરોને નામે ઇતિહાસમાં જમા થાય છે. એક આ ડૉ. સુન-યાટ-સેન; બીજા મોહનદાસ ગાંધી અને ત્રીજા તુર્કીના મુસ્તફા કમાલ પાશા. એ ત્રણેમાં પહેલા ડૉ. સુન-યાટ-સેન. તેમણે બીજા બેનું કામ સરળ બનાવ્યું છે.

x

x

x

આડતા, નવાં નવાં વિશ્વવમંડળો સ્થાપતા અને તેને માટે પૈસા ઉધરાવતા.

x

x

x

ધણી વખત, રાત્રિના લયાનક અધારામાં ગામથી દૂર દૂરના કોઈ દેવાલયમાં કોણ જાણે કેમ, ક્યારે અને કોની મારફત પહોંચેલા સરદારના હુકમને તાળે થઈને જુવાનોની ટોળી જમા થતી. મધ્યરાત્રિએ એક માણસ કોણ જાણે ક્યાંથી એ દેવાલયમાં આવીને લાજર થતો. અધો દેખાય અને અધો ન દેખાય એવી રીતે રહી, તણુ-ચાર કલાક સુધી, વશ કરી લે એવે રહે કંઈક ઉપદેશ આપતો અને પાછો અદૃશ્ય થઈ જતો. વર્ષો સુધી વિશ્વવ-મંડળોનું કામ એ રીતે ચાલ્યું. પકડાય તો લયંકરમાં લયંકર રીયામણીઓ સહીને મરતું પડે, એવું જોખમ નિરંતર માથે ઝડુમતું; છતાં અસંખ્ય જુવાનો સેનની આજ્ઞાએ, તે જ્યાં કહે ત્યાં લાજર થતા; અને સેન પણ જાણે મૃત્યુને હથેળીમાં લઈને જોડતો હોય તેમ માથામાટે લાખજોનાં ધનામ જોડાતાં હોય તોયે, એમ ચોરના માથાની જેમ રાતની રાત લમતો.

૧૮૯૬માં કંટોનમાંથી પહેલી વખત નાસ્યા પછી, ડૉ. સેન લંડનમાં પકડાયા. સેન અને રિકાથી લંડનમાં આવ્યા છે, એવી જાણસેને ખબર પડતાંજ તેમણે ચીનના એલચીને તરતજ એ ખબર પહોંચાડ્યા અને તેણે બે ચીનઓને ડૉ. સેનને પકડવા મોકલ્યાં. સેન પકડાઈ ગયા. તેમને એક કોટડીમાં પૂરવામાં આવ્યા અને તેમના ઉપર સખ્ત જખ્તો મૂકવામાં આવ્યા.

તેમની ગિરફતારી ખાનગી રાખવામાં આવી. ડૉ. સેન કોઈને પણ મળી શકે નહિ એવી વ્યવસ્થા મૂકાઈ. ચૂપચાપ સેનને ચીન જતી સ્ટીમર ઉપર ચઢાવી દેવા અને ચીન પહોંચારી સરકારને સોંપી દેવા, એટલે સરકાર મરજી પ્રમાણે શિક્ષા કરે એવી ચીનના એલચીની ધારણા હતી.

મૃત્યુના જડયામાં ઉભા રહીને સેને છૂટવાના મરણીઆ પ્રયત્નો કરવા માંડ્યા. મિત્રાને પોતાના પકડાયાના સમાચારનો એકજ શબ્દ પહોંચાડવાને તેમણે આકાશ અને અવતી એક કર્યો. તેણે તેના ઉપર પહેરો ભરતા પહેરેગીરો મારફત મિત્રાને ચિઠ્ઠી પહોંચાડવા પ્રયાસ કર્યો; પણ પહેરેગીરે તે એલચીને આપી દીધી. આથી જખ્તો સખ્ત થયા.

તેણે સિંકાઓ સાથે બાંધીને, તેમની કોટડીની સળિયાવાળી બારીઓમાંથી બહાર ચિઠ્ઠીઓ ફેંકવા માંડી; પણ તે મકાનનાં યોગાનમાં પડતી. છેવટે તેમણે એક નોટરને ફાડ્યો અને તેની મારફત, પોતાના એક વખતના શિક્ષક અને પછીના દિલોગ્ગન દોસ્ત ડૉ. જેમ્સને આ ખબર પહોંચારી.

ડૉ. જેમ્સે, સેનને છોડાવવાની તૈયારીઓ એકદમ આદરી. ચીન જતાં જતાં જલાજ બારામાં આવી ગયું હતું અને થોડા દિવસમાં ઉપડવાનું હતું; એટલે દરેક પળની તેને કિંમત હતી. તે જાપાંઓની ઑફિસે ફાડ્યો, પરદેશ ખાતાના પ્રધાનને મળ્યો; પણ વાત એટલી વિચિત્ર હતી કે, પ્રથમ તો સૌ કોઈ તે માનવાનેજ તૈયાર થતું નહિ. છેવટે તપાસ શરૂ થઈ. પ્રથમ તો ચીનના એલચી-એ સેનના સંબંધમાં સાવ અજ્ઞાન બતાવ્યું; પણ બ્યારે તે ન ચાલ્યું, ત્યારે 'સેન સાવ પોતાની ઇચ્છાપૂર્વક આવેલા અને તે ચીનમાંથી રાજદ્રોહનો ગુન્હો કરી નાસી ગયા હોવાથી પકડવામાં આવ્યા છે' એમ કહેવા માંડ્યું; પણ પરદેશ ખાતાએ તે સ્વીકારવાની સાફ ના પાડી. લંડનનાં પત્રોએ જખરો શોર કરી મૂક્યો અને ડૉ. સેન બાર દિવસનો કારાવાસ ભોગવી છૂટા થયા.

x

x

x

આવી રીતે છૂટકરો મેળવ્યાના અનેક પ્રસંગો ડૉ. સેનના જીવનમાં બન્યા છે. એક વખત તે નાની હોડીમાં છુપાઈને રહેતા હતા, ત્યારે પાંચહજાર ડોલરનું ધનામ લેવા એક માણસ તેમને પકડવા આવ્યો. ડૉ. સેને તેની સાથે મીઠાશથી વાત કરી. પેન્નો માણસ તેમના ચરણમાં પડ્યો.

આવા પરાક્રમશીલ અને ત્રતાપી પુરુષ એશિયાના પ્રથમ પ્રજાસત્તાકની સ્થાપના કરી. આજે અને યુગોસુધી એ વીરના ભવ્ય જીવનમાંથી એશિયાના સુવંશ દેશભક્તિની પ્રેરણા પામી, ડૉ. સેનને પગલે ચાલી, માનસેવાની ધૂન મચાવે અને એશિયાને ઉન્નત્તર બનાવે.

('સૌરાષ્ટ્ર' તા. ૨૩-૫-૨૫ તથા ૩૦-૫-૨૫ ના અંકમાંથી.)

તો અડગ રહ્યો અને એવો કટોકટીનો વખત આવી પહોંચ્યો કે આખા જાપાનમાં બજારો ફાટી નીકળવાની ધારતી ઉભી થઈ; પણ વડા પ્રધાનને કાંઈ તેના નિશ્ચયમાંથી ડગાવી શક્યું નહિ.

ટોયામા જે વખતે જે માટે રાહ જોઈ રહ્યો હતો તે આવી પહોંચ્યો. પોતાને ધેરથી નીકળી તે સંધ્યા વડા પ્રધાનને ઘેર ગયો અને તેને કહ્યું “મેં કદી એવું ધાર્યું જ નથી કે, તમે ગુરુત્વાર છો; છતાં નામદાર શહેનશાહની શાંતિમાટે તથા લોકોની લાગણી દ્વં ઉપરાંત ઉત્કેષાદ ગઈ છે તે માટે અને દેશની શાંતિમાટે હું ઇચ્છું છું કે, તમે રાજીનામું આપો.”

બસ, આટલું પૂરતું હતું. બીજેજ દિવસે પોતાનું નવું પ્રધાનમંડળ રચ્યું.

હિંદી વિપ્લવવાદીઓ

૧૯૧૬ માં થાકુર અને ગુપ્તા નામના બે હિંદી વિપ્લવવાદીઓ સંસ્થાનો સામે કંઈ કાર્ય કરવા જાપાન ગયા. આગળ તેઓને દાર મળેલી, પણ તેઓએ ધાર્યું કે, જો તેઓ જાપાન જશે તો કંઈ પણ વિધેયવગર તેઓ તે કામ કરી શકશે; પણ તેઓની તે ધારણા બૂતભરેલી હતી; કારણકે તે વખતે યુરોપીય મહાયુદ્ધ ચાલતું હતું, જાપાન તે વખતે જર્મની સામે મિત્રરાજ્યોને મદદ કરી રહ્યું હતું. જાપાનીસ પોલીસે આ બંને હિંદીઓને ઓળખી કાઢ્યા અને તેમને તાકીદ કરી કે, તે લોકોએ તરતજ બીજી સ્ટીમરમાં ચોગાઈ જવું, જ્યાં બ્રિટિશ પોલીસ તેમને તરતજ પકડી શકે. આ હિંદીઓએ તે પોલીસ અમલદારને વિનવણી કરી કે, અમને થોડા દિવસ મહેરબાની કરી રહેવા દો અને અમે બીજી કાંઈ સ્ટીમરમાં અમેરિકા જઈશું, પણ જાપાનીસ પોલીસે તેમની આ વિનવણી ગણકારી નહિ.

ટોયામાએ આ વાત સાંભળી અને આ બંને હિંદીઓને પોતાને ઘેર જોડાવ્યા. તેણે આ બંનેને પૂછ્યું કે, તેઓને જર્મનીની આમાં કંઈ ખાતગી મદદ હતી કે કેમ? આ બંને જણે સાફ ‘ના’ પાડી; અને કહ્યું કે, અમને પરાણે હિંદ છોડવાની ફરજ પડી છે અને અમે તો વિપ્લવવાદીઓ છીએ તથા અમારા ધરાદો મિત્રરાજ્યોને કંઈ પણ નુકસાન કરવાનો નથી. આથી ટોયામાને સંતોષ થયો અને તેમને પોતાને ઘેર ઉતારી આપ્યો. બીજેજ દિવસે ડીટકટીવો ટોયામાને ઘેર આવ્યા અને ગુસ્સામાં ટોયામાને આ બંને હિંદીઓને સોંપી દેવા કહ્યું. ટોયામાએ કહ્યું “તેઓ ગઈ રાત્રે પાછા ચાલ્યા ગયા છે. તમારે જોઈએ તેટલો વખત લઈને માફ આપું ઘર તપાસી લ્યો.” ટોયામાનું કથન સાચું માનીને પોલીસ લાંથી ચાલી ગઈ, અને આજ દિવસસુધી કાંઈ નથી વાણતું કે, તે બંને હિંદીઓનું પછી શું થયું?

થોડાં વર્ષ ઉપર પાટલી કુંવરનું વેશવાળ નાગાકો નામની રાજકન્યાની સાથે થયાનું જાહેર થયું હતું; પણ એવી વાતો સંભળાતી હતી કે, કાંઈ એક મોટો સભ્ય આથી નારાજ છે અને આથી મામલો ગંભીર થાય એવી આગાહી થતી હતી. એક દિવસ જ્યારે જાહેર લાગણી બદળ ઉત્કેષાયેલી હતી, ત્યારે એક જાપાનીસ અમલદાર ટોયામાને ઘેર ગયો અને મદદમાટે માગણી કરી. ટોયામા આથી તે સભ્યને ઘેર ગયો અને કહ્યું કે, આ તમારી હિલચાલ ગેરવ્યાજબી છે અને હું કહું છું તે છતાં તમે હક કરશો તો તમારા જન જોખમમાં છે, એમ ખચિત માનવું. બીજેજ દિવસથી બધું શાંત પડી ગયું. જાપાનમાં સૌ કોઈ આ વાત જાણે છે; પણ થોડાજ જાણે છે કે, ટોયામાએ આમાં કેવો ભાગ ભજવ્યો હતો.

ટોયામાની ઉદારતા તેમજ પોતાની જાત પાછળ તે કેટલો બધો ખેટકાર છે, તે નીચેની વાત ઉપરથી જણાયો. થોડાં વર્ષો ઉપર તેની માલિકીની એક કાલસાની ખાણ તેણે એક લાખ પાઉંડ લઈને વેચી નાખી અને તેના પૈસા-દરેક દશ-ચેનની નોટોનું બંડલ-તેણે ઘેર લાવી સાધારણ પેટીના ખાનામાં મૂક્યું અને તેને ચાવી દેવાની પણ દરકાર કરી નહિ. જ્યારે કાંઈક ગરીબ કે મુશ્કેલીમાં આવી પડેલ માણસ તેની પાસે મદદ માગવા આવે, ત્યારે ટોયામા તેને પૂછે કે “કેટલું જાડું?” પછી પેસો આ પ્રશ્ન ન સમજ્યો હોય એટલે હસીને તેને સમજાવે કે, એક કવરમાં દસ-ચેનની નોટો મૂકીને તે કવર કેટલું જાડું થાય તેવું તમારે જોઈએ છે? એક દિવસ તેના એક અનુયાયીને શીઠર પડી કે, આ રીતે ટોયામા ઉદારતા દેખાડવા કરશે તો તેની તીજેરીડં તળિયું વહેવું આવશે. તેથી તેણે ટોયામાને પૂછ્યું કે, પેસા એક લાખમાંથી હવે કેટલા બાકી છે? ટોયામાએ જવાબ આપ્યો કે “મને કંઈ ખબર નથી. તમે પોતેજ પેસા ખાતામાં જોઈ લ્યો.” પેસાએ પેટીમાં જઈને તો લગભગ બધું ખવાસ થઈ ગયું હતું.

વીરવળી વાત

તેના અસાધારણ વીરત્વની એક વાત છે. જ્યારે તે સાથ જુવાન હતો, ત્યારે તેણે પોતાના સાથીની એક વખત કંઈ મરકરી કરી અને પેલો ચીકણો. બધાઓએ એકઠા થઈ વિચાર કર્યો કે, ટોચામાને પૂછ માર મારવો અને જો ટોચામા સામે સાથ તો વખત આવ્યો પૂરો પછી કરવો. આવો વિચાર કરી તે બધા જામવાઓ અને લાકડીઓ લઈ રાતના ટોચામા સુતો હતો ત્યાં જાનામાના દાખલ થયા. ટોચામાને આ કાવચાની ખજર પકડી ગયેલી, તેથી તે સાથ નવજો થઈને જો ખુલ્લી તરવાર સાથે લડવાને તૈયાર થઈ રહેવો. ટોચામાએ આ લોકોના આવવાની રાદ ધણી જોઈ, પછી તે લોકો ત્યાંસુધી આવેલા નહિ, એટલે ચોરા આરામ લેવા ખાતર તે જમીન ઉપર લાંબો થઈને સુતો અને ચોરી વારમાં ધસપસાઈ ઉઠી ગયો. જ્યારે પેલા લોકો આવ્યા અને પોતાના મરદારને આવી દાસનમાં લેવો, ત્યારે તેઓ તેની દિશનમાં પાદ પાદ કરીને જે રીતે આવ્યા તમા તે રીતેજ તેને ઉઠાડવા વચરજ પાછા ચાલ્યા ગયા.

આ ટોચામા અત્યારે અપાનીસ ઇનિદાસમાં એક જાદુજ અસાધારણ વ્યક્તિ છે. તેનો પ્રભાવ એવો કે, તેને જે જે યોગ્ય છે તેનાથી તેને ચઢાવાવગર રહેવાનું નથી; અને ટોચામામાં એક કંઈ જુવાન નહિ હોય કે જે ટોચામાની ટોચાનો સમય નહિ હોય.

(“હિંદુસ્તાન” તા. ૧૬-૪-૧૯૨૪ના અંકમાં અનુવાદક:—અમુલખરણ પ. સંદેશ.)

૧૭—સંદેશનો સંદેશો

(રાગ-આરવો સંદેશો રહસ્ય સંગ્રહને કહેલો.)

આટલો સંદેશો મરવા મુજરાનને કહેલો, નવજા વર્ષાંતે તો નર થઈ રહેલો—આટલો સંદેશો
ધર્મ અપચાર નીતિ નેવે છે મૂંઝાં, બૃહ્યા પ્રથમે તે પથે વહેલો. ॥ સંદેશો ૦
કેશનમાં દૃશ્યા દુહી વિદેશીના વાપરે, જગ્યાં જરી પ્રાચીનતાને દેલો. ॥ સંદેશો ૦
ઔદર, પ્રીતલી, મુન્નીને સાંભળી રાગ્યા, મીરાં(નરસિંહ)જગનના હવાવ લેલો. ॥ સંદેશો ૦
મુરખ પેરિસ લંડન પ્રવાસે ધરાયા કે તીર્થભૂમિની ભાજ લેલો. ॥ સંદેશો ૦
કમ્યાંગ સાધના તે તત્ત્વજ્ઞાન મૂંઝાં, અધ્યાત્મવિદ્યા સાધી લેલો. ॥ સંદેશો ૦
પૃથુ ને પ્રતાપ જતાં રવાનગ્ર સગળ્યાં, ચિત્તાજ્ઞનાં સૌણ સમરી લેલો. ॥ સંદેશો ૦
કાદીગરી કળા ને ઉચોગ આટ્યાં, કૃષિ બાઈ છે તે સાચવી લેલો. ॥ સંદેશો ૦
આખરી ભેસાના કૃષિ ગોરમ જમિયાં, સંચા હોલસથી છેડા રહેલો. ॥ સંદેશો ૦
દેનાદુઝ મીલ્કન વાંચ્યા, મીના-ચોગ બૃહ્યા છે, કાલિદાસ માધનેયે લેલો. ॥ સંદેશો ૦
લક્ષ્મીને લાડી વાડી સર્વસ્વ માનો, ગરીબોને દાદ જરા દેલો. ॥ સંદેશો ૦
મિત્રાજ ખાતાં ને હીરગીર ધારો તો-જુઓ નગન જાંઘુ હૃદયે રહેલો. ॥ સંદેશો ૦
મોટરે મરાલો ટાઈ કોલરે મરાઈ, અર્પણ થયરતાં યાદી લેલો. ॥ સંદેશો ૦
ગાન નાન મુજરાને-પત્નીના પ્રેમ માંહે, વિધવાની હાથ કાને દેલો. ॥ સંદેશો ૦
મીત્રના માંડક મોટા મજુરો ન બૃહસોજ, ગરીબોય માનવ છે તે લેલો. ॥ સંદેશો ૦
ત્યાગી સાચાંઆ જંગ-ધર્મ લંડાય છે, સાધુઓ તીર્થ દુલે છે જો. ॥ સંદેશો ૦
લીલુરી કુંવર વાડી મુજરી ભેલાલી, એના રસમાળી બની લેલો. ॥ સંદેશો ૦
મુજર વીરના વંશજ પામર પાછ્યા, પાછા નરવીર બની રહેલો. ॥ સંદેશો ૦
અમે મુજરાની કરેતાં છત્તી કૃષ્ણાની, ‘મુંદુ મુજરાતી’-કહે નવ સંદેશો. ॥ સંદેશો ૦
ગમાવગર જતાં જ્યોર્જવાર કુઓ, એની મોજેએ સાખી લેલો. ॥ સંદેશો ૦
કસબ સંચન ગાને દવાઓ છવાડે, એને ત્યાગી વીરનામાં વહેલો. ॥ સંદેશો ૦
નવજ પ્રતાપ આટલો સંદેશો આ, મુંદુ ને મુજરાન કરી દેલો. ॥ સંદેશો ૦
શ્રી યા. ન. નં. ૧૦૫ સોમાય વરસો, અનિનય સંદેશ અમુલખ રહેલો. ॥ સંદેશો ૦
(“સંદેશ” ૧૯૨૩ના દિવાલ્યની અંકમાં લેખક:—“પાદરાજ”)

૧૮-વિષમ જવર ઉપર એક સર્વોપયોગી ઉકાળો

ગદ્ય સાથે અતિવૃદ્ધિથી ઘણાં ઘરો પડી જઈ જનસમાજની પાયમાલી થઈ છે. ચાંલુ સાલમાં પણ વળી રોગચાળાને લીધે શુભરાતનાં નાનાં-મોટાં ગામોમાં મેલેરીયા તાવ- (આયુર્વેદમાં જેને વિષમ જવરો કહે છે તેના)થી લોકો ઘણાજ પીડાય છે. લોકોમાં દવાનું સાધન દરેકને ગળી શકતું નથી. આવા સંયોગોમાં જૂની પદ્ધતિનું ઔષધ કવાથ (ઉકાળો) નીચે પ્રમાણેના જનસમાજને વાપરવા અમારી લગ્ગામણ છે ને નાનાં નાનાં ગામડાંમાં તો કાઈ કાઈને પાણી પાનારા પણ નથી તેવી સ્થિતિ ચાલુ છે; તે આશા છે કે, ગામોના આગેવાનો પોતાનાં ગામોની પ્રજામટે નીચે જતાવેલ ઉકાળો જનાવી દરેક મોટા માણસને દિવસમાં ત્રણ વાર થઈ ૧ ઔંસ ને નાનાં બચ્ચાને ૦૫ ઔંસ ત્રણ વાર થઈ આપશે. દવા ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં લેવાથી કાંઈ વિરુદ્ધ પરિણામ આવશેજ નહિ ને સરળતા સાથે સસ્તાપણાને લાલ પ્રજા લેશે.

કવાથ-(ઉકાળો) નીચે પ્રમાણે છે:-

દરેક નાનાં ગામમાં લીમડાનો છોડ તો હોય છે. તેવા લીમડાની અંતરછાલ શેર ૧, કરી-આતું શેર ૧, ઇંદ્રજવ શેર ૧, જેડીમધ શેર ૧, ભારંગમળ શેર ૧; ઉપર પ્રમાણે ૫ શેર વસ્તુઓ લઈ, ૧ મણ પાણી મૂકી બરાબર ૦૫ મણ પાણી રહે ત્યારે ઉતારી જનકું કપકું ખેવડું કરી તે ઉકાળો ગાળી લેવો ને ખાટલા કે બરણીઓમાં ભરી રાખવો તથા દરેક દરદીને છુટથી વિનામૂલ્યે આપવો.

આ ઉકાળાથી તાવ સાથે થોડાઘણા પ્રમાણમાં ખાંસી હશે તે પણ મટશે ને જનસમાજને વેલો-ડોક્ટરોનાં મોટાં ખીલોથી બચવામાં આ કવાથ સંપૂર્ણ મદદગાર થશે.

“શુભરાતી” તા. ૨૦-૧૧-૧૯૨૭ના અંકમાં લેખક:-વદ્ય યુનીલાસ દેવશંકર વડોદરા.)

૧૯-ટોપીવાળાને શીદ મોકલ્યો !

(એક કાઠિયાવાડી લોકગીત)

[કાઠિયાવાડનાં લોકગીતોના સાહિત્યમાં રઘુવીરને અરજ કરતું એક લોકગીત ગ્રામ્ય સુંદરીઓ સીદા હલકથી ગાય છે. બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રોએ પોતપોતાનાં સાધનો આ યુગમાં શુભાખ્યાં છે, એ સર્વને લગતી ભાવના સાદી લોકભાષામાં પણ આકર્ષક દાળથી ન્યારે ગવાય છે, ત્યારે સાંભળનાર ખે ધડી થંભી જાય છે.]

રઘુવીર ! ટોપીવાળાને શીદ મોકલ્યો.

તારા બ્રાહ્મણ જેશીડા ભાગી ગયા રે, એનાં ટીપણાં તણાયાં જય રે:

રઘુવીર ! ટોપીવાળાને શીદ મોકલ્યો !

તારા રજપૂત બાપુ સૌ ભાગી ગયા રે, એનાં ખાંડાં તણાતાં જય રે:

રઘુવીર ! ટોપીવાળાને શીદ મોકલ્યો !

તારા વાણીયા વેપારી ભાગી ગયા રે, એનાં લેખાં તણાતાં જય રે:

રઘુવીર ! ટોપીવાળાને શીદ મોકલ્યો !

તારા ઢેઢું વણકરીયા ભાગી ગયા રે, એની સાજું તણાતી જય રે:

રઘુવીર ! ટોપીવાળાને શીદ મોકલ્યો !

તારા કણબી લાખેણા ભાગી ગયા રે, એની થોંસરી તણાતી જય રે:

રઘુવીર ! ટોપીવાળાને શીદ મોકલ્યો !

તારા આયર ખીમાણુંદ ભાગી ગયા રે, એની ધાળળી તણાતી જય રે:

રઘુવીર ! ટોપીવાળાને શીદ મોકલ્યો !

(“મુંબઈ સમાચાર” સં. ૧૯૮૩ ના દીપોત્સવી અંકમાં સંપાદક-ગોકળદાસ દ્વારકાંદાસ રાયચુરા.)

२०-नेताओं के संदेश

ज्येष्ठ ६० गांधी—भारतवासी पितामहसा के ही स्वराज्य प्राप्त करने की कल्पना करते थे; परंतु स्वराज्य सभी सांसारिक वस्तुओं से भदंगी नहीं है, इससे लिये हमें जेठ बार अपना सर्वस्व अलिखित कर देना होगा। चिह्नही हृदय का व्यापार भारतवासियों के जीवन की सारी का रक्त शोधन कर रहा है। इससे प्रहृष्टता पाते के लिये हमें सून जानना और पद पारण करना होगा।

अमलमोहन भास्कराचार्य—दमो भावम नहीं हो रहा है, परंतु धीमे की दम धम पान हो।
अनुभव करेंगे कि दिंदुजति कांति है पथ पर आरंभ है। दिंदुसमाज में कांति होने से ही एक
बार समस्त देश में कांति होगी। जेठ हजार बारस से पड़ी सोनी कुछ दिंदुजति जग और अधिक
दिन तक नहीं सो सकती। अजातशत्रु की सूर्योदय हो रहा है, धरतीके प्रकाश में दम भारत की
विजयवाक्य भी है इसीमें करेंगे।

‘सातीलास नंदर—नययुवक देख के घेन हें’, भारतमाता का आशा-आशा भी उ-ही पर हें. भारत में भी कण वद समय आ गया है, जण कि भारतमाता के सपनों के आपनी जननी जनमभूमि के विकास के लिये मातृभूमि की विजयपताई दाख में ले कर आने जरूरी होमा, नययुवक! हथते गया हो! आगे बढ़ो.

साज-पतराश—मेँ अपनी मोराप से हिर लौटा हूँ. मेरी हससे पहली यात्रा मे' मे' हजता था कि विदेशी लोग भारत की स्वाधीनताप्राप्ति के आंदोलन की ओरते' जनने के लिये उासुक दिखाप देते थे; परंतु हमारे श्रद्ध-कलह ने हमें हिर 'पुनर्भूमि'का लव' बना दिया है. भ'सार आज हिर हमसे उवासीन है. हिंदुस्थान के अधिक ग्रिय पुन हिंदु है, अपनी मानभूमि के उदार का भार भी उन्ही पर है. हिंदुओं के ही सग विघ्नबाधाओं के लटकार बाहे इस तरह से हो जनभूमि के लिये आभोत्सर्ग करना होगा.

मिस्र ० सहस्रातवाला—मुझे संसार की वर्तमान स्थिति की ओर कुछ ध्यान आकृत अनुभव है, इसी आधार पर मैं कहना हूँ कि भारतवासी जनता को भयानक और किसानों की संयुक्त न होने, तथा एक भारत की स्थापना नहीं हो सकती। दूसरे ही ओर पानी की विनाशोपपत्ति विषय में स्वतन्त्र नहीं है। देश के नवयुवक मानवभूमि के भारतवासियों को अनुभव करते हैं, वे पैसे और विद्यार्थियों की ओर ध्यान रखते हैं और भयानक में न भय और अपने साथ तथा समर्थन के ओर देखते हैं पर उनका भावित है कि कति के विषय में तैयार करें, तभी मेरी मानवभूमि स्वाधीन हो सकती है। विनाशोपपत्ति के यदि स्वतन्त्र मित्र भी न हों तो भारतवासी इसकी रक्षा न कर सकते हैं।

१३. **संसाधनों का प्रयोग**—दम अपनी देवभूमि के समान मानवभूमि है। अपनी इन धार्मिक असा-
 दिष्टताओं से नरकभूमि बनाने का यह है। हमारा धार्मिक विमान, हमारी यह असादिष्टता,
 हमें पीछे छोड़ रही है। दम धर्म की शक्ति के जलाने के बजाए इसे बंद कर रही है। और मा-
 नवभूमि की परत-तलाश की कोशिशें हैं। और भी मजबूत कर रहे हैं। हमारा धर्मबल सही है। वह धन
 करना नहीं है। हर एक देवद्वितीय है। इसे हर करने की वयासाध्य प्रेरणा देनी चाहिए।

राष्ट्रिय-द्वन्द्व निशानी—हरयेक हीम के अन्धकारान् अन्धने अन्धकार ही भिही और राद-
रन के सिपे कौसे भग्नभीन विभते हैं उनसे जेक हीम के दूसरी हीम के भिवाक नेरा पैदा होता
है. अगर यह अन्धकारों के जेहीदेश ही नाशपल्लिवन है. अगर ये योग्य हो तो अन्ध अन्धने के
भग्नभीन के अन्धवा भी अन्ध अन्धभीन के नरसि अन्धने अन्धकारान् नरक्षी के सकते हैं.
नरिह में दिङ्मुससभानों के अन्ध, श्रुद्धि और तन्वीम ही भग्नने हैं. अगर दरदकीत में नाशीम-
यादना सीशों का अन्ध है, न्ने अपनी अपनी हीम में अपना रखन अन्धने के सिपे अन्ध कराते
हैं. और अन्ध में ये अन्धे अन्धकार होते रहे, अन्धन दिङ्मुससभान् पञ्चिक में अन्ध आदमी

पिता न हों जे जगडे करानेवाले लीजें का जायकाट कर दें. जस, धितना ही में आपके दिवाली नम्रार के लिये लिपि सक्तता हूँ.

विनायक सावरकर—यह युग ब्रह्मा गया, जग ब्रह्म या ब्रह्म से कोष्ठ हिंदु-मुसलमान के साथ का व्यवधानमात्र कर लेने से सदा के लिये हिंदुत्वान्ति से जलितृष्ट हो जाता था. सभ्य ने दशके विवश किया है कि हम अपनी भ्रान्त धारणाओं का नमस्कार कर दें. हिंदु-धर्म धितना उदार और भद्रान है कि उस पर किसी तरह की छुआछूत नहीं लग सकती. यदि कोष्ठ विचार उत्पन्न हो भी जग, तो हमारे पास तो अणोधर्मत्रयी तुलसीपत्र और गंगाजल तथा रामनाम है, उस के प्रभाव से हम सात कुलों तक को शुद्ध परम पवित्र बना सकते हैं.

ने० एम० सेनगुप्त—दोग कहते हैं—असहयोग ने देश को पीछे हटा दिया. ब्रिटिश-गवर्न-मेंट धितनी शक्तिशाली है, कि बिना सहयोग और आनुनय-विनय के हम उससे कुछ भी प्राप्त नहीं कर सकते. यह सुभ-सोचियों का स्वप्न है, धितदासानलित लोगों की कल्पना है, पागलों का प्रभाव है. अमेरिका, आयरलैंड, मिश्र, अफगानिस्थान और चीन इस बात के साक्षी हैं, कि बिना अपने आत्म-अखिदान-आत्मोत्सर्ग के स्वाधीनता नैसी वस्तु नहीं मिल सकती. असह-योग के भद्रामंत्र ने जननी भारतमाता की स्वर्णीय भूमि का स्थापित किया है, केवल प्राण-प्रतिष्ठा की जरूरत है; फिर हमारे अंग्रेजों के ये भीषण हमनाश भी हमारा कुछ न कर सकेंगे.

मुलापचंद्र ओझ—भारतवासी करोड़ों इषया प्रमाद और विवासिता में प्रतिवर्ष अर्ध करोड़ में धर्म के नाम पर भी करोड़ों इषया चिनाविवेक के जग्राह किया जाता है. इस वृत्त दुजे असह्य धन के लोगों को कुछ भी परवा नहीं. परवा है, असहयोग के सभ्य अंकुश दुजे अंक करोड़ इषये की. लोग पूछते हैं कि “कौमिसवालों ने यह करोड़ इषया जग्राह कर दिया—और स्वराज्य भी नहीं भरी दे दिया.” स्वराज्य की डिभत अंक करोड़ से जलुत अधिक है. अपने सुभ-स्वर्णों का जलानल दे कर तथा अपने सर्वस्व के मातृभूमि के बरखों में रज कर उस दिन हम भारतवासी माना की पूजा करेगे उसी दिन हमको स्वाधीनता मिलेगी. उसके लिये हमको मोक्ष-ममता छोड़कर अपना सर्वस्व अखिदान करना होगा. अंक करोड़ इषया तो तुच्छ है.

एन० सी० केलकर—हिंदु-मुस्लीम की कों भारत की समस्त जनतियों का भेज आवश्यक है. उस भेजना से ही हमारे देश की सुभ-समृद्धि जटेगी; पर इसका यह भी मतलब नहीं है कि मुसलमान और इसाई यदि हमसे भेज न करें तो हम कुछ कर ही नहीं सकते. करना तो सग कुछ हमको ही है, वे तो हमारे सहायक हैं, वे भिन्न तो हम उनका स्वागत करेंगे; लेकिन हम उनसे लिये अपना प्रधान मुसलमानी नहीं रज-सकते.

श्रीरामजी—असहयोग से जन पटना है कि होनेवाली लड़ा-नजदीक आ रही है. हम पार की लड़ा में इस देश को भी धियात्मक इष से लाग लेने के लिये विवश होना पड़ेगा. गोरो के लिये अग हम रोसियावासियों और हम भगदलों पर गोली ब्रह्माने की भूमिता न करेंगे. हिंदु और मुसलमान जे मुर्गे-मुर्गियों की तरह से अकारण लड़ रहे हैं, उन-हैं इस लड़ा के अंदर हमें भागिक. हम देश के हिंदु और मुसलमान दोनों युवाज हैं, युवाजों का कोष्ठ धर्म नहीं होता. लिये रोस्य की छाया में रह कर हम अपने धर्म की रक्षा नहीं कर सकते. अंक पार हमें हम लिये लिये की छिलने की चेष्टा करनी चाहिये. यह घर की लड़ा तो पुरसन का काम है, रोस्य जग निपट करे.

मनमोहन कलाम—भारतवासियों पर भूमिता सवार है. पाण्टी और सैनात नाम धर्म का नाम ले कर भारत की दो जरी जनतियों को ब्रह्मा रहे हैं. इन लटियारियों की लड़ा के हमें कर सहन-हिंद की अनुराज. सुचक है; परंतु यह जिनारी जग्राह्य नहीं है. यह धर्मोभाद का नाम लेने में ही है लूट है. हमने जग्राह्य अकारण लिये हैं, वृथास यानतयों देश-लज्जा के. अग्राह्य लड़ा है; परंतु लड़ेस में वह हमना अग कदा है? भारत में भी अंक दिन न लिये जग प्रभाव होगा.

(‘विद्वन्मित्र’ नं० १८८३ ना दीपावलि अंकमांथी उद्धृत)

[illegible]

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

[illegible]

બીજી વાર દેશનિકાલ

રેખાતી રીતે અધ્યુક્ષ પાશાની લલત વ્ધર્ષ જતી હોય તેવું લાગતું હતું. છતાં તેની અસર થવાનર રહેતી ન હતી. કોષપજુ શુભ દાય' વ્ધર્ષ જતું નથી, તો પછી પોતાની માન્યમિત્રે માટે મરી શીટનાર વીર દેશબક્ષના પ્રયાસો કેમકા વ્ધર્ષ જન્ય રે અધ્યુક્ષની સ્વતંત્ર ચળવળને પરિણામે બ્રિટિશ સરકારે મિસરની અસાંતિનાં કારણો તપાસવા માટે તથા પ્રિટેક્ટોરેટ નીચે કબી મિતરના પ્રસ્તુતપણા નીચે એક કમિશન નીમ્યું. આ કમિશનની તપાસની ચરતો રાષ્ટ્રીય પક્ષને માન્ય ન હતી; અને અધ્યુક્ષ પાશાના નેતૃત્વ હેઠળ મિસરવાસીઓએ મિતર કમિશનનો બદિષ્કાર જાહેર કર્યો. આમ છતાં ૧૯૧૯ ના ડીસેમ્બરની ૭ મી તારીખે કમિશન મિસર આવી પહોંચ્યું, પણ પ્રભુએ આ કમિશન સામે પોતાનો સખ્ત વિરોધ બતાવ્યો. તેના બદિષ્કારના ચિર્નરૂપે લોકોએ દાનતો પાટી અને મહેલોઓમાં વિરોધ દર્શાવનારા દેખાવો કર્યા. પ્રભુએ એવી સખળ ચળવળ શરૂ કરી કે કોષપજુ અણીતો મિસરવાસી કમિશન સમક્ષ જુગાની આપવા જઇ, યકોએ નહિ. આવા જોસખમાં પ્રયાસો જાતે વિજયયાળી નીવડયા. બ્રિટને અધ્યુક્ષની માગણી સ્વીકારી અને મિસરની સ્વતંત્રતાવિષે તપાસ ચલાવવાનો કમિશનને દુકમ કરવામાં આવ્યો; પરંતુ આ તપાસનું પરિણામ અધ્યુક્ષની ધારખા પ્રમાણે ન આવ્યું. પોતાનો ઉદ્દેશ પાર ન પડે લાંસુધી વીર ચોદાઓ જાપીને મેસના નથી. જ્ઞાંસુધી મિસર આઝાદ ન અને લાંસુધી અધ્યુક્ષ કેવી રીતે જાપીને ખેસે કે તેણે પોતાની લડત અગાઉ કરનાં જમણા વેમથી આગળ થવાવી. બ્રિટનને આ વાત ન રચી અને એણે અધ્યુક્ષને દાણી દેવાનો પ્રયાસ કર્યો. અધ્યુક્ષે આવી જોડકમીને જરૂરે નમતું આપ્યું નહિ. તેણે પોતાનું સ્વાતંત્ર્ય કુદ ચાલુ રાખ્યું. જાતે બ્રિટન ગભરાયું અને અધ્યુક્ષને ઇ.સ. ૧૯૨૧ ની આખેરીએ પાછો પકડી દેશનિકાલ કર્યો. પ્રથમ તેને સિધ્દાન અને તે પછી સીસીલીસ દેશપાર કરવામાં આવ્યો.

૧૯૨૨ ના માર્ચમાં બ્રિટને મિસરપરતું પોતાનું રક્ષણ-રાખ્ય (પ્રિટેક્ટોરેટ) જાહેર કર્યું અને એપ્રિલ મહીનામાં કારબદા કુઆદને મિસરના સ્વતંત્ર રાજનરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યો; પરંતુ સુએઝની નહેરના રક્ષણમાટે ત્યાં બ્રિટિશ સેન્ય રાખવામાં આવ્યું. આ નવી પરિસ્થિતિથી મિતરના રાષ્ટ્રવાદીઓને સતોષ થયો નહિ; કારણ કે મિસરને મહેલી સ્વતંત્રતા માત્ર નામનીજ હતી. અધ્યુક્ષના દેશવટારમિયાન પ્રભુ તેના વીર-સદેશને મૂકી નહોતી. દોઢ વર્ષનો દેશવટો ભોગવીને ૧૯૨૩ ની વસંતઋતુમાં વીરકેસરી અધ્યુક્ષ પાછો માન્યમિત્રમાં આવ્યો. આ ધટનાએ પ્રભુશરીની રોગચાળાં પાણું આલુન રૂપે દેશવી દીધું. ૧૯૨૩ ની શરદઋતુમાં થયેલી સુદ-ખીમાં અધ્યુક્ષને પરા સંપૂર્ણ વિજયયાળી નીવડ્યો; એટલે તેણે નવા રાખ્યખધારણથી મળતા અધિકારોનો સંપૂર્ણ ઉપયોગ કરવાની વક જતી કરી નહિ. ૧૯૨૪ ના જન-પુઆરીમાં તેણે પોતાનું પ્રયાનમંડળ રચ્યું. આમ કરવામાં તેની અતરંગિણ બ્રિટન પામેથી વધુ દક્ષો મેળવવાની હતી. પોતાના ઉદ્દામ સરકારીઓનો વિશ્વાસ જનગવી રાખીને પ્રભુવિરોધી સરકાર સાથે સંકાર કરવાનું કામ અતિદુર્ધટ હતું, બીજે કોષ તેના હોત તો આવી ગિયતિમાં ક્યારેનાય પ્રાપ્તો વિશ્વાસ ખોલ જો. દોઢ વર્ષે અધ્યુક્ષનાં જીવિ, ચાલુષ અને મુન્સદાગીરીથી પ્રભુ એટલી કુચ જતી મળ હતી કે પ્રભુને તેના પ્રત્યેક કાર્યપર વિશ્વાસ દનો. આ વખતે બ્રિટનમાં કામદાર સરકારનું શાસન ચાલતું હતું. અધ્યુક્ષને કામદાર પક્ષપર ચોટખણે વિશ્વામ દતો, એટલે ઉનાગામાં તેણે કંચની મુલાકાત લીધી અને તે સમવાના વચપ્રધાન મીં રાક્ષે મેકેડોનાદને તે મળ્યો. મીં મેકેડોનાદ સાથેની વાતચીત પૂરી થવાજ અધ્યુક્ષનો બ્રિટિશ કામદાર પક્ષપરનો વિશ્વાસ કચી ગયો, તેની મસખ વ્ધર્ષ મળે. અધ્યુક્ષની વાજબી માગણી વચપ્રધાનને રંગે ઉતરી નહિ. આથી અધ્યુક્ષે સખળ બ્રિટિશ સેન્ય, નજ્દાપ્રકરણી અને ન્યાયપ્રકરણી મસખદારો તથા ધણી જનને બ્રિટિશ કાલુ મિસરમાથી ઉઠાવી લેવાની માગણી કરી. વળી અધ્યુક્ષે સુએઝની નહેરપરથી પણ બ્રિટિશ સેન્ય ઉઠાવી લેવાની માગણી કરી. મીં મેકેડોનાદે જાજન આવ્યો કે “કોષપજુ કારણે

થી લાંબાવામાં ચલાવેલા, આ આખી કાર્યપદ્ધતિને ડેરબાદશ્વરની નદેર કરી અપાયું છે તે સામે મુખ્ય વિરોધ દર્શાવેલો. નવેમ્બરની ૨૧ થી નારીએ તેજે અને તેના મરણોએ પાશા-મેંદની બેઠક બરી, જેને સરકારે બિશ્વકુલ દબાવ કરી નહિ. ત્યાર પછી રાષ્ટ્રીય પક્ષે મરણ પાશાને પ્રધાનમંત્રી રૂપેના ઠાકુ અને અપ્રત્યક્ષ રીતે પ્રમુખ બન્યા; પરંતુ સરકારે આ તાત કમી નહિ, એટલે તેજે પાશામેંદ ઉપરી નેજા રિતે વિચારેન કરી. બાકીના આખા વર્ષમાં મિસર પાશામેંદવચનું રહ્યું.

આમ મિસર અશાંત ચાલાવવાથી વિરજાવણું હતું અને તેની જાનનીની કાન વિફલ અને અશુભરૂપે આમેં કોમે પશુ મક્કમણે આગળ પળી રહી હતી. એવામાં અપાયું પાશદ ઉંમરે પોતાની કલ્પવૃક્ષ સામેથી વીધી દાઢ પુરત નો મિસરનું બાવિ એમે પેસા કરેલા તરણ મિસરના દાઢમાં આપ્યું.

મિસરની તારણદાર

શાફના આ દાઢથી શરૂ અશુભ પાશામાં રજામાત્ર એવો નહોતો. તેજે પાતાના દેશ-બાંધવો નેજે એટલી એકવાચના સાખી હતી કે, દરેક કાર્ય કેમનું દિન તેવા પછીજ તે કરતો. તેનું પર શુદ્ધ મેંદ-એક-વતન (માનુબિનું મકાન) હતું. તેની બાબ પ્રભાવશાળી હોવા છતાં દરેક મિસરવાસીને સમજાવ તેની સંદેહી હતી. પ્રજામાં તેનાં આટલા માન અને પ્રતિષ્ઠા હતો, છતાં તેનામાં પશ્ચિમ નમતા હતી. ડેરાના વિચારથી તેનાપર ઝોળી હોતી અને તેને ખતમાપર ધન રકમ ત્યારે તે ભોંચી ઉઠેલો.

“પુરતે હું જરૂર કરેલો રવો છું કે, આ એટી મેંદની મને માન આપવાને આવી છે તે એંદને મને ઉપજતા અભિમાનનું તે અંદન કરે” અને ઝોળી વાચનાં તે ભોંવર પદકાઈ પડ્યો. એ વખતે તે દસતાં દસતાં બોલ્યો કે “અમારો મારી બંદગી મંજૂર રાખી છે.” આવી તેની પ્રતાપરની (કમિસરનું) હતી.

અશુભના શરીરનો બાંધો સુરંદ નહોતો, છતાં તેનામાં અશુભ ચેતન્ય હતું. તેનાં આગ કિત્તાદ અને માનસિક સાવધાની, તેના શારીરિક બળની ખાટ જણાવા દેતાં ન હતો. તેનું અભિવ્યક્તિ બહુજ આદર્શ હતું અને તેના દેશબાંધવો તે તેની પાછળ ચાકાજ બધ મળ્યા હતા. અવભાવે તે કંઈકોને મુક્તિ અપાવનારી મેંદી પ્રખ્યાત ત્રિભૂતિ-મેંદની, મેંદિનારી અને કાનુર-મીના એક કાનુરના જેવો હતો. તેની કંઈકાસકિત મેંદપર્વત જેવી અચળ હતી. તેને લાંબા વખતસુધી દેશવદાના સંકટો વેળાં પડ્યા છતાં તેની કંઈકાસકિત કમી ન હતી. તેજે બ્રિટિશ સરકારની નામોશીમરી ચરતો કદી સ્વીકારી ન હતી. દેશવદો મળવા પહેલાં મિસરની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાવિષે તેના જે વિચારો હતા તેજ તેના દેશવદા પછી ટકી રહ્યા હતા; એટલુંજ નહિ પણ ૬૭ વર્ષની વયે તેજે પ્રાણ હોદાયા ત્યાંસુધી એ વિચારોને તે વળગી રહ્યો હતો.

ધાતું કહેવો અશુભ નેંદાન પુરેલો કદી મરણ પાશાના નથી. જ્યાંસુધી સામાન્યવાદ જનના લાખને પાંગળા અનુષ્ઠાનું સોદી કમી રહ્યો છે, ત્યાંસુધી તેઓ ચાશ્વન આરામ લઈ શકવાના નથી. ચીનની રાષ્ટ્રીય ચળવળમાં સુન-પાટ-ચેન દજી કલ્પતજ છે; દિંદેની આત્માનીની લાલમાં સોકમાન્ય તિલક પણ સજવન છે; તેજ રીતે મિસરનો તારણદાર અશુભ મિસરની સ્વતંત્રતાની ચળવળમાં કલ્પતજ રહેલો.

મિસરનું બાવિ

મિસરના બાવિનો આધાર દરે અશુભ પાશાના અનુયાયીઓ વહદ (રાષ્ટ્રીય) પદાપર છે. મિસરની ચેત્તરમા હમણું તેઓની બદ્દમનિ છે, છતાં સરકારનું તંત્ર શિખરક પડાનો વડો પ્રધાન ચલાવે છે વળી ઉચ્ચ અને મિસર વચ્ચેની કવાસ દજ જેવી ને તેવી તીવ છે અને ચોક્ક વખતપાજ મિસરના બદ્દમનિ મિસરી લરકરપરથી બ્રિટિશ કાણુ કદી નાખવાનો દરોહ કર્યો, ઈ ઉછડુ હતું. આ ઉપરાંત સદાનનો પ્રત્ન તો ઉભોજ છે. બ્રિટિશ

૨૩-ભૂખ અને ભોજનવિષે ખાસ સૂચના

જેવી રીતે ભોજન ખાવાની ટેવ રાખતો કે, બીજી વારનું ખાવું ત્રીજા પહેલાં દોઢરી પહેલી વારના ખાખૂતો નીકળ કરી નાખવા ઇતિમાન થઈ દેાય. ભોજન જરૂરન થવા પછી થોડા વખતની આરામથી તંદુરસ્તીને ધબ્બી સાબકારક થઈ પડે છે. જેમ દોઢરીના તેમ ત્રીજા રનાયુઓને ચપ્પણ કામ ખાતરવા પછી આરામની પગી જરૂર છે. જાર રસનો એક સારો જ્યો દરીથી બરવામરે પિટેને વખતની જરૂર છે. ભોજન વચ્ચે ઓઝામાં ઓઝા પાંચ કલાકનો માત્રો પચાર થવો જોઈએ છે. એક વખતનું ભોજન લેવામાં આખા પછી બીજી વારનું ભોજન લેવામાં આવે તે વખત દરમિયાન ખાંડાકના રૂપમાં કાંઈ પણ ચીજ દોઢરી પચાર થવી જોઈતી નથી.

દરોજ ત્રણ વખતના ભોજનથી વધુ ખોરાક લેવો નહિ, રાતનું ભોજન દસકા અને એવા ખોરાકોનું અનેક દોષ જોઈએ, કે જે સંદેશકથી જરૂરન થઈ શકે. નામાંકિત તળીઓનું એવું કહેવું છે કે, એક દેકાણે ભેરી કામ કરનારાઓ અને જોએને ભેળાને વધુ ઉપયોગ કરશે પડતો દોષ, તેઓએ દિવસમાં ત્રણ વખત ભોજન લેવાને બદલે બે વખત લેવું, જે તેમની તંદુરસ્તીને ધાતુંજ લાભકારક થઈ પડશે; કેમકે તેઓને જેવી રીતે કામ કરવું પડે છે, કે જેને કામ તેઓએ ખાપેલા ખોરાક ધણી સારી રીતે જરૂરન થવાની જરૂર છે. આથી દિવસમાં એક ભોજન ઓછું લેવાથી તેમની દોઢરીને આરામથી મળે છે અને આવી રીતે ખોરાક જરૂરન કરવાને દોઢરીને આરામથી મળવાથી ખોરાક ધણી બહેનર રીતે જરૂરન થઈ શકે છે. યુરોપ અને અમેરિકાના મદાન તળીઓનું એવું કહેવું છે કે, ત્રણ વખતના ભોજનથી જોડો સાબ ઉપરખાવને થાય છે, તેકલો જ લાભ બે વખતના ભોજનથી થઈ શકે છે; પણ બે વખતના ભોજનને જે સાબ મળે છે, તે એ છે કે, દોઢરીમાં ઉભાણ થવાની કે દોઢરી નળણ પડી જવાનો ભય રહેતો નથી, આ ભય અનેક દરેકને જન્મ આપનાર માતાનો કામ બજાવે છે.

રાતનું ભોજન બિઠાને જવાની આગમ્ય ઓઝામાં ઓઝા ત્રણ-ચાર કલાક પહેલાં લેવાની ખાસ સંભાળ લેવી જોઈએ છે. એ વખતે ખોરાક લેવાની સહેજ પણ સમિ ઓછી હોય તો દોઢરીની એ લાગણીના અર્થે તેને જોઈતી આરામથી લેવા છે. એ વખતે કંડા પાણીનું એક ગ્લાસ કે બહુ તો કૂટનો રસ કે એક નારંગી બહુજ લાભકારક થઈ પડશે. સવાર પડતાં તમેને પોતાને ખુશ્ખુ માલમ પડી આવશે કે, દોઢરીને મધ રાત્રે ખોરાકની નહિ પણ આરામથીની જરૂર હતી. ધણું ઠંડું અને ધણું ગરમ ખાણું કે પીણું કદી પણ લેવું નહિ. તે તંદુરસ્તીમાં મોટી ઉચ્ચપાથલ કરી શકે છે. ગરમ ખોરાક અને ગરમ પીણું મળા અને દોઢરીને કમલેર બનાવી દે છે. ગળાના સોજાનું મૂળ ધણીક વાર ગરમ તુષ, ગરમ પીણું અને ગરમ ગરમ તરકારી છે. ધણીકેને કાંઈ એવાજ જ્યાલ દરી મળે છે કે, ગરમ પાણી છૂટથી પીવાથી તંદુરસ્તીને કાયદો થાય છે, પણ એ મોટી ભૂલ છે; કેમકે ગરમ પાણીના પીણાને છૂટથી ઉપયોગ કરવાથી બદલ-મિયનનું દર લાગુ પડે છે.

ભોજન ક્યારે લેવું નહિ, એ સલાહ ધણે અમલનો છે; અને એ મારે ખોરાકના એકસપદ્ તળીઓએ ધણી મંબીર ચેતવણી આપી છે. જે વખતે તમે ચાકીને આખ્યા દો, તે વખતે કદી પણ ભોજન લેવાની જુલ કરના નહિ. એ વખતે ખોરાક લેતા પાચનચકિત મોટા ભયમા આવી પડે છે; એટલા માટે થોડાંઓએ જમણુ લેવા પહેલા કામ નહિ તો ઓઝામાં ઓછી દસ પંદર મિનિટ આરામથી લેવી જોઈએ છે. એમ કરવું એ તંદુરસ્તીને બહુજ લાભકારક થઈ પડે છે.

('દિનિક' "દિંદુસ્તાન" ના એક અંકમાંથી)

“શુભ” મુકવાનું હતું. શહેરના મધ્ય યોગાનમાં પ્રચંડ મેદની ગમી હતી. સભાનો સમય થયો, પરંતુ તે દિવસનો વક્તા આવી શક્યો નહિ. ગ્વાસ્ટીરીનો મેયર મુજાયો. બેનીટો આગળ આવ્યો અને પોતાને ભાષણ કરવા દેવા મેયરને પૂછ્યું. મૂળનો દોરો પણ નહોતો પુટ્યો એવો અદાર વખતો યુવાન અને આવી પ્રચંડ મેદની ! મેયરને ફળેતી થવાનો ભય લાગ્યો; પરંતુ અહીં વિચાર કરવાનો વખત નહોતો. બેનીટોએ સભા ગમવી મૂકી. તેના બાગે-શુધંદ અવાજ, વકતૃત્વશક્તિ અને જ્ઞાનથી સભાજનો સ્તબ્ધ થઈ ગયા, મેયરના આનંદનો પાર ન રહ્યો.

મોંઘી પડેલી કીર્તિ

પરંતુ એ કીર્તિ બેનીટોને મોંઘી પડી. ત્યાર પછી મેયરની સાથે તેને વારંવાર પ્રસંગ પડ્યા માંડ્યો; અને સ્પષ્ટવક્તા બેનીટોને મેયર સાથે જગડો થતાં શાળા છોડવી પડી. સ્વભાવે મોહલો દોષધી કાંઈ પૈસા ગયાવ્યા નહોતા. સાદસરૂતિ ઘેર પાછા જવા ના પાડતી હતી. તેણે ઘેરથી પૈસા મંગાવ્યા. પિતા કાંઈક કામે બહારગામ ગયા હતા, એટલે માતાએ પોતાની પાસેથી ૪૫ લીરા તારથી મોકલ્યા. એ લખને બેનીટો સ્વીટ્ઝરલેન્ડની સફર ઉપડ્યો. ઓરએ સુધી પહોંચતામાં તો પૈસા ખત્રાસ થયા. નોકરી શોધવા માંડી, પણ અનુભવા પરદેશીને એકાએક નોકર કાણ રાખે ? છેવટે તેણે મજુરી કરવાનો નિશ્ચય કર્યો અને એક કઠીઆને ત્યાં છોટા અને ચૂના-સીમેન્ટનાં તગારાં ઉઘડવાનો ધંધો કરવા માંડ્યો. આવી કઠી નહિ કરેલી મજુરીથી બેનીટો થાકી ગયો. તેનું અંગ્રે-અંગ દુઃખવા આવ્યું. બીજે દિવસે કામે ચડવાનો વિચાર આવતાં તેને કંપારી આવી; પરંતુ પેટનો ખાડો પૂરવા બીજે કાંઈ રસ્તો નહોતો. પરાણે કામે લાગ્યો, પરંતુ તેના કામની ગતિ ધીમી પડેલી જોઈ કઠીઆએ તેને ધમકાવ્યો કે “તું તો કાંઈ લહેરી લાલો લાગે છે !” મુસોલીનીનું અગત્ય લગી આવ્યું. આટલી મજુરી કરવા છતાં આનું અપમાન ! કઠીઆનું માથું ફેરી નાખવાનું કે તેનું મળું દાખી દેવાનું તેને દિલ થઈ આવ્યું; પરંતુ શરીરની વેદના, પેટનો ખાડો અને ઉધાડા પગ-એ અધાએ એને લાચાર બનાવ્યો. ધુધવાતા દિસે તેણે મજુરીના પૈસા લઈ ચાલવા માંડ્યું.

જીવનસંઘામની વાટે

ત્યારપછી તો તેને અનેક વિટંબલાઓ વેકવી પડી અને કડતા અનુભવો મેળવવા પડ્યા. લોસેનમાં એક વખત તેને એક ઈટાલિયન પાસે બીજા માગવી પડી હતી. રાત્રિએ તો તેને દમેશાં ખુસામાંજ ગાળવી પડતી. લોસેનમાં એક વખત એવું બન્યું કે, રાતના વરસાદ પડતો હતો. ક્યાં સુધે જતું તેના એ વિચાર કરતો હતો; એટલામાં તેની નજર એક છાપખાનાની ઉધાડી રહી ગયેલી બારીપર પડી. તેણે અંદર ફટકો માર્યો અને આરામથી સુઈ ગયો. આખા દિવસની રખડપટ્ટીના થાક અને મગજની ચિંતાઓના પરિશ્રમને લીધે તેને ધસધસાટ ઉઘ આવી ગઈ. સવાર થયું તેનું ચે લાન ન રહ્યું. સવારમાં છાપખાનાનાં માણસોએ તેને અંદર સુતેલો જોયો. તેઓએ વરતજ તેને પોલીસને હવાલે કર્યો અને જીવનની ભાવિ લગતમાં સદન કરવા નિર્માયેલા કારાવાસોનું મંગળાચરણ થયું. સદલાએ તેની મામે ચોરીના કસા અરોપ પૂરવાર નહિ લવાયો તેને ધોડા દિવસમાં છોડી મુકવામાં આવ્યો. ત્યારપછી તે જર્મની અને છેક રશિયા મુઠી ભટકી આવ્યો અને ત્રણ ત્રણ વર્ષના રજગાટ પછી ફરી પાછો ટોલમેક્કો જીલ્લામાં ફેરવાઈને શિક્ષકને ધંધે વળ્યો. એ રજગાટ અને વારંવારના કારાવાસના પરિણામે તેની ગંભીરતાથી આજના તણુખા ખરવા માંડ્યા, તેનું દિલ કંકાર થઈ ગયું, તેની સખ્તાઈને લીધે વિવિધાસિં તેને “જીલ્લાવાર”ના નામથી ઓળખવા લાગ્યા. તે કોઈની સાથે ભળતો નહિ, કામકામ સમયનો વ્રત અને કીડીનનો અવશાસ કરતામાં ઉપયોગ કરતો. અહીં પણ તેને ગ્વાસ્ટીરી જેવો પ્રસંગ મળ્યો. એક જગી સભામાં તે ભાષણ સાંભળવા ગયો હતો, વક્તા ભાષણ કરતાં અચ્ચત જ લાગ્યા. તરતજ મુસોલીનીને આનંદ થયું મળ્યું. તેણે એવું તો જુસ્સાદાર ભાષણ કર્યું કે સભા હાલુ પડી તે ભાષણ લઈ કો છે; પરંતુ કદાચ એજ કારણને લીધે તે શિક્ષકની જગ્યાપર કામકામ ન કર્યો. તે કેવલથી ચિંતોવેલો ગયો અને ત્યાં કોલેજથી પુણીસ કાલેસીમાં ફેરવ લાવ્યા. ફેરવનારીકે તેને જગ્યા મળી; પરંતુ પંતુજના ધંધામાં તેને રસ પડતો નહોતો. સંજ્ઞાની વિરતને તેને અવશ્ય આટું હતો. રાતના દિવસોમાં તે પોતાને વતન ગયો, ત્યાં

મજુરપણની લડતમાં તેણે ભાગ લેવા માંડ્યો; અને મજુરોની દડતાગમાં આગેવાની લીધી. તે અને તેના ગોઠીઆઓને ઇટાલીની સરકારે ૧૬.૬૫૦, તેમની સામે કામ ચાલું અને દશ દિવસની ૩૬ની સજા થઇ. મુસોલીનીએ પરદેશના કારાવાસોના દીક અનુભવ મેળવ્યો હતો, પરંતુ ઇટાલીમાં નો આ તેના પરદેશી કારાવાસ હતો.

વિપ્લવવાદનો અસિત્તય

ફોર્લેજ કોલેજને ટેકાણે રહી. ૩૬ખાનામાંથી છુટ્યો ત્યાં તેને ટ્રેન્ટના કામદાર મંડળનું આ-મંત્રણ મળ્યું અને તે ટ્રેન્ટના કામદાર મંડળનો મંત્રી બન્યો તથા એ મંડળના પત્ર “કોવેનીર” નું તંત્રીપદ લાઇમાં લીધું. એ પત્રની વલણ ઓરિસ્થાની તરફથી હતી. મુસોલીનીને એ વાત ન રહી. તે ત્યાંથી છુટો થયો અને “પોપોલો” (સ્વત્ર) નામના પત્રમાં જોડાયો; પરંતુ અહીં પણ તે બહુ ટકી શક્યો નહિ. “પોપોલો” નાં તેનાં લખાણોથી ઓરિસ્થાન સરકારનાં સિંદાસોના ડોકયા લાગ્યાં. પચીસ વર્ષનો એ નવયુવાન ઓરિસ્થાની નોકરશાદીને કાંઈ બચકર રહીસ લાગ્યો. તેણે મુસોલીનીને ઓરિસ્થાનાથી દરબારીનો દુકમ સંબંધવ્યો. મુસોલીની વેર આવ્યો. આ અરસામાં ઇટાલીમાં સામ્યવાદનો સારો પ્રચાર થઇ ચૂક્યો હતો. અનેક યુવાનોએ તેને ખાતર બોમ આપ્યા હતા અને જન મેળવો હતો. મુસોલીની એ મંડળમાં જોડાયો અને તેના મંત્રી બન્યો. તરતજ તેણે “કોટા-ટી-ક્લામ” નામનું પત્ર શરૂ કર્યું. ૧૯૧૦ ના જન-પ્રચારમાં તેના પહેલાં અંક બહાર પડ્યો તેનાં લખાણો એટલા વળનદાર ગણાતાં કે સામ્યવાદીઓનું મુખપત્ર “અવાન્ટી” પણ મુસોલીનીના પત્રમાંથી ઉતારા દાંકતું. એજ વર્ષમાં મીલાનમાં સામ્યવાદી મદાસભા મળી. મુસોલીનીએ તેમાં પાર્કિએન્ટ સામે સખ્ત પ્રવરો બચાવ્યો અને પાર્કિએન્ટની બેઠકમાટે આપસઆપસમાં લડવા મારે રાજીનીઓ રચવાની જિતિને તેણે સખ્ત ચડોમાં ધિક્કારી દાવી.

સરોચી સત્યાગ્રહ

આજમુખી મુસોલીનીએ માત્ર આકરોં બાપલો કર્યા હતાં અને તીખાં લખાણો લખ્યાં હતાં, પરંતુ હવે તેને એવાં કામ કરવાનો પણ પ્રસંગ મળ્યો. ૧૯૧૧ના સપ્ટેમ્બરમાં ઇટાલિયન સરકારે ઇંપિાલીનો કબજો લેવા આજમુખી કર્યું. સામ્યવાદી પણ અને “અવાન્ટી” પત્ર તેના સખ્ત વિરોધ કર્યો. તા. ૨૪ મી સપ્ટેમ્બરની જાહેરસભામાં મુસોલીનીએ સરકાર સામે સચ્ચ સત્યાગ્રહ જાહેર કર્યો. તેણે મદકારી જમલદારોના કામમાં વિન નાખવા, લરકરી મ્વપલેવો અને અમલદારો પર દુગમ કરવા, કારખાનાંઓ બંધ કરવા, કામ અને વાવનો અટકાવવા, તાર અને ટેલિફોનો તોડી પાડવા, રેલ્વે અટકાવવા અને પાટાઓ ઉખેડી નાખવા વગેરેની દિમાખ કરી; એટલુંજ નહિ પણ એ બધાં તોહાનામાં જાને ભાગ લીધો એ બધા રખખાણો મચાવી પોતે કરી પણ તકલીફ વિના છુટકા શક્ય એવું તેણે કરી માન્યું નહોતું. અદાલતમાં તેણે એ બધું કબજ કરતા જણાવ્યું કે “મેં હરેક પ્રકારનો વડેવાર અટકાવો આર્થિક સહાયમણ ઉઠાવી દીધો હતો. કોઈની પર મેં અત્યાચાર ગુજાર્યો નથી.” ઉવટમાં તેણે જુરુરિને કર્યું કે “તમે નિર્દોષ ફરિયાદો તો અને આનંદ થશે કે દુઃ પાટો માફ કરી સાચી ચકાસ; પરંતુ તમે અને સખ કરદો તો દુઃ તેને માફ માન શકીશ.” અદાલતે તેને પાચ મહીનાની કેદની સજા ફરમાવી; પરંતુ મુસોલીનીને મન ૧૬ એ નડવાં વલુ હતી

૧૯૧૨ માં તે કેદમાંથી છુટ્યો એ અરસામાં રોમીએ એર્મીલિયામાં સામ્યવાદી મદાસભાની બોલ મળી. આ બેઠક વખતે તેણે નરમ વિચારના આગેવાનોન ખેંચી, એ પક્ષનાં અને તેના પત્ર “અવાન્ટી” નો કબજો લીધો. સત્તા સામેના તેના અઢમજો હવે વધુ ને વધુ અકરો મનવા લાગ્યા. એજ સાલમાં ફેરવમાં ફૂલ પૂળ મેળું થયું અને અરુરિને તે ૧૫ મળી પણ યાત્રું નહિ. શુ માર્ગ લેવો, તેનો વિચાર કરવા કહેલીઓની જાહેર સખા મળી. નિપમ મુજબ છુટકાદાર બાપલો લવા, પરંતુ મુસોલીનીએ તો એકજ વાત કરી કે “ફૂલ અરુરિને, બાપલો અને જદે મારે અનિ આપસક છે અને તે હરેકને મજતુજ એકમે, ખીજ વાત નહિ. હું તો મેષ અને રખી એ મારે પક્ષમાં છે, નહિ તો તેમને ઉપાડીને ફેંકા દો.” આજો, મારી માર્ક !” અર્થ. અહીં બધી સ્ત્રીઓ ઉઠી થઈ અને ફૂલના બાર ઉઠી ચલા

જાત્યારે તેા સંયમનની ગરૂર છે." આવા આવા લેખો પ્રતિદિન કબજા ચાલુ રાખીને તેણે પ્રગળે અને સરકારને લગાડવાનો સત્તર રાખી.

ਬਨ੍ਹਾਂ ਫੁਲੀ

१९१८ ना - सांख्योपरमां सुद विराम पाभ्यु, विन्ययना उत्सवे उन्वाया. विन्ययी राभ्यो
 दुष्टना आग पदेन्या जेतां. प्रयागिमे पशु इत्युम अने अन्नमाशिया पोताना हिस्सानरिडे मज्जा.
 ना मे पदमां होवा सज्जी. अन्नमाशियाना संज'पमां मनवेद पज्यो. श्रीछ'ण्यासु लडांभांभी
 पाळा इमेवा संनिशामटे कमी व्यवस्था न होवाची अस्तोतय देवावा वाज्यो. सो डाठ' "पोपो-
 दा"नी मज्जीमे इन्मिदा करता आगवा वाज्या. रस्ताओपर आहवांनी पशु लज्जा न रहे. सु-
 नेवाजीनामे, मने जाग्यासन पाभ्यु, मने भवत करवा मांठी; पशु "पोपोदा"ना पैसा कपांभी
 पदेना इ वाज्ये नेजे व्यवस्था आया इ "प्रयागिमां पोस्थविजम नदि वाजे ! कदी नदि, कदी नदि !"

इधुमना इधुजे

આ બાબતુ રહી હતી કેવળુડીમાં મીલાનમાં બોલેલિકે તેણેના થયાં. મુસોલીનીએ તરતજ નોંધપત્રમાંની સામે દરમર કરી. તાબ રૂઝ મી માર્ચે "ફ્રીપ્રેસ"ની પહેલી સભા મળ્યા. ત્યારે તે સાચ પિત્તલપાસે રહેલું. પરંતુ કોઈ ગમત્કારની માફક સંખ્યા વધતા માંડ્યા. "પોપોલો"ને સાન્નિધ્યવાદી ફેરિફરો જાહેર "મેનિફેસ્ટો" અને મતુરોના પત્ર તરીકે જાહેર કરવામાં આવ્યું. ઉત્કરણવાદી ફેરિફરોએ એ પ્રાંતની તાબ રૂઝ મીએ સામ્યવાદી પદ્ધતિના પત્ર "અનાન્ડી"ની ઓફીસ આગથી નાશવત્ કરી અને એ દાખા દેખર "પોપોલો"નાં મંજાણ મંજામાં. સામ્યવાદીઓએ પણ છેલ્લા પ્રયત્ન કર્યો જાણે જોડવા બાદી. દાનનો તે દાખમની શણ પડી. જરા જરા વાતમાં કામદારો કામે મળતા ના પાડે. અગત્યને. અને મેનિફેસ્ટો લેખો શુક્રવા લાગ્યા. ધાયલ સિનિડાના પાટા પાડી નાખ્યા. તેમના મેનિફેસ્ટોને કાગળમાં માંડ્યા. પાસેમેટનું ગાળું થંભી ગયું. ફ્યુમનો જગ્યા તે રહેલું હતું. અને મેનિફેસ્ટો ફેલી પડે પોપોલો ગયા હતા; પરંતુ મુસોલીની એની આ-ક્રમણી પોપોલો જગ્યા તેમ જોડે. તેના બેરિફરો કાગળો દ્ર ઓનનજીઓએ ફ્યુમનો કબજે લીધો. એ પોપોલોને એ મેનિફેસ્ટો કાગળો કરી ફ્યુમમને કાંઈ દેખું ફ્યુમું.

विषय

[illegible]

પાટી. આ વખતે દેસિરદ કવિપાર ઉઘાવવાને બદલે દરનાગની જગ્યાએએ પોતે જાતે કામે લાગી ગયા; અને નાના-મોટા મો દસ દસ બાર બાર કલાકસુધી કામ કરવા લાગ્યા. મુસોલીનીએ જોયું કે, દેશમાં જે પક્ષનો જમત રહે ત્યાંસુધી કામ કરવાનું છે, તેણે તા. ૨૪ મી ઑક્ટોબરના રોજ "પોપોલો" માં જાહેરાતી દીધું કે "સરકારે બધો કારબાર જમને સોંપી દેવો જોઈએ; નહિ તો જમને તે કામને કરીશું." એ જાહેરાત સંખીને તે કાંઈ બેમી ન રહ્યો. તેણે પોતાની સ્વયંચેતક ફોજને રોમ તરફ કૂચ કરવાની દુકમ આપી. પ્રગતમાં મતદાર ન દેવાય તે માટે તેણે "પોપોલો" માં જાહેર જોડતો, મજુરો અને પ્રગતને આશ્વાસન આપ્યું અને જણાવ્યું કે "જમને આ તકવાર તમારા વિનાયમાટે નથી ઉપાડી, તમારાં જાંબો તોડવા માટે ઉપાડી છે." વડા પ્રધાન સીતાર કાકડાએ સામે થવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેણે છટાથી દુશ્મનોથી ઘેરાયેલું જાહેર કરવાનો દરેક તૈયાર કર્યો અને રાજ પાસે રહ્યું કે. રાજએ તેને જાહેરાતી દીધું કે, હવે એ કાંઈ મરવાં મિથ્યા છે. સેનાપતિએ પણ તે દરેકપર સહી કરવા ના પાડી. મુસોલીનીએ પસારો આગળ ચલાવ્યો. લોહીનું એક પણ ટીપું પાયાવિના તેના લશ્કરે રોમમાં વિજયપ્રવેશ કર્યો.

દેશાલીના ખરે રાજા

મુસોલીનીનો વિજયવારો કરવા માંડ્યો. છટાલીની સરકારે સુવેદનું કંદેલું મોકલ્યું. મુસોલીનીએ જણાવ્યું કે "મને રાજ તરફથી સંદેશ નહિ મળે ત્યાંસુધી હું નહિ આવું." તા. ૨૬ મી ઑક્ટોબરની બપોરે શહેનશાહના એ-ડી-કોનો ટેલિફોન આવ્યો. મુસોલીનીએ ઉપકાર માન્યો, પરંતુ પોતાને તાર ન મળે ત્યાંસુધી આવવા ના પાડી. અડધાજ કલાકમાં તેના દાક્ષમાં શહેનશાહના આમંત્રણનો તાર આવ્યો. મુસોલીની ધીમાનથી રોમ જવા ઉપડ્યો. આખે રસ્તે લેકોએ તેને કાંઈનાથી વધાવ્યો. તા. ૩૦ મીએ બપોરના મંજુ આવી. મુસોલીની પ્રધાનો, મંત્રીઓ વગેરેની યાદી તૈયાર રાખીનેજ ગયો હતો. શહેનશાહે સરળી નિમણૂક મંજુર રાખી. ત્રણ વાગે વિજયના કંઠા વાગ્યા, તેપિની મજાના ઘડ, વાવટા કરવા લાગ્યા. મુસોલીનીની સ્વારી નીકળી. રાત્ર, નામનોજ રાત્ર રહ્યો. છટાલીના ખરે રાજા મુસોલીની જાવો. રાજ્યની કુલ લગભગ તેના દાક્ષમાં આવી. એક કાકડીએ તેણે રાજ્યવહીવટની માટી કાંકવા માંડી, કલમની એકજ લીટીએ તેણે કાવટા ધડવા માંડ્યા. દેસિરદ કાર્યક્રમ મુજબ છટાલીની તેણે પુનર્ન્યાના માંડી.

દેસિરદ કાર્યક્રમ

આજે આખું રોમ છટાલીપર નજર માંડી રહ્યું છે. ઇનિડાસકારો અને ભેખડો મુસોલીનીના વ્યક્તિય અને કાર્યમાં રસ લઈ રહ્યા છે. ધણાઓ તેને "આપખુડ" "લુશ્મી" "ધમંડી" વગેરે અનેક વિદેશીઓ આપે છે. "ફિરીઅમ" વિશે પણ અનેક ગેરમમને ફેસલ રહી છે. ધણાઓ તેને "જોલોવિઝમ" ની વિરોધી અગવળ માને છે; પરંતુ જગતમાં એવી કંઈ વસ્તુ છે, કે જેની કાંઈએ નિંદા નજર કરી હોય? જે વસ્તુ એકને બિનઉપયોગી અને વુકસાનકારક હોય, તે બીજાને કદાચ ઉપયોગી અને ઉપકારક પણ હોય. કેવળ લોખંડ અને કોલસાની પેદાશવાળા ઇંગ્લાંડને વાંચિક ઉદ્યોગવાદ બને જરૂરી હોય; કેમકે તેના લોખંડ અને કોલસાના વેચાણમાંથી તેને અનાજ અને કાપડ જેવી જરૂરિયાતો ખરીદવાની રહી. પરંતુ દુર્કુશાન જેવા બેનીપ્રધાન અને કાચી વસ્તુના કાંદસમા દેશને એ વાદ ઉપયોગી ન હોય. તેને તો તેની ખાદીજ ઉપયોગી અને ઉપકારક હોય. અમેરિકા જેવા જાતક દેશમાં આલોહટલા દેશને સામવાદની જગ્યાએ જરૂર ન હોય; પરંતુ રશિયા જેવા મરીજ અને બેનુતોના દેશોએ એ માર્ગેજ ઉદાર હોય. તેમ છટાલીને આતારે એકદમ સત્તાની અને સત્તાનની જરૂર હોય. બધાસુધી છટાલીની પ્રગતને તે સામે કરી દરિયા ન હોય, ત્યાંસુધી બીજાઓએ સામરે મિથ્યા કઠણાટ કરવો જોઈએ? વળી મુસોલીનીએ પોતાનો દેસિરદ કાર્યક્રમ જગતને કયો છે :-

૧-મજુરીના આઠ કલાક રાખવાનો કાયદો કરવો.

૨-બોહામાં બોહી અમુક મજુરી તો આપવીજ, એવો નિયમ ધડવો.

૩-બૌદ્ધિક કારખાનાના વહીવટમાં મજુરોને લાગ લેવાનો દર આપવો.

૪-ખાહોશ પ્રગટીય મડળોને બહાર ખાતાંઓની વ્યવસ્થા સોંપવી.

૫-વ્યવહારનાં બધાં સાધનો મુન્યવસ્થિત કરવાં.

૬-માંદાં, વૃદ્ધો વગેરેના પોપણુમાટે જરૂરી કાયદા ઘડવા.

અને આ કાર્યક્રમ કેવળ ઉપર ઉપરનો નથી. મુસોલીનીના હાથમાં સત્તા આવ્યા પછી એણે એ દિશામાં પગલાં માંડ્યાં પણ છે. અલબત્ત, ફેસીઝમ જૂની સંસ્થાઓ બાળવી રાખવામાં અને તેના પુનરુદ્ધારમાં માને છે. ફેસીઝમ મુડીને દેશના વિકાસમાટે જરૂરી ગણે છે અને તેથી મુડીવાળા-ઓના નાશમાં ફેસીઝમને શ્રદ્ધા નથી. આવી એક હિંચચાલને ખીન્નઓ ગમે તેટલી કાળી ચીતરે, પરંતુ બ્યાંમુધી એ હિંચચાલમાં પ્રબલકલાણુની ભાવના છે, ત્યાંમુધી તેનો નાશ શક્ય નથી.

કેવળ પ્રવૃત્તિમય જીવન

મુસોલીની પોતાના આસનપર બેસે છે, ત્યારે તેનો દેખાવ કરડો અને ખનાવટી દેખાય છે; પરંતુ તેની સરળતા તે જ્યારે પોતાની પાળેલી સિંહણુ સાથે બેસતો હોય છે ત્યારે નજરે પડે છે. આગસનો એ કદો શત્રુ છે. “પોપોલો” પત્રની નવી ઑરીસમાં તેણે આરામખુરશી લેધ, ત્યારે તે ખરાડી ઉઠ્યો કે “આરામખુરશી ! આરામખુરશી !! આરામખુરશી તો માણસનું સત્યાનાશ વાળે છે.” તે લખતાં થાકે તો વાંચવા બેસે, વાંચતાં થાકે તો ચર્ચા કરવા બેસે અને તેમાંથી કંટાળે એટલે મોટર લોકવા નીકળી પડે. આમ તેને તદ્દન કામચગર બેસી રહેવું તો કદી ગમતું નથી. પ્રવૃત્તિ એજ એનો મોરાક છે-એજ એનું જીવન છે. કોઇ એમ પણ માનતું હશે કે, તેને કીર્તિની ભૂખ છે, પરંતુ તેના દિલના ઉદ્ગારો એ વાતનો ઇન્કાર કરે છે. તેણે એક સ્ત્રી આગળ પોતાનું દિલ ખોલતાં કહ્યું હતું કે “સીનોરા ! મેં શું ક્યું છે ? કંઈજ નહિ. હું એક પત્રકાર છું અને બહુ તો થોડા કાળમાટે વડો પ્રધાન છું; પરંતુ ઘણાંયે પત્રકારો અને વડા પ્રધાનો બને છે. મારી ઇચ્છા ઇટાલીની પ્રજામાં વ્યવસ્થા રથપાય એટલીજ છે. એટલું થાય એટલે હું માફ કાર્ય પૂરું થયું સમજાશ. મરતી વખતે ‘મેં દેશમાટે કંઈક ક્યું છે’ એટલો હું આત્મસંતોષ લઈ શકું એટલીજ મારી ઇચ્છા છે.” મુસોલીનીના રાજદારી વિચારોમાટે ગમે તેટલો મતભેદ હોય, પરંતુ તે એક વીર પુરુષ છે, તેના દિલમાં દેશની દાઝ છે, દેશકલ્યાણુની તેના જીગરમાં ઝંખના છે, દેશોદ્ધારની ખાતર તેણે પોતાના પ્રાણ પાથર્યાં છે, એ વાતનો તો કોઇ ઇન્કાર નહિ કરી શકે. એવા વીરને વીરપૂજકોનાં વંદન છે !

(“મુંબઈસમાચાર” ના ૧૯૮૩ ના દીપોત્સવી અંકમાં લેખક રા. ‘જીવન’)

૨૭-સાધુ અને નિંદાખોરવિષે સમજીત

સારા માણસની, સાચા માણસની નિંદા કરનારની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન વધતી જાય છે. અધિકાર પ્રદર્શની નિંદા કરે ત્યારેજ એનું નામ અધિકાર. અસર સત્તી નિંદા કરે ત્યારેજ એનું નામ અસત્. મૃત્યુ અમરત્વની નિંદા કરે ત્યારેજ એનું નામ મૃત્યુ. દાનવ દેવની નિંદા કરે ત્યારેજ એનું નામ દાનવ. એ રીતે નિંદા કરનાર પોતાના દરબજાનું સમાજને ભાન કરાવે છે. સારા માણસોએ એવા નિંદેકાથી જરાય ખીતું નહિ, ચુસ્તે થવું નહિ. એની સામે દયાની દૃષ્ટિ નાખવી કે એ એના હાલની દુઃખદ સ્થિતિમાંથી મુક્ત થઈ સાચી મુક્તિ મેળવે. વિંછીનો સ્વભાવ કરવાનો છે, સંકુનો સ્વભાવ એને માફ કરવાનો છે. સાચો માણસ એ સાધુસમાન છે. જ્યારે નિંદા કરનાર એ વિરભરેલ વિંછી જેવો છે એને મુક્તિ મળે એવી દૃષ્ટિએ એના તરફ જોવું એ સંપુરણનું લક્ષણ છે. નિંદાખોરનું પશુ કલ્પનુ થાય એવી ભાવના સેવવી, એ સંપુરણના જીવનની પ્રતીતિ છે.

(‘દેવદાસ્ય દિનેચ્છુ’ ના ના. ૧૭-૧૧-૨૭ ના અંકમાંથી)

૨૮-પ્રભુને આંગણે અથવા પ્રભુ પાસે જવાના માર્ગ

આ સંસાર કુખોદ્ધરી ઉધણના રાહગ્યોથી ભરેલો છે. આ પૃથ્વી સંહાર, વિપત્તિગો, ચિંતા-ઓ, પીડાકારીઓ તથા મોતના ભયના ભયાનક વિચારથી લગભગેલો દોનાથી કંટાળેલા મનુષ્યો પ્રભુને આંગણે વહેવા જવા દેવું છે; પરંતુ પ્રભુને પહેંચવાને કયા પથે જવું અને કયા માર્ગ કાર્યસાધક થઈ પડશે, પ્રભુની પ્રમત્તતા ગી રીતે થઈ શકે, તેની મનુષ્યને ગમ પાતી નથી. માનવીને માથે અને પ્રભુનું હૃદય ન દોષ તો મુકેલીઓ અને મુગીજતોથી ઘેરાયેલા મનુષ્ય આપ-ધાનસિંચાય બીજે બીજા કે ચારે ધરાવી ગઈ નહિ. જ્યાંથી પ્રાણી પોતાના પરમેશ્વરને પૂરે-પૂરે પિછાનો સકતો નથી, ત્યાંથી તેને કમી ચૂક પડતી નથી; એટલા માટે તે મદાન પિતાને જોગખવાના ચર-ઉત્તર તથા ધોરી માર્ગો મદ્યુકેઓએ બતાવેલા છે. પહેલો કર્મમાર્ગ, બીજો ભક્તિમાર્ગ અને ત્રીજો જ્ઞાનમાર્ગ. એ ત્રણેય ભક્તિમાર્ગ સરળ છે, જેથી તેના લોકમાર્ગો બતાવેલા છે. તે નવ માર્ગો પૈકી પહેલા ૩ માર્ગો આમરમં મારે, બીજા ત્રણ માર્ગો ખાસ લોકો માટે અને ત્રીજા ત્રણ માર્ગો ઉચ્ચ કેટિના સંન પુરોષોમાટે દર્શાવેલા છે. જ્ઞાનમાર્ગ પકડવાની સક્તિ કોઈ સવ મનુષ્યોમાં હોતી નથી. ભક્તિથી બાવ બૂને ભાવથી જ્ઞાન આવે છે, જેથી ઉત્તમ માર્ગ ભક્તિને છે. ભક્તિ કરને કરને જ્ઞાન થઈ સંપાદન થાય છે. તે એવી રીતે કે, જે વસ્તુને અહોનિશ ભાવ, પ્રેમ, આશક્તિ રાખવાથી જેમ તે વસ્તુનું જ્ઞાન થઈ જાય છે, તેમ પ્રભુનું હરદોશ પ્યાન અને ધરના રાખવાથી પ્રભુમય થઈ જવાય છે. જાડ ઉપરથી આજેલા લીલા કીટ(કીડા)ને જમરી માટીના એક ધરમાં પૂરે છે અને વારંવાર તે કીટને આવી આવતીને કંઈ માટે છે, ત્યારે તે જમરીની ચાહુ ને ચાહુ ધરમાં રહેલો કીટ છેવટે જમરીજ જતી જાય છે; તે નાથે કરીને મનુષ્ય પણ પ્રભુની ચાહુ ને ચાહુ ધરમાં પ્રભુમય થઈ જાય છે. એ ભાવ-ભક્તિના સાત્ત્વકારોએ જુદા જુદા નવ પેટામાર્ગો દર્શાવ્યા છે.

૧ લો માર્ગ-શ્રવણભક્તિ

શ્રવણેન્દ્રિય મારફતે જ્યાં પણ અને જ્યારે પણ ધ્મિરચર્યા થતી હોય ત્યાં અને ત્યારે ઉંચા કાન કમી કરીને ધ્મિરની વાતો સાંભળનાર રહેવાનો ચક્કસ રાખવો, એ પણ એક પ્રકારની ભક્તિજ છે, જે 'પ્રેમર ધન ઓડીશન' કહેવાય છે. શીરંગ નામનો એક સાદુકાર, જે આવકનો જનધર્મ પાળતો હતો, તેને તેના નોદરે શ્રવણભક્તિનો રમ લગાડવાથી તે ધ્મિરચર્યા સાંભળવા લાગ્યા અને આમ કરતે કરતેજ તેને પરમાત્માવિષે જ્ઞાન થઈ હતું. વેલિંગ્ટને કહ્યું હતું કે, પ્રભુને જાગવાની આ રીતમાં ધર્મ અને નીતિનાં જ્યાં તાલે સમાઈ જાય છે. ઈ. સ. ૧૬૨૫ માં મુંબઈમાં મદજુ પાગેલા થી પાટ હર્ડે રામજીવા રત્નાગિરિથી યુગઈ આવી મુકાદમનો ધધો કરતાં હતા. તેમની અનિચ્છા ત્યાં અને ધનનું હરણ થવાથી તેમને એવી મોટ લાગી ગઈ, કે સંસારનો ત્યાગ કરીને જ્યાં પણ દરિકા આપતી હોય, જ્યાં પણ દરિકીર્નન થતાં હોય, ત્યાં જરૂર કાજવી આપી કચાકીર્નન સાંભળવા ગેસવું. આમ કરને કરતે તેઓને પરમાત્માનું જ્ઞાન આ જમરોજ થઈ જવા થાગ્યું હતું. 'સંસાર નરવાને કાજ નામ-નાવ છે મોટું જાજ', પ્રભુનું માત્ર નામ સાંભળતાં સાંભળના તો કાનમા પ્રજ્ઞ ધમધમી રહે છે અને કાનવારે એ નામની ડાપ મન ઉપર સંજ્ઞક મોડી જાય છે. પછી રવખા પણ તેનાં ને તેનાજ અવવા માટે છે. આ પ્રકારનો પ્રભુ-પરિચય પરીશિત રાગને પણ ચંપો દતો. સો કામ પડનાં મૂળને પગેલિનરાગ દરિકીર્નન સાંભળવાને જ્યાં હોય ત્યાં દોડી જતો. રામનામુનો મદિમાજ મોટો સમજવો જ્ઞાન થવા લાયક જેમની મન.શક્તિ કે મગજશક્તિ એસાવર ન હોય, તેમજે તે જ્યાં અદ્વરમદવિષે વાપજ થતી હોય, પ્રભુની પ્રભુતાવિષે જ્યાં ઉપદેશ અપાતા હોય, ખુદાની વાદમા જ્યાં ખાસ પોકારવામા આવતી હોય, ત્યાં ધાધ માથે દોડી જવું.

રામનામાધયં છત્વા જલોપરિ સિદ્ધાકરત્વ । સીલોગ્રવે તત્તમાવાષતદપત્રમુલ્કાંગતઃ ॥

એમવતે પતે પમાળાની આંખુ વાદર રમણજીવાર નહેતી ગમી; જેવી વિષ્ણુની તેમને
આંખિ મહુ આંખેય પદ મુવેનાં જયને લાણની જેવી જાણેય આંખે જળ કાંચ રજી છે.
રામદાસ આખી, સરિષક રાજી, જોષીના નજા અનુવરિ અને મહુવદર રમણજીવાર આંખુ રા-
ખાંધી અવધાર તરી રાખાં લેવા. તે કહિને, 'એટલે રમણજી' કહે છે. 'રમણજી'નાં
એનથી યાદ કરવાના છે. કહિને દોરમજી જાનમાં રહ્યા છે, તે આ રમણજીનાં
કાંચ અદરે અગામી વચખદર, રમણ મોઢે રમેનવે; અગુપ-અગુરે મગામી વચખદર,
મગામ મોઢે રમેનવે; દિગંધા અગુરે અગામી વચખદર રમણ મોઢે રમેનવે આંખુ
રમેનવે રમણજી રાખવાને ખારે અદરમજની દુલિવારીની અમે મુનિ જાણે છીએ; માટે
રમેનવે આંખુ વાદ મનમાં રાખીને અમે દોરમજની કુલિવે અલિ રમીને છીએ; માટે
રમેનવે સર્વ રમણ મનમાં કરવાનું આંખુ રાખીને અદુરાના ખનિનાં અમે નિત વચખ
જાણે છીએ. મોજિર લોકોને ખારે કહે છે કે, રામજી રમણ ને વચખ જાણમાં તે ખાનમાં
રાખતા દોરમજી, તે યાં આંખુ ખાતા દતો, તેનું જળ ખાન તેને રહેતું ન હતું. નવસારીમાં પ્ર-
નોચેર દોમજી રાખામાં 'અગુર રમણજી' નામના ઉદા દોરમાં (મે વચખના અગામી) મર્મ
અવધા એક મોજિરાનું મોજિર માથનાં આજનાં જળ પુરાતી વાદ આંખુ રાખતા દોરમજી ભેખાન
જાણના. કહે છે કે, વચખ પડેના દોષ અને તેમો માથના દોષ તો નેમના સરીર ઉપર પાણીનો
એક છડિ સરમેમી પડેના ન દતો! આ વાન આજના 'નારિક' 'રમણજી' વિવાદીએને કયા
જેવી જાણે, અને ખાનવામાં આવી રાખેનવે; માટે આંખુ વચખજી શ્રદ્ધા અગુર રાખી જેવા
હરિમય સંતોનાં સંજયમાં એવા અનંતો અવધા સાધારણ ભેખા છે. આ રમણજી નવસારી
નજીકના જાણપોર ગ્રામી અવધે ઉપાસા એનમાં પોતાનો વચખ નાખીને રમ્યા દતો, ને વેળાએ
ધોધમાર વચખ પડ્યા છતાં તેમના સરીર ઉપર એક દાણું સરખું પાણી પડતું નહોતું! આ
જનાવ નજરે જોનારા અદરથી આંખે જળ તેવી સાક્ષી પૂરે છે. આવા સંપુરોવિષ રજી છે કે:-

માલ્લવાધીન દેહોડયં ગતિષ્છોડતિ સર્વતઃ। કદાપીષ્છાન પ્રાપ્તેય દ્યવપ્રેવીન દ્યવપ ॥

આ દેહ તો પ્રારબ્ધને આધીન છે, એવું સમજીને જે સાધુઓ છવ-મુખ થઈ
સર્વથા રૂપા રૂર છે, તેઓને કદીએ કોઈ પ્રકારની ઇચ્છાજ ઉત્પન્ન જતી નથી. તેઓ તો પોતાના
હરિમય સ્વરૂપવિશેષ તાકીન ને તરનોજ થઈને એવી રીતે મૂકે છે, કે તેમને કદીએ ભેષ
સામનોજ નથી; માટે રમણજીના ઉત્પન્ન છે, એમ સમજી સર્વ મનુષ્યે તેનું સંગ રરખી રજી.

૪ થી આર્ગ-પાદસેવન-ભક્તિ

પરમેશ્વરનોજ પત્ર પકડી રાખવો, તેનાજ ચરણની સેવા-પૂજા કરવી અને તેનેજ સર્વ
કાળ નમન કરતા રહેવું, મનમાં તેનીજ મુનિ ઉઠી કરવી, મનમાં તેનાજ ચરણનો સંકલ્પ
કરવો અને સદા તેનેજ નમન રહેવું. એક કવિએ દિઅર્થ કવિતા લી છે કે:-

પાપ કરે સો પાપ કર, પાપ કરે પુન દોષ;

પાપ કરે સોલી તર, પાપ કરો સગ કાપ.

સામાન્ય અર્થ એ થાય છે કે, હે જંદા! તું પાપ કરતો દોષ તો પાપો ક્યંજ જી, પાપ
કરવાથીજ પુણ્ય દાસિય થાય છે. જે કોઈ પાપ કરે છે તે આ અવસાનર તરી જાય છે; માટે
સૌ કોઈ જસ પાપોજ દર્શા કરો! પરંતુ જાતેની અર્થ કરવાને સાર પા ને પકરે સાથે જોડી
દઈને જો કવિના બોલીએ તો:-

પા પકરે સો પા પકર, પા પકરે પુન દોષ;

પા પકરે સોલી તર, પા પકરો સગ કાપ.

એવી કવિતા જતી જાય છે; જેનો શ્રદ્ધાઈ એવો ઉચ્ચાઇ જાય છે કે, હે જંદા! તું જે
પ્રકારનો પત્ર પકડ્યો, તો નિત તેનોજ પત્ર પકડી રાખી પાદસેવન-ભક્તિ કરતો રહે, પાદસેવનથી
પુણ્ય સંપાદન થશે. જેઓ તેનો પત્ર પકડી રાખીને પાદસેવન-ભક્તિને શેવે છે, તેઓ અવસાનર
તરી જાય છે; માટે સૌ કોઈ પાદસેવન-ભક્તિ કરો-અર્થાત્ નરો તારાવજ! નમરને અવસાનર

પ્રભુપ્રસન્નતાવિષે જરૂરથી શાસ્ત્રમાં દરેક લઘુતરની શરૂઆતમાં લાલ્પવામાં આવે છે કે:—“દન-ઐશ્વર્ય અદુરહે મઠદાઓ!” અર્થાત્-હોરમઠદની ખુશી થાઓ! પરમાત્મા પ્રસન્ન રહે! પ્રભુના નામથી નમન કરતાં રહેવાથી મનના રોગ તો થું પણ તનના રોગ પણ મટી જાય છે; એટલા માટે મુખ્ય પાક માથો લઘુતી વખતે ત્રણ ત્રણ વાર લાલ્પવામાં આવે છે કે:—“અહુનેમ્ વધરીમ્ તવમ્ પાષતિ” અર્થાત્-અહુનર તમારાં શરીરનું રક્ષણ કરે છે! આ નમન પ્રભુને પસંદ છે. એને “ધ્રીટ ધ્યેશન વર્શીપ” કહી છે. મહાલક્ષ્મીજી આ પાદસેવન-લક્ષિતિમાટે સર્વથી પહેલી પ્રતમાં અંકાયો છે. ભરત પાદસેવન-લક્ષિતના મહા ઉપાસક ગણાયા છે. વિક્રમાદિત્ય, શુદામા અને જસવ પાદ-સેવન-લક્ષિતથી લવપાર કરી ગયા છે.

અર્થાત્-અજ્ઞાન મનુષ્યોમાટે ક્રિયાકર્મો કરીને પ્રભુને પ્રસન્ન રાખવાનો માર્ગ ખુદ્શો છે, પણ જરા આગળ વધેલા મધ્યમ કોટિના જીવોએ તો પ્રભુના અનેક ગુણોનો મનમાં સંકલ્પ કરી, સ્મરણ કરીને લક્ષિતભાવથીજ દરિને પ્રસન્ન કરવાના રહ્યા; પરંતુ લક્ષિત કરતે કરતે જેમને પરમેશ્વર-વિષે જ્ઞાન થયું હોય એવા જ્ઞાનીને તો જ્ઞાનસાધનાવડેજ પરમેશ્વરને ગોતાના રૂપે ઓળખવાના રહ્યા.

૫ મો માર્ગ-અર્ચનલક્ષિત

પ્રભુપદ પામેલા એવા, પ્રભુમય બની ચૂકેલા એવા, પ્રભુરૂપ સાધુ-સંત-સત્પુરુષ-કિંવા સદ્-ચરુનેજ પરમેશ્વર જાણી લઇને તેમનાપ્રત્યે અખંડ ભાવલક્ષિત રાખીને પ્રભુને પ્રસન્ન કરવા, એ પણ પ્રભુલક્ષિતવિષે ઉત્તમ રસ્તો છે. વ્રહ્મવિદ્ વ્રહ્મવૈ ભવતિ। અર્થાત્-બ્રહ્મને જાણનારા બ્રાહ્મણ તે બ્રહ્મરૂપજ છે. પ્રભુને જેવા હોય તો પ્રભુરૂપ થયેલા સંતનાંજ દર્શન કરે.

“તાતા થૈ થૈ રાસ-સદન્મમાં, નાદ લહેર મહાભારી;

રમજીમ નૃપુર દ્રવે રસ ઉરમાં, અલલ્લમ ધૂની જાગી.”

રાસમંડળમાં થૈ થૈકાર થઇ રહ્યા હોય, જ્યાં સર્વત્ર અલ્લનાદ ઘૂમી રહ્યો હોય, આત્મજ્ઞાની-ઓના રમજીમ કરતા નાદ તેની સાથે ધૂન મચાવી રહ્યા હોય, જે સર્વઅલ્લસ્વરૂપમાં એકતાન અને એકતાર લાગી ગયા હોય, તે પ્રભુપદ પામેલા સંતોને સંતોષવા, એ પ્રભુનેજ સંતોષ્યા બરાબર છે. અશો, પદ્મેજગાર, પાક સદ્ચરુની કરેલી બંદગી તથા લક્ષિત ખુદાનેજ પહોંચે છે; માટે જે લક્ષ્મી પ્રભુનાં મૂર્તિરૂપ દર્શન કરવાની લાલસા રાખતા હોય, તેમણે બહિરાંગની પેડે, દરિશંદ્ર રાગની પેડે, કર્ણરાગની પેડે સતી સુમદ્રાની પેડે, સતી દુઃશક્તાની પેડે, અર્ચનલક્ષિતના માર્ગે સાધુસંતોનું સેવન કરીને, સેવા-અર્ચા કરીને પ્રભુની પ્રસન્નતા મેળવવી. એ ‘સેદન્ટ વર્શીપ’ કહેવાય છે. પ્રતાપરુદ્ર જગપતિ નામે એક ભાવિક લક્ષ્મીને માટે કહ્યું છે કે, જગન્નાથજીનાં દર્શનને કોઇ સાધુસંતો આવતા તેમને જગન્નાથનું પદ પામેલા માનીને તે સર્વ સત્પુરુષોની દિલોગ્નન થી સેવાચાકરી કરતા હતા. પોતાનું માથું આપવું પડે તો તે પણ સંતના ચરણે ધરતા. જે લક્ષ્મી સત્પુરુષોની સેવાલક્ષિતથી ખુદ જગન્નાથજી પ્રતાપરુદ્ર ઉપર પ્રસન્ન થાય છે. એવા ભાવથી તેઓ એટલા તો વિરક્ત દશામાં રહેતા હતા, કે તેમનો આવો અખંડ ત્યાગ અને અડગ લક્ષિત ભાવ જોઇને લાળો સંન્યાસીઓ પણ જગન્નાથજીની મૂર્તિ આગળ નાચ નાચવા મંડી જતા હતા “લક્ષ્મી આધીન ભગવાન” એ સૂત્રને એમના પ્રસંગે ખરું દરાવ્યું હતું. એટલે કે, મૂર્તિએ પોતાનું પ્રગટ દર્શન દઇને પ્રતાપરુદ્ર લક્ષ્મીને પોતાની છાતી સરસા ખૂંચ દાળીને આલિંગન કર્યું હતું, એમ કહેવાય છે.

સત્તામનુષ્યમેવાનાં સંગ एव समागमः । निराशाविगतत्पणाः जायन्ते सर्वतः प्रथक् ॥

જેમનેવિષે કોઇ જાતની સરખામણી કરી ન શકાય, ઉપમા આપી ન શકાય, એવા સત્પુરુષોનો જે સત્સંગ તેજ સત્સમાગમ છે. તેમની આશા-નૃણા નાશ પામેલી હોય છે અને તેઓ સર્વથી ન્યારાજ હોય છે. ચાલુ દશકામાં શ્રી સાંઈજીયા આ અર્ચન-લક્ષિતને લાયક મહાયુરુ થઇ ગયા અને શ્રીઉપાસની મહારાજ સાંકારીમાં અને શ્રી મેહેરજીયાના અહમદનગરમાં આજે પણ પોતાના ભાવિક સેવકથી અર્ચન-લક્ષિત વડે પૂજાય છે. આવા સિદ્ધ સદ્ચરુઓની લક્ષિત પરમાત્માનેજ પહોંચે છે

૬ હો માર્ગ-વંદનભક્તિ

પ્રભુને દરદમ નમસ્કાર કરવા, સનમદામઝીને નમન કરતા રહેવું, સદ્ગુરુને પ્રણામ કરવા, પિતૃઓની ભક્તિ કરવી, યજ્ઞો-અમશાસ્ત્રો-દિરેસ્તાઓ-અશો કુરોદ્વેષપ્રત્યે વંદનથી પૂજ્યભાવ દાખવવો, દોહારછ પગેરની જે તે ધર્મપંથવાગાઓએ, મુનિની પૂજા-અર્ચા કરવી, અશો દરદુરને પાણે લાગવું, ચૂરના ચરણે માથું ચૂકવું, સાદાંગ નમસ્કાર કરવા, અદાંગપાન કરવો, પરમેશ્વરના નામશ્રોત્રે સાદાંગ દંડવત્ પ્રણામ કરવા. જેને “આનેસન્ન” કહે છે, તે સર્વ પ્રકારની નમન એ વંદનભક્તિના વર્ગમાં આવે છે. જેમનાથી ઉપર જળ્યુવેશ પાંચે માર્ગે પ્રભુને પ્રસન્ન કરી શકાવું ન હોય, તેમને માટે આ સહેલાયા સહેલો માર્ગ સાત્ત્વકરિએ શોધી કાઢેલો છે. શુદ્ધિસ્તુ ત્રિપદી પ્રોક્તા વિદ્યા ભક્તયાચ્ચ કર્મણા સોપાનાતિ વિનાડડંશેદ્રિયતેડગ્ગાતિનો મુદ્ધા ॥ ભક્તિમુદ્દાનિવર્ધનિ સમાધાન મયેષઃ । પદાતયાસ્કુરેજ્ઞાનં પલાયનો ચ સંશયઃ ॥

માનુષ્યો દુઃખોથી દંડાગ્રને જે શુદ્ધિ માર્ગ છે, તે શુદ્ધિ મેળવવાનાં ત્રણ પગથીઓ છે. ૧ શું કર્મમાર્ગનું; ૨ શું ભક્તિમાર્ગનું અને ૩ શું જ્ઞાનમાર્ગનું. એ પગથીએ પગથીએ જે પાછું હાથે કરે અદલાવું ન કરનાં એકદમજ ઉપર ચલવાનું કરે, તે મૂળ માણસ મિથ્યા મરણને શરણે જાય છે; પરંતુ એ ત્રણ પગથીઓમાં મુરશિત, સહેલું, સરળ અને વળી ઉત્તમ પગથીએ તે ભક્તિનુંજ છે; કારણકે ચિત્તની એકાગ્રતા ભક્તિ અને બંદગી કરવાના અભ્યાસ-વરેજ થાય છે. છેવટે જ્યારે ભક્તિ કરતે કરતે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યારેજ સર્વ સંશયો અને શંકાઓ નાશ પામવાંથી ૪૮ શુદ્ધિ માર્ગ છે અને છેવટે મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. આ પ્રકારની ભક્તિ દિલ્લીપ રામએ, કૃષ્ણે, ગોવિન્દનાથે, એષવજીએ, સતી મહોદરીએ, સતી સાવિત્રી અને બીજી સર્વ મહાસત્રીઓએ તેમજ અકરશ અને દિમાકશતે કરવાથી તેમને આત્મજ્ઞાનની લદાણી મળી હતી. આ પ્રેમભક્તિવરે એક ભક્તથી સર્વ તાના મોઠાને વંદનજ થઈ જાય છે. પરમેશ્વરની પેદા કરેલી પેદાપેદાને નમન કર્યાંથી અને સર્વ પ્રાણીપ્રત્યે પ્રેમભાવ જતાવવાંથી ટેવ પડવાથી તે પ્રેમી ભક્ત ઉપર પ્રભુના આશીર્વાદોના વરસારજ વરસી રહે છે. કેમકે—

દાસ્યભક્તિ-પ્રભુના દાસ થઈને રહેવું. પરમેશ્વરની નોકરીમાં દામનરીકે આસન માંડીને બેસવું, સખા નદિ પળ સેવક થઈને પરમાત્માના ચરણ દેહજ સેવા કરવી, એ દાસાસન ભક્તિ છે. નારદમુનિને એક વાર સંકેરે શુકપદ આપવા માગ્યું, ત્યારે નારદે એવું વરદાન માગવાની બાબતે કાંઈ ના પાડીને જણાવ્યું હતું કે “દે મદદિવ” અને તો તમારો દાસજ રહેવાનું મગે છે. દાસાસનમાં જેવો પરમ આનંદ મગે છે, એવો શુક આસનમાં મળવાનો નથી; શુકને માથે તો ધબળી જવાજદારી, જંગળ અને જીવમદારી પોનાના સેવકો અને જગતને વિષે રહેલી હોય છે; માટે મને તો તમારો દાસજ રહેવા દો !”

૭ મો માર્ગ-દાસ્યભક્તિ

જેણે શીરતે રદન દે, વિવાદ કાજ નર નાર;

નંસે શીરે દરિભક્તિ મે, સંજ શીરે કીરનાર.

વિવાદના વરધોદામાં જે પ્રમાણે ભરપૂર આનંદમા પુરોગ અને સ્ત્રીઓ અદોથી તરી અને આંધી થાં એમ દોષધામ કરતાં કરતાં રહે છે, તેવાજ ઉદ્ધાસ અને ઉમમથી દરિના દાંતો જે દરિની ભક્તિમાં ને ભક્તિમાં સંપૂર્ણ આનંદથી કરતા રહે છે, નોકરીઓ રદીમ કીરનાર તેમની પૂઠે પૂઠે કરનાજ રદી પોતાના દાસને વગ થઈને રહે છે. એ દાસાસન ભક્તિને તથા સેવાના આ પદારને “આદિસ આદિ રીવેશન” કહે છે. સેટ પોલ, મેંટ જુગ, લેંટ જુગ અને સેંટ પીટર પ્રભુ કાંઈરતની દાસાસન ભક્તિ કરવાથી ઉચ્ચ પદને પામ્યા હતા. અલી, અબુમકર, ઉમર અને ઉસ્માન મેદમદ દરજ્જાની દાસ્યભક્તિ કીધથી સાખ્ય ભક્તો થઈ અમર નામ મૂની ગયા. આબુરોન, જેથો અને જેરમેદોમ દામામન ભક્તિવરે મુખ પેન બર જોડે જીતનને પામ્યા. યુનાસ, અમદિયાર, જમાસ અને પેશાનન દાસ્યભક્તિ કરી પંચમર જગતપુત્રની પ્રસન્નતા પામવાથી ખુદાની ખુશીદી મેળવી, તેની અપભારિક કુરનેનો પ્રવશ અનુભવ લેવા પામ્યા. કમીર.

૩૦—મહાન દેશભક્ત જૉન હેનરિચ પેસ્ટોલોછ

પેસ્ટોલોછ એક એવો માણસ હતો કે જે પોતાના સમસ્ત જીવનપર્યંત અસફળતાઓ સાથે યુદ્ધ કરતો કરતો આખર સુધી દૃઢ રહ્યો હતો. તેની ખાતરી હતી કે, તેના વિચારો માનવજાતિને માટે ધણાજ હિતકારી છે. પોતાના વિચારોને તેણે કેટલીયે વાર શબ્દોદ્ધારા તેમજ કાર્યકારા વ્યાવહારિક રૂપમાં પણ પ્રકટ કર્યા હતા. તેની જગાએ જીએ કોઈ હોત તો તેણે અસફળતાઓને તાળે થઈ કંપારનાથે પોતાના વિચારો છોડી દીધા હોત. તેનું જીવન એ એક ગરીબાઈનો જીવન ઇતિહાસ છે. જીએ ત્યાંસુધી તો તેને વિજય પ્રાપ્ત થયો નહિ; પરંતુ તેના દેહાન્ત પછી આજે છેક સો વર્ષો આ દિવાની દુનિયા બેઠ શકી છે કે, તેના વિચારો કેટલા ગંભીર હતા. તેના અધુરા અનુભવો પણ આજે પ્રમાણભૂત દૃષ્ટાંતરૂપે ગણાય છે; અને જ્યાં શિક્ષણની જરૂર પણ ચર્ચા થાય છે, ત્યાં તેનું નામ આદરપૂર્વક સંસારવામાં આવે છે.

પેસ્ટોલોછનો જન્મ સને ૧૭૪૬ ની ૧૨ મી જાન્યુઆરીને દિવસે જ્યુરિચમાં થયો હતો. તેના પિતા જેઓ એક વૈદ્ય હતા તેઓ તેને પાંચ વર્ષનો મૂકી મૃત્યુ પામ્યા. પિતાના મૃત્યુ પછી તેની માતાએ પોતાના ત્રણ સંતાનોનું (પેસ્ટોલોછનો એક ભાઈ તથા બહેન) પાલનપોષણ એક નોકરની મદદથી બહુ ઉત્તમ રીતે કર્યું. કૌટુંબિક જીવનના અનુભવોથી પેસ્ટોલોછને ચાર વ્યાજતોમાં દૃઢ વિશ્વાસ બધાયો હતો કે, શિક્ષકોમાં માતાનું સ્થાન સર્વોત્કૃષ્ટ છે; શિક્ષક શિષ્ય-પ્રત્યે પિતૃભાવથી વર્તવું બેઠ્યું; કૌટુંબિક સુખજ સર્વોચ્ચ સંસારી સુખ છે અને વિશ્વપ્રેમજ શિક્ષણની પૂર્ણતાને દર્શાવી આપનાર છે.

પોતાના ધર્મપ્રચારક પિતામહના વિચારો ધ્યાનમાં રાખીને પેસ્ટોલોછએ પણ પ્રચારક થવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો; તેથી જૂરિચ યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થતાંજ તેણે અધ્યાત્મવિદ્યા શીખવાનું શરૂ કર્યું. જે વિભાગમાં પેસ્ટોલોછ રહેશે હતો તે વિભાગના લગભગ બધા વિદ્યાર્થીઓ ઉચ્ચ વિચારોના હતા. તેમણે પોતાનાજ પ્રજાધર્મ એક માસિકપત્ર કાઢવું શરૂ કર્યું અને તેનું મુખ્ય તંત્રીપદ પેસ્ટોલોછને આપવામાં આવ્યું. વીસમી સદીના વિચારો સાથે સરખાવીએ તો તો તે એક સાધારણ કામ ગણાય. પત્રમાં રાજનીતિને સ્થાન મળતું ન હતું; પણ તે સમયે સ્વતંત્ર વિચારો પ્રકટ કરવા તે પણ લખકર અપરાધ ગણાતો. એટલે આ પત્ર ઉપર પણ સરકારની નજર ચોંટી અને બળવાખોર ચળવળનું પૂર્વરૂપ ગણીને તેને તરતજ જપ્ત કરવામાં આવ્યું તથા તેના યુવક સંપાદક પેસ્ટોલોછને માત્ર ઓગણીસ વર્ષની ઉંમરે તેના કેટલાક સહાધ્યાયીઓ કે જેઓ તે પત્રમાં લેખો લખના હતા તેમની સાથે કેદ કર્યો.

જેલમાંથી છૂટ્યા પછી તેણે રાજપ્રકરણમાં ઝુકાવ્યું અને ખેડુતોનું અત્યાચારોથી રક્ષણ કરવાનું કાર્ય હાથમાં લીધું. તેજ વખતમાં રૂસોનું “શુદ્ધ સ્વાભાવિક જીવનની પ્રશંસાઓ” નામનું પુસ્તક વાંચીને તેને સામાજિક જીવનનો અનુભવ પ્રાપ્ત કરવા માટે ખેડુતનું જીવન ગાળવાનું મન થયું. એક બાલુ એક ઉચ્ચ કુટુંબની કન્યા સાથે તેના વિવાદની ચર્ચા પણ થવા લાગી. એક વર્ષ સુધી ખેતીનું કામ શીખીને તેણે ઘોડી જમીન ખરીદી અને ખેતી શરૂ કરી દીધી. જે સ્ત્રી સાથે તેનાં લગ્ન થયાં તેની ઉપર લગ્ન પહેલાં લગ્નના પત્રો વાંચતા તો એક વાર આશ્ચર્યચકિત થઈ જવાય છે. પોતે કેવા વિચારોનો માણસ છે તે તેને સ્પષ્ટ કહી દેવાનું તે પોતાનું કર્તવ્ય સમજતો હતો; તેથી તેણે લખ્યું હતું કે, હું નત્ર સાથે ઘણેજ નત્ર થઈ શકું છું, પણ એની સાથે મારામાં ‘શિષ્ટાચાર’નો પણ અન્તર છે અને હું દેશપ્રત્યેનાં કર્તવ્યો પ્રથમ બળતીશ અને તે પછીજ સ્ત્રીપ્રત્યેનાં કર્તવ્યો બળતી શકીશ. તેની સ્ત્રીએ આ શરતો સ્વીકારી તે પછીજ તેણે તેની સાથે લગ્ન કર્યાં તથા તે સ્ત્રી તો ઉત્તમ પતિવ્રતા નીવરી કે તેના જેવી સ્ત્રીઓ સંસારમાં બહુ ઓછી સંખ્યામાં આવે છે.

જો કે તે સ્ત્રી તેને સહાયે પૈમાની મદદ આપ્યા કરતી, છતાંયે તે ખેતીમાં નિબંધ નીવડ્યો. એજ

અમારાં મને ત્યાં એક પુસ્તકાલયો હતોય થયો તેના વિષય દલે : પાંચ તમ નવ : અને તેને પોતાના ચાપ કે રંગની સાથે કૌનમ શિશુઓ આપવાની પણ એક પેન્ટર દેવદેશી અને તેનાં બે દેવ એક રાજા પાંચી એ રાજામાં રૂ નિવાર્થિઓ દાખલ થયા. પેન્ટરના સ્વભાવે દેશનારા કામ લેવાની માંધમણે તેમને યોગ્ય શિશુઓ પણ આપવા માંડ્યું. દેશની આંધે કેલું પણ એની રાત ને નોંધેના કરના કે એ વાતમાંથી તેમને કંઈપણ સીખવાનું ન થયે. તરફ ને તેને પોતાના પ્રવાસથી વિદાર્થિઓનાં મંથના પત્તામણી વધારી, પરંતુ આ વખતે પણ તે નિર્ણય થયો; અને તેની આંધે પણ ખૂં મન તેમાંજ અર્થાં થયું. પેટરોગાથ પોતાના વિદાર્થિઓને કનમ ભાવન, વસ્ત્ર દર્શાવવા મિથાળ પણ આપેના રતો; છતાં પણ એ વિદાર્થિઓનાં આગણિયા નો કૌમર પ્રાપ્ત થાયા કે, એને આં નો અમારાં યોગ્ય ઉપદેશ બચરીજ નવ છે. આવા વિદાર્થી તેમને પોતાનાં આગણિયો તેની મુશ્કેલીથી ઉઠાડી ચીંતા. અહીં પેટરોગાથ માંધેજ પુખ્ત નોંધાઈન અર્થવા પત્તાં એટલે કે પેરો અને મરેનન પુસ્તક અર્થવા છતાં-દેશના જાણપારે તે અમામાન્ય એક આગિ રહ્યો હતો, તેમના તરફથી આ પ્રમાણે અવશ્ય અને નિર્ણયનાજ પામવાવડો અમાગીઓ મળુર હતો.

આ પછીનાં અદાર વર્ષો સુધી ખૂં જોતાં પેટરોગાથના આગ પ્રાપ્ત દિવસો રહ્યા ક્યાં રતો કે, તે એવા સંયોગોમાં શ્વતોજ થી રીને રહ્યો, એજ એક વ્યાપરની વાત છે. એ સમયદરમિયાન તેને પોતાના બદલ સાંસા પડ્યા. મહીનામાં ધનુષરી રાત્રિઓ તેને માત્ર પાળી પંતેજ માત્રથી પડતી હતી. કેટલીક વાર તે તેને કપડાંની સુદાં એટલી બધી નંગી આવી પડતી કે તેને હાથે તે સળ સમાજમાં બેસી પણ શકે નહિ. આદખાટસુ પીનવા છતાં પણ સોકસિસુખના નિદાંતોના જેટલો વિચાર તેણે તે દિવસોમાં ક્યાં હતો તેટલો યોગ દિવસ ક્યાં નહોતો.

દલે તે વધારે પ્રખ્યાત કેની રીને થયો અથો તે પણ અજુવા જેવું છે. બેનીનું કામ જાંધે ક્યાં પછી તેણે “સિયોનડ” અને “મરેડ” નામની એક ગ્રામીણ લખી અને તેનું ખૂબ વેચાળ થયું. જ્યાં જ્યાં જર્મન ભાષાને પ્રચાર હતો, ત્યાં ત્યાં તેનો ખૂબ પ્રચાર થયો. એ એક નવસકંધાનું પુસ્તક હતું. તેની નાવિકા ‘મરેડ’ નામે એક ગામડીબજ હતી, કે જેણે પોતાના દિવ્ય શુભોથી પતિને પણ મુધાર્યો, મતાનેને પણ સુસિદ્ધાળ આપ્યું તથા પોતાના ગામમાં ગામને પણ સ્વર્ગ જેવું બનાવ્યું હતું ! પેટરોગાથને આ પ્રથમજ વંધ તેના શ્વરનું અભ્યેસ રતો હતો, પણ પાછળથી તેમાં બીજો વધારો કરવાથી તેની મદત અનેક રીને આગ્રી થઇ ગઇ. આ પુસ્તકથી સ્વદેશલેડની સરકાર એટલી ખુશ થઈ ગઇ કે તેના લેખકને તેણે એક સુવર્ણચંદ્રક આપ્યો, પણ આ સમયે પણ પેટરોગાથના એવા વખતો દિવસો વીતવા કે શેડીને ખાતર તેને આ સુવર્ણચંદ્રક પણ વેચવો પડ્યો. આ વખતે તેણે ફરીથી એક વર્તમાનપત્ર કાઢ્યું શરૂ કર્યું, પણ તેમ ન માંડ્યું. મુશ્કેલ લખવા માંડ્યાં, પણ એ ખાતે પણ નિરાશા મળી. તેની આવી રિધતિ પચાસ વર્ષની ઉંમર સુધી રહી. ત્યાર પછીજ તેને પુનઃ એક એવા અવસર પ્રાપ્ત થયો કે અધારે પોતાના શિશુ-સંબંધી વિચારોને વ્યવહારમાં ઉનારી શક્યો. પોતાની પણ દલે તેને ખૂબ સદાવતા મળ્યા.

સને ૧૮૮૨માં કાસની પ્રમદાઇ સેનાએ સ્વીટ્ઝરલેડ ઉપર ચલાઇ કરી વિગત મેળવ્યો. તે સમયે હુસર્તી ઝીનુની આબુજાણ સ્વીટ્ઝરલેડના અનેક બાળકો અનાથ થઇ પડ્યા હતાં. તેઓ તદન અગદાય હતા, તેમને ખાવાનું કે પહેરવા-એકવાનું કંઈપણ ઉકાલું ન હતું. તે વખતે ફ્રેન્ચ સરકારને પણ રાષ્ટ્રીય શિશુઓનું મદદત સમજાઇ ચૂક્યું હતું તેથી તે સમયના ફ્રેન્ચ અમલદારો (જેઓ તે સમયે સ્વીટ્ઝરલેડનું રાજ્ય ચલાવવા દનાએ રજેજના અનાથાશ્રમમાં આ બાળકોનું પાલન-પોષણ કરવાનો અને શિશુઓના પાલનસરોગે પેટરોગાથના હાથમાં સુપ્રન કર્યો. ખર્ચ તો સરકાર પોતેજ આપતી હતી. તે ઉત્સાહી ચિહ્નક અગ્રી પાચ છ મહીનાથી વધારે ન રહી શક્યો. તેને બીજા

■ અહીં દેશમાં માત્ર આદલજ લખીને અનુક્ર પડે છે અને આવા દિવ્ય માનવના આ કરવા અનુમતિની સ્વામાનિજા ઉપાદિવિષે એ કાઈ લખજ જરૂરી લાગે છે. તે અનાથશ્રમને લીધે અને મંદ મુલતિને લીધે આ સેવક આત્મકે લખી થયો નથી.

વિશુ-અખડાનંદ

કોઈની મંદદ ન હતી. તેના દેશબંધુઓ પણ તે “પ્રોટેસ્ટન્ટ” પંથનો હોવાનો સદેહ રાખ્યા કરતા હતા; પરંતુ પેટ્રોલોજીએ પોતાનું કાર્ય અજળ ખુશીથી ચલાવ્યું. આ વખતે તેનો ઉદ્યોગ સર્વોંશે સફળ થયો, અને તે એટલે સુધી કે અધિકારીઓએ પણ સ્પષ્ટ રીતે બહેર ક્યું કે, બાળકોની સાધારણ કરતાં પણ વધારે ઉત્તિ થઈ છે. તેના છવનમાં અમુક અંશે આ સૌથી ભારે વિનય હતો. આ કાર્યમાં તેણે પોતાના પ્રાણની પણ પરવા કરી ન હતી, પણ અંતે તેને તેમાંથી પણ દૂર થવું પડ્યું. જ્ઞાનસના અધિકારીઓને ધાયકોને રાખવામાટે આ અનાયાસથી જરૂર પડી, એટલે પેટ્રોલોજી અને પેલાં બાળકોને ત્યાંથી વિદાય કર્યાં; પણ આ વખતે તેને પૂર્ણ અનુલવ થઈ ચૂક્યો હતો. તેને વિદાય હતો કે પોતે બાળકોને પૂર્ણ શિક્ષિત બનાવી શકે તેમ છે. એ પણ સાચી વાત કે, તે કોઈ બાલ પંડિતાઇને ભણી ચૂકેલો બાલ નીતિરીતિવાળો પંડિત ન હતો. તેના આચાર-વિચાર જૂનાં કાળના (પ્રાતઃસ્મરણીય જિજ્ઞાસુ અને મુક્તાત્માઓના જેવા) હતા. શરીર ઉપરનાં કપડાંની ટાપડીપને લગતી બહુ ઓછી પરવા તેને રહેતી હતી. તેનું એવું બાલ રૂપ લેઇને તો કોઈ પણ તેને શિક્ષક બનાવે તેમ ન હતું; પરંતુ તેનો ઉત્સાહ પણ અજળ હતો. વર્ગરૂંઢમાં તેને એક શિક્ષકતરીકે જગા મળી અને ત્યાં તેણે ઇ. સ. ૧૭૯૯ થી ૧૮૦૪ સુધી કામ કર્યું.

તેજ અરસામાં તેણે ‘ગરડૂંડે પોતાનાં સંતાનને કેવી રીતે શિક્ષણ આપ્યું?’ એ નામની એક બીજી ચોપડી લખી. પુસ્તકનું આપું નામ તેણે એજ વિચારથી રાખ્યું હતું કે આ પુસ્તકનો સંગ્રહ પણ પેલા સુવિખ્યાત પુસ્તક સાથે ગણાય. તેનાથી પણ તેની કંઈક ખ્યાતિ થઈ. હવે તેનું વ્યક્તિત્વ સમજવા લાગ્યું. સન ૧૮૦૨માં પેરિસની સરકારે તેને કેટલીક બાબતો ઉપર વિચાર દરવા માટે ડેપ્યુટી બનાવીને સ્વીટ્ઝર્લેંડથી પેરિસ બોલાવ્યો; પણ તેને રાજ્યપ્રકરણ કરતાં શિક્ષણ તરફ વિશેષ પ્રેમ હતો. તેણે નેપોલિયનને મળીને રાષ્ટ્રીય શિક્ષણપદ્ધતિ ઉપર વિચાર કરવા ઇચ્છ્યું; પણ નેપોલિયને તેને બેનાવેંતજ તિરસ્કારપૂર્વક કહ્યું કે હું કાંઈ એ. બી. સી. ના ઝગડામાં પડવા નથી માંગતો.

તેની શિક્ષણપદ્ધતિ બેવામાટે અનેક સ્થળેથી વર્ગરૂંડની શાળામાં શિક્ષકો આવવા લાગ્યા. સન ૧૮૦૫માં તે ત્યાંથી ન્યૂચેસ્ટ્રીઝ ઉપર યવર્ડનમાં ચાલ્યો ગયો, અને ત્યાં તે વીસ વર્ષસુધી રહ્યો. પ્રસિદ્ધ પ્રસિદ્ધ શિક્ષકો તેની શિક્ષણપદ્ધતિ બેવા-શીખવા ત્યાં આવના હતા; પણ ધીમે ધીમે આ સંસ્થાના અધિકારીઓમાં પણ વિખરાઈ થયો અને એ રૂઢ પણ બંધ થઈ ગઈ. પેટ્રોલોજી નોદક ગયો અને ત્યાં તેણે બાકીનું છવન પોતાના જૂના ખેતીવાડીનાજ કાર્યમાં ગાળ્યું. પ્રથમમાં સન ૧૮૨૭માં તે મૃત્યુ પામ્યો.

પેટ્રોલોજીની આખા છવનપર્યંત એજ ઇચ્છા રહ્યા કરી હતી કે, તે પોતાના શિક્ષણવિષયક વિચારો જગત સમક્ષ મૂકી લવ. તેની સમજમાં ચારિત્રવર્ધક શિક્ષણ આપવું એજ એક મહાન શક્તિ આપવા બરાબર હતું. મનુષ્યની મદત્તા તેના ગુણોનેજ લીધે હોય છે. તે સમયમાં જે શિક્ષણપદ્ધતિ ચાલુ હતી, તેમાં તેને અનેક દોષ દેખાતા હતા. વિદ્યાર્થીઓનાં મગજમાં બીનજરૂરી બાબતો જગરદસ્તીથી ધુસાડવામાં આવતી હતી. તેમને માત્ર શબ્દજ્ઞાનજ આપવામાં આવતું; પણ તેણે વિચાર્યું કે, બોખણપટ્ટી કરતાં વિચારશક્તિ ખીલવવાથી બાળકોને વધારે શિક્ષણ મળે છે. શિક્ષકો એજ આદર્શ હોવો જોઈએ કે, તે પોતાના શિષ્યોનાં હૃદયોમાં સ્વાભાવિક શિક્ષણના અંકુર પેદા કરે. બાળકોના સ્વાભાવિક વિચારોને ઉત્તમ કામો તરફ વળવાને પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વ્યાવહારિક જ્ઞાનથી બાળકો જેટલું શીખે છે, તેટલું માત્ર પુસ્તકો બોખી મારવાથી મળતું નથી. ખરું બેનાં પેટ્રોલોજીનો એજ ઉદ્દેશ હતો કે, બાળકોના માનસનો પૂર્ણ આસ્વાસ કરી તેમના માનસિક જ્ઞાનનો વિકાસ કરવો. તે સમજતો હતો કે, જ્યાંસુધી શિક્ષક અને શિષ્ય વચ્ચે સંપૂર્ણ સંવાનુભૂતિ નથી, ત્યાંસુધી તેમનાં મગજમાં કોઈપણ બાબત જોઈએ તેવી પ્રવેશ કરી શકતી નથી; તેમજ તેમનો સ્વાભાવિક વિકાસ પટ્ટ થતો નથી. આથી પ્રથમ વિદ્યાર્થીઓના હૃદયમાં સ્થાન મેળવ્યા પછીજ તે તેમના મગજમાં પ્રવેશ કરવા ઇચ્છતો હતો.

વિદ્યાર્થીઓમાં શિક્ષણપ્રત્યે શ્રેષ્ઠ ઉત્પન્ન કરવો, એજ તેનો હેતુ હતો.

(શી. નર્મદેશ્વર ચર્મો વિદ્યાર્થીના 'વિશ્વમિત્ર'માંના લેખપરથી સ્વતંત્રતાવાદ)

(અમારા હાલના પોતાને દેશમત્રો અને મદાન શિક્ષકોમાં અપાવનારા તેમજ અપાવના મથી રહેલા સંસ્કૃતોને આ ચરિત્રમાંથી કેટલું બધું સમજવા-આચરવા એવું છે! કા-સને તો પાણું મેષાદિમનદારા બાજુ વિજય મેળવીને પણ ઉચરે લૌકિક મોજસોખનાજ ખાડામાં નહીં દૂબવું હતું. એટલે તે આવા સાચા મદાપુરુષની અવગણના ન કરે તો બીજું કરે પણ શું? પરંતુ શું દિવસોનો પલ્લ એવાજ બનવું છે! ભેભે કે, હવે દસકા દરમિયાનજ એવા લૌકિક સોખ-સ્વાર્થમાં દૂબી રહેલા માનવીઓની કેવી દુર્જિતિ થાય છે! સિંહ અવગુણસાગર ભરતું-અખંડાનંદ.

૩૧-ચીનનું સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધ

“ચીનમાં રાજસત્તાવાદ પ્રત્યે જન્મે તે પહેલાં પવતો જમીનદોસ્ત થશે અને સમુદ્રનાં તીરે સુકાઈ જશે.”

દિંદોમાં અસહકારની પ્રથા જવાબાઓ પ્રક્ટી અને સ્વરાજ્યપથનનાથી દેસ ગાછ ઉઘો તે પહેલાં સ્વં વિવેક મદારાજે જેમ 'સ્વરાજ્ય' મારો જન્મસિદ્ધ હક છે” એ મદામત્ર ઉ-આપો હતો અને એ બાવનાનાં બીજ રોમાં હતો, તેમ ચીનમાં વિજય વિશ્વ પહેલાં શિયાંગ-ચી-ચાંગે ઉપરનો મદામત્ર ઉઘારો હતો; અને લોકોમાં પ્રજાસત્તાવાદની બાવનાના પ્રથમ ગુરુની એ આત્મપ્રદા અરવાને નહોતી. કેમકે એ પોતાની પ્રજાને બરાબર પીછાણતા હતા. ચીની પ્રજાના બગની નુકસા એમે બરાબર કરી હતી. તેમની એ મહુત્રી ખોડી નહોતી, એ આજથી માત્ર પા સદી પહેલાંનાજ અધીલ્લીઆ, દુઃખગા અને લાંબા ચોટસાવાળા ચીનાએ પોતાના વતનમાં પેટેલા પરીણોએને માંસકંપોટમાં બાંધવાની ફરજ પાડીને પૂરવાર હતું” છે.

જયનમાં જ્યાં જ્યાં અને જ્યારે જ્યારે સત્તાધીશી સીનમયારો અને છે, પ્રજાને પોતાની એવી નીચે પીચે છે, જુએ મરતી પ્રજાનાં હોદી ચૂમી વિલાસેમાં રામે છે, પ્રજાના પ્રાણ સારે જેમ માંડે છે અને એ બંધા જમાનુથી લુભે અને અત્યાચારો સામે પ્રજા જ્યારે “ત્રાદિ-ત્રાદિ” પોઠારી “જુએ મરવા કે બાલે મરવા”ની પરિસીમાએ પહોંચે છે, ત્યારે જમે તેની નિર્માસ પ્રજા પણ “બાલે મરવાનું” પતેલ કરે છે અને જીવંત જાતી કેસરિમાં કરે છે. પ્રજાકોપના એ પ્રથા મોજાઓ સામે કોઈ સમનન દર્શી થકી નથી, કોઈ સાત્રાજ્ય ઉતું રહી ચકું નથી.

આજથી કેવળ અડધી સદી પહેલાં ચીનમાં એવીજ પરિસ્થિતિ ઉભી થઈ હતી. ચીની સાર્વજનિક-સાહનમાં કંઈક જાણે આજનું હતું; પ્રાંતના સુબાઓ આપખુદીથી જમજ જમતારી રજા દત્તા; કમલા કે બંધારણ એવું કશું હતું નહિ. સુખાનો રાખ એ કાપડો. તેના દુકમ સામે કથી રાદ-રિવાજ ન દોષ. પોતાના વિલાસોભારે તે પ્રજાને જૂસતો; સુખાનો સામરીન જમે તેને રાદકો ચકતો; પોતાના નિર્દય વિરોધિને તે પકડી ચકતો અને ફાંસે તે આરાપ તેની સામે મૂકી ચકતો. ત્રણ ત્રણ દિવસનું જીવસલ વાનનાઓ આપી ન કર્યાં સુન્દાનો એકરાર કરાવવામાં આવતો અને જેમ જનામે કુંદો કળૂષ ન રાખે તેને પણ તેના ચિઠારીની લાગવચન પ્રમાણમાં સમન તો થતીજ.

ચીનનો તારણદાર

મારાંને ચીનમાં આવા જુશોનું મામાજ્ય પથરાયું હતું. પ્રજાનો નનસકિન ખુદી હતી, જુમખો અને અમતોય વધતાં જતા હતા. જીવન-મરણની નકાસતુજ. એ વેવું જનારર પણ જીવંત જાતી મામે થાય છે તો આ તો દત્તા મનુષ્યે, અને એન અંદર તો પરીની સપાટીપરની

[illegible]

પ્રજાના અભાવે પાનખાનાથી પરીવેષ એ કરેલા પ્રસંગે જોવામાં એ લાગે છે તારક આજી
“પાનખાના” સુધારક હતા. “પાનખાના” જેવો નામના, આપણને દુષ્ટો નાખવાના, રખાવી શખવાના, પણ
સાંકળા ફરવાના, મનિષ્યનામાં અને રોષા અનેક જુવા કુટિલતા ન મે એ આપણને કોઈ ઉપ
જનુ મને જેવી જાને કાળું “પાનખા” હતું, મેઝાજના પાનખા સાથે મેઝાજના રોષાના પ્રસંગ
મળતા પાનખા વિષયેના રોષાને પર પાનખા. મેઝાજના કાળા ઉપા અને તેમણે એ બાળકને
જીવ જોડો કરે; પરંતુ એ રોષા કાળખાને એ બાળકના અને અવગતના એ પાનખા સુધો દતો.
મીનમાં પણ મુકતાંની સાથે જોડો મુકતાં રમવા; તેમણે જુવાન કાળા બહળા કિલ્લું. તેમણે
પાનખા લગનામાં રોષાને મુકતાં કરવા માટે કે “તમાને નાખ્યાં કર્યાં જવા છે? પાનખા અર્થના
પુત્રો! એ “રમવા”ના જુવા” તમાને માટે શું છે છે? કશુંજ નહિ. એની રાજ્યપદવિ એટલી
સંતોષી છે કે તેની સાથે તમાને કટી લેવડેવા નથી. તમે તમારા રત્નાઓ અને પુત્રો સસ્તામાં
આપી શકો છો, તમારી રાજ્યપદવિ સસ્તામાં નમાવો શકો છો; પણ તમને જુવાનામાં આવે છે.”
તેમણે વિદીમ બાળકને પ્રસંગે અને સનાધારીનાં સુખથી દીધું કે “દીન મીન જુ મીન.”
(દીન દહના અમરપટા ન હોવા.) આપણી સનાધારીનાં સિદ્ધાસના કેમ તમે કોણ
લાગ્યાં! તેમનાથી એ બાળકનો તાપ પણ ન ડરવાનો. તેઓએ મુન-પાટ-સેનને દેશપાર કર્યાં
અને હોંગકોંગ ધકેલ્યા; પરંતુ દશિર એમની પામે દતો. દેશપારના તેમને અનેક મિત્રો મળી
ગયા. તેમણે એક શ્રમ મંડળ રચાવ્યું અને કેન્ટન ક્લબને કરવાનું કાવતું રચ્યું. ત્યંકે એ કાવતું
નિષ્ફળ ગયું, તોપણ વિષ્ણવના ગણેશ તો ત્યારથીજ મંડાયા. એ કાવત્રાની કથા એમના પોતાના
શબ્દોમાંજ રજુ કરીશું:—

“કેન્ટન કબજે કરવાનું અમારું કાવત્રું જે કે નિષ્ફળ ગયું હતું, તોપણ અમે તેને હાથિક આધાતજ ગણ્યો હતો. અમારા ઉત્સાહ બદલાયે હણાયો નહોતો. અમારી સામે અનેક મુશ્કેલીઓ હતી એનું અમને લાન હતું; પરંતુ તેની પાર ઉતરવા અમારા દૃઢ નિશ્ચય હતો. અમે શુભમંગળ સ્થાપ્યું હતું અને તેમાં પ્રમુખીય ધોરણે ચુટણી કરી આગેવાનો અને એક નાયકની પસંદગી કરી હતી. દરેક પ્રાંતમાં અમારા શુભમંગળની શાખાઓ હતી. અમારા મમતવત્તથાનો અમે બદલાવ

કરના દત્તા. દરેક હાથમાં ઝીંકણી થાકેલ મથકો ભીંસી મુકર કરી દત્તા કે જ્યાં કમરો દત્તાની કુરસે લોહમાં ભોળા એક દળોર આજુબાજુનું જ્યાં વડોવડ દાણમાં ભેગા અનુક્રમણે ખરે પથે નેપાર દત્તા. પાંચ હાથમાં લગભગ વડેવર દત્તામથક સ્થાપના. અમે કામ લાગી મોકલના નહિ, પરંતુ મોરેશીય સરેશ પાલવના. કેવળ વ્યક્તિને કનકવાના અમારો લેશમાત્ર સરેશ નહોતો. અમારા મુઠી કાટેના અનુવાણોએ અમે જવાબદારી કરી વડોવડ કરનાની તાલીમ આપી દત્તા સૈનિકો અમારી માથે લેવાયા નેપાર દત્તા, પરંતુ ત્યાંજ અમારી મુકર કરી દત્તા. જગીરો નાઓ મહેતો દત્તા, પરંતુ એકાદી મોટી કેળવે કાજુમાં રાખવી એ મુકર કરના. કાણ કે વડોવડનાં નેમને બાન નહોતું. તેમને ઉમેશ પાંચ પ્રવળા જનમાથ નેપથમાં આવી પડે. રમને તેમને લોકલ શાલે અમે ભવ રથા કરના. આખરે જન થાનકા પછી અમે રીંગ આંગળીને ગો શો મુકર કરના અમારો નેપાર કરના. જન દત્તા એ અમે બીજા પાંચના વજુ દત્તા મથક હાથે દત્તા સૈનિકો વડોવડના જનપથ નેપાર કરના. જનમાથે બોલેજાઓ ભેકે દિવસ મુકર કરના. દોઝાઓ અમારો ભોળા સમજી નેપારીની અખર આપે; તેમજ વજુ દત્તા રીંગે, દાણે, અને કાનમે કાજુ મોળે મોળે કે નરજ અમારે બધા મથકે દત્તા મોકલો, અમારી જુદી જુદી કાઠીઓ પાડી કાઠ, એકાધિ બધે જનપથ જમાવાની મોલવજુ દત્તા. દોઝાઓ નેપારીનો મહેતો આંગે, દત્તા રવના થવા. પાંચ વાર પછી વજુ દત્તા સૈનિકોને ભાંકે સરેશ આંગે કે 'મડાજ મથક છે, સૈનિકો નહિ આવી શકે.' દત્તા શું થાય દત્તાને પાડા મોલાવનાં અનુક્રમ કરના. મેં મજુરો ન મોકલવા તાર ક્યો, પરંતુ કાંઈ સમજાઈ રહ્યું અને મજુરો આવી પડેશવા. દત્તા તેમને રીંગ મથક! તેમને રખાના મથક થવા, અમારો મેક કાઠો મથક."

૬૬

"પછી તો સરકારના કાજની વાત મી કે અમે અંગેશના તો મેની થવા દત્તા, એકલે રાખ-કાંઈ તેમ નહોતું; પરંતુ સરકારે કેટલાય નિર્દોષ મજુરોને કાંઈને માંચે મદત્તી દીધા. સોજ માલુસેને, તેમને અંગેશના છે એમ પારીને, સરકાર મરતન માર્યા. અમે ખરા અંગેશના તો આખર હટકી થવા. કું મારી રીમથાનમાં દોઝાઓ મથકે. સરકારી જનપથે મારી પાછળ છુટકા દત્તા. કું પછી વખત તેમની પામેથી પધાર થતો, પરંતુ કાંઈ મને જોવાથી શકું નહિ. ત્યાં અંગેશના કાંઈ મોકલ માર કુંજ, પતી, જાગેશ અને માના મારી પાછળ આવી શકે એવી જોવાજુ કરી કું મારી પાછળ અમારા મુખાઓની નજર સામે રીમથરપર ચડી ગયો. એક વર્ષ સુધી બટકો બટકો કું કાંઈ પડેશવા. જનપથે મારી પાછળ અમારા દત્તા. આખરે કાંઈના માં મીની એકથી ખાતાની કાંઈ કું કાંઈ. અને મારા અંગેશ મિત્રોએ મેનગ્યો. દત્તા, પરંતુ કું એક વખત કરવા નીકળ્યો દત્તા ત્યાં બે માલુનોએ મને જોવાઓ. મીની એકથી ખાતાની કાંઈ કું જુદી થયો દત્તા મેકાઓએ મને જનપથે મથકે કરવા પોતાને ત્યાં આમનજુ કહ્યું. મેં આનાકાની તો કરી, પરંતુ તેમને મને જનપથનીથી પકડી એક મકાનમાં કેદ કર્યો. મારી આમ-પાસ મજુરો મોકલ-પડેશ મોકલવા. મેં હટકવાના પછા પ્રવળા કર્યા, પરંતુ કાંઈ ન કર્યો. આખરે મીની એકથી ખાતાના એક અંગેશ નોકરને કાંઈને મેં મારા અંગેશ મિત્રોને મારી કાંઈના સમાચાર પડેશવા અને તેમની મદતથી કું છુટ્યો."

જનપથનો પ્રવાર

કાંઈનાથી છુટી તેમને જનપથનો માર્ગ લીધો. જનપથમાં મીની વિદ્યાર્થીઓએ તેમનું ઉચ્ચાનુકૂળ રચના કર્યું ત્યાં પછી તેમને પોતાની પ્રગતિ આજુ રાખી અને થોડાજ દિવસોમાં "કુંજ-મીંગ-કુંજ" નામનું મંડળ રચાયું. એ મંડળનો હવે મીનીને જનપથ કરવાનો, પ્રગતને પરા-ધીનતાનું બાન કરવાનો અને આઠકીના પુદમારે કટિજ કરવાનો દત્તા. એ હેતુથી "પીપ્પ" (પ્રાન્) નામનું અંગેશિક પત્ર લે કરવામાં આવ્યું અને તેમાં મજુરોની સરકારના સડા, જુદાં અને નિર્મોલ્યતાના જનાવો છતાં કરવા માંડ્યા તે ઉપરાંત જનકાળમાં પજુ રાજસત્તાએ કરેલા અમાનુષી અત્યાચારો અને અનાયો પજુ પ્રગટ કરવા માંડ્યા. "પ્રગતને પોતાના પૂર્વજો પર મુક-

રેલા ગળ્યોનું વેર કાં ન લેવું ?” એવી ખુદ્દી ઉત્કેરણી ચાલુ કરવામાં આવી. નોતનોતામાં આખાએ ચીનમાં અને બીજાં જ્યાં જ્યાં ચીનાઓ વસતા હતા ત્યાં ‘પીપત્ર’નો પોકાર પહોંચી ગયો. મંચુરિયાની સરકારનાં ગાત્ર દીકાં પડ્યા માંડ્યાં. તેણે પણ પોતાની ખરી પડતી ધમારેતો અને ડોહતાં સિંહાસનો અચાવવાના પ્રયત્નો આદર્યા. જાપાનની સરકારને તેણે વિનવી, ચીની રાજસત્તા સાથે મૈત્રી ઇચ્છતા જાપાને “પીપત્ર” બંધ કરાવ્યું. ચીની રાજસત્તાના એ મિથ્યા પ્રયાસો હતા. ખુદ્દી અળવળ દયાવી દેવામાં આવતાં સુન-ચાટ-સેને ગુમ મંડળો સ્થાપવાં શરૂ કર્યાં. તેમણે “કુંગ-ચીંગ” (એકસંધે આગળ ધસો) નામનું મંડળ સ્થાપ્યું. એ મંડળનો હેતુ સૈનિકો અને વિદ્યાર્થીઓને સરકારની સામે બળવો ઉઠાવવા માટે ઉત્કેરવા સારૂ પ્રાંતપ્રાંતમાં પ્રચારકો મોકલવાનો અને બળવામાંટે ફંડ એકઠું કરવાનો હતો. જેમને સૈનિક અમલદારો અને વિદ્યાર્થીઓમાં બોળખાણ કે મૈત્રી હોય, તેવા ઉત્સાહી પ્રચારકોને શોધી શોધીને મોકલવામાં આવ્યા. તેમણે પોતાનું કામ પૂર વેગે ચલાવવા માંડ્યું. અગત્ય એમાં છદ્મગીનું નેપથ્ય હતું, પરંતુ આઝાદીનાં મૂલ તો એવાં મોંઘાંજ હોય ! સઘળી વાતો ગુમ રાખવામાં આવતી. મસલતનાં સ્થળો કોઈને વહેમ ન પડે એવાં મુકરર કરવામાં આવતાં; ખાનગી સલાઓ ભરવામાં આવતી. જેઓ બળવામાં સામેલ થવા આનાકાનો કરતા, તેમને ઔઞ્યથી ઉડાવી દેવાની ધમકીઓનો પણ પ્રયોગ કરવામાં આવતો.

ઔઞ્ય ફૂંચો.

આમ એક બાલુ પ્રચારકાર્ય ચાલી રહ્યું હતું ત્યારે બીજી બાલુ હેંકાઉમાં ઔઞ્ય બનાવવાનું કામ પણ એટલાજ વેગથી ચાલુ હતું. સુન-ચુ અને લિયુ-કીંગ નામના એ યુવાનો એ કાર્યમાં કુશળ હતા. ક્યાં ક્યાં કેટકેટલો ખખટો હતો, તેની પણ ખાતમી મેળવી રાખવામાં આવી હતી. છેવટે ૧૯૧૧ નો ડિસેમ્બર મહીનો વિપ્લવના મહાયજ્ઞના મુહૂર્તમાટે મુકરર કરવામાં આવ્યો. વાઇસરૉયપર ઔઞ્ય ફેંકવો અને એ ધડાકાની સાથે આખા ચીનમાં બળવાનો પ્રચંડ ધંડાકો કરવો, એવી વ્યૂહરચના રચવામાં આવી. લિયુ-કીંગની બળવાંખોર પત્નીએ ફેરીવાળીનો વેપ લઈ વાઇસરૉયપર ઔઞ્ય ફેંકવાનું બીકું ઝડપ્યું.

આ પ્રસંગે પણ એક કમનસીબ બનાવ બનવા પામ્યો અને અકાળે આગ સળગી ઉઠી. ૧૯૧૧ ના ઑક્ટોબરની તા. ૯ મીએ સાંજે ચાર વાગે ઔઞ્ય બનાવતાં સુન-ચુના હાથે કંઈક ગફલત થવાથી એક જગ્ગર ધડાકો થયો. બાલુમાંજ હેંકાઉનું રશિયન મથક હતું. રશિયન પોલીસ દોડી આવી. ઔઞ્યનું કારખાનું, ઔઞ્ય બનાવવાની સઘળી વસ્તુઓ, બળવા પછીના દેશની છાપેલી નકશો, ખાનગી પત્રો, બળવાખોરોનાં નામોની યાદી અને બળવાખોર સૈનિકોના નિશાનની પટ્ટીઓ વગેરે સઘળું પકડાઈ ગયું. સુન-ચુનો ચહેરો ઔઞ્યે છેદી નાખ્યો, એમ છતાં પણ તેને તો પોલીસની પધરામણી થતાં પહેલાં છુપી રીતે સારવારમાટે મોકલી દેવામાં આવ્યો. લિયુ-કીંગ પણ નાસ્તી છૂટ્યો. તેના ભાઈ અને પત્નીને સરકારે કેદ કર્યા, બીજા સંજ્યાબધ માણસોને પણ બેઠીઓનાં બંધન પડ્યાં. બીજાજ દિવસે સવારે ચાર જણાઓને ફાંસીને માંચડે લટકાવવામાં આવ્યા. લિયુ-કીંગના ભાઈને હતુ ફાંસી દેવામાં નહોતી આવી, કેમકે તેનાપર અત્યાચારો ગુમરી તેનો ભાઈ ક્યાં છે, તે તેની પાસેથી કઠાવવાની સત્તાધીશોની ધારણા હતી. તેમની એ ધારણા પાર ન પડી અને લિયુ-કીંગ તેમના હાથમાં નજ આવ્યો.

બળવો

તા. ૯મીની રાત્રે ઔઞ્યના કારખાના પાસે રશિયન પહેરેગીરોસિવાય કોઈ નહોતું. સર્વત્ર સ્મશાન જેવું શૂન્યકાર હતું. હેંકાઉના એક ખૂણામાં લિયુ-કીંગ વિચાર કરતો બેઠો હતો. બળવાની આખી યોજના તેના હાથમાં હતી. તેણે વિચાર કર્યો કે, બળવાની વાત ફૂટી ગઈ છે, એટલે હવે તો હમણાંજ ઘા કરી લેવો; નહિ તો સરકાર આખી બાજુ ચુંચી નાખશે. તેણે બળવામાં ભાગ લેવા ઇચ્છતા લશ્કરને ખબર પહોંચાડી કે, બળવાખોરોની યાદી અને યોજના સરકારને હાથ ગઈ છે, એટલે તે તેમને ગરદન માર્યાવિના નહિજ રહે, તો પછી શામાટે બહાદૂરીથી લડતાં

ન. મારુ? લશ્કરને એ વાત જાણે હતી. એજ રાત્રે દશ વાગે કાપેનાં જારંબ કરવાની ગોઠવણ કરવામાં આવી; પરંતુ બળવાખોરો ઉત્સાદમાં અધીરા બન્યા હતા. તેમણે તો સાત વાગ્યામાં મોરચા માંડ્યા; તેપોતા ધડાકા થવા લાગ્યા; ગોળીઓ સંત્રાનાટ છૂટવા લાગી. આ એકાએક આક્રમણથી સરકારી સેનાપતિ આંગ-પીઆઓ પોતાનાં મુકીબર માણસો સાથે પલાયન કરી ગયો. વાહસદૌષ પણ જીવ લાધને નારો. ધારવા કરતાં વહેલી ચરજાત થઈ હતી, પરંતુ હવે તેવિગે વિચાર કરવાનો વખત નહોતો. લિયુએ રાતોરાત પોતાના ગોડીઆઓની સખા ભરી. સેનાપતિ કેને નીમવો તેની ચર્ચા ચાલી. લિયુની નજરે કનૈલ લી-યુવાન-કંગ ચડ્યો. તેણે તેને સેનાપતિ બનવાની સૂચના કરી. તે સેનાપતિનું માન સ્વીકારવા તૈયાર નહોતો; કેમકે એ માનનું મૂળ માયું છે, એ તે સમજતો હતો. તેણે કોઈ વધારે બાહોષ અને અનુભવી માણસની નમણૂક કરવા વિનંતિ કરી. આ ભાવજડ કે વાટાપાટ કરવાનો વખત નહોતો. છ નામી તત્તવારો તેની ગરદન પર બંધી રહી. એકજ મિનિટ અને તે વધુ આનાકાની કરે તો તેનું માયું ધૂળમાં રગડોળાતું ચાપ! તેણે વખત વર્તી લીધો અને ફિરમનું પાલું તેની તરફેણમાં બદલાયું—ચીનને સાંકળોનાં બંધોનાંમાંથી મુક્તિ અપાવનારા વિજયી વિધ્વનના સેનાપતિની કાર્તિને એ વર્ષો.

પ્રજાસત્તાકની સ્થાપના

આમ મુકરર કરેલા મુદ્દર્ગ પહેલાં પણ કાળના કોઈ શુભ યોષાથી વિધ્વનના મહાપત્રના મંડપ ગાપાઇ ગયા. પછી તો ચીનેમાની શીમની મારફત એક પછી એક બનાવોની પરંપરા આવી. તા. ૧૩ મીએ ચીનના સામાજિકનો દાઝોગોનો મોટામાં મોટો હાનવાંચનો ભંડાર બળવાખોરોએ કબજે કર્યો અને સ્વાતંત્ર્યચક્ત્રી ભેષ્ટી સામગ્રીઓ સહેજે પ્રાપ્ત થઇ. તે પછીના ઘોડાજી દિવસોમાં પુર્વાંત્ર, હાનવાંત્ર અને હેંગકાંગ તેમના હાથમાં આવ્યાં; સરકારી બેંકો તેમણે કબજે કરી અને તેના ભાગે ભંડાર પણ મળી ગયા. આમ એક પછી એક વિજય મેળવતા બળવાખોર લશ્કરે આગળ ધપોજી રાખ્યું. કેકેકોણે પ્રજાસત્તાક અને રાજ્યપદ લગ્ન દોઢ મહિનાસુધી નાની-મોટી અપારખીઓ માઢી અને દારૂજાલની વારંદરી પછી ફક્તચીનમાં તો પ્રજાસત્તાકની સ્થાપનાનો પરદેશી રાજ્યોએ પણ સ્વીકાર કર્યો. ૧૯૧૧ના ડીસેમ્બરની ૩૧મી તારીખે પ્રજાસત્તાક ભહેર કરવામાં આવ્યું અને કોંગ્રુન-વાટ-મેન તેના પ્રમુખ ચુંટાયા. તેમણે પોતાના “કુંગ-મીંગ-કુઈ” નામના મંદળને “કુ-મીંગ-ટંગ” (કુ-મીંગ-ટંગ; મીંગ-પ્રજા; ટંગ-મંડળ) એટલે રાષ્ટ્રીય પ્રજામંડળમાં ફેરવી નાખ્યું.

રાજગાદીનો ત્યાગ

૧૯૧૨ના ફેબ્રુઆરીની ૧૩ મી તારીખે ચીનની રાજમાતાએ રાજ્યગાદીનો ત્યાગ કર્યો અને તે મારેનો આત્મપત્ર બહાર પાડ્યો. તેમાં રાજસત્તાએ કબૂલ કર્યું હતું કે “પુર્વાંગના બળવા પછી પ્રજાએ અમને ગાદીત્યાગ કરવાની ફરજ પાડી છે, તેથી અમે સપળીસત્તા પ્રધાનોને સોંપી દઇએ છીએ. રાજકુટુંબ દવેથી રાજકાજમાં માયું નહિ મારે. વડા પ્રધાનનું સ્થાન પ્રજાસત્તાકના પ્રમુખ ભેરી અને તેમની મુદ્દણી પ્રજાજ કરી રાકશે. સપળી રાજ્યદારી સત્તા પ્રમુખના હાથમાં રહેશે. રાજ્યપરિવર્તન દરમિયાન અધાપુધી ન વર્તે તે માટે પ્રજાસત્તાક અને જુની સરકારની બનેલી કામચલાઉ સરકાર સ્થાપવી. નવી સરકારમાં યદેનચાલને કચી સત્તા નહિ રહે, પરંતુ તે પોતાના અસલ રાજ્યમહેલમાં રહી રાકશે. પ્રમુખને પણ પેશંગમાં રહેવાનો મહેલ મળશે આ આત્મપત્ર છપાવી પ્રજામાં અને લશ્કરમાં વહેંચ્યું.” આ અને આવી બીજી રાજ્યવ્યવસ્થાને લગતી કેટલીક કચગો પણ તેમાં હતી.

અંગ્રેજોનો પગપેસારો

આ પ્રમાણે ચીનાઓએ પોતાના ધરના ચીનમચાગેથી તો છુટકાગે મેળવ્યો, પરંતુ તેમને હજુ પિરેલી દરોડોની હોબાંડી સાકાળાથી જાદી રાખનાર બીજી રકબે બગર ન લગાના સાંજસા-માથી છૂટવાનું બાકી હતું. પોતાની આંતરિક મુક્તિ કરનાર એ ૦ મ વધારે મુશ્કેલ હતું; કેમકે પરદેશી સત્તા એકથી નહેતી, તેમજ તેનાં સાંધોના ચીનાઓ હના વિગે અને ચડીઆનાં હનાં.

પાશ્ચાત્ય પ્રગ્નઓને અને તેમણે ખાસ કરીને અંગ્રેજોને જ્યાં આંગળી મળે, ત્યાં પોંચી કરી આવતી બદલાત ચપાવિના રહેતીજ નથી. જ્યાં જ્યાં તેમની નજર પડી છે, ત્યાં ત્યાંની પ્રગ્નની પાયમાલી નિમિત્તેલીજ છે, એ વાત ઇતિહાસસિદ્ધ છે. વેપારને નામે પગપેસારો કરી કાનાકાવા, દગાદટકા અને પ્રપંચોત્તી બાળમાં પરદેશી પ્રગ્નઓને સપડાવી પોતાના વાવટા તેણે ફરકત-કર્ચો છે. આત્મરક્ષણને નામે લશ્કરો જમાવી પરમુક્તો પગની પાડવામાં તેનો ઉપયોગ કર્યો છે. પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ગમે તેવાં કાળાં કૃત્યો કરતાં તેમણે સંકેત નથી રાખ્યો. નીતિને તો તેમણે નેવે મૂકી છે. ન્યાયનાં તો તે કેવળ નાટક ભજવે છે. ચીનમાં પણ અંગ્રેજોએ એવી રીતેજ પોતાનો પગપેસારો કર્યો હતો.

આજથી ચારસો વર્ષ પહેલાં ચોળગી સદીમાં અંગ્રેજ વેપારી વડાણો ચીનના બંદરે લાંગ-ચાં. ચીનાઓની દયા અને કૃપા ઉપર રહીને તેમણે પોતાના વેપાર ખેડવા માંડ્યા. એ સદીઓ એમ ચીતી ગઈ. વેપારને નામે ઘેરા અને વફના ન્યાયે પરદેશો હજમ કરવામાં નામચીન અનેકી બ્રિટિશ ઇન્ડિયા કંપનીએ અટારગી સદીમાં કેન્ટન બંદરમાં પોતાના પાયા રાખ્યા, ત્યારથી તેણે પોતાના દાવ ખેંચવા માંડ્યા. વેપારની વધુ સગવડો માગવા શહેનશાહ પાસે એકચીઓ મોકલવા માંડ્યા. ત્રણ ત્રણ પ્રયત્નો પછી પણ દાદ ન મળતાં ૧૮૩૯માં ઇંગ્લેંડે દાદાગીરી ચલાવી અને ચીનનાં કેટલાંક બંદરો કબજે કરી કેન્ટનપર ઘેરો ધાવ્યો. ત્રણ વર્ષના સતત યુદ્ધ પછી ચીનાઓ હારી ગયા અને ૧૮૪૨ માં ચીનાઓને નાનકીંગની નામોશીભરી શરતો સ્વીકારી, વિન્સ્ટોનચોને ૨ કરોડ ૧૦ લાખ પૌંડોનો ચાંલકો કરવો પડ્યો.

કોલકરાંચોની જાંજીરો

નાનકીંગની શરતોથી કેન્ટન, એમોય, ટુચાકે, નીંગ્પો અને સેંધાઈ, એમ પાંચ બંદરો પરદેશીઓમાટે ખુલ્લાં થયાં. ત્યાં તેઓ કરી પણ અટકાયતવિના પોતાનો વેપાર ખેડી શકે, સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાથી વસવાટ કરી શકે અને પોતાના વ્યવહારપર પોતેજ દેખરેખ રાખી શકે. જોકાતના દર પણ તેઓજ નક્કી કરે અને તેમાં ચીનની સરકાર કશો વધારો ન કરી શકે. તે ઉપરાંત અંગ્રેજોસિવાયના જે જે પરદેશીઓને ચીનની સરકાર જે જે છટછટો આપે, તે બધી અંગ્રેજોને પણ મળે. આમ આખી બાજી ઉલટાઈ ગઈ. હવે અંગ્રેજોએ દરેક બાળતમાં આપખુદી ચલાવવા માંડી. એ વર્ષ પછી એટલે કે ૧૮૪૪ માં અમેરિકન પ્રતિનિધિ કામેલ કરીને ચીનપર નવી જાળ પાથરી અને અસાધારણ મુલકી હક્કના કોલકરાંચોની જાંજીરો ચીનના ગળામાં પહેરાવી દીધી. એ કોલકરાંચ પ્રમાણે તો કોઈ પરદેશી ચીનમાં ગમે તે ગુન્હો કરે, તો તેની તપાસ ચીની અદાલતમાં નહિ પણ પરદેશી અદાલતમાંજ ચાલે; એટલુંજ નહિ પણ કોઈ ચીનો એ હદમાં ગુન્હો કરે, તો તેની તપાસમાટેના પંચનો પ્રમુખ પણ પરદેશીજ બને. દિવસો જતા ગયા, તેમ તેમ પરદેશીઓએ કોલકરાંચોની દલબોનો મનમાન્યો અર્થ કરી પોતાના ખીસા મજબૂત ઠોકવા માંડ્યા. પછી તો ચીનની હદમાં પણ ગુન્હો કરીને કોઈ ચીનો પરદેશી હદમાં પલાયન કરી જાય, તો પરદેશી સત્તાની મંજુરીવિના ચીની અમલદાર તે ગુન્હેગારને પકડી પણ ન શકે. પરદેશી હદની મ્યુનિસિપલ ઉપજનો તેવું ટકા હિસ્સો ચીનાઓ ભરે અને છતાં તેમનો મ્યુનિસિપલ વહીવટમાં કશોયે અવાજ ન મળે. ટુંકામાં પરદેશીઓજ ચીનના ખરા માલીક બની બેઠા. ૧૯૦૦ ના બોક્સર બળવા પછી “કાયદા અને વ્યવસ્થા” જાળવવાના બદલા નીચે પરદેશીઓએ પોતાનાં લશ્કરો અને નૌકાઓ ચીનમાં ખડકવા માંડ્યાં-ચીનની ભૂમિપર પોતાનીજ પોસ્ટ ઑફીસો અને વાયરલેસ મોકલવા માંડ્યા અને હેલા યૂરોપીય યુદ્ધના ઇંગ્લેંડના સંચાલક જ્યોર્જ હોલ્ડે તો સિંગાપુરમાં નૌકાયાણું નાખી ચીનના ગળાપર કાયમનો ફાંસો નાખવાનો દાવ અજમાવ્યો; પરંતુ આખો લાડવો ગળવા જતાં ખાંધેલું પણ ઓછી કાઢવાનો સમય આવ્યો.

સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધ

૧૯૧૧ ના વિજયી વિપ્લવ પછી અને પ્રજાસત્તાકની સ્થાપના પછી ચીનને પોતાની પરાધીન દશાનું પૂરેપૂરું ભાન થઈ ગયું. તેને પોતાની ઉપર જડવામાં આવેલાં પોલાદી ચોકાં સામે

સંપત્તિ અણગમી ઉપજાયો. પૂરેપૂરી મદાયુદ્ધ પછીની મુદ્દે પરિણામમાં ચીને પોતાની ઉપર જતન-
રસીયો લદાવેલા એ બધા દરદરતા અન્નાઓ સામે રિચાઈ ઊઠાવી; પરંતુ જનનની મુદ્દે
અને ઘાતિને નામે મદાયુદ્ધની દુરંતી વડે અણી કરવા માટે મહેતા મહારીઓ પાસેથી-પ્રમાણની
આજ્ઞા ફાંફે હતી. આત્મનિબંધના અભિપ્રાય અને આત્મસીના ઉત્સાહી ચીનને દબે પરદેશીઓ-
ની દબાઈ મહેરબાની નડોતાં લેખ્યાં. તેને પરદેશીઓના સંદારક સરંજમોની પળ પડતા નહોતી.
તે દબે માત્ર અંશજીઓ અને આજીજીઓ, વિનનિચો અને કાકુડીઓ કરવા તેમજ નડોતું.
ઈન્સાફની પક્ષે તે બીજા માનવ નડોતું. દક્ષથી તેને ઈન્સાફ લેજોતા દત્તો અને તેમ ન મહે તે
પોતાના આવડાના બને તે સેવાને તેના નિસ્વાર દત્તો. પરદેશીઓની મુત્યદીગીરીની જગ્યામાં પળ
તે દબે ફાસ તેમ નડોતું. તેણે પોતાના દક્ષની લાગનાં આરોધન આરંભ્યો. જનનની પ્રજા સમક્ષ
નેણે પોતાને કેસ રજુ કરી દીધા. વિચારણાઓએ પરદેશીઓના બદિષ્કારની અને તેમની સામેના
ખુશા નિરંકારની ચળવળ ઉપાડી લીધી. પરદેશી સાજા-કોમેલોનાં બારણાંને તાળાં લાગ્યાં, પરદેશી
કોમેલોનાં અને ગોદીઓના ચીના મજુરોએ પરદેશીઓમાટે પસીને ઉતારવાની સાફ સાફ નડ
પાડી. અંગ્રેજોએ તેમના સ્વભાવ પ્રમાણે કાવવા અને વ્યવસ્થાને નામે ગોળાઓ મલાવી, ચીનાઓ
અને તેમની વચ્ચે ખુદી કપાકપીઓ મલાવી. બહુ ચીનાઓએ માથાં ઝુમાવ્યાં. અંગ્રેજો અને
તેની સાથે બીજા પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓએ પોતાની પ્રજાના અને વેપારના રક્ષણને નામે ચીનનાં
ગોરોમાં પોતાની નીકાઓ મોઢવી-દીધી; ચીનની બુમિપર પોતાનાં લશ્કરો ઊડી મૂક્યાં અને
ચીનના એ સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધને કાળી દેવા તેમનાથી બની શકે તેટલા ઉપાયો યોગ્યા. ચીનપ્રત્યે
અન્ય પ્રજાની સદાનુબ્રુતિ ન રહે તે માટે ચીનાઓના અભ્યાસરોની કોષમશ્વિત કેવળોના
નાર દેહદેશમાં મોકલાવી, ચીનને કુનિવાની દૃષ્ટિમાં કાણું ચીનરવા માંડ્યું. પ્રપંચીયો પરદેશો
પદાવનાર, પોતાના વેપાર-કોષોમની ખાતર પરદેશીઓને બૂલે મરતા કરનાર, નિઃશબ્દ પર ગોળાઓ
અથાવનાર કયા ઉલ્ગા મોટે એ ચીનાઓને કાળા ચીનરતો દત્તો ?

ઈંગ્લેન્ડના મિથ્યા પ્રસાધો

પરંતુ એ બધાં કાલ ઉઘાડવાનાં કૃતોપ્રત્યે ચીનાઓ એપરવા દત્તા; અને પડીબર માની ક્યાં કે,
મુદ્દના આવેશમાં ધોડાપણા અભ્યાસરો કયા હોય તોપણ સું ? પોતાની બુમિપર પરદેશીઓ
કાલે તેવા અભ્યાસરો મુજરે એ કથા પ્રજા-એ તે નિર્મીત્ત ન બની મદ હોય તો-નમાવી લે ?
લંડનમાં ચીનાઓ છૂટથી વેપાર કરી શકે; તે સ્વતંત્રપણે રહી શકે; તે કાંઈ પણ ચુંદો કરે તો
તેની અંગ્રેજ નહિ પણ ચીની અઘાસજ તપાસ લઈ શકે; કાંઈ અંગ્રેજ ચુંદો કરીને ચીની
દદમાં આશરો લે, તો પછી લંડનના પોલીસ કમીશર ચીના અધિકારીની રળવિના ચુંદોગારને
પકડી ન શકે; ચીની દદમાં રહેતા અંગ્રેજે મ્યુનીસીપલ વેરાનો મોટો ફિસ્સો આપે અને છતાં
નેમને મનાધિકાર ન મહે; લંડનના બારામાં ચીનનાં લઘાપક જલદાને રહે; ચીનના વેપાર અને
પ્રજાના રક્ષણમાટે લંડનમાં ચીની લશ્કર રહે-એ બધું કાંઈપણ અંગ્રેજ એક પડીમર પણ
સાંખી શકશે ખરો કે ? તો પછી ચીની સામારિ એ બધું સદી લે ? એરી પરિસ્થિતિ સામે બંક
ઉઠાવનાર અંગ્રેજ યરવોર કહેવાય, એટલુંજ નહિ પણ પરદેશીઓ ઉપર જુઓ ગુનગરી, તેમના
પર દલાકાંડ રચનારા અંગ્રેજોની બહાદુર સૈનિકતરીકે કદર કરવામાં આવે અને તેના કીનિ-
સ્ત્રો અને બાવકાંઓ ખડાં કરવામાં આવે, તો પછી પોતાના આત્મરક્ષાર્થે લંડનર ચીની અભ્યા-
સારી સામારિ ? અન્ય દેશોના વેપાર તોડી પાડી પોતાના વેપાર જમાવવામાટે અને એક પછી
એક દેશો હોઠમાં કરી જવા માટે અંગ્રેજે બીજા રાજ્યો સાથે મંત્રી કરી તેની મદદ મેળવી શકે;
પરંતુ ચીન એ રસિયાની મદદ લે તો અંગ્રેજોથી તે સદન ન થાય ! ચીનમાં બોલોતો કમ અને
કોમ્યુનીકમ દેવાશે એવી તે જણે પારે ? ચીને પોતાના સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધમાં મદ કરવા ઈંગ્લેન્ડને
આમંત્રણ કયું હતું, પણ ઈંગ્લેન્ડે તેમ કરવામાં પોતાનો સ્વાર્થ આડો આવતો હોય, તો પછી
ચીન બીજા મહે તેની મદદ સામારિ ન લે ? ડૉ. મુન-માટ-સેને રાષ્ટ્ર બનારી આપું છું કે,
ચીન જેવા વિશાળ દેશમાં બોલોતો કમ કે કોમ્યુનીકમ સકલ નથી. દેશ એટલો કાલ છે કે,

પાશ્ચાત્ય પ્રજાઓને અને તેમણે ખાસ કરીને અંગ્રેજોને જ્યાં આંગણી મળે, ત્યાં પોતે કરી ખાવાની અદ્દાનન થયાવિના રહેતીજ નથી. જ્યાં જ્યાં તેમની નજર પડી છે, ત્યાં ત્યાંની પ્રજાની પાયામાત્રી નિર્માણેથીજ છે, એ વાત ઇતિહાસસિદ્ધ છે. વેપારને નામે પગપેસારો કરી કાવાકાવા, દગાદગા અને પ્રપંચોની જાળમાં પરદેશી પ્રજાઓને સપડાવી પોતાનાં વાવટા તેણે ફરકતું કર્યું છે. આંતરજાતિય નામે લક્ષ્ણે જાતની પરમુલ્લેખ પચાતી પાડવામાં તેનો ઉપયોગ કર્યો છે. પોતાનો સ્વાર્થ સાધવા ગમે તેવાં કાળાં-ફૂલોં કરતાં તેમણે સંકેત્ય નથી રાખ્યો. નીતિને તો તેમણે જેવે મૂકી છે. ન્યાયનાં તો તે કેવળ નાટક ભજવે છે. ચીનમાં પણ અંગ્રેજોએ એવી રીતેજ પોતાનો પગપેસારો કર્યો હતો.

આજથી ચારસો વર્ષ પહેલાં સોળમી સદીમાં અંગ્રેજ વેપારી વહાણો ચીનના બંદરે લાંગર્યાં. ચીનાઓની દયા અને કૃપા ઉપર રહીને તેમણે પોતાના વેપાર ખેડરા માંડ્યા. એ સદીઓ એમ નીતી ગઈ. વેપારને નામે ઘેરા અને વફા ન્યાયે પરદેશો હજમ કરવામાં નામચીન અનેકી બ્રિટિશ મનિયા કંપનીએ અદારમી સદીમાં કેન્ટન બંદરમાં પોતાના પાયા રાખ્યા, ત્યારથી તેણે પોતાના દાવ ખેંચવા માંડ્યા. વેપારની વધુ સગવડો માગતા શહેનશાહ પાસે એલચીઓ મોકલવા માંડ્યા. ત્રણ ત્રણ પ્રયત્નો પછી પણ દાદ ન મળતાં ૧૮૩૯માં ઇંગ્લેંડે દાદાગીરી ચલાવી અને ચીનનાં કેન્ટન બંદરો કબજે કરી કેન્ટનપર ઘેરા લાવ્યો. ત્રણ વર્ષના સતત યુદ્ધ પછી ચીનાઓ તારી ગયા અને ૧૮૪૨ માં ચીનાઓને નાનકીંગની નામોશીભરી શરતો સ્વીકારી, વિનંતીઓને રૂ. ૬૨૦ ૧૦ લાખ પૌંડનો ચાંદો કરવો પડ્યો.

કોલકરારોની જાહેર

નાનકીંગની શરતોથી કેન્ટન, એમોય, યુયાકિ, નીંગ્પો અને સેંઘાઈ, એમ પાંચ બંદરો પરદેશીઓનાટે ખુલ્લાં થયાં. ત્યાં તેઓ કરી પણ અટકાયતવિના પોતાનો વેપાર ખેડી શકે, મંજૂર રચનનંતતાથી વસવાટ કરી શકે અને પોતાના વ્યવહારપર પોતેજ દેખરેખ રાખી શકે. જઘનના દર પણ તેઓજ નક્કી કરે અને તેમાં ચીનની સરકાર કશો વધારો ન કરી શકે. તે ઉપરાંત અંગ્રેજોનિવાસના જે જે પરદેશીઓને ચીનની સરકાર જે જે છટછાટો આપે, તે બધી અંગ્રેજોને પણ મળે. આમ આખી બાજુ ઉલટાઈ ગઈ. હવે અંગ્રેજોએ દરેક બાબતમાં આપણી ચલાવવા માંડી. એ વર્ષ પછી એટલે કે ૧૮૪૪ માં અમેરિકન પ્રતિનિધિ કામેલ કરીને ચીનપર નવી જાળ પાથરી અને અસાધારણ મુલકી હક્કના કોલકરારની જાહેરો ચીનના મથામાં પહેરાવી દીધી. એ કોલકરાર પ્રમાણે તો કોઈ પરદેશી ચીનમાં ગમે તે શુન્હો કરે, તો તેની તપાસ ચીની અદાલતમાં નહિ પણ પરદેશી અદાલતમાંજ ચાલે; એટલુંજ નહિ પણ કોઈ ચીનો એ દલમાં શુન્હો કરે, તો તેની તપાસમાટેના પંચનો પ્રમુખ પણ પરદેશીજ અને. દિવસો જતા રવા. તેમ તેમ પરદેશીઓએ કોલકરારોની કલમેનો મનમાન્યો અર્થ કરી પોતાના ખીસા મળ-જાત કાલવા માંડ્યા. પછી તો ચીનની દલમાં પણ શુન્હો કરીને કોઈ ચીનો પરદેશી દલમાં પલાયન કરે. ત્યજ, તો પરદેશી સગાની મંજૂરીવિના ચીની અમલદાર તે શુન્હોગારને પકડી પણ ન શકે. પરદેશી નાની મુલ્યોત્તેજક ઉપજનો તેવું ટકા વિરમો ચીનાઓ ભરે અને છતાં તેમનો મ્યુનિસિપલ પોલીસમાં કરાવે સ્વચ્છ ન મળે. કુદામાં પરદેશીઓજ ચીનના ખરા માલિક બની બેઠા. ૧૬૦૦ ના બેંચર કાળવા પછી “કાપ્તા અને વ્યવસ્થા” જાળવવાના અદાના નીચે પરદેશીઓએ પોતાનાં બંદરો અને નીકાઓ ચીનમાં ખડકવા માંડ્યાં-ચીનની જમિનપર પોતાનીજ પોસ્ટ ઓફીસો ને ને બેંચરોત્તેજ કાલવા માંડ્યા અને હેઠા મુલ્યોત્તેજક મુલ્યના ઈંગ્લેંડના સંચાલક ન્યૉર્થ હેલ્ડે તે બેંચરોત્તેજ નીકાઓનાં નામો ચીનના રજાપર કાયમનો ફાંસો નાખવાનો દાવ અજમાવ્યો; પરંતુ નામો કાલે રાજતો જતા આવેલું પણ ઓટી કાલવાનો સમય આવ્યો.

સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધ

૧૮૫૨ ના વિજ્ઞાન વિપ્લવ પછી અને પ્રજાસત્તાકની સ્થાપના પછી ચીનને પોતાની પરા-પરોત્તમ રીતે જોઈ કાલ કરે મળે. તેને પોતાની ઉપર જગ્યામાં આવેલાં પોતાની માલિકાં સામે

પરંતુ એ બધાં કાચાં પાણીનાં ફોલિઓની સીનાઓ બેપરવા દેવા; અને પરીષ્કર માની કોઈ, સુદના આવેશમાં ધ્યાનપૂર્ણ અભ્યાસથી ક્ષણ દોષ તોપણ શું? પાણીની જમિયાર પાંચેથીએ કાચે તેવા અભ્યાસથી મનને એ કષ્ટ પ્રગળાવે તે નિર્માણ ન જના મન દોષ તોળનારો છે. લંડનમાં મીનાઓ પૂરવાં વેપાર કરી શકે; તે સ્વતંત્રપણે રહી શકે, તે કાંઈ પણ મુશ્કેલી કરે તો તેની અગ્રેષ્ઠ નદિ પણ મીની અસહનશીલ નવાસ લઈ શકે; કોઈ અગ્રેષ્ઠ મુશ્કેલી કરીને મીની દરમાં આવશે છે, તો પછી લંડનનો પોલીસ કમીશર મીના અધિકારીની રમતિના યુનેમારને પકડી ન શકે; મીની દરમાં રહેતા અગ્રેષ્ઠ મુનિસીપલ વેશનો મોરો દિવસો આવે અને છતાં તેમને મનાધિકાર ન મળે; લંડનના ખારામાં મીનાના મણકા જવાને રહે; મીનાના વેપાર અને પ્રાપ્તિ રસુખમારે લંડનમાં મીની લશ્કર રહે-એ બધું રીઝપણ અગ્રેષ્ઠ એક પરીતર પણ સાંખી શકે પરાં કઈ? તો પછી એમિલ સામારે એ બધું સહી છે? એથી પરિશિષ્ટિ સામે બંક ઉઠાવનાર અગ્રેષ્ઠ શરતીર કહેવાય, એટલુંજ નહિ પણ પહેલોએ ઉત્તર ભૂગોળે યુગલો, તેમજ પર દલાકાર રમનારા અગ્રેષ્ઠની બહાદુર નૈનિકતરીકે કહર કંઠમાં બાંધે અન તેના કીર્તિ-સ્તંભો અને બાવજાઓ ખડા કરવામાં આવે, તો પછી પાણીના અભ્યાસ પાણીનાં નવાર ચાલો અભ્યાસમાં સામારે? અન દેશના વેપાર તોડા પાણી પાણીના વેપાર જમાવવા માટે અને એક પછી એક દેશો દોષમાં કહે જવા માટે અગ્રેષ્ઠ પીગલ રાજા સાથે મેંત કનનાના મદદ મળવી શકે; પરંતુ મીન એ રશિયાની મદદ લે તો અગ્રેષ્ઠથી તે સદન ન થાય ન પણ પાણીનોત્ક્રમ અને હોમુનીકમ ફેલાવે એથી તે જગ્યા પાડે? એને પાણીના નવાર ન દુન ના કરવા ઉત્ક્રમને આમંત્રણ કહું દત્ત, પણ ઉત્ક્રમને તેમ કરવામાં પાણીના નવાર અગ્રેષ્ઠ નવાર દોષ, તો પછી મીન પીગલ એ તેની મદદ સામારે ન લે? હા. નુન-પાટ-નન નાટ જવાથી આપું છે કે, મીન એવા વિશાળ દેશમાં બોલ્સેવીકમ કે હોમુનીકમ તકલ નથી દલ એટલો કંઠમાં છે કે,

ઉત્ક્રમના મિયા પ્રસાધા

પરંતુ એ બધાં કાચાં પાણીનાં ફોલિઓની સીનાઓ બેપરવા દેવા; અને પરીષ્કર માની કોઈ, સુદના આવેશમાં ધ્યાનપૂર્ણ અભ્યાસથી ક્ષણ દોષ તોપણ શું? પાણીની જમિયાર પાંચેથીએ કાચે તેવા અભ્યાસથી મનને એ કષ્ટ પ્રગળાવે તે નિર્માણ ન જના મન દોષ તોળનારો છે. લંડનમાં મીનાઓ પૂરવાં વેપાર કરી શકે; તે સ્વતંત્રપણે રહી શકે, તે કાંઈ પણ મુશ્કેલી કરે તો તેની અગ્રેષ્ઠ નદિ પણ મીની અસહનશીલ નવાસ લઈ શકે; કોઈ અગ્રેષ્ઠ મુશ્કેલી કરીને મીની દરમાં આવશે છે, તો પછી લંડનનો પોલીસ કમીશર મીના અધિકારીની રમતિના યુનેમારને પકડી ન શકે; મીની દરમાં રહેતા અગ્રેષ્ઠ મુનિસીપલ વેશનો મોરો દિવસો આવે અને છતાં તેમને મનાધિકાર ન મળે; લંડનના ખારામાં મીનાના મણકા જવાને રહે; મીનાના વેપાર અને પ્રાપ્તિ રસુખમારે લંડનમાં મીની લશ્કર રહે-એ બધું રીઝપણ અગ્રેષ્ઠ એક પરીતર પણ સાંખી શકે પરાં કઈ? તો પછી એમિલ સામારે એ બધું સહી છે? એથી પરિશિષ્ટિ સામે બંક ઉઠાવનાર અગ્રેષ્ઠ શરતીર કહેવાય, એટલુંજ નહિ પણ પહેલોએ ઉત્તર ભૂગોળે યુગલો, તેમજ પર દલાકાર રમનારા અગ્રેષ્ઠની બહાદુર નૈનિકતરીકે કહર કંઠમાં બાંધે અન તેના કીર્તિ-સ્તંભો અને બાવજાઓ ખડા કરવામાં આવે, તો પછી પાણીના અભ્યાસ પાણીનાં નવાર ચાલો અભ્યાસમાં સામારે? અન દેશના વેપાર તોડા પાણી પાણીના વેપાર જમાવવા માટે અને એક પછી એક દેશો દોષમાં કહે જવા માટે અગ્રેષ્ઠ પીગલ રાજા સાથે મેંત કનનાના મદદ મળવી શકે; પરંતુ મીન એ રશિયાની મદદ લે તો અગ્રેષ્ઠથી તે સદન ન થાય ન પણ પાણીનોત્ક્રમ અને હોમુનીકમ ફેલાવે એથી તે જગ્યા પાડે? એને પાણીના નવાર ન દુન ના કરવા ઉત્ક્રમને આમંત્રણ કહું દત્ત, પણ ઉત્ક્રમને તેમ કરવામાં પાણીના નવાર અગ્રેષ્ઠ નવાર દોષ, તો પછી મીન પીગલ એ તેની મદદ સામારે ન લે? હા. નુન-પાટ-નન નાટ જવાથી આપું છે કે, મીન એવા વિશાળ દેશમાં બોલ્સેવીકમ કે હોમુનીકમ તકલ નથી દલ એટલો કંઠમાં છે કે,

ત્યાં એવી કશીયે દોહલત નથી કે જે વહેંચી લેવાનો ઝગડો થાય. આમ છતાં ધારો કે ચીનમાં બોલ્શેવીઝમ કે કૉમ્યુનીઝમ આવે, તોપણ તેની ચિંતામાં ઇચ્છેલાં કાંં દુઃખાં પડે? ખરી વાત તો એ છે કે, ઇચ્છેલને પોતાનો વેપાર, પોતાની લૂંટ, પોતાની આપખુદ સત્તા, એ બધું જવા બેઠું છે તેની ચિંતા પેડી છે અને તે દુખતાની જેમ તરફડીઆં ભારી રહ્યું છે.

પરંતુ દુનિયાની કે ચીનની આંખે હવે એ પાટા બાંધવાના પ્રયત્નો મિથ્યા છે. “ ચીન ચીનાઓ માટે ” એ સ્વ. સુન-યાટ-સેનનો મહામંત્ર પ્રજાની રોગરોગમાં રમી રહ્યો છે. એ સિવાય બીજી કોઈ શરત તેમને મંજૂર નથી. યુનૅન-ચેન જેવા કાબેલ કારભારી બ્રિટિશ સુલ્તદીગીરીનો જડખાતોડ જવાબ આપી રહ્યા છે. જનરલ ચિયાંગ-કે-શેક પરદેશી બળોનો મુકાબલો કરી તેને બહાદુરીથી પાછા હઠાવી, અસાધારણ હકો છોડી દેવાની ફરજ પાડી રહ્યા છે.

વિધા

કમનસીબે લુ-પે-પુ, ચાંગ-સો-ક્વીન, સુન-ચાંગ-ફાંગ, ચાંગ-મુંગ-ચાંગ અને ફેંગ-યુ-સિયાંગ જેવા સ્વાર્થા અને સત્તાલોલુપ ચીના સરદારો અને પ્રજાસત્તાકના પ્રયત્નોમાં પથરા નાખી રહ્યા છે અને લુ-પે-પુ જેવા તો પરદેશીઓના હાથમાં રમી રહ્યા છે, એટલે પ્રજાસત્તાક ચીન હજી નિશ્ચિંત નથી બન્યું; પરંતુ નવું ચીન-પ્રજાસત્તાક ચીન-આઝાદ ચીન એ બધી મુશ્કેલીઓથી પાર ઉતરવા કટિબદ્ધ છે. સ્વ. ડૉ. સુન-યાટ-સેનનાં પત્ની આજે ચીનનાં મહારાણી જેવાં છે. તેઓ પોતાના પતિનું બધું રહેલું કાર્ય પૂર્ણ કરવા મથી રહ્યાં છે. એ દરમિયાન પરદેશીઓના પંજામાંથી સુકત થવાનું મથન ચાલુ છે, એનું ભાવિ ભાખવું મુશ્કેલ છે; તોપણ જગતમાં પ્રભુના ન્યાય જેવી વસ્તુ જો કોઈ હોઈ શકે તો વિજય જરૂર ચીનનો છે. યુદ્ધ કે શાંતિના સમયમાં ચીનનું આંતર-રચનાત્મક કાર્ય ચાલુ છે અને એની રૂપરેખા-ચોજના, સ્વર્ગસ્થ ડૉ. સુન-યાટ-સેન પોતાના “ઈન્ટરનેશનલ ડેવેલપમેન્ટ ઑફ ચાઇના” (ચીનની આંતરરાષ્ટ્રીય ખીલવણી) નામના પુસ્તકમાં દેરી ગયા છે. તેના મુખ્ય દશ વિભાગો નીચે પ્રમાણે છે:—

પ્રગતિને પંથે

૧—વહેવારનાં સાધનોની ખીલવણી

ક-૧,૦૦,૦૦૦ માઇલની રેલ્વે બાંધવી.

ખ-૧,૦૦,૦૦૦ માઇલના પાકા રસ્તા બાંધવા.

ગ-ચાલુ નહેરો સુધારવી.

ઘ-નવી નહેરો બાંધવી.

ચ-નદીઓની સંભાળ રાખવી અને સુધારણા કરવી.

છ-આખા દેશમાં તાર, ટેલીફોન અને વાયર્લેસ નાખવા.

૨—વેપારી બંદરો ખીલવવાં

ક-ઉત્તર, મધ્ય અને દક્ષિણચીનમાં ન્યુયૉર્કના બંદર જેવડાં મોટાં બંદરો બાંધવાં.

ખ-ખીજાં નાનાં બંદરો બાંધવાં.

ગ-જે નદીઓમાં સ્ટીમરો જઈ શકતી હોય, તેના કાંઠે ગોદીઓ બાંધવી.

૩—રેલ્વેમથકો અને દરિયાઇ બંદરો નટક શહેરો બાંધવાં.

૪—પાણીમાંથી વિજળીક બળ ઉત્પન્ન કરવું.

૫—ત્રોખાંડ, પોલાદ અને સીમેન્ટના મોટા પાયાપર કારખાનાં બોલવાં.

૬—ખાણો ખીલવવી.

૭—ખેતીવાડી ખીલવવી.

૮—ખેતરોને પાણી પૂરું પાડવા માટેની નહેરો બાંધવી.

૯—મધ્ય અને ઉત્તરચીનમાં ફરી જંગલો ઉગાડવાં.

૧૦—મંચુરિયા, મોંગોલિયા, સીકિયાંગ, કોકોનોર અને થીબેટમાં વસવાટ જમાવવો.

આ બધી યોજનાઓનો કેવી રીતે અમલ કરવો, તેને માટે નાણાં અને સાધનો કેવી રીતે

મેળવનાં વગેરે અંપણું વિગતો તેમજ એ પુસ્તકમાં આપી છે. અનુભવીઓએ તેમની મેળવનાનાં વખાણ કર્યો છે. એ મેળવનાઓનો અમલ થનાં ચીન આજના કરતાં કાંઈક ભૂદુર્લભ દશે.

જને ચીન માત્ર પોતાનાં બહારનાં જાણનાં તોડીને સંતોષ માની બેઠું નથી. તેણે પોતાના દેશો અને ઉપરોક્ત પાત્ર નિદાગી દ્રષ્ટી છે અને પોતાની આત્મશુદ્ધિને પણ પાત્ર આરંભે છે. લાંબા ઇતિહાસોપર તેણે એકજ સપાટે કાનર મૂકી દીધી છે, દેશના મોટા ભાગે જીતીવ્યું છાડ્યું છે અને બાકી રહ્યા છે તે પણ છોડના જાણ છે. પહેરવેશમાં પણ ફેરફાર કર્યો છે. સંખ્યાબંધ યુવાનો પરદેશમાં દુનિવરકળા અને ઉદ્યોગધંધાનું શિક્ષણ લઈ રહ્યા છે. અનેક યુવાનો પરદેશમાં લોકરી અને નોકરી તાલીમ લઈ રહ્યા છે. આખરે ચીન પ્રગતિને પથે વળ્યું છે. પ્રભુ ચીનના એ મનોરથો પાર પાડે અને પોતાની આઝાદી ઇચ્છતી પ્રજા ચીનના આ મહાવજમાંથી પાઠ શીખે !

(“મુજબ સમગ્ર”ના સં. ૧૯૮૩ ના દીપાવત્સવી અંકમાં લેખક:-સ. ‘વિનોદ’)

૩૨-ધાર્મિક ઘેલછા

દેશમાં વખતપર જનારસ કોલેજમાં અગ્રેજી શિક્ષણ મેળવેલા નવયુવાન રાજ પોતાની જી નધા મા સાથે મુસાફરી કરતા તીર્થમાં ફરતાં જયોધ્યામા આવ્યા. મા જીના વિચારની હતી. સરખા રનાન કર્યા પછી માએ પુત્રને કહ્યું કે, હું તારા પિતાની સાથે અહીં આવી, તારે તારા બાપે મને પંડ્યાને દાનમાં આપીને પછી અને ખરીદી હતી, તેથી મહાપુત્ર ગણાય છે. શિક્ષિત બેટાને એ વાત મળે ન જીતરી. માતાને ધણું સમજતી, પણ તે સેવું માને ? દારીને પુત્ર પોતાની જીને રાજ્યનાર પહેરાવી પંડ્યાને દાન કરી દીધી. સંસ્કૃતિવિધિ પૂરા થતા રાજના નોકરોએ પંડ્યાને તે જીવું મુલ્ય પૂછ્યું. પંડ્યાએ રૂપિયા નહિ લઈ એમ કહી મૌન પકડ્યું. માતા કહેવાથી નોકરોએ દળરના તોડા પંડ્યા પાસે મૂક્યા, પણ પંડ્યાએ જવાબ આપ્યો કે, ર. નહિ લઉં અને મને દાનમાં મળેલી ચીજ હું વેચવા માગતો નથી. એ ઉપરથી રાજને ધણી રીસ થઈ અને દુકામ કર્યો કે, બદમાસને બૂટ મારે અને પાતળી લઈ કાઢ પણ આપ્યા સિવાય જીને લઈ જ્યો; પરંતુ ધર્મોત્તર માએ પુત્રને કપકા આપ્યો અને પંડ્યાની આજ્ઞા સિવાય પુત્રવધુ નહિ લેવાની આજ્ઞા ફરમાવી. આથી રાજ પાછા દેશ પંડ્યા ને પંડ્યાને સમજવવા માંડ્યો. વળી કિંમત પણ વધી તે એટલે સુધી કે રાણીના સરીરપરના તમામ દાગીના અને ૧૦ દળર રૂપિયા રોકડા આપવાનું ફરમાન થયું; પરંતુ પંડ્યાજીના મનમાં તો રાણી વસી હતી, તેથી કોઈ રીતે સમજે નહિ. ગજારાઈ જઈ રાજ સાહેબે ફેમળાદના કમીનરને આજ્ઞા કરી. કમીનર પણ આ વાત મોઝાળી પૂજા કર્યો; પરંતુ આખરે પંડ્યાને કેદ કરી જેલમાં પૂર્યો. એક રાત કોટલીવથ થતાં પંડ્યાજી દેકાણે આવી ગયા અને સરીરના દાગીના તથા ર. ૧૦ દળર લેવાની દા પાડી. કમીનરે કહ્યું કે હવે માલની કિંમત જીતરી છે, તેથી હવે એટલું એ નહિ મળે. આખરે ૩ દિવસ કેદમાં રહ્યા પછી ઉવટે દળર ર. લેવા દા પાડી. તે પછી કમીનરે રાજ પાસેથી દળર ર. આપાવી રાણીને કબજે સોંપાવ્યો.

(“બેઝર્વામાન” ના તા. ૨૧-૨૨-૨૭ ના અંકમાંથી)

संस्कृत-विश्वकोश-प्रस्तावना

संस्कृत-विश्वकोश-प्रस्तावना

संस्कृत-विश्वकोश-प्रस्तावना

संस्कृत-विश्वकोश-प्रस्तावना

संस्कृत-विश्वकोश-प्रस्तावना

આશ્રમે-આશ્રમે પોતાની પામે ૧ વર્ષ ૫ મહિના આપાન કરાવે; ૨૫ થી ૧૦ દિવસનો અપાન નક્કી રાખે; અથવા અર્ધદિવસ આપાન નો એક દિવસનો કે જનનામાંથી પણ પોતાની પામે રાખે; નથી. ૪, ૮ માં આ આઠ પ્રકારોમાંથી એકથી બીજાને ઉચ્ચ કેદિતો કરી છે. તે ૫૧ મેં જે કે, આશ્રમે જનનામાંથી બહુ સંયમ રાખેલા ન હોય, પોતાના અપાનમાં ૧૦ દિવસ પોતાની પામે રાખવું, તેથી ૫૧ થી રાખવું એવું નહિ. વેદમન્યાયે તે આશ્રમે ૬૪૪ મુદ્દા કરીને ૪ સમય આદર્શ કરી રીધી છે. મનુ ૩, ૧૧૨ માં આપણનાં કર્તવ્ય બતાવતો. તેથી છે કે, તેણે સર્વે તેટલી આપણમાંથી પણ જોઈએનાં વિદ્યુત્ત્વ એવા તેનાં આદર્શ વચ્ચે કેદેશ એકમને નહિ, તેમજ મનથી કે કર્મથી બીજાને કોઈ પણ કરી કરેશો નહિ.

આશ્રમેની જવાબદારીનો પણ આ પ્રમંથે વિચાર કરવો જોઈએ. જનમહાજનમાં મનમાનનો પ્રચાર કરીને યાત્રી રક્ષાપત્રી, એ આશ્રમેનાં કર્તવ્ય છે. માત્ર આપણિમંડળ નહિ, પણ આપણાં દેશનાં આશ્રમોમાંથી અપરિચિત-પ્રાચીન માણસ પણ આશ્રમેનાં મનુ જોઈએ. તેમજ મનુએ અ. ૧૦, ૨ માં કહ્યું છે કે:—

સર્વેષાં પ્રાક્ષણો વિદ્યાઽદ્યુપાવાન્ યથાવિધિ ।

પ્રમુપાદિતરેમ્યથ સ્વયં ધિવ તથા મયેન્ ॥

યોઽન્નધિત્ય દ્વિજો વેદમન્યથ કુરુને શ્રમમ્ ।

સર્જીવન્નેવ શુદ્રત્વમાશુગચ્છતિ સાન્વયઃ ॥

અર્થાત-આશ્રમે સર્વે વર્ગોની આશ્રવિકાના ઉપાયો જાણીને તેમને બતાવવા જોઈએ અને એવે પોતાના કર્તવ્યમાં તત્પર રહેવું જોઈએ. મનુ ૧-૮૮માં આપણનાં કર્તવ્ય—

અધ્યાપનમપ્યયનં યજનં યાજનં તથા ।

દાનં પ્રતિગ્રહધર્મ્યં પ્રાક્ષણાનામકલ્પયન્ ॥

આ પ્રકારથી બતાવેલાં છે. તેમાં અભ્યુત્-અભ્યાસ, સાત્રો સાંસજવા-સંભળાવવા, વન કરવા-કરવાવા, દાન દેવું અને જરૂર પડતાં ચાકુંક દાન લેવું, એ બધા ઉદ્દેશ્ય કરેલાં છે. સમાજમાં જાનના નાશ અને અજ્ઞાનનો વધારો થાય, ધર્મનો નાશ અને અધર્મનો ફેલાવો થાય, તે તે બધાની જવાબદારી ધણે આને આશ્રમેને માથે છે. આશ્રમેની જવાબદારી ખ્યાનમાં રાખીને જ મનુ મહારાજે અધ્યાય ૮, શ્લોક ૩૩૩, ૩૩૮માં કહ્યું છે કે, શુદ્રને ચોરીને માટે ૮ રૂપીઆ દંડ થાય ત્યાં વૈષ્યને ૧૬ રૂપીઆ, ક્ષત્રિયને ૩૨ રૂપીઆ અને બ્રાહ્મણને ૬૪, ૧૦૦ અથવા ૧૨૮ રૂપીઆ દંડ કરવો જોઈએ; કેમકે તેણે જાનમુપાવન દોષા બતાવેલાં પાપકર્મ કરેલું છે.

આ જનના પ્રકારથી ૨૫૪ જણાય છે કે, આશ્રમેની પ્રતિષ્ઠા સૌથી વધારે હોવી જોઈએ. આ પ્રમાણે જ્યાં ધર્મસાત્રોએ કહ્યું છે, ત્યાં તેમનું જીવન અત્યંત સાદું અને કંઈક તપસ્યાપૂર્ણ બતાવેલું છે અને સાથે સાથે સૌથી વધારે જવાબદારી તેમને માથે નાખી છે. તે પ્રમાણે નહિ સમજવાથી તેઓ ઉચ્ચ પદધરથી બ્રહ્મ થાય છે-અર્થાત્ ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે સૌથી વધારે પાપ અને દંડના ભાગીદાર થાય છે.

હવે આશ્રમેનાં ચુલો ઉપર અત્રે થોડું માત્રીય દષ્ટિએ વિવેચન કરીશું. શુદ્ધીતિસાર અ. ૧, શ્લોક ૪૦ માં—

ઘ્રાનકર્મવાસનાભિર્દેવતારાધને રતઃ ।

ઘ્રાન્તો દાન્તો દયાલુય પ્રાક્ષણય ગુર્ણઃ કૃતઃ ॥

આ પ્રમાણે કહ્યું છે તેનું તાત્પર્ય એ છે કે, જે પુરુષ જ્ઞાન, કર્મ અને ઉપાસનાદ્વારા પરમેશ્વર અને બીજા જાતીઓની પૂજામાં તત્પર રહે છે, જે જ્ઞાન, સવચ્છ અને દયાળુ છે, તે શ્રમ-

છે. જેમ સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્તિની સેવા કરે છે, તેમ યથાર્થ સંધ્યોપાસકને અભ્યુદયપ્રાપ્તિ પણ આનાયોગે જ થાય છે. સંધ્યોપાસનામાં ચિત્તશુદ્ધિને અર્થે અનેક શક્તિઓનો વિનિયોગ યોગ્ય થયેલો છે. માર્ગન, અધમર્ષણાદિમાં ભાવનાશક્તિ, ગાયત્રીજપ, અર્ધપ્રદાનાદિમાં મંત્રશક્તિ, આત્મમન, ભસ્મચારણાદિમાં દ્રવ્યશક્તિ અને પ્રાણુયામાદિકમાં ક્રિયાશક્તિનો વિનિયોગ વિશેષ રૂપે કરી સાધ્યની સિદ્ધિ કરવાની યોગ્યતા એ પુણ્યકર્મમાં સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. આ બધા આયામયોગે અપૂર્વ શક્તિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. આવા નિત્ય નિયમથી એક પ્રકારની આત્મશ્રદ્ધા અને પ્રશુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે.

આ સમયમાં ધાર્મિક ક્રિયાઓ તરફ ઉપેક્ષા વા આક્ષેપો થાય છે, પ્રતિકૂળતા જણાય છે; નથાપિ ઉપનયન સંસ્કારવાળા સર્વ કિન્નેએ શિષ્યાસૂત્ર અને સંધ્યાનું રહસ્ય સમજી પોતાના પરમદિનમાં ઉચ્ચક્રિય થવું ધટે છે. ભારતને સારૂ આ સંધ્યાનો સમય છે. સંધ્યોપાસના એ આશ્લેષનું પરમ યોગ છે અને આદર્શ આશ્લેષો એ દેશનું દૈવત છે. એવા આશ્લેષો સ્વાભાવિક રીતે જ આશ્લેષો અને અપ્રાશ્લેષો સર્વથી પૂજ્ય છે; પણ એ આદર્શ મહાન છે, એમાં વિશ્વાસ-પરાયણતાને, સન્માનદોષધનને, અર્થચોટુપનાને અવકાશ નથી. “આશ્લેષુનો દેહ ક્ષુદ્ર કામનાઓને અર્થ નથી” એમ વેદવ્યાસ પોતાની સમાધિભાષામાં કહે છે અને લગવાન મનુ તેના ઉત્તરાર્થનો જ જાણે ઉદ્ધેય કરતા હોય તેમ કહે છે:-

સ હિ ધર્માર્થમુત્પન્નો બ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ।

આ પરમ સાધ્યને અર્થે સંધ્યોપાસના કરવી એ શું બહુ છે? અને સંધ્યાની ઉપાસના-પ્રયોગ કરનારને અભિવિદ્યાનું દર્શન કરાવશે, એવી આપત્તનો તેમજ અનુભવ સાક્ષી તો પૂરે છે.

(“ચિત્રમય જગત” ના સપ્ટેમ્બર ૧૯૨૫ ના અંકમાં લેખક રા. “વસંત”)

૩૫-વિજ્યા-દશમીની વિશેષતા શું છે ?

કેમ? પણ જાતિના તહેવારો એ તેના જાતીય જીવનના પ્રદર્શક હોય છે. એ તહેવારોદ્ધારા જાતીય જીવન ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે અને તેને સ્થિર કરવામાં આવે છે. જે માણસ દિંદુ-જાતીયતાની અસ્થિતા ઉપર વિશ્વાસ નથી રાખતો, તે જે દિંદુઓના જાતીય તહેવારો તરફ ખ્યાન આપે તો તરતજ તેને જણાઈ રહે કે આ તહેવારો દિંદુઓને એક જાતિતરીકે કેવી રીતે ભેગાર કરે છે.

આપણા જાતીય તહેવારોમાં વિજ્યાદશમીનો તહેવાર મુખ્ય મનાયો છે અને જ્યાં પણ દિંદુ-જાતિનો કેમ? પણ અમ્મી મોહુડ છે, ત્યાં તે તે દિવસે પોતાના હૃદયમાં ઉન્નતાસ અનુભવે છે. કેટલાં ખાસ સમયે સૌના હૃદયમાં એકજ ભાવ ઉત્પન્ન થવામાં જ જાતીયતાનું યોગ રહેલું છે. આપણે જે દિવસનું છે કે, આ જાત ઉત્પન્ન થવાનું કારણ શું છે? એ યોગ્યજ છે કે, મયાદા પુરોહિતમ વાગવાન સમયસંજ્ઞતા જીવનનો સમય જતાં તે દિવસે દિંદુજાતિની સમગ્ર ખરો થઈ જાય છે. આ જાતના સમયે તેણે કિન્ન અને આપણે માટે સાચા આદર્શની ગરજ સારનાર હોય, તેપણે મારા ખ્યાલ પ્રમાણે તે તહેવાર એટલાજ કારણથી આટલો બધો મહાન તહેવાર થોડ શકાય નહિ. આ તહેવારના સમયે એક વિશેષ ઉડી આવત હોય જાય છે. તે એ કે, તે દિવસે જાત-જાતે જાતનારો જાતીય આચાર વર્તમાને લોકતા રાખતે દશાઓ અને લોકમાં આર્ચનાજાતી રસાવતા કરી, જાતના સમયસંજ્ઞતા જીવનમાં અનિવાર્ય દૃષ્ટિએ વિશેષ મહત્ત્વની વાત એ છે કે, તેણે સર્વજનિતા એક સર્વથી પરીજાત સમગ્રજ દશા, કે જેમણે ઉત્તરભારતથી ઉતરી આવી રિષ્ટ સમયે એવાંજીને દલિતની જાતિઓમાં આર્ચ સમ્પન્નતા પ્રચાર કર્યો. તેમના લોક-વિશ્વવર્થી આર્ચનાવિદા હૃદયમાં વિશેષ અને આત્મદત્તી એવી શક્તિ ઉડી કે સમગ્ર જાતિએ તે દિવસને જાતે માટે એક વાર્ષિક તહેવાર બનાવી દીધો. લોક-વિજ્યાથી આર્ચનાતિમાં એક એવી

કામિ પોતા કામ કે રંગીને મેલો દિવો મહાભારતના અથવા રાધાએ માં જાને વની મહાભારતે
અમરને રવધે સમુદ્રની પાદ જાને માંમ દેવર વિજય ન કરો દેવર તે કિંતવડોય, જાવા,
અમાવા અને અમાવા વગેરે દેવતામાં આરંભમાં અને અર્ધસુવરના કેળાવી અર્ધઅર્ધન દલી; તેથી
વિજયપદસમીનો તહેવાર દિગ્દુલનિનો નેના ભટાર કેળાવવા આભાજનનું સ્વરણ કરાને છે. આ જાની
આપણી પતિન અરુધા નો જામે! આપણે જાણે નો જામ એમજ સમજ નેના જાને કે,
સમુદ્રમાં રાં પિરેજ જાવાથી ધર્મજાલ થઈ જાને યામે! દારણ એજ છે કે, આપણે એટલા
પતિન કાં અમા દીમે કે આવા અદાન જાનીવ તહેવારના અદનવને પણ જુદી અથા યામે,
આપણે આ તહેવાર આપણાં આ-પુરુષ અને જાગણે નો કેળાવે જાને માત્ર સમજમન અને
એક-નમાદાનુંજ માપન જાની મને છે, આપણાં જાણે દાશમા અને પૂજના ભાગેજ આપણા
તહેવારમાં આજા જાનીવ પ્રેમની સ્વદિશિ દેવજન કરી યજ્ઞના નથી. આપણે જાને પતિન જાની
સારે માથે આપણા જાનીવ તહેવારને પણ પતિન જાનીવી દીપા છે !

વધારે શું જામું કે દુઃકાર પામે એજ વરદાન મામું જુ છે, વિજયપદસમીના તહેવારને
દિવમે દિગ્દુલનિમાં તહેવારથી અગ્નિ-પ્રેમ ઉત્પન્ન થામે; આપણે પ્રત્યેક દિગ્દુને પ્રતે તેદતો
નીચ જાનિને દેવ, તોપણ તેને આપણે આપણે આજ સમજમે અને તહેવારથી જાનીવ તહે-
વારના મદરવની આપના કરીમે.

(‘દિગ્દુપ’ના વિજયાક્રમાંથી જાનદિન, તેજક-તેવારવરપ ભાગ વરમાનદંષ્ટ એમ. એ.)

૩૬-વિજયે

સ્વાગત મૌ! સ્વાગત વિજયે!!

નિજ ગંભીર-નિનાદ-વિજય સે કર કે કમ્પિત દેશ,
દો કોપિત ખુલવા કે દમ સે કાયરના કા વેશ. સ્વાગત૦

એવા નિજ મોરવ સજ દમને દો વિદ્યાસ-આધીન,
યદ વિદ્યાસ-પ્રિયતા વિનષ્ટ કર ભર ઉત્સાહ નવીન. સ્વાગત૦

કાયર જન કી ભાંતિ મુક દો સદને અસાચાર,
ભર દેશકિ માતુ! કર પાયેં દુષ્ટોં કા પ્રનિકાર. સ્વાગત૦

તવ દુઃકાર કર સકે દમમે નવ-જીવન સંચાર,
દો અર્થે સ્વદેશ-વેદીપર મરને કા તૈયાર. સ્વાગત૦

(‘દિગ્દુપ’ના વિજયાક્રમાંથી.)

૩૭-દશરા અથવા દશહરા એટલે ?

પ્રાચીનકાળમાં ચારે વર્ષોને માટે ને રીતે જુદા જુદા વ્યવસાયો નક્કી કરેલા હતા, જેમકે
આદ્યજ્યોને માટે પદન-પાદન, શત્રિયોને માટે રક્ષણ-પાવન, વૈશ્યોને માટે વેપાર અને યદોને માટે
સેવા, તેજ પ્રમાણે પ્રત્યેક વર્ષને યોગપોતાની પ્રધાનતા દર્શાવવાનો અવસર મળે, એવા ઉદ્દેશથી
વર્ષની અંદર ચાર મોટા મોટા તહેવારો નક્કી કરવામાં આવ્યા હોય તેમ જાણાય છે. રક્ષાબંધન
(પૂર્ણિમા) એ આદ્યજ્યોના મુખ્ય તહેવાર છે; દશરા શત્રિયોનો; દીવાળી વૈશ્યોનો અને હોળી યદોનો.
તેમાંથી ત્રણ તહેવારોનાં નામોના અર્થ તો સહેજે સમજાય છે, પરંતુ ચોથા દશરાનો અર્થ સ્પષ્ટ

થતો નથી. રીંવા રાત્રીના ગેઝેટિયર-લેખકે દેશી શબ્દોની 'ઝોસરી' માં નીચે પ્રમાણેની નોંધ આપી છે:—

દશેરાનો અર્થ દશ (પાપ) હરણ કરનાર થાય છે. તે આસો શુદ્ધ ૧૦ ને દિવસે આવે છે અને રાજપૂત તથા મરાઠાઓનો ખાસ તહેવાર ગણાય છે. રાગે દુર્ગાની પૂજા કરીને રાવણસાથે યુદ્ધ કરવાને દશમને દિવસે પ્રયાણ કર્યું હતું અને તેજ દિવસે વિજય મળવાથી તેનું નામ વિજયા-દશમી પડ્યું છે. આ તહેવાર વર્ષાઋતુનો અંત દર્શાવે છે. તે દિવસથીજ ક્ષત્રિયો વિજય-પ્રસ્થાન કરતા હતા. આ ઉપરથી વિજયાદશમીનો અર્થ તો બરાબર સમજી શકાય છે; પરંતુ દશેરાનો અર્થ તો તેમ છતાંયે સ્પષ્ટ થતો નથી. એવાં ક્યાં દશ પાપો હતાં કે જેનું આ અવસરે હરણ થાય છે; તે પણ સમજાતું નથી. એ ઉપરથી લાગે છે કે, પ્રાચીનકાળમાં એ દશ પાપ એટલાં જાહેર હશે કે જેમને ગણાવવાની જરૂર નહિ પડતી હોય, જેમ વર્તમાન સમયમાં આતુર્વાચ્ય કહેવાથી આહ્વાણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્રને ગણાવવાની જરૂર પડતી નથી. પ્રાચીન શાસનોમાં “દશાપરાધ” નો ઉલ્લેખ કરેલો છે, પરંતુ ક્યાંય તે દશ અપરાધોનાં નામ લખેલાં જણાતાં નથી. અસમત, કાશીનાથ ઉપાધ્યાયના ધર્મસિંધુસારમાં નીચે લખેલા શ્લોકો મળી આવે છે:—

અદત્તાનામુપાદાનં હિંસા ચવાવધાનતઃ ।
 પરદારોપસેવા ચ કાર્યિકં ત્રિવિધં સ્મૃતં ॥
 પારુણ્યમનૃતં ચૈવ પૈશુન્યં ચાપિ સર્વશઃ ।
 અસમ્વદ્ધ પ્રલાપશ્ચ વાઙ્મયં સ્યાચ્ચતુર્વિધં ॥
 પરદ્રવ્યેષ્વભિધ્યાનં મનસાનિષ્ઠચિન્તનમ્ ।
 વિતથામિનિવેશશ્ચ માનસં ત્રિવિધં સ્મૃતમ્ ॥
 એતાનિ દશ પાપાનિ હર ત્વં મમ જાહ્નવી ।
 દશપાપહરા યસ્માત્તસ્યાદશહરાં સ્મૃતા ॥

અર્થાત-ચોરી, હત્યા અને પરસ્ત્રીગમન, એ ત્રણ શારીરિક પાપ છે. કટુવચન, જૂઠું, નિંદા અને મિથ્યાપ્રલાપ, એ ચાર વાચિક પાપ કહેવાય છે. બીજાના ધનનો લોભ, અનિષ્ટનું ચિંતન અને અસત્યની હદ, એ ત્રણ માનસિક પાપ છે. આ દશ પાપો છે. હે ગંગા! તું આ દશ પાપોને હરી લે છે, તેથી દશેરા-દશહરા કહેવાય છે. આજ પ્રમાણે વાગ્મદેવના અષ્ટાંગ હૃદયમાં લખ્યું છે કે:—

હિંસાસ્તેયાન્યથા કામમપૈશુન્યં પરુપાનૃતે ।
 સંભિન્નાલાપ વ્યાપાદમભિધ્યાદગ્નિર્ધર્મગ્વપર્યયમ્ ॥
 પાર્પ કર્મેતિ દશધા કાયવાઙ્ માનસૈસ્ત્યજેત્ ॥

આમાં પણ ઉપર જણાવાયેલાંજ દશ પાપ વર્ણવેલાં છે. જેઠ માસમાં પણ એક દશેરા-દશહરા આવે છે, તે વખતે ગંગામાં સ્નાન કરવાથી દશે પાપ નાશ પામે છે.

(‘લિંદુપંચ’ ના વિજયાંકમાંના રાયબદાદર હીરાલાલના લેખ ઉપરથી અનૂદિત)

૨૮-હા ! મૈયા ચંડિકે !

હે માતા ! આ (દિ'દુ સંતાનો) છતીને શું કરશે ? કાશીઓની પેઠે સંજ્યામાં ખાલીસ કરેડ તો શું પશુ ખાલીસ અજન્મ હોય, તોપણ શું કરી સકવાના દત્તા ! હે મૌરિ ! તારા અનન્ય ભક્ત શ્રીરામે એકલાએ દુર્લભ રાક્ષસવંસનો નાશ કરી નાખ્યો દત્તા. હે માયા ! ગળ્યા-ગાંઠયા થોડાક રાજપૂતોનેજ સાથમાં લઇને આર્ષકુળેસરી મદારાણા પ્રતાપે સત્તાટ અઠગરોનો નાકે દમ આણી દીધો દત્તા. હે દેવિ ! એકલા શુરુ ગોવિંદે, એકલા બાછરાવે અને વીર વેરાગીએ પશુ એકલાએજ આર્ષધર્મની રક્ષા કરી દત્તા. દેશનો ઉદ્ધાર તો લક્ષ્મીનાથ અને પદ્મિની જેની વીર્યમતાએ કરશે કે આ વિપત્તિ પુતળીઓ ! આ તીકનાં રાજાંથી તો ધરતીનો ભારજ વધવાનો ! આ પાપીઓથી તો પૃથ્વી દબાતીજ ચાત્રવાની ! જે બજઅમતો માતાને ખાનર કાંઈ પણ સંતોન બોગ નથી આપી સકતા, તેમના આસિચ્છાસથી તો દેશનું વાનાવરણ ચંડુજ થયા કરવાનું ! તેથી ઓ ભૈરવિ ! આપની કાનિકારિણી કાઠમેને તરતજ મોકલો કે જેથી તેઓ દેશમાથી એવાં તેવાં માનવોનો ભાર ઉતારી નાખે ! હે માતા ! વાર શું એટલાજ મારે કરો છે કે, તેમને તરકમાં પશુ જગ્યા મળે તેમ નથી !

દિ'દુઓ ! જુઓ, નભોમંડળમાં વિષ્ણવ મચી રહ્યો છે; જુઓ, પ્રથમકારી મદાભય'કર કાળ ચાલ્યો આવે છે, રાક્ષસી રક્ત-પિપાસા ખાકે-ખાકે કરતી ધસી આવે છે, તોપો વિનાયક ગોળાઓ ફેંકી રહી છે, અશાંતિની પ્રખર જ્વાળાઓ ભડભડ સળગી રહી છે, દશે દિશાઓ કપી રહી છે, અલાંદનો કલિપંડ કપી રહ્યો છે !!! તમારામાંથી કેાઇપણ દુર્ગતિનાશિની દુર્ગમિયાનું આવાહન કરનારો છે ! શું કેાઇ દૈત્ય-મુંડોની આદૃતિ આપનારો ગ્રાધવેદ છે ! શું કેાઇ લક્ષ્મણની પેઠે મૌઢ, વર્ગે અખંડ પ્રહાયર્થે ધારણ કરનાર આર્ષપુત્ર છે ! શું કેાઈ રણકંઠણ અને લોહ-કવચ ધારણ કરનાર પેષા છે ! શું કેાઇ દેશોદ્ધારને કાળે મૃત્યુરૂપી પ્રિયંભાને આભિંગન કરશે ! શું કેાઇ દુઃખીઓના દાદાકાર અને કરણ આકંઠ સાંભળીને હૃદયમાં જ્વાળાંરૂપી માળા પહેરવાને તૈયાર છે ! શું કેાઇ "જનની જન્મભૂમિ" નો અભયનિનાદ અજવનારો છે !

('દિ'દુપંચ' ના વિજયકંઠમાંથી અનંદિત)

૨૯-શ્રીશક્તિ-પૂજા

જ્યો કદશી કે પાન મેં, પાન પાન મેં પાન; ત્યો પંડિત કી ખાત મેં, ખાત ખાત મેં ખાત.

જે સમયે ભારતના પ્રાચીન આર્ષ પિદ્ધાનોનો જ્ઞાનવિજ્ઞાનનો સ્વર્ગ ભારતના દિનરૂપી આકાશમાં મધ્યવર્તી દત્તા, તે વખતે તેમણે તેમનાં બાપી સંતાનોના-અમે વર્તમાન સિખા-સુતધારી ભારતવાસીઓના કંવાણને મારે જે જે રીત-રિવાજ ચાતુ કરાખ્યા દત્તા, તે રહેક પ્રકારનાં કંવાણપ્રદ સિદ્ધજીથી એાનગ્રીત દત્તા અને છે પશુ ખરા. તેમના અન્યાન્ય સિદ્ધજી-પૂર્ણ રીતરિવાજોમાં ચારીત્ર સકિપૂજા એ પણ મદતરની વસ્તુ છે. મદાબદ અને દુઃખની વાત છે કે, દાશમાં આપણે ભારતવાસીઓ સકિપૂજનના બાહ્યસ્વરૂપ અગમજન અટકી જઈએ છીએ અને તેની અંદર ભરેલા અમૃતગુથી પડેાચીને તેનું પાન કરવાની કદ કાળજી કરના નથી. સકિપૂજામાં આપણેમારે જે અમૃત ભરેલું છે, તેના ઉપેચા કરવાયોગ આપણી-વર્તમાન સિખાસુતધારીઓની-દાશમાં આવી દુર્લભા થઈ રહી છે, કે જ્યાં જ્યાં આપણા ભાઈભાડુ-ઓ, માનવો અને બહેનોને પશુરિવાજો માણેના અપમાનિત અને કલ્પિત થયા હશે છે આપણા પૂર્વજોમાં પરમુગમજ અને અર્ધસા પુરોગમમ ધ્યાનમચ્છ એ નામ કે જેમણે પેનાનાજ આદ્યજગદી પોનાના પ્રિયજનોનું અરધ્યાણ કરવાયગ્યા મે.દત્તે દા નાન-મદાગમનોને પશુ પશુ

ભેગા કરી દીધા હતા. તેઓ શક્તિના અદ્વિતીય પૂજારી હતા, શક્તિની હરદમેશ આરાધના કરીને તેમણે તેની પાસેથી પૂર્ણ-વરદાન પ્રાપ્ત કરી લીધાં હતાં. તેઓ આપણી પેઢે વર્ષમાં એક વાર શક્તિના પ્રતિનિધિની બાહ્યપૂજા કરીને ચૂપ થઈ જતા ન હતા. તેઓ હરદમેશ શક્તિની પૂજા કર્યા કરતા હતા અને પૂજા કરતી વખતે એ વાતને નહોતા બૂઝતા કે, આ સંસારમાં શક્તિહીન રહેવું, એના જેવું બુંદુ બીજું કોઈ પાપ નથી. તેથી પ્રત્યેક સુખ માનવે દમેશાં શક્તિશાળી રહેવું જોઈએ. તેઓ નિમ્નલિખિત મતનું મનન અને જપ કર્યા કરતા હતા કે:-

શક્તિહીનં તુ નિંદ્યં સ્થાત્ વસ્તુમાત્રં-ચરાચરમ્ ।

અતઃ શક્તિઃ સદા સેવ્યા વિદ્વાદ્ભિઃ કૃતનિશ્ચયૈઃ ॥ (દેવી ભાગવત)

શરદ્ઋતુમાં શક્તિની પૂજા કરવાને માટે શક્તિની જે પ્રતિમા બનાવાય છે, જેમાં શક્તિની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરીને આપણે શક્તિની પૂજા કરીએ છીએ; તેના હાથમાં જે અનેક પ્રકારનાં અસ્ત્ર, શસ્ત્ર અને આયુધ આપવામાં આવે છે, તેની કલ્પનાના મૂળમાં આપણા પૂર્વજોએ એવું તો ઠાંસી ઠાંસીને શિક્ષણ લેરેલું છે કે જેમ કેળવના પાને પાનની અંદર પાન લેરેલાં હોય છે; તેમ દુર્ગાતિનાશિની દુર્ગાના અનેક હાથોમાં અનેક પ્રકારનાં આયુધોનો સંગ્રહ એજ વાતની ધોપણા કર્યો કરે છે. તેના પૂજક ભક્તો પોતપોતાની વ્યક્તિગત શક્તિ ઉપર વિશ્વાસ કરીને કદી પણ શત્રુઓની સામે જાય નહિ. જ્યારે પણ તેમને શત્રુઓ ઉપર હુમલો કરવો હોય અથવા હુમલો કરનારા શત્રુઓથી પોતાનું રક્ષણ કરીને તેમના દાંત ખાટા કરી નાખવા હોય, ત્યારે તેઓ ભગવતી મહિમા-સુરમર્દિનીની પેઢે પોતાની સઘળી શક્તિને સંઘરૂંપે એકત્ર કરીને તેની સકાયતાથી આત્મરક્ષણ અને શત્રુ ઉપર વિજય મેળવ્યા કરે. આવું શિક્ષણ આપવા માટેજ આપણા પૂર્વજોએ શુંભ-નિ-શુંભ-મદ્મર્દિની ભગવતીની પૂજાનો પ્રચાર કર્યો હતો. આપણા પૂર્વજોને એજ આશા હતી કે, તેમના વારસ-આપણે-પણ, તેમણે સમજાવેલી વાતનો મર્મ સમજીને આત્મરક્ષણના ઉદ્દેશથી ભગવતી શક્તિની હરદમેશ આરાધના કરતા રહીશું; પણ હાય ! - અમે તો તેમની બતાવેલી બાબતોને વિદાય આપીને અમારેજ હાથે અમારો ધાત કર્યો છે. હજી પણ જો આપણે આપણી દુર્દશા જોઈને આપણા પૂર્વજોની ચતુરાઈને સમજી જઈએ અને આપણું કલ્યાણ કરનારી શક્તિ-દેવીના પૂજક બનીએ, તો હજી પણ કંઈ બાજી છેક બગરી ગઈ નથી. આ વર્ષે ભગવતી કાળીની પોડશોપચારથી પૂજા કરીને આપણે દર થઈને આપણા આત્મબળને સંઘવું રૂપ આપવાનો નિશ્ચય કરીને તે માટે પ્રયત્ન આદરીએ તો આપણે સંપૂર્ણ શક્તિવાન થઈને સુખી થઈ શકીએ તેમ છીએ.

(‘હિંદુપંચ’ ના વિજયાંકમાંના પાંડિત ગંગાપ્રસાદજી અગ્રિહોત્રીના લેખપરથી અનૂદિત.)

૪૦-દેવીરૂપે શક્તિ-પૂજન

સામાન્ય રીતે હિંદુઓ વર્ષમાં કેટલીયે વાર અને કેટલેય પ્રકારે શક્તિ-પૂજા તો કરે છેજ; પરંતુ વસંતઋતુમાં વાસંતી પૂજા અને શરદ્ઋતુમાં શારદીય દુર્ગાપૂજા ધણી કાળથી ભારે ધામધૂમપૂર્વક ઉજવાય છે. કહેવાય છે કે, ભગવતી આઘાશક્તિને પ્રસન્ન કરવા માટે રાવણે વસંતઋતુમાં તેમની પોડશોપચારથી પૂજા કરી હતી અને ભગવાન રામચંદ્રજીએ શરદ્ઋતુમાં શારદીય પૂજા કરી હતી; તેથી તેવું મહત્ત્વ વળી વિશેષ મનાય છે અને ભારતવર્ષમાં હાલ ભગલગ બધેજ ભિન્ન ભિન્ન નામોથી દેવીનું પૂજન થાય છે. પશ્ચિમભારતમાં નવરાત્ર, ગુજરાતમાં રૂદ્રાષ્ટી, દક્ષિણમાં અગ્નિકા, કાશ્મીરમાં અબ્બા, આસામ અને બંગાલમાં દુર્ગોત્સવ તથા બિહારમાં દેવી વગેરે લુદે લુદે સ્વરૂપે દેવી-પૂજન થાય છે. ક્યાંક ક્યાંક દેવીપૂજનને કલ્યાણીપૂજન પણ કહે છે. આ રીતે હિમાલયથી તે કન્યાકુમારીસુધી, આસામથી ભારતની પશ્ચિમ સીમાપર્યંત, સર્વત્ર આ અવસરે ભગવતી આઘા શક્તિની પૂજા થાય છે.

દેવી-પૂજની પદ્ધતિ આ દેશમાં કેટલા સમયથી ચાલતી આવી છે, તે કહી શકવું અશક્ય છે. પણ કદીને ભારતની આદિસમ્રાજ્યાના મુગથીજ અહીં શક્તિ-પૂજની પ્રથા ચાલી આવી છે. માલમાં પુરાતત્ત્વવેત્તાઓને માલૂમ પડ્યું છે કે; ભારતની અંદર તેમજ બહાર જાપાન, ચીન, કંબોડિયા આદિ દેશોમાં પણ પ્રાચીનકાળમાં દેવી-પૂજા પ્રચલિત હતી. એ દેશોના લોકો દેવીને ૭૦૦૦ છુદ્દોની માતા માનતા હતા. ક્યાંક ક્યાંક જુદદેવની પ્રતિમાની સાથે સાથે દેવી-મૂર્તિ પણ બનેલા આપે છે.

ઝાએદના દેવીકુચન ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે, ક્યાંક ક્યાંક આવા શક્તિને અગ્નિસ્વરૂપ માન્યાં છે. વળી તેતિરીય બ્રાહ્મણમાં પણ કુર્મા અને રતોત્તનો ઉલ્લેખ કરેલો છે. શતપથ બ્રાહ્મણમાં લખ્યું છે કે, પ્રભુપતિ દશે બધાં જાતેક યજ્ઞો કર્યાં હતા, ત્યાં 'વાર્વતી-દદા' નામનો યજ્ઞ પણ કર્યો હતો. ઝાએદના દ્વિતીય મંડળની ૨૭ મી ઋચામાં લખ્યું છે કે, પ્રભુપતિએ 'દશતનય' નામની એક વેદી બનાવી રાખી હતી. સારગાદ વળી શતપથ બ્રાહ્મણમાં જોઈએ છીએ કે; તે વેદી ઉપર એક સુવર્ણમયી પદ્માત્મ પ્રતિમાની પ્રતિષ્ઠા કરતા હતા. આ પ્રતિમાને 'હવ્યવાદની'ની પ્રતિમા કહેતા હતા. આ પ્રતિમાની ગારે બાલુએ બોળાં કેટલાંક નાનાં મોટાં દેવ-દેવતાઓની પ્રતિષ્ઠા કરી હતી. એક બળવાન દેવતા વેદીનું રક્ષણ કરતા હતા, એક ચતુર્ભુજ દેવી હોમ વગેરે પ્રદક્ષ કરતી હતી, એક દેવી 'ધનકંઠારણુ' રક્ષણ કરતી હતી અને એક દેવી જ્ઞાનદીપક લઈને ઉભી રહેતી હતી.

હાલની કુર્મા-પ્રતિમાની સાથે ઉપલા વર્ણનનું 'દક્ષિણ' મળતાપણું છે. સામવેદમાં કુર્મા-પૂજના ને મંત્રો મળી આવે છે, તેમાં કુર્માનું નામ પણ આવ્યું છે. વૈદિક સાહિત્યમાં મળી આવતાં અનેક પ્રમાણો ઉપરથી જણાય છે કે, વેદોમાં આવા શક્તિને અગ્નિસ્વરૂપ માન્યાં છે.

મલુવેદમાં ૨૬ અને અગ્નિકાનાં નામ આવે છે અને તેઓ આકૃતિ પ્રદક્ષ કરતાં હતાં, એ વાત પણ મળી આવે છે. તેતિરીય આરવ્યકમાં તો વર્તમાનકાલીન કુર્માપ્રતિમાના બધામ ભાગો પહેલાં જોમના તેમ મળી આવે છે.

આ રીતે શોધ કરનાં માલૂમ પડે છે કે, ભારતવર્ષમાં શક્તિ-પૂજની પદ્ધતિ અત્યંત પ્રાચીન છે. હાલની પૂજાપદ્ધતિ ઉપરથી પણ જણાય છે કે, કુર્માપૂજની લગભગ જમી વિધિ વૈદિક રીતિ અનુસાર છે. હા, એ પણ બરાબર છે કે, જેમ મોટા મોટા રાજામંથોમાં પણ વખતો વખત પ્રક્ષિપ્ત વિધિઓ ઉમેરાયા છે, તેજ પ્રમાણે દેવીની વૈદિક પૂજા-પદ્ધતિમાં પણ ઘણાં પ્રક્ષિપ્ત ચણેલું છે; પરંતુ આવા શક્તિની, મંદામાયાની, પરબલ પરમાત્માની યોગમાયાની દેવીરૂપે પૂજા કરવાની પ્રથા અહીં ઘણા સમયથી પ્રચલિત છે.

આજે પણ જો આપણે સાચા મનથી, પૂર્ણ અંતઃકરણપૂર્વક જનનના કારણપૂ, સનાતની, મિત્રમયી, મદામાયા જગદંબિકાનું આવાહન કરીએ, આપણા બક્ષિપૂર્ણ અનુસંધાન જગદીશ્વર અંબાં ચંદાવવાનો સંકલ્પ કરીએ, આપણા હૃદયરૂપી પ્રયો માતાને ચરણે ચંદાવવાનો નિયમ કરીએ અને તેમનાં ચરણતળને આપણા હૃદયરૂપી અંજનથી સુશોભિત કરવાની પ્રતિજ્ઞા કરીએ, તો સર્વમંગલમયી માતા આપણી ઉપર અવકાશ રૂપા કરશે.

('દિ'કુપન' વિજ્ઞાપકના અગ્રણેષ ઉપરથી અનુદિન)

૪ છાત્રમંથાગણો પણ વાચનાર્થે થઈ ગયા અને પાંચે નામે અપન' પૂજા આપી મળે, ત્યારે દયાજી મહુ જનવાન રાજાચાર્યે પોતાનું અપન' જાળવવાનું મહાદેવને અપન'નું પૂજના કર્તે પ.લા ભારતવ સ્ત્રી-ઓને કહાર કરી દેતા એ અદ્વૈત દેવતા વિજ્ઞાનને વાચનાના અંતેક નુ.વ. ન. ૨૦૧ દ્યુતિયાન કર્યો છે તેમાં એક ભવાની-સુભા-વેત્તા છે. સરેન્તુ રાહિત્ય વર્ષેક દાવાવચ નથી દાલમાજ જગતની ભાગવત-અથવા દેવીભાગવતની નથી આવૃત્તિ નીકળી છે. ૧૦૦૦ નવમી આ રતોત્તમના દેશોક મોઠે અવાઈ સાથે અપાયા છે. તે અહીં પણ આ વાળી અપાડુ ૭



૪૧-નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ભવાનિ

ત્વમકસ્ત્વમાગિસ્ત્વમિદુસ્ત્વમાપસ્ત્વમાકાશભૂવાયવસ્ત્વં ચિદાત્મા ॥
 તદન્વો ન કથિત્પ્રકાશોઽસ્તિ સર્વં સદાનંદસંવિત્સ્વરૂપં તવેદમ્ ॥
 ગુરુસ્ત્વં શિવસ્ત્વં ચ શક્તિસ્ત્વમેવ ત્વમેવાસિ માતા પિતાસિ ત્વમેવ ॥
 ત્વમેવાસિ વિદ્યા ત્વમેવાસિ બુદ્ધિર્ગતિર્મે માતિર્દેવિ સર્વં ત્વમેવ ॥
 શ્રુતીનામગમ્યં સુવેદાગમાર્ધર્મહિન્નો ન જાનાતિ પારં તવેદમ્ ॥
 સ્તુતિં કર્તુમિચ્છામિ તે ત્વં મવાનિ ક્ષમસ્વેદમંવ પ્રમુગ્ધઃ કિલાહમ્ ॥
 શરણં વરણં સુકારુણ્યવર્ણં હિરણ્યોદરાઘૈરગમ્યેઽતિ પુણ્યે ॥
 ભવારણ્યર્માતં ચ માં પાહિ ભદ્રે નમસ્તે નમસ્તે નમસ્તે ભવાનિ ॥

ભાવાર્થ:-હે દેવિ! સૂર્ય, અગ્નિ, ચંદ્ર, જળ, આકાશ, પૃથ્વી, વાયુ અને વિદ્યા-ત્તદાદિ પણ તમેજ છે. આપની સત્તાસ્તુતિ વિના કાંઈ પણ પદાર્થ કે પ્રકાશ અસ્તિત્વ માંગ આવી શકે તેમ નથી. આથી આ સમગ્ર વિશ્વમાં જે કાંઈ પ્રાણી-પદાર્થ, વસ્તુ-સ્થિતિ કે પદ-પદાર્થ ઇત્યાદિ છે, તે આપતુંજ સદાનંદ સંવિત્ સ્વરૂપ છે.

હે દેવિ! મારા ગુરુ, મારું કલ્યાણ અને મારી શક્તિ પણ તમેજ છે. મારાં માતા અને પિતા પણ તમેજ છે. મારી વિદ્યા, બુદ્ધિ, મતિ અને ગતિ પણ તમેજ છે, એ-દશંજ નદિ પણ હે ભવાનિ! મારું સર્વસ્વ પણ તમેજ છે.

હે નિર્વેશ્વરી! શ્રુતિઓને પણ તમારા મદિમા અગમ્ય છે અને વેદશાસ્ત્રાદિ પણ તમારા મદિમાનો પાર પામી શકતાં નથી. તોપણ હે ભવાનિ! આવા અપાર મદિમાવાળાં આપની હું સ્તુતિ કરવા ઈચ્છું છું, તેને માટે આપ મને ક્ષમા કરજો. કેમકે હે અત્યંત ઐશ્વર્યોના અંબારસ્વરૂપ માત્ર અંગે! આપનો જરાતરા મદિમા અત્યંતથી પણ હું અત્યંત મુગ્ધ બની ગયો છું!

હે શરણ ગતવ્યસહ માતેશ્વરી! હે પરમ પૂજ્ય અને અત્યંત કરુણાપૂર્ણ પરમેશ્વરી! હે હિરણ્યમયોદિથી પણ અગમ્ય અને અત્યંત પવિત્ર એવાં કલ્યાણિ ભવાનિ! આ સં-ગ્રહરૂપી અમરૂપી ભગવાન થયેલા એવો હું આપને શરણ છું, મુજ દીન-દીનતું મારું સદાનું કેરું, આપને અતેજાનંદ તમસ્કાર છે. તમસ્કાર છે, તમસ્કાર છે.

(સમસ્ત કરુણાર્થકિરિતિ ભવાનિ-વજ્રગ-સ્તોત્રમાંથી)

રીતે ધણા વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ અર્થે આવતા.

ગામના સઘળા માણસોની એક સભા ભરાતી. તેમાં લોકહિતની ચર્ચા થતી હતી. આવી સભામાં ન્યાયનું કામ પણ થતું હતું. ચોર-લૂંટારાથી ગામનું રક્ષણ કરવાના હિપાયે પણ લેવાતા. ઘણા પ્રાચીન ગ્રંથોમાં આવી સભાઓની પ્રશંસા કરેલી છે. દરેક ગામમાં એક માણસ નીમવામાં આવતો, જે સભાની સદાનુભૂતિથી લોકહિતનાં કામો ઉપર દેખરેખ રાખતો. આવી સભાઓમાં ગરીબ કે ધનવાનનો કાંઈ ભેદ રખાતો ન હતો.

હાલની ગ્રામ્યપંચાયતો કે જિલ્લા બોર્ડોનાં જેવાં જલ્દે તેથી ચઢે એવાં મંડળો રચવાતાં. ગ્રામ્ય સભાની ખેટ નહીં કરવી; ધર્મશાળા, દેવમંદિર, સદાવ્રત, ખાગ છત્વાદિની સ્થાપના કરવી; દરિદ્ર અને અસહાય માણસોને સહાય કરવી અને કૃષિ, વાવ વગેરે ખોદાવવાં-એ આવાં મંડળોનાં મુખ્ય કાર્યો હતાં. આવાં મંડળો પાસે જમીન-સંપત્તિ રહેતી, ગ્રામવાસીઓ પાસેથી અમુક કર લેવામાં આવતો; તેમજ અપરાધી પાસેથી દંડ લઈ એ પછી રકમ તે મંડળને સોંપાતી અને તે મંડળદ્વારા નહીં કરેલાં સારાં કામોમાં તે રકમ વપરાતી.

આવાં જૂઠાં જૂઠાં મંડળોની દેખરેખ તે તે પ્રદેશની મહા સભાના સભ્યો રાખતા હતા. દેશના વૃદ્ધ અને અનુભવી પુરુષો એવી મહાસભામાં નિમાતા. બીજાં મંડળોના કેટલાક પ્રતિનિધિઓ સાથે મળી તેઓ મહાસભાનું કામ કરતા. આ સભામાં જૂદી જૂદી નાની સમિતિઓ નીમાતી અને તેમાં દાન, તળાવ, ખાગ, ન્યાય, ખેતી, ધાર્મિક કાર્યો વગેરે સંબંધી દરારો થતા હતા. આવી મહાસભાના સભ્યો ચુંટી કાઢવા માટે જૂદા જૂદા વિભાગ પાડવામાં આવતા હતા. જે માણસ તે વિભાગનો વતની હોય, વિદ્વાન હોય અને જેણે પોતાની સંપત્તિ માત્ર સાધુવૃત્તિથીજ મેળવી હોય, તેવા માણસને શોધી કાઢવામાં આવતો. આવા ધણા માણસો હોય તો દરેકનાં નામે ચિંત્રો આ લખીને દેવમંદિરમાં મંડળસમક્ષ એક ખાળક પાસે તેમાંથી એક ઉપડાવતા અને જે પ્રથમ આવે તેને સભ્યતરીકે મોકલતા.

આવી સભાઓ અને મંડળોને ગ્રંથ તરફથી દ્રવ્યાદિની સારી મદદ મળતી. પોતાને ગ્રિય હોય એવાં સારાં કામોમાં ખર્ચવાની ચરતે મોટી રકમો લોકો આપતા. મંદિરોમાં ખાળકોના ધાર્મિક અભ્યાસમાટે સારી વ્યવસ્થા હતી. આ ઉપરાંત મુસાફર, સાધુ-સંન્યાસી વગેરેના ભોજનમાટે, દેવની નિવૃત્તિમાટે તથા ઉત્સવોમાટે પણ સારી રકમ ખર્ચાતી. આમ દરેક રીતે લોકો પોતાનું જીવન ઉત્તર કરતા હતા. દેશ દેશના સાધુ-સંન્યાસીદ્વારા તેમજ જનશ્રુતિદ્વારા તેઓ આખા હિંદની ખબરો જાણતા હતા. ગામનાં ખાળકો બહાર વધારે અભ્યાસ કરી આવીને પોતાની વિદ્યાનો લાભ બીજાઓને આપતા હતા. (‘જ્ઞાનપ્રચાર’ના એક અંકમાં લેખક-રા. ચંદ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ.)

૪૩-વિદ્યાર્થીને લાયક ધર્મ

મારા વડાજી વિદ્યાર્થી બંધુઓ! આપણી ભારતભૂમિના ભવિષ્યના દેવતાઓ! આપણે કૃષિ અને કવો ધર્મ પાળવો જોઈએ? શું આપણે શિવધર્મ, કૈતવધર્મ, જુદધર્મ, મુસલમાની કે ખ્રિસ્તીધર્મ પાળવો જોઈએ? ના, ના. તે શબ્દોની સાથે તો ધર્મ શબ્દ શોભતો નથી. તેને તો આપણે પંથો કહી શકીએ. તે પંથો ખરેખર ઉત્તમ અને મુંદર છે, પરંતુ તે આપણને હાલની સ્થિતિમાં સ્વાર્થી બનાવે છે. તમે જોશો કે, એક પંથના બીજા પંથને વખોડતા કે પિછારતા હશે; આપણે એવો વિરોધ પેદા કરવાનો નથી. ભારે આપણે શું કરવું? હા, ભારે આપણે કવો ધર્મ પાળવો?

આપણે જોશો ધર્મ પાળવો જોઈએ કે જે ધર્મથી આપણા હિંદુભાઈઓ, મુસલમાનભાઈઓ, પારસીભાઈઓ અને ખ્રિસ્તીભાઈઓ આપણને પોતાના ગણે-જૂદા ના ગણે, કાઢનામાં વિરોધ પેદા કરવા નહિ; હુંકમાં સર્વ એકમત સમજે કે—

“હિંદુ-મુસલમાન-પારસી સર્વે ધર્મતણાં સૌ બાળ.”

ત્યારે તે ધર્મ કેવો દેવો નોંધ્યો? જનનશ્રમિશી કૃતાનનાં પ્રિય સુકોમળ સંગમિત પુષ્પો! નમે સર્વ જનનના ક્ષોભ કે, ધર્મ સંબંધેનો અર્થ પૂ-પારણ કરને, એવો છે. સમાજને પારણ કરે તે-અર્થ. ધારણાદર્શનમિત્યાદુષ્કર્મો ધારણતિ પ્રજ્ઞાના આ તેનો બદોલો, ઉડો અર્થ દુઃકામા અથવા સાધારણ સન્દર્ભો કહીએ તો "પડનાં પારે ને પાપમાં ધર્મ તેનું છે નામ." આ ધર્મ સંબંધના અર્થ થયા.

તેવે વચ્ચે કું એક વાન કહેવા માયું છું. કેહને કદાચ એમ લાગશે કે, પંથોનું કું બોલાયું; પરંતુ કાઈ પણ પંથ આપણને અધર્મને માર્ગે જવા સૂચવતો નથી. શું બાધબદ્ધ એમ કહે છે કે ગોરી કરો! ના. તે તો તેની દર પ્રતિમામાં કહે છે કે "નું ગોરી કરતો મા." ત્યારે શું કુગન એમ કહે છે કે, જુદું બોલો! ના, ના. હજાર મદમદ સાહેબ (સંઆંસં) ખારા ખાર દહને કહે છે કે "તે મારો મુસલમાન નથી, પણ દુરમન કાદર છે કે ને અસત્ય બોલે છે તે વચનબંધ કરે છે."

આ બીજા પંથના દાખલા લીધા છે; કારણ કે તમેને તમારા પંથનું તો જ્ઞાન હોતું જ નોંધ્યો. મારો દમ્પટ પણ એવો બાધક નથી કે, તમે તમારો પોતાનો પંથ ઊડી દો; પણ ઉદારચરિત બનીને ગોરી નજર રાખનાં રીખો. કું સારો છું, મારો પંથજ સારો છે અને બીજું બધું ખોટું છે, એ મિથ્યાભાવ ઊડી દો. "વસુધૈવ કુટુંબકમ્" જગન મારું કુટુંબ છે, એમ જનનભાવે. અસ્તુ.

તમે જોશો તો જણાશે કે, દરેક ધર્મના સ્થાપનારે પૂર્ણત્યા દત્તા. તેઓએ જમુક વાત ખરીખરી કસવવામાટે જૂઠા પંથ કારવા. શુદ્ધે દવાનો મન જગતને શીખવાડ્યો વગેરે. આ જૂઠા પંથોની સરખામણી આપણે રાજા ભેડે કરી રાખીએ. ધારો કે, એક નિસાજમાં તમેને ગણિત શીખવાય છે, પણ તે બીજા વિષયો સાથેજ. આથી ખાસ તેનું જુદું અને ઉત્તમ રાત્ર આપવા માટે કાંઈ વિદ્વાન જૂઠા ભાગ્ય બોલે, ને કહા તેમાં તેનુંજ શિક્ષણ આપી, આપણને તેટલાજ વિષયમાં પૂર્ણ જનાવે તેવાજ આ પંથો છે. આ વાત પણ સારી છે. તે બે બહુજ ઉત્તમ, ફેવી રિશ્તિમાં હોય તો પસંદ કરવા જેવી છે.-આપણું કમ્પાણ થાય તેવી છે.

પણ અત્યારે આપણે ને રિશ્તિમાં માત્રતા પંથો નોંધ્યો છીએ, તે બહુજ કહેગી છે, અપૂર્ણ છે, વિવત્ત પેદા કરનારી છે; કારણ કે ધર્મ-પંથ-સંસ્થાપકોના ધણાખરા ઉચ્ચ અને દૈવી ઉદ્દેશો તેઓની સાથેજ જમી ગયેલા હોય છે. આથી અત્યારના અમુક પંથ આલીંગિ, માનીંગિ, વર્તીંગિ અને કદાચ આપણું બધું થાય. કદાચ સાચી કે સંસયની વાત છે. ઉચ્ચ માર્ગ જરૂર હોય, પણ આપણા વદાલા બધુંએથી જુદું પડાનું હોય, તો તે આપણને નકામું છે. તે સત્ય પંથ કિવા નજર ધર્મ નથી; પણ આપણે મરિ તો કાંઈ રાજસ-દાનવ કે સેતાનનો ભોજાવવાનો માર્ગ છે, ઉપાર ધર્મ છે, એમ આપણે કહેવું નોંધ્યો. અત્યારે તો આ માત્રતા જમાનાને અતુ-સરી આપણે સર્વ આત્મજંદુઓએ સાથે વલન કરવાનું છે.

અરે! તમે તે કેવા માણસ છો? ગોરી ગોરી કંઈસો મારો છો, પણ કંઈ કહેતા નથી. ક્યારના ધર્મ ધર્મની વાતો કરો છો, પણ અમે તેને કેવી રીતે પાળીએ, તે તો કહેતા નથી! તમે મને એમ પૂછવાને તૈયારજ થયા દશો. દવે એજ વાત જાણે છે.

પ્રથમ કશું તેમ સમાજને ધારણ કરે તે ધર્મ. સમાજથી જૂદા પડાય, વિવત્ત થાય, જેમાં ખોટા રોગ હોય, તે ધર્મ નહિ. બીજું, તે ધર્મ આપણે ક્યારથી પાળવો? શું નાદી-પોષ દેવ-સેવામાં કે મંદિરમાં દેહએ ત્યારજ પાળવો? શું રવિવારે ખ્રિસ્તીઓ દેવગમા પ્રાર્થના કરવા જાય છે, ત્યારજ પાળવો? શુક્રવારે મસ્જિદમાં જમીને ધર્મને સંભારવો? અરે! ના, ના, ના. તેને તો આપણે ક્યારથી સમજના ચઢ્યો, ત્યારથી અદર્નિય, ચોવીસેય કલાક જીવવો ન નોંધ્યો.

ત્યારે ધર્મ એટલે શું કરવું? ધર્મ એટલે માત્ર દીધાંટપકાંજ નથી. 'બાપ! અડકશો બાપ, માય ધર્મનો નથી.' એમાં કંઈ ધર્મનો સમાવેશ થતો નથી.

ધર્મ જાનવો જી બંધાર, તોવે ના જલ્લે કે સાર; ખોટા રોગ મરી અચાન, દીલા ટપકામાં રહી જાય.

भारत के कुछ प्रांतों में इसी आंदोलन के प्रचार के संघर्ष में अभय करने का अवसर मिला है। इस समय भी प्रायः अंगाल के आंतर्भाग में घूमता रहता हूं। इस लिये मैं अपने अनुभव से कह सकता हूं कि अंगप्रान्त में विधवाओं की जैसी दुर्दशा है, वैसी उत्तरभारत के अन्य किसी प्रांत में नहीं पायी जाती।

अंगाल में इस समय २५ लाख से ऊपर हिंदू विधवायें हैं और इनमें से उनका आधा २५ वर्ष से कम है, इनकी संख्या २ लाख के लगभग है। १८२१ की मनुष्यगणना के अनुसार इस प्रांत की ओकसो स्त्रियों में पचीस से अधिक हिंदू विधवायें हैं; यूं तो सली जगह विधवाओं का अपने संघर्षियोंद्वारा कुछ प्रकार के कुछ पड़ोसाये जाते हैं; पर इस प्रांत में कुछ प्रथायें यही विचित्र हैं, जैसे कि विधवा का सिर मुड़ा देना, उसे ओके समय ही भोजन देना, गृहस्थ का सारा लार उसी के सिर डाल देना इत्यादि। कुछ वार उन्हें घर से तीर्थयात्रा के अड़ाने आहर ले नकर छोड़ दिया जाता है या वे स्वयं इन असह्य यातनाओं से दुःखित होकर, घरों से भाग जाती हैं। इसी लिये अंगाल में नारीनिर्यातन और नारीधर्षण के लक्षणस्पष्ट भावसे हमें प्रतिदिन सुनने का मिलता है। यही कारण है कि अंगाल प्रांत की ही विधवायें उनमें अधिकांश युवती और कुछ उच्चकुल की हैं, अनारस, ब्रह्मचर, मथुरा, हरिद्वार और अपिच्छ तब दीन-हीनावस्था में लटकती मिलती हैं। उनमें कुछ गुंडों के अड़े यह दुःख भोगती हैं। यही कारण है कि यद्यपि अंगाल में मुसलमानों की संख्या ओकसो में पचास और हिंदुओं की संख्या ३८ हैं; पर मुसलमानों में वेश्यायें १ हजार की पीछे छड़ी हैं और हिंदुओं में वेश्यायें १ हजार पीछे ३१ हैं। सिद्ध कलकत्ता में ही पंचद्वार से ऊपर हिंदू वेश्यायें हैं, उनमें अधिकांश विधवायें हैं और कुछ तो उच्चकुल की हैं। कलकत्ता में रहते हुए हमें ऐसी घटनायें भी सुनने का मिलती जहां पर मातापिता वा सास-ससुर अपनी विधवा पुत्रियों वा पुत्र-वधूओं से जगद्वेदी वेश्यावृत्ति करवाते हैं। अभी हाल की बात है कि सोनागांधी (कलकत्ता का वह लारी मुहल्ला जहां वेश्याओं का अड्डा है) से ओके सज्जन विधवाविवादसहायक सभा के कार्यालय में आये और कहने लगे कि उनके पड़ोस में ओके उच्च कुल की युवती अंगाली विधवा लाकर ही में आकर के किसी गांव से पेशाके लिये गिराफ गध है; पर वह इस पापाचार से घृणा करती है और विवाह करना चाहती है। आप उससे मिलकर सभ उचित व्यवस्था कर दें। हम ओके और वयोवृद्ध सज्जन को साथ लेकर सोनागांधी-उसी स्थानपर पहुंचे और उस अलागिनी अदिन से आतमीत की। उसकी आयु १३ वर्ष से अधिक नहीं थी। जति से कायरथ। वह १० वर्ष की अवस्था में विधवा हुई थी और उसका विवाह ८ वर्ष की आयु में हुआ था। उसके मायके में डोह नहीं था, इस लिये वह तब से ससुराल में ही थी। कुछ दिन पहले उसकी सास उसे कलकत्ता में यह कह कर लायी कि किसी संघर्षी से मिलना है और स्थान से सीधा इस मुहल्ले में आ कर उसे गिरा दिया। उसने यों ही करुणा-जनक शब्दों में कहा कि “मेरी सास और मेरा ससुर जगद्वेदी इस जगन्म कर्म में प्रवृत्त होनेके लिये लिये आधित कर रहे हैं। मेरी सास कहती है कि हम तुझे इसी लिये ६ वर्ष से पाल रहे थे और पिता पिताइर मोटा कर रहे थे, ताकि जवान होकर तू हमारे काम आवे। अतः हमने तुझे पाला; अब तू हमें पाल।” उस देवी की इस असहायावस्था का देखकर मेरी आंखों में आंसू आ गये और साथ ही उस सुदियापर क्रोध आया, जे अपनी अणु का इस प्रकार पापभागपर चलने के लिये आधित कर रही थी। हमने उसकी सास को बुलाया। उसे दर प्रकार से समझाया और कहा कि वेश्यावृत्ति की अपेक्षा तुम इसका पुनर्विवाह कर दो तो यह लड़की अद्भुत सुणी रहेगी। सुदिया ने कहा कि अगर वह इसका पुनर्विवाह करेगी तो लोग उसे जति से आकर गिराफ देंगे। इस लिये वह उसका पुनर्विवाह कभी नहीं करेगी। इस प्रकार की घटनायें प्रायः हमने और सुनने का अवसर हमें मिलता रहता है; पर उन्हें यहां लिखकर हम पांडों का अधिक समय नहीं लेना चाहते; परंतु निःसंदेह यह हमारी गिरावट का उता नगता नभूनी है। हमारे पांडोंमें से अद्भुतों ने ६ मास और १ वर्ष आयु की हिंदू-विधवाओं के विषय में सुना तो होगा; पर अपनी आंखों से देखने का अवसर अद्भुत कम का मिलता होगा। अंगप्रान्त में

છન શિશુ-વિધવાઓં છી મંજ્યા બી કમ નદી હે મન માસ મુને જસોર છતા મેં દોરા
 કરતે દુયે એક મામ મેં જોસી હી વિધવા હેખને કા અવમર મિલા છસજી આપુ છસ સમય ૭.
 વર્ષ યા થી; જોર બે ૧ માસ છી આપુ મેં વિધવા દુધ થી. કુછ વર્ષ પૂર્વે છસ પ્રાંત મેં વદ પ્રથા
 થી જોર અબ બી છસોં ચિદ્દી કદી કદી પાયે જતે હે-કિ જળ કોઇ કુલીન જાતજી મરજીસમ
 દોના મેં તો ઉસ ખાંવ કે અ-પ કુલીન જાતજી અપની ૧ માસ, ૧ વર્ષ, ૨ વર્ષ છત્યાદિ
 આપુ છી કુમરુદી જાલિકાઓં કો જોદી મેં હે ઉસ મરજી-મુખ જાતજી છી ચારેપાઇ કે ચુરોં જોર
 મુમાકર જોર ઉસી જાતજીવેવના (૧) કે દાથ મેં ઉમ જોદી છી જગ્ગી કા દાથ દેકર વિવાદ
 કર દેતે થે. કુછ ધરોં કે બાદ વે જાતજી મદારાજ તો પચાત્તે કા પ્રામ-હો. જાને થે; પર ઉનકે
 પાઉ દજોનાં જોદ મેં બેસતી જાલિકાઓં કે મરતક પર કોર વેધન કે ચિદ્દી જમા દિયે જાને થે.
 જોર બદિ સંયોગવથ વદ અવપવરકા જાલિકા વદાં ઉપરિચલ નદી જી જ સંકળી તો ઉરકે
 પ્રતિનિધિસ્વરૂપ કદીદિય, જમસીદય વા બિસ્વપત્ર કે સાથ હી કુલીન જાતજી કા વિવાદ હો
 જના થા; જોર ઉસકે મુખ્ય પ્રામ હોતે હી વદ ચેચારી જનજનન જાલિકા સારી આપુ કે સિયે
 વિધવા જના હી જાતી થી શિર જોસી વિધવાઓં કો અજ્યાદિણી જાને રદને, અપરિચિન, અન-
 જન જોર કલિપન પતિ કે ચરણોં મેં અદા રખતે દુયે સમયપૂર્વક જવન વ્યતીન કરને, જપ-તપ
 ઉપરાસ-નિયમ-નન હત્યાદિ પાલને, સિર મુકવા દેને, મંદે વસ પદિનને જોર એક સમય જોજન
 કરને કે જાને લાગે ઉપરેશ દિયે જાતે હે. જોર બદિ હનકે સંસ્કરણોં સે કદા જાવે કિ છન જાલિકાઓં કા
 જો વરનુન: વિધવા હે' હી નદી-વિવાદ કર દો, તો કદનેવાસોં કા હી અંપમાનિત હોના પડતા હે.

એક જોર વિધવાઓં કે સાથ કુર જોર તુસસ વ્યવદાર જોર દૂસરી જોર વિધવાવિવાદ કા
 કોર વિગત! ઈસકા પદિખાલ કયા હો રદા હે? એક સખદ મેં, જંગલ કે દિંદુઓં કા કમસા
 દાસ. આજ સે ૧૦૦ વર્ષ પૂર્વે જંગલ મેં દિંદુઓં છી સંખ્યા ૧૦ પ્રતિ સંતક જોર મુસલમાનો
 છી ૪૦ પ્રતિ સંતક થી; પરંતુ આજ જળુના રિપોર્ટ કહતી હે કે છસ સમય જંગલ મેં મુસલમાન
 ૫૫ પ્રતિસંતક, દિંદુ ૩૮ પ્રતિસંતક જોર ૭ પ્રતિસંતક ઈસાદિ હે. સર પી૦ શી૦ રાય જોર
 ડૉ૦ રવીન્દ્રનાથ કાકર ને એક વાર કદા થા કિ આજ મેં ૫૦ વર્ષ પૂર્વે, જંગલ કે રિશેપન: પૂર્વ-
 જંગ કે જિન મામોં કો ઉનદોને દિંદુઓં સે ભરપર હેખા થા, અજી વદાં મુસલમાન હી નંજર
 જાતે હે. પ્રસંગવજ દમ મદાં એક જોર ઐનિદાસિક સમાધ છી જોર પાહોં કા ખ્યાન ખીચના
 ચાદને હે. ભારન મેં સિદ્ધ કા પ્રાંત હી જોસે હે જહાંપર દિંદુઓં સે મુસલમાન અધિક હે, એક
 પંજળ જોર દૂસરા જંગલ, પંજળ મેં મુસલમાન દિંદુઓં સે હેસે જલ ગયે છસકે કારણ છતિદાસ
 મેં દૂંદને સે મિથ સકતે હે; કથોંકિ પિછલી સદિઓં મેં ભારનપર વિદેસિયોં કે જિતતે બી આક્રમણ
 હુએ, સબ પંજળ છી જોર સે હુએ જોર હરવામી તલવાર કા જોર બી વિશેપન: પંજળ વા પત્રિ-
 મોત્તર પ્રદેશ મેં હી રદા; પરંતુ જંગલ મેં મુસલમાન કથોં દિંદુઓં મેં અધિક હો ગયે-છસકા
 ૨૫૪ કારણ છતિદાસ મેં દૂંદને સે નહીં મિજતા. જંગલ તો ઉત્તરજાગન છી સીમા પર હે, ધધિર
 તો મુસલમાન આક્રમણકારિયો કા દોરદોરા અપેક્ષાકુન કમ હી રદા; જોરંગજેબ, નાદિરશાહ જોર
 મુહમ્મદ જાનનવી નંતે કર અલ્યાચારિયોં છી લપેટ મેં બી મદ પ્રાંત નદી આપા. શિર બી મદાંપર
 આજ મુસલમાન ૫૫ છી સદી જોર દિંદુ ૩૮ છી સદી હે. છસ ઐનિદાસિક સમરવા કો ઉત્તર હો
 સોમનીય સમાધયોં મેં ઝિપા દુખ્યા હે. એક તો વદ કે દિંદુઓં કા અપની અી-જનિત જોર
 વિકેપન: વિધવાઓં કે સાથ કોર અત્યાચાર, નિસકા દિગ્દર્શન દમ અબી પાહોં કો કરા ચૂકે હે.
 ખાલિવાદ, રદવિવાદ છત્યાદિ કે કારણ વિધવાઓં કા ઈસ જાગ મેં ભારી સંખ્યા મેં દોના, ઉનકે
 સાથ કુર વ્યવદાર જોર ઉનકા પુત્રવિવાદ ન કરના છમકે હવજ્વરૂપ ઉનમે સે એક મદરપૂજ્ય
 સંખ્યા કા દિંદુધર્મ કો નિલાજલિ હે મુસલમાન જન ઉનજી સંખ્યા જવાના. ઈસકા કારણ વદાં
 બી ઉચ્ચ જાનિયોં કા નિમ્નકેણી કે પુરોગે કે સાથ અમાનુષિક વ્યવદાર હે, છમકે કારણ વે મુસલમાન
 જોર ઈસાઈ જન અપને મનુષ્યોમિન અધિકાર કો સ્વર્ગજના કે સાથ જોમ સકતે હે. છસ દૂસરે
 કારણ કા વિશેષ વર્જન દમ કિરૂ જોર અવમરપર પાહોં કે સમુખ રખેમે. આજ સે કુછ વર્ષ
 પૂર્વે શીમુન ડૉ. મુકરંજ નામક એક જંગલી લેખક ને ઇન્દી સબ અવરવાઓં કો દેખકર લિખા

થા કિ હિંદુ મરણો-મુખ જાતિ હે. વસ્તુતઃ યદિ જંગલ મેં હિંદુઓં કી યહી દશા રહી તો ૨૦૦ વર્ષોં કે બાદ યહાં ફિર એક બી હિંદુ નજર નહીં આવયા.

જંગલિયોં મેં ઔર કુલ હિંદુઓં મેં બી યહ વિચાર આમતોર સે ફેલા દુઆ હે કિ જંગલ મેં પુરુષોં કી અપેક્ષા સ્ત્રિઓં કી સંખ્યા અધિક હે. યહ વિચાર સર્વથા અશુદ્ધ ઔર નિરાધાર હે. વસ્તુતઃ અવસ્થા યહ હે કિ યહાંપર પુરુષ અધિક હેં ઔર સ્ત્રિયાં કમ હે. ૧ હજાર હિંદુ પુરુષ પીછે જંગલ મેં ૫૬ હિંદુ સ્ત્રી કમ હે. જાતિ કે અનુસાર જંગલ મેં પ્રધાનતઃ ૫૭ હિંદુ જાતિ હે, જનમેંસે કેવલ ૪ કે છોડકર શેષ ૫૩ જાતિઓં મેં પુરુષોં કી સંખ્યા સ્ત્રિઓં સે અધિક હે ઔર ધન ૫૩ જાતિઓં મેં બ્રાહ્મણ, કાયસ્થ, વૈશ્ય ઇલાદિ ઉચ્ચ જાતિયાં બી સામિલ હેં. ધન ઉચ્ચ જાતિઓં મેં લડકે ગિકતે હેં ઔર જો માતાપિતા અપની લડકી કે સાથ દહેજ નહીં દે સકતે, ઉન્હેં ઉચ્ચ વર સુગમતા સે નહીં મિલતે ! પર ધન જાતિઓં કે અતિરક્ત અન્ય જાતિઓં મેં જનમેં “નિમ્ન શ્રેણી” કહા જાતા હે, જોસે નામશ્ર્ષ્ટ ઇલાદિ જો સંખ્યા મેં ધન ઉચ્ચ જાતિઓં સે બી અધિક હેં, જનમેં લડકિયાં ગિકતી હેં. એક ઔર સ્ત્રિઓં કી કમી, ઉધર વિધવા-વિવાહ પર રકાવટ ઔર સાથ હી જાત-પાત કા કઠોર બંધન ! ધન સંખ્યા કલ યહ હો રહા હે કિ જનમેંસે અધિકાંશ સખ પ્રકાર સે યોગ્ય હોતે હુચે બી વિવાહ હી નહીં કર સકતે ઔર ઉસ પુરુષ કે મૃત્યુ કે સાથ હી ઉસ વેષ ઔર ધરાને કા અંત હો જાતા હે. કઈ વિવશ હો વિવાહ કે કિયે વિધવા હો જાતે હેં ઔર હિંદુનાશક સંતાન ઉત્પન્ન કરતે હેં. દેખિયે તો ક્યા હે ? એક નિમ્ન શ્રેણી કા જંગલી હિંદુ પ્રતિવર્ષ કોડી કોડીકર ધન એકત્રિત કરતા હે. ઇસી પ્રકાર કરતે કરતે જગા ઉસકી આયુ ૩૫ યા ૪૦ વર્ષ કી હોતી હે તથા વહ ૩૦૦, ૪૦૦ યા ૫૦૦ ઇંકુશકર પાતા હે. ઇસ ધન સે વહ એક લડકી જાસકી આયુ ૧૩ વર્ષ સે નીચે હી હોતી હે, ખરીદતા હે; ઔર ઉસસે વિવાહ કરતા હે. કઇ બાર વહ કર્જ લેકર વિવાહ કર પાતા હે ઔર ઉસકે લડકે અપને બાપ કી શાદી કા કર્જ ઉતારતે હે; પરંતુ ૫ યા ૧૦ વર્ષ કે બાદ વહ તો મર જાતા હે ઔર અપને પીછે એક બાલ વા યુવતી વિધવા છોડ જાતા હે. અજ દેખિયે, ક્યા મજા હોતી હે ? ઉસ વિધવા કા પુનર્વિવાહ તો હો નહીં સંકતા ઔર ઇધર ઉસ જાતિ કે પુરુષોં સે બી બિનાવિવાહ રહા નહીં જાતા. ઉસ વિધવાઓં કા જાતિ કા કોઇ આદમી વા અન્ય બી કોઇ રખેશ કી તરફ રખ લેતા હે. દોનો સ્ત્રી પુરુષ ઇસી તરફ સે આયુભર રહતે હેં, બ્યલિચાર કરતે રહતે હેં ઔર જો સંતાન ઉત્પન્ન હોતી હેં ઉસે મારતે જાતે હેં. વે ઇસ દોહરે પાપ કા સકન કર સકતે હેં; પર વિધવાવિવાહ કી આજ્ઞા નહીં દે સકતે ! ઔસી વિધવાઓં કા મુસલમાન ઉડા લે જાતે હેં યા વે વિવાહ કે ઇચ્છુક સ્ત્રી-પુરુષ દોનો મુસલમાન બનકર નિકાહ કર લેતે હેં. ઇસીકા યહ ફલ હે કિ આજ જંગલ મેં હિંદુ ગાયલે, ઘોખી, નાપિત, કેવર્ત, જુલાહા, ખતારી, કહાર, મજદૂર ઇલાદિ બહુન કમ મિલતે હેં. જાસ ગાંવ મેં આજ સે ૨૦ વર્ષ પૂર્વ ૩૦૦ ઘર જુલાહોં કે થે વહાં અજ એક યા દો હી શેષ રહ ગયે હે. મૈને કઇ ગાંવોં મેં સ્વયં જાંચ પડતાં કી હે ઔર ઇસ અવસ્થા કા પાયા હે. ઇસકા પરિણામ યહ હે કિ ઇસ સમય પૂર્વ જંગ મેં ૭૫ શી સદી ઔર કઇ જીઓં મેં ૮૫ શી સદી સે અધિક મુસલમાન પાયે જાતે હે. ઇસીકા યહ ફલ હે કિ આજ જંગલ મેં હી દિન દેવાડે સ્ત્રિઓં કા ઉડાયા જાતા હે ઔર જનપર અત્યાચાર ક્રિયા જાતા હે. હાલ હી મેં એક સમાચારપત્ર મેં પ્રકાશિત દુઆ થા કિ ગત દો વર્ષોં મેં હી જંગલ મેં ૫૧૦ સે અધિક હિંદુ વિધવાઓં કા ઉડાયા ગયા થા !!

ફિર જંગલ કે પ્રસિદ્ધ તીર્થ નવદ્રીપ મેં માતૃમંદિરોં મેં ઔર દેવાલયોં કી આડ મેં વિધવાઓંપર જો ભયંકર અત્યાચાર હો રહે હેં, જનકા વર્ણુન પાઠકોં કી સેવા મેં અન્ય કિસી સમયપર પ્રગટ ક્રિયા જાચે.

ક્યા અજ બી હમારે હિંદુ નેતા અપને જીવંતે ઘર કી સુધ લેજે ?

(‘વિશ્વમિત્ર’ના દીપોત્સવી અંકમાં લેખક-શ્રી. દીનાનાથ સિદ્ધાન્તાલંકાર સહાયક મંત્રી વિધવા-વિવાહ સહાયક સભા, લાહોર.)

“गोमांस से गिमारियां पैदा होती हैं और गोधुध दवा है तथा गोघृत जलकारक वस्तु है।” ऐसी ही बात हजूरत के आया और उनके समकालीन जमीर ने कही थी। धन नभसकने अपनी पुस्तक ‘मुस्तादायक’ में हजूरत का वह वाक्य उद्धृत किया है उसका अर्थ यह है कि “यूँकि गौ तरह तरह के पौधे और घासों जाती हैं, इस विले उसका हृष सग तरह के रोगों का हर रणता है।” फिर कुरान शरीफ में कहा है कि “रहीम भुदा के अंदे वे हैं जे किसी छव के तकलीफ पहुँचाये बिना पृथ्वीपर वियरते हैं और नदियों का शांति का उपदेश देते हैं।” “भुदा उनसे प्रेम करता है जे धन्साक से काम करते हैं।” “भुदाने औपायों का गोज देने के विले और शाक तथा नाज मनुष्य के आने के विले जनाया है।” “भुदा तुम्हारी कुर्बानियों का मांस या जनवरों का पून नहीं खाहता, अहिक तुम्हारी पवित्रता ही खाहता है।” मुहम्मद सादक के हामाद (जमाध) और जकीदा हजूरत जकी कहते हैं कि “तुम अपने पेटों का जनवरों की कृष्मन बनाओ।” घरबाम धर्म के सही और परहेजगार लोग मांस नहीं खाया करते।

कुर्बानियों का अर्थ

कुर्बानियों की प्रथा मुसलमानों में बहुत समय से जकी आती जन पड़ती है, कुर्बानियों के दिन धिद गनाने की आजा हजूरत ने दी है, ओक बार ओक आदमी ने पैगम्बर से पूछा “अै भुदा के पैगम्बर! अगर हृष देनेवाली छंटनी के सिवा मेरे पास और काछ जनवर न हो, तो क्या उसकी कुर्बानी करना बाछण है?” पैगम्बर ने जणाण दिया कि “नहीं, तुम्हें अपने आध मुंडा देने, नापून कटा देने और मूछों के आल दूट करा देने आहिले तथा नालि के नीचे के आल साक कर देने आहिले। भुदा की नज्दों में यही तुम्हारी पुरी कुर्बानी है।” कुरान और हदीस में यह कहा है कि “हमने सभी जलतियों के विले कुर्बानियों की विधि जतायी है उस से वे जकी भुदा के नाम जये।”

मुसलमान आदशाहों की गारक्षा

जकीदा अफ्दुल्ला मलिक के जमाने में धराक के हाकिम हुजत जिन यूसुफ थे, धराक-वालों ने जेतीवादी पड़ी रहने के विषय में उनसे शिकायत की, हुजजने जन्म की और धिस नतीजे पर पहुँचे कि गोवध का ह्रास ही जमीन जिनाने पड़ी रहने का कारण है; और धिस ह्रास का कारण यह है कि लोग गोमांस खाते हैं। उन्होंने गोवध के निषेध का हुकम निदावा, जिसपर न तो किसी मुसलमान ने ही काछ आपत्ति की थी और न उस समय के जकीदा ने ही उस हुकम का रद किया था। भारत में जन्म मुसलमान आदशाहों की हुकमत थी, तज दिहुओं के धार्मिक लावों के संभान के विले कसालियों पर बहुत कडा टैक्स ली लगा रखा गया था।

हृष देनेवाले जनवरों का वध करने का ली निषेध था। आदशाह नासिरुद्दीन जुशर ने अपने राज्यभर में गोवध की ओकहम मनाही कर रण्णी थी। भारत में मुगल साम्राज्य की जद जमानेवाला आगर था। जन्म वह यहाँ का आदशाह हुआ तज उसे अपने थोड़े ही दिनों के शासनकाल में मालूम हो गया कि गौओं के प्रति दिहुओं के हैसे गदरे लाव हैं और उनका कितना मूल्य है। धिसीसे आगर ने गेट हुमायु का ओक पत्र लिखा था, उसमें गोवध रोकने का उसे आदेश दिया था। आगर का वह पत्र मोपाल राज्य की बाधधेरी में जली तज सुरक्षित है। उसमें उसने लिखा है कि, “मेरे गेट! भारत में कितने ही मतों के लोग वसते हैं और भुदा का शुक्र है कि उसने इस मुल्क की दहमत तुम्हें सौंपी है। इस-लिये तुम्हारे विले मुनासिज है कि आसकर गौओं का वध करने से जये। ऐसा करने से दिहुस्तान के लोगों के दिशों पर तुम कज्ज जमा लोगे, इस तरह तुम धिन लोगों की अपने प्रति कृतज्ञता के जंधन में आंध लोगे।

हुमायु आदशाह अपने आप की उक्त सलाह पर आगर रद रहा, उससे देश धनधान्य से पहुँच जता रहा।

अकबर आदशाह मुसलमानों में सजसे जयादा नामी हो गया है। अजुज इजज लिजता है कि “आदशाह अकबर अपना जाना हृष और दही में शुरू करते हैं और जाना जा यूकने

પર ખુદા છી શુક કરતે હે." કતના દી નદી અણુષ ફજલ કદના હે કિ, અકબર છવો પર દયા કરતેવાલે બી થે. "ખાદસાદ છી માંસ સે જાદી અરમિ હે જોર જરાખર દહતે હે" કિ, ખુદા ને ખાદમિયો કે કિયે તરદ તરદ કે ખાને તેવાર કિયે હે", લેકિન અજાનવસ પેટપરાયણ હોને કે કારણ વધ જીવપારિયોં કા વધ કરતા હે ઔર અપને સરીર કા પશુઓં છી કમળ બનાતા હે..."
 યદ કતિદાસ કે વિષાધારિયોં કા જાત હે કિ અકબર ને ગોવધ તો ખિચકુશ દી જાંદ કરરખ્યા થા ઔર અન્ય જાનવરોં કે વધ કે કિયે બી કુચ મિદાદર સાથ કે જ મદાની મેં નિવેધ થા. અપને જૈન ગુરુ હરિવિજય સરિ કે દહને સે અકબર ને કેડિયોં ઔર પિંજડે મેં પડે પરિયોં કા છોડ દિવા; સિકાર કરના છોડ દિવા; જસકા ઉસે બગ ચોક થા ઔર મછલી મારને મેં ભી રોક રોક છી થી. "આધન અકબરી" મેં અણુષ ફજલ ત્રિખના હે—"દિ'દુસ્તાન છી ખુશગુમા ફૂલમનખર મેં ગાય પવિત્ર માની જાની ઔર ઉરકે ઉપર સોજા છી જાદી શ્રદા હે. દાત્રોં કિ સાત્રાજ્ય કે સત્તી ભાગોં મેં તરદ તરદ કે જાનવર દોતે હે", લેકિન યુજરાત કે સળ સે બદિયા હોતે હે". વે ચીતીસ ષટે મેં ૮૦ કોશ વજતે ઔર તેજ ઘોડોં છી ચાત કા બી મકાત કર દેતે હે"...કબી કબી એક જોશ જાનવર સૌ મોદર કા બિકતે હે", લેકિન સાધારણતઃ દસ ઔર વીસ મોદર કા મિલતે હે....કોઇ કોઇ ગાય દરરાજ આધા મન સે જ્યાદા દૂધ દેતી હે. ગાય કા દામ સાપદ દી કબી દસ રૂપયે સે અધિક હોના હો. સાદ'સાદ કે પાસ એક જોદી બેત્રોં છી હે જો ઉન્હોને પાંચ દબાર રૂપયે મેં ખરીદી થી." અકબર કે વખત મેં દૂધ કા ભાવ એક મન કે પચાસ દામ થા ઔર થી ૧૦૫ દામ કા એક મન બિકના થા. ઇસકા અર્થ યદ હે કિ એક રૂપયે મેં ૧૦૫ મેર લીમિતના થા. અકબર ને મામ મોતદ કા દી નિવેધ નરી કિયા સા; જલિક અપને જન્મ-દિવસ, ગદીપર બાંને કે દિન તથા અપને ઘરોં કે જન્મદિન બી સત્રી જાનવરોં કા વધ રોક રખા થા. અકબર કે એરે જહાંગીર ખાદસાદ ને ભી અપને પિતા કે જનાયે ઉસ કાવન કા જતરી રખા, જો મોવધનિવેધ તથા અન્ય પશુઓં કે વધ કે વિવધ મેં થા; દોં, અકબર ને જીતને દિન પશુઓં કા વધ ન કરને કે કિયે નિર્ભિન કિયે થે, જહાંગીર ને ઉતમેં કહ દિન ઔર જોડે કિયે થે. ઉન્હોને યદ ભી આજા નિકાલી થી કિ અકબર કે જન્મદિન રિવિવાર ઔર અપને ગદી પર બાંને કે દિન બુદરૂપતિ કા ન તો કોઇ સિકાર ખેલેં ઔર ન પશુઓં કા વધ કરે.

ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਸਾਹਿਬਾਸ਼ਰਮ ਨੇ ਫ਼ਰਮਾਨ ਨੇ ਮੀਤਰੀ ਅਭਿਆਸ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਪਾਠਸ਼ਾਲਾ ਦੇ ਖ਼ਾਸ਼ਿਅਤ ਮੀਤਰੀ
ਕੁਮੁਕੁਤੀਨ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਹਿਨੇ ਸੇ ਨਿਕਾਸ਼ਾ ਗਯਾ ਸੀ, ਵਧ ਫ਼ਲਿਤ ਤਰਫ਼ ਫ਼ੋ:- "ਮੇਂ ਪੈਗਮਬਰ ਨੇ ਮਾਨਨੇਵਾਸ਼ੀ
ਮੇਂ ਜਨਨਾ ਆਦਨਾ ਫ਼ੋ ਕਿ ਫ਼ਿਫ਼ ਫ਼ੋਨੇ ਵਾਸ਼ੀ ਆਪ ਫ਼ੀ ਕੁਮੁਤੀਨ ਨੇ ਆਰੇ ਮੇਂ ਦਰੀਮ ਸ਼ਰੀਫ਼ ਫ਼ੀ ਕੁਪਾ ਸ਼ਾਯ
ਫ਼ੋ! ਅਭਿਆਸ ਮੇਂ ਫ਼ਿਫ਼ ਮੀਤਰੀਵੀਓਂ ਨੇ ਕਹਾ ਕਿ, "ਪਾਠ ਦਰੀਸ਼ ਮੇਂ ਆਰ ਆਤੀਓਂ ਨੇ ਨਿਖੇਧ (ਮੁਮਾਨਿਧਨ)
ਫ਼ੋ. ਫ਼ਲਿਤਿਧੇ ਸ਼ਰੀਧਨ ਮਾਨਨੇਵਾਸ਼ੀਓਂ ਨੇ ਓਨਕੇ ਅਨੁਸਾਰ ਫ਼ਲਿਤ ਕਰਨਾ ਆਦਿਧੇ. ਵੇ ਵਧ ਫ਼ੋ:- (੧) ਪੈਠੀ (ਫ਼ਲਿਤ)
ਫ਼ੀ ਨਫ਼ ਕਰਨਾ ਅਭਿਆਸ ਦਰੇ ਪੈਠੀ (ਫ਼ਲਿਤ ਫ਼ਲਿਤ) ਨੇ ਫ਼ਲਿਤ (੨) ਆਦਿਧਿਓਂ ਨੇ ਅਭਿਆਸ (੩) ਮੀਤਰੀ ਕਰਨ
(੪) ਮਿਤਰੀਧਨ ਦੀ ਮਨਾ ਫ਼ੋ. ਨੇ ਫ਼ਲਿਤ ਮੀਤਰੀ ਕਰੇਯਾ ਵਧ ਨਿਖੇਧ ਦੀ ਫ਼ਲਿਤ (੫) ਮੇਂ ਜਨਧਨਾ. (੬)
ਅਭਿਆਸ. ਨੇ ਫ਼ਲਿਤ ਸ਼ਰਫ਼ ਨੇ ਪਿਰਫ਼ ਅਭਿਆਸ ਕਰੇਯਾ, ਵਧ ਨਿਖੇਧ ਦੀ ਫ਼ਲਿਤ ਨੇ ਜਨਧਨਾ ਫ਼ੋ:-
ਮੁਮਾਨੁ ਕੁਮੁਤੀਨ ਮੇਂ ਫ਼ੋ."

[illegible]

સંખ્યા ને કોને દે ? (૧) શાહોર કે 'બાબા' શાહ ને ૧૯૧૨ ને એક વસ્તુ દેવાની હતી કે
પુર્ણિમે સુધાન ને બહારીદ કે રિત ચોખા હા કુર્ણાના બરને લીધે કુર્ણાના બરને લીધે

ਥੀ. (੨) ਭ ਮੌਲਵਿਯੋਂ ਨੇ ਲਵੀਸ ਦੇ ਪ੍ਰਮਾਣ ਪਰ ਐਕਸ਼ਨ ਫੀਡ ਕਰ ਲਯਾਨੀ ਦੀ ਐਕਸ਼ਨ ਨਿਰਦੇਸ਼ ਮਲਾ ਮੇਂ
ਕੁਰਵਾ ਦਿਯਾ ਥਾ ਕਿ ਯਕਰੀਫ਼ ਦੇ ਦਿਨ ਗੈਰੀ ਦੀ ਕੁਰਾਨੀ ਨ ਕਰਨੀ ਯਾਦਿਯੇ. (੩) ਲਯਾਨੀ—ਫ਼ਿਰੰਗੀ ਮੰਦਾਬ
ਦੇ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਮੌਲਵਾਨਾ ਅਯੂਬ ਯਾਰੀ ਨੇ ਗੈਰੀ ਦੀ ਕੁਰਾਨੀ ਐਕਸ਼ਨ ਰੋਕ ਦੀ ਥੀ, ਭਲਵੇਂ ਲਿਯੇ ਮੰਦਾਬਾਂ
ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਭਲੇ ਧੰਨਯਾਦ ਕਾ ਤਾਰ ਭੇਜ ਥਾ.

ਅਫ਼ਗਾਨਿਸਤਾਨ ਦੇ ਅਧੀਰ ਨੇ ਗੈਰੀ ਦੀ ਕੁਰਾਨੀ ਦੇ ਯਾਰੇ ਮੇਂ ਮੌਲਵਿਯੋਂ ਦੀ ਰਾਧ ਯਨਨੀ ਯਾਦੀ ਥੀ. ਐਕ
ਸੌਂਦਸ ਮੌਲਵਿਯੋਂ ਨੇ ਐਕਸ਼ਨ ਫੀਡ ਕਰ ਦਿਨਾਂ ਤਕ ਯਯ ਯਲਸ ਯੁਯਾਲਸਾ ਦਿਯਾ. ਅੰਤ ਮੇਂ ਵੇ ਯਸ
ਨਿਰੁਧ ਪਰ ਪਛੁਯੇ ਕਿ ਯਲਾਮ ਦੀ ਗੈਰਵ-ਰਖਾ ਦੇ ਲਿਯੇ ਗੈਰੀ ਦੀ ਕੁਰਾਨੀ ਦੀ ਯਿਤਕੁਤ ਦੀ ਆਵਸ਼ਯਕਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ.
ਯਲਵਿਯੇ ਭਲੇਨੇ ਕੁਰਵਾ ਦਿਯਾ ਕਿ ਗੋਵਧ ਰੋਕਾ ਯ ਸਕਤਾ ਹੈ. ਭਲਵੇਂ ਅਨੁਸਾਰ ਅਧੀਰ ਨੇ ਅਪਨੇ
ਰਾਨਧ ਮੇਂ ਗੋਵਧ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦੇ ਕੇ ਕਾਨੂੰਨ ਯਨਾ ਦਿਯੇ ਦੇ. ਅਧੀਰ ਦੇ ਯਾਪ ਦਯੀਯੁਯਾ ਯਾਂ ਯਯ
੧੯੦੭ ਮੇਂ ਲਾਰਟ ਯਾਥੇ ਥੇ ਤਯ ਦਿਲਵੀ ਮੇਂ ਭਨਕੇ ਸਵਾਗਤ ਮੇਂ ਸੌ ਗੋਯਾਂ ਦੀ ਕੁਰਾਨੀ ਕਰਨੇ ਕਾ ਵਿਯਾਰ
ਫੁਯਾ ਥਾ; ਪਰ ਅਧੀਰ ਨੇ ਕਲਾ, ਕਿ "ਗੈਰੀ ਯਾਤ ਅਯਥੀ ਤਰਫ਼ ਯੁਨੇ ਯੌਰ ਸਮਝੇ. ਮੇਂ ਕੁਯੂਤ ਨਹੀਂ
ਯਕ ਰਖਾ ਫੁ; ਯਲਵਿਯੇ ਯਯਾਨ ਫੇ. ਮੇਂ ਐਕ ਸਿਤ ਦੀ ਲਾਂਤਿ ਯਲਾਂ ਯਾਯਾ ਫੁ; ਯੌਰ ਐਕ ਸਿਤ ਦੀ ਦੀ
ਲਾਂਤਿ ਯਲਾਂ ਸੇ ਯਨਾ ਯੀ ਯਾਦਤਾ ਫੁ. ਕਿਸਕਾ ਸਿਤ? ਕਿਸੀ ਐਕ ਯਨਤਿ ਕਾ? ਨਹੀਂ, ਮੇਂ ਸਲੀ ਯਨਤਿਯੋਂ
ਯੌਰ ਮਤ ਦੇ ਕੇਗੀਂ ਕਾ ਸਿਤ ਫੁ. ਫ਼ਿਰ ਕਯਾ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁਧ ਯਾਪ ਫੁਰਮਨ ਯਤੇ ਕਰੇਗੇ? ਭਨਕੇ ਯੀਯ ਮੇਂ
ਮੇਲ ਯਾਦਤਾ ਫੁ. ਕਯਾ ਭਨਸੇ ਫੀ ਮੇਰੀ ਸ਼ਯੁਨਾ ਕਰਾਯੋਗੇ? ਯੁਯਾ ਨ ਕਰੇ. ਮੇਰੀ ਯਾਤਿਰ ਯੁਮ ਸੌ
ਗੋਯੇਂ ਕਾਟੋਗੇ! ਯੁਮ ਐਕ ਗਾਧ ਯੀ ਮਤ ਕਾਟੇ. ਯਲ ਯਾ ਯੌਰ ਕੋਧ ਕਾਮ ਯੌਸਾ ਨ ਕਰੇ ਭਲਸੇ
ਯਾਦਸ਼ਾਲ ਐਕਸ਼ਨ ਦੀ ਫਿੰਦੂ ਯਯ ਕਾ ਭ ਫੁ:ਯੇ.....ਅਧਰ ਐਕ ਗਾਧ ਦੀ ਯੀ ਕੁਰਾਨੀ ਦੀ ਗਯੀ ਤੇ ਮੇਂ ਯੁਮਸੇ
ਯੌਰ ਦਿਲਵੀ ਸੇ ਸਦਾ ਦੇ ਲਿਯੇ ਯੁਧ ਮੋਡ ਲੁੰਗਾ ਅਧਰ ਮੇਂ ਫੁਕਮ ਦੇ ਸਕਤਾ ਫੁ; ਤੇ ਭਲਕਾ ਪਾਤਨ ਕਰੇ.
ਅਧਰ ਨਹੀਂ ਤੇ ਕਮਸੇ ਕਮ ਮੇਰੀ ਯਿਨਤਿ ਕਾ ਯਯਾਤ ਕਰੇ. ਮੇਂ ਸ਼ਾਂਤਿ ਸੇ ਦਿਲਵੀ ਸੇ ਯਨਾ ਯਾਦਤਾ ਫੁ.
ਅਸ਼ਾਂਤਿ ਦੇ ਯੀਯ ਯੁਯੇ ਨ ਯਨੇ ਫੇ. ਮੇਰਾ ਮਤਯਯ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਸਮਝੇ. ਅਯਾ ਯੁਯਾ ਫੇ ਯੌਰ ਯੁਧ-
ਮਯਦ ਭਲਵੇਂ ਯੋਗਯਯ ਫੇ. ਪਾਕ ਕੁਰਾਨ ਯਾਪ ਸਯਕੇ ਲਿਯੇ ਫੇ. ਮੇਂ ਯੁਮਫੇਂ ਕੋਧ ਨਯਾ ਕਾਨੂੰਨ ਨਹੀਂ ਫੇਟਾ.
ਫੁ; ਯੌਰ ਨ ਪੁਰਾਨੇ ਕਾਨੂੰਨ ਕਾ ਅਧਿਕ ਯਨਾਤਾ ਫੁ. ਯੁਮਫੇਰੇ ਧਾਰਮਿਕ ਰਿਵਾਯ ਯੁਮਫੇਰੇ ਅੰਤ:ਕਰਯੁ ਦੇ
ਵਿਧਯ ਫੇ. ਮੇਂ ਕੇਵਲ ਯਨਤਾ ਫੀ ਕਲਤਾ ਫੁ. ਮੇਂ ਮਿਫਮਾਨ ਫੁ; ਯੌਰ ਮੇਯਮਾਨ ਦੇ ਧਰ ਮੇਂ ਫੁ. ਮੇਰੇ
ਮੇਯਮਾਨ ਦੇ ਸਾਮਨੇ ਗਯਯ ਨ ਪੈਦਾ ਕਰੇ. ਮੇਰੇ ਰਾਸ਼ਟੇ ਮੇਂ ਅਧਯ ਮਤ ਯਯਾ ਕਰੇ."

ਲਾਰਟ ਦੇ ਨਵਾਯ

ਫ਼ੇਰਾਯਾਦ ਦੇ ਨਿਯਮ ਨੇ ਯਫੁਤ ਦਿਨ ਪਲਵੇ ਫੀ ਅਪਨੇ ਰਾਨਧ ਮੇਂ ਯਕਰੀਫ਼ ਦੇ ਦਿਨ ਗੈਰੀ ਦੀ
ਕੁਰਾਨੀ ਯਦ ਕਰ ਰਯਯੀ ਫੇ. ਯਯਯਯ ਅਯਾਨੇ ਦੇ ਰਾਧਨਪੁਰ ਦੇ ਨਵਾਯ ਸਾਫ਼ਯ, ਕਰਿਯਾਵਾਤ-ਮਾਗਰੀ
ਦੇ ਨਵਾਯ ਸਾਫ਼ਯ, ਪਟੋਰੀ ਦੇ ਨਵਾਯ ਸਾਫ਼ਯ, ਡੋਯਨਾ ਦੇ ਨਵਾਯ ਸਾਫ਼ਯ ਯੌਰ ਮੁਸ਼ਿਫ਼ਾਯਾਦ ਦੇ ਨਵਾਯ
ਸਾਫ਼ਯਨੇ ਅਪਨੇ ਯਲਾਫ਼ਾਂ ਮੇਂ ਗੋਵਧ ਰੋਕ ਦਿਯਾ ਫੇ. ਯਨਨੇ ਯਾਦਸ਼ਾਲੋਂ, ਮੌਲਵਿਯੋਂ ਯੌਰ ਨਵਾਯੋਂ ਨੇ
ਨਿਸ਼ਧ ਫੀ ਗੋਵਧ ਕਾ ਨਧ ਨ ਦਿਯਾ ਫੇਟਾ, ਯਦਿ ਵਲ ਯਲਾਮ ਧਰਮ ਕਾ ਕੋਧ ਯਾਗ ਫੇਟਾ.

ਸੁਲਾਸਮਾਨ ਨੇਤਾਯੋਂ ਦੇ ਵਿਯਾਰ

ਮੌਲਾਨਾ ਸੁਲਾਸਮਾਨ ਅਲੀਨੇ ਗੋਮਾਂਸ ਯਾਨਾਂ ਫੋਡ ਦਿਯਾ ਹੈ; ਯਯ ਮੰਦਾਬਾ ਗਾਂਧੀ ਨੇ ਯਲੀਸ
ਦਿਨ ਕਾ ਭਪਵਾਸ ਫਿੰਦੂਯੋਂ ਯੌਰ ਸੁਲਾਸਮਾਨੋਂ ਮੇਂ ਮੇਲ ਕਰਾਨੇ ਦੇ ਲਿਯੇ ਕਿਯਾ ਥਾ, ਤਯ ਭਲ ਦਿਨ ਭਲੇਨੇ
ਭਪਵਾਸ ਤੋਡਾ ਥਾ. ਮੌਨ ਸੁਲਾਸਮਾਨ ਅਲੀ ਨੇ ਕਸਾਧਯਾਨੇ ਸੇ ਯਰੀਫ਼ ਕਰ ਐਕ ਗਾਧ ਮੰਦਾਬਾਯ ਫੇ ਯੇਟ ਦੀ
ਥੀ. ਸੀਤਾਪੁਰ ਦੇ ਵਕੀਲ ਸੈਯਦ ਨਯਰ ਅਯਮਫ਼ ਨੇ ਮੈਸਰਨਰੇਸ਼ ਦੇ ਪਾਸ ਕਾਨੂੰਨ ਯਨਾਕਰ ਗੋਵਧ ਰੋਕਨੇ ਦੇ
ਲਿਯੇ ਅਯੀ ਪਿਯਲੇ ਮਾਰਯ ਮੇਂ ਅਪਨੀ ਰਾਧ ਲਿਯ ਲੇਭ ਥੀ. ਕਾਸ਼ਮੀਰਰਾਯ ਦੀ ੮੦ ਸ਼ੀ ਸੈਕਡਾ ਯਾਯਾ-
ਫੀ ਸੁਲਾਸਮਾਨੋਂ ਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਵਲਾਂ ਕਾਨੂੰਨ ਸੇ ਗੋਵਧ ਕਾ ਨਿਧੇਧ ਹੈ ਯੌਰ ਸੁਲਾਸਮਾਨ ਭਲ ਕਾਨੂੰਨ ਸੇ ਪਰਮੇ
ਸੰਤੁਧ ਫੇ. ਸਯ ਪ੍ਰਯਿਯੇ ਤੇ ਯਨਵਰੇਂ ਯੌਰ ਗੈਰੀ ਦੀ ਕੁਰਾਨੀ ਭਲ ਯਲਾਮ ਧਰਮ ਕਾ ਆਵਸ਼ਯਕ ਯਾਗ
ਫੇ ਫੀ ਨਹੀਂ ਸਕਤੀ, ਲੇ ਧਯਿਰ ਕਾ ਰਲੀਮ ਯਾ ਫਯਾਯ ਮਾਨਤਾ ਹੈ. ਯਲੀਸੇ ਦਿਲਵੀ ਦੇ ਯਵਾਯ ਫਲਨ ਨਿਯਮੀ
ਯਲੇ ਕਟਰ ਸੁਲਾਸਮਾਨ ਕਾ ਕਲਨਾ ਕਿ "ਕੁਰਾਨੀ ਯੌਸੇ ਗਰੀਯ ਯਾਦਮੀ ਦੇ ਲਿਯੇ ਆਵਸ਼ਯਕ (ਵਾਭਯ) ਨਹੀਂ
ਹੈ ਭਲਕਾ ਯੌਸਾ ਵਿਤ ਨਹੀਂ ਦੀ ਕੁਰਾਨੀ ਦੇ ਲਿਯੇ ਯਕਰਾ ਯਰੀਫ਼ ਸਕੇ. ਭਲਵੇਂ ਲਿਯੇ ਕੁਰਾਨੀ ਕਰਨਾ
ਯਕਰੀ ਨਹੀਂ ਹੈ. ਕਯਾ ਸੁਲਾਸਮਾਨ ਲਾਧ ਅਯ ਯੀ ਯਸ ਕੁਧਿਪ੍ਰਧਾਨ ਫੇਸ਼ ਦੇ ਭਪਰ ਫਯਾ ਕਰਕੇ ਗੋਵਧ
ਕਰਨੇ ਸੇ ਅਪਨਾ ਫਾਧ ਨ ਯੀਯੋਗੇ? ("ਵਿਸ਼ਮਿਤ"ਨਾ ਫੀਪਾਵਲਿ ਅੰਕਮਾਂ ਕੇਯਕ-ਸ਼ੀ. ਯਾਮਾਰਾਮਯ)

૪૭-ભારતીય યુવકો ! આજે બટો.

મને જાણી ગોરોપ કા દોગ સમાપ્ત કિયા છે. ગોરોપ કા સાવિત્ર, સમ્મતા, કલાકૌશલ, વિજ્ઞાન જીર ઉસકે કિયાતમક સંમતાર દરએક આદમી કી આંખોં મેં ચકાચોષ પેદા કર દેતે છે. સોગ કદતે છે કે જત ગોરોપીયન મદ્રાસુદ ને ગોરોપ કા ચોપટ કર દિયા; પરંતુ ઉસ કંમી કા પૂર્ણ કામે છે સિમે દરએક ગોરોપવાસી એક સે એક આજે બટ કર હોક રદા છે. ઉચ્છેદ જીર કસિ મેં અસમ તૈયારી હો રહી છે. ઇરાકી મેં જીર હી વૂમ છે. અમેરિકા કે વૈશવ કી જીર તો સમસ્ત સંસાર હમ નિકાસે બેસા છે. જર્મની અપની ઉસી કતર ચ્યોત (કાતરુ, માધુ) મેં લગા મુગ્યા છે. મધ્યકેસે સામરિક આયોજન કરને કી વરેલીજ સમિ કે જનુસાર આગા નહીં; પરંતુ તમ બી વદ ઇતના તૈયાર છે કે એક દો રાન્દોં કા અખ બી પછાડ સકેતા છે. રસ કા બોલેચિક હીના આજ સામ્રાજ્યવાદિયોં કે સિમે બડા બચાનક હો રદા છે; જીર સામ્રાજ્યવાદી ઉસકી ભરપેટ નિંદા બી કર રહે છે. જીર ઉમે દર તરફ સે બદનામ કર રહે છે. પરંતુ દિનપર દિન સંસાર મેં ઉસકી નીતિ કી વિજય દોતી જાતી છે. એશિયા કા તો વદ નગારે બજારે ઉદા રદા છે. ચીન મેં ઉસકા બોલ-બાણા છે. રૂર્કી જીર જર્મની સે ઉસકા બંધુત છે. ઇરાન જીર અફઘાનિસ્તાનપર ઉસકા પૂરા પ્રભાવ છે. ભારતપર ઉસકે દાંન લગે વુથે છે. લાખ હિપાને કી ચોટા કી ભવ, નિકટ ભવિષ્ય મેં શુદ્ધ ખિત કર રહેવા. આંતરરાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિ કે કારણ અંગ્રેજોં કા યા તો ભારત કા સ્વરાજ્ય દેના હોગા નહીં તો ભારત સે હાથ ધોનેકા તૈયાર રહના હોગા; પરંતુ અંગ્રેજ સોગ બડે ભુદિમાન છે. વે એકાએક ભારત કા કિસી તરફ સે બી હોઝને કા તૈયાર નહીં હોજી. એક બ્રિટિશ રાજનીતિદા ને તો ચર્ચાનક કહા છે કે હમ ભારત કા અપને અધિકાર મેં રખને કે સિમે અપને બચ્ચે બચ્ચે કા બુદ કી વેદીપર ખસિદાન કર દેજે. બદ કોરી અપની નહીં, સચ્ચી જાત છે. ઇસી જાત સે હમેં સોચ લેના ચાદિયે કે હમેં કિતના સચ્ચરિત, કિતના ત્યાગી જીર કિતના દેસભક્ત દેના હોગા. હમેં સ્વાધીનના પ્રાપ્તિ કી બી તૈયારી કે સિમે હજારોં કુલોં કા હાજરતિયાં દે કર કલા-કૌશલ જીર કલ-કારખાને બનાને કી વિદ્યા શીખને કે સિમે વિદેશોં મેં જોજના ચાદિયે. જનપાન, જર્મની-ક્રીસ-એશિયા જીર ઉચ્છેદ કે દરવાજો હમારે સિમે ખુલે કુલે છે. અમેરિકા જીર સિવિલ સર્વિસ કે પોછે કસે ખાને સે વિદેશ સાબ નહીં છે. હમારે યે કલા-કૌશલ તથા કલ-કારખાનો કા કામ સીધે કુમે નવયુવક બહુન કામ આદેજે, બહુન જગત ઇનકી જરૂરત પડનેવાસી છે. રાજનીતિક સ્વાધીનતા તબી હમારે કામ આ સરેખી, જમ હમ આર્થિક સ્વરાજ્ય બી પ્રાપ્ત કર લેજે; નહીં તો ઉન્નત રાષ્ટ્ર હમારી કમર તોડ દેજે.

(“વિશ્વમિત્ર”ના એક અંકમાં લેખક-પંડિત જ્વાહરલાલ નેહરુ)

૪૮-“ઉદ્બોધન”

પથકો અગમ અથાહ-સિંધુ લખ જીર દુહ્ય નહીં ઘળાના,
યદ તો કલિન પરીક્ષા તેરી આહ નહીં મુંહ સે લાના.
શાન્ત વાયુમંદલ મેં નુમને નાવિક બનકર ખેલા દે,
યદ અન્નન સાગર અશાન્તમય ભીપણ જીવન-મેલા દે.
માયાકે બંધન મેં પ્યાર ! વિચલિત હો નહીં બંધ બંના,
યદ જીવન તો ખરખ-ખેલ દે, અન્નિતમ છડા દિખા બના.

મધુસૂદન મોખા, “૨૧.”

૪૯-વાચનનો ઉત્તમ લાભ કેવી રીતે લઈ શકાય ?

દિનપ્રતિદિન શિક્ષણના વિસ્તાર સાથે વાચનનો પણ વિસ્તાર થતો જાય છે અને વાચનની રમિને નમ કરનારા લેખો પણ પ્રતિ પામતા જાય છે. એ વાત સતોષ ઉપજવનારી છે; તથાપિ આપણે અને આપણા સ્થાને આવનારાં બાળકો શું વાંચીએ છીએ, કેવી રીતે વાંચીએ છીએ, એના વિચાર કરવાની ખટું અવશ્યકતા છે. શરીરને પુષ્ટિ આપનાર અન્નની અને બોજનની આપણે અનેક રીતે પરીક્ષા કરીએ છીએ; પણ મન અને આત્માને પુષ્ટિ આપનાર જે વાચન, તેની અસંખ્ય પરીક્ષા આપણે કરતા નથી. જેમ સર્વ વાતોમાં આજકાલ બહારની ટાપટીપ અને મેળા ઉપર વિદેશ વસ્ત્ર અપાનું થયું છે, તેમ વાચનમાં પણ થઈ ગયું છે. આપણી શાળાઓ અને પાઠશાળાઓમાંની દૃષ્ટિ કરી જોઈશું તો કોઈ એક વિષયના તત્ત્વસ્પર્શપર્યંત સાગ્ર અભ્યાસનો કમ જોવામાં આવશે નહિ; સર્વ વિષયનું પદલવચાહી પાંડિત્ય આપણા વિદ્યાલયમાંથી બહાર કાઢી દેવાની બહાર આવતા પુસ્તકોમાં પણ હોવામાં આવે છે; ત્યાં અન્ય પ્રાકૃતોની તો વાનગી જોઈ શકો છો.

શાળાઓમાં જેમ શબ્દોની કૃતિઓ, ઇતિહાસાદિના સંક્ષેપ, એવાં કૃતિમ સાધનો પ્રોજાનમાં મોકલાય છે, તેમ મનુષ્યના જીવનને પરમેષ્વરોગી એવા અનિગદન વિષયો પણ સંક્ષેપમાં દસ્ત-બજ કરવાની લાગુપદા સર્વ શાળાં વધેલી રીતમાં આવે છે. મનુષ્યોના આપારમાં વૃદ્ધિ થઈ છે કે અનુભવોની શક્તિ ઓછી થઈ ગઈ છે, પણ જો તેમને દેહાત્મેજ્ઞ જ્ઞાનમાત્રને ઉપાડી લેવાય તો ઠીક, એવી આશયરૂપ નુસા રીતમાં આવે છે. પુસ્તક લાગમાં રીધું, પ્રથમ પત્ર જોયું, અંતપત્ર જોયું, પાંચમા અક્ષરેય શિક્ષણ અને સમસ્ત અભિપ્રાય તે પુસ્તકના વિષયસંગ્રહે ધારણ કરીને ઉચું મુકવું-એવું પ્રચાર પડ્યો છે. 'વંચવ નથી' એ તો એક ખટું સામાન્ય અને સાધારણ દુશ્વિદ્યા થઈ પડી છે; અને દેહાત્મેજ્ઞ વસ્તુને જરી દશે, તથાપિ 'સંકટ' પંચાણુ જનને સંગ્રહે તો આગસ, સંપરણા અને પોતાની દુર્લભ અભિમાન સંવર્ધનના એ જોડો માર્ગ છે.

આટલું જતાં જેમ નથી કે, વાચનની નિમિત્ત ઝાટી થઈ છે, પ્રથમ કરતાં ઘણી વધી છે. આજનુમાં અનુષ્ઠાનમાં કરમાં પણ ચાર પૃષ્ઠકો દશે. ગાંધીની દુકાને ડીંગ, મરીને મરચાંની લાગણી પણ નાટકનાં ઘણો. ઘણાં દશે. વેદવમાં મુસાફરી કરતા ઘણા ખરા માણસોના લાગણી મુસ્તક કે 'મુસ્તક' દશે અને સર્વ કોઈ પોતાની શક્તિ અનુસાર કોઈ ને કોઈ 'પિપર' આપી-સાવતા દશે. અથવા રાત્રી નદિ શક્યા હોય તો વાંચવાની જોગવાઈ કરી લેતા દશે. માળક જનને નિત્ય 'પિપર' જેવડાના અન્ન ખાવતું નથી, એવી પણ સ્થિતિ છે. આટલી બધી વાચનની નિમિત્ત ખટું સતોષ ઉપજવનારી છે, પણ એને સાર શા છે? જેમાં કશે ઉપદેશ નહિ દેતી અથવા અસહની રીતે અવરો ઉપદેશ આપનારી વાતો, તેવાંજ નાટકો અને વેપાર, વાસ્ત, દેશ દુર્લભિની ખામ-અતેજનાં 'પિપર' એ વિના બીજા પ્રકારનું વાચન આ બધી પ્રગતિ-રૂપ દેખાત નથી, એ ખટું કે સ્પષ્ટ છે.

આપણી રાજ્યો અને પાઠશાળામાં જેમ પરીક્ષા પાસ કરવા માટેજ અભ્યાસ આવે છે, એવોજ તેનો અર્થ છે. એમ ને રીતે પરીક્ષામાં ઉત્તર આવતા જેટલીજ તૈયારી કરવામાં અને કસબમાં અને એ, તેમ આપણા વસ્ત્રમાં પણ કામ જેટલું, ખર્ચ જેટલું, પેસા પેસા સાપ જેટલું વ્યય કરવો જોઈએ છે. 'વાચ' અને 'શિક્ષા'ની ઉત્તરવધમાં જેમ શિક્ષાનું દેહ-પાત્રમાં મરો શિક્ષક કમરો તેમ શિક્ષકને નોખવડુંને ઉઠાવવા છે, તેમ 'પેસા, પેસા' એ નોખવડું રમવાને વાળવડું દેહ-પ્રાણ જીવનને ઉત્તરવધરૂપ પ્રવરવા દેહ અવરજ અને દેહના કોઈને ખટું ઉઠાવે જઈ શકે ને. વાચન ને અત્યંત વજન મળવડું માટેજ દેહ જેમ જીવનના ખટું છે, જીવન વાળવડું એવું કે જેમ અનુભવ ખટું થયું છે. વેદવમાં 'વાચન મળા' એવું ને પેસા પેસા, એવું દેહ ને વાળવડું મળે તો કિયતવાને ખટું રહેતું નથી. પ્રાચીન મળવા કેવું ને, એવું પેસા પેસા એવું દેહ ને વાળવડું એવું મળે તો 'વાચન' એવું જ કહેવાય.

છે, તે તે જન્મથી છે; કેમકે વિચારવિના જગતી જગત તોજ નામની આ અવસ્થા જુદા છે. કહેવાનું નાનામાં એમ નથી કે, સર્વ કોઈ વ્યવસ્થા નવજન્મ અને જનન વિચારના મર્મ જ નોમવા અને વિચારના; પરંતુ એવા વિષયોએ કે જેની મુલતરીમાં જામ જવને અને વજન જાગરણે મર્મ મર્મનાં જાનો નવા નાદો કે જેના કાર્તિકને તે પો કપડાં જોવાથી એકો-લ-દામ કરી જોવાની આદા રાખવી, કે તે જીને તે વિષયને કલ્યાણ, જેની રચના કરી, એ અતિશય અપોમ અને દર્શનાર છે. જનન વિષયને જે જીને સર્વ જગત નથી અને એ જીને મર્મવાથી મેમનું અંધુ જાન ન કરતાં અમુલ્યને વિચાર કરવાનું જુદા જુદા વિના કેટલી નથી. વાચનની એ પદ્ધતિ પડી ગઈ છે; કષ્ટ, પાની, નાદક, અમુલ્ય જેટલાંજ વાચનને વિચાર જાગરણ આવી રહી છે; તેથી જાગીર વિષયની મર્મને જવાણ કરે. રહી છે. જાદ-જુજ નતિ પણ જે વિષય સ્થિતિ વાચનમાં મળાય છે, તેમાં પણ નેના આગળે અનુપમને કે તેના તથ્યપદને અનુભવને કાર્તિક અપાનું જાણું નથી.

જાગીર વિષયની ચચોને આપાને, અને જાગીર વિષયનું જાન અમુલ્ય કરાને વધે, તથા જે સ્થિતિ નામન છે તેમાં પણ જુદા, કલક ન દોવાને - અંધ, વાચનોનાં જાનમથી, વિચારમાંથી, આચારમાંથી, માંખીને અને વિષેક પ્રત્યક્ષ રીતે નવ જનન છે. આ જનનમાં જાગરણને મરવાની વચમાં જાણે આવાપીવા અને એજમજા કરવા વિના બીજું કંઈ કરવજ ન દોષ જેવી સમુદા, અચળતા, વિચળતા આપણા વાચનોના અંધમાં વાંદવાર જન્મન છે; અને અભિમાન તથા મંદુરિય અને અને વિચાર સાથે જન્મકરિયા, જમન, ખેલ, મેલ સર્વ જ નિવામક થઈ ગયાં હોય એવું જેટલકે જાન નિચારવાને કરવા વિના રહેનું નથી. જાન અને નેના ઉપયોગ અને નિર્વેદ તથા મદદારોમાં પ્રયેષ કરવાનાં સદસ, રવાર્થજનને આદ પાવાનાં ચારિત્રમાં પ્રતિષ્ઠા રજાવવા, એ જાનન જાણે આપણા વાચનોના લક્ષમાં ન દોષ, કાર્તિકિનો રદઅમાર્ગ જાગીર વિચાર છે એવું જાણે વિચારજન થઈ ગયું હોય, તેવું વર્તમાન સમયના વાચનની રિનિયો જાણાં આવે છે.

આપણા દેશમાંજ આમ થયું છે એમ નથી; યુરોપ અને અમેરિકામાં પણ દેહની પન્નતિ-ના રજાને સમજનારા વિચારવાન પુરો આવાજ પ્રકારની રિવાદ કરે છે. વરાળવન, વિજળી અને બુલ્બની પાંખો ઉપર ઉડતા અને મદાસકથીની પ્રતિમાના પ્રતાપમાં અંધવાદ મરેસા આ સમયને પોતાનાં જાતકરણ અને જુદિમાં પણ વરાળવન, વિજળી અને બુલ્બનાં સાધનોથી વિચારવાનો અને નિર્જુમ કરવાનો પ્રકાર જોઈએ છીએ. આમ દોવાથી આજ તમને એવાં સ્ત્રી-પુરો જાદુ જાદી કે જેમણે પાણી સાત્તો, ધણા મંથો, ધણા વિચારોનાં ચોટી, પૂછડાં-ગમે તે પણ કારક ને કારક જવવાં હોય; પરંતુ એવાં જન તો અતિ-વિરહ જરૂરી કે જેને કારક એક વિષયનું નેના મળથી પરિપાકપર્મત સાંજોમાં જવાર્થ જાન હોય. આવી કરીને આ સમયનું જાન કેવળ એક રમન જેવું, નકામ, દલકું અને સ્વાર્થી થઈ ગયું છે. આં જોઈએ ત્યાં રમન-મમતની મંદળાઓ, કલ્પો, સોસાઈટીઓ છે; અને વિદ્યા કે જ્ઞાનના જાગીર વિચારમાટેનાં તેજ રથાન અન્ય દેશમાં કવચિત્ત કવચિત્ત દેખાય છે; તથાપિ આપણા જનનમાંમાં તે એક પણ નથી, એ અતિશય શોકજનક દસ છે. વિદ્યાર્થિનેદ અને શાસ્ત્રચર્ચા, એ તો એક અનાદરનો વિષય છે. લોનરેનિસ, પિઝિક, ક્રિકેટ, ચલાપાણી, બ્લાકતો અને વચમાં વચમાં નાદોનાં 'ગાયનો' એ આજકાલના વિદ્યાના ઉપાસકોનો સાજ છે.

પાન-પાદનનો જે પ્રાચીન સંપ્રદાય હતો તેનો તો અત્યત ઉત્કેહ થયો છે, અને આજ એક સતકથી પાત્રાત્ય કેળવણીના પ્રજાવથી આપણે વાચના અને લખના થયા છતાં એક પણ શુદ્ધ પ્રતિભાવો (એટીઅનસ) જેવું ઉપજતી રહ્યા નથી! આપણું વાચન એજ આપણા જીવનનું ખરું પ્રતિબિંબ છે; માણસ કેની કેની સાથે રહે છે ને શું વાચે છે તે કદો, એટલે તે જેવો છે એ કદી સકાશે, એમ જ જાનીએ કહ્યું છે તેણે સતજન કહ્યું છે.

(૨૨૦ અભિસાદ નં દિવેરોન 'સદસન મદાવતિ'માંથી)

किया, तो उसके सिधे गुम्हे' पश्चात्तापशी आभि मे' कूट कर अपने आपको तम सुवर्ण की भांति शुद्ध अथ' निर्मल कर लेना आदिगे। इस निर्मलता के प्राप्त करने की येष्टा आरम्भ मे' अट्टन अन्तरंगी। गुम इस येष्टा से आत्मना आहोगे; परंतु सद्विच्छा के प्रणव जनागे रथनेपर वैसा नदी होना। कतिपय आर अंघने कर्तव्यों का अन्वेषण किये जिना ही गुम्हे' निद्रा दमोय देगी; परंतु इससे तनिक भी विचलित नहीं होना आदिगे।

गुम्हे' अपने निश्चयपर दृढ़ रहना आदिगे। कुछ ही दिनों मे' गुम्हारे मार्ग की ये रूकावटें मिट जायेंगी और अल्प काल मे' गुम आत्मनिरीक्षण के अन्वेषाशी हो कर छत्रियों के अपने परीक्षण कर लेगे। पापों के दम हो सारों मे' विभक्त कर सकते हैं। प्रथम यद, कि न करने योग्य कार्यों का करना; द्वितीय यद, कि करने योग्य कार्यों का न करना। धूसरिये यदी हो प्रथम हमें अपनी अंतरात्मा से पूछना आदिगे कि:-

“आत्म मे' कौनसा कार्य, जिसका करना आवश्यक था, भूल गया हूँ?”—यद प्रथम प्रश्न है। द्वितीय प्रश्न से यद जात होता है, कि पाप के हो आग दें—जैके तो उपकार करना और उससे विश्रुत हो जना। द्वितीय किसीका अपकार करना। धन दोनों के दोन प्रयत्न पूर्य हैं—जैके प्रतिमार्ग का उद्बोधन करता है। उदाहरण मे' साओ' की आत्मा देखिये “माता पिता की सेवा करनी आदिगे तथा मोरी नहीं करनी आदिगे।” जे मनुष्य अपने माता-पिता की आगा के विरुद्ध कर्म करता है, वद प्रतिमार्ग के विपरीत यत्नता है; और जे मोरी करता है, वद बिजति के विरुद्ध सिर उठाना है। शक्ति के आत्म-निरीक्षण करते समय' कष्ट पाते' भुज जाती है। इसलिये यदी जैके आवश्यक सूचना दी जाती है, जिसके अनुसार यत्नने से शूलों का न होना संभव है—वद यद, कि जैसा सोचने के पहले कि आत्माकाय से अथ तक्ष क्या-क्या कार्य किये? यद विचार करना आदिगे, कि जेने अन्तरे आत्माकाय तक्ष क्या क्या कार्य किये है? जैसा करने से धीरे धीरे सज जाते' ध्यान मे' आ जायेंगी। जैके भी ज्ञान विरमरथ न हो सोगी; और गुम अपने अंतरात्माशी जगज्ज के निकट वाली भांति सज जाते' जना सोगी। धर्म अनिश्चित अंतरात्मा सरीभा गुम्हे' अन्य जगज्ज भी नदी प्राप्त हो सकता; क्योंकि अंतरात्मा से कष्ट विषय जगत नदी है। धर्म प्रकार प्रतिदिन विचारपूर्वक अंतरात्मा के साथ अथन करने से अंतरात्माओं से सर्वथा निरति हो जाती है और सत्ताओं मे' स्थित सज जता है। अनन्तर यह गुम्हे' उपयुक्त विचारों से ज्ञान उठाना है, तो सर्वथा निम्न विषयोंपर विचार करे, उनसे काम हो और परमात्मा से साध्यात्मा घुटने टेककर प्रार्थना करे कि:-

“हे परम इश्वर, इसलिये क्षमासिंधु भवतु” अत दिवस मनसा, वाया, कर्मलया यदि मुझसे कुछ पाप हो गया हो तो आपसे सन्मुख सन्धि हृदय मे' आपगे क्षमा मांगने के प्रयत्न हूँ। हे प्रभो! आप अंतर्धर्मी है। आपसे कुछ छिपा नहीं है। मुझसे जे पाप हुआ है, उसे आप भली जानि ज्ञानने हैं, उमके सिधे मे' क्षमा आदता हूँ, और अथ छिटा रचना हूँ, कि पुनरपि मुझसे क्या काम न हो। निम्नलिखित इस अध्यायों मे' जे प्रमाद या अज्ञानता से यदि कष्ट अधर्म मुझसे हो गया हो, तो उसका रमरथ कर के मे' अपनी आत्मा और आपकी सर्वव्यापी तमज कर उसके अनुचित समझना हूँ और जैसा काम पुनः न करने की प्रतिज्ञा करता हूँ।

अध्याय के दश लक्ष्य

तीन प्रकार के आनिस्तक पाप हैं:- (१) हमारे के धन के कुत्तिय विचार मे' लेने की छत्रता करना (२) किसी अथ के निमित्त अदिन विचार करना; (३) अथसत्य के सत्य मे' परिश्रुत करना।
चार प्रकार के वाचनिक पाप हैं:- (१) कट्ट लण्ड भाषण करना, जिसमे किसी का दुःख प्राप्त हो; (२) अतःकरण जे कुछ, और दटना कुछ और; (३) पिशुना (नृजणी) और निद्रा करना; (४) अथ मे' लज्जावद कर के अथसत्य सत्य हो नष्ट करना।
तीन प्रकार के शारीरिक पाप हैं:- (१) अन्धधर्माक जथाग किसी का धन अपदरथ करना; (२) परओ के साथ अविचार करना; (३) रत्नार्थवत् अथों की दिना करना।

પર-સમઠિયાળા-ઝોઠાના એકદેવતુલ્ય દરબાર

આ ગ્રામ (કાશિવાસમાં આવકવારના ખાંભા મદામના) અસલ તે વાળા દરબારોનું નવું, પળ પછી આવકવાર સરકારે તે દાણ ફેરું છે. અહીં દ. ઝોઠાવાળા અને દ. ગતાવાળા જેવા બે પુત્રો પાકેલા છે. આ ગ્રામમાં, વાલકાપના નિષ્ણાત દાકરોને પણ એક નવું જેવા બંધુવાનું આરે એવી એક મુદર વસ્ત્ર મેં જોઈ. જ્યોત્સનાવાળા કદીને એક વેપારદાર કદી દરબાર છે. તેમણે કાંઈ નિશાળ જોઈ નથી, તે પછી મેટીકલ કોલેજનું નામ સરખું પણ કંઈથી અજાણ્યું હોય! છતાં તે ગાય, બેસ, ગાંઠ, બકરાં વગેરેનું-અરે, ભેંસનું પણ-આકું બાંધી શકે છે. જે દોરના પેટમાં પાકી મરી મધું જમવા અને આંખે આખું નીકળી નજર શકે તેમ દેખાય, તે ગ્રામ દળમના ટૂંકી સંભવાવે તે વાજર-પાંડરના દોરના પેટમાંજ કાઢા કદી કાઢી શકે છે. આવી રીતે તે તેમણે કેટલીયે ભેંસો તે ઝોઠાનાઓ ઉગારી છે; અને દરબાર ગોમજીવાળા આ કામનો રો બાલો લે છે તે દાકર સાહેબોને જાણતું છે! ગોમજીવાળાને લાં વાગેલરી સમાં આપ્યાં દોષ ને કોઈ જાનવો માણસ આવી ભેલો નાખે કે, 'જાણુ! મારી ગાયને આકું આખું છે, ગાયમાતા મકે મરી કદ છે.' તે આ સાંભળતાંજ બાજીમાંથી મોંમાં મૂકવા ઉપાટેસો કોળિયો એમને દશમ બને છે. બસ, તરતજ દાણ પોઈ, ધરના ઉંઠ કે પોડા-પર પડાણ નાખી, તે પેલાને મામ જાય છે. દોરનું આકું બાંધે છે તે પછી તરતજ તે ગ્રામનું પાણી પણ પીધા વચર પોતાને ઘેર આવી જાય છે. જે ગ્રામ તે આવા કામે જાય, તે કામ પૂરતું તેમને અનનજ પણ નથી ખપતું. પછી દોરના માલીક પાસેથી ગોટરબાકું, દંપાભાકું, પીઝીટ-પી, પટાવાળાનો વેરા, કાચો અર્થ વગેરે બાજના દાકર સાહેબો તરફથી વસુલ થતી શી લેવાનું તે ક્યાં રહ્યું! દરબાર ગોમજીવાળા પૂછ છે. તેઓ તેમની આ કળા કોઈને શીખવા-કળા જાય, અગર મોડા કેળવણેલા યુવાનો આ કળા દાણ કરવા આ ગ્રામમાં આવી તકલીફ લે તે સારું નહિતર આપણા આવા જૂના અનના ધરતી માતાના પેટમાંજ દરોઈ જશે-અને પછી તેા જોનો દરોઈ પત્તો લાગે ત્યારે અરે! આ ગ્રામમાં એક બીજી મધુ મુદર દરમ જોયું. આ તરફનાં મીઠાઈયા તરફનાં મીઠાઈયા બાજીઓનું એક તાપુક-મડળ અહીં મળેલું. તેમાં તેઓ વિધવા બહેનોની ખાસ સંજાગ લે છે; તેમજ ચાતિમાં કન્યાવિક્ષ ને બાજીઓ ન થાય તેવી સાવચેતી રાખે છે, તેવું દર્શાવતાં મીઠાં કાચો તેની કાર્યવાહીમાં દરિગાયર થયાં. બધા બાજીઓ અને વજીરો આવા પંથ પકડે તેા કેવું સારું!

(સંસ્કૃત તા. ૮-૧૦-૧૯૨૭ના અંકમાં લેખક 'પ્રવાસી')

પર-હિંદુ વિધવાઓનો આર્તનાદ

સંમોજના નેતાઓ કાન ઉધારો!

(હિંદુ સમાજમાં ફરજિવાત વૈધવ્યની ધાણીમાં કચડાની અસખ્ય બાળાઓને બચાવવા નવજીવનોએ બહાર પડવાની પારાવાર જરૂર છે)

આજકાલ હિંદુજનિમાં જેટલી કુટુંબાઓ જડ થાલી ત્રેવે છે, તે મર્વેમાં વિધવાવિવાહની અટકાવત એ એવી કુરીત છે કે જેણે લગ્ન રથને વિરાટ સર્વોપદિ સત્તા બાંધવની હિંદુજનિનો વિનાસ કર્યો છે. પરદેશીઓના સત્કળ્પથી, આપ સરકુનિને અખડ ગંખની હિંદુજનિને એટલું નુકસાન નથી પહોંચ્યું કે જેટલું બાળવિધવાઓને મળેલું વિધવા ગંખવાની કમચાલીએ પહોંચાડ્યું છે. અરે! વિવાહ એ કયું જનાવર દરો! એ પાચ વર્ષની દંપતીની બાળા ન જાણી શકે તેને વેડેના વારસદારો (!) કસારવારે જોમ મરીજ આવને મૂકી આવે, તેવી રીતે પિતાવૃદ્ધ સા-

સિત્તેર વર્ષના મરણપથારીએ પહેલ હાડપિંજર સાથે પવિત્ર વેદમંત્રાને અપવિત્ર બનાવી લઈ દેરાવી આપે છે.

બાળવિધવાઓની દુઃશા

ઓ વૃદ્ધ ભારત ! સભ્ય રાષ્ટ્રોના સર્વોપરિ હિંદ ! તારી મૈત્રી, માર્ગી અને અંદાધતી જેવી આર્થ દેવીઓની વારસદાર ભારતીય આર્થ રમણીઓની આ દશા ! પોતાનાં સગાં મહેદરના દેખતાં છતાં લાચારીથી પરવશ બની પલાયન થતી બાળવિધવાઓની દુઃખદ દશા દેખી ક્યું માનુષ્યેમી હૃદય અકર્મણ્યતા સેવી શકે ?

મારા પ્યારા હિંદુ નવયુવાનો ! પાપાંડવવંતકોનાં પાપકર્મથી વિખૂટી થયેલ આર્થ સન્નારીઓની લાજ તમારે હાથ છે. તમેજ બાળવિધવાઓની દુઃખતી નૌકાના તારણદાર સુકાની છો. યાદ રાખજો કે, ઉન્નતિને શિખરે વિરાજમાન, સંસારની સર્વ જાતિઓની મુકટમણિ, જગતને પોતાનો ઉન્ન્ય આદેશ શીખવતી હિંદુજાતિ જો અધર્મોચરણ સેવશે, કિંચિત્ પણ ધર્મપથપરથી વિચલિત થશે તો બાળુજો કે, તેનું નામનિશાન નાણુદ થશે.

શાસ્ત્રોનો દુરુપયોગ

મારે અત્યંત શોકથી કહેવું પડે છે કે, હિંદુઓનાં શાસ્ત્રોનાં વિદ્વાતપૂર્વક સંભાળણો કરનારા પંડિતો પણ કન્યાધિકૃત કરવામાં સંકાયજ નથી રાખતા. જો કોઈ જગોએ વિધવાવિવાહનો પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થયો તો આપણા તેજ વિદ્વાન અને ધર્મના રાહદારીઓ સનાતન ધર્મની 'દુહાઈ' બોલવા મંડી પડે છે. જે સનાતન ધર્મમાં સાહે-સિત્તેર કે પંચોતેર વર્ષના બુદ્ધાનાં લગ્ન મંજુર થાય છે અને જેને માટે શાસ્ત્રોની પણ જરૂર નથી, જે ધર્મમાં પુત્રી જેવડી કન્યા સાથે લગ્ન કરતાં 'બુદ્ધાબાપા'ને જ્ઞાતિ, શાસ્ત્ર કે પંડિત અટકાયત નથી કરતાં; તે ધર્મમાં સોળ કે સત્તર વર્ષે વિધવા થતી બાળના પુનર્વિવાહમાં જખરદસ્ત અટકાયતો થાય છે ! શાસ્ત્રો કે સ્મૃતિઓને બુદ્ધાં પ્રમાણો બતાવી તે શુભ કાર્યમાં અન્યાય અને અત્યાચારોનો છૂટથી ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. બાળુ કે સનાતન ધર્મની નૌકા અધ્ધરિયે ડૂબી જતી હોયતી !

પ્રાચીન પૂરાવા

વિધવાવિવાહની આવશ્યકતાવિધેના પ્રાચીન પૂરાવા જેમને જોઈતા હોય, તેમને માટે પણ તે રજુ કરે છું.

વાલીના મરણ બાદ તેની સ્ત્રી તારાનાં લગ્ન (જેને અંગદ નામનો પુત્ર હતો) સુગ્રીવ સાથે મર્યાદાપુર્યોત્તમ રામચંદ્રજીએ કરાવી આપ્યાં હતાં. મહારાજા હીમકે નજરાજના ગુપ્ત થવાથી પોતાની પુત્રી દમયંતીનો સ્વયંવર બીજા વાર રચ્યો હતો. મહાભારતના હીમખર્વ અ. ૯૧ માં લખ્યું છે કે, નાગરાજ ઐરાવણે પોતાની વિધવા પુત્રીનો પુનર્વિવાહ અર્જુન સાથે કર્યો હતો. ટૉડ રાજસ્થાનમાં લખ્યું છે કે, મહારાણા હીમસિંહે સરદાર માલકેવની વિધવા પુત્રી સાથે પોતાનાં લગ્ન કર્યાં હતાં. મહારાષ્ટ્રના પ્રાચીન ઇતિહાસમાં છે કે, પરશુરામ ભાઉ પટવર્ધને રાજપંડિતોની સલાહથી પોતાની વિધવા પુત્રીનો પુનર્વિવાહ એક બ્રાહ્મણ સાથે કર્યો હતો.

ઉપરનાં ઉદાહરણો જોઈ બાળના મોક્ષના માર્ગદાતાઓ અને ધર્મના ઇન્સારદારો એટી જશે તો સારું છે, નહિ તો તેમને વિધવાવિવાહનાં પ્રચંડ મોજાં તજે અગદાઈ મરવાનો વખત આવશે.

હિંદુઓ ! રામ અને કૃષ્ણનાં સંતાનો ! ઓ ગૌપ્યજ્ઞ ! શું તમે ભારતની આર્થ સંસ્કૃતિનો નાશ કરવા ચાહો છો ? જો 'નહિ' તો તમારી રક્ષાનું એકજ સાધન અને બાળવિધવાઓના પુનર્વિવાહનો અગત્યનો મુકારો અપનાવી વિધવાવિવાહના પ્રચારમાં સહાયક બની તમારી બહેનો અને બાળાઓને અપાર દુઃખથી બચાવો.

(દૈનિક "હિંદુસ્થાન"ના એક અંકમાં લેખક-શ્રી મોહનલાલ વિદ્યલદાસ દ્વારા)

૫૪-ધાર્મિક દિદુઓનું હાલનું મંતવ્ય અને કર્તવ્ય

॥ અથ મંગલમ્ ॥

‘શ્રીમંત્તાનુસિંહાચાર્યો નવો વિમલદાનત્યે ।

તતો વચ્ચિ સ્વધર્મસ્ય રક્ષણાય દિતાય ચ ॥

બાવાથ-પો મંજુદાદેવી અને શ્રીમન્સિંહાચાર્ય બન્નેના નવો પ્રથમ નમસ્કાર કરીને પછી
કું દિદુઓના સનાતન અધર્મના રક્ષણ અને દિનમાટે ગોણું થવું.

સનાતન દિદુધર્મના રક્ષણને માટે અને દિનને માટે કાંઈ બોધવાની ક્ષી જરૂર પડી છે
એ પ્રથમ કોઈક પંદેસો કરેકે દિદુના મનમાં આ વિષયનું મથાણું ઘાંચનાં ઉઠાવે, એવો દાવનો
જમાનો છે; કેમકે અત્યારે નામદાર અંગ્રેજ મરકારના રાજ્યમાં કોઈના ધર્મ ઉપર કોઈ જગા-
ત્તાર જાનરહનીયો યુવતરી ચકતું નથી. પોતપોતાના ધર્મના રક્ષણમાટે અત્યારે કોઈ દિદુ પુરુષ-
ને ગોતાનું માથું આપવું પડતું નથી; અને કોઈ દિદુ જાળવાને સતી રૂપું પડતું નથી. દિદુ-
પુરુષોમ રમખાણોથી કાઢાયા દિદુઓની આ નિર્ભયતામાં કાંઈક ખસેલ પડેલું છે અને મિંતા-
જનક પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ છે, તોપણ જે પ્રજા પોતનો ધર્મ પાળવા માગે તેને પરાણે
કોઈ તેનો સ્વધર્મ છોડાવે તેમ નથી-એવી નિશ્ચિતતાનો આભાસ કોઈ પણ રીતે ઝાંઝો થયો
નથી; પણ કોઈ કોઈની ધાર્મિક લાગણી ના દુખાવે અને સર્વના મૂળપુરુષો અથવા મુખ્ય
પુરુષોની કોઈ નિંદા કરે નહિ-એવો નવો કાયદો હમણાંજ પસાર થયો છે. આ વગેરે અનેક
કારણોસાંથી દલુ ધર્મરક્ષણસંજ્ઞા નિશ્ચિતતા આપણી દિદુજનતામાં જેવી ને તેવી છે;
એટલુંજ નહિ પણ એ નિર્ભયતા ધર્મરક્ષણસંજ્ઞા ઉપેક્ષામાં પણ પરિણમી છે. આ ઉપેક્ષા-
નાં બીજાં પણ એક કરતાં વધારે કારણો છે; પણ હાલ તે કારણોના વિગતવાર વિચારમાં
ઉતરતાં પહેલાં કું માથા દિદુબાદ્યોને આ લેખની આવરચકતાના મુખ્ય કારણતરીકે એ ઉપે-
ક્ષાનેજ આગળ મૂકું તો તેમાં કાંઈ ખોટું નથી; કેમકે એ ધર્મસંજ્ઞા ઉપેક્ષાએજ સનાતન
ધર્મને નવાંજ દેહાં લેખાવે એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થવા દાખી છે.

ધર્મસંજ્ઞા ઉપેક્ષાનાં કારણો

જેમ રાજનાં કારણો અનેક હોય છે, તેમ આ ધર્મસંજ્ઞા ઉપેક્ષાના કારણો પણ અનેક
હોવા છતાં પણ તે પૈકીનાં કેટલાંક કારણો વધારે ખ્યાન ખેચે તેવાં છે. તે કારણોનો મધારાક્તિ
વિચાર આપણે સાવધ થવાને માટે ઉપયોગી છે; તેથી તે કારણોની ખીમંતરા કરવામાં આવે
છે. પરદેશીઓના વારંવાર થયેલા દિદુ ઉપરના દુમ્મસાઓએ ઉપગમેલી અન્યવરથા એ ધર્મ-
સંજ્ઞા ઉપેક્ષાનું પ્રથમ કારણ છે. જે વખતે પ્રજા યુદ્ધમાં રોકાયેલી હોય છે, તે દરમિયાન તેને
પોતાના ધર્મનું અનુદાન ઝોણું કરવું પડે છે; અને કોઈ વાર તો ધર્મની સપથી કિંવાએને અને
આચારોને લાંબા સમય લગી ટાલેલ મૂકવા પડે છે. આવી સ્થિતિ લાંબો વખત ચાલે છે, તો
પછી પ્રગતને એ આચારો અને કિંવાએને ઉપેક્ષાનું વધણું યુદ્ધનો સમય ગયા પછી પણ પ્રમાદને
લાંબી રવા કરે છે. આવી દશા લાંબો સમય ચાલે છે, તો પછી તે એક ઉપેક્ષાની ટેવરમેજ
બની જાય છે. દિદુધર્મચાર્યોએ સ્વધર્મને ચારે વર્ણની પ્રગતના સામાન્ય ધર્મતરીકે
અને રાજપ્રગતના વિદેય ધર્મતરીકે ચાલેખેલા દેવતાની પાંધર્મીઓના સંકેતો અને હમરો
પરંપરાગીના સનાતન દુમ્મસાઓના યુવાવધા રહેવા લગા પછી તે પ્રગતની ધર્મજાવના દલુ લગી
અજાણ્ય રહી શકી છે; તોપણ દુમ્મસાઓ અને યુદ્ધના સમય પછી થાકે અથવા પ્રમાદથી જે
ઉપેક્ષા ધર્મના સંજ્ઞામાં ઉપજી, તે ઉપેક્ષાએ દિદુપ્રગતને આણું નકત્તાન કપુ નથી. અત્યારે
જેટલી અનર્થજન્યમાં દિદુ પ્રજા દસાલી છે, તે બધુંજ અનર્થજન્ય સદરદુ, ઉપેક્ષાનીજ-
જ સંતતિ છે.

સદરહુ ઉપેક્ષાથી થયેલો પ્રથમ અનર્થ-સંસ્કૃતિની શિથિલતા છે.

મુસલમાન ચંદાપંચોની પ્રથમ અનર્થરૂપ અસર તે એજ કે, વર્ણ અને આશ્રમેના સંસ્કારોની વ્યવસ્થામાં ખામી આવી ગઇ. તે ખામીનું પ્રત્યક્ સ્વરૂપ એ છે કે, બ્રાહ્મણવર્ણના સંસ્કાર તો બ્રાહ્મણોએ તેમના અરણ્યવાસ અને એકાંતવાસની નિવૃત્તિમાં જળવી રાખ્યા; પણ બ્રહ્મચર્ય-આશ્રમની સંસ્થા તેઓ પૂર્વવત્ જળવી શક્યા નહિ. વેદવ્રત અને સ્વાધ્યાયપ્રવચન જતાં રહ્યાં, તેમાં પણ વેદવ્રતનો કેવળ લોપજ થયો; અને તેથીજ તેમના સ્વાધ્યાયપ્રવચનમાંથી ચમત્કાર જતો રહ્યો. શાપાનુગ્રહ સામર્થ્યનું મીઠું વળી ગયું, હૃદયજન અને સંકલ્પસિદ્ધિ-ચાત્યાં ગયાં. બ્રાહ્મણોત્તર વર્ણોના તો સંસ્કાર લોપ પામ્યાં. બ્રાહ્મણોત્તર વર્ણો સંસ્કાર અને સ્વાધ્યાયરહિત બની ભવતિ મિશ્રાં દેહિ ને ખલે ‘વિદ્યાર્થીના આશીર્વાદ’ થી બ્રાહ્મણોત્તરો આડંબર દર્શાવવા લાગ્યા. બ્રાહ્મણાનાં બ્રાહ્મણત્વ બ્રહ્મચર્યાત્પ્રજાચયે-અર્થાત્ બ્રાહ્મણોનું બ્રાહ્મણપણું વિધિવત્ બ્રહ્મચર્ય પાળવાથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. આવા શાપ કે આશીર્વાદ આપવાના સામર્થ્યવાળા બ્રાહ્મણપણાના સૂળરૂપ બ્રહ્મચર્યનો તો ઉચ્છેદજ થઇ ગયો; ત્યારે વિદ્યાર્થીના આશીર્વાદની ડંકાસ ચાલી. જ્યારે શાપવરસામર્થ્યવાળું-વેદવ્રતવાળું બ્રહ્મચર્ય રખાતું, ત્યારે ત્રણ બ્રહ્મચારી વિનીતભાવે ભવતિ મિશ્રાં દેહિ-કહેતા, અને હવે “વિદ્યાર્થીના આશીર્વાદ” નો દમામ! ‘બાલી ચણે વાગે ઘણો!!’-એ કહેવતનો અમલ થયો. આથી લગ્ન અને ગર્ભાધાનના સમયસંબંધી હિંદુત્વ અને હિંદુજનતાની સંખ્યાના રક્ષણ અને વૃદ્ધિના જે સર્વોત્તમ નિયમો પાળવાજ પડતા હતા, તે નિયમો શિથિલ થઇ ગયા. પરિણામે હિંદુસમાજ બળ, સંખ્યા અને સુવ્યવસ્થામાં હીન થતો ગયો અને બીજાં ચપ્તેક અનર્થો એક પછી એક ઉપસ્થિત થયા. આ એક પ્રકારના અનર્થોવિષે ટુંકામાં મેં ઉલ્લેખ કરી દીધો છે.

અનર્થોના બીજા પ્રકાર

ઉપર વર્ણવી ગયા તે પ્રમાણે હિંદુપ્રજાની આંતરસંસ્કૃતિમાં શિથિલતા થવાથી બીજા એક પ્રકારના બાહ્ય અનર્થોના સમુદાય પણ હિંદુસમાજમાં પેદા. એ બીજા અનર્થસમુદાય વિદેશીઓના અને વિદ્યાર્થીઓના સંસર્ગોથી ઉપજેલા અનર્થોના સમુદાય છે. આથી હિંદુઓનું સ્વાભિમાન નરમ પડ્યું. વિદેશીઓની તથા વિદ્યાર્થીઓની જે સૂઝ હિંદુઓમાં હતી, તે નરમ પડી ગઇ. કાંઇક આના જેવીજ સૂઝ ગોરા લોકોની પ્રજાઓ ને અન્ય રંગની પ્રજાઓ સામે છે; તેજ પ્રમાણે પ્રત્યેક પ્રજાને થોડે કે ઘણે અંશે અન્ય પ્રજા સામે છે. તેની સામે દરેક પ્રજા માંહેના શુષ્કજ્ઞાનીઓ અથવા જ્ઞાનભાસીઓ અથવા જ્ઞાનાભાસીઓ પરમતસહિષ્ણુતાનો પાક શીખવવાને માથાફેડ કરી રહ્યા છે, પણ તે માથાફેડ ફેંકે છે; કારણ કે એ પ્રજાઓની જે એકબીજાવિરુદ્ધ સૂઝ છે, તે નૈસર્ગિક એટલે પ્રકૃતિસિદ્ધ છે. તેમાં કાંઇ પણ પ્રકારે માનવ-જનનિતું કે વ્યક્તિઓનું આકલ્યાણ નથી. કર્મનિષ્ઠાની નિશાળ પ્રમાણે એ માનવવિકાસના વિવિધ દરજ્જા પ્રમાણે પ્રગતિજ કરાવનાર છે, સંકરતાને અટકાવનાર છે. શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ ‘પ્રકૃતિસ્ત્વાં નિચોદ્યતિ’ વગેરે વાક્યો ગીતામાં કહ્યાં છે, તેનો ભાવ પણ એજ સૂચવે છે; પણ મિથ્યા જ્ઞાનીઓ અને વિદેશી એપવાળાં મનુષ્યો સદરહુ નૈસર્ગિક સૂઝને કાઢી નાખવાને જૂઠા ઉદારભાવથી નકલ કરવાનો અને કરાવવાનો ઉપદેશ ફેલાવી રહ્યા છે. આમાંજ હિંદુજનતાનાં અને હિંદુધર્મનાં સમૂળ ઉચ્છેદનાં બીજાં વવાઇ ચૂક્યાં છે. જ્યાંસુધી એ બીજાનો નારા કરવામાં નહિ આવે, ત્યાંસુધી હિંદુપ્રજા પ્રવચના જડબામાં જકડાયેલી છે, એ સમજવા જેટલો પણ શુદ્ધિનો પ્રકાશ મળવો અશક્યજ છે.

ઉપર જણાવેલા એ પ્રકારના અનર્થોના કારણ-કાર્ય-ભાવ

ઉપર જણાવી ગયા તે બંને પ્રકારના અનર્થો પૈકીના પ્રથમ પ્રકારના અનર્થો તે બીજા પ્રકારના અનર્થોના કારણરૂપ છે; અને બીજા પ્રકારના સદરહુ અનર્થો તે પ્રથમ પ્રકારના ઉક્ત અનર્થોના કાર્યરૂપ અનર્થો છે. આ બીજા પ્રકારના અનર્થોએ ક્યારનીએ હિંદુપ્રજાને અને તેના પ્રજાત્વને નાશુદ કરી નાખી હોત; પણ હિંદુધર્મના સંસ્કારી અને તે સંસ્કારોની અસર

જેમાં જ્યોતિર્ભવ થયેલી છે એવા દિંદુસાખાજનાં મર્મોદાખપન એવાં તે બલિષ્ઠ છે કે તેમના ઉપર સદાકુ અને પ્રકાશના જનનોં. દબ્બુ લગી વિનાશકારક કાર્ય થણા પ્રમાણમાં. ઉપજાવી શક્યા નથી; તોપણ તેથી જે વિનાશકારક કાર્ય ઉપજી ચૂકું છે, તે એવું તે બાપકર છે કે જેઓને દબ્બુ પોતાના સ્વતંત્ર બાન રહેલું છે. એવા મર્મોદ દિંદુ બચ્યાએ જાતનં રાષ્ટ્ર રીતે સમજે છે કે, જે હવે પૂર્વોક્ત અને પ્રકાશના જનનોંને મૂળમાંથી ઉઘેડીને કેટલા દેવામાં નદિ આવે તેા દિંદુજાતિ પોતેજ જગમૂળમાંથી ઉપડી જશે.

અનર્થને મારે આગેવાનોજ જવાબદાર છે-લુના આગેવાનો

સદરૂ ખતે પ્રકાશના જનધોનિ મારે જવાબદાર કેવું છે ? આ પ્રશ્નો જવાબ પુસ્તોજ છે કે, હજા ખતે પ્રકાશના જનધોનિ મારે જવાબદાર તો દિદુપ્રજના જૂના અને નવા જાગે- પાતો છે; કેમકે “વચ્ચદાપરતિ” એહસ્તસદેવેતરો જનઃ” ।

કેમ? અર્થાત્ આગેવાન મનુષ્યો વત્તે છે તેજ પ્રમાણે બીજા મનુષ્યો પણ વત્તે છે. એ થી ભગ-
વદગીનાનું વચન તેમજ સોફોક્લિસ દ્વારા ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે. દિંદુઓની પૂર્વસંસ્કૃતિમાં
પિરેથો અને વિધર્મીઓના દુષ્ક્રમણો વખતે ઉપજેથી દાનિઓને દૂર કરીને (દુહધમળને પોતાના
અસહ્ય સંસ્કારોપર કાપવાનું) કામ સદરકુ દુષ્ક્રમણોનો સમય વીસા પછી જૂના જાગેવાનોએ
જે ત્વરા અને ઉલ્લેખ તથા અંતથી કર્યું-એકનું હતું તે પ્રમાણે ન કર્યું. પણ તેથી ઉપકુંજ
કામ તેઓએ કર્યું. પ્રગ્નના એ જૂના જાગેવાનો બાહ્યો દતા, તેમની કું નિંદા કરવા માગતો
નથી. "તેણે નિંદા મ કરતિષ્યા" એ વાક્ય અને સિરસામાન્ય છે; પણ "યુગ્મરૂપા હિ પ્રાહ્ણાઃ"
એ વાક્ય પણ બુનાર્થ(કેહ)તરીકે ખરે કરેલું પડે છે. યુગ તે કળિયુગ છે અને તે
યુગેય બાહ્યો દાસ બન્યા છે-એ વાત તો દરેક દિંદુએ સમજી રાખીને જોઈએ તેવી છે.
તેવા બાહ્યોની પણ નિંદા કે દોહ તો કરવાનું નહિ, પણ તેમની તરફ ધર્મશ્રદ્ધાથી માનશ્રદ્ધિ
રાખવી; કારણ કે બાહ્યોમાં કોઈ બધાએ બાહ્યો કળિયુગરૂપ જની મ્યાનથી અને બની જતાના નથી.
દલ્લે પણ બાહ્યોમાં એવી ઘણી સદ્ગુણિઓ છે કે જેઓ પોત સુધાવવા ગોંધી આ દિંદુ-
પ્રગ્નની દયામણી દષ્ટાને ખરે ભાગ્યી થરાવે છે અને દયાદષ્ટિ તથા ઉદારભાવથી પ્રગ્નના
સંસ્કારનું સુનઈવન અને યુગસ્થાપન કરવાને ખરે ઉત્સાહ અને ઉલ્લાસને મેલે છે; અને કળિ-
યુગ અને જા બાહ્યોનાં જનોનાં ઇતરાજ વદોરીને પણ પ્રગ્નના ઉદારનું કાર્ય દુઃખ વેળે પળ
કરવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. એ સપુરૂપ બાહ્યોનો દાનમાનથી સત્કાર કરવો અને બીજા-
ઓનો નમસ્કારમાવથી કરવો તથા જેઓ કળિયુગનેજ પુષ્ટિ આપનારા હોય તેવા બાહ્યોપ્રત્યે
ઉપેક્ષાશ્રદ્ધિરાખવી; કેમકે થી મનુ જમવાન પણ આજા કરે છે કે, એવાઓને તો "વાહ માંગેનાપિ
માર્ગેવત" અર્થાત્ વાણીમાનથી પણ માન આપવું નહિ. આ પ્રમાણે પિવેક ગળીને દરેક
મર્મન દિંદુએ દિંદુઓને ઉદાર કરનારા બાહ્યોપ્રત્યે કૃતજ્ઞતા દર્શાવવી તથા બીજાઓને તેમ
કરવાને ખરે વાણી અને વર્નનથી ઉપરેક આપવો

નવા આગેવાને

૭૫૨ વર્ણવી સ્થા તેથી ઉપેશાવાળી અથવા અમિત અથવા તદાવસ્થા જેવી નિર્દિષ્ટા પ્રભુ અને તેના બુદ્ધિ આગેવાનો દ્વારા તેવામાં પ્રવચન એક નવો આગેવાનવર્ગ ઉત્પન્ન થયો આ નવા આગેવાનો કેટલું દુર્ભાગી મહાનુભાવી પરી સ્થેતી પ્રવચન સત્તાનો પ્રવચન આગેવાનો સ્થા; પણ આગેવાનો થતા પછેલા તે નવા અગ્રણી. મુલકોએ પોતાનું શિષ્યમુલક નવા અગ્રણીઓએ-અગ્રણીઓ જેવી કેટલાકી આગેવાની અવસ્થા પ્રમાણે મળતું હતું. ૧૮૩૮-૪૮. અને ૧૮૪૦-૪૮ના સમયો વધી સ્થા દ્વારા, નિર્ણયે સમગ્ર ગુજરાતે નવા પ્રવચન આગેવાનો આગેવાનો દ્વારા, સર્વ વિંતા ઊંડી વિધાનિ જાવવા કમળ-તેવે ૧૮૪૦ ના રાજકોટમાં પશુ દિવ્યોત્તમી-અને સમય દિવ્યોત્તમી દેવે પ્રગટી વિનામળ-તેવે ૧૮૪૦ અથવા તે વિંતાઓને પોતાનેજ માટે ઊંડી લેવા મુલકી-અગ્રણી-તેવે ૧૮૪૦ ના રાજકોટ કેટલાકી વિંતા પશુ અને આગેવાનો અગ્રણીઓ દિવ્યોત્તમીને લઈ તે વિંતા પશુ દિવ્યોત્તમી સંગે પેનાને સ્થા

ઉઠાવી લીધી અને એ પરદેશી અને પરધર્મી રાજ્યસત્તાને હાથે મળેલી કેળવણી અને ઉત્તેજનાથી તૈયાર થયેલા યુવકો તે પ્રજાના આગેવાન ધીમે ધીમે થઇ ગયા. સરકારે આ યુવકોને પોતાના સેવકો બનાવ્યા. નિઃશ્ચયપૂર્વક દર માસે વખતસર મળતા પગારથી આ યુવકો ખેરીકર અને ખે-પરવા બની ગયા. તેમાં વળી તેઓ રાજદરબારનાં વિવિધ ખાતાઓની કચેરીઓમાં ગાદીએ-ખુર-શીએ ચઢીને બેસનાર થયા હતા. કોઇને હુકમ ફરમાવવાની સત્તા તો કોઇને તે હુકમનો અંમલ કરવાની પદ્ધતિમાં કરવામાં થોડો કે ઘણો હાથ હતોજ. રાજ અને પ્રજાની વચમાં સંસારમાં અનેક કાંચોનો સંબંધ તો છેજ; તેથી ખીજા પ્રજાજનો આ સરકારી નોકરીને શુદ્ધિમાન અને કમાતા-ધમાતા ગણી તેઓ તરફ માનની નજરે જોતા. તેમની સાથે સગાઈ-સંબંધ અને દોસ્તી-માં પણ પ્રજાજનો એક પ્રકારે હુકમ અને અભિમાન ધરવા લાગ્યા. તેજ પ્રમાણે કોટમાં જઇને વાદ્યાતુર્ય અને અછલની આંટીઘુટીઓના તોડ કરાવનાર વડીલો પણ તેવાજ માનપાત્ર થઈ પડ્યા. સરકારની પદ્ધતિ પ્રમાણે કેળવાયેલા ડાક્ટરો પણ તેવાજ પૂજવા લાગ્યા. અરે સરકારી રીતે શરાફ કરનાર બેન્કના નોકરો પણ શુદ્ધિના ઈન્જરદાર ગણાવા લાગ્યા અને જે કોઇ સર-કાર સાથે દૂરનો પણ સંબંધ ધરાવે એવા ધંધા સાથે-સાળાનો સાળો દૂરનો પણ-સંબંધ ધરાવતો હોય, તે સર્વજ્ઞતરીકે તેમજ સર્વશક્તિમાનતરીકે મદદને માટે અને સર્વવ્યાપકતરીકે વ્યવહારમાં ગણાવા લાગ્યો. સરકારી નોકરો પૈકી જેઓ પેન્શનરો થતા તેઓ નાતજાતમાં પટલાઈ-માં ભાગ લેનારા અને શુદ્ધિના સાગર ગણાતા, આવા ખેરીકરો અને ખેપરવા વર્ગમાંથી પ્રજાનાં આગેવાનોની પલટણું ઉભી થઈ હતી. આવા આગેવાનોનો પહેલો જમાનો કાંઈક પ્રાચીન હિંદુ-ત્વનો સંસ્કાર વધારે ભાગે ધરાવતો હતો; પણ ખીજો જમાનો હિંદુ નહિ પણ કેવળ માણસ-તરીકેજ ગણાવામાં અને આચારવિચારમાં રહેવામાંજ મોટાઈ સમજવામાં લાગ્યો. હિંદુત્વ એ ખીજા જમાનાના આગેવાનોના મનમાં કેવળ ગોણું થઈ ગયું હતું; અને ત્રીજો જમાનો તો મનુષ્ય-પણામાંથી સામાન્ય પ્રાણીત્વમાંજ ઉતરી પડ્યાના વેગવાળા પાશ્ચાત્ય પ્રજાનો એકો બન્યો છે. તે પોતાને હિંદુ જનસમાજ કરતાં ઘણાજ આગળ વધેલો સમજે છે. પોતે આગળ વધેલો હોવાથી પાછળ રહેલા સંઘના હિંદુસમાજને દોરવાનો અને દોરાયો ન દોરાય તો તો તેને નાક પકડીને ઘસડવાનો પોતાને હક્કદાર માને છે. આવા વર્ગમાંથી હાલના આગેવાનો થયા છે.

નવા આગેવાનોની આગેવાનીનું કૃત

આ આગેવાનોએ હિંદુપ્રજાને એવે રસ્તે દોરી છે, કે જે રસ્તાની પૂરી માહિતી તે આગે-વાનોને પોતાનેજ નથી, તે રસ્તાનો તેમને મોહમાત્ર છે. તેઓ પોતાની વિચારશક્તિની નિર્બળતાને અત્યંત પરિણામે લેવા છતાં પણ સમજી શકતા નથી. એ આગેવાનો થાક અને તંદ્રામાં પરા-વર્તી બની ગયેલી તોપણ સમગ્ર હિંદુજનતાની પ્રકૃતિ અને સ્થિતિ શી રીતે સમજી શકે? હિંદુજન-તાનો અંતરાત્મા પોતાની પ્રકૃતિ સમજે છે. આંખો પણ પ્રતીતિજનક અરે ખ્યાલ હિંદુજાતિને પોતાની પ્રકૃતિનો છે. હિંદુજાતિ પોતાની પ્રકૃતિને અનુકૂળ અને હિતકર પોતાના પ્રાચીન માર્ગને અને તેના સ્વરૂપને અસ્પૃશ્ય રીતે પણ વિશ્વાસપાત્ર રીતે ઓળખે છે. આથી નવા આગેવાનો પાછળ હિંદુ જનતા ધ્રુવરે પગે અત્યંત આનાકાની સાથે બાર માસે બે ગળની ગતિથી ચાલે છે. વખતોવખત આગે-વાનોપર શુરસે ધાપ છે, તેમનો તિરસ્કાર પણ દરે છે અને ઘણીવાર તો જનતા પોતાના શંકા-ગ્રસ્ત ભાવિમાટે ભય-ચિંતાથી સ્તબ્ધ થયેલી જણાય છે. આમાં પ્રજાનો દોષ નથી, પ્રજાએ નવા આગેવાનોની નવી દોરવણીનાં કૃત નજરે લેયાં છે. એ નિશ્ચિત છે કે, એ કૃત સારાં આત્મ-નથી. હિંદુજનતા હવે શંકાશીલ બની છે, દરિયાદ ઉઠાવે છે અને નિરાશા દર્શાવે છે. આગે-વાનો તે બધાનો દોષ હિંદુજનતા ઉપરજ નાખે છે. આગેવાનો કહે છે કે “તમે અમારી સાથે ચાલના નથી, તેમજ અમારા દલા પ્રમાણે ચાલના નથી. તેથી તમોને અમારા કહેવા પ્રમાણે લાજ થતો નથી.”

જનતા કહે છે કે “અમે જેટલે અંશે તમારી પાછળ ચાલ્યા અને જેટલે અંશે જે બાળ-તમાં તમારા કહેવા પ્રમાણે વર્ત્યા, તે પ્રમાણે તેટલે અંશે તે બાળનમાં પણ અમને કોઇ સારું કૃત જણાયું નેહાં; તે બે જણાયું હોત, તો અમને તમારી સલાહ અને પ્રવૃત્તિ ઉપર કાંઈ

જોડાએ કૃપાળુ. અવારનુંથી જે જે હાથ અને તમારા મુખના પ્રખરે કૃપા, તેમાં જમાડા
ધર્મ, અમાન્યવચ્ચા, સરીરમંથન, હરજળ, યોગ, મેષ, હન્યા, અદિવજ અને જમાડા
સ્વત્વમાં લાગેને બદલે દાનિ થઈ છે. તમેએ જાહેરે દુકામાં વિદેશી અને વિદ્યાર્થી જનાવવાને
ધર્મો આપ્યો છે. તમે પ્રાપ્તવતો દિશે સજીવને જલે પ્રવતવને દગુતરો ઉત્તમ મેષ નેહા
રો. તમેએ પ્રભુનું વિનાશકારક રૂપાનગ આપ્યું છે. તમે ગમ, કુખ, દરિયાં, નગ, વૃષિ-
દિર વગેરે પુરુષલોક આપ્યો પ્રકૃતિની વાતો કરી છે; ને એવા પત્થરને ચારે કે જે પરિવ તમે
પણ તમારા પાતથી આગેસના અર્થમાં આવના અપવિત્ર થાય છે. પ્રનાય, સિવજ વગેરે
વીરવરોના નામ, આર્થ કુલોમાં બેઠે ભેડે જનાર્થનાની પદ્મકાદમે જવાને અને પ્રભુને પદ્મી
જવાને કરાર કરી હમા થયેલા તમારા જવાના મુખમા દેવતા નગ, તમે રામાયણ અને
મદાભાવના અર્થને જમાડો છે. તે ભેડોને રજવાનેજ; તમે તે થઈના થઈ કરી છે તે ભેડોને
જમાડોમાં નાખી અર્થવિષુખના અને મંદરના ઉપગવવાને મારેજ તમના મર્મગાથન, મમાજ-
શાધન વગેરે ધર્મજ કેવળ અપદતાના ભંડાર છે, અરુદિના આગાર છે. પ્રાપ્તવતો નાગજ
કરવાને લંબાર થયેલા તમા બીજ પ્રભુઓમાં આદાજીવ રથ જવાની નિશાળ માડીને તમે ભેડા
છો રાજકીય રૂપા અને દહેા મેળવવાની જે જે વાતો તમેએ કરી, તે તે રેડ ભેડાલા લાવ-
મારેના લાવુપનાજ દત્તી અને છે-એમ પ્રત્યેક દિવસ, પદી અને પથે પથે ઉપાકુ થનુ જાય છે.
તમારી રચનામક દાર્દ્રમની વાતો તે સિદ્ધ પ્રભુવતો નાથમાટે ખડી કરાનો અર્થકર મદા-
વંચનાં ચક્રો છે-એમ પ્રત્યક્ થનુ જાય છે; છતાં પણ તમે પદ્મકા અરુપાને સ્વર્ગના વિમાન-
નો દારો માનીને પદ્મકુ છે, તેને હોડના નથી; અને તમારા મિથવા કૃપમાં 'દાહ' મિથાવ-
નાર મુખે મુખવરોની કુદૃ તમારી દેવાળીયા પેડીનો અપાધુમોનો વેપાર ચલાવે જાઓ છો. આ
ભેડની ધોટ કે થજે અરી દવેસિદ્ધ પ્રભુને જાંખી થઈ છે. તમારા જેવા માદ-મદિરામગ મનુષ્ય
પણ્યો અર્થ વંચમાં કેદાએક પાપા છે, તેમની મદદથી હજ-જળના પ્રયોગો કરી સિદ્ધ-
જનાનાનું નાક પદ્મી દેને અર્ધર્થ અને જાતિમંચના અમાય ખાડા તરફ તમે પસડાવામાં
અ.જેવાનીનું માન સમજ નેહા છે; પરંતુ પ્રભુ દવે તમને કૃપા અને રોડી વાતો સંજગાવે છે,
પણ આગેવાનીની પુખારીમાં તમે બેડેરા જન્મા છો."

પ્રભુનું જાંતકરણ ઉપર પ્રમાણે આગેવાનેને સંજોડી છે એના સાખીની પણ પ્રુપ્તે ખુબર
છે કે, આગેવાનોની પાછળ દવે પ્રભુ જમાડી નથી. દવે જેમ જિદિસ સરકાર સ્વપ્રતિપાની
ખાતર પોતાની સત્તાને આશ્રય લે છે, તેજ પ્રમાણે આગેવાનો પ્રભુના પ્રભુવતો અને જાતિને અર્થ
કરવામાં તેમણે માનેશી સ્વપ્રતિપા(પ્રિરીજ)ની ખાતર વિદેશી અને વિદ્યાર્થી સરકાર-સત્તાને
તથા ભટ દેશી-રાજાએના આશ્રય સહ આગેવાની પુખારીમાં મરજ આવે તેવા કાપડાઓ, સા-
માજિક અને ધાર્મિક વ્યવસ્થાનો સુધારા નદિ પણ, તે વ્યવસ્થાના વિદેશીકરણ અને વિદ્યાર્થીકર-
ણને મારેજ કરાવે છે; એટલુંજ નહિ પરંતુ કોઈ પણ દેવુથી સિદ્ધ-મુખ્ય-દશથી વિમુખજ બનીશી
વ્યક્તિએને અને રાજાએને તેમની વિમુખજતામાં અથવા જળવાએરીમાં તે આગેવાનો રેડો
અને હોજન આગે છે. આ રીતે સિદ્ધપ્રભુ વિનાસ અને જાતિમંચના ખાડામાં ઉતરતી જાય છે.

થોડાંક દિશાદર્શુ

સિદ્ધપ્રભુનું મુખ્ય દશ પદ્મ મોટું અને જાગળ શરજાતમાં જાણી ગયા તે પ્રમાણે
વંદો અથવા પ્રમાદમક નથા થોડકું દોવાથી તેને વિનાશકે રાજકરણી લાગે અને આખરે
સ્વરાજ્ય મગવાની માંચો જનારી તેમાં વિમુખજના ઉપગવવાનું કામ થાનું સદેહું છે! તે
વિમુખજનાનું પ્રથમ બીજ વિદેશી અને વિદ્યાર્થીએને દાલે આપવામા આવતી કેળવણીથીજ
રોપાઇ ચૂકું હતું. તે કેળવણીના પ્રથમ ફાજરે વિમુખજ વ્યક્તિઓ પાડા, તેમનો ઉપયોગ
સિદ્ધાનિ-શ્યા જેમને લામ છે એવાં અથવા જેમણે અભિનિયેસ ધારણ કરીને એવા
સિદ્ધાનિયેસને સિદ્ધ પ્રભુના દેલાજીના માર્ગરે માની લીધેલા છે એવા પાત્રોએ કરીને
સિદ્ધાનિયેસ પીડી નાખવાની વાળીઓ જેડી સરવાળા અત દિગચાલો ઉખી કરી છે. તે

મર્મજ સનાતનીઓ. સારી પેઢે સમજે છે; છતાં પણ આ વિષયમાં અજ્ઞાનતા હિંદુ લાઘવોને ખ્યાલ આપવાને કેટલાંક ખાસ ઉદાહરણો આપીને જાણવાની જરૂર પડે છે. જે વ્યક્તિઓ નહેરૂ રીતે હિંદુ-મુખ્ય-દલની સંહિતિ(સંગઠિતતા)માં હાનિ કરનારી પ્રવૃત્તિઓ લાલ કરી રહી છે, તેમની નહેરૂપ્રવૃત્તિ અને યોગ્યતાવિશે અમારે સ્પષ્ટ રીતે કહેવું પડે. તો તેમાં અમારો હેતુ-અમારા મુખ્ય-હિંદુ-દલના સંરક્ષણનો-શુદ્ધ હેતુ છે, કોઈને ખોટું લગાડવાનો કે કોઈને ખોટું દેખાડવાનો અમારો હેતુ નથી.

પોતાને સુધારક માનનાર અને રાજપ્રકરણી આગેવાન ગણાવનાર ધણાં મનુષ્યોએ અને તેમની ટાળણીઓએ તેમનું જનતું કરીને હિંદુજાતિમાં ધાર્મિક અને સામાજિક વર્ગીકરણ નહિ, પણ વૈમત્ય અને સંકરત્વ ઉપજાવવાનું કાર્ય માંડ્યું; પણ તેઓ તેમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શક્યાં નહિ. નવ સંસ્કારમાં સૌ કરતાં સ્વતંત્ર રીતે આગળ વધેલું ટાળું તે બ્રહ્મસમાજ છે. તેમાં હવે વસ્તીનો ઉમેરો થતો નથી. એટલે સુધારકમંત્રોનો એ પ્રયોગ આટલેથીજ અટક્યો. આર્ય-સમાજે વેદનું ઓહું અને યજુકુંડનું કમઠાણ આગળ ધર્યું, તેથી કેટલાક મર્મ નહિ સમજનાર સનાતનીઓ તેમાં ખેંચાયા; પણ તેઓ આર્યસમાજની સિદ્ધાંતને માનનાર પૂર્ણ અંશે નથી. કેટલાક તો આર્યસમાજથી અણુજનાવ કરી પાછા તેમાંથી બહાર નીકળ્યા; તેજ પ્રમાણે આર્યસમાજમાં કેટલાક અનર્ગલ સુધારકો પણ છે. તેમને નથી વેદની સાથે લેવાદેવા કે નથી યજ્ઞનું કામ. નિરંકુશ સુધારણાને નામે સ્વચ્છંદાચારનો પ્રચાર એજ એ મનુષ્યોનો હેતુ છે, તેથી આ પ્રયોગ પણ પટેલની ઘોડી પાદર સુધીની પેડે છે. શુદ્ધિસંગઠનથી કચરાપૂત્તે એકઠા કરતાં પણ કાંઈ સુરત આર્યસમાજીઓની સંખ્યા વધી નથી. આર્યસમાજમાં સમાજ અને નાતમાં “હાજી” એવાં સંખ્યાજનક માણસો છે. વળી સુધારક નામપર જનતાને એવી તો અશ્રયિ છે કે તેમની વાતને એક તરંગી બ્રહ્મતાની વાતરીકે ઉવેખી કાઢે છે. તેથી જનતાને એ “સુધારા પર રચિ ઉપજાવવાને તે પક્ષના લોકો વિવિધ યુક્તિઓનો આશ્રય લે છે. હિંદુજનતામાં કેટલીક વ્યક્તિઓ અને ટાળાઓ વિશુંબલ હોય છે; તેમજ કેટલાક ભોળા પણ હોય છે. તેઓ એ યુક્તિઓમાં ફસાય છે. આવી યુક્તિઓ સનાતની આચાર્યોલાસો ખડા કરી, સનાતનીઓમાં લંગાણ પાડવાની હોય છે. પ્રજામાં ચાલેલી અસહકારી અને ખીલાફતની સંયુક્ત હિલચાલનો લાલ લપ્સ લારતીકૃષ્ણ જેવી વ્યક્તિને અનભિજ્ઞોએ અને યુક્તિયાલોએ આચાર્યોલાસતરીકે ચક્રાવેલ છે. શ્રી શાંત્યાનંદ સરસ્વતીને શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારે દારકાપીઠના શંકરાચાર્ય બનાવવાની પણ એવીજ સુધારક પક્ષની યુક્તિઓ ચોળેલી હતી; તેવીજ યુક્તિનું ફળ ડૉ. ફર્તકોટિ. એ હેતુવાદીઓના શંકરાચાર્ય કેલ્હાપુર રાજ્યના પેંતરાથી રાજપ્રકરણના ક્ષેત્રમાં વાળ્યા કરે છે. આ બધી પ્રવૃત્તિમાં અનભિજ્ઞ મતલબી વ્યક્તિઓ અને ટાળાઓ ભળીને અપાર હાનિ હિંદુત્વને સમાજ-સુધારાને નામે અને રાજપ્રકરણને આગળ ધરીને પહોંચાડવામાં આવે છે. મર્મજ હિંદુઓ આ બધું સમજે છે; પણ વિશુંબલો અને અનભિજ્ઞો, આવી પ્રવૃત્તિઓને-લે કે તેમનું કાંઈ વળતું નથી તોપણ-એક વિસંવાદી સુરતરીકે નિલાવવા મહેનત કરે છે. મુખ્ય સનાતન હિંદુદલ આ વિસંવાદી સુર તરફ વિરોધ કે ઉપેક્ષા દર્શાવે છે, તોપણ સુધારકમંત્ર્ય પક્ષ આ રીતે મુખ્ય-હિંદુ-દલને ક્ષોભ પમાડવા પ્રયત્નશીલ રહે છે. આ તો મોટાં મોટાં ઉદાહરણો બતાવ્યાં, પણ આવી બીજી અનેક યોજનાઓ ધર્મ અને જાતિને નાશુદ કરવા વિરોધી પક્ષ તરફથી કરવામાં આવે છે. આમાં શેડીઆ કે પટેલીઆ બનવાની આતુરતાવાળા ધાલમેલીઓ અને અર્ધદંચ તાલમેલીઆ બેડેખાંઓ ધર્મને અને જાતિને જોખમથી પોતાની વિવિધ મતલબો સાધવાને મની રહેલા છે. ડુંકામાં સૂચવવાનું કે, આથી હિંદુધર્મને અને જાતિને અપાર જોખમનો સંભવ છે. તે જોખમના તણખા અને છમકલાં હવે નજરે પડતાં જાય છે; છતાં ધાલમેલીઆ અને તાલમેલીઆ વ્યક્તિઓ પોતાના મિથ્યાભિમાનમાં આંખો મીંચી આગળ વધે જાય છે. પ્રજાએ અને પ્રજાના દિતરવી આગેવાનોએ શા ઉપાયો સત્તર લેવા જોઈએ, તે નમ્રપણે જણાવવાનું હવે બાકી રહે છે.

પદ—હિંદના અધો અને સંગીતનું શિક્ષણ

૧૮૬૪ માં મારા મુરબ્બી મેટાભાઈ દા. નીલકંઠરાયને આખે એકાએક અડચણ આવી. પરિણામે એમને અને સાથે સાથે મારે પણ બ્રેઈન-ડ્રેજીશ અથવા ઠંડી-ગીખવાની જરૂર પડી. બોજેજ દિવસે જામે, પાંચોસમાંથી એક એક અંધ છોકરીને આપી. આમ, જમદાવાદમાં અમારા ઘરમાંજ પદેથી અધરાણા ઉપડી. એ છોકરી કંઈ ઘરેણું જાણતી નહોતી. આથી શરૂઆતી અને દેખી બાળને માટે 'અંધ ઠંડી' જનાવવાની જરૂર તરતજ જણાઈ. મારા બાઈની સૂચના પ્રમાણે આમ રેળવણીમાં રસ લેનારા અમે પાંચ બાઈઓ આ કામમાં વળ્યા. અહીં જામને ધણી ધણી મુશ્કેલીઓ જણાઈ. અમે દિંદની, સમજ પડી તેટલી બાળના કઠ્ઠાની તપાસ કરી. એ સર્વને અનુકૂળ પડે એવો 'અંધ ઠંડી' અંગ્રેજ બ્રેઈલને ધારણે જનાવાય તો, એક સામાન્ય, ઠંડી બાળપરતે જોઈતા થોડાકજ ફેરફાર સાથે દિંદને માટે સર્વસામાન્ય ઠંડી નીવડે, એમ અમને લાગ્યું. આમ દિંદમાં ચાલતી બાળાઓનાં મૂળ અને કઠ્ઠાઓ તપાસી, અમે 'ધી દિંદિયન બ્રેઈલ' અથવા દા. નીલકંઠરાયના બ્રેઈલ કઠ્ઠાને નામે જોળાવતાં, દેશી બાળાને ઠંડી જનાવ્યે. આ પ્રમાણે હળી થયેલી જમદાવાદની આ અધરાણા આઠ વર્ષ સુધી જમદાવાદમાં રહી. કાળ જતો, ખીલતી ખીલતી તે અમારા ઘરમાંથી નીકળી, સાવજનિક સેવાને વધારે અનુકૂળ કંઈ પડે તેમ, જાહેરમાં આવતાં, હવે તે શ્રી. વ. સોસાઈટીવાળા હીમાબાઈ ઇન્ડીટ્યુટના નીચિના કામમાં બેસવા લાગી. આ અરસામાં મહુમ મહારાણી વિક્ટોરિયાના રમારકમાં મુજબમાં, એક સારી રકમ ભેગી થઈ. એ દિંદની કમિટીની ઇન્છાનુસાર, આઠ વર્ષ પછી, આ જમદાવાદની આખી અધરાણા મુખે આવે અને ધી વિક્ટોરિયા મેમોરિયલ અધરાણા બની. અહીં દા. નીલકંઠરાયે, ૧૯૦૨ થી ૧૯૨૨ માં તેમનું અવસાન થયું ત્યાંસુધી, એકસરખું સારું કામ કર્યું. આમ આ અધરાણા મુખમાં દિવસે દિવસે વિકાસ પામી.

આ તમામ કાળ, મારા બાઈને લીધે, મારે પણ જાણના સંબંધમાં રહેવાનું થયું. આ પ્રમાણે ૩૪ વર્ષ થયાં, અને આંધળાઓને લગતા અનેક વિષયો વાચવાનાં, તેમને લગતા અનેક પ્રશ્નોને વિચાર કરવાનાં તથા તે પ્રશ્નોને ઉકેલ કરવાનાં, તેમજ અધ્યયો અને આધળાઓનાં દુઃખ જોવાનાં અવકાશ મળ્યો. મારા બાઈના અવસાન પછી, તેમનું કામ કોઈ ઉપાડી લે એવું માન્ય ન મળવાથી યાજ્ઞમાં પડતી અડચણ દૂર કરવાને તથા મારા બાઈએ મૂકી દીધેલું કામ ત્યાંથી આગળ ચલાવવાને માટે યાજ્ઞ તરફથી અને સૂચના થઈ. યાજ્ઞ તરફનો પુષ્કળ આગ્રહ, મારો અધભાઈએ સાર્થકતા પરિચય તથા મારા બાઈએ શરૂ કરેલું કામ જગડતું અટકે તે માટે તેને ઉપાડી લઈ આગળ ચલાવવાને માટે થી માગણી લશમાં લઈ મેં તે બોલે સ્વીકાર્યો છે. આમ છેલ્લાં પાંચ વર્ષથી દુઃ અધભાઈઓના સંબંધમાં વિશેષ આવ્યો છે. આજે પુ તેમના પ્રશ્નોમાં ખાસ સ્વાર્થ ધરાવતું છે. એ પ્રશ્નોને જેમ અને તેમ ચર્ચવા એ મારી ફરજ સમજતું છે. આ સંજોગે પ્લાનમાં લઈ વચગાંને નીચેની બાજતોનો વિચાર કરવા વિનવવા પ્રેરાઉં છું.

૧-આ યાજ્ઞનો એક ઉદ્દેશ આધળાઓને યાજ્ઞીય ધારણે સંગીત શીખવવાનો છે. આ વિષયો યાજ્ઞનો અનુભવ નીચે નોધું છું.—

(અ) દર વર્ષની જાંદગના છોકરાઓ પણ, શરીર અને બુદ્ધિ સારા હોય તો ચાવાનું, નાન આપવાનું અને વાજન વગાડવાનું શિક્ષણ સારી રીતે શરૂ કરી મકે છે.

(આ) સંગીત અધને રૂચે છે.

(ઇ) મર મોડે કાઠતાં તથા સા-રી-ન-મ અને તેના પથટા શીખતા આવળાઓને અધરાને લીધે કોઈ પણ પ્રકારની ખાસ અડચણ નહીં નય.

(ઈ) તાલ, માત્રા, શરૂ થતો આંધળાઓ પણ તેમના વાકકર્મ સમજે છે

(ઉ) વાજન શીખવાને માટે ખાસ વખત થાય, તે પહેલાં ત્રણ વખત અગાઉ, આ વિચાર—

એને મંજરાની મદદથી, કાન કેળવવાની શરૂઆત કરાવવામાં આવે છે. હાથની તાળી અને મંજરા સાથે કંઈક અભ્યાસ થયા પછી, ધીમે ધીમે તેમને દિલ્લરખાદારા આગળ ચલાવવાનું કાર્ય શરૂ થાય છે. પછી દિલ્લરખા તેમના હાથમાં સોંપી, પોતાને હાથેજ સૂર કાઢતાં શીખવી, તે પ્રમાણે કાન અને હાથને સાથે સાથે પદ્ધતિસર કેળવી, સંગીતમાં આગળ પ્રવેશ કરાવવામાં આવે છે. દિલ્લરખા આ કામમાં ઘણાજ અધ્યક્ષતો જણાય છે. સીતાર પણ પડદાવાળું વાજીત્ર છે, પરંતુ તે તેમને તેટલું રચતું જણાતું નથી.

(ક) એક વાર દિલ્લરખા પર હાથ બેઠો, એટલે સારો અભ્યાસ થતો, ત્રણ ચાર વર્ષમાં, વિદ્યાર્થી દરેરોજનો પાકો મહાવરો રાખે છે તો, આશરે પખવાડીઆમાં કે મહિનાના મહાવરામાં હાર્મોનિયમ, કોન્સર્ટીન, શીડલ, મેડોલીન, સારંગી, વાંસળી વગેરે ગમે તે વાજીત્ર ભડેજ વગાડતાં શીખી શકે છે.

(ઞ) આંધળાઓ એજ પ્રમાણે સાથે સાથે તખલા પણ દેવતાઓની માફકજ શીખવ્યાથી વગાડી શકે છે. એમાં પણ કાળ જતો, કામ કરતાં કરતાં, હાથ અને કાન કેળવાય છે, તેમ તેઓ સારી પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તાલ, માત્રા અને સૂરને સમજી તે પર ધ્યાન આપે એ સંધળું આંધળાઓ ધીમે ધીમે આપોઆપ કરી શકે છે. આ દિશામાં રસ લઈ કામ કરનારાઓનું લવિષ્ય ઉજ્જવળ જણાય છે.

૨—અહીં શીખી પાર ઉતરેલા વિદ્યાર્થીઓ મુંગધ અને કાઠિયાવાડ, કચ્છ અને યુ. પી. અને હિંદના બીજા ભાગોમાં સંગીત શીખવી સારી રીતે યુજરાન કરી શકે છે. એમાંના સારાઓ તો દેખતાઓની શાળાઓમાં પણ છોકરા, છોકરીઓ, એમ તમામને શિક્ષણ આપે છે. ખચર કાઢતાં આવા આંધળાઓની કમાણ ૩૧. ૧૫૦) થી ૨૦૦) અને ૨૫૦) લગણુ થાય છે. છેક હલકી પંક્તિના અભ્યાસીઓ પણ ૩૧. ૩૦-૪૦) માંથી જતા નથી, એમ જણાય છે; પણ આ સંધળી કમાણ મોટાં શહેરોમાંજ થાય છે. ગામડામાં વસનારા આવા વિદ્યાર્થીઓને આવી તક કે લાભ મળતા નથી; પણ ગામડાંઓમાં ખર્ચાં ઓછું, જીવન સ્વચ્છ, હવાપાણી સારાં, દરવા-ફરવાની હાડમારી ઓછી, એટલે સંતોષ માની રહેનારા કથાકારો, ભજન ગાનારાઓ અને કીર્તન કરનારાઓ બે ભગવાનની ભક્તિ તરફની વલણવાળા હોય છે તો તેમને તો આં સારું ફળે છે. મોટાં શહેરોની સહેજ-સપાટામાં મજા માનનારા આંધળાઓ શહેરોની ગંદી જાદગીમાં ફસાઇ જાય એવો ભય ભારે છે. નાટકશાળાઓમાં અથવા ખાનગી હલકી પંક્તિની સંગીત મંડળીઓમાં કામ કરવામાં, ખાવાપીવાનો, ચરસ લાગવાનો અને અનેક ન ઈચ્છવા જેવા સહવાસમાં રહેવાનો એટલો પ્રસંગ અને છે, ને આંખે અડચણવાળા તેમાં વહેલા ફસાઇ પડે છે. આંધળાઓને કામે લગાડનાર લાઇબ્રેરીઓ આ દિશામાં ખાસ લક્ષ આપવું ઘટે છે.

૩—દેશ, આંધળાઓ સંગીતમાં શું કામ કરી શકે છે તેથી તદ્દન અગ્નણુ લાગે છે. દેશનું ધ્યાન, આંધળાઓ સંગીતમાં શું શું ચોક્કસ કરી શક્યા છે, એ તરફ લક્ષ દોરાવે તો અંધોદારની આ દિશામાં લોકો ધીમે ધીમે રસ લેતા થાય, આંધળાઓને તેમના જ્ઞાનના પ્રમાણમાં કામ મળે, દેશપર તેઓ બોમ્બરૂ થતા અટકે અને દેશસેવાનું પહેલું કાર્ય પેટીઉં કમાઇ, સ્વતંત્ર થઇ, સમાજને પણ યથાશક્તિ ઉપયોગી થાય. આ અંગે નીચે થોડીક વિગતો ટાંકું છું:—

(અ) આ શાળાના એક વિદ્યાર્થી આજે મુંગધની એક ભભેરી દેખતાઓની હાઇસ્કૂલમાં કેટલાંક વર્ષથી સંગીત શિક્ષકનું કામ કરે છે.

(આ) બીજા એક ભાઇ, આ શાળા છોડ્યા બાદ, મુંગધનું પાણી માફક ન આવવાથી, અમદાવાદની એક જાણીતી કન્યાશાળામાં કન્યાઓને સંગીત શીખવવાના કામમાં, છેલ્લાં બે વર્ષથી રોકાયો છે.

(ઇ) ત્રીજા એક ભાઇ, છેલ્લાં દસ વર્ષથી, લોનાવડાની હોટેલમાં સંગીત કરે છે; અને પોતાના સારા કામથી સંતોષ આપી, માલિકની મહેરબાની તથા વિદ્યાસ મેળવી, આંખે અડચણ હોવા છતાં પણ, હોટેલની ચવરચાલું અટપટું કામ પણ દવે તે ઉપાડે છે, એમ સંભળાય છે.

(ઈ) એક વિદ્યાર્થી પુ. ૧૧. માં એક બોલીંગ દાઉસમાં એવું જ કામ કરે છે.
 (ઉ) પાંચમા ખાખ તો મીઠી વિદેશ ભાગ્યશાળી નીવળ્યા છે. તેમણે સાળામાં રહી અપ ઇનન-
 માં સાળામાં અપાનું શિક્ષણ, સંગીત અને દરેક કામ મારી રીતે ઝીંખી શકવાનો અ-
 વકાસ પૂરો કરવાના અવસામાં સાળા નરકથી તેમની આંખે નરનર મુકતામાં આલ્યું. પરિ-
 ભ્રમણે તે દેખતા થયા છે. વખત જતે આંખ ડેળવાઈ છે ને આજે ધીન દેખતા જેવું જ
 તે સાઈ દેખી શકે છે. માથામાં દરે છે, ફરે છે અને પોતે જા સાળામાં લીધેલા શિક્ષણ-
 નો સાલ લઈ, જા સાળાના એક વખતે કામ કરનારા, પ્રા. દેવધરના બેગ; તેમની ઇડિ-
 પન એકેડેમી એફ મુશ્કીલમાં બેસાઈ, સંગીતશિક્ષકતરીકે કામ કરે છે.

(ફ) વળી બીજા ચાર પાંચ જણ, કાશિયાવાડમાં રવનન સંગીત સાળાઓ કાઢી પોતાનું યુગ-
 રાન નભાવે છે.

(ગ) મુખ્ય તળમા પણ જા સાળામાંથી પાર ઉતરેલા પારસી, મુસલમાન, યુગશક્તી અને
 દક્ષિણી વિદ્યાર્થીઓ, એજ પ્રમાણે સંગીતમાં પણ છટક ટપકને આપી, રવનન
 ઇન્ડોની યુગરે છે.

(ઝ) મુશ્કની ધી ડિક્ટેરિયા ગાર્ડનમાં પણ જા સાળાનું વિદ્યાર્થીઓને તેમના સંગીતના
 કામને અંગે, જલસા કરવાને આમંત્રણ વગેરે છે. તેવે દરેક પ્રસંગે તેમને પણ દેખતા
 જેટલું જ મહેનતાનું આપાયું છે.

૬—આવા વિદ્યાર્થીઓને પશ્ચિમમાં જે પ્રકારનું ઉત્તેજન મળે છે, તે ઉત્તેજન આપવામાં
 આવે તો, સંગીતમાં તેઓ ધાતું કામ કરી શકે; અને કોણ જાણે? પ્રશ્ન કરે તો સંગીતના
 પ્રદેશમાં દેશસેવાનું એક સમયે સાધન હિંદના આંધળાઓ પણ નીવડે. ત્યાં તો આંધળાઓને
 જલસાઓમાં જવાને નથા જાહેર રચનામાં ચાલી સંગીત વગેરેનો લાભ મહત્ત્વ મળે, એ આનંદ
 અધ્યાત્માઓમાં મહત્ત્વ ઈશીટો મોહકવાનો રિવાજ દેખાય છે. જા ઉપરાંત સારા સંગીતશાસ્ત્રી-
 ઓ અધ્યાત્માઓમાં આવી, સાળાના કામને તપાસી, તેમાં ચોક્કસ યુગનાઓ કરે છે; તથા અધ-
 સંગીતને દરેક પ્રકારે ઉત્તેજન મળે એ દિશામાં અનેક સલાહ આપે છે. સારા સારા ગવૈયાઓ-
 નો લાભ આ આંધળાઓને મળે એમ હિંદ કરે તો ?

૭—અગાઉથી મોહવળ કરી હોય તો, આ સાળાના વિદ્યાર્થીઓ યુગ પ્રસંગે અથવા જાહેર
 કામમાં જલસાઓ વગેરેમાં હાજરી આપી શકે, એમ વ્યવસ્થા કરી શકાય.

૮—દેશની દરિયાકાંઠામાં પીડાતા દરદીઓને માટે તેમજ જેઠામાં સંગીત, કાળથી હરિજન
 થયા પછી કરી પાછા પોતાની જૂની રૂતિઓના વિચારમાં ફસાતા, આપણા ભાઈઓને માટે આ
 સાળાના વિદ્યાર્થીઓ અવારનવાર જઈ જલસા વગેરે કરી શકે. દરદીઓને સાલ કરવામાં મનને
 અત્તમાં રાખી, કોણ જાણે સંગીત કદાચ દવા જેટલો જ સારો ઉપાય નીવડે, ખાસ કરીને
 સાલ થતા દરદીઓને જેમને સદવાસની જરૂર જણાવી હોય, પણ જેમની પાસે જઈ બેસનારા
 માણસો, મોઢા શહેરની મુશ્કેલીઓમાં ન મળે, તેવે દરેક પ્રસંગે આંધળાઓ પણ કામ ઉપાડી
 શકે. આ લાભ તેમને અપાય તો ? એમાં બેરડો કાપદો કાપ.

૯—મીઠે મીઠે, કારખાને કારખાને, આવી સાળાઓના વિદ્યાર્થીઓ પગારને દિવસે,
 અથવા રવનના વખતે આવી, સંગીત કરે, કથા વાંચે, કીર્તન કરે એવી મોહવળ કરી હોય તો
 શર, વગેરે જગે જરખાદ ચતા દેશના અરજીક ધનતે રોકાવામાં, મજૂરોના મગજને મઝા કરા-
 વવામાં આરામ આપી તેમને નવું કામ કરવાને વધારે ઝડપથી નેપાર થવામાં આવા સંગીત
 વગેરેની ચોળના ખાસ મદદ કરે, એ બનવાનું જ છે. આ દિશામાં દેશ દરિયા દેગવે તો ?

૧૦—દેખતાઓના સંગીતનું માટે જેમ નોટેશન છે, તેમ આંધળાઓને માટે પણ તેમની
 લીપીમાં નોટેશન ઉપાયું છે. અધ્યાત્માઓના સાન માગે ગીતો, વજનના, કીર્તના, સંગીતો
 વગેરેનાં પુસ્તકો તેમના હૃદયો વગેરે નાંદવી મોહકવામાં અંગે તથા તે અવ બાજમાં ઉતાર-
 વાને માટે મોહવળ થાય તો દેશમાં અથ અથ નું કામ કર ન નેવાની નવીજ નક મળે.
 આ દિશામાં ધાતું કામ કાપ એમ છે, પણ આજ ના ના ના અર્થજ અરકારીયું,

પણ તે બંધ કરતાં પહેલાં ખે ખાતપર ત્રાંચનાર લાઇઓનું ખાસ લક્ષ્ય દોરે છું:-

- (૧) શાળાઓમાં આંધળાઓ શું કામ કરે છે તે જાણવું. તે તમારા પાડપડોશમાં, ગામમાં, જ્યાં ત્યાં સર્વે કાંઈ જાણે તેમ જાણવું કરો.
- (૨) આંધળા ગરીબ હોય મોટે ભાગે લીજ માગે છે. તેવાં તમામ લાઇઓને આ શાળામાં અથવા અન્ય કોઈએ મોકલી, અને તેમ, તેમને લીજ અને તે અંગે સાથે સાથે આવતી અનેક અનીતિ અને ખૂરી બદીમાંથી બચાવી, તેમને ઉદ્ધાર કરો.

(‘શુભસંગ્રહ’ ના દીપોત્સવી અંકમાં લેખક-રા. રા. હરિપ્રસાદ હાલાલાઈ જનપતિ. બી. એ. પ્રિન્સિપાલ-ધી વિક્ટોરિયા મેમોરિયલ અંધશાળા, તારદેવ, મુંબઈ.)

૫૭-મોટા લાડુભટ્ટ કોણ છે ?

આપ કહેશો કે, લાડુઓ તો હિંદુઓજ ખાય છે; ત્યારે સારા જગતનો સવાલ શું કામ વચ્ચે લાવો છો ? પણ વાચકો ! શું લાડુભટ્ટો તે કાંઈ એક જ જાતના હોય છે ? શું માત્ર હિંદુઓજ લાડવા ખાય છે ? અને બીજી કોમો નથી જન્મતી ? વાંચો તમે નીચલી વાત.

(૧) અરે છે, કે બનારસમાં અને મથુરામાં ખાસી પીનારા અને લાડવા ખાનારા એવા ભટ્ટો હોય છે, કે જે એકી વેળા પા-મણ, અર્ધો મણ, પોણા મણ કે એક મણ માત્ર સાફ કરી જાય છે !

(૨) કાંઈ કહે છે, કે તેઓ જન્મવા આગમ્ય એક બે દિવસ ભૂખ્યા રહે છે અને જન્મ્યા પછી પણ એક બે દિવસ અપવાસ પાળે છે !

હા હા, તમે આ લાડુભટ્ટો ઉપર હસો; છતાં પણ તેઓ કેવળ નિર્દોષ છે !

(૪) તેઓ કાંઈ “રામનામ જપના ને પરાયા માલ અપના” કરનારા નથી ! તમે જમાડો દે દો આ જમે છે; તેઓ કાંઈ લૂંટનારા કે ખેંચનારા નથી !

(૫) સાર તમે કહેશો કે, સારાય જગતમાં મોટામાં મોટા લાડુભટ્ટો આ પા-મણીયા, અધમણીયા કે મળીયા લાડુ ખાનારા છે ! ખરું ? હા-અને નહિ !

લાડુભટ્ટો લલા પણ હાઉંદાસો નહિ !

(૧) વાચકો ! આ મથુરાના પેંડા કે લાડવા ખાનારા પરવડે ! પણ એવા ગોરાઓ, જે આપણુજ લાડવા ખતાવે છે-તે નહિ પરવડે !

(૨) આટો આપણો, ખાંડ અપણી, ઘી આપણું, મહેનત આપણી; અને છતાં આપણે તો શુભામ અને એઓ શેક ! કહો, એ ‘શામ’ કેમ પરવડે ?

(૩) વળી આપણા લાડુભટ્ટો તો જે જે આપીએ તે જમે, અને હુવા દે ! આ તો જે હોય તે બધું જ જમી જાય ! ઉપરથી દમ કરે ! અને સલામ કેમ નહિ કીધી, તે સામું પૂછે ! કહો, જે લાડુભટ્ટોને શું ઉપમા આપીએ ?

(૪) વળી, જેઓ પ્રાંતના પ્રાંત ગળી જાય ! બીજા દેશના વેપારવણ જમાવી જાય ! તેઓના હુગર-ઉદોગ દબાવી જાય ! તે લાડુભટ્ટોને શું નામ અપાય ?

(૫) આ “બે ઘડીની મોજ” ના વાચકો ! જરા ધ્યાનથી વાંચો અને વિચારો કે, આજે તમારા લાડવા કોણ ગળી જાય છે ? આજે તમે અર્ધી ભૂખે કાં સુવો છો ? પાદ રાખજો, કે લાડવા માટે લડવાથી લાડવો હાથમાંથી જાય છે ! બીજાના પેટમાં ગરબ થાય છે !! અરે, જો શાંતિથી સમજીને તમે હિંદુમુસ્લીમો લડતા-વડતા બંધ પડશો, તોજ લાડવો તમારા હાથમાં રહેશે-આકી નહિ !

માટે સમજો, સમજનો ! સમજો. કુસંપનો અંધકાર ઉઠાડો ! દિવ્ય દિવાળીની રાતની તમારા અંતરમાં પ્રવેશ કરો ! અને નવું દેખારી વર્ષ આજાદ કરો ! આમીન !

(‘બે ઘડી મોજ’ના દિવાળી અંકમાં લખનાર-શ્રી બરજેશ્વર દશમજી ભટ્ટ.)

प्राथमिक शिक्षण

રશિયાની કમચી સાગરો આપણી પ્રાથમિક સાગરો સાથે જોડે મળતી છે. ૮ વર્ષની ઉંમરે કાચીઆન નિગાયે જવું પડે છે. આ સાગરોના બે વિભાગ છે. ૮ થી ૧૨ વર્ષ સુધીના અને ૧૨ થી ૧૬-૧૭ વર્ષ સુધીના. પણ આમાં મતભેદ છે; કારણ કે કેટલાક ૧૫ વર્ષ અને કેટલાક ૧૭ વર્ષથી ઔદ્યોગિક શિક્ષણનો આરંભ કરવાનું કહે છે. આથી ૧૫ થી ૧૭ વર્ષની ઉંમર સુધી આ સાગરોમાં રહેવું પડે છે.

આવી શાળાઓ મોટે ભાગે ગામડાંમાં છે. ૧૯૨૪ માં આવી શાળાઓ સેક્ટર ૮૭ ગામ-
ડાંમાં અને સેક્ટર ૧૩ કલેક્ટોરામાં હતી. ગામોમાં આવી શાળા ઘણી મુશ્કેલીથી ચાલે છે, કારણ કે
સાધનસાધના બહુવાર અછાત હોય છે. બિનારા ગામડીઆ સર્વથા અશિક્ષિત હોય છે. ઘરડામને માટે
બાળુ-બેંક પાતળાં પાણીને આપતેમ મોકલે છે. ખાસ કરીને દસલ વખતે તો સૂર્ય એકદમ ખાલી
મળી જાય છે. આવી કુલ્લેશીઓ વેડીને પણ તરણુ રશિયા શિક્ષણપંથમાં બરાબર આગળ
લાવેલા રહે છે.

જેના દ્વારા ગૃહવિકાસ પોતાનો દર વર્ષે અનુભવ ના પ્રમાણે પ્રગટ કરે છે:-

“પ્રકાશન પદ્ધતિ સરળ હતી. પું લખનાં, વાંચનાં અને ચોટું” ગણિત શીખરાણી. આખા વર્ગમાં વિદ્યાર્થી રહી રહિતા ને જાણતી. અખ્યાપકનું કામ ગોપરીમાં જોવા પૂરતું જ હતું; પરંતુ આજે પ્રવર્તમાન કામ નથી. અખ્યાપકને માટે વિદ્યાર્થીનું ઘર, મદદાસ્તો અને ગામની વ્યવસ્થા આદિ જોતરતું કામ સૂચવે છે. આવી માહિતીનાં અવકાશો આખા ગામની સ્વચ્છતાની તપાસ કરી, તેઓ એ નિર્ણય પદે જાયલા છે. તેઓને મદદે પાણી પીવું પડે છે, એનો મોજબ ઉપાય કરવો જોઈએ. સારાંશ કે, આ અખ્યાપક વિદ્યાર્થીને મુજબ અખ્યાપક અવધેડન અને તુલનાત્મક છે. પ્રસ્તુકોની હવે જરૂર રહી નથી, મિથ્યાને પ્રતિરોધિત વિદ્યાર્થીની તેમની કમીનેજ શાળામાં આવવું પડે છે અને ચોતાના વિષયનું અભ્યાસપદ કે અવધેડન કરવા પડે છે.”

[illegible][illegible]

૧૩. જિલ્લાના પંચાયતોના અધ્યક્ષોને સરકારના આદેશ, ડી.ઈ. ૨૪૭
- ૨૦૧૮ નંબર નીમિત્તે જિલ્લાના પંચાયતોના અધ્યક્ષોને આદેશો આપવામાં આવ્યા છે.
૧૪. જિલ્લાના પંચાયતોના અધ્યક્ષોને સરકારના આદેશ, ડી.ઈ. ૨૪૭

Figure 1. The effect of the concentration of the *Agrobacterium* suspension on the transformation efficiency of *Agrobacterium* strains.

[illegible][illegible]

કેટલાક શિક્ષણસાસ્ત્રીઓનો મત છે કે, આ "સોસાયટી મેમ્બર્સ" પ્રારંભના ત્રણ-ચાર વર્ષ મોટેજ સાબરપો છે; છતાં દરેક કોઈ નિમિત્ત નિર્ણયપર આવ્યા નથી. સંભવ છે કે, કોઈ તેઓ કોઈ સારા પરિણામપર પહોંચી જશે.

આ શાળાની એક વિશેષતા વિદ્યાર્થીઓના સંબંધની છે. રસિયાની તમામ શિક્ષણસંસ્થાઓમાં વિદ્યાર્થીવર્ગને ધણા સન્માન સાથે રાખવામાં આવે છે.

શરૂઆતની એ શાળાઓમાં પ્રવેશ કરવામાં ત્રણ ત્રણ વિદ્યાર્થીઓની એક સમિતિ બનેલી હોય છે, જેનો એક મંત્રી હોય છે. સ્કૂલની પ્રજાપસમિતિમાં આ મંત્રીની સંમતિ લેવાય છે. આખી સ્કૂલમાં વિદ્યાર્થીઓની સમસ્ત પ્રવૃત્તિઓ કેવળ વિદ્યાર્થીઓનાજ હાથમાં રહે છે. સ્વચ્છતા, વ્યાયામ, રમતગમત આદિ વિભાગના મંત્રી પણ એજ સ્કૂલના વિદ્યાર્થી હોય છે; કિંતુ એ સૌથી અધિક મદદરૂપણું કાર્ય વિદ્યાર્થીઓના નિયમનનું છે, તે પણ એમનાજ હાથમાં છે. અધ્યાપકો એમાં જરા પણ દરતલેપ કરતા નથી; કિંતુ એથી એમ ન સમજવું કે, એ સ્કૂલોમાં ધણી અવ્યવસ્થા હશે, પણ ત્યાંના વિદ્યાર્થી તો કદા જલદતી વખતે પણ ચાંતિથી કામ લે છે.

વિદ્યાર્થીશ્રેણી પોતાનો સદયોગી વ્યવહાર ચલાવી સામાજિક શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરે છે. વિદ્યાર્થી મંડળની સ્વાધીનતા, અધ્યાપક અને વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે એકમત સ્કૂલ કમિટિમાં વિદ્યાર્થીઓનું સ્થાન, નિરીક્ષણ-કર્તાઓની પાઠશાળાની સંપૂર્ણ માદિતી કરાવવાના વિષયમાં કર્મચારીઓનું ઉત્તરદાશિત્વ આદિ કારણોથી વિદ્યાર્થી શાળાને પોતાનીજ માને છે.

ઉદ્યોગશાળાઓ

અમદાવાદી શાળામાંથી નીકળ્યા પછી વિદ્યાર્થીઓને કોઈ ઔદ્યોગિક શાળામાં દાખલ થવું પડે છે. તેમાં ચાર વર્ષ રહેવું પડે છે. એ શાળાઓ ત્રણ પ્રકારની છે:—(૧) કૃષિશાળા, (૨) શિપ્તશાળા, (૩) યંત્રકલા-વિદ્યાલય. આ સ્કૂલોમાં ચાર કલાક શિક્ષણ અને ચાર કલાક પરિશ્રમ (મજૂરી) કરવાનો નિયમ છે. રસિયાનાં વિભિન્ન વ્યાપારીમંડળ એ સ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓને પોતપોતાની દિનની દરિયી ઉત્સાદિન કરે છે. યંત્રકલા-વિદ્યાલયોમાં એ પ્રકારના વિદ્યાર્થીઓને દાખલ કરે છે.

(૧) ઉમેદવાર-જેઓ આજળ વધી કોઈ કારખાનામાં કામ કરવા માગતા હોય તે.

(૨) કારીગર-કારખાનામાં કામ કરતાં કરતાં થુડા થયા હોય, પણ અત્યારસુધી જેમણે દરનકોસ ધિરાય કોઈ વિષયનું સંસ્કારણુક સૈદ્ધાંતિક જ્ઞાન પ્રાપ્ત કર્યું ન હોય તે.

આવી શાળાના વિષયમાં એક મુખ્ય અધ્યાપક લાગે છે કે, વ્યાપારની દૃષ્ટિએ જેનાં આપણને એક ઉત્તમ અને પરિક્ષી કારીગરની આવશ્યકતા છે. સામાજિક દૃષ્ટિથી આપણને એક ઉત્તમ નાગરિકની જરૂર છે. આથી એ બંને ઉદ્દેશોની પૂર્તિ કરી શકે, એવો અભ્યાસક્રમ આપણે આ શાળાઓમાં જ બનાવવો જોઈએ.

એ શાળાથી વિદ્યાર્થીઓ કામ કરીને કમાય છે, ચારીરિક અમદારાજ નિર્વાહ કરતાં શીખે છે. આથી વિદ્યાલયમાં શિશુન થઈ નીકળ્યાજ નોકરીની શોધમાં રખડવું પડતું નથી. દેશના છવનમાં તે પોતાનું સ્થાન નિમિત્ત કરી લે છે. સાથે એક ઉત્તમ નાગરિકનું કર્તવ્ય પણ ભજવે છે.

ઉચ્ચ શિક્ષણસંસ્થાઓ

સને ૧૯૨૫ માં ઉચ્ચ શિક્ષણ પ્રદાન કરનાર સંસ્થાઓ નીચે મુજબ હતી—કાકેરી વિભાગની ૬૬, શિક્ષણસાસ્ત્રી ૩૩૧, કૃષિવિભાગની ૧૫૨, કળાકોશલ્યની ૨૧૯, અર્થશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્રની ૫૩, સગીન અને કળાની ૯૨

આમાંની કઈ સંસ્થાઓના બચન અને સાધનોપર દષ્ટિપાત કરવાથી તેની દરિદ્રાવસ્થાનો પ્રત્યક્ષ પરિચય મળે છે; પણ એમની પ્રયોગશાળાઓ અને પુસ્તકાલયોની અવસ્થા ધણી સતોષજનક છે. દરેક સારી રિયનિયા લાવવાના પ્રયત્ન ચાલુ છે.

તાંની કોલેજને આપણી આંટ કોલેજ જેવી નય પણ ના એમને નય ને ઉચ્ચ કળાશુવન (રિનીકલ સુક્ષ્મ) હોય છે. રશિયાના આ. શા. એક કલેજ છે. એ કળાશુવનમાં ૨૫૦ વિદ્યાર્થી છે, એમાંથી અર્ધો તો આજુસજાઈ કામ માન કર, બીજા મોટીકલ દરિનિવરીતના

તેઓ જગતના પ્રધાન વિદ્વાનો પોતાના કૌટુંબીકાર્ય માટે આમ જ કહે છે અને પ્રત્યેક વર્ષ પ્રાચીન અનેક પ્રકારથી ચર્ચા કરી અભિષેક નિર્ણયમાટે એમને મોકલે છે. કોઈ પણ પ્રાચીન અધ્યયન અને નિરાકરણ કરતી વખતે ત્યાં વૈજ્ઞાનિક અને સામીપ દષ્ટિ-એક પ્રધાનના આપવામાં આવે છે. આથી નિર્ણય પણ આવડેમત અને છે.

('ચિત્રમય જગત'ના રીપેટિટીવ અર્થમાં લેખક-શ્રી. કદસનજી મલિખાઈ દેસાઈ)

૫૯-ચીનનો ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન

કોન્ફુસિયસ અને તેનું તત્ત્વજ્ઞાન

(૧)

કોન્ફુસિયસ "નું તત્ત્વજ્ઞાન બહુ ઉદાત્ત અને અવ્યસનીય છે. આપણી દિવ્ય સંસ્કૃતિની મોટી તેનું પુષ્કળ સામ્ય છે. સિવાય આજ્ઞાકાંક્ષ ગાંધી રહેણાં ઉચ્ચપાયાએ લીધે ચીન દેશ તરફ આ દેશનું લક્ષ્ય સાચી રહ્યું છે, એવી વેળાએ ચીન દેશની સંસ્કૃતિસંજ્ઞાને યુગ્મદાનને કંઈક પિંડાણ થાય તો તે તેની થોડી પણ જિજ્ઞાસાપૂર્વક કરી, એમ પ્રવૃત્તિ લેખકને લાગે છે.

કોન્ફુસિયસ જન્મ ઈ. સ. પૂ. ૫૫૫ સીકમાં થયો હતો, એ વખતે ચીનના સામાજિકતાનું કુદરતી યજ્ઞને પાંચ છ દશક નાનાં નાનાં સંસ્કારો અસ્થિતમાં આવી અવ્યવસ્થા અને અધ્યાત્મિકતા મધ્ય રહી હતી. ચીનના કૌટુંબિકતામાં આ કાળને 'અસંસ્કૃતતાના કાળ' તરીકે ઓળખે છે. "ચાંગ" નામક રાજવંશ ઈ. સ. પૂ. ૧૧૨૫ ની સાલમાં નિનજી થયા પછી "ચાંગ" વંશ અધિકારાર્થ થયો. આ ચાંગ વંશની સત્તા પછાત વર્ષ આવી હતી. ઉપર દિવ્યજ્ઞાનમાં અધ્યાત્મિકતાની ને કંઈકમાં 'ટોલેમિયસ'ની કારકીર્દિના સમયમાં આ ચાંગ વંશને ઉત્તરની કળા આવી. કુલ કોલોએ વચમાં યુક્તિને અધ્યાત્મિકતા ને અવ્યવસ્થા મધ્યવી કંઈકેલે પોતાની અધિકાર રચાવવાની શરૂઆત કરી. રચાતિક માંડસિકોએ ખંડેથી આપવાનું બધું કર્યું અને તે સ્વતંત્ર થયા સામ્યા. કોન્ફુસિયસ જન્મની વેળાએ ચીનદેશની આવા પ્રકારની રચિત હતી. બૌદ્ધધર્મના રચાપણ કુદરત પોતાના અવનારકાર્યની સમાપ્તિ કરી થોડુંક થયા સ્વધર્મ સીધાથી ગયા હતા ને ક્રિસ્તીધર્મનો પ્રસાર થયો નહોતો. આવા સંધિકાળમાં કોન્ફુસિયસ જન્મ થયો હતો.

કોન્ફુસિયસે આગળ જતાં જે ધર્મતત્ત્વોનો પ્રસાર કર્યો, તેનું મદત્ત સમજવાને તત્કાલીન પરિસ્થિતિની માહિતી હોવાનું આવરક હોવાથી ઉપરનું વર્ણન આપ્યું છે. કોન્ફુસિયસી નજર સામે એક વિશિષ્ટ થયે હતું. જુનું સુરાત્ત નજર થયું હતું, જેથી પુરાતન કાળની સારી રીત-ભાવો, ઉપકુલ સંસ્કારો તેમજ શ્રદ્ધાને પુનરુપ રચાવન કરવાની હતી. એટલા સાર અસંખ્ય રાજ્યોના દરબારમાં તે કૌટુંબિક વર્તણૂકથી હતો ગ્લો; પરંતુ તેને કોલે પછી આશ્રય આપ્યો નહિ. કદાચિત કોઈ રાજ્ય તેને પોતાને ત્યાં રાખે, તો ત્યાં આગળ તેનો નિભાવજ ન થાય એવી રિયતિ હતી. આ અવધિમા તેને પુષ્કળજ અનુયાયી મળ્યા; પરંતુ ઉપર તેનો અંત કુઠામાં ને કાર્મિમાંજ ઈ. સ. પૂ. ૪૭૯ ની સાલમાં થયો!

કોન્ફુસિયસ સંધિકાળ પુષ્કળ માહિતી અલાર અજાઉ કોઈ દાઈ કૌલે આવી મળે છે, પણ એથી તેની મહાર્થ કલ્પના કૌલોએ વિશેષ રીતે થઈ નથી. કોઈ કોઈ તેને નવન ધર્મસંસ્થાપક તરીકે ઓળખે છે, પણ તે બુદ્ધ છે, નથીયે તે ચીનમાં ચિરંજીવ ને પ્રાત્યંક થયેલો છે અને તેની ચોખ્ખા પણ ખરેખર તેવીજ છે, એવીના નીચના વિવેચન ઉપરથી કોલનાયે ધ્યાનમાં આવે એવી છે.

કોન્ફુસિયસ ઉચ્ચકળમાં જન્મ્યો હતો અને તે "લુ" રાજવંશની કારકીર્દિમાં થોડાંક વખત મંત્રીપદ પર હતો. વારતવિક રીતે ને ન્યાયમત્રા હતો તત્કાલીન દુઃસ્વચ્છ તેના અન કાંચુને કુલવતી હતી ને તે સુધારવાને તે કૃતનિશ્ચય હતો મત્રાપદની વેળાએ તે નાનકડા રાજ્યની માત્ર ત્રણ વર્ષમાંજ ઉત્તમ વ્યવસ્થા કરી બતાવવાની તેણે સંસ્થાપનાજ પ્રતિજ્ઞા કરી. તેની નૈતિક તેમજ શૈક્ષણિક કલ્પના નિબિન થઈ ચૂકી હતી, અને તેને પ્રયોગ કરી જોવા હતો. પોતાનાં તત્ત્વોનો પ્રભાવ બતાવવાને માત્ર એકજ વર્ષની અંદર રાજ્યને જરૂર સુરિયતિમાં આણી

મુદ્રાચ, એવી તેને ખાત્રી હતી; પરંતુ ત્યાર પહેલાંજ તેને ત્યાંથી વિદાયગીરી મળી. રાજ્યમાં થતો અન્યાય દૂર કરવાની તેની દૃઢ પ્રતિજ્ઞા હતી. કૌન્ડુસુનું અહિત કરવાને ટાંપી રહેલા ખીન્ન એક રાજ્યએ જે રાજ્યને ત્યાં કૌન્ડુસુ મંત્રીપદે હતો, તે રાજ્યને ૮૦ સૌંદર્યવાન કળા-વનિષી નગરાણાતરીકે મોકલી. તેના મોહમાં લપટાઈને એ રાજ્યએ કૌન્ડુસુને તેના અધિ-કારપદથી દૂર કર્યો. અહીંજ તેની મુરાબ્બવ્યવસ્થાની પ્રતિજ્ઞાની હતિશ્રી થઈ!

“લાઉલી” નામનો બીજો એક સંપ્રદાયપ્રવર્તક કૌન્ડુસુના જેવોજ થઈ ગયો. એનું તત્ત્વ એવું હતું કે, સારાની સાથે સારા ને ખરાબની સાથે પણ સારા. ન્યાયને ન્યાય ને અન્યા-યને અન્યાય, સૌન્દર્યને સૌન્દર્ય અને દુષ્ટપણનો પ્રતીકાર પણ સૌન્દર્યથીજ કરવો; પરંતુ કૌન્ડુસુનું તેમ નથી. તેને એક વાર પૂછવામાં આવ્યું કે, “દુષ્ટપણનો જે સારાપણથી પ્રતીકાર કરે છે, તેની આખતમાં આપનો શો મત છે?”

અહીં કૌન્ડુસુએ સામો પ્રશ્ન કર્યો:—“તો પછી એવો માણસ સારાપણનો ખદ્દો કેવી રીતે વાળી શકે? યોગ્ય રીત તો એ છે કે, માણસે જેવાની સાથે તેવા થવું. સૌન્દર્યનો ખદ્દો સૌ-ન્દર્ય અને દુષ્ટતાનો ખદ્દો દુષ્ટતા.” હોંસાને હોંસા ને ધક્કાને ધક્કો, એજ તત્ત્વ તેને માન્ય હતું; એમ આ ઉપદેશ બાજુાય છે. આટલા પૂરતું તેનું રાગદાસ ને લોકમાન્યની સાથે સામ્ય દેખાય છે.

કૌન્ડુસુનામાં આત્મવિશ્વાસ અદ્દ હતો. વર્તમાનકાળની સુધારણા સાર ભૂતકાળની સ્થિતિ તરફ નગર દોડાવવી તેને ઈષ્ટ લાગતું હતું. પૂર્વજોના ઉપયુક્ત રીતરિવાજોની સ્થાપના તેને ફરીથી કદવી હતી. તેમ કર્યાં સિવાય લોકો મુળી થવાના નથી, એવી તેની દૃઢ માન્યતા હતી. કેવળ લોકકલ્યાણ એજ તેની અખંડ ચળવળનું એકમાત્ર ધ્યેય હતું. તેના વિચાર, તેના પ્રવાસ અને તેણે સદન કરેલાં કૃત્યા કેવળ લોકકલ્યાણને માટે હતાં. ધાર્મિક વિધિના આચાર તરફ તેનું વલણ વિશેષ હતું. ખંડે, પાનુ અતી એ સુદ્ધાં કળા કરતું જોઈએ કે, જે લોકોનું સ્વાભાવિક વલણ ધાર્મિક આચાર તરફ દોષ છે અને જેમને અમૂર્ત તત્ત્વ સિદ્ધાંતોની ખરાબ સમજ પડતી નથી એવા લોકોને શિશિલ થયેલા ધાર્મિક વિધિ ને આચાર ફરીથી શીખવવાની સમાજશાસ્ત્રજ્ઞો-ને બરફ પડે છે. એ સિવાય શાબ્દિક ધર્મતત્ત્વોની તેમની ઉપર બરા પણ અસર થતી નથી.

ઉપર કહી ગયા ને પ્રમાણે કૌન્ડુસુ એ કોઈ ધર્મસંસ્થાપક નહોતો, પણ પુરાણછળોંદારક હતો. તે એક સંપ્રદાય-પ્રવર્તક હતો. તેની પ્રથમચનામાં નાનીન્ય ક્વચિત્તજ છે. તેણે પુરાણ પ્રમાણેનું ફરીથી પ્રકાશન કર્યું. પ્રથમથીજ અસ્થિતત્ત્વમાં આવેલા વિસ્ખલિત વિચારોનું તેણે સંકલન કર્યું. એ વિચાર દનિદાસ, કાવ્ય ને નીતિ વગેરે વિષયોપરના હતા. ચીનનાં આ જૂનાં પુસ્તકો નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) ચિ-કિંગ—સ્થિતત્ત્વવિષયક પવિત્ર ગ્રંથ, (૨) શુ-કિંગ—દનિદાસગ્રંથ, (૩) શિ-કિંગ—કાવ્યગ્રંથ, (૪) સિ-કિંગ—આચારગ્રંથક ગ્રંથ.

(૧) ચિ-કિંગ:—આ ગ્રંથમાંના મૂળ મુદ્દાઓનું ઉત્પાદકત્વ “કુન્દિ” નામના પુરુષને મેળાતું મનાય છે. આ પુરુષ દ.સ. પૂ. ૩૦૦૦ વર્ષપર થઈ ગયો. એ ગ્રંથનું અધ્યયન ખુદ કૌન્ડુસુએ પૂજા મત ભગાડીને કર્યું હતું. તે કહેતા: કે “માફ જે આયુષ્ય હતું વધે તો નું બીજાં ૫૦ વર્ષ સુધી આજ ગ્રંથના અભ્યાસ કરતા રહીશ.”

(૨) શુ-કિંગ:—આ ગ્રંથગ્રંથમાં બીજા કો નાના નાના ગ્રંથોનો સમાવેશ છે. એ પૈકી તમામ પદ મંદ ઉપલબ્ધ છે. એમાંના જૂના ગ્રંથોનો સ્થાપકાળ દ.સ. પૂ. ૨૩ માં સેકાંતીએ પહેલો છે ને બીજાક નજીકનો. કાળ દ.સ. પૂ. ૮ માં સેકાં પહેલો છે.

(૩) શિ-કિંગ:—આ કાવ્યસંગ્રહના ઉપર વિચાર છે. એમાંથી હમણાં કદન ૩૦૫ ન ઉપલબ્ધ છે. એનો સ્થાપકાળ દ.સ. પહેલાન. ૧૨ માં થયેલો દ.સ. પહેલાના ૪૪ માં સુધી સુધાર્યો છે. “આ કાવ્યગ્રંથ જેવું વર્ણવે ન હોય તેવી સાથે એકવું પણ લાગ્ય નથી. આ ગ્રંથ જેવું વર્ણવે દે.સ. તેન. સ્વભા. નીચે કરના. કદી પણ નહિ આવે” એમ કૌન્ડુસુ કહેતા હતા.

(૪) સિ-કિંગ:—આ ગ્રંથ “સી” મંત્રવંશની કાન્દારિની વેદના ધર્મવિધિનું ને અભ્યાસનું સંકલન કર્યું છે ને કૌન્ડુસુએ કહેવડેને પણ વચ્ચે વચ્ચે તેમ. પાછળથી ઉદ્ધરવામાં આવી છે.

કોન્ફુસિયો સ્વતંત્ર એવો એકજ મંથ છે. તેનું નામ “વર્મનપર્વ” થયું છે. આકે દીએ તો આ મંથ શુ-કિંગ નામક ઇતિહાસકથની ગ્વન’ગ એવી એક પુસ્તક છે, તે પોતાનાં નવોનું માત્ર કાવ્યપદ્યોજ્ઞ પ્રતિપાદન કરતો હતો ને એ તરતેનું તેના શિષ્યોએ સંકલન કરી શાખું છે. કોન્ફુસિયો આ મુખ્યપ્રતિપાદિત તત્ત્વજ્ઞાના ત્રણ વિભાગ દેખા જાય છે તો તેમાં તેના વડા શિષ્ય મેન-સુના વિચારોના એક ચોથા વિભાગનો ઉમેરો. અને કોન્ફુસિયો સંપ્રદાયના આ નવા મંથમુદ્રણ એ સંપ્રદાયવાજાએને વેદમુદ્રણ પ્રમ.વેજ પરમપૂજ્ય થઈ પડ્યા છે. આચાર્યમંથ તે આ-નર) ત-હેડ-મદાવિષા, (૨) મંથ-વે-મંથમ:વડા, (૩) લન-સુ-કોન્ફુસિયો ૨૪૮ વિચાર. (૪) મોંગ-લિસ-મેન-સુના ઉદાત્ત વિચાર.

નીતિશાસ્ત્રદષ્ટિએ કોન્ફુસિયો આ મંથની કિંમત જુદી મોટી છે. કોન્ફુસિયો આ મંથમાં પુત્રકાળને વિશેષ મદદર આપું દોષ પિતૃભક્તિને અભ્યાસ-ય મદદર આપેલું છે, તેની પાતિ-માત્ર લોકોનાથી કાપના સુદાં થઈ ટકી નહિ. પૂર્વ અને પશ્ચિમની મંથુનિમિત્તનામાંનું વિશેષ છે તે આ. શિવાય એના ઉપદેશમાં ધાર્મિક વિધિના આચરણપર જે ત્વર આપેલું છે, તે તો પા-આયોને દાખાવદર જાગશે. નૈતિક સદાચરણ એ તેના ઉપદેશનું બીજું છે. શુ-કિંગ મંથ તેનાજ સંપાદકપણા નિમિત્ત પ્રસિદ્ધ થયો. તેમાં એક નીચનો ઉતારો છે. આ ઉતારો મૂળે:જ હતો કે તે કોન્ફુસિયો નાખ્યો એ જાણનામાં ચંકા છે. તમે તેમ દોષ, પણ એ ઉપદેશી ગીની નીનિમત્તાનો નમુનો આપજોને એવા મળે છે. આ દશો ને ઉતારો:—

૪. સ. પ. ૨૦૦૦ વર્ષના મુશારે સન નામનો રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેના પ્રધાનને ‘નય સદૃશ્ય કથાર’ આવે પ્રશ્ન કરવામાં આવતાં તેનો તેણે જવાબ આપ્યો કે—

- ૧-ભોક્ષવામાં નરમાસ, પણ તે રજાખદાર.
- ૨-સીમ્પપણું, પણ એમાં મજમના.
- ૩-ભોક્ષવામાં તીક્ષ્ણતા, પણ તેમાં સુદાં જાદર.
- ૪-૨૫૪ ને સચોટપણીનો વ્યવહાર, પણ એમાં પૂર્વપાત્ર.
- ૫-શાસ્ત્રાસપણું, પણ તેમાં ક્ષીટના.
- ૬-નિરપ્રવૃત્તતા, પણ તેમાં શાંતપણું.
- ૭-સાદાઈ, પણ તેમાં વિવેકનું તારતમ્ય.
- ૮-સ્નેહ, પણ બતાવવા પૂરું નહિ; હૃદયથી.
- ૯-શીર્ષ, પણ તેમાં સુદાં ન્યાયનિષ્ઠા.

૪. સ. પ. ૨૦૦૦ વર્ષ-પહેલાંના ચીનના આ નીતિવિચાર (દેવા છતાં આત્મારે પણ તે) અરેખર સીને વિચારશીલજા જણાશે.

કોન્ફુસિયો તત્ત્વવાદના અતિરેકે દહી પણ જતો નહિ. તેને મધ્યમાવરથા પસંદ હતી. તે પોતાના તત્ત્વપ્રતિપાદનમાં પણ કુશમકી નહોતો. તેણે તરણેને પિતૃભક્તિનો ઉપદેશ બાર મૂકીને દરો અને તેની સાથે ગ્રીક માણસોને સંતતિવિષયક-પુત્રવિષયક કર્તવ્ય શીખવવાને પણ આપું કામ કયું નહોતું. તે ન્યાયમંત્રી હતો હારે એક મથકારી કેસ તેની પામે આપ્યો. એમાં બાપ ફરિયાદીએને ઠાણે આરોપી હતો. કોન્ફુસિયો જન્મેને કેદનો સમ્મ કરી. એણે ન્યાય આપતી વેળા જે બાપણ કયું એમાં નીચેનો મજદૂર છે:—

“જેને ‘પિતૃભક્તિ એટલે શું?’ એ કિદાદરખૂર્વકે દહીપણુ ગીખવવામાં આવ્યું નથી તોપણુ એની પિતૃભક્તિમાં દરક પડવા બદલ શું મારે તેનેજ મિલ્લા કરવી? પિતૃવિષયક કર્તવ્ય ચૂકનારો ઠાણના જેટલોજ પુત્રવિષયક કર્તવ્ય ચૂકનારો બાપ સુદાં દોષી નથી કરતો કે? માનવી સ્વ-ભાવની અંદર ગુન્હેગારપણું એ કંઈ જન્મજન્મ નથી હોતું એટલા સાર પુત્ર અગર પ્રગતએ પિતાવિરુદ્ધ અથવા કાપદાવિરુદ્ધ જે ગુન્હો કયાં તો તેમને તેમજ કર્તવ્ય ન શીખવવા બદલ બાપ અને સરકારને પણ જવાબદાર માનવા જોઈએ જનતામાં કાપદાહાનુનની યોગ્ય પ્રસિદ્ધિ ન કરવા છતાં તે અજાત કાપદાનો જન્મ કરવા બદલ પ્રગતને ચિદા કરનારો રાજ ન ગણ સાનો? પ્રથમ સચના કે તાકીદ ન આપતાં જે રાજા કર વસુક કંઈ છે, તે નામને જુગ્મજીજ કહેવો. જોઈએ. અપરાધના સ્વરૂપસંબધનું જ્ઞાન ન શીખવવા પ્રગતને દેહાત તમ્મ આપનાર રાજા પોનેજ ગુન્હેગાર છે, એમ સમજવું જોઈએ.”

આ ઉતારા ઉપરથી કૉન્ટ્રાસ્ટની રાજનીતિની પિછાણ થઈ શકે એમ છે.

માનવસ્વભાવના જન્મજાત સારાપણાની બાબતમાં કૉન્ટ્રાસ્ટની પૂર્ણ ખાતરી હતી ને કહેને શિખામણુ આપવી તે પોતાના આચરણથી આપવી એવો તેનો મત હતો. “સદ્વર્તની મનુષ્યના સંસ્કૃત્ય સાર અસદ્વર્તની મનુષ્યને દાર મારીએ તો આપણને કેવું લાગે?” એવો એક વાર તેને રાજ્યે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

તરતજ કૉન્ટ્રાસ્ટએ તેનો જવાબ આપ્યો કે “રાજ્યકારભાર ચલાવતી વેળાદેહાંત પ્રાયશ્ચિત્તની આવશ્યકતા પણ શી છે? શ્રેષ્ઠીએ સદ્વર્તની થવું જોઈએ, એવી આપની ઈચ્છા જાહેર કરો કે લોક સદ્વર્તની બનવા લાગશે.”

કૉન્ટ્રાસ્ટનો પ્રમાણિક મત એવો હતો કે, સ્વભાવતઃજ ને પ્રમાણે સોનું કાણુ ને અમ્મિ ઉપણુ છે, તે પ્રમાણે સ્વભાવતઃજ મનુષ્ય ઉદાર, સદ્વર્તની, સદ્વિચારી, શાણો ને નિષ્ઠાવાળો હોય છે. જગતમાં વ્યવસ્થા જેમ હમણાં થયેલાગે આપણને, તેવાજ સારે તેને પણ તેના મતની વિરુદ્ધ અનુભવ રાજ મળતા હોવા છતાં તેણે પોતાનો આ મત કદી પણ તજ્યો નથી.

સાધારણ લોકમત એવો છે કે, તેના તત્ત્વજ્ઞાનમાં આધ્યાત્મિકતાનો અભાવ છે, પણ એ મત ખરો જણાતો નથી; કારણ તે વારંવાર કહે છે કે, નિષ્ઠા અને વિશ્વાસ હોવા સિવાય દુનિયામાં પગલું જ લરી શકાતું નથી, એટલી આ ગુણની માતખજરી છે. મનુષ્યના આચરણને દર નિષ્ઠાનો પાયો જોઈએ, એ તેના ઉપદેશનું કુપદ યાને પાલુપદ છે. નદીને તરી જનારાને જેની નીકા તેવી સદ્વર્તનને નિષ્ઠા, એ તેનું પોતાનું નક્ષી થયેલું પાલુપદ છે. મનુષ્યના સામર્થ્યની બાબતના તેના વિચાર ખરેખર મનન કરવા જેવા છે. જે સમયમાં કૉન્ટ્રાસ્ટને આ તત્ત્વો સૂઝ્યાં, એ સમયનો વિચાર કરીએ તો આ તત્ત્વજ્ઞાનનું કૌતુક કરવાનીજ ઇચ્છા થાય છે. તે કહે છે કે:-

“મનુષ્ય દેવાધીન નથી, પણ તે દેવનેજ પોતાને અનુકૂળ કરી શકે છે. દેવનેજ શું? પણ સામર્થ્યવંતે તે સ્વર્ગ અને પૃથ્વીનીય ખરોખરી કરી શકશે; ને સૃષ્ટિકર્મ ઉપર સુદાં પોતાની છાપ પાડી શકશે. મનુષ્ય નિર્દોષ વર્તનવડે આભોજનિત કરી શકે છે. પણ આંતરિક સ્વોત્તતિ સાધી લીધા પછીજ પરોક્ષનતિ સાધવાનું તેને મુશ્કેલ થાય છે. પોતાના માનવ બાંધવોની ઉન્નતિ પછી પોતાની આસપાસનાં પ્રાણી અને વસ્તુઓને પણ તે ઉન્નતાવસ્થાએ પહોંચાડી શકે છે. આટલું સાધ્ય થયા પછી તે સ્વર્ગ અને સમગ્ર પૃથ્વીના સામર્થ્યમાં કાન્તિ કરીને પોતાનું સામર્થ્ય વધારી શકે છે. આટલું સામર્થ્ય પ્રાપ્ત થયા પછી તે પૃથ્વી અને સ્વર્ગમાં એકરૂપ થઈ જઈ પોતાને ત્રિમૂર્ત્યોત્તમક બને છે. તેમની સાથે તે સમત્વ પામે છે. આમ થવાથી આખા વિશ્વમાં પણ સુસ્થિતિ વર્તવા લાગે છે. જ્યાં ત્યાં પૂર્ણતા અને પુષ્ટતાની સત્તા જામે છે. આદર્શ માનવીનું સામર્થ્ય આવી યોગ્યતાવાળું છે. આદર્શ માનવમાં મૂળથીજ આવી સ્વર્ગીય શક્તિ હોય છે. સર્વ મનુષ્ય સારાજ હોય છે ને તેમનામાં સ્વર્ગીય એવા આદર્શ ગુણોનું વાસ્તવ્ય હોય છે.”

આમાંનાં તત્ત્વોને માટે મતજેદ હોઈ શકે; પણ તે ઘણાં ઉદાર છે, એમાં તો શંકાજ નથી. જન્મજાત મનુષ્ય ખરાબ છે એમ માનવા કદનાં તે સારા છે, એમ માનવું; એ માનવજાતિની સુધારણાને કાંઈ પણ સંયોગમાં વધુ આશાજનક છે.

મનુષ્યભાવમાં દરેકી ઉદાર સુદ્ધિને માટે કૉન્ટ્રાસ્ટને બહુજ વિશ્વાસ છે. આ ઉદારશુદ્ધિ ધર્મદાનમાટેજ નહિ પણ જીવનની અંદર દરેક પ્રકારે અવરકર છે, એવો તેનો મત છે. તેની રીતે ન્યાયશુદ્ધિપર સુદાં તેનું પુષ્ટકળા જોર છે. આભોજનનિજ જીવનના ધ્યેયસાધ્યનો મુખ્ય પાયો છે. એમ તેનું કહેવું છે.

વિષયિક ઉન્નતિ જે પ્રથમ સધી હોય તો આપણી આસપાસનાં મનુષ્યોપર સુદાં તેની સારી અસર થાય છે ને એને પરિણામે આખા દેશની ઉન્નતિ કરવામાં કારણજન થઈ શકાય છે-અર્થાત્ પ્રતેક મનુષ્યે સૌથી પહેલાં પોતાનુંજ જ્ઞાન ને વર્તન સુધારીને સ્વોત્તતિ કરી લેવી જોઈએ. સૌ પહેલાં પોતાનુંજ વચન અને વર્તન સૌ કોઈએ સાચા રહીને તપાસતા ને તેનું જોઈએ અને જે કંઈ ભ્રૂંટી જણાય તેને પોતાના પંડામાંથી હટાપાર કરીને ઉન્નતાને ચેતવનારો ધ્યાન આપનારો આપણે જોઈએ. જીવનની મુશ્કેલીમાં મનો-દાર્પ એ વિચારનિશ્ચય, સત્યાચર એ માર્ગ, દેવકાકાનુકરણ એ વજ્ર, જ્ઞાન એ દીપક ને નિષ્ઠા એ અદ્ભુત શક્તિ મનેથી હોઈ એ નાખનારો સૌ કોઈએ જેળવી લેવાં જોઈએ. સુસંસ્કૃત મનુ-

ધ્યનામાં જાત્યતા, આદર, નિષ્ઠા અને વિશ્વાસ, આ યુગ્મે હોય છે. લઘ્યતાને લીધે તેનામાં અસાધારણતા દેખાઈ આવે છે, આદરવડે તે સોદશિય થાય છે, નિષ્ઠાથી તે મદાન પદે પહોંચે છે અને વિશ્વાસુપણને લીધે તે પોતે વિશ્વાસને પાત્ર બને છે. સત્કારજીદિ એ યથાકામોચિતતાની નજીકમાં છે. હરહર એ દયાજીવણની નજીક છે. ને સત્યનિષ્ઠા એ તત્ત્વપ્રતીતિની નજીક છે.

યથાકામોચિતતા અથવા વ્યવસ્થિતપણું કૌન્યુસુને ખૂબ મહત્ત્વનું જણાય છે. તેના આ તત્ત્વમાં પ્રેમ અને આદરસત્કારનોએ અંતર્ભાવ થાય છે. તેનાં આ તત્ત્વોની ચીની લોકો ઉપર બહુ સારી પ્રભાવ થઈ છે. કુટુંબના ને રાષ્ટ્રના ઇતિહાસમાં ચીની લોકોમાં કર્તવ્યભાવનું ઉત્પન્ન કરવાનું કૈય કૌન્યુસુનાં આ તત્ત્વોને આપણું જોઈએ. કૌન્યુસુનામાં બળવત્તર આત્મવિશ્વાસ હતો, છતાં તે મર્ચ્યો દ્વિન હતો; એ ખાનમાં રાખવા જેવું છે. દુરામદ, અહંતા અને આત્મ-પ્રીતિના દોષથી તે અસિમ હતો. તે પોતાની બાબતમાં એક ઠેકાણે લખે છે:—

“દયાજીવણનો ને સંયુગ્મણનો મેળ જેનામાં થયો છે, તેની સાથે બહાવરી કરવાને હું કેવી રીતે જાણું? એ યુગ્મે મારામાં આવે એને મારે હું અર્ધનિશ પ્રયત્ન કરતો રહીશ; ને મારામાં તે હિનદોષ ત્યારે જીન્યોત્તી અંદર પણ એ યુગ્મે ઉતારવાનો હું પ્રયત્ન કરીશ. એ ઉદ્યોગમાં હું કદી પણ નિરાશ થવાનો નથી.”

આ બધું કૌન્યુસુ મારેનું યજ્ઞ. કવે વ્યક્તિમાત્રને ઉપદેશ કરતી વખતે રુદાં તેની વાણીમાં પોતાનીજ વર્તણૂકની ઘોરી ધમ્મી છટા પડેલી જણાય છે. એનો એક નમુનો જુઓ:—
“એકાદ સહયુગ્મી મનુષ્યની કુલાશન થતા તેના શુભ આપણમાં ફેટા છે, એ તપાસી જુઓ. તેવીજ રીતે કોઈ દુષ્ટ માણસ મળે તો તેના દુર્ગુણો આપણમાં પ્રવેશ થવા પામ્યા છે કે નહિ, એનું પરીક્ષણ કરો.”

“માનો કે, અને ત્રણ જણા પ્રવાસે નીકળ્યા છીએ; તો મને પોતાને બાદ કરીને બાકીના બેને હું મારા યજ્ઞ સમજીશ. તેમાં જે સાચો દોષ, તેનું હું અનુકરણ કરીશ ને જે ખરાબ દોષ તેને જોઈને હું આત્મસોધન કરીશ—એટલે કે તેનામાં રહેલા દુર્ગુણ મારામાં નજર પડતાં તે દુર્ગુણોને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરીશ.”

કૌન્યુસુના નીચલા ઉદ્દેશ્યને જે કે અનેક વર્ગો પૂર્વે નીકળેલા છે, તોપણ તે આજના પોતાને મુશ્કેલી કહેવાયનારા લોકોએ-વિદેશન: યુરોપીયનોએ-રાજ યુગ્મોદ્દેશ્ય કરવા જેવા છે.

“લોકવ્યવહારમાં પોતાના વચનનું અનિવાર્ય કરો. બાલવાનું હોય તે સાચ ને અતઃક-રજીથી બેલવું. જે કંઈ કરવાનું હોય, તે ચીજવા જેવું ને આદરપૂર્વક હોવું જોઈએ. તદ્દન જામથી મળતા લોકોની સાથે વ્યવહાર કરવાનો કાં ન હોય; પણ પોતાનું વર્તન લોકવ્યવહારમાં નિષ્કલંક રાખો.”

“લોકોને સન્માન અને અંપતિ જોઈએ છે. શી છે? પણ તે વિદિન માર્ગથી એ બન્ને મેળવવા શક્ય ન હોય તો તેનો છાંટી દાંધેલોજ રીક. મરીબી અને અપમાન કારણેજ ન જોઈએ, પણ વિદિન માર્ગવડે જો એમાંથી છડી શકાય એવું ન હોય તો તેની પ્રાપ્તિમાં પણ સુખ માનીને રહેવાની પોતાની કરજ છે, એમ સમજવું.”

કૌન્યુસુની રાજનીતિ પણ વિચારપૂર્વક છે અને તેણે રાજમંત્રીને કરેલા નીચેના ઉપદેશ ધા.મ રૂપિયાની કિંમતનો છે:—

“રાજ્યને પોતાના પ્રધાનની પસંદગી કરવી તે નજર સામે પ્રમુખજી કયાજી રાખીને ને પોતાની વિવેકજીદિને આગળરાખીને કરવી. મર્ચસાધારણ વ્યક્તિમાત્રને જેવો ‘દર્શનવ્યકર્મ’નો નિયમ લાગુ છે, તેવોજ રાજ્યને લાગુ છે. રાજ્યને પોતાનું કલ્યાણ કરતી વેળાએ સર્વથી વધારે પાનમાં રાખવો જેવી રીત પણ બાબત હોય તો તે ‘લોકલક્ષણ’જ છે. કેમકે લોકલક્ષણ એ વિશ્વવેદ્યનું એક અંગ છે—અર્થાત્ પોતાના દોષનું સંશોધન કરીને પોતાના જીવન-કાલ રાજવાનું બાબતમાં કર્તવ્યકર્મના નિયમની બાબતમાં તો રાજ્ય નુકા સુકા રહી શકે તેમ નહીં. ને એક વાર એવો પ્રશ્ન પડતો, આપણે કે ‘મરજી એ શું છે?’ જવાબમાં ‘જેવું’ ને ‘જેવું’ એટલે શું એવું જો સમજવું નથી તો પછી મરજી એ શું છે? નહીં.”

(૨)

આજે જન્મમાં આદર્શ જીવન કેવી રીતે જનાવી શકાય, એનો પણ વિચાર દરેક જણે જરૂર કરવો, એમ કૉન્ટ્રાસ્ટ કહે છે.

“સતાં હિ સંદેહપદેષુ વસ્તુષુ પ્રમાણમંતઃ કરણપ્રવૃત્તયઃ”

આમ કાશિદાસ કહે છે, અને કૉન્ટ્રાસ્ટ સુદ્ધાં એમજ માને છે. સિવાય તે એમ કહે છે “વિચાર(મનન)સિવાયનું જ્ઞાનાર્જનજ નકામું છે અને જ્ઞાનાર્જનસિવાયના એકલા વિચાર તો અનર્થકારકજ છે.”

હવે પ્રશ્ન આવ્યો કે, જ્ઞાન એટલે શું ? તો “એક વસ્તુનું સમ્યક્જ્ઞાન થયું હોય તોજ તે થયું છે એમ સમજવું; અને તેવા પ્રકારનું જ્ઞાન થયું ન હોય તો તે થયું નથી, એમ સ્પષ્ટ-પણે કબ્જ કરવું” એવુંજ નામ જ્ઞાન કહેવાય. માનનીયને માન આપવું; સુખદુઃખ, ક્રોધ, આનંદ ઇલાદિને મનની સમતા ખોવા જેટલા પ્રજળ ન થવા દેવા; આત્મદમન કરવું; ઇશ્વરિયા-ને તાબામાં રાખવી; ગંભીરતા, ઔદાર્ય, લાગણી, દયાળુતા વગેરે શુભ ગુણોનો વિકાસ કરવો વગેરે બાબતોપ્રત્યે મનુષ્યપ્રાણીએ લક્ષ આપવું આવશ્યક છે.

કૉન્ટ્રાસ્ટ-પોતે નવધર્મપ્રવર્તક નથી, એ ઉપર એક વાર જણાવેલુંજ છે. માત્ર પહેલાંનાંજ ધર્મતત્ત્વો તેણે સમાજને વિશદ કરીને બતાવ્યાં છે. આપણે ઈશ્વરી સ્ફૂર્તિથી બોલીએ છીએ, કિંવા સ્વર્ગીય સંદેશ મર્ત્યલોકને આપીએ છીએ, એમ તો તે પોતે સુદ્ધાં કહેતો નથી. પૂર્વજીની ઉપર તેની લક્ષિત છે ને. તેનુંજ દષ્ટાંત પોતે લે છે. તે પોતાનીજ બાબતમાં પોતે કહે છે કે:—

“ચિંતામુકત થવા જેટલો હું સહગુણસંપન્ન નથી, દુઃખાતીત થવા જેટલો હું સુત નથી કે ભંયાતીત થવા જેટલો હું ધીરજવાન નથી.” થોડાશા લાભને માટે ગુલામગીરી સ્વીકારે એટલી હલકી જુદિનો તે નથી અથવા લોકોના મન ઉપર દાળ બેસાડવાની લક્ષતીજ મોટાઇમાં પડનારો પણ નથી. કૉન્ટ્રાસ્ટની વિચારસરણી “અતિ સર્વજ્ઞ વર્જયેત્” ના સ્વરૂપની હતી; પણ આવા તત્ત્વપ્રતિપાદકે ધૈર્યનું મહત્ત્વ વર્ણવવું એ પણ એક નવાઈજ છે. એમાંય શારીરિક ધૈર્યના કરતાં માનસિક ધૈર્યને તે મહત્ત્વનું માને છે. સદાચારી અને ઉદાર મનનો હોય તેજ ખરો ધૈર્યવાન છે. અંતઃકરણને યોગ્ય લાગે તેજ આચરણ કરવું અને વિપત્તિકાળે પણ ન ડગમગવું, એજ ધીરપુરુષનું લક્ષણ છે એમ તે માને છે. પ્રત્યેક વ્યક્તિમાં ધૈર્ય હોવું જોઈએ, એમ તે કહે છે. ધૈર્યની તેણે કરેલી ચિકિત્સા અને મહત્ત્વને જોઈએ તો આપણને શ્રી સમર્થ રામદાસના ઉપદેશનું સ્મરણ થાય છે. ધૈર્યમાટેનો તેનો ઉપદેશ વાંચતાંજ કૉન્ટ્રાસ્ટ રાજકારણી તત્ત્વવેત્તા હતો, એમ માનવુંજ પડે છે. જે જે ગુણોવડે દેશનું સંરક્ષણ થાય તે તે ગુણોની ઉપાસના કરવી, એવી તેની ઉપદેશાત્મક તાકીદ છે. લોકોનામાં રાષ્ટ્રનું સંરક્ષણ કરનારા ગુણો ઉદ્દભવીને એ ગુણોની વૃદ્ધિ પણ થવી જોઈએ, એ બાબતપર તેની એકસરખી નજર રહેતી; ને એજ ધ્યેયને નજર સામે રાખીને તેણે માનવી કર્તવ્યોની મર્યાદા આંકેલી છે. તે નીતિપ્રવર્તક તત્ત્વવેત્તા હતો. મનુષ્યના અંગમાં ધૈર્ય કેવી રીતે દદીબૂત થઈ જવું જોઈએ, એનાં તે કેવાં ઉદાહરણો આપે છે તે જુઓ:—

“સમુદ્રમાં જવું ને મગરમચ્છની સાથે લડવું; જંગલમાં પ્રવેશવું અને ગેંડા તથા વાઘ વગેરેથી બે હાથ કરવા; તીક્ષ્ણ શસ્ત્રો ધારણ કરનારાનો ભોટા થતાં યુલ્લેનેજ જીવન માનવું; એજ અનુક્રમે માછીઓનું, શિકારીઓનું ને સિપાઇઓનું ધૈર્ય છે; તથાપિ દારિદ્ર્ય એ ઈશ્વરી ઇચ્છાથી આવે છે ને ઉન્નતાવનતિની રેટમાજ માનવજીવનમાં ફરતીજ રહે છે, એ સમજી લઇ તેનાથી બીધું નહિ. એ સાધુ પુરુષોનું ધૈર્ય છે.

તેની દષ્ટિ હમેશાં લોકકલ્યાણ ઉપરજ રહેતી. જે કંઈ કરવું તે બધું જનહિતને માટેજ કરવું, એ તેનું મુખ્ય તત્ત્વ હતું. એક વાર તેને કાઠએ પૂછ્યું કે:—

“લોકોને માટે શું કરવું ?”

“લોકોને સંધન કરો.” આવો તેણે ઉત્તર આપ્યો.

“વાર, એને માટે બીજું શું કરવું ?” આવો તેને ફરી પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો.

“એમને શિક્ષણ આપવું” તેણે કહ્યું.

“શુ-કિંચ” નામનું જે પુસ્તક કૌટ્યુસુની સંપાદકપણા નીચે પ્રસિદ્ધ થયું છે, તેમાં નીચેનું તત્ત્વ છે.

“લોકોના ઉપર પ્રેમ કરવો એના કરતાં બીજો કોઈ સફળજી નથી; અને લોકોનું દિન સાધવું એના કરતાં રાજસાધનું ઉચ્ચતર ઉદ્દેશ બીજું કોઈજ હોઈ શકતું નથી.”

આચાર્યશ્રીની માહિતી ઉપરથી એ સ્પષ્ટ થશે કે, કૌટ્યુસુ એ કોઈ પણ એક વિશિષ્ટ સંપ્રદાયનો પ્રવર્તક નહોતો. એ વિચારશીલ ને માની હોવાથી પ્રમુખાનુસાર તે જે વાક્ય બોલ્યો, તેજ દલે કહેવનો બની છે, ને એ કહેવતોનેજ તેના ઉપદેશ માનવો પડે છે. ગ્રીની રાષ્ટ્રને ને નદેશીય ભોડોને ઉદેશીને ને બોલ્યું-તે વાક્ય નીકળ્યાં હોવાને લીધેજ તે બધાનું એકચરણ બાધક સ્વરૂપ નથી; પણ એમાં એવાં પણ કેટલાંય સર્વસાધારણ તત્ત્વો છે કે જે પૃથ્વીપરના કોઈ પણ રાષ્ટ્રને વિચારશીલ લાભશે. આજુ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા તેને વંદ્ય માને છે. તેના પ્રત્યુ પછી તેના અનુવાદો એક રાજ્યએ તેના સમગ્ર ઉપદેશને સોજ સૂત્રોમાં સમાવીને તે પ્રસિદ્ધ કર્યો છે. તે ગોડવ્ય બ્રહ્મી નીચે આપીએ છીએ.

કૌટ્યુસુની યોગ્ય મૂલ્ય

૧-સામાજિક બંધનોને દૃઢ રાખવા સાર મનુષ્યનૃભક્તિ અને બહુપ્રીતિ ઉત્કૃષ્ટ રીતે આચરણમાં આવે.

૨-એકના અને દિલદારપણું રાખવા સાર સમારનેટીઓની સાથે ઉદારતાથી વર્તો.

૩-દંટાળબેઠા અને ન્યાયવ્યાપ્તો દાળવા સાર આડેશીપાટોશીની સાથે વિવેક ને સાંનિધી વર્તો

૪-અનવચન મારે ખેતી અને વાવેતરનું મદદવ આજબી રાખો.

૫-ઉઠાઉપણાનું કુપરિણામ દાળવા સાર મિતત્ત્વ અને કરકસરને આચરણમાં આવે.

૬-વિદ્યાર્થીઓની વિદ્યાર્જનની સમજને મારે વિદ્યાપીઠો તેમજ પાઠશાળાઓની વૃદ્ધિ ને બીજવધી કરો.

૭-સદ્બર્તરવોની વૃદ્ધિને અર્થે અધર્મતરવોનો નાશ કરો.

૮-અઝાનીને કુરામટી લોકોની બરાબર સમજાવ કરવા સાર નીતિનિયમો બરાબર ને વિદ્યાળ કરો.

૯-આચારવિચાર ને રીતરિવાજ બરાબર પળાય એટલા સાર આદરસત્કાર તથા શુભાશુભ વિચારને આચરણમાં પ્રવેશ કરો.

૧૦-લોકોએ પોતાનું ઉદ્દેશ ધ્યેય પોતાની નજર સામે અટલપણે રાખવા સાર પોતાના લખાની અંદર સાવચેતીથી વર્તવું.

૧૧-બાળકો અને બહુવર્ષ કુમારથી પાછા વળે એટલા સાર તેમને સાઈ શિક્ષણ આપો.

૧૨-સામાજિક સંબંધોના રક્ષણમાટે તેમનાપર ખોટા આરોપ કરવાની ટેવથી દૂર રહે.

૧૩-ધાનકી લોકોના પાપમાં ભાગીદાર થતા અટકવા સાર તેમને આશ્રય ન આપો.

૧૪-તમારા તરફથી મળનારા પૈ-પૈસાની સુદાં જેમાં જરૂરીઆત હોય તેની પૂર્તિ કરવા સાર સરકારી કર આપવાને તત્પર રહે.

૧૫-ગેરીએને ને ધાટોને બંધ કરવા સાર સૌની એકતા કરો.

૧૬-વ્યક્તિમાત્રનું ને અવિતરું મદત્ત્વ સિદ્ધ કરવા સાર મત્સર તથા ક્રોધનો નાશ કરવાનો અભ્યાસ કરો.

આ બધા તત્ત્વો બરાબર ઉચ્ચ દરજ્જાના છે. એ ઉપરથી સ-માગની વિશેષ પ્રવૃત્તિ થાય એજ ઉદેશ દેખાય છે; અને તેથીજ કૌટ્યુસુના તત્ત્વનાનની માતમ્બરી વિશેષ લાગે છે. આ ગોદશસ્ત્રી તેના ઉપદેશના સારતરીકે તેના અનુવાદોએ લેખેલી છે; પણ તેના મુખમાંથી નીકળ્યાં તત્ત્વો પણ જેવા ને તેવા ઉતારી લખને સાબાળપૂર્વક રાખી મૂકવામાં આવેલાં છે. એ પૈકી અષ્ટમુત્રી નીચે ઉતારી લેવાનો મોદ આચાર્યશ્રી અટકાવી શકતા નથી. મનુષ્યમ ત્રણ કૌટ્યુસુએ એક જે પ્રકાર મદદ કરવા યોગ્ય માન્યા છે. એક તો ઉચ્ચ પ્રકારનો અનુષ્ઠાન અને બીજો નીચ પ્રકારનો મનુષ્ય. તે કહે છે કે.-

કોન્કુત્સુની અવસ્થાની

૧-ઉચ્ચ પ્રતિભા મનુષ્ય જેની કામમાં હોય છે, તે તેના જોતાનામાંજ હોય છે; નીચ મનુષ્ય જે કોઈ છે તેના પીઠાની પાસે હોય છે.

૨-ઉચ્ચ પ્રકારના મનુષ્યનો દરજ્જો એટલે હોવા છતાં પણ તેને માટે તે તકાલી કરતો નથી. તે સમાજમાં દબાવવા જેવારો મેલ છે, પણ પડાવવા કરતો નથી. કેવળ સાફ સાફ જોવાના ઉપદેશોજ તે કાલોરો દરજ્જો નક્કી કરતો નથી. કિંવા કેવળ અસ્થિપ્રત્યે તરફ રાખીને તેની મોઢી વાળી તરફ બાંધી બેઠોને દુર્લભ પણ કરતો નથી.

૩-મુલામત ન કરનારા નિર્ધન લોક અને પતમદલિનાના શીર્ષત લોક સારા છે; તમાપિ તેમનામાં પણ જેઓ દારિદ્ર્યમાં આગંદ મળવાપાળા નિર્ધન લોકો હોય અને તીવ્રવ્યથાને સિધિત ન થવા દેનારા શીર્ષત લોકો હોય તેમની પદોચ્ચરી મધ્ય શકશે નહિ.

૪-વિચારસિધ્ધાન્ત જાન જેમ અર્થ છે તેમ જ્ઞાનસિધ્ધાન્તના વિચાર અનર્થકારક છે.

૫-આચારશી જેવી હોવી જોઈએ કે તેમાંથી અર્થભોધ થાય.

૬-અભિવ્યયથી મર્યાદાબંધ થાય છે અને કંબુસપાળાથી દલકાપાળું આવે છે, માટે મર્યાદા-ભંગ કરવાના કરનાં દલકાપાળું કસોટારું પિંડ.

૭-મનુષ્ય માટે જોતાના સિદ્ધાંતોને અધિકાધિક ઉચ્ચકોટિએ પહોંચાડી શકે છે. કાંઈ સિદ્ધાંતો મનુષ્યને ઉચ્ચકોટિએ લઇ જતા નથી.

૮-સાવધતાપૂર્વક વર્તનારને નામે સહસ્રા પ્રગાદ થતો નથી.

આવા પ્રકારની અસંખ્ય કહેવતો ગ્રીની જનતાના મોંઘે વસી ગઈ છે. આ કહેવતોની તેમના આચારવિચારોપર સુદાં બહુ અસર થઈ છે. આ વચનોનો ઉપયોગ મોટા મોટા ગ્રંથોની અંદર વેદવાક્ય પ્રમાણે ઉદ્ધૃત કરવામાં પણ થાય છે. કેમકે આ વચનોને ગ્રીની વિદ્વાનો પૂરેપૂરું પ્રમાણભૂત માને છે.

ચીન દેશનો જે સમયથી ઇતિહાસ ઉપલબ્ધ છે, તેના આરંભથીજ ચીન દેશમાં પિતૃપૂજા અને મૃતાત્માપ્રીત્યર્થ યજન કરવાની પ્રથા રૂઢ હોવાનું દેખાઈ આવે છે. આ રીતના મૂળમાં કયી ધાર્મિક સમવૃત્ત રહેલી છે તે કંઈ કોન્કુત્સુ કહેતો નથી. એવી જાણતોમાં તે મનજ વાતતો નથી. “ત્સે-કુન” ના પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં તે કહે છે:-

“જીવિત માણસને જે તારાથી કંઈ આપી શકાતું નથી તો પછી મૃતાત્માઓને તો તું શુંજ આપવાનો હતો ?”

કેવો મજાનો આ જવાબ છે! દસ્ય જગતનો પણ વિચાર કરવાનો તેનો સ્વભાવ આ જવાબપરથી દેખાઈ આવે છે; પણ જીવંતપણે માતા-પિતાને કષ્ટ આપીને મૃત્યુ પછી તેમનું શ્રાદ્ધતર્પણ કરનારા કેટલાક દિંદી તરુણોની મનોભાવનાનો સુકાં ઉપસા પ્રયુક્તમાં ઉપહાસ કરેલો પ્રતીત થાય છે.

એનો મત એવો જણાય છે કે, માણસને તેનાં સારાં-નરસાં કૃત્યોનું પરિણામ કદી ને કદી પણ ભોગવવુંજ પડવાનું.

x

x

x

સુવર્ણવચન

“ત્સે-કુન” નામના તેના એક અનુયાયીએ તેને પૂછ્યું કે, “જીવનકર્તવ્યનો ઉદ્દેશોધક અને આયુષ્યલભ આચરણમાં ઉતારવા ભોગ એવો એકાદ નિયમ એકજ શબ્દમાં સમાવીને આપ જણાવશે કે ?”

આ પ્રશ્ન વિકટ હતો, પણ કોન્કુત્સુએ તાબડોળ એક શબ્દ કહી બતાવ્યો. એ શબ્દમાં જે અક્ષરકૃતિ હતી. એક આકૃતિનો અર્થ “અંતઃકરણ” એવો હતો; ને બીજોનો અર્થ “જેતુ” અંતઃકરણ” એવો હતો. “જેતુ” અંતઃકરણ” તેનું તેણેજ પાછળથી આવું સ્પષ્ટીકરણ કર્યું- “જેતુ” બીજાએ તારી સાથે વર્તવું જોઈએ એમ તને લાગે છે, તેવીજ રીતે તું પણ બીજાની સાથે વર્તતો આલ.”

ધિરતે પણ આજ વાક્ય ઉપરેથી છે. આ વચનને ચીની વાઠમણમાં મુવર્જવચન કહે છે. ધિરનની પૂર્વે આગરે પાંચમો વર્ષ મહેતાંથી આ ઉદાત્ત તત્ત્વ કોન્ટ્રાસ્ટને જનનની અંદર પ્રવેશિત કરેલું છે.

રાજનીનિમા સુદાં કોન્ટ્રાસ્ટનો ઉપદેશ અત્યંત મનનીય છે. તે કહે છે કે, ખરાબ માણસને સત્તાધારી થવા દેવા નહિ. કુલપતિની પેઠે અથવા આધારીસાની પેઠે એવો અધિકારી નીનિ-ભયનોના ઉદ્દેશનને માટે સિસા કરશે એ અર્થ, પણ એવા અજાન મોકોને પોતાના વર્તનથી ઉત્તમ ઉદાદરણ બતાવી આપવાની પાત્રતા તેનામાં નહિજ હોય. તેના આ તત્ત્વની અસર પણ ચીન દેશની સંસ્કૃતિ પર બહુ મજબૂત રીતે થયેલી છે.

શાસનતત્ત્વો

એકાદ સંસ્થાનો કારભાર જે તમને સોંપેા દોષ તો તમે શું કરશો ? આવેા એક પ્રશ્ન તેના સિધ્ધે તેને પૂછતાં તેણે જવાબ દાખવ્યું હતું કે “તે સંસ્થાના નામને સાધાર્ક બતાવવાનો પ્રયાન કરીશ.” અર્થાત્ જ્યારે નામ પ્રમાણે આચરણમાં ઉતરે, ત્યારેજ રાજ્યમાં સુખવરદા રહી શકે. સમાજ એ દૃષ્ટિરે નિષ્ઠાં છે અને સમાજસાસન સાથે સમાજમાંના પાંચ પરસ્પર સંબંધ બરાબર પગલા બેઠાં. તે પાંચ સંબંધ તે આ પ્રમાણે છે:—

(૧) રાજ અને પ્રજા વચ્ચે, (૨) પતિ અને પત્ની વચ્ચે, (૩) પિતા અને પુત્ર વચ્ચે, (૪) મોટાભાઈ અને નાના ભાઈ વચ્ચે તથા (૫) મિત્ર અને મિત્ર વચ્ચે.

પદેથી ચાર જોડીમાં એક પક્ષ ચારતા હોય છે તે બીજો પક્ષ યાસિત હોય છે. યાસ્તાનું વર્તન ઉદારતા ને સદ્ગુણિયોગિન હોવું જોઈએ. યાસિતનું પણ વર્તન સદ્ગુણિયવાનું ને અતઃકરણપૂર્વકનું હોવું જોઈએ. પદેથી ચાર જોડીઓનો આ પરસ્પર સંબંધ થયો, પણ છેકી જોડી તેથી નથી. તેમાં યાસિત-ચારતા સંબંધ નથી. એમાં ઉત્તમ પક્ષ સમાન હોય છે. તેમની પરસ્પરના સંબંધની વર્તણૂકનું ક્ષેત્ર સદ્ગુણસંવર્ધન હોવું જોઈએ. આ તત્ત્વો જો ન પાળવામાં આવે તો સમાજનું સ્વાસ્થ્ય ટકશે નહિ, એ કોન્ટ્રાસ્ટનો નિમિત્ત મન છે. “પવનની લહેર આવતાં જેમ કુમળું ધાસ નથી જાય છે, તેમ કનિષ્ઠોએ ક્ષેત્રોની સાથે નમવું જોઈએ.” આમ તે કહેતો. પોતાની આસપાસના સમાજની અતંત રીનાવરણ જોઈને તેનું અતઃકરણ ચીરાઈ જતું ! તે કહેતો કે “કોણ પણ એકાદ સંસ્થાનાધિપતિએ મારા કહેવા પ્રમાણે વર્તવું, એટલે રાજ્યપત્ર ને સમાજ-તંત્ર સરળપણે ચલાવવાની જવાબદારી હું લઈ લઉં.” પણ એવું કંઈ બન્યુંજ નહિ.

શિષ્યમુદ્દામ

કોન્ટ્રાસ્ટના અનુયાયી આશરે ૩૦૦૦ હતા ને એ પૈકી ૭૦-૮૦ની ઉપર તેની વધારે મરણ હતી. તેઓ બહુ વિદ્વાન અને વ્યાસંગી હતા. તેઓ તેની સાથેજ હમેશાં રહેતા ને તેની દાસ્યાસનું, રીતરિવાજનું, મોલતવ-ચાલવાનું સ્વસ્થ નિરીક્ષણ કરતા રહેતા. કોન્ટ્રાસ્ટએ ઉચ્ચારેલો પ્રત્યેક શબ્દ તેઓ લખી રાખતા. કોન્ટ્રાસ્ટ પણ તેમની સાથે બરોબરીના સંબંધથીજ વર્તતો હતો. ચીન દેશમાં તેને ત્રિકાલવંદ્ય માને છે, એટલી તેની યોગ્યતા છે.

વાચકોને

અહીં સુધી કોન્ટ્રાસ્ટના તત્ત્વજ્ઞાનની ચર્ચા કરી છે. ચીન દેસ બહુ પ્રાચીન છે તેની પણ એક વિશિષ્ટ સંસ્કૃતિ છે. તે સંસ્કૃતિની સાથે દિંદી સંસ્કૃતિની પુષ્કળ સાંપડતા છે. દિંદુ-સ્થાનને તે તદ્દન પાડાઈતો દેસ છે. દિંદુસ્થાનમાં ઉદ્ભવેલો બૌદ્ધધર્મ ચીની રાષ્ટ્રને પ્યાગે છે અને તેથીજ ચીની રાષ્ટ્ર દિંદી રાષ્ટ્રને યુગ્મવાને માનવું આવ્યું છે મંગોલિયાની બાજુએ જે પુરાણ-વસ્તુસંરક્ષિત આવ્યું છે, એમાં દિંદી દેવદેવતા ને દિંદી કલાવિગેષતા અવગેય હાથ લાગે છે. પ્રાચીનકાળમાં ચીની રાષ્ટ્ર દિંદી રાષ્ટ્રની માદિની મેળવ્યા સાથે પોતાના પ્રવાસીઓ મોકલ્યા હતા. તેમના પ્રવાસવર્ણનને કીધે આપણને પણ આપણે બગે ઇતિદાન લખી કાઢવામાં આજ મદદ થઈ છે અને થાય છે. આ રીતે આ બન્ને રાષ્ટ્રની વચ્ચે અનેક બાબતમાં સાધાર્ય અને સામ્ય છે. ચીની રાષ્ટ્રે આજ પોતાની ચળવળવડે આખા જગતનું લક્ષ પોતાની તરફ ખેંચી શકે. ■

જીવું છે; તેા એવા પ્રસંગે એની સંસ્કૃતિનાં જાણી શકે તેવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી લેવું, એ પ્રસંગો-
વિતરણ છે અને એટલા સારજ કૅન્ફરન્સની તેમજ તેના તત્ત્વજ્ઞાનની માનિતી આટલા વિસ્તારથી
આપી છે; પરંતુ એની સંસ્કૃતિને એકલા કૅન્ફરન્સએ જ માત્ર પૂર્ણતા આપેલી નથી. જ્ઞાન દેશમાં
બૌદ્ધધર્મ તેા પ્રમુખ છે, પણ એ સિવાય કૅન્ફરન્સની પેઠે "લાવેન્સ" નામનો એક જીવો
મધ્યમ ઉપરેલાક થઈ ગયો છે. તેના સંપ્રદાયને "લાઈ" ધર્મ કહે છે. ત્રીવિદેશમાં વિનયમૂળ
છે, મૃતાત્માઓનું અસ્તિત્વ મનાય છે, એ ઉપર બ્રહ્માવતારમાં આશ્રય છે. ઉપરાંત તેમનામાં
બીજી પણ કેટલીક બોળી માન્યતાઓ છે.

(“વિનયમ જગત”ના ઝોગર તથા સર્વેશ્વર ૧૮૨૭ ના અંકારથી)

૬૦-સામુદાયિક જીવનમાં સ્વચ્છતાના વિધિનિષેધો

ઘણા મોટા સમૂહ એક પ્રકારનું જીવન માળા રજો હોય, ત્યારે વિશિષ્ટ પ્રકારનું જીવન માળ-
નાર નાનકડા લાગને એમની સાથે સામુદાયિક જીવન માળનું કાણુ શરૂ પડે છે.

આપણા દેશમાં હવે અનેક વાર સ્વયંસેવકોદ્ધાર પ્રવૃત્તિઓ કરવાના પ્રસંગો આવે છે; અને
તેમાં કેટલાક એક બાબતથી નહવા અને બીજી બાબતથી ચુસ્કતા પ્રત્યે ઉડે છે. એમાંના કેટલાક-
નો અર્થ વિચાર કરૂં છું. એમાંનો એક સ્વચ્છતાના ધોરણવિષેનો છે.

મર્મદી કુટુંબોમાં ઉછરેલા સ્વયંસેવકોને એવા સંસ્કારોવિનાના સ્વયંસેવકો સાથે એકત્ર
રહેવાનો પ્રસંગ આવે છે, ત્યારે એ જીવનને અપનાવતાં કેટલી ચુસ્કી લાગે છે, તેનો મને
અનુભવ છે.

સ્વયંસેવકતરીકે દાખલ થયેલા પંક્તિબેદના નિયમોનો; બ્રાહ્મણીઆ, મર્મદી કે દૂધની
બનાવેલી રસોઈનો આગ્રહ રાખે તેા તેને સ્વયંસેવકતરીકે કામ કરવું અશક્ય થાય, એટલું તેા
જાણે સ્વયંસેવકો હવે સામાન્ય રીતે સમજતા થયા છે; અને જેઓ આવા આગ્રહો છોડી નથી
શકતા, તેઓ ધીમે ધીમે સ્વયંસેવક થવા બદલ પડતાજ નથી.

પણ રહેણીના કેટલાક નિયમો રૂઢ પાપ-પુણ્યની બુદ્ધિથી નહિ, પરંતુ સ્વચ્છતાની, સુધકતા-
ની અને આરોગ્યની દૃષ્ટિએ તેમનાં જીવન સાથે દૃઢ થયેલા હોય છે અને એ દૃષ્ટિનો લાગ કરવા
શક્યવતું અયોગ્ય ગણાય; છતાં મોટા સમૂહ પોતાને ધેર પણ એવું જીવન માળતો ન હોવાથી,
અપવાદરૂપ સ્વયંસેવકો પોતાનું ધોરણ બીજા પાસે પળાવવા ઇચ્છે તેા તે તેમને એ નકામી
કટકટ જેવું લાગે છે.

મર્મદીઓનું સ્વચ્છતાનું ધોરણ બધું સહુક્રિતક છે કે એમની સૂચને સ્વચ્છતા અને આરો-
ગ્ય સાથે સંબંધ છે, એમ નહિ કહી શકાય. ઘણી વાર એ આરોગ્ય વિધાતક, કાર્ત્વિક અને
તારતમ્યહીન(અહિંસા પ્રોપોર્શન) પણ હોય છે; પણ તે સાથેજ આપણા પ્રજન-સમૂહનું
સ્વચ્છતાનું ધોરણ અતિશય ન્યૂન છે અને એ ઉચ્ચ થવાની આવશ્યકતા છે, એ પણ વાદ રાખવાનું છે.

આ વિષયનો વિચાર કરતાં મને જણાયું છે કે, નીચેના નિયમો પાળવા શક્ય છે, આવશ્યક
છે અને એ પાળવાની ટેવ પાડવામાં કટકટ માનવી એ પ્રમાદ છે.

૧-દિશાએ જઈ આવી હાથ-પગ સ્વચ્છ અને ચોળાને ઘોષ નાખવામાં અને લોટો અજ-
વાળવામાં કટકટ સમજવી અયોગ્ય છે.

૨-પીવાના પાણીના માટલામાં બોળવા માટે જૂઠું વાસણ રાખવું ઈષ્ટ છે, બોટેલું વાસણ
તો નજ બોળવું એકદમ. માટલા ઉપર પાણી પડે એવી રીતે એની પાસે ઉભા રહીને પાણી
પીવું અયોગ્ય છે.

૪—જ્યાં અનેક માણસો વચ્ચે પીવાનો એક જ ખાસ દોષ, ત્યાં પીવાને મેટા માંસો અપોગ્ય છે. ઉલ્લેખી પીવાની ટેવ ખાસી થઈ છે અને એમ ન પી શકે તેને બૂરા ખાસી રાખવો આવશ્યક છે.

૫—જ્યાં હોશી જગ્યાએ કાળજીબાન કે બીજી ખાવાની વસ્તુઓ વેચાઈ હોય તે જગ્યાને ઘરની બહાર દોષ તો ઘાઇ નાખવી અને ખુશમાં દોષ તો સારી પેઠે વાળી નાખવી આવશ્યક છે. એમ થવા પડેલાં એ જગ્યામાં દરરોજ કરતી અને વેચાયેલી વસ્તુથી ખરડાવે પડે ધોળાવિના યવગ્ન જોરામાં જવું અપોગ્ય છે, તેમજ એવી જગ્યાએ બીજાને જગ્યાડો એ પણ અપોગ્ય છે.

૬—સામાન્ય રીતે કડાઈ કે અથાથીય પીરસવું જોઈએ. સાક, દાળ કે માન જેવી ચીજો દારૂથી પીરસવી અપોગ્ય છે. એવીને વધારે અપોગ્ય ખાઈલે દારૂ પીરસવું મે છે. શેટલા કે ડ્રી જેવી કેરી ચીજો જવું ખાધેલે દારૂ ખાપવી ન જોઈએ અને કડાઈવડે પીરસવામાં ખાધેલો દારૂ ન વાપરવો થઈ.

૭—જમનારની યાગી કે વાડકાને પીરસવાનું વાસજી બહોં એ અપોગ્ય છે; અને બહોંવાની ધાસીથી પીરસવાને બહોં બાણામાં ફેંકવું કે વેરવું એ વધારે અપોગ્ય છે.

૮—ખરડાને પડે પોતાની પથારી પર પગ મૂકવો એ પણ અપોગ્ય છે; પણ અનેક માણસો જ્યાં સારી સ્ના દોષ, ત્યાં દરદર કરનારે કાઠની પથારીને ખુરીને ચાસવું જરૂર અપોગ્ય છે.

૯—કામ કરી આવીને દારૂ ધોવાવિના ખાવાની ચીજોને અડવું કે પાણીના માટલામાં દારૂ ભોળવો અપોગ્ય છે. પાન, તળાકુ, બીરી વગેરેનાં વ્યસનવાળાએ એ વિશે ખાસ કાળજી રાખવી થઈ છે. કેટલાક માણસોને સરિરે અજવાળ આપ્યા કરતી દોષ છે, કેટલાકને શુદ્ધતાને વારંવાર સ્પર્શ કરવાની ટેવ પડેલી હોય છે, કેટલાકને વારંવાર નાક સાફ કરવું પડે છે; તેવા માણસોએ તેમજ દરેક સપુષ્પકા કરી આવીને દારૂ ધોવાવિના ખાવા-પીવાની ચીજોને અડવું નજ જોઈએ.

૧૦—જો કોઈ કપડાં ધોવા દોષ તે કોઈને અજવાળાને ચીકણા કાઠી નાખ્યા વિના દૂવામાં નાખવી અથવા એવી કોઈક પીવાનું કે રાંધવાનું પાણી વાસવું અપોગ્ય છે.

૧૧—ચોક્કડીમાં પેશાબ માટે બેસનારે પાસે વાસજી પડ્યાં હોય તો તેને બાજુએ મૂકવાં જોઈએ. એને છાંટા ઉઠે એમ બેસવું અપોગ્ય છે. એવીજ રીતે એમાં છાંટા પડે એવી રીતે દારૂ ધોવા કે કોમળા કરવા એ પણ અપોગ્ય છે.

૧૨—પોતે પહેરેલાં કપડાં ધોવા વિના બીજાને પહેરવા આપવા અપોગ્ય છે; અને પોતાનાં કપડાં ગરવને પડ્યાં હોય ત્યારે ગમે તેના પહેરી લેવાં અને પછી એ માણસને ધોવા વિના એ પહેરવો પ્રયત્ન આવે એવી પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન કરવી અપોગ્ય છે.

મને લાગે છે કે, આ નિયમો પાળવામાં મૂર્ખહીની મદ કે કટકટ નથી. હું જેમ રૂં છું તેમ તેમ જોડું છું કે, આ નિયમો બહુ જોણી જગ્યાએ પળાય છે. એટલે આવા નિયમો પાળવાની ટેવ પડી ગયેલી હોય એવાં કુટુંબો કુલ ધારતો હતો તેના કરતાં બહુ ઘણા છે. ૨૨ સ્વચ્છતાને બાજુએ મૂકીએ તો આપણું સ્વચ્છતાનું ધોરણ એટલું બહુ નીચું છે કે એને સારી પેઠે ઉંચું કરવાની મહેનત કર્યા વિના ચાલે એમ નથી. ઉપર જે નિયમો છે, તે કેવળ મર્યાદિત સામુદાયિક જીવનને વ્યાપનાર છે. વ્યક્તિજન, કૌટુંબિક અને નાગરિક જીવનને અને જે કહેવાનું રહે છે, તેના પ્રદેશ બાધી વળો ત્રોટા થાય એમ છે. એને માટે આને વિચારવાનો અવકાશ નથી.

('યુ'બ સમાચાર' ૧૯૮૭ ના દીપોત્સવી બંકમાં લેખક-શ્રી કિશોરલાલ ધનસ્વામજીન મહારાજા)

* આપણી વાસજી અજવાળાની રીતો કઈ બહુ સારી નથી, પણ આ એક જરૂરી વિષય છે. રસ્તામાંથી એને તેવી મારી ઉઘાડી લાવી, એથી વાસજી ધરતી નાખવા અને તથાવના કાંઈ નાખવા એમાં અજવાળા પડી સ્વચ્છ સ્વચ્છતા જાણી, કાઠની સ્વચ્છતા તો નથી.

૬૧-મોતીનું ભણતર

ચહેરતી બહાર એક ખૂણામાં વાવણ નામનો એક લંગી રહેતો હતો. તેને મોતી નામનો એક છોકરો હતો. મોતી હતો તો બતે લંગી, પણ તે બહુ સારો છોકરો હતો. મોતી-ગદી વાતોથી તે દરજ રહેતો. તેને રોજ રોજ સારં સારં બાણવાની-શીખવાની ઈચ્છા થયા કરતી.

એક દિવસ મોતી ચહેરમાં દરવા ગયો. એક પડિતજી હતુમાનજીના દહેરામાં બેઠા બેઠા રામાયણનો પાઠ કરતા હતા. મોતી રસ્તા ઉપર ઉભો રહીને રામાયણ સાંભળવા લાગ્યો. તે સાંભળીને તે અત્યંત આનંદ પામ્યો. ઘેર આવીને તેણે તેના બાપને કહ્યું કે “બાપા ! આજ પડિતજી દહેરામાં બેઠા બેઠા રામાયણ વાંચતા હતા. તે સાંભળીને મારા મનમાં તો શુંનું શું થઈ રહ્યું છે ! મારી ઈચ્છા છે કે, હું વિદ્યા ભણું અને પછી રોજરોજ રામાયણનો પાઠ કર્યા કરું. તમે મને ભણવાનો બદોબસત કરી આપજો.”

પિતાએ મોતીને કહ્યું કે “બેટા ! તું લંગીનો છોકરો છે, તને કાંઈ પાસે બેસવા તો જે નહિ, ત્યાં તું વિદ્યા શી રીતે ભણવાનો ? ભગવાને આપણુ લંગીઓના ભાગ્યમાં વિદ્યાનો આનંદજ નથી લખ્યોને !”

પણ મોતી દિમન ન દાખો. તેણે પિતાને કહ્યું કે ‘તમે જરા તપાસ તો કરજો. કદાચ કાંઈ દયાળુ સત્ગુરુ ભણાવવા ખુશી પણ દેાય.’

પિતાએ નારાજ થઈને જવાજ આપ્યો કે “તું એ વાતો નથી બાણતો. જેની આગળ હું વાંચવા-લખવાની વાત કરીશ, તેજ માણસ નારાજ થશે. મફતની ગાળો શામાટે ખાવી ?”

પછી મોતીએ પિતાને કંઈ પણ ન કહ્યું. બીજે દિવસે મોતી ફરીથી તેજ દહેરા આગળ ગયો. પડિતજી રામાયણ વાંચતા હતા. મોતી રસ્તાની એક બાજુએ બેઠો બેઠો રામાયણ સાંભળવા લાગ્યો. પડિતજી રામાયણ વાંચી રવા, એટલે મોતીએ તેમને કહ્યું કે “પડિતજી ! મને પણ ભણાવો. હું પણ રામાયણનો પાઠ કરીશ.” પડિતજી દરીને બોલ્યા કે “જરે પાગલ ! તું તો રામાયણને અંકડી પણ ના શકે. ફરીથી જોજે કાંઈ દવાડો અહીં આવ્યો તો—”

ત્યાર પછી મોતી કેટલાય માણસો પાસે ગયો. તેમને તેણે ભણાવવાની વિનંતિ કરી, પણ તેને કાંઈ ભણાવ્યો નહિ. હા, કાંઈએ તેને ગાળો દીધી, કાંઈએ તેને ધૂતકારી કાઢ્યો ખરો. આથી પણ મોતી નિરાશ ન થયો. તેણે સાંભળ્યું કે, નિશાળના એક મહેતાજી ખૂબ દયાળુ છે. બસ, તે તો નિશાળે જવા લાગ્યો; પણ કાંઈએ તેની સંધેવાન સરખી પણ ન કરી. મોતી રોજ નિશાળે જતો, કમકામથી બહાર બેસી રહેતો અને રત્ન પાનાં ઘેર પાછો આવતો.

એક દિવસ ગુરુજીએ તેને પૂછ્યું કે “છોકરા ! તું રોજ રોજ અહીં કેમ આવ્યા કરે છે ? તારે મોતીને આનુભવી આપે પિતાની સંમતિ વાત કરી. ગુરુજી બહુજ પ્રસન્ન થયા. તેમણે કહ્યું કે ‘કલકથી તું રહેત-વેત લેતો આવજે, હું તને ભણાવીશ.’

મોતીના આનંદને તો પાર રહ્યો નહિ. તેણે પિતાને બધી દડીકન કરી સંભળાવી. પિતાએ તેને એક નાનકડી રહેત આપી આપી. હવે મોતી રોજ નિશાળે જવા લાગ્યો. મહેતાજી તેને દર સિકારને રોજ બેઠી વાર ભણાવતા હતા. મોતી ઉત્સાહપૂર્વક ચિત્ત દઈને મોતીના પાઠ નેર કરતો હતો. એ રોજ દિવસના મોતી દેશિયાર થઈ ગયો. તે સારી રીતે મોતીઓ બાંધ્યા ગયો. ગરજ તેજ. ઉપર બહુ હુલ્સ થયા, તેને તેમણે એક રામાયણ આપી અને તેને કહ્યું કે “મોતી ! હવે તું આનંદથી નામભણતો પાઠ કર્યો કર. ભગવાન કરે તે તારી પેઠે અપાય. ભણીએ મેમાણનો પાઠ કરવા થાશે.”

જો તો, મોતી રોજ રત્ન પાનાં પાઠ કરવા લાગ્યો. અથા, ભણીએ તેને ત્યાં રામાયણ નામનાર નામનાર એક દર દિવસે પાઠ તેમના કેટલાક માણસોને રામાયણ વાંચતા શીખવાની

જાણ થઈ. આથી મોતી બહુ ખુશી થયો. દરે મોતીએ એક નાનકડી નિશાળ ઉઘાડી છે. ત્યાં બહુવિધ ભૂંડી અને તેમનાં ઊર્જા ભરવા આવે છે. મોતી તેમને ખૂબ પ્રેમપૂર્વક ભણાવે છે. મધ્ય ભૂંડીઓ મોતીને ખૂબ આદરે છે અને તેને આદરસત્કાર કરે છે. એક વખતના મોતીઆને સૌ કાંઈ 'મોતીભાઈ, ભલે પધાર્યા' એમ કહીને માન આવે છે.

(અધ્યાપક શ્રી. જહનગીરજી 'હિંદી-કાવિદ'ની વાર્તાને આધારે)

૬૨-હીરાની મોટાઈ

મરમીના દલાડા દેના. ખૂબ તાપ પડતો હતો, ધરતી આગની જેમ ધગધગતી હતી, હીરાના પગ દાઝતા હતા. તરસને લીધે બિચારાનું મનું સૂકાવા લાગ્યું. તે પરસેવાથી, જોળે-જોળે થઈ ગયો; ત્યારે ગભરાઈ જઈને રામવલ્લભ શેઠની દુકાને જઈને બેઠો. હીરા એક ગરીબ અમારનો ઊકારો હતો. તેનું ધર ગામની બહાર હતું. બિચારો આવા બળબળતા બપોરે મામમાં અનાજ લેવા આવ્યો હતો.

હીરા કંઈ સ્વસ્થ થયો ન હતો, જોડલામાં તો રામવલ્લભ શેઠનો એક આંધ-દસ વર્ષનો ઊકારો દુકાને આવ્યો. તેને જોઈને હીરાએ ખૂબ આતુર અવાજે કહ્યું કે "ભાઈ! તરસે મરી જાઉં છું, થોડુંક પાણી પાઓ, ખૂબ થયું છે." બાળકે તેને જવાબ આપ્યો કે "ભાઈ! તું તો અમારનો ઊકારો, હું તને પાણી પાડ અને પિતાજી નારાજ થાય તો હું શું કરું?"

રામવલ્લભ શેઠને કાંઈ અવાજ પડ્યો, તેઓ એકદમ બહાર આવી પહોંચ્યા. પોતાની દુકાનમાં અમારના ઊકારાને જોઈને શેઠજીને તો ખમણી તે માથા સુધી જાળ ઉડી. તેઓ ધુરધોને બોલ્યા કે "કેમ રે સાલા! સુવરના બચ્યા! તું મારી દુકાનમાં પેડો, આપું ધર અપવિત્ર કર્યું; અને દરે અમારી/ પાસે પાણી માગે છે. ઠીક લેતો જા." એમ કહીને શેઠજીએ તે ગરીબને બે ત્રણ લાતો લગાવી દીધી.

હીરા આંધુભરી આંખે ત્યાંથી ચાલ્યો ગયો.

x x x x x

પરસાદ આવ્યો. ખૂબ પાણી પડ્યું, નદી-તાળા ઊગાડા વહેવા લાગ્યા. ગામની નાનકડી નદી ખૂબ ભરાઈ હતી. રામવલ્લભ શેઠનો એજ બાળક નદીએ નહાવા ગયો. તે નદીમાં ઉતર્યો, તેનો પગ લપસી ગયો. તે તરતાં તો જાણતો ન હતો, બિચારો ડૂબવા લાગ્યો. કિનારે બીજા પણ બાળકો નહાતા હતા, તેઓ શેઠજીના બાળકને ડૂબતો જોઈ ખૂબો પાડવા લાગ્યા; પણ તેને અચાવવા કોઈ તૈયાર થયું નહિ.

તેજ વખતે હીરા મેનર તરફ જતો હતો. બાળકોની ખૂસનો અવાજ તેને કાંઈ પડ્યો. ફોટીને તે ઘાટ ઉપર આવ્યો, બાળકને ડૂબતો જોઈ હીરાનું ડેકુ ભરાઈ આવ્યું. તે તરતાં સારી પેઠે જાણતો હતો. પોતાના પ્રાણનિધિ પરવા કર્યાસિવાય તે ધન લઈને નદીમાં ફેડી પડ્યો અને મદામદેનતે બાળકને બહાર કાઢી લાવ્યો; પણ બાળક બેટોરા થઈ ગયો હતો.

હીરા બાળકને પીઠ ઉપર નાખી શેઠજીના ઘર તરફ ચાલ્યો. તેની પાછળ પાછળ બાળકો-નું રોજું પણ ચાલ્યું. શેઠજી બંધી વાન સામગ્રીને બહુ ખુશી થયા અને હીરાને કંઈક ધનાત્મ આપવા લાગ્યા; પણ હીરાએ તેમને કહ્યું કે "શેઠજી! મેં કાંઈ ધનાત્મ મેળવવા જેવું કામ નથી કર્યું, ડૂબાને અચાવવાનો તો મારો ધર્મજ જ હતો." એટલું કહીને હીરા ચાલ્યો ગયો.

શેઠજી બિચારવા લાગ્યા કે "મેં તે દિવસે હીરાને બે મુદડા પાણીપાટ લાનો મારી હતી. જાજ એજ હીરાએ માથા બાળકનો જીવન અચાવ્યો. જરે! મેં તે દિવસે જેવું ખરાબ કામ કર્યું!" ધરમનું માર્ગ શેઠજીનું મરતક નીચું નથી ગયું.

(અધ્યાપક શ્રી જહનગીરજી- 'હિંદી-કાવિદ'ની વાર્તાને આધારે)

૬૩-સ્વીડનનું રાષ્ટ્રવિધાન

યૂરોપને કિનારે વાવાઝોડાં ઉઠ્યાં છે; રાષ્ટ્રવાદ, સમાજવાદ, મુડીવાદ-એવા એવા વાદોનાં એ તોફાનો લાંના કાળજૂના વડીપણાને બ્યારે બડમૂળથી ઉખેડી જમીનદોસ્ત કરી રહ્યાં છે. સારે ખીલ બાલુ આનંદે ઉભા છે નાના નાના નાનુક રોપાઓ. એનાં ડાળ-પાંદડાં નવપલ્લવિત બન્યે બન્ય છે. પવનના સૂસવાટા આવે, ત્યારે આ નાની વૃક્ષો ડાલાં થઇને પોતાના ઝુડને નમાવી લે છે. વંટાળીઓ વહો જાય એટલે એ પોતાનું નિરવ, નીરાળું પોપણકાર્ય પાછું આરંભી મૂકે છે. યૂરોપમાં આહે તેવા વંટાળીઓ ચડે; બ્રિટન, ફ્રાન્સ અને જર્મનીને હયમચાવો; પણ એ સ્વીદ્ઝરલૅન્ડ, હોલાન્ડ કે સ્વીડન-નોર્વેનાં શાંત રાષ્ટ્ર-વિધાનને કાંઈ રોકી શકતું નથી.

એ એકાંતવાસી ડાલા દેશોમાંથી આજે આપણને સ્વીડન-નોર્વેની આંતર્દશમાં ડોકિયું કરવાનો અવસર મળે છે. યૂરોપની ઓતરાતી સરહદ ઉપર અગોલ ઉભેલી એ પ્રજા ઉત્તરધ્રુવી થીજવી નાખતી ઠંડી વચ્ચે પણ સમૃદ્ધિની ઉખાએ ભરપૂર પ્રાણ લઇને ઊભે છે. એને તૌકા-સૈન્ય નથી. ખીલ પ્રજાઓએ પોતાના નૌકા-બળમાં ફેટલી મનવારો ઉમેરી તે બળવાનીયે એને જરૂર નથી. એને આકાશભેદી યુદ્ધ-વિમાનો પણ નથી; કેમકે એને અન્ય કોઇ તાબેદાર પ્રજાનાં સુંદર લોકાલયો કે હરિયાળાં ખેતરો ઉપર દારૂગોળા વરસાવીને પોતાનું યુગ્ગરાન કરવાની વાંચના નથી. પોતાની ઉપજનો પોણો ભાગ ચાવી જનાર લસ્કર પણ એ નથી રાખતું; પણ પોતાના યુગ યુગજૂના વીરત્વના ઇતિહાસને સજીવન રાખવા માટે એ પોતાના પ્રત્યેક સૈનિકને જમીનનો ટુકડો ટુકડો આપીને (સેટલ્ડ ફાર્મર) સુસ્થિર ખેડૂતને સ્વરૂપે પોંચી રહેલ છે. એનું નાનકડું લસ્કર સંસ્કારશીલ ખેડૂઓનું બનેલું છે.

સૌરાષ્ટ્રથી બમણું જ મોટું એ રાષ્ટ્ર, ૬૦ લાખની એની જનસંખ્યા; એની જમીનના બારમા ભાગમાં મીડું પીણી ભર્યું છે. એના કુંગરાની ખીણેખીણ મહાનદીઓના જળધોધ ઝીલીને નિરંતર સરોવરોરૂપ બની રહે છે. એના ઉપર ધૃથ્વરની કરુણા છવાઇ રહી છે અને એ કરુણાને તેઓએ મનુષ્યોના નાશમાટે નથી યોજી. કુદરતની દીધેલી સમૃદ્ધિને ઉદ્યમશીલ બની તે પ્રજાએ સરખે હિસ્સે વહેંચી છે. આપણા ધરના ચૂસા ઉપર શોભતાં દિવાસળીનાં ખોખાં ઉપર-તું 'મેઇડ ઇન સ્વીડન' એવા લેખલ પાછળ સ્વીડનની સર્વસ્પર્શી આત્માદી ઉભી છે; કારણકે સ્વીડન દેશ એનાં ગામડાંઓમાં વસે છે-નગરોમાં નહિ.

એ પ્રજાનેયે ઉજળો ભૂતકાળ છે. એણેય ચડતી-પડતીના દાવ ખેલ્યા છે. એની સંસ્કૃતિ ઉપર પણ સારી ને નળળા છાપ છે. એના પુત્રો એક સમયે દરિયામાં ચાંચીઆગીરી કરતા અને ધરતીપર લૂંટા ચલાવતા. આજ પણ એ 'વાઇકીંગો'ની વીરતા તેમજ કૂરતાને યૂરોપી પ્રજાઓ સંભારે છે; પરંતુ આજના નવ-દીક્ષિત સ્વીડને એ કૂરતાને કારણે પોતાના ભૂતકાળની વીરતાના વારસાનેયે જતો ક્યો નથી. માટીના પોપડામાંથી એણે કંચનને તારવી કાઢ્યું છે, પૂર્વજોનાં સાહસ-શૌર્યને એ પ્રજાએ આજની એની જ્ઞાન-શોધમાં યોજી દીધું છે.

રાજસત્તા અને અમીરસત્તા સામેની સ્વીડનના આમ-લોકોની ઝપાઝપી પણ શતકો સુધી ચાલી હતી. રાજસંસ્થાના સંતાપો એણે આપ્યા છે. 'રાજ ધૃથિર-અંશી' એ વહેમને કારણે પ્રજાએ અમુલ્ય બલિદાન દીધાં છે. સ્વાતંત્ર્યના વિગ્રહમાં સદીઓ સુધી ઝુઝી ઝુઝીને આજે એણે ઇંગ્લેન્ડની માફક નિયંત્રિત રાજસત્તા (લીમીટેડ મોનાર્કી)નાં નિશાન ચઢાવી દીધાં છે. જેમ ઇટાલીના રાજદ્રોહી મેઝિની-ગેરીયાદીને બ્રિટનના કિનારાપર રક્ષણ મળતાં, તેમ આજે આપણા દરદયાલ જેવા વિશ્વવવાદી વીરનરોને પણ સ્વીડનની પ્રજા પોતાને કિનારે વધાવે છે-વધાવે છે એટલું જ નહિ, પણ એની પાસેથી ભારતવર્ષની સંસ્કૃતિનો પ્રકાંચ પામવા તદ્દસે છે. એ દેશવટે રંજળતા લાક્ષ દરદયાલ ત્યાંના સ્નેહ તથા આતિથ્યનું અતિકૃતઘ્તાળીનું વૃત્તાંત લખી ગોકડે છે. એ વૃત્તાંતમાંથીજ સ્વીડનના રાષ્ટ્ર-વિધાનના કાર્યની થોડી રેખાઓ આપણને સાંપડે છે.

સ્વીડનને જ્ઞાનની ભૂખ લાગી છે; પણ એ જ્ઞાન તે સાધન-સંપન્ન શહેરીઓનું નહિ, મુડી-

બાર વિદ્યાનેની જિજ્ઞાસાની વાત નહિ. એ તો સ્વીડનની સાચી આશ્વ-જનનનો પ્રાણ વધુ ને વધુ માલીનીમારે વલ્લખાં મારે છે. સ્વીડનના નાજપુરોની બસ એકજ શિતા છે અને સ્વીડનનાં વર્તમાનપત્રોની એ એકજ ધૂત છે, કે લોકોને માત્ર મી ધી રીતે પરોગાડું ?

ગાનની આ પિપામાતે છીપવવા માટે સ્વીડનની પ્રજાએ જે દેશવ્યાપી યોજના કરી છે, તે યોજનાને આખું ઘરોપ આજે નમુનેદાર યોજનાતરીકે નિદાગીને જીતુમરી રહ્યું છે. એ યોજના તે "વનદુષ" શાનસ સાધેનાં વ્યાખ્યાનોની." ગામડે ગામડાના થોડા સંસ્કારી લોકો એકલા મળીને વાર્ષિક ભાગે એક રૂપિયાનું લગભગ દરેકી પોતાના ગામની વ્યાખ્યાન મંડળી સ્થાપે અને પછી મરકાર એને વાર્ષિક સદાચ મંજૂર કરે. આ મંડળીઓએ આખા વર્ષમાં બાર વ્યાખ્યાનોની વ્યાખ્યાનમાળા ગોઠવવાની ફરજ છે. એક પણ વ્યાખ્યાન અપૂરે રહે તો સરકારી રકમ તે વર્ષમાં રૂ. ૫૪ સમજવી. સ્વીડનનાં હસો ગામડાંમાં આજે બારો મંડળીઓ દરની ધરાવે છે. રૂઝગારીના રેશનથી પચીસ માટે દૂર પડેલાં ગામોમાં પણ આ ગૌરવવંતી સમાજો જન્મી ચૂકી છે. બિનસમાસદો દરેક વ્યાખ્યાન દીક બાર બાના બરીને સાંભળવા જઈ શકે. સત્તને માટે ભંખતાં એ ગામડીઓએ બહુ શનસની સમન્વતવાળાં વિવિધ વિષયપરનાં વીણી નીણીને જોડેલાં વ્યાખ્યાનોપર શીઠા ઘણ પડે છે.

અને એ વ્યાખ્યાનકર્તાઓ ક્યાંથી આવે છે ? આખા ઘરોપખંડમાંથી સુનંદા વિદ્યાનેને જૂરી બાણુવા માટે એક મંડળ નીમાડું છે. વ્યાખ્યાન દેવા ક્ષમ્જનારો દરેક પુરુષ એ મંડળમાં સભ્ય નોધાય છે. આખું મંડળ પ્રથમ પોતાના અધિકારીઓ સમક્ષ વ્યાખ્યાન કરાવી વ્યાખ્યાનકારની પરીક્ષા લે છે. એ કસોટીમાંથી પાર થયેલાઓનાંજ નામ, તેમના વિષય સાથે પત્રકમાં નોંધાય છે તે પછી પ્રત્યેક ગ્રામ્ય સભા-મંડળી એ પત્રક વૈજીના દરેકાઇ બાર પુરુષોને નિમંત્રણ આપે છે. નિમંત્રિત વ્યાખ્યાનકારને પ્રસાદીસાડું, દરેક રૂપિયા આપા-ખોરાકીના અને રૂ. ૨૦ પ્રત્યેક વ્યાખ્યાનના મહેનતાણાના એટલું ચૂકવે છે. ૭ ૭ મહિના અગાઉથી નિમંત્રણ અપાઈ જાય છે અને મંડળીઓ કરકસર કરી શકે તેટલા માટે એના એ વ્યાખ્યાનકારને આખા જીવનમાં એકજ આટ દેરવાય છે.

અને વ્યાખ્યાનો યા યા વિષયપર ? આરમાનથી તે પાતાળ સુધીના, તારામંડળથી તે સાજુ બતાવવાના, નગરથી તે છુતાનખાનેમ સુધીના, તમે તે વિષયનુ સાચીય ને સુઅવસ્થિત વિવેચન સ્વીડનની પ્રજાને મન અતિમધુર લાગે છે. નવયુગના માન-મંડપમા દીક્ષા પામેલી એ સૌમ્ય અને બદિક પ્રજા, દરેકઃઃ વરગુપ્ત પિણન લેવામાં નિસ્વાર્થ ને નિષ્કપટ આનંદ અનુભવે છે. બીન, દિંદ કે આદિકાવિરે વ્યાખ્યાન હોય, ત્યારે તો વ્યાખ્યાન-મંદિરમાં ઉભા રહેવાનીએ જગ્યા ન રહે. મુકરર સમયપૂર્વે એકે કસાકે મુધી એ સભા-ચૂકના બંધબારણા ઉપર ઓતા-ઓની અનિશ્ચય બીઠ જામેલી હોય છે. કેટલેક રથે તો એનું એ વ્યાખ્યાન, એની એજ સાંજે કરી વાર કરવું પડે છે. ત્યાંની સજબમ તમામ વિદ્યાપીડીના આચાર્યો આ અવસાયમાંથી થોડું થોડું રળી શકે છે. દેશનો સારોએ વિકાસવર્ધ આ મેવાભાવનાથી જવસિત થયો છે. તેઓ પ્રજાની સુસંસ્કૃતિના પ્રચારક સાધુઓ જેવા ઘણ રજા છે.

અર્થાં તો લાગેજ કોઇને લાગ દરો કે, 'બારતવર્ષ' ચન્દમા સ્વીડનની પ્રજાને કેવો અમ-હાર ભાસે છે. એ એકજ ચન્દ કોઈ નિર્ગૂઢ મત્રોચ્ચારની માફક એ લોકોની કલ્પનામા કોઇ વિરમય-ભૂમિ કે અમર-ભૂમિના સૌંદર્ય અને સ્વસ્થથી બારપર કોઈ રહિના ખ્યાલો ઉત્પન્ન કરે છે. આજસુધી તો તેઓએ આ દેશવિષેનાં પોતાના અનુમાનો પેલા સ્વાર્થસાધુ પાદરીઓ મરેલો આપણી મર્તિઓ, વિધવાઓ અને કાળી બાણુઓ સાશળિને જ પાધેલા; પણ હવે જ્યારે તેઓને કાને છુદ્દની, પંચાત્તની, ઇદિયનિમદ અને સદિયવ્યુત્તની, અપચુ શાવરો કે કલા-ધરોની, આપણા તાજમદાગ્રની ને જળ-દાની કયાઓ સાજળે છે; ત્યારે તેઓ અકિત થાય છે અને દુઃખનો ઉદ્ગાર કાઢે છે કે " અરરર ! દિદુઓ આટલા સરકુનિશ્ચિત દરો એવી અમને અમજ નહોતી !"

સ્વીડનવાસીઓએ સંસ્કૃતિધાનનું બીજું બીજનશપણ ક્યા કયું ? ખેડોતોની અધાયલી શા-

વિનાશને માર્ગે વેળખ'પં થવી રહી છે, ત્યારે નાનકડા આ સ્વીડને સમૂહવિધાનનું શાંત રચના-કાર્ય શોડમું છે.

સ્વીડનના રચનાકાર્યનો આ સ્વલ્પ પશ્ચ પશ્ચિમ આખવાની પાછળ એકજ અભિધાન છે. આજે ભારતવર્ષમાં સડાકનો આનસ જુગાઇ ગયો છે; ચાઓ-ધારવાની-જંગ મચાવવાની ધમક દોલવાઈ ગઇ છે અને દેરદેર રચનાકાર્ય, શાંત સમૂહવિધાનના કાર્યની બૂનો પડી રહી છે; પણ કોઈ દિશામાં નિશ્ચિત માર્ગ સ્વીકારી, જનસમુદાયને સિદ્ધિત બનાવવાના વિધાનકાર્યનો આરંભ મંડાતો નથી દેખાતો. દેસરેવાની પ્રજાજી ભાવનાથી ઉત્તરતા તરણો ધારે તો કોઇ-એક એક ગામડું સર કરી, ત્યાં લાલ નાખી, સમૂહવિધાનનું મુંદર કાર્ય આરંભી શકે. સ્વીડનનું ચિદાણુ-પ્રચારનું કાર્ય એવા કાર્યના ઉત્સુકને માટે માર્ગસૂચન કરે છે. એ આદર્શ દર્શાવે દલિસમીપ, રાખી તેને પગમે પગમે સ્વકીય જીવન ધડવાનો લાલા દરદવાલનો દિંદને સંદેશ છે.

('સૌપ્રદ' વા. ૧૦-૪-૧૯૨૬ના અંકમાંથી)

૬૪-અમેરિકામાં પણ કામદારોનીજ કુરબાની !!

વિદાન અમેરિકન લેખક આપ્ટન સિંઝેરના નામથી લાગેજ કોઇ અપરિચિત હશે. અમેરિકા આજે દુનિયામાં સૌથી વધારે સમૃદ્ધ અને સ્વતંત્ર દેશ મનાય છે; પણ સ્વતંત્રતાની એ ખૂંભમાં જે સડો અંદરખાંદેથી ચાલી રહ્યો છે અને ત્યાંના ધનિક વર્ગ ગરીબ બિચારા કામદારોને કેવી રીતે નીચેથી રચો છે અથવા તેમની કુરબાની કરી રહ્યો છે તેનાં ભાષાણાં સચોટ, દલીલસંદિત આ લેખકે પોતાના એક મુશ્કર મિત્ર જુડને લખેલા પત્રો(બેટર ડુ જુડ) દ્વારા બહાર પાડ્યાં છે. દરેકે દરેક પત્રમાં લેખકના જલતા ઇંગરના અંગારા બરેલા છે. લેખકે અમેરિકન રાજ્યતંત્ર અને અમેરિકન જીવનનો ત્રીસ વર્ષનો અડંગ અભ્યાસ કર્યો છે અને એ અનુભવને અંતે તેમણે જે અનુમાનો અને સિદ્ધાંતો તારવી કાઢ્યાં છે, તે દુનિયાના કામદાર વર્ગોને પણ ધણાજ ઉપચોખી નીચડે તેવાં છે. મિ. આપ્ટન સિંઝેર ગરીબ કામદારોના પરમ મિત્ર અને દિલ્લિતક છે. લાલના કુધરેલા જમાનામાં દુનિયાનો ધનિક વર્ગ અને મુશ્કરેલી સરકાર કામદારોને કેવાં સાધનોથી લૂંટી અને નીચેથી રચી છે તેના સાદી ભાષામાં લેખકે આ પત્રોમાં અઠી પચાસ આપેા છે. બેન્ડો, મીસો, મિમિટો કંપનીઓ વગેરે સાધનોવડે ગરીબ કામદારોને ચારે તરફથી લૂંટવામાં આવે છે અને આ જળ એવી મતુરાદથી બિહાવવામાં આવી છે કે તેનાથી તવગરે કામદારોની મહેનતવડે વધારે તવગર જનતા જન્ય છે; જ્યારે કામ કરનાર કામદારો વધારે ને વધારે ગરીબ જનતા જન્ય છે. ધનિકોના આ ભયંદર અન્યાયના ચોક્કસ પૂરાવા અને હૃદય દમ્યમચાવે એવી કથા સિંઝેરના આ પત્રોમાં પાને પાને બરી છે. તે પત્રો ધણાજ મુંદર હોવાથી અમે તે લાચી સમસ્ય રજુ કરતા રહીશું.

પત્ર-૧

વહાણ મિત્ર જુડ,

કેટલીક વાત એવી છે, કે જોને માટે દલીલોની જરૂર હોતી નથી; અને જુ, જુ કે બધાજ તે પૂરાવાવિનાજ માનીએ છીએ. દાખલાતરીકે દરેક વ્યક્તિને ખતી સકે તો તેના પોતાના માર્ગ મુજબ રત્તર મેળવવાનો દક્ષ છે, પણ આપણે કોઈના ધર્મમાં માયું મારવાની જરૂર નથી. બીજે સિદ્ધાંત આપણે એવો પણ માનીએ છીએ કે, બધાજ માણસો ન્યાયની દૃષ્ટિએ સમાન હોવા જોઈએ. આનો અર્થ એવો નથી કે, બધાનામા સરખી શક્તિ હોવી જોઈએ; પણ દરેકને સ્વતંત્રતા, જીવન અને સુખ મેળવવાનો સરખો અધિકાર છે. તેજ પ્રમાણે જે માણસ પોતાનીજ મહેનતવડે જે કંઈ પણ પેદા કરે છે, તે ઉપર તેના દક્ષ હોવા જોઈએ અને તેના આ પ્રાથમિક દક્ષનું રક્ષણ કરવામાં પ્રમાણિક સરકારે તેને મદદ કરવી જોઈએ.

સાધારણ રીતે આપણે કહીએ છીએ કે, માણસોને એકલજ ગઢવા દહને તેમનું ભાગ્ય ધડવા દેવામાં આવે તો તેઓ વધારે સુખી અને આપણે સરકારની કે તેની વધારે દક્ષમતની

એની કિંમત વધતી જાય છે, તેમ તેમ તારાં બેઠકમાં રાખેલાં નાણાંની કિંમત ઘટતી જાય છે. વધારા મિત્ર! હમણાં તો તું સવારે ચાર વાગે ઉઠતો હોયશ; આ સાથે બે ત્રણ પાઉંના કુકા વહેશે વહેશે જો ઉનાડી દેતો હોયશ, તારાં સસરાં કે મરખાને દાણા નાખીને તું ઝટપટ કામે દોડી જતો હોયશ. આજે આગીસ વાંધી જઈવાડીઆના જ દિવસનો તારો કાર્યક્રમ આ મુજબ થઈ પડેલો હશે; અને દિવસના આઠ-નવ કલાક મોઢરી કરી રાતે તું ધાકો પાકો છેડે જતો દશે. ખાન રાખ, જુઝ! અમેરિકામાં તારા જેવી છંદગી ચુમ્મરનારા ચાર કરોડ કામદારો છે અને તેઓ જે મહેનતવરે અદ્યત્ત લક્ષી પેદા કરે છે, તેનો ઉપભોગ તેઓ કરી શકતા નથી. જુઝ! મોટાં આલીશાન મકાનોમાં અને ઝાંરીસમાં ટેબલ-ચુરસી પર લાયકાત મોં ટેકવી રાખના ધોળા સજ્જનોને આ મરીજ કામદારોના ગદાવેનરોની જરાએ ખજર દોવી નથી. જ્યારે કામદારો સખ્ત રાક કે તાપમાં વેઈ કરે છે, ત્યારે આ સજ્જનોને બેસીને વિચાર કરવા સિવાય બીજું કંઈ કામ હોતું નથી; અને આ વિચાર એકજ દોષ છે કે, તમારા જેવા મરીજ કામદારો પાસેથી વધારે નાણાં શી રીતે કમાવાં? આ ભોલો કહે છે કે, જ્યારે ઘણાં મોટા કામોનો ફેસલો થોડી વારમાં કરી નાખીએ છીએ; પણ કામનો ફેસલો કરવાને જલ્દે આ ભોલો ગિચારા કામદારોને નિર્દય રીતે ફેસલો કરે છે અને તેમને છંદવાને માટે આ ભોલોએ મોટી ઉદ્બળ ઉભી કરી છે, કે જેનાવડે તમારી મહેનતથી પેદા કરેલી લક્ષી તેઓ બોગવે છે અને આ પ્રમાણે માનવજાતિના કિંદાસમાં ખની રજુ છે. આ ઉદ્બળ જેવી રીતે રૂચવામાં આવી છે તે હું તને મારા બીજા પત્રમાં સમજાવીશ.

પત્ર-૨

વધારા મિત્ર જુઝ

જ્યા પત્રમાં હું તને સમજાવી ગયો કે, ધનિકોએ કેવી ઉદ્બળ ઉભી કરી છે કે જેના વડે તેઓ તારા જેવા દુનિયા જતિ લાખો કામદારોને નીચાંતીને તાલેવંત બને છે. આપણે જાણીએ છીએ કે, માણસને એકલો રોટલો મળ્યો એટલે તે સુખી થયો મળતો નથી. રોટલા ઉપરાંત મને આ જમાનામાં ઘણી વસ્તુની જરૂરીઆતો રહે છે. મને રહેવાને સુધા ધર, પહેરવાને સાડાં કપડાં, વાંચવાને પુસ્તકો અને કામ પછી કાંઈ રમતરમતની સાતિતી જરૂર છે. પાચાવાર મરીજાઇ જેવું બીજું એક પણ કામ કરું છું નથી, કે જે માણસના મુખ અને શરીરને ધનિકો નાશ કરનાર દોષ, પેલાનાં વધારાં બાળખંડાઓને માટે વેંદતી મીઠી ન મળે એના જેવું બીજું કામ કરું છું નથી.

દુનિયાના કેટલાક ભાગોમાં મરીજાઇ એ કુદરતી કોપસખાન આવી પડે છે, પણ ૧૬૨૫-૨૬ ના અમેરિકામારે તેમ નથી. આપણું દેશનો વિસ્તાર ૪૦ લાખ ચત્રમાપણ જેટલો છે. અને આપણે ત્યાં દુનિયાના કેટલા પણ દેશ કરતાં વધારે કુદરતી પદાર્થો પેદા થાય છે. દાખલા મોટામાં મોટા ઉદ્યોગો આપણે ત્યાં છે. આપણે ત્યાંથી જે વસ્તુઓ નીકળે થાય છે, તેમાંની ઘણી અરી મોઢરીખની વસ્તુઓ છે. જેથી કે સમીપનાં વાઇજો, બાઇ કેટનની મીઠી વસ્તુઓ, આપણા દેશમાં તારીખ પામેલા ચાકરોડ કામદારો છે અને તમારા તારા વધા ઉપર ચાકરોડ કુન્નરહોયો છે. આપણે દુનિયાનું ૪૦ ટકા જેટલું કાપડ, ૧૦ ટકા જેટલું ચાલુ, ૧૦ ટકા જેટલું તાણું, ૭૫ ટકા જેટલું બનાજ અને ૮૫ ટકા જેટલી એલેન્ડે જનવાળી છીએ.

બીજા વર્ષ પછેલાં જ્યારે આપણી સરકારે મળવી કરી, ત્યારે એવું પ્રકાશ પડ્યું કે, દાદરો રહ દોષો જનાવવાને માટે ૧૯૮૦ કરતાં લગભગ ૮૧ લાખ ચત્રમાપણ જેટલો જ દેશને અગીતરીથી જનાવવા કમ ૨૩ કરતાં લગભગ ૧૦૦ લાખ ચત્રમાપણ જેટલો જ દેશને જનાવવા, તેને જાણે હવે અગીતરીથી કમ ૧૫૪ કરતાં ૮૦૦ કરતાં જનાવવા છે. ૧૯૮૦માં ૧,૬૫૦૦૦ માણસો કામ કરે છે, અને ૧૯૮૫માં ૧,૬૫૦૦૦ માણસો કામ કરે છે. ૧૯૮૦માં ૧,૬૫૦૦૦ માણસો કામ કરે છે, અને ૧૯૮૫માં ૧,૬૫૦૦૦ માણસો કામ કરે છે. ૧૯૮૦માં ૧,૬૫૦૦૦ માણસો કામ કરે છે, અને ૧૯૮૫માં ૧,૬૫૦૦૦ માણસો કામ કરે છે. ૧૯૮૦માં ૧,૬૫૦૦૦ માણસો કામ કરે છે, અને ૧૯૮૫માં ૧,૬૫૦૦૦ માણસો કામ કરે છે.

બધું નેતાં આપણા દેશમાં પ્રજા ધણીજ સુખી હોવી નોંધએ; અને ગરીબાઈ ૧૮૨૫ કરતાં યો-
ગ્યોસોગણી ઓછી હોવી નોંધએ. પણ જુડ ! સ્થિતિ શું છે ? ગરીબાઈ તો હજી તેટલીજ કે તેથી
પણ વધારે છે. અસલના વારામાં કોઈ પણ જૂને મરતું નહિ. આપણા બાપદાદાઓને પેટપૂરતું
ખાવાનું મળતું અને તેઓ દશ માણસોના કુટુંબનું કે કેટલીક વાર તો વીસ માણસોના કુટુંબનું
સંતોષકારક રીતે ભરણપોષણ કરી શકતા. આજે આપણા મીલકામદારોમાંથી આટલા મોટા
કુટુંબનું કેણુ પોષણ કરી શકે એમ છે ? આરસના મુશોભિત મદાલયોથી શોભતા આપણા યો-
શિષ્ટન શહેરનું ચિત્ર મારા ઘરમાં છે; પણ આ ચિત્ર જરા જુદા પ્રકારનું છે. એક લગ્ય મદાલય-
ની અગાડીમાંથી કામદારો જે વિભાગમાં રહે છે તે લગતાનું આ ચિત્ર છે. ક્યાં આ મદાલયો
અને ક્યાં બિચારા મહેનતુ કામદારોને રહેવાનાં જર્જરિત અને ગંદાં મકાનો ! આવાં કેટલાંએ
મકાનો તને યોશિષ્ટનમાં મળી આવશે. અરે ન્યુયૉર્ક કે જે આપણું વિલાસ, મોજમજલ, અ-
ળક દ્રવ્ય અને ફેશનનું ધામ છે, ત્યાં જઈને જોશે તો કેટલાંએ ગરીબ લોકો ગંદાં મકાનોમાં સડતા
દેખાશે. ન્યુ ઇંગ્લાંડમાં તો હજારો કામદારો નરકયાતના ભોગવતા નજરે પડે છે અને કેટલીએ
સ્ત્રીઓ પૈસાને ખાતર પોતાની જાતને વેચે છે. અહીં કામદારો ઘરમાં નથી રહેતા, પણ અધારા
ભોંયરામાં રહે છે એમ કહીએ તો ચાલે. જ્યોર્જિઆમાં ખચ્ચાંઓ પાસે મીલોમાં કામ કરાવવા-
માં આવે છે.

આવી સ્થિતિ છતાં આપણા અર્થશાસ્ત્રીઓ કહે છે કે, અમેરિકામાં કામદારોની સ્થિતિ સુધ-
રતી જાય છે અને થોડા વખતમાં કોઈ ગરીબ જોવામાં આવશે નહિ. જુડ ! આ બધું ધતીમ છે.
હું તને કહું છું તે નોંધી લે કે, છેલ્લાં પચીસ વર્ષમાં અમેરિકાના કામદારોની સ્થિતિ બગડતી ગઈ
છે, અને તે કેવી રીતે ? તે આપણે તપાસીએ. દેખાતી રીતે કામદારોનો પગાર વધે તે ઉપરથી
તેમની સ્થિતિ સુધરી ગઈ એમ માની લેવાનું નથી. પગારનું ઘોરણ માણસના જીવનનિર્વાહ અને
ચીજોના લાવ ઉપર ઘણા આધાર રાખે છે. એટલે જો એક માણસને રોજના ચાર ડોલરને બદલે
આઠ ડોલર મળવા લાગે અને જો ચીજોનો લાવ હોય તેથી બમણો થઈ જાય તો તેથી તેની
સ્થિતિ જરાએ સુધરી કહેવાય નહિ. એ તો મુડીવાળાઓ એ રીતે દુનિયાને દોગે છે; એટલે
કામદાર તો ઉપર ઉપરથી જે સુધારો થયેલો નજરે પડે તેથી ભોંજવાઈ જવાનું નથી. આ
સુધારાનાં બીજાં અનેક કારણો છે. દાખલાતરીકે હવેનો કામદાર વર્ગ પૈસાનો સમજીપણે ઉપ-
યોગ કરતાં શીખ્યો છે, તંદુરસ્તી અને સુખાકારીના નિયમો શીખ્યો છે, તેની સંસ્કૃતિમાં ઘણો
વધારો થતા ગયો છે; પણ તેથી કોઈ તેના પગારમાં તેને ફાયદો થઈ ગયો છે, એમ માનવાનું
નથી. બીજી તરફ જુઓ કે, કેટલા માણસોનું મુડીવાળાઓ ગરીબ બનવા પામ્યા છે ?

અમેરિકામાં તે આ સવાલજ હસવા જેવો લાગે છે; કારણ કે હેન્રી ફોર્ડ જેવા માણસો
તો ૩૫ વર્ષ પહેલાંના કરતાં લાખોગણા પૈસાવાળા બન્યા છે. ૧૮૬૦ માં આપણા દેશની રાજત
કપ અળજ હતી, તે વધીને ૩૨૦ :અળજ જેટલી ૧૯૨૨ માં થઈ છે અને આમાં કામદારોને
કોઈ મળ્યું નથી; એટલે પૈસાદાર માલિકોનીજ તીજેરીઓ ભરાવા પામી છે. ૨૫ હજારથી એક
લાખ ડોલરની વચમાંની ઉપજવાળાઓની સંખ્યા ૩૭૬૬૩ થી વધીને ૫૨૧૫૮ જેટલી થવા
પામી છે. આ ઉપરથીજ નોંધ શકાશે કે, તાલેવંતો વધારે ને વધારે તાલેવંત થતા જાય છે,
જ્યારે ગરીબો વધારે ગરીબ બનતા જાય છે. જુડ ! આપણાં જાપાંઓ આનો વિશેષ કરે છે;
પણ સત્ય વાત તો એ છે કે, દુનિયાની સૌથી વધારે તાલેવંત પ્રગ્નનો કામદારવર્ગ ગરીબ
બનતો જાય છે.

('દિ'હુસ્તિયન' તા ૪-૨-૨૬ ના અંકમાંનો અપ્ટન સિંકલેરના પત્રોનો અનુવાદ)

૬૫-શાળામાં ધર્મશિક્ષણ

શાળામાં ધર્મશિક્ષણ હોવું જોઈએ કે નહિ, તેનો એકાન્તિક જવાબ આપવો મુશ્કેલ છે. એક બાજુએ વિચારતાં શિક્ષણમાં ધર્મને સ્થાન ન હોય તો તે શિક્ષણ નફાનું છે, એ સ્પષ્ટ રીતે દેખાય છે; અને બીજી બાજુએ 'ધર્મ' શબ્દમાં જે વિશાળ, અટપટો અને અગમ્ય અર્થ સંદેશ છે, તે જોના શાળાની અંદર ધર્મશિક્ષણની શક્યતાનો સમાધાનકારક તીવેડો નથી આવતો; પણ શિક્ષણશાસ્ત્રને આ પ્રશ્નનો હિંદ લાવ્યાવિના ચાલે તેમ નથી.

માણસના જીવનમાંથી ધર્મ ખાદ કરીએ તો બાકી શું રહે ?

મનુષ્ય-ધર્મ=પશુ

એવું સમીકરણ બધા વિચારકોએ નક્કી કરી રાખ્યું છે. ધર્મો હિ તેષામ્ અધિકો મતો મે આ વચન બહુ અર્થપૂર્ણ છે. ધર્મસંસ્કારવિનાયું મનુષ્યત્વ સંભવતું નથી. 'મેન ડઝ નોટ લીન બાય બ્રેડ એન્ડોન' આ વચન નિતાન્ત સત્ય છે. ધર્મવગર મનુષ્ય મનુષ્યતરીકે જીવી શકે તે કદપનામાં ઉતરી શકતું નથી; એટલે મનુષ્યના જીવનમાં ધર્મને અનિવાર્ય સ્થાન છે. આ વસ્તુ સર્વમાન્યતરીકે માની લઈએ તો (એને તે સર્વમાન્ય છે તેમાં મે મત હોઈજ ન શકે) શાળામાં ધર્મશિક્ષણને સ્થાન છે કે નહિ? એ વસ્તુના વિચારનો સરળ માર્ગ આપણને મળવાતો છે, માટે એ સિદ્ધાંત માન્ય રાખીનેજ આગળના વિચાર મુકવા છે.

આપણે ઉપર જોઈ ગયા તેમ મનુષ્યના જીવનમાં ધર્મ અપરિચાલ્ય છે. તે ધર્મવિનાયું જીવન શૂન્ય છે. તે મનુષ્યજીવનજ નથી, તે પશુજીવન છે. શિક્ષણ મનુષ્યને જીવવાની કળા શીખવે છે. પછી શિક્ષણમાં ધર્મને સ્થાન ન હોય તો કેમ ચાલે? ધર્મશિક્ષણ આવશ્યક છે, એટલુંજ નહિ પણ અપરિહાર્ય છે. આપણે તેને આપણા શિક્ષણક્રમમાં રાખીએ કે નહિ, બાળક તે ગમે ત્યાંથી મેળવી લેવાનુંજ છે. જેવી રીતે બાળકની આંખો જોવા માટે તલસી રહેલી હોય છે; કાન સાંભળવા માટે તકલી રહેલા હોય છે અને જીભ ચોસવા માટે તકસે છે, તેવીજ રીતે બાળકનો આત્મા ધર્મમાટે તકસે છે. આપણે એને ધર્મશિક્ષણ ન આપીએ તો કંઈ તે ધર્મવગર 'રહેવાનું' નથી. બાળકની છુછુસિન આંખો દપડું સાચું-ખોટું પણ જાન કરી લેવાની છે, તેવીજ રીતે બાળકનો આત્મા સાચા-ખોટા પણ ધર્મનું જાન મેળવવાનોજ છે. બાળક ખોટું જોતાં ન શીખે પણ સાચું જોતું થાય, એવી અનુકૂળતા તેને કરી આપવી, એવું વાતાવરણ તેની આસપાસ ઉભું કરવું એ શિક્ષણનું કાર્ય છે. શિક્ષણની દરતીજ એને માટે છે; તેવીજ રીતે બાળકને સત્ય ધર્મનું જાન થાય એવી અનુકૂળતા એને કરી આપવી, એ પણ શિક્ષણનું કાર્ય છે. એવી અનુકૂળતા શિક્ષણ ન કરી આપે તો તે શિક્ષણ વિફળ છે.

ધર્મવગર મનુષ્યનું જીવન પશુગુણ્ય છે. આ સિદ્ધાંત સર્વમાન્ય હોવાથી ધણાઓએ શિક્ષણમાં ધર્મને દાખલ કરવાના અખતરા કર્યા છે, પણ તેમાંનો એકે અખતરો સાચો નથી. ખ્રિસ્તી મિશનરીઓની સંસ્થાઓમાં બાઈબલના વર્ગો ફરજિયાત હોય છે; આર્થિકમાનવી સંસ્થાઓમાં વેદના મંત્રો બજાવાય છે; બાળકાલની રાષ્ટ્રીય શાળાઓમાં સમુદાયાર્થનાના વાજનેડા મવાય છે અને ધર્મના સમયો દેખાય છે; પણ આ ત્રણે પ્રકારોમાં એકે માર્ગે સાચું ધર્મશિક્ષણ નથી મળતું. ધર્મનો અભ્યાસ, ધર્મનું અધ્યયન અને ધર્મની માહિતી એટલે કે ધર્મશિક્ષણ નથી. બીજા વિષયોની માફકજ ધર્મની બાળનમા પણ ધર્મના સમસાદાર થવાની જરૂર છે. કોઈ પણ વસ્તુ સુદિની મર્યાદા ઓળખી હદપસંથી ઉઠી ઉતરે. ત્યારેજ તેના સહાનુકાર વધેા મળ્યાય. આજે દુનિયામાં શંકરાચાર્યના અદ્વૈતમતના પ્રતિપાદક પંડિતો એ નથી કોઈ પણ વિવાદોને પોતાની મુક્તિ-અધિકારી દારાઈ કે ન - તેમજ પંડિત દુનિયાને ચાકીત કરે છે, પણ તેમના અદ્વૈતની શૂન્ય નોટથી પણ દિગ્મત નથી, તેમજ અદ્વૈત કેવળ મુદ્દન. જ્યાં ઉપરજ હોય છે, પરની અંદર એમ તેઓ રાચરચાયા ન છે - તેમજ મનુષ્યના અદ્વૈતવાદનો પટ-પટારો ગોટાળો રાખે છે એટલુંજ, સામાન્ય - કે નહિ અને એ નથી એટલાજ કે, સામાન્ય

હોવાના મગજ ઉપર દલદો બોલે હોવાથી તે દુઃખમાં હોય છે; જ્યારે આ પ્રકારના મગજ ઉપર જઈને જેવા તત્ત્વજ્ઞાનનો ભાર બોલે હોવાથી તેમનાં મગજ દબાઈ જાય છે !

આને યાજ્ઞોમાં ધર્મશિક્ષણ દાખલ કરવાની જે પદ્ધતિ છે, તેમાંથી આપણ પરિણામ આપવાનું છે. તેટલું ઉપનિષદ, બ્રાહ્મણ, કુરાન કે ગીતાનું અધ્યયન એટલે ધર્મશિક્ષણ નથી. અધ્યયનથી જ્ઞાન નથી એમ નથી, પણ તેની સાથે સાથે બીજી વસ્તુ હોય તોજ અધ્યયન લાભદાયી છે; અન્યથા તે નુકસાનકારક છે એવો ભય રહે છે. વેદમાં કેટલીક દવાઓ એવી હોય છે, કે જે બીજી દવાઓ સાથે ભળવીએ તો અત્યંતસમી શુભકારી થાય છે; પરંતુ એકથી તે જોઈને જોઈ પ્રાણુવારક હોય છે. ધર્મના અભ્યાસનું પણ એમજ છે. ધર્મનો કેવળ અભ્યાસ લાભદાયી નથીજ; ઉત્તરો દાનિકારક હોવાનો સંભવ છે. ધર્મના અભ્યાસની સાથે થદા ઉમેરાય તો જાનેનો અભવય મનુષ્યની ઉત્તતિ સાધે. થદા એટલે ધર્મહવનની અભિલાષા. ધર્મનું અધ્યયન અને ધર્મનું હવન બન્ને સાથે સાથે આવે, તોજ ધર્મનું અધ્યયન ઉપકારી થાય છે. પુસ્તકકારા જ્યોત્ષ્ણના અભ્યાસ કરનાર માણસ પોતાનો લાભ પણ સાધે અને પોતાનું નુકસાન પણ સાધે. જ્યોત્ષ્ણના અભ્યાસની સાથે સાથે તેમાંથી જાણી લીધેલી વસ્તુઓ પ્રત્યક્ષ દર્શિગેચર કરવાની શક્તિ તેનામાં વધતી હોય તો જ્યોત્ષ્ણનો અભ્યાસ તેને ઉપકારક થાય; તેના દેશદર્શનના પર્યટનમાં જેને તે સ્પષ્ટરૂપે આવે; પણ કેવળ નકશા વેઠેને અને પુસ્તકો વાંચીને પોતાને આખા વિશ્વનું જ્ઞાન મેળું, એવા આત્મવંચક નિર્દેશમાં જે માણસ રહ્યો તેને કોઈ દિવસ વિશ્વનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થવાનું નથી. નકશો અને પુસ્તકમાંથી મેળું જ્યોત્ષ્ણજ્ઞાન કેવળ આભાસમાત્ર છે; સત્ય જ્ઞાન તો પ્રત્યક્ષ દર્શનથી, સાધારણરૂપેજ થઈ શકવાનું છે. ધર્મશિક્ષણની જાળનમાં પણ જરાજર એવીજ પ્રવિશિત હોય છે. ધર્મશિક્ષણ કેવળ અધ્યયન આભાસમાત્ર છે. મેં એવા શાસ્ત્રીઓ જોયા છે, કે જેમને આત્મસમજ થયે છે કે, પોતાના અદ્વૈતજ્ઞાને (!) તેમને મુક્ત રીતિમાં મૂકી દીધા છે; પણ આ જ્ઞાનનક આત્મવંચના છે અને એનું કારણ તેનું અધ્યયન કેવળ શુદ્ધિની ભૂમિકા મૂકીજ પહોંચતું હોય છે એ છે. ધર્મશિક્ષણની સાથે સાથેજ ધર્મહવનની અભિલાષા તેનામાં નથી, એટલે ધર્મનું એક પણ નવન-એક પણ સિદ્ધાંત પોતાના હવનમાં તે ઉતારતો નથી. જોતરમાં હોવાના દેહક હવનકવડનો તે શુદ્ધિથી નિર્વેશ લાવે છે, પણ તેનું હૃદય કોઈજ રહે છે. તેનો આત્મા અધુરવિકસેલ કવડની માફક રહે છે અને અને તેની આધુરવિકસેલ પ્રાણુનિતીને રોજનમત વાધી રહી વધે છે.

સત્યજેના ધર્મશિક્ષણને સ્થાન આપવાની કૃત્તિ ધરાવનાર શિક્ષકોની જગ્યાજગારી જાહેર છે. ધર્મ આત્મજ્ઞતા પેરાક છે. સદા ધરીશો પેરાક પૂરો પાનાં પણ અનેકવિધ શક્તિઓના વાર વાર છે. પછી આત્મજ્ઞતા પેરાકની તે વાતજ શી ? ધર્મજ આત્મજ્ઞતા-હૃદયનો પેરાક છે. આ વસ્તુ એક વાર સ્પષ્ટકરે પછી આ જાળનમાં પ્રાણુ કહેવાલાનું નથી રહેતું. જેનાથી હૃદયનો પેરાક થતા. તેજ સત્યું ધર્મશિક્ષણ. આનેજ દાર્શિક કેળવણીના નામથી પણ વિખરેલો જોવાય છે. આત્મજ્ઞતામાં ધર્મશક્તિવિષે એક પ્રસિદ્ધવાતી છે. 'સત્યં વદ' આ એકજ વાતકાળના મોંમને સ્પષ્ટ દિવસે સત્ય; છતાં તે ધીરજ્યા ન હતા. ધીરજ્યામાંજ એમના સદાધાર્મી-એને 'સત્યં વદ' એમ જણાવવાવાળા પ્રમદા; ! ધીરજિ દલ્હાદિ અનેક કવડાઓ મુજાદકર હતા. ધર્મશિક્ષણ આત્મજ્ઞતા, અર્થે પેરાકર સમજના. લગા, બીજા અધ્યક્ષે તે આત્મજ્ઞતા કહેવા કરે. પછી અને કહેવાત વાત. સત્યે કહેવે જાણુકર હોય, પણ તે હવનને જરૂર જાણુ-જ્ઞાન નથી. આત્મજ્ઞતા પણ આત્મજ્ઞતા નથી. પછી કરારીએ, વેદ ને કવડાઓ, જોવાનીએ, પેરાક પછી. સત્યકહેને મેળું પણ નથી. તેનાથી વાનું સત્યકહેવ થય, વાનુંસત્યની ખીતે; થાવાં કરારી આત્મજ્ઞતા સત્ય કહેવાવાળા પણ આત્મજ્ઞતા વધારે મેળું કમ નથી. તે જાને આત્મજ્ઞતા આત્મજ્ઞતા થાય તે બીજી કહેવા વાનુંતી વધારે રહે છે.

ઉત્તરો દિવસેજ ઉત્તર, કેટલું જિમ ન કહે કે ધર્મશિક્ષણ વાનું જાણુકર છે. તે આત્મજ્ઞતામાં મેળું પણ તેજાકર અને નથી એક કહેવાને. ઉત્તર છે જેના પેરાક. જ્ઞાન નથી, તેને ઉત્તરજ્ઞતા કહેવા કરારી. પણ સત્યકરે વાને જેના વધારા ધર્મશિક્ષણ. નથી, પછી આત્મજ્ઞતા

વિદ્યાર્થી ઉત્તમ ધર્મશિક્ષકો નહીં છે. યરીરને કારણે આપણે કૃષિ અને વન્ય કૃષિ પદ્ધતિ-
નનો સ્વાદ સહ શકાય, તેમજ ધર્મશિક્ષાના પદ્ધતિ ધર્મનો અસ્તિત્વ સહ શકાય અને કોર્મો-
રૂપી કસરત કૃષિ વચ્ચે કોઈ દિવસ જાનની જીવ-ધર્મશિક્ષાના આગમનીજ નથી; મારેજ સાત્ર-
કરિએ લખી રાખ્યું છે કે આવાટ પ્રયોગો ધર્મ. મનુષ્ય એ જાનની કોર્મો કરે, તે જાનની તેની
જીવ જામન થાય છે; ધર્મશિક્ષિત કોર્મોથી ધર્મશિક્ષાના ઉત્તમ થાય છે.

એટલે દરે ધર્મશિક્ષણના પ્રયોગો ઉપર એવો જાણે છે, જે વિદ્યાર્થીઓને ધર્મશિક્ષણ
આપવું હોય, તેમની આગળ ધર્મશિક્ષિત કોર્મો વાતાવરણ ઉપર કરવું જોઈએ. આપું વાતાવરણ
ઉપર કરવાની જવાબદારી શિક્ષકોની છે. શિક્ષકો જેટલે અંતે પ્રભુતાન, જેટલે અંતે ત્યાગી,
જેટલે અંતે સંયમી, તેટલેજ અંતે સાગાનું વાતાવરણ ધર્મમય થવાનું છે. ધર્મમય વાતાવરણનો
અર્થ વિશદ કરવાની જરૂર છે. જે સાગામાં શિક્ષકોની સેવા ત્યાગ ઉપર રચાયેલી હોય, તે
સાગામાં ત્યાગનું વાતાવરણ પોતાની મેલે ઉપર થવાનું છે. તે સાગામાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓને
ત્યાગથી વિરહ વર્તન કરવાની પ્રેરણા પોતાની જાનની જવાબદારી-સાગાના વાતાવરણમાંથી નથી
મળવાની. "હું સત્યામદાશમનો વિદ્યાર્થી; મારાથી જુદું કેમ બોલાય?" "હું રાષ્ટ્રીય શિક્ષણ સહ
ધુ; મારાથી રાષ્ટ્રીય કેમ થાય?" "હું દક્ષિણમુર્તિનો વિદ્યાર્થી; હું વચ્ચેથી કેમ પ્રવર્ત
કર્મ?" ધર્મશિક્ષિત વાતાવરણને લીધે વિદ્યાર્થીઓમાં જન્મત થવાની છે.
આ વાતના એ વિદ્યાર્થીઓનું કવચ; આ કવચથી તેમનું અધર્મથી રક્ષણ થાય છે. આગળ
જન્મ અભ્યાસથી આ કવચ એકમો પોતાનો સ્વભાવ સહ જાય છે. સત્યામદાશમની ખાતર
રાષ્ટ્રીય શિક્ષણની ખાતર, દેશની ખાતર, ગાંધીજીની ખાતર કે દક્ષિણમુર્તિની ખાતર જે વસ્તુ તે
આવારણથી કરેતા દતો, તે બધી વસ્તુઓને તેને દરે સ્વાભાવિક રસ લાગી જાય છે અને તે વસ્તુ
તેની પોતાની ધર્મ જાય છે. બાળક જન્મથી આરા કે ખરાબ સંસ્કાર મળ્યું કરે છે, તેમાં દરેકમાં
આ પ્રભાવેજ-ક્રિયા થાય છે. એટલા માટે જે સંસ્કારને ધર્મશિક્ષણ આપવાની ધગ્ય છે, તેણે
સાગાનું વાતાવરણ ધર્મમયરણને પોષક એવું બનાવવું જોઈએ-એવું બનાવવું એ એની પહેલી જરૂર છે.

આવું વાતાવરણ બની જાય તો વિદ્યાર્થીઓમાં ધર્મશિક્ષાના ઉત્પન્ન થતાં વાર નથી
લાગતી. તેમની આ ધર્મશિક્ષાના નમ કરવામાટે સાગામાં ધર્મશિક્ષાની ગંગા અખંડ વહેતી
રાખવાની જરૂર છે. પૂર્વ, પશ્ચિમ, ઉત્તર કે દક્ષિણ બધે તે દિશા તરફ એ જાય તો બધેય ધર્મ-
જામનો મધુર પવિત્ર ખજાણોટળ એને દાને પડેલો નીકળે. એક જગ્યાએ મદાકારતનું વાચન
આપવું હોય, તો બીજી જગ્યાએ ગીતા ઉપર પ્રવચનો થતાં હોય; ત્રીજી જગ્યાએ મીરાંનાં ગીતો
ગવાનાં હોય અને શમળામળી ધન ચાલતી હોય તો ચોથી જગ્યાએ વિદ્યાર્થીજીવનના સવારો સહ
તેના ઉપર ધર્મધર્મની ચર્ચા ચાલતી હોય. આવી રીતે આખી સંસ્કારનું વાતાવરણ ધર્મશિક્ષણની
અંબીર સતત મળનાથી બરપૂર રાખવાની જરૂર છે.

એક બાલુએ ધર્મના આચરણનું વાતાવરણ અને બીજી બાલુ ધર્મના વિવરણનો અખંડ
પ્રવાહ, એ ધર્મશિક્ષણના બે અંગો છે. બન્ને અંગો સાચા ધર્મશિક્ષણને માટે જરૂરી છે. કેવળ
આચરણ જાનવચર રચાઈ થઈ નથી, કેવળ જાન આચરણવચર સ્વનવત નિર્મળ રહે છે.
આચરણની કસરતથી જાનની જીવ જામન કરી, જાનના બોજનથી નવા આચરણની શક્તિ
બાળક મેળવવાની છે. ધર્મમાંથી જાન અને જાનમાંથી પાણું ધર્મ, એવો વિકાસનો ક્રમ છે. એક
ધર્મના આચરણથી મનુષ્યધર્મના અમુક લાગનો સાક્ષાત્કાર કરે અને તે સાક્ષાત્કારના પ્રકાશ-
માં એને નવા આચાર સ્પુરે; તેમાંથી પાણું નવું જાન અને તેમાંથી નવા આચાર, એજ સ્વાભા-
વિક વિકાસનો ક્રમ છે. આચાર અને વિચાર મનુષ્યના જીવનરચના બે વસ્તુ છે એકજ પેઢી
નરે તોપણ રમ અટકે. ધર્મશિક્ષણનું પાણું એમજ છે.

અહીં કોઈ એવી સંકો ઉભી કરશે કે, આ તો બધું જાનજાન થયું. આમાંથી કંઈ પ્રત્યક્ષ
માર્ગ જ્યોતો નથી; પણ આ નિબંધ માત્ર સિદ્ધાન્તનિર્ધારન. ખાતરજ લખાયેલો છે. આ
સિદ્ધાન્તોનો અમલ કથી રીતે કરવો તે રીતે ચિંતકની કે નિબંધનમાંથી ચર્ચા અને વૃત્તિ ઉપર

આધાર-રાખે છે. સાધ્ય ઉપર યત્નાઓ તે છે. તે કળે રસ્તે સાધવું તે તો દરેક પોતાની મેળે જોઈ લેવાનું છે.

ધર્મશિક્ષણ દરજ્યાત હોય કે નહિ? આ સવાલ પણ ઘણી વાર પૂછવામાં આવે છે. અનેક સંસ્થાઓમાં દરજ્યાત સંધ્યા, દરજ્યાત પ્રાર્થના, ઇત્યાદિ હોય છે; પણ દરજ્યાત ધર્મશિક્ષણ આ પ્રયોગજ વસ્તોન્યાયાત જોવા છે. દરજ્યાત ભોજન આપી શકાય, તોજ દરજ્યાત ધર્મશિક્ષણ કરી શકાય. અન્ન શરીરનો ખોરાક છે, તેમ ધર્મ આત્માનો ખોરાક છે. આપણે ઇત્યાદિમાં ખાવાની સુંદર સગવડ કરી મૂકીએ, એટલું બસ છે. બાળકની સદજ ભૂખ જોને ખાવાની દરજ પાડે છે. આપણે એટલુંજ જોવાનું રહ્યું કે, કોઈ પણ કારણસર બાળકની બૂખ મંદ તો નથી થઈ? તેને અટકણું તો નથી થયું? તેના શરીરમાં કંઈ વિકાર તો નથી? એવું કંઈ હોય તો તેને દવાપાણી કરી તેની ભૂખ બંધત કરવી એ શિક્ષકની દરજ છે. બાળકની ભૂખ બંધત રાખવી અને તેની તૃપ્તિમાટે શુદ્ધ પૌષ્ટિક ખોરાક તૈયાર રાખવો-આ બંને-ભાગ શિક્ષકનું કાર્ય બનતમ થાય છે. બાકીનું કાર્ય બાળક પોતાની મેળે કરી લે છે. તેવીજ રીતિ ધર્મશિક્ષકની છે. કોઈ પણ કારણસર બાળકની ધર્મજિજ્ઞાસા પ્રચુર હોય તો તેને જાગૃત કરવી અને તેની પરિતૃપ્તિમાટે ધર્મવિચારનો અળાંક પ્રવાહ આપી રાખવો, એટલીજ શિક્ષકની દરજ છે. ધર્મના શિક્ષણમાં નહીની રૂચિ રાખવી જોઈએ. તે તો અળાંક વલોજ જાય છે. એને દરજા મેળ, જેનું આજ્ઞ હોય તે આવીને તેના પ્રવાહમાં નાલી-ધોઈ પુતિન થઈ પાછા જાય છે. તેવીજ રીતે ધર્મનો પ્રવાહ આપણે છવતો રાખીએ. જે બાળકને આવીને તેમાં નાલી-ધોઈ પાવત રહ્યું હોય તે બચે થાય. અને એમ કરવાની રૂચિ નથી, તેને કંઈ દરજ પાડી તેમ કરાવી શકાય તેમ છે? પ્રજ્ઞાં ચાન્તિ મૂતાનિ નિમદ્ઃ કિં કરિષ્યતિ। બોધમાં બોધું ધર્મ-શિક્ષણનો ખાતમો તો દરજનો વિચારજ નાસ્વાસ્વ લાગે છે.

અને બીજી રીતે જાણવું ધર્મશિક્ષણ અનિવાર્ય જરૂર કરી શકીએ તેમ છે. વિદ્યાર્થી પુસ્તકો નિઃશબ્દો થાય એવી દરજ્યાત કોઈ શિક્ષક કુદરતનું દર્શન શાળામાં દરજ્યાત કરે તો તે જાણે બાળકો તેની જાણે સંકેતમાં સહેલા રહેતા એ છે કે, આખી નિશાળજ કુદરતના બેજાતની પસારથી જંગમ હોય કે ન હોય, બાળકને કુદરતનું દર્શન કયાંયજ છટકોજ નહિ રહે. એક બાજુ ઉમા હિંમત પદરો, બીજી બાજુએ મેદાનો, ત્રીજી બાજુએ ખીણો, ચોથી બાજુએ ધરતાર નીચેના વસ્તુઓ વહેલી નદીઓ અને સરોવરો; આવી રીતે જ્યાં કુદરત પોતાના સંપૂર્ણ વૈભવમાં વિસ્ફોટી હોય, ત્યાંજ શાળાનું અધિષ્ઠાન હોય તો બાળક કુદરત જોવા વચર ક્યા વચર? તેવીજ રીતે અને બધા વિદ્યાર્થીઓ ધર્મશિક્ષણ લેતા થાય એવી દરજા હોય તેને તે શાળકના અસરકારક બાળક વાતાવરણજ ધર્મમય કરી મકલું; એમ થશે તો બાળક અસરકારક અને અસરકારક બાળક ધર્મશિક્ષણ લેવાનું છે.

અરજતમ વિદ્યાર્થી અર્ધસમજ કે કમર પાંચેની શિક્ષણસંસ્થાઓમાં આપાના ધર્મશિક્ષણ ને કોઈપણ મે કરે છે. આવા ધર્મશિક્ષણથી કંઈ લાભ છે કે કેમ, તે તપાસવાની જરૂર છે. ધર્મશિક્ષણનો કોઈ એ જુલન. આસને-હાથનો વિકસ સંધાય એ છે. જેનાથી તે વિકસ સંધાય હોય કે નહિ તે શિક્ષણ ઉપર કોઈ સંસ્થાઓમાં જે શિક્ષણ ધર્મને નામે આપાય છે. તે સંધાય વિદ્યાર્થીને અજાણ પોતાના ધર્મ ઉપર પ્રેર કરતે થાય તે આવડયક છે, પણ એ જુલન પડેલ. ધર્મને દર કરતે થાય તે આવડ છે. વિદ્યાર્થીઓમાં જે વિદ્યાર્થીધર્મજ મેલે અને ખાલ બધા ધર્મ. કનિષ અને નાલ્ય એમ બી મરવાયા આવવું હોય તો તે ધર્મ-શિક્ષણ નહિ પણ અસરકારક છે. તેમજ અર્ધસમજની શાળાઓમાં જે વિદ્યાર્થી પ્રવેશી નહિ તેને કોઈ કે નાલ્ય વિદ્યાર્થી વિદ્યાર્થી થાય તો તે લેવું અજાણ-અજાણ અસરકારક છે. એક જાણ એમ અને બીજી જાણ એમ લેવું. એ. વૃક્ષ પ્રવેશ અર્ધ-સમજ નહિ અને આવી જાણ શિક્ષણ ધર્મશિક્ષણ નથી. ધર્મશિક્ષણને નામે આ રીતે શિક્ષણ-સંસ્થાઓમાં કરેલું છે.

આ પરિસ્થિતિ દૂર કરવામાટે આપણે આજના કાવ્યશિક્ષણમાં સુધારા કરવાની જરૂર લાગે છે. આપણે પહેલાં સુધારા આપણી ખોટી સમજણ દૂર કરવાનો છે. તે એ કે, કાવ્યને નાની ઉંમરે મૂકાય નહિ. જરા વિચારી જોઇએ તો આ સમજણ દૂર થશે. સાહિત્યના ઇતિહાસમાં જોઇએ તો મઘથી પહેલાં પદ્ય છે, એમ જણાય છે. વાણીએ પહેલું સ્વરૂપ કવિતા મારફત લીધું. આપણી દુનિયાનાં લોકગીતો અને દક્ષિણ, મદાભારત, રામાયણ આદિ મહાકાવ્યો પ્રથમ પદના નમૂના છે. લેખનની શોધમાટે સાહિત્ય રાહ જોઇ નથી શક્યું. સાહિત્ય એટલે સર્જનાત્મક થતિનું એક વ્યક્ત સ્વરૂપ; અને આ શક્તિ તો મનુષ્ય બોલતો થયો તે પહેલાંની છે. વાણીની સાથે તે વાસ્તવ્યરૂપે દેખાઈ. જૂના પુરાણા લોકોનું વાસ્તવ્ય એટલે પ્રથમતઃ કાવ્યનું વાસ્તવ્ય. કાવ્યએક કૃતિથી બીજા કૃતિ સહેલાઈથી જઈ શકે. વેળ-પદ્ધતિએ એનો અભ્યાસ કેવળ સરળ છે. કાવ્યની ગેયતાને લીધે સ્મૃતિપટે ચઢવાનું વધારે સીધું છે. કાવ્યમાં પ્રાસ અને છંદના બંધનને લીધે અથવા તેમાં રહેલા પુનરાવર્તનને લીધે તે અકળાય રહે છે ને તેથી તે પરંપરિત વારસામાં ઉતારવાને માટે વધારે લાયક છે.

પ્રાથમિક લોકોનું સાહિત્ય-ધનલગ્નર કાવ્ય હતું. કાવ્યમાં તેઓ પોતાનું રહાપણ અને અજ્ઞાન ભરતા. કાવ્યમાં તેઓ પોતાની મદત્તવાકાંક્ષા અને લઘુતા દેખાડતા. કાવ્યમાં તેઓ પોતાનાં સ્વપ્ના અને ઇતિદાસ પ્રગટ કરતા. કાવ્યમાં તેઓ શોક, મોહ, પ્રેમ વગેરેને સંધરતા. કાવ્ય એજ તેમનું સંપ્રદરશન હતું, તેમનો ઇતિદાસકાર હતું. એ કાવ્ય લોકજીવનની જીવંત શાળામાં ઉચ્ચારાતું અને આખાજગત એમાં જીવી જીવી એને જાણતા, શીખતા ને એમાંથી નવાં કાવ્યો રચવાનો પ્રાણ અને પ્રેરણા મેળવતા. આ જૂનું કાવ્ય એટલે લોકગીત-લોકકાવ્ય. મનુષ્યલોકની ખાસાવસ્થા કવિતાથી સાહિત્યનો પરિચય સાધતી અને આજે પણ ખાસાવસ્થા સાહિત્યનો પરિચય કાવ્યથી-જ માગે છે ને તે તેને મળવો જોઈએ.

જ્યાં મા દાસરૂં ગાય છે ને બાળક ઉઘી જાય છે; જ્યાં મા ગાતાં, ખાંડતાં, ભરતાં ગીતો ગાય છે ને બાળક તેની ફરતું દોડે છે; જ્યાં પિતા પૂજા કરતાં સ્તોત્રો ગાય છે ને બાળક સાને સાંતિથી બેસે છે, ત્યાં લોકગીતનો-કાવ્યનો-બાળકને પરિચય છે, ત્યાં તેનું શિક્ષણ છે.

જેમ જેમ જૂના વખતમાં જઈએ, તેમ તેમ આવો પરિચય વધારે ને વધારે દેખાશે. આવો પરિચયજ માત્ર બાળકને રસ અને વસ્તુથી ભરતો. આજે પણ જ્યાં એ મુખસાહિત્યના જીવંત અવશેષ છે, ત્યાં બાળક તેનાથી રસાતું જાય છે; પરંતુ આજની દુનિયા અદલાતી ચાલી છે, લોકગીતો જુવાનો જાય છે. આપણી જીવનસરણી અદલાતી જાય છે, તેમ લોકગીતોને રહેવાને જગે જગા નથી રહેતી. પાંચી આગળ લોકગીત રહેતું, તે ગિરણી આગળ નથી રહી શકતું; તે ચૂકા આગળ રહેતું, પ્રાર્થના આગળ કેમ રહી શકે! છતાં લોકગીતોને છોડી દીધે ન ચાલે. અને કાવ્યશિક્ષણમાંથી તેને જગા રાખે તો પાયાપિના જેમ મકાન ચળી નથી શકાતું છતાં ચળવાની કલ્પના કરીએ તેનું કવિનાશિક્ષણમાં થાય.

આથી કાવ્યશિક્ષણમાં પ્રથમ વસ્તુ લોકગીતોનો પરિચય છે. બાળમનુષ્યનાં ગીતોથીજ નાનકડું કવિનાશિક્ષણ થઈ શકે, આ વિચાર કેટલા સાચો છે તે અનુભવથી સ્પષ્ટ રીતે જાણી શકાય છે. લોકગીતો બાળકો જાને નહીં જોઈએ અને તેની ખાતરી લઈએ. ખાસાવસ્થાના કાવ્યપરિચયમાં મુખ્ય વસ્તુ કાવ્યની ગેયતા, રાસન, તાલની સ્પષ્ટતા અને ઉચિત વસ્તુ છે. અર્થ લોકગીતોમાં મેળવે છે, અર્થ કાવ્યમાં એકલા મેળવે છે, છતાં તેજ કારણે તે અર્થ બાળકોને ન મળે. એમજ રાસન, તાલની સ્પષ્ટતા અને ઉચિત વસ્તુપરતે નકાવત પડે છે. લોકગીતોનાં પદો તપાસીને તે શિષ્ટ કાવ્યોને જોઈશું તો તેના વિદ્યાર્થનો કમ જણાશે. આપણે ગેયતા, રાસન, તાલ અને ઉચિતવસ્તુ કમ કાવ્યોમાં પડ્યાં. લોકગીતોનો ગેયતાનો કમ સીધા પ્રયોગસિવાય જાતી નહિ રહે. લોકગીતોનું કવિત્વ નાનકડાં વયર નજ મળે. સરખી સપાટી ઉપર તરતાં અર્થ લોકગીતોમાં તેમ જોવાનાં ને કેટલાં નજ. એમ જગા આવશે, પણ શિષ્ટ કાવ્યો કે કવિતાની અભ્યાસમાં તો આપણે કમ કેટલાં શકી શકીએ; અને તે કમમાં કાવ્યનું સાહિત્ય શક્ય-ખાસાવસ્થાથી વિદ્યાર્થ

આજુ' હોય તે કમે બાજો પાસે કાપે મૂકના બધ સંકોચે. આમ કરીયું એટલે મોટેભાગે બાજકાવ્યનાં ક્રમિક લક્ષણોવાળી કવિતાઓ આપણા હાથમાં સહેજે પડશે.

લોકગીતોમાંના બાજ-લોકગીતો કયાં કયાં છે, તે આગળ કહ્યું તેમ અનુભવથી નહીં કરવું. તેવો અનુભવ કરનારને કેવાં લોકગીતો મૂકવાં ને કેવાં ઉપર પ્રયોગ કરવો, તે જાણવું પડશે.

ગેયનાને કારણે મોટેભાગે ગમે તે લોકગીત રસિક થશે; પણ બાજકો આગળ બીજાં કારણો સાથે દેવાથી કયું ગીત વારંવાર પ્રિય થઇ પડે છે, તે તેને સંજ્ઞાવાળી બેવાનું છે ને તે ઉપરથી નિયમો તારવી કાઢવાના છે. બાજકોને પોતાની કુનિવાના સ્થળ તેમજ માનસિક અનુભવો વ્યક્ત કરવું લોકગીત ભાવે છે. પોતાની આસપાસનું જનન જેમાં પ્રતિબિંબિત થયું હોય છે, તેવું ગીત પણ તેને વધારે ખેંચે છે. પોતાનાં સુખ-દુઃખો સાથે જે ગીત વધારે ભેડા-મેષું હોય છે, તે પણ ગમે છે. દરેકના જનના બનાવો ગીતરસા હોય છે, તેવું ગીત પણ તેને ગમે છે. થળી પોતાની કક્ષનાઓને ઉઠાડે, પોતાના તરંગોને પોળે તેવાં ગીતો પણ તે સાંભળે છે. થળી જે વાનાં જેવું અને બનાવોની પરંપરા સંકળવું ગીત હોય છે, તે તેને બહુ ભાવે છે. આ બધું ગીતના વસ્તુ અને ભાવપરતે છે. ગીતની ભાષા એટલે તેની ઝગમગ, તેના ચંદ્રો, અનુષ્વનિઓ, તેની ભાષા, રચના એ બધું પણ ગીતની પ્રિયતા-અપ્રિયતામાં સાથે રહે છે. ગીતની માન-સરળતા અને સ્મૃતિસંજ્ઞતા પણ ગીતના પશુપાતખાંટે ઉભાં રહે છે. આ બધું બેવાં જાહેર બાજગીતોને ગીતસમૂહોમાંથી તારવી કાઢવાનાં છે.

જૂનાં ગીતો મૂકનારને માત્ર એક જ મૂલ્યના આવરણ છે. જૂનાં ગીતોના સંપ્રદાયની દૃષ્ટિ સંપ્રદાયની છે, પુરાતત્ત્વવેદાની ગીતપરત્વની દૃષ્ટિ જૂદી હોય, જૂદા જૂદા મનુષ્યોની દૃષ્ટિ-આત્મલક્ષી કે પરમલક્ષી-જૂદી જૂદી હોય; તેમજ સિદ્ધાંતની દૃષ્ટિ જૂદી બેધરે.

જૂના વખતમાં શું હતું તે લોકગીતદ્વારા આપણે બાજકોને સીધાવવું નથી. જૂનાં ગીતોને એ ઉપરથી આગળ જતાં ઇતિહાસ બહુનારખાટે દોષ શકે. આપણે તે બાજકને નિર્દોષ આનંદ આપે તેવું જાણવું જોઈએ અને નિર્દોષતા અર્થે આપણે ખૂબ વિચારવો જોઈએ. આપણે આવી કાલની સમાજમાં જે બધું બેવા ન ધમકતા હોય, તેવું બધું જે ગીતો પોતાનાં હોય તેવાં ગીતોને છોડી દઈએ, છોડી દેવાં જોઈએ. આપણે વહેમી થવા નથી માગતા, આપણે સાહુ-વૃણા કષ્ટવાથી કંટાળ્યા છીએ, જે દહને મારી નાખવાનો શીકવ્યદેવ આપણને નથી જોઈતા; એવું એવું જે બધું આપણને નહિ જોડતું છે તેવું ગીતમાં ન જોઈએ; કારણ કે ગીતની સાથે ને તે પણ બાજકને સ્પર્શે છે; ને જ્યાં ગીતનો ઝોક એવું એવું આદર્શ-તરિક્કા ધરવાનો હોય છે, ત્યાં તે તે વિવરણ થઇ પડે છે. મારે ગીત ઉપર આપણે ચોક્કસ પહેરો બેસાડવો જોઈએ. ગીતમાં બાજકવનને, મનુષ્યજીવનને ઉત્તર કરે તેવા ભાવો રહેવા જોઈએ ને બાજકોને ફેંકી દઈએ. તેમ કરતાં ગીત જાય તે જવા જોઈએ. ખરી રીતે ગીતની કિંમત ગેયના, સરળતા વગેરેમાં રહેલી છે. તેની વસ્તુની કિંમત છે, પણ તે તો મોખું છે. આપણે ગીતના જૂના કાંજોમાં નવું વસ્તુ મૂકી ગીતોને નવા કરીએ તો ઉત્તમ કાવ્યશિક્ષણની સરજાતનું સાદિસ તૈયાર થયું હશેવા.

લોકગીતોને પરિચય ગ્રાહને આપવો, જે ગીતો ગવાય, બાજકોને જેનો રસ લાગે, તે ગીતો લખાઈને તેમની સામે આવે તે પરિચયને દર કરશે; પરંતુ ગીતનો પરિચય મીનયાનથી થાય, ગીતવાચનથી ન થાય તે જૂથનું નહિ ગીતપરિચય માત્ર મોટે દરવાથી કે બેલવાથી નથી થયો. એનો પરિચય ગીતના વાતાવરણના રહેવાથી થાય; મારે સળામાં ગીતો છટકી ગવાય, એજ ઉત્તમ માર્ગ છે.

દરે કવિઓની કવિતાઓ બાજકો આગળ કેમ મૂકવી, તેનો વિચાર કરીએ પ્રથમ વિચાર તેના કમનો છે. બાજકો કાવ્યસંમદો-આવકાવ્યસંમદો સહજ નથી જાણતા. વાચનમાળામાં મૂકવામાં આવેલાં કાવ્યો ઉપર બાજકોને પ્રેમ નથી થયો ત્યારે શું કરવું ?

આપણું કવિતાનું સાદિસ અમુક દરમુખી વિષય છે. એ સાદિસને તપાસી તેના વગેરે પાટીએ તે કાંઈક બાજા પડે-એક વર્ષ છેક જૂના કવિઓના એટલે વિદી કે મળ બાજકોની

નવા, તેથી તેમનાં કાવ્યો બાળકોના સમયે બાલવસ્તુથી બદલાઈ છે. તેઓએ સિદ્ધ અને સમીપની અને વાંદરા વગેરેની યાત્રા પણ કરી છે.

અચાહિ શોકમીનના વસ્તુસંબંધે જે કહેવામાં આવ્યું, તે કાવ્યોને પણ લાગુ પડે છે. તેમાં 'પણ આપણે જે નથી માનતા તેની વાત ન લેઈએ. આપણે જે બાહ્યમાં આપે નથી રચી, તે પ્રેરનાર કાવ્યવસ્તુનો ત્યાગ કરીએ. બીજા બાળુ આપણા અવ્યવસ્થાપિત મનથી અને પોતાના આદર્શથી કાવ્યને બારે કરી જમાડી ન નાખીએ. જાણના બાળકના મનના જીવનને પ્રેરક, પોતાક એવી વસ્તુઓ કાવ્યો એ આપણાં બાળકોનાં કાવ્યો છે.

એક બીજો વિચાર પણ વિચારીએ. બાળકો જન્મે જનનાં કાવ્યોમાં રસ લઈ શકે છે. એક વર્ણનવાળા કે એક બાવવાળાં અને એક કથનવાળાં એટલે કે એક વાત કે વાતોવાળાં. આપણે મારાં વર્ણનકાવ્યો કે બાવકાવ્યો જેટલાંજ ઉત્કૃષ્ટ કાવ્યો બાળકોની નજરે આપવાપિતા કાવ્યો જાણ્ય છે. આપવાપિતા કાવ્યો વાતોરૂપ છે, તેથી વાતો તેમને જેટલી ગમે છે તેટલાંજ, તે ગમે છે. ધવ્વી વાર તો તે પૂજ્ય ગમે છે; મારે તેવાં કાવ્યો આપણે શોધવાં જોઈએ. જુગતશમ જેવા તેવાં કાવ્યો વધારે ને વધારે રમે તો સારું. પ્રાથમિક માનસને ધંખાવું અને વાતોકથન જેવું વધારે ગમે છે. નાનાં બાળકોને તેવાંજ ગમે છે. આપણે મોટા વધાઈએ, એટલે ઉર્મિકાવ્યો આપણને વધારે પેઢી છે; છતાં મામકમાં મોટાં નરનારીઓ. ગુદાં જોખાદરૂં ને નજાખ્યાન કે મદાખ્યાન જેવાં મદાકાવ્યો સીલજતાં યાકનોજ નથી. કાવ્યો ઘોળાં ઘોષ પણ તેમાં જનાવની પર-પરા દરી તો બાળકો ઝીલકો; જ્યારે છેક નાનું કાવ્ય કેવળ બાવપ્રધાન દરી તો નિરર્થક જશે.

આપણે બાળકોને કાવ્યપરિચય આપીને બેસી રહીશું તોપણ તેમને કાવ્યપરિચયમાં પાતું મીખલું કહેવાશે. ખરું સિદ્ધિ વસ્તુમાં તરબોળ થવામાં છે અને પરિચયથી તરબોળ થવાય છે. પછી અર્થ, અન્વય વગેરે સુધ્ધમાં તો સદરે સિદ્ધ થાય છે.

આપણે પરિચયની દિશાવળ કરી. તે કેમ આપણે? આગળ જરા કહી ગયા છીએ, છતાં અહીં પુનઃરૂપે જરા વિશેષ કહીએ. કાવ્યોનો પરિચય આપને આપી સકાય. માવાની દળ, ગુંદર રામ, સરમ મેલપ અભિનય, છટા, તાસ વગેરે સરસ પરિચય કરાવવામાં સારી મદદ આપનારાં છે. પરિચય એટલે પરિચય. કાવ્ય મેખાવાય નહિ, તે મોટે કરી ભેરરાવાય નહિ ને ભેરવાય પણ નહિ. તેનો સ્વાદ ભેરવાય ને તેમ કરતાં કરના પોતાનું કરાય.

પરિચય આપની વખતે કાવ્યવિગે પ્રસંગોપાન કહેવાય, કાવ્યના વસ્તુવિગે જરા એ બોલ આમે, કાવ્યની અંદર રહેલ વાતોને મોટેથી ટુંકાવીને કાપી દોાય તો કાવ્યમાં મદ પ્રવેશ થાય ને બાળકો વધારે રસ લે. પ્રથમ બુધ્ધિકા રમવામરે કાવ્યવિગે કંઈક કહેવું ઉપયોગી છે. વચ્ચે વચ્ચે પણ કોઈ દુનંદનો અર્થ કરી આવા કાવ્યની ખુળી કે અર્થ બહાર આજુબાજુ પણ જરૂરનું છે. વખતે વખતે કાવ્યને અઘના રૂપમાં છટાથી બોલી જવું પણ કામનું છે.

જ્યારે બાળકો કાવ્ય વાચતાં થાય, ત્યારે તો તેની સામે કાવ્યો પણ મૂકીએ તેમજ કાવ્ય-પાઠો પણ મૂકીએ. એટલે કે કાવ્યને પાઠના રૂપમાં જોઈવને તે મૂકીએ. મીનપરત્વે મીનપાઠ કહીએ ને કાવ્યપરત્વે કાવ્યપાઠ કહીએ ખાત અને મીનપાઠ સાથે વાચતા બાળકને કાવ્યનો અર્થ સ્પષ્ટ થશે અને અન્વય વગેરેના આંકતરી જાણુ થશે, પરંતુ આમ દરેક કાવ્યપરત્વે જાણુ જોઈએ એમ નથી. આ તો નમૂનાનરીકે આપવાનું છે.

કાવ્યસિદ્ધિવાળા વિષયમાં કાવ્યપરિચયવિગે કંઈક આમ કહી સકાય છે.

(કાર્તિક સ ૧૯૮૪ ના 'દલિખાનુનિ'ના અકમા લેખક—ગિજુભાઈ.)

૬૭-નિવૃત્તશિક્ષણ

કાંસની રાજ્યમંત્રિની ઘટનાના સંબંધમાં આગવી વ્યક્તિઓમાં રસો અને વૈદ્યરત્નો નામો પ્રસિદ્ધ છે. આ લેખકોની લેખનશૈલી તેજસ્વી, હવંત અને મંતિશરક છે. આ લોકોની લેખિનીના જેટલો ધાક તે કાળમાં લોકોને લાગતો, તેટલો જળવાન રાષ્ટ્રોના સત્ત્વજળનો ધાક લોકોને લાગતો ન હતો. કેવળ રાજ્યમંત્રિ એ આ વ્યક્તિઓના લેખનનું મૂર્ત પરિણામ છે. આ બંને ગ્રંથકર્તાઓમાં રસો વધારે લાવનાપ્રધાન હતો. લેખો લખવા ખાતર તેણે કદી લાપાશારનો અભ્યાસ કર્યો નથી. એના વિચારો એટલા બધા વધી પડ્યા કે હૃદયની અંદર રહી ન શક્યા. બપોર પડ્યા-માટે એ વિચારો વાણીને અંદરથી ખૂબ મહેલના લાગ્યા અને તેથી તેની કાળજી ન હોવા છતાં પણ, નવાળાશુબ્ધી દ્વારીને જેમ અંદરથી ધગધગતો લાવા રસ નીકળે તે પ્રમાણે-તે કરતાંએ વધારે દાઢક એવા તેના વિચારો લખાણરૂપે બપોર નીકળ્યા. તેના લેખમાં તેનું હૃદય ગોલનું હતું; અને તેથીજ એ લેખો ઔદિક ને તાર્કિક દૃષ્ટિએ શ્રેષ્ઠ ન હરે તોપણ તેના લેખોએ જાણે કે હવંત અગ્નિ જેટલી અસર કરી એ વાત હતિદાસને કબૂલ કરવી પડે છે. મૃતહવન કરતાં હવંત મૃત્યુ વધારે શ્રેયસ્કર છે, એ તેના લેખનું સૂત્ર હતું. આવા પ્રભાવશાળી, પ્રતિભાવાન ગ્રંથકારના શિક્ષણવિષેના વિચારોનો વિચાર કરવો એ આપણું કર્તવ્ય છે.

રસોના મત પ્રમાણે શિક્ષણના ત્રણ વિભાગ પાડવા જોઈએ:- (૧) નિસર્ગશિક્ષણ, (૨) વ્યક્તિશિક્ષણ અને (૩) વ્યવહારશિક્ષણ. શરીરનો દરેક અવયવ પૃથ્વી રીતે અને વ્યવસ્થિત રીતે વૃદ્ધિ પામે; છંદ્રિયો ચાલાક, ચપળ, કાર્યપટુ બને; જૂદી જૂદી મનોવૃત્તિઓનો દરેક રીતે સંપૂર્ણ વિકાસ થાય; સ્મૃતિ, પ્રજ્ઞા, મેધા, ધૃતિ, તર્ક વગેરે ઔદિક શક્તિઓ પ્રગટલ અને ગ્રખર થાય; આ બધી નૈસર્ગિક ને પ્રાકૃતિક વૃત્તિઓનો સમાવેશ રસોના મત પ્રમાણે નિસર્ગ શિક્ષણમાં થાય છે. આથી જૂદા શબ્દોમાં ગોલીએ તો મનુષ્યની અંદર ને અંદરજ થતી શારીરિક, માનસિક અને ઔદિક વૃદ્ધિ-આત્મવિકાસ તેજ નિસર્ગશિક્ષણ કહી શકાય. તેજ પ્રમાણે માણસને બાહ્ય પરિસ્થિતિ ઉપરથી જે જ્ઞાન થાય છે, વ્યવહારમાં જે અનુભવ થાય છે, એ બધા પદાર્થજ્ઞાનને અથવા ભૌતિક માહિતીને રસો 'વ્યવહારશિક્ષણ' એવું નામ આપે છે; અને વ્યવહારજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ નિસર્ગશિક્ષણને લીધે થયેલા આત્મવિકાસનો બાહ્ય જગતમાં કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો, એ સંબંધે અન્ય મનુષ્યોના પ્રયત્નોથી જે વાચિક, સાંપ્રદાયિક કે શાકીન (શાળામાં અપાતું) શિક્ષણ મનુષ્યને મળે છે, તેને તેણે 'વ્યક્તિશિક્ષણ' એવું નામ આપ્યું છે. એટલે તેની દૃષ્ટિએ વ્યક્તિશિક્ષણ એ વ્યવહારશિક્ષણ અને નિસર્ગશિક્ષણની વચ્ચેના અંકોડો છે. વાસ્તવિક રીતે રસોએ શિક્ષણના વિભાગ કેટલા પાડ્યા છે, એ બહુ મદત્તવને મુદ્દો નથી. અમુક વિષયના અમુક વિભાગ પાડવાજ જોઈએ એવો કાયદો નથી. આ બધા પ્રશ્નો સગવડના છે. અર્થાત્ દૃષ્ટિબેદને કારણે વર્ગીકરણ ભિન્ન ભિન્ન જાતનું થાય, એ સ્વાભાવિક છે. રસોએ પાંડેલ ત્રણ વિભાગ અવશ્ય પાડવાજ જોઈએ, એવું નથી; કારણ વ્યક્તિશિક્ષણ અને વ્યવહારશિક્ષણ બંનેને માણસ બહારથી પ્રાપ્ત કરી શકે છે. ફક્ત નિસર્ગશિક્ષણજ અંદરથી મળે છે, એમ કહી શકાય. આ દૃષ્ટિએ જોતાં અંતઃશિક્ષણ અને બાહ્યશિક્ષણ એવા બે વિભાગ પાડવામાં શું અડચણ છે? પરંતુ આથી પણ આગળ જઈને એમ પણ કહી શકાય કે, બાહ્યશિક્ષણ કેવળ અભ્યાસ-ત્મક કાર્ય છે, બ્યારે અંતઃશિક્ષણજ લાવરૂપ કાર્ય છે; તેથી અંતઃશિક્ષણ એ એકજ ખરો અને તાત્વિક વિભાગ છે. આપણે જેને બાહ્યશિક્ષણ નામ આપ્યું છે, તે ફક્ત અન્ય માણસોમારફત કે શાળામારફતજ મળે છે, એવું નથી. આ અનંત વિશ્વના પ્રત્યેક પદાર્થમાંથી એ શિક્ષણ તો મળેજ છે. એમાં કદી લાંબ થતોજ નથી. શેક્સપિયરે કહ્યું છે તેમ વહેતા ઝરામાં પ્રસાદપૂર્ણ ગ્રંથો ભરેલા છે, પથ્થરમાં દર્શનો છુપાઈ રહ્યાં છે અને યચ્ચાવત્ પદાર્થોમાં શિક્ષણનાં બધાં તત્ત્વો ભરેલાં છે. વૃક્ષ, વનસ્પતિ, ફૂલો, નદીઓ, પર્વતો, આકાશ, તારા-એ બધી વસ્તુઓ પોતે દરેક-

મનુષ્યને શિક્ષણ આપવાનું કાર્ય છે. નિવાસિકાના અનુભવી શિક્ષકને સંબંધેના: અદન-નમુની, અમિતિ-ના નિમિત્તથી માંડીને જોડે-જોડા મિષ્ટમુખી જવા નાનાઓટા પદાર્થો અનુભવના મુદ્દા છે. વિવે-કાણ વિજ્ઞાનવેદનાઓની દર-અક્ષમાં (દરજીનમાં), વ્યવહાર-વિશારદોનાં સમર્થમુખોમાં, કામના-કુશળ ક્રિયાઓનાં દિવ્યચક્રમાં અલગ તો તકેક નરવેત્તાઓનાં જ્ઞાનચક્રમાં જે જે પદાર્થો તે. પ કે ન પણ હોય, તે જવા પદાર્થોમાંથી આપણને નિઃસ્પષ્ટ મળતા રહે છે. આ યદિ એ તો આપણા અવધાનમાં આપણી મમતા ધમિરે ઉપાદી રાખેલો રાખવા, દિવ્ય, આશ્ચર્યમય, પવિત્ર મંદે છે. તેની આમળ થઈ વર્ષ છે. કુશલ નકામું છે, આખજ નિર્ગળ છે; પણ આ મંદમગ્ના મમે તેટલી સંજીવ દોષ, તેપણ અનુભવ તો તેમાંથી પોતાનાજ કળ્યાથી પ. છી જેવોનો; અને નેથી જેનાં અને જેટલાનાં બીજે આપણી અંદર રહી તે જને તેટલુંજ શિખણ આપણને બદારથી મળવાનું. જાનો અનુભવ તો દરેકને છે. આપણે આટલા આટલા વિષયો શીખાંએ છીએ, આટલાટલા મંદોનાંમાંએ છીએ, આટલાટલા વિચારો કરીએ છીએ, આટલાટ-લી વસ્તુઓ નોંધએ છીએ; પણ તેમાંથી કેટલી વસ્તુઓ આપણા સ્મરણમાં રહે છે? મનકળ કે, આપણે બાલજગતમાંથી જે બધું મીખાંએ છીએ તે બૂધી જઈએ છીએ અને તેની જગ્યાએ સંસ્કારોજ માત્ર બાકી રહી જાય છે. દિવ્યદુના, શિક્ષણ એ માલિતી મરી-મગા પછી, બાકી વધેલા સંસ્કારોજ છે. આમ મવાનું કારણ ઉપર જનાનું છે કે, જે આપણી અંદર નથી તે બહારથી મળવું અશક્ય છે. બાલશિક્ષણ કાંઈ સ્વતંત્ર કે તાર્તિક પદાર્થ નથી, પણ કેવળ અભાવામક કાર્ય છે.

હવે આવી જગ્યાએ હમેશાં ભેવડો પેચ મુકવામાં આવે છે. જે બાલશિક્ષણને મિખ્યા મળીએ, તો સંસ્કારના પદાર્થમાં કાંઈ પણ બાળનિમિત્ત કે આશંખન કે આધાર હોવો નોંધએ. ઉદાહરણ બાલશિક્ષણને જે સંબંધ કે આવરણ મળીએ તો ઉપર બનાવ્યા મુજબ અંતર્વિકાસને જેટલો અંશ અનુદાણ દોષ તેટલોજ અંશ, અને તે પણ સંસ્કારરૂપે બાકી રહે છે; એટલે ઉભય પક્ષે વિમતિપતિ સિદ્ધ થાય છે. આવી રિચિત્રમાં આ બને શિક્ષણોનો પરસ્પર સંબંધ કયો કદી શકાય? પણ જા વાન નવીન નથી, એટલે એનો નિકાસ પણ નવીન નથી. જ્યાં શાસ્ત્રોમાં આવી જનના વાદ ઉભા થયા કારે છે અને તેનો સર્વત્ર ઉકેલ પણ એકજ હોય છે. વેદાંતી વાદનો દાખલો દરએ કે “સુખનો બાલપદાર્થ સાથે શું સંબંધ છે?” જાદી પણ જાજ મુરકેલી છે. જે બાલપદાર્થોમાં સુખ છે, એમ માનીએ તો હમેશાં તેનાથી સુખ મળવું નોંધએ; પણ એમ થતું નથી. મનરિચિતિ જે નાદુરસ્ત હોય તો બીજા પ્રસંગેએ સુખ આપનારા પદાર્થો પણ સુખ આપી શકતા નથી. બીજે પક્ષે જે ‘બાલપદાર્થોમાં સુખ નથી, સુખ એ તો માનસિક બાવનાં છે’ એમ માનીએ તો એવો અનુભવ હમેશાં આવતો નથી. શી-કસપિયરે કલા પ્રમાણે દુઃખ પોતેજ જે ધારો જનત તો દરેક અનુભવ યોડેસ્વાત કયો હોત. ત્યારે આ પ્રશ્નને કેવી રીતે ઉકેલવા? તેવુંજ બીજું ન્યાયશાસ્ત્રનું ઉદાહરણ ક્યો. ‘મારી અને માટલાનો શું સંબંધ?’ એ પ્રશ્ન છે. ‘મારી એટલેજ માટલું’ એમ જે કહેશે, તો મારીમાંજ પાણી કરો. યામાટ માટલું નોંધએ? માટી પણ જુદી છે અને માટલું પણ જુદું છે, એમ જે કહેતા હો તો અમારી માટી અમને પાટી આપે અને તમારું માટલું લઇ જાય. આવી પરિ-રિચિત્રમાં આ બનેતો સંબંધ શું? આ કયો સંબંધ છે? તે અમે સમજી શકતા નથી’ એમ આપણે જે ગુજરાતીમાં બોલીએ તો અમરથું અત્તાન દેખાય, મારે સરકૂતમાં આ સંબંધને ‘અનિર્વચનીય સંબંધ’ એવું બોલ્ય, પ્રશ્નત અને સરકૂત નામ છે; પણ આ સંબંધમાં અનિર્વ-ચનીય હોય તોપણ એક પક્ષે જેમ વાચાનમર્જ વિકારો નામધેય શુલ્કિફોયલ સત્યમ્ એટલે માટી તાર્તિક અને માટલું અસલ, એમ જેમ નાનનમયક દેખી શકાય છે, તેમજ બીજે પક્ષે અંતરશિક્ષણ આવરણ અને બાલશિક્ષણ અભાવરણ કાર્ય છે, એમ કદા શકાય છે.

પણ આમ કલા પછી બીજે મુસોટપારી પ્રથ ઉપરિચિત થાય છે. આપણે શિક્ષણના જે ભાગ કહેલા છે. તેમાંના અંતરશિક્ષણ કે આદિમકર્ત્રિકાસ આવરણ હોય તોપણ તે દરેક વ્યક્તિ-

ની અંદર ને અંદર જ થયા કરે છે. તેને માટે આપણે કશું કરી શકતા નથી. તેનો કાંઈ અ-
વ્યાસક્રમ બનાવી શકાતો નથી અને જો બનાવીએ તોપણ તેનો અમલ કરવો શક્ય નથી;
અને બાલશિક્ષણ એ સામાન્યતઃ અને વ્યક્તિશિક્ષણ એ વિશેષતઃ અભાવરૂપ છે, એવું દરાવ્યું છે.
આવી સ્થિતિમાં ન હિ શશકચિપાણં કોઽપિ કર્મસૈ દદાતિ. એ ન્યાયે શિક્ષણવિષયક બધી
ચળવળો એ શું સૂચિતાતું પ્રદર્શન છે? આ આલેખપદ્ધતિએ જેવો નિરૂત્તર અને ધીનતોડ લાગે
છે, તેવો તે નથી એ કહેવું જરૂરી છે; કારણ કે આપણે જ્યારે બાલશિક્ષણ એ અભાવાત્મક
કાર્ય (નેગેટીવ ફન્ક્શન) છે એમ કહીએ છીએ, ત્યારે તે કાર્યજ નથી એમ નથી કહેતા. તે કાર્ય
છે, તે ઉપયુક્ત કાર્ય છે, પણ તે અભાવાત્મક કાર્ય છે એટલું જ કહેવાતું હોય છે. શિક્ષણથી
કાંઈ સ્વતંત્ર નવું તત્ત્વ ઉત્પન્ન કરવાતું નથી. સૂતેલું, છુપાયેલું તત્ત્વ જાગૃત કરવાતું હોય છે;
એટલે જો અર્થમાં કોઈક શિક્ષણનો ઉપયોગ સમજે છે, તે અર્થમાં તેનો ઉપયોગ નથી
એટલું જ કહેવાતું છે, પણ એટલાથી શિક્ષણ નિરુપયોગી છે એમ કહી શકાય નહિ.
જરૂર પદ્ધતિના સુધારકોના 'વિધવાવિવાહેત્તેજન'ને સમાજશિક્ષક કર્વેતું 'વિધવાવિવાહે-
પ્રતિબંધ-નિવારણ' જે નિરુપયોગી લાગે તોપણ તે નિરુપયોગી નથી. તેજ ખરી રીતે
ઉપયોગી છે, એવાત નાકબૂજ કરી શકાય તેવી નથી. મતલબ કે, શિક્ષણ એ ઉત્તેજક હવા
નથી, પણ પ્રતિબંધ-નિવારક ઉપાય છે. રસ્તોને શિલ્પકળાની વ્યાખ્યા પણ આવીજ
આપી છે. શિલ્પજ્ઞ માણસને માટીમાંથી કે પથ્થરમાંથી પૂતળું ઉત્પન્ન કરવાતું નથી; તે તો
તેમાં છેજ. ફક્ત તે છુપાયેલું છે. તેને પ્રગટ કરવાતું કામ શિક્ષણતું છે. આ ઉપરથી શિક્ષણ
અભાવાત્મક હોય તોપણ ઉપયુક્ત છે અને પ્રતિબંધ-નિવારણના જેટલાજ અર્થમાં પણ તેમાં
થોડી ભાવાત્મકતા છે એ દેખાઈ આવશે. આજ અર્થ ધ્યાનમાં રાખીને ઉપર તારતમ્યથી અભા-
વાત્મક એવી સાવધાન ભાષા વાપરી છે. શિક્ષણ આત્મવિકાસના પ્રમાણમાં અભાવાત્મક છે
એટલે કે તેનો 'ભાવ' બહુ ઓછો છે.

પણ આપણે શિક્ષણનો ભાવ પુષ્કળ વધારી દીધેલ હોવાથી આપણી અસારની શિક્ષણ-
પદ્ધતિ અત્યંત અસ્વાભાવિક, વિપરીત અને અટકાસ કરવા યોગ્ય બની છે. બાળકની સ્મરણ-
શક્તિ તીવ્ર છે એવું જણાતાંજ તેને કાંઈ પણ વસ્તુ કંઈક સ્થ રાખવાતું વધારે ઉત્તેજન આપવામાં
આવે છે. પિતાને એમ લાગે છે કે, બાળકના માથામાં કેટલું ભરું ને કેટલું ન ભરું! આજ
પરિસ્થિતિ પાઠશાળાની શિક્ષણપદ્ધતિમાં પણ સ્વીકારાયેલી છે. ઉલટું વિદ્યાર્થી મંદ હોય તો
તેની તરફ ખાસ દુર્લક્ષજ રાખવામાં આવે છે. 'હોશિયાર' તરીકે નામાંકિત થયેલ છોકરાઓ
કોલેજમાં પહેાંચતાંસુધી તો માંગમાંડ ટકી રહે છે, પણ પછી મોટેભાગે પાછળ પડી જાય
છે; અને જો કોલેજમાં પાછળ ન પડે તો આગળ વ્યવહારમાં તો નિઃસત્ત્વ દૂર છે. આતું કારણ
તેમની કુમળી સુદ્ધિ ઉપર વધારા પડતો પડેલો ઓળેજ છે. જો થોડો ચપળ હોય અને રીનસર
ચાલતો હોય તો તેને સતાવવો ન જોઈએ; પણ તેમ ન કરતાં થોડો ચપળ હોવાના કારણેજ
તેને ચામૂક મારવામાં આવે છે. આથી શું થાય? થોડો ભડકોને ખાડામાં પડવાનો અને ધણીને
પણ પાડવાનો. આ મૂર્ખાંધરેલો અને જંગલી પ્રકાર રાષ્ટ્રીય શાળામાં તો બંધ થયોજ નોંધ્યો.

વસ્તુતઃ પોતે શિક્ષણ લે છે, એવો વિદ્યાર્થીને ભાસ થાય કે શિક્ષણનું સ્વાસ્થ્ય ગયું એમજ
માનવું. નાનાં બાળકોને તો સ્મૃત એજ ઉત્તમ વ્યાયામ છે એમ કહેવામાં આવે છે, એમાં પણ
આજ સ્વસ્થ છે. સ્મૃતમાં વ્યાયામ તો થયાજ કરે છે; પરંતુ 'દુર્' વ્યાયામ કરે છું' એવી
જાણ તેને નથી હોતી. સ્મૃતી વખતે તો આસપાસનું જગત અસ્તિત્વમાં છે, એ દકીકન પણ ખૂબી
જવાય છે. બાળકો તદ્દપ બનીને અદૃતનો અનુભવ લેતાં હોય છે. નથી લાગતાં તેમને તરસ કે
ઠાઠ-નડો કે શક. સારોથ કે, સ્મૃત એ આનંદ હોય છે, તે વ્યાયામરૂપ કર્નવ્ય નથી હોતું.
આજ વાત દરેક શિક્ષણને પણ સાચુ પડવી જોઈએ. શિક્ષણ કર્નવ્ય છે એવી કૃત્રિમ ભાવના
કરતા શિક્ષણ આનંદ છે એવી નૈસર્ગિક અને જોમદાર ભાવના ઉત્પન્ન થવી જોઈએ; પણ
આપણું બાળકમાં આવી ભાવના ફાલ જાય. છે? શિક્ષણ એટલે આનંદ છે એવી ભાવના તો

નથી; પરંતુ શિષ્ય એક-વ્ય છે એવી ભાવના પણ કાંઈ બદલે તેવામાં નથી આવતી. જાણે તે વિવાદોમાં એક જ ગુણધર્મની ભાવના પ્રચલિત છે કે, શિષ્ય એટલે શિષ્યા. કાંઈકમાં જ્યાંકે જેટલી પણ સ્વતંત્રતાની ચમક નજરે પડે, તેનામાં જ્યાંકે જેટલું સ્વેચ્છા દેખાય તે તરતજ ધરતા માણમે તેનાથી ઘાટીને 'આને દરે નિરાશમાં મેળવે. નેહ' એવા ઉદ્ગારો કાઢવા લાગે છે. શાળા એટલે શું? પરી રાખવાની જગ્યા! અર્થાત્ જ્યાં પવિત્ર કાર્યને ઉપાસનારા શિષ્યો એટલે ઉપયુક્ત નેહ(શાળા)ના અધિકારીઓ!

પણ આમાં દોષ કોનો? આપણા શિષ્યની બાળનના મનો અને તદનુસાર આપણે જે પદનિર્મા-અથવા પદનિના અભાવનો-અવલોકન કરીએ છીએ તેનો આ દોષ છે. વિવાદોને અમર પણ ન પડે, એવી રીતે તેને શિષ્ય મળ્યું નેહ'એ. નાનપણમાં બાળક માનમાં જેટલી સ્વા-ભાવિક રીતે જાણી જાય છે, તેટલીજ સ્વાભાવિક રીતે તેને બધું શિષ્ય મળ્યું નેહ'એ. બાળક 'વ્યાકરણ' મે શું જાણ છે' એ નદિ જળનું' દોષ, તોપણ કહી 'મા આપો' એમ ખોડવાનું નથી; એટલે કે તેને વ્યાકરણ સમજાવજ મળ્યું છે. કહ્યું તેને 'વ્યાકરણ' જાણની અમર નદિ દોષ અથવા તો વ્યાકરણની પરિભાષા તે જળનું નદિ દોષ; પણ 'વ્યાકરણ' મુખ્ય કાર્ય તો થઈ જાયું છે. સાધ્ય-સાધનોની અભાવજોઈ નદિ થવી નેહ'એ. સાધ્યને માટે સાધનો દોષ છે, સાધનોમાટે સાધ્ય નથી હોતું. જાજ વસ્તુ તર્કમાં પણ લાગુ પડે છે. મૌનમાં ન્યાયમયો કે એરિસ્ટોટલનું તર્કશાસ્ત્ર શાખાએ વાંચ્યાં? સ્વરિચ્છિત વિચાર કરનાં આવડે, સાચાં અનુમાનો કરી શકાય એટલા ખાતર. રીતો જાંખો જાંખો થતો જાય તો 'પણ' કરીને તેમાં તેમ નદિ દોષ' એવું અનુમાન તો બાળક પણ કાઢી શકે છે. તેના બેભામાં પણ તર્ક તો દોષ છેજ. એટલું ખરું કે, તેને પંચાવયની વાક્ય કે સિદ્ધાંતજમ માડનાં નદિ આવડે, વિવાદોમાં તર્કશાસ્ત્ર પ્રથમ-જીજ દોષ છે. તેને વારંવાર ખોરાક મળ્યા કરે એવા પ્રસંગો ઉભા કરવાનું કામજ શિષ્યનું છે. સર્વ ક્ષણ, સર્વ સંસ્કૃત્ય બીજરૂપે મનુષ્યમાં સ્વયંબૂજ છે; આપણે તે બીજ નેહ' સકતા નથી, પણ એ દેખાતું નથી એટલા ખાતર એ નથીજ એમ સાચીજ ન થઈ શકે.

પણ આ મન રસોને પસંદ નથી, એમ કેટલીક વાર દેખાય છે. મનુષ્ય સ્વભાવના દુર્ગુણ અને અનીતિમાન છે, તેને શિષ્યથી બળવાન અને નીતિમાન બનાવવાનો છે મૂળથી તો તે પશુ છે, શિષ્યથી તેને માણસ બનાવવાનો છે. તેનું પૂર્વસ્વરૂપ પાષાંડહં પાપકર્માંડહં પાપા-ત્મા પાપર્સમ્ભવઃ । છે, તેનું ઉત્તરરૂપ શિષ્યથી ઉત્પન્ન થવાનું છે. આવી જનની ભાષા તે દોષકે કોઈક વાર વાપરે છે. આવી વિસ્ફુલ્લ વાક્યો પણ તેના પુસ્તકમાં દેખાય છે તો ખરાંજ અને તેથીજ તેનો મન અચુકજ પ્રકારનો છે, એમ કહેવું કઠણ છે; પરંતુ જો તેનો એવેજ મન દોષ તો તેમા તેનો બદલ દોષ નથી, પણ તે સમયની પરિસ્થિતિનોજ દોષ છે, એમ કહી શકાય એમ છે. સ્વતંત્ર શુદ્ધિવાળા લોકો પણ પરિસ્થિતિના ગુણામ ભલે ન હોય, તોપણ કેટલેક અંશે તે પરિસ્થિતિથીજ બનેલા દોષ છે. એમાં પણ રસોના મમયની કાસની રિયતિ કેટલી ભયંકર હતી! જાણે જેમ કારતવ્યમાં ૩૧ કરોડ જાંખોનો ભયંકર દેખાય નજરે પડે છે, તેમજ કાંસની પણ તેવીજ રિયતિ હતી. તેથી રસો જેવા જ્વાળામુખી અને જલ્દાસ મનુષ્યનું ભાવનામય વિકારી હૃદય મનુષ્યજાતિના નિરસ્કારથી ભરેલું હોય તો તે શમ્ય છે. ગુણામગીરી જોતાંજ તેને ઝીડ ચડતી, તેનું લોકો ઉછળતા માડનું, તેની જતિઓ અનાવર થતી. આવી પરિસ્થિતિ-માં મનુષ્યજાતિના નિરસ્કારને લીધે માણસ એ પશુ છે અને શિષ્યને લીધેજ કાંઈક માણસ-સાઈમાં આવી શકે છે, એવો તેનો મત થાય તો તે સમજ શકાય તેમ છે; પરંતુ રસોમાટે આપણને ગમે તેટલી સદાનુજ્જિત ઉત્પન્ન થાય, તોપણ જાણે મન ગમે તે માણસ ગમે તે પરિ-સ્થિતિમાં પ્રતિપાદન કરે તોયે તે અથોગ્ય છે, એમા તો શક નથી. મનુષ્ય સ્વભાવથીજ દુષ્ટ છે, એમ માનવામાં મનુષ્યજાતિનો ઉપમર્દ તો છેજ; પણ નિરાશવાદની પરાકાષ્ઠા છે. જો મનુષ્ય મળથીજ દુષ્ટ દોષ તોપણ શિષ્યને અપકારજ નથી. વસ્તુથી તેનો સ્વભાવ કાયમને માટે દૂર કરવો એ વર્તકલ્પિત અશક્ય છે. તેમ મનુષ્યસ્વભાવ મૂળથીજ દુષ્ટ હશે તો તેને સુધારવાના

અથા પ્રયત્નો નિષ્ફળ થઇને નિરાશાવાદનું અને તેની સાથેજ પશુચત્તિનું સામાન્ય શરૂ થવાનું-
 કારણ શિક્ષણની આશાનો નાશ થતાં શિક્ષાનું રાજ્ય સ્થાપિત થવાનુંજ. બ્રિટિશ સરકાર ઉપર-
 નો આપણો વિશ્વાસ સમૂળગો ઉડી ગયો છે, એવું ઘણા લોકો આવેશમાં ને આવેશમાં બોલે છે.
 સદ્ભાવે આ કથન આવેશનુંજ હોય છે, પણ જો તે ખરું હોત તો તો કોઇ પણ શાંતિમય ચળ-
 વળનો અર્થ ફક્ત નિરાશામય કમચોગ એટલેજ રહ્યો હોત. 'સરકાર ઉપર વિશ્વાસ રાખીને
 ચાલવાનું નથી' એમ કહેવું એ સ્વાવલંબનની દૃષ્ટિએ સાચું છે, પણ જો એનો અર્થ એમ હોય
 કે 'અમારી ખાતરી થઇ છે કે, અંગ્રેજોને હુકમ નથી, તેમનામાં કદી પણ સુધારો થવાનો નથી'
 તોપણ નિરાશા ચળવળ એટલે કેવળ નાઇલાળનો ધવાળ ગણાશે. 'દરેક મનુષ્યને આત્મા છે'
 એ મૂળભૂત કલ્પના ઉપરજ સત્યાગ્રહ કે શિક્ષણનો આધાર છે. જેમ શનુને આત્મા નથી, એમ
 દરે એટલે સત્યાગ્રહ બંધ પડે, તેમજ મનુષ્ય સ્વાભાવથીજ દુષ્ટ છે, એમ દરે એટલે શિક્ષણની લ-
 ગભગ બંધીજ આશાનો નાશજ સમજવો. પછી તો 'સોડી વાગે ચમચમ ને વિદ્યા આવે રમ-
 ઝમ' એ એકજ સૂત્ર શિક્ષણનું સાચું સૂત્ર હરવાનું. એટલામાટે. મનુષ્યમાં પૂર્ણતાનાં બધાં
 તરવો ખીજરૂપે સ્વતઃસિદ્ધ છે, એવો સિદ્ધાંત વિચારક તત્ત્વજ્ઞોએ અને શિક્ષણવેત્તાઓએ ફરાર્યો
 છે. આ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંત સ્વીકારીએ તો અભારની હાસ્યાસ્પદ શિક્ષણપદ્ધતિ જેમ બોલી દરે છે,
 તેમજ 'શિક્ષણનું કાર્ય નાગરિક બનાવવાનું છે' વગેરે આત્મસંભવિત તરવો પણ નિરાધાર દરે છે.
 આપણે શિક્ષણ આપીએ કંઈક, વિદ્યાર્થીના મન ઉપર પરિણામ થાય કશાકનું અને પછી તે
 પરિણામ અને આપણા શિક્ષણનું સમીકરણ બનાવીને 'અસ્માકમેવ અયં વિજયઃ । અસ્માકમેવ
 અયં મહિમા ।' વગેરે બોલોને રાચવા મંડી જઈએ છીએ ! આવો આ માનવી મૂર્ખતાનો
 મદિમા છે. ઉપર કહ્યું કે, વિદ્યાર્થીને 'હું' શિક્ષણ લઈ 'છું' એવો ભાસ પણ ન થાય એવી
 જાતની શિક્ષણની રચના હોવી જોઈએ. આમ થવા માટે તો 'હું' શિક્ષણ આપું છું-શીખવું છું'
 એવી ઝાંખી ઝાંખી ભાવના પણ શિક્ષકના મનમાં હોવી ન જોઈએ. ગુરુ જાતે અનન્ય અને સદગ-
 ચિદ્ધ ન હોય તો વિદ્યાર્થીને સદગ-શિક્ષણ મળવું અશક્ય છે. જ્યારે તમને એમ કહેવામાં
 આવે કે 'અમે ક્રૌંચિલની, પેરેડોલની કે મોન્ડીસોરીની પદ્ધતિ પ્રમાણે શીખવીએ છીએ, ત્યારે
 ખુશીથી એમજ સમજવું' કે, આ તો જીજ્ઞાસે તરફી આપવાની છે, આ શબ્દશિક્ષણ છે, આ
 કોઈ પણ એક પદ્ધતિની અર્થશૂન્ય નકલ છે. આ પ્રેત છે. એમાં જીવ નથી. શિક્ષણ
 એ કોઈ ખીજગણિતની ફેરિયુંલા નથી, કે તેનો ઉપયોગ કરતાંવેંતજ દાખલાનો જવાબ
 ગણા રહે ! જે આપવામાં આવે છે એ શિક્ષણ નથી. શિક્ષણ આપવાની પદ્ધતિ એ પદ્ધતિ
 નથી. 'અંતરોએ ધાંવે રવમાવે વાહેરો' એ રીતે જે બહાર પડે તેજ શિક્ષણ. આ સદગ શિક્ષણ
 સદાય હોય તોપણ ચાલો શકશે, પણ વિશિષ્ટ પદ્ધતિના ગુણોમાં પાસેથી મળેલું અજ્ઞાન નથી
 જોઈતું; કારણ શાસ્ત્ર એટલે શું ? શાસ્ત્ર એટલે વ્યવસ્થિત અજ્ઞાન. આ સિવાય શાસ્ત્રનો
 ખીજો શું અર્થ છે ? શિક્ષણવેત્તા રોપેસર શિક્ષણશાસ્ત્રવિગે લખતાં કહે છે કે, શિક્ષણથી અ-
 લૌકિક વ્યક્તિઓ દૈયાન દત્તી નથી. આવાં શાસ્ત્રોની શાસ્ત્રદૃષ્ટિએ શું કિંમત આંકી શકાય ?
 'एतद् बुद्ध्या बुद्धिमान् स्यात् कृतकृत्यश्च भारत' એવી શાસ્ત્રની પ્રતિજ્ઞા હોવી જોઈએ.
 આવી પ્રતિજ્ઞા જે શાસ્ત્ર નથી કરી શકે એ શાસ્ત્ર એટલે લોકોની આંખોમાં ધૂળ નાખવાનો
 પદ્ધતિસરનો પ્રયત્નજ ગણાય. કેટલેપિયરે કયા નાટ્યશાસ્ત્રનું અધ્યયન કર્યું હતું ? અલંકારશાસ્ત્ર-
 ના નિયમો એખોને કેઈ પ્રતિભાવન કવિ કે કાવ્યરસિક પણ બન્યો છે ખરો ? 'શાસ્ત્ર' 'પદ્ધતિ'
 જે બંધી શબ્દદૃષ્ટિ છે, એ સિવાય એનો ખીજો કશો અર્થ નથી; એ ખાલી શ્રમ છે. 'वास्तव्यां
 स्वैक्यकारता एव भवन्ति शास्त्राणि' મહાન પુરુષોની સ્વરૂપકથા એજ શાસ્ત્રો છે, એવું
 ભનુદરિનું મોટું માર્મિક વચન છે, તેજ આ બાબતમાં સત્ય છે. કોઈ પણ જાનની પદ્ધતિવગર
 જે પદ્ધતિસરનું થાય છે. કોઈ પણ ગુરુ જે નથી આપી શકે તો છતાં જે આપાય છે, એવું
 શિક્ષણનું અનિર્વચનીય સ્વરૂપ છે; માટેજ શિક્ષણ કેમ આપવું એ અમે જાણતા નથી-ન વિજ્ઞાતામઃ
 એવા ઉદ્ગાર દિવદૃષ્ટિ મહાત્માએએ ઉચ્ચાર્યા છે. (જેન ઉપનિષદ.) શિક્ષણપદ્ધતિ, પાઠ્યક્રમ,
 સમયપત્રક વગેરે બધા અર્થશૂન્ય શબ્દો છે. એમાં આત્મવચનના સિવાય ખીજું કશું નથી. જીવન

ની દિવામાંજ સિદ્ધજી મળતું બેઠ્યો. શ્રવણની દિવાની જદારની એવી સિદ્ધજી નામની એક સ્વતંત્ર દિવા જ્યારે બને છે, ત્યારે વિભતીય દ્રવ્ય સરીરમાં જવાથી જે પશ્ચિમ થાય છે એવુંજ આ સિદ્ધજીનું મન ઉપર વિચારી અને રોગી પરિણામ થાય છે. કર્મની કસરત કર્યા વગર જ્ઞાનની બાજ સાગતી નથી અને આ સ્થિતિમાં જે જ્ઞાન વિભતીયરૂપે અંદર ધુસે છે, તે પચાવવા જેટલી પચનેદ્રિયેની તાકાત નથી હોતી. એકલાં પુરુષો મજબૂતમાં ધુસાડવાથી જે મનુષ્ય જ્ઞાની થઈ જતો હોત, તે તો લાચરેનીનાં કપાટોનું જાતી ગણાત ! અકરાનિયા થઈને બાધિત જ્ઞાનનું અપચન થઈને બૌદ્ધિક કાચસેન્ટ્રી સર થાય છે અને અતે મનુષ્યનું નૈતિક ધાતુ થાય છે. જે વાત વિવાર્ધાઓના સિદ્ધજીને લાગુ પડે છે, તેજ વાત લોકસિદ્ધજીને કે લોકસંપ્રદાને પણ લાગુ પડે છે. મદાપુરગોની દૃષ્ટિએ તો આખો સમાજ એ એક નાનું બાળક છે. બીખાચાર્ય જ્ઞામરજી અઢચારી રહ્યા અને 'પુત્રસિવાય સદ્ગતિ નથી' એવું શાસ્ત્રવચન છે, તોપણ બીખાચાર્યને સદ્ગતિ કેમ મળશે ? જ્યાંથી જ્યારે યંકા ઉત્પન્ન થઈ, ત્યારે બીખાચાર્ય આખા સમાજના પિતૃત્વ હોવાથી તમે-જમે બધા તેનાંજ બાળકો છોએ, એવું સમાધાન કરવામાં આવ્યું છે. જ્યારે લોકસંપ્રદાનો પ્રથમ એટલે મદાપુરગોની દૃષ્ટિએ નાનાં બાળકોને સિદ્ધજી આપવાનો પ્રથમ કદી શકાય; પરંતુ સિદ્ધજીના પ્રથમ પ્રમાણેજ લોકસંપ્રદાનો મોટા બાઉ કરીને જાતી પુરુષો ઉપર આ એક જવાબદારી છે, એમ કહેવાનો સંપ્રદાય ચલાવ્યો છે. કેમકે પણ વ્યક્તિ ઉપર લોક-સિદ્ધજી આધાર રાખતું નથી. મારા પત્ર ઉપરજ આવું આકાશ ટકી રહ્યું છે, એમ માનીને દિશી જેમ પત્ર ઉંચા કરીને ચૂલે છે, તેવીજ જાનની પ્રકાર 'મારા ઉપર લોકસંપ્રદાન અવલંબી રહેલ છે' એમ માનવામાં છે. 'કર્ત્તાડહમ્'-'ક' કરે 'હુ' એ અજ્ઞાનનું લગણું છે. જ્ઞાનનું નથી. 'કર્ત્તાડહમ્' એવી બાવના જ્યાં જમીન છે, ત્યાં ખડે કર્તવ્ય હોઈ સહેજ નહિ. સિદ્ધજીની માફકજ લોકસિદ્ધજી પણ જ્ઞાતવાત્મક અથવા પ્રતિજ્ઞા-નિવારણાત્મક કાર્ય છે. એટલેજ હોકરવ્ય જ્ઞાનમર્મશુદ્ધિ-નિવારણ હોકસંપ્રદાન : એવું લોકસંપ્રદાનું નિર્વાક સ્વરૂપ શ્રીમદ્ગંધાર્યાચાર્ય બનાવેલું છે. ખરે મિલક જેમ સિદ્ધજી આપનો નથી, તેની પાછેથી સિદ્ધજી મળે છે; તેજ પ્રમણે જ્ઞાની પુરૂષ પણ લોકસંપ્રદાન કરતો નથી, તેને કાંઈ લોકસંપ્રદાન થાય છે ત્યાં પ્રકાશ આપનો નથી. તેની પાછેથી રવાનાવિક રીતેજ પ્રકાશ મળી રહે છે. આ જ્ઞાતવાત્મક કર્મયાગનેજ ગીતામાં સદગુરુને કહ્યું છે. મનુષ્યજવાને આજ સદગુરુને 'નિત્ય કર્મ' એવી નુદર મંજા આપી છે. 'નિરત્તસિદ્ધજી' સંજ્ઞા પણ આજ ધોરણે બેમાડવામાં આવી છે. આવું નિરત્તસિદ્ધજી આપનારા આચાર્યો એજ મમાજના યુર છે, એજ સમાજના પિતા છે, બીજા બાકીની યુરઓએ યુર નથી અને કંઈ જન્મદેવ પિતા એ પિતા નથી. યુરના પત્ર પામે એમને જેમને સિદ્ધજી મળ્યું છે, તેજ 'માનુમાન, પિતૃમાન, આચાર્યવાન' વગેરે ધોરણે પાત્ર છે બીજા બધાં માનુષ્ય વગરનાં બાળકો છે, બધા અસિદ્ધિન છે. કેટલાના નથીજમા આવું ઉદાર સિદ્ધજી મેળવવાનું હોય છે ? ('દસિદ્ધાશ્રિ'ના પુસ્તક ૪, અંક ૩ માં લેખક—શ્રી વિનોદા બાવે)

૬૮-કન્યાવિકૃત્ય

વિવાહી દાનિ થાય એટલે કેટલાક કુદા તિલજ મનુષ્યને તરેજે પ્રવેશ કરે છે, એમાં કાઠ સરેલ રાખવાનું કારણ નથી. તેને જ્ઞાતવાત્મકતા નવાનન મનુષ્યનને તે અવગતિને જ્યારે મકનાર છે. આવા વિવાહ પિતાના આ જ્ઞાનને પ્રદાન કરવાવગવન થઈએ તો કાંઈ મોટું નહિ કહેવાય !

આ વિવાહથી કદી અડવી કદી દેવ એમ તો લાપ બુદ્ધિ મનુષ્ય નથી. વગર કન્યા-વિવાહી ઉપરજેમાં નાજારો કેલએ કાંઈ સારાઈ કહું દેવ. એવ. કાપડા થયું મોજુર નથી.

૭૦-આ સાઈ કે તે ?

આ સાઈ કે તે ? એ પ્રશ્ન દરેક વ્યક્તિમાત્રને તેના હમેશના વ્યવહારમાં જરૂર ઉદ્ભવતો હશે, હરેકાદને તેની છંદગીના અનેકાનેક કાર્યક્રમમાં ‘આ સાઈ કે તે ?’ એવા સંકલ્પ-વિકલ્પ ચારંવાર થાય છે.

મને પણ એક વખત તે પ્રશ્ન મારી મનોમય સૃષ્ટિના તરંગોમાં રમી રહ્યો હતો. હું મોહ-મયી મુમ્તાઝુરી(મુંબઈ)ના ગીરગામ એકરોડના રસ્તાપરથી તે વખતે પસાર થતો હતો. સમય રાત્રિના દસ વાગતાનો હતો. રસ્તાપર દિવસે દેખાતી ભું ભું કરતી મોટરગાડીઓ અને ટન ટન અવાજ મારતી ધોળગાડીઓ દષ્ટિગોચર થતી ન હતી. ઘૂરઘૂર કરતી ટ્રામ પણ બંધ થયેલી હતી; એટલે મારા વિચારોના તરંગોને અક્ષેપ થાય તેવું કંઈ રસ્તામાં નહોતું. વિચારની ધુનમાં હું રસ્તાપરથી પસાર થતો હતો, તેટલામાં એક ઘરમાંથી હૃદયદ્રાવક અવાજ મારા કર્ણપથપર પડતાં મારા વિચારોમાં અક્ષેપ પડી, હું ત્યાં ઉભો રહ્યો તો નીચે મુજબ ગજબ મારા સાંભળવામાં આવી:-

“કદાં તું જાય છે દોરી, દગાખાછ કરી કિસ્મત ?

ભરોસે તે લઈ જાને, આ હરરાછ કરી કિસ્મત ?

ચલાવી પુષ્પ માળાપર, નીચે સર્પોં લયોં કિસ્મત ?

ગાનારનું હૃદય ઘણું દ્રવતું હતું. ગાવાનો અવાજ બંધ થયો. મને ભાસ્યું કે, દુઃખી હૃદયને તેના ખૂંટાળના બનાવોનો આઘાત ઘણોજ થતો હશે. આવા વિચારથી મારા હૃદયમાં વધારે કુતુહલ ઉપજ્યું. ગાનાર કોણ હશે ? શું દુઃખ હશે ? કિસ્મતના ધા તેને શું લાગ્યા હશે ? વગેરે બાળવાની જિજ્ઞાસાનાં આદોલનો મારા મગજમાં આગતાં હતાં, તેટલામાં તો ગાનારે આત્મગાન બોલતું શરૂ કર્યું, તેનો લાગ્યો-વટયો લાવાઈ મારા સાંભળવામાં આવ્યો:-“હું લક્ષ્મીદાસ એક વખતનો લખપતિ કે જેની જાહેરાતોનો સૂર્ય અસ્ત થતાં મારી ગિમાંરીના પ્રસંગે પણ માઈ કોઈ સચું કે મિત્ર નહિ ? વાહ કિસ્મત ! તારી પણ બહિસારી છે ! મારી જાહેરાતોના સમયમાં ‘છ દા’ કરી એકદા ચનાર મિત્રો અત્યારે જાણે મને ઝાળખતા પણ ન હોય ! અદાદા ! શું સમયનું પરિવર્તન ! ! ! ખરેખર ! ભાઈ લગવાનદાસ જેવો કોઈ લાગ્યશાળી નહિ. તે જો કે લખપતિ થયો નહિ, છતાં શું તેના માટે જનસમૂહનો ચાહ ! શું તેનો સેવાધર્મ જનવવાનો સ્વભાવ ! મારો બાળસખા હોવા છતાં તેના વિચારોથી હું કદી મળતો થતો નહોતો. આજે તે સમસ્ત મુંબઈપુરીનો માનીતો મિત્ર થઈ પડ્યો છે. ‘આ સાઈ કે તે ?’ એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ ખરેખર હવે હું કરી શક્યો છું.”

આટલું લક્ષ્મીદાસ બોલી બંધ થયા. મારા કર્ણપર અવાજ આવ્યો કે “આ સાઈ કે તે ?” એ પ્રશ્નનું નિરાકરણ ખરેખર હવે હું કરી શક્યો છું, જે સાંભળતાં મારી મનોમય સૃષ્ટિના તરંગમાં જે વિચાર રમી રહ્યો હતો, તેનું નિરાકરણ લક્ષ્મીદાસ કરી શક્યા તે સાંભળી તેની સુલાકાન દેવાની મને ઇચ્છા તો થઈ; આથી લખપતિ લક્ષ્મીદાસ શેઠને હું નામમાત્રથી તો જાણ્યો હતો; પરંતુ પરિચય ન હોવાથી મેં મારી ઇચ્છાને માન ન આપતાં આગળ ચાલવા માંડ્યું. આગળ આવતા સેન્ટ્રલર્ટ ડોરપર પહોંચ્યો તો વળી એક મકાનમાંથી શાંત-મધુર અવાજ મારા કાનપર પડ્યો. ગાયન એટલું તો આકર્ષક હતું કે રાત્રિ મોટું થતું હતું, તોપણ હું ત્યાં જ ઉભો રહ્યો ને નીચે મુજબ સાંભળ્યું.

“જગતના કામના યજ્ઞ ખરી વસ્તુ નહિ જામે, ન સારા કે નકારાની જરાએ સંભતે રહેજે;
રહેજે શાંતિ સતેષિ સદાએ નિર્મળે ચિત્તે, દિવે જે દુઃખ કે આનંદ કોઈને નહિ કહેજે.

x

x

x

મુણતું તેમ ક્યાં બેસી નથી કો કામ દેવાનું, ભયું છે એકદર દુનિયાવિષે જ્યાં ત્યાં વગોવાનું.”

x

x

x

રહિ તિનેં હો સોનિથી રહે એ મુન મોટું છે, જગતના છત્રનીનાં તું બધાં છત્રબદ્ધ જગ્યા દેજે.

વળી દે.ડી વાર પડી પાછો અવાજ સાંભળ્યો.

“ભુલે જ્ઞાની બધું મારું છેવે થોડી તજ મારું, મુલો જેવે બળ્યું મુલો દેખા થોડો મારું.”

જ્ઞાનારના વિચારોનો પ્રતિબિંબ સ્પષ્ટપણે સમજાવે છે. આજુ એટલું તો મધુર હતું કે, હું તો મુગધ થઈ ત્યાં ઉભોજ રહ્યો હતો. તેટલામાં જ્ઞાનારનું આત્મજન સંજ્ઞાપણ મારા સાંભળવામાં આવ્યું.

“દગ્ધરો દગ્ધર મુક છે તે પરમ માયાળુ પરમાત્માના કે તેમની માયાથી ભાઈ લક્ષ્મીદાસની સાથે હું નાનપણથી સોળનમાં હતો; છતાં મારા આત્મનિશ્ચયમાં અને મારા વિચારોમાંથી ડગે નથી. ભલે મને મીઝમણુગાની દોરની રવી-ભણે હું દરદીએનો સાથી રહ્યો. મને તે મેવામાં આરામ-વિરામ મળે છે. લક્ષ્મીદાસની મોટરના કરનાં તે ધણે દરજ્જે મને વધારે પ્રિય છે. જાણે મારી આર્થિક રિયલિટી સારી નથી તોપણ મારું દિલ નવજર છે, તેજ અને શાંતિ છે-તેજ મારી જોડન છે. હું મારા નિશ્ચયમાંથી ડગીશ નહિ. આ સારું કે તે ? એ પ્રશ્નો ભણે ભાઈ લક્ષ્મીદાસ ક્યાં કરે.

બોધવાનો અવાજ બધું થયો. અલ્પ સમય પહેલાંજ સાંભળેલી લખણને લક્ષ્મીદાસની વાન-પરના અનુસંધાનથી મને પ્રતીત થયું કે, ઉપરના ઉદગાર તેના મિત્ર ભગવાનદાસના હોવા જોઈએ.

આ બે મિત્રોના ઉદગાર સાંભળી એ વિષયપરતે વધારે જાણવાનું મને કુતુહલ થયું; પરંતુ રાત્રિનો સમય ધણેજ બનીતો થયેલો હોવાથી હું ધેર ગયો અને વિચારના વચનમાંજ અર્ધનિદ્રા નંદિન રિથિતમાં રાખી પસાર કરી.

વખનના વહેવાની સાથે ઉપરોક્ત રાત્રિની ઘટનાસંબંધી વિશેષ જાણવાનું મળ્યું.

લક્ષ્મીદાસ અને ભગવાનદાસ બે જાળમિત્રો નાનપણથીજ સદાખ્યાયી હતા. એ બન્નેનાં માળખોનાં ધર નજીક પટોસમાં હતાં. વળી તેઓ બન્ને ગીરગામ બેકરોડપરની ગુજરાતી-શાળામાં એકજ વર્ષમાં અભ્યાસ કરના હતા, એટલે બન્નેને મિત્ર થવાના માતૃકાળ સંયોગો હતા; પરંતુ બાળપણથી બન્નેના વિચારોમાં જમીન-આસમાન જેટલું જાતર રહેતું હતું.

લક્ષ્મીદાસના વિચારો મોટરમાટીમાં ફરવાના, મુંઝવણ શેરીફ, રાવજહાદુર અને જે. પી. દવાના અને કૌશલધિપતિ શ્રદ્ધામત્ર સારીરિક વૈજયો ભોગવવાના હતા; જ્યારે ભગવાનદાસના વિચારો તો “વસુધૈવ કુટુંબકમ્” એટલે સમગ્ર જગતને પોતાનું કુટુંબ માની-પોતાનાથી બનતી માનવજાતિની મેવા કરવી-મરીજ અને દરદીએના કુઃખમાં મદદ આપી પોતાને મળેલા માનવજીવનનું સાર્થક કરવું અને તે પ્રમાણે સેવા કર્યા બાદ-દેતની જગતને તોડી “નરવમસિ” ના પાંદને અમુકમાં મૂકી આત્માનું પણ ક્રેવ કરી આ જીવનમાં ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ, એ ચારે પુરુષાર્થને સિદ્ધ કરવાની અભિલાષા તેનામાં હતી.

‘જેવાં બીજાં તેવાં વૃક્ષ’ તે મુગળ ખરેખર આ બે મિત્રોમાં બન્યું. લક્ષ્મીદાસ તો બી. એ. પાસ થયા પછી વકીલાતને ધંધો સારો, માની મોકો પામેથી પૈસા પ્રાપ્ત કરવાનું ઉત્તમ સાધન માની એલ. એલ. બી. ના અજમાયશ કર્યો. બુદ્ધિમાર્ગીય ઉત્તમ હતું, એટલે તે પહેલે નંબરે પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયા. ધંધો ધીકતો ચાલવા માડ્યો. પૈસો પુષ્કળ એકઠો કર્યો. જે આવે તેને કહે મુક પૈસા, નહિ તો “તો દાખમ” વાત કરવાનો વખત નથી. આપી રીતે લક્ષ્મીદાસે લક્ષ્મીનો સારો સમુચ્ચય કર્યો. બીજા બાબુ લક્ષ્મીદાસભાઈનો ગ્વલાવ ‘જી. હા.’ કરવાનો ખુશા-મનીએ; એટલે સરકાર-દરબારમાં, શેરીવા-ઠાકુરમાં પણ ઘણું સાફ ફાવી ગયા. થોડા વખતમાં તેઓ “જે. પી.” અને “રાવ જહાદુર” ની ઉપાધિ મેળવી ચક્રા અને જં-કના ડાયરેક્ટર, મીવના પ્રાપ્તકર્તા, સિમિટી કંપનીના સંચાલક વગેરે વગેરે લક્ષ્મીદાસને તો પૂછાનો પાર રહ્યો નહિ. પરીપકાર, આત્મભોગ વગેરે જાહેર તેની નોખપોથીમા તો ન હતા.

પ્રિય પાંદ ! હવે આપણે ભગવાનદાસના જીવન તરફ નજર કરીએ ભગવાનદાસ તો પ્રીતીઅસ પરીક્ષા પાસ કરી, ટૅકટરી પરીક્ષા પસાર કરી, વચાસક્તિ માનવસંવા કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. તેઓ પણ બુદ્ધિમાર્ગમાં કુસળ હોઈ એલ. બી. બી. એલ. ના ટૅકટરી પરીક્ષામાં પાસ થયા. પછી-થી તેમ સરકારી નોકરી અને બીજા જાનગી નોકરીની સારી નાની જગ્યાની નિમણૂકના આન્સ મળતા હતા; છતાં તેમણે નોકરીનો સ્વીકાર કર્યો નહિ, પરંતુ નગીબતગીની સેવા કરવાના ઉદ્દેશથી “પરેલ” અને “બુદેશ્વર” દવાખાનાં ખોલ્યાં. પોતના ઉમદા નવારત્થા અને લક્ષ્મીની લાલચબીલક-સ નહિ હોવાથી લગજાનદાસ કુંક સમયમાં જનુજી સોકપ્રિય થઈ ગયા. પહેલાં શ્રીમત્જુરોમાં તો

ભગવાનદાસ જાણે ભગવાન ન હોય, તેટલી લોકપ્રિયતા તેણે મેળવી લીધી. પોતે તટસ્થ વિચારના હોઇને જાહેર જનસમાજના કામકાજમાં પણ મજ્જમ રહેતા અને સરકાર તથા પ્રજાપક્ષ બંનેને સીધે રસ્તે દોરતા. સરકાર-દરબારમાં “હ, હા” કરવાનો સ્વભાવ ન હોવાથી તેટલા આદરને પાત્ર ન હતા, તોપણ લોકોમાં તેનું માન ધણું હતું. દરેક જાહેરસમાજના મેળાવડામાં ભગવાનદાસને ખોલાવવાની ફરજ પડતી હતી. મીલમભુરો અને ગરીબ લોકોના “ભગવાન”ના અવાજે, જેમ શ્રી મુરલીધરની બંસીએ ગોપીઓને મુગ્ધ કરી મૂક્યા હતા, તેમ મોહમયી મુમ્તાઝુરીના મનુષ્યોને પણ મુગ્ધ કરી મૂક્યા હતા !!! પરંતુ જ્યારે એક બાલુ લક્ષ્મીદાસ લખપતિ થઈ ગયા હતા, મોટર અને બે ઘોડાની ગાડીઓમાં સહેલ કરતા હતા-ત્યારે બીજી બાલુ તેનો બાળરનેહી ભગવાનદાસ આર્થિક સ્થિતિમાં તદ્દન ગરીબ હતા અને મભુરોની ચાલીઓમાં-ગરીબોનાં ઝુંપડાંમાં રાત્રિદિવસ ફરતા હતા.

આજે મીલો બંધ હતી. મભુરો મીલપર કામ કરવા જવાને બદલે સેન્ડહર્સ્ટ રોડપર ભગવાનદાસના મકાનપર એકઠા થતા જતા હતા, મહેતા-મુત્સદ્દીઓ સૌ સૌની દુકાને જવાને બદલે સેન્ડહર્સ્ટ રોડપર એકઠા થતા હતા; શાક મારફટ બંધ, કાપડ મારફટ બંધ ! અરે ભાડુતી ગાડીવાળાઓ પણ બંધ ! લોકોનાં ટોળાં સેન્ડહર્સ્ટ રોડપર ઉભરાઇ નીકળ્યાં હતાં; ઝાંશીસો બંધ છે. દ્રામ ચલાવનારા માણસો પણ કહે છે કે, આજે અમે કામપર નહિ આવીએ. અમારા ભગવાનદાસના પંચભૂતના શરીરનો આજે વિલય થયો છે. મુંબઈના આબાળવૃદ્ધ સૌએ ભગવાનદાસે કરેલી સેવાના બદલામાં હાજર થઇ અશ્રુપૂર્ણ નયને સદગત આત્માને માન આપ્યું. એક લાખ માણસના સમુદાય વચ્ચે ‘ભગવાનદાસ’ નામધારી સ્મૃતશરીરને બહાર કાઢ્યું. પુષ્પોની વૃદ્ધિથી પૃથ્વીને દાંકી નાખી. સૌ કોઇ કહેવા લાગ્યા કે “ધન્ય છે ભગવાનદાસને ! તેનાં માતપિતાને ! દ્વૈતને છતી તેણે ખરેખર તેના આત્માનો ઉદ્ધાર કર્યો છે !”

ભગવાનદાસે પોતાને પ્રાપ્ત થયેલા સ્થૂલ પંચભૂતના પિંજરથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ ચારે પુરુષાર્થ સિદ્ધ કર્યા અને લવિષ્મ્યની પ્રજામાટે એક આદર્શ પુરુષતરીકે તેનું નામ ચિરસ્થાયી કરી આ દુનિયાનો ત્યાગ કર્યો. ”

લખપતિ લક્ષ્મીદાસ ક્ષણિક અજ્યુદયના ઉન્નત શિખરે પહોંચ્યા તો ખરા; પરંતુ કિસ્મતની કરામત ! ભાગ્યદેવીનો પ્રકાપ થતાં તેની જાહેજલાલીનો સૂર્ય અસ્ત થવા લાગ્યો. “છિદ્રેષુ અનથા ઘટુલી મવન્તિ” તે નિયમ મુજબ એક સાંધે ત્યાં તેર તૂટે તેમ થવા લાગ્યું. બેન્કે લાંગી-આખી છંદગીમાં સમુચ્ચય કરેલું દ્રવ્ય નાશ થયું. દ્રવ્ય જતાંની સાથે લક્ષ્મીનાં સાથી સગાં-સહોદર સૌ એક પછી એક ઓછાં થવા લાગ્યાં. શારીરિક વૈભવોનાં સાધનો ઓછાં થયાં. માનસિક શાંતિ તો જેને પહેલેથીજ હતી નહિ, બધું નાશવંત ભાસવા માંડ્યું ! તેના બાળસખા ભગવાનદાસ યાદ આવ્યા અને ધણી વખત ભગવાનદાસની સાથે “આ ઐહિક વૈભવો જે સેવાધર્મ કરતાં સારા છે” તે કરેલો વાદવિવાદ યાદ આવ્યો અને “ઐહિક વૈભવો નાશવંત છે, અને તે બ્રહ્મ અજર-અમર છે” તેનું તેને ભાન થયું.

હૃદય ખિન્ન હતું, કિસ્મતે દીધેલા દગા યાદ આવતા હતા અને ‘આ’ સાફ નથી; પરંતુ ‘તે’ ભગવાનદાસનું સાફ છે, તે યાદ આવતાં હું બહાર ફરવા નીકળ્યો હતો, તે વખતે લક્ષ્મીદાસને ગાતાં સાંભળ્યા હતા.

ભગવાનદાસના દેહનો વિલય થયો; પરંતુ તે તેના સિદ્ધાંત અમર કરી ગયા. દવે તો માત્ર લક્ષ્મીદાસને નહિ, પણ સૌ કોઇને મુંબઈ નગરીમાં ખજર પડી કે, લક્ષ્મીદાસના ‘આ’ ઐહિક વૈભવો સારા નથી, પરંતુ ‘તે’ ભગવાનદાસનો સેવાધર્મ સારો છે.

પ્રિય પાંદડ ! ‘આ’ સાફ કે ‘તે’ ? જ્યારે જ્યારે વિચાર કરવાનું ઉપસ્થિત થાય, ત્યારે ત્યારે લક્ષ્મીદાસ અને ભગવાનદાસની જીવનકથામાંથી નિર્ભય શોધી લેશે તો પ્રસ્તુત ઉલ્લેખનો શ્રમ સદૃશ થયો મણુવાનું લેખકે ભાગ્ય માનશે. ધનિ અલભ !

(‘નનુ’ મેનન’ ના ૧૯૮૪ની દિવાળીના અંકમાં લેખક-ગ્રાંટર પોપટલાલ અ. ભુપતકર એમ.બી.બી.એસ.)

૭૧-સોવીએટ રશીઆ

રશીઅન સાહિત્યમાં અદ્ભુત પ્રગતિ

બોલ્શેવિકોની નિંદા આખી દુનિયા કરે છે; પરંતુ બ્યારથી રશીઆપર સોવીએટનો અધિકાર થયો છે, ત્યારથી દેશમાં બારે પ્રગતિ થઈ ગઈ છે. યુરોપમાં રશીઆને સૌથી અસંખ્ય દેશ ગણવામાં આવેલો હતો. ત્યાં સાક્ષરોની સંખ્યા આપણાં દિંદ કરતાં પણ ઓછી હતી; પણ સોવીએટ રાજ્યે થોડાજ દિવસોમાં નિરક્ષરતાને મોટે લાગે ઓછી કરી દીધી છે.

આ જમાનામાં રશીઅન સાહિત્યે જે ઉન્નતિ કરી છે, તેની બરાબરી કોઈ મોટામાં મોટું રાજ્ય પણ કરી શકતું નથી. એકલા મોસ્કો શહેરમાં ૪૦૦ ઉપર પ્રકાશન કાર્યાલયો છે, લેનીન-ગ્રેડમાં ૬૦૦ ઉપર અને સમસ્ત રાજ્યમાં ૧૦૦૦ ઉપર. આમાંનાં કેટલાંક કાર્યાલયો એવાં છે, જે જે વસ્ત્રમાં હળવે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરે છે. ત્યાંની રેડ પબ્લિશીંગ કંપની (પુસ્તક પ્રકાશનની સરકારી કંપની) જમતમાં સૌથી મોટું કાર્યાલય છે. ૧૯૨૪માં એણે ૨ કરોડ ૧૭ લાખ પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કર્યાં હતાં. બે વર્ષમાં લેનીનના લેખસંગ્રહની ૬૦ લાખ નકલો વેચી. કાર્લ માર્ક્સના સિદ્ધાંતોના મથો ૧૯૨૪ માં દોઢ લાખ વેચ્યા. ૧૯૨૫ ના પૂર્વોદ્ધમાં ૧ લાખ ૬૦ હજાર પુસ્તકો લખાયાં. એ લેખકોનાં નામ ઉપર જનના ત્યાગ જન આપે છે. ૧૯૨૪માં સરળ સાર્વજનિક પુસ્તકલેખ સરેરાશ વેચાણ ૮૩૦૦ હતું. અર્થશાસ્ત્ર અને સમાજશાસ્ત્રનું વેચાણ સરેરાશ ૧૬ હજાર હતું. સોવીએટ રાજ્યના સિદ્ધાંતના ઉદ્દેશ કરનાર મથોનું ૨૧ હજાર નોટલું વેચાણ હતું. આ ઉપરથી ત્યાંની જનતાની અભિરુચિ જણાઈ આવે છે. આ ઉન્નતિ એવી દશમાં થઈ કે જ્યારે સેન્સરની આઠાસિવાય એક પણ ચોપાનિયનું છપાતું ન હતું ત્યારે. સાચી દેશબક્તિ ને સ્વરાજની આ ધન્ય છે. આપણે ૧૫૦ વર્ષમાં પણ નોટલું ન કરી શક્યા તે સોવીએટ રશીઆએ ૫-૬ વર્ષમાં કરી બતાવ્યું છે.

રશીઆમાં સંસ્કૃત

સંસ્કૃત અધ્યયનના ઓગણેસ ૧૮૮૦થી થયા પ્રા. જે ડીમોવિજે તથા એમનો સિધ્ધ મિત્ર સંસ્કૃતના ધુરધર વિદ્વાન હતા. એ પછી જર્મનીના વિદ્વાન પ્રા. એ. વોલ્ફિંગરે નંબર આવે છે. એમણે “લેટીટીઅર્મ્બર્ગ” નામનો કોષ સાત ભાગમાં ૧૮૫૫ માં રશિયાની વિદ્યાર્થિવદના અર્થથી છપાવ્યો. આ કોષ સંસ્કૃતના બીજા કોષોમાં નંદ છે. વળી પાશ્ચિમિની એ આશ્ચર્ય છપાવી; મૃત્તિકાતિક તથા કેટલાંક ઉપનિષદના અનુવાદ પણ કર્યા છે. રશિયાનો પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃત પ્રા. બી. વગીલીક દત્તો, જેણે બૌદ્ધમતનો એક દત્તિદામ લખ્યો છે અને ‘તારાનાથ’ નામના પુસ્તકનો અનુવાદ કર્યો છે. રશીઆમાં હાલમાં સૌથી પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃતના વિદ્વાન પ્રા. ધી રથેરનેટસી છે. એમણે દિંદમાં બે વર્ષ રહી અધ્યયન કર્યું છે અને કેટલાંક મથો છપાવ્યા છે. ૧૯૨૫ના સાંપ્રતમાં રશીઆની વૈજ્ઞાનિક વિદ્યાર્થિવદ પેનાની અર્થશાસ્ત્રી ઉજ્જવી હતી. રશીઆનો વિજ્ઞાનમાં સંસ્કૃતના અધ્યયનને પણ સામેલ કરે છે. રશીઆએ ત્રણ પુરસ્કારો નિમત્રણ કર્યું હતું:- પ્રા. સી. બી. રમન મુખ્યત્વે પ્રા. મોટી તથા પ્રેસીડેન્સી; લેજના પ્રા. એસ. એન. દાસગુપ્તા. રસ સરકાર એમનો જવાબઆવવાનો અર્થ આપવા તૈયાર હતી પ્રા. દાસગુપ્તા જાન્યુઆરી ૧૯૨૫ ના રોજ; પરંતુ ત્યાંની વૈજ્ઞાનિક પરિષદે સંસ્કૃત શાસ્ત્રનું સન્માન કરી એમને “પ્રેસીડેન્સ-સંસ્કૃત-જર્મન કોષ” પારિતોષિક રૂપમાં પ્રદાન કર્યો. આ પુસ્તક દમણા છપાતું નથી. આમ છેલ્લા નવ વર્ષમાં રશીઆએ અદ્ભુત પ્રગતિ કરી અને જમતનું જ્ઞાન બેઝુ છે

(‘દિંદુસ્તાન’ના દોષાત્તરથી અઠવા. લેખક-કલ્પનક મહિમાઈ દેસાઈ)

૭૨-શહેરી જીવનની બ્રહ્મતા અને ગ્રામ્યજીવનની શ્રેષ્ઠતા

(ગામડાનું જીવન કેટલું નિર્દોષ અને શહેરનું જીવન કેટલું ભ્રષ્ટ છે, તે દર્શાવનારું ભાવસૂચક એક કાવ્ય નજરે ચઢતાં તે અત્રે આપવામાં આવે છે.)

શ્વેરમાં^૧ એલા જાલ માં^૨ માંડણ, શ્વેરમાં એલા જાલ માં;
 શ્વેરમાં જ તો ઝાઝું રેકાલ માં^૩ રે.....માંડણીયા !
 શ્વેરની હાંકડી^૪ શેરીયું માંડણ, શ્વેરની હાંકડી શેરીયું;
 ઘોણકાં જેવાં ધર ન્યાં ખોટી થાલ માં રે.....માંડણીયા !
 ખઝારે ભૂંકણુગાડીયું^૫ ઘોડે, ખઝારે ભૂંકણુગાડીયું;
 જેતો જેતો હાલજે તું ફકસરાલ માં રે.....માંડણીયા !
 કંગલાં^૬ જેવાં માંનવી એનાં, કંગલાં જેવાં માંનવી;
 હશે હડીયું^૭ કાઢતાં ઇ ભટકાલ માં^૮ રે.....માંડણીયા !
 'સા'નાં^{૧૦} રંગેડાં^{૧૧} ઉકળે ભૂંડાં, 'સા'નાં રંગેડાં ઉકળે;
 આખા મલકનાં એકાં ઇ પીવા જાલ માં રે.....માંડણીયા !
 રાંધ્યાં ધાન વેસાય^{૧૨} સે ન્યાં તો, રાંધ્યાં ધાન વેસાયસે;
 કાસાં કારાં^{૧૩} ખાધ અનરવો^{૧૪} થાલ માં રે.....માંડણીયા !
 પાણીના શીંહા^{૧૫} વેસાય સે લાગડ^{૧૬} પાણીના શીંહા વેસાય સે,
 ઇ રંગેલ લાંબળાં^{૧૭} પાણી મોંને પાલ માં રે.....માંડણીયા !
 શ્વેરનાં માંણહ પાંદડાં^{૧૮} સાવે, શ્વેરનાં માંણહ પાંદડાં;
 તું ભુખ્યો તરલો^{૧૯} એવા કુસા ખાલમારે.....માંડણીયા !
 ફેલ ફતુરનો રાકડો ફાટયો સે, ફેલફતુરનો રાકડો;
 ન્યાં નાગાં નાટક શેટક જેવા જાલ માં રે.....માંડણીયા !
 શ્વેડકદાં^{૨૦} ન્યાં દૂધ નથી લાઇ, શ્વેડકદાં ન્યાં દૂધડાં;
 નઇં^{૨૧} મોરનાં આંહુ^{૨૨} જેવી સાલ માં^{૨૩} રે.....માંડણીયા !
 પાણીયે આખાં^{૨૪} નો મળે મીઠાં, પાણીયે આખાં નો મળે;
 હંસેભાંગેલ^{૨૫} ભૂંગળે વે'તા^{૨૬} વાહમાં^{૨૭} રે.....માંડણીયા !
 હંસે^{૨૮} વાલ્યો સે ઝોટલો^{૨૯} દેહનો, હંસે વાલ્યો સે ઝોટલો;
 મોટા હંસા લાળીને ગાંડો થાલ માં રે.....માંડણીયા !
 ધનધૂતા નો પાર નથી ન્યાં, ધન ધૂતાનો પાર નઇં;
 મોટડે મીઠા ધૂતાથી^{૩૦} શેતરાલ માં^{૩૧} રે માંડણીયા !
 મેડીયું ઉપર મેડીયું લાળી, મેડીયું ઉપર મેડીયું;
 આનેહનાં^{૩૨} હિલોળાં^{૩૩} તું ભૂલી જાલ માં રે.....માંડણીયા !

(“સૌરાષ્ટ્ર” તા. ૮-૮-૨૫ ના અંકમાં લખનાર:-ત્રિભુવન ગૌરીશંકર વ્યાસ)

૧ શહેરમાં, ૨ જમણ માં, ૩ રોકાણ માં, ૪ સાંકડી, ૫ મોટરો, ૬ કચરાખશ માં; ૭ સત્ત-હીન, ૮ દોટો, ૯ ભટકાણ માં, ૧૦ ન્હાનાં, ૧૧ દેગડાં, ૧૨ વેસાય છે, ૧૩ કાચાં-કારાં, ૧૪ મદિ, ૧૫ સીસા, ૧૬ બધે કેકાણે, ૧૭ ખારાં-મોળાં, ૧૮ પાનપટ્ટી, ૧૯ તરસ્યો, ૨૦ ધારોખ્ય, ૨૧ હરીશ નહિ, ૨૨ આંહુ, ૨૩ છાશમાં, ૨૪ વગર વલોવાયાં-કુદરતી, ૨૫ સંચાથી વલોવી નાખેલ, ૨૬ નળમાં વહેતાં, ૨૭ રહેણાણમાં, ૨૮ સંચે-યત્રાએ, ૨૯ પાયમાલી, ૩૦ ધૂતારા, ૩૧ છેનરાણ માં, ૩૨ નેસના, ૩૩ આનંદ-મગ્ન.

૭૩-આજ અને કાલ

કર્મ અને પુનર્જન્મના સિદ્ધાંતના પાયા ઉપર રચાયેલા દિંદુ તરતજાતના અનુયાયીઓ-
માટે 'આજ'ના કરતાં 'આવની કાલ' વધારે મહત્વની દોષ એમાં નવરસ નથી. 'આજ' સાધન
કે, 'આવની કાલ' સિદ્ધિ છે. 'આજ' અસ્થિર, અનિશ્ચય છે; 'આવની કાલ' સનાતન, નિશ્ચય,
માઠઈ છે. દિંદુઓ 'આજ'ને માટે ન જીવે; 'આવની કાલ'ને માનર જીવે અને ૧૮૨૨ પછી
આવની કાલ'ને માટે મરે પણ મરા. 'આજ'ના નવામ મમપણા 'આવની કાલ'ની મદદ-
સેદિને અર્થે દોષ; 'આજ'ની બધી વિદ્યુતના 'આવની કાલ'ની પરમ શાંતિને અર્થે અનાંત આસનું
પોરે મુઠ 'આવની કાલ'ના મૌરવાન્વિત વિજયને અર્થે દોષ.

પ્રાચીન ભારતે 'આવની કાલ'ના આ પ્રભુપ્રકારને જદુજ સરસ રીતે ઉકેલી નાખ્યો હતો.
'આજ'ના જીવનને સંપૂર્ણ રીતે જીવો-જીવો, 'આજ'ની ધર્મસમર્થો નિશ્ચય કર્યો લેખા વાન-
પ્રસથ કષિષ્ઠિના મુંદર આશ્રમોમાં તેકાજે આપણી 'આવની કાલ'નું ચક્રવર્તન થતું હતું. 'આવની
કાલ'ના રૂપરૂપને સમજી તે પ્રમાણે તેને ઘડવાની તે કષિષ્ઠિઓ પામે સક્તિ હતી, પરંતુ દલી અને
સ્વતંત્રતા હતી. તેમની પાસે ફક્ત એક જ પેષ હતું. આવની કાલનું નિર્માણ તમા દૈનિક અને
દૈનિક વિદ્યુતનાઓવરના એ કષિષ્ઠિ એ નિર્માણકાર્મમાં બધી રીતે સ્વતંત્ર હતા. 'આવની
કાલ' 'આજ'ના કરતાં વધારે ઉજ્જવળ અને, મુંદર અને, નિર્માણ અને અને જીવ્ય અને એટલીજ
તેમની અભિલાષા હતી. અને એ અભિલાષામાંથી અષ્ટ, ઘુન થતું પડે એનું કોઈ જાતનું દબાવું
તેમના ઉપર ન હતું. કોઈ સરકાર-દરબારને રીઝવવા માટે એ અભિલાષા ઉપર સીધી કે આડ-
કાળી રીતે અંકુશ મૂકવાની તેમને જરૂર નહોતી. તેમના જીવનનિર્વાહનો આધાર કોઈ સરકાર-
દરબારની મીઠી નજર ઉપર નહોતો. તેઓ સમાજમાન્ય હતા; સમાજ તેમને અનિવાર્ય મણ્યો;
સમાજને મન તેઓ બૂતકાળની જીવંત જ્યોતિર્મય હતા; સમાજ તેમને પિતૃધાને મણ્યો 'પિતૃ-
કેવો ભવ' એ સૂત્રમાં અદારાખી તેમને નિભાવતો; એટલુંજ નહિ પરંતુ સન્માનનો અને પૂજનોયો
પરિ. અને તેઓ પણ 'સમાજકલ્યાણ' એ એક જ સૂત્રને લક્ષ્યમાં રાખી, જૂતકાળના પાપા
ઉપર વર્તમાનના સંધેશોને અનુસરી 'આવની કાલ'નું ચક્રવર્તન કર્યું જતા.

પરંતુ આજના વ્યવહાર બધી વળાંકે તો આથી કાલ ઉત્તરીજ વાન નજરે પડે છે. 'આ-
વની કાલ'ના નિર્માણને માટે આજે આપણે કેટલી કાળજી રાખીએ છીએ? કેવળ સંતાનોત્પત્તિ
ઉપરાંત બીજું આપણે શું કરીએ છીએ? 'આવની કાલ'ના વિધાયક એ સંતાનોને આપણા
આદર્શો પ્રમાણે ઉછેરવા અને કેળવવામાટે આપણે દિવસનો કેટલાકો ભાગ તિપત રાખીએ છીએ?

આપણે દલીલ કરીશું કે, આધુનિક યુગ અભિભાવનો યુગ છે; આધુનિક પ્રગતિની ગતમ-
લસમાં એક ને એક માણસ અનેક ઉકાળે પોતાની સક્તિઓને રાકી ચક્રવર્તી નથી. 'અવિધ્યની
પ્રગત' ઉત્પન્ન કરવી અને એ ઉત્પન્ન થવા પછી સાળાઓમાં જીવને પોષક થાય ત્યાંપણી એમને
જેમ તેમ જીવવી ગમતી, એટલુંજ કાર્ય અત્યારે માળાપાંચી કરવાનું છે; તે પછીનું બધું સાળાઓ-
ની અંદર શિક્ષકો કરી લેશે. 'આવની કાલ'ના નિર્માણનું બધું કાર્ય સાળાઓ અને કોલેજોનો-
જ સોંપવામાં આવ્યું છે' ઇલાહિ. અને આ દલીલ પોષણ છે, એ વાતની સાચ તો આપણી
સાળા-કોલેજોમાંથી દર વર્ગે જવાર પડતો નવો-નવો કાલ સંચોટરીતે પૂરે છે. આ નવી સદિ
જૂનીના કરતા વધારે મૂકીલાઈ, વધારે મક્કિસ પન્ન, વધારે આચારવ તો નથીજ.

આજના આ વચસુચમાં બીજી બધી જાળનોની પેડે આ સિલસુમાંયે વ નથી કામ લેવાનું સાર
ચક્ર મળ્યું છે; અને અનેક ભિન્ન ભિન્ન અનોર્મવાળામિત્ર ભિન્ન સંયોગોમાં ઉછરતા આજોમાટે એક જ
પ્રકારની કેળવણી કાવદાઈથી સચામાંથી નવાર થકને નીકળે છે 'આવની કાલ'ના પરા શિક્ષકો-તો
આજે સર્જકો મરી, તે કેળવણીથી મચાનાના 'જન્મ નન્ન નન્ન' નવારાસરણ મચ્છોરે દેવા બની
મયા છે. પોતાના આદર્શોમાટે સર્જન કરતી તમને જન્મ નન્ન, માતા ભાવમાં તો સક્તિએ
નથી, કદાચ આદર્શો જન્મને કમ્પ નથી. સિદ્ધકર્મન નવાર દિવાલે છે-પોતાની કુરુઓ નહિ

પરંતુ આરકટરી રીતે-સન્માનનો તો નથીજ. આવા મજૂર-શિક્ષકોના હાથ નીચે કેળવણીના સંચા-
માંથી નીકળના આપણા નવલુવાનોને-એમને નવલુવાનોએ શામાટે કહીએ ? એમનામાં નવીનતાયે
નથી અને લુવાનીયે નથી ! એમનામાં વિવિધતાયે નથી, સ્વયં પ્રેરણાયે નથી. મજૂર-શિક્ષકો
પામેથી એકજ વ્યવસ્થા ભાવના મળેલી હોય છે, બીજને ગમે તે પ્રકારનો ભોગ આપીને બેટકું
ગતી રહે તેટલું સુખી જીવન ગાળવાની. એમનામાં એકજ ગતતી આવડત છે અને તે માથું અને
પેટ સલામત રાખવામાટે નાક જતું કરવાની !

આટલી સ્થિતિમાં કેાઈ પણ ચિંતનશીલ વ્યક્તિને 'આવતી કાલ'માટે નિરાશા અને અશ્રદ્ધા
ઉપજે તેમાં નવાઈ શી ?

* * * * *

('જ્ઞાનતેજ' તા. ૧૧-૧૨-૨૭ નો મુખ્ય લેખમાંથી)

૭૪-દેશને સાચો દોરવનાર-તારણુદાર કેવો હોય ?

સાહસિક દીર્ઘિ કે અધિકાર સાચા પ્રભુપ્રેમીને ખપે નહિ.

('હાલેરીના તારણુદાર' નું છેલ્લું પ્રકરણ-હાલેરીની પ્રજા વિજયોત્સવ ઉજવે છે.)

જુલુ દિવસ માંહે જુલુ રાત્રિમાંથી આ વિજયોત્સવ આજુ રહ્યો. તેજસ્વી દીપમાલાએ
રાત્રિદિવસ વચ્ચેનો એક જાણી નાખ્યો. પ્રાચીન નદીના કાશિયાળા કિનારાપર જનતાએ જુલુ-
ગીત ગાને જોરવના વિજય-કલોચ પાછરી ફાંપા; પરંતુ આ માંગસિક અવસરમાં, આ જસસા-
માં ને જુલુ નારણુદારમાં, આ જસસમાં કે અંદગીમાં એક-એકજ મોં ક્યાંયે દેખાતું નથી.
પ્રજાની સાચા સાચા અધીર જનીને શોધે છે, પણ એ નરકેસરીનું ગગન-રમતું મસ્તક, અગાર
કરતું આણ-રખાણ, પાસાં જતાં ને ઝીળી આંખો ક્યાંયે જડતાં નથી. નાનાં બાળકો પોતાની
શાતલોને પૂતે છે કે, અને જુલુ ઉપર બેસાડી પાતાંઓ કહેનાર ને મીઠાઈ આપનાર એ દોસ્ત
ક્યાં દરી ? જરીલા પેનાને દમોશાં એરિયત દેનાર હાથને શોધના શોધતા પૂછે છે કે, એ દયાળુ ક્યાં છે ?

રીક ક્યાં છે ? તારણુદાર ક્યાં છે ?

તારણુદાર નહોં આવ્યો. એ પેનાની નાનીશી જોરગીમાં ગતી જુઝાવીને ઘુંટળીએ પડી
પ્રજાની બહેરી મુઠ્ઠે છે. આવા કિસ્સેમાં જાગવાની એને આદન નથી. શોરણુદારમાં સામેલ થતું
એને અમતું નથી. જપ્તકરને વશ થાય તેવી કુદ મનોરજીત એ તારણુદારની ન હોય. એ તો
અધિકારમાં બેસી જઈથી કરી રહ્યો છે કે "આ પ્રભુ ! મારા વીર મગિયરોનો આ વિજયોત્સવ
કલ્પવૃક્ષ બનાવજો ! આજેને પછેા લઈ ન લેતો ! મૂરી ગદાદાર ગાનને વિજાસમા ન હોવા
ફોરો ત્યાર અને સંકષ્પ મીઠવજો !"

તારણુદાર મેંકો પ્રેરેલા કરતો હતો. પ્રજાનાં એકેએક પક્ષે આવીને તારણુદારને આજીજી
કરી "એક રોકાં કરવુંમને અને તને 'રોકાં' પડે ચૂકી. કારણ છે; મારે તુજ મદારાગને જુલુ
પહેરવું."

જુલુ એ ન મળ્યો. "એ મળવાને તું અધિકારીજ નથી. મને કહે. તું આવ્યો. મને મારો
અને મારો જુલુ. એકો રોકાં છે, આ દીર્ઘિનો તાર મરણી નથી મળવાનો."

ઉલ્લેખ નો ઉલ્લેખ. હાલેરી પ્રભુપ્રેમને પોતે પેનાને. સાચીએ સાચર છે જાનકીવન
જાગર ક્યાં એ મોઢું મેલો. એ તુ હોઈને પેનાને. એક પક્ષે "અમર છે. મને વિદેશી" ની
જુલુ હાલેરી. જાગર મેલો આ જુલુ વન કને નહોતો. ક્યાં અંતરેથી પારજા બની જતો "મારી
જાતલોનો" "મારી દેવતા આ એકો જ જાતલો જીવતા એને પેનાગને. નિરુદ્ધા નાં. સાદુવન. જીવતા
જુલુવનને. એક ક્યાં જુલુવન એને તુ જાગરું ક્યાં-અને છુટકાં. જાગર જાગર કારણુદારનો
સાચો એકો જુલુ હોઈને પેનાને. એક પક્ષે "એક રોકાં કરવુંમને તારા મેલો આ મદારાગને તરે છે,
મારો જુલુ મેલો પેનાને. એક પક્ષે "એક રોકાં કરવુંમને તારા મેલો આ મદારાગને તરે છે,

એનું દિલ બગાડી આવે છે, તારણદાર એકંદરે બંદગી કરે છે.

રાજાજી માથે છે કે, મારો સાથીઓ મરુ થાય? જેના દાઢનો પરાન્વ પાખીને પણ દં આપે મરં મરં હું. એ સુગદને આજે મારી પામે તેડી સાથે. મારે એની સાથે આજે કદી નથી મિત્રા-યા તેરી રીતે દાય મિત્રાવવા-છે. કાંઈ દીકને તેડી સાથે!

દીક ન આવ્યો. એ બંદગી કરે છે.

રાજાજીનું હૃદય આજે રોઝાનું નથી, એ દીકની પાછળ દોડે છે. દીક ઉપર એનો પ્યાર ઉભરાય છે. પ્રધાનને પૂછે છે કે “આ આવ્યે-રશી! દીકને હું કયો રીતે વિશ્રાંત કરી શકું?”

પ્રધાને કહ્યું કે “મદારાજ! આપના દાઢમાં લટકી છે, પદ્મીઓ છે, દોડાઓ છે-બધું છે. બીજા સૌ કોણને આપ નવાજી શકોશ, પણ દીકને એ તમામ સમૃદ્ધિથી પણ નહિ નવાજી શકાય. હજેરીનો તારણદાર તો એ જ્યાં પ્રભાતનોધો પર આવેા મેા છે.”

“બીજું તો કાંઈ નહિ, ખેર; પરંતુ આ મારી ને રાણીજીની એક જગી લઈ જાઓ અને દીકને કહો કે, મારી આટલી બેટ રચીકરે.”

સ્તબ્ધિત ચોકામાં મરેલી એ રાજ-દુષ્ટીની જગી રાજકર્તાના સાચા દિલનું રનેદ-મિલન કહેવાય; પરંતુ દીકે તો એ પણ ન સ્વીકાર્યું.

દીક પ્રાર્થના કરે છે: જગત્પિતાની સન્મુખ ખડો છે. રાજ-બેટ એને નથી ખપતી.

રાજાજીએ દીન શબ્દોમાં બેટકુજ પૂછાવ્યું કે “આ દીક! તારા સરખા અગમ દુશ્મનપર -વોરપુત્રની અને અદેહાનમંદીની મારી જે દર્મિઓ ઉછળે છે, એને વ્યક્ત કરવાનો કામક રરતો તું બનાવ, મને નિરાશ ન કર ભાઈ!”

દીકે કહેવશબ્દું કે “મદારાજ! મારા મૃત્યુ પછી જસે આટલુંજ કહેવે કે “દીક પ્રમાણિક આવ્યો હતો. જસે, એથી વધુ મારે કાંઈ ન ખપે.”

ત્રમુજ દિવસમાં મુશ્કાલ પૂરાં કરીને આખી પ્રજા ઉઘમે ચડી ગઈ. રાજાજીનાં ચક્રી મેહવાવા લાગ્યાં, સર્વોત્તમની. મદદથી રાજાજી દીકને મુખ્ય સચિવના પદપર નિર્મળો; પરંતુ દીકે ના પાડી. પ્રધાનમંડળના સામાન્ય સચિવ બનવાની પણ એણે ના પાડી.

“આ દીક! તને આ શું થયું?”

“કાંઈ નહિ ભાઈ! હું તો કવે મારા વનન કેદીયા ગામમાં આવ્યો જઈશ. વાર્ષિક ત્રણસો પાઉંની મારી જે આવક છે, તે મારેમરે ધણી છે. હું બાકીનું આપુખ ગ્રામ્ય શાંતિમાં -મુજરીશ, બેઠો બેઠો જગત્પિતાની બંદગી કર્યાં કરીશ. અને જ્યાં દો,કવે મારે કામ ખતમ થયું છે.”

પણ પ્રજા આડી આવીને ઉભી રહી. દીકનો રરતો એણે રોજી લીધો. માતાના વિયોગે અવધા રતાં દોષ, તેવી વેદના પાખીને પ્રજા અશ્રુજીની આવે આજીજીની દષ્ટિ માકતી ઉભી રહી. જનેતાઓએ હસસરખાં નાનાં અવધાં લાવેને તારણદારના રરતા આડે મુવાડી દીધાં. લાકડીને રેકે કમમ્ર આલનાં ટોસા-ટોસીઓએ આવેને દપકાનાં વચનો ઉચ્ચાર્યાં કે “તારણદાર! શું આવેલો બધો નિર્દય થાય છે? ગામગામ જઈને શું જઈડી શાંતિ બોલવવા ખેરો જવું છે? પ્રજાને અંતરિયાળ રજગાવથી છે કે?”

નિઃશ્વાસ નાખીને દીક રોઝાયો. તે પાશ્વેન્દનો એક સાધારણ સગાસહ બનીતે રજો, નવ વર્ષકુધી એ નમ્ર રચાનપરજ બેઠો રજો; પરંતુ સમર્થમાં સમર્થ પ્રધાન કરનાયે એનો પ્રભાવ અધિક તાપે તપતો રજો. એનું-દંજેરીના એ તારણદારનું વચન કોણએ ઉચ્ચાર્યું નહિ એની નિખાલસ સગાદોને સદાય સોએ સિરપર ચલાવ્યા કરી. એના મતના વિરોધી પડેા પણ એની સન્માદને વંદન કરતા રજા. એ તો રેશ જધાનો આરાખ દેવતાજ દત્તો. મ્વેત વાળથી વિશ્રાંતિ એ સિત્તેર વર્ષનો પોલાટી દેદ પાશ્વેન્દનમાં અને સાંધે રેશમાં પોતાની પરિપક્વ વહાવરથાનો -ચીનળ પ્રભાવ પાયરતોજ રજો. એના વિશાળ અદેરાપરની કરચલીઓમાં પાંચીસ વર્ષના પ્રમકીય દત્તિદાસની બળે અકેક પકિત લખાઈ ગઈ દોષ તેમ માનીને લોકો એ રખાઓને ઉઠેલા, પ્રેરજા પીતા, નથી પડતા. એની જગજગા તજે તો પ્રજાએ આબાદીના પંથપર કે જે અસાધારણ કમમાં મારી દીધાં. મૂરેશીય પ્રજાઓની અવગણના, કાંસી તેમજ તિરસ્કારભરી

પરંતુ આડકતરી રીતે-સન્માનતો તો નથીજ. આવા મજૂર-શિક્ષકોના હાથ નીચે કેળવણીના સંચા-
માંથી નીકળતા આપણા નવજુવાનોને-એમને નવજુવાનોએ શામાટે કહીએ? એમનામાં નવીનતાયે
નથી અને જુવાનીયે નથી! એમનામાં વિવિધતાયે નથી, સ્વયં પ્રેરણાયે નથી. મજૂર-શિક્ષકો
પાસેથી એકજ જાતની ભાવના મળેલી હોય છે, બીજો ગમે તે પ્રકારનો ભોગ આપીને જેટલું
બની શકે તેટલું સુખી જીવન ગાળવાની. એમનામાં એકજ જાતની આવડત છે અને તે માયું અને
પેટ સલામત રાખવામાટે નાકે જતું કરવાની!

આટલી સ્થિતિમાં કેાઈ પણ ચિંતનશીલ વ્યક્તિને ‘આવતી કાલ’માટે નિરાશા અને અશ્રદ્ધા
ઉપજે તેમાં નવાઈ શી?

x

x

x

x

x

(‘ક્ષાત્તેજ’ તા. ૧૧-૧૨-૨૭ નો મુખ્ય લેખમાંથી)

૭૪-દેશનેા સાચો દોરવનાર-તારણહાર કેવો હોય ?

લૌકિક કીર્તિ કે અધિકાર સાચા પ્રભુપ્રેમીને ખપે નહિ.

(‘હંગેરીનો તારણહાર’* તું છેલ્લું પ્રકરણ-હંગેરીની પ્રજા વિજયોત્સવ ઉજવે છે.)

ત્રણ દિવસ અને ત્રણ રાત્રિઓસુધી આ વિજયોત્સવ ચાલુ રહ્યો. તેજસ્વી દીપમાલાએ
રાત્રિદિવસ વચ્ચેનો ભેદ ભાંગી નાખ્યો. ડાન્યૂષ નદીના હરિયાળા કિનારાપર જનતાએ તૃપ્ત-
ગીત અને ભોજનના વિજય-કલ્લોલ પાથરી દીધા; પરંતુ આ માંગલિક અવસરમાં, આ જલસા-
માં ને આ નાટારંગમાં, આ જમણમાં કે બંદગીમાં એક-એકજ મોં ક્યાંયે દેખાતું નથી.
પ્રજાની લાખો આંખો અધીરી બનીને શોધે છે, પણ એ તરકસરીતું ગગન-રમતું મસ્તક, અગારા-
કરતું આલ-કપાળ, ઘાટાં ભવાં ને ઝીણી આંખો ક્યાંયે જડતાં નથી. નાનાં બાળકો પોતાની
માતાઓને પૂછે છે કે, અમને પૂલ ઉપર ખેસાડી વાર્તાઓ કહેનાર ને મીઠાઈ આપનાર એ દોરત
ક્યાં દશે ? ગરીબો પોતાને હમેશાં ખેરિયત દેનાર હાથને શોધતા શોધતા પૂછે છે કે, એ દયાળુ ક્યાં છે ?

ડીક ક્યાં છે ? તારણહાર ક્યાં છે ?

તારણહાર નથી આવ્યો. એ પોતાની નાનીશી ઓરડીમાં બત્તી જુઓવીને ધુંટણીએ પડી
પ્રભુની બંદગી શુભરે છે. આવા ઉત્સવોમાં લગવાની એને આદત નથી. શોરણકારમાં સામેલ થયું
એને ગમતું નથી. હર્ષવેશને વશ થાય તેવી ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિ એ તારણહારની ન હોય. એ તો
અધિકારમાં ખેસી બંદગી કરી રહ્યો છે કે “ઓ પ્રભુ ! મારા વીર મગિયરોનો આ વિજયોત્સવ
શાશ્વત બનાવજે ! આપીને પાછો લઇ ન લેતો ! મારી બહાદૂર જાતિને વિલાસમાં ન દૂબવા
દેજે ! ત્યાગ અને સંયમ શીખવજે !”

તારણહાર એવી પ્રાર્થના કરતો હતો. પ્રજાના એકેએક પક્ષે આવીને તારણહારને આજીજી
કરી : “ઓ ડીક ! સર્વાનુભવે અમે તને ‘રક્ષક’ પદે ચૂંટી કાઢ્યો છે; માટે તુંજ મહારાજાને મુગટ
પહેરાવ !”

પણ એ ન માન્યો. “એ મહત્તાનો હું અધિકારીજ નથી. મને ફલો ન ચઢાવો. મને મારા
અધારા ખૂણામાં પડ્યો રહેવા દો, આ કીર્તિનો તાપ મારાથી નથી સહેવાતો.”

ડીકને તો ૧૮૪૮ના યુદ્ધમાં રણક્ષેત્રપર પોદેલા પોતાના સાથીઓ સાંભરે છે. આરટ્ટીવન
જલ્લાદની ગોળીવડે વિંધાઇ પ્રાણ છોડતી વેળાની છેલ્લી પલકે “અમર હો મારો પિતૃદેશ !” ની
દુવા પુકારતો બાંધવ બેઘેની-આરટ્ટીવન કારાગૃહોના કાળા સીતઓથી પાગલ બની જઈને “મારી
માતૃભાષા !” “મારી દેશભાષા !” એવી ઝંખના ઝંખતા અને વેધજાના તોરમાં મીડી માતૃ-વાણીનાં
વ્યાખ્યાનો રેલાવતા જુવાન એકેનીતું કરુણાર્દ્ર દશ્ય-અને છૂટકારો મળ્યા છતાં દગલબાજીનક
સંદેહથી યુદ્ધમાં દેશવટે રઝળનારા નિરાધાર વીર કાર્યૂથ-એ બધા એની આંખોસન્નુપ તરે છે.

* એ નામનું પુસ્તક “સ્ટ્રોપ્પટ” કાર્યાલય, રાણપુર (કાઠિયાવાડ) તરફથી બહારપડી ચૂક્યું છે. મૂલ્ય ૧૦ છે.

એનું દિલ ભરાઈ આવે છે, તારખવાર એકતિ જાહેરી કરે છે.

રામજી શોધે છે કે, મારો લાડીલો રતુ ક્યાં? જેના હાથનો પરાજય પામીને પણ હું આજે મરું મરું છું. એ સુખદને આજે મારી પાસે તેડી લાવો. મારે એની સાથે આજે કંઈ નથી મિલા-યા તેવી રીતે હાથ મિલાવવાનું છે. કાઠ લીકને તેડી લાવો!

લીક ન આવ્યો. એ જાહેરી કરે છે.

રામજીનું હૃદય આજે રોકાયું નથી, એ લીકની પાછળ દોડે છે. લીક ઉપર એના પ્યાર ઉભરાય છે. પ્રધાનને પૂછે છે કે "ઓ આ-કેસી! લીકને હું કયી રીતે વિશ્વસિત કરી શકું?" પ્રધાને કહ્યું કે "મદારાજ! આપના હાથમાં લકમી છે, પદનીઓ છે, હોડાઓ છે-બધું છે. બીજા સૌ કોઈને આપ નવાજી શકોશો, પણ લીકને એ તમામ સમૃદ્ધિથી પણ નહિ નવાજી શકાય. હવેરશો તારખવાર તો એ બધાં પ્રતોષનોથી પર આવ્યો ગયો છે."

"બીજું તો કાંઈ નહિ, ખેર; પરંતુ આ મારી ને રાણીજીની એક જીમી કાઠ જાઓ અને લીકને કહો કે, મારી આટલી બેટ સ્વીકારે."

રતનજીતે ચોકામાં મહેલો એ રાજ-દંપતીની જમી રાજકર્તાના સાચા દિલનું સ્નેહ-મિલન કહેવાય; પરંતુ લીકે તો એ પણ ન સ્વીકાર્યું.

લીક પ્રાર્થના કરે છે; જગત્પિતાની સન્મુખ ખરો છે. રાજ-બેટ એને નથી ખપતી.

રામજીએ ફાન સંપદોમાં એટલુંજ પૂછવું કે "ઓ લીક! તારા સરખા અડગ દુશ્મનપર વીરપૂર્વક અને અદેશનમંદીની મારી ને હિમ્મિઓ ઉછળે છે, એને વ્યક્ત કરવાનો કાલક રસ્તો તું જાણ, મને નિરાશ ન કર ભાઈ!"

લીકે હૃદયરાજ્ય કે "મદારાજ! મારા મૃત્યુ પછી જાંસે આટલુંજ કહેલે કે "લીક પ્રમાણિક આદમી હતો. ખસ, એથી વધુ મારે કાંઈ ન આવે."

પ્રજાજન દિવસમાં ગુસ્તાન પૂરાં કરીને આખી પ્રજા ઉભમે ચડી મઠ. રાજતંત્રના ચક્રો મેલવાવા લાગ્યાં. સંઘાનુમતીની મદદથી રાજ્યએ લીકને મુખ્ય સચિવના પદપર નિમંત્ર્યો; પરંતુ લીકે ના પાડી. પ્રધાનમંડળના સામાન્ય સચિવ બનવાની પણ એણે ના પાડી.

"ઓ લીક! તને આ શું થયું?"

"કાંઈજ નહિ ભાઈ! હું તો હવે મારા વતન કેહીશ માંમમા આવ્યો જાણ. વાર્ષિક વજ્રસો પાઉવની મારી ને આવક છે, તે મારેમારે પછી છે. હું બાકીનું આપુખ્ય માખ્ય સાંતિમાં ગુલરીશ, બેઠો બેઠો જગત્પિતાની જાહેરી કર્યાં કરીશ. મને જવા દો, હવે મારું કામ ખતમ થયું છે."

પણ પ્રજા આદી આવીને ઉભી રહી. લીકનો રસ્તો એણે રોકી લીધો. માતાના વિયોગે બન્ધાં રડનાં હોય, તેવી વેદના પામીને પ્રજા અશ્રુભીની આંખે આજીજીની દૃષ્ટિ માંડતી ઉભી રહી. જનેતાઓએ કૃષ્ણસરખાં નાના બન્ધાં લાવને તારખવારના રસ્તા આડે સુવાડી દીધાં. લાકડીને રોકે કમમય ચાલના ડેમા-ડેસીઓએ આવને કપડાના વચનો ઉચ્ચાર્યાં કે "તારખવાર! શું આટલો બધો નિર્દય થાય છે? માંમમા જાણને શું જાણી સાંતિ બોમવવા બેસી જવું છે? પ્રજાને અંતરિયાળ રજાવવી શું કે?"

નિઃશ્વાસ નાખીને લીક રોકાયો. તે પાસાંએ-તેનો એક સાધારણ મખાસદ બનીને રહ્યો, નવ વર્ષથી એ નમ રચાનપરજ બેઠો રહ્યો, પરંતુ સમયમાં સમય પ્રધાન કરતાવે એના પ્રજાવ અધિક નાપે તપનો રવ્યો એનું-દેસરીના એ તારખવારનું વચન કાઠએ ઉચ્ચાર્યું નહિ એની નિખાલસ સલાહોને સહાય સોંપે શિરપર ચડાવ્યા કરી. એના મનના વિરોધી પણ પજુ એની સમ્માધને વંદન કરના રહ્યા. એ તો દેસ જમાનો આરાખ્ય દેવનાજ હતો. એવે વાજથી વિશ્વસિત એ તિતેર વર્ષનો પોલાડી દેડ પાલોએ-દેડા અને સાદાં દેસમાં પોતાની પરિપક્વ વદાવચનો શીતળ પ્રભાવ પાદરેનાજ રવ્યો. એના વિશાળ અહેરાપરની કસચીઓમાં પાંચીસ વર્ષના પ્રભાવી નિર્દાસની બાંહે આકેષ પડ્યા લખાઈ મઠ હોય તેમ માનીને ભોંકે એ રેખાઓને ઢોંચના, મેરજા પીના, નમી પડના. એની હવચાપ તજે તો પ્રજાએ આખાદીના પંથપર કે જે અસપારજ કમમાં માંડી લીધાં. ચરોપીય પ્રજાઓની અવજનના, હાંથી તેમજ તિરકારમરી

ઠાકરનું પાત્ર મટીને હંગેરી જોતજોતામાં તો વિસ્મય, વાહવાહ અને અનુકરણનું અધિકારી બની ગયું. પ્રજા-શરીરનાં અંગેઅંગમાં નવું રુધિર ભરાયું અને પોતાનીજ આંખે પ્રજાનો આ વિસ્મય-કારી વિકાસ નિહાળીને એ વીરનર, રાજદારી સંગ્રામોની અંશુદીઠ યુદ્ધકલાનો એ શોધક, અવિદ્વાન અને ગામડીઓ છતાં ભોવિ તકદીરના તાત્રકોષ ઉઠેલનારો એ યુગાવતાર ઇ. સ. ૧૮૭૬માં તેતેર વર્ષનું તપસ્વી આયુષ્ય ખતમ કરી પ્રભુજના દરબારમાં શાંતિ પામવા સીધાવી ગયો.

એ દિવસે હંગેરીની દશે દિશાઓ પડી ગઈ હતી. અજ્ઞ કદીયે નહોતી રડી તેટલી તે દિવસે રડી-છાતીફાટ રડી. યશ્વ્યાંઓ ને માતાઓ, તમામ રડી પડ્યાં. એટલાં બધાં આંસુ અંધાં, કેમકે લાગ્યો આંખોનો એ તારો હતો. લોકો એને સંધેસીધાં ઓળખતાં હતાં. હંગેરી માતા વિલાપ કરતી જાણે પોતાના પ્યારા બેટાના મૃતદેહ ઉપર ઝુકતી હતી.

એની પાયદસ્ત પાટનગરના માર્ગોપરથી નીકળી, હારે પગથી ઉપર પ્રજાનો ધુટણીયે પડતાં હતાં અને હૃદયને બહુ બહુ રોકવા છતાં પણ ચોધાર રડી પડતાં હતાં. એના ક્રોશીન ઉપર મહારાણીજનાં નેત્રાંએ પણ સાચાં મોતી જેવાં આંસુ સાચાં અને એનો જીવનભરનો કટર રિપુ રાજા જોસેફ પણ અક્ષોસ કરીને ઉચ્ચારી ઉઠ્યો કે “આજે આપણો ઉમદામાં ઉમદા ને મહત્તમ માનવી ખોવાયો છે !”

તારણહાર કહી ગયો હતો કે “મારી આરામગાહ સાદામાં સાદી કરજો. હું જીંદગીભર જનતાના જેવીજ દળજળથી રહ્યો છું, તો મને મૃત્યુ પછી મારા ગરીબ ભાંડુઓથી જૂદા ન પાડતા.”

એ આખરી માર્ગણીને માન આપી પ્રજાએ સાદી કબરમાંજ એના શયને સુવાડી દીધું.

(૧૯-૧૧-૨૭ ના ‘સૌરાષ્ટ્ર’માંથી)

૭૫-કેટલાક ભેખધારીઓમાં ચાલતો પિશાચોનો પંથ.

(ધર્મને નામે કેટકેટલા પ્રકારના દંભો અને અનાચારો ચાલે છે ? ધર્મનું લાંબું તિલક તાણનારા ‘સાધુ-રાજા’ ગાદિલ દુનિયાને કેવી કેવી રીતે પોતાની પાપમળમાં ખેંચે છે ? આજના શિક્ષિત, સુધારક, નીતિ-શીલ જનસમૂહમાંથી કેટલાક આ પ્રજાના ઉત્તર આપી શકે તેમ છે ? ગામના મધ્યચોકની વચ્ચે પ્રવર્તતા ધાર્મિક અનાચારોપરતે કેટલાક શિક્ષિત સજ્જનો સાચી માહિતી ધરાવે છે ? આપણે ગામડે ગામડે જઈ મૂળ નાખીને જાણીએ માર્ગપંથ એ આજે પ્રવર્તમાન એવા અનેક ધાર્મિક સંસ્થાઓમાંનો એક જોશી વિશેષ વ્યાપક સંસ્થા છે, એની આપણા શિક્ષિત જનોને થોડી જાણ કરવા આજનો આ લેખ છે. x x વાચક એ વાંચે, વિચારે અને આપણા અધઃપતિત સમાજ ઉપર લાલ આંખ કરી, એ અધઃપાતનાં કારણોને નાબુદ કરવા દૃઢ નિશ્ચય કરે.)

(તંત્રી ‘સૌરાષ્ટ્ર’)

ભારતવર્ષનું સત્યાનાશ વાળવાનું માન આપણા ધર્મધુરંધરો-વિવિધ પંથની ધીકતી દુકાન ચલાવનારાઓ-ને જાય છે; અને તેમાંય રામનામને અપવિત્ર બનાવતા, ભગવાં ને સફેદ વસ્ત્રો નીચે કાળાં કૃત્યો છુપાવતા, સેવા અને સત્કારનાં હીમ્મટીમ્મ જળવતા, પેલા માર્ગપંથ-મોટા પંથે તો હિંદુસમાજનો ઘેર દાટ વાળ્યો છે. એણે ધર્મને નામે અનેક ભોળી ભગિનીઓને ભ્રષ્ટાચારને માર્ગે વાળી સમાજનો ભયંકર દ્રોહ કર્યો છે. એ પિશાચી માર્ગપંથમાં ધર્મના નામે કેવાં કેવાં કાળાં કૃત્યો થાય છે-ચર્ચ રલાં છે, એ સમાજ જાણે ને આંખ ઉઘાડે. એ સેતાનોને ઓળખી એ કહેવાના ધર્મને દફનાવે, એ કહેવાતા ધર્મના જુરખા નીચે સમાજના અંધને જલાવી દેનારા રાક્ષસોને-કહેવાતા સાધુઓને ઓળખી તેનાં પગલાં ટાળે, એ માર્ગપંથની ભયાનકતા તાદૃશ્ય બતાવતા એના ખાસ ઉત્સવોથી જનતા પરિચિત બને.

પાટપૂજા અને શંખાદાન

માર્ગસાધુઓના મોટાપંથ-વામમાર્ગમાં પાટપૂજા અને શંખાદાન, એ ઉત્સવો પ્રધાનપદ ભોગવે છે. એ મહોત્સવોમાં એવી અધમ વિધિઓ છે કે તે સાંભળી કંઠમાં કંઠાર હૃદય પણ કંપે.

એ કૃત્યો આ લખનારે, એક મિત્રની મદદથી નજરે નિહાળ્યાં છે.
આ 'પાટપૂજ'નો મટામ્બ ચક્રકુચે ન ફરતી શકે તેના ગ્રામ મધ્યમમાં કરવામાં આવે છે.
એક બાલોડ પગ ચોખાથી માથોગા પડે છે, તેની મધ્યમાં મળતી 'જ્યોત્-પિનગ્લા' પાતા
જેવા પાત્રમાં દિવેદ મળત્યાની-મુઠવામાં ભાવે છે અને તેની આજુબાજુ એ 'મેટાપંથ'માં
ભરેલાં અનુષાંગો-એ 'મત્' કહે છે તેઓ-એમે છે. એ બાલોડની નજીક 'પાટપૂજ'ની મારીતો
'આચાર્ય' કહેવાનો મધુ ભેરો છે. એ આચાર્યની આજ્ઞા પ્રમાણે એ આજુ ટોળું વર્તે છે.

એ 'પાટપૂજ'ની નજીક કપડાના પદ્મ બાંધી, નાનો ચોગો જનાવાય છે. તેને 'મેટામુદ' કહેવામાં આવે છે. ખરી રીતે તે એને વેળામુદ કે નકમુદજ કદી ચકાવ. એ વિધિની ચોખી કરવામારે ચાર ગુણધારીઓને-ચત્વરધારીઓને-ગણવામાં આવે છે અને તેને 'કેટલાગ' કહે છે. ચોતાના અનુષાધી મિત્રાચ અન્ય કોઇ આ ગ્રામ કાર્ષ જળી ન શકે તે મારે આટલી બામમયેની વાપરી 'મત્' પેટાની વિધિ આજળ મળાવે છે.

ઉપથી બધવરયા સ્થ રજા પછી 'દરનામ'ના પોઠાર થાય છે અને પછી બીજી કેટલીક વિધિઓ થવા પછી, 'આચાર્ય' કહેવાતો સાધુ દાઢમાં પાણીનો ફોરો લઈ, તેમાંથી પાણીનાં બાંટણું જનુકમે 'મત્'માં બોલોં અંતુરપોને ઘોરે છે. જે સ્ત્રી અને પુરુષપર એ ઊંટા પડે છે, તે પેલા 'મેટામુદ'માં જઈ.....પાછાં 'મત્'માં જારી ભેરો છે. એ રીતે 'મત્'નાં તમામ નર-નારીઓ પડદા પાછળ બધામાર સેવી આવ્યા પછી પેલા 'આચાર્ય'નો વારો આવે છે.

આ પાટપૂજનો કોઇ ચોક્કસ નિયમ નથી. જ્યારે જ્યારે પિઠાચરુતિઓ જામન થાય, ત્યારે ત્યારે એ વિધિ થાય; પણ દરેક આવાદ શુદ્ધ ર ને દિવસે, તમામ માર્ગ-સાધુઓએ આ 'ધર્મોત્સવ' કરવોજ જોઈએ એવી પ્રથા પડી ગઈ છે. આવોજ બીજે 'ધર્મોત્સવ' એ સોફા ઉજવે છે તે પણ જાણુવા જેવો છે.

એ 'ધર્મોત્સવ'ને કહે છે 'શંખાદાગ.' એ અરજ પાછળની ક્રિયા છે. એ પ્રસંગે પણ ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણેની 'પાટપૂજ' થાય છે. માર્ગપંથનો કોઇ સાધુ કે અનુષાધી મરી જાય, એટલે તેની પાછળ 'શંખાદાગ' થવોજ જોઈએ અને તેમા 'પાટપૂજ'ને નામે બધામાર બેસાવોજ જોઈએ, એવી પ્રથા પડી છે-એ પ્રથા ચાલુ છે.

એ 'શંખાદાગ'નો વિધિ એવો છે કે, મરેલા માણસના નામનું અકદના સોટનું એક પૂતળું બનાવવામાં આવે છે અને તેને પેલા 'જ્યોત'ના બાલોડ પાસે મૂકવામાં આવે છે. પછી જુવાર-ના સાંઠાના કકડા સહ, તેની સાન પત્થીઓની નીસરણી બનાવવામાં આવે છે. તે નીસરણી સાથે સુતરના જાડા દોરાનો એક છેડા બાંધી, બીજે છેડા જે ધરમાં તે પ્રયોગ થતો હોય છે તે ધરના મોઢો બાંધે છે. પછી પેલા પુતળાને કમે કમે પેલી નીસરણીનાં સાતે પત્થીઓ મઢાવે છે અને પછી પેલા સુતરના તાંતણાને સળગાવે છે. જે તે તાંતણા ફેડ મોઢારાસુધી સળગી જાય, તોજ મરનારો સદગતિને પામ્યો છે તેમ સિદ્ધ થાય છે. જે પ્રથમ વાર તાંતણા આખો ન સળગે તો ફરી વાર 'શંખાદાગ' ઉજવાય. આ ઉત્સવ વખતે પણ 'પાટપૂજ'નો ખાસ વિધિ તો ખરોજ.

વિધવાની આત્મકથા

અંતે એ પંથના બાવાઓ અને બાવીઓ આપણી ભોળી બહેનેને કેવી ચાલાકીથી તેમની 'મત્'માં ભેળવે છે, એ સમાજે જાણી લેવું જરૂરનું છે. એ ઘોર પ્રચારકાર્ષ સમજવતી, એક ઉચ્ચ કુટુંબની વિધવા બહેને સ્વમુખે કહેલી અને 'સાધુ-સર્વસ્વ' માસિકમા પ્રકટ થયેલી એક કથાનો સારલાંગ નીચે મુજબ છે.-

“મારા મંસરા બધા કહેવાના. હું બાળવિધવા થયેલી. અમારે ત્યાં મારી સાધુઓનો ઉતારો હતો. ઘેર આવેલા 'સંત'નો ચરણસ્પર્શ કરવાનો પારો હોઈ હું તેવાઓને નમતી. સસરાજ પણ મને 'દરિ, શુર, સંત'થી 'જેદમાવ' ન રાખવાનું અચારનવાર કહેતા. એ શબ્દો મને પ્રથમ તો નિર્દોષ લાગતા. એ અભેદભાવ ડૂળવવાનો ઉપદેશ આપે અને સમજવો છે. જ્યારે જ્યારે હું એ બળવાંધારીઓને નમતી, ત્યારે એ સાધુ નામને લજ્જવાનારા 'આ નિર્વાણ મટેલ છે !' એવો પ્રશ્ન પૂછતા. એ પ્રશ્નાર્થ ત્યારે ન સમજતો...સમય જતા મને માતાજીઓ-માર્ગપંથની કુટુંબીઓ-

નેા સદવાસ થયો. ભજનમંડળીઓમાં જવા લાગી. ત્યાં સંતોનાં ભજનોની જમતોનો નાદ સાંભળે. 'મેઘ, ધારવો, તોરણ, રૂપાંદે, લખગો માળી અને માર્કેડની વાણી હું બરાબર ધ્યાનપૂર્વક સાંભળવા મંડી. 'આવ્યા અભ્યાગતને યોજાળો' 'જ્યોત્યુ'ને અજવાળે રે, રૂપાં દાન રીજાએ' એવાં એવાં કેટલાંય ભજનો મેં મોટે કંપે.

"એક વખતે મારા ગામમાં એક 'બાપુ'ની મંડળી આવી. સૌ સ્ત્રીસમાજ સાથે હું પણ તે 'બાપુ'ના ચરણરૂપાર્શ કરવા ગયું. એ દિવસનો રંગ જુદો હતો. 'બાપુજી' એક તોરણ-ચાકળાથી શણગારેલા નાલુક મંડપમાં ભગવાં વસ્ત્રો પારી, પગે ચાખડી મઢાવી, જુઝાપર મંદમંદ હસતા ઝુલતા હતા. અમે સૌ નચ્યાં, ચરણરૂપાર્શ કર્યા. 'જે જે મેટા' કહી 'બાપુજી'એ આશીર્વાદ આપ્યો. મારા સસરાતું નામ સાંભળી, મારા તરફ તો તેનું ખાસ ધ્યાન જોવાયું. કોઈ કોઈ બોળી ધમધેણી ગહેતો તો તે 'બાપુજી'ની ચરણરૂપ મારે ધરવા લાગી. મોઢા સમય પછી કથા ચાલી. મને યાદ છે કે, તેમાં જીવ, આત્મા, પુરુષ, પ્રતિ જેતું જેતું ધણું આવેલું. હું ત્યારે કશુંય ન સમજતી. એ કથા વંચાઈ રહ્યા બાદ હું ઘેર આવ્યા ઉભી થઈ ત્યાં તો 'વહુ! જેસને, હજી ખરી મળ તો બાપી છે' એમ કહી એક જુદીએ મને નીચે જેસાડી અને પેલા 'બાપુજી'ના યુવાન અવગસ્ત સફેદ વસ્ત્રધારી બાવાઓએ રાસમંડળ શરૂ કર્યું. 'આશાભાઈ' અમે આવીયાં ને મારે વ્હાલે રમાડ્યાં રાસ રે' એવા એવા રાસ ગવાયા. એ સાંભળવામાં હું તદ્દલીન હતી, ત્યાં પેલી જુદીએ બીજાને પાસે ફેંક્યો. તે બોલ્યા કે 'મેટા! ને તું 'ગત્ય'માં ભળશે, તો તો તને ખૂબ મળ પડશે અને 'નિજ્યા' ધર્મની વાતું તો સાચરપેટાનેજ કહેવાય હો, બા! એ તો હરચંદ-તારામતીનો ધરમ છે.' એ સાંભળી મેં તે ડોશીમાને તે નવી વાતો સમજવા ખૂબ પ્રેમ પૂછ્યા. પ્રત્યુત્તરમાં એ 'માતાજી'એ મૂળમાં ધા કર્યો:-'મેટા! નિર્વાણ ચઢીશ ત્યારે બધું સમજશે. તું હરિ-ચુરુ-સંત-ની ચઢશ, 'આપપણું' મટાડીશ ત્યારે ધરમનો મરમ સમજશે; અને તારી મરજી હોય, તો આજેજ વહેતી ગંગામાં નાહી લે. આજેજ ગત્ય મળવાની છે. તું કહે તો તને નિર્વાણ ચઢાવીએ.'

મારી અપકવ જુદી, યુવાવસ્થા અને એ અધમ નરનારીઓના સહવાસના પરિણામે હું વણસમન્ધે તેમાં પડી. મને તે ડોશી નિર્વાણના સ્થાનમાં લઈ ગયું. ત્યાં એક પુરુષ ઉભો હતો. તેણે કંઈક સાંકેતિક શબ્દ પૂછી, પેલી ડોશી સાથે હાથોહાથ મેળવ્યો. ને કે મને એથી ખૂબ નવાઈ લાગી, પણ 'નિજ્યા' ધર્મમાં 'જ્યોત' આપોઆપ પ્રકટે છે, રાવળમાતા, રૂપાંદે, હરચંદ અને તારામતી અને જેસલ-તોરણ જેવાં પણ આ ગલમાં ભળ્યાં હતાં. રૂપાંદે કુંવર વરોધ્યો, માળા ને ફૂલ ખતાવ્યાં, તોરણે જેસલને સજવન કર્યો; વગેરે ચમત્કારિક વાતો તે ડોશીને મોટેથી મેં સાંભળેલી તેથી મને નિર્વાણ સમજવાની હેંશ થઈ. એથી મેં પેલી ચેષ્ટાની દરકાર ન કરી. હું અંદરગઈ. ત્યાં કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો મેઠેલાં. ત્યાં બોંયપર પાંચ ખંડ પૂરેલા ને પાંચ ગાદીઓ નાખેલી. બાળકે પર એક પાત્રમાં 'જ્યોત' હતી તે પ્રકટાઈ. 'હરનામ-હરનામ-હરનામ' એવા ત્રણ અવાજ થયા. પછી 'નમણુ'ની ક્રિયા થઈ. આ બધું મને પેલી ડોશી સમજાવતી. થોડા ચોખા અને એક પૈસો હાથમાં લઈ, અમુક ઢળે જ્યોત તરફ ફેરવી, નમણુના મંત્ર ભણી, ત્રણ વખત 'હરનામ' 'ગત્ય' ને બોલાવ્યું. પછી પીરગાદીને, જોગણી ગાદીને, લાખીયા ગાદીને, વીરગાદીને વગેરે અનુક્રમે 'ઠું ચુરુજી' એ શબ્દથી શરૂ થતા ને 'આખા ચઢાલું' એ શબ્દોથી પૂરા થતા મંત્રવડે તે ક્રિયા પૂરી થઈ; અને ત્યાર બાદ 'આરાધ' શરૂ થયો. એક પુરુષ પાણીના છાંટા તે ટોળામાં છાંટવા મંડ્યો. જેને છાંટા પડે તે સ્ત્રીપુરુષો ઉઠી ઉભાં થાય, 'ગલ'ને 'પંને' મેળવે (અંકુડે અંકુડા મેળવી ડાળો હાથ જમણા હાથ બરાબર સજ્જડ દાખવો તેને પંને મેળવવો કહે છે) ને પછી પડદા પાછળ જાય...મને પણ છાંટા પડ્યા. મેં તે નરપિશાચોના સહવાસમાં મારું અમૂલ્ય શિયળ લૂંટાવ્યું. જે આર્ય લલનાઓએ પોતાના મોંઘેરા શિયળની રક્ષા કાળ દેહલતાઓને અગ્નિમાં ઝંપલાવી છે, તે જાતિની હું આ રીતે ધર્મના નામે સર્વસ્વ ગુમાવી ચૂકી.

નિર્લજ્જ વ્યભિચાર

આ વિધિ તે 'પાટપૂજા' એ અધમ વિધિમાં કેટલાય પુરુષો પોતાની શુદ્ધલક્ષ્મીઓ,

પરેનો અને માનાસમ અન્ય નારીઓનાં દિવસ વહેવું-વૂટે છે. આ 'પાટપૂજ'ના પંચ-
 'મત્ય'માં જોવામાં નીચ નગનારોએ 'પાટપૂજ'ના પ્રમંથસિત્તવ પણ અભિચાર આચરે છે. તે
 સેતિને પાપકર્મ કરવાની વાચના કરવી હોય, ત્યારે એમાં અર્ચના અન્યેન્ય 'જીયડી' ખાતી છે.
 એવી સાંત્તિક માયના કરે છે અને પરિણામે દુનિયાની નજરમાં ધૂળ છાંડી પાપકર્મ આચરે
 છે. એ સેતિમાં 'આવની શીરામણી' એટલે કે 'છટક ભરકર્મ' એવો પણ એક સાંત્તિક ચાન્દ
 વપરાય છે. આને દું આ અધર્મ છે એમ જાણી શકે છું અને એટલેજ તે પિઠાચોથી દૂર થઈ,
 અથવા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરી જીવન ચલાવે છું."
 એ પિઠાચોના પંચની પાટપૂજ જેવીજ જીજી ભવંકર વાનો, 'એજાદાન' અને 'મહા-
 રત' દવે પછી ચીનરી, જમનને એ અવાનક ધર્મ-કે, ધર્મને નામે માયના પાપપૂજ-થી
 વાકે કરીયું.
 દિ'કુસમાજ એન ! સમાજ અને રાજ્યસત્તાઓએ આ પાપને દરનારી દેવા સખગ પ્રપત્તો
 કરવા જોઈએ.

("સીરાધ" તા. ૧૯-૧૧-૨૭ ના અંકમાં લેખક 'વજ્રપારી')

૭૬- 'એ કંઈ સાચો માર્ગ નથી !'

રસિયાના પાટનગરમાં ફાંસીનો માંચડો હતો કરવામાં આવ્યો હતો. જાર એલેક્ઝાન્ડર
 ત્રીજને દાર કરવાની ફાંસીના યુદ્ધગાર એક જીવાન રસિયાને છંદગીની કુશળી કરીને તેના
 દેશપ્રેમની કિંમત ચૂકવેનાં જોવાને-ફાંસીને માંચડે ચડતો જોવાને-રસિયાની ફાંસીની હતી.
 જારસાદીની જડ ઉપેડી નાખવાનો, જાનને જોખમે જાગસાદીના અંગજૂતોના ખૂન કરવાની દિસેક
 પદનિ અખત્યાર કરવી એ એકજ માર્ગ છે, એમ દરનાપૂર્વક માનનારો એ જીવાન ફાંસીના
 માંચડા પાસે રિમત દરકાવેનાં હોયો હતો. 'મત્ય પછી પુનર્જન્મ પામીને પણ દું આ જારસાદીનાં
 ઉચ્છેદનને મારિજ જહુમીય' એવો નિશ્ચય જોના મુખની રેખાએ રેખા ઉપર અકારો હતો
 પંદડી વાગી, કાળા પોશાકમાં સજ્જ અથેલા ફાંસી કરમાવનાર અમથદારે, દમ્ભેયનો કમ
 હોય તેમ, લાગણીવિનાના નિષ્કૃંજ જવાળે ઉચ્ચાયું. ".....પાપ ધીનીટ રહી છે. મિત્રોને, માના-
 પિતાને, સ્વજનોને-જેને જેને મળતું હોય તેને મળી રહ્યો."
 જીવાન દોડતા દોડતો, મેદનીને જોખરે તેનો નાનો બધવો હતો હતો તેની પાસે ગયો.
 તેના આત્મામાં યજ્ઞન ધર્મ રહ્યું હતું કે 'મારી પાછળ માર' જીવનકાળ આ મારો સંકોદરજ
 ઉઠાવી લેવાનો છે.' એક માતાના ઉજ્જમાં બેઠવાથી આના જાતા વચ્ચે જે અપાર્થિવ ન-
 ઉપજે છે, એ પ્રેમથી ઉભરાતા આ જીવાને તેના ભાઈને બેઠી, તેને એક આલિંગન દઈ,
 કાષ પોતાના દોડમુઠી ઉઠે. લીધા અને એક યુજન કપડું-જને તેની સજ્જ જાનેથી આં
 ઉઠેલા વિદાયસદેશ દીધો.
 પછી એ બધુ છતાં, જ્યારે સમસ્ત માનવમેદનીના હૃદય લાગણીથી ઉજળી રહ્યા હતા ત
 જી, એ નાનો ભાઈ ખડકસમો અડગ હતો રહ્યો. એના મુખ ઉપર કોઈ પ્રકારના બા
 એક પણ રેખા નહોતી. પોતાની ઉચ્ચી વિદાય લેતા ચકીદ-માતાના આ ભાવ-પ્રદર્શનના જવા
 ન, સત્તર વર્ષનો એ છોકરો માત્ર એટલુંજ બોલ્યો. 'એ' એ નાવો માર્ગ નથી.
 સત્તર વર્ષના છોકરાની આ લાગણીનીનતા જોઈ, સકળ જનસમુદ સજ્જડ થઈ ગયો.
 આ વાનને બે વર્ષ થયાં. પોતાના મોટાભાઈની ફાંસી વેળા, 'એ' એ સાચો મા
 ની ' એવી અકળ વાણી ઉચ્ચારનાર એ યુવક તેના વિદાયવખાણી, તેની કાન્તિકારી પ્રવ્રત્તિ
 ને દારજો બરતરફ થયો. એ જરસામાં રસિયામાં ભયકર કુષ્કાજ પડ્યો. ધનસેવકોએ,
 સદારોની સાથે મળીને રાહન-પ્રવ્રત્તિઓ આરંભી.

મેં સંભારાસ રહો, બન્નનમંડાલોમાં જતા પાણી, જાં મેંસાંની બન્નનમંડાલોમાં નાદ સાંભો. 'મેં, પાસો, નેરવ, રૂપાં, રૂપાં, રૂપાં' અને માંડીની નાણી હું 'પાસ' આનખાં સંભારાસ મંડો. 'આપા સંભારાસ મેંસાં' 'મેંસાંની અપાસો રે, રૂપાં રાન દોડમે' મેંસાં મેંસાં કેટલાં બન્નનો મેં મેંસાં રૂપાં.

'એક વખતે મારા ગામમાં એક 'પાણ'ની મંડળા આપી. મેં જીસમાજ સાંભે હું પણ તે 'પાણ'ના વરણપરસ કરવા ગય. એ દિવસનો રંગ જુદો હતો. 'પાણ' એક નેરવ-આકાળી રાખાવેલા નાનકડા મંડળમાં બળપાં વસે પાડી. પછે પાણની નવાની, અપાસ મંડળ દરવા અપાસ દતા. અમે રૂપાં નમ્યાં, વરણપરસ કર્યા. 'એ ને મેંસાં' કવી 'પાણ'એ આપીયંદ આપે. મારા સંભારાં નામ સંભારાં, મારા નર નો તેવું પાસ ખાન મેંસાં. રૂપાં દોષ બેળા ધર્મકેવી પહેનો તે મેં 'પાણ'ની વરણપરસ માં પાસ પાણી, મારા સમય પછી દયા આપી. મને માંસ રે રે, મેંસાં રૂપાં, અપાસ, પાસ, પ્રતિ એવું એવું પાણી આપે. હું ત્યારે દયાં ન સમજાવી. એ દયાં વંચાવ રવા પાસ હું પેર આપવા ઉભી થઈ ત્યાં તે 'વડા' મેંસાં, દરવ અપી મળ નો 'પાણ' રે' એમ કવી એક છૂટીએ મને નીચે મેંસાં અને પેસા 'પાણ'ના પાસ આપમન સંદે વન્નપાડી 'પાણ'માં રાસમંડળ શરૂ કર્યું. 'આપાભાં' અમે આપીયાં ને મારે વ્દાસે રમાપાસ રાસ રે' એવા એવા રાસ ગવાયા. એ સંભારામાં હું તરલીન હતી, ત્યાં પેડી પાડીએ પાસે પાસે કેંપો. તે મેંસાં 'મેંસાં' ને તું 'ગત'માં બળશે, તો તો તને ખૂબ મળ પડે અને 'નિજ્યા' પાસેની નાણું તો સાવરેસાંનેજ કહેવાય હો, બા! એ તો દરવંદ-તારામનીનો પરમ છે.' એ સંભારાં મેં ને રાસીમાને તે નવી વાંસા સમજવા ખૂબ પ્રેસ પૂછ્યા. પ્રત્યુત્તરમાં એ 'માતા'એ મળમાં યા કર્યો- 'મેંસાં! નિજ્યા ગદીસ ત્યારે ખું સમજશે. હું દરિ-સર-સંત-ની રૂપાં, 'આપપાણું' મટાડીસ ત્યારે મરમના મરમ સમજશે; અને તારી મરહ હાય, તો આજેજ પહેની મંડળામાં નાડી છે. આજેજ ગત્ય મળવાની છે. હું કહે તો તને નિર્વાણ ચતાવીએ.'

મારી અપકવ શુદ્ધિ, યુવાવસ્થા અને એ અધમ નરનારીએના સદવાસના પરિણામે હું વજ્રસમજ્યો તેમાં પડી. મને તે પ્રકરી નિર્વાણના સ્થાનમાં લઈ મળ. ત્યાં એક પૂરુષ ઉભો હતો. તેણે કંઈક સાંકેતિક શબ્દ પૂછી, પેડી ડોશી સ્થિ દાયેદાય મેળવ્યો. ને કે મને એથી ખૂબ નવાઈ લાગી, પણ 'નિજ્યા' ધર્મમાં 'બ્યોત' આપોઆપ પ્રકટે છે, રાવળમાના, રૂપાં, દરવંદ અને તારામતી અને જેસલ-તોરલ જેવાં પણ આ ગલમાં લાગ્યાં દતાં. રૂપાંએ કુંવર વરોળો, માળા ને ફૂલ બતાવ્યાં, તોરસે જેસલને સજવન કર્યો; વગેરે ચમત્કારિક વાતો તે ડોશીને મોદેથી મેં સાંભળેલી તેથી મને નિર્વાણ સમજવાની હોંશ થઈ. એથી મેં પેડી મેટાની દરકાર ન કરી. હું અંદરગઈ. ત્યાં કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો બેઠેલાં. ત્યાં બોંયપર પાંચ ખંડ પૂરેલા ને પાંચ ગાદીઓ નાખેલી. બાનેક પર એક પાત્રમાં 'બ્યોત' હતી તે પ્રકટાઈ. 'દરનામ-દરનામ-દરનામ' એવા ત્રણ અવાજ થયા. પછી 'નમણુ'ની ક્રિયા થઈ. આ બધું મને પેડી ડોશી સમજવતી. થોડા ચોખા અને એક પેસો હાથમાં લઈ, અચુક દબે બ્યોત તરફ ફેરવી, નમણુના મંત્ર લાણી, ત્રણ વખત 'દરનામ' 'ગત્ય' ને બોલાવ્યું. પછી પીરગાદીને, નેગણી ગાદીને, લાખીયા ગાદીને, વીરગાદીને વગેરે અનુક્રમે 'ઝં શુરુ' એ શબ્દથી શરૂ થતા ને 'આખા ચદાણું' એ શબ્દોથી પૂરા થતા મંત્રવડે તે ક્રિયા પૂરી થઈ; અને ત્યાર બાદ 'આરાધ' શરૂ થયો. એક પુરુષ પાણીના ઊંટા તે ટોળામાં ઊંટવા મંડો. જેને ઊંટા પડે તે સ્ત્રીપુરુષો ઉઠી ઉભાં થાય, 'ગલ'ને 'પંન્ને' મેળવે (અચુકે અચુક મેળવી ડાબો હાથ જમણા હાથ બરોબર સજ્જક દાળવો તેને પંન્ને મેળવવો કહે છે) ને પછી પડા પાછળ જાય...મને પણ ઊંટા પડ્યા. મેં તે નરપિશાચોના સદવાસમાં માંડે અમૂલ્ય શિયળ લૂંટાવ્યું. જે આર્ય લલનાઓએ પોતાના મોંઘેરા શિયળની રક્ષા કાળ દેહલતાઓને અગ્નિમાં ઝંપલાવી છે, તે જાતિની હું આ રીતે ધર્મના નામે સર્વસ્વ ગુમાવી ચૂકી.

નિર્લજ્જ વ્યભિચાર

આ વિધિ તે 'પાટપૂજા' એ અધમ વિધિમાં કેટલાય પુરુષો પોતાની ગૃહલક્ષ્મીઓ,

બહેનો અને માતાસમ અન્ય નારીઓનાં સ્થિતિ લૂંટાવે-લૂંટ છે. આ 'પાટપૂજ'ના પંચ-
'મત્ય'માં ભણેલાં નીચ નરનારીઓ 'પાટપૂજ'ના પ્રસંગસિવાય પણ વ્યભિચાર આચરે છે. તે
લોકોને પાપકર્મ કરવાની યાચના કરવી હોય, ત્યારે એમાં ભણેલાં અન્યોન્ય 'ખીચડી ખાવી છીં'
એવી સાંકેતિક યાચના કરે છે અને પરિણામે દુનિયાની નજરમાં 'ધુળ છાંટી પાપકર્મ' આચરે
છે. એ લોકોમાં 'આસતી શીરામણી' એટલે કે 'છૂટક ભરકર્મ' એવા પણ એક સાંકેતિક શબ્દ
વપરાય છે. આજે હું આ અર્થ છે એમ ભણી શકું છું અને એટલેજ તે પિથાચોથી દૂર થઈ,
અથવા પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરતી જીવન ગુનારે છું."

એ પિથાચોના પંચની પાટપૂજ જેવીજ બીજી ભયંકર વાતો, 'ગોળાદાન' અને 'ચણી-
ચૂત' દરે પછી ચીનરી, જમનને એ ભવાનકે ધર્મ-રે, ધર્મને નામે ચાલતા પાપપુન-થી
વારંદા કરીશું.

દિગ્વિસ્મય મેન ! સમાજ અને રાજ્યસત્તાઓએ આ પાપને દુનિયાથી દેવા સખજ પ્રયત્નો
કરવા જોઈએ.

("સૌરાષ્ટ્ર" તા. ૧૯-૧૧-૨૭ ના અંકમાં લેખક 'લજ્જાધારી')

૭૬- 'એ કાંઈ સાચો માર્ગ નથી !'

રશિયાના પાટનગરમાં ફાંસીના માંચડો ઉભો કરવામાં આવ્યો હતો. તાર એલેક્ઝાન્ડર
ચીજને દાર કરવાની પ્રાધીકારના મુદ્દેગાર એક જીવાન રશિયનને છાંડગીની કુરખાની કરીને તેના
દેશપ્રેમની કિંમત ચૂકવેનો જોવાને-ફાંસીને માંચડે ચડતો જોવાને-રશિયનોની હાં જામી હતી.
ઝારશાહીની જડ ઉપેડી નાખવાનો, જાનને જોખમે ઝારશાહીના અંગ્રજીતોનાં ખૂન કરવાની કિંસક
પદ્ધતિ અખતાર કરવી એ એકજ માર્ગ છે, એમ દુનિયાપૂર્વક માનનારા એ જીવાન ફાંસીના
માંચડા પાસે કિંમત ફરકાવેનો ઉભો હતો. 'મૃત્યુ પછી મુનર્ત્તન પામીને પણ હું આ ઝારશાહીનાં
ઉચ્છેદનને મરિજ અક્રમીશ' એવા નિશ્ચય એના મુખની રેખાએ રેખા ઉપર અઠાયો હતો.

પંદડી વાગી, કાજા પોથાકમાં સજ્જ થયેલા ફાંસી ફરમાવનાર અમલદારે, કહેયતો કમ
દોષ તેમ, લામણીવિનાના નિર્દુષ્ટ ભવાજે ઉચ્ચાર્યું ".....પાંચ મીનીટ રહી છે. મિત્રોને, માતા-
પિતાને, સ્વજનોને-જોને જોને મળવું દોષ તેને મળી થયો."

જીવાન દોડતો દોડતો, એકનીને મોખરે તેનો નાનો જખવો ઉભો હતો તેની પાસે ગયો.
તેના આગમાં મુજબ થઈ રહ્યું હતું કે 'મારી પાછળ માર' જીવનકાર્ય આ મારો સંકેદરજ
ઉઠાવી દેવાનો છે.' એક માતાના ઉછંમરા એકવાથી જાના જાના વચ્ચે જે અપારિચ્છ પ્રેમ
ઉપજે છે, એ પ્રેમથી ઉભરાતા આ જીવાને તેના જાણને બેઠી, તેને એક આશિર્વાદ દઈ, તેનો
દાઢ પોતાના દોડાણથી ઉઠાવી લીધો અને એક મુજબ કહ્યું-અને તેની સજ્જ જાનેથી આંખોએ
છેતો વિદાયસંદેશ ટીપો.

પણ એ જખ જનાં, જ્યારે સમસ્ત માનવમેદનીનાં હૃદય લામણીથી ઉછળી રહ્યાં હતાં ત્યારે
પણ, એ નાનો લાઈ ખડકમગ્રો અડગ દેખો રહ્યો. એના મુખ ઉપર કોઈ પ્રકારના જાવની
એક પણ રેખા નહોતી. પોતાની છેલ્લી વિદાય લેતા સહીદ-જાનાના આ જાવ-પ્રદર્શનના જવાબ-
માં, સત્તર વર્ષનો એ છોકરો માત્ર એટલુંજ બેલ્યો. 'આ' એ માત્રો માર્ગ નથી.'

સત્તર વર્ષના છોકરાની આ લામણીનીના જોઈ, મજાજ જનસમુદ સજ્જ રહ્યો.
આ વાતને બે વર્ષ થયાં, પોતાના મોટાભાઈની હતી વેળ, 'આ' એ માત્રો માર્ગ
નથી' એવી અજાણ વાળી ઉચ્ચારનાર એ મુલક તેના નિવ.કવચ.થી, તેની કલ્પિતકારી પ્રશ્નિ-
એને કારણે જાનરહ થયો. એ અરસામાં રશિયામાં લગભગ દુષ્કાળ પડ્યો. પ્રાન્તપ્રજોએ,
અમલદારોની સાથે મળીને રાજન-પ્રશ્નિઓ આરબી

એ દિવસોમાં રાહત-પ્રવૃત્તિનો કાર્યક્રમ ઘડવા કાર્યકર્તાઓની એક ગોટી સભા મળી હતી. એ સભાના એક ખૂણામાં આ યુવક બેઠો હતો. સૌ સેવકનાં લાગણીભર્યાં, દર્દીભર્યાં, રાહત-પ્રવૃત્તિ વિસ્તારવાને માટે વિનવણી કરતાં લાપણો સાંભળી લીધા પછી તે છત્રંગ મારીને ઉભો થઈ ગયો અને ત્રાડ પાડીને બોલવા માંડ્યો: 'ના, ના; અમારે મદદ નથી જોઈતી. એ સાચો માર્ગ નથી. દુષ્કાળની દારણતા ઓછી કરવા પ્રયત્ન કરવો એ જોટો માર્ગ છે. એનો અર્થ એ છે કે, તમે આરશાહીની જીવનદોરી લંબાવવા ચાહો છો. ખરી વાત તો એ છે કે, ભૂખમરો નેટલો વ્યાપક અને ઉગ્ર બનાવી શકાય તેટલો બનાવો; અને એ રીતે અસંતોષ નેટલો સળગાવી શકાય તેટલો સળગાવો. તમે જે સંસ્થાનું-આરશાહીનું-નિકંદન ચાહો છો, તેનું નિકંદન કાઢવાનો એ એક જ માર્ગ છે. અને આરશાહીના નાશવિના, આ શુભામીનો કદી જ અંત આવવાનો નથી.' એ જીવાન એટલા આવેશથી બોલ્યો અને એટલું પ્રભાવશાળી બોલ્યો કે આખી સભા પરસ્પર બની તેને સાંભળી રહી; પણ બ્યારે તે બોલી રહ્યો ત્યારે સલાપતિએ તેને ગાંડા માણસ ગણીને કાઢી મૂક્યો.

x

x

x

x

આ પ્રસંગ પછી, એ જીવાને, બરાબર અઢાવીસ વર્ષ સુધી રશિયામાંથી દેશપારીની સજા ભોગવી અને એ અઢાવીસ વર્ષ તેણે તેના વિચારોને અને જીવન-રીતસુરીને મૂર્ત સ્વરૂપ આપવા દિવસરાત કામ કર્યું-ભૂખમરો અને ખીજ અનેકવિધ હાડમારીઓની વચ્ચે, પણ પણ આરના હત્તારાઓને હાથે બન ગુમાવવાની ભીતિ વચ્ચે કામ કર્યું અને ૧૯૧૭ ના નવેમ્બર માસની ૭મી તારીખે તે પાછો સેન્ટ પીટર્સબર્ગ આવ્યો-હઠધૂત થતા ગાંડા માણસતરીકે નહિ પણ રાષ્ટ્રદેવતરીકે-પૂર્ણ પામતા પ્રબળ તારણદારતરીકે.

અઢાવીસ વર્ષ પછી એ ફરી વાર પ્રજાસેવકોના સંઘ વચ્ચે, ખાસ ગોઠવેલી ઉંચી વ્યાખ્યાન-પીઠ ઉપર ચઢીને બોલવા ઉભો થયો; અને બડા, બાંધી દડીના, ખાસ આકર્ષણ ન કરી શકે એવા શરીરવાળો, આગળ નીકળી આવેલાં ગાલનાં હાડકાંથી અને ઉપસેલાં લવાંથી લાક્ષણિક રશિયન જેવો લાગતો, વિશાળ લાલ અને પર્વતશૃંગસમા મસ્તકથી સૌનું ધ્યાન ખેંચતો, ઝીણી, કાળી, ચંચળ આંખ-કીકીઓથી સૌ કોઈને વશ કરી લેતો એ પુરુષ શું બોલ્યો? તે માત્ર એટલું જ બોલ્યો કે 'એ સાચો માર્ગ નહોતો. આ માર્ગ એ સાચો માર્ગ છે!' આરશાહીનું ઉન્નિષ્ઠન કરીને સોવિયેટ-તંત્રનું ખાતમુહૂત કરતી મેદનીની તાળીઓથી અને હર્ષનાદથી સભામંડપ ક્યાંય સુધી ગાજી રહ્યો!

પ્રથમ ગાંડા માણસતરીકે અને પછી પ્રબળ તારણદારતરીકે રશિયાના ઇતિહાસમાં અમર બની જનાર એ પુરુષનું નામ લેનીન.

આરશાહીઓસમી માનવલોહીતરસી રાજસંસ્થાઓને મીટાવવા, ઇતિહાસના તપ્ત ઉપર લેનીન સમા પુરુષવરોનું આગમન થતું જોઈએ છે. x

(તા. ૩-૧૨-૧૯૨૭ ના 'સૌરાષ્ટ્રમાંથી')

૭૭-ગામડાનાં દુઃખદાયક દર્યો

પ્રાચીન

કાશિયાવાડનાં નાનાંમોટાં ગામોનાં ધણા ગામડાંની યાત્રા કરતાં જે દુઃખદાયક દર્યો ખુબી રચ્યાં છે, તેનો વધિક્ષમ ચિતાર સદૃશી રૂપ વાચકોને આપવાનો આ પ્રયાસ છે. ગામડાં-ઓ વિદુષ્ઠાનરૂપી વિરાટ સ્વરૂપના દાઘપતો છે અને તે દાઘ દાઘમાં રાત્રાત્રા ઉત્તરનાં કમજાનો સૂકાતા ગાંડિયાં છે. એ કાંઈ કર્મભૂતસમપ્રાપ્ત કાચ કે નાટક નથી, પરંતુ એ તો મહાત્મા ગાંડી હૃદ છે તેમ ખરો ખેત છે. વિદેને લાજ પડેલ આ ડગલેથી સ્વરોગનાં ચિન્તો કોઈ પુનર્વતરીને વિચને બનાવીને તેનું નિરાન કરાવવાની ભારે જરૂર છે: પણ આપણે તો અંધ આંધ ગામડાંઓમાં જઈએ છીએ અને એ બધું સ્વપ્ન હૃદયે સાંભળીએ છીએ.

શીશુખ-શુદ્ધાત્માની દારામની, બદલેનું બદલાયજ, નરસિંહ-મીરાંની પુણ્યભૂમિ, બરોળ-જેવાનાં જોમ, ગીરેલોનાં ગીરવ, રાણકેરીનો જૂનો ગર, મથુ-માણેકનાં પીંગણાં, ધાણનાં ધમ-સાણ, બાપુંદનો બરોડા, ગોવર્ધનભાઈનાં મુવજુમિરિનાં મુઝો, રજુગિતભાઈનાં સોકમીનો, કપુ-ભાઈનાં ગોપકાંચો, રામચૂગાંની ચીર્ષીની બદાનીઓ અને કાઠા કાંચેકરનાં માથપેરતાઓ અત્યારે મરી પૃથ્વી છે. કાશિયાવાડને એક ઉડેથી બીજા ઉડામુથી દૂંડી દૂંડીને મરી જઈએ છતાંયે તેમનાં કંઈ પણ દરિયોચર થાવ તેમ નથી એ ખરું; પણ એ તો નિર્વિવાદિતજ છે કે, એ આપણે ખુબી આંખે અને સહૃદય બાવે ગામડાંઓની યાત્રા કરીએ તો પરાર્થે નીચોપાંચને આંખીને છુલ્લો ધઈ મપેલી કરજાની લાખો મૂર્તિઓમાં આપણને મદાપ્રમુદને સહારાકાર જરૂર થાય.

ગામડે જતાં રસ્તામાં.

છદેરામાંથી ગામડે જતાં રસ્તામાં મળરકામાંજ મથે લલાવેલી લાકડાંની ભારીઓથી ટાંખે રહેલી અને ઊંધું પાણીને પરાણે પરાણે ટોડી રહેલી બાહોસ વણકર બહેનો આપણને સામી મળે છે. ટુંદરીઓનાં નામથી ઝોળખાઈ રહેથી એ આપણી બહેનોનાં ભાગમાં કાંતવા-વણવાનો ધધા નાસ પામ્યા પછી માત્ર બીજ, મજુરી અને ચોરીજ રહેલી છે. લણણી વગેરેની મોગમ રાણે રાત્રિવસ એ બહેનોને મેનરોમાં કુદ સાપીઓની સંગે કસાકાના કસાકસુધી પેટને માટે એકાંતમાં તનનોડ મજુરી કરી પડે છે. મોતમવિનાના દિવસોમાં જન્મક્રમાં આચડી આચડીને કે ચોરી કરીને કે જન્મક્રમાનાના કોઈ પાપીઓના કંઠમાં કસાકાને તેઓ આ ભારીઓ એકઠી કરે છે. છદેરામાં તે વેચવા જતાં બદમાશો તેઓની થી વગે કરે છે તે તો એક દીનાનાથજ બળે છે. આ સિવાય કાંઈ ઉપર મજુરી કરીને કે હંદમાં પડીને તેઓ પોતાનું મુજરાન મદા-તોલાએ કરે છે. મદાત્મા ગાંડીજ હૃદ છે તે પ્રમાણે બરેબર “રેડીઓ બાળીને આપણે જુખ-ને બાલિયાર વડેલાં છે.” એ તો હૃદ છે કે “ત્રીસ કોડાની વરતીમાંથી એક પણ બહેનને ધધા ન મળવાથી પેનાની પવિત્રતા વેચારી પડતી હોય ત્યાંમુખી તમારે ને મારે-બધાયે શરમાવું રહ્યું છે.”

જરા જાતજ જતાં દૂધની તાંબડીઓ લઇને સ્વારણો અને લીલા પારીઆ લઇને બેડુ મરાનીઓ. છદેરામાં વેચવા જતાં માલમ પડે છે. દૂધના દૂધમાં અને પાણીના પાણીમાં એ હદેતીનું સ્વરૂપ મરીભારીઓની મટુકી ઠીક સમજાવે છે. દૂધના લોળથી આ સ્વારણો બોકડાં-માત્રને ડગવા રહેવાજ દેતી નથી. દિનપ્રતિદિન નિષ્કુર બની જઈ ભરવાડ લોકો આ બાપડા-ઓને જાએ કે તરતજ ત્યાં ને ત્યાં વોડામાં ફેંકી દે છે અને તે ત્યાજ બુને તરફીયાં મારી ઝુરી ઝુરીને મરી જાય છે. આ બેડુન મરાસીઆ પણ પાડાઓને ધવરા-વાલિયા સ્વધામમાં પહેાં-ચાડી દેવાનું મદાપાતક વડેરી રજા છે; નહિ તો કંઈ જઈ પાડાંઓના ખાડા ને ખાડાં હોય અને પાંડો કયાંય શોધો જો નહિ એમ બને? આ પ્રાણીઓ પ્રભુએ સરજ્યાં દરી, ત્યારે એમને સ્વપુર્યે નહિ હોય કે માનવજાતિને બસેલી શુદ્ધ કુદરતની કૃતિનો સ્વાર્થને ખાતર આટલી દહે-ઝેરકેપરોજ કરશે. દૂધ વેચવું એ તો પ્રથમ પાપ મનાતું. દાઘમાં તો એ કમાણીનું સાધન થઇ પડ્યું છે અને તે એટલે સુધી કે પોતાનાં પેટના બાળખમ્મને પણ દીધુંયે દૂધ આપી શકાતું.

નથી, છીના ખંટાનું તો નામજ ક્યાંથી લેવાય ! દુધાળાં મનપરને નીચોવાય તેટલાં નીચાલી મારીને પેસાદારની દોહરીમાં એ ખન દલવામાં આવે છે. શહેરોમાં જેમ જેમ વરતી, પેસો, તોટેલ-આની બધી વગેરે વધતાં જાય છે, તેમ તેમ ગામડાનાં ગોરસ આ રીતે છડેચોક લંટાવા માંડ્યું છે. ગામડાંનું નર ચૂસી લઈ શહેરોમાં તેવું ‘કન્નિફ્ફશન’-પીગકારી-દેવી મુંબઈની લોકલ ટ્રેનોની આગ્નિ દાલ દાલમાં કેમ જાળે સિંદોર, ભાવનગર અને જેતપસર-રાજકોટ ટ્રેનમાં થતી હોય એમ જણાય છે. જ્યાં બ્રાહ્મીસિંચાય તી પીરસવામાં અવિવેક ગળાતો, ત્યાં દાલ ધીનું પાવનું પણ ભાગ્યેજ ભરાય છે. જ્યાં તાંસળાઓમાં દુધનાં દોળાં દોંશે દોંશે દલવાનાં દતાં ત્યાં દાલ ગોરનાં આંસુ જેવી આછીપાનળા ખાસનાયે સાંસા છે. અત્યારે તો ખરેખર આફ્રિકામાં ટુગી રત્નો છે અને વેરાવળનું બારું તો કેમ જાળે ગરિતું ગોરસ દળવા નિર્માયું હોય !

શાકભાજીના ગોટલા, શેરડી-ગોળનાં ગાંઠાં, ખડકડળનાં ભરો, અનાજવજાનો ગંજો, કપાસ-મગફળાનાં ભાડાં, અધિકારીઓની લાંટના ખમ્મના વગેરે એક પછી એક આપણને સામા મળ્યા-જ કરે છે. ધૂળમાંથી ખાન પેદા કરનાર ખાનમાં વલખાં મારે અને ખાનમાંથી ધૂળ કરનારા ખાનમાં દટાઈ મરે છે એનો પૂરાનો જેઓને જોઈતો હોય તેઓએ અપાય આ બધું જતે જોઈને વિચાર્યું ઘટે. શહેરીઓનાં ખજાણાં રૂબે રૂબે ભરાયેલ ગામડાંઓમાંથી લોહીની ખારાઓ વહીવીને આ માર્ગે વહી રહી છે. આ ધા મન, વગન અને કર્મથી રૂઝવવા કામ પાળ બોગે પ્રયાસ કરવો એ શું આપણા ખમાનો ધર્મ નથી ?

ધણુ, વાથ અને ટોળાંમાંથી ખાટપીઓએ કતલખાનાંમાં ગોટાળીને વિખટા પડા-વેલ ગાય, ભેંસ, બકરાં, ઘેટાં વગેરે જ્યારે આપણને સામાં મળે છે, ત્યારે તો કાળમીઠા હોયે આંખો દાખ્યા છતાંયે આંખોમાંથી આંસુ સરી જાય છે અને અણુધ આમ્ય જનોની અપંગ દશા-મોટે લાગણીહીન હૃદયમાં પણ સહેજે લાગી આવે છે. આવાં દુઃખદાયક દશ્યો જોઈ જોઈને કંઈ પણ ધાડ માર્યાવિના પ્રભુએ બહેલી લાગણીઓ વિકુલિત કરવી તેના કરતાં તો બહેતર છે કે, શહેરોમાંજ દટાઈ મરવું. ધરને આંગણે મૂલમલુરી નદિ મળતાં પોતાનાં બાળખંડાંને બૂખે પેટે પ્રહુને ભળાવીને બહાર નીકળી પડેલ આમ્યજનો જ્યારે અશ્રુભીની આંખે આપણને સામા મળે છે, ત્યારે અનુભવાય છે કે ગામડાંનો સ્ત્રોત વાળવામાં આપણે સૌએ લગીરે મણા રાખી નથી. આને મોટે આપણે રાગપ્રજન-તમામ ઈશ્વરના દરબારમાં પૂરેપૂરા જવાબદાર છીએ અને શ્રીમંત અને સંસ્કારી વિશેષ.

(૧૯૨૫ ના “શારદા” માસિકના તંત્રીશંકરમાં લેખક—રા. ચંદુલાલ બહેચરલાલ પટેલ)

૭૮—સુલેહરક્ષક પોલીસમેનો અને સ્વયંસેવકો કેવા જોઈયે !

જર્મનીસંબંધી આપને ધણુયે લખવાનું મન થાય છે. એ દેશજ મને કંઈ વિચિત્ર લાગે છે. આજે વળી બર્લિનસંબંધી થોડું લખું છું. કંટાળો તો નથી આવતો ને ?

હેમ્બુર્ગથી અમે સીધાં બર્લીન ગયાં. પૂરોપના જૂદા જૂદા દેશોની લાપાનું અમારું અજ્ઞાન અમને ડગલે ને પગલે નડવા લાગ્યું. જર્મનલાપા તો અમને કોઇનેયે ન આવડે ! એટલે ધણીયે વાર ‘ગીતાને બદલે ઘેટાં’ની પુનરાવૃત્તિઓ થઈ. આપણા કોઈ દિંદો લાઇ મળી આવે તો અમારો માર્ગ ધણેજ સરળ થઈ જતો; એટલે અમે હેમ્બુર્ગથી નીકળ્યાં તે પહેલાં બર્લીનમાં વસતા એક દિંદો લાઇને પત્ર લખેલો. બર્લીનના સ્ટેશનપર અમે તે લાઇની ધણીયે શોધ કરી; પરંતુ કંઈક ગલતી થઈ જવાથી તે લાઇ સ્ટેશને ન આવી શક્યા. બર્લીનની અમારી મુસાફરીમાં ખાસ તોંધ લેવા જેવી બીના તો ત્યાંની પોલીસસંબંધીની છે. અમારી પાસે પેલા દિંદો લાઇને ટેલીફોન નંબર હતો. અમે પોલીસના એક સિપાઇને અમારા લાપાના અજ્ઞાનની જાણ કરી. સિપાઈ અમને જાહેર ટેલીફોનના મથક પાસે લઇ ગયો. અમે તેને નંબર કહ્યો; એટલે તેણેજ નંબર જોડીને વાત કરી લીધી. મુંગાં-જહેરાં વાત કરે તેમ તેણે અમને નિશાનીઓથી સમજાવી

હોયું છે, એના બાબ બહાર મેલેલા છે. અને તે બિપાત્રને એના બાબનું શિરનામું આપ્યું. તેને એક બાડની મોટર ભોલાયી. મોટરના દંકનરને અમારે જવાના રક્ષતી ખબર કરી. અમારે સામાન મોટરમાં મોઢી આપવામાં પણ તેણે મદદ કરી. તેની આટલી કુતૂબના લેખ તેને કંઈક જાણીશ આપી દેવાની અમારી હિચ્છા થઈ. અને 'ખસિસ' તેની સામે થરી. તેના ખેડે ઉપર આણું આણું કારણ કર્યું. તેણે કંઈએ લેવાની ના પાડી. અમારી મોટર ચાલી અને તેણે નમનાથી અમને સલામ કરી. અને આપણા મુખઈના પોલીસ સિપાઈએ માલ આપ્યા. બન્ને વચ્ચે ફેટકું અંતર !

જર્મનીની પોલીસવિષે તો એ દેખણમાં થઈ સાંભળ્યું. કાંઈ જાણી કરે જાવવા સ્વચ્છતાના નિયમોનું અનિકમળ કરે, તો કંઈ કરવા મુશ્કેલીના અખતવાર પોલીસને આપવામાં આવેલ છે. કંઈસંબંધમાં કદાચ વધી પડે તો તેનાપર અપીલ થઈ શકે છે અને એ વાત સાચી છે; પરંતુ પોલીસને પોતાની આવી સત્તાને ઉપયોગમાં લાગેજ કરવો પડે છે. પરીપના કોઈ સ્વચ્છતાના નિયમોનું પરિપાલન અતિશય દલતાથી અને સહૃદયથી કરે છે; એટલે મુની-શીપાલીટીને લોકો પણ ધણેજ જોઈને થઈ રહે છે. ચીરીના આરોગ્યસંજોગમાં તો અહીંનું એક હોસ્પિટલે અત્યંત નથી; આપણે દેશ અનેક રોગોથી પીડાઈ રહ્યા છે, તેનું કારણ આરોગ્ય-તાના પ્રાથમિક નિયમોનું આપણું ધોર અસાન ! અહીંની મલીનતાઓ, ધરો, વાડાઓ વગેરે સમગ્ર સ્વચ્છતાના આદર્શ છે; અને તેની જોડે આપણા મુખઈના માળાઓ, ચાસો અને મલીનતાઓ સરખાવીએ તો !

આ રથે કું અમદાવાદમાં જે ધરમાં ઉછરેલી તે ધર અને પોળ માલ આવી રહે છે. પાપખાનાંઓના ખૂણા મળમળથી ભરાઈ મેલેલા અને પાણી જવાના રસ્તાઓ તો જાંઘાજળ મેલેલા હોય ! જ્યાં ત્યાં પાણીના રેશાઓ અને ગંદા પાણીથી ભરેલા ખાળોચીપાઓ નજરે પડે ! પોળનું પાણી એકઠું કરવા સાર મુનીસીપાલીટી તરફથી કુંડાઓ રાખવામાં આવે છે, તે પણ ભરાઈ ગયેલાં. તેને ખાલી કરવા સાર બંગી આવે; પરંતુ તે બિચારો કેટલું પાણી ઉલેચે ! બંગીની એ ગંદુ પાણી ભરવાની ગાડી બે ત્રાર દેકાણેથી તો જરૂર કાણી હોય ! આવાં અનેક જનતાનાં ગંદકીનાં રથોનાંથી અમદાવાદ સહેર બરેલું છે. અમદાવાદમાં રોગોના ઉપદ્રવ સર્વિશય પ્રમાણમાં રહે છે તેનું પણ આજ કારણ છે; અને વ્યાધિમરત મોઢિયા આનાંદ, ચેતન અને ઉન્નત દિલે ન પડે તેમાં નવાઈ શી !

અહીંની-જર્મનીની સ્ત્રીઓ પણ સ્વચ્છતા જાળવવામાં તો અતિકુશળ છે. તેમના ધરમાં કચરાનું કે ગંદકીનું નામનિશાન મળે નહિ. ખાલ ખેરાકીની દુકાનોમાં પણ રથે રથે સ્વચ્છતા મુર્તિમત દેખાય ! કું એક વાત કહી લઉં કે, તેમને સ્વચ્છતા જાળવવામાં દિવસે દિવસે થતી વૈજ્ઞાનિક શોધો તેમજ બીજાં અનેક સાધનો મદદગાર છે; છતાંય આપણી અસ્વચ્છતાને તો આથી કશાય જમ્યાલ થઈ શકેતો નથી. મુખઈની મિલકતવાળાઓની કે દૂધ વેચનારાં જાંબાની દુકાન અંદર જઈને જોઈ છે ! તેની અંદર રથે રથે રોગોત્પાદક જંતુઓના આવાસ જોઈ શકાયો. ત્યાંની મુનીસીપાલીટી 'પરવાનો' આપતી વખતે ધણીયે 'કાળજી' દાખવે છે, પરંતુ પછી.....પછીનું પરિણામ તો આપણી દિલ્લિ સમક્ષ છે ને ! અહીંના ધરમાં પણ દેકાણે દેકાણે કચરો નાખવાની પ્રથા નથી, પરંતુ ધરનો કચરો એકજ દેકાણે એકઠો કરી રાખી મૂકવામાં આવે. સવારે મુનીસીપલ કચરાગાડી આવવાના સમયે સૌ એ કચરાના દામ બારણાની બહાર મૂકી દે. કચરાની ગાડીવાળો એ સધળા દામ ગાડીમાં દાખવી દે.

દામગાડીઓમાં પણ અહીં જાડુજ વિનય અને સંજોગ રાખવામાં આવે છે. ચડતા-ઉતરતા માથુસેની સંજોગ અતિશય પ્રમાણમાં કંડકર રાખે. કાંઈ બાઈ જે-ત્રાર છાંકરાઓને લઈને ઉતરવાની હોય તો કંડકર પ્રથમ નીચે ઉતરી જાય અને પેલા જન્મ્યાઓને તે નીચે ઉતારી આવે. તેવીજ રીતે કાંઈ જાડુને નીચે ઉતરતું ચડતું હોય તો કંડકર મદદ આપવાને બંધાયેલોજ હોય છે. દામ ઉભી રહેવાનાં રથોવા પાસે જે મુસાફર ઉતરના કે ચડના હોય તો તે બાજુથી આવતી દરેક મોટર અને ગાડીઓ આપોઆપ ઉભી થઈ રહે આ કાનુનનો બંધ કરનારને

તરતજ દંડ કરવામાં આવે છે. મુંબઈની ટ્રામગાડીઓની સરખામણી કરે? મુસાફરોપ્રત્યે-પછીથી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ-કંડક્ટરની તોછડાઇ, અવિનયનો તો પાર નહિ. ખાલખચ્યાં ઉતરતાં-ચડતાં હોય તેની દરકાર રાખ્યા સિવાય ટ્રામ ચલાવવાને ધંટી મારી દે! ઉતાર્યોને મદદ આપી રહેવાનું તો આપણા કંડક્ટર મહાશયો શીખ્યાજ નથી! ઉતાર્યો ચડતા હોય કે ઉતરતા હોય તો-પણ તે ખાલુથી મોટર કે વિક્ટોરિયા તો ઉતાર્યોનાં અંગ ઉપર ધસીજ આવવાની!

પણ આ સરખામણી કરવાથી શો ફાયદો છે? આપણાં ખાતાંઓ જોકે લોકોને પેસેટકે, તેમને સુખસગવડ આપી રહેવાને ચલાવવામાં આવે છે, તોપણ તેમાં પ્રજાનો અવાજ નથી અને તે બ્યાંસુધી નથી ત્યાંલગી તો સ્થિતિ આવીજ રહેવાની.

(તા. ૩-૧૨-૨૫ ના 'કર્મભૂમિ'માં લેખિકા-સૌં અહેન લાનુમતી દલપતરામ ત્રિવેદી)

૭૯-ગાંડિવ

કોઇ સંખ્યાએ આપણે સમુદ્રને કાંઠે ઉભીએ. અનંત લાગતા આસમાની બોમમાં નજર ફેરવીએ ન ફેરવીએ ત્યાં સમુદ્રને સામે પાર સૂર્યદેવ પાતાળમાં ઉતરી જાય છે અને આખું આકાશ સૂર્યાસ્તની સુવર્ણકાન્તિથી રંગાઈ જાય છે. સાંથોસાથ સમુદ્રના શાંત નીર ઉપર આકાશની અહભુત સુંદર તસ્વીર છપાય છે. એ જોતા અને મંદમંદ મધુર નાદે ગાન કરતી ચાલી આવતી શીતળ વાયુલહરિઓનો આનંદ માણતા, આપણે કોઈ અગમ્ય, અનિર્વચનીય, અજ્ઞાન આનંદમાં ડૂબી જઈએ છીએ. તે ધડીએ મનમાં કેલ્પનાયે આવી શકે કે, એ મીઠી પવન-લહરિઓ પ્રલયકારી ઝંઝાવાતનું રુદ્ર રૂપ ધરી, પલકમાં તો સમુદ્રને વિનાશના દૈત્ય જેવો ભીષણ બનાવી મૂકશે? એમ અને ત્યારે માનવી મુંગી પ્રાર્થના ઉચ્ચારે કે 'નેતિ ! નેતિ !'

એ વાત ચૂકી જઈ માનવીએ એક દિવસ સરજનહારના સંભોવડીઆ હોવાનો ગર્વ જાહેર કર્યો. તેણે 'ટીટાનીક' નામની એક જાપરી આંગળોટ બનાવી અને એને લગીરે ધૂળ કરવાની કોષ્ટની તાકાત નથી એવા અહંકારથી સમુદ્રમાં તેને તરતી મૂકી. 'ટીટાનીક'ની મજબૂતી ઉપર મદાર બાંધીને તેણે સાથે પ્રાણસંરક્ષક કીસ્તીઓ પણ ન લીધી. પોર્ટસ્માઉથ બંદરેથી નીકળી આટલાં ટિકનાં પાણી કાપતી, ટીટાનીક અમેરિકા ચાલી. એકાએક આટલાંટીકના ઉદરમાંથી પ્રચંડ મોજાં ઉછળવા માંડ્યાં. પાણી નીચે તરતા બરફના કુંગરોએ મ્હોં ફાડ્યું. કુદરતના એ તરતા રાક્ષસોએ ટીટાનીકના ચૂરેચૂરા કરી નાખ્યા. તેનાં માણસો કાંપતાં, ધ્રુજતાં, મરણમાંથી ઉગરવા તરફીયાં મારવા લાગ્યાં. એ તરફડાટમાંથી સ્તુતિ ઉડી 'નેતિ ! નેતિ !'

જે શક્તિ માણસના મ્હોંમાંથી 'નેતિ ! નેતિ !' બોલાવે છે, તેજ શક્તિ રાષ્ટ્રોનાં અને પ્રજાનાં લાવિની દોરી પોતાના હાથમાં રાખી રહી છે. તેણે પ્રાચીન ગ્રીસ અને રોમની કબર રચી; તેણે મીસર અને બાબીલોનનાં મહારાજ્યોનાં દફન કર્યો; તેણે રશિયાની ઝારશાહી અને યૂરોપની પોપશાહીનો વિનાશ કર્યો. તેજ શક્તિ આજે મીસરને નવો અવતાર આપી રહી છે. તેજ શક્તિ આજે ભારતનું અને ચીનનું નવસર્જન કરી રહી છે.

ઓ ભારતવર્ષ ! જેણે તારે આંગણે અશ્વમેધનાં ધાડાં અને મોગલનાં બૂથ ઉતારેલાં, જેણે તારી જાતીને યુરોપીયનનોની એડી નીચે છુંદાવી, જેણે તારી જીવનકથામાં અનેક વિજયો અને અનેક પરાજયો નોંધાવ્યા, તેજ સરજનહાર તને આજસુધી જીવાડી રહ્યો છે અને એજ પરમ-શક્તિ આજે તને સ્વાધીન બનવા પ્રેરે છે-તેજ મહાવિધાયક તને સ્વતંત્રતાનું યુદ્ધ લડવા આદેશ મોકલે છે. એવું એવું શાસન છે કે:-

'ભારત ! તારું યુદ્ધધનુષ્ય ગાંડિવ મુદદ પકડી રાખજે અને વિજયટંકાર કરજે. ગાંડિવે શિથિલ થવા દેદશ નહિ કે તું નિરાશ થઇશ નહિ. યુદ્ધસ્વ-સ્વાધીનતાનું યુદ્ધ લડે અને વિજય પરા એ મારી આના છે.'

એક મદ્રાસી કવિ

(તા. ૨૬-૮-૧૯૨૫ ના 'સૌરાષ્ટ્ર'નું મુખપૃષ્ઠ)

૮૦-આપણે શુભાવેલા અગત્યના ખજાના

સમયનો પ્રવાહ જમનને આદસ તરિત વેગે ધસી જાય એવું નહોતું ધાર્ત્રી, દહારે દહારે એકે દસકાનો અને દમકે દસકે એકે યુગનો પથટા અનુભવાશ રજા છે. કાળ-માત્રનાં મોળ એક પછી એક આવીને કિનારાની પાછી પાછોળે પોતાની વધારોત્તે પાણીમાં દહારે છે. ગર્હ કાચની ઘટના આને ભૂતકાળનો ઇતિહાસ-ગરે કથનાની કોઈ ઝગડગતી માધારી આકૃતિ જતી જાય છે. દુનિયાના સરજનદારે અનુભવીની સાથે જા તે કેવી લીલા આદરી છે !

એવાયે દિવસો દના, કે જ્યારે ધરતીનાં સાન સાન પડ વચ્ચે ઘટ્ટે ચાલ્યા જતા ઝરાઓને શીધી કાદનારાં માનવી આપણે ગામડે ગામડે વચનાં દનાં. બોંધની મપારી સાથે કાન માંડીને ભૂતજમાં રમતી જતી સરવાણીઓનાં કસકસ ગીતો જા મામડીઆ પાણી-કળાઓ કાનોકાન સાંભળી શકતા. સીમર્ન ઝાડવે ઝાડવું જા અચ્છી જગ-સાંધકોને માતા વધુપરાના દેવામાં ઉત્ત-જાતી શુભ જળ-પારાઓની બાનખી દેતું. પ્રજાગને કહે પહેરે કે કસકસે સિંધાજે પજુ બેનરોમાં અમુક રથોનાં દોમાંથી અચાનક ઉની વરાગનો રથ અનુભવનાં વેતજ એ શોધક બંધુના દેહનાં પરમાણુઓ પોદારી ઉડતાં કે આંડી છે-પાણી આંડી છે. પગપારમાં એ ગાનીની સાકડી એ સરિત-રથાન ઉપર એપાણી દેતી. કોદાળી અને ચીકમના યા શર ચતા. બરાબર ભાખ્યા મુજબ ધરતીમાં એક પછી એક ચોક્કસ રંગના વળા દેખાતા અને આખરે આપેલા કોલ અનુમાર એ નવાજુના અમુક ઉંડારેથી જળધારાઓ છૂટતી-ધરતી પ્રાપ્તાના ધાનેસામાંથી તલ્લે ધાવણુની રોડો ઉત્તજતી. દેશનાં લાખો જળાશયો આને એ ગામડીયા ઇશ્વરી સાહેબી દેનાં મોલુડ ઉમાં છે.

આપારી તેમજ અનેકની સાંભરણી આવી ઘટનાઓ દશે. એક ગામમાં નવાજુ ગળાય, બહુ લેડાં બોદાણુ થવાં; પજુ પાણીને પનો નથી. બોડાવો ગામના પાણી-કળાને. એ બંધુ એવ આંખે સુરદાસ ! આટલીમાં ભેસારીને સુરદાસને રસીથી તળાએ ઉતાર્યો. ઉતરીને અંધ પુછે તળે કે ભુજભુજોની બૂની ભોળખાણુ દોપ તેની મીઠાસથી પ્રતેક પરધર પર દાપ પંખાના. આગળ-ઓનાં દરવાંવરે ભૂતરવિદ્યાની બાપા ઉકેલી, ગથે રથે કાન માંડીને એણે કાળમોંક સિંધાઓના પોદની વાન લીધી. 'આંડી ધા કરે' એવી દાક્ષ મારીને એક પરધર પર આગળા મેલી પહેલોજ ધા, અને તળે કે ગંગા મેલા વજ્રદયાં. સાન સાન કુશળોએ ઉપરાઉપરી શોખા તોયે એ સાચાં નીરે નથી પૂટયાં; અને આદસ સંશોધનત્ત મહેનતાણું શ ? શુકનત્ત એક શીકળ અને અટી રૂપીઆ. ચાર ચાર કોસનાં પાણી છત્રકાપ તો ૪૦-૫૦ ની પાપડી. પહેલું પરિણામ ને પછી ઇનામ. પાણી-કળાનો આખી ભોલાદ ચાલતી. એવાયે દિવસો દતા !

આને એ દિવસો ઉપર દસ કરનાં વિશેષ ચોખાસાં નથી વરસ્યાં; છતાં આને કેવો એક શુભાનંદ જતી ગયો ! પ્રેતર પોચાન નામનો એક અગ્રેજ. મુખબની સરકારે પડો વજરાંચે કે, પોચાન સાહેબ કશરી ચમત્કાર અજમાવતિ પૃથ્વીનાં અંતર્મત ઝરણાંને ઝાલી દે છે. અમત્કારોને નિરરકાર દેનારી, ઇશ્વરી સંકલ્પેને વહેમ કહેનારી અને વિજ્ઞાનવિદ્યાનાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણોમાંજ વિશ્વાસ કરનારી આ સરકારે પોચાન ખચજરને માસિક રૂ. ૩ હજારને પગારે જળ-શોધક નીમ્યા છે.

પજુ આ પયજંબર સાહેબની આજ્ઞાશુની કારકીર્દીની બાળ એ તેવા ડીખજોરોય દિંદમાં પડ્યા છે ને ! અગર પડી છે કે, કુલ ૧૨૬ જગ્યાઓ ઉપર પોચાન સાહેબે બોદાણુ દેખાવ્યાં. તેમાંથી રૂબ દસ જગ્યાઓજ ચારડી ઉતરી રહી ને તેમાંથીયે હજ રથોનાં તળ સાચાં નીવડ્યાં. પોચાન સાહેબને પાણીનાં ઝરણાં સંકલ્પવાનો ચમત્કાર તો આવડતો દોપ યા ન દોપ, પરંતુ દિંદી પ્રગત્ત પેઠે કોડીને તેમાંથી વાર્ષિક ૩૬ હજારની નિર્મળ-ધવલ રપેરી સરવણી બેંગી કાઢવાનો ઇશ્વર તો બેચક તેમને દાધે બેસી ગયો લાને છે.

ગામડાના ગરીબ જળશોધકો-તેઓ પોચાન સાહેબ જેવા દલા જગમતો નહોતાં જાણુના. નેઓના દેવામાં તો શુભચોનાં અનુમાનોની અનુભવસિદ્ધ ઉકલન દની. અનન્યને આનંદપરે પજુ

૮૧-કરબલાના એક મહાન ધર્મવીર-હઝરત હમામદુસેન

આદરણીય યઝીદની સીનમગાર સક્તનત કેમ ઉપવી ગઈ?

(વિશ્વવિખ્યાત હુલામધર્મી અને નરહો ન્યાયજ્ઞા હો કુશ, સાથ જને આનાગતની જીવે કદમિકે એ લીધાંઆના દિનિદાસી મધ્યમે છે. એ લો પર્મવિરોધી અને સુવચનુ મદદથી હઝરત હમામ દુસેને ઈ. સ. ની માનથી સુરીમાં જીવીની જુલમવાર સત્તનતના પાયા, સત્તામદનો અસ્તિત્વ જ ને બેઠીને હમામદુસી નાખ્યા, તેનો દિનિદાસ અનેક અવધી કથામાંથી સાંકડે છે. એ અવધત દિનિદાસની અને પર્મ-જ્ઞાના હઝરત હમામ દુસેનના સત્તનત કાળે અસ્તિત્વની મુશ્કેલીના નિરૂપણ કથામાં જાડે છે)

આક્રમ ઉપર પાપનો બોજ કુશલ અને છે, ત્યારે ધરતીપરથી તેનું ભારજ્ય વેળગું કરવા એક મુશ્કેલીવારી પ્રશ્ન જન્મે છે. એવા પુરુષનું ઇવનજ અન્વાયતી પરપરા સમયે મંડાયેલા વિધવનો અવ્ય દિનિદાસ જની રહે છે.

હમામના પરમ ઉદારક દજરન મદમદ પર્મજ્ઞ નેરીસનશીન થવા પછી માર ખિયા-ફનોના અમલને અંતે જ્યારે રહે સામ, મોસર અને અરજસાનમુખી સીનમોનો મોહરો મોહા-વનાર જુલમમાર યઝીદ દમીરકમાં તખ્તનશીન થયો, ત્યારે એની નુકસે પાપશીલા સામે સત્તનો ક્રૂરતા લઈને અવિરત મુજતાર હઝરત હમામ દુસેનના મોરચા મંડાઈ રહ્યા. એ સમયનો દિનિ-દાસ હિસામના રક્ષાધર્મ સીનમમાર સત્તનતના અપરમાં દોમાપણા એક અનેક સત્તામદી નરવીરના અસ્તિત્વનો જલ્લવલમાન દિનિદાસ છે. દીજરી સન ૧૧ અથવા ઈ. સ. ૬૮૦ નું એ સ્વયં પુગ સુધી જનતાની રમૂતિમાં ચિરંતવ અંકાયણું વર્ષ હરશામના અલ્લામ ધર્મવીરના આત્મે-ત્સર્મમાંથી ઉત્થાન પામતી સુલ્લંદ વિજયગ્રાધાની ન જુસાય તેવી તવારીખ મોગે છે. આજે કરબલાના પુલ્કપામમાં જેના સત્તામદી જંગ અને ચલાઈતી અમર સક્ષી પૂરતો વિશાળ શત્રુનો ઉમો અને જેની પવિત્ર રમૂતિ સંધરીને હરશામી જનતા પોતાને ફનકૃત માને છે, એ મહાન ધર્મવીર હઝરત હમામ દુસેન જાની આ પીઠાન છે.

સત્તનતા પૂનરીઓ

દેશ દેશના મનુજે સમજતા દરી કે, સત્તામદનાં મંડાણુ તો અમારા શિરામણિએ ક્યાં છે. દિંદોનો કોઈ વિશાળ સમજતો દરી કે, ખરા સત્તામદના પિતા માધી છે, રશીઆ સમજે છે કે, એ અફૂર સત્તનો ઉત્પાદક દોસ્તોય છે. આ તમામ વિશ્રમ છે, ખોટા ખ્યાલો છે. યુગે યુગે, દેશી દેશે, સદીએ સદીએ, પ્રસન્ને પ્રસન્ને સત્તના પૂનરીઓ પ્રકટે છે. સત્તામદનો જન્મદાતા કોઈ એકજ માનવ નથી. સત્તામદ તો કીરતારની અલ્લેથી દિવ્ય જ્યોત છે. કીરતારના સાચા ભક્ત ઉપર, સત્તના અલ્લામ પૂનરી ઉપર તેનાં કથામણ્ડામી અજવાળાં ઉતરે છે. દીજરી સનની પહેલી સદીમાં એવો સત્તનો જવીતનિર્દેશ પૂનરી હરશામી પ્રજાના ઉદાર અર્થે પ્રકટયો. હઝરત હમામ દુસેનના સ્વરૂપમાં જન્મતે જલ્લવલમાને સત્તની પીઠાન સાંપડી.

શીરિયાની જુમ્હી સત્તનતના કસ્ટો ઉપર આ ધર્મવીરનું કાળજી કકળા ઉઠતું, પ્રજાના કથામણ્ડે કાળે સત્તનત સામે જંગ જમાવવાને તેના દિલમાં ખાસ સજગતી, પશુ સમકાલીન પ્રજા પોતાના મદાન નરને ક્યાં મૂલવી રહી છે? ફુનિવાને આ અજખામણી ચિરરતો હઝરત હમામ દુસેનના સંબધમાં જેટલો સાચો ફરે છે, તેટલો બીજા કોઈ મદાન પુરુષને માટે બામોજ ફરે છે. જ્યારથી એણે પાપની સામે બેઠો બળવો આદર્યો, ત્યારથીજ તેના રાદ ઉપર ચપ્પતાનના હંજરો ચાગાંદિએ શ્લશા વેરી દીધા; પશુ ખેવસિદિના મંદિર ઉપર દરિ રિયર કરીને હમામ દુસેને પોતાની કુચને અધિતિલન ધપાવેજ રાખી પ્રજાના રક્ત ચૂસનાર યઝીદ તખ્તનશીન ચનાંજ હઝરતે તેની સત્તાનો ઈનકાર ક્યો અને પ્રજાને કાકલ દીધી કે, સત્તને પથ તમારો સાથ આપો. જુલમના કોરસા નીચે નર શુમાવી બેઠેલા પ્રજામાં એવી મદાનની દાખવવાની તાકાત નહોતી. ઉલટી આ ધર્મવીરની જીદગી ઉપર આકૃત તોળાઈ નહીં, પણ એને નો દરોહ બોગે હરશામી બાંધવોનાં પીત્તકો ફેંચ્યા હતા. આવરખોની, આપનિઓની, દુ અપરંપરાની એને કંઈ વિસાત નહોતી.

સીતમગાર સંસ્તનત

સુસ્તાન યઝીદના કાસીદોએ અને હાકિમોએ કાળો કર વર્તાવ્યો. ગામેગામ ફરીને એમણે યઝીદની સત્તા બેરબુલ્મથી મંજૂર રખાવી. જેણે જેણે ધન્ધાર કર્યો, તેના હાથપગ ને છલ વાટમાં અગર તેને શૂળાને સ્વાધીન કર્યો. પુરુષોને હણી તેમની ઓરતોને કબ્જે કરી. યઝીદનો દૂત આવે કે પ્રજાને યમદૂતનો સાક્ષાત્કાર થાય. થરથરતી રૈયત એની તમામ શરતોના સ્વીકાર કરે અને હજરત ઇમામ હુસેન જેવા ઓદિયા પુરુષ સામે અમંગળ પ્રવૃત્તિ આદરે. ઇમામ હુસેનના સાથીઓ તૂટવા લાગ્યા. આખા ઇરાક પ્રદેશમાંથી હજરતના સાથીઓ ચાર-પાંચજ નીકળ્યા. એ પણ એમના પિત્રાઈઓ કે નિકટના સંબંધીઓ. જે કુદા પ્રદેશની પ્રજા હજરતના નામપર શીદા હોવાની બહીરાતો પોકારતી, તે પણ યઝીદના કારણ નીચે ફરી બેઠી. પાપી સુસ્તાન સામે પોકાર ઉઠાવનાર મહાત્માને આખરે મક્કાનો આશ્રય લેવાની વેળા આવી. એક સમયના એ મહાબહા રક પ્રવાસી બન્યા. એને લાગ્યું કે, બે મારી હાજરીના કારણેજ પ્રજા ઉપર યઝીદનો સીતમ આક્રમો હોય તો બહેતર છે કે, મારેજ આત્મસમર્પણ કરી વેળા ખસી જવું; પણ રાયતાનના મુરદોએ આ એલિયાને મક્કામાંયે જ પં વળવા દીધો નહિ. ત્યાંયે એની સામે બીપણ કાવતરાં ઉભાં કર્યાં. મક્કાની પ્રજાને તેના ખરા હિતેચ્છુ સામે-ઇમામ હુસેન સામે-તેમણે બહેકાવી મૂકી. યઝીદના ધનલોહુપ શુલામોએ બહાર ક્યું કે, હજરત ઇમામ હુસેન તો યઝીદના દાસ બની રહ્યાં છે. આથી પ્રજા હજરત સામે વીંધરી, પોતાના તારણહારનેજ રહેંસી નાખવા દોડી. ખીછ પાસ સુસ્તાન યઝીદે તમામ ન્યાય અને રહમદિલીને નેવે ચઢાવી ઇમામ હુસેનનાં સંબંધીઓને વીણીવીણીને રીખાવવાં શરૂ કર્યાં. એના પિત્રાઈ ભાઈના સુકુમાર બાળકોની, તેમને આશ્રય આપનારની અને હજરતના સત્યપરાયણ દોસ્તોની કર કતલ ચલાવી. મક્કા બેઠે બેઠે મહાત્માએ આ વીતકો સાંભળ્યાં અને સંસારને ખાતર હસતે વદને સહી લીધાં. ગમે તેટલી વિટબનાઓ આવે પણ પાપી સુસ્તાન આગળ શિર નજ નમાવવું, એ એમની પાક મુરદા હતી.

સત્યમાટે શહાદત

કીરતારનો અચળ ભક્ત, સત્યનો અણુનમ પૂજારી સંકટોથી હારે નહિ. એ જીવન કુરબાન કરે, પણ ડગલુયે પાછોત હઠે. હજરત ઇમામ હુસેનને કેવળ સત્યાગ્રહના બળેજ યઝીદની સીતમગાર સંસ્તનત ઉચલાવવી હતી. એમના રનેહીજનો ઇરાક અને કુદાના ગામેગામ ફરીને યઝીદના બુલ્લો સામે પ્રજાને જાગૃતિની હાકલ આપવા લાગ્યા. એમ કરતાં બે એ સત્યાગ્રહીઓ પકડાતા તો યઝીદના શસ્ત્ર નીચે હર્ષભેર શહીદ બનતા, પણ સત્યના રાહપરથી ડગલુએ ખસતા નહિ.

કુદાની પ્રજા યઝીદની વજ એડી નીચે પીસાઇ પીસાઇને વેદનાની ચીસો નાખતી હતી. સત્યપરાયણ માણસોના કન્યચણ વળતો હતો. પાપીઓ અહર્નિશ નવાજેશો પામતા અને નિર્દોષો રોજરોજ રહેંસાતા. લોહીનાં આંસુ મારતી પ્રજાએ આમંત્રણ મૂક્યું કે, ઓ સરતાજ હજરત! અમને હવે તો આ સીતમોની ચક્કીમાંથી ઊગારો. હજરત તો દયાના મહેરામણ હતા. એક વાર બેવડા નિવરેહી કુદાની પ્રજાએ પણ એમના દિલમાં વાતસલ્યનાં પૂર વહેવા માંડ્યાં. દુશ્મન ઉપર પણ પ્રેમ વર્ષાવનાર સંત શરણુગતની યાચના કેમ પાછી દેશે? એમણે પોતાના વ્હાલા પિત્રાઈ હજરત મુસ્લીમને એલચી બનાવી કુદા મોકલ્યા. સત્યની મૂર્તિસમા એ હજરત મુસ્લીમ ખીન અકીલ કુદા પહોંચીને સત્ય અને આજાદીનો પયગામ સુણાવવા લાગ્યા. દિનપ્રતિદિન એમના પવજનીચે રાષ્ટ્રીય સૂન્યની ભરતી ચડી. અદાર હજર, વીસ હજર, ચાળીસ હજર અને અંતે એંશી હજર કુદાવાસીઓની સેના એ નેજા નીચે ઉભરાવા લાગી. બાણે કે બુલ્મગાર સંસ્તનતના પાપા હમણાં જન્મજન્માંથી ઉખડી જશે! પાક દીનના અને પુદાના કસમ લઈ લઇને એ જનતાએ મુસ્લીમ ખીન અકીલને ખાત્રી આપી કે, અમે સત્યનાજ સંગાથી છીએ, હજરત ઇમામ હુસેનના આજ્ઞાનુશીલ દાસ છીએ, માટે હજરતને સત્વર તેજાવો.

પ્રજાના આવો દિબ્બલ આધાવાદ નીચે મુસ્લીમ ખીન અકીલે ઇમામ હુસેનને જાદી કુચ કરવા આમંત્રણ પેદા કર્યું. સદેશો કંડાવ્યો કે, હવે વિનાવિવંધ આવી આવો. પ્રજા ધર્મ મચાવવા તૈયાર છે.

એવકાશ

સત્યનો વિજય જગતમાં એક સહેલાઈથી નથી મળપડેલો. એને કારણે કમીડીઓ એમને નીકળવાનું હોય છે, અને એ મહાસત્યમાંથી નીકળીનેજ તે પ્રખર નેજે પ્રકાશે છે. સદા સદા પ્રકાશોએ જગતી હો છે.

દરબાર ઇમામ કુતબને કુશાની ધૈર્યમાર તૈવારીઓની ખબર પડેલે તે વહેણ કુશાના એકમાં ચડીદનો જગમગ આગમદુશાદ ઝીવાઈ સશસ્ત્ર મે-ક વધને ખડો થયો. એવું બાજુ વીરેલી કીટી. એવકાશ એ તો જાણે કુશાની પ્રજાનું કુદરતી લક્ષણ હતું! જે એંગીદત્તર જનો ખુલાના કસમ ઉપર સત્યને પક્ષે રક્ષા પાંચવા તૈવાર થયા હતા, તે સી આગમદુશાદના દામ નીચે નિસદાશ એકા જેવા સુધાઓ ખની રજા. એમાં ચળવલ સત્યવાદીઓ હતા. તેમના મજાપર સમકોરો રહી અને કોઈ કોઈ સદીઓનાં સારો તો ચડીદના આ જુગમગાર મનરે બરજતરમાં ઇમામની પ્રજા ઉપર રહીને બેસાઈ. આ દશા વચ્ચે દરબાર ઇમામના એકથી મુસ્લીમ બીન બકાશને કોઈએ પંજુ મંબરવા દામ બીની નહિ. જે કોઈ એને સંતાડે તેનાં ઘિર પડેલી બુદ્ધિ લાય, એને આખલ આપનારા કેટલેકાએ જાન મુખાબ્યા! હાની બીન ઉવાદ, મદમદર કમીર, તેના પુત્ર-એવા કમીર આલયદાનાઓની ધોર ખુદરેજ આલી. આખરે મુસ્લીમ બીન બકાશ પંજુ એક જવાંમદની જેમ લડતા લડતા એજ સીતમમાં હોમાયા. એના બે મુકુમાર બાજો અને એ બાજોના આલયદાનાઓ પંજુ કુશાના આ જગમગ મનરેના માથુસોની સમકોરો નીચે સડીક થયા.

રત્નમેદાન ઉપર

કુશાના કુર્બને તાળાં દેવામાં હતા. કોની મગદૂર છે કે એક પંજુ કાસીક મોકલી દરબાર ઇમામ કુતબને ખરી રિયનિની વાકેશગીરી આપે કે, પોતાના મિત્રોના વારવા બની નાંતું એવું સેન્ધ લઈને આ સત્યામદી વીર તો પ્રજાને જુગમમાંથી તારવા નીકળી ચૂક્યા હતા. એમને ક્યાંથી રચનક પચાઈ હોય કે, કુશાની પ્રજા જામ નામદ અને એવકાશ બની જશે! દેક કારકની સરદક, ઉપર આબ્યા પહોંજ તેમને ખબર પડી કે, પ્રજા ફરી બેસી છે અને સત્યના પૂજારીઓ સડીક બન્યા છે. એમણે પોતાના સેન્ધને આ સયોગોવચ્ચે ખુશીથી પાછા જવા રજા આપી. ફક્ત સિતેર મુનંદા સત્યપૂજારીઓ સાથે તે આગળ ચાલ્યા. કમરે કમરે, મજસે મજસે એમને ચકીદ અને તેના સાગી-રોના જુમને સાહારકાર થયો ગયો. એમને આત્મા કઠણી વધ્યો.

પરવરદિમારનું સમરજુ કરવા સન્માર્જના આ વાર્તિકે કરજાની રજુખમિ ઉપર પડાવ નાખ્યો. સામે યતુઓનું દળખડું લધું. એ દળના તરસ્યા ઘોડા જગવિના તરફના હતા. માથુસોના જીવ આ પ્યાસમાં કોપાતો હતો. એ દરય નીરખી સત્યના પૂજારીનું દિલ કરજાની ધારાવડે દપકવા લાગ્યું. એવું વેરને કોરે મુકી યતુને મીઠા જળ પાયાં. આ રહમદિસીનો કેવો બરસો? પાણી પીને તાઝગી પામેલા યતુઓએ દરબારના પડાવની નદી ઉપર દરબારો યતેખદ માથુસોને પહેરો બેસાડી દીધો, પાણીનું એક દીપું પંજુ દરબારને ન સાપડે એની કાળજીપૂર્વક બચવરથા કરી. આજ છતાં સત્યા-મદી વીર કુતબને લોહી નહોતું વહાવવું; એને તો પ્રેમથી, સમયથી, સત્યપૂજારી વિજય મેળવવો હતો. સામા પડાને બડું બડું વીનવ્યો, પંજુ એ તો દરબારને ઘેરોને ઉભો રહ્યો.

૭૨૦૦૦ સામે ૭૨ !

આમ કરજાના મેદાન ઉપર બે દુહીઓ ખડી છે. એક સત્યને કાલે જનની આદુતિ આપવા તૈવાર થયેલી, બીજી પાપી સત્યાના પડેલા જાવવા તલસતી. એક બાજુ ફક્ત ૭૨ માથુસો બીજી બાજુ ૭૨૦૦૦! ૭૨ શીરતા સામે ૭૨ દરબાર અસુરો ખડા થયા અસુરોની લોહીતરસ અને શીરતાઓની પ્રજાનત ને અડિલક સત્યામદી ધર્મભાવના! દરેક ને અનિદ તરવો વચ્ચેનો એ જગ દનો. ૭૨ સત્યામદી વધી સામે વિકરણ વર સમા ૭૨૦૦૦ પાપીઓ ખાંડ ખજુખજા-વવા લાગ્યા. પેસાથી ખરદેલા એ એવકાશ કુશાસીઓ હતા. દરબાર ઇમામ કુતબની શાન્તિ આરોપ-વાની તમામ આજીવ્યો નિપજી નીવડી.

પંજુ સત્યામદી મરો સંહારની પહેલ નજ દર. એ તો પ્રેમ અને અંદિસાથી શત્રુને પંજુ

દશાવતાર મેં દંડકારવળ કે અંતર્યમી પદ્માસર નામક એક પ્રસિદ્ધ સંગ્રાહર દે. આદિ-
 કવિ મેં ઈમ મંગેવર હી જ્યારે ઇંશકે આમેં જ્યારે વિગ્નન વન હી જાનુન પ્રથમા હી દે. આન્ય
 કવિઓં મેં બી દસાથી અપૂર્વ માધુરી હા. આનુમાન દિયા દે. થદ મંગેવર જાન બી દે જ્યારે વર્ત
 હી પ્રાકૃતિક સ્વપના જાન બી દુષ્ય કેા કમ્પેનાલી દે; પર વિલસ સમય હી જાન દમ દમ દે
 ને, દન અમય તેા થદ મંગેવર આનમંગેવર હી અમતા કદતા થા; જ્યારે હમકે અનુદિક વિગ્નન
 વન હી માધુરી દેવનાઓં તક કેા જાનની એર આકર્ષિત કદની થી. દસ મંગેવર કેા આમેં જ્યારે
 મેં કલ-વિનય ગ્રંથે જ્યારે ઉત્તેા જ્યારિંગન કમ્પેનાલી મુગ્ધન-સુદિવના લનામેં મેં આપ્તકાદિન
 કરે અમતા થ; દન લનામેં જ્યારે ગ્રંથે પર ફર્મે જ્યારે થદ્યેા કેા બને દુષ્યે સુંદર તીરે મેં
 જાકર સુંદર પરીરજા દેશ કેા સુદખિત પ્રકાશ મેં એવં અથા હી કામન સમય દાનિ મેં
 જાનાતર થયર મેં ગાન દિયા મંગે થ. પર્વતેા પર કમ્પેનાલી જોલ-કિદિ, કિદામેં, આપમેં મેં
 નિયામ કમ્પેનાલી રનિ-કમ્પકામેં એવં સ્વર્ગ મેં જાનિયલ. દેવ-કુદિનામેં હમી મંગેવર કે
 તદ પર મંગેવર જ્યારે અપોગન કેા મંગય જા. હમી હી; જ્યારે પરપર અપુમાન થ દિયા કમ્પે
 થી. જાન જ્યારે કમિયો. હી કિદાકિદામેં જાસ લે કર મંગે જ્યારે જા પડેા કે. મંગે જાન થી;
 જ્યારે દેવનામેં હી કમાકિદામેં કમકે વિમલ-ગાનન જાન મેં જાનન કરે જાન થી અપોગની થી.
 મંગે પ્રકાર દન જાવલ પદ્માસર કેા પુનિત પુનિત પર ગર્વ જ્યારે જા. હા અપિમજન મેંના થા.

[illegible][illegible]

આને લગી. અથ તો તપસ્વીજી બહુત ધન્યજાએ; આપને પાપં ઔર અશોચ કા વહ મૂર્તિમાન પરિણામ દેખકર ઉનકી આંખે ખુલ ગઈ; પર પાપ-પંથ પર એક જાર પ્રવૃત્ત હો જાને પર પ્રત્યાવર્તન કરના એક-પ્રકાર સે અસંભવ સા હો જતા હૈ. ઉન્હોને આપને ઉસ પાપ ઔર અપવિત્રતા કો છિપાને કે લિયે આશ્રમ કે અન્ય તપસ્વીયોં મેં જુડી જાત ઉડા દી; કહા—ભાઈ! અથ ઈસ આશ્રમ મેં રહને કો ધર્મ નહીં રહ ગયા હૈ. જિસ આશ્રમ કે અધ્યક્ષ અત્યંત યુવતી કે પ્રેમ મેં ઉન્મત્ત હોં ઔર જુદો ધર્મ કે રચાન પર ઉન્મૂળ્યક વિવાસ-વાસના કી ધારા પ્રવાહિત હોતી હો, વહોં કાણુભર રહના ઉચિત નહીં હૈ. આજ કી, અભી-અભી કી જાત હૈ; મેં નહાને ગયા થા. વહોં દેખતા ક્યા હું કિ યહીં માતંગજી કી શિષ્યા શવરી કામ-મદ મેં ઉન્મત્ત હોકર નંગી નહા રહી હૈ; પર ધર્મ ક્યા દત્તના અપમાન સહ સહતા હૈ? ઉસીકા પરિણામ યહ હુઆ કી સારા પંપાસરોવર રક્તમય હો ઉડા, દુર્ગંધી સે દૂષિત હો ગયા ઔર સાક્ષાત્ વૈતરણી ખન ગયા. મેં તો અથ યહોં એક કાણુ ભી નહીં રહને કા.

વહોં પર તો પહલે સે હી વિદ્રોહ કી અગ્નિ ધધક રહી થી. બહુત સે ભંડ અભિમાની સાધુ વહોં સે ચલે ગએ; પર કુછ ઈસે ભી થે, જે મહર્ષિ માતંગ કે વિશુદ્ધ ચારિત્રજલ કો, અચલ તપોનિદ્રા કો, અખંડ બ્રહ્મચર્ય કો જાનતે થે; ઉન્હેં વિશ્વાસ નહીં હુઆ, વે યથાવત વહીં રહતે રહે.

ઇધર આંખોં મેં આંસુ ભર, બ્રહ્મચારિણી શવરી ને સારી કથા શુરદેવ કે સામને નિવેદન કી. મહર્ષિવર માતંગ ને શાંત ગંભીર ભાવ મેં કહા-ખેટી! તુમ ઇસકી કાણુમાન ચિંતા મત કરો. તુમ આપને હૃદય કો દત્તના અલિપ્ત જના કો કિ વિશ્વ કે સંતાપ, પાપ એવં અપમાન ઉસ-પર આણુમાન પ્રભાવ ન ઝલ સકે. તુમ આપને મન મેં રતિભર ઝંઝાનિ મત બોધ કરો; વિશ્વ કે કોલાહલ કી ચિંતા ન કરકે તુમ આપને પથપર ચલી ચલો. તુમ અપ્રસન્ન મત હો. તુમ શુદ્ધ હૃદય સે ભગવાન સે પ્રાર્થના કરો. કિ વહ ઉસ ઉદ્ધ્રાંત તપસ્વી કો સદૃશુદ્ધિ પ્રદાન કરે. ખેટી! મોક્ષ કે માર્ગ પર—યુદ્ધ કે પથ પર જાતિ ઔર વર્ણ કા ભેદ વિલુપ્ત હો જતા હૈ. યહોં પર તો જે બ્રહ્મ કો ખોજતા હૈ ઔર ઉસકે આનંદમય સ્વરૂપ કો જાનકર સ્વયં ઉસમેં તક્ષીત હો જતા હૈ, વહી બ્રાહ્મણ-પથપર પ્રતિષ્ઠિત હોતા હૈ, શેષ સેય શૂદ્ર હૈ. તુમ જાતિ કી ભીલ સહી, પર તુમ બ્રાહ્મણ-કન્યા સે ભી ક્રેષ્ટ હો. તુમ ક્ષમા કર દો, ઉસ ઉદ્ધ્રાંત તપસ્વી કો ક્ષમા કર દો. નિર્ચિંકાર ક્ષમા હી તપસ્વી કા પ્રધાન ગુણ હૈ.

શુરદેવ કે દિવ્ય ઉપદેશોં ને શવરી કો પરમ શાંતિ પ્રદાન કી. માયામય વિશ્વ કે સ્વરૂપ કો ઉન્હોને જાન લિયા; ઉન્હોને જાન લિયા કિ ભગવાન આપને ભક્તોં કી અનેક અગ્નિમયી પરીક્ષાએ લેતે હૈ; સોને કી ભાંતિ ઉસે પૂર્ણરૂપ સે દુઃખ કી જ્વાલા મેં તપા લેતે હૈ. ઉન્હોને શુરદેવ કે શ્રીચરણોં મેં ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ લિયા; ઔર ઉનકે આદેશાનુસાર પ્રસન્ન-હૃદય સે ઉસ ઉદ્ધ્રાંત સાધુ કો ક્ષમા કર દિયા. ઉન્હોને ભક્તિ-ભાતિ જાન લિયા કિ અવધાર ઔર અત્યાચાર હી મનુષ્ય કો કુમાર્ગ પર લે જાતે હૈ; ઇસી લિયે ઉન્હોને આપને હૃદય મેં શુરદેવ કે ઉન શબ્દોં કો વિશ્વાસ કે આદર્શ મેં અસ્થિત કર લિયા! વે ઔર ભી ઘોર તપસ્યા ઔર સાધના મેં પ્રવૃત્ત હો ગઈ!

ક્ષમા સંતોષ કી સહોદરા હૈ!!

x

x

x

x

x

ઇસી પ્રકાર બહુત દિન વ્યતીત હો ગએ! શવરી ને પૂર્ણરૂપ સે સન્નિવાનંદ કી સમ-પલબ્ધિ કર લી-ઉન્હોને બ્રહ્મ કો પદિચાન લિયા. ભગવાન કે શ્રીચરણોં મેં ઉનકા અનન્ય અનુ-રાગ હો ગયા; ઔર વહ ઇસ વિશ્વ કે પ્રત્યેક પરિમાણ મેં ભગવાન કી લલિત લીલા કા દિવ્ય વિલાસ દેખતે લગી. વહ આત્માનંદમયી હો ઉઠી!

મહર્ષિવર માતંગ યોગીશ્વર થે-ઇસી લિયે આપને પાર્થિવ જીવન કી સમાપ્તિ કી જાત ઉનસે અનવગત નહીં થી. વે દન્ડામન્યુ થે-પર વે જાગૃતી વિધાન મેં આધા ઝાઝના ઉચિત નહીં સમજતે થે; ઔર ઉનકા વિશ્વાસ કો કિ પરમ કલ્યાણમય જગદીશ્વર જીવન કી ને અવધિ નિર્ધારિત કર દેતા હૈ, ઉત્તરે અતિક્રમણ કરના ઉચિત નહીં હૈ. ઇસ લિયે જગ્ય ઉનકી પાર્થિવ લીલા

‘हे देवता तीन दिन अवशिष्ट रह भजे, नम उन्हेने राखी है। जे प्यार मे सुता कर जपने पास बैसाया और कहा-मेरी ! अज हमारे पावित्र्य जवन की अवधि समाप्त हो रही है। अज तुम्हारे ही उपर हम आश्रय ही व्यवस्था है। तब दे दे मे परम-माता की याता कहें। अनिवार्य और अव्ययान की सेवा मे’ कभी नुस्ति मन करना और ओकंन निष्ठापूर्वक धर्म के पथ पर आरत रहना। मेरी ! प्रसन्न मन मे आता हो।

पर योग ही यशस्वि सिद्धि का प्राप्त कर देने पर भी सवरी हंस समय प्रेम से आधार हो।
 छिन्न और १६-१६ कर दोने लगीं। निन्दोने छन्दे आश्रय दिया था, आश्रय देते हुये भी
 निन्दोने छन्दे अपनी पुत्री के समान अपने तपोविबूषित हृदय पर धारण किया था, जो उनके
 गुरु थे, जो उनके पिता थे-वे ही महर्षि मानव छन्दे छान कर आज परमधाम का नर रहे
 हैं। यह देव कर सवरी किसी आनि अपने आपका नदी राह नहीं। अनुधाता का प्रयोग प्रवाद
 अनादि होने लगा।

योगिपर आनन्द के मान, हरण बोधियों में भी दो जलजिन्दु जलकृते; पर उदोने शान्ति-
पूर्वक कदा-गेदी। ईश्वर धरो। शुभ नदानी दो-मुचने जलजल दया दे-कि ज्ञाता आनन्द है,
यह कभी धन नहीं हो। सक्षी, भागवती नियमों के अनुसार जिसे जितनी जलवि लके नहीं कार्य
करना है, वह उदनी ही जलवि लके यदा दूरे कर अपना कार्य करना है, तब दुःख ही है ?
गेदी ! शुभ शान्तिपूर्वक इस ज्ञाता में रहे; और विश्व के धर्मों का उपदेश प्रदान करे।

શવરી ને આપને હો શાંત કરતે દુઝે દયા-વાન ! મુઝે જી સાચ દો મે ચમિયે ! મેં વદાં
જી આપજી સેવા કરંગી.

ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਸ਼; ਭਨੇਰੇ ਕਦਾ-ਪਰ ਗੇਰੀ ! ਜੁੜੇ ਨੇ ਅੰਝੇਕ ਗੁਰਨਰ ਕਾਰੇ ਕਾ ਆਰ ਦੇ ਕਰ ਪਰਮਾਪਾਮ
ਕੀ ਧਾਰਾ ਕਰਨਾ ਆਪਣਾ ਹੋਂ, ਜਿਹੇ ਅਨਿਰਿਖਿਤ ਕੋਲਾ ਫੀਨ ਦੇਂ, ਜੇ ਉਸ ਆਰ ਤੇ ਧਰਨ ਕਰੇ ਧੋਤ
ਟੋ ! ਗੇਰੀ ! ਆਗਵਾਨ ਕਾ ਸਾਮਾਧਨਾਰ ਫੇਰਾ ਕੂੜਾ ਦੇਂ; ਆਰ ਨੇ ਟੋਰੇ ਕੋਲੇ ਆਜ਼ਮ ਗੇਂ ਗੀਤ ਦੀ ਪਧਾ
ਫੇਰੇ, ਰਖਾਧਾ ਅਜੀਬਰ ਕਾਮਫਾਧਾਰ ਜੁੜੇ ਫਾਨ ਦੇ ਕਰ ਫਾਨਾਰ ਕਰਨੇ ਤੇ ਸਿਧੇ ਧਰਾ ਆਵੇਨੇ, ਫਨਾ
ਸੰਧਾ, ਫਨਾ ਰਖਾਧਾ ਕੋਲ ਫਨਾ ਸਮਝਨਾ ਕਰਨੇ ਤੇ ਸਿਧੇ ਧਰਾ ਧਰਾ ਫਨਾ ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ
ਫਾਨ ਕਰੇ ਜੁਗ ਆਪਣਾ ਧਾਰੀ ਧਾਰ ਕਰ ਸਾਨੀ ਟੋ।

[illegible][illegible]

गुरु शिपिद दोनों अंगों, हिंदि के कामों पराध; धन्य-धन्य गुरुदेव गिरन, शिपिद दिप मित्राव.
परमपूजे गुरु के विरह ही है मयधु दुः

[illegible]

खिला-भंड पर बैठे; और तब उठेने पूजा-तपोधने ! कहे तुम्हारी तपस्या तो लक्ष्मी लांछि
गयी जाती है ? तुम्हें किसी प्रकार का डर है तो नहीं ?

शक्ती ने हाथ जोड़ कर कहा—देवि ! आपका दर्शन ही मेरी तपस्या की यशस्वि सिद्धि है।
आपने आज मुझ अकिंचन दासी पर दया की है, उसके लिये मैं किस प्रकार आपकी स्तुति
करूं. मेक तो मैं नारी, दूसरे अत्यन्त-जति में उत्पन्न हुई हूं, मैं भद्राभंगमति हूं.

लज्जान ने कहा—मैं तो जति-प्राप्ति की चिंता नहीं करता. मुझे तो वही प्रिय है, जो
मेरा लज्ज है. वरुणदेव तो मायामय विश्व का आडंबर है; मेरे लोक में इसका क्या काम ?

शक्ती की आंखों से अश्रु-धारा गढ़ गयी ! अपने लक्ष्म-लक्ष्मी से उसे पीछ कर लज्ज-
वान ने कहा—देवि ! लज्ज के नौ भेद हैं. पहला भेद है—महात्माओं का पुण्य सत्संग; दूसरा
है—लज्जवान की भगवत्प्रभु की कथा का प्रतिपूरक अवलोकन; तीसरा भेद है—अपराधों का परिशोधन
और गुरुदेव की सेवा; चौथा भेद है—कष्ट का तिरस्कार और लज्जवान के श्रुत्यानुवाद का गान;
पांचवां है—वेद का संह-प्रमाण मानना, अन्न का नष्ट करना तथा परमात्मा की कृपा पर
अविश्वस विश्वास रखना; छठा है—छद्मियों का निग्रह और वैराग्य का आश्रय-ग्रहण; सातवां
भेद है—विश्व का समष्टि से देखना और लज्ज के लज्जवान से भी श्रेष्ठ मानना; आठवां भेद
है—पूज्य सत्ताप और नवां है सरल स्वभाव और शुद्ध अंतःकरण. देवि ! लज्ज के यह नौ
भेद तुममें पूर्णरूप से विकसित हुए हैं; तुम तो लज्ज की अतिभूति प्रतिभा हो, किसीलिये
जो जति योगिजनों का दुर्लभ है, वह तुम्हें प्राप्त होगी.

लज्जवान के मुख से अपनी प्रशंसा सुन कर शक्ती को आनंद भी हुआ और सौभाग्य
भी. उठेने कुछ उत्तर न दिया; केवल मेक बार फिर लज्ज-भाव से लज्जवान के शीर्षस्थों में
प्रक्षाम दिया. लज्जवान ने उठे-हाथों से उड़ा कर जेब दिया.

श्रेष्ठ की पुण्य-शक्ति के सम्मुख परम प्रभु तक नतमस्तक हो जाते हैं !

मातंग-वन के निवासी अन्य तपस्विजन अपनी-अपनी कुटियों में लज्जवान के पधारने
की लाट देम रहे थे; पर लज्जवान तो रीते दूजे थे शक्ती के अनन्य अनुराग पर; वे तो
उठेने का नाम ही नहीं लेते थे. तब तो आप्य होकर स्वयं की समस्त कपि-समाज का शक्ती
के पुण्य आश्रम में जना पडा. लज्जवान ने सण तपस्वियों का प्रक्षाम किया; शक्ती ने भी
सगरी रण उड़ा कर भस्म कर धारण की.

लज्जवान ने सणसे कुशल-समाचार पूछा. लज्जवान ने कहा—पुण्यवरण तपस्विजन !
आप लोक कुशलपूर्वक तो हैं ? आप का किसी प्रकार का कष्ट तो नहीं है ? आप की तपस्या
में किसी प्रकार का विघ्न तो अनुपरिणत नहीं होता है ?

कपियों ने कहा—प्रभो ! और तो सण कुशल है—हमें किसी प्रकार का कष्ट नहीं है; पर-
मेक कष्ट है—पंचाक्षर का नष्ट रक्षण और 'कुं' धी-दूषित हो गया है. उसे आप अपने
वरणरूप से विमल और विशुद्ध बना दीजिये.

लज्जवान हंसे; उठेने कहा—मेरे वरण-रूप से ? मेरे वरण-रूप से पंचा-संस्कार का
नष्ट कैसे शुद्ध और विमल हो जगता ?

कपियों ने कहा—आप पूर्णतत्पर हैं—आप के वरण-रूप से पापापी मानवी हो गध;
आप के वरणों में मुक्ति का निवास है; आपसे पाद-पत्र से महाकनी का उद्गम है. तब
आप के पाद-रूप से पंचा-संस्कार का कुं' धी-दूषित रक्षण नष्ट अवश्य शुद्ध और विमल
जान जगता—जैसा हमारा अविश्वस विश्वास है.

लज्जवान ने उठे हाथों के पूजा-पर अंसा हुआ क्या ?
तपस्वियों ने कहा—महाशक्ति ! यह हमारी ही उद्गता और उद्गता का परिणाम है.
हममें से मेक साधु ने देवी शक्ती का अपमान और अन्याय किया था. उसी साधु के शरीर-

८३-मोहक्षेपर का यया जरा कान पोलकर पढीये !

(१)

मैं शास्त्री, मेरा पाप शास्त्री, मेरे दादा-परदादा शास्त्री और मेरा सराउदादा भी शास्त्री. शास्त्री का टाछटिल हमारे ज्ञानदान की गोथा भौरसी जगदाद है. जात यह है की हमारे ज्ञानदान में ऐक से ऐक यह कर शास्त्री होते यसे आये हैं. लाहौर युनिवर्सिटी में जय से शास्त्री परीक्षा की प्रणाली आरंभ दुध है, उस से कहीं पहले से हम लोग शास्त्री होते यसे आये हैं.

और, इस समय मेरी उमर ४७ साल, ७ मास, ११ दिन, १० घंटे, ४५ मिनट और २ सेकंड की है. लडकपन में लगे शास्त्रीय की जद्वैतत अमर कोप, कौमुदी और महाभाष्य वगैरा धोल कर पी चुका हूं, जिसके कारण मेरी पोपडी में संस्कृत के छतने शब्द भर गये हैं, कि यही गनीमत है कि मैं कविता नहीं करता; नहीं तो मैं लवभूति और कालीदास-वाल्मीकि और वेदव्यास का ऐक तरफ पैदा होता. अपने खुद भियाभिरु ज्ञानना जरा अच्छा नहीं मालूम होता; परंतु आप मेरी गली में या दूरे में न कर मेरी तारीफ़ पूछिये तो आलस से ले कर सुई तक की जग्यान पर शयतान की तरफ 'शास्त्री-यया' के नाम से मसहूर हूं. अज आप ही जरा गौर-इर्माधिये कि मैं जय सारे मोहक्षेपर का यया हूं तथा सारी दुनिया के विषे कितनी प्रतिष्ठा की चीज हूं. लाई! मैं तो इस जात से दूध कर दुग्धा हुआ जाता हूं.

परंतु मनुष्यों का लजवान की सज कृपायें प्राप्त नहीं होती. बादर मेरी कितनी लारी धन्यजत क्यों न हो, परंतु घर में मेरी गृहिणी-धर्मपत्नीय यानी मोहक्षेपावों की यचीय है, वे गजज की कितना हैं. मुझे तो वे अपने पांव की यड़ी के जराजर भी नहीं समजती. मुझे वे प्रायः निषट्ट कहा करती हैं. जात वास्तव में यह है कि सरस्वती और लक्ष्मी में कभी मेल नहीं हुआ. विद्वान सदा लूणों ही भरे हैं-हरिता ने कभी उनका पीछा नहीं छोडा. मैं तो अपनी विद्वत्ता में भरत रहता हूं-भगर मोहक्षे की यची श्रीमती शास्त्रीणीय कदती है कि तेरी विद्वत्ता का क्या मैं शक लगा कर यादूं? मुझे जेवर यादिये, कपडे यादिये और यादिये मदलसा मकान; भगर इसे यद मालूम नहीं कि इसके पतिराम तो केरे शास्त्री ही हैं-कोछ काटके जगन तो हैं नहीं. न वकील बैरिस्टर या डाक्टर ही हैं, जे रोज कहीं से शाम का इपयों से जेजे भर लाते. योरी का पाप समजता हूं और सीनानेरी कर नहीं सकता. इस विषे बादर तो मैं सदा प्रसन्न रहता हूं; परंतु घर आते ही मोहक्षेपावों की यची का देणते ही मेरे प्राण सज जते हैं. नानी भर जाती है.

(२)

हिंदु के घर पैदा होना भी ऐक आश्रन ही है. आये दिन ऐक न ऐक त्योदार पोपडी पर सवार रहता है. होली-दिवाली-दशहरा सजनों और न जने क्या क्या अज्ञा जज्ञा. पड़िना-नीय वैसे ही नाओं हम विषे रहती हैं-होली-दिवाली पर तो और शामत आ जाती है. ऐक नन्दीसी जगत और दग्गर आश्रते. ऐक दिन मैं उधेठ वृत्त में पडा था की मोहक्षे के शरीर शयनान लौंगने आकर तंग करना शुरू किया. वे कदने लगे-यया! जय ही अच्छा सुयोग है. हमारे सुख में ऐक संस्कृत टीयर की जरूरत है. आप इसके विषे दरपारत दें, वह जगद आप का ईश्वर से पेश्वर भिन्न जगती; क्योंकि आप ज्ञाना संस्कृत का मर्मज्ञ पड़िन इस संसार में कोछ नहीं है. आप लदे ही अपने का कुछ न समझे, भगर आपकी स्त्री योग्यता कितने है! मैं ही शायने ज्ञा कि जात तो कि है. मालूम होना है लजवान अज छत दाद कर घन की वशी करना यादते हैं. मैंने पछा-लछ! वेनन कितना मिहना! वे जेजे पयास! मैंने तुरंत लवरेटर सादेय के नाम ऐक 'निवेदनपत्र' लिख दिया. निवेदनपत्र की नकल नीचे देता हूं. मैंने लिखा था—

“ श्रीमान-दन्तर शयरेटर सादेय कृपातु-दयातु-मित्रप्रवर पर पेश्वर जगद्वर! श्रीमान-

को सोच मे' इस दास के साथों को-मन-मन नभरकर पड़्यो। अया दै आपने मेरा गुण नाम नरर गुण देगा; कोहि मेरे नरर नररुन ॥ अमर पतिन इस समय इस सदाशय मे' नदी' है। इस सिमे आप हीन से फिर रक्षणीय गुण के संभूत हीनर की नरर मुने नियुक्त कर रक्ष को शोभा अयाये। मे' तो इस दृष्टि पर के सिमे कभी आशी न देगा, परंतु मेरे पिता मुने विवश कर रहे हैं। मुने कीमती, सुख-सुख अदि सय वाद दें। मे' छात्रों के आशी पदना दी नदी, मोलकर पिताजी भी दूँ। मे' हवनी अदि सरेन मोलना और पिताजी के हिस्से की गुणना नदी कर सकना। मुने पूरी आशा है कि या तो शीमान रक्ष' मुने भित्तने मेरे पर पधारेंगे, नदी' तो मुने की अपनी मोलर नरर कर अपने नरर पर गुण लेगे, पदय आना मेरे सिमे अम-मन है।

मे' ह' आपका—पं० लोकोट शास्त्री-१६६ पं० लोकोट शास्त्री
(३)

निवेदनपत्र के रक्षणी कर के मेरे ओक समार हो अया, अमर कोष वितर न आया। मेने हन आह हिनों मे'—पतितापनर पर नरा रोज माह रप्पा था; परंतु नरर कर्ष दिन तक कोष वितर न आया तो अय उनर पारा अर्ध होने लगा। इसी वीच मे' नासी मोलरते के वे ही शरीर सपतान लीं आ कर कदने लगे—'शास्त्री अया सादेन मे भित्तने नदी' गये, वे तो आप की प्रतीक्षा करते करते यह गये। इस साथ के उनर देस कर्ष' से भाग्य दुआ कि सादेन आपकी उनरर कर रहे हैं; कोहि नररसे आपकी रक्षणात्त के पदा है आप की विदता पर वे मोलिन हो गये हैं। नदी' न कर भित्तिये, नदी' तो इस पर पर किसी और की नियुक्ति हो लगेगी।

यद मुने ही मे' पर के नीनर गुण। कपडे पदने आपों मे' डॉ० वमन का काय अया। सर पर पिताजी के समय का ओक तुर्ष की तरक ये पदा रप्पा और हाथ मे' ओक पडित का डंडा ले, सादेन से मुलाकात करने अय दिया; परंतु राते मे' ही उन लीं डिटि रोककर कदाः—'शास्त्री अया ! तुर्षों का गुण अया अया। अय तो हट-गुन है। यद कद कर उन्हेने तिनकों का ओक देह मेरे सिर पर रप्पा दिया। लोग मेरे रक्षों के देण कर हंसने लगे, परंतु मे' अपनी विदता के अभिमान मे' अरन-सादेन से मुलाकात करने अय दिया।

(४)

मे' लगे लगे कदम पदना दुआ, सादेन के अंजमे पर पड़्यो। मेरी लाव अंगी और रक्ष-दम के देण कर सादेन के अपराधी ने पूछा—कदा अयया ? मेने कदाः—सादेन से भित्तने नता है, अपराधीने कदाः—कदा लाया ? मेने कदाः—मे' कया पोरट ओहिंस ह' ? उसने फिर कपट कर कदाः—अरे ! पोरटकाई नदी, मुलाकाती—कदा (विजिटिअ—कदा); पर मे' कदां सुननेवाला था ! अर्धली के अर्धस धुकेल कर नीनर सुस तो गया; परंतु मेरे 'हो हंसो' के सुनकर और भी सादेन के हस नीनर अय गये, उन्हेने मुने भार भार कर वृक्ष अया दिया। मेरी हाथ तोपा के सुनकर सादेन भी आदर आये। मे' उनर जो रक्ष मुण के देणकर नमीनपर बेट गया—और लगे लगे सवाभ करने। उन्हेने मुने पूछ कि मे' कौन हूँ ? तो मेने अपना सय हस्या मिहा हस सुनाया और कदा किअय परे आशय की पात हंसि आप सिदाविलाग के जायरेकर हो कर भी मुने नदीं ननते। हितने मे ही सादेन ने अपने अर्धली के कुछ सकेन दिया; और उसने अर्ध-अर्ध के कर मुने आदर धकेल दिया। नाते मे तिरकर मेरे सय कपडे कर्ष्य मे पड गये और मे'—हाना दुआ अपने घर पड़्यो। वरपर पतितापनर ने मेरा हाथ-मेदास देणकर मुने—हटकारना शुरू किया और आदर न वे ही सपतान लीं शास्त्री अया—शास्त्री अया कदकर चिटाने लगे। अय मे' समझा है कि आनदानी सास्त्रियों की हितनी दुर्गसा होती है।

('विश्वविजय' ओक अर्धभाषी)

८४-कायर भारतवासी !

क्या कोई सन १८१८ में इस बात की कल्पना भी कर सकता था, कि हम भारतवासी जनरल कायर के दावों को गयी अपनी गेहलजती को धनती नही भुल गयेगे ! केवल इस कारण से कि अमृतसर में सत्तापत्नी की हसने घोषणा की थी—और इस पर भी जलियानवाला आग में हन्दों आदमी अक्षत हो गये थे. अलिमान का पूनवा और अटिश कामनवेल्थ की रक्षा का मतवाला—कायर अपने ही दौल हस्तों के साथ वहाँ पहुँचा और हसने गिना बेताबनी दिये उन निरन्धे निरपराध लोगों पर गोली चलाते का आर्डर दिया. इससे ये दौल हस्ते—अभीष्ट होकर अराधर भागते हुये आदमियों पर तब तक गोली चलाते रहे—जब तक कि दिन के पास एक भी कारूस बाकी रहा.

जुहाने हन्सान का शिर उपर की ओर उठाया है, मगर इस अलिमानो दौल अक्षर ने केवल एक भ्रम के पिट करने के लक्ष्य में जहाँ यद घटना घटित हुई थी, उसी जगह से भारतवासियों को घेर के अल रीज कर चलेने का हुक्म दिया था. मदात्मा गांधी ने उस समय तो पंचायत की सेवा की थी उसे घरीब हन्सान कभी नहीं भुल सकता, यद्यपि पंचायत में आज उनही नाम बहुलियन नहीं रही किसी कि यह और बीजों की है. तथापि मदात्मा इस बात को अभी नक नहीं भूते हैं कि वहाँ लोगों ने छाती पर गोशियों न आ कर भी पर आयी थी; और जुदावद धीरे की तरफ से निदायत अच्छा निरम अता किया जाने पर भी हन्दों पंचायतियों में से किसी भी जनरल कायर के ओकसी सिपायियों पर हाथ कर के हनकी जंफे कीन देने की देशीय नहीं की थी. इस बात को भी कौन भुल सकता है कि एक आदमी ने भी अमृतसर की गली में जहाँ उक्त भ्रम पर दुमका किया गया था—पिट के वल रैमने में हन्सार न दिया था.

जुहें इस बात की जरूरत नहीं है कि मैं जदावद पंचायतियों को जलियानवाला आग की घटना की याद दिलाऊँ; मगर हन उदारमना लोगों ने जनरल कायर को क्षमा कर दिया है, तब तो बात ही कुछ नहीं—नहीं तो अगर उन अत्याचारों को भुल गये हैं—तो जुदा ही उन्हें भार करेगा. मैं तो केवल इस समय की गयी कायरता की याद दिलाता हूँ. यद्यपि मैं यद भी नहीं समझता कि यदि किसी और प्रांत में यद घटना घटी होती तो वे जीवना से कायर को दुहावा करते. लेकिन मैं वे भी किसी की नासरी दिखाने; परंतु जुहाने हनकी अजमाईस नहीं कर्मों. मेरी जुह. से हुआ है कि हनकी या अदले पंचायत की परीक्षा हो तो ये किसी कायरता और नासरी न दिखाने.

आज पंचायत में कायदेविदता की आज लगी हुई है. दिंदु सुसज्जानों पर अत्यन्त उग्र हो हैं और सुसज्जान दिंदुओं पर. पंचायत के दोनों जलियों के समाचारपत्र हनकी आलोचने लगे पड़े हैं. पंचायत के अंदरूनी पर भी हनकी बात की दाप-दत्ता हो रही है. मगर हन जदावद तक. पंचायतों के कायर और अक्षर के अत्याचारों की जरूर भी याद नहीं नहीं. हन पर हुंमन कि पंचायत का हन्मि दिंदु यद समझता है कि अगर मैं न हूँ तो दिंदुर्म का मेरा हन अक्षर और पर एक सुसज्जान अक्षर करना है कि हन करवाय हन के हने पर दिंदु हन्मि हन्मि तो हन का करवा हो गया होता. हन्मि संहित नहीं कि हन के हने में पंचायत के हने का दाप हो. मदा है; परंतु मेरे पंचायती हन सुके क्षमा हो. पंचायत का आज जनरलरी ओर नासरी करवा-मन्मा अता हुआ है. अक्षर पंचायत का 'अक्षर' और 'अक्षर' यद हन हन्मि है कि हन संहित हन्मि और संहितविदता के लीजने में हन पंचायत की हने पर हन पंचायत में दिंदु हन्मि है कि हन्मि की हन्मि हन्मि के अक्षर हन्मि हने में हन पंचायत का हन्मि हन्मि और सुसज्जान का अक्षर पंचायत

[illegible]

॥ १ ॥
 ॥ २ ॥
 ॥ ३ ॥
 ॥ ४ ॥
 ॥ ५ ॥
 ॥ ६ ॥
 ॥ ७ ॥
 ॥ ८ ॥
 ॥ ९ ॥
 ॥ १० ॥
 ॥ ११ ॥
 ॥ १२ ॥
 ॥ १३ ॥
 ॥ १४ ॥
 ॥ १५ ॥
 ॥ १६ ॥
 ॥ १७ ॥
 ॥ १८ ॥
 ॥ १९ ॥
 ॥ २० ॥
 ॥ २१ ॥
 ॥ २२ ॥
 ॥ २३ ॥
 ॥ २४ ॥
 ॥ २५ ॥
 ॥ २६ ॥
 ॥ २७ ॥
 ॥ २८ ॥
 ॥ २९ ॥
 ॥ ३० ॥
 ॥ ३१ ॥
 ॥ ३२ ॥
 ॥ ३३ ॥
 ॥ ३४ ॥
 ॥ ३५ ॥
 ॥ ३६ ॥
 ॥ ३७ ॥
 ॥ ३८ ॥
 ॥ ३९ ॥
 ॥ ४० ॥
 ॥ ४१ ॥
 ॥ ४२ ॥
 ॥ ४३ ॥
 ॥ ४४ ॥
 ॥ ४५ ॥
 ॥ ४६ ॥
 ॥ ४७ ॥
 ॥ ४८ ॥
 ॥ ४९ ॥
 ॥ ५० ॥
 ॥ ५१ ॥
 ॥ ५२ ॥
 ॥ ५३ ॥
 ॥ ५४ ॥
 ॥ ५५ ॥
 ॥ ५६ ॥
 ॥ ५७ ॥
 ॥ ५८ ॥
 ॥ ५९ ॥
 ॥ ६० ॥
 ॥ ६१ ॥
 ॥ ६२ ॥
 ॥ ६३ ॥
 ॥ ६४ ॥
 ॥ ६५ ॥
 ॥ ६६ ॥
 ॥ ६७ ॥
 ॥ ६८ ॥
 ॥ ६९ ॥
 ॥ ७० ॥
 ॥ ७१ ॥
 ॥ ७२ ॥
 ॥ ७३ ॥
 ॥ ७४ ॥
 ॥ ७५ ॥
 ॥ ७६ ॥
 ॥ ७७ ॥
 ॥ ७८ ॥
 ॥ ७९ ॥
 ॥ ८० ॥
 ॥ ८१ ॥
 ॥ ८२ ॥
 ॥ ८३ ॥
 ॥ ८४ ॥
 ॥ ८५ ॥
 ॥ ८६ ॥
 ॥ ८७ ॥
 ॥ ८८ ॥
 ॥ ८९ ॥
 ॥ ९० ॥
 ॥ ९१ ॥
 ॥ ९२ ॥
 ॥ ९३ ॥
 ॥ ९४ ॥
 ॥ ९५ ॥
 ॥ ९६ ॥
 ॥ ९७ ॥
 ॥ ९८ ॥
 ॥ ९९ ॥
 ॥ १०० ॥

('विश्वमित्र' ना ओह अंकमा लेखकः-भौषाना महमद अली)

८५-नवद्वीप-यात्रा

कसकसा से छिहर-पथिअ की ओर सजकस ११ मील दूर बंद स्थान है, जो भारत की
 ओर विदेशनः पंजाब की मुख्य तीर्थक्षेत्र है, जहाँ भारत के बंदों के जाने की ओरसर भिवा.
 "अल-हार्" के जलन से पाठों के विषे इस स्थान के प्रमाण ३७ नवीन दोना; इस विषे इसका
 ३७ संश्लेष वलन अनुविन न दोना.

પ્રાકૃતિક સ્થિતિ

नेसा कि "नवदोष" इस नाम से जाना होता है कि यह जोड़ दोष होता है कि नव
 ही रचना की गयी; परन्तु आजकल यह दोष नहीं है "अपिष्ट" "प्रपदोष" है-मार्तण्ड इस
 समय यह स्थान तीन और से अज्ञात धारा हुआ है देखे देखते पर धारों की समाने
 जोड़ छाटाता नावा नष्ट आता है, जो छोटी ६ न कर दी रह गया है, किसी समय में
 यदा भी जंग की धारा होती थी, और वह कि ६ न कर दी रह गया है, किसी समय में
 तब तो यह स्थान परन्तु दोष ही है और अगर छेमे छोड़ दिया गये तब यह प्रप
 दी है, कुछ ही दोष, आभीरवा के तब पर और इसी धारा तीन और से जाना है ।

કારણ ઇસ સ્થાન કી પ્રાકૃતિક શોભા બહી ચિત્તોપક હૈ.

ઇસસે પહેલે કિ નવદ્વીપ યાત્રા કે વિષય મેં અન્ય કુછ લિખા જન્ય યહ ખતલાના ઉચિત પ્રતીત હોતા હૈ કિ યહ સ્થાન તીર્થ ક્યોં કર ગિના જાતા હૈ ?

ભાગીરથી-તટ પર આબાદ હોને કે કારણ તો યહ તીર્થ હૈ હી; પર ઇસકે અતિરિક્ત કુછ ઔર કારણોં સે ભી યહ મહત્વપૂર્ણ સમજા જાતા હૈ જો સંક્ષેપતઃ યે હૈ:—

૧-પ્રાચીન ઇતિહાસ દેખને સે પ્રતીત હોતા હૈ કિ નવદ્વીપ સંસ્કૃતવિદ્યા કા બડા ભારી કેન્દ્ર થાં. ઇસ સ્થાન કા પ્રસિદ્ધ નામ-‘નદિયા’ હૈ; ઔર “નદિયા કે નૈયાયિક” “કાશી કે વૈયાકરણિયોં” કી તરફ સદા સે વિખ્યાત રહે હૈં. અબ ભી ન્યાયશાસ્ત્ર કા મુખ્ય કેન્દ્ર નદિયા વા “નવદ્વીપ” હી માના જાતા હૈ. કાશી કી ટક્કર કા સંસ્કૃતવિદ્યા કા અગર કોઇ અન્ય કેન્દ્ર ભારત મેં અબ ભી હૈ તો યહ નવદ્વીપ હી હૈ. ગદાધર, રઘુનાથ જેસે પ્રસિદ્ધ નૈયાયિક યહોં હુએ થે.

૨-વૈષ્ણવ-મત કે સંસ્થાપક ગૌરાંગદેવ (નિમાઇ વા ચૈતન્યદેવ) કી જન્મભૂમિ ભી ઇસી સ્થાન મેં માની જાતી હૈ. ઇસ શહર કે કિસ વિશેષ ભાગ મેં ઇસ મહાપુરુષ કા જન્મ હુઆ થા-યહ અભી તક નિશ્ચિત નહીં હો સકા હૈ, યદ્યપિ ઇસકે લિયે સરકારી ઔર ગૈર-સરકારી-સભી પ્રયત્ન હુએ હૈં. ઇસ વિષય મેં અભીતક વિદ્વાનોં કા બડા મતભેદ હૈ. કુછ ભી હો, ગૌરાંગદેવ કે જન્મસ્થાન હોને સે નવદ્વીપ વૈષ્ણવોં કા એક બડા ભારી ગઢ હૈ. હરિદ્વાર-વૃંદાવન કી તરફ યહોં પર ભી સૈકડોં મંદિર હૈં. પ્રતિમાસ કી પૂર્ણિમા કો મેલા હોતા હૈ, પર માથ પૂર્ણિમા કા મેલા વિશેષ પ્રસિદ્ધ હૈ. ઇન અવસરોં પર ભારત કે ઔર વિશેષતઃ બંગાલ, ઉડીસા ઔર આસામ કે યાત્રી દૂર દૂર સે આતે હૈં. ગત માથ પૂર્ણિમા કે મેલે પર હમ નવદ્વીપ મેં હી થે. ઇન મેલોં કી વિશેષ ઉલ્લેખનીય ખાત-જો ઉત્તરભારત કે અન્ય તીર્થોં પર પ્રાપ્તઃ નહીં પાઈ જાતી-વૈષ્ણવમતાનુયાયી પુરુષોં કા ઇકઠ્ઠા-ઢોલ કી ઔર જન્નોં કી તાલ પર ઉજલ ઉજલ કર ફેરના ઔર નાચના હૈ. બહુધા, યહ ભક્તિ કે પ્રબલ વેગ મેં હી હોતા હૈ.

૩-વૈષ્ણવોં કી તરફ શાકતોં કા ભી યહ કેન્દ્રસ્થાન હૈ. ઉનકે માથ-પૂર્ણિમા મેલે કી તરફ ઇનકા કાર્તિકી પૂર્ણિમા કા બડા ભારી મેલા હોતા હૈ. ઉસ અવસર પર દેવી કી ૧૮ પ્રકાર પુરાણવર્ણિત ભિન્ન ભિન્ન આકૃતિ કી મૂર્તિયાં ૧૫ ઔર ૨૦ શીટ તક ઉચી નિકાલી જાતી હૈં ઔર ગંગા મેં વિસર્જિત કી જાતી હૈં. નવદ્વીપકેઠીક કેન્દ્રસ્થાન મેં શાકતોં કા એક પ્રધાન મંદિર હૈ, જિસકા નામ-“પોડામાતાલા” હૈ. યહ સ્થાન કે પંડિતોં કી અધિક સંખ્યા શાકતમતાનુયાયી હૈ, ઇસ લિયે વે ઔર ઉનકે સખ છાત્ર ભી પ્રતિદિન પ્રાતઃ-સાથ ઇસ મંદિર મેં દેવી કી પૂજા કરતે હૈં; ઔર જબકોઈ છાત્ર યહોં સે વિદ્યા-ધ્યયન સમાપ્ત કર કે ઘર કો વાપસ જાતા હૈ, તખ ઉસે દેવી કો પ્રણામ કરના અનિવાર્ય હોતા હૈ.

પહેલે શાકતોં ઔર વૈષ્ણવોં મેં પ્રાપ્તઃ ઝઘડે હો જાયા કરતે થે; પર આજકલ દોનોં મતોં કે અનુયાયી શાંતિ સે અપને ઉત્સવ કર લેતે હૈં. પાકક સ્વયં સમજ સકતે હૈં કિ ઇન સખ કારણોં સે ઇસ તીર્થસ્થાન કા મહત્વ કિતના અધિક હૈ ! ઇસી લિયે, કાશીસેવન કી તરફ બંગાલી ભદ્ર પુરુષ વૃંદાવસ્થા મેં નવદ્વીપ મેં નિવાસ કરના પુણ્ય સમજાતે હૈં.

વિધવાઓં કી દુર્દશા

યૂં તો સભી તીર્થસ્થાનોં પર વિધવાઓં કી દુર્દશા હોતી હૈ, પર જૈસી કરણાજનક અવસ્થા યહોં દેખી ગયી હૈ એસી હમેં ઉત્તરભારત કે અન્ય કિસી તીર્થ પર દેખને કો નહીં મિલ્લી. અગર આપ નવદ્વીપ કે બાગરોં, સડકોં, ચૌરસ્તોં ઔર ઘાટોં પર જાવેં તખ આપકો વિધવાયેં હી નજર આવેંગી, પુરુષ બહુત ટમ દીખેજો. આખાદી કી દૃષ્ટિ સે ભી યહોં પર સ્ત્રિયોં કી-ઉનમેં ભી વિધવાઓં કી સંખ્યા પુરુષોં કી અપેક્ષા અધિક હૈ; ઔર ઇસ લિયે, અગર ઇસ સ્થાન કા નામ “નવદ્વીપ” કી જગહ “વિધવાદ્વીપ” રખ દિયા જાવે તો ઉસમેં તનિક અત્યુક્તિ નહીં હૈ. ઇસ અવસ્થા મેં દુરાચાર ઔર વ્યભિચારસંબંધી જિતને પાપ કલ્પિત કિયે જા સકતે હૈં, યહોં પર ઉન સખકઃ નસે ચિત્ત દેખા જા સકતા હૈ. વિધવાઓં કે સુધાર કે લિયે યહોં પર નિમ્નલિખિત સંસ્થાવેં ખુસી દુઃખ હૈ—

लज्जन आश्रम—बिवानी के जेक भारवादी सलज्जन ने छिप्त आश्रम की स्थापना की है। यहाँ पर प्रतिदिन औसतन ३०० विधवायें प्रातः ३ से १० तक और रात को रात्रि से रात के नव बजे तक “दर दृष्ट, दर दृष्ट, दृष्ट दृष्ट, दर दर; दर राम दर राम, राम राम दर दर.” का जेक साथ छव्य स्वर से पाठ करती हैं और इसी इक्ष्वर्य धर्म होने के समय १ पौव आवध, हात, कुछ नमक-मिर्च और कभी कभी दही तरकारी दी जाती है। पुरुषों के भेड़ने के लिये प्रत्यक्ष स्थान जना हुआ है; पर वे इस कीर्तन में दृष्टांक से ही भाग लेते हैं। यद्यपि यद संस्था परांपर्य भाव से प्रथी अर्थ है, तथापि इससे वस्तुतः विधवाओं का कुछ लाला होता है—यद सहित्य है। रात को भेड़ें पुरुष स्वनंत्रता है कि वे जहाँ आते रहें। इक्षता इष्टा के पंजे में इसने का द्विष्ट भी जमा आवसर रह जाता है। इससे अतिरिक्त यहाँ पर वास्तविक दरिद्रजन की अपेक्षा आसन्न-जी अधिकता प्रतीत होती है।

भात-भदिर-नवदीप में जंगल, उद्यान और आसाम के जिन जिन जंगलों से जैसी
 विषयाये-कभी कभी कुमारी कन्याये भी-जड़न जाती है वे गर्भवती होती है। वही रत्नवाही
 भी कई दिस अवस्था के ग्राम हो जाती है। जैसी घटनाओं में अधिक देय प्रयोग की जा होता
 है। इन गर्भवती विषयों की वहा के लिये कुछ सज्जनों की ओर से जैके "भातभदिर!"
 स्थापित है, इसमें गर्भ-रक्षा की जाती है; और असवकाश के कुछ समय बाद तक विषया
 के वही रत्न पटना है। परंतु इस "भदिर" में यह आसन की है और भांग-हिली है
 कि इससे मुक्तिमें मेरे जड़न होते हैं। यह वह है कि वह भातभदिर तो सिर्फ आभारी के
 लिये रत्न गया है और जड़न से ग्राम भातभदिर प्रत्यक्ष जैके है। अनुमान से इनकी संख्या
 ५० के लगभग है। गर्भवती विषयाये इनमें स्थायी जाती है और नव संतान देती है। तब
 हमें आय-भार दिया जाता है। ६० की संदी जैके इस प्रकार भार दिये जाते हैं। जल जैके
 मृत्तों में से आध्यात्मिक कदा जाते हैं यह भी नव सदस्य पर परस्पर स्पर्श से ही जैके। अत्र
 के इससे नदपर कृष्णनगर जमा हुआ है। नदिया जैके की कन्यायां हत्यादि इसी रत्नपर
 है। यही पर कन्यायां की ओर से जैके अनायास प्रसा हुआ है। इस अनायास के आदमी
 नवदीप में मृत्तों रत्न है। जैके इन ग्राम भातभदिरों की भी चला है। इससे दिव्यों की
 जैके और निर्दोष संतानों इन कन्यायां के दास ३) या ४) की संतान के दिसाज में जैके ही
 जाती है। यही जैके जैके हो कर हिर और दिव्यों के हत्याज्जानने के काम करने है। नवदीप
 में हमने यह भी सुना था कि कभीकभी जैके जैके अनुमानों के दास भी जैके दिये जाते हैं।
 दिव्यों की जैके पर धनित अवस्था की यह इतिहास है। क्या इस पर भी कुछ रीति-रिवाज
 की आवश्यकता है?

विधवा आश्रम-यदा पर साक्षात् भाषितः राजतन्त्रिवासी श्री ओर मे मेक विधवा आश्रम की प्रथा दुष्का है उसका मुख्य कार्य स्व सादर मे है. कंस आश्रम के द्वारा विधवा विवाह भी होते रहते है.

અન્ય આર્થિક સંસ્થાએ

नववीय में उपभुक्त संसाधनों के अनिवार्य निरन्तरित्व के अन्तर्गत संसाधनों की पुनरीक्षण है.

१-यह विधानसभा-संकेत पदनेवासे निर्धन छात्रों के लिये यह एक निवामरदान है। इससे व्यवस्था है के कृपाय विद्यार्थी अपने दो आरिवादी लम.श. का अर ने ३) प्रविष्टात को सारार ही ओर ने ४) प्रविष्टात अन्विष्टात भिन्नी है विद्यार्थियों ने अन्विष्टात करने पर जग दृष्टा कि यह व्यवस्था वास्तव कृपा है अन्विष्टात, लक्ष्य व्यवस्था है नरुप पदने-वासे निर्धन छात्रों के लिये इसको अन्विष्टात पद अन्विष्टात है कि व अ-व लक्ष्य है।

[illegible]

है. जनता के लिये धर्म के साथ ही, धर्मपाल के भीय में एक देवमंदिर भी है.

उ-अंगुली-संस्कृत पुस्तकालय-सरकार की ओर से संस्कृत-ग्रंथों का यहां एक छोटासा पुस्तकालय खुला हुआ है. धर्म में अंगुली और अंगुली की भी थोड़ी सी पुस्तकें हैं.

विविध ग्रंथ

१-ललिता सभा—यह एक ऐसा दर्शनीय पदार्थ है जो पाठकों के अन्य तीर्थों पर देखने के नहीं मिलेगा. यह कौंध मंदिर, मठ वा सला नहीं है, अपितु एक दाढ़ी-मूढ़वाले हम आप जैसे अंगुली-आलस्य भलाशय है, उन्होंने कृष्ण भट्टाराज की उपासना के लिये अपने को पत्नी मान, स्त्रीरूप धारण कर लिया है. दाढ़ी-मूढ़ साधु, स्त्रियों के से ही सिर पर लगे पाद, कान, नाक और हाथ में धनुषों से आलस्य पदरे दुःखे तथा सदा साड़ी पहिने स्त्रीलिंग में ही आतमीत करते हैं. पहिले ये यहां पर एक आगुली के शिष्य थे; पर आगुलीलाय धारण कर लिया है. अध-शुद्धि और विश्वासों में इन्हीं दुर्घटि दुर्जनता में तो सभी आतों के लिये शुद्धि है. इस लिये, धर्म ललिता-सभा की भूय पूज्य होती है. धनुषों ने कुछ ही सालों में यहां पर अजी नयंदार अजी कर ली है, इसमें प्रतिदिन लागवत पाठ होता है. स्त्री रूपधारी धर्म “सभा” के विषय में यहां पर कहीं आतों सुनी गईं उनका यहां पर उल्लेख अनावश्यक प्रतीत होता है.

२-तीर्थस्थान होने से यहां पर मंदिरों की लरमार तो है ही, पर धर्म में कहीं मंदिर असे ली है उनमें आलस्यतिरिक्त जनता से ०), ० और मेले के अवसरों पर ०० तक की पुरी मिलती है. यहां आदमी के प्रवेश की शीस भी ली जाती है.

उ-यहां पर पंडे और अंदर कहीं भी देखने के नहीं मिले. अन्य तीर्थस्थानों से यह विभिन्नता है.

४-दक्षिण देश के मंदिराधीशों की तरफ यहां के वैष्णव मंदिराधिकारियों ने भी देव-दासियों रक्खी दुर्घटि हैं जिनकी संख्या ७ से लेकर दस तक और कहीं कहीं धर्मसे अधिक भी है. इस का अनिवार्य परिणाम व्यवहार की वृद्धि है.

(“अवधार” वर्ष ४; अंक १०० में लेखक:-श्रीयुत पं० दीनानाथ ७ सिद्धांतालंकार, कश्मिर).

८६-प्राचीन शिक्षा-प्रणाली

शिक्षा का प्रश्न अनेक महत्त्व का है. शिक्षा भीज है और आचार-व्यवहार उसके दल है. अनुष्य के नैसी शिक्षा ही नयगी वैसे ही उसके आचार-व्यवहार होंगे. यह नियम नितियों में ली लगता है, लिन्न लिन्न देशों की लिन्न लिन्न नितियों में आचार और व्यवहार के नेद का मूल कारण, उन उन नितियों की नतीय शिक्षाओं के लिन्न लिन्न प्रकारों में देखना आलीये. अतः “प्राचीन भारत में शिक्षा का प्रकार क्या था?” यह प्रश्न वैयक्तिक और नतीय दोनों दृष्टियों से अनेक महत्त्व का है. भारत की प्राचीन शिक्षाप्रणाली पर संक्षेप से विचार करने के लिये हमें “आचार्य” शब्द के रहस्यार्थ पर गहरा विचार करना आलीये.

भारतीय शिक्षाप्रणाली में “आचार्य” शब्द का स्थान विशेष गौरवान्वित है. इस शब्द के अर्थ में शिक्षा का संपूर्ण रहस्य छिपा पड़ा है. “शिष्य के प्रति ‘आचार्य’ के शिक्षा-संघर्षी क्या कर्तव्य है?” इनका दिग्दर्शन आचार्य शब्दद्वारा कराया गया है. निरुद्धकार यास्कयाय ने आचार्य शब्द का जो निर्वचन किया है, उससे प्रतीत होता है कि प्राचीन भारत में शिक्षा के तीन विभाग किये गये थे. यास्कयाय ने “आचार्य” शब्द का निर्वचन निम्नलिखित शब्दों में किया है. यथा:—

“आचारं ग्राहयति, आचिनोत्यर्थान्, आचिनोति बुद्धिम्”।

इसका अर्थ यह है कि आचार्य वह है जो कि शिष्य के आचार के निकट करे, शिष्य के

प्राचीन शिक्षा-प्रणाली

“उपनीय गुरुः शिष्यं शिक्षयेच्छीघ्रमादितः । आचारमभिक्रिय च संख्योपासनमेव च ॥”

असिद्धा अर्थ' वद ह कि सिध्य हा उपनयनसरकार करने के पश्चात् और उसे आरंभ मे शुद्धि का पाठ पढ़ाने। तदनंतर सदाचार, अभिज्ञान तथा संध्यापासन का उपदेश है। धर्म श्लोक मे "अर्थसिद्धा" और "शुद्धि के लक्षण" का वर्णन नहीं किया। शिक्षा के धन दो प्रकारों का स्थान शुद्धि, सदाचार, अभिज्ञान और संध्यापासन के शिक्षण के पश्चात् का है। शुद्धि मे, रदन सदन के स्थान वर्णा, शरीर और द्रवियों के साक्ष्य रहना शामिल है। धर्म शुद्धि के उपदेश के पश्चात् सदाचारशिक्षण का आरंभ होता है। सदाचारशिक्षण के भी दो विभाग हैं; एक तो "स्वचक्र-शिक्षण" जिसे कि शिक्षाचार या सत्यता कहते हैं; और दूसरा "द्रष्टृपरिमल" जिसमे कि सत्य, अहिंसा, अस्वार्थ, तप आदि बम-निबम सम्मिलित हैं। जन्म वद रूप सिधा न्य कि सिध्य जन्म शुद्धि ही इसी पर पूरा उत्तर आया है, तप उसे सदाचार का उपदेश देना चाहिये। इस सदाचार के आधार पर, शुद्धि और सदाचार के शिक्षण के देना चाहिये और तत्पश्चात् बम-निबम के आधार पर, शुद्धि और सदाचार के शिक्षण के पश्चात् अभिज्ञान के नियमनद्वारा स्वरूप नियमों का व्यवस्थापन कर कर पुनः अपने अपने संघो-पासन के प्रथम विषयो तथा अनुष्ठान का बोध करना चाहिये। इस प्रकार मनु भट्टारक के मत के अनुसार सिध्य के प्रति शुद्धि, सदाचार, धर्म के स्वरूप तथा स्वयं निबमों का उपदेश देना ही आवश्यक है। इस आवश्यकता के पश्चात् भारतीय शिक्षाप्रणाली में "अर्थ-शिक्षा" का आरंभ होना था। इस आवश्यकता से व्याकरण, साहित्य, सिद्ध्य, कर्मात्मिक, गणितीय विषयों का परिचय कराया जाता था। आवश्यकता के हद आधार पर अन्य विषयों का वद प्राप्ति अवतल सुधारकारी तथा दिवांगती

शिक्षण के साथ साथ भारत का प्राचीन आचार्य यह भी देखा करता था कि यह अथ विद्यार्थी में स्वतः परिरक्षकण होनेवाली तथा उद्घापोद कर सकनेवाली बुद्धि का भी अङ्कुरित कर रही है या नहीं। अत्रेष्ट रंग में रंगी हुध भारत की वर्तमान शिक्षा विद्यार्थियों में धस बुद्धिशक्ति का नगृत नहीं होने देती। भारत की वर्तमान शिक्षा का भी. अ. यरोप के मुकाबिले में कुछ भी नहीं है। धसका कारण यही है कि भारत की वर्तमान शिक्षाप्रणाली का ढंग ऐसा लद्दा और अस्वाभाविक है कि जिससे बुद्धिशक्ति सहज स्वभाव से परिरक्षित हो ही नहीं सकती। भारत की प्राचीन शिक्षाप्रणाली में यह बात न थी। धस प्रणाली में बुद्धि के विकास पर पर्याप्त ध्यान दिया जाता था।

धस प्रकार आचार्य शण्ड के आधार पर मैंने यह दर्शाने की कोशीश की है कि प्राचीन भारतवर्ष में शिक्षा के तीन विभाग हुआ करते थे, 'आचार्यशिक्षा', 'अर्थशिक्षा' और 'बुद्धि का नगरण'। धन तीन विभागों से ही शिक्षा का उद्देश्य पूर्ण हो सकता है। केवल किसी एक विभागपर नजर देने से शिक्षा का उद्देश्य पूर्ण नहीं हो सकता।

(“अलंकार” वर्ष-४ थाना प्रथमांकां में लेखक—प्रा० विश्वनाथल विद्यालंकार, उपाचार्य.)

८७—नालंदा का विश्वविद्यालय

प्रथम प्रलात उद्य तव गगने, प्रथम सामरव तपोवने;

प्रथम प्रचारित तव वन लवने, ज्ञान धर्म कत काव्यकाहिनी।

रवि आभू की यह उक्ति नालंदा विश्वविद्यालय सदृश विश्वविद्यालयों के प्राचीन भारत में अस्तित्व ने ही अरितार्थ की है। भारत का ज्ञान और धर्म के कारण संसार का गुरु बनाने का त्रेय नालंदा सदृश विश्वविद्यालयों का ही है। ग्रीन, कोरिया, नपान, घंडायाधना, तुर्कस्तान और तिब्बत यहि भारत का आज भी आदर की दृष्टि से देखते हैं और भारत का अपनी धर्मभूमि मानते हैं तथा भारत की यात्रा कर अपने जन्म का सार्थक करते हैं तो धसका त्रेय नालंदा, उदंतपुर और विक्रमशिला सदृश पाँदकाल में स्थापित विश्वविद्यालयों का प्राप्त है। धन्ही विद्यालयों से लन्नों की संख्या में भारत से आदर महात्मा बुद्ध की शिक्षाओं और भारतीय सम्भता तथा संस्कृति का ले ननेवाले औद्ध लिखुओं का प्रवाद प्रवादित हुआ, ने निरंतर सुसलमानों के आक्रमण से पूर्वतक न्गरी रहा! धन प्राचीन विश्वविद्यालयों में नालंदा का विश्वविद्यालय सर्वप्रथम स्थापित हुआ था। धस समय न्ग कि दम भारतीय संस्कृति के आधार पर स्वतंत्र शिक्षाप्रणालियों की स्थापना करने में प्रयत्नशील हैं ऐसे समय नालंदा विश्वविद्यालय का संस्मरण हमारे अंदर स्मृति और हमारे आदर्शों के अंदर सज्जितता उत्पन्न करेगा।

स्थान—नालंदा विश्वविद्यालय के अवशेष धस समय भी नष्टप्रष्ट अवस्था में गिहार प्रांत के अडगांव से ३०० शीट की दूरी पर पाये जाते हैं। ‘अडगांव’ ‘राजगिर’ से ८ मील दूर है। नालंदा विश्वविद्यालय के अवशेषों के दर्शनात्सुओं के गिहार-अजितयारपुर रेल्वे से नाना आदिये और अडगांव स्टेशन पर उतरना आदिये। धससे एक मील पर नालंदा विश्वविद्यालय के प्राचीन गौरव की स्मृति का द्वि से ताज ननानेवाले अवशेष दीप पड़ेगे।

धृतिहास—नालंदा विश्वविद्यालय द्ग स्थापित हुआ और किसने दिया यह अली तक निश्चयपूर्वक नहीं कहा न सकता। धसका प्रारंभ एक साधारण औद्ध विदार के रूप में हुआ, जिसमें कि अनेक स्थिर और लिखु लोग निवास करते थे। प्रसिद्ध औद्ध आचार्य सारिपुत्र धसी स्थान पर निवास करता था। औद्ध अनुश्रुति के अनुसार उसने धसी स्थान पर अपने ८० लन्गर शिष्यों और अर्द्धतों के साथ निर्वाणपद का प्राप्त किया था। औद्ध विदार और संघाराम के रूप में नालंदा की धृति लगवान बुद्ध के काव से ही प्रारंभ होती है। प्रसिद्ध

निष्पत्ती अतिदामिक तारनाथ के अनुसार सभाष्ट अशोक ने यदा पर एक विद्यालय भवित और विदार का निर्माण कराया और अशोक के प्रथमों से ही नास'हा एक शिक्षाकेन्द्र के रूप में गन्विर्निर्गत होना प्रारंभ हुआ। इसके बाद धीरे धीरे नास'हा की छन्नति होती गई। शुविष्णु नामक एक ब्राह्मण ने यदा १०८ भवितों का निर्माण कराया और 'अभिधर्म' की शिक्षा के लिये १०८ शिक्षावासियों की स्थापना की। इसके बाद अनेक सदियों तक नास'हा एक शिक्षाकेन्द्र के रूप में धीरे धीरे विकसित होता रहा। पीछे से राजसूक्ति का ध्यान भी धस ज्यार आगुष्ट हुआ और सभसे पूर्व सङ्घटित नाम के राज ने नास'हा में अनेक धमारतों का निर्माण कराया। इसी तरह इसके पीछे शुद्धयुत्तराज तथा अतयुत्तराज और आरादित्य-राजने नास'हा की छन्नति में अट्टन सदायता पदुंआध। आरादित्यराज प्रसिद्ध हज्ज-आका-न्ता भवितरुध का समकाशीन था और उड़ी सही में भगध का राज था। शुप्त सत्राटोंद्वारा सदायता के प्राप्त कर नास'हा ने जरी छन्नति की और शीघ्र ही विश्वविहित विश्वविद्यालय बन गया, अनेक ज्ञानी तथा ज्ञान विदेशी विद्यार्थियों का ध्यान इसकी ओर आगुष्ट हुआ और जरी स'भ्या में विदेशी विद्यार्थी यदा पर विद्याभ्यसन के लिये आने लगे। नास'हा में शिक्षाप्राप्त विदेशी विद्यार्थियों में कुछ के नाम निम्नलिखित हैं:—

- १-शर्मन् ह्यून धिन,—प्रकाशभनि, ७ वीं सदी में आया और तीन वर्ष तक यदा रहा।
- २-धी-हो—श्रीदेव, इसने यदा २६ कर मदायान धर्म का अभ्यसन किया।
- ३-आर्यभट्ट—यद एक कोरियन था और नास'हा में ही मरा।
- ४-१८८ में एक कोरियन शिशु आया।
- ५-देवी ह्योग—७ वीं सदी में आया और यदा ८ वर्ष तक रहा।
- ६-जो ह्योग—धर्मदत्त यदा तीन वर्ष तक रहा।
- ७-हत्सि'ग—शुद्धकर्मा, १० साल तक नास'हा में रहा कर शिक्षा पाध।
- ८-तोड्गंग—य'ददेव, यद नास'हा के हर्शनों के आया था।
- ९-तांगतांग—मदायान स'प्रदाय का था। नास'हा के हर्शनों के आया था।
- १०-ह्यून आंग—२ साल के लगभग यदा २६ कर इसने अभ्यसन किया।
- ११-ह्यून सन—यद एक कोरियन शिशु था। यद प्रभाषणधर्मा नाम से ज्ञाया भराहर है। यद भी नास'हा के हर्शनों के आया था।

१२-किंग—यू-श्रीलप्रस—यदा २६ कर कोय का अभ्यसन किया।

१३-ह्यून ताता—१० साल तक यदा २६ कर अभ्यसन किया।

१४-थान ह्यिंग—आश देव, यदा २६ कर कोय का अभ्यसन किया।

अन आगत विद्यार्थियों के द्वारा ही नास'हा विश्वविद्यालय के बारे में गद्युत सी यातव्य आदे' हमें भासुम होती है। विदेशी: ह्यूनसांग और हत्सि'ग के यात्रावृत्त परोप तौर से इस प्रसंग में सदायक हैं। हम ऊन्ही के यात्रावृत्त के आधार पर संक्षेप से नास'हा विश्वविद्यालय का वर्णन यदा देते हैं।

संस्थालन—छग मदान विश्वविद्यालय का संस्थालन अनेक राज्योंके द्वारा हिये गये निरंतर दान से होता था। राज्यों ने इसके संस्थालन के लिये सैकड़ों गांवों को आगदनी विश्वविद्यालय के आधीन कर दी थी। ह्यूनसांग के समय विश्वविद्यालय के पास २०० गांव थे। गांवों से ही आवरयक सामग्री प्राप्त होती थी। प्रत्येक विद्यार्थी के नियमित परिभाष में जोजन मिदता था जे कि इस प्रकार था—१२० ज'वीर, २० पूजा, मदायादी यावदो का एक पैर, तैय, मज्जन हत्तादि भी नियमित परिभाष में दिया जाता था।

शिक्षाक्रम—नास'हा विश्वविद्यालय में केवल ज्ञा ही शिक्षा दी जाती थी। इसमें प्रविष्ट होने के लिये एक अधिकारी परीक्षा ली जाती थी, जिसमें उत्तीर्ण होने के बाद ही विद्यार्थी विश्वविद्यालय में प्रविष्ट हो सकते थे। इस परीक्षा के लिये निम्न विषयों में उत्तीर्ण होना आवश्यक था:—

૧-વ્યાકરણ-ઇસકે પાઠ્ય વિષય મેં ૫ મુખ્ય ગ્રંથ છે. પ્રથમ સિદ્ધ, દ્વિતીયા ધાતુ. ઇસ ગ્રંથ મેં એક હજાર શ્લોક છે, ત્રીસરા સૂત્ર, ચૌથા ખિલ. ખિલ મંત્ર અષ્ટધાતુ, મંડુ ઓર ઉણાદિ ઇન ત્રીન વિભાગોમેં વિભક્ત હોતા થા. ઇસમેં કુલ ત્રીન હજાર શ્લોક છે. પાંચવા ગ્રંથ વૃત્તીસૂત્ર થા જો કિ પાણિનિ અષ્ટાધ્યાયી કે ભાષ્ય કા નામ થા.

૨-ગદ્ય ઓર પદ્ય-ઇસ પરીક્ષા મેં વિદ્યાર્થીઓં કે લિયે ધારાવાહિક રૂપ સે સંસ્કૃત મેં ગદ્ય લિખના આના આવશ્યક થા. સાથ હી પદ્યરચના કી યોગ્યતા ભી આવશ્યક થી.

૩-હેતુવિદ્યા-ઇસમેં 'ન્યાયદ્વાર તર્કશાસ્ત્ર' નામક ગ્રંથ કા અનુશીલન કરે. ઉસમેં ઉત્તીર્ણ હોના આવશ્યક થા.

૪-અભિધર્મ કેમ્પ-યહ પરીક્ષા 'દ્વારપાંડિત' નામક વિશ્વવિદ્યાલય કે અધિકારીદ્વારા ભી જાતી થી. જનસાંગ ને લિખા હૈ કિ યહ અધિકારી પરીક્ષા બહુત કઠોર હોતી થી. ઇસમેં અનુતીર્ણ વિદ્યાર્થીઓં કી સંખ્યા ૪૦ પ્રતિશતક સે કમ નહીં હોતી થી. ઇસસે પ્રતીત હોતા હૈ કિ નાલંદા વિદ્યાલય કે સંચાલકોં કે અપને વિશ્વવિદ્યાલય કા રેન્ડ-ડર્ડ ઉંચા રખને કા હમેશા ધ્યાન રહતા થા. વિશ્વવિદ્યાલય મેં કૌનસે વિષય મુખ્યતયા પદાયે જાતે છે ઇસકા જુતાંત ભી ચીની વિદ્યાર્થીઓં કે લેજોં સે મિલતા હૈ. બૌદ્ધધર્મ કા ઉંચે સે ઉંચા અધ્યયન ઇસ વિશ્વવિદ્યાલય કા મુખ્ય કાર્ય થા. ઇસી લિયે બૌદ્ધધર્મ કે સંભી પ્રસિદ્ધ શાસ્ત્ર યહાં પર પદાયે જાતે છે. પર કેવલ બૌદ્ધધર્મ કે શાસ્ત્ર હી નહીં અપિતુ અન્ય વિદ્યાઓં કે પદાને કા ભી યહાં સમુચિત પ્રબંધ થા.

શિક્ષાપ્રબંધ-ઇતિસંગ કે અનુસાર ઇસ વિશ્વવિદ્યાલય મેં ઇસ પ્રકાર કે શિક્ષક છે જો સમ્ય સૂત્રોં ઓર શાસ્ત્રોં કા અધ્યાપન કરતે છે. ૫૦૦ એસે વિદ્વાન જો ૩૦ 'વિદ્યાસંગ્રહોં' કે પદા સકતે છે, ઓર ૧૦ એસે વિદ્વાન છે જો ૫૦ "વિદ્યાસંગ્રહોં" કી વ્યાખ્યા કર સકતે છે. ઇન્હી ૧૦ વિદ્વાનોં મેં એક કુલપતિ આચાર્ય હોતા થા. વિશ્વવિદ્યાલય મેં એસી ૧૦૦ વેદિકાં થી, જહાંસે શિક્ષકલોગ વ્યાખ્યાન દિયા કરતે છે. જૂનસાંગ કે સમય શીલભદ્ર નામ કા આચાર્ય નાલંદા વિશ્વવિદ્યાલય કા પ્રધાન થા. યહ શીલભદ્ર ખગાલ કા રાજકુમાર થા; પરંતુ ઇસને રાજ્ય કી આકાંક્ષા છોડ કરે શિક્ષા મેં હી અપના સંપૂર્ણ જીવન લગા દિયા થા.

જૂનસાંગ કે અનુસાર ૧૦,૦૦૦ વિદ્યાર્થી ઇસ વિશ્વવિદ્યાલય મેં શિક્ષા પ્રાપ્ત કરતે છે. નાલંદા મેં શિક્ષકોં ઓર વિદ્યાર્થીઓં કા પારસ્પારિક સંબંધ બડા ધનિષ્ઠ હોતા થા. વિદ્યાર્થી લોગ અપને ગુરુઓં કી સેવા કરતે છે ઓર ગુરુ કેવલ વિદ્યાદાન હી નહીં કરતે છે, પ્રત્યુત વિદ્યાર્થીઓં કે આરિય કે ઉન્નત કરના અપના કર્તવ્ય સમજતે છે. નાલંદા કે સ્નાતકોં કી ઉપાધિ કે રાજ્ય-દ્વારા સ્વીકાર કિયા ગયા થા. ઉન્હેં રાજ્ય કી ઓર સે કાર્ય મિલતા થા.

પુસ્તકાલય-ઇસ મહાન વિશ્વવિદ્યાલય કા પુસ્તકાલય ભી એક વિરાટ પુસ્તકાલય થા, જો સંસાર કે પ્રાચીન પુસ્તકાલયોં મેં એક અનુપમ થા. યહ પુસ્તકાલય ભી નાલંદા કે 'ધર્માંગળ' નામક વિભાગ મેં રિયત થા. યહ ભવન ત્રીન વિભાગોં મેં વિભક્ત થા, જનકે નામ કમ્પાઃ 'રત્નસાગર', 'રત્નોદધિ' ઓર 'રત્નરંજ' છે. યે ત્રીનોં ભવન બડે વિશાલ છે. ઇનકી વિશાલતા કા ઇસીસે અનુમાન કિયા જા સકતા હૈ કિ રત્નોદધિ નવમજ્જલા થા. ઇસમેં વિશેષતયા ધાર્મિક સાહિત્ય પ્રચુર માત્રા મેં થા. મુસલમાન આક્રંતાઓં ને ઇસ પુસ્તકાલય કા ભી અછના નહીં છોડા ઓર આગ કી જ્વાલાઓં કે યહ અર્પિત હો ગયા.

વૈભવ-ઇસ વિશ્વવિદ્યાલય કા વૈભવ અપાર થા. જનસાંગ ને ઇસકે વૈભવ કે વિષય મેં લિખા હૈ કિ ઇસ વિશ્વવિદ્યાલય કે વિશાલ ભવનોં કે ઉંચે જુલ્હા ઓર મુંદર રમણીક ચીનારે પર્વત કી ચોટિયોં કી તરફ શોભાયમાન હૈ. ઇસકી વેદશાલોમેં પ્રાતઃકાલીન આરપ મેં વિલીન રહતી હૈ, ઇસકે ઉંચે ભવન બાદલોં કે છૂતે હૈ. ખિડકિયોં સે મેઘ ઓર વાયુદ્વારા નિરંતર ચિત્રિત કિયે જાતે હુયે આકાશ કે દેખા જા સકતા હૈ તથા રાશનદાન સે સૂર્ય ઓર ચંદ્રમા કે સંમેલન કા અપૂર્વ દશ્ય દિખલાઇ દેતા હૈ. નિર્મલ પારદશી જ્વાલાઓં પર નીલ ઇદીવર, લાલ કનક પુષ્પ અનુપમ શોભા ઉત્પન્ન કરતે હૈ. આમ્રકુળોં કી સઘન છાયાદ્વારા દશ્ય ઓર ભી

अपूर्व तथा सुंदर हो जाता है। विषाधियों के भक्षण एक ही प्रकार के यौगन्धले बनाये गये हैं। शीशियों को हार बनाई गई है। बंद विद्याय वैभव डिग्री भी जलन के लिये गर्व का कारण हो सकती है।

अंत—नास'हा के विश्वविद्यालय के समीप ही एक और विश्वविद्यालय विक्रमशिला नामक विकसित हो रहा था। पाषाण'शी राज्यों के जटते वैभव, प्रताप और श्री के साथ साथ विक्रमशिला का वैभव और भी तथा औरव जटता गया। पाषाण'शी राज्यों ने नास'हा के स्थान पर विक्रमशिला को राजकीय विश्वविद्यालय बनाया और उसकी उन्नति करने और जटाने में अपना ध्यान दिया। राज्य-सदानुभूति के अंत हो जाने से नास'हा विश्वविद्यालय की प्रभा भी क्षीण होने लगी। फिर भी जटुत समय तक यह विक्रमशिला के सामने प्रतियोगिता में टिका रहा और उन्नति करना रहा। भद्रागहोपाध्याय दरप्रसाद शास्त्री की संमति में १० वीं और ११ वीं सना'दों तक नास'हा विश्वविद्यालय शक्तिशाली विश्वविद्यालय था, जे न केवल विक्रम-शिला की प्रतियोगिता में अडा रहा, पर अपने प्राचीन औरव को भी कायम रख सका। मुद्र'भद्र गिन जचित्तवार भिक्षु के निहार और अजाल पर आक्रमण के समय में भी नास'हा विश्व-विद्यालय विद्यमान था। मुद्र'भद्र गिन जचित्तवार भिक्षु के आक्रमणों ने ही इस विश्वविद्यालय का अंत किया।

("अध'हार" वर्ग योथाना प्रथमाक्रमों लेखक—एक प्रतिहासप्रेमी)

८८—परवस की भेती

मनुष्यों के भोजन के लिये खाद्य-लाभ की कितनी आवश्यकता है इसका लिखना। बर्षा पर वृथा है; क्योंकि वर्तमान समय में सज्ज कोष जनते हैं कि हरी तरकारी या खाद्य के उपयोग से मनुष्यों का स्वास्थ्य उत्तम रहता है, भोजन स्वास्थि होना है और पच भी जाता है। इस दृष्टांत परमेश्वर ने खाद्य-भक्षियों के लिये विन्न-विन्न प्रकार के पृथक्-पृथक्-शुशुवाले खाद्य बनाये हैं। प्राचीनकाल में जल्ज कि देशांतर करने का सुभीता नहीं था, मनुष्यों को अपने-अपने देश के खाद्यों से ही संतुष्ट रहना पड़ता था; परंतु वर्तमान समय में तो कछ प्रकार के खाद्य एक देश तथा प्रांत से दूसरे देश तथा प्रांत में सीधना से पहुंचा दिये जाते हैं और वही पैदा भी किये न सकते हैं।

आलू, टाण्डी (कालीझावर), करमकड़ा (केजेल), गाजोली (नासकोल), सलगम (हनी'स) दमाटा (रोमेटोज), विद्यालगी भटर (वेष्टेणल पीज), हल्पादि नम्रे-नम्रे खाद्यों का प्रचार तो करीब-करीब सभी प्रांतों में है और पैदा भी किये जाते हैं; परंतु परवस की काल पश्चिमीय अजाल, निहार तथा यू० पी० के कुछ हिस्सों में होती है। वैसे थोड़ी जटुत काल जल्ज किसी प्रांत में भी होती होगी; परंतु जटुत ही कम। परवस के खाद्य के शुशुवा की ओर ध्यान दिया गया तो इसका प्रत्येक प्रांत में होना अत्यंत ही आवश्यक है।

परवस के इस के खाद्य में हर्ष उत्तम शुशु हैं। यह पाचक, हृदय के लाभदायक, वीर्यवर्धक, हलका, अग्निदीपन करनेवाला, चिकना और गर्म है। आसी, जुनविहार और शुभार का नाश करना है। पत्ते और कोमल-डंडियों की तरकारी भी बनती है। पत्ते पिन-नासक, डडी कड़-नासक, और इस त्रिदोष-नासक है। पत्ता ॥ खाद्य शुभार में विजेल लाभदायक है पत्ते और धनिया के मिश्रण का कड़ा शुभार में जटुत कायदा करता है। जट जटुत तेज्ज जुधाल का काम होती है; और विरोधनः जल्जपर के रोमियो के लिये जटुत लाभदायक है।

परवस की तरकारी हर्ष प्रकार से बनाई जाती है, परंतु जे परवस अडे खीरकर घी में जूते जाते हैं तथा नमक और असाखे के साथ आजे जाते हैं वे जटुत स्वास्थि होते हैं।

પરવલ કે ફૂલ વ બેલ કા આકાર—પરવલ હો પ્રકાર કે હોતે હું. એક કે ફૂલ ૩ સે ૪ ઈંચ લંબે, પતલે ઓર ભૂરે રંગ કે હોતે હું. ફૂલે કે ફૂલ લંબાઈ મેં કુછ છોટે, પરંતુ કુછ મોટે ઓર હરે હોતે હું. ધનિકે ઉપર સફેદ લકીરેં ભી હોતી હું. પકને પર પરવલ કા રંગ પીલા યા નારંગિયા હો જાતા હું. પરવલ કી બેલ કુંદરુ કી બેલ કે સમાન હોતી હું. લંબાઈ મેં ૧૫-૨૦ ફાંચ કે કરીય હોતી હું. પત્તે ધસિકે છોટે-છોટે પાન કે આકાર કે હોતે હું, પરંતુ સાફ વ ચીકને ન હો કર રેશદાર વ ખુરદરે હોતે હું. ફૂલ કુંદરુ કે ફૂલ જેસા હી સફેદ હોતા હું.

યહ બેલ, જડ, ડંડી અથવા બીજા સે પેદા કી જાતી હું. નર ઓર નારી પેડ પૃથક-પૃથક હોતે હું. બહુધા ધસિકા ડંડી સે હી પેદા કરતે હું; ક્યોંકિ ફૂલ ઉત્તમ હોતે હું. ફૂસરા કારણ યહ કે કિ બીજ સે પેદા કરને મેં યદિ સખ બેલેં નર નિકલ જાયેં તો પરિશ્રમ વધા હોતા હું. એક સાલ લગાને સે યહ દો સાલ તક ફૂલ દેતા હું. પ્રથમ વર્ષ કી અપેક્ષા ફૂસરે વર્ષ મેં ફૂલ અધિક આતે હું.

પરવલ કે ચોગ્ય મિટ્ટી—ગિહાર તથા બંગાલ કી (એલ્યુવીઅલ) કચાર મિટ્ટી મેં ચે અચ્છે હોતે હું. જિસ મિટ્ટી મેં કકડી, ખરખૂજે આદિ હોતે હું, વહાં ભી પરવલ કી બેલ લગ સકતી હું. ખાલુ ઓર મિટ્ટી કે સમભાગવાલી 'લૂમી સોઈલ' ધસિકે લિયે ઉત્તમ હોગી.

જમીન કી તૈયારી—જિસ પ્રકાર ફૂસરે શાકોં કે લિયે ખેત તૈયાર હોતે હું, ઉસી પ્રકાર ધસિકે લિયે ભી હોના ચાહિયે—અર્થાત્ યદિ ખેત સાફ હો તો દો બખત હલ સે જોતને કે પશ્ચાત્ પહાર (પ્લેન્કર) સે ઢેલે તોડ દિયે જાયેં, ઓર ધસિકે બાદ દોઝેક જુતાઇ ઓર હો જાના કાસી હું.

ખાદ—ખેત કી પ્રથમ જુતાઇ કે સમય ૧૦-૧૫ ગાડી ખેડે હુએ ગોખર કી ખાદ પ્રતિ એકક કે હિસાબ સે ડાલના ચાહિએ, તાકિ મિટ્ટી કે સાથ ઉસકા સંમિશ્રણ હો જાય. જમ પોષે કુછ ખેડે હો જાયેં તો ઉસ સમય પ્રતિ બેલ કે નિકટ એક સેર બકરી અથવા બેડી કે ગોખર કી સડી હુઈ ખાદ દેના ચાહિયે. ઘોડે કી લીઢ કી સડી હુઈ ખાદ વિશેષ લાભદાયક હું.

ખેતોં મેં લગાને કી રીતિ—પરવલ સાલબર મેં દો વકત લગાયે જાતે હું. પહેલા તો એક દો બારિશ કે બાદ આપાઢ મેં, ઓર ફૂસરા કાર્તિક મેં. યદ્યપિ આપાઢ મેં લગાઇ હુઈ બેલ બ્યાઘા કુંદરુસત હોતી હું, તથાપિ મેરી સંમતિ મેં કાર્તિક મેં લગાના હી અચ્છા હું; ક્યોંકિ એસી સ્થિત મેં વર્ષા-ઋતુ કી એક ફૂસલ ભી ઉસી ખેત સે લી જ સકતી હું. ધસિકે લગાને કી યદ રીતિ હું કિ ત્રીન-ચાર ફાંચ ઉપર કી બેલ લે કર ઉસકો દો-ત્રીન બાર એસી મોડ લેના ચાહિએ કિ કરીય એક છુટ રહ જાય વ દોનોં તરફ બેલ કા એક-એક મુંહ રહ જાય. મોડી હુઈ બેલ કે ગુચ્છે કા જમીન મેં કરીય ૪ ઈંચ ગહરા ગાડ દેના ચાહિયે વ બીચ કે ભાગ પર મિટ્ટી ડાલકર દોનોં મુંહ ખુલે છોડ દેના ચાહિયે. જો હિસ્સા ગાડ દિયા જાતા હું, ઉસમેં સે જડ ઓર દોનોં મુંહ કી ઓર સે નયે કાપલ નિકલ આતે હું. એક લકીર મેં એક ગુચ્છા, ફૂસરે ગુચ્છે સે લગલખ ૫-૬ શીટ કી ફૂરી પર લગાના ચાહિયે ઓર ધસી તરફ સે એક લકીર સે ફૂસરી લકીર ભી ૫-૬ શીટ કી ફૂરી પર હોના ચાહિયે.

પાની દેને કી રીતિ—બંગાલ તથા ગિહાર મેં પાની દેને કી કોઇ આવશ્યકતા નહીં, પરંતુ સૂણે પ્રાંતોં મેં પાની અવશ્ય દેના પડતા હું. કાર્તિક કી લગાઇ હુઈ બેલોં કે જમ તક વે જડ ન પડડ લે, તીસરે-ચોથે દિન પાની દેતે રહના ચાહિયે. જમ જાને કે પશ્ચાત્ આવશ્યકતાનુસાર પાની દે સકતે હું. બેલોં કે લગ જાને પર હલ સે લકીરોં કે બીચ મેં ડેડ યા દો શીટ ચોડી નાલિયાં પાની દેને કે લિયે બનવા લેના ચાહિયે, આવશ્યકતાનુસાર નિરાઇ ભી હો જાના ચાહિયે.

ફૂલ ધનમેં ચેત્ર સે લગાયત આશ્વિન કાર્તિક તક આતે હું. ધસિકી કાસ્ત મેં સખસે અધિક લાલ યહ હું કિ બાજર મેં જમ દરી તરકારિયોં કા અભાવ રહતા હું, ઉસ મોસમ મેં યહ ફૂલ દેતા હું. પહેલી ફૂસલ કે બાદ આસપાસ કી મિટ્ટી કે ખુદવા દેના ચાહિયે ઓર યદિ મિલ સકે, તો થોડા ખાદ ભી જડોં કે નિકટ ડાલવા દેના ચાહિયે. ધસ જાત કા સ્મરણ રખના ચાહિયે કિ ધસિકી બેલ મેં અધિક જડેં ન છુટને પાએં ધસિકે લિયે નિરાઇ કે બખત બેલોં કે હુદા-હુદાકર દેખ લેના ચાહિયે. અધિક જડોં કે નિકલ જાને સે ફૂલ કમ લગતે હું.

जिमारी व छीरां से छेनेवासी छानियां—इस समय के कुछ जिमारी भी नहीं खपती और न किसी प्रकार के आम छीरे का ही व्यापक प्रस पर होता है.

પૈદાવાર—૨૫-૩૦ મન લગાવન ૫૦-૬૦ મન પ્રીતિ એકક કે દિસાગ સે રૂલ આતે હે.
ક્યેન૦ ૭૦ મુકઈ દસઈ પૈદાવાર ૧૦૦ મન તક જનજાતે હે. રૂલ પ્રથમ વર્ગ કી અગેશા દુસરે
વર્ગ મેં અધિક આને હે. ઇસઈ કારત મેં કિનના નહા હોતા હે, યદ કીક-કીક નહીં જનવાપા-
ન સકતા; ક્યોકિ પ્રતેક પ્રાન મેં ઇસઈ દર અજન-અલગ હે. કઇ રથાનોં મેં યદ ૧) ૨-
કેર કે દિસાગ મેં ખિકતા હે તો કહીં ના મેર બી ખિકના હે.

("भापुरी" वर्ष १; अंक १-२०; १ मई)

୮୯-ମହିଳା-ଉଦ୍ୟୋଗଶାଳା

'मुस्लिम-हीज' नामक हस्ताध्यायी की ओर आन्दोलन संचालित करने हेतु में बहुत दिनों में काम कर रही है। इस संस्था के सदस्य पूर्ण सादर, त्याग और निष्ठा के साथ ही कार्य कर रहे हैं। इसी संस्था का ओर काम सन १९६५ ई. में जर्मा-आन की राजधानी बर्लिन शहर में कार्य कर रहा है; और इसी जर्मा-आन की 'मुस्लिम-हीज' की मददना में विभिन्न २७ वीं अक्टूबर को बर्लिन शहर में जर्मा के नरकाधीन जयन्त के सदाकारण अन्तर्गत के द्वारा अहिंसा आन्दोलन का उद्घाटन हुआ।

ઉપાદાન સરકાર કે અન્ય કંઈ જાણીતી યાત્રા કે નિમિત્ત અનંત મંદોલન ને એક સદસ્ય રૂપે જાન-અવરૂપ લિયે. કંઈ સરકાર કે અન્ય-અરકાર ને બીજી સદસ્ય જોરે રંગુન કોર્પોરેશન ને પાંચ સદસ્ય રૂપે લિયે. ૧૪૬ જાણીતી જોરે બીજી અન્ય જાન મિલકત સરકાર કે કંઈ અન્ય રૂપે મિલે.

१. **सामाजिक जीवन** : सामाजिक जीवन का अर्थ है एक समूह के सदस्यों के बीच के संबंधों का समूह। सामाजिक जीवन के अभाव में व्यक्ति एक अकेले के रूप में रहता है, जो कि एक असंभव स्थिति है। सामाजिक जीवन के अभाव में व्यक्ति को अपने जीवन में एक अकेले के रूप में रहना पड़ेगा, जो कि एक असंभव स्थिति है। सामाजिक जीवन के अभाव में व्यक्ति को अपने जीवन में एक अकेले के रूप में रहना पड़ेगा, जो कि एक असंभव स्थिति है।

૯૦—ભગવાન બુદ્ધના શોધક સદુપદેશ

૧-ધર્મનું જ્ઞાન અને પાલન, એજ શ્રેષ્ઠ યજ્ઞ છે.

મગધદેશમાં ખાનુમન નામે એક શ્યામલગામ હતું. ત્યાં ફટદત નામે એક ધનાઢ્ય સાક્ષી હતો. એણે મોટો યજ્ઞ માંડ્યો હતો ને તેમાં દોમવા સાર કંઈક પશુ એકત્ર કર્યાં દત્તાં. એવે સમયે ભગવાન જુદ ત્યાં મોટા ભિખુસંઘ સાથે આવી પહોંચ્યા અને જીવહરિકા આરામમાં બિત્યાં.

બીજા શ્યામલગામની સાથે ફટદત પશુ જુદ પાસે ગયો અને ત્યાં એણે યજ્ઞની વાન કાઢી, એટલે જુદે કથું—

“હે શ્યામલગ! પૂર્વે એક મદાવિજિત નામે પ્રતાપી રાજા હતો. એને મદાવત કરવાનું મન થયું. રાજાએ તે વાન પુરોદિતને કાને નાખી તો પુરોદિતે કથું.

‘વાત તો ઉત્તમ છે, પણ આપણી પ્રજા નિષ્કંટક નથી, ચોર-જહારનટિયાથી ખોરાગેલી છે, તેમાં વળી આપ પ્રજા ઉપર નવો કરભાર નાખો એ મૂંઝવે નહિ. કદાચ આપના મનમાં દોષ કે ચોર-જહારને પકડીને દેડે, કારણદેશમાં નાખું, રજાએ ચરાવું’ એટલે દેસ યાણે પડે; પણ એ ભ્રમ છે. દેસને યાણે પાડવાનો ખરો માર્ગ એ છે કે, જે લોકો જેની તથા ચોરશાનું કામ કરે એવા છે, એને આપ બીજા તથા ખાવાનું આપો. જે વેપારને યોગ્ય દોષ એને મુઠી આપો, જે રાજાજનમાં કુશળ હોય એને વેતન (પગાર) તથા પેટિયું આપો. આમ બધા માણસો પોતાપોતાને કામે લાગી જશે, એટલે પછી કોઈ કોઈને પીડો નહિ, રાજ્યની ઉપજ વધશે, પ્રજા નિષ્કંટક તથા ખીડામુકા બનીને મોજ કરશે ને ધરભાર હથામાં મૂકીને છોડારને નચાવતી કઠોલ કરશે.’

પુરોદિતનો ઉપદેશ રાજાને ગળે ઉતર્યો અને એણે તરતજ તે પ્રમાણે વ્યવહાર કરવા માંડ્યો. આથી દેશમાં સુખશાન્તિ ફેલાયી; એટલે એણે વળી પાછી યજ્ઞની વાત પુરોદિત આજણ કરી. પુરોદિતે કથું કે ‘ભલે હવે નગરમાં તથા જનપદમાં જે મોટા મોટા ક્ષત્રિયો, અમાત્યો, સમાસદો, શ્યામલો તથા વણિકપુત્રો હોય તે બધાને કહેવરાવો કે, ચારે મદાવત કરવો છે તેની મને અનુદા (રજા) આપો.’

રાજાએ આમ પ્રજાની સંમતિ માગી અને પ્રજાએ તે આપી, એટલે યજ્ઞનો સમારંભ થયો; પણ એમાં એક પણ પ્રાણીની હિંસા ન થઈ. યજ્ઞરત્ન કરવા એકે જાડ છેલ્લુ ન પડ્યું અને આસન કરવા દર્ભ લજુવાપણું નહોતું. કામ કરવાવાળા નોકર-ચાકર ઉપર ન દંડા ઉગામવા પડ્યા, ન એને ડારા દેવા પડ્યા, ન એને આંસુ સારવાં પડ્યાં. જેણે હજીયું એણે કામ કર્યું, જેણે ન હજીયું એણે ન કર્યું, જેને જે ગમ્યું તે તેણે કર્યું ન ગમ્યું તે ન કર્યું. થી, તેલ, માખણ, દહીં, મધ, સાર આદિથી યજ્ઞની પૂર્ણાદિતિ થઈ.

રાજા ઉપર પ્રજાનો પ્રેમ હતો, એટલે રાજાનો ઉત્સાહ જોઈને પ્રજાને શરાતન થઈયું. પ્રજાના સુખીઓએ પુષ્કળ ધન ભેટું કરીને રાજાને ચરણે ધર્યું. રાજા કહે—

‘સામાન્ય કરથી ઉપજેલું મારી પાસે ખર્ચું ન ખરે એટલું ધન છે, આ ધન તમે પાછું લઈ જાઓ અને અદોષી બીજું વધારે ધન પણ લઈ જાઓ.’

સુખીઓએ વિચાર્યું કે ‘આ નોખું કારણ ધન પાછું આપણા ઘરમાં તો ન ધાલવું. રાજા યજ્ઞ કરે છે તો આપણે અનુવરણ કરીએ.’

એમ કરીને તેઓએ દાનચાળા સ્થાપીને એ ધન વાવ્યું.”

ફટદતે પૂછ્યું “હે જોગમ! આ યજ્ઞ કરતાં એણે જમરો દોષ, એણે આરંભવાળો દોષ, પરંતુ એના કરતા વિશેષ ફળદાયક દોષ એવો યજ્ઞ છે કે?”

જુદ કહે કે ‘હા, છે. સુશ્રીય તથા ગાની વિશ્વસેવક ત્યાગીને નિત્યદાન અપાય એ આ યજ્ઞ કરતાંયે મહી જાય.”

ફટદત—“રાજાના યજ્ઞ કરતાં અને નિત્યદાન કરનાય એણે ત્રાસદાયક તથા વિશેષ અપ્રદારી યજ્ઞ છે કે?”

શુદ્ધ—‘હે, એવા વિશ્વસેવકોને અર્થે વિહાર (આશ્રમ) અર્પણ કરવા એ યજ્ઞ આ બેયને ટપી જાય.’

દૃટદંત—‘આ ત્રણેથી ચહે એવો કોઇ યજ્ઞ છે કે ?’

શુદ્ધ—‘હા, માણસ હિંસા, ચોરી કે અનાચાર ન કરે, ખોટું ન બોલે, માદક વસ્તુ ન સેવે, ધર્મ જાણે અને પાળે એ યજ્ઞ યજ્ઞમાત્રમાં શ્રેષ્ઠ છે.’

(‘દીધનિકાય ૫, દૃટદંત સુત’ માંથી. અનુવાદક-શ્રી. દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી.)

૨-સહનશીલતાવિષે ઉપદેશ

શુદ્ધે કહ્યું—“લિહુઓ! સામો માણસ તમને કાંઈક કહે તેમાં પાંચ કોટિ છે: ૧-કાળે કહે અથવા આકાળે, ૨-સાચું કહે અથવા ખોટું, ૩-કામળ વાણી કહે અથવા કડોર, ૪-કામનું કહે અથવા નકામું, ૫-મિત્રભાવે કહે અથવા દ્વેષપૂર્વક. આમાંથી કોઇ પણ રીતે સામો માણસ બોલે, તોપણ તમારું ચિત્ત વકરે નહિ, તમારી જીભ કુવાફય ઉત્તરે નહિ અને તમે દ્વેષરહિત પ્રાણીમાનસો અનુકંપાવાન હિતેશ્ચ મિત્ર થઇને વિચરો, સામા માણસને તમારા પ્રેમથી નવરાવી મૂકો અને તેનાથી આરંભીને આખા જગતને વૈરમુક્ત તથા અભયદાતા એવા તમારા વિપુલ, અપ્રમાણ (અનંત) પ્રેમના પાશથી બાંધી લો—આ તમારે શીખવાનું છે.

“એ કેના જેવું છે કે, કોઈ પુરુષ કોઠાળા અને ટોપલી લઇને આવે અને કહે કે ‘હું આ મહાપૃથ્વીને અપૃથ્વી કરીશ.’ એમ કહીને જ્યાં ત્યાં ખોદે, માટી જ્યાં ત્યાં નાખે ને ધારે કે પૃથ્વીનો નાશ થતો જાય છે; પણ એમ પૃથ્વીનો નાશ થાય ખરો કે ?”

લિહુઓ—“ના ભગવન! કારણ કે આ પૃથ્વી ગંભીર અને અપ્રમેય છે. માણસ ખોદી ખોદીને થાકે, કાંઈ જાય, પણ પૃથ્વી અપૃથ્વી ન થાય.”

શુદ્ધ—“એજ પ્રમાણે લિહુઓ! સામો માણસ ગમે તેમ બોલે-ચાલે, તોપણ તમારે પૃથ્વી જેટલી ક્ષમા રાખવી. પૃથ્વી જેમ સર્વ સહા છે, તેમ તમારે સર્વ આધાત સહન કરવા. એટલે એનું તમારા ઉપર કાંઈ ચાલશે નહિ.

વળી એ કેના જેવું છે, કે કોઇ પુરુષ લાખ કે હજાર, ગણા કે મહાં લઇને આવે અને કહે કે ‘હું આકાશ ઉપર ચિત્ર આજેખીશ.’ પણ તે આકાશને ચીતરી શકે ખરો કે ?”

લિહુઓ—“ના ભગવન! કારણ કે માણસ થાકે, પણ આકાશ ઉપર ચિત્ર ચીતરવું શક્ય નથી.”

શુદ્ધ—“એજ પ્રમાણે લિહુઓ! સામો માણસ ગમે તે કરે, તોપણ તમારે આકાશ જેવું-શત્રુ-મિત્ર બધાય સમાઈ જાય એવું-વિશાળ હૃદય રાખવું, એટલે તમે જીત્યાજ છો.

વળી એ કેના જેવું છે કે કોઇ પુરુષ સળગતું તણખણું લઇને આવે અને કહે કે ‘હું આ સળગતા તણખણાવડે ગંગા નદીને આગ લગાડીશ ને બાળી મૂકીશ.’ પણ તે ગંગાને દહાડી શકે ખરો કે ?”

લિહુઓ—“ના ભગવન! કારણ કે માણસ કાંઈ જાય પણ સાગરગંભીર ગંગાનદીને તો ઉની આચેય ન આવે.”

શુદ્ધ—“એજ પ્રમાણે લિહુઓ! સામો માણસ ગમે તે કરે, પણ તમારે ગંગા જેવા ગંભીર બની મોટું પેટ રાખી ઘુંટગા પી જવા. પછી સામા માણસનું શું દેન છે કે તમારો વાળેય વાકો કરે ?

બેવડા હાથવાળા કરવતવડે, લિહુઓ! ચોરો તમારાં અંગે અંગ કાપે, છતાં પણ ને તમારા મનમાં રોય આવે તો તમે મારા શિષ્ય નહિ. એવે પ્રસંગે પણ તમને પીડનાર ઉપર પ્રેમ રાખતાં તમારે શીખવાનું છે. આ કરવનું દર્શન તમે વારંવાર વિચારજો, એમાં તમારું સનાતન દિન નથા સુખ છે.”

(‘મહિન્નમનિકાય ૩-૧ કચ્છપમહુન’ માંથી. અનુવાદક-શ્રી. દેસાઈ વાલજી ગોવિંદજી.)

[તા. ૧-૧-૧૯૨૮ ના ‘નવજન’ માંથી]

૯૨-શુદ્ધિ સોં ધિનાતે હેં !

શુદ્ધિ હી કે હેત બને ભારત મેં ચાર ધામ, શુદ્ધિ હી કે હેત જપ તપ સવ ધ્યાતે હેં;
શુદ્ધિ હી કે હેત પ્રભુ ધારત મનુજ તન, શુદ્ધિ હી કે હેત સખ તીરથ દા બતે હેં.
શુદ્ધિ હી કે હેત ચરણગૃહ કરત પાન, શુદ્ધિ હી કે મત ધારિ નર મુક્તિ પાતે હેં;
એને હું પે ભઈ બુદ્ધિ વિપરીતિ હિંદુઓં કી, હિંદુ કહાતે પર શુદ્ધિ સોં ધિનાતે હેં. ૧

* * * * *

ખાતે બેર 'રામ' બુટ્ટે-રાવરી કિરાતિન કે, પતિત નિષાદ હું દા હિંચ સોં લગાતે હેં;
ગણિકા, અનમિલ, બધિક, બ્યાધ, સપચાદિ, બૃસિ હું સો રામ કહી શુભ ગનિ પાતે હેં.
જાધિવર કણવ ગયે બે મિશ્ર દેશ માંહિ, ચવન સહસ્ર દશ શુદ્ધ કરિ લાતે હેં;
એને હું પે ભઈ બુદ્ધિ વિપરીતિ હિંદુઓં કી, હિંદુ તો કહાતે પર શુદ્ધિ સોં ધિનાતે હેં. ૨

* * * * *

હોન હૃદય કુલ મેં બ્રહ્મ જન્મ લીન્દો 'રામ', બ્યાસ, સુત, નારદ કહાંકે ગોત લાતે હેં;
વિદુર, પરાચર કી નીચ યોનિ બનેં જગ, બાલમીકં કરની સલી પુરાન ગાતે હેં.
નાભા, રૈદાસ, સેન, સધન કસાધ આદિ, શુદ્ધિ હી કે પથ ચસિ સંત પદ પાતે હેં;
એને હું પે ભઈ બુદ્ધિ વિપરીતિ હિંદુઓં કી, હિંદુ તો કહાતે પર શુદ્ધિ સોં ધિનાતે હેં. ૩

* * * * *

રાજ કીન્દો ભારત મેં કછુ કાલ 'મીક' બતિ, શાસન કે આસન મેં હિંદુ બનિ બતે હેં;
આઈ 'શક' બનિ બેક રસિયા સોં માલવા મેં, બ'કા વંશ શાક સાન્નિવાહન કહાતે હેં.
શુદ્ધ કસદંસ 'કુબ' બનિ સોં બને હેં 'રામ', 'મિશ્ર' કે તો બ્રાહ્મણ મેં મિશ્રજી કહાતે હેં;
એને હું પે ભઈ બુદ્ધિ વિપરીતિ હિંદુઓં કી, હિંદુ તો કહાતે પર શુદ્ધિ સોં ધિનાતે હેં. ૪

* * * * *

નાનક શુરુ ગોવિંદ-કેતેહ મુસલમાન દા, શુદ્ધિ કરિ આપને મેં પ્રેમ સોં મિલાતે હેં;
સ્વામી રામાનંદ સિંધ અવધપુરી મેં બપ, ચવનોં કી શુદ્ધિ 'રામ' મંત્ર સોં કરાતે હેં.
દોટવા કે બાબા જગજીવન કી ગદી માંદિ, મુસલિમ ચેલે વડાં અધિક લખાતે હેં;
એને હું પે ભઈ બુદ્ધિ વિપરીતિ હિંદુઓં કી, હિંદુ તો કહાતે પર શુદ્ધિ સોં ધિનાતે હેં. ૫

* * * * *

શામ્લ દીપ-વાસી અદિ-પૂજક 'મગી' કી બનિ, શુદ્ધિ હો કે આપને કા બ્રાહ્મણ બનાતે હેં;
ગુરુ, અમીર, બટ પનિન વિદેશી રામ, શુદ્ધ હી સોં શુદ્ધ રાજપૂત પદ પાતે હેં.
સાધુ 'જામ' શુદ્ધ કીન્દો લાખ હું મુસલમાન દા, વોલી 'ચિયનોહ' વેશ્ય અધિક લખાતે હેં;
એને હું પે ભઈ બુદ્ધિ વિપરીતિ હિંદુઓં કી, હિંદુ તો કહાતે પર શુદ્ધિ સોં ધિનાતે હેં. ૬

* * * * *

(‘વિશ્વમિત્ર’ ના દીપવસિ અઠમા લેખક-હાકુર રામચંદ્રસિંહ-દલોવા)

મેડરો ખડખડ દરો પડ્યા. એમને તેને પાછા વળ્યા સિવાયનું આવી. નિરંકરવુજ દારવણી
 યુજને કહ્યું: "હું કે રોમથી તમારી નાશન માપવા આવ્યો છું." પ્રેક્ષો એની દયા ખાતા તાબા.
 સાઈકોલોજીની સામે રંગમંચ ઉપર યુજન ખરો થયો. એનાજ સંદેશમાં દરિયાનું વર્ણન
 આ રજૂ-માહિતીઓએ બને દાષમાં ત્રણ ત્રણ મળું વળવ કમળી માથા ઉપર કેરવું. મે
 પશુ એ કરી બતાવ્યું. એણે સાન મળેના સગીઓ જાગીન ઉપરથી ઉઘડી માથે મપો. ધળી સ-
 દેલાઈથી હું એમાં સાજ થયો. એણે એક ઉઘડી છ મળું મુદતગ પકડી દાષ લંબારી રાખ્યો,
 પાછી નીચા વળી બંધું ત્રણ મળું લઈ બીજ દાષમાં એવીજ રીતે રાખ્યું. છેલ્લે એણે ૧૩
 મળના પાંદરના કડમાં દેવસી આંગળીબેગરી આપો પથ્થર ચારતણુ દેવો કપો; બગેરે મેં તેા છ
 નસ દેવો કરી દીધો. ત્રણ ત્રણ વાર અમે બધા અખનરા કથાં બને ૧૦૦ પોંડ માગ
 ખિસ્સામાં પડ્યા."

યુજન સેન્ડોનો દિગ્વિજય

યુજન એમસને પોનાને યુજને જાણવાન દીધું: "મારે તમારા દળર પાડો પશુ છતી
 લેવા છે." એમસન અમ ખાઇ ગયો. આવતો યનિવાર મુકર થયો. લંડનની શીરોએ મરીએ નાને
 થતી કે 'હાકરો અદ્ભુત લાગે છે!' યનિવારે રંગમંચની એવેરોએ પ્રેક્ષોથી ઉતરાની હતી. એમસન
 યુજનને આખથી માપતો રવરથ ઉભો હતો. વિજયની એને ખાતી હતી. લોકો યુજનવિષે શકા-
 શીલ દના. એન્ડ-પડમ વામાં ને એમસને લોડાને બડો સગીઓ લઈ કાઢ્યાં, નગા ને ગરદન
 ઉપર બેવડો વાળી દીધો. યુજને એવોજ બીજે સગીઓ ઉડાવ્યો, પ્રેક્ષોના આસ રૂપાવા સામા.
 સમસમાકાર યાનિમાં યુજનના નગા ઉપર સગીઓ નિમિષમાત્રમાં બેવડાઈ ગયો. એવીજ રીતે
 કાંડ ને ગરદન ઉપર-એ પાછી એમસનની પેડે યુજને જાતીના બેરથી તારનું દોરવું તોડવું અને
 બાવડાના મસલને ફસાવી લોડાની સાંકળ લાગી. યુજને બીજ નવા પ્રયોગો બતાવ્યા. દાષે
 સાંકળો ખાંધી ૩૦૦ પાંડોનું ડગ્ગલેષ ઉઠાવ્યું અને સાથે સાથે સાંકળોના લુપ્ત ઉડારી દીધા. યુજન-
 નો એ દિગ્વિજય હતો. યુરોપનો સૌથી બગવાન મશ્વ એની આગળ નીચી મુંડીએ ઉભો રહ્યો.
 લંડન એની પાછળ થેવું બન્યું, ઇંગ્લેન્ડને એણે પોતાનું કાપથી વતન બનાવ્યું.

હકથુંલિસની ખરવી

ઇંગ્લેન્ડને માનવશરીરનો મદિમા બનાવી, યુજને ખડ ઉપર મુસાફરી આદરી. જર્મની, ફ્રાન્સ,
 ઓરિફા, સ્વીડન, રશીઆ, દર્હી-બધેજ એણે વિજયનો ડોકો પગાડ્યો. એના મસલોને-રનામુષ-
 થિએને જેવા યુરોપના લોકો તૂટી પડ્યા. વીસમી સદીનો તે હકથુંલિસ કહેવાવા લાગ્યો. ૩૦
 વર્ષની ઉંમરે યુનિયાના સૌથી બગવાન માણસરીકે યુજન સેન્ડોની ખ્યાતિ વિગતમાં પ્રસરી ગઈ.

અમેરિકામાં

અખડ કીર્તિને વરી તે અમેરિકા ગયો. બોસ્ટન, મિસોચો, ન્યૂયૉર્ક, રિસાઈટીઆ-બધેજ
 એનાં અપૂર્વ સન્માન થયા. એને જેવા માટે, એના મસલને દાષ લગાડી દાખવા માટે અમે-
 રિકાનાં નરનારીઓ દળરો ડાહરની કુરબાની કરવા લાગ્યાં.

સિંદ સાથે લડાઈ

પશુ એનું લવ્ય, તાજપેાઈ પરાક્રમ તો સાનકાન્સિસકોમાં લોકોએ દીઠું. ખૂત નામના
 પશુપાલકે સિંદ અને રીંછની લડાઈ જોઈલી. ઉચા પિંજરામાં સિંદને પૂયો હતો. રીંછને તેમાં
 દાખત કરવાની નેવારી થઈ, પશુ પોલિસે અને દવાળુ લોકોએ કૂર અખનરો બંધ રાખ્યો. પ્રેક્ષો-
 ના આશ્ચર્ય વચ્ચે સેડોના મિત્ર ત્રિવેદેશ બંદેરે કહ્યું કે "સેડો સિંદ સામે પાંજરામાં
 ઉતરવા તૈયાર છું."

પોલિસને સમજાવી આ અદ્ભુત યુદ્ધની અનુભવ લેવામાં આવી. ત્રિવેદેશ પોતે એનું
 વર્ણન આ પ્રમાણે આપે છે: "મહાદ રીંછકા અમે સર્કસનો જાગી તંજુ ઉભો કર્યો. વચ્ચે-
 વચ્ચે કંચા સગીઆતું જોણ પાંજરે રચ્યું, અને મામમા દરેક પીટાવ્યો કે, આવતી કાલે
 યુજન મેડો સિંદ સાથે કુત્રી ખેત્રવાર છે. આગલી સાંજે પશુઓનો શેઠદો તારીમ-મારતર
 સિંદને તપાસવા માગતામાં ગયો તેવોજ સિંદે તેને ચીરી નાખ્યો. જાપાંઓએ વાધુવેગે આ

રાત્રે બંદેર પ્રવળ સમક્ષ સિંહ સાથે દ્વંદ્વ થવાનું હતું. તંબુમાં મેદની માતી નહોતી. ઉંચા પાંજરામાં સિંહ દ્રાણ ભરતો ચાંટા મારતો હતો. સેડો મક્કમ પગથે, છાતી કાઢીને પાંજરામાં દ્રાણ લથે. પ્રેક્ષકો લયમાં ને આશ્ચર્યમાં જડ બની શાંત બેસી રહ્યા. સિંહ યુવન સામે તકીને જોઈ રહ્યો, કેદ કરનારને ઓળખ્યો અને ‘મીયાંની મીની’ જેવો ‘સોજો’ થઈ, માથું નીચું નમાવી ઉંમો રહ્યો—ત દાણે કે ન ઉંચું જુએ. સેન્ડોએ તેની પૂછડી પકડી અને પાછે પગે પાંજરામાં બે ચક્કર લેવરાવ્યાં.

સેટે જેવો પાંજરા બદાર આગ્યો તેવોજ સિંહ હુકાર કરી ઉંચા ઉંચા ફૂટકા મારવા લાગ્યો. લોકોના અવાજથી તે ઉત્કેરાગો અને પિંજરાના સળીઆ પર રાક્ષસી બેરથી પંખા અક્ષા-ળવા લાગ્યો. અથા પ્રેક્ષકો જનજનતામાં તંબુતી બદાર નાસી ગયા.’

साम्प्रतीक

ઈઝરાયેલમાં રહી સેન્ટ્રાલિ વ્યાપારમને એટલે સુધી જાણી કે એની ગણતરી રાષ્ટ્રવીરમાં થવા લાગી. એક બાલુ નવા નવા દુનનર-ઉદ્ધારમાં માથાં મારી એણે હજારો પાઉંડ પેદા કર્યાં ને બીજી બાલુએ પૈસા છટે હાથે શરીરે જળવણીની સંસ્થાઓમાં વેચી. મદાયુદ્ધને વખતે ઇઝરાયેલના નખખા નખખા પુરોને વીણી, એણે તેમને લોખંડી સૈનિકો બનાવી દીધા. વ્યાપાર ઉપર પુસ્તકો રમી એવો ધોર ધોર પ્રચાર કર્યો. સેન્ટ્રાલ નામ અને સેન્ટ્રાલી કસરતો પાંચ વરસનાં બાળકોથી ૬૦ વર્ષના વૃદ્ધોને પરિચિત વિષય બન્યાં. આજે એનાં 'સ્પ્રીંગ-ગ્રીપ-ડ્રગ્મેન્ટ્સ' આખી દુનિયાનાં વ્યાપાર-શોખીન નરનારીઓ વાપરે છે, ઇઝરાયેલના રાગથી તે રક્ષણતા બિખારી સુધીની પંક્તિના માણસને એણે કસરતની લગતી લગાડી. એનાજ સમયમાં યુરોપ અને અમેરિકામાં રોસેન્ટે, માર્ક હન્ના, સુલિવાન, લીલિયન રસેલ, સીઇમંડ, એકબાર્ટ જેવા સેન્ટ્રાલી પણ વધુ બળવાન મક્ક થઇ ગયા છે; છતાં એકલા સેન્ટ્રાલ નામ શરીરબળતા આદર્શ સાથે જોડાઇ ગયું છે. એનું એકજ કારણ એ છે કે, એણે સારી દુનિયાને એ શાસ્ત્રનો સંદેશ પહોંચાડ્યો અને સેન્ટ્રા પોતે તો એના બળ કરતાં ઉપત્તન. સુધદ દાઝ જેવા મુદર રનાયુએથીજ વળાગ્યો. એના શરીરનાં દર્શન કરવાં એ પણ એક લક્ષ્ય હતો. એના વિનય અને ઉદારતા હલોહલ ભયોં દતાં. પોતાના કાંઈ પણ શત્રુ ઉપર વેર દેવા એ અશ્વિત બળતો. ઉપયોગ કહીજ ન કરતો. ઇઝરાયેલમાં એક વાર એવો પ્રસંગ આવેલો. સેન્ટ્રાલી એ જાને દોડતમા એક બદમાશ નેત્રપટ્ટ્યરી કરતો ખેડો દત્તો. સેન્ટ્રાએ એને વાપેડો છતાં એક વાર એણે, ત્યાર બાદ એ મરદન પકડી તેને બહાર કાઢવા મહેનત કરી. પોતા મદિરા-ચિરામનાં હોતે, એવડે ટેબલને વળનાં રહ્યાં. સેન્ટ્રાએ તેને ટેબલસાદિન ઉઘાડી નીચે શેડીમાં ફેંકી દીધો. એક ડેન નર માણસે તે નમ્ર આત્મા સેન્ટ્રા બળબર પોતાને કંચડી રંગભૂમિ ઉપર પહોંચાડ્યો. આજેજ ત્યારે દુન્ય કરતો. એના ઉપર એવો દોષ ઉતરતો, તેજ માણસ તેને એવા ટેબલ ઉપર સિંગલ ન થતો. એવડુ તેજ હર માણસુ હતું. ફરતે માણે લગાડવા પડ્યા હુમલો એવો ન થતો. હર માણસ હાડ આવા દોષથી માણસને પાનુ કાઢે અશક્તિને વખતે કોમલતા. એ એવો માણસો એવડે વાગ તેવડે કિચકતા પેટી નક્ક ઉપર દમ્મ એવો. ફેંકડાં પડે પાન, ફરી એક વાર ન મેડ નમ્ર આત્મા કરતા મેજ નન દુડી અને દુનિયાન. વળાગે વળાગે એવો સેન્ટ્રાલી એવડુ.

2000

[illegible]

થી દેગ કરી દેનાર ભીમશેન છવેતો-ભગતો છે. વિશાળના બળવાનો આપણા આગ્રે ને પદ-
-જે મદ્ય રામચરિત્રું આદવાન નહોના ઝીણી કાપા, છતાં એ રામચરિત્રું રચાન ક્યાં છે ?
એનામાં વિવાદો, પણ તેને દેશ મધ્યસ્ત્રી બનાવવા એનામાં ધન્ય કે તમન્ના નથી. આપણા
આપણામાંથી એના આપણા નવારે દિલને ગામડે ગામડે રથપાશે, ત્યારે દલારો સેડાઓ ભાડો
ઉભરાવા પ્રાપ્તિ, દિલમાં દલુ એ છુપી સ્મિત જાણકાર રહેશે પડી છે. એને ખીલવવા માટે રાષ્ટ્ર-
આવનાવાણો અને સાધનસંપન્ન રામચરિત્રું એકએ છીએ. સદ્ગુણદેવો પારે તો ઘોડા સ્વાર્થભોગે
દિલના નવજીવનોને એ મહામદ્યની તાલીમ નીચે વર્ણન બતાવી શકે.

(" સૌરાષ્ટ્ર " તા. ૫-૧૨-૧૯૨૫ ના અંકમાંથી)

૯૩-સાચો મહાપુરુષ કેવો હોય ?

સંઘ-રાષ્ટ્ર કેવી રીતે ખીલે ?

ચિદિશ—ભૂતિને અપની સેના કે બહુ સેનારતપર અપના આધિપત્ય વિસ્તાર કર રખા છે. ઔર
-વદ કામ દેસને આરતપાસિયો કી હુકામે સર્વથા પિરુદ કિયા છે. હાં, વદ કીક દેાં પરન્તુ ધસમે
-બો દમે' ને સિદ્ધા મિલતી છે. ઉમે બુલના નહીં આદિયે. વદ સિદ્ધા પડી છે કિ ચિદિશ-
ભૂતિ મે' સંઘબદ સિદ્ધાચાર કી સ્થિતિ પૂર્ણમાત્રા મે' વિચમાન દે; ઔર વદી ઉસકી વિનય કા
કારણ છે. વદ સિદ્ધાચાર બદલ ભૂતિ મે' એક આધ્યાત્મિક શુભ છે. હમે' ભી અપની સ્વતંત્રતા કે
સંપ્રાપ્ત મે' હસ આધ્યાત્મિક શુભવિશેષ મે' કામ લેના પડેમા. હમે' અપને પ્રતિયોગિયો કા મુકામિલ
કરને કે સિયે હસ સિદ્ધા કે મદ્ય કરના વી પડેમા. મદિ હમે' અપને કે તથા અપને દેશ કે સ્વતંત્ર
કરના હે, તો હસ આધ્યાત્મિક શુભ સ્થિતિ કે અપનાના હી પડેમા. તુમ અપને કે એક બહુત
બડી સેના કા સૈનિક સમજો, અપનેકા દેશ કી આધ્યાત્મિક સેના કા સૈનિક સમજો. માફ રખો કિ
-તુમે' સંઘબદ હો કર કામ કરના પડેમા. વદ આધ્યાત્મિક શુભ—વદ સંઘબદ સિદ્ધાચાર હમે'
બદલ કુછ પ્રદાન કર સકતા છે. છદ્ધિ મે' આજ એક ઝંસા હી પુરુષ પેડા કુચા છે. ઔર વદ
દે—મુમેલિની. મે' સમજના હે' કિ ઉસ મહાપુરુષ કે વિષય મે' બદલ કુછ ગણતરહમિયાં લોગો મે'
ફેલી કુઈ છે. મે' તુમ નવયુવકો કે આગે છદ્ધી કે ઉસ આત્મવિધાના કી મચાં છરી સિયે કરતા
હે; ક્યોકિ વદ ભી એક નવયુવક છે. ઔર ઉસને છદ્ધી કી કાપા પથઈ હી છે. કુછ વર્ષ પહલે
ઉમને અપને સાધિયો કે સાથ અપને દેશ કે સામન કા સ્થા અપને દાયે મે' વિધા થા ઔર
છન્દી' કુછ વર્ષો મે' ઉસને અપને દેશવાસિયો મે' એકદમ નવીન જીવન બરકર આશ્ચર્યજનક
પરિવર્તન કર દિયા છે. ઉસકી હસ સફલતા કા રહસ્ય વદી સંઘબદ સિદ્ધાચાર કી સિદ્ધા છે. મુમેલિની ને
એ કામ આરંભ કિયા છે. ઉસકા એક જંગ દેશ કે ભાવી સ્તંભો માની બચ્ચો કે કથાણુ સે
સંઘમ રખા છે. સંતાનોત્પાદન ઔર બાધો' કે રક્ષણવેશુકા કા ભી ઉત્તમ પ્રબંધ કિયા ગયા
હે. મુમેલિની કે કાર્ય કા દરર કામ મુર્વ—સાધારણ કે સ્વાસ્થ્ય કી ઉન્નતિ કે સંઘમ મે' છે.
છદ્ધીવાલો' કે ધર—દાર કી સફાઈ દેખને ચોખ્ય હે. મુમેલિની કે સમર્થનકાર્ય કાતીસરા વિભાગ દેશ કે
બચ્ચો ઔર ધુરો' કે હદ-પુદ. બહુશાલી ઔર શુદ્ધ આચરણ—મુકત બનાને સે સંઘમ રખા છે.
દમારે બારત મે' નવજન સિદ્ધિઓ કી આર બદનાહી કમ ખ્યાન દિયા ગતા છે. ઔર ઉનેકે રક્ષણ-
વેશુકા ઔર સિદ્ધાણુ કી સર્વથા ઉચેતા જીવતી હે. વદા કી બાલ-મત્રુ સમસ્ત સંઘમ દેશો' કી
અપેક્ષા અધિક છે. દમ લોગ શીટુ' કે પ્રતિ—બાલક શીટુ' કે પ્રતિ કિનની પ્રદા, આદર ઔર
-બક્તિ રખતે છે; પરંતુ અપને દેશ કે શીટુ'—સ્વરંધ બાલકો કી આર દમ આંખ ઉઠાકર ભી
નહીં રખતે. ક્યા દમારે સિયે વદ ઉચિત નહીં છે, કિ દમ ધન બચ્ચો' કે કથાણુ કે સિમે ચેટા

કરે-ઉનકી ઉત્પત્તિ કે લિયે યત્ન કરે? એસે નાટકોં ઔર ખાયસ્કોપોં કા તમાશા દિખાના ઇટલી મેં નાખયજ સમજા જતા હૈ ઔર ઇસકે લિયે વહાં કાનૂન મના હી કર દી ગયી હૈ, જિનસે-ખાલક એવં નવયુવક દર્શકોં કા આચરણ ગિગઝ સકતા હૈ. કૃષિ-સંબંધી ખાતોં કી લી ઇટલી મેં યંચેજ ઉન્નતિ હુઇ ઔર હો રહી હૈ. વહાં કે નિવાસિયોં કે લિયે યે હિતકર કાર્ય કેવલ સંધ-શક્તિ કે દ્વારા સંચાલિત હો રહે હૈ. ઇસીસે હે નવયુવકો! મેં તુમહેં સંધખંડ શિષ્ટાચાર કી શિક્ષા ગ્રહણ કરને કે લિયે કહ રહો હૈ. મેં તુમહેં ખાલ સંધ-શક્તિ-યુક્ત શિષ્ટાચાર કે લિયે નહીં કહતા. મેં ઉસ ઉચ્ચતમ સ્તર કી સંધ-શક્તિ ઔર શિષ્ટાચાર કી ખાત કહતા હૈ, જિસસે તુમ આધ્યાત્મિક કલ્યાણ કર સકતે હો.

સંધખંડ હોને ઔર સંધશક્તિ ખદાને કી જડ શિષ્ટાચાર ઔર ચરિત્ર-સુધાર મેં હૈ; અતએવ તુમહેં અપને ચરિત્ર કા સુધાર હી સર્વ-પ્રથમ આવશ્યક હૈ. જળ હમ અપના-અપના ચરિત્ર સુધાર લેગે, તબી હમ ભારત કો નવીન ભારત બનાવે કી શક્તિ અર્જન કરને મેં સમર્થ હોંગે. (“હિંદૂપંચ”ના એક અંકમાંથી. લેખક-સાધુ ટી. એલ. વાસ્વાની.)

૯૪-સદ્ગત સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી કી અતીત સ્મૃતિયાં⁺

‘x x x પરંતુ મેરે વિચાર મેં મેરા નિકૃષ્ટ પતન ઉસ સમય હુઆ, જળ કિ એક ખર આનવપ્રકૃતિ કી હુર્બળતા કે કારણ કામ-પ્રવૃત્તિયોં ને મુઝે પરાજિત કર દિયા x x x’

શુદ્ધ એવં પવિત્ર ભાવનાઓં કે ઇન પ્રખલ ઉદ્ગારોં સે સ્વામીજી ને એક સ્થાન પર સ્વ-રચિત ‘કલ્યાણ-માર્ગ’ કા પશિકં નામક પુસ્તક મેં અપના ચરિત્રચિત્રણ દિયા હૈ. આત્મ-ચરિત્ર કે ઇસ નિર્ભિક, સાહસપૂર્ણ, સત્ય ઔર સ્પષ્ટ ઉલ્લેખન કો પદતે હી હમારે હૃદય મેં ચોરપ કે પ્રસિદ્ધ સામ્યવાદી રસો કા સ્મરણ હો આયા. રસો ઔર સ્વામીજી કે જીવન મેં બહુત કુછ સમાનતા હૈ. રસો કા જન્મ સન ૧૭૧૨ ઇ. મેં સ્વીટ્ઝર્લેન્ડ કે પ્રસિદ્ધ જેનેવા શહેર મેં હુઆ થા. ઉસ સમય યોરોપીય સમાજ કા વાયુમંડલ આજ સે બહુત ભિન્ન થા. વહાં રોમન કૃથોલિગમ ઔર પોપ કા ખોલખાલા થા. ઇસમેં સંદેહ નહીં કિ પોપ કે પાખંડવાદ કે વિરુદ્ધ ૧૬ વીં શતાબ્દી મેં હી અપને પ્રાણોં પર ખેલનેવાલે લ્યૂથર આદિ ધર્મવીરોં ને અપની આવાજ ઉઠાઇ થી ઔર પરિણામસ્વરૂપ પ્રોટેસ્ટન્ટ ધર્મ કા ઉદય હો ચૂકા થા; તથાપિ યોરોપીય સમાજ કે અંધવિશ્વાસ એવં અંધભક્તિ કા અલી તક લોપ નહીં હુઆ થા. પાદરી ઔર ધની લોગ ગરીબોં કે સાથ પશુવત વ્યવહાર કરતે થે. સમાજ મેં અસામ્ય એવં વિશૂંખસતા કા સામ્રાજ્ય થા. એસે સમય મેં હી રસો કા જન્મ હુઆ થા. ઉસે લી જીવનપથ કી અનેક કઠિના-ધ્યાં જેલની પડી ઔર વલ લી સમાજ કી નિષ્કૃષ્ટતા ઔર અત્યાચારોં કા શિકાર રહો; પરંતુ સંસાર મેં દુઃખ લી નિષ્પ્રયોજન નહીં હોતા. લગવાન કી અનંત સૃષ્ટિ મેં કોઇ વસ્તુ નિરર્થક ઔર અનાવશ્યક નહીં હોતી. રસો ને અપની કઠિનાધ્યાં કે દ્વારા સમાજ કે ભયંકર અત્યાચારોં કા અગ્નિમય રૂપ મેં દેખા ઔર ઉસે દેખતે હી ઉસકી મનોવૃત્તિ મેં સામાજિક વિગ્નનાઓં કે વિરોધ કી ભાવનાઓં જાગત હો જી. ઇન ભાવનાઓં ને હી ઉસે દૃઢ સામ્યવાદી બના દિયા ઔર ઉસને અપના સારા જીવન સામ્યવાદ કે પ્રચાર મેં હી વ્યતીત દિયા. ઉસકે સિદ્ધાંત ઉસકે દ્વારા રચિત પુસ્તક ‘ધી સોશયલ ફોન્ટ્રેક્ટ’ મેં પ્રચિત હૈ. અસ્તુ.

રસો સામ્યવાદ કે સિદ્ધાંતો કા પિતા ઔર આધુનિક ચોરપ કા નિર્માતા સમજા જતા હૈ. વાસ્તવ મેં ઉસમેં એક સમાજ-સુધારક કે સજ ગુણ વર્તમાન થે. વલ સાદસી થા, વીર થા, સત્ય ઔર ન્યાય કા ઉપાસક થા; પરંતુ ઇન સજ ગુણોં મેં ક્રેજ ગુણ યદ થા કિ ઉસમેં નૈતિક

+ ગુજરાતીમાં સૌરાષ્ટ્ર સાહિત્ય શ્રેણીદ્વારા એક સુંદર ચરિત્ર બહાર પડ્યું છે. જેમણે તે નામ ‘સુ’ દેખ્યું તે જરૂર વાંચે. તેનું મૂલ્ય ૦૫, મળવાડે સ્વર્ણ સૌરાષ્ટ્ર કાર્યાલય યુ. રાણપુર (કલ્યાણવાડ).

सादस पुरुष ने विवशान था। उसने अपनी पुत्रके 'क-रु-स' में अपने आरे दोनों और अपराधों का आरंभ में आन तक पहुँच दिया है। इस आत्म ने उसे योग की जनता की दृष्टि में और भी अधिक दिया कर दिया। उसके और स्वामीजी के जीवन में समानता यह है कि स्वामीजी की इसकी तरफ की ओर आकर्षण की व्यक्ति थे। स्वामीजी इसकी ही तरफ सादसी और वीर थे। स्वामीजी में ही जनता नैतिक सादस था कि अपने जीवनकाल में ही अपने लोगों के जनता के सामने रहने में समर्थ हो सके। स्वामीजी की न्याय और सत्य के विपक्ष में और गिन लोगों ने उनके न्यायनिर्भर जीवन का जली-आनि अभ्यसन किया है, मे इस बात के अच्छी तरह समझ सकते हैं कि स्वामीजी का जीवन तथा उनका प्रधान और मुख्य धर्म सत्य की परम विधासना की था। स्वामीजी का ही जन्म एक ऐसे समय में हुआ था, जब कि देश में पाषाण और मिथ्यावाद का अन्त समाप्त था। इसी की तरफ स्वामीजी के दृष्ट में भी समानता की प्रशंसा और समान के निम्न-निम्न अत्याचारों के निर्मूल करने की अनुरक्ति में अपनी स्वयं अनुभूति के द्वारा ही उत्पन्न हुई थीं। हाँ, इसी और स्वामीजी के जीवन में यह विभिन्नताओं के साथ सत्य ही विभिन्नता यह है कि जहाँ इसी ने अपने सिद्धांतों के प्रचार के निमित्त ओके देश में दूसरे देश में ज-ज कर प्रशिक्षण की, वहाँ स्वामीजी ने ओके अत्यंत वीर सेनापति की तरफ अपने प्राणों के सत्य के लिये अहिंसान कर दिया। इस कारण स्वामीजी ओके वीर सही थे और इसी ओके हृदय और सादसी समानसुधारक था।

मानव-जीवन ओके रहस्य है। मनुष्य परम पिता परमात्मा की रहस्यमयी क्षीमाओं के समझने में असमर्थ है। केवल इस बात के नहीं जनता कि वह अनंत जगदान अपनी कृपाओं के द्वारा मनुष्य के इस प्रकार और इस तरह अपने हितों के साधन बनाता है। वास्तव में मानव-जीवन ओके साधना है, जो कि अपनी प्रशक्तियों से पतन और परमात्मा की भविष्य-मयी करुणा से उत्थान की ओर प्रवृत्त होता है। मनुष्य जगदान की सर्वोत्कृष्ट रचना होते हुए भी दुर्बल, अपूर्ण और निरुपाय है। स्वामीजी की मनुष्य थे, इस कारण उनमें उनके शत्रुओं के साथ दुर्बलताओं और त्रुटियों का होना ओकांत नैसर्गिक था। फिर भी जिस समय हम उनके शत्रुओं की ओर ध्यान देते हैं, उस समय हमारी दृष्टि में उनकी त्रुटियों का कुछ स्थान ही नहीं रह जाता। स्वामीजी के भवान त्याग, उनकी समर्था ओके उनकी अपार धर्मनिष्ठा के समुच्च मानव-जीवन की सारी दुर्बलताओं जस्त और नत हो जाती है; और हम उनके आदर्श जीवन के सत्य की परम साधना और कर्तव्य की उच्चतम विधासना के रूप में ही देखते हैं। स्वामीजी का जीवन और परिणत कर उनकी आत्मावरण ओके उनकी धीरन, उनकी दुर्बलता और सज्जवता, उद्योग और सादस, महत्वाकांक्षा और पराक्रम तथा उनकी विद्वत्ताओं और सक्षमताओं का ओके आश्चर्यजनक मिश्रण है; और इससे भी आश्चर्यजनक बात यह है कि उन्होंने 'कल्याण भाग' का पथिक में अपनी सारी त्रुटियों की चोरेवार समझी की है। स्वामीजी का प्रारंभिक जीवन वास्तव में ओके महत्त्वपूर्ण विषय है और हम इसकी महत्ता के कारण 'योग' के पाठक-पाठिकाओं के समुच्च धर्म उपरिचय करना अपना कर्तव्य समझती है।

संन्यास लेने के पहले स्वामीजी का नाम मुन्शीराम था। मुन्शीराम का जन्म सन १८५५ ई० में नवम्बर शुद्ध के तथजन आय में हुआ था वे जति के अजी थे। उनके परिवार के लोग संपन्न और प्रतिष्ठित व्यक्ति थे और लाभ और दो अहिंसो में मुन्शीरामजी सत्यसे छोटे थे। यद्यपि पञ्चम्य इनकी जन्मभूमि थी, तथापि उन्होंने अपनी आत्मावरण ओके धीरन का कुछ क्षण संयुक्त प्रांत में ही व्यतीत किया था इसका कारण यह था कि इनके पिता संयुक्त-प्रांत के बुद्धी-विभाग में ओके उच्च कर्मचारी थे तीन वर्ष का आयु में मुन्शीरामजी जेदली में आये और तत्पश्चात् पिता के साथ अनारस, भाटा, जेदाय, मिर्जापुर, अखिया जल्लाह स्थानों में रहे। नौकरी में निम्न-निम्न स्थानों में जेदली होने के कारण इनके पिता इनके अभ्यसन की ओर पूर्ण रीति से ध्यान न दे सके। जब इनकी पदार्थ निवृत्ति रूप से अखिया में आरंभ हुआ, उस समय इनकी अवस्था १४ वर्ष की थी। इसके कुछ साल बाद वे अनारस के निवस

કૉલિબ્રિગેટ સ્કૂલ મેં પઢતે લગે. બનારસ મેં વે ગાર-પાંચ વર્ષ તક રહે ઔર ઇસ અવધિ મેં અધિકાંશ સમય વે પિતા કે નિરીક્ષણ મેં ન થે; ક્યોંકિ નોકરી કે કારણ ઉન્હેં ભિન્ન-ભિન્ન સ્થાનોં મેં બના પડતા થા. ઇસ રિયતિ મેં પિતા કા પૂર્ણ દયાવ ન રહતે કે કારણ બાલક મુન્શીરામ અપને આવરણ મેં કુછ સ્વેચ્છાચારી ઔર અધ્યયન મેં અનિયમિત હો ગયે. બીસ વર્ષ કી અવસ્થા મેં થે એન્ડ્રુસ કી પરીક્ષા મેં સંગિલિત હુએ; પરંતુ ઇસ સાલ ઉન્હેં સફલતા ન મિલી. દસરે વર્ષ પરીક્ષા મેં પુનઃ સંગિલિત હોને પર વે ઉત્તીર્ણ હો ગયે. ઇસ સમય ઉનકી માતા કી મૃત્યુ હો ચૂકી થી. ઉન્હોંને બનારસ ઔર ઇલાહાબાદ મેં કુછ વર્ગોં તક કૉલેજ-શિક્ષા લી પ્રાપ્ત કી; પર હો બાર એકઠો એઠો મેં અનુત્તીર્ણ હોને પર ઇનકે પિતા ને ઇસ ખાત કો લકી-ભાંતિ સમજ લિયા કિ મુન્શીરામ કા મન પઢતે મેં નહીં લગતા ઔર ઇસ દશા મેં ઇનકે ગ્રેન્ટુએટ હોને કી કોઇ સંભાવના નહીં. ઇસકે પશ્ચાત્ ઉનકા અધ્યયન બંદ હો ગયા.

મુન્શીરામજી કા અધ્યયન ઔર યૌવન-કાલ ભાંતિ ભાંતિ કી પ્રતિદ્વંદ્વિની શક્તિયોં કા સંગ્રામ-સ્થલ થા. ઇન શક્તિયોં કે આધાતોં-પ્રતિધાતોં સે ઉનકી આત્મા એક બાર હી બિખર કર નિર્મલ હો ગઇ ઔર હમ દેખતે હેં કિ યુવક ઔર નિરંકુશ મુન્શીરામ સંસાર કી સખ ખાતોં સે પરિચિત હો કર અંત મેં અનંત કી સચ્ચી સાધના મેં લગ ગયે. મુન્શીરામજી કે સંબંધ મેં હમને નિરંકુશ શબ્દ કા પ્રયોગ કિયા હે. વાસ્તવ મેં સ્વામીજી લી અધિકાંશ યુવકોં કી તરફ નિરંકુશ, સ્વેચ્છાચારી, વિલાસપ્રિય ઔર વ્યસની થે. ઉન્હેં શરાબ પીને કી અત્યંત છુરી લત થી; પરંતુ ઇન સખ દોષોં કે રહતે હુએ જળ હમારા ધ્યાન ઉનકે આધ્યાત્મક ઉત્થાન કી ઔર ભતા હે, ઇસ સમય ઉનકે પ્રતિ વિશેષ શ્રદ્ધા ઔર ભક્તિ ઉત્પન્ન હો ભતી હે. હમારે હૃદય મેં તો ઉનકા મહત્ત્વ ઇસ સમય ઔર લી અધિક હો ભતા હે, જળ હમ દેખતી હેં કિ ઇન દુર્બલતાઓં કા સામના કર તથા ઇન કુપ્રવૃત્તિયોં કો દબા કર હી ઉન્હેં અપને જીવન કો ધર્મ, દેશ ઔર સમાજ-સેવા કી તપોમયી સાધના મેં લગાના પડા. વલ સાધના નિષ્કામ, નિરપૂલ એવં સ્વાર્થરહિત થી. ઇસમેં કર્તવ્ય કા શ્રેષ્ઠતમ રૂપ ઔર સેવા કી અત્યંત પવિત્ર પ્રેરણા થી. ફિર લી સ્વામીજી કા યૌવનકાલ ઔર વિશેષકર ઇસ અવસ્થા કા, જળ કિ ઉનકે ભીતર પ્રતિદ્વંદ્વિની શક્તિયોં કાર્ય કર રહી થી, ઉલ્લેખ કરના અત્યંત હી આવશ્યક હે. વલ કાલ વિલાસ ઔર કર્તવ્ય, તમોગુણી ઔર સતોગુણી પ્રવૃત્તિયોં કે એક વિરાટ સંઘર્ષ કા સમય થા; ઔર હમ દેખતી હેં કિ ઇસ સંઘર્ષ મેં કુપ્રવૃત્તિયોં ધીરે-ધીરે નષ્ટ હો ગઇ ઔર ઉનકે લસ્માવશેષ પર ત્યાગ, સંયમ, નિરપૂલ સાધના ઔર પુણ્યમયી તપસ્યા કા આવિર્ભાવ હુઆ. ઇન સખ ખાતોં કા ધ્યાન રખતે હુએ સ્વામીજી કા જીવન અત્યંત મનોરંજક ઔર શિક્ષાપ્રદ હે. અતઃ યહાં પર ઉનકી કુછ ઔર ખાતોં કા વર્ણન કર દેના નિતાંત આવશ્યક પ્રતીત હોતા હે.

મુન્શીરામજી કે માતા-પિતા બડે ધર્મપરાયણ ઔર પુરાને વિચારવાલે કટ્ટર સનાતની હિંદુ થે. ઉનકે હૃદય મેં અસાધારણ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિ થી. માલુમ હોતા હે કિ મુન્શીરામજી ને લી યહ ગુણ માતા-પિતા સે હી લિયા થા. પાઠક-પાઠિકાઓં કો યહ બનકર આશ્ચર્ય હોગા કિ આર્ય-સમાજ કે પ્રધાન સ્તંભ સ્વામી શ્રદ્ધાનંદજી બાલ્યકાલ ઔર યૌવનાવસ્થા કે કુછ સમય તક કટ્ટર સનાતની થે; ઔર યદિ ઘટનાઓં કા પ્રવાહ ઉન્હેં ઇસ ઔર પ્રવાહિત ન કરતા તો બહુત સંભવ થા કિ સ્વામીજી કા આદર્શ ત્યાગ એવં ઉનકી અદ્ભુત શક્તિ આજ કિસી દસરે ઉદ્દેશ્ય કી પૂર્તિ કે સાધન મેં હી લગા ગઇ હોતી. જિન દિનો મુન્શીરામજી બનારસ મેં અધ્યયન કરતે થે, ઇસ સમય નિત્ય ગંગા-સ્નાન તથા પ્રાતઃ ઔર સાયંકાલ વિશ્વનાથજી કે મંદિર મેં દર્શન કરને ભતે થે; પર એક દિન એસી આશ્ચર્યજનક ઘટના ઘટી, જિસને ઇનકે જીવન-પ્રવાહ કો સર્વદા કે લિયે બદલ દિયા. ઇસ સમય મુન્શીરામજી કી અવસ્થા લગભગ ૨૧ વર્ષ કી થી ઔર વે જ્યનારાયણ કૉલેજ મેં પઢતે થે. સંધ્યાસમય થે વિશ્વનાથજી કિ મંદિર મેં દર્શન કે નિમિત્ત ગયે થે. વે મંદિર મેં પ્રવેશ કરના હી ચાહતે થે કિ પૂજાર્યોં ને ઉન્હેં રોક કર કહા કિ રીવાં કી મહારાની સાહિબા દર્શન કો ગઇ હેં. જમતક વે દર્શન

न कर लेगी, तब तक व्याप दर्शन नहीं कर सकते. यद्यपि 'हार्ड साधारण' व्यक्ति होता तो 'न' पातों की परवाह न करना, पर मुन्शीरामजी के भक्ति-कर्म में छल घटना ने जो अशान्ति पैदा कर दी. हमसे इनके कामकाज दृष्टि के लड़न जोड़ लगी और दुःख और शोक के कारण उन्होंने सारी रात निरादर और लज्जित नी लीना. इनके मन में 'रद रद' के यही प्रथम उल्लास था—'क्या अममान की उपमासना में भी धनी और निर्धन का भेद-भाव रहता है?' इसकी भीमांसा वे स्वयं न कर सके और दूसरे दिन जल जलनारायण क्रिष्ण के प्रिन्सपाल देवर के असेन दी० लुप्राय से मिले, तो उन्होंने अपने तर्क की सुक्ति में इनके हृदयस्थित प्रणिमा-पूजन के लाचों का निर्मूल कर दिया. इनका विश्वास हिन्दू-धर्म में लाना रहा; परंतु फिर भी उनकी धार्मिक प्रवृत्ति ने इनके भीतर जो कुछ राम भया दिया. इनका जित परम शान्ति की उपमासना के लिये दृढ़िभ हो चुका; पर शान्ति कहां थी? मुन्शीरामजी ने दूसरे धर्मों के द्वार अटपटाये. उन्होंने देखा कि इस्लाम के भीतर इनकी वांछित वस्तु का अभाव था; इसाध-धर्म के प्रोटे-स्टेंट संप्रदायवादी से मिलने पर भी उन्हें निराश ही देना पड़ा. इसके पश्चात् जो राम प्रेक्षात्मिक पादरी से इनकी मुलाकात हुई. वे सन्मन में ही उदार, सदिग्ध और पवित्र आचरण के थे. इनके आचरण का प्रभाव मुन्शीरामजी पर इतना अधिक पड़ा कि वे इसा प्रसिद्ध के प्रत्यक्ष-जति का उद्धारकर्ता समझने लगे और उन्होंने इसाध धर्म ग्रहण करना निश्चय कर लिया. जल कुछ हीक हो गया और देवस यही रंग रह गया था कि उनके भेषिष्ठम होने की निधि निमित्त कर दी लगे. इस विचार से वे जोक दिन संध्या के उक्त पादरी भेदोदय के स्थान पर गये. पादरी भेदोदय के अभ्युपन के कभरे में न पाकर वे मृद के भीतर गये; परंतु वहां जो नवयुवक पादरी और जो इसाध प्रचारिका के प्रत्यक्ष-पारा में आगल, देवकर इनका हृदय हाँप उठा! इस घटना का प्रभाव उनके भक्ति-कर्म पर इतना अधिक पड़ा कि इनका विश्वास इसाध-धर्म से लाना रहा. वे संसार के सारे धर्मों के पापों तथा मिथ्यापूजों सम-जने लगे और नास्तिकवाद ने उनके हृदय में अपना स्थान बना लिया. मुन्शीरामजी जल कहर नास्तिक हो गये.

इस समय से मुन्शीरामजी के जीवन में जो विभिन्न परिवर्तन होने लगे; इनकी धार्मिक-रता जीवन की उद्दाम स्वच्छता में भरिभुज हो गल. उनका प्रकृत-शुद्ध व्यसन और विस्वास में विश्वास हो गया; परंतु उनके श्रेष्ठों की यद विहीनता अरथापी थी, जिसके भीतर जल, बीम, त्याग और उत्साह का जो विस्वास विष लुपा था! आरत.

हम उपर कह आह हैं कि मुन्शीरामजी के अभ्युपनकाल का अधिक जल स्वच्छता से ही व्यतीत हुआ. इसका कारण यद था कि इनके पिता सरकारी नौकरी में रहने के कारण सर्वदा इनके अपने साथ नहीं रह सकते थे; और इसलिये इनका पूर्ण ह्याव इन पर नहीं पड़ सका. तत्पश्चात् मुन्शीरामजी की धार्मिक श्रुतियों के परिवर्तन ने ही सदसा धन्य और भी स्वच्छ हो दिया. अभी परिस्थितियों में अनुप्य आग: कुसंग में रह लता है. मुन्शीरामजी की इसके अपवाद न थे. फिर क्या था! दुःखों ने इन पर अपना अधिकार जमाना आरंभ कर दिया और कुछ ही दिनों में मुन्शीरामजी कालि-कालि के आभोद-प्रभोद में ललज गये. तिगरेट, सराज, लुआ आदि भिन्न-भिन्न व्यसनो ने स्वाभीष्ट पर अपना आ-धिपत्य जमा लिया; परंतु इनका निकृष्ट पतन इस समय हुआ जल कि जोक बार उन्होंने कामश्रुतियों के सामने अपनी हार मानी. स्वाभीष्ट ने इस समय की घटना का साह साह वर्णन अपनी 'हत्याधु-मार्ग' का पक्षि' नामक पुस्तक में किया है. इस समय इनके विवाद का प्रपञ्च होने लगा. मुन्शीरामजी के विवाद का शुभ समाचार सुन कर यही प्रसन्नता हुई; क्योंकि उन्होंने सोचा था कि विवाद के पश्चात् वे अपनी अवस्था सुधार सकेगे. इस बात से यद स्पष्ट प्रकट होता है कि नैतिक पतन में भी उनके भीतर सुधार की शक्तियों काम कर रही थी; और जीवन की उदन श्रुतियों इनमें अरथापी पतन का लगे ही आविर्भूत कर है. परंतु पतन की इस उपहासास्पद धीजाओं में भी आदिमक उद्धार की सदन और

ਸਮਝ ਉਨਕੇ ਪਤਾ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਸੇ ਅਵਸਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਚੁਕੇ ਥੇ। ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਉਨਕੇ ਸਾਥ ਪਰ ਪਰ ਰਹਨੇ ਲਗੇ। ਦੂਸਰੇ ਸਾਲ ਅਰਥਾਤ ਸੰਨ ੧੮੮੩ ਈ ਮੇਂ ਉਨਹੋਨੇ ਕੇਵਲ ਮੁਖਤਾਰੀ ਪਾਸ ਕੀ। ਤਦਪਸ਼੍ਚਾਤ ਉਨਹੋਨੇ ਫ਼ਿਲੌਰ ਮੇਂ ਮੁਖਤਾਰੀ ਆਰੰਭ ਕਰ ਦੀ। ਆਰੰਭ ਸੇ ਹੀ ਉਨਹੋਂ ਖੁਸ਼ ਕਾਰ੍ਹ ਮੇਂ ਸ਼ਕਲਤਾ ਮਿਲੀ ਐਰੇ ਵੇ ਸੀਖ ਹੀ ਜਲਦੀਰ ਘੜੇ ਗਏ। ਵਡਾਬਲਤ ਕੀ ਪਰੀਖਾ ਉਨਹੋਨੇ ਸੰਨ ੧੮੮੭ ਈ ਮੇਂ ਹੀ ਪਾਸ ਕਰ ਲੀ ਥੀ। ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਕੀ ਸੇਵਾ ਮੇਂ ਅਪਨਾ ਭੁਭਨ ਅਰਪਣ ਕਰਨੇ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਤਕ ਵੇ ਵਲੀਂ ਵਡਾਬਲਤ ਕਰਨੇ ਰਹੇ।

ਲਾਹੌਰ ਮੇਂ ਵਡਾਬਲਤ ਪੜਨੇ ਕੇ ਸਮਝ ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਕੇ ਭੁਭਨ ਮੇਂ ਐਕ ਵਿਸ਼ਿਤ ਪਰਿਵਰਤਨ ਹੋ ਰਹਾ ਥਾ। ਉਨ ਪਰ ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਐਰੇ ਫ਼ਲ-ਸਮਾਜ ਦੋਨਾਂ ਹੀ ਸੰਪ੍ਰਦਾਯੋਂ ਕਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੜਤਾ ਗਯਾ ਐਰੇ ਉਨਹੋਨੇ ਧੀਰੇ-ਧੀਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਸਾਰੀ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਰਤਕੇਂ ਪਛ ਲੀਂ। ਅੰਤ ਮੇਂ ਉਨਕੀ ਪ੍ਰਵ੍ਰਿਤਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਕਰ ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਕੀ ਐਰੇ ਖੁਸ਼ੀ ਐਰੇ ਕੁਝ ਹੀ ਦਿਨਾਂ ਮੇਂ ਵੇ ਸਮਾਜ ਕੇ ਐਕ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਸਦਸ੍ਯ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਸਮਝ ਲਾਲਾ ਸਾਂਝੇਦਾਸ ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਕੇ ਨੇਤਾ ਥੇ। ਵੇ ਅਤੇ ਅਨੁਭਵੀ ਤਥਾ ਉਤਸ਼ਾਹੀ ਪੁਰਖ ਥੇ। ਉਨਹੋਂ ਮਾਨਵ-ਅਰਿਤ ਕਾ ਅਝਾ ਪਰਿਯੋਗ ਥਾ। ਉਨਹੋਨੇ ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਕੇ ਸਮਾਜ ਮੇਂ ਐਕ ਵ੍ਯਾਖ੍ਯਾਨ ਦੇਨੇ ਕਾ ਆਭਿਲਾਸ਼ ਕਿਆ। ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਕਾ ਵ੍ਯਾਖ੍ਯਾਨ ਅਤਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵਸ਼ਾਲੀ ਥਾ। ਉਨਹੋਨੇ ਅਪਨੇ ਵ੍ਯਾਖ੍ਯਾਨ ਮੇਂ ਕਹਾ ਕਿ 'ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜਯੋਂ ਮੇਂ ਸਿਫ਼ਾਨਤ ਐਰੇ ਵ੍ਯਵਹਾਰ ਕੀ ਵਿਭਿਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋਨੀ ਆਈਐ; ਤਥਾ ਵੇ ਹੀ ਮਨੁਖ ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਕਾ ਪ੍ਰਧਾਰ-ਕਾਰ੍ਹ ਕਰੇਂ ਜੇ ਮਨ, ਵਸਨ ਐਰੇ ਕਰਮ ਸੇ ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਕੇ ਸਿਫ਼ਾਤੋਂ ਕਾ ਅਨੁਕਰਣ ਕਰਨੇ ਹੈਂ। ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਕਾ ਧਾਰਮਿਕ ਐਰੇ ਨਿਸ਼ਧਾਰ ਪ੍ਰਧਾਰਕੋਂ ਕੀ ਆਵਸ਼ਯਕਤਾ ਹੈਂ, ਵੇਤਨ-ਲੋਗਿਯੋਂ ਕੀ ਨਹੀਂ। ਉਨਕਾ ਸੰਕੇਤ ਲਯਨੋਪਦੇਸ਼ਕੋਂ ਸੇ ਥਾ। ਉਸ ਸਮਝ ਐਕ ਹੀ ਲਯਨੋਪਦੇਸ਼ਕ ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ, ਧਰਮ-ਸਲਾ, ਦੇਵ-ਸਮਾਜ ਆਦਿ ਲਿਖ ਲਿਖ ਸੰਦੇਸ਼ਯੋਂ ਸੇ ਵੇਤਨ ਪਾ ਕਰ ਉਨਕਾ ਪ੍ਰਧਾਰ ਕਰਤਾ ਥਾ। ਉਸ ਵ੍ਯਾਖ੍ਯਾਨ ਕੇ ਸੁਨਕਰ ਲਾਲਾ ਸਾਂਝੇਦਾਸ ਨੇ ਕਹਾ 'ਆਜ ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਮੇਂ ਐਕ ਨਵਭੁਭਨ ਕਾ ਸੰਚਾਰ ਕਿਆ ਗਯਾ ਹੈ। ਦੇਖਨਾ ਹੈ, ਖੁਸ਼ੀ ਕਾ ਪਰਿਯੋਗ ਹੋਗਾ।' ਜਲਦੀਰ ਜਾ ਕਰ ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਵਹਾਂ ਕੇ ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨਿਰਵਾਚਿਤ ਹੁਏ। ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਕੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮੇਂ ਉਨਹੋਨੇ ਮਾਂਸ, ਮਫ਼ਿਰਾ ਆਦਿ ਦੁਰ੍ਯਕ੍ਰਿਤੀ ਕੇ ਸੀਖ ਹੀ ਭਾਗ ਦਿਯਾ।

ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਅਤੇ ਹੀ ਦੂਦ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਮਨੁਖ ਥੇ। ਵੇ ਜਿਸ ਵਰ੍ਹੇ ਕੇ ਸਮਝ ਐਰੇ ਧਾਰ੍ਯ ਸਮਝ ਕਰ ਐਕ ਵਾਰ ਅਪਨਾ ਬੇਨੇ ਥੇ, ਉਸਕੇ ਅਧਿਕਾਰ ਕਰਨੇ ਮੇਂ ਅਧੁਨ ਸਾਦਸ ਐਰੇ ਤਦਪਰਤਾ ਵਿਭਿਨਤਾ ਥੇ। ਐਕ ਵਾਰ ਉਨਕੀ ਕਹਿਨ ਪਰੀਖਾ ਕਾ ਸਮਝ ਆਯਾ। ਵੇ ਅਪਨੇ ਪਿਤਾਭ ਕੇ ਸਾਥ ਧਰ ਪਰ ਥੇ। ਪਿਤਾ ਨੇ ਉਨਹੋਂ ਐਕਾਦਸ਼ੀ ਕੇ ਦਿਨ ਆਭਿਲਾਸ਼ ਕੇ ਕੁਝ ਸੰਕਲਪ ਕਰ ਕੇ ਦਾਨ ਦੇਨੇ ਕਾ ਕਹਾ। ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਅਪਨੇ ਪਿਤਾ ਕਾ ਹੁਦਯ ਨਹੀਂ ਦੁਖਾਨਾ ਆਦਤੇ ਥੇ, ਖੁਸ਼ੀ ਲਿਯੇ ਉਨਹੋਨੇ ਖੁਸ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਕੀ ਯਾਤੋਂ ਮੇਂ ਉਸ ਪਰਾਮਰ੍ਸ਼ ਕੇ ਟਾਕਨਾ ਆਦਾ। ਵਡ ਪਿਤਾ ਨੇ ਯਾਨ ਤਾਹ ਕਰ ਉਨਸੇ ਸਾਫ਼ ਸਾਫ਼ ਪੁਛਾ:— 'ਆਪਿਰ ਯਾਨ ਕਥਾ ਹੈ? ਕਥਾ ਤੁਹੇਂ ਐਕਾਦਸ਼ੀ ਐਰੇ ਆਭਿਲਾਸ਼ ਮੇਂ ਵਿਸ਼ਾਸ ਨਹੀਂ ਹੈ? ਮੈਂ ਤੁਮਸੇ ਖੁਸ਼ੀ ਕਾ ਰੁਪਏ ਐਵ ਨਿਸ਼ਧਾਰ ਉਤਰ ਆਦਤਾ ਹੈਂ।' ਖੁਸ਼ੀ ਪਰ ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਨੇ ਕਹਾ:— 'ਪਿਤਾਭ! ਤੁਮੇ ਆਭਿਲਾਸ਼ ਮੇਂ ਪੁਰ੍ਹ ਵਿਸ਼ਾਸ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜਿਨ ਆਭਿਲਾਸ਼ ਕੇ ਆਪ ਦਾਨ ਦੇਨੇ ਕੇ ਲਿਯੇ ਤੁਮੇ ਆਦਤਾ ਹੈਂ, ਵੇ ਮੇਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮੇਂ ਸਭੇ ਆਭਿਲਾਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਖੁਸ਼ੀ ਅਤਿਰਿਕਤ ਮੇਂ ਐਕਾਦਸ਼ੀ ਕਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਮਦਦ ਨਹੀਂ ਦੇਤਾ।' ਪੁਤ ਕੀ ਯਾਤੋਂ ਸੇ ਪਿਤਾ ਕਾ ਹੁਦਯ ਅਧੁਨ ਹੀ ਵਧਿਤ ਹੋ ਭਾ। ਉਨਹੋਨੇ ਕਹਾ:— 'ਤੁਮੇ ਤੁਮਸੇ ਅਤੀ ਆਦਤਾ ਥੀ। ਕਥਾ ਮੇਰਾ ਧਰ੍ਯ ਧਾਰ੍ਯ ਆਦਤਾ ਹੈ? ਅਧੁਨ ਅਝਾ, ਤੁਮਦਾਰੀ ਨੇਰੀ ਮਰਭ! ਉਸ ਦਿਨ ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਅਧੁਨ ਦੁਖੀ ਰਹੇ। ਉਨਕੇ ਮਨਿਯੋਗ ਮੇਂ ਐਕ ਅਨੋਯਾ ਸੰਧਾਰ ਹੋ ਰਹਾ ਥਾ। ਐਕ ਐਰੇ ਧਰਮ ਕਾ ਸਭ ਲਿਖਤ ਥਾ ਐਰੇ ਦੂਸਰੀ ਐਰੇ ਧਾਰ੍ਯਾ ਕੀ ਆਜਾ। ਵੇ ਐਕ ਵਿਸ਼ਿਤ ਉਤਰਨ ਮੇਂ ਪਾਸ ਗਏ। ਉਨਕਾ ਅ. ਮ. ਨੇ ਅਤੀ ਵੇਦਨਾ ਥੀ; ਪਰੰਤੂ ਖੁਸ਼ੀ ਵੇਦਨਾ ਕਾ ਅੰਤ ਧਰ੍ਯ ਨਹੀਂ ਨਹੀਂ ਦੁਆ। ਅਤੀ ਉਨਕੇ ਵ੍ਯਵਹਾਰ ਮੇਂ ਪਿਤਾ ਕੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਦੁਖੀ ਹੋਨਾ ਅਤਾ ਥਾ। ਜਲਦੀਰ ਜਾ ਕੇ ਸਮਝ ਵੇ ਅਪਨੇ ਪਿਤਾ ਕੇ ਖੁਸ਼ੀ ਮੇਂ ਉਨਕਾ ਅਧਿਕਾਰ ਆਰ੍ਹ-ਸਮਾਜ ਪਾਸੇ ਕੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਿ ਮੇਂ ਪਰਿਯੋਗ ਮਫ਼ਿਰਾ ਮੇਂ ਜਾ ਕਰ ਲਯਨੋਪਦੇਸ਼ਕ ਕਰ ਕੇ। ਮੁਨਸ਼ੀਰਾਮਭ ਨੇ ਕਹਾ:— 'ਪਿਤਾਭ! ਆਪ ਅਨੁਭਵੀ ਹੀ ਹੈਂ ਕਿ ਮੇਂ ਮਨਿਯੋਗ ਮੇਂ ਵਿਸ਼ਾਸ ਨਹੀਂ ਕਰਤਾ, ਖੁਸ਼ੀ ਮੇਂ ਮੇਂ ਅਪਨੀ ਆਤਮਾ ਕੇ ਵਿਰੁਧ ਕਾਰ੍ਹ ਨਹੀਂ ਕਰ

सहजता, सांसारिक भावों में मैं सर्वदा आप ही जाता विशेषार्थ है 'आ' पिता के हृदय में मुन्दीरामभू की भावों में लड़ी मोह लगी. उन्होंने कहा:—'आ तुम्हारा यह विश्वास है कि हमारे देवनागण निरंतर परमेश्वर की मूर्ति हैं?' इस पर मुन्दीरामभू ने कहा:—'पिता! मैं इस समार में परमात्मा के जाह आप ही दी अनिष्ट करना हूँ और आप ने कुछ भी मुझे ज्ञाता है, मैं उसे पूरा करने के लिये आग्रह हूँ; पर क्या आप जाहते हैं कि आपने लड़के मुझे ही?' इस पर पिता ने कहा:—'हीन आपने लड़कों के मुँह जानना चाहता है?' मुन्दीरामभू ने कहा:—'हिर हसका क्या अर्थ है कि मैं उन प्रतिभाओं की पूजा करूँ, जिन में मेरा विश्वास नहीं है?' इस पर पिता ने एक हँसी सास लेकर कहा:—'आज मुझे बहुत दोष है कि मरने पर हँस मेरा आह और तर्पण भी नहीं करेगा।' जैसी परमात्मा की भाषा.....! अन्तः, हमारे तुम्हारा ज्ञान है, तुम सुशुद्धक ज्ञानों।' मुन्दीरामभू ने पिता से नमस्ते कर जलधर की यात्रा की; पर उनके हृदय पर एक भारी जोर था. उनके भरितक में शांति नहीं। रास्ते में उन्होंने मोमा की यदि मैं पिता का मृत्यु के जाह उनका आह और तर्पण नहीं कर सकता तो उनकी संपत्ति पर मेरा तनिक भी अधिकार नहीं. जलधर पहुँचते ही उन्होंने पिता के पास इस संपत्ति का एक अत्यंत भर्त्सकपूर्ण पत्र लिखा और साथ ही इस बात का भी उल्लेख कर दिया कि प्रत्येक सांसारिक भाव में मैं आपकी आज्ञा के अनुसार ही अपना आचरण करूँगा. पिता का हृदय पुनः के इस पत्र से पीनल गया; और उन्होंने पुनः ही भावों से अपना पुरुष सतीत प्रकट किया. इससे मुन्दीरामभू की आज्ञा का कुछ शांति मिली; पर उन्हें सजसे अधिक आनंद उस समय हुआ, जब कि उनके पिता ने स्वयं ही मृत्यु के पक्षिने आपर्ण समार की दृष्टा प्रकट की. तत्पश्चात् पिता के जीवन में सदसा एक परिवर्तन हो गया और वे मुन्दीरामभू के समानसंवेधी कार्यो के अहं की दृष्टि से देखने लगे.

अपनी मृत्यु के कुछ पक्षिने उन्होंने एक वसिष्ठनामा लिखा था, जिसमें अपनी संपत्ति का अधिक भाग मुन्दीरामभू के नाम लिख दिया. यह देख कर मुन्दीरामभू ने अपने शेष जीवों काधियों की ओर पिता का ध्यान आकर्षित किया और प्रार्थना की कि उनके अधिकारों के मित्रता यादीये. इस पर पिता ने उनसे अपनी धृष्टा प्रकट की कि मेरी संपत्ति धार्मिक और पुण्यकार्यों में ही व्यय की जल और मैं इस कार्य के लिये सज से अधिक योग्य तुम्हें ही समझ कर अपनी संपत्ति तुम्हें सौंपता हूँ. यहाँ इस बात के कहने की आवश्यकता नहीं कि मुन्दीरामभू पिता के इस प्रस्ताव पर सहमत नहीं हुये और उन्होंने पिता से इस बात का आग्रह किया कि वे अपनी संपत्ति का पराणर ही आरों पुत्रों में विभक्त करें. साथ ही उन्होंने पिता के इस बात का विश्वास दिलाया कि मैं आपकी धृष्टागुसार अपने भाग का तथा अपना उपार्जित धन का व्यय करूँगा. इस बात का उन्होंने अंत तक निराह.

पिता की मृत्यु के पश्चात् मुन्दीरामभू ने अपना अधिक समय आपर्ण-समार के कार्यो में व्यतीत करना आरंभ कर दिया. उनकी अध्वक्षणा में जलधर आपर्ण-समार (पञ्चम) की जिनती प्रांत के सर्वश्रेष्ठ, प्रसिद्ध और उपयोगी संस्थाओं में होने लगी. उन्होंने अत्यंत परिश्रम के साथ प्रचार-कार्य किया और लिन्न-लिन्न स्थानों में आपर्ण-समार स्थापित किये. उन्होंने धार्मिक साहित्य पढ़ने के निमित्त संस्कृत अध्वयन किया. आवश्यकता पडने पर वे सास्त्रार्थ में भी भाग लेते थे. एक बार उन्होंने देखा कि कुछ सनानधी पत्रों ने सास्त्रार्थ में उनके द्वारा किये गये तर्कों का विपरीत दग से प्रकाशित कर अर्थ का अनर्थ कर दिया है. इस दृष्टा में सामाजिक और धार्मिक सिद्धांतों के प्रचार के लिये एक पत्र की आवश्यकता का पुरुष अनुभव करते हुये उन्होंने 'सद्धर्म-प्रचारक' नामक एक हिंदी स्वामादिक पत्र निकाला. इस पत्र के द्वारा समार-मुधार में लड़ी सदायताओं मिली उस समय जलधर नगर में केवल एक कपा-पांड्याना थी, जिसका संचालन एसिहया के द्वारा होता था. उस पांड्याना में लड़कियों का जैसी दृष्टि सिद्धा की जाती थी, जिससे उनके हृदय में दिग्दु-धर्म के विरुद्ध पुरुष और जड़े जात्र उत्पन्न हो. मुन्दीरामभू के लिये यह बात असंभव थी. उन्होंने सीध

૯૬-બેંગલોર અનાયાત્રમ

બેંગલોર શિરતી સેવાસમાજ તરફથી ધરખાવિનાનાં ગરીબ લોકોને આપતો આપવાના દેવુથી એક અનાયાત્રમ રચાવવામાં આવ્યું છે.

એક મોરસમેદર જમીનના વિસ્તારમાં એક પાણી કુખારતવાળું આ આશ્રમ છે. ખુદી જગ્યામાં એક મીઠા પાણીનો કૂવો છે. આશ્રમવાસીઓ માટે મહત્વાય કરવાની મોરડીઓ, નદાવાના મોરડા અને સુવા-ભેસવા-ઊવાને એક મોટો ખંડ છે. રસોઈ કરવા માટે નાનાં નાનાં ઊપરંચો છે. બિમાર અને અસ્થન માણસોમાટે મુદોજ એક વિભાગ છે. માંદા અને રોગી નિરાધારોને ત્યાં આશ્રમ મળે છે અને દવા-દારથી સારવાર કરવામાં આવે છે. આંધળાં, ભૂખાં અને રોગીના પોષણમાટે એસાફીદી ઝોલવણ છે. રાજીનો એક કોર છે, બીજાં એક કપડાં અને ઇવન-નિર્વોદ ભેગી ખપ પડતી ઓળે માટે 'રોટર-રમ' છે.

માંદા અને અસ્થન લોકોને આશ્રમ તરફથીજ બોરાક મળે છે. સચ્ચન માણમેને માત્ર આશ્રમ મળે છે. તેઓ સવારનું નિલકર્મ કરી પ્રાર્થનામાં દાખર થઈ જનર બાખરી પેદા કરવાને નીકળી પડે છે અને સાંજના પાછા આશ્રમ તરફ વળે છે, જ્યાં તેઓ ફરીને પ્રભુપ્રાર્થનામાં ભાગ લે છે અને પોતાનાં ઊપરંચાં રસોઈ કરી જમી રાતના વિદ્યાજ ખંડમાં બિછાનાવસ થવાનો લાભ લે છે. ગરીબ અને નિરાધાર ઓપુરોનો બાળકોને આશ્રમમાંજ સાચવવામાં આવે છે અને તેથી ગરીબ આખા પો પોતાનાં બાળકોથી બેફિકર રહી પોતાની રહેલી પેદા કરવાને સહેરમાં કામે લાગે છે.

બાળકોમાટે આશ્રમમાં રમતગમતની સાધનો છે અને શિક્ષણ સેવા યોગ્ય બાળકોમાટે શાળા પણ આશ્રમનાજ કંપાઉડમાં છે.

માંદા માણસોને મોટા દવાખાનામાં લઈ જવા-લાવવા માટે વાદન રાખેલ છે અને બેકાર લોકો માટે ઉદ્યોગલવન ઉધાડવાની પણ કોશીસ ચાલુ છે. દાંડમાં ટોકરીઓ બનાવવાનું કામ બેકારોને આપવામાં આવે છે. સુવર કાંતવા અને વણવાના કામને બહોળસ્ત થઈ રહી છે.

આપણા દેશનાં મોટાં સહેરોમાં ધરખાવિનાના ગરીબ મણુરો અને બીખારીઓ સહેરના જાહેર રસ્તાઓ ઉપર ખુદી જમીનમાં પડી રહી રાત ગુળેર છે. મદાસ-મુંબઈ જેવા સહેરમાં ગરીબો ઈટો-ટેખાળાના ચૂસા બનાવી રસ્તા અને ગલીઓમા પોતાની બાખરીઓ બનાવતા ઘણી વાર નજરે પડે છે. દેશના આવા ગરીબ વર્ગમાટે આવાં આશ્રમોની દરેક મોટા સહેરમાં જરૂર છે.

સૂર્ય અસ્ત પાડ્યે પશુઓ પોતાના આરામનું સુખકારક સ્થાન મેળવી શકે છે અને પક્ષીઓ કાંઈ ઉપર વિરામ પામી શકે છે; પણ મનુષ્યજાતનાં આ નિર્બોગી પ્રાણીઓને રાતવાસો કરવાને સાગ્રામણ હાથની જમીન પણ મળતી નથી, જ્યારે એકાદ પંસાવાળો પાંચસો વારની જમીન રોડી રાખી પોતાને અમનચેન કરતો માને છે! આ શું બેદની વાત નથી?

આ આશ્રમના રથપક અને હાલના ઑનરરી સુપ્રી-ટેન્ડેન્ટ દયાળુ પુરુષ ડૉ. જી. બી. વેંકટે-ચુલુ બેંગલોરની કૉમર્સલ રટીટમાં પોતાની ડિસ્પેન્સરી ચલાવતા. તે વખતે અંદવાડીઆમા એક વાર ગરીબ બિખારીઓને પોતાના વતી ખવરાવવાને બેગા કરતા તેઓ બેજન આપીનેજ સંતોષ માનતા નહિ, પણ બિખારીઓને ઉપદેશ આપના અને સસકત બિખારીઓને કામધૂધે વળગવાનું કહેતા. દરદી અને માંદા બિખારીઓની મદત દવા કરતા અને જરૂર પડે મોટા દવાખાનાઓમા મોકલી આપતા. રાતના વખતમા ડૉક્ટર વેંકટેચુલુ માંદા બિખારીઓની તપાસમાટે નીકળતા અને ખાવાનું સેવા આપનારા ખરેખરા ધરખાવિનાના છે કે કેમ તે તપાસના નથા દવાખાનામા પડેલા દરદીઓની પણ સંભાળ લેતા અને ખપ પડતા લુગડા અને જન પહેરાવડતા.

આ પ્રમાણેનું એમનું કામ છ વર્ષસુધી ચાલ્યું; તેવામા અકસ્માત મિસિસ. ઇ. જી. હટન નામનાં એક અમેરિકન બાનુ બેંગલોરમાં આવી ચડ્યા અને તેમણે પરાયકારી પુરુષ વેંકટેચુલુની

મુલાકાત લીધી. વાતચીત ઉપરથી તે ભક્તિ બાનુએ ડૉક્ટરને આ પરોપકારી કામ કાઢવા સંસ્થાએ કરવાની મંજૂરી કરી અને તે માટેના બંદોબસ્તનું એક અંદાજપત્ર માગ્યું. ડૉક્ટર વેન્કટેસુલુએ પોતાની યોજના તે ભલી બાઈ પાસે રજુ કરી અને તેમાં માત્ર એ જણાવ્યું કે, બેંગલોરના ગરીબો અને લિખારીઓને રાતના આરામ લેવા માટેના એક છપ્પરની ધણી જ આવશ્યકતા છે. તે બાનુએ તેઓને એવી કાંઈ જગ્યા જોણી કાઢવાને જણાવ્યું; પણ એવી જગ્યા તુરત ડૉક્ટર વેન્કટેસુલુને મળી શકી નહિ. છેવટે માંડમાંડ રૂ. ૬૫ ના માસિક ભાડાનું એક કુચારું મકાન મળી શકે એમ તેમને જણાવ્યું. તે ભાડું તે બાઈએ આપવા કબજું અને ડૉક્ટર વેન્કટેસુલુને આશ્રમ ચાલુ કરવા જણાવ્યું. ૧૯૨૩ ના ચે માસમાં ડૉ. વેન્કટેસુલુએ ગરીબો અને રસ્તામાં ભટકતા લોકોને આરામ લેવાનું સ્થાન ચાલુ કર્યું. એટલામાં તે મિસ્ત્રિ ઇંદનને અમેરિકા જવાનું થયું; પણ જતાં જતાં તેઓ વચન આપતાં ગયાં કે, આ કામમાટે તેઓ સારું એવું ભંડોળ મોકલશે.

હુંકમુદતમાં જ એ અમેરિકન બાનુએ રૂપિયા ૧૮૦૦૦ અદાર દળર મોકલ્યા. ડૉ. વેન્કટેસુલુએ મ્યુનિસિપાલીટી પાસેથી વાર્ષિક એક રૂપિયાના ભાડાની જગીર મેળવી અને અમેરિકાથી આવેલાં નાણાંથી તેના ઉપર આ આશ્રમનાં મકાનો બંધાવ્યાં.

પુણ્યશીલા દાનેશ્વરી ભારતવર્ષની ભૂમિમાં દાનનો પ્રવાહ ધોધધધ ચાલ્યો જાય છે. અત્યારે એ પ્રવાહને ઉપર નિર્દિષ્ટ માર્ગોમાં વહેવડાવવાની જરૂર છે.

આ આશ્રમમાં જોકે આશ્રય દરેક હિંદુ-મુસલમાન ગરીબ અને લિખારીને મળે છે, પણ પ્રાર્થનાઓ તો ખ્રિસ્તીધર્મના પ્રમાણેની અને શિક્ષણ પણ ખ્રિસ્તીધર્મને જ અતુસરતું હોય છે.

આ દેશનાં આ પ્રમાણે હિંદુ-મુસ્લીમ સંતાનોને પરદેશના અને પરધર્મનાં મનુષ્યો પોથી રવાં છે ! લાખો શ્રીમંતોની હયાતી છતાં કેટલો વિષમ જમાનો છે ! !

(‘મલબાર સમાચાર’ ના એક અંકમાંથી)

૯૭-‘ દુઃખિયા કે આંસૂ’

મત સમજો મેરા ક્યાં ધો સકતે હું દુઃખિયા કે આંસૂ—
 દો બૂંદો મેં વિશ્વ દુખો સકતે હું દુઃખિયા કે આંસૂ !
 કહીં નિકલ કર બહતે હું ચે કહીં પ્રભાવ દિખાતે હું—
 નર ક્યાં પરમેશ્વર કા ભી દદ આસન શીઘ્ર હિલાતે હું ?
 કહીં સિંચતે ચૌર કહીં પર આગં પ્રચંડ લગાતે હું—
 કહીં સૂખતે કહીં અનેકોં ધારા બન કર આતે હું,
 બડોં-બડોં કા જડ સે ખો સકતે હું દુઃખિયા કે આંસૂ—
 દો બુંદો મેં વિશ્વ દુખો સકતે હું દુઃખિયા કે આંસૂ. ૧
 સીતાજી કે આંસૂ ને રાવણ કા બંટાદાર ક્રિયા—
 પાંચાલી કે આંસૂ ને કૌરવ-કુલ કા સંહાર ક્રિયા,
 દુઃખિયા જનતા કે આંસૂ સે સુખિયોં કા સુખ ભખ રહા—
 વિધવાઓં કે આંસૂ મેં યહ હિંદૂ-જીવન ડૂબ રહા !
 કલી ‘રમેશ’ ન નિષ્કળ હો સકતે હું દુઃખિયા કે આંસૂ—

દો બુંદો મેં વિશ્વ દુખો સકતે હું દુઃખિયા કે આંસૂ. ૨

(‘માધુરી’ વૃક્ષસી સં. ૩૦૪, પોપમાસના અંકમાં લેખક શ્રી. શિવરામ શર્મા વિશારદ “રમેશ”)

૯૮—એક મહાન દેશભક્તનું સ્વરાજ્ય-સ્વપ્ન

(સ્થાન—આનંદભવન. સ્વરાજ્ય કે પરમ ભક્ત મિં કટકલગી સ્વરાજિસ્ટ કા અપને કમરે મેં કદમતે વક્ત સનકે મેં આ કર બકના.)

“સ્વરાજ્ય, સ્વરાજ્ય” હર ઘડી સ્વરાજ્ય-સ્વરાજ્ય ચિંત્યાઓ, સખ સોગ સ્વર મે સ્વર મિલાકર ચિંત્યાઓ. એકસાથ ન ચિંત્યા સકો, તો કોઈ પરવાદ નહીં, અલગ અલગ ચિંત્યાઓ. વદ બી ન કર સકો-તો યોડા, બેલ, કુતા, મધા, ગિલ્લી, મુમો-કી તરફ ચિંત્યા-ચિંત્યા-કર રમ પૂરી કરો. અગર વદ બી ન કર સકો તો બાળા! મેરી હી તરફ ચિંત્યાઓ (અજબ આવાજ મેં સ્વરાજ્ય-સ્વરાજ્ય ચિંત્યાના); અગર ચિંત્યાઓ જરૂર. અજ તો આહે પચાસો પચાસને હોં, આહે સેકડોં સિકારિસેં હોં, આહે દગરોં કા દગર હોં, આહે લાખોં કી લાલચ દિખાઇ બપે; અગર અજ ન તો મેં સ્વરાજ્ય કા પિંડ છોડ સકતા હું. ઔર ન સ્વરાજ્ય મેરા. આ મેં લંડન કે કિસી લેગરર સે લડ નહીં સકતા? ક્યા મેરી લુદિપર બેવફરી કા લુકો પડા હૈ? ક્યા મેરી દિખન દિમાલપ પદાડ કી દવા ખાને ચલો મપો હૈ? ક્યા મેરા ત્યાગ તોલિયોં કા તમારા હૈ? ફિર બાત ક્યા હૈ, જો મેરી બાતપર ઔરમેરે નત્યુ-બૈરે ચૂહોં કી તરફ નાક-બોં સિંકાતે હૈ? કસમ હૈ અગર કે દુપટ્ટે કી, જો મેરા એક લપજ બી ઝૂક હો. મેં તો સિંકે આપસે હાથ જોડકર વહી ન કદતા હું કિ બાળા! મેરે સાલ-સાલ અલે લર અસો, ફિર દેખિયે સ્વરાજ્ય આપસે આપ મિલના હૈ કિ નહીં? ક્યોં રે ખરખૂત!

(ખરખૂત નીકર કા આના)

૧-ખર૦—હા, દુખર.

૨-કટ૦—તુમે સ્વરાજ્ય ખારા દે કિ નહીં? બોલ, જલ્દી બોલ.

ખર૦—ખારા તો હૈ અગર આપકે પીછે-પીછે.

કટ૦—અજબ, વદ બી બતા કિ તેરે સરપર સ્વરાજ્ય કા સૈયાન સવાર દુઆ કિ નહીં?

ખર૦—સવાર તો હૈ, અગર આપકે પીછે-પીછે.

કટ૦—ક્યા તુ સ્વરાજ્યોં કી સી સાથ નહીં ચલતા?

ખર૦—ચલના તો હું, અગર આપકે પીછે-પીછે.

કટ૦—ખરખૂત, ઓ ખરખૂત! દેખ, ધિર દેખ, અજ ન તો મેં સ્વરાજ્ય કા પિંડ છોડ સકના હું. ઔર ન સ્વરાજ્ય મેરા. બોલ, તેરા ક્યા ધિરાઇ હૈ?

ખર૦—ધિરાઇ તો મેરા બી વહી દે, જો આપકા; અગર જરા સા ફક હૈ.

કટ૦—વદ ક્યા?

ખર૦—વદ મદ, કિ આપ તો ન સ્વરાજ્ય કા પિંડ છોડ સકતે હૈં. ઔર ન સ્વરાજ્ય આપકા; અગર મેં (ધિર મુખલાને દુએ) ન આપકા પિંડ છોડ સકતા હું ન આપ મેરા.

કટ૦—વદ કેમે? કમે બી જલ્દી બનવા.

ખર૦—બોલું ક્યા? મેને ધર કા ચિટ્ટી લિખ દી હૈ, કિ અજ મેં ધર ન આડંગા. ઔર અગર આડંગા, તો જન્માઈથી તક દલકના હો કર આડંગા.

કટ૦—ખટ્ટા ઠીક કિયા, જટ્ટા ઠીક કિયા. ચાખાર, નીકર હો તો ઘેસા હો. ચાખાર ખરખૂત! ધખટના નહીં. હિસબર તક સ્વરાજ્ય ન ચિલા, તો રામનૌમી તક તો કોઈ ઘોખા નહીં. અગર કોઇ છોહા-બોટા લિખ આપના, તો ફિર જન્માઈથી તક તો કહીં નહીં મપા. દોનો જલ્દસે એક સાથ મનાયો.

ખર૦—ઔર અગર કિસી સૈયાન કી બોપડીને ધિર ઔર ખુદ કા મનમોટા કરા કિયા નજ?

કટ૦—નજ, નજ સન ૧૯૨૮ મેં તો કહીં મપા હી નહીં. સન ૨૮ કે નામ સે તો નિમૂઝમે જ્યોનિયો બી તાલ દેને કે લિયે મૂછે જલ્દાને કી ફિક મેં દે. ક્યો ખરખૂત! ક્યા મેં દૂં કદતા હું?

अर०—नहीं! हुनूर! जूँ भोले स्वराज्य के दुस्मन. आप तो हूँ के घोये, आंय के सतयुग के संकेद अताशे हैं. आहें देवी पर अदावे आहें देवता पर. दोनों प्रसन्न होंगे.

कट०—किर मेरी नीति पर कीयउ उछालने से लोगों के क्या लाभ? परमात्मा ने जन्म मुझे धंस भोज के उछालने के योग्य समझा, तब ही धंसका बार सौंपा. क्या तू यह भोज उछा सकता है?

अर०—उछा सकता हूँ, भगर आपके पीछे-पीछे.

कट०—अरजुन! शुभ काम में पीछे रहना अच्छा नहीं. स्वराज्य तो स्वर्ग का अन्तर्गत है, अन्तर्गत. अगर कुछ तुझे लाभ, दो लाभ धनाम में देना आहें, तो पहले देगा या पीछे?

अर०—(सोचकर) जन्माष्टमी के पहले देना आहें, तो जरूर ले लूंगा.

कट०—नहीं तो?

अर०—नहीं तो आपके पीछे-पीछे.

कट०—भेषमान! हरकाम में पीछे-पीछे. जैसे पाण्डु के मरने पर नरक मिलता है.

अर०—भगर आपके पीछे-पीछे.

कट०—अरजुन! तेरे पीछे रहने से मुझमें छतनी हिंमत आ गयी है, कि आहें तो स्वराज्य की आल अदल हूँ और धंस आल से सभी धर्मवाले मेरी जयजयकार मनायें.

अर०—लेकिन हुनूर! जन्माष्टमी का त्योहार न छूटने पाये.

कट०—नहीं, नहीं. यह त्योहार तो मेरा स्वराज्य-स्वप्न है. मैं अजब ली देवता हूँ, कि जमुनाज अद रही है. वसुदेवज काली जयंकर रात्रि में कृष्णज के लिये गोकुल की ओर दौड़े न रहे हैं.

अर०—हुनूर! और ली कुछ दिमाध पड़ता है?

कट०—हां, मैं देवता हूँ, लक्ष्मी सोलहो सिंगार डिये यमक-दमक के साथ मेरे आरों और धूम रही है.

अर०—और कुछ हुनूर?

कट०—हां, यह ली दिमाध पड़ता है, कि मैं एक निम्नेदार सलापति अनाया गया हूँ. मैंने नाम पैदा करने की धन्या से मनमाने ढंग से हिंदू-मुसलमान का भेद करा दिया है.

अर०—धंसके आद ली कुछ दिमाध पड़ता है?

कट०—हां, कान भोल कर सुन. हर जगह गौओं कट कट रही हैं और हिंदूओं के लुलूस ली इके पड़े हैं.

अर०—तो हुनूर! मुझे अली छुटी दे दीजिये, जिससे जन्माष्टमी का उत्सव तो मना ली.

कट०—लेकिन अज तो मैं धिक्कार की धार में अहने न रहा हूँ.

अर०—तो हुनूर! जन्माष्टमी तक तो हहर नम्रये.

कट०—तो अजे, जन्माष्टमी गध जहन्नम में.

अर०—भगर आपके पीछे-पीछे.

(दोनों का प्रस्थान)

(‘हिंदू-पंथ’ ना एक अंकमां लेखक—आत्मा आद्वीदास)



૯૯-વડોદરામાં આર્યકુમાર આશ્રમની શુરી પ્રવૃત્તિ

× × × હું' તો સીધા જઈને આર્યકુમાર આશ્રમના પ્રણેતા શ્રી. આનંદપ્રિયજીને મળ્યો. હું તેમના કંપાઉંડમાં દાખલ થયો, ત્યારથીજ મેં 'જોઈ લીધું' કે, તેમના આશ્રમનું જીવન મહાન તો હોઈ જાય છે એવો ખબરી મળેલું હોવાથી તેમણે જરા દૂર નાની ઓરડીઓની દારમાળા બંધાવી દીધી હતી અને તેમાંજ મહાપુરોહિત સર્વે વિદ્યાર્થીઓ અને શિક્ષકોના સમાવેશ કર્યો હતો. શ્રી આનંદપ્રિયજીએ મને જણાવ્યું કે, રેશમાં તો તેમનાં ઘણાં ખર્ચાં પુરતકા, દીસાનો, કપડાં, સરસામાન-બધુંજ તણાઈ ગયું અને તેથી જાણે એકઠે એકથીજ તેમને ફરી વાર સરસાન કરવી પડી. સહ-જાએ મુંબઈના મહાદેવદાસ શ્રી નારજીલાલ જોશીરામ શિવધાધની મદદ દેશ જેવી તે તેની કાપમજ છે અને તેથીજ જરૂર પડે અંતરાયવિના બધું કામ ચાલી રહેલું છે; પણ આ આશ્રમ કંઈ નીસેક વિદ્યાર્થીઓનેજ રાખવાનું કામ કરતું નથી. તે આશ્રમ તો દાસ સમસ્ત ગુજરાતના અંત્યજનેની કેળવણી અને જીવન-તિવું અને તેમને સરકાર તેમજ પ્રજાના જીવનમાંથી ઉઠારવાનું સુખ્ય મથક બની ગયું છે. ઠાંઠાએથી ઠાંઈ ચમાર આવીને ઠાંઠ પટેલના જીવનની ફરિયાદ કરે; ખીજે ફેકાજેથી ઠાંઠ બંગી આવીને ત્યાંના મુસલમાનોના નાસની કદાણી સંભળાવે અને વળી ફરે ફરતા ઠાંઠ ગામડેથી ઠાંઠ ભરવાડો આવીને તેમના પર મુખી-પટેલો તરફથી ગુજરાતના જીવનની ફરિયાદ કરે. આવા માણસો આખો દિવસ આવ્યાજ કરે અને તેમની સાથે વાતચીત કરી તેમને ગમે જવાની કે ખીજ ઠાંઠ લખાપટી કરવાની વ્યવસ્થા-થી આનંદપ્રિયજીનેજ કરવી પડે.

વિધવાઓના વિસાધો

આ ઉપરાંત હતભાગી વિધવાઓ અને સ્ત્રીઓના દુઃખની વાતોનો પણ વરસાદ એ આશ્રમ-પર દાઢ વરસે છે. ત્યાં હોજવા થોડાજ આદવાડીઆમાં ઉપરાઉપરિ કેટલાયે વિધવાવિવાહ કરવામાં આવ્યા છે તેની વાત આખા ગુજરાતમાં ફેલાઈ છે અને તેથી ઉત્તેજન પામીને કેટલીયે વિધવાઓ અથવા કેાઢ મેનડોના દાસમાં સપડાયેલી બાળાઓ ચોતાના દુઃખની હલચલેક કથાઓ આશ્રમ-પર મોકલાયે છે. આ બધી ટપાલજ ત્યાં ખુબ વધી પડી છે અને તે વાંચવાથી ગુજરાતના સ્ત્રીજીવન ઉપર ઓઢજ ભયંકર પ્રકાશ પડે છે. આશ્રમમાંજ એક ખવાસજીને મેં કામ કરતી જોઈ. તેનેવિશે વાત કરતાં તેની કહણાજનક કથા મને શ્રી આનંદપ્રિયજીએ હુંકામાં કહી સંભળાવી. તે કથા હવે વિગતસર આદવાડીક 'પ્રજામિત્ર' માં પ્રગટ થઇ ચૂકી છે. શ્રી આનંદપ્રિયજીનો વિચાર તો ત્યાં આગળ આવી જીમિના રક્ષણને માટે એક અખજાશ્રમ કાઢવાનો છે; અને તેને માટે એક મહાન બંધવાની પણ જોગવાઈ માટે છે. હું અંતઃકરણપૂર્વક આશા રાખું છું કે, આ સાચા અને શરા સેવકની આ પ્રવૃત્તિ દિનપ્રતિદિન ખીસતીજ જશે અને આખા ગુજરાતની સ્ત્રીઓ અને અંત્યજનેની અસંખ્ય આલિયો તેઓ થોડા વખતમાં મેળવશે.

વિદ્યાર્થીઓની તાલીમ

વળી તેજ સાંજે હું જ્યારે હોટલી વાર તે આશ્રમપર ગયો, ત્યારે મેં કંઈ ઓરજ દ્રશ્ય જોયું. તે વખતે આશ્રમના બધા વિદ્યાર્થીઓની કવાન રાખવામાં આવી હતી. તેઓ બધા રકાઉટના વેશમાં સજ્જ થયા હતા-જે કે તેઓ સરકારી રકાઉટમાં નથી, પણ તેમનું ઇલાકદુજ મંડળ છે. તેમાં નાના તેમજ મોટા છોકરાઓ-જૂદી જૂદી યાનિના દના, તેમ જૂદા જૂદા પ્રાંતના પણ દતા--ચમારથી તે બંગી સુધીની બધી કેમ ત્યા દાજર હતી અને છેક અમૃતસરથી તે નીલમિત્ર સુધીના પ્રાંતના પ્રતિનિધિઓ પણ ત્યા મોજુદ દતા અને તેમાં વળી એક તો ગુજરાતી પિતા અને દજસી સ્ત્રીના પૂર્વઆક્રિશથી આવેલો છોકરો દતો. તેના મિત્ર વર્ણના છોકરાઓ પહેલાં મુસલમાનોને સેવવામાં આવતા દતા, પણ આ મદવાકાશી પડિને આ વાતની ખબર પડી તે તેમનાથી સદાઈ નહિ; તેથી તેમણે આ એક બાળકથી શરૂઆત કરીને અવિધ્યમાં ખીજ મેળવીને તેમને સાચા હિંદુ બનાવી શકશે, એવી તેમની કમે છે.

अर०—नहीं दुन्दूर ! लूह मोक्षे स्वराज्य के इश्वरन. आप तो इस के पीछे, आपने
सातसुग के सहित बनाई है. आगे देवी पर गवाये आगे देवता पर. दोनों प्रसन्न होये.

कट०—हिर मेरी नीति पर प्रीति उजाड़ने से लोगों के आ आकाश परमात्मा ने जन्म
हस भोज है उजाड़ने के योग्य राजा. तब ही इसका बार सौपा. क्या न यह भोज उदा सक्त

अर०—उदा सक्त है. अगर आपके पीछे-पीछे.

कट०—अरजुन ! राजा काम में पीछे रहना अपना नहीं. स्वराज्य तो स्वयं का
है. अनन्ता. अरु इस द्वारे बाण, दो बाण इनाम में देना चाहें. तो पहले सेवा का

अर०—(सोचकर) जन्माष्टमी के पहले देना चाहें, तो जरूर ले लेंगे.

कट०—नहीं तो ?

अर०—नहीं तो आपके पीछे-पीछे.

कट०—गेष्टमान ! दरबार में पीछे-पीछे. जैसे पाछ के भरण पर नरक भिक्षता है.

अर०—अगर आपके पीछे-पीछे.

कट०—अरजुन ! नरे पीछे रहने से राजा की हतनी निमित्त आ गयी है, कि यह
स्वराज्य की गल गल है और इस गल से राजा भगवान् मेरी जन्मजन्मकार बनाये.

अर०—लेकिन दुन्दूर ! जन्माष्टमी का त्योहार न छूटने पाये.

कट०—नहीं, नहीं. यह त्योहार तो मेरा स्वराज्य-स्वयं है. मैं आप की देवता हूँ, कि
जन्माष्टमी यह रही है. वसुदेवजी का ही जन्मकर रात्रि में कृष्णजी का जन्म
होई न रहे है.

अर०—दुन्दूर ! और भी कुछ दिवाध पड़ता है ?

कट०—हां, मैं देवता हूँ, लक्ष्मी सोचते सिंगार दिने यमक-दमक के साथ मेरे चारों
ओर घूम रही हूँ.

अर०—और कुछ दुन्दूर ?

कट०—हां, यह भी दिवाध पड़ता है, कि मैं एक निम्नेदार सत्पापति बनाया गया हूँ.
मैंने नाम पैदा करने की धृष्टा से मनमाने दंग से दिहू-मुसलमान का भेज करा दिया है.

अर०—इसके बाद भी कुछ दिवाध पड़ता है ?

कट०—हां, कान भोज कर सुन. हर जगह गाँवों कट कट रही हैं और दिहूओं के
जुलूस भी बड़े पड़े हैं.

अर०—तो दुन्दूर ! मुझे अबी छुटी है दीनिये, जिससे जन्माष्टमी का उत्सव तो मना लें.

कट०—लेकिन अब तो मैं पिछार की धार में गहने न रहा हूँ.

अर०—तो दुन्दूर ! जन्माष्टमी तक तो रुहर गधये.

कट०—तो अब, जन्माष्टमी गध जहन्नम में.

अर०—अगर आपके पीछे-पीछे.

(दोनों का प्रस्थान)

(‘दिहू-पंथ’ ना एक अंकमां लेखक—आपका आलीदास)



૧૦૧—દક્ષિણહિંદુસ્તાનનું પ્રખ્યાત જૈનતીર્થ—શ્રમણ બેળગુળ

દ્રવીડદેશમાં આર્ય લોકો અગત્ય જાણી સરદારી નીચે નિષ્કામળ પર્વત ઓળંગીને ગયા. દક્ષિણમાં આર્ય સંસ્કૃતિ ફેલાવાનો એ પ્રથમ જનાવ હતો. વેદકાળ ગયા પછી યજ્ઞ-યાગનો જમાનો આવ્યો હતો અને એ જર્ણ લખ્ય દેવળો બધાવાનો યુગ આવ્યો. દક્ષિણમાં હિંદુધર્મના—શિવ, શક્તિ અને વિષ્ણુનાં અસંખ્ય, સહેરો જેવડાં મોટાં દેવાલયો બધામાં અને સનાતન હિંદુધર્મે દ્રવીડ પ્રજાઓની પૂરેપૂરી ધાર્મિક છત કરી લીધી.

ત્યારપછી બદખાડુ નામના ઉત્તરના એક જૈન યતિને યાન થયું કે, ઉત્તરદિશમાં ૧૨ વર્ષનો મોટો કુષ્ઠાગ આવવાનો છે. તેમાંથી લોકોને બચાવવા માટે દિગંબરી જૈનોના એક મોટા સંધને એ દક્ષિણમાં લઇ ગયા. એ દિવસથી દક્ષિણમાં જૈનધર્મનો પ્રચાર થયો અને શ્રમણ બેળગુળ એ બદખાડુના સમયથી એટલે લગભગ ૨૦૦૦ વર્ષથી જૈનધર્મનાં તત્ત્વનો પ્રકાશ ફેલાવતું માત્રાનું સુપ્રસિદ્ધ ધામ ગણાવા લાગ્યું.

જૈનધર્મનો તેજસ્વી પ્રકાર પાડતું એ શ્રમણ બેળગુળ મહેસુર રાજ્યમાં બેંગલોરની પશ્ચિમે આવેલું છે. દિંદની પ્રાચીન મહત્તા જાણવાની દૃષ્ટિવાળા એકેએક દિંદીએ એ તીર્થનાં દર્શન કરવાં જોઈએ.

જૈન પુરાણોમાં લખ્યું છે કે, આ રથને ચંદ્રગુપ્તે જૈનધર્મ અંગીકાર કરી બદખાડુ સાથે નિવાસ કર્યો હતો અને પોતાના જીવનનો ઉત્તરકાળ ગાળ્યો હતો. જે ટેકરીપર એમણે તપશ્વર્ધ કરી અનસન યતથી પોતાનો દેહ ગાળી નાખ્યો, એ ચંદ્રગિરિ નામથી ઓળખાય છે.

ચંદ્રગિરિની બરાબર દક્ષિણે બીજી ટેકરીપર ગોમતેશ્વરની ૬૦ ફીટની મૂર્તિ છે. શરીરનું પ્રમાણ યોગ્ય માપસર છે. ૧૦૦૦ વર્ષથી એ લખ્ય મૂર્તિ પૃથ્વીનાં નિર્જળ મનુષ્યોને ઉદ્ધિયો પર વિજય મેળવવાનો વીર સદૈશ આપતી હોય છે. એ નમ છે છતાં નિર્દોષ બાળક જેવી એ નમાવશ્યા તમે કોઇ પણ પ્રકારના વિકારવચ્ચ જોઇ શકો.

કથા એમ છે કે, પહેલા તીર્થકર આદિનાથે સંસારત્યાગ કર્યો પછી એમના બે પુત્રોમાં રાજ્ય-ગાદીમાટે લડાઇ થઇ. ભરત મોટા ભાઇ હતો. ખરે ગાદીનો વારસ એ હતો. આદુબસિ-જેમની આ મૂર્તિ છે—એ નાનો હતો. આદુબસિએ ભરતને હરાવ્યો ને ગાદી છીનવી લીધી; પણ થોડાજ સમય પછી એમને પોતાનાં કર્મનો પશ્ચાત્તાપ થયો. મોટાભાઈને બોલાવી એમણે ક્ષમા માગી ને શાળપાટ છોડી આ રથને આવી તપ આદર્યું. જૈનધર્મનાં તમામ જોગનું એમણે યાન મેળવ્યું, એટલે 'કેવલી' અથવા કેવળજાની (પરમ યાની) ગોમતેશ્વર નામથી એ પ્રસિદ્ધ થયા.

એમના અવસાન પછી જરતે પોતે આ પર્વતની ટોચ કોતરાવી એમની સુવર્ણની મૂર્તિ (એટલે કે જેમાં પશ્ચરના વજન જેટલું સુવર્ણ ખર્ચાયું હશે એવી) બનાવડાવી. આ મૂર્તિ નમ છે. નથી એને ભરમ કે નથી લજોડી. ઉપર આજ અને નીચે ધરતી છે. પર્વતની ટોચપરથી એ સંસારપર નજર નાખે છે. પગ પાસે વેશા ઉગી નીકળ્યા છે, પાસે સાપ ફરે છે, પણ એને પોતાના દેહની દરકાર નથી. સંસારના જીવોપર એ પ્રેમ અને કરુણાથી જોઇ રહી છે.

કાળજળે ત્યાં જંગલ થઈ ગયું. કુકુટ સર્પો—એટલે કે કુકુટ જેવા સાપ-ત્યા ફરી વળ્યા; છતાં કેટકેટલા યતિઓ, રાજાઓ ને ગૃહસ્થો ત્યા યાત્રાએ જતા. એક સમયે જનસેન નામના એક યતિ મહુરા પાને વિદાર કરતા હતા. ત્યાના મેનાનાયક ચામુડરાય જૈનધર્મી હતા. યતિએ એમનાં માતૃધીને શ્રમણ બેળગુળની વાતોનો મદિમા કહ્યો અને માત્રાએ દર્શન કર્યા પહેલા કૃપા ન લેવાની બાધા રાખી. ચામુડરાયની ઓએ સાસુજની બાધાની હકોક્ત કહી અને ચામુડરાય લાવલરકર સાથે શ્રમણ બેળગુળ જવા નીકળ્યા. બહુ મહેનતે સો ચંદ્રગિરિપર પહોંચ્યા, પણ ગોમતેશ્વરનો પત્તો લાગ્યો નહિ.

આખરે મળા અને યુગને એકજ જનનું સ્વપ્ન આવ્યું અને દક્ષિણદિશાએ બાજુ ખસવાથી

ગોમતેશ્વર જડશે, એવી લવિષ્યવાણી સંભળાઈ. ચામુંડરાયે સોનાના ધનુષ્યપર સોનાનું બાજી ચઢાવીને માર્યું અને ત્યાં બરાબર ગોમતેશ્વર જડયા.

પછી તો એ સ્થળને જીર્ણોદ્ધાર કરવામાં આવ્યો અને મહાપૂજા રચાઈ. લખખો યાત્રાળુઓને નિમંત્રણ કરવામાં આવ્યાં. વાછંત્રો, ફૂલ, ધન, મંડપો ને ભોજનસામગ્રીઓનો પાર ન રહ્યો. પછી અલિપેક થયો. સેંકડો દેગડા દૂધથી ગોમતેશ્વર ભગવાનને નવઘડવામાં આવ્યા; પરંતુ ત્યાં એક આશ્ચર્ય બન્યું.

દૂધની ધારા ભગવાનની કેડ આગળથી નીચે પડી જાય, પણ ચરણક્રમણ સુધી પહોંચે નહિ ! ચામુંડરાયે અફસોસ કરવા માંડ્યો ને વિદ્વાનોને તેનું કારણ પૂછ્યું. એક ગરીબ બાઈ ખીલાના કાચલામાં દૂધ લઇને પૂજા કરવા આવેલી તે બિચારી દૂર ઉભી રહેલી. યતિ જનસેને ચામુંડરાયને એ દૂધ લઈ લેવા કહ્યું અને એ બાઈ તરફથી ભગવાનને ચઢાવવાની આજ્ઞા કરી. આ દૂધ તરત ચરણક્રમણ સુધી પહોંચ્યું અને પછીની પૂજા નિર્વિધને પૂરી થઈ.

ચામુંડરાયનાં પડળ હવે ઉઘડી ગયાં. પૂજના આડંબર અને ઠાંકથી એનામાં અભિમાન આવેલું હતું તે એ સમજી ગયો ને પેલી ગરીબ બાઈનું પાશેર દૂધ એના લાખખો રૂપિયાની પૂજા કરતાં અધિક છે, એમ એને સમજાઈ ગયું. આ બાઈનું નામ શુભકાયાજી પડ્યું. ગોમતેશ્વરની સામે એ બાઈની ખરી ભક્તતરીકેની, પૂર્ણ કદની, ખીલીફળના કાચલામાં દૂધ લઇને ઉભેલી મૂર્તિ આજે પણ ત્યાં ભાવપૂર્ણ નયને જોઇએ છીએ અને આનંદ થાય છે.

પણ એ જીર્ણોદ્ધારનેયે આજ ૧૦૦૦ વર્ષ થઈ ગયાં છે. ઈ. સ. ૧૨૦૦ પછી દ્રવીડ અને કર્ણાટક દેશમાંથી જૈનધર્મનો ભારખોજ તો તૂટી ગયો છે, છતાં કાનડી ભાયાના ઘડતરમાં અને જૂના સાહિત્યમાં એની મદદ જેવીતેવી નથી.

આપણે સંપ્રદાયોના કુંડાળાથી પર થઈ આ સ્થાને યાત્રાળુઓના જેવા પૂર્ણ ભાવથી જમશું તો-પણ અમૂલ્ય લાભ મેળવીશું એમાં શક નથી. મૂર્તિ પવિત્ર, ગંભીર અને પ્રેરક છે. આપણા શિષ્ટીઓને માટે પણ પૂર્ણ માન ઉત્પન્ન કરાવે એવી છે.

શિવાજી કે તેપોલિયનનાં બાવલાં જોઇને જે વીરતા માટે આપણે ધ્યેય ધારીએ તેના કરતાં પણ વિશેષ ઇન્દ્રિયો પર વિજય મેળવવાનો આખા જૈનધર્મનો સંદેશો આ સ્થાનેથી આપણને મળી રહે છે; અને ભોગવિલાસના આ જમાનામાં એ સંદેશાની આપણને કેટલી બધી જરૂર છે ?

આ મૂર્તિનાં કવિજનોએ અને ભક્તોએ ખૂબ વખાણ કર્યો છે. એનાં તો વખાણ જેટલાં થાય એટલાં ઓછાં છે. એક સાધુ લખે છે કે ‘લિખિતંગ ગૃહસ્થ લોકોનો સાજો (એટલે સૌ ગૃહસ્થોની સ્ત્રીઓને બહેન ગણનારો) : ગોમતેશ્વરને જુઓ ! શું એમને કેાઇપણ વાસના અસર કરી શકે ?’

ખીજ એક કવિ કહે છે કે ‘ગોમતેશ્વરનાં કૃપાકટાક્ષ જેનાપર પડે છે તેના આશય શુદ્ધ થઈ જાય છે.’

(સં. ૧૬૮૪-ભાગશરના ‘કુમાર’ માં લેખક-ડૉ. હરિપ્રસાદ ત્ર. દેસાઈ.)

૧૦૨-ભિખારી

મેરે હૃદય કે રંગ મેં, સારે જહાં કે અંગ ડો ! તૂ ને રંગાયા ઔર મેં, ફિર ફુંદતા કિસ રંગ ડો !! ૧
મેરે હૃદય કે સાગ મેં, સારી ધરા હૈ સગ રહી ! મેરે હૃદય થી ખાંસુરી, સારે ગગન મેં બજ રહી !! ૨
મેરે હૃદય કે પ્રેમ મેં, તૂ ને બનાયા હેમ ડો ! ફિર બી ભિખારી થી તરહ, મેં ફુંદતા કિસ હેમ ડો !! ૩
હે પ્રેમ-ગંગા બહ રહી, નેરે હૃદય કે આસપાસ ! ફિર બી સદા તૃપાર્ત તૂ-ક્યોં હી બના દે પ્રેમદાસ ? ૪

(રચનાર શ્રી હરીદ્રનાથજી ચટ્ટોપાધ્યાય)

૧૦૩-શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળ-શિવપુરી (એક આદર્શ જૈન સંસ્થા)

જમા જન-મુજારી મરિનામાં રૂં એક મિયના પુત્રની જનનમાં શિવપુરી (આગિવર) ગમે. શિવપુરી મદારાજ મિખીઆનું નિવાસસ્થાન છે. અને મદારાજ મંડેને પ્રજા મનનપ કરીને જંગલમાં મંચ કરી દીધું છે, એક મજા મોટા જંગલને રમણીય પાર્શ્વરિ પરિવર્તિત કરી દીધું છે અને દુનિમ બધોદાર જંગલમાંને જંગલ, જંગલ તથા મંદર મિની નરીના કપમાં પ્રવાદિત કરેલ છે. જાદી વિરિધ પ્રકારનાં મંદર વ્હાળે, દરબીય રક્તમગ અને મોટ તથા નાનાં રેખાવ છે. જમીયાની આદર આરે તરફ મળી મુદર સહો છે અને ઉચિત મજાનો ઉપર શુભજિજ્ઞ જંગલ અને મોટી કોમિઓ શોભાવમાન છે.

મદારાજ મદેખનાં માનાજની રમુતિમાં એક વિદ્યાજ મંદર જનાનું છે, જેમા તેમની શાંતિમયી મનિ રથાપિત છે. તેની દેવમુર્તિના જેવીજ પુત્ર અને માનના થાય છે. માનાશ્રિતિ પુત્રના કપના-જનમના પ્રિયસમાનનું આ પ્રમાણ છે.

મદારાજ માધવરાવ મિખીઆ, જેમના આજ્ઞા મુત્યુએ આ દિવ્ય રથાને વૈષ્ણવરૂપ આપી દીધું છે, તેઓ દમ્ભમાં માનાના મંદિરમાં જમ રવિનય અને શ્રદાપુત્ર પુત્ર કરના કના. આજ મંદિરની મામે તેમની રમુતિમાં પણ એક વિદ્યાજ અને દિવ્ય મંદિર જની રજી છે. જાની શામત સગમ ૧૦-૧૨ લાખ રૂપિયાની થશે. કારનવર્ષમાં મુનિપૂત્ર થયારે અને જેવી રીતે ચાલી કે આ પ્રમ્તનો ઉપરાજિયાથી પુરુષ આ રથાનમાં આતીને રવષ લેઈ ચો છે.

શિવપુરીમાં ગજમહેલ પણ મોટા ઠાંવણો છે; અને જાદી કમરીઓ તથા અનેક મનો-વિનોદનાં રથાનોની ઇમારતો વળી શોભાવમાન છે.

શિવપુરી રથે રટેદનની પાસે એક જતેત મુદર અને દિવ્ય જૈન સંસ્થા છે, જેનું વિરજુત વર્ધન આ સેખનો વિષય છે.

આ સંસ્થાનું નામ શ્રી વીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળ છે માત વર્ધી આનું અસ્તિત્વ છે. આના જન્મદાના રવગીએ શાંતિવિદ્યારક જૈન આચાર્ય શ્રી. વિજયધર્મસુરી છે. આ સંસ્થાનો ઉદ્દેશ્ય સંસ્કૃતના ધુરધર વિદ્યાનો, ત્યાગી, સમચરિતથાથી, ઉચ્ચાસથી તથા ધર્મપરાયણ ઉપરેલક અને સંસ્થાજક ઉત્પન્ન કરવા, એ છે. પહેલા આ સંસ્થા મુજલમા હતી. તે પછી જનારસ મઠ, ત્યાથી આગ્રે અને દવે તથા વર્ધી શિવપુરીમાં છે. આ સંસ્થા જૈનસમાજની સદાયતાથી રથાપિત થઇ છે અને પ્રધાનતઃ જૈનોની સદાયતાથી ચાલી રહી છે. એટલામાટે જાને જૈન સંસ્થાજ કહેવામાં આવે છે. જતારે આમાં ૪૫ વિદ્યાર્થી છે. શિક્ષકમુખા ૩ કક્ષાઓ રાખવામાં આવી છે. ૧ કક્ષાઓ વિદ્યાલયની અને ૩ મદાવિદ્યાલયની, વિદ્યાલય વિભાગમાં સંસ્કૃત, અંગ્રેજી, ધાર્મિક, ગણિત, દિંદી આદિ વિષયો છે અને મદાવિદ્યાલય વિભાગમાં સંસ્કૃત અને અંગ્રેજી. સારીરિક વ્યાયામ અને વિભાગમાં જાવરથક છે. અસ્તિમુધાર મુખ્ય વિષય છે. ચાર અપાપકો વૈનનિક છે. જે એક આજ સંસ્થાના ઉત્તીર્ણ વિદ્યાર્થી અને કેટલાક જૈન સાધુ-જેઓ અહીં રહે છે-આ કાલમાં હતચિત થઈને સદાયતા કરે છે. જૈન સાધુઓના માથે રહેવાયો વિદ્યાર્થીઓના ચારિત્ર ઉપર મોટા પ્રભાવ પડે છે.

પાઠશાળાની સાથેજ મોટી ૩ કાઉસ પણ છે, જેમા વિદ્યાર્થીઓની રહેણી-કરણી અને ખાનપાન પ્રાચીન ગુરુકુલ પદ્ધતિ પ્રમાણે હોઈને એક પ્રાચીન આદર્શનું રમરણ કરાવે છે શિક્ષણમાં તથા અન્ય વિષયોમાં પણ પ્રાચીન અને નવીન આદર્શનું મિશ્રણ છે.

વિદ્યાર્થીઓને ખાનપાન, કપડા, પુસ્તક વગેરે આજ સંસ્થા તરફથી અપાય છે. આને માટે વાર્ષિક ખર્ચ દસ-આગ્રવાર દગ્ગરનું લગભગ છે જ્યાન રમણીય છે તથા દવાપાણી ઉત્તમ છે. એટલા માટે વિદ્યાર્થીઓની તંદુરસ્તી સારી રહે છે દેહી ખલાદાર તેઓની પાસે પૂરી કસરત કરાવવામાં આવે છે.

છે અને પોતાનો વિશેષ સમય વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણ તથા ઉપદેશ આપવામાં રોકે છે. તેઓ કેટલાક વિષયોના અખર અને પૂર્ણ વિદ્વાન તો હોય; તે ઉપરાંત સરળતા, સમ્યક્-જ્ઞાના અને સજ્જનતામાં પણ એકાગ્ર છે. શ્રી વિજયેંદ્રસુરી મહારાજ, જેઓ અત્યારે આચાર્ય પદવી પર છે, તેઓ જૈનધર્મના એક આદર્શ સાધુ છે. આટલી ઉંમી પદવી ઉપર હોવા છતાં પણ તેમને અભિમાન અને અદકારનો સ્પર્શ પણ નથી. એવો કયો મનુષ્ય છે, કે જે તેઓને મળીને પ્રસન્ન અને પ્રયુક્તિત ન થઈ જાય! દરેક દરતાંજ તેમની પવિત્ર, પ્રસન્ન અને દિવ્ય મૂર્તિના બધા ઉપર પ્રભાવ પડે છે. તેઓ મીલનસાર પણ ઉંચા દરજ્જાના છે. કેવળ જૈનોપર જ તેમનો પ્રભાવ છે એમ નહિ, પરંતુ હિંદુ, મુસલમાન, દક્ષાઈ આદિ દરેક ધર્મના લોકો ઉપર પણ છે. બધાં એમનું સન્માન કરે છે. તેમનું ધર્મ અને લોકસંબંધી-જ્ઞાન એટલું બધું ઉન્નત છે કે તેમની સાથે કાંઈપણ વિષય ઉપર વાતચીત કરતાં તમને તેજ વખતે બરાબર ઉત્તર મળશે. હું જૈન નથી, પરંતુ મને જૈન સાધુઓ અને શૂદ્રધર્મને મળવાનો બહુજ અવસર મળ્યો છે. જૈન સાધુઓના સંબંધમાં હું વિનાસકોચે કહી શકું છું કે, તેઓમાં કાંઈકજ એવો સાધુ દશે, જે પોતાના પ્રાચીન-પવિત્ર આદર્શથી નીચે પડ્યો દશે. મેં તો જેટલા સાધુ જોયા, તેઓને મળવાથી ચિત્તમાં એજ પ્રભાવ પડ્યો કે તેઓ ધર્મ, ત્યાગ, અદિસા તથા સુદુપદેશની મૂર્તિ છે-તેઓને મળવાથી ધણી પ્રસન્નતા થાય છે. જે સાધુ મહારાજાઓના અહીં ઉદ્ભવ કર્યો છે, તેઓ તો અસાધારણ વ્યક્તિ છે. કેવળ તપસ્વી સાધુ નહિ, બલકે પ્રકાંડ વિદ્વાન અને અનુભવી.

આ સંસ્થામાં એક નવી જાત જોવામાં આવી. લગભગ ટોલ વર્ષ થયા જર્મનીથી એક વિદ્યાર્થી મદિલા અહીં આવીને રહી છે. એનું અસલો નામ ટોલ શાલોટ્ટે કૂચે અને બારતીય નામ શુભદ્રાદેવી છે. તે પી. એચ. ડી. ની ઉપાધિથી વિખૂંપિત અને લીપ્ઝિગ યુનિવર્સિટીની એસિસ્ટન્ટ પ્રોફેસર છે. આ બાઈ બારતવર્ષની કેટલાંકે બાપાઓથી પરિચિત છે. સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી પહેલવી વગેરે. શ્રીપતી તો બધાંયે બાપાઓ તે જાણે છે. આ સંસ્થામાં તે જૈન તત્ત્વજ્ઞાન, જૈન આગમ, બુદ્ધી ગુજરાતી વગેરેનો અભ્યાસ કરી રહી છે. થોડા સમય થયાં તેણીએ આચાર્યશ્રી વિજયેંદ્રસુરી મહારાજની પાસે જૈન દ્રશ્યા લીધી છે. માંસાદારદિનો તેણીએ સર્વથા ત્યાગ કર્યો છે અને હિંદુસ્થાની જ્ઞાતિ પ્રમાણે દાળ-ભાત-રોટલી-ચાક વગેરેનું ભોજન કરે છે. હિંદી સભ્યના ઉપર તેણીના ધર્મોજ્ઞ અનુરાગ છે. 'ધર્મ-ધ્વજ' નામની ગુજરાતી માસિકપત્રિકામાં તેણીના ગુજરાતી લેખો પ્રાયઃ પ્રકાશિત થતા રહે છે. આ વિદ્યાર્થી બાઈ, આ સંસ્થાના ઉચ્ચ દક્ષાના વિદ્યાર્થીઓને અત્રેજ પણ ભણાવે છે. તેણીએ બાપા-વિજ્ઞાનસંબંધી સારી જોધ કરી છે. બેએક પુસ્તકો પણ તેણીના બહાર પડી ચૂક્યાં છે. હું આ વિદ્યાર્થીને મળ્યો અને મળવાથી મિત્ર ધણુંજ પ્રસન્ન થયું. આ બાઈ ધર્મોજ્ઞ સરસ્વતીવત્સલા, વિનયી અને શીલસંપન્ના છે. તેણીની જૈનધર્મ તથા અન્ય બારતીય ધર્મોપર શ્રદ્ધા જોઈને મને ધર્મોજ્ઞ પ્રમોદના થઈ.

આ સંસ્થા દિન-પ્રતિદિન ઉન્નતિ કરતી રહે અને જે હરેશ્વથી તેની સ્થાપના થઈ છે, તેની શીઘ્ર પર્જારીતિકી પૂર્તિ થાઓ, એજ મારી દાર્દિક શુભાશંકા છે.

(પોપ ૧૯૮૪ ના 'સુધા'માંના લાલા કનૈયાલાલ એમ. એ. ના લેખપરથી સ્વતંત્રાનુવાદ.)

૧૦૪-વિધવાવિવાહવિષે શાસ્ત્રોના પૂરાવા

ધર્માચાર્યોના વિરોધનાં કારણો

જ્યારે આખું જગત એમ જૂમ મારી રહ્યું છે કે, વિધવાવિવાહ કરવો જોઈએ; મહાત્મા ગાંધીજી જેવા વિચારવંત પુરુષોએ પણ કહ્યું કે, યુવાનોએ વિધવાઓનો હાથ પકડવો જોઈએ; અનુભવ અને ખુદિ પણ એમ સાબીત કરે છે કે, વિધવાવિવાહ આવશ્યક છે; ત્યારે કેટલાક દુઝડાખાઉ શાસ્ત્રીઓ અને પંડિતો જેઓને અમારે વેદીઆ દોર કહેવા જોઈએ, તેઓ 'વિધવા-વિવાહ શાસ્ત્રસંમત નથી' એમ સિદ્ધ કરવા નીકળી પોતાની પંડિતાધી વિધવાઓના પૈસા હજમ કરવા ઈચ્છતાં ધર્મને નામે અધર્મનો પ્રચાર કરી રહેલા ધર્મશુરુઓને ખુશ કરવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે, એ ખરેખર ખેદ ઉપજાવનાર છે. વિધવાવિવાહનો વિરોધ કરનારાઓને અમારે જણાવવું જોઈએ કે, ખુદ મનુ ભગવાન લખે છે કે, પાંચ આપત્તિઓમાં સ્ત્રીએ બીજો પતિ કરવો. મહાભારતમાં પણ એ માટે પ્રમાણ છે. જ્યારે નલરાજનો પત્નો ન લાગ્યો, ત્યારે દમયંતીએ બીજો પતિ મેળવવા સ્વયંવર કરાવ્યો હતો. અર્થાત્ વેદમાં પણ એ માટે જોઈએ તેટલાં પ્રમાણો મળી શકે છે.

ધર્મ એ સર્વની ઉન્નતિમાટે છે. મનુ ભગવાન કહે છે કે-‘યસ્તર્કેણ ધર્મ જ્ઞાનાતિ સ તં વૈસિ નેતરઃ’ જે માણસ ધર્મને તર્કથી સમજવા કોશીશ કરે છે, તેજ માણસ તેને સમજી શકે છે; બીજો નહિ. એ પ્રમાણે વિધવાવિવાહથી લાભ છે કે નહિ તેના વિચારવિના એમ કહેવું કે તે યોગ્ય નથી, એ મૂર્ખાઈ નહિ તો બીજું શું છે? જે શાસ્ત્રમાં એકજ જાતિને ન્યાય મળતો હોય, તે શાસ્ત્રને દૂવામાં નાખી દેવું જોઈએ. જે શાસ્ત્ર દુઃખી વિધવાઓનો નાદ નથી સાંભળતું તે શાસ્ત્ર ન કહેવાય.

આ વેદીઆ દોરો વિધવાવિવાહનો વિરોધ કરે છે, તેનાં ધણાં કારણો છે. તેમાંના કેટલાકો ધર્મશુરુઓને ખુશ કરવા માટે તેમ કરે છે. પંડિતોને અમુક પગારની લાલચ છે. આજ વિધવાઓને દસાવી ધર્મશુરુઓ કામવાસનાઓ તૃપ્ત કરે છે અને તે બિચારીઓ પાસેથી લાખો રૂપિયા કઢાવી મોજ ઉઠાવે છે. મંદિરોમાં ઘણીખરી ઉપજ વિધવાઓ તરફનીજ હોય છે. હવે જો એ વિધવાઓ પુનર્લગ્ન કરે તો ધર્માચાર્યોની મોજમજ નાશ પ્રાપ્તે. આ પ્રમાણે પોતાના અંતઃકરણના અવાજની વિરુદ્ધ વેદીઆ દોરો પોતાનાં શિંગડાં ઉંચાં કરે છે, એમાં નવાઈ નથી.

આ વેદીઆ દોરોને અમારે પૂછવું જોઈએ કે, વિધવાઓને પુનર્લગ્નની છૂટ નહિ મળવાથી અને તમારા તેમના પરના અનદદ લુલ્લમથી જ્યારે તેઓ ઈસાર્થ કે મુસલમાન બનશે, ત્યારે શાસ્ત્રોને કાણ પૂછશે? તમે તમારી સ્મૃતિઓને ચાટતા રહી જશો, તમારી વહુ-બેટીઓ દુઃખની બોગ થઈ ઈસાર્થ કે મુસલમાન બની જશે, જે તમે આજ જોઈ રહ્યા છો. વિધવાવિવાહના વિરોધમાં સમસ્ત હિંદુજાતિનો વિનાશ દેખાય છે. શું તમારી સ્મૃતિઓ એમ કહે છે કે, હિંદુજાતિનો નાશ થવા દેવો? શું તમારાં શાસ્ત્રો એમ કહે છે કે, તમારી વિધવાઓ વેશ્યાઓ અને? આજની હિંદુજાતિની અધોગતિ વિધવાવિવાહના વિરોધથીજ થઈ છે. જ્યાંસુધી વિધવાઓના દુઃખનો અગ્નિ બળ્યા કરે છે, ત્યાંસુધી બીજી સ્વરાજ જેવી બાબતોની વાત કરતાં શરમ કેમ ન આવે! માટે વિધવાવિવાહને ઉત્તેજન આપવું જોઈએ. તેમાં મોટું પુણ્ય છે. દરેક માણસે પોતાની જાતિ અને દેશની રક્ષામાટે વિધવાવિવાહનો પક્ષ લેવો જોઈએ. આ વાંચીને વેદીઆ દોરો સમજે તો સારું.

(“હિંદુસ્થાન” દૈનિકના એક અંકમાં લખનાર-શ્રી વલ્લભદાસ ભગવાનજી ગણુના.)

१०५-सेवाधर्मा संन्यासी

સંવત ૧૯૭૫નો ૬૨૬૩નો દુષ્કાળ છે. મરેલાં ટારનાં ટેરેર મુકાનો તો પારજ નદિ. દુષ્કાળે ત્રીસ બોલાવી છે. રહિતોના બાપાને કાને આ જવાજ પહેલે છે અને આજ દુષ્કાળમાં નવરીશિત રમેલા, સેવાની સાક્ષાત્ મૃતિસંભા સુખદેવલાઇ સાથે આલોહ તાપુકાની નિરીશામટિ તેઓ સંચરે છે. બમવાન સૂર્યનારામજી આ પ્રદેશ ઉપર જાણે આસપુરસે યથા હોય તેમ, આકાશમાંથી બોમેર જંગારા ચરસાવી રૂણા દતા. જ્યાં જુઓ ત્યાં વૃષ્ટિ મુકું વેરાન, રસકસતું ક્યાંય નામ-નિશાન નદિ. આકાશ દુષ્કાળેલા સંકાધને ઉત્તરા. જ્યાં જુઓ ત્યાં ઉત્કળાટ, ઉદેગ અને આક્રંદ.

આવા પિતૃ દેશકાળમાં સીમલાની ચીનજ ટેકરીપરથી, ત્યાંની શીતળતા આ મરુમ્મિ પર પ્રસરાવતા મુદામ આવી પહોંચેલા આ દેવ-પાર્ષદ સંકેતપુરા નામના ભુડા-ભુખ જેવા ગામને પાદે આવી પહોંચ્યા. બપોરના ધગધગતા ધોમમાં નરી કંગાલિયનના યોગા સમુદ્ધર્ષક સરી જતું જોયું. એ શું હતું? જામને જલાવે પેટ અને પીઠ જેનાં એક વધ ત્રણ છે, જળને જલાવે જેતું સરીર રંગકસિયોદાણું રક્ષ અને વખને જલાવે માવ નમ, એવું દેવજ દાડાંઓનું એક માનવ-માણસ હતું. એ એક ત્રહા હતી. દસડાને પમે તે પસાર થઇ રહી હતી. બાપાને અભુધાયોં બેઠા થયો, આ દમ્બદો બાપાની આંખે અધારાં આંખ્યાં, આંખે દાલ દાધા અને પીંદે રૂરી વરો પાછલે દાધે ડોસી તરરે હેંઠ્યાં. બાપાને ખંચમદાલમાં બાણી બીધ સેવાની પ્રથમ દીક્ષા દેનારો આ પદેસે પ્રસંગ.

નીનમાં બિસેર જેવું તમારી સામે એક સુંદર તજાવ હશે. એની ઉપર મજાની એક નાનકડી રામટેહરી અને એના સિખર જેવી ઉમતા યુગ્મના રંગુળા તાપમાં ખીલી નીકળતી એક સુરમ્ય બીજછાળા. દહોદધી ૧૬ માણસ હોય, અરેબીયા મુસદ્દેઝ નામના ગામડાનું આ દરમ. વર્ષમાં ધણીવાર આ સાળાના નિરીક્ષણ માટે બાબા આવે, તેમ આને પદાવેલા છે. હાથિપાણી સેવા ન દેવાનેલા બીજ બાગિકને સુધઃ બનાવવા બીજસેવામંદળની દરેક સાળામાં બાબાનું ફરમાન હોય છે. જો કે, શિશો જનિદેખરેખ નીચે નિત્ય રનાન કરાવવું. એ પ્રમાણે આને બીજ વિદ્યાર્થીઓની એક ટોળાં ૧૬ બાબાને મોખરે રાખી રનાનમાટે ઉતરી પડી. સૌ નદાવા સાચા એવામાં સરેખ મામાવાળું મોખરું બીજ બાગિક બાબાની નજરે પડ્યું. બાબાએ એ બાગિકને પ્રેમપૂર્વક આજ્ઞા યોગી ધણી મિનિટ સુધી નવરામ્યું-દામ ધાવા, પગ ધાવા, ઝરદન પગ મેઝા યોગાને સાફ કરી અને પેલું ગંધાનું માથું કઠાએ સાંચવિના સાફ કર્યું. બાગિક તે નાહી રહ્યું. તેને પોતે નદાવ ભાંસધી ટાકમાં થી રીતે બીનું રમાય ? એટલે કિનારા ઉપર પડેલા પોતાને સુધઃ દુવાસ સહી એ બીજ બાગિકને સારેવરેલ અને પેલું માથું ધસી ધમીને લૂપ્યા, અને પછી બાહી રહેવું પોતાનું આડ્યું કોઈ ટગીર પાણીમાં મેણી, બદાર આવી બળે કશુંજ ન બન્યું હોય તેમ તેજ દુવાને પોતાનું કારીર લૂપ્યું.....મ્વામીમ્વા વિવેકાન હજના દરિદ્ર નારાયણ સંધેને આવે અનેરો સહાનુકાર ખરેખર હુમંજ...એ સુધેસા વાચકો આ બજેલ દર્શનથી તમે થી લાગણી અનુભવે છે, ? એ એકાંતમાં તમારા અંતરમાંને જરૂર પડી એકાંત.

[illegible][illegible]

સ્વચ્છ રહેવું, દારૂ ન પીવો વગેરે દશ શિખામણીનું એક પતાકડું છુટાછવાયા લીલ મેવડો આ મેળામાં ખપાવી રહ્યા હતા.

અંધાધુંધીનાળી આ સવારી પૂરી થવા આવી. ચકોર દિવાન સાહેબ એમના પારદર્શક ચરમામાંથી ઝીણી દૃષ્ટિએ વસ્તુસ્થિતિ પામી ગયા; મુસલમાન મુખી-ન્ટે-ડેટ, તેમજ ફોજદારો વચ્ચે 'હોમરૂઝિયો' 'હોમરૂઝિયો'ની ગુસ્સા થવા લાગી.

હવે અમે સહુ ઉતારે જઈ માંડ હામ પડીએ છીએ, ત્યાં તો ઉપરાછાપરી તેડાં આવ્યાં. 'હોમરૂઝિયો' છુટાતે હૈ.' પૂજ્ય હકીમ બાપા તથા અમે સહુ ચાવડી ઉપર ગયા. ઘણા લાંબો સમય ત્યાં નીકળી ગયો. મોડા મોડા ફોજદાર સાહેબ આવ્યા અને રાતોરાતે આરિયાના દરબારની હદ છોડી જવાનું ફરમાન ફટકું. આ વખતે લગભગ રાતના અગીઆર થયા હતા. આરિયાની હદ છોડવા આઠ માણસનું જંગલ નાનાં બાળકોને લઈ વટાવવું પડે તેમ હતું.

દિવાન સાહેબ વસ્તુસ્થિતિ સમજ્યા હતા કે, "અમૃતલાલ નામનો એક છુટ્ટો ખાદીધારી 'હોમરૂઝિયો' બીકોને બેઠકાવવા, ચાળીસેક ચળવળીઆની ફોજ લઈ આરિયાની સામ્રાજ્યનિર્માણની પ્રતિજ્ઞા અમલ કરવા શહેરમાં દાખલ થઈ ગયેલ છે." પરિણામે રાતોરાત હદપારીનો આ મૌખિક હુકમ.

પણ બાપા ક્યાં ગઈ તેમ હતા? લેખિત હુકમ માગ્યો. તે તો હતો નહિ, એટલે બાપાએ કહ્યું કે "આ મારાં નાનાં બાળકોને લઈને આટલી રાતે જવું મારેમાટે શક્ય નથી. અમને ઉચ્ચકોને નમારી દઈને બહાર મૂકી આવો." આમ કહી રજા લઈ, ઉતારે આવ્યા; તો ત્યાં મુકામ આપનાર ઉપર તવાઈ હતી. અંતે મકાન તો ખાલી કરાવ્યું અને અમે તો આટલી મોટી રાતે બૂખ્યાં-તરસ્યાં નાનાં બાળકોને લઈ ગામના તળાવ ઉપર ઠંડીમાં જઈ પડ્યા. વચ્ચે બાપા અને આસપાસ મંજાણના શીકાંત શેઠ અને રતીલાલ શેઠ; ચોતરફ બાળકોનું કુંડાળું રાત ગાળવા પડ્યું. જરા એક આવ્યું કે એકાદ ફોજદાર પાંદે ચડી આવ્યોજ દોષ; 'કેમ અમૃતલાલ કાકા! કંઈ અડચણ તો નથી ને?' સવારે ઉઠ્યા, ને આકાશમાં ભગલાખળું થતાં પથારીઓ ઉપાડી તો નીચેથી ગામલોકોએ લીલ જલ્દ કરીને બગાડ નીકળ્યો. મદદરેસેવકનાં બિછાનાં કંઈ ફૂલનાં તો થોડાંજ હોવાનાં છે?

× × × × ×
 'ઉમે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે!'—પરવાટિકા આશ્રમમાં આવેલા રામજી મંદિરમાં ગ્રામ-મુજર્દની સ્થાપિત આરોપાહ. જેસાવાણ ભીલસેવા મંડળમાં વીસ વર્ષની પ્રતિજ્ઞા લઈ, દીક્ષિત થયેલા મેવડો પાસેના ફાવર શીત સ્નાન કરી, રંગમંડપમાં પોતપોતાને આસને ગોઠવાયા. કમવાર એક એક સભાસદને ઉદ્દેશીને પૂ. બાપાએ શિખામણનું પ્રવચન શરૂ કર્યું. સૌ કોઈના કણિમાં એકજ ભવિ સંજ્ઞાનો: "પવિત્ર રહેજો, જે કામ લીધું છે તેમાં યોતપ્રોત થઈ, દારૂકાં જે લોભોભોજ પાડજો અને તમારા નિર્દિષ્ટ સ્થાને પહોંચ્યાવિના કદી પણ થાક ખાવા શોધશો નહિ." એમના અવેશજ્વલ ટાંકું તો સાન સભાસદો મારેનાં સારાં સરખાં સાત પ્રકરણો થાપવાન તો આવડે કદી. પણ એટલી બધી ગંભીર રીતે કદી કે સૌ સ્તબ્ધ થઈ, શરૂ થતી સમાચિત. થેલમાં પેરાલા લાવ્યા. પ્રવચનને અંતે પ્રતિજ્ઞાઓ લેવાઈ અને પછી પૂજ્યશ્રી મામા સાહેબ રહેવું ને દિર રહે નડવરને વરીએ' તેમજ શીકાંતભાઈનું 'પ્રભુ મોરે અવગુણ ચિત ન પડે' રવાણું. છેલ્લે 'એકજ દે સ્ત્રીનગરી મહાનજ, એકજ દે સ્ત્રીનગરી' અસાવરીની કથનાં રવાણું. કે બાપા તેમજ સૌ સભાસદો તસ્લીમ થઈ, અશ્રુપ્રવાહમાં ભીન્નઈ તરંગાળ થઈ ગયા. સત્તા થવા પૂર્વમાં બેસ ગંભીર છટાથી ભગવાન ભારતરત્ન પ્રાદુર્ભાવ ધીમે ધીમે થયો. 'ઉમે છે પ્રભાત આજ ધીમે ધીમે, ઉમે છે ઉપનું રાજ્ય ધીમે ધીમે.'

× × × × ×
 નવ વાગે તો વનચિત્તો વિશાકલી લડી-મઢી ખાદીના ફોટે, ખાદીના કોટ, કેમકે તે બા-
 ઠાળુકાં રીતે રીતે. દારૂકાં કે વચ્ચે. હોવા ત્યારે લડી અને બહાર જવા ત્યારે એકાદ પુખ્ત. કપડાં તથા
 વિવિધ વસ્તુઓ, કે તોની જરૂર નહિ.

× × × × ×
 નવ વાગે તો વનચિત્તો વિશાકલી લડી-મઢી ખાદીના ફોટે, ખાદીના કોટ, કેમકે તે બા-
 ઠાળુકાં રીતે રીતે. દારૂકાં કે વચ્ચે. હોવા ત્યારે લડી અને બહાર જવા ત્યારે એકાદ પુખ્ત. કપડાં તથા
 વિવિધ વસ્તુઓ, કે તોની જરૂર નહિ.

૧૦૬—શાહી સીતમોની સામે ઝુઝનાર

દુર્જયત મુસ્લીમ બીન અઘીલે આપેલી આદુતિ

(કરજવાનો પર્યાય આખી દુનિયામાં જાણીતો છે. એ જગતી તેવારી કરનાર દળદળ દિમામ દુસેનના કોંટા સંજોગોએ બુદ્ધિ મુદ્દાન લગીને દાણે રેડેલાઈ ગયા છે. એના એક પરાક્રમી જ્ઞાનમંદ સહીદની કથા નીચેની ઐતિહાસિક પાનાંમાં આપી છે. કથાની રચના શ. દસનઅલી બનમદમદના 'દળદળ દિમામ દુસેનનો સંપ્રારદ' નામના પુસ્તકના આધારે કરેલ છે. મૂળ પુસ્તક પેશ્વેસે અજગી શરિયાતોદ્ધરણ છે. મૂળ પત્રનું મરિ શા. દસનઅલીનું અધિકૃત સ્વીકારીએ છીએ.)

સાંજ ૫૧વા આવી હતી. આશ્વાન પોનાની રોચની સંકેતી લઈ જઈને જોઈએના ભુલમ-
આર મુશ્કાન યજીરનાં પાપોથી ચરખાતે ચરખાતે ચિતિજ નીચે સંતાપ જ્યાં દોડતો હતો !

ક્રાંતિચરની શેરીઓમાં ઘોઘાઓના તળપડા સંભળાના દના. સમથેરધારી સેનિકો એકજ માણસની શોધ કરના દના. ધરે ધરનાં બારણાં ઉઘડાવી તેઓ જૂઝ મારના દના કે, મુરશીમ બીન બાકીસને બદાર કાઢો, બદાર કાઢો! સોહિના પાસ ઉંચા ચડી ગયા દના.

જાણે ટાણે કુશાના એક ફરના ખુબીની મરજીમાં મઝરીન પંચાની નમાઝ પડી એક
ખુસાહર બદાર આવ્યાં. આખા દિવસની બૂબ અને વરસથી તેના મગમાં ખરેડી પડતી હતી.
ધીમે અને કાફેને પત્રને એ ખુસાહર એક મઝીમાં દાખલ થયો. ટાણે ધરના ભારણા આમગ
એક ટોચી આવતુર મદેરે ઉભી હતી. તે મનમાં બખાતી હતી કે “મરો નિસાઝ ક્યારે આવશે ?”

ડાંસી પામું જઈ મુસાફરે સવાસ કયો કે "અર અમા ! તું જાણા દિવસનો તારવો છું,
મને પાણી પામો !"

પ્રસાદરત્ન કોમળ પ્રજ્વલેતા, બેની બાંધામાંથી નિર્દોષતા ઝરતી જોઈ કેમીએ કહ્યું—

“અપ્રાપ્તના ખંડા ! આજની રેળા મધ્યસ્થ રહેતી છે; ધરે તારાં જાગજાગની સંભાળ સેવા ધર બેગો મધ્યસ્થ...આજ તને પાણી આપું.”

મુસાફર ડોસીની પાછળ પાછળ ધરમાં ગયો અને દિલ્લિ ખાતે પહોંચી ત્યાં જવા વાર નોંધાવ્યો.
પછી તેણે રૂબ રૂબીયા, બેટલામાં ડોસીને કાંઈક કુરુદય કર્યા તેથી તે પૂછ્યું.

“ ખુસારે ! તારું નામ શું ? ”

"જાગ્યા! મારું નામ મુસ્લીમ ખીન નથીયે હું."

“એટલે... ?” ડાહ્યાના મોઢામાંથી કાઢવાના કાગળ નીકળી પડ્યા. “જાણ મારા
સાતનાજ! બાપ ક્યા દશામાં ?! કાગળે તો મારે ધિરજ રહી જાયો, કાપની મેંવા કમવાની
મને તો કાપો.”

દશરત મુરલીમ ખીન જાણીયને આખા વિવસના રાજા હશે તો કાચો દને; એટલે દશરતે
એક એટલીમા ઉતરો લીધા. કૈાકુલ જાનાર શરૂ દશરત ખુદની જ હરિમાં લાગી ગયા.

राजना इस वाक्या द्वा. दण्डेन प्रत्येक भूत-कर्मिणी मे. रीति. द. प्र. द्वि. जगते
द. मे. अ. रीति. द्वि. रीति. द. प्र. द्वि. जगते

મિત્રાણ મોડો મોડો પેર કાચોલ એરડીઆ દામે. જોલ દેને નવલ દ.સી. તેજે પેનલી
૪૬ કાચોલે ૪૦૫—

“આર્યાવર્ષા યાજ્ઞ પુરઃપૂ ઉ ૧૧”

* १९५३ : ४६ : आचार्य दामोदर मजूमदार उ. अ. वि. २०५३ उ. *

“ ५५ गे. ५.३३ ५.३३ ”

[illegible]

ਜਿਸਦੀ ਸਮਝ ਬਾਰੀਕ ਅਤੇ ਸਹੀ ਮਾਤਰਾ ਵਿਚ ਹੋਵੇ, ਉਸਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਹੀ ਸਾਡੇ ਮਨੁੱਖੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਮਝਣ ਅਤੇ ਸੁਧਾਰਣ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

[illegible]

2. 4

દબરત મુસ્લીમ ખીન અકીલ અબ્બા જવામદીથી જન્મ ખેલી રહ્યા હતા. એમનું ધ્યાન કેવળ સમરોર ચઢાવી શીર જુદાં કરવામાં જ હતું. એવામાં થોડા ઘોડેસ્વાર જન્મમાંથી લાગ જોઇ નારી ગયા. એમણે સેનાપતિને દબરતની કાતીલ બહાદુરીની ખબર આપી. થોડી વાર પછી કે દુરતજ તામ તામ દોડસો ઘોડેસ્વારો તખ્તાડી કરતા આવી પહોંચ્યા. એમણે આવતાવેંતજ દબરત ઉપર દરથી તીરોનો વરસાદ વરસાવ્યો, પથરાએના ઘોષમાર હલો ચાલુ કર્યો, લડાઈના કાનુનેથી ઉઘટા જઈ એમણે આમ બેવફાઈથી જન્મ આદ્યો, હારે દબરત સાંત બનીને થોડા ઉપર ખેડા રહ્યા.

“સનનન!” કરતો એક જન્મી કાળખીંદ પહાળો આવીને દબરત મુસ્લીમ ખીન અકીલના કપાળમાં ચોંટ્યો. તીરના સતત મારથી એમનું ચરીર વિષાધને મારફી જેવું થઈ ગયું. થોડા ઉપરથી આમ ઠક ઠકને નીચે પડ્યા; પરંતુ બીંતને ટેકા દઈ બેસી ગયા. ફરેલા કપાળમાંથી વહેતા સોહીથી તેમની મુરત લાલ ચણેલી જેવી બની રહી.

એકિતોજ એ દિવાલ આગળથી એક માણસ નીકળ્યો. એણે પોતાની સમરોર સોંપ ઝાટકીને મુસ્લીમ ખીન અકીલને લગાવી. દબરતનો હોઠ લધને તથાગરનો એ જા માલો મયો. છેહી પડીએ આમ મારે ફરથી ઝટકો સહન કરતાં તે દિવાલને ટેકે દદ થઈ બેઠા રહ્યા.

ઘોડેસ્વારોએ આવીને તેમને ઘેરી લીધા. તેમને મુસ્લિમ ટાટ જાંધી સાંધ્યા ઉપર બેસાડીને જુદામાર સરદાર એબબદુલ્લાદ પાસે લઈ ગયા.

મુસ્લીમ ખીન અકીલનો શ્વાસ ફૂંધાતો હતો. એમની કાયા ઉપરના અપરંપાર ઝખ્મો દેશના દત્તા મોત એમનાથી બહુ દૂર નહોતું. એમણે એબબદુલ્લાદને કહ્યું—

“લલ્લીરોના એ દૂત! વાદ રાખજો કે, આખરે સત્તોજ વિન્ય છે. કુદા અને શામના ખરા માથેક તો દબરત હમામ ફુલેનજ છે. થોડા વખતમાં તારા સીતમગર મુસ્તાનના તખ્તને એ તારાજ કરશે.

એબબદુલ્લાદ લાલગોળ ઘણો. એણે ખરાડો નાખ્યો: ‘નાપાક આદ્યો! અત્યારે મોતને મારે ઉભો છે, છતાં તારૂં શ્રમાન નંથી જતું. તારી લાચને તો મીધ-મરજ’ આગળ ફાવી નાખવી જોઈએ.’ એમ કહીને તેણે પોતાના માથાસને દુકમ આપ્યો—

“આ બંડખોરને કોણ ઉપર લઈ જઈ તેવું થાયું વાદી તેની લાચને નીચે ખાધમાં ફેંકા દો.” મુસ્લીમ ખીન અકીલને તો છંદગીની પરવાદ નહોતી; પરંતુ એમને છેહી એક બે ધ્વજા-એ રહી જતી હતી, એટલે એમણે કહ્યું—

“શયનાનના એ સાથી! હું આ છંદગીને ચાદતો નથી, પણ મારે છેહી વસિયત કરવી છે; મારે કોઈ કુરેહીને બોલાવી આપ.”

એબબદુલ્લાદે મુસ્લીમ ખીન અકીલની આ છેલ્લી માગણીને સ્વીકાર કર્યો. કુરેહી આવ્યો. સૌને એમ થયું કે, મરતાં મરતાં પણ આ ઓલીઆને સ્વાયં સાંભરતો ફરી, એટલે વસિયત કરવાનું તેને મન થયું છે. સૌ એકબીજા થઈ દબરત મુસ્લીમના છેલ્લા સખરો સાંભળવા ઉભા રહ્યા. મુસ્લીમ ખીન અકીલે ચઢાવું—

“અથ કુરેહી! મારા ઉપર ગ્રાનસો દરહમનું કરજ છે ખરા મુસ્લીમ બન્ધા ઉપર જેવું ન દોષ; મારે મારી આખરી લગામણુ છે કે, મારું આ અન્નિઃ બખ્તર વેચી નાખી, દેવાના પૈસા બરી આપજો, એથી મારા શુબને સાંધિ થશે.”

દુરતજ મુસ્લીમ ખીન અકીલને એક ચાકર કોણ ઉપર લઈ ગયો.

એ વખતે આશનાળ મખ્મલાકાસમા કસક નેળે પ્રકાશતો દત્તો બળે કે સત્તના સેબની ઉપર શબરોતો અન્ધાક દેખી એને રીસ ચડતી દોષ તેમ તેની શેશની ઉઘ બળતી હતી. ખાઈમાં નીચે સમકીએ નીચીઆરી કરી રહી હતી. દબરત મુસ્લીમના જખ્મોમાંથી વખખખ થોડી વહેતું હતું. એમણે મનનું નીનું નખારી પુદાગાલની પનદમા બંદગી શરૂ કરી—

“હે પવંદિમાર! મારા ખરા સદાર દબરત હમામ ફુલેનને તું આ ફક શયનાને ઉપર ફોદ આપજો. એમના તરે ઉપર ફોદકને નામ આરોપજો.”

હુસેન એ યઝીદની સત્તા તોડવા પોતાના મુનઠા માણસો સાથે કુફા તરફ ફગડકમ ચાલ્યા આવતા હતા. કુફામાં હજરત મુસ્લીમ ખીન અઝીઝ એમના એકગીતરીકે પ્રગ્ને લુલ્હમી મુસ્તાન સામે તૈયાર કરી રહ્યા હતા; પણ એવામાં ઓગીતુંજ યઝીદનું લશ્કર કુફા ઉપર આવી પહોંચું હતું; અને કુફા સર કરી, તમામ દરવાજા બંધ કરાવી મુસ્તાનના એ ડરકરનો સરદાર ઓખવડું લ્હાલ, મુસ્લીમ ખીન અઝીઝની શોધ કરવા લાગ્યો હતો. કુફા સર થયું છે અને એટલેજ હજરત ઇમામ હુસેનમાટે કુફા આવવું અતિશય બેખમભરેલું છે, એની ખબર ઇમામ હુસેનને પહોંચાડવા માટે કોઈ પણ માર્ગે નાસી છૂટવાનો લાગ શોધતા હજરત મુસ્લીમ ખીન અઝીઝ છુપાતા ફરતા હતા. એ દિવસના ઉપવાસને આંતે આજે તેમણે આ ડોશીનો આશ્રય લીધો. એમને પકડવા માટે તો યઝીદના વિજયી સેનાપતિ ઓખવડુંલાહે ઇનાગો કાઢ્યાં હતાં. રાત અને દિવસ તેના સિપાઈઓ ધરધરનાં બારણાં કોપી મુસ્લીમ ખીન અઝીઝની ખોજ કરતા હતા.

પથારીમાં પડ્યો પડ્યો બિલાલ ભયંકર વિચારોમાં ગુંથાયો હતો, મુસ્લીમ ખીન અઝીઝની આજે ઘણા દિવસોથી શોધ ચાલે છે, એ તે ગણતો હતો. તેની તલાસ આપનારને ભારે નજરો મળશે, એ પણ તેને ખબર હતી. તે વિચારના ઘોડાપર ચઢ્યો.

“હવે મારું દારિદ્ર્ય શીટી જશે. બસ, સવારમાં સંઘુથી પહેલી ખબર પહોંચાડી દઉં.”
પરોઢીઆના ચાર વાગ્યા, કુકડાના પ્રથમ અવાજે હજરત મુસ્લીમ ખીન અઝીઝ પથારીમાંથી બેઠા થયા. બેઠા થઇને એમણે પરવરદિગારની બંદગી આદરી.

બિલાલ પણ પથારીમાંથી ઉઠ્યો. તેની મા ઉંઘમાં ઘેરતી હતી; એટલે તે મુસ્લીમ ખીન અઝીઝની ઓરડી પાસે ગયો. બારીની ચીરાંડમાંથી તેણે અંદર નજર નાખી જોયું તો હજરત આંખો મીચી બંદગી કરતા હતા. ધડીભર બિલાલને દિલમાં ડંખ થયો, પણ તેની નજર આગળ સરદાર ઓખવડું દુલાહની મહેરબાની નાચવા લાગી. મક્કમ પગલે તે ધરબહાર ચાલ્યો ગયો.

હજરત મુસ્લીમ ખીન અઝીઝ તો ધ્યાનમગ્ન હતા. ખુદાની સાથે તે એકતાન બન્યા હતા. હાથમાં તસ્બી ધીમે ધીમે ફરતી હતી, બહાર કુકડો સવારની છડી પોકારતો હતો.

મુસ્લીમ ખીન અઝીઝે વઝીફે-નમાજ પછીની દોઆ શરૂ કરી; એટલામાં બહાર રસ્તાપરથી સંખ્યાબંધ ઘોડાના દળગડતો અવાજ આવવા લાગ્યો. એ અવાજ નજદીક આવતો હતો.

“સરતાજ! નાસો, નાસો! કોઈએ દગો કર્યો જણાય છે...અલ્યા બિલાલ, ઓ બિલાલ!”
પોતાના છોકરાને ડોસી બૂમ મારવા લાગી.

પણ બિલાલ ક્યાંથી જવાબ આપે? ડોસીએ બિલાલની પથારી ખાલી જોઇ.

“યા ખુદા! મારા હરામી દોકરાએ ગળ્ગળ કર્યો! એણેજ ખાતમી આપી દીધી!”
ડોસી કલ્પાંત કરવા લાગી.

એટલામાં તો ઘોડેસ્વારો ધરના દરવાજા નજીક આવી પહોંચ્યા. નાસવાનો લગારે સમય નહોતો. અચ્છુચ ખમ્મર પહેરી સમશેર અને લાલ લઘ તેઓ બહાર નીકળી પડ્યા.

એમની સામે સિત્તેરે સ્વારો સમશેર ચમકાવતા ઉભા હતા. સવારના આજા અજવાળામાં એ સઘળા ભયંકર ભૂતાવળ જેવા લાગતા હતા.

ખુદા તાલાહતું નામ લઇને હજરત એમના ઉપર ત્રાટક્યા. પ્રથમ ઝટકેજ પહેલા સ્વારને ઉડાવી દઇ વિજળીના વેગે તે ઘોડાપર ફૂંચા અને પછી કોઈ હજર હાથવાળા મહાવીરની જેમ નહોતા. જેમ જેમ તેમની સામે સ્વારો આવતા ગયા, તેમ તેમ તો ધડથી માથાં નૂદાં પડવા લાગ્યા.

હજરત મુસ્લીમ ખીન અઝીઝ એક અથંગ લડવૈયા હતા. એમની તલવાર જેનાપર પડતી બાજમૂળાની જેમ રત્નુએને વાટવાજ માંડ્યા. દિવસ ઉગ્યો એટલી વારમાં તો તે ગલીમાં નાના દગલા થઈ પડ્યા અને લોહીની નદી વહેવા લાગી.

દબરત મુસ્લીમ બીન અડીલ અબ્બા જવાંમદીથી જન્મ બેચી દત્તા દત્તા. એમનું ખ્યાન કેવળ સમરોર મઘાની કીર જુદાં કરવામાંજ હતું. એવામાં યોગ યોરેસ્વાર જન્મમાંથી કામ બેંધ નાસી ગયા. એમણે સેનાપતિને દબરતની કાતીલ જાદાદુની ખબર આપી. યોરી વાર યજ કે તુરતજ તાળ તાળ દોડસો યોરેસ્વારી તબડી કરતા આવી પહોંચ્યા. એમણે આગવાંવેતજ દબરત ઉપર દૂરથી તીરોતો વરસાદ વરસાઓ, પથરાઓનો ધોધમાર દસ્તો ચાલુ કર્યો, લડાઈના કાતુનોથી હલદા જઈ એમણે આમ બેવડાઈથી જન્મ આદર્યો, ત્યારે દબરત સાંત જાતીને યોગ ઉપર મોડા રહ્યા.

“સનનન!” કરતો એક જગી કાળખીંદ પદાળો આવીને દબરત મુસ્લીમ બીન અડીલના કપાળમાં ચોંટયો. તીરના સતત મારથી એમનું ચરીર વિધાને ચારબી જેવું થઈ ગયું. યોગ ઉપરથી આમ કદ દરને નીચે પડ્યા; પરંતુ બીંતને ટેકા દઈ બેસી ગયા. રૂઝા કપાળમાંથી વહેતા લોહીથી તેમની યુરન લાલ ચણેડી જેવી જની રહી.

એવિતોજ એ દિવાલ આગળથી એક માણસ નીકળ્યો. એણે પોતાની સમરોર ચોઈ ઝાટકાને મુસ્લીમ બીન અડીલને લગાવી. દબરતનો હોઠ હાથે તથવારતો એ લા ચાલ્યો ગયો. ઉછી પડીએ આમ મારે કોરથી ઝટકા સહન કરતા તે દિવાલને ટેકે દઈ થઈ મોડા રહ્યા.

યોરેસ્વારએ આવીને તેમને ધેરો લીધા. તેમને મુસ્કે ટાટ જંધી સાંદિયા ઉપર બેસાડીને ભુખમાર સરદાર ઝોખમદુલાદ પાસે લઈ ગયા.

મુસ્લીમ બીન અડીલને શ્વાસ કૂંધતો હતો. એમની કાષા ઉપરના અપરેપાર અખો દરના હતા. મોત એમનાથી જલ્દ દૂર નહોતું. એમણે ઝોખમદુલાદને કહ્યું—

“જાલીમોના એ દૂત! વાદ રાખજે કે, આખરે સત્યનોજ વિજય છે. કુદા અને શામના ખરા માલેક તો દબરત કંઠમાં દુસેનજ છે. યોગ વખતમાં તારા સીતમતાર મુસ્તાનના તખ્તને-એ તારાજ કરશે.

ઝોખમદુલાદ લાલચોળ થયો. એણે બરાડો નાખ્યો: ‘નાપાક આદમી! અત્યારે મોતને આપે ઉભો છે, છતા તારું કુમાન નથી જતું. તારી લાશને તો ગીધ-ચરબી આગળ ફાવી નાખવી જોઈએ.’ એમ કહીને તેણે પોતાના માણસને કુકમ આપ્યો—

“આ જંડોરને કોઠા ઉપર લઈ જઈ તેનું માથું વાદી તેની લાશને નીચે ખાદમાં ફેંકા દો.”

મુસ્લીમ બીન અડીલને તો જંડગીની પરવાદ નહોતી; પરંતુ એમને ઉછી એક બે ક્ષણ-એ રહી જતી હતી, એટલે એમણે કહ્યું—

“શયતાનના એ સાથી! હું આ જંડગીને ચાહતો નથી, પણ મારે ઉછી વસિયત કરવી છે; મારે કોઈ કુરેદીને બોલાવી આપ.”

ઝોખમદુલાદે મુસ્લીમ બીન અડીલની આ ઉંઘી માગણીને સ્વીકાર કર્યો. કુરેદી આવ્યો. સૌને એમ થયું કે, મરતાં મરતાં પણ આ ઝોલીઆને સ્વાર્થ સાંભરતો દસો, એટલે વસિયત કરવાનું તેને થયું છે. સૌ એકબીજા થઈ દબરત મુસ્લીમના ઉંઘા ચમરો સાંભળવા ઉભા રહ્યા. મુસ્લીમ બીન અડીલે મઘાનું—

“અય કુરેદી! મારા ઉપર સાતસો દરદમનું કરજ છે. ખરા મુસ્લીમ બન્યા ઉપર દેવું ન દોષ; મારે મારી આખરી બલામણુ છે કે, મારું આ અન્નેક જખ્તર પેચી નાખી, દેવાના પૈસા બરી આપજે, એથી મારા જીવને શાંતિ થશે.”

તુરતજ મુસ્લીમ બીન અડીલને એક આકર કોઠા ઉપર લઈ ગયો.

એ વખતે આફતાબ મુખ્ખલાહાચમા કડક તેજે પ્રકાશતો હતો જ્યે કે સત્યના સોજતી ઉપર યુજરતો અન્યાય દેખી એને રીસ ચલતી હોય તેમ તેની રાશની ઉમ જળતી હતી. ખાદમાં નીચે સમડીએ ચીંચીઆરી કરી રહી હતી. દબરત મુસ્લીમના જખ્ખમાથો ધખધખ લોહી વહેતું હતું. એમણે માથું નીચું નમાવે ખુલાખાણી પનાદમા બેઠી યુગવી—

“હે પરવરદિગર! મારા ખાદા સરદાર દબરત કંઠમાં દુસેનને તું આ કદ શયતાનો દુપર ફેલેદ આપજે. એમના સર ઉપર દમીરકનો નાજ આરોપજે.”

હજરત મુસ્લીમ ખીન અકીલ પોતાની દુઆ આગળ વધારવા જતા હતા, એવામાં તો પેલા શુભામે એમની ગરદન ઉપર જોશથી સમશેર ઝીંકી. ધડ ઉપરથી માથું ચીલડાંની જેમ નીકળી પડ્યું. એજ ક્ષણે ઓખયદુલ્લાહ કોઠા ઉપર આવ્યો, એણે ફરમાવ્યું—

“મુસ્લીમ ખીન અકીલનું ધડ નીચે ફેંકી દઈશ નહિ, મારે તેનું કામ છે.”

“જેવી નામવરની ફરમાશ” શુભામે ઝુકી ઝુકીને સલામ ભરી.

ઓખયદુલ્લાહને આ ઓલીઆ ઉપર આટલા સીતમો ગુજ્યાથી પણ સંતોષ નહોતો વળ્યો; એટલે એણે તમામ માણસાઇ અને ન્યાયની લાગણી છોડી દઇને નરી હેવાનીઅત અખ-તીઆર કરી અને પોતાના અનુચરોને ફરમાન કર્યું કે, આ બંડખોરની સરવિનાની લાશને પગે દોરી ખાંધી આખા ગામમાં એ માથાવિનાના ધડને ઘસડી જવ.

શુભામેએ એ આજ્ઞા ઉઠાવી લીધી. શેરીએ શેરીએ સત્યના સંગાથી હરજત મુસ્લીમ ખીન અકીલની લાશને એ રીતે ઘસડવામાં આવી. લોકો આ અસાચાર જોઇને હાથ પુકારવા લાગ્યા. પણ સુલ્તાન યઝદ અને સરદાર ઓખયદુલ્લાહના જાલીમ કોરડા નીચે માથું ઉંચકવાની એ નામદોમાં તાકાત નહોતી.

આ રીતે ઇસ્લામના એક જવાંમદ્ ઓલીઆની જીંદગીને કચ્છ છતાં લગ્ય અંત આવ્યો. કરબલાના ધર્મજંગની તૈયારીમાં સત્યને માટે અપાયલાં અનેક બલિદાનોમાં આ એક અણમોલું બલિદાન હતું. પ્રજાની આઝાદી અને પાક ઇસ્લામની રક્ષામાંટે જુલમી ચક્રમાં પીસાયેલા એ શહીદનો રોજો સત્ય અને ઇન્સાફના આખરી વિજયની આલબેલ પોકારતો આજે પણ કુદ્દા ગામના એક વિલાગમાં ઉભો છે.

(“હિંદુસ્તાન” તા. ૫-૧-૨૮ના અંકમાંથી)

૧૦૭—ગીતાજયંતિ—દિવસ

લોકમાન્ય તિલક મહારાજે “ગીતારહસ્ય” માં લખ્યું છે કે “સમસ્ત સંસારના સાહિત્યમાં ગીતાના જેવો કોઇ પણ ગ્રંથ નથી.” એ ઉપરાંત બૌદ્ધોનો ત્રિપેટક તથા ધર્મપદ અને ખ્રિસ્તીઓના બાઇબલ સાથે પણ ગીતાની તુલના કરીને તેમણે એજ નિષ્કર્ષ કાઢ્યો છે કે “દુઃખી આત્માને શાંતિ આપનાર, આધ્યાત્મિક પૂર્ણદશાની ઓળખાણ આપનાર અને દુઃકાણમાં ચરાચર જગતનાં ગૂઢ તત્ત્વોને સમજાવી દેનારો ગીતાના જેવો કોઈ પણ ગ્રંથ સમસ્ત વિશ્વની કોઈ પણ ભાષામાં નથી.”

ખરેખર, ગીતાના જેવો દિવ્ય સંદેશવાહક ગ્રંથ આજ સુધી ખીજો નથી જ રચાયો. ગીતાના સંબંધમાં માનવજાતિએ એટલી બધી આલોચના-પ્રત્યાલોચના કરી છે કે તેટલી આજસુધી ખીજા કોઈ પણ ગ્રંથના સંબંધમાં થઇ પણ નથી અને ચવાનો સંભવ પણ નથી. ગીતાના કેવળ અંતરંગ રૂપ ઉપરજ એટલું બધું લખાયું છે કે, જે તે બધાનો સંગ્રહ કરવામાં આવે તો મહા-ભારત જેવડા તો કેટલાય ગ્રંથો તૈયાર થાય. ગીતાની ગહનતા, વિલક્ષણતા અને પૂર્ણતાને સમજવાની પ્રયત્ન પિપાસા મનુષ્યને અનંતકાળથી લાગેલી છે, કે જેને શાંત કરવાને તે કેટલીયે મજાક કાપી ચૂક્યો છે; તોપણ તે પોતાના લક્ષ્યને પહોંચી જઇને ક્યારે પોતાની પિપાસાને શાંત કરી શકશે તે કંઈજ કહી શકાતું નથી.

ગીતાના કાવ્યમાધુર્ય ઉપર કવિ મુગ્ધ છે; ગીતાના સાર્વભૌમ નીતિશાસ્ત્ર ઉપર નીતિજ્ઞ ગણજો તથા જાય છે; તેના નિષ્કામ કર્મયોગ ઉપર કર્મયોગી આફરીન છે અને તેની વીરત્વ-ભરી વાણી ઉપર દૃઢપ્રતિજ્ઞ માનવ આસક્ત થાય છે. કોઇ ગીતાને જ્ઞાનનો સાગર કહે છે, તે કોઇ તેને ઉપનિષદોનું હૃદય કહે છે; અને કોઇ કર્મયોગશાસ્ત્ર કહે છે તો કોઇ લક્ષિત્સૂત્ર કહે છે. વાસ્તવમાં ગીતા એ નટવર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રની ઓળખા અને સ્વર્ગનું કંઠપટલ છે, કે જેના વડે માનવી જે કંઈ જોઈએ તે પ્રાપ્ત કરી શકે તેમ છે. જો એમ ન હોત તો લોકોની લિનન રચિ અનુસાર

ગીતામાંથી કમયોગ, ભક્તિયોગ, જ્ઞાનયોગ, પ્રતિષ્ઠા, નિરતિ, વગેરે ચિત્તચિન્તિત જ્ઞાનામાંથી નીકળે શકે ?

એક દિવસે રોમન ભતિયુ' નામ સાંસજતાંજ પૂરોપની ભતિઓ બીજાવડી બિહીની પેઠે મૂળતી હતી; એક સમયે બેબીલોનિયનોના ૩૨થી પૂરોપીયનો ચરચર કપવા દત્તા; એક જમાનામાં પૂરોપ, એશિયા અને આફ્રિકામાં છટાપિયનોનો દમામ ચાલતો હતો અને કોઇ સ્મૃતિચમ્પ કાળમાં પ્રકાશી ધાક સમયત પૂરોપમાં ફેલાઈ હતી; પરંતુ તે ભેરાવર ભતિઓ પશુ કાળરૂપી સંયુદ્ધમાં ક્યાંની ક્યાંય વિદ્યોત ચર્ધ મધ અને દિંદુભતિ-એ દિંદુભતિ કે જે કારિપયન, ત્રીચ, જાફક, દિરાત અને ત્રિવિષ્ટપ(ત્રિવેદ)માંની ભતિઓથી પશુ વધુ કાળ પહેલાં ધર્મદેવ-કુરુ-ક્ષેત્રમાં, સુરસ કૃતિ-મ વેળી સદરિમાં અવગાદન કરી હતી તે-આજપર્વત થી રીતે અચલ-અદ્વચ રહી શકી છે ? અમારા અભિપ્રાય પ્રમાણે તેનું જળરસ્ત કારણ તેનું ઉદાત્ત સાદિસજ છે; અને એ વાત પશુ સત્યજ છે કે, તે સાદિસનું મંથન કરીને યોગેચર શ્રીકૃષ્ણચંદ્રે ગીતામાં તેનું હૃદય એવી યુદ્ધ રીતે ગોઠવી દીધું છે, કે જેથી કરીને સંસારમાં જ્યારે ભતિ યા દિંદુ-ભતિની પ્રતિદા અને મદિમાનો પ્રચાર કરનાર ગીતા જેવા બીજા કોઈપણ મંથ નથી.

આને દિંદુભતિ યુવામ છે, દરિદ્ર છે અને છિન્નભિન્ન છે. તેને ધૂર્ ભતિઓ "કપિલા માય" માને છે; પરંતુ જ્યારે તેઓ ગીતાની અસ્ય વાણી તરફ જાન મારે છે, ત્યારે દિંદુભતિને દુષ્યા વાધ જેવી માને છે અને તેમનાં માત્ર દીર્ઘાદ્ય યદ્ જાય છે. જ્યારે આ ભતિઓ જુએ છે કે, ફેરે દાર્શનીમાં, આજી સુલેલે જરખીમાં, સ્વેગને લેટિનમાં, શિમિટ્ટિયસે પ્રીકમાં; ખનુદે દેવમાં, લોરિંગરે જર્મનમાં, સ્તાનિસવસ ગેટીએ ઇટાલીમાં અને રોમન, આનોઈક, રેવિસ તથા ચાર્લ્સ વિશ્વિક્સને જાગ્રેષ્ઠ બાપાઓમાં અનુવાદ કરીને વધી ખરી નીતિચમ્પ ભતિ-ઓમાં સદાચાર યાજનો પ્રકાશ ફેલાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે; ત્યારે એ પ્રજાઓ સારમની મારી મસ્તક નમાવે છે અને દિંદુભતિને આદિચુર, આદિસમ્પ, આદિવોર, આદિનીતિત અને આદિયાસક માની લે છે. પછી બહેને તે માન્યતા પેટમાંજ સંતાટી રાખીને તેઓ સ્વાર્થ-સાધનાને ખાનર મિત્ર મેષો જેવી બીજાને માયાળજ ફેલાવવામાં છૂટે દાથે મદદ કરી કરે! ચાર્લ્સ વિશ્વિક્સને ગીતાનો જે અનુવાદ કર્યો છે, તેની બુમિકા ચોરન લેરિટ'એ સાહેબે વખી છે. એ બુમિકામાં તેમણે મુજાકે સ્તીકાયું છે કે "કોઈ પશુ ભતિને ઉત્તતિત કુચ્ચ શિખરે ચઢાવવામાં ગીતાનો ઉપદેશ અદ્વિતીય છે." અમેરિકાનો સર્વશ્રેષ્ઠ સાદિત્યકાર એમર્સન તો ગીતાના પુસ્તકને પોતાની દષ્ટિ સમઘજ સખતો હતો; કેમકે ગીતાને તે સમગ્ર વિશ્વના સાદિત્ય-માનો સર્વોત્ક્રમ્ય મંથ અને માનવતા ચિંતનની તથા અનુભવની સૌથી મદાન સંપત્તિ માનતો હતો. જ્યારે તે ગીતાના "સર્વભૂતેષુ ચારમાર્ગ સર્વ ભૂતાનિ ચારમમિ." એ શ્લોકને વાંચતો, ત્યારે તેનું આપુ' ઘરોર પુલકિત થઇ જતું, તેનું હૃદય નાચી ઉત્તું અને તે કલાકોના કલાકો સુધી આનંદાનુ વહાવતો! તે પોતાના ગીતા-પુસ્તકને છટ્ટેવની મૂર્તિસમાન ગણતો હતો અને તે પુસ્તક અધ્યાપિપય'ત ન્યુયૉર્કની એક લાયબ્રેરીમાં સુરક્ષિત છે. શ્રીની બાપામાં ગીતાનો અનુવાદ કરનાર માણસ શ્રીકૃષ્ણના જ્ઞાન ઉપર એટલો જધો મુગ્ધ હતો કે તે દરરોજ ત્રણ-મારવાર પ્રેમ-રદન કરતો હતો. ગીતાઓએ તેનું નામ "કિપનઝ" (ફખાઝ) પાડ્યું હતું અને આજપર્વત ત્યાં એજ નામથી તે જોગખાય છે અને તેનું અસલ નામ હુમ થઇ ગયું છે. બાલી અને જાવા બેટની "કવિ-ભાષા"માં ગીતાના ફેટલાને ગઢ-પઢ અનુવાદ છે અને ફિલેનોમાં ગીતાના બધા દરજા દેખાવામાં આવે છે. આ વિશાળ ભારતમાં તો ગીતાની પ્રતિષ્ઠા મેદો કરના પશુ વધારે છે.

આપણે ત્યાંની તો વાળજ જૂદી છે. અહીં તો જેણે ગીતા ઉપર કંઈ પશુ લખ્યું ન હોય તે સમર્થ વિદ્વાન કે આચાર્યજ ગણાતો નથી. તેમનો કોઇ પશુ મત કે સિદ્ધાંત એવો હોતો નથી, કે જેનું તેમણે ગીતાથી સમર્થન ના કર્યું હોય; અને એજ કારણે અદેવવાદી ચંકરાચાર્ય, વિશિષ્ટાદેવવાદી રામાનુજાચાર્ય, ત્રિયુદાદેવવાદી વચ્ચાચાર્ય, દેવવાદી મખ્યાચાર્ય અને દેવાદેવ-વાદી નિખ્યાચાર્ય વગેરેએ અને તેમના અનુયાયીઓએ ગીતા ઉપર એટલાં ભ્રાંચો, ભ્રાંચાઓ,

વૃત્તિઓ, નિવૃત્તિઓ, ટીકાઓ, ટિપ્પણીઓ, આલોચનો, રહસ્યો અને વિવરણો સંસ્કૃતમાં લખ્યાં છે કે એ બધું જો કોઈ વાંચવા માગે, તો તે પાછળ કોઈપણ માણસને બે-ચાર જન્મ તો લેવાજ પડે! આ સાંપ્રદાયિક વિવેચનો ઉપરાંત ગીતા ઉપર સેંકડો સ્વતંત્ર વ્યાખ્યાઓ પણ સંસ્કૃતમાં લખાયા છે. ભારતીય પ્રાકૃત ભાષાઓમાં પણ શ્લોકાનુવાદ, ભાવાનુવાદ, છાયાનુવાદ, આલોચન, અંતરંગ વિવરણ અને બહિરંગ સમાલોચનાના અગણિત ગ્રંથો નીકળ્યા છે. એમાં લોકમાન્ય તિલક, હીરેન્દ્રનાથ દત્ત અને અરવિંદ ધોપના ગ્રંથો સર્વોત્કૃષ્ટ ગણાય છે. તુલસીકૃત રામાયણસિવાય ભારતવર્ષમાં કોઈપણ ભાષામાં એવો કોઈપણ ગ્રંથ નથી કે જેનો ગીતાના જેટલો પ્રચાર હોય. પ્રત્યેક ધર્મપ્રેમી હિંદુ તેનો નિત્ય-પાઠ કરે છે. મરણ વખતે પણ ગીતાપ્રદેશ સંભળાવવાની અત્યંત પ્રાચીન પરિપાટી આપણે ત્યાં છે. વધારે તો શું, ભારતના જડ-ચેતન-માત્રમાં ગીતાપ્રદેશના સંસ્કારો ભર્યા પડ્યા છે; પરંતુ તે અવ્યક્ત છે, વ્યક્ત નથી; સુષ્પ્ત (સૂચ રહેલા) છે, જાગૃત નથી.

ગીતાના આ દિવ્ય કિંતુ અવ્યક્ત અને સુષ્પ્ત ઉપદેશને વિકાસ અને જાગૃતિના નવીન સ્વાંગ સંભવવા એજ હિંદુજાતિનું આજનું પરમ આવશ્યક કાર્ય છે. આપણે ગીતા વાંચીએ છીએ; પરંતુ તેનો સદુપયોગ કરવાનું નથી જાણતા. આપણે “નિર્વેરઃ સર્વં ભૂતેષુ” નો પાઠ કરીએ છીએ, પરંતુ ધરમાંજ વેર-ઝેરના દાવાનળ સળગી રહ્યા હોય છે. આપણે “યુધ્યસ્વ વિગતઞ્ચરઃ” નું રટણ કરીએ છીએ, પરંતુ ધર્મ અને જાતિની રક્ષાર્થે રણાંગણમાં ફેદી પડતાં ડરીએ છીએ! આપણે “ક્લેષ્યં મા સ્મ ગમઃ પાર્થ” નું પારાયણ કરીએ છીએ, પરંતુ મા-બહેનોની બે-આબરૂ થતી જોવા-જાણવા છતાંયે નપુંસકતા દર્શાવીએ છીએ. આપણે “સુલ્બીનઃ ક્ષત્રિયાઃ પાર્થ લભંતે યુદ્ધમીદશમ્” નો દમ મારીએ છીએ, પરંતુ દેશની સ્વાધીનતાના સંગ્રામમાં તાગી તલવારોની ધારો ઉપર નાચતાં ડરીએ છીએ! આપણે “ક્ષુદ્રં હૃદયદૈર્ઘ્યં ત્યક્ત્વોત્તિષ્ઠઃ પરંતપ” ની ક્ષુલ્લં જગન્ના કરીએ છીએ, પણ હીજડાઓની પેઠે બીજાઓના માર ખાયા કરીએ છીએ. આપણે “નૈનં છિંદન્તિ શસ્ત્રાણિ નૈનં દહતિ પાવકઃ” ની બગાઈ હાંકીએ છીએ; પરંતુ ધર્મભાઓના તનતોડ પરિશ્રમ છતાંયે આત્મખળના પ્રયત્ન પ્રતાપથી સંસારને ચકિત કરી શકતા નથી!

ગીતાનો નિત્યપાઠ કરો, તેને સમજો અને તે પ્રમાણે આચરણ કરો. જો તમે એ પ્રમાણે કરો, જો ગીતાનો વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરો તો તો તેનો એક શ્લોક પણ તમારી નસોમાં ચેતના જગાવવાને પૂરતો છે. ગીતાનો એક એક શબ્દ, એક એક અભય વાણીનો એવો નમુનો છે, કે જે અભય વાણીનો ભક્ત મહાકાળને પણ ધૂળ ભેગો કરી શકે છે; તો પછી મનુષ્યોના તે શા હિસાબ? હકીકત આવી હોવાથી પ્રત્યેક સ્વાભિમાનીએ આ અભય વાણીને પોતાના હૃદય-પટ ઉપર સુવર્ણક્ષેત્ર લખી લેવી જોઈએ. હિંદુસંગઠનના નિશામાં મસ્ત રહેનાર વ્યક્તિઓએ એવો પ્રખર પ્રયત્ન કરવો જોઈએ, કે જેથી પ્રત્યેક હિંદુસંગઠનમાં આ અભયવાણીનું-આ ગીતાપનિષદનું રામનામની પેઠે રટણ થાય. જેઓ સંસ્કૃતમાં ગીતા સમજી શકતા નથી, તેઓ પોતાની માતૃ-ભાષામાં વાંચે અને જેઓ માતૃભાષા પણ જાણતા નથી તેઓ બીજાઓ પાસે વંચાવીને સાંભળે. આ રીતે જે દિવસે બધાએ હિંદુઓ ગીતાભક્ત થઈ તેના વ્યાવહારિક ઉપયોગ કરીને હિંદુ-જાતિ સમક્ષ જાગૃતિનો શંખનાદ જગવશે, તે દિવસે આ ભૂમંડળમાં એવી કોઈ જાતિ નહિ રહે કે જે આપણી સામે આંખ પણ ઉઘી કરી શકે. જે દિવસે આપણે ધર્મરક્ષણ અને આત્મા-ભિમાનને ખાતર વીર વ્યાઘ્ર અર્જુનની પેઠે ત્રિલોકવિજયી ગાંડીવનો વિજયટંકાર કરીશું, તે દિવસે આ સંસારમાં એવી તે કયો પ્રયત્ન શક્તિ છે કે જે ઘુટણીએ પડીને શિર ના નમાવે? ગીતા-સિદ્ધાંતના પાયા ઉપર જે દિવસે આપણે હિંદુસંગઠન કરી લઈશું, તે દિવસે વિશ્વની પ્રજાતામત્ત શક્તિઓ પણ ધ્રૂજ ઉઠશે અને મહાભયંકર કૃતાંત કાળ પણ કંપી ઉઠશે.

પૂતાના ગીતાધર્મ મંડળે માગશર સુ. ૧૧ (તા. ૫ મી ડિસેમ્બર)ને દિવસ સમસ્ત ભારતવર્ષમાં ગીતા-દિવસતરીકે ઉજવવાનો નિશ્ચય કર્યો છે. એજ દિવસે સંસારમાં સૌથી મહાન યુદ્ધ મહાભારત શરૂ થયું હતું અને ધર્મના રક્ષણાર્થે આપણે પણ એજ દિવસથી મહા-

ભારત સર કરવાની આવશ્યકતા છે. આ તિથિ લોકમાન્ય નિધી નક્ષત્ર કરેલી છે અને કેટલાયે વર્ષોથી આ પ્રપચરિત છે. ઉજવાય છે પણ ખરો. આ દિવસે સમસ્ત દેશમાં ગીતાપ્રવચનો, ગીતા-વ્યાખ્યાનો, ગીતાપરંપરાઓ લેખો, ગીતા-પાઠ અને ગીતા-સમાલોચનાઓ કરવાની મંડળ સૂચનાઓ કરેલી છે. મંડળ છાંછે છે કે, તે દિવસે પ્રત્યેક દિવ્વ કમમાં કમ ગીતાના એક અધ્યાયનો પાઠ અવશ્ય કરે અથવા સાંભળે. હિંદુમત્સંપ્રદાયના દિલ્લીવાળા અધિવેશનમાં પણ એવો દસવ પસાર થયો હતો. વારતવમાં મંડળની આ યોજનાની જેટલી રાત્રિ કરીએ, તેટલી એણી છે. એમાં તો શંકાજ નથી કે, આ પદ્ધતિથી જનતામાં ગીતાનો કષ્ટક પશ્ચ વધુ પ્રચાર થશે અને જેટલો પ્રચાર વધુ થશે, તેટલો સંગઠનનો કિસ્સો મજબૂત થતો જશે. અમને તો વિચાર કરતાં મઠા આશ્ચર્ય થાય છે કે, જે જાતિમાં ગીતા જેવો જવલંત ઉપદેશક ગ્રંથ છે, તેનું સંગઠન થતાં આટલી બધી વાર શા સાર થાય છે! પરંતુ એ તો ત્યારેજ થઈ શકે, કે જ્યારે ગીતાનો શામનામતી પેઠે પ્રચાર થાય અને તેના ઉપદેશનો આચાર-વ્યવહારમાં ઉપયોગ થવા લાગે. તેથી આ ગીતા-દિવસને મહાન મહોત્સવનું રૂપ અપાવું જોઈએ. તે દિવસે "તસ્માદુચ્ચિષ્ઠ કૌતંય યુજાય કૃતચિંતયઃ" ના વૃથા નિનાદથી ભારતવર્ષના વાયુમંડળને ભરપૂર કરી દેવું જોઈએ. એ દિવસે બહુચિંતાનથી આસામ અને દિમાપ્થથી કન્યાકુમારી સુધી "તસ્માદુચ્ચિષ્ઠ યદ્વો લમસ્વ જિત્વા શઙ્કુ મુવ્ય રાજ્ય સમૃદ્ધમ્" ની એવી શુભં મળના થવી જોઈએ, કે તેથી વિરાટ હિંદુજાતિનાં કેસમાં ગરમાગરમ લોહી ધસી આવે અને તે સંગઠનનો મુદ્દા હુર્ રથવાને શુદ્ધિપૂર્વક આગળ ધસે.

(' હિંદુપંચતા. ૧-૧૨-૨૭ ના અમલેખનો સ્વતંત્રાનુવાદ)

૧૦૮-હોલી ઔર ઉસપર હમારો કર્તવ્ય

હસમેં ડોઝ સદેક નહીં કિ હોલી હિંદુઓં કા જલુત પુરાના ત્યોદાર દે; પરંતુ હસમેં પ્રત્ય-લિત દોનેકા પ્રધાન કારણ ઔર કાઠ કીનસા દે હસકા એકમત સે જાળ તક નિર્ણય નહીં હો સકા દે. હસમેં બાબત કષ્ટ તરફ કી જાતેં યુનને મેં આતી હેં. સબવ દે, સબીકા કુજ કુજ અંથ મિલકર વદ ત્યોદાર બના દો; પર જાજકલ જિસ રૂપ મેં વદ મનાયા જતા હેં ઉસમેં તો ધર્મ, દેશ ઔર મનુષ્યજાતિ કો બચા દી તુકસાન પડુંમ રહા હેં. હસ મમય કયા હોતા હેં ઔર હમેં કયા કરના અદિયે? વદ બતજાને કે પદમે, હોલી કયા દે, ઉસપર કુજ વિચાર કિયા જતા હેં. સંસ્કૃત મેં 'હોલિકા' અધપકે અમ કો કહતે હેં; વેલકે કે અનુસાર 'હોલા' સ્વરૂપ બાત દે; ઔર મેઠ, કા તથા થકાવટ કો મિટાના દે. હોલીપર જે અધપકે અને મને યા લાલી મેં બાધકર જલતી દુધ હોલી કી લપટ મેં સેકકર આવે જતે હેં, ઉન્હેં 'હોલા' કહતે હેં. કહીં કહીંપર અધપકે નયે જો કી જાલેં બી કસી પ્રકાર સે કી જતી હેં. સંજલ હેં વસંતઋતુ મેં ચરીર કે કિસી પ્રાકૃતિક વિકાર કો દૂર કરને કે હિયેં હોલી કે અવસર પર હોલા ચખાને કી ચાલ ચલી હો ઔર ઉસમેં સંજલ મેં હંતકા નામ હોલિકા, "દેવલિકા" યા "હોલી" પડ ગયા હો.

હોલી જા એક નામ દે "વસંતી નવદારયેષ્ટિ" હસકા અર્થ 'વસંત મેં પદા દોનેવાલે નયે ધાન કા ચત' હોતા દે. વદ વચ કાસ્ટુન શુકલ ૧૫ કો કિયા જતા દે. હસકા પ્રચાર બી ચાલક હસી હિયેં દુખા હો કિ ઋતુપરિવર્તન કે પ્રાકૃતિક વિકાર વચ કે ધુએં સે નટ હો કર ગાંવ ગાંવ ઔર નગર નગર મેં એકસાથ દી વાયુ કી શુદ્ધિ હો જાવ. વચસે જલુત લાગ હોતે હેં; પર વચપૂમ સે વાયુ કી શુદ્ધિ હોના તો પ્રાયઃ સબી કો માન્ય દે અથવા નયા ધાન કિસી દેવતા કો અર્પણ હિયેં મિના નહીં ખાના અદિયે. હસ ચાઓકા દેવ કો પ્રત્યક્ષ દિખવાને કે હિયેં સારી જાતિને એક દિન એસા રખા હો જિસ દિન દેવતાઓં કે હિયેં દેશજર મેં નયે ધાન સે વચ કિયા જાવ. જાજકલ બી હોલી કે દિન જિસ જગદ કાઠ-કંડ છઠ્ઠે કર કે ઉસમેં આગ લગાઈ જતી દે, હસ જગદ કો પદમે સાઈ કરતે ઔર પૂજતે હેં ઔર સબી મામવાસી ઉસમેં

कुछ न कुछ होमते हैं। यह शायद उसी 'नवशस्येष्टि' का जिंगडा हुआ रूप हो। सामुदायिक यज्ञ होने से अण्ण भी सभी लोग उसके लिये पहले से होमने की सामग्री घर घर में बनाने और आसानी से वहां तक ले जाने के लिये उसकी मात्राओं 'गूथकर' रहते हैं।

इसके अतिरिक्त इस त्योंहार के साथ ऐतिहासिक, पारमार्थिक और राष्ट्रीय तत्त्वों का भी संबंध मालूम होता है। कदा ज्ञता है कि लक्ष्मण प्रह्लाद की अग्निपरीक्षा इसी दिन हुई थी। प्रह्लाद के पिता दैत्यराज हिरण्यकशिपु ने अपनी पहिल 'होहका' से (जिसका भगवद्-लक्ष्मण ने न सताने तक अग्नि में न जलने का वरदान मिला हुआ था) प्रह्लाद को जला देने के लिये कहा। होहका राक्षसी उसे गोद में लेकर बैठ गध, यारों तरफ आग लगा दी गध। प्रह्लाद भगवान के अनन्य लक्ष्मण थे, वे भगवान का नाम रटने लगे। भगवद्गुणों से प्रह्लाद के लिये अग्नि शीतल हो गई और वरदान की शर्त के अनुसार 'होहका' उसमें जल भरी लक्ष्मण प्रह्लाद इस कठिन परीक्षा में उत्तीर्ण हुये और आ कर पिता से कहने लगे—

राम नाम के लक्ष्मण हैं, तीनों लोकों में निर्भय; मिटते सारे ताप नाम की, औषध से पक्का निश्चय नही मानते ही तो भेरे, तनकी और निहारे तात; पानी पानी हुई आग है, जला नहीं डिंयित् ली गात।

धन्वी लक्ष्मण और धन की विशुद्ध लक्ष्मि का स्मारकरूप यह होली का त्योंहार है। आज भी 'होहिका-दहन' के समय प्रायः सण मिलकर एक स्वर में 'लक्ष्मण प्रह्लाद की जय भोजते हैं। हिरण्यकशिपु के राजत्वकाल में अत्याचारिणी होहका का दहन हुआ और लक्ष्मण तथा भगवन्नाम के अटल प्रताप से दहमत लक्ष्मण प्रह्लाद की रक्षा हुये और उन्हें भगवान के प्रसन्न दर्शन हुये।

इसके सिवा इस दिन सभी वर्षों के लोग बेह छोट कर परस्पर मिलते-जुलते हैं। शायद किसी जमाने में इसी विचार से यह त्योंहार बना हो कि सालभर के विधि-निषेधमय जीवन का अलग अलग अपने कामों में बिता कर इस एक दिन सण साध परस्पर गले लग कर प्रेम बढ़ावे। कभी बूढ़ से या किसी कारण से किसीका मनोभाविन्य हो गया हो तो उसे इस आनंद के त्योंहार में सण एकसाथ मिल जुल कर हटा दें। असल में एक ऐसा राष्ट्रीय उत्सव होता भी आहिले कि जिसमें सभी लोग छोटे-बड़े और रंग-रंग का बेह बूढ़ बिना किसी भी शकवट के शामिल हो कर परस्पर प्रेमलाप कर सकें। यही होली का ऐतिहासिक, पारमार्थिक और राष्ट्रीय तत्त्व है।

जो कुछ भी हो, धन सारी आतों पर विचार करने से यही अनुमान होता है कि यह त्योंहार असल में भुवनेश्वर की ललाट के लिये ही चलाया गया था; परंतु आजकल इसका रूप बहुत ही जिंगडा गया है। इस समय अधिकांश लोग इसका जिस रूप में मनाते हैं उससे तो सिवा पाप करने और अधोगति होने के और कुछ अच्छा इस होता नहीं दीपता।

आजकल क्या होता है ?

कई दिन पहले से स्त्रियां गंदे गीत गाने लगती हैं, पुरुष जेशरम होकर गंदे अश्लील कवीत, धमाल, रसिया और झाग गाते हैं। स्त्रियों का होपकर जूरे जूरे धशारे करते और आवाजें लगाते हैं। उड़ जल कर जूरी तरल से नाचते और जड़ी गंदी गंदी घेष्टाओं करते हैं। लोग, गांव, सुद्धा और मांजू आदि पीते तथा भाते हैं। कहीं कहीं शराब और वेष्टाओं तक की धूम मचती है। बाभी, यात्री, साड़ी, सावे की स्त्री, मित्र की स्त्री, पड़ोसिन और पत्नी आदि के साथ निर्बन्धता से झाग भोजते और गंदे गंदे शब्दों की जोहार करते हैं। राप्प, मिट्टी और कीचड़ उछावे मते हैं; मुंड पर स्याही, कारिण या नीला रंग पोत दिया जाता है; गंदे शब्द कपड़ों पर और दिवारों पर लिख दिये मते हैं। टापियां और पगडियां उछाव दी जाती हैं, कहीं कहीं पर जूतों के हार बनाकर पहने और पहनाये मते हैं। लोगों के घरों पर न नकर गंदी आवाजें लगाए जाती हैं। इस क्या होता है ? गंदी और अश्लील भोजन और गंदे व्यवहार से अर्थ का नाश हो कर स्त्री-पुरुष व्यवहार के दोष से दोषी बनते हैं। शास्त्र में कहा है—

स्मरणं कीर्तनं कलिः प्रक्षयं गुह्यभाषणं । संकल्पोऽध्यवसायश्च क्रियानिष्पत्तिरेव च ॥
पतन्मैथुनमष्टांगं प्रवदन्ति मनीषिणः । विपरीतं प्रह्वचर्यमनुष्ठपं मुमुक्षुभिः ॥

(१) किसी की ओर से किसी अवस्था में भी याह करना; (२) किसी स्थिति में भी वृत्ति करना, अस्तिथि में बर्ता करना या भीत माना; (३) ओंओं के साथ तास, योप, हाथ आदि खेलना; (४) अभिनेता के रूप में; (५) ओ से अंशत में भाते करना; (६) ओ के पाने के विषे मन में संकल्प करना; (७) पाने के विषे प्रयत्न करना और (८) सहवास करना। ये आठ प्रकार के मैथुन विद्वानों ने पतवाये हैं। कल्याण आदनेवालों के इन आठों से जयना आदिगे, इससे सिवा ऐसे आयरणों से निवृत्तता जाती है, जयान जियर जाती है, मनपर भरे संस्कार जय जाती है, हीय जाता है, परस्पर में लोग लड पडते हैं, असभ्यता और पाशविकता भी जाती है, अनजब सखी ओ-पुर्णों के आदिगे कि वे इन जंहे कामों के निवृत्त हो न करें। इससे लौकिक और पारमार्थिक दोनों तरह के मुक्तान होते हैं, हिरं क्या करना आदिगे ई हाथुन सुदी ११ में अत्र सुदी ७ तक नीचे विषय काम करने आदिगे—

(१) हाथुन सुदी ११ के या और किसी दिन जयवान की सवारी निहावनी आदिगे, जिसमें सुंदर सुंदर जयन और नामकीर्तन हो।

(२) सत्संग का पूज्य प्रचार दिया जय, स्थान स्थान में इसका आयोजन हो। सत्संग में अक्षयर्ष, अक्षय, क्षमा, प्रसाद के त्याग; नाममादात्म्य और भक्ति की विशेष बर्ता हो।

(३) भक्ति और लज्जा की भक्ति के तथा सदाचार के भीत भाये जय।

(४) हाथुन सुदी १५ के हवन दिया जय।

(५) श्रीमद् भागवत और श्री विष्णुपुराण आदि से प्रवृत्त की क्या सुनी और सुनायी जय।

(६) साधकगण अंशत में जयन-भान करें।

(७) श्री श्रीमन्महोदय की जयमतिवि का किस्म बनाना जय। महाप्रभु के जन्म होखी के दिन ही दुआ या। छमी उपलक्ष्य में मुहुरे मुहुरे मूत्र घूमकर नामकीर्तन किया जय। पर-पर में दरिनाम सुनाया जय।

(८) घुरे-दी के दिन तास, भूदंज और नाज आदि के साथ भडे जेवर से नजरकीर्तन निहावा जय, जिसमें सज्जनति और सखी वल्लों के लोग भडे प्रेम से शामिल हो।

(विश्वमित्रना अंशभा लेखक—भा० हनुमानप्रसाद पोद्दार)

१०६—नवयुवकों के आइवान

जिस नति के धर्म या साध, जिस नति की विद्या थी अज्ञान, जिस नति का परम पुकारार्थ था मुक्ति तथा जिस नति की लज्जा थी आत्म-अव, वह नति आज कहा है? जिस नति के जन्म ने मरुजुपर्वत समस्त सांसारिक कार्य धर्म-भाव ने जोतप्रान थे तथा जिसके समस्त आयरणों, व्यवहारों जेव रीतियों के आध्यात्मिकता के नृदतम रदस्य अनादित थे, वह नति आज कहा है? जिस नति की धार्मिक रीतियों जेव व्यवहारों की परीक्षा आध्यात्मिकता जेव नैतिकता की होर-सं-होरे कसौटी पर हो चुकी है तथा जिसके द्वारा मानव-समाज की आध्यात्मिक जेव नैतिक हनति का नृदतम विकास हो चुका है, वह नति आज कहा है? विषय-भोग के त्यागदत्त विषय रदते दुजे की जिस नति ने सार्वत्य, सिद्ध, रथापत्य, कला-कौशल आदि के निर्माण में साक्ष्य जेव सौदर्य की अहलुत शक्ति की थी तथा इनके विकास में आध्यात्मिक सौदर्य का रसाजुजय किया था, वह नति आज कहा है? जामा के अमरत्व जेव पंचभौतिक सरीर के चिनादत्व का जयन रदते दुजे तथा आभयज के प्राधान्य के मानते दुजे की जिस नति ने सार्वरिक शक्ति से संयय जेव संजदन में आधर्यजनक

૧૧૦-મૌ કમલે !

પ્રત્યેક વર્ષની નાંધ આજ ફિર બી દીપાવલી આવી છે. હમ હિંદુ આજ ફિર બી સદાકી ભાંતિ અપને ધરોં કો સહસ્ર-સહસ્ર દીપમાલાઓં સે સજાયે, માતા કી પૂજા કી સામગ્રી લિયે ઉનકી પ્રતીક્ષા મેં બેઠે હૈં; પરંતુ તથા બી માતા આતી નહીં દિખાઈ દેતી.

મૌ ! આજ હમેં ઇસ ઉત્સવ કો મનાતે હુએ સૈકડોં વર્ષ પીત ગયે, કિતને હી તેરી ઉપાસના કરતે-કરતે મૃત્યુ કી ગાદ મેં સદા કે લિયે સો ગયે; પરંતુ તૂ પ્રસન્ન નહુઈ ! માતા ! ક્યા તુમહેં હમારી પતિતાવસ્થાપર જરા બી તર્સ નહીં આતી ? ક્યા હમારા કરુણ-કંદન તુમહારે કાનોં તક નહીં પહુંચ્યા ? આજ હમ ભારતવાસી અન્ન-વસ્ત્ર કે લિયે છટપટાતે ફિર રહે હૈં, પરંતુ તુમ ખડીખડી દેખ રહી હો ! ક્યા હમેં દુઃખી દેખ કર તુમહારે હૃદય મેં દયા નહીં ઉપજતી ? આજ ક્યા હમ ઐસે કપૂત હો ગયે હૈં, કિ તુમહારી દયા કે બી પાંચ નહીં રહે ? મૌ ! કિસ પાપ કે કારણ હમારી ઐસી દંશા હો ગયી ? કિસ અપરાધપર તુમ હમસે રૂડી હો મૌ ? દેવિ ! ક્યા કારણ હૈ, કિ તુમ અપની સંતાન કી હુદૈશા ખડી-ખડી દેખ રહી હો ?

ક્યા કહતી હો ? હાથપર હાથ રખકર બેઠનેવાલે કી યહી દંશા સંસાર મેં હોતી હૈ ? હમ તુમહારે અમૂલ્ય ઉપદેશોં કી ઉપેક્ષા કર રહે હૈ. હમ ભૂલ ગયે હૈં કિ—

“उद्यमेन हि सिद्ध्यन्ति कार्याणि न मनोरथैः । न हि सुप्तस्य सिंहस्य प्रविशन्ति मुखे मृगाः ॥
હમ તુમહારે ઉસ ઉપદેશ કો-કિ સંસાર સમર-ક્ષેત્ર હૈં ઔર ઇસમેં સફલતા પ્રાપ્ત કરને કે લિયે હરએક મનુષ્ય કો સૈનિક બન કર કર્મ ઔર ઉદ્યમરૂપી અસ્ત્ર-શસ્ત્રોં સે સુસન્નિત હો લડના પડતા હૈ-એકંદમ વિસ્મરણ કર દિયા હૈ. એક દિન વહ થા, જ્યાં હમ સારે સંસાર કે શુરુ કહલાતે થે. ઉસ સમય હમારે વ્યાપારિક-જલયાન સમુદ્ર કે વક્ષસ્થલ કો ચીરતે હુએ સૂદૂર દેશોં મેં વ્યાપાર કે લિયે જાતે થે. ઉસ સમય હમ “વ્યાપારે વસતિ લક્ષ્મી” કો અઘી તરહ જાનતે ઔર સમજતે થે. ભારતભૂમિ ઉસ સમય સ્વર્ણ-ભૂમિ કહલાતી થી; પરંતુ હા ! આજ ઉસી સ્વર્ણ-ભૂમિ કી સંતાનેં ધોર દરિદ્રતા કા અનુભવ કર રહી હૈં. આજ હમ ચાકરી કો કૃષિ ઔર વાણિજ્ય સે બંદકર સમજ રહે હૈં ઔર દસ-દસ રૂપયે કીં નૌકરી કે લિયે ગલી-ગલી મારે ફિર રહે હૈં. લક્ષ્મી કે વાસસ્થાન કો છોડકર હમ દરિદ્રતા ઔર અપમાન કા દરવાજા ખટખટાતે ફિર રહે હૈં. વિદેશ જા કર વ્યાપાર કરના તો દર કિનાર, આજ જહાજપર પૈર રખને મેં બી ધર્મબ્રષ્ટ હો જાતા હૈ.

હમારી ઇસ અધોગતિ કા કારણ બી સ્પષ્ટ હૈ. પ્રાચીનકાલ કી હિંદુ-જાતિ એક ઉદ્યમશીલ અથવા કાર્યશીલ જાતિ થી. ઉસ સમય લોગોં કો સંસાર સે દિલચસ્પી થી ! પ્રત્યેક મનુષ્ય અપને દેશ સર્વપ્રધાન એવં પ્રતિભાશાલી બનાના ચાહતા થા. સખકો સારે દેશ ઔર સમાજ કા ખ્યાલ થા ! ધર્મ કા રૂપ આજ કે જૈસા સંકુચિત નહીં થા. ઉસ જમાને મેં મનુષ્ય કો આજ કી તરહ પગ-પગ પર જાતિ-બ્રષ્ટ અથવા ધર્મ-બ્રષ્ટ હોને કા કર નહીં થા. યહી કારણ થા, કિ ઉસ સમય કી આર્થ-જાતિ એક ધનબલયુક્ત સર્વશ્રેષ્ઠ જાતિ સમજી જાતી થી.

પરંતુ ભગવાન યુદ્ધ કે સમય સે જમાને ને પલટા ખાયા ! ઉનકે ધર્મ કે પ્રચાર કે સાથ હો ગૌરવમયી આર્થ-જાતિ કા સત્તાનાશ શુરુ હુઆ. લોગોં કે સિર પર અહિંસા, વૈરાગ્ય તથા નિર્વાણ કા ભૂત ખેતરહ સવાર હુઆ ઔર વે વસ્તુતઃ કાર્યક્ષેત્ર સે અલગ હોકર માત્રા સટકોને કી ફિક્ક કરને લગે ! ભગવાન યુદ્ધ કે સિદ્ધાંત કા દુરુપયોગ હુઆ ઔર હમારા દેશ આલસી સાધુઓં ઔર સંન્યાસિયોં સે ભર ગયા. જહાં યે લોગ કૃષિ, શિલ્પ ઔર વ્યાપાર કી ઉન્નતિ કરતે, વહાં યે ઇન સખકે હાસ કે કારણ બન ગયે. હમ મૌ કે અમૂલ્ય આદેશોં કો ભૂલ ગયે તથા નિર્બુદ્ધિતા ઔર અવિવેક કા દાર પહન, કર્તવ્ય-વિમુખ હો મુકિત-લાભાર્થ ચિંતા કરને લગે. મૌ ! તુમહારે કુછ સૂપ્તોં ને ઇસ જાતિ કો ફિર સે જગાને કે લિયે, ઇસકી લુપ્ત ગૌરવ-ગરિમા કો પુનઃ સ્થાપિત કરને કે લિયે પ્રયત્ન તો અવસ્ય ક્રિયા; પરંતુ વે ઇસકી કુંભકર્ણી નિદ્રા કો તોડ ન સકે. વે

धमके दुर्भावहित जीव और जैन सिद्धांतों का एक से जोड़ कर ईंके नही सके. प्रायेक-प्रायेक सत्य हमारी दुर्दृष्टि पलटी ही गयी. फिर मुसलमानों का आक्रमण हुआ; परंतु जहां हमें कबर कस कर मुकामले के बिने तैयार होना था, वहां हमने झा दिया ! माता ! सुनोगी ! हम व्यापारिक चिंता के पीछे भरत रहे. नवीन बड़ी दुआ, जे होना था; सारा देव उनके अधिकार में अपनापस दी गया गया और साथ ही साथ हमारे रहे-सहे विभव की भी समझि हो गयी !

अब तो हम और भी व्यापारवाद के पीछे पड़े और 'सिंह' भाला ईरान में ही अपने-अपने धर्म-धर्मों का आत्मा समझने लगे. दर समय हमें जवसावर पार उतरने का ही स्वप्न दिखाई देने लगा. इसीके पश्चात् इस देश में औरंग-गद्दाप्रभुओं का आगमन हुआ और सारे देश पर उनकी साम्राज्य स्थापित हुआ. छिन्हेने भी हमारी अकर्म-व्यता और असंगठित अवस्था से लाभ उठाया और हमारे रहे-सहे व्यापार का भी छीन लिया ! मैं ! छिन्हीके आयाचार से दुर्भावित हो कर हमारे प्यारे तंगुकारों ने अपना अपना अंगूठा कटवा कर उत्तम वस्त्र धुनने की कला का भारत से विद्या कर दिया. सारा व्यापार, जे अके राज हमारा था, आज विदेशियों के हाथों में बंधा गया और हम भारत संतान हाने-हाने का मुकताज हो गईं. अब क्या था ! अब तो हमारा और भी पतन आरंभ हुआ और हम समझ गये कि—

“कालि नृप होय हमें का हानी, खरी छांड़ि न होउल रानी.”

ईतना ही नही, हम अपनी वर्तमान अवस्था का छिन्न की क्या समझने लग गये हैं. इसीके पारे में बड़ी कहते हैं कि—

“विपति नही स्तुपति ही दाय, कर्म जलाय छुकावतुं माया.”

माता ! तुम्हारी संतानों की दुर्दृष्टि कहां तक जाताई ! आज भी हमारी कायरता, अकर्म-व्यता तथा आपस की ईट टोप कर हमारे पड़ोसी मुसलमान लाल हमें संताते और अपमानित करते हैं. हमारी देवियों उनके हाथों छुड़िता और धम-भ्रष्टा हो कर कुरुष आर्तनाह कर रही हैं. उनकी पुकार तुम्हारे सिवा दूसरा कौन सुनेगा मैं ?

माता ! तुम तो संतानवत्सला कहलाती हो, फिर आज तुम्हारा वह संतानवात्सल्य कहां गया ! मैं ! नमो-नमो ! अपनी संतान की रक्षा करो; निर्वस्वस्था नारियों का उधारो ! देवि ! आज तुम्हारी ही कृपा के प्रसाद से छद्महि देवमुख अमरावती में छितरा रहे हैं. नमो देवी-देवता तक तुम्हारी शरण्य लेते हैं, तब हम कहां नगरे मैं !

यह क्या ! हमारी छतरी दुर्दृष्टापर की तुम्हें क्या नही आती ! क्या कहती हो ! हमारे जैसे अपाहिण, दीगडे धसी तरह के दुग्ध-अपमान के योग्य हैं ! हम तेरी संतान कहलाने लायक नही रहे ! ठीक है मैं ! सत्य अपराध हमारा ही है, परंतु फिर भी तुम हमारी माता हो. तुम्हें छतरी कोरता नही सोहती. क्या करो माता ! अके पार क्या करो. हम कुमांगी हो गये हैं तो हमें कुमांगपर लाओ ! तुम्हारे अतिरिक्त हमें दूसरा कौन सुधार सकता है ! हमको सुझाई हो, कि हम संसार का हिण्वा हैं, कि हममें अलौकिक आर्य नति का गरम रक्त वर्तमान है. जहां हो मैं ! हम हिंदुओं के गान की पवित्र धारा, निहाल हो मैया ! हमारे दुष्ट से अनिर्गमनरूप, ताकि हम तुम्हारे छस उत्सव के दिन माया, मोह, राग-द्वेष छलाहि छाड़ कर संसार-द्वेष में डगर पड़े और पितादाता गीता में दिये गये उपदेशानुसार अवकट तुम्हारा नाम सार्थक कर दें. आशीर्वाद हो मैं ! कि हम भारत के आर्य हमें औषध-लंकार का शिर परिपूर्ण कर दें; इसीके व्यापार की कृपानि का गरम सीमा तक पकड़ा दें और उत्तम पुनः धन-धान्य से पूर्णकर स्वर्ण-धूमि कहवाने के योग्य बना दें. हमें आशा होती है मैं ! कि हमारा राना व्यर्थ नही होला.

मैं ! कबले ! कबवासिनि ! तुम तो नयाकर और कुंठिपूर नरेश के उपर ग्ता में प्रसन्न हो गयी थीं, तब क्या हमारी ही पजार नही होगी ! होगी और अवश्य होगी ! तुम्हें,

બધુએ જાણે કોઈ ગત જીવનની વસ્તુ હોય તેને તો પૂજ્ય, પણ અમલમાં મુકી ન શકાય એવું આજે મનોદશા પ્રવર્તે છે. આપણા જીવન આજ રામાયણ-મહાભારત સાંભળતો નથી; અત્યંત અને બીમતાં પરાક્રમે એના કાન ઉપર પડતાં નથી; એને લાગે આજે માણસદટ્ટની કથાઓ નવું એટલેજ આજે એની રમતોમાં એ અભિમન્યુના ચકાવા અદસ્ય થયા છે. તીરકામમાં એ કોઈ પ્રદર્શન જેવી ચીજ થઈ રહી છે; એટલેજ એ આજે કોઈ વૃદ્ધની ચાલે વાંકો વાંકો-મોંઘા માંદો ચાલે છે અને બીજા કોઈ સિપાઈની ચાલે ચાલતા હોય તેની મજાક કરવા દોડે છે.

જાણે આપણા મહાનગીના કિલ્લાના પહાણા ઉખરી ઉખરી પડી રહ્યા છે; જાણે આપણો આ દેશ કોઈ ઉંડી અને ઉંડી-પાછા નીકળી ન શકીએ તેવી અગાધ ખાઈમાં પડી રહ્યો છે. કુર્ચી કુર્ચરાની કાંકરીએ કાંકરી સાથે દોસ્તી ધરાવનારા, જંગલોની ડાંખળાએ ડાંખળાએ બેસી એનાં પાંદડાં અને વનફળ ઉપર દિવસોના દિવસો ગાળનારા, પ્રતાપ અને શિવાજી આજે ભૂતતા બન્યા છે. આપણા ક્ષત્રીસમાજ પણ તેનો ધર્મ ભૂલતો જાય છે. એ સમાજને પણ આજે સિપાઈઓની કડવી, દરજ્જાને દાનિકારક લાગે છે. ભારતવર્ષનું ભાવી કોઈ કાળા, અતિ કાળી, અચળ પાકાકાના શુણ્યાળી કાળી ચાકીથી કપાનું જાય છે. ભારતવર્ષમાં એનાં બેરાં-છોકરાંની આખરનું મહેતી માફક રંજણ કરવા જેટલી તાકાત પણ આજ નથી રહી; અને એના જીવનની તો એવી બધી દશા થઈ રહી છે કે એ જીવનની સંતતિ પશુની શુભામી કરતાંયે પણ વિશેષ શુભામી સંપન્ન કરવા તૈયાર થશે, એવી બીતિ ખરી થઈ છે.

આજેજ જય ઇંટકીના લાઘવિધાતાએજ આજથી ૭-૮ વર્ષ પહેલાં લાગ્યો. ક્રીષ્નાકી તેમજે શુભાચ્યુ. યુરોપના મહાન વૃદ્ધને અંતે તેનો દરજ્જો હલકો પડ્યો. એ વખતે એના પુત્રોમાં સાચી ભાવના જાગી. એમણે નાટકો અને સીનેમા બંધ કર્યાં; મોજશોખનાં સાધનો તરફ અભાવ દેખાડ્યો; સમસ્ત જનતાને યદકરી તાલીમ તરફ દોરી. સિપાઈનાં કપડાં પહેરવાં, સિપાઈઓની ચાલે ચાલકું, સિપાઈઓની હાવણીમાં રખડવું, એવો નવો આદેશ થયો. શ્રીમંત અને ગરીબ સૌ એ માર્ગે દોડ્યા, આખું ઇંટકી જાણે કસકરી હાવણીસ્વરૂપ બની ગયું, ઇંટકીની આખી જીવાની જાણે ઇંટકાઈ ઉડી અને આજ સાત વર્ષમાં સમસ્ત યુરોપમાં જયપેડો છે કે, ઇંટકી શું કરશે? ઇંટકીએ એ વસ્તુને માત્ર આદર્શ-દૂર દૂરના અવિધ્યના દિવસે અમલમાં મૂકવાની આકરી વસ્તુ ન માની, પણ તેનો તાકાલ અમલ કર્યો અને આખો અવનવવડો સાચી લીધો.

આપણા દેશની મનોદશા આજણે પણ ફેરવવાની છે. અક્ષરજ્ઞાન, વિક્રતા, નોકરી, કામગીરી એ બધું આજ આપણા દેશને કોઈ જયકર મહામારી જેવું થઈ પડ્યું છે, તેને ફેંકી દેવાની જરૂર છે. જલે ધરી વાર આપણે જાણ્યું જુદી જગ્યાએ; જલે ધરી વાર હેરાન થઈ જઈએ. આપણા દેશને સ્વતંત્ર બનાવવો હોય, આપણે શુભામ મટવું હોય, આપણે આપણી સ્વાધીનતા જમાવવી હોય, તો તેને માટે તો સર્વજ્ઞ અરાજકતાને માટે પણ તૈયાર થવું પડશે. આપણાં ધરખાર બંને હુંડાઈ જાય, આપણે અંધા જગતના ચોકમાં જલે રખડતા થઈ જઈએ, આપણા કકડાજુકડા માટે આપણે જગતના ફગડા ઉપર અધર રાખવાનો છો વખત આવે; એ બધું નહિ યાવ લાંબુથી આ પરવરવાની કાળિતો નાચ શી રીતે થવાનો હતો? જ્યારે પોલિસનું શંકા ન હોય, જ્યારે આપણી પૂજા સત્કારને મદક કરવા દોરી આવતાર કોઈ સરકાર ન હોય, જ્યારે આપણી નિર્ભરી અને આપણું કુટુંબ આપણા પિતાના હાવડાન. અળા ઉપરજ અવી શકે એવો સમય આખો કોઈ તરફજ આપણી ઇક્ષિ-અવિક્ષિની તાલી પડીત. થાય, તરફજ આપણી આંખે ઉઘટે. આપણું દેહમાં રહેલું હૃદય તાલી પડીત. તે હૃદયજ થવાની. આજ તો કોઈ એ હૃદયની તપાલીપતો વત આપણું જવા. પ્રભુને પ્રાર્થાએ કે, એ હૃદય તમજતર આપણું થોડા દેશદિશાએની પૂજા સંભાળા. ફેર ફેર આપણા, મોજવત અને તરકેટની પ્રકૃતિ તોર પડે, આપણું જીવન ને રંગો. તર નહિ, પણ આપણને રહેલવ, અવરૂંતે. સિપાઈ અને સેનામાં રમતારો કરે નહિ, એક સત્તાના મોરદ ફેરવ, રમકેટનું અવરૂંતે ફેર ફેર થાય અને અક્ષરજ્ઞાન. પ્રત્યેક પડકારે. આ આપણું વિકસિતુ બનું તપ આપણી તપા ફુલિત. અવરો દેશને તોરે. પ્રત્યેક પડકારે આપણે એ થવાનો છે. અવરો. સત્કારવત અને અવરો એ તિપા. છે.

૧૧૪-એક આધુનિક મહાન સમાલોચક ડી સમાલોચના

હિંદી સંસાર મેં જેના આત્મક દમ લેજોં કા જમા દુખા ને, વૈલા ન તો સંપાદોં કા, ન પ્રકાશોં કા, ન નિરીશોં કા ઓર ન પ્રવર્તોં કા હી કે. શિક્ષક વદ દે, કિ જિનકો નામ કે અંત મેં "ક" અક્ષર દે, વે સજ કિમી ન કિસી જાન મેં દમ મેં કમ હી દે. પરિ દમાશ વિપાત ન દો, તો બેચારે લેખોં વા સરજ ચિત્તાવે શ્રીધ-સારે કવિયોં સે ૧૭ રેખિયે. ક-નેં દમારી સજિ કા પૂર પતા દે.

દમ લેજોં કે હી ૩૨ સે કવિ-કુવ-કુમુદ-કવાપર ગોસ્વામી ગુલસીદાસજી ને રામચંદ્ર મેં કિયે શબ્દોં મેં ૫૬લે સે હી રામા મોગ છી દે:-

"નનિ કૃપા કરિ કિંકર મોહ, સજ મિતિ કરદુ ઝાંકિ ઇલ દોહ.

નિજ ભર શુદ્ધિ બરાસ મોહિ નાહી, તાતે વિનવ કરદુ સજ પાહી.

કવિ ન દેવે નહોં જમનપ્રીતી, સકલ કલા સજ વિપાદીતી. (છંદાદિ)

દમારે હી ભવ સે બીન દો કર પુરતકરમેતામજી પુત્રનોં કી ભૂમિકા મેં સદા સે મિખને આપે દે:- "સંભવ દે, કંઈ પુત્રક મેં મથલિયાં દોં, અસ્તુ, સહસ્ર સમજન મુખાર કર ૫૨" છંદાદિ. કસ પ્રકાર કે શબ્દ વિદિય કર દમ લેજોં કે હી ૩૨ સે કિયે જાતે દેં. દમારે હી ૩૨ સે લાગ ખુસે દિધ સે ઓર ખુસે શબ્દોં મેં "અનુવાદક" સબ્દ કા પ્રયોગ કરને લગે દેં. ૧૭ દિન ૫૬લે બેસી ગયા-બીધ મમી કુષ થી, કિ કિતને હી 'સાદિત્ય-સમ્રાટ' તથા 'સાદિત્ય-મહારથી' ઉપાધિધારિયોં ને "અનુવાદક" કી જગત અપરોહા "લેખક" હી સિખ મારા. લોગ તો પહી જનકર જંગલ, ઉદ્, અમિજી પુત્રનોં કા અનુવાદ કરતે દેં, કિ કોઈ કયા પતા લમા સરજા; કિંતુ વધાં દુસરોં કી હી ચોરી દુઝા કરતે દેં ઓર પન્ને કટાલ-કટાલ કર પતા લમા હી લેતે દેં, કિ "અમુક પ્રય" "અમુક પ્રય" કા અનુવાદ દે.

જાણે, દમારે હી ભવ સે જલુત સે સ્વાનામધન્ય સિખખાડોં ને "લેખક" લિખના ઠાક "અનુ-વાદક" લિખના આરંભ કર દિયા. ૫૬ બી દમ લેજોં કી હી કૃપા કા રૂલ દે. જમ દમ બેસે રોખીયે સમાલોચક મોજુદ દે ઓર કાષ મેં કલમ દે તજ શિર કમમેં કોવસી સજિ ખામી દે? કહો તો વેશોં ઓર ઉપનિષદોં કી આલોચના કર કાલે, વા કહો તો અદાલત પુરાણી કા ખંધન-મંધન કર કાલે, કહો તો લક્ષ્મીચરમણિ યુદ્ધાસજી કી કવિતા કે નીરસ ઓર અગતીય સિદ્ધ કર દે, વા ગોસ્વામી ગુલસીદાસજી કી કવિતા મેં હરાજન દિખવા દે, વા કાલિદાસ, શીલર્, વાશ્વત્કિ, ભવભૂતિ આદિ સરજુત કે પુરપર કવિયોં કી જૂલે આપકે સામને રખ કર અપની વિદ્યા ઓર સર્વજ્ઞતા કા ઉદાહરણ દે. હિંદી સંસાર કે ૫૬ દિખવા દે, કિ દમ લેજોં મેં ૫૬પાત કી જમા બી ખૂ નહોં દે; બરિક દમ સમ્માઈ કે ભવતાર દે. જાજ દમ વિશ્વરમયિતા ખલાજી કી આલોચના કર હિંદી-સંસાર કે અપને કલમ-કુલ્હાડે કી કારીગરી દીખસાતે દેં.

અનુભવ:- "કિંકિ કુન્જરુ કમક બહિ કોલા, ધરકુ પરણિ મન ધીર ન ડોલા."

કસમેં સંદેહ નહીં, કિ વ્યોટક ખલાજીને વિષ કી રચના કરને મેં ૫૬-૫૬૫૨ જૂલે કી દેં. વે કહોડોં વયોં સે વિશ્વરચના કરને મેં અપના દાઘ બાઘતે રહે, કિંતુ ઇનકી જૂલ દેખ કર ૫૬ કહે બિના રહા નહોં જાતા, કિ વે વિશ્વરચના કરને મેં જળ તક અનભિય હી રહે. અનુભવ-ચરીર-રચના મેં આપને અનોકા જૂલે કી દે:-

(૧) કાને કે દોનોં તરફ, ઈન્દોને અરિયમર્મમિથિત દો બેસે લોચડે લમા દિયે દેં, જો મજબી ઉઘાને કે બી કામ મેં નહીં આ સકતે.

(૨) તમામ ચરીર મેં રોમ કી રોમ બના દિયે દેં, જિનસે અનુભવ કા કોઈ બી શપદા નહોં; અમર મેં બડે બડે બી હોલે તો ઉન્હે કાઠ બેચ કર એક દિન કી ખૂરાક કા તો કામ ચલતા વા દંડી કે કિતો મેં કંજલ હી ન ખરીદના પડતા.

(૩) નાખતોં સે ન તો રોખા હી દે ન રક્ષા હી કા કામ ચલ સકતા દે. યદિ વે દર દપતે કટાયે ન જવે, તો શિર મેં ઇતને બદ જાતે દે, કિ કામ મેં જાપા દેને લમ જાતે દેં.

ખતો કે પત્રો પર ગ્રોર કરે. દરએક ફૂલ મેં મધ ન દેના ક્યા. આપણી જૂલ નદી દે ?

અબ પદાર્થ-રચના કાં જી નમૂના દેખિયેઃ-અગર યોને મેં મુગધ-દે દિયે હોતે, તો ઇસમે આપકા કૌનસા નુકસાન થા ? હોરે કા પદાર્થો તૌર ખાનો મેં ઉત્પન્ન કરના ક્યા ઉત્પન્ન જૂલ નદી દે ? ક્યા સમુદ્ર કા જલ ખારા હોના આદિયે થા ? અગ્રિ એસે તેજેમય પદાર્થ કે મુખ કા મુખ છી કાદિમા સે કલુષિત કરના કૌનસી જુદિમાની થી ? દીપક મેં કાજલ કદાં તકે આપસંગત હ ?

અબ આપ હી ફેસવા કીજયે, પંચરાજી ! ક્યા વિધાના-ચોટક થકા મેં જૂલેં નદી છી ? છી, એક દો નદી સંકરેં દબારેં છી તૌર પદ સમાલોચકોં છી હી કૃપા દે, કિ દમ લોત્રોં છી આંખોં કા પદોં દટા સત્ત ખાન આપકો યાન કરા સકે દે. મુદિ સંસાર મેં દમ સમાલોચકોં કા અસ્તિત્વ ન હોના તો સારા સંસાર અત્તાન કે ઘોર અધકાર મેં હી પદા રહના.

(“દિંકપ” માં લખનાર—પં. રામનારાયણ શર્મા)

૧૧૫—ગરીબનું અર્થશાસ્ત્ર

એક પ્રમથમા ગયો, એક ગરીબની કુંપરીમાં સૂઝામાં કાંઈક અનાજ પડેલું હતું. મેં એ કદી જોયેલું નહિ. મેં પૂછ્યું કે ‘આ શું છે ?’ જે-ચાર જીભો દસી પડી. દસે, એમાં શી નવાઈ ? આટલુંયે હું જાણું નહિ.

એકે કહ્યું—‘આ ઠાકરા; અને તો આજ આઠએ.’

મેં પૂછ્યું—‘આને કેવી રીતે શોધા ?’

‘એને ખાંડીએ અને પછી નફન સાથે થાય, ત્યારે આવા દાણા નીકળે.’ એમ કહી સાર કરેલા ઠાકરા લાવી. ‘પાડી એને ઇચ્છીને શેલકા કરીએ.’

દાણા બહુ ઝીણા જોઈ મેં કહ્યું ‘આ તો બહુ ઝીણા છે ! આમાંથી ઉઘાં બહુ ની-કળી જતી દશે ?’

‘હા, મણે બધમણુ દાણો આવે.’

મેં પૂછ્યું—‘આનો બાવ થો ?’

‘શેલ રૂપિયે મળુ.’

‘આ તો ત્રણ રૂપિયે મળુ પાચું. ત્યારે તમે એને ખદે ખાજરી કેમ ન ખાઓ ? એ પળુ એટલીજ કિંમતની થાય ને ?’

‘એમ ન પાડવે; કારણ કે આ ઠાકરામાં તો અને અઘાં ઉઘાં રહેવા દઈએ, એટલે ઘોડા દાણો અને બહુ ઉઘાંથી ઉઘાંયાના પેટ જલદી ભરાઈ જાય. ખાજરીમાંથી તો ઉઘાં નીકળેજ નહિ; અને ઉઘાંના ઠાકરાના એટલેજ ખાજરીના શેલકા માને. એટલે વધારે ધાન પેટમાં જાય. વળી ખાજરીના શેલકા વધારે મીઠા લાગે તેથીયે વધારે ખવાય, એટલે ખાજરી મોંઘી પડે.’

આ વાત મેં જે-ચાર સાથીઓને જણાવો. એમણે રોકા આપવાં કહ્યું કે, કેટલીક જગ્યાએ પડ જુવારને ખાવે મળી થકે છે, ખતા લોકો જુવાર ખાય છે. કારણ પડ સાથે જી જોઈએ, નહિ તો ગરમ પડે ધીનો ખર્ચ પાડવે નહિ, એટલે લોક જુવારજ પસંદ કરે છે. એજ કારણસર ખાજરી કરતા જુવાર મોંઘી હોય તોયે જુવારમાંથી જે-ચાર જાનની ગરીબની વાનીઓ થઈ થકી દોવાથી અને થી પિત્તા ખર્ચ સકાની દોવાથી પણે કેમજે ખાજરી કરતાં જુવારજ પસંદ કરતામાં આવે છે. ગરીબનું અર્થશાસ્ત્ર આજુ છે !

(“નવચલ” માં લખનાર કિશોરલાલ પ. મહારાજા)

આ દુઆ ! ધાટી દો દેર બાર મેંને દેખા, કિ હોરનાર આ નવર. જામને દો બરવણી રમણ, કમજવર ગુલામીન દે. ઉન્ડે દેખતે દો મેં નવમજદાર દો દાષ મેંકર મંમને ખા કુચલ. બી લડમીય મે મેરી બાર કુપા-રદિ સે દેખા. કુન સમય મા મેરી દયા કા દાષ કર્જન રિવા ભરે ? મુને દાષ ને રપથ કરે દુએ પુણ-કરો વત્સ ! આ કમલ દેર ?

“માનાહ ! મેં આપને પદલે કુલ પ્રથ કરને દો બાદા માદતા હે.”

“નિર્ભયનાપૂર્વક ને આદો મે પ્રથ કર સકને દો.” અપ્પી અગિયારા કી ગિની દેખાર મેરા હસ મહે દર્દ કે રૂને લથા. અપનેપર દેવો તિજુગિયા કી પ્રથમ ભનકર, મેં અપને કો કુન-કુલ સમજને લથા. ધાટી દેર લેખને-રિયાને કે જાહ મેંને અપને ગિનીન જાગ મે ખો-ઉલુકવાદિની દેલી મે હસ પ્રકાર પ્રથ રિયે—

મેં—“જમલે ! આજ સે કુલ સનાગિદ પૂર્વ, બારવર મે આપકો કુપા થી, વદ આજ કો નદી દેલ આપકો બિના બી સંકટારથા મેં દે ! આજ તર બે દમ વિદ્ધ લેલ આપકો ઉત્તે અકિતભાવ મે પૂન કરને દે, ગિતની કિ આજ સે દગરે વર્ પૂર્ કરને મે.”

લડમી—“પૂન ! તિરકારપૂર્વક ઇતન બનીત કરને કી અપેશા મતુ અપિ કુપાર દે. અપમાનિત દો કર રદને કી અપેશા તલો નલો રદના દી અગા દે. આજ સે કુલ સનાગિદ પૂર્વ ને પ્રેમ મેરા બારત સે થા, ઉતના આજ નલો દે. આજ મે ૧૦૦-૨૦૦ વર્ પૂર્ ગિલ પ્રેમ સે મેરી પૂન બારત મેં દોળી થી, વદ આજ નલો દે. દો. પૂન મા પાપક અપિ હે; કિંતુ પારતન મેં પૂન નલો, કિંતુ મેરા અપમાન દે. “પૂન” સજ કા અર્થ અગાપ પ્રમ મોનો ને પુણ, પત્ર, રત, જલ, અપાણ, મુપ, દાપ, મેરેલ કે સમજ રિયા દે, કિંતુ “પૂન” કા અર્થ વદ તો દે લી નલો. “પૂન” સજ કા અર્થ દે, આદર-સન્કાર, માન-પ્રદાન-મે બારતપસિયો મેં દે લી નલો.

મેં—“દેખી ! પદલે તો મિટી કે લીખો દારા પુપ્પી રેસની આપ કે સ્વાગતાર્થ દોળી થી; આજ ગિજલી, નેલ, કાખોઈ આદિ આંખો કા ચકાઓપ ડાપન કરનેચકી રેસની આપ કે સ્વાગત કે રિયે દોળી દે. પદલે આપકા આસન ખાલી કી મોટી ખુરદરી ગદી દોળા થા, તો આજ રેશમ, મખમલ આદિ મુકુ રપથ વચોં કા આસન આપકે રિયે તેવર રિવા ભનકા દે. પદલે મકાનો કા મિટી સે પોતા ભનકા થા, તો આજ વાનિય સે મુદ ઉતમ ચમકદાર રંગ હોતા દે. આજ સે ૧-૨ સનાગિદ પૂર્વ ઇતની તરફ કી આનિચખાજ કોઈ નહીં છોડતા થા, ગિતની કિ આજ છોડી ભનકા દે. ઝા ! ગુદારી પૂન કે દિન પદલે બારતવાસી ખાલી કે મોટે બોર બેદરે કઢિય કે વચ પદના કરતે થે, પરંતુ આજ ઉતમ સે ઉતમ મનમોહક બરિયા કઢિય કે વચ ધારણ કરતે હે. સારાંસ વદ, કિ પદલે જમાને કી અપેશા, હસ સમય મેં બારત આપકા અચ્છી તરફ સ્વાગત કરતા દે, કિંતુ હિર બી ન ભને આપ કિસ રિયે બારત સે રુદ દો ગયો દે.”

લડમી—“અસ, થે લી બાને એસી દે, ને મુકે દાર્દિક કુલ પદ્યાની દે. મુકે તો વહી મિટી કે રિયે બોર મીઠે તેલ કી રેસની લી પસંદથી. ગુદારે થે મેરા બોર ગિજલી કી રેસની મુકે નહીં બાની. મુકે ગુદારી મખમલ બોર મલમલ કી કોમલ અર્ધાં નહીં મુદાની. વિરેથી વચોં કા પદન કર થા મેરે રિયે ઉન્ડી વચોં કા આસન બનાકર મુકે કિસપર બિાને કા પ્રવલ કરના માનો પથર પર કમલ બેના દે. પ્રમ લોગ કિતને જાગની હે, જળ કિ ગુદે વદ માજૂમ દે, કિ વિરેથી વચોં મેં ચર્ખી લગી દોળી દે. રંગ, રંગ સે બના હોતા દે બિતને બી બરિયા વચ દોતે દે, ઉન્ડે બો બોર ભેડ કી ચર્ખી કા કલર રિવા ભનકા દે. પ્રમ રપથ મુકે વિરેલ મેં ભેગને કા પ્રવલ કરતે હે. પ્રતિવર્ષ વિરેથી વરગુઓ કા આદર બોર મેરા નિરાદર કરતે હે. જળ મેંને અપના હસ પ્રકાર આહુસકાર નહીં હેખા, તો મુકે એસે સ્થાનપર ભનકા પડા, જલો મેરી માનમપોદા કી રજા દોળી દે. લીપાવલિ કે દિન મેરી પૂન કા દોગ રિયાને સે મેં પ્રસન્ન નહીં હે સકતી પદલે પ્રમ લોગ ઇતની આનિચખાજ નહીં રૂકતે થે. અબ વિવિધ પ્રકાર કી આનિચખાજ સે કર લડમી મે આજ લગતે હે. લાજો-કરોડા મેં દો દિન મેં આજ લગા દેતે હે. દેખો, મેરા ચરીર ગુદારી આનિચખાજિયો સે કિસ તરફ જલ-જુન થયા દે. જલો-તપાં રૂકેલે પડ ગયે દે.”

जैसा कहते हुये श्री लक्ष्मीश ने अपना शरीर दिभाया, जिसपर हज्जरे में अडे इशारे में देगे। यह हम कर मेरा जो धराने लगा; यच्छर सा आने लगा। लक्ष्मीश फिर कहते लगीं—

“तुम लोग हमेशां मोटे स्वदेशी वस्त्र पहनते हो, किंतु त्यौहारों पर, जेकि पवित्र पर्व दिन होते हैं, विदेशी, रक्त-मन्त्र से निर्मित वस्त्र पहिन कर अपना अहोभाग्य समझते हो भूषों! धसीका यह परिष्काम है, कि भारत से, धीरे-धीरे संस्कारों का बोध हो रहा है, पाप वृद्धि हो रही है और भारत दुःख, शोक, लय, दुर्बिक्ष, रोग आदि व्याधियों का केन्द्र बन रहा है। तुम्हारे नेतागण धन पातों से रोकते हैं; किंतु तुम लोग धनते गजद्वीन हो गे हो, कि तुमसे विदेशी अपवित्र अग्राह्य वस्त्रों का बोध नहीं छूटता! और फिर धननी निर्बलत्व कि देवों का पूजन करते हो और उनके इष्ट होनेपर उन्हें दाय देते हो! ज्ञान जरा तो सोचो कि मैं भारत में आ कर क्या करूंगी? कायों से मेरा पुत्रमपुत्रा विरोध करते हो। धस “मुझ में राम और अमल में छुरी” वाली बात से क्या तुम मुझे प्रसन्न कर सकते हो? विदेश वस्त्रों के पहननेवालों से मैं उसी तरह घृणा करती हूँ जैसा कि तुम लोग शुद्ध भादी से घृणा करते हो! न पहिना भादी! तुम्हारे पास यार कैसे है, उन्हें भी तुम विदेशियों के जेज मे डाल देना उचित समझते हो—जय ये यार कैसे भी, अर्थात् मेरी सहायभूति मान भी, भारत से भिदा हो नयेगी तब तुम भादी पहनोगे और जय मार कर पहनोगे। मैं सारे भारत का एक दिन भदर पहना कर ही छोड़ूंगी।”

मैं—“माँ! क्षमा करो, हमारे अपराध क्षमा करो! हम दिन-जनोंपर धस प्रकार इष्ट न हो।”

लक्ष्मी—“मैं उत्साही, उद्योगी और परिश्रमी मनुष्यों के साथ रहना पसंद करती हूँ। आबसी, निरुत्साही, काहिल और निरुद्यमियों से मैं दूर हूँ। जिनमें स्वदेशप्रेम है, स्वाभिमान है, स्वतंत्रता है, गतीयता है, जयन है, उन्ही में मैं अपना निवास करती हूँ। देश-द्रोहियों में, स्वाभिमानशून्य पुरुषों में, गुलामों में, आपस में लड़नेवालों में और मुरदरों में मैं रहना अपमान समझती हूँ। जिनमें स्वाभिमान न हो, जे अपनी गृह-लक्ष्मी की भी मान-रक्षा करने में असमर्थ हों; उनके यहां मेरी रक्षा कौन कर सकता है? मैंने लाखों का करोड़ों वर्षों तक स्वर्गोपम भारत में विहार किया है, जय द्रौपदी के मीरदरुण की लाति विदेशीय लोग मुझे अपहरण कर के अपने-अपने देशों में ले गते लगे। और तुम भारतीय नपुंसकों की लाति गैडे-गैडे देभते रहे और उनके अंशुव से मेरी रक्षा न कर सके, तो मैं क्या कर सकती थी? आज एक हजार वर्ष होते आये, मेरी धस प्रकार जीना जपरी हो रही है। मेरा भारत से प्रेम है, परंतु भारतवासियों का मुझसे प्रेम नहीं। उनमें मेरी रक्षा का जय नहीं। तुम लोग नपुंसक हो, कायर हो, दरपोक हो और मुझे जय-जयकर अपने हाथों विदेश भेज रहे हो!”

मैं—“सत्य है।”

लक्ष्मी—“विदेशीय लोग मेरे सच्चे उपासक हैं, जिस तरह हो सकता है, वे मुझे प्राप्त करने का प्रयत्न करते हैं और लज्जदर के वयनानुसार मैं उद्योगियों के घर में निवास करना अपना कर्तव्य समझती हूँ। तुम देभते नहीं, भारत में डबा-डौशव का नाश हो चुका। मैं भारत में रहूँगी तो किस जयपर? जहां डबा-डौशव है, वहां पर मेरा निवास है। जहां सोचा तो, नुअर ही क्या विदेशियों ने तो मेरे पिता सनुद्र पर भी अपना प्रभुत्व स्थापित कर रखा है। तुम भारतवासियों का बुद्धि धननी ब्रष्ट हो चुकी है, कि मेरे पिता के स्पर्शमान जे अपवित्र हो गते हो। सनुद्र-पत्नी का जरा समझनेवाले अर्थात् मेरे पिता के स्पर्श से जे लोग पतित हो गते हो, जहां मैं उनमें क्या प्रसन्न होनी?”

मैं—“हवा करो, माँ! हवा करो। हम अपराधी हैं।”

लक्ष्मी—“तुम दिवासी पर दिवे जलाने, अपनी बरमा (पिता) विदेशी वस्त्रों, विदेशी भिक्षा, विदेशी दवा, विदेशी आनियन-मिनियों-विदेशी रोशनियों में जय करने का अर्थो-आदि हाथों मुझे विदेशियों के सिपुई कर के मुझे विदेशमन कराने हो! क्या तुम्हारे अदिपर पश्यर पद मेरे? तुम जयने हो, नमई हो, नपुंसक हो, निरुद हो, कायर हो, दरपोक हो? मेरे

पूजा करने के समय तुम लोग वस्त्राभूषणों से धँस प्रकार नृत्य करते हो, जिस प्रकार अपने पति के पास जाने की इच्छा से कुछ पत्नी सोलहो नृत्य करती हो। तुम भई हो, नग्नकतदार कपड़े और कानों में, दाँवों में, नखों में औरतों की तरह जेवर पहिनकर मेरी पूजा करते तुम्हें खजान नहीं आती? मैं अपने जानाओं और दिव्यों के देश से दूर रहती हूँ। मैं उन्दी देशों के अने में अत्यन्त प्रियता हूँ जो वीर है, जहाद है, संयुक्त है, अवधान है और जिसकी क्षमताओं में प्रशंसा है।”

मैं—“सत्य है।”

लक्ष्मी—“जन्मो, पहले भारत के मेरी पूजा करने योग्य संयुक्त जानाओं, तब मैं सदा भारत में आ जाऊँगी। तब दिवाली के मेरी पूजा की जरूरत न होगी, जिसका जहाद रातभर मेरे हस्तपदों में अंदरे की आवश्यकता न पड़ेगी। तुम न कर मेरी यह आवाज भारतवासियों पर लक्ष्मी कर दो और दो सहे तो किसी अच्छे से सम्प्रदाय में प्रकाशित करा दो। जन्मो, जन्मो।”

मैं—“माना! यदि क्षमा करें, तो मैं एक पात और पूछ दूँ।”

लक्ष्मी—“पूछ सकते हो।”

मैं—“मैं! यह उल्टी पक्षी, जिसे हम भारतवासी भूत समझते हैं और जिसके नाम के दूसरे के ब्रिये भोवकर जाती देते हैं, उसे आपने अपने वादन के ब्रिये क्यों पसंद किया?”

लक्ष्मी—“जन्म मैं अधिक न कह कर संक्षिप्त में यही कह देना चाहती हूँ, कि मैं प्रायः उल्टियों के घर में न कर रहना पसंद करती हूँ। देखा होगा, निष्ठाप्रेमी लोग मेरे ब्रिये तरसा करते हैं और भूषों के मैं नौनिदाह कर देती हूँ। लोग मेरी पूजा रात्रि में इस ब्रिये करते हैं, कि मेरा वादन उल्टी रात में ही अच्छी तरह उठ सकता है, तुम समझ गये होंगे।” मैंने दाँव जोड़कर सिर झुकाया। धीमे में जो ज़ोर से धड़ी जल, आगे भुल गयी। जो ज़ोर उठने का अर्थ भरा था। उठकर अपने निष्कार्य में लग गया।

(“द्विद्वय”ना एक अंकमां लेखकः-भीषुत पं० गणेशदास यमां गीत “हृद”)

११७-वर्तमान युग और भारत के नवयुवक

प्रत्येक जति और देश के इतिहासों के देखने से पता चलता है, कि उनका अपने नवयुवकों के साथ धनिक संघर्ष रहा है। उनके नवयुवकों ने अपने देश और जति के ब्रिये जोड़े-जोड़े त्याग तथा अज्ञान ब्रिये हैं। दूसरे का क्या कहना; अपने ही इतिहास के उपर दृष्टि डालने से हमारे भाव्य होता है, कि जन्म-जन्म जति, सम्प्रदाय, देश और धर्म पर आदर आधी है, तब तब हमारे पूर्वज नवयुवकों ने उनके संश्लेष अपने जीवन तक के दसते-दसते उत्सर्ग कर दिया है।

जनायुग की बात है, कि सारा देश पाषाणों के पाषाण, अन्यायारी असुरों के मनमाने अन्याय से पीड़ित हो रहा था। पृथ्वी अन्याय से हाथ डली थी। धर्म और अधर्म में भारी टग-जोर-वार हो रहा था; निष्ठाप्रेम के कारण सारे जन्म-तप, धर्म-कर्म जो थे, उदाहि देवगण भी अधर्म के आगे नग्न रहते थे, उनका आत्म मानने के तत्पर रहा करने थे; सारा वायुमंडल दुग्ध हो गया था, जिसके कारण सज्जन पुत्रों के साथ देना भी दुर्वार था। अद्वैताधी असुरों का राज जन्म-तप में खदेड़ भ्रति जनकर अपने दुर्कर्मों द्वारा पराधाम के कपायमान कर रहा था। उसने यही एक आन्याय करना आरंभ किया, कि मेरे तपस्वि-यो के भी उल्टी आन्याय अपना-अपना रक्त कर-स्वयं में देना पड़ा था। किसीने कतना सामर्थ्य नहीं था, कि राक्षसों के आने से एक करे। सज्जन व्यापार सारे दुःख और अपमान के

सहा करते थे; परंतु देश की यह दीनावस्था, धर्म का यह ह्रास, अल्पवयस्क युवक श्रीरामचंद्र से नहीं देखा गया। नति, समाज और देश की इस दुरवस्था ने उनकी हृदयतंत्री को कूटुरा दिया। वे क्षुब्ध हो उठे और देशोद्धार के कठोर व्रत की उन्होंने प्रतिज्ञा की। अत्यायु में ही उन्होंने न आर्य नति के संगठन का कार्य शुरू कर उसमें पूर्ण सफलता प्राप्त की थी। उन्हें भीषण के जूड़े में प्रेम से पाये थे और वानरों और राक्षसों तक को आर्य-सम्बन्धता का पाठ पढ़ा, जो स्नेह से अपनाया था। पापियों का अंत कर समाज, देश और धर्म का उद्धारना ही उनके जीवन का प्रधान उद्देश्य था, जिसको उन्होंने अक्षरशः पालन कर दिया था।

धरती तरह के सैंकड़ों उदाहरण हमारे पुराणों के अंदर मौजूद हैं। दापर में भी श्रीकृष्ण ने जिस प्रकार नति, देश और धर्म की रक्षा की थी, वह हर किसीका मालूम है। उस समय भी दुष्टों की दुष्टता से आर्य-संस्कृति डावां डोल हो रही थी। कंस, जरासंध, दुर्योधन और शिशुपाल धर्त्यादि धर्म और समाज के द्रोहीगण नाना प्रकार के अत्याचारों द्वारा सत्ता को दुःख दे रहे थे। भुदाध तक का दावा करनेवाला पुंडरीक अहंकार से उन्मत्त हो कर धैर्य-अन्याय कर रहा था; किंतु उस वीर युवक श्रीकृष्ण ने दुष्टों का हलन कर, आर्यनति का मस्तक एक पार फिर उँचा किया; तथा नति, धर्म और देश की रक्षा कर उस युग में भी राम-रान्य स्थापित किया था। १६ वर्ष के अलिप्तन्यु ने सत्य और धर्म की रक्षा के लिये द्रोणनिर्मित यक्षव्यूह को भेदन कर किस प्रकार हंसते-हंसते अपने प्राणों की आहुति दी थी, वह सब किसीपर विदित है। ऐसे ऐसे अहुत से दृष्टांत हैं, जिनसे पता चलता है, कि प्राचीन काल में नति और देश के लिये तत्कालीन नवयुवकों ने अहुत कुछ किया है; पर आज के नवयुवक अपने समाज और देश के लिये क्या कर रहे हैं? आज भी तो वैसे ही, जैसा उनसे भी अटक लुरे दिन आ पहुँचे हैं। आज भी तो कितने रावण, अहिरावण और कंस सरीषे नरपशुओं के अत्याचारों से सारा देश दुःखित है। नति और धर्म के ठेकेदारों के विवेकशून्य कार्यों से समाज रसातल को नग रहा है। जगह-जगह डंड-मुंड सभेवन, जोपडी-थूर-करण तथा छुरीचलन धर्त्यादि भोक्ताक कांड हो रहे हैं। यारों और अत्याचार नम्र भूति धारण कर तांडव-वृत्य करता दिखाए दे रहा है।

पर, आज राम और कृष्ण की तरह कितने नवयुवकों का हृदय ह्याद्रं हुआ है? देश और समाज की वर्तमान अधोगति पर कितने नवयुवकों के प्राण स्पंदन करने लगे हैं? कौन माध का लाल आज भारत की लाजलक्ष्मी को समुद्र पार से ला कर पुनः यहाँ स्थापित करने का व्यग्र है? हममें से कितने आज-नम देश-सेवा का व्रत लेने के लिये धम्बुक है?

कारण दूँदनेपर तो यही मालूम होता है, कि इस भीषण सदी में भी हमारी कुंलकण्ठी निद्रा नहीं लंग लुध है; अथवा हम नगे भी हैं, तो फिर सोनेका पहना कर रहे हैं। किंतु यह हमारे लिये और भी लज्ज की ग्वात है। जिस देश और समाज को अन्याने के लिये हमारे पूर्वजों ने अपने जीवन तक को तुच्छ समझा था, आज हम उन्हीं के उत्तराधिकारी अपने ही हाथों घनका सत्यनाश कर रहे हैं। देश की उन्नति के मार्गपर अग्रसर होना तो हर किनार आज हम इसे उल्टे अवनति की ओर लिये न रहे हैं। अपने पवित्र आचरण, विचार, लापा तथा सभ्यता को त्याग कर हम दूसरों के आचार-विचार, लापा तथा सभ्यता की नकल कर रहे हैं। मजा तो यह, कि हम अपना भी रहे हैं तो उनके दुर्गुणों को, सद्गुणों को नहीं। इसका नतीजा यह हुआ है, कि इस देश के करोड़ों रुपये सिद्ध हमारे विज्ञान की सामग्री के मूलस्वार्थ प्रतिवर्ष विदेशों में न रहे हैं। आज हमारे ही कारण कृषि, वाणिज्य और गोवर्ष का धीरे धीरे ह्रास हो रहा है। जहाँ हम वैज्ञानिक शिक्षा प्राप्त कर के घन सज्ज की उन्नति कर देश को गौरवान्वित करते, वहाँ हम क्लर्क, वकालत और ऐरिस्टरी के लिये देश-विदेश में धड़के भा कर भारतभूमि को अपमानित कर रहे हैं। हाय ! हाय !! राम और कृष्ण की संतान तथा देश के घन कलानेवाले नवयुवकों की कैसी अधोगति है ! अविष्यत भारत के उत्तराधिकारियों का कैसा लयानक पतन है !

११८—अमीर अमानुद्दौला आ अफगानिस्तान के लिये क्या करते हैं ?

आदशाह का स्वभाव

लंडन के 'डेली मेल' पत्र में 'अयातनाभा बेक्यारर सर पर्सिवल क्रिस्चियन ने अफगानिस्तान के आदशाह अमीर अमानुद्दौला का संक्षिप्त जवन-चरित्र लिखा है, जिससे उन्हें भीसनी शताब्दी का 'हारन रशीद' जताया है। बेक्यार का यह भी कहना है कि अमीर छटावी के मुसोबिनी से भी कहीं आगे में मिलते जुलते हैं, क्योंकि दोनों ही सामर्थ्य-देवता के उपासक हैं, यद्यपि दोनों की अतियों, धर्म और मनोवृत्तियों में आकाश-पाताल का सा अंतर है। दामुल के आ-जनों में लोग कानाफूसी करते हुये कहते हैं कि आदशाह अमानुद्दौला अल्लाह की उस विजयी की तरफ है, जिसके आगे में कोई नहीं जानता कि क्या और कहाँ टूटेगी। साथ ही वे सभ्य सभ्य जगत् रहने की भी आवश्यकता समझते हैं, क्योंकि कौन जानता है कि दरवाने पर चियडे पढ़ने लूये जो आदमी आता है वह स्वयं आदशाह ही नहीं है। आदशाह अमानुद्दौला सत्यमुख ही वेप अहल कर प्रण का हाल जगत् करते हैं, यह बात दरबार के सचरुंवरों से नहीं जानी जा सकती और न कोई दरबारी ही जताने का साहस कर सकता है। बेडिन ऐसा हो सकता है, क्योंकि अवस्था का ज्ञान प्राप्त करने जेव' राष्ट्र की उन्नति के लिये आदशाह सभ्य प्रकार से उद्योगशील रहते हैं। मुसोबिनी की भांति ही अमीर अमानुद्दौला भी परिश्रम करते नहीं थकते और अफसरों की धूसजोरी से घुल्ला करते हैं; और अपने देश की औद्योगिक, व्यापारिक जेव' कृषि की उन्नति के लिये अत्यंत उद्योगशील रहते हैं। जिस तरह मुसोबिनी याहता है कि प्रत्येक व्यक्ति अपने हिससे का काम करे, वैसी ही अमीर की भी अभिलाषा रहती है; और दक्षतापूर्वक धिस आतपर दृष्टि रखते हैं कि वह अपना काम करता है कि नहीं। अपराधियों के पुरत दंड जेव' सुकृतियों का पुरस्कार देने में दोनों ही ऐकसमान शीघ्रता दिखानेवाले हैं। अमीर है यद्यपि पूर्व के आदशाह और उनमें आदशाह की विशेषतायें भी विद्यमान हैं; किंतु पश्चिम के कुछ गुणों में भी वे पूरे हैं, जो उनके देशवासियों का अजमे में डालनेवाली बात है।

अमीर की योग्यता

अमीर अमानुद्दौला ही दामुल के ऐकमान पत्र का संपादन करते हैं और पोशाक के आगे में तो अपने देशवासियों के वे ही आदर्श जने लूये हैं। विदेशी यात्रियों के सुजीते के लिये उन्होंने ऐक हॉटेल जेव' रक्खा है और उद्योगधंधों जेव' व्यापार के मामलों में छतना ज्ञान रखते हैं कि किसी भी विशेषत से धनकी वृद्धि के संधर्ष में पूरी जनकारी से आतमीत कर सकते हैं। वे ऐक और तो जेतार के तारधर के संरक्षक हैं और दूसरी ओर अपने दरबार में विनोदी रखते हैं जो हसी-मजन से उनका दिव अहजताता है। अमीर दाध दाध धंटे तक ऐक स्वर से व्याज्यान देते रहते हैं। सडकों की तामीर की कुल जाते वे जानते हैं; यद्यपि कुछ दिन पहले तक उन्होंने रेकगारी कली नहीं देपी थी। पश्चिमी सभ्यता और रदन-सदन के आगे में उनका ज्ञान असाधारण है, किंतु यह प्राप्त हुआ है देवच यंत्रों और पश्चिमीयों से वार्तालाप करने की के द्वारा। नगर जसाने, सिद्धा और जगीजे जगवाने के विषय में अमीर के जैसे पड्डे जियार हैं जेसे यूरोप में जवन भीताये लूये किसी विशेषत के हो सकते हैं। अमीर की धन्डी असाधारण योग्यताओं के कारण जगत् के लोग जहा उनमें लजित रखते हैं, वहां उनसे उरते भी अहज हैं। सरकारी कर्मचारी तो उनसे जेतदर उरते रहते हैं। उनका ज्ञान छतना अधिक है जितना किसी दूसरे आदशाह का साध ही हो।

अजेट की तैयारी

अजेट तैयार करने में जितनी देर पुरानी दंग से काम करने में होती थी, वह अमीर के असल हो गयी; और उन्होंने ऐक सीधा सा दंग निडावा। वे जगजाजगद के दौरेपर थे। वडीं उन्होंने अपने कुछ मंत्रियों का दामुल से जुवा जेज और कामपर जगा दिया। इतक यह हुआ कि

जहाँ पदसे हो हो भदोने जग्रेट तैपार करने में लग्नते थे, पदों अभीर की निगरानी में एक दफ्ते से कम में ही वह तैपार कर दिया गया। भविष्यो ने जाह्याद का धन्यवाद दिया, जिससे उत्तर में अभीरने कहा कि निकट लक्ष्य में ही निगलना कुछ में करना चाहता हूँ। इसकी गुथना में वह कुछ ली नदी दे। पिछले जग्रेट में भय से आभदनी गयाहा रही, इससे जाह्यादने प्रत्येक भयों को और अधिक बढ़ि के लिये धनाम दिये।

देवप्रसाद

अभीर अभालुस्वाभां के बारे में वह बात भूय मचहर है कि वे सारी अवस्था अपनी भाषों से देखने के धर्मिक रहते हैं। इस लिये जब वे हीरेपर निकलते हैं, तब हाकिम लोग करते-कापते रहते हैं। जो से वे कर छोटे से छोटे सरकारी कर्मचारी पुरत ही अपने काम व्यवस्थित करने में लग्नते हैं। भर्मा और जगे की कुछ परचाद न कर अभीर अपने दूर के प्रदेशों के होने होने तक पहुँच रहे हैं, जहाँ सड़ों के अलाव के कारण जना अत्यंत दुष्ट होता है। वे अपराधी अपने हीरेपर पचाचाप करते हैं उनमें शुभा होने, हीछ कान्त होने, धमानहार करवाताओं का कर चुकाने के लिये अधिक समय देने में और लोगों की शिकायतें सुनने के लिये। प्रतिदिन अपना समय देने में जाह्याद अभालुस्वादने जडा नाम कमा लिया है। सरकारी जेजेट में सरकारी नौकों की वेतन-वृद्धि और जुमाने की दिवारिसे निकवा करती हैं। अक्षर. एक ही जगहपर बहुत काज तक नदी रहने पाते।

अभीर के सापक्ष

अभीर जब हीरेपर होते हैं तब वे व्याख्यान दिया करते हैं उनमें लोगों का आत्मत्याग करने, देश के लिये कार्य करने, घरघाम में लज्जित रहने और सजसे अधिक शिक्षा की आवश्यकता बताते हैं। वे अपने राजमन्तर में रहने की स्थापना कर रहे हैं। दाज के ही जेजेट में और २७ प्राधमरी स्कूल, ६६ कृषिविद्यालय और तार सिपाने के स्कूल एवं लक्ष्मि पदाने के लिये तीन प्राधमरी स्कूल जोड़े जाने का सभाचार प्रकाशित हुआ है। अवस्था की पुराने विचारों के लोगों ने आशिक्षा का धीर विरोध किया है, जिससे अभीर की लोकप्रियता में बाधा पहुँच सकती है।

स्वदेशी से प्रेम

अङ्गानिस्तान में वे भी कारगर उत्पत्ति कर सकते हैं अभीर का ध्यान उनके यशाने की ओर रहता है। धनिकों से कहा गया है कि कामज की मीसे स्थापित करने में वे सरकार का सहयोग दें। यद्यपि की छात्र कामज जनाने के काम में लगी और अदुतायत से पायी जा सकती है। अङ्गानों से अभीर नेर के कर कहते हैं कि किमती विदेशी पोसाकों की जगह अङ्गानिस्तान के जाने दुम्मे कपड़े की का काम में लगे। सभी तरह के देशों के लिये यंत्रों की जरूरत है। सती और उनी कपड़े धुनने के लिये होतात में जर्मन मशीन स्थापित भी हो चुकी है, वे मिजली से बधती है। कामज की दक्षिण में मिजली का और सेना के अकदरी विभागों में अक्षर से यंत्र का प्रबंध हो गया है। जाह्याद का पत्र अङ्गानों से नेर के कर कहता है कि पुरानी पधड़ी और जेबजैव पोसाक छात्र अक्षी पोसाक पढ़ने जिससे जहन में सुस्ती रहे और वे देखने में भी लगी हिये।

अंग्रेज सलाहकार का अस्वास्थ्य

कामज में विद्वानों के कितने ही सलाहकार और विशेषज्ञ गये हैं, किंतु उनमें अंग्रेज एक भी नहीं है। अङ्गानिस्तान की जनानि में भी ब्रिटिश व्यापार का कुछ प्रभुत्वशाना नहीं प्राप्त है। वह जाह्याद के भविष्यो के अंग्रेज-विरोधी लाव का परिचायक है। अभीर की सेना का शिक्षा देनेवाले दुर्क और जेबजैविक इस में शिक्षा प्राप्त हिये दुम्मे अङ्गान दे. मुहंकी मुहकमे में प्रेम और जर्मन शिक्षक जेव फर्निपर लगे दुम्मे हैं। अभीर ने पुलिसके दम सीपने के लिये कुछ अङ्गानों का बंडन लेन है, वे कुछ ही दफ्ते पदसे जेवरपाद की राह रवाना दुम्मे है। गोज्य अक्षरों का धनाम देने में भी जाह्याद प्रथम दरज्जे के उत्तर हैं।

("विचित्र" ना एक अंकमां)

११८—अमीर अमानुद्दलाओं अङ्गानिस्तान के लिये क्या करते हैं?

आदशाह का स्वभाव

लंडन के 'टेली ग्रेव' पत्र में 'ज्यातनामा लेक्यरर सर पर्सिवल हिलिप ने अङ्गानिस्तान के आदशाह अमीर अमानुद्दलाओं का संक्षिप्त ज्ञान-चरित्र लिखा है, जिससे उन्हें भीसवीं शताब्दी का 'हारन रशीद' ज्ञातया है. लेखक का यह भी कहना है कि अमीर घटाही के मुसोलिनी से भी कहीं जाते में मिलते जुलते हैं, क्योंकि दोनों ही सामर्थ्य-देवता के उपासक हैं, यद्यपि दोनों की गतियों, धर्म और मनोवृत्तियों में आकाश-पाताल का सा अंतर है. काजुल के जनों में लोग कानाफूसी करते हुए कहते हैं कि आदशाह अमानुद्दला अह्मद की उस पिन्की की तरह है, जिसके बारे में 'काष्ठ नहीं जनता कि क्या और कहाँ दूरेगी. साथ ही वे सज्ज समझ जगृत रहने की भी आवश्यकता समझते हैं, क्योंकि कौन जनता है कि दरवाने पर चिये पड़ने लगे जे आदमी आता है वह स्वयं आदशाह ही नहीं है. आदशाह अमानुद्दला सत्यमुख ही वेप जदल कर प्रग्न का हाल ज्ञाया करते हैं, यह ज्ञात दरबार के सचरुवरों से नहीं जनी जा सकती और न 'काष्ठ दरबारी ही ज्ञाने का साहस कर सकता है. लेकिन ऐसा हो सकता है, क्योंकि अवस्था का ज्ञान प्राप्त करने 'जैव' राष्ट्र की जनति के लिये आदशाह सज्ज प्रकार से उद्योगशील रहते हैं. मुसोलिनी की भांति ही अमीर अमानुद्दलाओं की परिश्रम करते नहीं थकते और अङ्गसरे की घूसभोरी से घृणा करते हैं; और अपने देश की औद्योगिक, व्यापारिक जैव कृषि की जनति के लिये अत्यंत उद्योगशील रहते हैं. जिस तरह मुसोलिनी चाहता है कि प्रत्येक व्यक्ति अपने हिससे का काम करे, वैसी ही अमीर की भी अभिलाषा रहती है; और दृढतापूर्वक इस ज्ञातपर दृष्टि रखते हैं कि वह अपना काम करता है कि नहीं. अपराधियों के तुरंत दंड जैव सृक्तियों के पुरस्कार देने में दोनों ही ऐकसमान शीघ्रता दिखानेवाले हैं. अमीर है यद्यपि पूर्व के आदशाह और उनमें आदशाह की विशेषतायें भी विद्यमान हैं; किंतु पश्चिम के कंध गुणों में भी वे पूरे हैं, जे उनके देशवासियों के अजबे में डालनेवाली जात है.

अमीर की योग्यता

अमीर अमानुद्दला ही काजुल के ऐकमान पत्र का संपादन करते हैं और पोशाक के बारे में तो अपने देशवासियों के वे ही आदर्श जने लगे हैं. विदेशी यात्रियों के सुल्लोके के लिये उन्हें जे ऐक हॉटेल जाल रखा है और उद्योगधंधों जैव व्यापार के मामलों में घतना ज्ञान रखते हैं कि किसी भी विशेषज्ञ से धनका वृद्धि के संधध में पूरी जनकारी से जातगीत कर सकते हैं. वे ऐक और तो जेतार के तारधर के संरक्षक हैं और दूसरी ओर अपने दरबार में विनोदी रखते हैं जे हंसी-मग्नक से जनका हिल जलवाता है. अमीर दाध दाध धटे तक ऐक स्वर से व्याज्यान देते रहते हैं. सडकों की तामीर की कुल जाते वे जनते हैं; यद्यपि कुछ दिन पहले तक उन्हें रेलगाड़ी कभी नहीं देणी थी. पश्चिमी सभ्यता और रहन-सहन के बारे में उनका ज्ञान असाधारण है, किन्तु यह ज्ञात हुआ है जेवक यंत्रों और पश्चिमीयों से वार्तालाप करने की के द्वारा. नगर ज्ञाने, शिक्षा और जगीये जगवाने के विषय में अमीर के जैसे पक्के जियार हैं जैसे यूरोप में जवन भीताये लगे किसी विशेषज्ञ के हो सकते हैं. अमीर की धन्डी असाधारण योग्यताओं के कारण जग्नर के लोग जहां उनमें लज्जित रखते हैं, वहां उनसे उरते भी जलुत हैं. सरकारी कर्मचारी तो उनसे जेतार उरते रहते हैं. उनका ज्ञान घतना अधिक है. जितना किसी दूसरे आदशाह का शायद ही हो.

जन्ट की तैयारी

जन्ट तैयार करने में जितनी देर पुरानी दंग से काम करने में होती थी, वह अमीर के असल हो गयी; और उन्हें जे ऐक सीधा सा दंग निडावा. वे जवाजाभाद के दोरेपर थे. वहीं उन्हें अपने कुल मंत्रियों के काजुल से जुवा जेज और कामपर जगा दिया. इल यह हुआ कि

૧૨૦-શાસ્ત્રના ધર્મ

આજનું વિવાદોદયન એવું હોય છે એમને તેવું નથી, એ અનુચિત હોય છે. અગિયારી, પંચી
 ટેવેલી અને આગેમી કાવવાની જે દરના વેત્તે છે તે ૧૨૫ રૂપિયા નથી મળે. આજ
 યુવનમાં એક જનનું આજીવાણુ પાચાપાત્ર આવી શકું છે. મુકેશ્વરના પુત્રે તુલસી કાળિયા વિગત
 હોતે મુકેશ્વર, પણ જમાનાની જરૂરિયાતે અતિ ને મહત્વ, ટીક અને અનુકૂળ પ્રયત્નો કરવા થાય છે
 તેના બાબતે વેવાની યશિન કે કાળાદ પણ વિદ્યાર્થીએ દરેક પ્રયત્નમાં નથી જનતા. એક દે
 આજના વિદ્યાર્થીઓમાં સમાજસેવા કરવાની ધરમ આગે મુકેશ્વરે દેખાડે છે, બીજા જવાના
 ફેરો દેવાની ધરમો પણ દેખાડે છે, ઉપર આજે ૧૮૫૫ 'રૂપાદ રૂપ' થઈ દે: તેમ કાળિયા
 અગિયારી પણ નથી દેવાની એમ નથી. પારિશિતિ સમજાવતે કાળિ આજના વિદ્યાર્થીઓમાં
 વિદ્યેય પ્રમાણમાં દેખાય છે; છતાં કાંઈક અલગ દિશિયત્વને દર્શાવે અલગ જગ્યાથી વેત્તે
 તમોચ્છુને લીધે રહે, કાંઈ પણ જનના કાર્યકારો દર દરેક તરફ ભેજતું મન વગર નથી.
 જુવાનીના ઉત્સાહમાં અનેક જનની કાર્યકારના કેવલકાની ભરમ મત દેખાયને દે. એ જોએ.
 જાણક ને કાંઈ જુએ તે પેટે કરવા એકે એ કાળિય નિયમ છે. એ કાળિય નિયમ ન વાદ
 એટલા માટે મુકેશ્વરના અને અનુકૂળમાં ધાર, લગામ એવે, એજ રમતવિગત પારિશિતિ મળાય.
 એના અદશમાં જુવાનો સિધિધનનિશ્ચલાઈ રહે, જલના દાખરે અને પ્રવૃત્તિએ એમને 'કીડી,
 ડોડી, કાંઈ કામ કોઈ' એવી દાહલ દેવા રહે, એ કિશિને યુ કાલી કાંઈક કરીશન પ્રયત્નો પ્રમાણમાં
 અધિકારી દેવા, માણકના નહિ.

કાચાલવના વાતાવરણમાંથી બીક, લાલચ, દરિદ્રાઈ, હિંમતો અને સમજો જેમ જને તેમ
 જલદી ઠાડી નાખવાં એકએ: ત્યાં તો રૂબ નિયમ, લેવા અને સદાચરુજવાનસજી દેવા, પામિ'ક
 કળા અને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં મટે તહેવારો છેજ. દરેક પ્રવનલરેશના વાતાવરણમાં પંચમદાપત્તને
 રવાન હોયું એકએ. આ પાંચ વચો માનવલરેશનિના વિગતના યોગ છે. વિદ્યાર્થી પ્રથમ જગ્યા-
 સપ્તરૂપિ કરી એવી પૂજા કરે. નરી, તળાવ, ફૂવામાંથી કાઢવ ઠાડી અલસપત્ત બધું સાદ રાખે.
 આ પહેલો વય થયો. બીજો મદાપત્ત તે રજુ-વનરપતિની લેવા. રજાસ, ફૂવાસ વચેરનાં મુળમાં
 જમીન ચોંટી કરી, ખાતર નાખી, તેને પાણી પાડું. ત્રીજે વય જમની લેવા પર આપણે હમેય
 નિર્બર છીએ એવાં માત્ર પશુઓની લેવા. ફૂતણનાપૂર્વક ચાવ, જલક વચેરે પશુઓની ખવડારીએ.
 તેમને ખરેખર કરી નવકારીએ, ચાંચા-મરહર સામે એમનું રસજી કરીએ વચેરે વરગુએ પણ
 એક મદાપત્ત છે. ચોથો વય તે દાધે કાંતી કપમાં વધી લેવાં તે. સુવારીનો સમાવેશ પણ એમાંજ
 કરાય. તરુ અને તણ (ગાંધ અને રસી) એ આ યજના સાધનો છે. પાચમે મદાપત્ત તે સ્વાખ્યાય-
 શુભ સંસ્કારો આપી, સંસ્કૃતિને જન્યુત રાખનાર સદ્ગુણો વાચન અને મનન તે સ્વાખ્યાય. આ
 પંચમદાપત્ત જ્યાં માલતા દેવા, ત્યાં કેળવણી જરૂર તેજરવી થવાની. એવી કેળવણી દેવમાં દાખલ
 કરવાને કાચાલવો સાધનરૂપ થાઓ.

(કાચાલવ સમેલનના પ્રમુખરવાનેથી શ્રી. શાલેશ્વર)

जनाईन स्वामी के सत्संग से ऐकनाथ जिस प्रकार अध्यात्मज्ञान में प्रवीण हो गये, उसी प्रकार सन्नामकौशल में भी वे भूज निपुण हो गये थे. जनाईन पंत स्वयं ऐक भडे लारी बोदा थे, अतएव अपने इस सिष्य को भी उन्होंने रज्जु-कौशल की पूरी पूरी शिक्षा दी थी. श्रीऐकनाथजी के चरित्र में धीमदीपति स्वामी अपने "भक्त-दीपाभूत" नामक भक्ती-पद्यात्मक ग्रंथ में विषयते हैं कि ऐक बार देवगढ़ पर अत्यान्त किसी सन्त ने बदाध कर दी. बादशाह ने अपने रुखीर बोदा विमान जनाईन पंत के पास आता भेज कि "शीघ्र ही सन्त को निवारण करने के लिये धावा करो." बादशाह का यह हुक्म जिस समय जनाईन पंत के पास आया, जनाईन पंत उस समय समाधि लमाये ध्यानमग्न भेदे थे और ऐकनाथ उनके पास सेवा में भडे थे. बादशाह का हुक्म देभते ही ऐकनाथ भडे विचार में पडे. राजरा विदित करते हैं तो शुरु ही समाधि भंग होती है; और नदी विदित करते तो राज की आज्ञा का भंग होता है और बदाध में निर्वण हो गने से न गने क्या अनर्थ हो! ऐकनाथ क्षणभर विचार करते हैं कि धतने में सन्तों की तोषों की लक्ष्मर व्यावाज सुनाई दी और आकाश यारों और धूम्राञ्जित दिभाध देने लभा. ऐकनाथ ने देभा कि अब विचार करने का समय नहीं है, पुरंत ही उन्होंने जनाईन पंत की पुढ की पोशाक बदाध और "जनाईन स्वामी की लज" कडकर दरवाने के आदर निकले. हीन तैयार भदी थी. कसके धावा करने का छारा करते वे स्वयं भी सन्तों के मोर्चे से न निकले. इस समय ऐकनाथ का बुद्ध-कौशल देभकर दोनों हथ के वीर आश्चर्यचकित हो गये. भदीपति स्वामी सिष्यते हैं कि ऐकनाथ इस समय बुद्ध करते दुझे अपने शुरु ही की भाति शोणित हो रहे थे. कस नदी कड सक्ता था कि वे जनाईन पंत नहीं हैं. बोदी की दर में उन्होंने सन्तसेना का भार लमाया और विजयी हो कर सन्नाम-भूमि में शीघे शुरु-दरशन के लिये उनके पास आये और शुरु का साक्षात् नमस्कार कर के दास भेककर नम्रतापूर्वक उनके सामने भडे हो गये. शुरु ने आसीर्वाद के कर उनकी अधौकिक श्रुता, समय-स्यकता, स्वाभिभक्ति और धैर्य पर प्रसन्नता प्रकट की. बादशाह का लज यह सभाचार भावम दुआ तप उसने भी ऐकनाथ की लदी प्रशंसा की.

भक्तोपदेश का प्रसंग

समयम बारह वर्ष तक ऐकनाथ इसी प्रकार शुरुसेवा का कठोर दत पावन करते रहे. जनाईन स्वामी ने भी सिष्य को पूर्ण वेद्य समझ कर भक्तोपदेश करने का निश्चय किया. यहाँ पर यह ज्ञतना देना आवश्यक है कि ऐकनाथजी जनाईन पंत के सत्संग से जिस प्रकार अज्ञान और बुद्धका में प्रवीण हो गये थे, उसी प्रकार व्यवहार-ज्ञान और सिष्यते-पढ़ने में भी भूज हथ हो गये थे. जनाईन स्वामी अपने हस्तर के भटलपुष्प कपों में भी उनसे सदा-यता विषा करते थे. ऐक दिन शाम को जनाईन पंत ने ऐकनाथ से कहा कि "सुषुप्त हस्तर की लज होनी. तप दिसाण-किताण हीक रचना." ऐकनाथ ने कहा "जदुन अञ्छा, भदा-राज!" इसके बाद रात को अरजु-संवादन धत्यादि शुरुसेवा के बाद ऐकनाथजी दिसाण भिधाने भेडे. ऐकनाथजी सिष्यते-पढ़ने में कसरी सन्तुर थे ही, अनन्त हीस लिये जदुन नरद कुन्हेने साद्य दिसाण-किताण हीक कर विषा. परंतु जमा-भर्मा का दिसाण भिधाने में ऐक पैसे का अंतर दिभाध दिया. ऐकनाथ के जदुन प्रपल करने पर भी वह नच नहीं भिस रही थी. रात जदुत भीन गध. धतने में जनाईन पंत की निद्रा अत्यान्त भुली तो देभते हैं कि ऐकनाथ की कसरी का दरवाना लुभा दुआ है और वे भेडे दुझे कड धनधुना रहे हैं. जनाईन पंत ने ऐकनाथ की कसरी के पास नच कर देभा-ऐकनाथ अपना हस्तर देखाये जमा-भर्मा भिसा रहे थे. पात्र के भारे मधा स्रज ददा है. जराणर यहाँ भेडे रदने के कसल पीक अकड गध है; और जमरज के कसल आपने धाव हो रही है! जनाईन पंत को जदुन आश्चर्य हुआ और वे ऐकनाथ के पास नच कर भडे हो गये. धतने में हसन-दोष के कसल ने अंक विपरीत पड गया था, उसकी भूज अत्यान्त ऐकनाथ का दिभाई दी; और ऐक पैसे की लज पुरंत भिस

गछ. ऐकनाथ ऐकदम ताकी जन्मकर हंस पडे. उनका भाजा आनंद हुआ.

धन परमानंद का कारण क्या है, यह पूछने के लिये जनार्दन पंत नीचे बैठ गये. गुरु का सामने बैठा हुआ देण्डर ऐकनाथ ऐकदम चौक पडे, जन्मी से वह कर हाथ जोड़ कर पडे हो गये और अपने परमानंद का सग कारण जतनाया. जनार्दन पंत का हृदय गद्गद हो गया. उन्होंने ऐकनाथ का हाथ पकड़ कर अडे प्रेम से अपने पास बैठा लिया; और प्रसन्न-चित्त होकर बोले—

“भेटा! तुम्हारी गुरुनिष्ठा देण्डर में बहुत प्रसन्न हुआ हूं; और मैं समजता हूं कि तुमको भविष्यदेश देने का सगसे अच्छा अवसर यही है. वत्स! ऐक कैसे की यूक दूँगे में तुम्हारा चित्त धतना ऐकाग्र हो गया था कि बहुत देर तक पास अडे रहने पर भी तुमको मेरे आने का ज्ञान नहीं हुआ. इसी प्रकार मायाश्री यूक दूँगे में यदि तुम अपने चित्त को ऐकाग्र करोगे, तो फिर अल तुमसे कुछ दूर नहीं है. किसी वत्स के तागे अलग अलग कर देने पर जिस प्रकार फिर उसकी “वत्स” संज्ञा नष्ट हो जाती है और सिर्फ कपास-भाज रस जना है, इसी प्रकार अज्ञान से लासमान होनेवाले संसार को यदि तुम अद्वैतदृष्टि से देखते होगे तो धसका यह स्वरूप नष्ट हो जायगा; और अल को छोड़ कर तुमको और कुछ दिमाग न देगी. धन लिये यह ऐक कैसे की यूक अच्छी तरह से ध्यान में रणो और द्वैत-भाव की नष्टकारी यूक को हृदय से निकाल दो. इससे अल के साथ तादात्म्य को प्राप्त हो कर तुम परमानंद में निमज्न होगे. धसके सिवा यह भी ध्यान में रणो कि परमार्थ का साधन करने के लिये संसार को छोड़ने की आवश्यकता नहीं! संसार में रह कर निराधार जन्मों का पावनपेलाण्ड करने लुके भी परमेश्वर की प्राप्ति कर सकते हैं. गार आश्रमों में से किसी ऐक आश्रम में भी रह कर अवन्मुक्त हो सकते हैं. फिर गृहस्थाश्रम तो सग आश्रमों से श्रेष्ठ है; क्योंकि धर्ममें रह कर स्वार्थ और परमार्थ दोनों का साधन हो सकता है.”

धनता कह कर जनार्दन स्वामी ने ऐकनाथ के ज्ञान में अलविद्या का भवप्रदान किया; और तिर पर हाथ रमकर आशीर्वाद दिया. अवन्-सरित्रों में लिप्ता है कि जनार्दन स्वामी को प्रसन्न होकर जगज्जनन का दर्शन हुआ करता था. सो उनही दृष्टा से श्रीऐकनाथ को भी गुरु दर्शन का दर्शन हुआ. दत्त जगज्जनन ने दर्शन दे कर उनको यह आशीर्वाद दिया कि “तू धन संसार में ऐक अकौटिक पुरुष होगा; और तेरी प्रभावशालिनी वज्रता और कविता में तेरा यह अजरामर हो जायगा. श्रीमद् जगज्जनन और रामायण की टीका तेरे द्वारा बहुत उत्तम होगी.”

संसार में कुछ संत जैसे लुके हैं जिनके पुनित सरित्र का स्वरूप-भाव कर ज्ञान धन्य हो जाने है. उनका सरित्र-रथा की उनका अक्षय स्मारक है. कुछ जैसे मदतमा नी हैं उनके अनेकाल से हो देनों का सर्वत्र तृप्ति होती है. उनका स्वरूप अक्षय है. श्री ऐकनाथ भक्त-रस के सरित्र अल प्रकार बंध है, इसी प्रकार उनका स्वरूप भी अक्षय है. उनके सिखल दल का स्वरूप रिडे के यूक है. जगज्जनन उनके अवन्-भाव की अन्य जगता की यथो करने हैं—

सौतसम्भारन और गुरु के यहाँ से भिदा

दत्त-दर्शन होने के बाद जनार्दन पंत अपने स्वरूप सिख ऐकनाथ को साथ ले कर गुरुद्वारा-पद का गारा के भक्त भूमि में अद्वैत नामक ऐक विद्या से उनका भक्त का भक्त-यह तृप्ति लायकर की वत्स. उनके में बहुत नसिद यत्न गुरुद्वारा वज्रश्री ने पदुम कर कर पुजा लगे लुके. उक्त-गुरुनु दर्शन-गुरु और संत-सम्भारन का आनंद बहुतो रहे. पंचवटी में एक कर अलविद्या-वत्स ने अपने गुरु का भक्त से बहुतोकर. जगज्जनन पर की-जगज्जनन कर गुरु पर लुके में जगज्जनन सिखा लुके गुरु अद्वैत के साथ देना. देवदत्त की-जगज्जनन वद्वदत्त का जगज्जनन स्वरूप के सिख है. लुके का रहे दत्त की सिद्धि के बाद देवदत्त पर जगज्जनन देवदत्त के गुरु कर लुके में उनका समर्थि जगज्जनन के सिख का गुरुद्वारा, जगज्जनन गुरुद्वारा दत्त देवदत्त गुरु का लुके में दत्त गुरुद्वारा जगज्जनन कर लुके में दत्त

અરુ. એક દિન જનાઈને જનને જોવાય ને કહેલો "અવધાન કરી રૂપા સે અન દુઝારે
જા મનોરથ પૂર્ણ દો. આંકે દો. હનવિલે અન તુમ સરેન્દ્રાનુલર નિર્ણ-આપા કરે અપને પર
પ્રેમ ના મલે જાઓ આરે અપને રક દારા-રુદી જા મેચ દો, રુદરશાકમ ને રુ. કરે રાખે
આરે પ્રમાથે દોનો ના પૂર્ણવથા સાધન કરને કુએ અપને દુઝન કે સાંચ કરે."

गुरु के भूषण में वे पाँच सुनने दी ओकनाथ का बंदन भद्र भूषण, इन गुरु ने उनका भूषण ही तबसे पावन करते अर्चन-आदि का उपदेश दिया, उनका विचार अलग उनका अलग भावना होने लगी, अन्तर्हित स्वामी का भी दर्शन महज ही हो गया, उन्हें भद्र भूषण, शत्रुभद्र होने लगे-भद्र भद्र रहे, फिर दोनों ने परस्पर के दृष्टि अर्चन-आदि दिया, अन्तर्हित स्वामी के समान गुरु और ओकनाथ के समान शिष्य हीत संसार में लड़ते कम दुःखें हैं, ओकनाथ ने अन्तः गुरु ही भूषण नवीं दायी, इसी दिन प्रेमीजी का भेष भद्र भूषण करते वे तीर्थयात्री के विषे देवदत्त ने निकल पड़े,

शुद्धाभमन और पिनाभन में से

हमारे एक अक्षपात्रि और उनको जो अपने पौत्र के विनाश से बचाव दो। रानी श्री, हम एक हंपरी के आगे अपना अंगुली लार-सा भावना दो। रानी श्री, हमारी दोने पर नव पौराणिक पंडित, जिसको आधक ऐकनाथ ने अपना द्वेष जनसाधक था, पंडित के वापस आया। एक अक्षपात्रि ने उससे ऐकनाथ का नमाचार पूछा; पर अंगुली लमच भीन जाने के कारण वह भी कुछ न जनसा सा। अक्षपात्रि निराशा के कारण मुड़ित हो गये। दोस आने पर उन्होंने ऐकनाथ का विरुद्ध समाचार उस पंडित के जनसाधक, नव पंडित के ऐकनाथ का रमरंज आया और उसने देवता वर कर ऐकनाथ के लोहा लाने की प्रतिज्ञा की।

उक्त पौराणिक धर्म की दीक्षाभाज गया और जनार्दन स्वामी से भिन्न कर अर्थात्
 है। सप्त द्वाप-व अर्थात्, जिसे सुन्दर स्वामी की भी बहुत जेद हुआ। उन्होंने पौराणिक से
 कहा कि "तुम पैदा होत होओ, ऐकनाथ धर्म की धर पदुमेता।" स्वयं की उद्देश्य के पत्र
 भी अर्थात् कि शिरो दिया। पौराणिक ने पैदा ने" का कर ऐकनाथ की कृष्ण-समाचार अत-
 थाया; और जनार्दन स्वामी की पत्र के कर अर्थात् से कहा—"तोर्थयात्रा करते हुये जग
 ऐकनाथ पैदा का जग, तब जनार्दन स्वामी की यह पत्र उत्तरी दिशा देना। उत्तरी देवकर
 हिंद वह आगे तीर्थयात्रा के न जग कर धर ने" की रहेगा।"

ऐकनाथ ही समाचार या कर यक्षपाणि के अनुव आनंद हुआ, जैसे अरे के आशि-
मिश्र भद्र हो। कुछ दिन बाद ऐकनाथ तीर्थयात्रा करते दूजे पैरन आये; और पशुती के बाद
छती सिवालय में उतरे, जिसमें उनका गुरु ही मौजूद करने के विषे पवित्र पति सुनाय दी
थी। तीर्थयात्रा करते समय वे लिङ्गा भाँकर जेजून दिया करते थे। ऐक किन जग कि वे
लिङ्गा भाँकने ल रहें थे, अमानक यक्षपाणि से उनही जेद हो गये। पितामह और पौत्र
दोनों परस्पर प्रेम ने मज्जा हो कर भिसे, ऐकनाथ ने अपना सारा जतान अपने हाथ से
जतनाया और कहा कि गुरु ही आत्मा के अनुसार तीर्थयात्रा कर के सीध ही पापस आठगा-
यद सुनकर यक्षपाणि ने जनाहट स्वामी की पत्रिका ऐकनाथ के ही। ऐकनाथ ने गुरु-पत्रिका के
बंदन कर के उसका पढ़ा। उसमें निम्नलिखित समाचार था—

“ અનેક આશીર્વાદ. તુમ્હારે વિચાર મં તુમ્હારે દાદા ઓર દાદી અત્યંત દુઃખી હે. જુદા-પરવા મેં અખ ઉત્તે જિયે એક તુમ્હીં આધાર હો. ઉત્તે સેવા કરના હી અખ તુમ્હારી તીર્થયાત્રા હે. હસે વિમે અખ આમે ન જન કર તુમ પદીં દહર અમો ઓર અપને દાદા-દાદી મે સદિય સંતુષ્ટ રખો. ”

धुर-वयनों पर ओढ़नाय की आदत भट्टा थीं। पत्र में लिखा था कि “आगे न न कर
 गुम वही” पर हँस गये।” अशुभरसः क-हने लगे धरतीका पावन दिया, हटने दूँ कि पत्रिका पढ़ने
 समय वह जिस जगह आते दुआँ थे, उसमें आगे से निबन्ध-भाष्य भी नहीं आते; और उसी
 जगह कुटी पानाकर वे रहने लगे, आगे नवंबर लोगों ने इस जगह ओक सुंदर लक्ष्म भट्टि
 बना दिया और उसे “नाथ-भट्टि” कहने लगे।

Free Air Method

[illegible][illegible]

अेकनाथजी के दो इनामों थीं। अेक का नाम लीलापाद्य और दूसरी का नाम गंगापाद्य था। लीलापाद्य का पुत्र मुक्तेश्वर महाराष्ट्र का पावन पाल प्रसिद्ध बन गया है।

શ્રી ઝેડનાથજી દા સાધુત્વ

श्री अष्टनाथजी के साधुत्व की अनेक कथाएँ उनके सरिन-ग्रंथों में लिखी हैं. उनमें से कुछ नीचे दी जाती हैं:--

(१) श्री ऐकनाथजी में साधुत्व का सत्यसे जगत् गुलु यद् या किं वे सत्य प्राप्तिर्गो मे' एक धर्मर का ज्ञान देणते थे. जगत् वे क्या-शीतल करते थे, तज उसने' आत्मज्ञ, महार (आत्मज्ञ) और सुसज्जमान सजी नीय-उय गति के लोग शांतिज होते थे; और सजके साथ ये समान जर्णव करते थे. धर्म करण कर आत्मज्ञ धनसे सदैव जज्ञा करते थे; परंतु अपने साधुत्व के यगत्कारों से ये उनका आत्मर्थ-यक्ति कर के सदैव उनका अनुचित अलिमान हूर किया करते थे. एक जार उनहीने श्राद्ध में अंत्यज्नों के ज्ञाजन-दान दिया. धन पर आत्मज्ञ लोग अप्रसन्न हो गये. अंत में धनहीने अपने योगजस से उनही आत्मज्ञों के पूर्वज्नों के स्वर्ग से खुवाकर श्राद्ध में ज्ञाजन कराया.

ઇનકે શિષ્યોં મેં કઈ સુસલમાન બી થે, જો સ્વયં બે સાધુ થે. ઉતમેં એક કા નામ બહેખાં થા. બહેખાં નમાજ ઓર રોજ કા પાલન નહી કરતા થા. ઈસ જિયે એક બાર ઉતકે સ્વગ્નતિયોં ને ઉસસે નમાજ પઢને કે જિયે બાહુત આગ્રહ કિયા; નજ બહેખાં ને ઇસ પ્રકાર “અલગ” નામક મરાઠી પદ મેં ઉત્તર દિયા:--

भैरवभ्याने अक्षा भज, और क्या जगह जाती पडा ?

आहों जगत निमाज है, और क्या जगत आरे है ?

ਜਿਹਰ-ਭਿਹਰ ਭਰਾ ਹੈ ਧਨੀ, ਨਿਮਾਜ ਭੀ ਹਰਭਰ ਨਹੀਂ ਆਯਾ !

“એકા જનાર્દન” કે પાંદા, જમીન અરમાન હરા હૈ ખુદ.

इस उत्तर से पाठकगण समझ सकते हैं कि, विद्युत् की पराबली अक्षरों की शक्ति और

ઉનકે સાધુત્વ કા કૈસા પ્રભાવ પડા યા. ઉનકે ગિર્યાં મેં “રામા” નામક એક મદાર (અંલજ) બદન જાની ઔર સાધુ યા. ઉસસે બી જગ લોગ અસ્પૃશ્યતા કા વ્યવહાર કરને ઘડે, તખ એકનાથ ને કદા:—

રામા મદાર વેખ્યુવ ભક્ત, મીંદરિ લજનીં ઝાણ રત;
પરંતરી જિહિવે સમસ્ત, તરી અંતરજ યાતેં જ્યુ નરે. ૧
અનામિકા મેં લક્ષણ યાદી, એક લી ન દિસે યાગે દેદી;
ભાગવત મમં જોલીવે સર્વ લી, તે યાગે કાયાં અસતી. ૨

અર્થાત-રામા મદાર વેખ્યુવ-ભક્ત છે. યદ સદૈવ ભગવદ્ભજન મેં રત રહતા દે. ઇસને કામ, ક્રોધ હત્યાદિ ઇમોં વૈરિયોં કા જિત સિધા દે. ઇસ દિવે ઇસકો અળ અંતરજ ને કદના આદીએ. અંતરજ કા લક્ષણ અળ હસમેં એક લી નહીં પાયા જતા; બરિક ભાગવતમમં મેં જિતલી યાનેં કદી દે, સજ હસમેં મીંબુદ દે.

(૨) શ્રી એકનાથજી હામા ઔર સદનશીલતા કે માનો અવતાર થે. હસકા એક દર્શાત ઉનકે અરિત-પ્રથોં મેં ગિયા દે. કહતે દેં કિ એક બાર મેં નદી સે સ્નાન કિમેં દુએ આ રહે છે કિ એક શુદ્ધ મુસલમાન ને હનકે ઉપર થક દિયા. મેં ઉસમેં કુલ નહીં જોલે; ઔર ચૂકે હિર સ્નાન કરને અથે જયે. કીટ કર આને લી હિર ઉસ મુસલમાન ને થક દિયા. એકનાથ હિર નદી પર સ્નાન કરને અથે જયે, હસી પ્રકાર શુદ્ધાપન ઔર સદનશીલતા કા પ્રમદા સામતક હોતા રહા. સંકેટોં મનુષ્યોં કી બીક ઉસ રચાન પર જમા હો મર્ધ. અંત મેં ઉસ મુસલમાન કા મુખ થકતે થકતે થક ગયા, તખ ઉસને લજિગત હો કર એકનાથ મેં હામા મારી.

ચોરોં ઔર ખામશોં કે સાથ બી ને હામા ઔર સદનશીલતા કા જનોવ કર કે પચાતાપ ને ઉનકો સહાયારી બના દેતે થે. એક બાર હનકે પર મેં ચોર ધુને. એકનાથ ને ઉનકો પકક કર મારપીટ નહીં કી, ખામશી ઔર કુલ જમા કુઆ કુઆ બી ઉનકો દેને ઘડે. તખ મેં લજિગત હોકર ઇન-કે ઇરબુ આવે. હસી ઘડના કા લક્ષ કર કે મદારાબ્દ-પરિચય ચોરોં પત ને યદ આપોં ગિર્યાં દે:—

ગીતિ ન કોજી બી લી, મા અનિ તરલ રીતિયોં તુકચી.
સાધુ મદ્યે નકરે હો, આ તુમચી એક આંચી મુકચી.

અર્થાત-સાધુ કા કૈસા તરલ રૂપભાવ હોતા દે. પેમા ઔર રિસીમ નદી દોતા. યદ ચાર સે કહતા દે, “અહો ચોર, યદ તુમ્હારી એક અંબૂડી છૂડી જાતી દે. હસી બી સિમે જાઓ.”

(૩) શ્રી એકનાથજી મેં બૂતરાય ઔર પદોપકાર કા બદન બારી મુખ યા.વે કયા ઔર જીર્નન કે હાગ મનુષ્ય માત્ર કા સાધવાન તો કરતે લી થે-કચકે સિયા લીન-કુખી ઔર પંડિતોં કા અપને પર મેં આત્મ્ય દે કર ઉનકો સેવા બી કરતે થે. નાહી બારી આમરની અનાવ મુખસિન ઔર અપંચ હોયોં કા ભોજન ઔર વચ-દાન મેં ખર્ચ હો જાતી થી. ઉનકો સદપરિખી બી ઉનકે હસ પરિચ મન મેં પુર્વ સદાપના જાતી થી. કુખી મનુષ્ય કા કુખ એકનાથજી નદી દેખ જાકતે થે. રમ પ્રકાર કા કટ સદકર, જિત પ્રકાર હો સકે, કુખિયોં કી સદાપના કરને કા મેં તરલ વદન રહને થે. જોડાવરી કે પ્રધાન મેં જો લીન-લીન ઔર અનાથ ખાતક ઉનકો પડે દુએ મિત જાને થે—હિર ને આહે કિની જાતિ કે હો—જિનકા પ્રેમ સે કૈસા યાને થે; ઔર પુત્રા ઉનકા પાવન કરતે થે.

અસૌકીક મંદાર

અંતરિક્ષ મનુષ્યોં કે અરિકાં કે તથ નથ અસૌકીક મંદારકો કા બી કમ્બેજ અવર પદના દે યદ જાત હિદ-મર્ચ કે નામ્બો ને લી નદી પાલ જાતી. અરિક બીક, હસી ઔર મુસલમાન સપુએ કે કંઈકત મેં બી કર મને કા પ્રધાન અન દે અજ-કચ કે અકદાપુ મુખ મેં લેતા કા અકદાપો પર વિષાલ નદી દે. વિષાલ હો, યા ન હો. પર કંઈકત મેં એક લી સાંચરિય જોના નદી પ.પા વદના, જિતો ત.થ મયકાર ન રિવે હો. ય, યદ જાત મદાર દે

વક્રતત્વ ઓર મંથ-રચના

એકનાથજી વાજેલી કે અનન્ય ઉપાસક છે. વક્રતત્વ ઓર કવિતા, દોનો કે દ્વારા જે “જન-તારપ જનાર્દન” છી સેવા કરતે છે. ઉનકા કીર્તન (સંગીતસહિત ભક્તિ-વ્યાખ્યાન) ઓર પુરાણ-કથા સુનને કે કિયે સખ જાનિ ઓર સખ ધર્મો કે દબ્બશ મનુષ્ય—જન્મે, જુદે, ઓ-પુરુષ-એકત્વ દોને છે. તત્કાલ દી કવિતા રચ કર ઉચ્છેદ તખેરે પર માતે દુએ જે કીર્તન કરતે છે. સાથ મેં મુદંજ, કરતાલ, ઝાંઝ હલાદિ ઓર બી વાણ રહતે છે. ઉનકી વાણી મધુર, બાપા સરથ ઓર મુખોપ તથા વર્ણનસંકો ચિત્તાકર્ષક હોતી થી. કપમા, અલંકાર, દદ્યાંત હત્યાદિ સે અપને કીર્તન ઓર પુરાણ કે જે શાયક બનાતે છે, સમ્યે સાધુ દોને કે કારણ ઉનકી વાણી સત્ત સે તિચિત થી; અતએવ જનતા પર ઉનકે ઉપદેશ કે પ્રભાવ બી ખૂબ પડતા થા. સખ જાનિ ઓર સખ ધર્મ કે લોચ સમાન દી રૂપ સે ઉનકા સત્કાર કરતે, જે.

એકનાથજી છી મંથ-રચના કે દો જાગ કિયે જ સકતે હે. એક ચરિત-વિવચક ઓર દુસરા અધ્યાત્મવિવચક. “ભાવાર્થ રામાયણ” ઓર “રક્તિમણી સ્વયંવર” દો મંથ અગ્નિવિવચક હે; ઓર “એકનાથી ભાગવત” “સ્વાત્મસુખ” “ચતુઃસ્તોત્રી ભાગવત” (ટીકામંથ) “દરતામસક” ઓર “આનંદહરિ” જે પાંચ મંથ આધ્યાત્મિક હે. હસકે અતિરિક્ત યુદ્ધકર અભંગ ઓર ૫૬ બી બદ્ધત સે હે.

ભાવાર્થ રામાયણ ઓર રક્તિમણી સ્વયંવર નામક ચરિતવિવચક મંથ બદ્ધત દી સુંદર ઓર સરસ હે. ભિન્ન ભિન્ન પ્રસંગે કા કવિ ને હતની વિદમ્બતા સે વર્ણન કિયા હે કિ પદતે સમય દર્ષ, શોક, આનંદ, આશ્ચર્ય, ભય, કષ્ટજ્ઞા, આંબીયં હલાદિ ભાવો મેં પાઠક તક્ષીન હો જાતા હે; ઓર હ્રદય કા વિકાસ બરાબર હોતા જાતા હે. અધ્યાત્મવિવચ સ્વાભાવિક દી બધા મહન હોતા હે; પરંતુ એકનાથ ને અપને વર્ણન-ચાતુર્ય ઓર પ્રસાદશુભ્ય કે કારણ ઉસકો કૃતિના-સુગમ બના દિયા હે કિ બાલક ઓર ઓળે બી ઉનકે પ્રંગે સે પૂરા પૂરા લાભ ઉઠા સકતો હ. ભિન્ન ભિન્ન આશ્રમ કોનસે હે; ઉનકે લક્ષણ કયા હે; સમ્યા સં-વાસ કિસે કહતે હે; પરિપુર્યો કે કિસે જિતના ચાહોએ; યમ, દમ હલાદિ દૈવિક ચક્તિયો કે કિસ પ્રકાર બઢાના ચાહોએ, હત્યાદિ વિષયો કા વર્ણન એકનાથ ને પ્રાસાદિક કવિતા મેં બઢી સુંદરતા સે કિયા હે. સારાશ થદ હે કિ ઉનકે સખ મંથ ધર્મ ઓર નીતિ કે કાવ્યમયી ઉપદેશ સે ભરેદુએ હે.

એકનાથજી કે પદલે મરાઠી મેં સિર્ષ દો પ્રસિદ્ધ સાધુ-કવિ દુએ છે. એક મુકુંદરાજજી ઓર દુસરે જાનેશ્વરજી. જાનેશ્વરજી ને જીના કી જાનેશ્વરી ટીકા કી હે. એકનાથજી હસ ટીકાપર બી એક ટીકા લિખનેવાલે છે; પર કહતે હે કિ જાનેશ્વરજી ને ઉનકો સ્વપ્ન મેં દર્શન હે કર વેસા કરને સે નિર્બંધ કિયા. હસ કિયે એકનાથ ને કિર ઉસકી ટીકા ન કર કે નવીન રૂપ સે ઉસકા સંપાદન કિયા. ઉસકે દરિન ચમ્પો કી વ્યાખ્યા કર હી. હસસે જાનેશ્વરી કા પ્રચાર ખૂબ બઢા.

જિસ પ્રકાર જાનેશ્વર કી “જાનેશ્વરી” હે, રામદાસ કા “દાસબોધ” હે, તુકારામ કી “અ-ભંગ-માથા” હે, ઉત્તી પ્રકાર એકનાથ કા “એકનાથી ભાગવત” મહારાષ્ટ્ર મેં પરમ પ્રસિદ્ધ મંથ હે. થદ મંથ શીમરૂભાગવત કે એકાદશ સ્કંધ પર ટીકારૂપ મેં લિખા ગયા હે, હસકી બાપા બદ્ધત સરથ ઓર ભાવ બદ્ધત ગંભીર હે જાનેશ્વરી કે નીન દી સી વર્ષ બાદ હસ મંથ કી રચના કુર્ષ હે; પર જાનેશ્વરી કી અપેક્ષા હસકી બાપા બદ્ધત સુગમ સમગ્રી જાતી હે. કહને કી આવ-ચકતા નહી કિ મરાઠી મેં સુગમ બાપા લિખને કી પરિપાટી એકનાથ ને દી પ્રચલિત કી.

કહતે હે કિ સંસ્કૃત કે ધર્મમંથિ કા બાપા મેં “વવતીજી” કરને કે કારણ ઉસ સમય કે સંસ્કૃત-પદ્ધિતો ને એકનાથ કે ઉપર બધા પ્રકાપ કિયા થા. સ્વયં ઉનકા પુત્ર દી ઉનસે અસંતુષ્ટ રહતા થા, હસકા ઉલ્લેખ ઉપર હો ચુકા હે. હસકે સિવા કાશી કે અન્ય પદ્ધિતો ને બી ઉનકે વિવચ મેં કુલિસિત ભાવ રખકર ઉ-હે કાશી જુલાયા થા. કાશી મેં એકનાથી ભાગવત કે વિવચ મેં બધા ચાલ્સાર્થે કુબા; પરંતુ અંત મેં પદ્ધિતો કા એકનાથજી કી વિદતા કા લોદા માનના પગ; ઓર ઉનકે મથા કી કાશી મેં બઢી પ્રતિષ્ઠા કી અર્થ.

જલ-સમાધિ

લગભગ ચાલીસ વર્ષ તક અપને સાધુત્વ ઔર કવિત્વ કે દારા જનતા કી સેવા કરને કે બાદ સન ૧૬૦૯ ઇ.સ. ૦ મેં ક્રાઇસ્ટન કૃષ્ણ પંચમી કે દિન મહાસાધુ એકનાથજી કી તથિયત કુજ ખરાય હો. ગઈ; ઔર ઉનકો થોડી સી મૂર્ચ્છા આ ગઈ. મૂર્ચ્છા સે સાવધાન હોને પર ઉન્હોને અપને શિષ્યોં કો બુલાકર કહા કિ “કલ મેં પ્રયાણ કરંગા. ઇસલિયે પ્રાતઃકાલ ગોદાવરી કે મૈદાન મેં હી કીર્તન કી સખ તૈયારી કી જાય. કીર્તન કરને કે બાદ દો પહર કો મેં અપની દેહ કો વિસર્જન કરંગા.”

યહ વાર્તા દસ-બીસ કેસ આસપાસ તુરંત ફેલ ગઈ; ઔર દૂસરે દિન હજારોં નરનારી ઉનકે અંતિમ દર્શન કો એકત્ર હુએ. કીર્તન કે દારા ભગવદ્ભજન ઔર લોગોં કો નીતિ-ધર્મ કો ઉપદેશ કરને કે બાદ સખસે આજ્ઞા લે કર એકનાથજી ગોદાવરી મેં પ્રવિષ્ટ હુએ. દર્શક લોગોં કે નેત્રોં સે આંસુઓં કી ધારા બહ રહી થી. સખકે દેખતે દેખતે એકનાથ ને “જય જનાર્દન” કી ગંભીર શ્વતિ કે સાથ જલ-સમાધિ લે લી. એકનાથજી જીવન-મુક્ત સાધુ થે. શરીર કો રખના અથવા ઉસકો વિસર્જન કરના, ઉનકે લિયે કોતુક-માત્ર થા.

ઇકસઠઃ વર્ષ કી અવસ્થા મેં ક્રાઇસ્ટન-કૃષ્ણા પછી કો ઉન્હોને શરીર કો ત્યાગ કિયા. યહ તિથિ મહારાષ્ટ્ર મેં “નાથપદ્ધી” કહલાતી હૈ. ઇસી દિન એકનાથજી કે જન્મસ્થાન પૈકન મેં બડા ભારી મેલા લગતા હૈ.

એકનાથજી કી હિંદી-રચના

મહારાષ્ટ્ર કે પ્રાયઃ અધિકાંશ સંતોં ને સેકડોં વર્ષ પહેલે હિંદી(રાષ્ટ્ર-ભાષા)મેં અપને કુજ પદ રચે હૈં. સાધુવર્ધ એકનાથ ને અબ સે કોઈ ચારસોં વર્ષ પહેલે જો હિંદી-રચના કી હૈ, ઉસકો નમૂના દેખિયે.

પદ-૧

બંદે હુસ્વાર રહના બે! સાહેબ રાજ રખના બે! (ટેક)
ગાંજ દારુ મત પિયો યારો! અછલ શુંગ હોતી, અપને પલ્લે કા દામ ખરચ કર, મુખ મેં મખિયાં જતીં.
જીવેબાજ મત કરો યારો! અછલ શુંગ હોતી, અપને પલ્લે કા દામ ખરચ કર, સિર પર જીતિયાં પડતીં.
રંડીબાજ મત કરો યારો! અછલ શુંગ હોતી, અપને પલ્લે કા દામ ખરચ કર, હાથ મેં ચવરી આતીં.
“એકા જનાર્દન” કા બંદા અછલ તુજદેં દેતા, દિલ ચાહે તો શિક લે પ્યારે! નહીં તો ખા જ ખતા.

(૨)

ભજન બિન ધિગ ચતુરાધ આન (ટેક)
પોથી પુરાન વાચત સખ હી, કામ નહીં ચુરુ-ગ્યાન;
લોક કહે હમ આતમજ્ઞાની આન નહીં અભિમાન.
“એકા જનાર્દન” ચુરુ કા બંદા, લલિત ભજન મેં પ્રાણ.

ઇત્યાદિ કંઈ હિંદી-પદ એકનાથજી કે પાયે જાતે હૈં. યે અપની કવિતા મેં “એકા જનાર્દન” પદ રખતે થે. “એકા” અપને લિયે ઔર “જનાર્દન” અપને ચુરુ કે લિયે.

ઉપર્યુક્ત હિંદી-પદોં મેં ઉપદેશ સાધારણ હૈ; પર જસ સમય કે મહારાષ્ટ્ર-સંતોં કે હિંદી પ્રેમ કા અન્ગા પરિચય મિલતા હૈ. કહના નહીં હોગા કિ વર્તમાન મહારાષ્ટ્ર સજ્જનોં મેં જો રાષ્ટ્ર-ભાષા-પ્રેમ વિશેષ પાયા જાતા હૈ, વલ્લ ઇન સંત-મહાત્માઓં કી કૃપા ઔર આશીર્વાદ કા હી ફલ હૈ. (હિંદી માસિક ‘સરસ્વતી’ માં લેખક-શ્રી લલમીધર વાજપેયી)

૧૨૨-૮૫ થે જો ગાંધી રાજ સમજુલુ ગાંધી!

“કમલેય” મેન રોડ નિહાએ નિત સમર્પિત, કમલેય જો રૂંદે ના કોઈ મન સો સુભાષી;
દાખ જો પસાંચે થો પસાંચે એક સમ આપે સ્વિચ્છા કિત્તો ને પે સિપાઈ બંધી;
દુઃખ મેં પુકારો ના પુકારો નિત કમલી છો, નેદો જો લગ્ન-ગાથા જો મન જો મનમોહી;
લાગ્યે દિવે મેં કમલી કે અસ્પૃશ્ય, ૮૫ થે જો ગાંધી રાજ સમજુલુ ગાંધી!
(“દિલ્હી”ના એક અંકમાં લખેલ ૧-૧૦-૧૯૪૭, ૧૫ માર્ચ ૧૯૪૮)

૧૨૩-વિવિધ પરિવર્તન

બુદ્ધિમંત્રણ

કબી વિધ મેં પુષ્પસા જો ખિસા થા, વિશે નહીં સંભાન સંભા નિસા થા;
પ્રજા મેં કબી સંભાં છે જો તુલા થા, બદાં દાર વિદાસુનોં છે પૂણા થા;
કુર્બાં છી જલોં છો રહી મીં પદાંને, નહીં નામ છે મીં કાં આપદાંને;
જલોં સમતા સંપદા છો રહી મીં, જલોં સ્વિ છી સંપદા આ મીં મીં;
જલોં છી પદા સત્તા, હવેં મીં, વિદા, પ્રાપ્ત આર વિવેનસા મીં;
જલોં સ્વાયં કા નામ પાતે નહીં મેં, દુરાચાર કે જાવ આને નહીં મેં;
જલોં ન્યાય છે કમલેય સંભાં મેં, અધર્મોપદંબી ન દોને કબી મેં;
જલોં આદને મેં સંભાં છી બક્ષાઈ, નહીં સંભાં મેં કિસીકી બુદ્ધિ;
હસી દેય છી દુર્દવા ક્યા બતાકે, બધા છે બરી મેં ક્યા ક્યા મુનાકે;
દુઆ દેય કા વેપ કંઠાસતા દે, પદા એક આકાસ પાનાસતા દે;
ખિસા પુષ્પસા થા, જરાસા નિસા દે, કદાં સંપદા આપદા સે વિસા દે;
દુરાચાર કે દાખ! પાવે પદા દે, પસાપીનતા કે તુલાવે પદા દે;
પિપાસા છુપા કદ સે રહા દે, પુસ-સાન વિસાનકે આ રહા દે;
બદા પૂર્વ મેં થા, નિસા આજ આસા, નહીં પાસ મેં નામ કે એક પેસા;
પદાકાન્ત દો વેપસા કાંપતા દે, સમતા દુઆ આંખ કા કાંપતા દે;
કદાં પૂર્વ છી વીરતા ધીરતા દે! નહીં લેય બી સેપ ગંભીરતા દે;
અકર્મણ્યતા ને દિવાસા નિદાસા, અદંકાર કામાદિ ને પીસ દાસા;
પદા શુદ્ધ છી ગ્રાહ મેં સો રહા દે, બિના લેણવાસા દિવા દો રહા દે.
(“દિલ્હી”ના એક અંકમાં લખેલ ૧-૧૦-૧૯૪૭, ૧૫ માર્ચ ૧૯૪૮)

१२४-शक्ति-स्तोत्र

सर्वाश्रयाऽखिलमिदं जगदंशभूतमव्याकृता हि परमा प्रकृतिस्त्वमाद्या ॥

(दुर्गासप्तशती)

हे देवि ! तुमको परमा प्रकृति कहा है. तुम्हीं माया और शक्ति रूप से संसार का सृजन करती हो. तुम्हीं का वेदांती लोग “ब्रह्म” कहते हैं—“ब्रह्म शक्तयोरभेदोऽहं मनोतिवत्” तुम्हीं का सांख्यवाले प्रकृति मानते हैं. तुमका ही वैज्ञानिक लोग प्राकृतिक नियमों के रूप में देखते हैं. तुम संसार की आदिकारण होने के हेतु सज्जी अलौष्ट हो. तुमका सत्य वश में करना चाहते हैं. सत्य ही ‘शक्ति’ और ‘प्रभुत्व’ के रूप में तुम्हारी आज्ञा में है, किंतु वह नहीं जानते, कि तुम्हारी प्राप्ति किस प्रकार हो सकती है.

शुभ-निशुभ जैसे जलवाही सर्वरत्नों के पति आप पर आधिपत्य जमाने में असमर्थ रहे! आपका किसने पाया? जटा-जूटधारी, कपाली, गार्धभर-धारी भइशने!

यह रुद्र हो कर भी शिव-कल्याणरूप हैं. जे संसार के संहार का सामर्थ्य रखते हुये भी आशुतोष कहें जाते हैं, यही आपको धारण कर सकते हैं. जे काम को लक्ष्म करने की शक्ति रखते हैं, यही पार्वती-पति भइश्वर कहवाने का गौरव पाते हैं.

हे देवि ! आपको अनेक रूप हैं. आप ‘सर्ग’ ‘स्थिति’ और ‘लय’ तीनों काल में लीन-लीन रूप से वर्तमान रहती हैं. सत्य में आप ही का काम पड़ता है. सृजनसमय आप ‘सरस्वती’रूपा हैं, रक्षण में आप ‘लक्ष्मी’रूपा हैं और संहार-काल में आप ‘शक्ति’रूपा हैं. विद्या, धन और जल आप ही के रूपान्तर है. यही तीन शक्तियों संसार का यज्ञ रही हैं. धन्वी के सद्गुणयोग में संसार की स्थिति की आशा है और दुरुपयोग में संसार के विध्वंस की सदा आशा का रहती है. असाधुओं के संग से यह शक्तियों विवाद, मद और पर-पीडन के काम आती है—विद्या विवादाय धनं मदाय शक्तिः परेषां परिपीडनाय—और साधुओं के संग में ज्ञान, रक्षण और दान के लिये होती है. हे देवि ! आप हमको प्राप्त हो कर अपना सद्गुणयोग सिखाइये. आप लक्ष्मी-पुत्र लोगों के यहां उनके गुणों के अनुकूल रूप धारण कर निवास करती हैं. यद्यपि मैं सन्नयन नहीं हूँ, तथापि मैं प्रार्थना करता हूँ, कि जिस रूप से आप सन्नयनों के गृह में बसती हैं उसी रूप से हमारे घर में वास करके हमारे गृह और हृदय को पवित्र कीजिये.

या श्रीः स्वयं सुकृतीनां भवनेष्व लक्ष्मीः । पापात्मनां कुतिधियां हृदये सुबुद्धिः ॥

अद्धा सतां कुलजनप्रभवस्य लज्जा । तां त्वां नतास्म परिपालय देवि ! विश्वम् ॥

(“छिंदूपय” ना कलकामां लेखक श्री. शुभ.....)

१२५-हम क्या हैं ?

अजसा नहीं प्रभव सज्जा हैं, माना हैं हम वीरों श्री;

शूरों श्री हम शक्ति रही हैं, अहिर्न हैं रण-धीरों श्री.

भा दुर्गा श्री प्रतिभा हैं हम, लक्ष्मी श्री हैं ज्योति-कली;

दीप्ति-मानहम अग्नि-शिखा हैं, स्नेह-सुधा श्री शुभ-स्थली.

हम जग उड़ी सत्य समग्र गछें, अज कर के कुछ दिवसा देगी;

हैं, विश्व-गगन में जारत हो, फिर ओक बार यमरा देगी.

(सज्ज कुमारी राजेश)

૧૨૬—અનુભવેલા સાદા અને સહેલા ઉપાયો

(૧)

('સીચિટીસક'ના જોગરટ સન ૧૯૨૬ ના અંક ઉપરથી અનુવાદ)

સર્વ પ્રકારની ખાંસીની ગોળી—કાળાં મરી અને પીપર, એકેક તોણા, જવફાર અઘીઃ તોણાં અને દાઢમનાં હોણાં બે તોણા, એ ચાર ચીજોને ખાંટી ચૂર્ણ કરવું અને આઠ તોણા ગોળમાં ભેળવીને ચાર ચાર માસાની ગોળી બનાવવી. આ ગોળી મોંમાં રાખીને તેનો રસ ઉતરવા. દેવાથી સર્વ પ્રકારની ખાંસી મટી જાય છે, એમાં કંઈ પણ સક નથી.

શ્વાસરોગ મારે ગોળી—બોરિંગણી, ટ્વર અને આંબળાં, એ ત્રણે સમભાગે લઈ તેને ખાંટીને ચૂર્ણ કરી તેમાં મધ ભેળવી ચાર ચાર માસાની ગોળી બનાવવી રાખવી. આ ગોળી મોંમાં રાખીને તેનો રસ પેટમાં ઉતરવા દેવાથી ઉર્ધ્વવાયુ, ઉદરે ચડતો શ્વાસ, મદાશ્વાસ અને તમકશ્વાસ, એ બધા રોગો જલદીથી મટી જાય છે.

શ્વાસ ચઢીને ખાંસી આવે તેની ગોળી—સૂંઠે, મોટી હરડે અને નાગરમોથ, એ ત્રણે ચીજોનું ચૂર્ણ કરી તેમાં બધણે ગોળ ભેળવીને ચાર ચાર માસાની ગોળી બનાવવી. આ ગોળી મોંમાં રાખી તેનો રસ ઉતરવા દેવાથી સર્વ પ્રકારની ખાંસી અને શ્વાસરોગ થોડાજ દિવસમાં નાશ પામી જાય છે.

ખાંસીનો સરળ ઉપાય—બહેડાંનું ઊંડું અને સિંધવની કાંઠરી વારંવાર મોંમાં રાખી તેનો રસ પેટમાં ઉતરવાથી ખાંસી (ઉધરસ) દૂર થાય છે.

મરડાની ગોળી—મરડાના ચૂર્ણમાં ગોળ ભેળવી ચાર-ચાર માસાની ગોળી બનાવવી અને દિવસમાં ત્રણ વાર એક એક ગોળી ખાવાથી મરડામાં આરામ થાય છે.

અછળુંની ગોળી—ગોળ અને પીપરના ચૂર્ણની ગોળીઓ બનાવી તેનું સેવન કરવાથી અછળું મટી જાય છે.

મૂત્રકૃમ્મ ઉપર ગોળી—ગોળ અને વારેલા કુચાની ગોળી બનાવી તેનું સેવન કરવાથી મૂત્રકૃમ્મ મટી જાય છે.

હરસ ઉપર ગોળી—નાની હરડેના ચૂર્ણમાં ગોળ ભેળવી ગોળી બનાવી તેનું સેવન કરવાથી હરસ નાશ પામી જાય છે.

સર્વ પ્રકારના હરસ ઉપર ગોળી—સુરબને ચક્રવીને તેનું ચૂર્ણ કરી તે ચૂર્ણ ૩૨ તોણાં લેવું, ચિત્રકનાં ઊંડા ૧૬ તોણા, સૂંઠ ૪ તોણા અને કાળાં મરી બે તોણા લઈ બધાનું ચૂર્ણ કરી તેની બરાબર ગોળ ભેળવી ગોળી બનાવી, તેનું નિત્ય સેવન કરવાથી સર્વ પ્રકારના હરસ મટી જાય છે.

વહેતો ધા, નામુરુ અને ફેફસા ઉપર અલ્પ—અબેલીના પાન, લીમડાના પાન, પરવળનાં પાન, હળદર, દારહળદર, કકે, મજ્જા, જેઠીમધ, મીષ, કબૂજીયાં, ખસખસ, અનતપૂળ અને મોરચુપુ, એ બધી ચીજો ૭ ૭ માસા લઈ તેનું ચૂર્ણ કરી પાણીમાં ચટાણીની જેમ લસોટવું અને તેમાં ચારતણું ચાવનું થી બરાબર ભેળવીને આખો દિવસ તડકામાં રાખી મૂકવું. બીજો દિવસે ધીરે તાપે તેને ગરમ કરવું અને તપથળ પાણી બગી જાય નથી માત્ર લીજ બાકી રહે એટલે તે ઉનારી લઈને ચીંધી બચવા છાનીમાં ભરી લેવું.

આ થી નામુરુના પાગા ચોપગથી નામુરુ ત્રણે તેવું દર્દ પણ થોડાજ દિવસમાં મટી જાય છે. દરેક જાનના લીધા મંબીર થા કે જેઠાથી ૫૨ વહેતું દોષ, ખુબજ દુખ થતું દોષ, તેને પણ જલદીથી આરામ થાય છે.

સર્વ પ્રકારની દાદર મારે નેલ—દાદરને પાણી સાથે ચટાણીની જેમ લસોટવી તેનાથી ચાર-પણા સરસવના તેવના તે લસોટવી દાદર ભેળવી દેવો પછી તેલ કરતા ચારતણા આકાનાં પાનનો રસ નાખીને તેલને ધીમે તાપે ગરમ કરી બધું જળી જઈને તેવજ બાકી રહે ત્યારે ઉનારી લઈ મળીને છીસોમાં ભરી રાખવું.

એ તેલ ચોપડવાથી દરેક પ્રકારની દાદર, ફોક્ષા, ફોલ્લી અને ચેળ વગેરે થોડાજ દિવસમાં નાશ પામે છે, એ નિઃસંશય વાત છે.

બહેરાપણ માટે તેલ—કુંળી કુંળી ખીલીઓને ગોમૂતમાં વાટીને ચટણી જેવું કરી તેમાં ચારગણું તેલ ભેળવવું અને તેલથી ચારગણું બકરીનું દૂધ અને દૂધ જેટલું પાણી નાખીને ચૂસા ઉપર ધીમે તાપે ચઢવા દેવું; જ્યારે પાણી, દૂધ વગેરે બળી જાય અને માત્ર તેલજ રહે, ત્યારે ઉતારીને ગાળી લઈ શીશીમાં ભરી રાખવું. તે કાનમાં નાખવાથી બહેરાપણ દૂર થાય છે.

મોઢાનાં ચાંદાં માટે—મધના પાણીના કોગળા કરવાથી મોઢાનાં ચાંદાં તથા ધા, મોઢું બળવું અને તરસ લાગવી વગેરે જલદી મરી જાય છે અને મોઢું સારું થાય છે.

દાંત હાલે તે ઉપર—તેજ અને સિંધવ ભેળવીને કોગળા કરવાથી થોડાજ દિવસમાં હાલતા દાંત મજબૂત થાય છે, દાંતનું દુઃખનું બંધ થાય છે અને સર્વ પ્રકારે દાંત સારા થાય છે.

આંખોના રોગો ઉપર—હરડે, સિંધવ, ગેર અને રસાંજન, એ ચારે વસ્તુઓ સમભાગે લઈ પાણીથી લસોડી આંખનાં પોપચાં ઉપર લેપ કરવાથી સર્વ જાતનાં આંખોનાં દર્દ નાશ પામે છે.

ભૂખ વધારવા માટે—વડવાનળ ચૂર્ણ—જેમની ભૂખ ઓછી થઈ જવાથી બાંધેલું અને પચતું ન હોય, પેટમાં ગુડગુડ થતું હોય વગેરે દૂર કરી ભૂખ વધારવા માટે સિંધવ એક તોલા, પીપળીમૂળ એ તોલા, પીપર ત્રણ તોલા, ચવક ચાર તોલા, ચિત્રક પાંચ તોલા, સૂંઠ છ તોલા અને હરડે સાત તોલા મંગાવીને તેનું ચૂર્ણ કરી રોજ છ છ માસા બે વખત ભોજન કર્યા પછી ખાતા રહેવાથી જઠરાગ્નિ અત્યંત પ્રદીપ્ત થાય છે—અર્થાત્ પેટના અનેક વિકાર દૂર થઈ ભૂખ-પૂખ વધે છે. વૈદક શાસ્ત્રમાં આ ચૂર્ણને વડવાનળ ચૂર્ણ કહે છે.

ખીણું ચૂર્ણ—હરડે, સૂંઠ, પીપર, કણુન, ખીલીના ગર અને ચિત્રક, એ બધી ચીજો સમભાગે લઈ ચૂર્ણ બનાવી તેના જેટલીજ ખાંડ ભેળવી ભોજન પછી બન્ને વખત છ છ માસા સેવન કરવાથી આ ચૂર્ણ ખૂબ જમણું પણ જલદીથી પચાવી દે છે.

હિંગાદ્રક ચૂર્ણ—સૂંઠ, મરી, પીપર, અજમો, સિંધવ, જીરૂ અને કાળુ જીરૂ, એ સમભાગે લઈને તે બધાના આઠમા ભાગ જેટલી હીંગ લેવી અને બધાને ખાંડી ચૂર્ણ કરી રોજ છ છ માસા બન્ને વખત ધીમાં ભેળવી ભોજનના પહેલા કોળીઆમાં ખાવાથી ભૂખ લાગે છે અને પેટના વાયુસંબંધી સર્વ વિકારો નાશ પામે છે.

(૨)

(‘ચિદ’માંના શ્રીમતી હુકમદેવીજી જાનાના લેખ ઉપરથી અનુવાદ)

માકણ—ખાટલામાં માકણ પડે તો ગંધક અને કાંદાની ધૂણી આપવાથી તેમનો નાશ થશે.
ટાઢીઆ તાવ—ટાઢીઆ તાવ આવતો હોય તો એક કે બે રતીભાર હીંગ પાવલીભાર ગોળમાં ઘાલીને ખવડાવવાથી ફાયદો થશે. **ખીજ દવા**—ફટકડીને દેવતા ઉપર પુજાવી તેને ત્રીણી વાટી ગળેના કવાચ(કાદા)માં મેળવી તેની ચણીભાર જેવડી ગોળીઆ કરી તેને તડકે સૂકવી દિવસમાં ત્રણ વાર એક એક ગોળી કંડા પાણી સાથે આપવાથી ટાઢીઆ તાવમાં ફાયદો થશે.

ચોટ લાગવી—કાંઈ પણ જગ્યાએ ચોટ લાગી હોય અને લોહી વહેતું હોય તો પીળા ફૂલની ખરેડીનાં પાનાનો રસ કાઢીને ચોપડવાથી તે મરી જશે. **ખીજ દવા**—ચોટ લાગ્યા પછી ૨-૪ રતી સિંચાનિત દૂધમાં મેળવીને પાવથી અને સિંચાનિતને ગાયના મૂતમાં મેળવીને લેપ કરવાથી ખડું ફાયદો થાય છે. આ લાગ્યા ઉપર આ પરમ ઔષધિ છે.

રક્તાતિસાર યાને લોહીના મરડો—જો રક્તાતિસાર થયો હોય તો ઘાવડીનાં ફૂલ છ માસા દર્દીમાં મેળવીને ખાવાથી તેમાં આરામ થશે. પચ્ચતરીકે દર્દીને ભાત ખાવા આપવું.

દાદર—કર્ણોટીનાં ચૂળને સીરકામાં લસોડીને તેનો લેપ કરવાથી દાદર જતી રહે છે.

ખીજ દવા—ગરમાગાનાં પાનને કાઢમાં વાટી લેપ કરવાથી પણ દાદર જતી રહે છે. **ત્રીજ દવા**—અંછડનાં પાન વાટીને ચોપડવાથી દાદરમાં ફાયદો થાય છે.

દાંતની મજબૂતી—નાગરમેથ, હરડે, સૂંઠ, મરી, પીપર, વાવડીંગ અને લીમડાનાં પાન લઈને લઈ પાણીમાં લસોડી તેની ગોળી બનાવી હાંયામાં સૂકવી. રાત્રે સૂતી વખતે એ

જોળીએને ફાંત નીચે દબાવીને મુઠ જાડું. આથી ફાંત પળાજ મજબૂત થાય છે.

ફાંતનું લાકડું—દરબજાના લાકડામાં તેજ અથવા ઘીને પકાવીને ફાંત કપર રાજ મોપ-કવાથી ફાંત વાસતા બંધ થાય છે. આ તેજ ફાંતને મજબૂત બનાવવા માટે ઉપયોગમ ઓળખે છે.

ફાંતમંજન—પીપર, સિંધવ, ઘાગું ઇત્યાદિ એકીએ સમમાત્રે લઈ તેનું ગૂળું ફાંતએ પસવાથી ફાંત સાફ થાય છે.

ગુદા પાકે ત્યારે—પરવળનાં પાન, જેડીમ્બ અને મનુદાને પાણીમાં રાખીને તે પાણીથી ગુદા ધોવાથી પાકેલી ગુદામાં ફાવેલો થાય છે. ખીંછ દવા-જરૂરીના કાષમાં મધ અને સાકર મેળવડીને ગુદા ધોવાથી પણ ગુદાપાકમાં ફાવેલો થાય છે.

પિંડી કડે તેના ઉપર—અંછરનું દૂધ પસવાથી ફાવેલો થાય છે. ઘોળા દોડ ઉપર—કાયાં અંછરને વાડી જેટલાક દિવસ સુધી મોપવાથી ફાવેલો થાય.

પથરી રોગ—તરસસાંની કુંપોને ડાળમાં સૂકવી તેની રાખ કરવી અને તેનું માસા (પાવલીબાર) રાખ મધમાં રોજ ખાવાથી પથરીમાં ફાવેલો થાય. ખીંછ દવા—મૂળાનાં પાનને રસ કાઢીને એક આવાડીઆ સુધી પીવાથી પણ પથરી વધી જતને બદાર નીકળી જાય છે.

ઉંઘાદરોગ—મૂર્છા અથવા ઉંઘાદ (ચાકપણ) થાય ત્યારે ચૂનો અને નવસાર સમમાત્રે મેળવી ગુંધાવાથી ફાવેલો થાય છે.

દમરોગ—દમમાં નવસારની પુમાડી પાત્રી ફાવદાકારક છે.

જળા—શીરકામાં નવસાર મેળવી રોમળા કસવાથી થયે ઘેટીલી જળા બદાર નીકળી જાય છે.

ઘાંતીયા—નવસારનું અંજન ફાવદાકારક છે.

પેટના કરમીઆ—ઝોણી પાચનશક્તિને ઘીથી બાળકના પેટમાં કરમીઆ થાય તે કુંઘળીને રસ પાત્રો ફાવદાકારક છે.

નાકમાંથી લોહી નીકળવું—જે નાકમાંથી લોહી પડે તેા અર્ધો તેલો ફટકડી એક તેલો પાણીમાં ઓઝાળીને તે વડે નાક ધોવાથી અને તે પાણી ગુંધાવાથી ફાવેલો છે. ખીંછ દવા—સૂકો આમળાં વીમાં ઘેડીને ખાખી સાથે વાડી તેનો લેપ કરવાથી પણ નાકમાંથી લોહી પડવું બંધ થાય છે.

૧૨૭—પીંપળાનું લાકડું, ગુંદર અને ટીશીઓનો ઉપયોગ

પીંપળાના લાકડાનો આશો બનાવી તેમાં રાત્રે પાણી ભરીને પ્રાતાઃકાળમાં પીવું અથવા તેમા ઘોડી વાર દૂધ ભરી રાખીને તે પીવાથી માથામાં તાજગી આવે છે અને વીર્ય વધ થાય છે, તેમજ આમળાંનાં ફરેલો નાજુલ થાય છે. પ્રાતઃનિશાળમાં દેવનાઓ સોમરસ પણ પિંપળાના થાસણમાં પીતા હતા.

પીંપળાના ગુંદરમાં અને તેના ફળમાં પ્રતિષ્ઠાદક શક્તિ હોય છે. પશીઓ પણ તે બહુ ખાય છે. તે ખાવાથી પશીઓમાં પણ કામચક્તિ જાગૃત થાય છે. પીંપળાના ગુંદરને ડાંખડામાં સૂકવી વાટીને તેનું ચૂર્ણ કરી રાખવું. તે ચૂર્ણને સીરા બનાવીને ખાવાથી શક્તિ ખૂબ વધે છે. પ્રદર-રોગમાં બહુ ફાવદાકારક છે, કમરનાં દર્દ અને મોનાં માંદાં પણ મટી જાય છે; પીંપળાના ફળના ચૂર્ણમાં સમમાત્રે સાકર બેળવડે દૂધ સાથે ફાકવાથી અથવા મધની સાથે ચાટવાથી પણ સીરાના જ્વેલો ફાવેલો કરે છે. નાનાં નાના બાળકો અને ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને તે વધારે ફાવેલો કરે છે.

પીંપળાના કામળ પાન વાળી ટીશીઓને ઉકાળીને તે ઉકાળેલા પાણીમા સાકરની ચાસણી કરી તેમા બાફેલી ટીશીઓ નાખી તેનો ગુરુઓ કરવો. આ ગુરુઓથી વીર્ય મજબૂત થાય છે અને તે બળ (કલાહ), લોહ અને સુવર્ણબરમ કરતાયે વધારે શક્તિ આપે છે.

(‘જી ચિકીત્સક’ના એક અકપરથી અનુવાદ)

૭-આપનું દૂધ રોર ૧૫ સાકર, તોલા, ૮ નાખીને પીવાથી, સોમલતું, એર દૂર થાય છે.

૮-તાંદળખનાં મૂળ ચોખાના ધોવણું સંજાએ વાટી પાવાથી-સર્પવિદ દૂર થાય છે.

૯-લી, મધ, માખણ, પીપર, આદુ, મરી અને સિંધાવણ, એ સાત ઔષ્ધોને ઝીણું વાટી પીવાથી કોપસહિત કરોલો તદ્દક નાશ પણ તદ્દાજ ઉતરે છે.

૧૦-પીપર, સિંધાવણ, મોરચુ, મરી, લીંબોળિયોની ઝીણ, એ સર્વને વાટી લીંબુના રસમાં ગોળી બનાવી તેનું નેત્રમાં અંગળ કરવાથી સાપનું એર ઉતરે છે.

કુટું-રોગ

૧-ખેરસાર, ત્રિફળાં, લીમડાની ડાલ, કડવું પટોળ, મળો અને અંરકુમાનો ક્વાચ આપવાથી સર્વ રોગ, વિરોદ્ધક, મસરિકા એ રોગ દૂર થાય છે.

૨-મલોના ક્વાચમાં વા કંકમાં દૂધયુક્ત લીને દેવાળવું. જ્યારે સર્વ જળા જન્ય-લી માત્ર આવી રહે, ત્યારે ગાળી લઈ સેવન કરે તો વાતરકત અને રોગ નાશ પામે છે. (આ અમૃત-જૂત કહેવાય છે.)

૩-લેપ-(૧)પારો, મધક, મનશીલ, દરતાળ, મરી, દળદર, આંબાદળદર, સિંદૂર, કુલાવેલ મોરચુ, કુવાટીયાનાં બી, બાવચી, છકું, કડવું છકું, તે સર્વનું ચૂર્ણ કરી તેમાં લીંબુનો રસ તથા લી નાખી લોદાના કલેશમાં લોદાના દરવાજે આર પહોર ધુટવું, પછી ઘસાડવું; એટલે રોગ, ચળ, પામા, વિસર્પ છત્તાદિ રોગ દૂર થાય છે. દર મદીને જીવાળ લેવે. (૨) કુવાટીયાનાં બી, આકલતું દૂધ, દંતીમૂળ, વાવડીમ, આંબાદળદર, સિંધાવણ, દાંડળદર, રીંગણીનું મૂળ, વળનામ, એ સર્વે ઓરાક વાટી લેપ કરવાથી સર્વ નરેદના રોગ તથા સર્વ કુટુંબ મટે છે. (૩) મનશીલ, એલચી, મુરગો, દીરાકથી, હાપરે જામેલો કુમાસ, નાગરમોચ, રાગ, દોધર, મોરામંદન, કીવ દળદર, એ સર્વને એકત્ર વાટી સરસીયા તેલમાં ધુટી કરીરે લેપ કરવાથી વિલાસ, રોગ, ક્રિટલ, દાદર, મદાકુટ, ખસ, ભગદર, માયાની જંદરી અને દરસ, એ સપજાં નાશ પામે છે. (૪) બાવચી, એળાંબો, સાજખાર, જવખાર, સિંધાવણ ને વળનામ પાણીમાં ધુટી કરીરે લેપ કરવાથી રોગ નાશ પામે છે.

દાઝમંબીર વા

૧-દીરાકથી, દરસ, દતકરી, મીણ, અણપાં છાણાંની ભરમ, તેલ, લી, તેનો મલમ કરી ચોપકવાથી દાઝમંબીર વા મટે છે. લાપ બળે તો લેસનું હાણ ચોપડવું.

૨-અરીસુના કમુંબાને ગાળ્યા વિના તેમાં રતું પુમકું પલાળવું તે દાઝમંબીરનાં કાઠં નેપર મૂકી પાટા બાંધવો. પછા દિવસ સુધી તેમ કરવાથી દાઝમંબીર વા મટે છે, ખાંદા માત્ર ખારી નહિ.

(“આયોદય”ના એક અંકમાં લખનાર-ગ્રાજાચાર્ય વેણસજ ધીરજીવ દક્ષિણ)

મારી સામાન્ય વજન ૧૧૦ રનલ છે, તે ઉપાસમાં ૧૬૦ ફ્લો જન છે. આપનું વજન તો, આપના મિત્ર ઉપરથી જોતા જાણે આપું જણાય છે, એટલે આપે સાત દિવસથી વધારે ઉપવાસ ન કરવા જોઈએ.

“ઉપવાસમાં જે કશુંજ ખાતો નથી, માત્ર પ થી ૭ રનલ વરાગનું ફક્ત પાંચેડું પાણી પીડે છું, જરૂર પડે તો સહેજ હીંબુનો રસ કમેઈ. જે દરરોજ કપાંચિનાના મરડા સરીકનું વજન લઈ છું અને રોજ અંબી રનલ વજન જોડું ચાલુ છે. ૧૬૦૭થી જે ઉપવાસ કરું છું. સરીકની સામાન્ય રિધિ અને મનને જરૂર જણાય તે પ્રમાણે, દરવર્ગે ૪ થી ૭ વાર, ૩, ૭, ૧૦ અને ૧૫ દિવસના ઉપવાસ કરું છું; એટલે વર્ષમાં ૪૦ થી ૬૦ દિવસના ઉપવાસ ચાલુ છે. કેટલીક વાર ઉપવાસ કર્યા વિના ચાલતુંજ નથી અને તે સમયે કંઈ પણ ખાતું ખાતું નથી, એટલે હેલાં ૨૦ વર્ષમાં મેં સાંભળેલ ઉપવાસનો અનુભવ કોઈ છે. દુઃખમાં દુઃખ ૩ દિવસના અને લાંબામાં લાંબા ૧૬ દિવસના. દમણાં ઉપવાસવિનાના ત્રણ મહિના પછી માઈ વજન ૧૬૦ રનલ છે અને મને ઉપવાસ કરવાની ખૂબ હિંચા થઈ છે.....સામાન્ય રીતે ભાષણો આપવાને માટે કાંઈ પ્રવાસે નીકળું છું, ત્યારે જે ઉપવાસ કરું છું. કામ કરવાની તીવ્રતા ઉપવાસથી જોડી વધારે પડેલ વધે છે. દમણાં મને થાક લાગે છે અને કંઈ જાણવા કરે છે; કારણ ૧૦૦ દિવસથી વધારે પ્રવાસ થઈ ચૂક્યો હતા ઉપવાસ નથી કરી શક્યો.....સારીરિક વ્યાયામ માટે નવારાજ નથી મળતી; એટલે ઉપવાસ ન કરું ત્યારે વજન વધારા પડતું વધી જવાનો ભય રહે છે. સમય છે કે, વ્યાયામ જોડો મળવાને લીધે અને ખોરાક જોડો અવારને લીધે વજન વધી મળે. સ્વભાવે જે જોડું ખાનારો નથી અને વારસો પણ મને એવાજ મળ્યો છે. ખોરાક જોડો કરતાં મને લાંબા સમયની તાલીમની જરૂર પડી અને જાણે પણ ૩૫ વર્ષની ઉંમરે ખોરાક-જીભને ચમે તો ખૂબ ખવાઈ જવાય છે.પેટ સાફ કરવાનો મારો અર્થ એ છે કે, નીચેના ભાગ વડે પાણી લેવું, જેમાંનું કેટલુંક મૂત્રાસયમાં ભરાઈ રહે છે અને ખાંડનું ઘોઝા વખતમાં અધોદારે નીકળી જાય છે. ‘એનીમા’ ૩ થી ૩૫ કુટ લઈ શકું છું. ખુલ્લે સરીકે ‘એનીમા’ લઈ છું. અમુકજ, પાણી પીવું એવી ભલામણ હું ન કરું. સ્વિ પ્રમાણે પીવાય. પહેલાં જે રાત્રી પાણી લઈ છું અને તે નીકળી જાય એટલે અનેક વાર પાંચથી સાત રનલ પાણી લઈ છું, તે એટલે સુધી કે આખરે પાણી તદ્દન સ્વચ્છ નિર્મળ નીકળે છે.....ઉપવાસના પરિણામમાં, સરીકમાં વધારે સ્ફૂર્તિ આવે છે; એટલુંજ નહિ પણ ને આત્મશુદ્ધિ માટે ઉપવાસ કરીએ તો અખ્યાત્મલક્ષિ પણ ખુલે છે. મને જ્યારે હૃદય કે છાદિની શૂંચ આવે છે, ત્યારે જે ઉપવાસ કરું છું; કેઈ વિરોધીની સામે મૂંઝવણ હોય તો જે ઉપવાસ કરું છું. ઉપવાસ અને પ્રાચીનથી અનેક મુંઝવણો અને વિદજાણો દળે છે.”

આ દિશામાં જે પ્રયોગો કરી રહ્યાં તેવા વાચકોને ઉપયોગી થાય એટલા હેતુથી આ કામગીરી પ્રસિદ્ધ કરું છું. ઉપવાસની સરીક અને નીતિ ઉપર થતી અસર તો રોજ રોજ સંક્રાંતિમાં જાય છે. ધણાએ લોમાં અનેક દવા અને ભયંકર ઇન્જેક્શનોના કરતા વિવેકપૂર્વક કરેલા ઉપવાસ વધારે અસરકારક હવાજા નીવડે છે. ‘ભયંકર ઇન્જેક્શનો’ કરું છું તે એટલા માટે નહિ કે તેથી દુઃખ થાય છે, પણ તેથી અનેક નવી ઉપાધિઓ વધે છે. દવાઓથી કેટલું નુકસાન થાય છે તેની આપણને ખૂબ ખબર પડતી નથી; પણ ઉપવાસથી નુકસાન થવાના ધણા દાખલા, સાંભળેજ આપી શકાય. ઉપવાસ કરનારાઓની સ્ફૂર્તિ વધ્યાનો તો સ્વભાવ સૌનેજ અનુભવ છે; કારણ સરીક અને મનને સાચો આરામ ઉપવાસમાંજ મળી શકે છે. કેવળ કામ કરવાનું બંધ કરવાથી જાણેજ આરામ મળે છે, કારણ ધણા દાખલાઓમાં તો પાચનતંત્રના ઉપર ખૂબ કામનો બોળે પડેલો હોવાથી તેનેજ આરામ આપવાની જરૂર હોય છે.

ઉપવાસની નીતિ ઉપર મધુરી અસર થાય છે, પણ તે એટલીજ સહેલાઈથી સિદ્ધ નથી થઈ શકતી, કારણ નીતિના પરિણામ આપવાને માટે મનના પણ સદકાર જોઈએ અને ઉપવાસમાં આત્મપ્રતારણનો ભય રહે છે. ધણા દાખલા જે જાણુ છું, કે જેમાં આત્મશુદ્ધિ અર્થે વધારે પડતા ઉપવાસ કરવામાં આપ્યા હતા. અમુક ૬૬ સુધીએ બહુ કિંમતી છે, જે ઉપવાસ કરનારને પોતાના

તમારો સાચો સલાહકાર છે. તમને ખોરાકની જરૂર છે કે નહિ તે તેજ જાણે છે; અને જ્યારે તે તમને એમ કહે કે, ખોરાકનો સ્વાદ સારો લાગતો નથી અને તે છતાં તમે તમારી હોજરી ઉપર અધટિત ખોજો નાખશો તો જાણીને કે, તમે તમારા સાચા દોરત હોજરીનો એવો ગુન્હો કર્યો છે કે જે માટે તમારે જિભારી અને દર્દોની સખ્ત સજા ભોગવવીજ પડશે. જ્યારે સ્વાદ સારો આવે ત્યારેજ જાણવું કે તમારી હોજરીને ખોરાકની ખરેખરી જરૂર છે. જેમ ખોરાકનો સ્વાદ સારો લાગે, તેમ તમારી હોજરી તે પચાવવાને વધુ તૈયાર હોય છે. ખરી રીતે જોતાં તે ખોરાક ખાવાની મોજ ખોરાક પચવાના રસને વહેવાને કાર્યસાધક થઇ પડે છે. આ રસ હોજરી અને આંતરડાંમાં કેવી અગત્યની ફરજ બજાવે છે, તે થોડાજોજ જાણતા હશે. જ્યારે આ પ્રવાહી રસ યોગ્ય જથ્થામાં પૂરો પાડવામાં આવે છે, ત્યારે ખોરાક હજમ થવાની ક્રિયા દરેક રીતે થઇ શકે છે; પણ જો એક ફરજતરીકે અથવા તમારું કૌંવત ટકાવી રાખવાના હેતુથી સચ્ચિ નહિ છતાં ખોરાક હોજરીમાં ઉતારવાની કોશીશ કરશો તો જરૂર માની લેજો કે, તમે તમારી હોજરીપર નાહકનો ખોજો લાદી તમારું જોર જોણું કરી નાખો છો. આવી સ્થિતિમાં હોજરી ખોરાક હજમ કરવાને તૈયાર હોઈ શકતી નથી. આવી સ્થિતિમાં તમે ખાધેલા ખોરાક હોજરીમાં મોટા ખોજ સમાન થઇ પડે છે. આ વખતે તમારા લોહીના દરેક દીપામાં નજીઆત અને બહારનાં તત્ત્વો દાખલ થાય છે; જે શરીરના યંત્રને નડતર સમાન થઇ પડે છે. જેથી તમને સુસ્તી, થાક અને નળખાઇ જેવું લાગે છે, અને તમે પોતાને અર્ધો મુલેલા જેવા માનો છો.

જો તમે તમારી જિભારીથી દૂર રહેવા માગતા હો તો તમારે કંકડીને ભૂખ લાગે ત્યાં સુધી ખોરાક માટે થોભવું જોઈએ. જિભારીનું મૂળકારણ ખોરાક કયા પ્રકારનો આવે તે નહિ જાણવામાં રહેલું છે. આપણે ઘણા જલ્દ ખોરાક, સફેદ લોટની બનાવટનો ખોરાક, પૌંડીશ કરેલા ચોખા વગેરેના ખોરાકનો મોટા પ્રમાણમાં ઉપયોગ કરીએ છીએ. આ ખોરાકો જીવન માટે સાદા છે; પણ તે વૃક્ષમય રેષાઓની હોજરીવિનાના હોવાથી તે ઘટતી અસર કરવાને અકારત થાય છે. ખરખચડા ખોરાક ખાવાની ઘણી જરૂર છે, જેથી ખોરાકસંબંધી નહેર યા નળી સ્વચ્છ અને સાફ રાખી શકાય.

રાંધણકળામાં સ્ત્રીઓની ગંભીર ભૂલ

ઇંગ્લેન્ડનો એક જગજાહેર તખીબ જણાવે છે કે, રાંધણકળામાં જે એક ઘણીજ ગંભીર ભૂલ કરવામાં આવે છે તે એ છે કે, જે પાણીમાં પપેતા વગેરે ખીછાં તરકારી બાફવામાં આવે છે, તે પાણી ફેંકી દેવામાં આવે છે. આ એક ઘણીજ ગંભીર ભૂલ છે. આ ભૂલથી તરકારી કે વનસ્પતિનો સ્વાદ ખોઈ દેવામાં આવે છે; એટલુંજ નહિ પણ તે ખોરાકનાં પુષ્ટિકારક તત્ત્વ પાણી ચૂસી લે છે અને આ લાભકારક તત્ત્વો ઉપયોગ કર્યા સિવાય ફેંકી દેવામાં આવે છે; માટે તરકારી બાફવાની ઉત્તમ રીત તે 'સૂકી' બાફવાની છે. એટલે કે, તે બાફવામાં ઘણુંજ થોડું પાણી વાપરવું. એટલે કે તે પાણી એટલુંજ હોવું જોઈએ કે તે બળી જાય તે આગમય ખોરાક બસાખર પાકી જાય.

જે ખોરાક ભૂજવામાં આવે છે અથવા વરાળથી પકાવવામાં આવે છે, તે પોતાના સ્વાદ સાંચે પુષ્ટિ આપનારાં પોતાનાં તત્ત્વો પણ જાળવી રાખી શકે છે. જો કે બાફેલાં ખોરાક સંતોષને પાત્ર છે, પણ તેના સંબંધમાં ઉપર કહેલી સૂચનાપર અમલ થવાની ખાસ જરૂર છે.

એક રીતે જિભારીથી શરીરમાં જમા થયેલી નજીઆતનો પોતાની મેજે ત્યારેજ અંત આવે છે, કે જ્યારે ભૂખ વગર કોઇ પણ જાતના ખોરાકથી પરહેજ રહેવામાં આવે છે. આથી જિભારી એક રીતે હોજરીપર ખોરાકથી પડતા ખોજોનો અટકાવ કરે છે. આથી જિભાર માણસો જેઓ ઘણું ખાવાની જિભારી લાવે છે તેઓને, હોજરીને આશાએ આપવાની ફરજ પડે છે. પરિણામે શરીરમાં દાખલ થવા પામેલી નજીઆત તેમાંથી સહેલાઇથી બહાર નીકળી શકે છે, અગર જો તે બહાર નીકળવા પામી ન હોત અને તેને શરીરમાં વધવા દેવામાં આવી હોત તો પરિણામે ઘણુંજ હાનિકર-કદાચ મોતમાં પણ આગ્રહ હોત !

એકેડીઆનાં મંદિરો માટે ડેરી મેસ

આ તે બાબતી ખીના છે કે, મેંદેરોનાના વાવતો ઉપર એક જાનના મંદિરોને આપારી છે. આ મંદિરો જેમ મરોખીની કુપરીઓમાં તેમ રાજ્યોના મંદિરમાં પણ પ્રવેશ કરી શકે છે.

આ મંદિરોનો નામ કરવામાટે અનેક પ્રયાસો લેવામાં આવ્યા છે, પણ તે બધા ખોટા સાબિત થયા નથી. પણ આ મંદિરોનો દોર વધુ વધુ રહે એમ લાગે છે. કેમકે તાજાંમાં એક દુધી રીમરો એક જાનના ડેરી મેસની રીમ કરી છે. જેની મંદિરો મેંદેરોના મંદિરોનો તુલા-તુલના નામ થયા હતા તે માન્યતા, જનવરો અને પ્રાણીઓને જ્યાં પણ નુકસાન કરી શકે તેમ નથી.

આ જેમની તપાસ મોટા પાયા ઉપર તુર્કી મંદિરો લેવામાં રાખાઈ છે અને અગર તે આ મેસ તેના રીમપના જગ્યાએ મુજબ હોવાનું જાણીએ, તે તે કિમની રીમપમાની એક થઈ પાડે.

બાગકોનો 'રીફરેસ' અથવા દુધપાન દોરડી ને પેક માંડડીનો રોગ

'રીફરેસ' બાગરોગ છે. એ રોગનાં પ્રથમ એ છે કે, રોગીનું માથું ઘડીરના પ્રમાણમાં ગોડું, બરડો વાંકો, પાસળાં દર્દી જેવી અવેલાં, કદ િંચાડું, મોંસ ઉપર કરમચી-આ જાતના બાંધા-આને 'રીફરેસ' એટલે કે રીફરેસના રોગથી પીડાનાં કહેવાય છે. જન્મ્યાએનો આ રોગ તેમના ખોરાક અને દવાપર મોટો આધાર રાખે છે. આથી આ રોગ થતો અટકે એટલા માટે બાગ-ઓના ખોરાકપર ઘણું આપવું જરૂરી છે, રીફરેસનો રોગ સારો થઈ શકે છે; પણ બધારે આ રોગે ઉપર મુશ્કેલી લાગેલું રૂપ થીયું હોય, ત્યારે બાગરુ' કે, એ રોગે બાગરુપર બાગીજ મંદિરો અગર કરી છે.

રીફરેસનો રોગ બાગકોથી ફર રાખવાને મુખ્ય ઉપાય તરીકે ખોરાક અને તડો છે. જે બાગકોનું જીવન માતાના દુધપર હોય છે, તેઓને આ રોગ લાગ પડતો નથી; પણ તેમને સૂકો તડો દેવામાં ન આવે તો આ રોગ તેમને પણ હોડતો નથી. અગર જો બાગકોને રિવેસમાં પંદરથી વીસ મિનિટ તડામાં ઉઠેવામાં આવે તો આ રોગ તેમને યાચ પડવાનો સંભવ રહેતો નથી; પણ જે બાગકોને માતાના દુધની મેરદાજરીમાં બીજા દુધ ઉપર જીવતું પડતું હોય તેઓને રીફરેસનો રોગ લાગ પડે છે. આ રોગથી તેઓને ફર રાખવા માટે તેઓને તડામાં ઉઠેવાની ખાત જરૂર છે.

બાબીનો મહાન તબીબ ડૉ. કેમ્બેલ કહે છે કે "ઉત્તર આફ્રિકામાં સૂકોમાં જતાં બારસો જેટલાં બાગકોને મેં તપાસ્યાં હતાં; પણ એક પણ બાગક રીફરેસના રોગથી પીડાતું મને જણાયું નહિ." આ તબીબ વધુ જણવાને પ્રકાશ પાડે છે કે "યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના અર્ધો લોકો અને એ કરતા વધુ મોટી સંખ્યામાં ક્રેટલિટન અને પેરોપના ઉત્તરબાજોના લોકો રીફરેસના એક આ બીજી રીતે લોગ થઈ પડેલા મારી નજરે પડ્યા છે. એટલે કે, તેઓ બચપણમાં લાગુ પડેલા આ રોગથી સાબ થયા હતા, પણ તેની અસર તેમના બેડાળપણ અને સરીરપર થયેલી હળ ઉપરથી માત્રમ પડી આવતી હતી.

અગર જો તમે તમારાં બાગકોમાટે આવનું દુધ વાપરતા હો તો તે ગાયો બાંધાઆર જગ્યામાં પડી રહેતી હોવી નહિ જોઈએ; પણ તેમને તડો લાગતો હોવો જોઈએ. તબીબી વિદ્યાએ શોધ કરી છે કે, જે ગાયોને સૂકા ખોરાકપર રાખવામાં આવતી હોય, તે ગાયોના દુધમાં રીફરેસનો રોગ લાગ પડતો અટકાવવાનાં પૂરતાં તત્વો હોઈ શકતા નથી. જેમ ગાયો તડામાં વધુ ફરદર કરી ચરે, તેમ તેનું દુધ વધુ તંદુરસ્તીયું નીવડે છે. એજ પ્રમાણે બાગકોને પણ તડાની ધખી મોટી જરૂર છે. એજ ધ્યાનથી રીફરેસનો રોગ બાગકોથી ફર રહી શકે છે.

x

x

x

x

મુસોલીની કેવા ખોરાકપર રહે છે ?

પેરોપનો આજનો, ઇટાલિયન મહાપુરુષ મુસોલીની જેમ ચોતાની તરફ આવી કુનિવાનું 'આન ખેતુ' છે તે કેવા ખોરાકપર રહે છે તે જણવું તેના ચોતાનાજ ઇન્દોમાં વાચકને બહુ આવકારદાયક થઈ પડશે:-

પાણી દીઠ એક ચમચો 'ગ્રોમ બાર્ફકાલ્' નાખવો અને જ્યાંસુધી તેમની જરૂર પડે ત્યાંસુધી તેમાં ખતે રાખી શકે.

(૧) આ પ્રમાણે દરરોજ એક વખત કરવું.

બાળકો અને એરંડીક તેલ

નાનાં બાળકોને ઝાડો (બુલાબ) લાવવામાટે માતાઓ મોટા ભાગે એરંડીક તેલ આપે છે, પણ માતાઓની આ રેવ વખતના વહેવા સાથે બાળકોને વધુ કબજાવાત બનાવે છે; અને પરિણામે તરીબ બિચારો નિર્દોષ બાળકો વધુ દેરાન થાય છે. બાળકોને બુલાબ લાવવામાટે એક જાણીતો જર્મન તબીબ બલ્યામજી કહે છે કે, બાળકોને ફરનો ખોરાક આપવાના વખતની વચ્ચે પાણીવધુ આપવું; તેમજ દૂધ આપ્યા પછી જ્યાં ચમચાથી એક ચમચાસુધી ઓલિવ ઓઇલ આપવું.

દર એરંડીક કલાકમાં બાળકોને એકથી ત્રણ ગ્રામ થવાની જરૂર છે. ઝાડો નરમ, મુલાઓ અને રાફના રંગેના દોલો જોડએ, જે લયકાના રૂપમાં દોલો જોડએ નદિ. તેમાં બધાવધા ફળના માંચા, ખજ કે કક દોલો જોડએ નદિ. આવા ગ્રામઓ બાળકોની તંદુરસ્તીની નિધાની છે.

જર્મનતી ત્રીઓમાટે સોનેરી સૂચના

જર્મનતી ત્રીઓ માટે એક જાણીતા અમેરિકન તબીબની નીચલી સૂચનાઓ ફરક બાકએ લક્ષ્ય રાખવી જરૂરી છે:-

- (૧) દરરોજ ઝાડો સાફ આવે તેમ કરવું.
- (૨) ઘરોઠા ધોઈ સાફ રાખવા માટે બની થકે એટલું પાણી પીવું.
- (૩) બની થકે એટલાં નાળાં ફૂદ અને તરકારીના ખોરાક ખાવો.
- (૪) ખાસ કરી બાળકને જન્મ આપવાના મહિનાઓમાં બારે અને ત્રીકાસદાર ખોરાક દેવાથી પરહેજ રહેવું.
- (૫) રાત્રી બોજન બારી ખોરાકનું લેવું નહિ.
- (૬) દરરોજ તાજાં ખુદો ફલામાં આપવાની કસરત લેવી. આ ઉપરાંત દરરોજનું કામકાજ કરતો રહેવું.
- (૭) ઓરડાની બારીઓ ખુલ્લી રાખીને રાતે ૬૫ ઠંડાવી, જે ઓઝામાં આવી ૮ કલાકની દોલો જોડએ.
- (૮) દરરોજ નદાવાની અને હેરદનાં અડવાડીઆઓમા તરમ પાણીમાં બેસવાની તબેદ રાખવી.
- (૯) કાઠ પણ ભળનાં ટાઈટ તરબખ કે વળનમાં બારી કપમાં પહેરવાં નહિ.
- (૧૦) રાતોને ૫૮ તંદુરસ્તીમાં રાખવાનો મંજૂર પ્રયાસ કરવો.
- (૧૧) મોક્ષ વખતના અંતરે કાંઈક પાણે પીલાબ તપાસવામાં ખતો લાલ તમાવવો છે.

મેક્સીઆનો રામખાણુ દંડાજ-સાધારણ મીઠું

જાણીતો તબીબ ડૉ. જી. જેને મેક્સિયાને મારી દલાવકને પધાક જેવો મુખી દત્તરી, અમેરિકા વચે અનેક રથએ એ તંપયાબદ અખતરઓ કર્યાં છે, તેણે મેક્સિયાના દલાજનરીક સાધારણ નીમક (મીઠું) જેને તબીબી લાપામાં 'મેક્સિયન કોસ્ટાઈનરીક' એજાખવામાં આવે છે, તે રામખાણુ દોપાત્ર મહેર કર્યું છે. આ દંડાજ કોષ પણ પ્રકાશના મેક્સિયાના તાર ઉપર કિલ્લમ પુરવાર થવાની તે ખતો આવે છે. આ તબીબ જણાવે છે કે, આ દંડાજથી માત્ર ૪૮ કલાકમાં દર્દી સાથે થકે છે; એટલુંજ નહિ પણ તેની ઉપર ખીજ વાર તાર ફરમે કરતો નથી. વધુમાં તે જણાવે છે કે, આ દંડાજ દર્દી પર બે વાર જલ્દીથી અજવારો પડે છે. તે કહે છે કે, આ દંડાજથી દરરીમા દબાવો દર્દીમાં આ તાવના આંત્ર મંદથી સંતાપ બંધ થકા છે. અમેરિકાના તરમ દેશ જ્યાં આ તાર જેને એક વાર બારે તરમ ફેરવ્યા દેતો તે

તંબાકુનો કંઠો અનુભવ

મીં. એચ. ઈ. ઓબેન્કસ જે ફિઝિકલ કંથરના વિષયમાં રોચિયાથીરટ નબૂાય છે, તેણે તંબાકુથી થતાં નુકસાનના અનેક દાખાઓ જે તેની નજર આગળથી પસાર થવા છે તે-રણ કયાં છે, જે આપણા દેશી જીવાનીઓમાં માટે પડેલાં જેવા દોષાથી હું તેમાંના જે તબુ આજે જનદેશમાં મૂકવાની લાઘવ દૂર કરી શકતો નથી. હું તેનાજ ચન્દોમાં જીવાકાનું વાજની પાડે છું:-

“એક મુલાન” કાઠક ફિઝિકલ કંથરના ચિદુજીમાં મારી પાસે આવ્યો. તેની જાતીમાં એક વરસ કરતાં વધુ મુદતથી કુખરો ચાલુ રહ્યો હતો. તે સાથે તે ખાંસીથી પણ વધુ અને વધુ પીડાતો હતો, જેથી તેના મનમાં ધૂષના દુઃખનો મોટો ભય પેસી ગયો હતો. તે બે વરસથી સીગારેટ પીતો હતો. તેના કુખરું કાઠજી સીગારેટ દોવાનો મને પાકો શક હતો. મેં તેને સીગારેટ છોડી દેવાની તાકીદ કરી. ફિઝિકલ કંથરના ચિદુજીના પહેલાં માસ દરમિયાન તેને પોતાની તબિયતમાં કાંઈક સુધારો થતો લાગ્યો; પણ જીવદારીમાં પૂરું થતાં તેણે પોતાને જાતીના કુખરા અને ખાંસીના દરદી સમૂહમાં મુકા થયેલો જોયો. એ વખત દરમિયાન તેણે કાઠકની નોકરી છોડી બદલના કામકાજની નોકરી લાઘ કરી હતી. તે ‘ફિઝિકલ કંથર’ના ચિદુજીની મજબૂત તારીફ કરતો હતો; પણ તે સમજી શક્યો નહિ કે, બહાર દરવાની નોકરીથી કે ચારીરિક કંથરના ચિદુજીથી તેનું દરદ નાબુદ થયું હતું. કેટલાક મદીના સુધી તેની સાથે મારો મેળાપ થઈ શક્યો નહિ. એક દિવસે તે ઓચિતો મને મળ્યો અને પોતાની આગલી નોકરીપર પાછો જવાથી તેનું દરદ પાછું જમરી આવ્યો કે નહિ તે માટે મને પૂછવા લાગ્યો. મેં તેને સલાહ આપી કે, જો સીગારેટ પીવાની છોડી દેશે તો મને તેની નોકરીથી તેનું અસહ દરદ પાછું જમરી નીકળી શકશે નહિ. હું ખરો પડ્યો. થોડાક વધુ મદીનાએ મજબૂત સાબીત કર્યું કે, તેની જાતીના કુખરા અને ખાંસી સીગારેટની મોઢોકાણ હતી.

ખીલે દાખલો—હું એક કસરતખાને ઓળખું છું, જેનો ધંધો સરકસમાં બાઈસિકલ ઉપર અદ્ભુત કાજી દેખાડવાનો હતો. એ કસરત ‘સાઇકલ-વ્લ્ડ’ના નામથી જાણીતી છે, જેનો હેતુ સાઇકલને એકદમ ચકાવો આપવાનો છે. આ કસરત ધણીજ જોખમભરેલી ગણાય છે અને તે માટે કંડાપણ અને મજબૂતતા બજાવી ધણી જરૂર છે. આ ધંધો તેણે પોતાની સાળીસ વરસની વયે છોડી દાધા; કેમકે તેને લાગ્યું કે, આવી મોટી ઉંમરે આ કસરત કરતાં તેને મજરાદ જૂટતો હતો અને તે ખીકણ બનતો જતો હતો. અંતે સીગારેટ છોડી દેવાની સલાહ તેને એક ડોક્ટરે આપી. આ સલાહ ઉપર અમલ કરતાં તેણે કદી નહિ ધારણ એવું પરિણામ આપ્યું. તેણે પોતાની બગેલી તંદુરસ્તી અને તનની શક્તિ એટલી બધી તો મેળવી કે તે પોતાની આગલી નોકરીમાં પાછો દાખલ થયો અને બાઈસિકલ ઉપર આગલીજ રીતે સાથે ધણી વર્ષોસુધી પોતાનો કાજ ચાલુ રાખ્યો.

ત્રીજો દાખલો ધણીજ જાણવા જોગ છે. કોલોરોડો ખાતે રહેતી એક અમેરિકન સ્ત્રી ખાસ લક્ષમણથી મારી સલાહ લેવા માટે મારી મુલાકાતે આવી. મારી પાસે મોકલનારનો હેતુ એ હતો કે, કસરતના ચિદુજીથી તેણીના દાંડમાં થોડાધણે સુધારો થવા પામે. મેં તેણીને સલાહ કર્યો કે, તેણીને દાંડનું દરદ છે, એમ તેણીને કેમ માલમ પડ્યું? તેણીએ મને સમજવડું કે, તે પોતાની ટાંખી બાજુએ સુઈ રાકતી નથી; કેમકે સૂતાં આખની બાજુએ કાનપડી આગળ મજબૂત ધબકાર થાય છે. મેં તેણીની હકીકતપરથી જાણ્યું કે, તેણીને સીગારેટ પીવાની બહુજી જુરાં દેવ પડી ગઈ હતી. અંતે હું તેણીની સખત વેદના દૂર કરવાને રીતેદ પામ્યો; પણ ફિઝિકલ કંથરની કસરતથી નહિ. અલબત્ત, કસરતે તેણીની સામાન્ય પ્રકૃતિને લાલ કયાં હતો ખરો, પણ તેણીનું જનમ દરદ સીગારેટ પીવાનું છોડી દેવાની મેં તેણીને પાકેલી રજામાં સમજાય દૂર થયું હતું. આ દરદ સીગારેટ પીવાનું છોડવા પછી રૂક દલ દિવસની દુક મુલના થયેક દરજ્જે દૂર થયું હતું. પાછળથી મને માલમ પડ્યું કે, સીગારેટ પીવાનો તેણીને આગલો લખ પાછો ઉતરાણ આવવાથી તે અમારનાજ દુખનો કમનસીબ ભોગ થઈ પડી હતી.

બીજા પલાક દાખલો રણ કરીને મીં. એબેન્કસ જણાવે છે કે, તંબાકુ કાઠના પર

ઉપ નાંદ આવવાનું મુખ્ય કારણ આવડી પોતાની નૂખાંઈ છે. આ મૂખાંઈ કુદરતનો કાપડો તોડવાની છે. જેઓ કુદરતના કાપડાઓને નાબો થાય છે, તેઓમાંનો એકેએક ખુદનુમા ઉપ કાડવાને લાયક બને છે. સ્નાયુના કામકાજના પંચમાથી કુતબ ગયેલી અશક્તિ લોકોમાં દાખલ થાય છે ત્યારે ઉપ પેદા થાય છે.

* * * *

ખુદનુમા ઉધના દલાલો

દુઃખ આવળા માનમાં ઉધમારોની દરિયાદ દૂર કરવાના અનેક દંડાલો રજુ કરતો રહીશ, પણ આ હાલોના પહેલા પાઠનીક નીચલી મૂલ્યાંકના ખ્યાનમાં રાખવાની દુઃખ ખાસ ભલામણ કરે છે.

(૧) તમેએ ઉધ લાવવાની ટેવની ખીચવણી કરી નોંધ્યો છે. તમેને ઉપ આવી શકવાની નથી એ ખ્યાલ મનજ ઉપરથી તમારે દૂર કરવો નોંધ્યો છે. જેવા તમે બિછાને બાજુએ કે પુરતજ મનજ ઉપરના વિચારોને દાંડી કાઢ્યો અને ઉધી જવાનો મનજૂત પ્રયાસ કર્યો. એ મારે તમારા મનજૂત મનજૂત કાશ મેળવવાની કોશીસ કર્યો.

(૨) ઉધ નહિ આવવાનાં અનેક કારણોમાં આ, કોશી અને ખીચવણી પીણાંઓ મારેનું અતેજ પણ એક છે. જ્યારે ઉધ વચર તમે પીડાતા હો. સારે આ, કોશી અને ખીચવણી પીણાંથી દૂર રહેવાની કોશીસ કર્યો. આ અને કોશી મનજૂત ઉરકેરે છે અને ઉધને નસાડે છે. ખાસ કરી સાંજના વખતે ઉરકેરનારા પીણાંથી દૂર રહેવો.

(૩) સવારે આ સાંજે તમારી પ્રકૃતિના પ્રમાણમાં કસરત લેવાની ટેવ રાખવો.

(૪) આથી પેરે કદી પણ બિછાને જતા નહિ, તેમજ તમારી હોજરીને ખીનજરી ખોરાકના જોખથી લાધી બિછાને જતા ના. વધુ સારથી લાધેલી હોજરી તમારી ઉધ અને તન-મનની સાતિનો કાતિલ સત્તુ છે. પરિણામે ધણાંક દરેકને બધી જોડ આમનજુ કરવામાં આવે છે. તમારે ભારે ખોરાક અને મોટી રાતનો ખોરાક સજવો નોંધ્યો છે. ખાણું લીધા પછી પુરતજ બિછાને જતા નહિ.

(૫) જલ્મીતા તબીબોનો એવો મત છે કે, બિછાને જવાની અધો કલાક આગમજ પુછાં (ધાકું ગરમ) પાણીએ નહાવાથી ધણો સારો લાભ થાય છે. એમ કરવાથી મોટી મગજમાથી પમ મુધી બેચાઈ જાય છે, જેથી મજબૂતગુઓમાં લોકોનો પટારો થાય છે અને ઉધમા વધારો થાય છે. સારી ઉધમાટે કળચાતને પણ દૂર કરવાની જરૂર છે.

(૬) ચવાના ઓરડાને તાજ દવાના સારા જવાની ધણી મોટી જરૂર છે, (ગરમ સનાવનાં દોષ તો) ઠાંધિયાને મગજરહની દોષ તો ધણું સાફ.

(દૈનિક "તંદુરસ્થાન"માંથી)



૧૩૧-શીર્ષાસન

નીચે માથું અને ઉપર પગ રાખીને ઉભા રહેવું તેને શીર્ષાસન કહે છે. શરૂઆતમાં આ આસન દિવાલ સાથે કરવાથી મહેલાઈથી થઈ શકે છે. દિવાલને અડેલીને કરવાથી પાછળ પડી જવાની ખીક રહેતી નથી. જો એક-બે મિત્રોની મદદ લઈને કરવામાં આવે તો વળી ઘણુંજ સારું. મદદ લઈને ફક્ત સાતજ દિવસ કરવાથી પછી પોતાની જાતેજ મદદસિવાય કરી શકાય છે.

કહેવત છે કે “ઉતાવળે આંગા પાકે નહિ” તેમ એકદમ શીર્ષાસન કરવાનું શરૂ કરો અને પહેલેજ દિવસે અડધો કલાક કરો તો તેથી ફાયદો નહિજ થાય, પણ બહુજ નુકસાન થશે. તમે નબળા હો કે બળવાન હો, તોપણ ધીરે ધીરે અને થોડો થોડો વખત આજથી શરૂ કરો. પછી લુઓ કે, તમારું શરીર અને ગર્દન કેવી મજબૂત બની ગઈ છે.

પહેલા બે દિવસ મિનિટ કે અડધી મિનિટ સુધી, પછીના બે દિવસ બે મિનિટ સુધી, પછીના આઠ દિવસ ત્રણજ મિનિટ સુધી, પછીના આઠ દિવસ પાંચજ મિનિટ સુધી, પછીના દશ દિવસ સાત મિનિટ સુધી અને તે પછીથી દરરોજ દશ મિનિટ કરવું. ધીરે ધીરે છ માસ સુધીમાં અડધા કલાક સુધી લઈ જવું. શાંતિથી અને થોડી મહેનતથી બહુજ લાભ થાય છે.

શીર્ષાસન સવારમાં કરવાથી બહુજ લાભ થાય છે. આસન શરૂ કર્યા પહેલાં અને પછી દરરોજ ચાર-પાંચ ગ્રાણીયામ કરવાથી બહુજ ફાયદો થાય છે. આસન શાંતિથી શેવો અને ઉચ્છ્વાસ પણ શાંતિથી કરવો. શીર્ષાસન કરતી વખતે શરીરને કાંઈ પણ જાતનું સખત બંધન હોવું જોઈએ નહિ. અધી નસો અને નાડીઓમાં છૂટથી લોહી ફરી શકે માટે ફક્ત લંગોટજ પહેરવો અને તે પણ બહુ સખત પહેરવો નહિ. સવારમાં જૂખ્યા કોઠેજ આસન કરવું.

આ આસન યથાવિધિ અને નિયમિત કરવાથી બહુજ લાભ થાય છે. જેમ શીશીમાં પાણી રેડીને ઉધીયતી કરવાથી ઘોવાઇને સાફ થાય છે, તેમ માણસનું શરીર ઉંધું ચતું થવાથી બહુજ લાભ થાય છે. આ આસન શરૂ કરના પહેલાં તમારા પગનો રંગ લુઓ, પછીથીજ શીર્ષાસન કરવાનું શરૂ કરો. આસન કર્યાબાદ વળી પાછા તમારા પગનો રંગ લુઓ. શીર્ષાસન કર્યા પહેલાં તમારા પગનો રંગ સફેદ જણાશે. તમે જાતેજ વિચારો કે, તે સાચી સફેદ થયો? શીર્ષાસન કરવાથી લોહી નીચે ઊતરી ગય છે. લોહીનો અભાવજ પગનો રંગ કહી આપે છે; પરંતુ જ્યારે શીર્ષાસન છોડી દેવામાં આવે છે, ત્યારે પગમાં નવા લોહીનો સંચાર થવાથી વધુ લાલ્લાશ આપે છે. શુદ્ધ લોહીનો સંચાર એજ આરોગ્ય. શીર્ષાસન કરવાથી શુદ્ધ લોહીનો સંચાર થાય છે. શરીરમાં સંપૂર્ણ રીતે લોહી ફરી વળવાથી આરોગ્ય વધવાનો સંભવ છે.

માથાનું દરદ, છાતીની કમજોરી, મોંની ચરુચિ, કંઠ-દોષ, ગળું પડવું તેમજ સ્વપ્નદોષ અને વીર્યદોષ વગેરે દર્દો નાશ પામે છે. મગજમાં પણ શુદ્ધ લોહી પહોંચવાથી શુદ્ધિ અને સ્મરણશક્તિ વધે છે.

લોહી માથા ઉપર ચઢાવવાથી રાત્રિદિવસ હૃદયને બહુજ કટ પડે છે, જ્યારે શીર્ષાસન કરવાથી હૃદયને આરામ મળે છે. શરીરનું સ્વચ્છ લોહી હૃદયમાં પોતાની જાતેજ આવીને એકઠું થાય છે અને શુદ્ધ થાય છે. હૃદયને આરામ મળવાથી તેની શક્તિ વધે છે અને શક્તિ વધવાથી આયુષ્ય વધે છે. એક દિવસમાં ફક્ત વધુમાં વધુ અડધો કલાકજ નિયમિત કરવું જોઈએ.

આ આસન નિયમિત અને યોગ્ય રીતિથી કરવામાં આવે તો જરૂરજ પ્રદીપ્ત થાય છે. જરૂર પ્રદીપ્ત થતાંની સાથેજ આકારની છંદા થાય છે. શરીર જૂખથી સાત્ત્વિક બેરોડ નેમરે છે અને હુટિ નેમરે છે. જૂખ અનુસાર નેમરન નહિ મળવાથી શરીર બગડે છે. શીર્ષાસનના અભ્યાસીને એ માધ્ય કે નેત્રનું માંખણ, લી, દૂધ વગેરે સાત્ત્વિક પદાર્થો લેવાથી સ્વાસ્થ્ય સુધરે છે.

પાંચ વર્ષથી તે સાત વર્ષ સુધીની ઉંમરવાળા મનુષ્યોને આ આસનથી સાચું પરિણામ મળી શકે છે. આ વન કમરો લેકોથી અનુભવશીલ છે. સંધરણ દૃષ્ટિથી જે અનુભવ છે અને જે કમા છે, તે સારા વિચારવના કારણે અને સારા-ચત્રતા છે. આથી છે કે, આ આસન દરેક માનવ-જાતના નંદુઓ સિદ્ધ કરશે અને તેને લાભ ઉઠાવશે.

(“અવધાન” ન. એક અંકમાં લેખક—સ. અંબાલાલ પટેલ, કચી.)

૧૩૨-ધરધરાઉ હુન્નરો

અસાદ બાદશાહના ધાવણ-ટુંદીની દવા

ફટલાંક કારણથી ઓશિના અંતરના દુખમાં પડાશે ધાવ છે. આથી ઓછું પીએ તો તેને પેટ બરી દુધ મળી સકતું નથી. તેમાં ત્રણ પ્રકારના દોષોય છે:-

(૧) સમૂળનું દુધ ન આવતું, (૨) દુધ ઓછું આવતું, (૩) કમતી કે ભરતી આવતી નહીં બધે ધાવ છે. વેદક સાંતના નિયમ પ્રમાણે ઓશરને દાંત આવળાંમુધી પૂજી તેની માતાનું દુધ પૂરતું મળતું જોઈએ. તે આથી દૂર કરનારી દવા ખાસ અંત લખી છે; તેનો લાભ સદેરની અને ગામડામાં પસંતી ઓશો જરૂર લેશે.

દોરડીના મૂળનું ચૂર્ણ (જૂડી) તોલા ૨૦, ગેથીના ઝાડને છાંતીને બનાવેલું ચૂર્ણ તોલા ૨૦, આસન તોલા ૨૦, કપાડીઆનો મૂળનું ચૂર્ણ તોલા ૨૦, દિવેલીઆનો પાનરાનું ચૂર્ણ તોલા ૨૦, ઘીમાં નવેલી કણક તોલા ૨૦.

ઉપરની ચીજો બરાબર વગતથી લેવી. તે દરેક ચીજ સાફ દરીને તેનું ચૂર્ણ (જૂડી) પાણી બારીક બનાવવું. તેનું એક મિશ્રણ બરાબર બનાવવું. પછી તેના એક તોલામાં પડીકાંઓ બાંધી રાખવાં. એવાં પડીકાંઓ સહેરમાં અથવા ગામડાંઓમાં બનાવી વેચી સકાય છે.

પડીકાં વાપરવાની રીત:-દસ તોલા ગરમ દૂધમાં એક તોલા સાકર મેળવીને તેમાં એક પડીકું ચૂર્ણનું મેળવીને ઓણું દુધ આવનાર બાદને ચઢાવું. એ મુજબ દિવસમાં બે વખત બે પડીકાંઓ પીવડાવવાં. એ મુજબ પીવાથી તે બાદનાં લોદીમાં સુધારો થઈ શકે ધાવ છે; તેમજ તેથી દુધ પણ પુષ્કળ આવે છે.

હંડા (કપડાં ધોવાના) સોડા બનાવવો

સોડાએસ-ધોવાના સોડા પાણીમાં નાખીને મિશ્રણ કરવાથી તે પાણી જરા ગરમ ધાવ છે, તેથી તેને ગરમ સોડાએસ કહેવામાં આવે છે. તેવા સોડાના પાણીથી કપડાં ધોવામાં આવે તો તે કપડાં ખરખર્યા-રફ થઈને જલદીથી શી જાય છે. એવો ફટલાકનો પૂરતો અનુભવ છે. તેવા લોક કપડાં ધોવામાં હંડા સોડા વાપરે છે. તે બનાવવાની રીત:-લોખંડની કદાઈમાં ૧૦ શેર સોડા સીંકીકિટ અને ૫ શેર હંડુ પાણી, એમનું મિશ્રણ કરીને ઉકાળવું. ગરમ કરતી વખતે તાલેલાવડે દહાવીને બધું મિશ્રણ એકઠું મિશ્ર કરવું-એટલે તળાએ સીંકીકિટ સોડા ચોટશે નહિ.

ઉપરનું મિશ્રણ પાતળું થવા પછી તેમાં સોડાએસ ૪૦ શેર જુકો થોડોથોડો મેળવીને તે બધું મિશ્રણ દહાવીને બરાબર મિશ્રણ એકઠું બનાવવું. તે મિશ્રણના તળાએ ધીમી ગરમી આપવી, જેથી તેના મોટા અથવા જીણા ગાંઠાઓ અને જૂડી બનશે. ગાંઠા મોટા થવા હોય તો વારીને અથવા લોખંડની ખાંડીમાં ફટીને તેની જૂડી બનાવવી. તે જૂડીને હંડા સોડાએસ કહે છે. તે જૂડી દીનના ડખામાં એક રતલ જેટલી ભરવી, અથવા કાચગનાં પડીકાંઓમાં અર્ધાંએક શેર જેટલી ભરવી. સોડાએસ કરતાં આ હંડા સોડાએસ ચોલા નેચાય છે. આ ધોવા દરિયા ૧૫ થી ૨૦ મા સારી પેઠે કરી સકાય છે. તે ધોવાના પડીકાંઓનું વેચાણ કરવું.

આંખના ખીલ મટાડનારી નેસ બનાવવી

નાના ઓશરની આંખમાં અસ્વચ્છતાથી ખીલ ધાવ છે; અને તેનું જલ્દી આજોની અંદરની બાજુએ ઉપર મથાથી ફેંક, ઓરી તથા વણ પેદા થાય છે. તે સર્વે દરદીનું મૂળ કારણ જે ખીલ તે મટાડનારી દવા ઓશિને બનાવતા આવડવી જોઈએ. તેથી તે એક ઓશિનોજ ઉદ્ગમ ચણી સકાય છે. તેવી સરસ બનતી નેસ (કાળજી) વપરાય છે, તે બનાવવાની રીત:-

ટુંડાવેલી ફટકડીની જૂડી તોલા ૨, ટુંડાવેલું મેરચુનું (સફેદ આંક દોષર) તોલા ૨, કપડી બજી તોલા ૧૫, મુરખાર સ્વચ્છ જૂડી તોલા ૨, દાવેજના દીવા ઉપર પાડેલી નેસ તોલા ૮ અને ચોખ્ખું ઉત્તમ ગાયનું ઘી તોલા ૨૪.

૧૩૩-દાંત અને મોઢાના રક્ષણમાટે ઉપયોગી સૂચનાઓ

૧-શરીરની તંદુરસ્તીનો મુખ્ય આધાર દાંત અને મોઢાની સ્વચ્છતા ઉપર રહેલો છે, માટે હમેશાં તેને સાફ રાખો.

૨-તંદુરસ્ત બાળકની ઇચ્છા રાખનાર માતાએ ગર્ભાવસ્થા દરમિયાન દાંત અને મોઢાને બરાબર સાફ રાખવાની જરૂર છે.

૩-ગર્ભાવસ્થામાં જો માતાએ પોતાનું મોઢું બરાબર સાફ રાખે તો તેથી (અવતરનારા) બાળકનું મોઢું કે દાંત કદી ખરાબ થતા નથી.

૪-બાળકના જન્મથીજ તેનું મોઢું માતાએ હમેશાં સાફ રાખવું. પવરાવ્યા પછી પણ સ્વચ્છ પાણી અને દુધાક્ષરે હમેશાં તેના મોઢાને સાફ કરી નાખવું જોઈએ, જેથી તેના લવિષ્યના દાંત સારા અને સ્વચ્છ તથા મજબૂત બનવા પામે.

૫-ત્યાંસુધી બાળક ધાવણ ધાવે છે, ત્યાંસુધી માતાએ પોતાના પણ દાંત અને મોઢું બરાબર સાફ રાખવું જોઈએ.

૬-નાનાં બાળકોને થતાં કેટલાંક દર્દોમાં તેનું કારણ ઘણું ભાગે તેની માતાના ખરાબ દાંત અને મોઢું હોય છે. એથી માતાની પાચનશક્તિ ખરાબ થઈ તેની અસર બાળક પર થાય છે. આનું ન થવા માટે હમેશાં દાંત સાફ રાખવા જોઈએ.

૭-બાળકોને ઉછેરવા માટે માતાના ધાવણ જેવો કોઈ પણ ઉત્તમ ને પોપણકારક ખોરાક નથી.

૮-બાળકને રૂંડ પ્રકારે ધંધરાવનારી માતાનું પોતાનું શરીર પણ સારી પેઠે ખીસે છે. ઘણા માણસો એમ માને છે કે, તેથી માતાનું શરીર ધંધરાવે છે. તે વાત બૂઝભરેલી સમજાવી.

૯-જો માતાનું દૂધ તંદુરસ્ત હોય તો બાળકોને ઉછરતાં વાર નથી લાગતી.

૧૦-ગરીબ માણસનું બાળક કે જેને ઉછેરવાને માટે તેની માતા પોતાની છાતીનું દૂધ પ્રેમથી પાય છે, તેવા બાળકના દાંત દૂધ જેવા સફેદ, મોટાની હાર માફક ચળકતા અને મજબૂત રહે છે; જ્યારે તેજ ઉંમરનાં ધનવાનોનાં બાળક જોશે તો તેને મિઠાઈ વગેરે ચીજો આપવામાં આવતી હોવાથી તેના દાંત સડેલા તથા શરીર તંદુરસ્તીમાં ઢીલું અને રોગીષ્ઠ જણાશે.

૧૧-દાંત આવતી વખતે બાળકોને થતા દરદર્દોથી બચાવવા ઇચ્છા હોય તો જન્મથીજ તમારા બાળકનું મોઢું ધસીને સાફ રાખતા જાઓ. એથી આવનારા દાંત વગરબળે પુટી નીકળશે.

૧૨-બાળકને ઘણું ભાગે ૬ થી ૭ મે મહીને દાંત ઉગવાનું શરૂ થાય છે. પ્રથમ નીચેના દાંત શરૂ થઈ પછી તેજ જગ્યાએ ઉપરના ભાગના દાંત ઉગે છે; અને પ્રથમની જેરી, વચ્ચેથીજ ઉગે છે.

૧૩-બાળકના દૂધીઆ દાંત જો ખરાબ હશે તો ત્યારપછીના દાંત પણ ખરાબ આવવાના; માટે જો તમારે સારા દાંતની આશા રાખવી હોય તો તમે નાનપણથીજ દાંતને સુધારો.

૧૪-દાંત વહેલા કે મોડા આવવા એમાં કુદરતનો મોટો હાથ નથી, પણ તંદુરસ્તીપર આધાર છે.

૧૫-બાળકોને જેમ જેમ દાંત આવતા જાય છે, તેમ તેમ તેને કંઈ ખોરાક આપવાની ખાસ જરૂર છે; કારણ કે તેથી કસરત મળતાં દાંત મજબૂત થતા જાય છે.

૧૬-પાચનક્રિયાનાં તમામ દરદો દાંતને આભારી છે; માટે તમે દાંતને અને તેટલી કસરત આપો અને ખોરાકને બરાબર ચાવી પાણી જેવો થાય ત્યારેજ કાળીચો ગળે ઉતારો કે જેથી તે તરતજ હજમ થઈ શકે.

૧૭-અતિશય ઠંડા કે અતિશય ગરમ પદાર્થો એક પછી એક ઉપરાઉપરી ખાવા નહિ. કારણ કે તેમ કરવાથી દાંતની ગરમી એકદમ કમી-ગરમી થવાથી દાંતમાં ચીરા પડે છે અને તેનાં મૂળ નિર્બળ થઈ જાય છે.

૧૮-હમેશાં બચપણથીજ કંઈ પદાર્થો ખાવાની ને ખાવા આપવાની ટેવ પાડો કે જેથી દાંતોને ઘટતી કસરત મળે અને દાંત સ્વચ્છ તથા મજબૂત બને.

૧૯-હોજરીને કાંઈ દાંત હોતા નથી, માટે તમારો ખોરાક તમે બરાબર હજમ કરવા ચાહતા

હો તો તેને ખરાબર ચારીને (પાણી જેવો પાનજો મોડામાં થઇ જાય ત્યારેજ) મળે ઉતારો.

૨૦—કંઈ પણ આધા પછી દાંતને ખરાબર સાફ કરે. બાજકો પાસે પહોં આ નિયમ ખાસ પગાવો.

૨૧—જો માણસ ખરાબર ચારીને ખાય છે, તેનેજ મોડાકોના કુદરતી રવાદ જમાવ્ય છે; અને તે પોતાનું પોતાનું થોડા ખોરાકથી મેળવી શકે છે.

૨૨—બાજકોના મોડામાં ચૂસવા માટે આંગળી કે બીજું કંઈ પણ આપવું નહિ. કેમકે એથી બાજકની તંદુરસ્તી રવારે ખરાબ થવા પામે છે ને તેમનો ચરેરા પહોં એથી ખરાબ થાય છે.

૨૩—બાજકના દાંતમાં કંઈ પણ ખાખી જેવું જમાવ્ય તો તરતજ થોડા સારા દાંતના ડોક્ટરને બનાવીને તેનો ઉપાય કરવો જોઈએ.

૨૪—ખચપણમાં દાંતની કાળજી દરી તો પાછળના આવેલા દાંત છ'ંદગીરુથી ટકી રહેશે. બીજી વારના દાંત ધણે બાને છ'ંદ-સાનમે વળે આવે છે. જેના ક્ષીઆ દાંત ખરાબ દરી, તેને એ દાંત પણ ખરાબજ મળશે, માટે માતાએ બાજકોના દાંતનું ખરાબર રક્ષણ કરવું.

૨૫—ધણી માખાપો પોતાના બાજકોને મોડું સાફ રાખવાનું ખરાબર શીખવાડતાં નથી અને તે તરફ બેદરકારી રાખે છે ને ઠીક નથી. નાનાં બાજકોને દાંતણુ કરતાં, મોડું સાફ રાખતાં અને વારંવાર તેને ખરાબર ધોતાં અને દાંતણુ કરી સાફ રાખતાં નાનપણથીજ શીખવાડવું જોઈએ.

૨૬—કહેવાય છે કે, જૂના વખતમાં માણસોને ૪૪ દાંત હતા. ત્યારપછી તંદુરસ્તી ધરી જતાં તે ૩૨ રહ્યા. દરેકે તેથી પહોં વધારે ખરાબ તંદુરસ્તી થઇ જતાં ૨૮ થઈ જવા આશ્ચર્ય છે. આ સર્વ ક્ષીમે ક્ષીમે પદવાનું કારણ દાંતની સંભાળ એાછી છે.

૨૭—મોડામાં સારા દાંત હોવાથી ખૂબસુરતી સારી રહે છે, ખરાબર બોલી શકાય છે અને ખોરાકને ચાવવામાં તથા પચાવવામાં ધણીજ મદદ મળે છે.

૨૮—સહેલા દાંત અને ચરવેજ મોડું એ ક્ષયરોગને આમંત્રણ આપનાર સ્થિતિ ગણાય છે. માંસના ખોરાકથી પહોં દાંતને કોદોવાદ લાગે છે, માટે તેવો ખોરાક પણ ખાવો જોઈએ નહિ.

૨૯—સહેલા દાંતને સાફ કરવા પાછળ થતા ખર્ચ કરતાં તેને સહતા અવલવવાનો ખર્ચ ધણેજ એાછો આવે છે.

૩૦—જમ્યા પછી સંતરું, લીંણ, મોસંબી, પીચ, સરજન, પેર વગેરે ચીજો ખાવાથી દાંત સહેલાઈથી સાફ થઇ જાય છે; માટે તમે તમારાં બાજકોને એવી રેવ પાડો કે જેથી થોડાજ ખર્ચમાં દાંત સાફ રહી શકે.

૩૧—તમારું મોડું રવેજ દરી તો તમારું ચરીર પણ નિરાંગી સમજવું.

૩૨—વાસ મારવું મોડું કાઢીને પણ મમવું નથી. જે માણસને રવમાન છે, તે કહી તેમ ક્ષવાજ દેતો નથી. અથવા વાસ મારના મોડાવાળાં માણસો મેળાવામાં હોવાં એ એક શપ્તમાન ગણાય છે; માટે તમે પણ તેમ ક્ષવાજ ન દેશો.

(“નવું મેનના”ના દીપોત્સવી અંકમાંથી. સંપાદક-વેલ મોપાલજી કક્કર, સંપાદક: ‘આરોઅસિધુ’-કરાંચી)



૧૩૪-શંખ અને શંખનાદની ખાસ ઉપકારકતા

વિનાનાગાયક જગદીશચંદ્ર પણ મહેસાણે સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે કે, શંખનો અત્યંત નેટસા પ્રદેશમાં પડેલો છે, તેટલા પ્રદેશમાંના અનેક રોગજંતુનો નાશ થઈ જાય છે. આથી જલ્પ છે કે, સવાર અને સાંજ જનને વખત સંધિના સમયે મહિરોમાં જાને ખીછ અનેક જગ્યાપર શંખ વગાડવાને માટે આ કારણથીજ પ્રયા પડેલી હોતી જોઈએ. આ વાત અભારે પણ જૂના વિચારના દિંદુઓમાં પ્રસિદ્ધ છે કે, સંધિના સમયે શંખ વગાડનાથી રાત્રિસ દૂર ચર્મ જાય છે; અને રાત્રિનો સમય રાક્ષસોનો જલ્પાવેલો છે. શંખના સમયે કંઈ એક રોગોની વિક્ષિ થાય છે અને તે અર્પશનિર્પયંત વધતીજ રહે છે. તે પછી તેમાં વડાટો થાય છે. એ રોગોનું કારણ ત્રીણા જંતુઓ છે, કે જે સૂક્ષ્મદર્શક યંત્રથીજ જોઈ શકાય છે. આપણે તે રોગીજ જંતુને રાક્ષસ કહી શકીએ.

રાક્ષસ એને કહીએ છીએ, કે જેનાથી રક્ત કરતી જોઈએ અને જેનાથી અલગ રહેવું જોઈએ. એવા અર્થમાં રોગજંતુને આપણે રાક્ષસ માનીએ છીએ. પણ વિદ્વાન વેતો, રાક્ષસ શબ્દનો અર્થ રોગજંતુ માને છે. સંધિના સમયમાં રોગના જંતુઓ પેત્રત થાય છે અને તે વધીને આગળ ફેલાય છે, માટે તે સમયે શંખ વગાડનાથી આરોગ્યતાને ઘણો લાભ થાય છે. ફાટી નીકળતા રોગપ્રસંગે આ પ્રયોગ જરૂર કરવો જોઈએ. આગ્રહાત વિનાનવેતાઓ જે ચીજોની શોધ કરે છે, તે જોઈને સમસ્ત ભારતવાસીઓ આશ્ચર્યમાં પડી જાય છે; પરંતુ પોતે તો કંઈ નથી કરતા. મુંગા માણસની સાથે શંખના પ્રયોગની વાત ગઈએ. મારી માન્યતા પ્રમાણે મુંગા માણસને દરરોજ બે-ત્રણ કલાક શંખ વગાડવાનું કહેવું જોઈએ. આ પ્રયોગનો વધારે પ્રમાણમાં અભ્યાસ કરાવતા જઈએ અને વાત કરવાનો પણ અભ્યાસ કરાવતા જઈએ તો મુંગા માણસ બોલવા માંડશે. વળી તેની સાથે સાથે શંખમાં-૨૪ કલાક સુધી પાણી ભરી રાખીને તે પાણી તેને પીવરાવીએ તથા શંખભસ્મનો પણ પ્રયોગ કરી શકીએ તો અવશ્ય લાભ થાય છે.

પહેલાંના સમયમાં પણ નાના નાના છોકરાઓના ગળામાં પણ નાના નાના શંખમાં છિદ્ર પાડીને ગળે બાંધવાનો રિવાજ હતો. તેથી નાનાં છોકરાં જલદી બોલતાં શીખતાં હતાં; પણ આજ તો તે રિવાજ કાઢી નાખ્યો છે. આ પ્રમાણે નાના શંખમાં છિદ્ર પાડીને મુંગા માણસને તેનો હાર પહેરાવવાથી તેને બોલવાની શક્તિ જલદી આવી જાય છે.

કેમોપૌથિક ડૉક્ટર જેવી રીતે રંગીન શીશીઓમાં પાણી ભરીને પીવડાવે છે અને રોગ દૂર કરે છે, એવીજ રીતે શંખમાં પાણી ભરીને પીવડાવ્યા કરે, તો જંતુસંહિત રોગોનો જડ-મૂળથી નાશ થશે અને ગરીબ માણસને પૂરો ફાયદો પણ મળશે. શંખની ભસ્મ પણ બનાવે છે, એ વાત તો શાસ્ત્રોમાં પણ લખી છે. વિદ્વાન વેદ-ડૉક્ટરો એને અનેક રોગ ઉપર કામમાં લે છે, અને તેથી ફાયદો પણ થાય છે. આ પ્રયોગથી થેલછાના રોગમાં પણ વધારે ફાયદો થાય છે. મૂગી, બધીરતા, કર્ણરોગ, બંધકોષ, મંદાંત્રિ, નેત્રરોગ વગેરેમાં તેનાથી જલદી આરામ થાય છે. તેમાં વધારે ચેસાનો વ્યય કરવાની આવશ્યકતા રહેતી નથી અને અસંત લાભદાયક ચીજ છે. એના ફાયદાનો લાભ આપણે જરૂર લેવો જોઈએ.

(તા. ૧૧-૧૨-૧૯૨૭ના “આય પ્રકાશ”માં લેખક શ્રી. રામકૃષ્ણ વર્મા, બી. એસ. સી.એલ. એસ.એસ.)

૧૩૫—ઉપવાસના ફાયદા

રોગના નિવારણમાટે ઉપવાસ કરવાની પ્રથા માનવજાતિના ઝેટથી પુરાણી છે. ખ્રિસ્તીઓના ધર્મપુસ્તક બાઇબલમાં ઉપવાસનાં અનેક દર્શનો મળી આવે છે. કેટલીયે ખ્રિસ્તીઓમાટે ઉપવાસ અને ઉપવ્રત્યર્થનાનો નુસખો તેમાં જનાવેલો છે. આપના ધાર્મિક વિચારો લલેને મને તેવા હો, પણ પ્રાર્થનાથી આરાતો સંચાર થાય છે, એટલું તો આપને સ્વીકારેજ છૂટકો છે. પાટી લલે એ પ્રાર્થનાનો સ્વીકાર થાય છે કે નહિ તે પ્રશ્ન આપણે બાબુએ રાખીએ. પ્રાર્થના-દારા માનસિક રિથિન સુધારવાની સાથે સાથે ઉપવાસ જેવો આરોગ્યપ્રદ વિધાય પણ અજમાવશો, તો મુવર્ધમાં મુજબ બગસે અને વિશેષ ક્ષાત્ત થશે; પણ આ લેખમાં ઉપવાસ એ રોગનિવારણનો એક ઉપાય છે તે વિશેષ માત્ર વિચાર કરેલો નથી. આમાં ઘણે લાગે એવા મનુષ્યોની ચર્ચા છે કે જેમનું સ્વાસ્થ્ય સાધારણ છે અને જેઓ દરોજન ત્રણ વાર બોજન કરે છે; પાટી લલેને તેટલી વારના બોજનની તેમને જરૂર હોય કે ન હોય.

ધર્મપુષ્ટિ બોજન કરવાથી થતી હાનિ

જેઓને એવો વિચાર હોય કે, જૂન ન હોવા છતાં પણ અમારે અમારી યક્તિ ટકાવી રાખવા માટે બોજન તો કરવુંજ લેજીએ; તો તે તેમણે જાંઘપણ છે. પરંતુમાં સીધાવેલા પેલા કશોડો આદર્શો કે જેઓ રાંતી રાખીને ખાવાના કારણથીજ યોગ્ય સમય પહેલાં ત્યાં પહોંચી ગયા હોય છે, તેમને પાછા બોલાવીને અર્દા ખદા કરી છજીએ તો સમસ્ત સંસારની ચારે બાજુએ આકે કતારોમાં તેમને ઉભા કરી છકાય. અમારે પણ લગભગ બધા માણસો ખાવાના માંડા સ્વભાવથીજ અકાંચે સ્મરણમાં ક્ષીપાયે છે. કદાચ એવા સ્વભાવને જાંઘપણ કહેવું અયોગ્ય હોય તો એટલું તો નહીંજ છે કે, આપણે બોજન કરવાનો હાથનો સ્વભાવ આપણા શારીરિક અંગાતને અને આપણી સ્વાસ્થ્યપ્રતાનેજ આભારી છે. પૈત્રનિક રીતે બોજન કરવા તરફ તો દબ્બુ દમધાજન કેટલોકા ખ્યાલ આપવા લાગ્યા છે. અમારાં પાછેલાં જનવરોને ખવડાવવાની બાબતમાં અને કાંઈ પણ માદિતી અને સાવધાનતા રાખીએ ખરા, પણ અનો માનવોમાટે તો ઔરધિ ખાવાની અને જુલાખ લેવાની અવગણજ સમજણ અને આદત અમારાપર સચાર રહ્યેલી છે; એટલુંજ નહિ પણ અનેક પેદાશોથી કતરી આવેલા પેલા તુરર સ્વાસ્થ્ય આપનારા સામાન્ય પરજન પ્રયોગે પણ અને ઉકે બુધી મેદા છીએ અને તેથી વાતની વાતમાં વેળ-દોષદરને લા દોરી જઈએ છીએ; અને એને પરિણામે વધારે અનુભવીઓ કહે છે તેમ તેમને પ્રત્યે બચે છે થોડા અને પળાપરા તો તેમના પ્રત્યે સંધાનેજ સંધાથી જાય છે.

ધર્મમાં ઉપવાસ

દુનિયામાં સાચા પળાખરા પળેઓ ઉપવાસ માટે કેટલાક રિવજો નક્કી કરી રાખેલા હોય છે. દિદુનિમાં એકાદની, કાલજુસાસ વગેરે પ્રસંગે છે અને મુસ્લીમલોકોમાં રોગ છે; તેમ આનચા સમયમાં ખ્રિસ્તીઓ પણ હનુના માગીસ રિવજોના પ્રતિવર્તિ ખ્રિસ્તનુ અનુસરજ કરતા હતા અને બોજનલખણી પાટી સખ્ત વિધિ નક્કી કરેલી હતી. કેટલેક પળેઓની હિખીઓ તે સાકલ રિવજોના પૂરા ઉપકલ પાળતા અથવા તે માત્ર કેરી અને પાટી ઉપરજ નિર્બંધ કરતા અથવા એવજ કેઈ કલિન તત્ર પાળજ કરતા હતા. પણ કેટલાક પેદાશો પૂર્વે 'કલિન દરોજી રાખવા માટે બોજન કરો' એ સિદ્ધાંત રૂપે કાલે ને કરે. અને રિવજો પેદ-દોષમ પણ દોષદરિન મુલજ દલે દા બલુકા બ.ગ, બાંધીજ ઉપવાસના ધર્મખ.વના હોજુ થતી માતી. અને દિદુએ.આ અને રિવજ કરીને યદેગ તથા અ.એ.આ નો મેદા પણ રિવજ પૂરી ત્રણે કે કેલજના લાંબાજુ મેદાક કરતા પણ અને બ.ર.ર.ધી (પરો, પેડા વગેરે) પેદ જતવામા આવે છે.

બોજનની મુદ્રી

જેમને સ્વેચ્છાનુસાર બોજન પ્રાપ્ત થતું હોય, તેમને તો જાણ સરસને બોજ બોજ સમપત્તે આંતરે વાદ, ફેંટી, દુઃખ. બોજન, નાસ્તો વગેરેમાંનું કંઈને કંઈ ઉપવ્રતને જવાની મુદ્રી! આવી રીતે જેમને વારંવાર નાસ્તો અને બોજનવાદ કરવાની ટેવ હોય છે, તેમના ઉપર રોગનો પણ થોડો થોડો આંતરે દુમલો ચલેજ રહ્યો છે. એ વખતે તેમની મૂળ મરી જાય છે અને મનમાં ખાવાની ઈચ્છા ગમે નેટલી હોવા છતાં પણ મોડનો સ્વાદ જમી જવાથી તેમને ખાધ સહતા નથી; અને જો તે જમરજસ્તીથી (મોડું કંઈ કરીને) પેટમાં કંઈ નાખી લે છે, તો પેટ તેને સમાવી નહિ લેતાં તરતજ ઉપકા કરીને જવાર કાઢી નાખે છે! આવી સ્થિતિમાં તેમને ફરજિયાત ઉપવાસ કરવા પડે છે. પણ આવી સ્થિતિમાં ઉપવાસ કરવાની ફરજ પડે તેની પહેલાંજ-ભૂખ જરા પણ ઓછી ગમે ત્યારેજ-સ્વેચ્છાથી ઉપવાસ કરવામાં આવે, તો ગિભારીજ થવા પામે નહિ, એ કેટલો જાણ સરસ રહેતો!

અડવાડીક ઉપવાસ

જો માણસ પ્રયમથીજ સમજી લે કે, ક્યારે અને કેવી રીતે ઉપવાસ કરવાથી તે માંદગીમાંથી બચી શકે તેમ છે; તો એવા ઉપવાસ કરવા છતાં માંદગી આવે એ તો અસંભવિતજ છે. ભૂખ ઓછી હોય ત્યારે બોજન ઓછું કરું, એ તો જરૂરનુંજ છે; પરંતુ જો જરા પણ બોજન ન ખવાય તો તો વળી બહુજ સારી તાત. આ રીતનો મૂળતેજાક જરૂરનાર એકદેશ દર અડવાડીએ એક કે બે દિવસના ઉપવાસ અવશ્ય કરે છે. તે લખે છે કે-સોમવાર આવે છે એટલે હું ત્રિવાર કંઈ છું કે, મને ઉપવાસ કરવાની જરૂર છે કે નહિ! સામાન્ય રીતે જરૂર હોય છે અને ઘણાખરા માણસોને તેની આવશ્યકતા પણ રહે છે, કેમકે રવિવાર રમનો દિવસ હોવાથી તે દિવસે ખાધાસિવાય બીજું કોઈ ખાસ કામ અમારા રોકાને હોતું નથી; એટલે એ દિવસે અમે જરૂરીઆત કરતાં ઘણુંજ વધારે ખાધ લઈએ છીએ.

જો માણસ હોજરીને કોઈ કોઈ વાર આરામ આપતો હોય, તે માણસ કોઈ વાર પૂરેપૂરે પણ યથેચ્છ બોજન લઈ શકે છે; પણ જ્યારે આપણે વગરભૂખે કે ઓછી ભૂખેજ પેટમાં બોજન નાખીએ છીએ, ત્યારે એનો અર્થ તો એટલોજ છે કે, એક પુરુષ માંદી સ્ત્રીમાટે સવામણ દળણ લઈ આવે, તેની પેંડે આપણે પણ હોજરીની શક્તિ અને ઇચ્છાવિનાજ મનમાં આવે તેમ પેટમાં ખોરાક ભરીએ છીએ! અને તેથી કરીને એ ખોરાક નહિ પચતાં હોજરી વધારે થાકી જવાની અને ખોરાક મોટે ભાગે જ્યાંનો ત્યાંજ પચો રહીને ભયંકર વ્યાધિ પેદા કરી દે તોપણ નવાઈ નથી. તમારું સ્વાસ્થ્ય અને શક્તિ ટકાવી રાખવા માટે તમે જેટલું ઓછું ખાવાનું રાખશો, તેટલુંજ તમારું શરીર સ્ફૂર્તિવાળું રહેશે, તેટલુંજ મન પણ સ્વસ્થ રહેશે અને તેટલુંજ આયુષ્ય લાંબાશે, એમાં જરા પણ શક નથી. સામાન્ય લોકો જેટલું બોજન કરી શકે છે, તેટલું કરવાનો તેમને અબ્યાસ પડેલો હોય છે; પણ જો તે એ રીત બદલીને જેટલું પણ ઓછું ખવાય તેટલું ઓછું ખાવાની રીત પકડે તો તેથી તેમને ઘણાજ ફાયદો થાય.

ઉપવાસમાં નુકસાન ક્યારે થાય છે ?

ઉપવાસ કેવી રીતે તોડવો એની જરાજર જરૂર ન હોય ત્યારેજ ઉપવાસથી નુકસાન થાય છે; પણ ચાર પાંચ દિવસના કે તેથી વધુ દિવસના ઉપવાસ તોડવાના હોય, તેવા ઉપવાસને માટે તો તોડવાની રીત જાણવાની ખાસ આવશ્યકતા છે, તેથી ઓછા માટે નહિ. જો તમે એક અડવાડીઆનો ઉપવાસ કર્યો હોય તો તે તમારી હોજરીને-પકવાશયને બહુ નાનું બનાવી દે છે; અને સાધારણ કરતાં બહુજ ઓછો ખોરાક જરૂરવાની શક્તિ તેનામાં (અપવાસ છોડતી વખતે) હોય છે. તેથી આ જાતના ઉપવાસ પછી ખાવાનું શરૂ કરવામાં આવે, ત્યારે બહુ થોડા ને હલકા તથા પ્રવાહી ખોરાકથીજ શરૂઆત કરવી જોઈએ, અને મનથી પણ વધુ ખાવાની લોભપતા ન રાખતાં સંતોષ રાખવો જોઈએ. તમને એ વખતે ભૂખ કદાચ વધારે હોય તોપણ હોજરી ને આંતરડાં તો પહેલે દિવસે ભારે કે વધારે ખોરાક જરૂરવાને અસમર્થજ હોય છે. આથી રોજ રોજ પકવાશયની શક્તિ થોડી થોડી વધીને

થોડા દિવસોમાં પાણી ખૂબ વિશિષ્ટ ઉપર પળ આવી જાય છે. હોજીનો આકાર બાળનના પ્રમાણ ઉપર આધાર રાખે છે. તેના ઉપર જેટલો દબાવ રહે તેટલો તે રુબરુ પો મોટી થશે. આવાસ થકી કયાં પછી જે પ્રવાસ નીકળે છે, તે પણ વધારે દુર્ગંધવાળો હોય છે; પરંતુ એ પણ એક સરીરને શુદ્ધ કરવાનોજ માર્ગ કારતે થોડોજો છે. કેમકે એ રસ્તે પણ સરીરમાંનું જે બહાર નીકળી જાય છે.

પાણી ખૂબ પીએ

ઉપવાસ વખતે આ પણ ખાસ ખ્યાનમાં રાખવું નેહએ કે, પાણી ખૂબ છટકી પીવું નેહએ. પાણીને દવાની પેઠે એકદમ નદિ પીનાં કલાકે કલાકે કે જગ્યે કયાકેજનરુણ હીજેએટલું અને પચાઉ પવાનું પીવા રહેવું નેહએ. એક પવાનું પાણી પણ દરેક મુરતો મોઢામાં જ્યાં વાર ચાલીને તે પછીજ અને કતારવું. ઉપવાસના દિવસોમાં પણ રોજ ચાર સંસ્કારો આઠ જેર તુમી પાણી પીવામાં રજીજ નક્કાન નથી; કેમકે જો છટકો પાણી ન પીવાય તો ગાંઠી એટલું ખરું થઈ થઈ જાય છે કે તે સરીરની મુદ્દમ તાલીઓમાં છટકી રહી વળી ચકનું નથી અને તેથી તે ડેરી થવાનાં ચિહ્ન પણ દેખાઈ આવે છે.

અધુરા ઉપવાસ

કેટલાક પ્રકારના અધુરા ઉપવાસથી પણ કાપડો થઈ શકે છે. કેટલાક માણસો પૂરા ઉપવાસ નદિ કરતાં રોજ જો કે ત્રણ નારંગી ખાઈને અથવા નારંગીના રસ પીને રહે છે. બીજા પ્રકારનો અધુરા ઉપવાસ એ છે કે, દિવસમાં ત્રણ વાર મધ્યમ ઉપારેલા દૂધનો એક એક પ્યાસો પીવે. આ દૂધ પકાવવાને સાફ કરે છે અને ઉપવાસથી થતી ખરાબ અસરને ઓછી કરે છે. પાણીને ખદબે ટાકબાજીનો રસ પણ દિવસમાં કેટલીયે વાર લઈ શકાય છે. મધનો ઉપયોગ તો વળી ઉપવાસના દિવસોમાં અસાધારણ કાપડો આવે છે. કેમકે પીવાનું પાણી મધ મેળવીને જળનું કરી પીવાથી ખૂબ પણ મટે છે અને ઉત્સાહની પણ ગદિ થતી જણાય છે. પછી તો વજન ઘટવા સિવાય બીજી રીતે તમને ખબર પણ નહિ પડે કે, ઉપવાસ આનું છે. ઉપવાસને ખદબે પીર્મ પણ કેટલીયે જાતનાં ભોજનોની અવરજી થઈ શકે છે. જો કે પ્રત્યેક રિશિતમાં પ્રવાદી પદાર્થ તો પૂરતા પ્રમાણમાં હોવા નેહએ. ખરાબર નેહરુન યુગ પ્રવાદી પદાર્થવિના પણ કેટલાય દિવસો સહેજાથથી આળી શકે છે. ક્રિસ્ટી-ના ડૉક્ટર રેનરે જે આશીસ કયાં દના. તેમજે કવું છેકે, હેથા આશીસ દિવસના ઉપવાસમાં યરનાં જે અકવાડીનાં ચુપી તો તેમજે પાણી પણ જરાએ પીવું ન હતું. પણ આ રીતે તો જેનું સરીર અસાધારણ તંદુરસ્ત હોય તેજ અલગી થકે. બીજાઓને તો નુકસાનજ થાય. સરીરને શુદ્ધ રાખવાને માટે પાણીની જરૂર તો સાધારણ રીતે સર્વને માટે છે.

કંધનનો ચારાંસ

ઉપર કહેલી બાબતોનો સારાંશ એટલોજ છે કે, ખૂબ જતી રહી હોય કે ધરી હોય, ત્યારે ઉપવાસ કરવો, એજ એક સારામાં સારી યુક્તિ અને ઓપણિ છે; અથવા અઠવાડીયામાં કે મહીનામાં એક દિવસ એવો નહોં કરી રાખવો કે જે દિવસે થોવાની જાતને પ્રશ્ન કરી શકાય કે, આજે આપણને ઉપવાસની જરૂર છે કે કેમ? નું સ્થાન દિવસ પછીનો-સોમવારનો દિવસ આ કાર્યમાટે મજોજ સારો માનું યું. આપ પેટ બરોડે ખાવાના અભ્યાસી હશો તો તો એ પ્રમાણે કયાં સિવાય તમને ભોજનમાં રવાઈ નહિ આવે; અને જો આપ દલકા બાળનના અભ્યાસી હશો અને ખાસ કરીને દલકા ખોરાકની સાથે પચ્ચ પદાર્થોનું સેવન કરતા હશો, તો તો વર્ષોમુધી પણ ઉપવાસવિના ચલાવી શકશો.

કાંઠા (કંગળા) તરફ મણકો પૂણીની નજરે જુએ છે, પણ ઓપણિની દૃષ્ટિએ તો તેને “કરુણ” કહી છે, એ પણ ખૂબવાનું નથી. આપણા મહાન અનુભવી પ્રાચીન વેદાં એને શુદ્ધિવર્ધક, વીર્ધવર્ધક ને રોપક કહી મથા છે તે પણ મથાર્થજ છે. કાચા કાંઠામાં પકાવવામાંના સડાને રોકવાને ખાસ ચણ છે તે ખૂબ ન નેહએ. કાચા કાંઠા સામાન્ય રીતે દુર્ગંધીવાળા હોય છે. જો બીજા ખાદ્ય પદાર્થોનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ થાય તો તો એની (કાંઠાની) અવરજીકતા પણ રહેતી નથી. જો કે કાચા અને પકાવેલા, અને પ્રકારના કાંઠાના સડાને રોકવાને ખાસ ચણ છે; પરંતુ તેમાં પણ પકાવેલા કરતાં કાચામાં એ ચણ વિશેષ છે.

જો તમે લાંબા કાળસુધી આરોગ્ય રહ્યા હતા હો, તો તો તમારે ઉપવાસને જરૂરી માનવો પડશે; અને જો તમે તેમ નહિ કરો તો વર્ષના કેટલાકે દિવસો તમારે રોગી હાલતમાં ગાળવા પડશે. ખાટલે પડ્યા પછી તો તમને જગ્યાએ જ કે ઉપવાસ કર્યા હોત તો ખાટલું દુઃખ ના વેડવું પડત. આવા પ્રકારના કેટલાક અનુભવો થયા પછી તો આ વાત તમને પૂરેપૂરી સમજાશે કે, બોજનની રૂચિ ઓછી જણાતાં બોજન નહિ લેવાથી કેટલો બધો ફાયદો થાય છે. મનુષ્યના વિચારોજ તેની શારીરિક સ્થિતિના સાથી જગરા બોમિયા છે. તમને તમારું જન સરસ લાગતું હોય અને બદારની મોસમની દરકાર કર્યા સિવાય કિનસ સારો લાગે, તો તો તમે સારું જ આરોગ્ય ધરાવો છો એમ સમજાવો; પણ જ્યારે તમને ઉઠારીનતા લાગે અને રોજનું કામ દુઃખદાયક અને ભારે જણાય તથા તમે તમારો ઉત્સાહ અને સ્નાહ ખોઈ બેસો, ત્યારે તો તમારે ઉપવાસનોજ વિચાર જરૂર કરવો જોઈએ. એક કે બે દિવસ બોજન છોડી દેવાથી તમે જરૂર પહેલાંના જેવા થઈ જશો. પણ જો તમે તેમ નહિ કરતાં વૈદ-ડોક્ટરની પાસે પાચનશક્તિની દવા માટે દોહાદોહી કરશો, અથવા શક્તિ ટકાવી રાખવા માટે બોજનને જરૂરી ગણ્યા કરશો, તો તો તમે જરૂર બિમારીમાંજ દસાહ પડશો અને કદાચ સ્મશાનભૂમિનો પણ રસ્તો માપશો ! આ જાતનાં સંકટોમાંથી બચવાનો એકજ ઉપાય છે અને તે એ કે, સારું આરોગ્ય હોય ત્યારે પણ અસુક સમયને અંતરે તો થકેક ઉપવાસ કર્યાજ કરવો.

(મૂળગ્રંથકર્તા જર્જર મેકડોન. “વિશ્વમિત્ર” માંથી સ્વતંત્રાનુવાદ)

૧૩૬-ખાખરાના રસવિષે વધુ ખુલાસો

સ્વર્ગસ્થ રા. રા. અમૃતલાલ સુંદરજી પટિયારે “શુજરાતી”માં ખાખરાના રસમાંથી બનતી આંખની ચક્કસીર દવા બાબતનો લેખ લખેલ હતો.

સને ૧૯૨૩ માં મારી પોતાની બંને આંખમાં મોતીઓ આવતો હોવાથી અને તે બાબત રાજકોટમાં સિવિલ સર્જન મે. ફરન સાહેબે સર્ટિફિકેટ આપતાં હું ગવર્નમેન્ટ સર્વિસમાંથી તે કારણસર બિમારીનું પેન્શન લઈ રિટાયર થયેલ છું; તેમજ મોતીઓ બાબત જેતપુરના મહુમ્મદ ડોક્ટર રા. જીવણલાલ મોદી કે જે બાહોશ આંખના ડોક્ટર અને એલ. એમ. એન્ડ એસ. હાન્સ-તેમણે અંધારી કોટડીમાં બત્તીવડે તપાસ કરી મારી આંખમાં મોતીઓ હોવાની વિશેષ ખાતરી આપી હતી. રા. પટિયારની ‘શુજરાતી’માં જાણેલ હકીકતની અંદર ફક્ત ગાંધ, ખીચ, પડળ, કુકું વગેરે દહો સ્પષ્ટ રીતે લખેલ હતાં; એટલે તેની અંદર મોતીઓ ચોખ્ખા સજ્જમાં લખેલ નહોતો તોપણ ધૈર્ય ઉપર આસ્થા રાખી ખાખરાનાં મૂળ મંગાવીને રસ કાઢી તે આંખવાળું કરેલ છે અને તેથી મને ઘણો ફાયદો થયેલ છે. આથી મોતીઓ ગળી ગયેલ હોય એમ લાગે છે. અને તે ઉપર આંખરેશન કરાવવાની લવિષ્યમાં પણ જરૂર પડશે નહિ, એમ લાગે છે. ઉપર મુજબ મને ફાયદો થતાં બીજાઓને તેનો લાભ મળે તેટલા ખાતર તે હકીકત મેં ‘શુજરાતી’ ‘કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ’ વગેરેમાં જાણી પ્રસિદ્ધ કરેલ છે.

તે ઉપરથી ‘શુજરાતી’માં તા. ૩૦-૮-૧૯૨૫ના પૃષ્ઠ ૧૩૫૩-૫૪ ઉપર તેથી થતા ફાયદા બાબત લખી જાણેલ છે. તેમજ ઠા. વાલજી સુંદરજી વડગાદી સેમ્યુઅલ સ્ટ્રીટ. શ્રીધારનાથજી મંદિર-મુંબઈવાળાએ પણ પોતાને મોતીઓ હોવાથી સદરહુ રસનો ઉપયોગ કરતાં પોતાને ફાયદો થયાનું તા. ૧૩-૯-૨૫ના “શુજરાતી”માં પૃષ્ઠ ૧૪૩૦ પર જાણેલ છે. તે ઉપરાંત એ દસ મારા તરફથી ઘણાને મક્કત આપતાં લોકોએ ફાયદો થવાનું જાહેર કરેલ છે. ટુંકામાં ખાખરાના રસથી આંખનાં દરદોમાં અને મોતીઓમાં પણ ફાયદો થવાના ઘણા અનુભવ આ ત્રણ વર્ષમાં થયા છે. આપ આ બાબત વિસ્તારથી આપને યોગ્ય લાગે તે મુજબ ‘શુભસંગ્રહ’માં જાણવાની તજવીજ કરશો તો જનસમાજને ખાસ કરીને ગરીબ લોકોને-ઘણો ફાયદો થશે; અને જો ખતથી

તે દવાનો ઉપયોગ કરશે તો ડૉક્ટરોની વાદ-કાપમાંથી કબીરેઆ તો બચી જશે. તે રસ કેવી રીતે કાઢવો તેની વિચત નીચે મુજબ રજુ કરે છું:-

ખાખરાનાં મૂળ મંઝારી એક દાંડલાની અંદર તેના કટકા લાવવા. પછી જમીનમાં ખાડો ખોદી કલકલિયું વાસણ અથવા માટીનું વાસણ મૂકવું. પછી તે ઉપર દાંડલાને ઉંચું વાળવું અને દાંડલાની એકતરફ ડાબું પાડીને સજાવવાં, એટલે ખાખરાનાં મૂળીઆમાં રહેલો રસ નીચે વાસ-ણમાં પડે છે; અને તેમાં જે ગરજાગ (કચરો) હોય છે તે નીચે જમીનમાં જાય છે અને પાતળો રસ ઉપર રહી જાય છે. તે પાતળા રસને ગાળી લેવો. તે રસમાં મુરગો આંગવાની સગી એળી તે સગી આંખમાં આંગવાથી આંખની આંખ મટી જાય છે. એ ખીલ, પડળ, ટૂંકું વગેરે આંખનાં દરદોમાં બીજ પછી દવાઓ કરતાં વિશેષ ફાયદો કરે છે. આ દવા ઘોડા દદાડા આંખમાં આંગવાથી આંખનું એટલું જાડું તેજ વધી જાય છે કે ઘણા વિદ્યાર્થીઓને ચરમા ઉતરી જાય છે, x x x x x x x

આપના 'મુલસંમદ' (લાજ પહેલા)માં આંખનાં ફૂલોને અકસીર ઉપાય બતાવેલ છે તેમાં ખાખરાના રસથી છારી વળવી, આંખ આવવી, ફૂલું પડવું એનો ખાખરા સિવાય બીજો ઉપાય બતાવેલ છે; પરંતુ તેની અંદર ખાખરાના રસથી મોનીઓ તેમજ જામરવાને ફાયદો થાય છે એમ લખેલ નથી, તેથી જો આપ મારી વિનનિ જ્ઞાનમાં લઈ મોનીઓ ખાખરા અતુલવસિદ્ધ ખાખરાના રસમંબળે ડાખશે અને સાથે સાથે તે કાઢવાનો પ્રયોગ પણ બતાવશે તો લોકોને ફાયદો થશે અને વાસિક લક્ષ્મીરામ રામજીના મુલસંમદમાં ચયેલ લખાણથી લોકો મહારાશે નહિ; કારણ કે ઉપાય બદલ રહેલો છે.

શિવ જ્ઞાનાર્થ કસલચંદ મહેતા-ચેલીસ મુચિ-૨-૩-૮ મું ૧૮૨૧જી રાહેર

ઉપલી બાબત એ મુદરથના તા. ૭-૬-૨૬ ના પત્રમાંથી લીધી છે. જેમને કાંઈ પણ વધુ પડતું હોય તેમણે મુકામ વડીયા (કાંઠિયાવાડ) એ ચિરનામે તેમને પૂછવું. અત્ર તરફથી કેટલોક ખુલાસો પૂછતાં તેમણે વિશેષમાં નીચે મુજબ લખી મોકલ્યું હતું:-

(૧) મૂળના કકા આખાને આખા માટલામાં ઉભા મોઢામાં થઈ રાખવા, અધકમરો કરવાની જરૂર નથી.

(૨) કકા પાણીથી ધોવાની જરૂર નથી. ધૂળ લાગેલી હોય તો કપડાથી ટૂંકી નાખવી.

(૩) જે દિવસે મૂળ આવેલાં હોય તે દિવસે રસ કાઢવાથી વધારે નીકળશે. જેમ વધુ વખત જતો તેમ મૂળીઆં મુકાવાથી રસ વધુ મુકાઈ જશે.

(૪) ખંઘર-તળુદાર મૂળનો આસર અર્ધાંદર રસ નીકળશે; પરંતુ જે વાસણ જમીનમાં ખાડો ખોદીને રાખવાનું છે, તે વાસણની નીચે-એટલે કે ખાડામાં-પાણી છાંટવું, નહિતર થોડો રસ નીકળે તે તો અગ્નિને લાંબી જગી જાય છે.

(૫) વાસણના મોઢાની અંદર મૂળીઆ વાખવા પડી તેના મોઢા ઉપર કપડું લાંબી માંડીથી અથવા લોટથી કાંઈ કાંઈ છાટી બેંડું અને તે ઘોડા અથવા માટલું નીચેના કામમાં ઉંચું વાળવાનું છે, તેથી તેની નીચલી ખાણએ કાણું પાડવાની જરૂર નથી.

તારખા નીચે જે રસ પડેલો હોય, તે કપડાથી માગીને ધીથી જરી ચેરી અને જે ગર (ગરો) કાચ રહે છે તે પણ જાકુ ઉપયોગી છે પણ તેના અનુપાતનો મને ખબર નથી. ૬ રોજ આખા આંગવાના ઉપયોગ રતમા જાકુ સગી એળી પાન ઉપર લગાવી કાકું કરી દરેક સવારે ખાઈ છું, અને તેથી મને જરૂરમિ તેજ રહે છે, જૂન જાકુ થાય છે. (જે કે નું અમુક રોટથી થી વધારે ખાતો નથી, ૧ દરન સહ લાગે છે.

૧૩૭-શાક અને ફળસંબંધી ઉપયોગી હકીકત

આપણા શુભરાતમાં ખાવા ન ખાવાની ખાતતામાં વહેમ અને ઉધી માન્યતા ઘણી છે. જે જાતનો ખોરાક ઘણા પ્રમાણમાં લેવો જોઈએ, તે લેતાં લોકો ઝરે છે અને જો તે ખાય છે તો તે ઘણાજ ઓછા પ્રમાણમાં ખાય છે; અને જે ચીજોથી ડરતા રહેવું જોઈએ તે ચીજોને ઘણી પ્રિય ગણી તેમનું ખૂબ સેવન કરીને લોકો હેરાન થાય છે. વળી કેળાં, કેરી, ટેડી જેવાં ઉત્તમ ફળો વધારે ખાઈને તેનો ફાયદો મેળવવાને બદલે ઉલટા લોકો હેરાન થાય છે. આ સ્થળે જે વસ્તુઓ ખોરાક અને દવા બનેલી ગરજ સારી છે અને જે ખાવાથી શરીર નિરોગી રહે છે, તેવી વસ્તુઓની હકીકત નીચે પ્રમાણે છે.

જો આપણે ઈશ્વરની લીલા તરફ નજર કરીએ તો તેણે ઝાડનાં ફલોમાં તરેહ તરેહના રંગ, વાસ અને વળી કેટલાંક ફલોમાં તો મીઠાશ પણ મૂકી છે. તેણે જે જે બનાવ્યું છે તે સફારણ છે. તેમના રંગ, વાસ અને મીઠાશથી જીવજંતુઓ લોભાઈને તેમની પાસે જાય, તેમનાપર ખેંસે અને એક ફલની પરાગ બીજો લઈ જઈ ફળ-ખંધારણ કરે એવી કુદરતની ઈચ્છા છે. તેજ પ્રમાણે માણસનું મન લલચાઈને અમુક વસ્તુઓને ખાસ ગ્રહણ કરે તેટલા સારૂ તેમનામાં તરેહ તરેહના રંગ, વાસ અને સ્વાદ મૂક્યાં છે. કોઈ વખત જ્યારે આપણે શાક અને ફળાદિના ખજારમાં જઈ કલા રહીએ અને જો તે બરાબર ગોઠવેલ હોય તો તેને જોઈ આપણી નજર તેમનાપર ફરી જાય છે; અને તેની વાસથી આપણા મોંમાં રસ ઝરે છે. જે ચીજોને જોઈ કુદરતી રીતે આપણું મન લલચાય, તે ચીજોનો વહેમ કે ખોટી માન્યતાને લીધે ત્યાગ કરવો કે તેનાથી ડરીને થોડીક ખાવી એ ઇષ્ટ નથી.

જે શાકભાજી તરફ માણસનું મન સ્વાભાવિક રીતે લલચાય છે તેનાં નામ રિંગણ, દુધી, મૂળા, કોબીજ, કોલી ફલાવર, બટાકા, કાંદા અને લાજ છે. બટાકા લગભગ સધળાને પ્રિય હોય છે. બટાકામાં વીસ ટકા ઉપરાંત પૌષ્ટિક તત્ત્વો છે અને તે ખાધે ઘણા સારા છે. તેમાં રહેલાં તત્ત્વોથી માણસને ‘સ્કર્વી’ જેવો રોગ લાગ્ય પડતો નથી. આ બટાકાને પાણીમાં ખાશી નાખવાથી તેમાંનાં પૌષ્ટિક તત્ત્વો ઓગળી જાય છે. જેમણે વગર ખાફેલા અને ખાફેલા બટાકા વચ્ચેના સ્વાદમંત્રો તફાવત અનુભવ્યો હશે, તે ખાત્રીથી કહી શકશે કે, ખાફેલા વગરના બટાકામાં ખાફેલા બટાકા કરતાં વધારે મીઠાશ છે. આ મીઠાશ પૌષ્ટિક તત્ત્વોની છે.

બટાકા સાથે કાંદાનો નિકટ સંબંધ છે, તે કાંદા-બટાકાનું એકત્ર શાક ખાનારા કહી શકશે; તેથી હવે તેની વાત કરું છું. કાંદા તો ગરીબ લોકોની કસ્તૂરી છે એમ તેને માટે લોકવાયકા છે. તેમાં ગંધકનાં તત્ત્વો ઘણા પ્રમાણમાં છે, ને તે ખાવાથી શરીર નિરોગી રહે છે. આપણા શરીરમાં ગંધકનાં તત્ત્વો છે અને તેની ખોટ કાંદા ઘણી સારી રીતે પૂરી પાડે છે. કાંદા ખાનારને દસ્ત સાફ આવે છે. સાંજે રાંધેલા પુષ્કળ કાંદા ખાધા હોય તો સવારના જાણે રેચ લીધો હોય એમ થાય છે. આવાંજ તત્ત્વો જૂદી જૂદી જાતની લાજ વગેરેમાં પણ છે અને તે ખાવાની વૈદ્યો પણ સલાહ આપે છે. આ ઉપરાંત કાચા કાંદાનું કચુંબર ખાધાથી જરૂર મજબૂત બને છે અને તે ખોરાક વધારે સારી રીતે પચાવી શકે છે. કોબીજ, વેંગણ, કોલી ફલાવર, મૂળા, તાંદલજી, મેથીની લાજ અને બીજી લાજોમાં ૧થી ૫ ટકાસુધી પૌષ્ટિક ખોરાક છે, ત્યારે આકીનાં તત્ત્વો લોહી શુદ્ધ કરનાર અને રેચક છે. આ શાકો ખાનારાઓને રેચ લેવાની જરૂર નથી રહેતી.

ગાજર શક્તિવર્ધક છે. ગાડીમાં ફરનારા લોકોએ ગાજર ખાસ ખવડાવવામાં આવે છે, તેનું કારણ આજ છે; પણ સમગ્ર માણસો પોતાની અક્રબતો દુરુપયોગ કરી તેને નાપાક બનાવી બેઠા છે; અને તે ગ્રહણ કરવાથી પાપ થાય છે, એમ પણ કેટલાક માને છે. સેંકડે એકાદ જણને તે નડતા હોય એમ લાગે છે ખરું, પણ તેથી કરીને તે છેક ખરાબ છે, એમ કહી શકાય નહિ. તેના રંગથી અને તેમાં રહેલી મીઠાશથી મન લલચાય છે, ને તે મના કરેલી ચીજ હોવા છતાં પણ ઘણા તે ખાય છે. જો કોઈ શાક ખાવાથી માંદા થવાય તો તે પાકું થઈ ગયેલું આરીઉં છે.

આ ખાદ્યો તાર આપવાનો સંગ્રહ છે, માટે તે ન ખાવા તો સહ. જ્યારે જરૂર તરોય અને તેને લોઈ થયેલી શરીર દાખવાની ન દેાય, ત્યારે તે ખાવાથી બાદી રાખી નથી. આ ઉપરાંત દરેક લોકો શાકભાજી, ફળ વગેરેમાં સીધાથી નામનું એક તરત છે, જેથી ઘણીને કોરન અને રોઈ પ્રાપ્ત થાય છે. કાંચા શાકમાં તે વધારે પ્રમાણમાં જોવામાં આવે છે, જ્યારે ચંપેલા શાકમાં તે જાણુ માત્રમ પડે છે. આમ દેવાથી જ્યારે બને ત્યારે, કનુબર ખવાની જલ્દામજુ વેળ-દાખરો કરે છે. આવા કનુબર કાકરી, કાંદા, ખૂંટા વગેરેનાં થઈ શકે છે.

દરે ફળોની વાન કરીએ. દરેક જગ્યામાં આપણે ત્યાં કંઈક ને કંઈક ફળ તો થાય છે. આ ઉપરાંત બીજા પ્રાણીપ્રાકૃતિ ધર્મી ધર્મી જનતામાં ફળો જગ્યામાં આવે છે. કેરી, કેળાં, પીપા, જમરણ, બોર, રીંદાદળ, કેરી, તામ્રુચ, નારંગી, સફરજન, દાઝમ, લીંણ, પંચવગેરે અનેક ફળો જગ્યામાં મળે છે. આપણે આ ફળો પહોંચેલાં થઈ ફળો ખાઈએ છીએ. જમરણ જેવોકાં કરનાર, રીંદાદળ તાર દાખવાર, બોર ઉંચેસ કરનાર, પંચવ મરચ; વગેરે વગેરે કહી તેનો વપરાશ આપણે એકાં કરી દાય કરીને દેશન થઈએ છીએ. આ ઉપરાંત બીજાં એક મોટા દેશ આપણામાં છે. કેળાં અને કેરી જેવાં મોટાં ફળો ખાતી વખતે તેમાં આવેલી કુદરતી મીઠાશ બધે જોઈ દેાય તેમ તેમાં ખાક બેળાંથીએ છીએ અને જે પદાર્થ પચવામાં મળેા બારે છે, તે ઘણીમાં દાખવ કરી પચાવનારા જ્યાં અવધેને નાદાની ધર્મી તરતી બાઈએ છીએ, તેથી કંઈ બીજી પાનુ એક અવધિયા થાય છે. તેમાં પુરુષણ થી નાખવામાં આવે છે. થી નાખવાથીજ સરીરનું કાનું જાણ થ છે, એમ માનીને આમ થી બેળવામાં આવે છે. કેળાં, થી ને ખાંડ એકાં પુરુષણ કરેલાં જેમણે જોયે દરે, તેમને મનજર તેથી થયેલી નદવાગી ડાપ કરી ખૂંસારો નહિ. ક્યાં દેખાવે યુદ્ધ અને કુદરતી સ્વાદવાળાં પાકાં કેળાં અને ક્યાં એ સીકવો લયો! કેરીમાં ખાંડ નાખવામાં આવે કે તરતજ તેની કુદરતી મીઠાશ જની રહે છે; ને તેમાં થી નાખે એટલે તેનો કુદરતી સ્વાદ દૂર થઈ જાય છે. આવી રીતે ફળને ખાનારાઓ તેથી કલા અનેક સાબો શુભાશીને સાતે નેરવામ જોમવે છે અને ફળો થાય છે.

આપણા અને પરદેશી લોકોના ખોરાક વચ્ચે એક મોટા ફરક એ છે કે, તેઓ શાક કંઈ ને કંઈ ફળ ખાય છે, ત્યારે આપણે ગોસમમાં કેટલાંક ફળો ખૂબ ખાઈને દેશન થઈએ છીએ; અને બીજી વખતે વહેમથી કે મોંઘવારીથી કરીને ફળ તરક નજર પશુ કરી ચકતા નથી. ફળવારી એ સારામાં સારો ક્ષણ છે, તેથી અહીં થોડાં ફળોના યુક્તો રચાવીયું.

સૌથી ઉત્તમ ફળ સફરજન છે. તેમાં ફાસફરસ ધળા પ્રમાણમાં દેવાથી તે મજબૂત યક્તિ આવે છે. તેમાં રહેલા કારો વગેરેથી પિતાશય અપજ થાય છે. બેદાખાઉ થઈ મરેલા લોકોને આથી ધળો કાપ્પો થાય છે. એ કુદરતી રસ છે. તે ખાનારની ચામડી અને અંદરો સારાં રહે છે. રફ નાંદિનીઆના અસહી લોકો એમ માનના કે, દેવતાઓને જ્યારે નિર્ભજના દાખવે, ત્યારે તેઓ ચારીરિક તેમજ માનસિક અશક્તિ દૂર કરવા સાથે સફરજનનો ઉપયોગ કરતા. આ ફળનું મેવન કરનારને યક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે, એ નિર્વચન છે. કેળાંમાં પાનુ ફાસફરસ ધળો છે અને મજબૂત મારીનું કામ કરનારાઓને માટે તેની જલ્દામજુ કરવામાં આવે છે. દાહકાંડ જેવા તાવવાળાઓને પશુ પાછળથી ચૂરેલાં કેળાંના લોટની કાંઈ આપવાની જલ્દામજુ કરવામાં આવે છે. કેળાંમાં રહેલા ઉત્તમ યુક્તિને લીધેજ તેને આપણે પવિત્ર માની પૂજન વખતે તેનો ઉપયોગ કરીએ છીએ. સત્રે જો ફળું ખાણું દેાય તો બધાંકાં દબે છે, એમ કેટલાંક માને છે. રફોમરી અને પીચમાં લોહી શુભાશીના યુક્ત છે; અને જેમનું લોહી ફિક્કું પડ્યું દેાય તેઓ જોઆ ફળોનું સેવન કરે તો તેમનામાંથી મરેલી રતાશ પાછી આવે છે.

નારંગી, દાઝમ અને લીંણ લોકોને સ્વચ્છ કરનારા, મનજને સાતિ આપનારાં, જરૂરમિને તેજ કરનારાં તથા પૌષ્ટિક ફળો છે. દાઝમમાં ઠણા આ ખાઈ જતા ન જોઈએ. કેટલેક કેળાં આ ફળોના રસ કાઢી તેને પીવામાં આવે છે. આરસ ધળોજ મધુર અને સાન્તિ આપનારા છે. પાકી કેરી પૌષ્ટિક છે. તેમાં રહેલી મીઠાશ એ એકદમ પચી શકે એવી ખાંડને લીધે છે. તેમાં રહેલાં કેટલાંક

તત્ત્વોથી પિત્તાશય મગ્ન્યૂત અને છે. પરિપામાં પણ તેવાંજ તત્ત્વો છે. તે ઉપરાંત પરિપા પેટની બાહ્ય-
ને તોડી જટરાગ્નિ પ્રદીપ્ત કરે છે. દ્રાક્ષ પૌષ્ટિક છે; અને તેથી લોહી સાફ થાય છે. એ ખાવાથી
માણસનું મન પ્રયુક્તિ થાય છે અને તેનાથી રૂઝિતિ આવે છે. અંછર, દ્રાક્ષ વગેરે ઝીણાં બી-
વાળાં ફળોની અંદર રહેલી મીઠાશ એમાં જલદી પચે એવી ખાંડને લીધે છે, તેથી તેવાં ફળો
પૌષ્ટિક છે. તેમાં રહેલા તેજાળી પદાર્થોથી લોહી સુધરે છે; અને તેનાં બીને આપણે પેટમાં કાઢી
દબાવે છીએ તે રેચક નીવડે છે. જોરમાં પણ મીઠાશ અને તેજાળી પદાર્થો છે, તેથી પણ ઘણો કામ
થાય છે. વળી તેમાં રહેલાં કેટલાંક તત્ત્વો રેચક હોવાથી બહુ ખાધાં હોય તો દસ્ત સાફ આવે
છે. આપણા લોકો કેટલાંક ફળ ખાવાથી હેરાન થાય છે, તેનું કારણ ફળ નથી; પણ એક તો
તેનાપર અવક્રિયા કરીએ છીએ તે છે, અને બીજું કારણ તેવાં ફળો બ્યારે ખાઈએ છીએ ત્યારે
પુષ્કળ પ્રમાણમાં આપણે તે ખાઈએ છીએ તે છે. જે લોકોને તંદુરસ્ત રહેવું હોય અને તેમ ર-
હેવા સાર જેમને દાકતરની મદદ નજ લેવી હોય તેમણે અન્નની સાથે શાક અને ફળનો ઘૂટમો
ઉપયોગ કરવો.

(“શુભરાત્ર શાળાપત્ર”ના એક અંકમાં લેખક:-શ્રી. હરરાય અમુલજીરાય દેસાઈ)

૧૩૮-અગત્યની થોડીક ઘરગતુ સૂચનાઓ.

દીવામાં ડુંગળીનાં છોડાં નાખવાથી પુદાં તેની પાસે આવશે નહિ.

એક શેર (૪૦ તોલા) કપડાં ઘોવાના સાણમાં સાડાસાત તોલા ટંકણખાર ભેળવીને
કપડાં ઘોવાથી સાણ ઓછો વપરાશે અને કપડાં બહુ જલદી સ્વચ્છ થશે.

કાનમાં કાનખજુરો કે બીજું છવ-જંતુ પેસી જાય તો પિંડુડીના પાનનો રસ કાનમાં
નાખવાથી કીડા મરી જશે અને બહાર નીકળી આવશે.

બાળકના પેટમાં માટી ગઈ હોય તો થોડુંક પાકું કેળું મધમાં ભેળવીને ખવડાવવાથી માટી
બહાર નીકળી જશે.

શૌચ જતી વખતે દાંત બરાબર ભીડેલા રાખવાથી દાંતનું કંઈ પણ દર્દ થશે નહિ.

પગ ઘોતા પહેલાં માથું ઘોતા રહેવાથી મગજ કદી પણ નબળું નહિ પડે.

ભોજન કર્યા પછી પિશાબ કરી આવવાથી મૂત્રેન્દ્રિયસંબંધી કોઈ પણ રોગ થતો નથી.

ડુંગળી(કાંદા)ના એક તોલો રસમાં મધ ભેળવીને કેટલાક દિવસ પીવાથી બળ અને વીર્ય વધે છે.

ગાયના દૂધમાં અશીણુ અને જયફળ ધસીને નાક અને માથા ઉપર ચોપડવાથી સળેખમમાં
આરામ થાય છે.

લીંબુના રસમાં જયફળ ધસીને ચાટવાથી દસ્ત સાફ આવે છે તથા પેટનો આફરો મટે છે.

જોરનાં પીંછાંમાંના વાળ બાળીને તેની એક માસા રાખમાં ૭ માસા મધ ભેળવીને ચાટવાથી
ઝોડકાર અને ઉલટીમાં અવશ્ય આરામ થાય છે.

લીમડાની નવટાંક અંતરજાલ બશેર પાણીમાં નાખી ઉકાળવી. દોઢશેર પાણી રહે ત્યારે કંકે
પાડીને ગાળી લેવું. આ પાણીથી ઘા ઘોવાથી તેમાં જલદી આરામ થાય છે અને તે પાકતો નથી.

ત્રણ કે ચાર માસા હીંગ પાણીમાં એંગાળીને પાવાથી અશીણુનું ઝેર ઉતરી જાય છે.
અથવા ડાળલીમાં અશીણુની સાથે હીંગનો નાનો કકડો રાખી મૂકવાથી અશીણુની અસર રહેતી નથી.

(૧૯૨૬ ઑક્ટોબરના “ચાંદ” ઉપરથી અનુવાદિત)

૧૩૬-શરીર સંભાળવાની સુચનાઓ

અજાણી ત્રા-ખાંસી અને ખૂંસોળા આક્રમીર ઠંડાજ

અજાણી ત્રા જે અત્યંતમાં 'ફિનિશ' થી' તરીકે ઓળખાય છે અને જે ભૂતી ખાંસી તેમજ ખૂંસોળાનો આક્રમીર હુમલો છે, તે એ જાનના દર્દીઓને અજાણવાની મજબૂત સલામતી આપે છે. તેને બનાવવાની રીત નીચે રજુ કરે છે:-

જે કામ જેટલું બેઠેલીપણું પુરેલું મુજબ અને એક ઓસ અજાણી તેવી, અજાણી ખૂંસી નહિ. આ બંનેને એક પેંટ જેટલા ઉકાળેલા પાણીથી ભરેલા વાસળમાં નાખે. આ વાસળને ચાર કલાકગુણી દેવના આમળ રાખી મૂકે. આ પછી આ મેદાની મરિચક અથવા ડેસીના કપડામાંથી ગાળા કાઢે અને તેને કાવા કે ઉકાળાતરીકે પીવાના ઉપદોષમાં લેશે તો નમરી અને તેવી ભૂતી ખાંસી કે બહુમત દૂર થઈ જશે; એટલુંજ નહિ પણ પેશાબને જાનના મેદા દૂર થઈ દર્દીઓને ધડી રાહત અને આરામ મળશે.

“ ડાન્ટર ! મને કંઈ સક્રિયની દવા આપો.”

આવી મામળી આજકાલ દર્દીઓમાં ધણી સાધારણ થઈ પડી છે, પણ નામાકિત તબીબોને મજબૂત અભિપ્રાય છે કે, સક્રિયની દવાથી મજબૂત તંતુઓના કમને પ્રુટિ મળી શકતી નથી. શરીરનું પ્રુટિકારક બોધારણ સક્રિયની દવાથી નહિ પણ યોગ્ય બોધારણથી થઈ શકે છે. સક્રિયની દવા, દવાત રિશતિને ખરેખરી રીતે સુધાર્યા વિના માત્ર સારી લામણીજ પેદા કરી શકે છે. આ સિવાય સક્રિયની દવા જેને ' ડાનિડ'ના નામે ઓળખવામાં આવે છે, તે શરીરના બોધારણ ઉપર વધુ સારી અસર કરી શકતી નથી.

જમન પેશોલોજીસ્ટો સક્રિયની દવાની વિરુદ્ધ મજબૂત અભિપ્રાય રજુ કરે છે. શરીરને મળતી સર્વથી વધુ સક્રિય દવાથી નહિ પણ યોગ્ય બોધાર, તાજ દવા, યોગ્ય હસરત અને ઠંડા પાણીવડે નદાવાથી મળી શકે છે. શરીરને સર્વથી વધુ સક્રિય થતી બદાર સુધારી મળી શકે છે. સવારના પહેરામાં ઠંડા પાણીનો 'બાથ' સર્વથી સરસ સક્રિય આપનાર સાધન છે. એનાથી વધુ સક્રિય બીજા કોઈ પણ સાધનથી મળી શકવાની નથી. અમર જે ઠંડા 'બાથ' લઈ શકે તો ન હોય તો ઠંડી દવાનો 'બાથ' તેની જગ્યા રાખી શકે એમ છે.

બાળકોને ખરજીયું

બાળકોને ખરજીયું થતું થાય સાધારણ છે. એનું મુખ્ય કારણ અજાણ છે. બચ્ચાંઓને ખરજીયું જણાતા તેના બોરાકમાં ફેરફાર કરવો જરૂરી છે. આવાં બચ્ચાંઓને દિવસમાં બે-ત્રણ કામ થવા જોઈએ છે. જુવાન બાળકોને થતું ખરજીયું ગાંધના દૂધને પણ આત્મારી હોય છે. એવા વખતે દૂધનો બોરાક ઓછો કરી નાખવાની ધણી જરૂર છે. કોઈ કોઈ વખતે દૂધનો બોરાક દિવસો-ગુણી મુકતવી રાખવો પડે છે. આ વેળાએ બાળકોને તરકારોની પુરી કરી આપવાથી ધણો સારો ફાયદો થાય છે. ધણી 'મેલ્ટ નુચર' એટલે કે બીજવી કોહોવડવેલા જવની ખાંડ ફરેજન એકથી બે ઓસ જેટલી આપવાથી ધણો ફાયદો થતા માલમ પડી આવશે.

જ્યારે ખરજીવાથી ચામડી રાત્રી થઈ અણ આલેલી માલમ પડે, તે વખતે તે ઉપર લેનો-લીન ક્રીમ લગાડવાથી જરૂર ફાયદો થવા વગર રહેશે નહિ. આ ક્રીમની સમજ અને તેની બનાવટની રીત મેં નીચથી બાળનમા સમજાવી છે, જે ઉપર વાંચકોનું ધૂં ખાસ લક્ષ્ય ખેંચું છું.

ચામડી માટે પ્રુટિકારક બોરાક

આપણી ચામડી અનેક કોસમના દર્દીથી પીડાય છે; કેમકે ચામડીનાં દર્દો અનેક કોસમનાં હોય છે. ધણી વેળાએ લેકો વિલાયતી બનાવટના અનેક કોસમના ' સ્કીન ફૂડ ' વાપરે છે કે

ચામડીમાં કાંઈક તેજ આવી શકે. આ 'સ્કીન ફુડ' મોટા ભાગે સાધારણ ઑઈન્ટમેન્ટ કે મદ્યમ હોય છે, કે જે હુકમની કે બીજી ચરબીઓમાંથી બનાવવામાં આવે છે અને તેને ખૂબ સુગંધીદાર કરવામાં આવે છે. એટલું જરૂર યાદ રાખજો કે, ચામડી ઉપર કાંઈ પણ દવા ધસવાથી કે લગાડવાથી તેમાં સુધારો થઈ શકવાનો નથી. ચામડી કાંઈ હોજરી નથી. ચામડી તો દમ લેનારી અને બહાર કાઢી નાખનારી ઈંદ્રિય છે. ચામડી બહાર કાઢે છે, તે જવસ્ત્રો કાંઈ અંદર લે છે. તે લીનાશ પોતામાં લે છે, પરંતુ તે પણ ઘણાજ નાના પ્રમાણમાં. ધસારા(ફીકશન)થી ચામડીનું સંકુલેશન સુધરે છે અને આવી રીતે તે પોતે પોતાના પોપણમાં મદદ કરે છે.

જ્યારે ચામડીમાં કુદરતી તેજ અપૂર્ણ હોય છે, ત્યારે તેને કોઈક રૂપમાં દરરોજ તેજ લગાડવાની જરૂર છે. ચામડી માટેનો સર્વથી ઉત્તમ ખોરાક નીચલી મેળવણીવાળું તેજ છે, જે ન્યુટ્રીશન ધણાજ પ્રખ્યાત ચામડીના ખાસ તખીબતી બનાવટ ઉપરથી હું નીચે રજુ કરું છું:-

લેનોલીન ૨ ઓઈસ, ખોરા-ગ્લીસરાઈડ ૧ ઓઈસ અને સફેદ વેસેલીન સાથે બનાવેલી ક્રીમ ક્રીમ ૬ ઓઈસ. આ મેળવણી ચામડી માટે તદ્દન સલામત સમજવી. જ્યારે ચામડી સૂકી માલમ પડતી હોય અથવા તે તડતડતી હોય યા ફાટી ગઈ હોય, ત્યારે આ મેળવણી ચામડીને દરરોજ લગાડવાથી બિલકુલ આરામ થવાનો સંભવ રહે છે. જ્યારે ચામડી લાલ થઈ સૂકી આવી હોય, ત્યારે ઉપલી એકંદર મેળવણીના દર એક ઓઈસે ૧૦ ગ્રેન કારબોલિક એસિડ અથવા મેન્થોલ ક્રીસ્ટલની મેળવણી ઉપલી મેળવણીમાં ઉમેરવી. ઘણીજ કીડ લાગતી હોય તો (૧૨૦ ગ્રીટી ફારેનહાઈટ) જેટલું ગરમ પાણી તેને લગાડવું અને તે પછી ઉપલી ? મેળવણી જે મેનોલીન ક્રીમના નામથી ઓળખાય છે, તે લગાડવાથી આરામ થઈ જશે.

હોજરીની મુખ્ય ફરજ શી છે ?

હોજરી અથવા જઠર શરીરના અન્નમાર્ગનો એક ભાગ છે. અન્નમાર્ગમાં આ ભાગ ઘણો પહોળો છે. હોજરીનો ભાગ ખોરાક અને પાણીનો 'રેઝરવોયર' એટલે કે હોજ કે તળાવ જેવો છે. તેનું કામ ખોરાકને જાણ જેવો બનાવવાનું છે. દાખલાતરીકે રોટલીનો એક જથ્થો હોજરીમાં ઉતરે છે. હોજરીમાં તેના દાખલ થયા પછી થોડાજ વખતમાં તે આસપાસ હીલચાલ કરવાનું શરૂ કરે છે. આમ બનવું હોજરીની અદ્ભુત હીલચાલને આભારી છે. આ રોટલીના જથ્થાને હોજરીના એક ભાગમાંથી બીજા ભાગસુધી હસેલી દેવામાં આવતો હોવાથી આ ખોરાકમાં ફેરફાર થવા માંડે છે અને જે કલાકના અરસામાં તે જાણને મળતા આવતા પ્રવાહીમાં બદલાઈ જાય છે. તખીબો તેને ચીમીના નામથી ઓળખે છે. એવી રીતનો ફેરફાર કરવો તે હોજરીનું મુખ્ય કામ છે.

હોજરીની શરીરના બીજા ભાગો સાથે અન્ય હમદર્દી એટલે કે એકસરખી લાગણી હોય છે, પણ હોજરીને મગજ સાથે તો સર્વથી વધુ સંબંધ હોય છે. આ બાબતના સંબંધમાં હવે પછી ખુલાસાવાર લખવાનો ઇરાદો રાખું છું.

(દૈનિક " હિંદુસ્થાન "ના એક અંકમાંથી)



૧૪૦—મારા કરતાં સૌ સારાં

મને મવામાં કરવા જવાની રેવ છે. ખાનગીની ધુલ દવા મનુષ્યને નાશવન આપે છે. જ્યારે જ્યારે દુ'ધેર દોડાણું, ત્યારે તવામાં કરવા જવાનું તો એક પ્રકારના નિયમ જેવું જ થઈ જાય છે. એક દિવસ સવારમાં કરવા નીકળ્યો, ત્યારે વાનગી પરમાર્થેનિ ઉપર વિચાર કરવા મળ્યો. પશ્ચિમને નાનું વાતો હતો. મેં વિચાર્યું કે, કેટલી મહેનત પછી આ પવન અહીં આવ્યો. દરોડે રવાણી આવ્યો, કેટલા દરકાર કર્યો, એવો અંદાજ કેનું કાઢી શકે? જાણના પશ્ચિમમાં જ અહીંથી ક્ષણભંગ ૧૦૦ માઈલ દૂર દરોડે; પણ તેની આગળ અદિત્યપુરી માત્ર સમુદ્ર સમુદ્ર છે. સંભવ છે કે ત્યાંથી પશ્ચિમના પ્રદેશો, પદારો, નદીઓ, સમુદ્રો, મનુષ્યો અને પ્રવચન-ઓને પ્રવન આવતો આવતો તે અહીં આવ્યો દરોડે; અને દરે અહીંના ભેટોને મુખ આપીને પોતાના કર્તવ્યપાલનને માટે સાંતભાવથી પૂર્વના દેશો તરફ આવજા વગરો.

મેં વિચાર્યું કે, આ દવા આટલી જલ્દી મેંવા કરે છે, હતાં પણ વર્તમાનપત્રમાં તેની અર્થો કેમ થતી નથી? દવાને મેં કહ્યું કે “દવા! તું સંસાર ઉપર આદરવા જેવા ઉપકાર કરે છે, પરંતુ તારી મેવાની પ્રયત્નો દુ' વર્તમાનપત્રમાં તો કદી પણ વાંચતો નથી. તું જે કંઈ કરે તેને શ્રીકૃ-મરુતું જમરાતીને વર્તમાનપત્રમાં ઉપાખ્યા કરને.” ત્યારે દવાએ કહ્યું કે “કયું વર્તમાનપત્ર સારું છે?” મેં કહ્યું—“જુદી જુદી ભાષામાં એવાં પચાસ વર્તમાનપત્રો છે. તેમાં તારી પ્રયત્નો ઉપાખ્યા કર.” દવાએ પૂછ્યું—“શું સ્વલોક અને મંત્રોક્તમાં પણ તમારું ડાખું જાય છે?” મેં કહ્યું—“ત્યાં તો નથી જતાં.”

દવાએ મારી મૂર્ખતા ઉપર હાસ્ય કયું અને કહ્યું કે “તમે ખરેખરા કૃપમંદક હો, તમારે મન યોગ્ય ભોક્ષાનું પ્રકાંક છે; મેં તો પ્રાણીમાત્રની સેવાનું વન લીધું છે અને મારું વર્તમાન-પત્ર તો મારા ઉપરનું હાસ્ય છે. ત્યાં જ્યાં ખજરા આપોઆપ પહેંમી જાય છે. સારી-બોડી સૌ વાતો ત્યાં ઉપાય છે. કોઈપણ વાળને ત્યાં પશુપાત હોતો નથી. કોઈના કહેવાથી ત્યાં કોઈ ખજર ઉપાતી નથી. સાચી ખજરા તો ત્યાં આપોઆપ ઉપાઈ જાય છે. તું તમારા જેવી મૂર્ખ નથી કે વિદ્યાપત્રપાત્રના વાગ્યોમાં ફાળાઈ પડું. નિસ્વાર્થ ભાવથી સૂપચાપ પ્રાણીમાત્રની સેવા કરવી, એજ મારો ધર્મ છે; અને મારા રજામીને પણ એજ પ્રિય છે. તમે પણ મારું અનુકરણ કરો તો સારી વાત.”

દવાના આ સ્વપ્ન લખેલો મને બહુ ખરાબ લાગ્યા. કું શું દવા જેવી જાક વસ્તુનું અનુકરણ કરું? મનમાં તો થયું કે, એકાદ ભાવજી ભરતી મારું? વર્તમાનપત્રમાં તો તેનાં મનોહર વર્ણનો ઉપારોજ; પરંતુ દવાને તો “લગન લગી પ્રથુ પાવનકર!” તેને મારું ભાવજી સામળવાની પૂરસદ ક્યાંથી મળે? તેતો “કામચેકુલસત્તાનં પ્રાણીનામાર્નિનાશનમ્” એમ ચાલી માતી થાલી નીકળ્યા.

આથી પછી મેં તો મારો જ્યાં કંઈ કંઈ ઉપર ઠાળ્યો વાત એમ છે કે, રસ્તામાં એક કંઈ મદારાય થાકે કિનારવા માટે હાથપગ પછાડીને ધૂળ ઉછાળતા હતા. મેં તો ઉડતી ધૂળથી અકળાઈ જઈને કંઈપૂર્વક ઉંઠને કહ્યું કે “તું ભારે ખમાર છે; પણ તો છેજ, પણ તારામાં જરા પણ અકકર નથી. અમે જે રસ્તે ચાલે જઈએ છીએ, ત્યાં ગરીબ મનુષ્યો પણ એક બાળુ ઉભા રહી નમીને પ્રણામ કર્યા કરે છે. અમે જ્યારે જ્યારે કરવા જઈએ છીએ, ત્યારે ભારે અમારા લકષ્યારી નોકરો રસ્તામાં ચાલનારાઓનો નાકે દમ લાવી દે છે. તેં તો નમીને પ્રણામ કરવાનું તો વેનજી મૂક્યું, પણ ઉડતી ધૂળ ઉછાળવા મોડી! આથી માત્રમ પડે છે કે, તું ખમાર પણ છે અને મૂલ પણ છે.”

આ ઉપરથી ઉઠે પોતાનો વ્યાયામ તો બંધ કર્યો, પણ મારી વાતો ઉપર અપ્રસાદ દરોડે પડ્યું. તેજે કહ્યું કે “તમે મૂર્ખ તો છોજ, પરંતુ અભિમાની પણ છો. દમજાજ તમે પવનને ઉપરથી આવવાની મૂલના કરતા હતા. પણ પવન તો આદર્ત સેવક છે અને ધર્મજાજ એટલે છે. તેજે તમને કંઈ કહ્યું નહિ. પરંતુ મારી સાથે એવી મૂલના નહિ કરતાં મનમાંજ

પ્રત્યક્ષ કરો કે, મારા કરતાં તમે યદુજ આગળ વધેલા છો.” મેં કહ્યું—“કેટ! તું પણ કબને મનુષ્યને કહેશ અપવ. મેં છું કે? મને તારી હુદ્દિ ઉપર ક્યા આવે છે.” કેટનું મુખ ચંચીર થયું અને તેમાં તેજ ચમકવા લાગ્યું; પેતાનાં નસોનાં ચઢાવીને તેણે કહ્યું કે “શું માન મનુષ્યદેવ મનુષ્યજીવ મનુષ્ય પેતાને મનુષ્ય કહેવરાવી સહે! શું ઔરંગઝેબ, નાદિરશાહ, મદમ્મદ ગીઝની, પત્ની અબ્દુલ રહીમ અને એકાએક અનેક પાપીઓ શું પેતાને મનુષ્ય કહેવરાવી સહે! અને તેમને માનદેવ મારા મોઢે મારે શું લેઓ. અમ પશુઓ કરતાં કંયા ગણાઇ સહે! જો તમે પણ એવું જ માનના હો તો તો તમારી હુદ્દિને પણ સો વાર ધિક્કાર છે!”

હું કહેક કહી પડ્યો. મેં કહ્યું “ભાઈ કેટ! એ પાપી મનુષ્યોની પાત જ્યાદે. તેઓ તો તર-મસત દના, હું કહેકેમો નથી. હું તો મારે મારે કવી સકું છું કે, મારી સમજ પ્રમાણે નસા કરતાં હું જીવ સાચો છું.” કેટ ફરીથી દશ્યું અને કહેવા લાગ્યું—“ફીક, તરા જતાવો તો તર કે, મારા કરતાં તમારામાં મું મું સારું છે!”

હું વિચારવા પડ્યો કે, મું જાણું! પણ સિવાય મારી પાસે બીજી શી વસ્તુ છે, કે જેનું હું અધિમાન થઈ શકું! અત્યંત સાતત કરીને મેં ક્યાતે આપાજે કહ્યું “ફીક છે, તું જાણે છે કે હું જાતને કહેકે નહીં છું. સત્કર્મથી રહું છું, ખાદી પહેડું છું, એ શું બોલું છે!” મેં અધિમાન થઈને કહ્યું “ફીક. અધિમાન તો જાણે છું મું છે? મને જુઓ, હું તો કંઈજ કહેતું નથી. મેં હું જાણે જાનના, હું જોઈતો પણ સાદું કરું છું, મસાલાવાળા અને પીસાવાળા વાનું જાણે જાનવો.” કેટ કહ્યું કે “તારે લાગ ક્યો, મને તો જુઓ, હું તો મારા મું જાણે જાનવો છું છું” મેં કહ્યું—“મેં તો ગુરુશ્યાખમનો પણ લાગ કરેલા છે.” કેટ જણીને કહેકે મું જાણે જાનના ના જાણે જાન છે! મેં તો ગુરુશ્યાખમમાં પ્રવેશજ ક્યો નથી, મેં તો જાણે જાનવો જાણે જાનવો છું. મેં કહ્યું—“નસોનાં ક્યાંન્દ્ર વધારે નથી, યદુજ બોલું બોલું મું જાણે જાનવો જાણે જાનના, તારી વળા પળ બોલો આવે છે.” કેટ કહ્યું કે “એમાં શી છે, નસોનાં ક્યાંન્દ્ર વધારે નથી, બોલું તો હું અવનતરમાં બોલુંજ નથી.”

મેં કહ્યું—“તારા નસોનાં ક્યાંન્દ્ર વધારે છે.”

કેટ જણીને કહેકે મું જાણે જાનના ના જાણે જાન છે! મેં તો ગુરુશ્યાખમમાં પ્રવેશજ ક્યો નથી, મેં તો જાણે જાનવો જાણે જાનવો છું. મેં કહ્યું—“નસોનાં ક્યાંન્દ્ર વધારે નથી, યદુજ બોલું બોલું મું જાણે જાનવો જાણે જાનના, તારી વળા પળ બોલો આવે છે.” કેટ કહ્યું કે “એમાં શી છે, નસોનાં ક્યાંન્દ્ર વધારે નથી, બોલું તો હું અવનતરમાં બોલુંજ નથી.”

મેં કહ્યું—“તારા નસોનાં ક્યાંન્દ્ર વધારે છે.”

જાણે છે “રૂબી” નું તે કંઈ અને પદ્મગણી પણ ખરેખર છે.” એટલામાં પાન ડેનવા થઈના આંઈ પણ રાખ્યો દલાઈને કહ્યું કે “આ કંઈ સુનું કંઈ છે.” ત્યારે મેં કહ્યું—“રૂબી! અને કંઈના કંઈનું” તે આત્મજન આપ્યો.”

એવામાં અ.કાઠમાં એકાએક વિજળી થઈ, વાતાવં ચળવા લાગ્યા, તેવાદારા માત્રજનારે સાંભળ્યું અને કહેનારે કહ્યું કે:—

“શ્રી રામ દીન કુદિલ ખલ કામી, ક્રેડિ તન દિયો તાલિ વિચારપા;”

અર્થા નિમકદારામી. શ્રી રામ દીન કુદિલ ખલ કામી!”

તેલે કહ્યું કે, કહેનાર અને સાંભળનાર બન્નેજ એક છે, તેમજે કહ્યું કે મેં તે અનંતાં છે. આંધી મેં પોતેજ જમ પાડીને કહ્યું કે “મારા કરનાં તે સૌ મારાં છે.”

(‘ત્યાગદુષિ’ માર્ચ-એપ્રિલ-૧૯૮૪ના અંકમાંના પાસપાસલ નિવાસના વંચનો અનુવાદ.)

૧૪૧-માટીનો મહિમા

આજેઅના મારા પુસ્તકમાં મેં માટીના ઉપચારોવિશે સારી રીતે વર્ણવ્યું. તે વાંચનાં માટીના પ્રયોગો કરનાર થી. વિદ્યદાસ પ્રયોગનમ વખે છે કે:—

“નવજનન”માં તમે માટીના ઉપચારોવિશે લેખ વખેલ તે મેં વાંચ્યો છે. તેમાં તમે માટી કપડામાં બાંધીને પેટ ઉપર લગાડવાનું લખેલ છે; પણ ખરી રીતે જો માટીના ઉપચારોથી ખરખરો દ.પદો મેજવશે હોય, તો માટીને બીજીની કપડા ઉપર મૂકી ત્યારત્યાર પેટ ઉપર અથવા ઘડીના જે ભાગ ઉપર નકરી હોય ત્યાં સીધી ચામડી ઉપર મૂકવી; કપડાનો ભાગ ઉપર આવશે જોઈએ, મેં એકાએક જરૂરના પુસ્તકનો સંપૂર્ણ અપવાસ કરેલ છે, અને ‘એપેનડાઇસીટીઝ’ જેવા રોગ ઉપર પણ તેનો ઉપયોગ કરી માત્ર તબીબ દિવસોમાં સંપૂર્ણ આરામ થાય છે, એમ જાતે અનુભવ્યું છે; તો આપ ‘નવજનન’ મારફત ઉપર લખ્યા પ્રમાણે માટી ચોપડવા સખી જણાવશો, તો જે લોકોને માટીના પ્રયોગો કરવા દશે તેમને જરૂર ફાયદો થશે. કપડા બગડવાની બીકથી કપડામાં માટી બાંધી પેટ ઉપર મૂકવાથી ફાયદો જોઈએ થવા સંભવ છે.”

“વિદ્યેમાં આરંભ” પણ જણાવવાની જરૂર છે કે, જ્યાં કુખાવો થતો હોય ત્યાં તો માટી લગાડવી; છતાં પણ પેટ ઉપર તો માટી લગાડતાં નજ બૂલવું જોઈએ. કારણ કે મૂળ રોગ થવાની જગ્યા પેટ છે. એટલે કુખાવો થતો હોય ત્યાં તેમજ પેટ ઉપર જન્મે ઠેકાણે માટી લગાડવી જોઈએ અને ધણી ખરા રોગો તો માત્ર પેટ ઉપરજ માટી લગાડવાથી દુરતમાં મટી જશે. મજબૂર પ્રયોગો દર્મિયાન અપવાસ કરવાનીયે જરૂર છે; અને જો અપવાસ ન થઈ શકે તો ફળ અથવા દૂધ ઉપર રહેવું જોઈએ.”

આ ઉપરથી પોતાનો અનુભવ જણાવવા મેં લખતા તેમણે નીચેનો પત્ર લખ્યો:

‘એટલે કુખાવો તો એટલો સખત હતો કે જમણા અથવા ડાબા પડ્યે પણ ફરી સકાવું નહિ. જોરાઈ બંધ કરેલ અને ત્રણ દિવસ અને રાત ચાતુ પેટ ઉપર માટી બાંધી રાખેલ. માટી દિવસના ભાગમાં બે બે કલાકે બદલાવતો, પણ રાતના તો સુતી વખતે બાંધતો તે ઠેક સવાર સુધી તેમજ રહેવા દેતો. કુખાવો જે અસહ્ય હતો તે તો માત્ર બેજ કલાકમાં જોઈએ થઈ ગયો, અને પડખાબર કરવામાં પણ નકલીક નહોતી પડતી; પણ પેટની અંદરનો રોગ તદ્દન નાબૂદ થઈ ગય તે મારે ત્રણ દિવસસુધી પ્રયોગ ચાતુ રાખવો. મારા ડોક્ટર મિત્રને મારા કુખાવાની વાત કરી, એટલે તેમણે તો તે ‘એપેનડાઇસીટીઝ’ જણાવ્યું અને તેમાં આવી રીતે માટીના ઉપયોગ કરવા મારે પડ્યા. દરેકે પણ આપ્યો. તે બાબતે મહેલા જાન મુજબ તેમણે જે કપડો આપ્યો તે બદલ મેં તેમનો ઉપકાર માન્યો; પણ હેલા આઠ વર્ષોથી હું જે કુદરતી ઉપચારો કરતો આવ્યો છું અને

જે શ્રદ્ધા તેમાં ખેસી ગઈ છે, તેમાં કંઈ ફેરફાર મજકુર લાઈ ન કરાવી શક્યા. પાંચમે દિવસે થોડી થોડી હાશ અને નારંગીથી અપવાસ તોડ્યા અને આસતે આસતે ચાલુ ખોરાક ઉપર આવી ગયો. આ રોગથી મારી કેટલાક દિવસની મનની મુરાદ પાર પડી. મને અન્નનો લાગ કરી ફળ, શાક, દૂધ અને હાશ ઉપર રહેવાનું કેટલાયે વખતથી થયા કરતું હતું; પણ તે બાબતમાં ચોક્કસ ઠરાવ નહિ કરેલ અને મારા આ અપવાસ પણ મારી આજ દિવસની જીંદગીમાં પહેલવહેલાજ હતા. ખોરાકમાં ફેરફાર કરવાની તક સારી મળી ગઈ, એટલે મેં તેજ દિવસથી અન્નનો લાગ કર્યો છે. ખજૂર, મગફળી, બદામ, કીસમીસ, શાકભાજી, દૂધ અને હાશ ઉપર રહું છું; અને જે લાંબા વખતથી કબજિયાત રહ્યા કરતી તે હવે નથી. વખતસર દિશાએ જવું પડે છે, x x x x”

“તાવ ઉપર:-એ વર્ષના છોકરાના પેટ ઉપર માટી બાંધેલ, તેના ઉપર ઉતતું કપડું બાંધેલ; ખોરાકમાં માત્ર ગરમ પાણી અને સ્વાદને ખાતર થોડું મધ. જેજ દિવસ આ ઉપચાર કરવાથી તદ્દન આરામ થઈ ગયો.”

“શરદીમાં પણ માત્ર પેટ ઉપર પાટો બાંધવાથી મને પોતાને આરામ થયો છે; પણ તે દરમિયાન ખોરાક તો જરૂર બંધ રાખતો-અપવાસ કરતો.”

“ખરજીયું:-એક લાઇને લાંબા વખતથી મજકુર રોગ હતો. તેમના એક મિત્રે કુંગળીનો લેપ કરવા જણાવ્યું; પણ લેપથી તો આરામ થવાને બદલે વેદના વધી. આંગળી પાકી અને વેદનો તો એટલી હદ સુધી વધી પડી કે રાતના ઉંઘ પણ ન આવે. બે દિવસ બાદ તેમણે મને વેદનાની વાત કરી. મેં તેજ વખતે લેપ ખોલાવી માટી બંધાવી. માત્ર બેજ કલાકમાં ઠંડક વળી ગઈ. સંપૂર્ણ રૂઝ વળતાં ૧૫ દિવસો લાગ્યા. મજકુર લાઈ તેલ-મરચાંનો છૂટથી ઉપયોગ કરે છે, એટલે નહિ જેવી અસર હજી રહી ગયેલ છે. તે બે તેઓ મૂકી દે તો રોગ જડમૂળથી ન્ય.”

આ બંને પત્રોની સૂચનાનો ઉપયોગ ઘણાં દરદીમાં તો છૂટથી થઈ શકે તેમ છે. જ્યાં જામ થયો હોય અથવા ચામડી ઉતરી ગઈ હોય ત્યાં તો માટી ખુલ્લી નજ મૂકાય, એમ મારો અભિપ્રાય છે. પેકુ ઉપર જરૂર છૂટી માટી મૂકી શકાય છે; અને કપડાંમાં મૂકેલી માટી જેને લાલ ન આપે તે છૂટી માટીનો પ્રયોગ કરી લેએ. હાલ પણ માટીના સામાન્ય પ્રયોગો હું કરું છું અને તેના ફાયદા અનુભવું છું. એ ઈલાજ એવો સહેલો, સસ્તો અને સારો છે કે બધાએ મર્યાદામાં અજમાવવા યોગ્ય છે. પેટ ઉપર માટી મૂકવાનો પ્રયોગ ભૂખે પેટેજ થાય એ પથારી છે. માટી હમેશાં ચોખ્ખી જગ્યાએથી લેવી જોઈએ, એ યાદ રાખવાની આવશ્યકતા છે. માથાના દુઃખાવામાં અને તાવમાં ખરફતો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે, ત્યાં માટી ખરફતો કરતાં સામાન્ય રીતે વધારે સારો જવાબ આપે છે.

માહુનદાસ કરમચંદ ગાંધી

(તા. ૮-૧-૧૯૨૮ ના ‘નવજીવન’માંથી)



૧૪૨-ગુન્હા ઘટાડવાની રશિયાની અજબ રીત

રશિયાનાં બોલ્શેવિક કેદખાનાંઓવિશે મેં દબરો વાતો સાંભળી હતી. સામાન્યવાદી વર્ત-
માનપત્રોએ એ કેદોનાં કાલ્પનિક ચિત્રો દોરી સોનીએટ રશિયાને સિરે કાળો ડીલો મઢાવ્યો
હતો. બોલ્શેવિક કારાગર એટલે જયંતેર અત્યાચારોનું સ્થાન, સાદાત્ મહિનતા, સીતમગાર સત્તા-
ધારીઓનું નજવાને કચડી નાખવાનું દરિયાર, એવા એવા ડાપાચાદી ખ્યાલો બાંધીને નું રશિયામાં
પ્રવાસે પડેલો, અને મારી સીધી પહેલી ઇચ્છા આવું એકાદ કેદખાનું જોવાની હતી.

કચોઈઅન જેલ

તિશ્લિસથી થોડે દૂર એક કચોઈઅન કેદખાનું રશિયન સામવાદની અબોલ છડી પોકારતું ઉભું
છે. મોટરમા બેસી કું બે-ચલુ સખીઓ સાથે એ બાલુ રવાના થઈ. ચહેરના મુરસીમ વિભાગમાં
થઈને મોટર નીકળી ત્યારે મારા રમરણપ્રદેશમાં. જૂનકાળનાં ચિત્રો પેશમાં. તિશ્લિસ ઉપર અનેક
પ્રાનઓનાં વિકરાળ આક્રમણ થયાં હતાં. ઈરાનીઓએ, ઓઝેઓ, આરબોએ, કઝારો અને મંગોલોએ
કોઈસસ પર્વતની તળેટીના આ પ્રદેશની ઘણીય વાર ખાતાપરાળી કરી હતી. એ સૌને અંતે આશુનું
બોલ્શેવિક આક્રમણ; પણ એણે તે આગલા સર્વ દુમસાઓને ચમાવી દઈ આ પ્રદેશ ઉપર યાન
અને વિકાસનાં અજવાળા પાથયાં છે.

રેડીઆળી, સગવડો

જેલનાં દરવાજા અમને કારાગરનો કમાન્ડર (ડિપટિ અધિકારી) મળ્યો. તેણે અમને અંદર
દાખલ કર્યાં. વિશાળ ચાલીની આસપાસ સુંદર બગીચો આરી રવો હતો. નાના છોડ ઉપર પુષ્પો
જળકી રવાં હતાં. છૂટા છૂટા કપાસોમાં માણસો ખુશીનજથી હરતા હરતા હતા. સામાન્ય
લેવાસમાં એક માણસ કમાન્ડર પાસે આવ્યો. મેં તેને પૂછ્યું-“તમે જેલરૂઠક-ચોડર છે ?”
મારું અનુમાન ભૂલું પડ્યું; કારણ કે એ તો ખૂનના ગુન્હા બદલ પાંચ વરસની સજા ભોગ-
વતો ફેદી હતો !

બગીચાને બીજે ખૂણે અમે જઈ પડેલ્યાં. ત્યાં સ્વચ્છ વિશાળ સ્નાનગૃહો હતાં. એમાં
મારનાના (સાવર બાથ)ની રેડીઆળી સગવડો હતી. સ્વસ્નાન મટિ પણ એક ખુશી ઓરડો
હતો. પૂઠપરજ ઉપરથી અને જાણીયું કે, આ બધી બીજો ફેદીઓએ પોતાના હાથથીજ બનાવી હતી.
કેદમાં સારંગી

અને જેલનું બરાબર નિરીક્ષણ થકી કર્યું. એક બાલુ સ્તોમઓની દાર બડી હતી, તેની
પાલેજ નાની ઓરડીઓની કનાર હતી. પહેલાંના જમાનામાં એ બોલીઓમાં ફેદીઓને મોંપી મૂકવામાં
આવતા, પણ અત્યારે તો તેમાં ‘સાવર-બાથ’ ઓરડી દેવામાં આવ્યાં હતાં !

નીચલો કાન વટાવી અને ઉપરને માથે મથાં. તુરંતજ અમારી આસપાસ મુન્હેમારો કુંમણ
બાંધીને ઉઠા રહ્યા. અમે આવળ વાંચ્યા કે એ સૌ ફેદીઓ પણ હદેરથી અમારી સાથે લીંડતા
માડ્યા. બેપબારજાની ઓરડીઓ. તારાં કે બેઠોઓ જેવું ત્યાં કોઈજ નહેતું. ફેદીઓને પૂરી
રાખવામાં આવતા નહિ. માત્ર મોટા મોટા સ્વચ્છ ઓરડા હતા. તેમાં ફેદીઓ સુતા-નેડતા અને
ચામતા. એમના બારખા ઉપર તારાં કોઈ દિવસ લટકાવવામાં આવતાંજ નથી. કેટલાક ઓરડા-
ઓમાં તો લોંદઈ અને કળાનું વાતાવરણ હોયતું. પુષ્પોના સુંદર ખ્યાલો અને બાગીચોને ફેદીઓ
પોતાના ઓરડામાં બેઠેલી રાખતા. એક ઓરડામા વઘી બે-ચલુ અપરાધીઓ સારંગી ભજવતા હતા !

આ તે જોલ કોલવાય કે નિશાળ ?

અમારી સંસારે કચોઈઅન લેઝીસીટીદર જનરલ હતો. એને જોલ એક ફેદી હતો. રૂબા અને
ઉમંગાએર હસપુતન કર્યું. એની વચ્ચે બે પડી ધીમી ટ્રેનિટ પણ ચાલી વાત એમ હતી કે,
પેલો ફેદી આ બેઠોસીટીદર જનરલજોલો નિશાળો બેઠોઓ હતો.

તમામ કેદીઓએ એમનાં મૂળ કપડાંજ પહેર્યાં હતાં. કેદીના દરજ્જાને યતાવવામાટે બીજા દેશોમાં જેમ અમુક ગતતોજ દલકા પોશાક પહેરાવવામાં આવે છે, એવું કર્યું હતું. આ રસિયન કેદખાનામાં હોતું નથી. બીજા દેશોની જેમમાં જઇએ તો કેદીઓના વડન ઉપરની ગમગીન છાયા જોઇ, એમની નિરાશા કે અતુલ જોઇ આપણને એવીજ સાગણી થાય કે, ગરીબોને ગરીબ કાયદાએ સમાજમાંથી બહાર તગડી મૂક્યા છે; પણ અહીં જોશ્યોવિક તંત્ર નીચે ચાલતી જેલમાં તો તમામ કેદીઓ આનંદી, ઉત્સાહી અને ઉત્સાસપૂર્વક ભાસતા હતા. પ્રાથમિક નિશાળમાં અભ્યાસ કરતાં બાળકો જેવો તેમનો દેખાવ હતો. આખી જેલ સંસ્થા જોઇને મને એમજ લાગ્યું કે, અહીં જેલખાતું નથી, પણ શિક્ષણશાળા અને ઉદ્યોગ-કારખાનાં ઉદાર વ્યવસ્થાપૂર્વક ચાલે છે.

જેલમાં ફાપડો

જે કેદીઓ નિરક્ષર હોય તેઓ અહીં કાળતાં-ચાંચતાં રીજે છે. અભ્યાસની અનેક સગવડો અહીં પૂરી પાડવામાં આવે છે. ઉદ્યોગનું પણ સંગીન શિક્ષણ આપાય છે. જેને જે ઉદ્યોગમાટે રસ હોય તેનાજ શિક્ષણની તેને સગવડો મળે છે; અને આ સૌને શિરે સગ ચઢાવે એવી અહીંની વ્યવસ્થા તો એ છે કે, આ કેદખાનાના હુન્નરઉદ્યોગની યીજોમાંથી જે કંઈ નફો થાય છે તેમાંથી ૫૦ ટકા કેદીઓનેજ મળે છે ! એમાંનો ૨૫ ટકા નફો તો તેમને વેચાણની સાથેજ આપી દેવામાં આવે છે, કે જેથી જેલમાંજ તેઓ તેનો ઉપયોગ આનંદમાટે કરી શકે. બાકીના પચીસ ટકા તેમને મુક્ત થયા પછી મળે છે, કે જેથી તેઓ આબરુદાર અને વ્યવસાયી જીવન શરૂ કરી શકે.

કેદમાં પણ નાટક-સીનેમા !

કામ કરવાના ઓરડામાં અમે જઈ પહોંચ્યાં. સાંજ પડેલી હોવાથી કોઈ કેદી કામ કરતો નહોતો. મેં પૂછ્યું: “શું બધાજ કેદીઓ હુન્નર ઉપર દરરોજ કામ કરે છે ?”

“બધા તો નહિ, ઘણા ખરા. વળી અમે કામ કરવામાટે તેમને પ્રલોભન પણ આપીએ છીએ. બે દિવસ કામ કરનાર કેદીને માટે જેલનિવાસના ત્રણ દિવસ પસાર થયા ગણાય છે. આ હિસાબે તેઓ કેદમાંથી નિયત સમયથી વહેલા છૂટી શકે છે.” જેલરે જવાબ આપ્યો.

જેલમાં નાટક-સીનેમાની પણ સગવડ પૂરી પાડવામાં આવે છે. એક જગી હાલમાં રંગભૂમિ રાખી છે અને તે પર લેનીન તથા માર્ક્સની છબીઓ લટકે છે. રંગભૂમિપર કેટલાક કેદીઓ સીનેરી ગોઠવતા હતા. કેદખાનાની ‘નાટક મંડળી’ ના તેઓ સભ્યો હતા.

પુસ્તકાલય

જેલની લાયબ્રેરીમાં અમે સામ્યવાદી છાપાંઓ જોયાં. ઉપરાંત કેદીઓ પોતા પોતાનુંજ એક વર્તમાનપત્ર ચલાવતા હતા. એ પત્રના વચલા પાનામાં કેદીઓની ફરિયાદો નોંધવામાં આવી હતી. કાગળો કેમ મોડા મળે છે, વૉડરો બેદરકાર છે કે પોસ્ટ ઑફીસ શિથિલ છે, એ બાબતની તેમાં મુક્ત ચર્ચા હતી.

કેદીઓમાંથી ધારાશાસ્ત્રીઓ

પુસ્તકાલયની બાજુઓમાં કેદીઓના કાયદાના સલાહકારો બેઠા હતા. એ સલાહકારો બહારથી નહોતા આવ્યા, પણ કેદીઓમાંથીજ કેદીઓએ ચુંટી કાઢેલા હતા. અઠવાડિયામાં બે વખત કેદીઓના સંબંધીઓ જેલમાં મુલાકાતે આવી શકે છે. મુલાકાતનદરમિયાન કોઇ પણ પ્રકારનો ભપ્તો રાખવામાં આવતો નથી.

જેલ-સ્વચ્છતા

તિફલિસના કેદખાનામાં કેદીઓ સ્વચ્છતા માણે છે. તેમનાપર સખ્તાઈ ચૂકાતી નથી. જેલ-રક્ષક કહે છે કે, કેદીઓ પોતાની મેજેજ વ્યવસ્થા અને નિયમન પાળે છે. સત્તાધારીઓ એમના ઉપર અજબ વિશ્વાસ રાખે છે. રવીવારે જો કેદીઓની ધ્વજા થાય તો તેમને પોતાનાં કુટુંબમાં મગ્નહ માણી આવવાની છૂટ-પરવાનગી મળે છે. આ વાત અજબથી પમાડે તેવી છે, છતાં સાવ સાચી છે. રશીયામાં ગુન્હા અને અપરાધને ખરાબ સંયોગો અને યોગ્ય શિક્ષણના અભાવનુંજ

પરિણામ મધુવામાં આવે છે. એ વસ્તુમાં સંધાનો દૂર કરી તેમને મંત્રીન ઘિસાળ આપવામાં આવે તો અપરાધનો અંશ લગભગ નાશ પડે, એમ મોર્ચિસે પ્રકટ કર્યું છે. એ અપરાધીઓની આર્થિક સ્થિતિ સુધરે એવી ચોક્કસ થાય તો પછી ગંદા માનવેસિવાય શુદ્ધનો અવકાશ રહેતો નથી. માનવસાત્ત્વની નબળાઈ અપરાધીઓને કેળવવાની પ્રથા રદિઆમાં થઈ શકે છે. એની સાથેના ખુદશી રીતે ભેદ થાય છે. શુદ્ધતાને સમાજમાંથી નકામા અને ભવં-કર માનવોનરીકે કાપમના કોરડાથી દાખૂત કરવાને બદલે તેમને કપડોથી ચંદેરીઓ બનાવવાની સોચિવદ રદિઆની ગેમ છે.

નિદાન

બધારે જેવો છોડી અને સદુ બધારે આખાં, ત્યારે માત્ર મનમાં એકજ વિચાર ધોળાયા ક્યો—
"હાંડમાં કારખાનાઓમાં કામ કરતા મજૂરો કરતાં આ કારખાનામાં કામ કરતા
કરીઓની રિશ્તિ કેટલી ખરી સારી છે?"

ખરેખર, રિશ્તિન જેવો તો અપરાધીઓને મરદમરવાનાં સુધર સાધનો છે. બધા દેશો એને
પગલે પડે તો દુનિયામાંથી શુદ્ધગારી કેટલી ખરી ઓછી થઈ જાય?

(તા. ૧૪-૪-૨૮ ના "દિ'ફુસ્તાન"માં નીચે દેખ અટકોનો લેખ)

૧૪૩-ખાંડને બદલે ગોળ ખાઓ.



વર્તમાન યુગમાં વિદ્યાને જે બનેલ નથી સોધો કરી છે, તેમાં સફેદ ખાંડ એ પણ આ જમાનાની સોધવું પરિણામ છે. એ પહેલાં લોકો ગોળ અને ઘોડા પ્રમાણમાં રાંધા રંધતી ખાંડ વાપરતા હતા પણ. ગામડામાં ખાંડને બદલે ગોળ વપરાય છે અને ત્યાં લોકો ખાંડ કરતાં ગોળને વધુ પીણિક માને છે. તેઓ ખેરાક દેખાવડો કરતાં નથી. ચંદેરામાં આજે તેથી ઉચ્ચ રીત છે. ચંદેરાવાસીઓ દેખાવને પ્રધાન પદ આપના જમણ છે. ગોળની બનાવટ દેખાવે ખાંડ કરતાં કંઈક સ્વામ બને છે; તેથી ખાંડ પીણિક છે કે નહિ, તેના વિચાર ક્યાંવિના સ્વચ્છ દેખાવની ખાંડ ચંદેરીઓ ખૂબ વાપરે છે અને પરિણામે ખાંડના વધુપડતા ઉપયોગથી ચેતાની તંદુરસ્તી અમુક પ્રમાણમાં બગાડે છે.

દુનિયાના કાંઈ પણ ભાગ કરતાં દિંદમાં વધારે ચેરી પાકે છે, છતાં દુનિયાની કાંઈ પણ પ્રજા કરતાં આપણે મળપણનો એટલો દદ ઉપરોત્તો ઉપયોગ કરીએ છીએ કે આપણે બીજા દેશોમાંથી ઘણી ખાંડ આયાત કરીએ છીએ. પરંતુ આપણી એ ખાંડ તદ્દન સાફ થયેલી દેવાથી તેમાંથી ઘણાં પીણિક તરતો નાશ થયેલાં હોય છે અને તેથી આપણે ખાંડ આપણા સરીરને ઘણું નુકસાન પહોંચાડે છે કેટલાકનું એમ માનવું હોય છે કે, ગોળ કરતા ખાંડ વધારે સાફ થયેલી હોય છે, અને તેથી ખાંડ વાપરવાથી સરીરમાં તેલથી કચરો ઓછો જાય; પણ આ ગોટી ગેરસમજ છે. ગોળને ઘણો સાફ નહિ કરેલો દેવાથી તેમાં ઘણી જાતના તરતો-મરિચક, લોહ અને વાઇટામિન-ઝ (જીવન-તરતો) રહેવા પામે છે, બધારે ખાંડને તદ્દન સાફ બનાવવા જતાં આ બધા ચરીરને ઉપયોગી થવાના તરતો નાશ પામે છે. સફેદ ખાંડ તેથી એક કેવળ રાસાયણિક પદાર્થ ખરી રહે છે અને તે ખારાકને લાયક રહેતી નથી.

ગોળ કે ખાંડ મુખ્યત્વે ચેરીમાંથી બને, પણ નવી સોધ પ્રમાણે જર્મની અને બીજા દેશમાં 'બીટરુટ'(ગરર જેવું કદ)માંથી દબે પુષ્કળ જથ્થામાં ખાંડ બને છે. આ ચેરી કે બીટરુટ પાકેને ઘણી ઉચી જાતનું ખાનર દર વખતે વેંધાએ છે. આનું કારણ એ હોય છે કે, ચેરીનો પાક જમીનમાંથી પળે કસ થતો લે છે. આથી જો દર વર્ષે તેમાં ખાતર નાખવામાં આવે નહિ, તો જમીનની રૂઝવણ થતવા માટે છે. વળી ચેરીના પાકને સૂનિા તડકા ખાસ જરૂરી

ગણાય છે અને બીજા પાકના પ્રમાણમાં શેરડીનો પાક લાંબા સમય સુધી ઉભો રહે છે. આથી શેરડીવાળા પ્રદેશના લોકો શેરડી ચૂસે છે અથવા ડાઘ ઉપર તાજો રસ પીએ છે. આથી તેમના શરીરમાં ખૂટતાં તત્ત્વો મળી રહે છે. હાડકાંને મુખ્યત્વે 'કૅલ્શિયમ' ધણું જોઈએ, અને શેરડીના રસમાંથી તે ધણું મળી આવે છે. ઘણી વખત માંદા માણસને શેરડીવાળા પ્રદેશમાં લઈ જઈ ડાઘ ઉપરથી તાજો રસ પાવામાં આવે છે. આથી ઘણી વખત આવા દરદીઓ સાજા થાય છે. તાવથી પીડાતા દરદીને હળુ પણુ ગામડાંઓમાં શેરડીના કંકડાંઓને થોડા ગરમ કરી ચૂસવા આપવામાં આવે છે અને કેટલીક વખત આ ઇલાજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. દેશી પદ્ધતિએ શેરડીના રસમાંથી ગોળ બનાવવામાં આ બધાં તત્ત્વો કાયમ રહે છે; પણુ જેમ જેમ તે રસને વધુ ને વધુ સાફ કરી બહુજ સફેદ ખાંડ બનાવવામાં આવે, તેમ તેમ આ બધાં છવનનાં ઉપયોગી તત્ત્વો નાશ પામતાં જાય છે; એટલે તે ખોરાકને લાયક રહેતી નથી.

આપણામાં માટલીઓ ગોળ વધારે પૌષ્ટિક મનાય છે. સ્વાદમાં તે ખારો હોય છે, પણુ એ ખતાત્રી આવે છે કે, તેમાંથી જરૂરી તત્ત્વો નાશ પામ્યાં નથી. શરીર ફિક્કું પડી ગયું હોય તેમને માટે ખાંડને બદલે આવાજ ગોળ વાપરવો જોઈએ કે જેથી તેમના લોહીમાં જે લોહનો ભાગ ખૂટે છે તે પૂરો થઈ રહે અને તેમનું લોહી કંઈક સુધરે. ગરીબ માણસો આર્થિક સ્થિતિને લઈને ગોળ વાપરે છે, તેથીજ તેઓ શરીરે કંઈક નિરોગી રહેતા હોય તો તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી. શેરડીના ખેતર ઉપર ડાઘમાં રસ કાઢતાં જે બાકીનો ભાગ કચરાતરીકે ગણાય છે, તે દોરના ખોરાકતરીકે ઉપયોગમાં આવે છે; આથી તેઓ પણુ રૂઢપુઢ બને છે.

આ ઉપરથી એમ સમજ લેવાનું નથી કે, આપણે ખૂબ ગોળ ખાતા થઈ જવું. શારીરિક શ્રમને લઈને લોહીમાંથી જે ખાંડ વપરાય છે તેની જગ્યા પૂરવા પૂરતાજ ગળપણની ખોરાકમાં જરૂર છે; પણુ એ જરૂર (શરીરશ્રમ વધુ ન હોય તેવા માણસો માટે) ઘણી ઓછી હોય છે. એટલે આપણા ખોરાકમાં ગળપણુ ઓછું હોવું જોઈએ, અને જે ગળપણુ લઈએ તેમાં ખાંડને બદલે ગોળનોજ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. જે કે ગળપણુમાં સૌથી સારી વસ્તુ તો સૂકો મેવો ગણાય છે. ('નવચેતન'ના એડઅંકમાં લેખક-શ્રી. સુતીભાઈ ધ. પટેલ')

૧૪૪-શીંગોડાં

હિંદુસ્તાનમાં દરેક ઋતુમાં કંઈ ને કંઈ ફળ થયાજ કરે છે. એ ઋતુઋતુનાં ફળ ખાવાની આપણે ટેવ રાખીએ તો ચાક, કોપી કે સોડાકેમન જેવાં હાણિક આનંદ આપનાર પીણાં પાછળ જેટલા પૈસા બગાડીએ છીએ તેથી ઓછે મૂલ્યે આપણે વધારે પૌષ્ટિક અને સાત્ત્વિક ખોરાક તથા કુદરતી મીઠાશનો આનંદ માણી શકીએ; અને આપણા દેશમાં કુદરતની તો એવી મહેર છે કે ગરીબો પણુ ખાઈ શકે એવા સૌંદર્ય ને પૌષ્ટિક મેવો તે પૂરો પાડે છે. શીંગોડાં પણુ એમાંજ એક મેવો છે.

રસાયણશાસ્ત્રીઓ શીંગોડાંનાં તત્ત્વો નીચે પ્રમાણે જણાવે છે:-પાણી ૮૪.૫૮ ટકા, ચરબી .૧૮ ટકા, સ્ટાર્ચ ૮.૧૪ ટકા, રેસા .૫૬ ટકા, પ્રોટીન્સ (સરીરબંધારણને યુટિઆપનાર તત્ત્વ) ૨.૩૭ ટકા, મોનાર્બો જલ્ય એવઃ સ્ટાર્ચ(મેંદા)ના ભાગ ૨.૨૫ ટકા, ફાયર ૮.૨૨ ટકા.

૧૦૦ ગ્રામ (સમસમ પાણેર) શીંગોડાંના ૮૮.૩૭ ટકા કેલોરીઃ ગરમી આપવાનું જળ છે. મોલી મેરે દુધનાં નીચેનાં તત્ત્વો સરખાવવાથી બનેલી પેપ્ટાઇઝાક્તિ સમજશે.

પાણી ૮૪.૩૫ ટકા, ચરબી ૫.૨૨ ટકા, પ્રોટીન ૩.૩૮ ટકા, ફાયર .૭૦ ટકા અને કાર્બોહાઇડ્રેટ ૪.૧૨ ટકા. ૩.૫ છે.

• એકકેલોરી એટલે ૨.૫૫ મી.કેલોરી નક્કી કરવાની રીતવિધિની વસતી નીચે એ રીતવિધિ ૩૦ ગ્રામ મેંદાની વસતી

દૂધ દરનાં મીઠાણમાં વર દસ વધારે જનીય દારો છે અને તે પળુ જેવા કેસ પાટાસના, મોઝાના, ચૂનાના, લોદના તથા ફોસ્ફરસના, લોદ અને ફોસ્ફરસને ઘીએ એ તાકાત આપનાર તથા લોદી અને માનવતુને પણ આપનાર ગુણાય છે. આયુર્વેદમાં એને અરોનવર્ધક (આર્ટરિયલ), વીર્ધવર્ધક, સારક (એરો-જન-ટો) તથા રચિત્ર કહ્યો છે.

જનરમાં મળતાં આદેશાં મીઠાણાં તાજાંતાજાં ખાનાથી જરૂર મળે છે. મૂકા મીઠાણાંનો લોદ પળુ પચવામાં દુષ્ટો અને માંસ માલુસોને અનુકૂળ ગમી જાય છે. એરોરટ, સાપુડાના કે મોખા કરનાં એ વધારે પૌષ્ટિક છે અને એના દોહની ખીર દૂધમાં કરીને ખાધી દોષનો આદમાં પળુ મિટ અને છે તથા બદ્ધ સદેહાદથી પચી જાય છે.

દિવમાં એકલા કાગીરમાંજ મીઠાણાંમાંથી એક સાખ રપિવાની આવક થતી તેણે એરોટ્રે-લિયાના ગેસમેન સંદેરેના રિફિનાન્ડ વેન મુતર કલકલથી એના ખીજ લઈ ગયો છે અને આખા આરોગ્યવાતાતજાવોમા પાવોને એ પુષ્ટિકારક એક અખૂદ જ્વથમાં પૂરો પાડવાની આગા મને છે.

('કુમાર'ના એક બાકમાં લેખક-ડૉ. દરિમસાદ મજરાય દેતા)

૧૪૫-દૂધ

દૂધનો આરાક ખાજકથી માંડીને રહ ચુકીના-સામ' તેમજ માઈ-બધાને માટે ખાસ ઉપ-યોગી છે; પરંતુ એની જેટલી ફરકાર રાખવી જોઈએ તેટલી આપણે રાખવા નથી. દૂધને એ બરાબર સંભાળવું જ ન રખાય તો તે એકદમ બગડી જાય છે. નાના જંતુઓ-એકિટરિયા-ની રહિ દૂધ ઉપર એકદમ થાય છે. જેમ માલુન માટે દૂધ ઉપમ બોરાક છે, તેમ નાનાં જંતુઓ માટે પળુ એ ઉત્તમ બોરાક છે. દોરના આંચળમાંથી તરતજ 'રોકેશન' દૂધ ગિલકલ જંતુરુદિન હોય છે, પરંતુ માત્ર ઇન્-પર મિનિટમાંજ તેની અંદર લેક્ટોજંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. સારે નહીંએ આ જંતુઓ જે તરતજ રહિ પામે છે તે રોગના ન દોવાથી કરીરને જરૂર નુકસાન કરતા નથી; પરંતુ જે તરુ કલાક એમ ને એમ રાખવાથી તેની અંદર લાખો જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે અને આ જંતુઓમાં રોગનાં પળુ અનેક જંતુઓ ઉત્પન્ન થાય છે. પણ લોકો દૂધની અંદર જંતુનાશક રસાયણો, બેરિક એસિડ વગેરે નાખે છે; પરંતુ પચિમતા દેશોમાં આવા રસાયણો વાપરવાની કાયદાથી મનાઈ છે આપણે તો દૂધની વધારે સંભાળ રાખતાંજ શીખવું જોઈએ.

દૂધને સફેદ બાટલીમાં રાખવાને બદલે જે લાક રંગની બાટલીમાં રાખવામાં આવે તો મોડું બગડે છે. જે લાક બાટલી ન મળે તો સફેદ બાટલી ઉપર લાક કાચ લપેટી લેવાથી પણ કામ ચરે છે. આવી રીતે લાક બાટલીમાં રાખેલું દૂધ તડકામાં પણ એકદમ બગડતું નથી. દૂધમાં ચૂનાના પાણીની આઠ (આઠમિ હોદર) નાખવાથી પણ તે બગડતું નથી; ઉલટું એથી તેનો સ્વાદ સુધરે છે. સવારેજ દૂધની અંદર જે નાના વ્યવસ્થા બરોડે ચૂનાનું પાણી ધરતું થઈ પડે છે, મોટાં સંદેરેના જ્વથ ધણે દૂધથી દૂધ આવે છે ને વાપરનારને મળતાં પહેલાં પાંચસાત કલાક અમાકિનું રોડિયું હોય છે તે દૂધ તો ગરમ કરીનેજ વાપરવું જોઈએ. આવા દૂધની અંદર રોગનાં અનેક જંતુઓ હોય છે અને તે એમ ને એમ વાપરવાથી કાયદો થવાને બદલે નુકસાનજ થાય છે. દૂધ કિતું કરી તેના ઉપર આખી કે બીજી ટવાત ન બેસે તેટલામાટે બરાબર ડાંકીજ રાખવું જોઈએ.

('કુમાર'ના રૂઝ ૧૯૮૪ના અંકમાં લેખક થી. મુળચંદ પારખ)

૧૪૬-ભારતીય મલ્લશાલાયે

સંસાર કે ભારત કી પદવવાની પર નાજ હૈ. જગ દમ ઈન ભારતીય વીરોં કો ફુસ્તી કે લિયે એક-દુસરે કો ત્રણકારતે દેખતે હૈં તો દમે ભારત કે પ્રાચીન મલ્લયુદ્ધોં કો સ્મરણ હો આતા હૈ. દમ ઇનમેં અપને પ્રાચીન ગૌરવ કો ગિજલી દોળતી ડુછ દેખતે હૈં. દમે અભિમાન હોતા હૈ કિ યદ-યદ હૈં ભારત કે સુંદર બાગક ! સચ્ચી સુંદરતા તો સ્વાસ્થ હો હૈ. લગા ભારત માં કો અસંખ્ય ખીડઓં મેં બી ઇનકે લિયે 'ધન્ય મેરે તાત' કવને પર કિતની સાન્નિ મિલ જતી હોગી !

ભારતવાં મેં બે બે અનોખે પદવવાન હો ગૂઢે હૈં. આજ ઇસ ગયે બીતે સમય મેં બી ગામા ઔર ગામા કે સમાન વીર પદવવાન ઉસકી ગોદ મેં ખેલ રહે હૈં. ઉક ! ઉનમેં કિતની સુંદરતા હૈ, કેસા તેજ હૈ, કેસી શક્તિ હૈ !

ગામા પંડતળ કો સુવિખ્યાત પદવવાન હૈ. કલ્કૂ, કીકરસિંહ, યુદ્ધામ ઔર રહીમ કી ભાંતિ વહ બી અપને સમય કો અનોખા વીર હૈ. જિસ પ્રકાર વિશ્વવિજય કો દાવા રખનેવાલે યુરપ-વિખ્યાત પદવવાન ટોમ કેનાન કો રહીમ ને ચિત કિયા થા; જિસ ભાંતિ યુદ્ધામ યુરપ ગયા ઔર વહાં તુકે તારાપતિ અદમદ મદારસી કો ધરાસાધી કર કે આયા; જિસ પ્રકાર અપને સમય કીકરસિંહ ને અપને સામને કિસી કો હુદરો ન દિયા, ઇસી પ્રકાર ગામા ઔર ઉસકે લાઇ ઇમામખજશ ને બી કિસી બાહિરી વીર કે સામને સર નહીં ઝુકાયા.

એક બાર ગામા ઔર ઇમામખજશ યુરપવિજય કે લિયે ગયે. યદપિ ઉસ સમય મેં યદ ભારત કે સાધારણસે પદવવાન સમજે જતે થે, પરંતુ ફિર બી યુરપ મેં ઇનકા કોઇ સાની ન મિલા. ગામા કી પ્રસિદ્ધ અમેરિકન પદવવાન રોલો સે મુકબેઝ હુઈ. ગામા ને બીસ મીનટ કે અંદર હી ઉસે ફૂંઢે પર ધર કર દે મારા. ઇધર ગામા કે અતુજ ઇમામખજશ સે સિવ્દુઝરેલેંડ કો પદવવાન લૈમ અટક પડા. ઇમામખજશ ને ઉસે દશ મીનટ કે અંદર હી જમીન પર ધર પટકા.

ઇસકે બાદ યુરપવિજયી પોલૈંડ કો પદવવાન જળિસ્કો ઉતરા. યદ બેઝ સચ્ચુય ગામા કે યોગ્ય થી. વીર ગામા ને જળિસ્કો સે હાય મિલાયા. જળિસ્કો ગામા સે લગભગ દૂતા થા. ઉસકી લંબાઇ ચૌદાઈ દેખ કર હી ઉસે અંગ્રેજ લોગ રાફસ (ગનપન્ટ) કે નામ સે પુકારતે થે.

વીર જળિસ્કો ઔર ગામા અખાડે મેં ઉતરે. લગભગ પૌન ઘંટે તક રંગડા-રંગડી હોતી રહી. કબી વહ ઉપર આ જતતા, કબી વહ. કબી જળિસ્કો ગામા કો દાખર બેઝ જતતા થા તો ગામા સહજ હી મેં ઉસકે ચંગુલ સે ફિસલ કર બાહર નિકલ આતા ઔર ઉસકી છાતીપર ચદ બેઠતા. અંત મે ત્રીન ઘંટે કે અંદર હી વીર જળિસ્કો કો દમ ફૂલ ગયા ઔર વહ પૃથ્વી પર લેટ ગયે. ઇસ દિન બેઝ બરાબરી કી છૂટી.

દુસરે દિન ગામા ને ફિર જળિસ્કો કો ચેલેંજ દિયા. જળિસ્કો ચૂપચાપ ઇંગ્લેંડ સે બાહર ચલા ગયા. જળિસ્કો કો પંદર હજાર રૂપયા (એક હજાર પૌન્ડ) ઔર પેરી વિજયી ગામા કો ઇનામ મેં મિલ ગઇ. ઇસ મૈય કા નામ 'ગામા-જળિસ્કો-સંઘર્ષ' રખા ગયા થા.

ઉસ દિન દો હિંદુસ્તાની પદવવાનોં કો પારસ્પરિક સંઘર્ષ હુઆ. કોહ્લાપુર કે એક બ્રાહ્મણ પદવવાન ગંગા કો યુરપવિજયી ગામા કે સાથ મલ્લયુદ્ધ હરારા. મહારાજા કોહ્લાપુર ને વિજયી કો એક ચાંદી કી ગદા પ્રદાન કરને કા બચન દિયા. દોનોં વીર અખાડે મેં ઉતરે. બહુત દેર તક ગંગા ઔર ગામા કી ફુસ્તી હોતી રહી. અંત મેં વીર ગંગા ને ગામા કી પકડ પર હી ઉસે ચિત કર દિયા. મહારાજા કોહ્લાપુર ને ગંગા કો ચાંદી કી ગદા પ્રદાન કી. વિજયી ગંગા ને કંધે પર ગદા રખકર હતુમાન બેઠક કી, ઔર નિરભિમાન ધર ચલા ગયા. ઇસ અદ્વિતીય વિજય કે ઉલ્લાસ મેં બી વહ અપને કુલચુર આદર્શવીર અંજનીકુમાર કો ન ભૂલા થા. વીર ગામા કો

બી જનના ને બોદ મેં ડાહા કિયા. જિમ સમય તક હનકા મંદિરગુફ સમાપ્ત નહીં દો નયા થા, તખ તક રોનો એક-દુસરે કે પ્રતિ બેરે ઉદાર જોર રનેદપૂર્ણ વિચાર પ્રદર્શિત કર રહે યે. ઉન્હે જાનિમાન ન થા, કોય ન આના થા. રોનો ગોરવ ને આકરી વૃથ મકેન. તેજ મેં આલો-કિન મુખમંડલ જોરે પરાકમપૂર્ણ વધારવક ફેલાયે મુએ યે. જળ તક વે ઝડતે રહે, હમી પ્રકાર અવગન્ય રહે જોર જળ લક મુકે તખ બી એક-દુસરે કે વરવ મેં અનુરાગ કી રેખાએ પડ રહા થા.

૫-૫ દેં વદ વીરના બે અર્થ કે સમાન પ્રયોગ દોને પર બી મંદિરા કે તમાન મુખાસ્તાવજુ કર સકતી દે. જિસે દેખકર ક્યા અપના ક્યા પરાયા, પ્રત્યેક મુખ્ય તોરવ કરતા જોરે દર્શકે કૂલા નહીં સમાના દે, વદ સમજના દેં કે હન્દી વીરવરો કે રંદને તક દમ અપની પ્રાચીન યાદ-વીરના કા અનુમાન લગા સકને દેં. વદ દમારે જસંબરવાદ કો સંભવ કર દેને દેં, જોરે દમારે મનન કરને કે સિમે જરૂરે સાધન બન જતે દેં.

જિસ સમય વીર ગામા યુરપ મથા થા, ઉત સમય ઉસકા ઉઠા બાઇ હમામનખસ ઉતકે સાથ થા. અપને બાઇ કી જાંનિ હમામનખસ ને બી પેટ કોનોકી નામક એક વિખ્યાન પદ્ધતિના કો ચિત કિયા થા.

૧૯૧૨ મેં મિરટર બેનરેથિન થોરે સે ભારતીય પદ્ધતિનાં કો અપને સાથ ઉઝેલે સે મથે; પરંતુ કિસી બી યુરપીય પદ્ધતિના કો ઉતસે જિહને કા કિવાર ન મુઆ. કુછ દિનો બાદ અહ-મદ બખસ કી સિદ્દમરલેકે કે દો પદ્ધતિનાં સે કુત્તી મુઠ, પરંતુ અદમદ મુઠકી બમતે ઉન દોનો કો નીચે લે બીના.

એક દુસરા ગોખર પદ્ધતિના નામક ભારતીય મંદિર બે થોરપ મથા થા ચિટન કે રક્તમ જિમી એસન સે લકા જોરે ઉતે પરાસ્ત કર આયા. અબી હાથ કી મેં જસંતસિંદ નામક એક ભારતીય વીર યુરપ મથા. વહાં ઉસને અમેરિકન કુત્તી સીખી જોરે પાશ્ચાત્ય દેશીયોં કી આંખિ મેં ચકાચીય પેરા કર દી. વદ વીર જલધરનિવાસી જોરે ભારત કા એક બહુન સાધારણુ ઝેરપેથેરર પદ્ધતિના દે.

હસ બાર જબિરકો અપને ઉઠે બાઇ જોર એક તીસરે પદ્ધતિના કે સાથ આ રહા દે. મુનતે દેં જબિરકો ગામા સે જોરે ઉસકા બાઇ હમામનખસ સે જોરેક સકા તીસરા સાથી જોખર પદ્ધતિના સે કુત્તી લકેમા. ગોખર પદ્ધતિના હમામ બખસ કી જોરેક કા હે. રોખિયે ક્યા હોના હે.

વદ ભારતવર્ષ કા દુર્ભાગ્ય દેં કે વહાં મંદિરાલયોં જોલના બી પ્રતિષ્ઠા કે વિરહ સમજા જના દે. સોમ હસે કેવલ પેથેરોં તક કી સીમિત સમજતે દેં. વહી કારણુ દેં કે ભારતવર્ષ દિન-બદિન અચકા પુરોં જોરે પુત્રવતી બાલિકાઓ કા દેસ બનના જતતા દે. હસમેં દમારે ધની રાજાઓં કા બી થોડા સા ઉતરદાયિત્વ દે. વહિ વદ અપને રાજ્ય મેં પૌત્ર-દસ મંદિરાલયોં બી મુલકા દેં તો ઉતકે હસ થોરે સે પ્રયાસ સે બી ભારતવર્ષ કા બગા કમ્વાલુ હો સકતા દે. ઉનકી ઉદાસીનતા કે કારણુ કી ભારતવર્ષ કી મંદિરાલયોં મેં તામે પડતે જ રહે દેં.

(“મંદિરાલયોં”ના ઝોંકોખર ૧૯૨૭ના અંકમાં લેખક:-શ્રી. ગંગાદત્ત જોશી)

૧૪૭-વેદામૃત

યથા રાજા તથા પ્રજા ।

હમો રાજા મન્યમાનો બ્રાહ્મણં જિઘત્સતિ । પરા તત્સિચ્યતે રાષ્ટ્રં બ્રાહ્મણો યત્ર જીયતે ॥ અ૦ ૫૧૧
 (યઃ રાજા) જે રાજા પોતાને (હમઃ) શક્તિશાળી (મન્યમાનઃ) માને છે, અને (યત્ર) અભિમાની રાજા (બ્રાહ્મણઃ) જ્ઞાનશીલ, સત્કર્મી પુરુષોને (જીયતે) દબાવે છે-સતારે છે તથા જ્યાં રાજા (બ્રાહ્મણમ્) સહગામી બ્રહ્મનિષ્ઠો (જિઘત્સતિ) નાશ કરવા ઇચ્છે છે (તત્ રાષ્ટ્રમ્) રાજ્ય (પરાસિચ્યતે) બહુ નીચે પડે છે-નાશ પામે છે.

ભાવાર્થઃ—જે દેશનો શાસનકર્તા-રાજા, અન્યાય કરનાર કારભારીઓ અને પોતાના યુ પિશારદ કૈન્યખળતું અભિમાન રાખે છે કે ‘અમારા કારભારીઓની ફૂટનીતિ અને અમારી કુશલતાની સામે થનાર કોઈ નથી’ અને પોતાની રાજભક્ત પ્રજા અને શાંત સ્વભાવવાળા ધર્મી વિદ્વાનોને અન્યાયપૂર્વક દબાવવા અને તેમનો નાશ કરવા ઇચ્છે છે, તે રાજા નાશ પામે છે.

વેદ ભગવાન આગત્રા મંત્રમાં એજ બાબતની પુષ્ટિ નીચે પ્રમાણે કરે છે—

“બ્રાહ્મણં યત્ર હિત્સન્તિ તદ્રાષ્ટ્રં હન્તિ હુચ્છુના ।”

અર્થાત્ શાંતિ-પ્રિય, બ્રાહ્મણુસ્વભાવવાળી પ્રજાને જે રાજાના રાજ્યમાં સતારવામાં, લૂંટવા કે કતલ કરવામાં આવે છે, તે રાષ્ટ્ર આવી રીતે પીડાયત્વી પ્રજાના શાપથી નષ્ટભટ થઈ જાય છે.

નીતિનિપુણ શુક્રાચાર્ય કહે છે કે—“અન્યથા સ્વપ્રજાતાપો-નૃપં દદહતિ સાન્વયમ્” પીડાયત્વી પ્રજાના દુઃખરૂપી અગ્નિમાંથી નીકળતી જ્વાળાઓ રાજાને તથા તેના આજીવન દુખને બાળી નાખે છે. આજ પ્રમાણે મહાભારતના શાંતિપર્વમાં વ્યાસ ભગવાન કહે છે કે—

“ન રક્ષતિ પ્રજા સમ્યક્ યઃ સ નૃપસ્ત્વસ્તિ તસ્કરઃ ।

જે રાજા પોતાની પ્રજાનું પુત્રની પેઢે પાત્રન કરતો નથી અને ચોર, વ્યભિચારી અને કલ્પ રાજા વગેરે આતંતાથીઓથી રક્ષણ નથી કરતો તે રાજા નથી, પણ ચોર અને લૂંટારો છે. કેમકે—

“યાવત્તુ ધર્મશીલઃ સ્વાત્ સ નૃપસ્તાવદેવહિ ।”

જ્યાંસુધી રાજા ધર્મપૂર્વક ન્યાયી આચાર રાખીને દુષ્ટોને દંડ આપી શ્રેષ્ઠ જનોનું પાત્ર કરે છે, ત્યાંસુધીજ તે રાજ્યનો અધિકારી છે, નહિ તો તે રાજધર્મશૂન્ય લૂંટારોજ છે.

કોઈ કોઈ સમજન વ્યભિચારાદિ અધર્મ કાર્યને સમયનો દોષ કાઢીને તેને માટે પ્રજાને દોષ કાઢે છે અને તે પ્રમાણે જાણી મારે છે. ‘વ્યાસ ભગવાન’ મહાભારતના શાંતિપર્વમાં આજ સમાધાન આ પ્રમાણે કરે છે કે—“યુગાનાં ન પ્રજાનાં ન દોષઃ કિન્તુ નૃપસ્ય હિ ।”

વ્યભિચાર, ચોરી, લૂંટ અને ધર્મહિન સતોને દુઃખ દેવું વગેરે જેટલાં પણ અધર્મવાળા કાર્યો જે રાજાના રાજ્યમાં થાય છે, તે કાળ યા પ્રજાના દોષથી નથી થતાં; પરંતુ એ સૌ પાપ ફૂલ દોષો રાજાનેજ કારણે થાય છે. જે રાષ્ટ્રનો રાજા સયમી, ન્યાયશીલ, ધર્મોત્તમાઓને દુઃખ ન દેનાર, દુષ્ટોને સિદ્ધ કરનાર અને પ્રજાની સાથે પુત્રની પેઢે વર્તનાર હોય છે, તે રાષ્ટ્રની પ્રજા પણ એવીજ હોય છે. એ વાત નીચેનું એક એનિકાસિક ઉદાહરણ પણ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવી આપે છે.

એક વખત કોઈ ઋષિ કેકય દેશમાં જઈ પહોંચ્યા અને તેમણે ત્યાંના રાજા અથપતિની પાસે મળીને પ્રશ્ન કર્યો કે “કેકય દેશના સમગ્ર! તમારું રાષ્ટ્ર બરાબર ઉન્નત છે ને?” ઋષિના પ્રશ્નના જવાબમાં અથપતિ મહારાજ કહે છે કે “હા, મારો દેશ અત્યંત ઉન્નત અને સમૃદ્ધ છે. કેમકે—

“ન મે સ્તેનો જનપદે ન કદર્ચો ન મયપઃ । નાના દિતાગ્નિનાં વિદ્વાન્ ન સ્વૈરો સ્વૈરિણો કુતઃ ॥

‘કે’ ઋષિ’ મારા રાજ્યમાં કદર્ચ ચોર નથી, કોઈ દૂર કંચુક નથી, કોઈ નસાણાજન-કોઈ

પીનાર નથી, કોઇ પણ એવો માણસ નથી કે જે અમિહોત્ર ન કરતો હોય. કોઇ મૂર્ખ નથી, કોઇ વ્યભિચારી નથી અને જ્યારે વ્યભિચારી પુરુષજ નથી તો વ્યભિચારિણી સ્ત્રી તો હોઈ સહેજ નહિ. આ વાતને નીતિશાસ્ત્ર વધારે સ્પષ્ટરૂપે લખે છે કે:—

રાક્ષિ ધર્મિણિ ધર્મિણા વાપે વાપઃ સમે સમાઃ ।

રાજાનમનુવર્તન્તે યથા રાજા તથા પ્રજાઃ ॥

જે રાષ્ટ્રનો રાજા ન્યાયનિષ્ઠ અને ધર્મોત્તમા હોય છે, તે રાષ્ટ્રની પ્રજા પણ રાજ્યભક્ત અને ધર્મપરાયણ થાય છે; પરંતુ જે રાષ્ટ્રનો રાજા અન્યાયી, પ્રમ્દને લુંટનાર, વ્યભિચારી, દૂર અને ઘાઈ વગેરે કેરી અને માદક પદાર્થોના પ્રચાર કરવાનું પાંખી કાર્ય કરે છે તે રાષ્ટ્રની પ્રજામાં પણ રાજાના સંસર્ગથી ડગ, કપટ, ચોરી, લુંટ, વ્યભિચાર અને મર્યાદા વગેરે દુર્ગુણો આવી જાય છે; અને રાજા જે પ્રમાણેનો વ્યવહાર કરે છે, તેજ પ્રમાણેના યજ્ઞ-દોષવાળો તેની પ્રજા બની જાય છે.

વાચનાર જે આ નીતિશાસ્ત્રનું ઉદાહરણ દેવા ઇચ્છે તો ભારતવર્ષ અને ભારત સરકાર તેની સમક્ષ મેળવે છે. આજે આ દેશમાં દાર, ગંજો, હાંત, ધતુરા વગેરે માદક વસ્તુઓનો ચેરધેર પ્રચાર થઈ રહ્યો છે, તેનું કું કારણ છે? ભારત સરકારજ તેનું કારણ છે; કેમકે તેણે પોતેજ આ માદક વસ્તુઓ ઉપર ટેક્સ લગાવ્યાં તેને ચાલુ રાખી છે અને તેને રિયરતા આપી છે. જે આજે રાજ્યના દુકેમથી માદક વસ્તુઓની દુકાનો ખંધ કરવામાં આવે અને તે પદાર્થોની આપ-લે ખંધ કરવામાં આવે તો યજ્ઞાખરા લોકો આ દુર્ગુણથી જળી જાય. આજે આ દેશમાં ભુગાર, ડગ-કપટ, ચોરી, લુંટ, વ્યભિચાર અને કતલ-ખૂનરેણ વધારે પ્રમાણમાં જેવામાં આવે છે. જે સરકાર ઇચ્છે તો તેને તે સતીપ્રથાની પેઠે એકદમ અટકાવી શકે છે. દારમાં જે લુંટ, મારામારી, ટોરિસાદ, કતલ અને ખુનામરદી થાય છે, તેના પાયાપરે સરકારની નીતિજ કામ કરી રહી છે. જે તે ઇચ્છતી હોત તો આતત્યાયીઓ અને તેમના સાજરીતોને સજ કરીને ફેંકાણે લાવી શકત. જે સરકાર આ પ્રમાણે કરત તો અજે આયકપૂર્વક કદીએ છીએ કે, જે અસંતોષ અને કાંતિ ભારતવર્ષમાં લાગે ફેલાઈ રહ્યાં છે, તે કદી પણ ન થાત; પરંતુ ભારત-સરકાર નથી ઇચ્છતી કે, આ દેશના મનુષ્યો સ્વચ્છ અને પરસ્પર મેદાપથી રહે. એમ થવાથી તો તેના સ્વાર્થમાં ધક્કો પડેલો છે અને તેને નીતિમાં વાધો આવે છે. તેથી નીતિશાસ્ત્રની 'યથા રાજા તથા પ્રજા' એ ધોરણો અસરચા: સત્ય છે અને પ્રજામાં જે કુસાધ્દો આજે જેવામાં આવે છે, તે રાજ્યકર્તાની કૃપાનાં પરિણામ છે. અનુ.

અને પ્રાર્થના કરી છીએ કે, હે પ્રજો! ભારતવર્ષના રાજા પોતાની પ્રજાના શુભચિંતક અને કષ્ટાણુ ઇચ્છનાર હો, કે જેથી કરીને વર્તમાન સમયમાં દેશભરમાં ફેલાયેલી ખૂનરેણ અને અત્યાંતિ દૂર થાય અને રાજા તથા પ્રજા સાનિપૂર્વક પોતપોતાના કર્તવ્યનું પાલન કરી શકે.

('શુદિસમાચાર'માંના ચિદાનંદ સંન્યાસીના લેખનો સ્વતંત્રાનુવાદ)

૧૪૮-નિકુર સમાજ

પરિતાં દીપોથી યોધી-કામ કી રહેગી નહીં, વેદ-ઉપનિષદોં કા નિયમ ન બાયેગા. શિખા-નુત્ર-પારિયોં કા, પાયેગા દિકાના કદાં, ગોચીં કા રસક ચોંટી ભસક કદાયેગા. ગર્વ કરના દે, જિન આર્થ-પુરઘાઓંપર, કિનકા નિશાન બી ન હુંદને સે પાયેગા. યદિ અન્યાયેગા તૂ સત્તર અનુષ્ઠાં કા ન, નિહુ-અન્યાય ! નેસ નામ નિદ અયેગા.

('દિલ્હી'ના 'સમાજ'ના લેખક-શ્રી પરીરૂપ ત્રિદ '૫૬')

आदर्श पुरुषों की आभा के आगे नतमस्तक हो, कुछ लोगों ने उनका समान 'परमेश्वर का अवतार' मान कर दिया। यह सत्यता की सीमा के दृष्टिकोण की पक्षी अवरथा थी। फिर तो स्वेच्छाचारिता ने अपना जैसा आनंद जमाया, कि अवतार का आदर्श भी भ्रष्ट हो गया; क्योंकि जिस 'अवतार' के संभव में निर्लक्ष्य हो कर अपने मन की जाते मने लगे-याहें वे जाते संभव हो या असंभव। उनके आगे तो यह विचार था कि धर्म की सर्वशक्तिमत्ता के जिन कुछ भी असंभव नहीं।

आज धीरामयद्वय की पूजा, लक्ष्मी और अरुण ने दूसरे ही रूप में जेरे पकड़ा है। इस रूप में जिन शोचनीय आधुनिकता जातों का समावेश है, उनपर विचार करने से समाज के पतन का पूरा-पूरा परिचय मिलता है। अवतार में कृष्ण और राम दिव्यों के परमपूज्य। अवतार है। कृष्ण का चरित्र गुंजाररस का जांझर है, याहें वह किसी कारण से दुआ हो; परंतु अज तक रामलक्ष्मी के यह आनंद नहीं मिलता था, गुंजार की वह लक्ष्मी लक्ष्मी उनके जीवन के परिष्कारित नहीं करती थी और आनंदोत्सव तथा स्वेच्छाचारिता का सुअवसर उनके हाथ नहीं आता था। यान भी कलक रहते ? जिस गुंजार-रस का पान कर वे वैदिक गौरव से हाथ धो लें थे, इससे आधी रह, रमे स्वर से राम-नाम का जप कलक करते रहते ? वह समय आज आ ही गया, जज राम के लक्ष्मी भी कृष्ण-लक्ष्मी की समानता में गुंजार का भूज आनंद उठाने लगे।

राम के साथ सीता का सम्मान जहां, सीता-राम 'युग-संस्कार' की उपाधि से विश्रुति दुजे, नरोत्तम रामश्च रामश्च जनाये गये, कृष्ण की गोपियों के समान राम की मर्दानी सभियों के पुनः दुर्घ, राम कोटगर में सुखाये जने लगे, सभियों से कलक करने लगे, जीसकी सदी में भी अपने सधुर, सास, साले आदि के नाते का गेह बनाने लगे और मोक्ष देते-देते बेदा-बेदी, पोना-पोती भी देने लगे।

इन जातों के प्रचार में केवल अज्ञानियों का ही हाथ नहीं रहा; विद्या-मोक्ष देनेवालों ने भी लक्ष्मी सदायता ही। धर्मियों ने राम-जन्म, राम-विवाह, राम-कोटगर, राम-लक्ष्मी आदि में जो मोक्षकर धन है, आनंद बनाया और पुस्तक-प्रकाशकों ने आगे जं कर अपने आदर्श पुरुष के चरित्रपर कुछ भी ध्यान न है, किम्विद लाभ की प्रेरणा से धन निर्भूष और अभिमान-जनक जातों के प्रचार में सदायता पदुयानेवाली पुस्तकों का प्रकाशन किया। साथ ही जिन लोगो का प्रतिदिन का और कोट भाग नहीं दिया पड़ता था, वे लोकर सादी-धुंधले पदन, रामश्च की सभियों जल आरती ले, राम-लक्ष्मी में भरत बिरकने लगे, राने लगे, सिसकने लगे और तारे लगे।

क्या विचारशीलता है ! जिस देश के पुरुषों के आचरण से संसार के पुरुषों का आचार की शिक्षा लेनी थी, वही के पुत्र लक्ष्मी में भरत लक्ष्मी-सादी पदने, जगदान की सभियों जल मटक-मटक कर लजवान हो रिया रहे हैं। जिस देश के सभियों के यानों की समानता के अर्थ संसार के किसी जात के विद्वान ने आज तक उत्पन्न नहीं किये, वही के लोग आज 'रमरदयो राजन तेरे पिछवरा' के आचार में भरत हो रहे हैं। जिस देश के दार्शनिकों ने परमात्मा और आत्मा के विष्ट अर्थ का संसार में गजने पदने सुझाने का गौरव प्राप्त किया, वही के लोग आज का भी पुरुष परमात्मा मान, उसकी गर्वादा हो भी नष्ट कर रहे हैं। जहां के योनिजो ने परमात्मा की प्रति का मार्ग-योज जलवाकर वनों तपश्चर्या से छदियों का साधन किया, वही के मनमानी जातों के प्रचारक मोक्ष के लोह के साधारण मृत्त में जोग-विज्ञान में विम होकर मोक्ष से लेनेकी दृष्टी लरते हैं।

ने कुछ हो, अधजल और गुणानुरूप उपासना, गान और अज्ञान, सत्यमोक्षण और दृष्टी का लरना, जिन-जिन वस्तुओं हैं। समाज का वास्तविक लाभ प्रत्येक दया में पदवी

आत के मानने में ही है। निर्मूल आतों का प्रचार किसी आदर्श पुरुष के जीवन के साथ करना उसके आदर्श को नष्ट करना है। यही कारण है, कि आदर्श पुरुष श्रीरामचंद्र के चरित्र का अपमान कर लाख लाख के प्राणों का आहक बन बैकता है, पुत्र पिता के रक्त का प्यासा रहता है, माता और पुत्र में नैसर्गिक प्रेम का अलाप पाया जाता है, राजा अपने उत्तरदायित्व को नहीं पदच्युतता, प्रजा अत्याचारी राज्य से पीड़ित होती रहती है, समाज में अधर्म और पापों का प्रचार जोर पकड़ता जाता है और हिन्दू-समाज अपने आर्थ-गौरव को जो कर अपमानित हो रहा है, समाज का पुनरुद्धार पापों के त्याग और सत्य के अदल में है, समाज के लोगों का जीवन शुद्ध होना आदर्श पुरुषों के जीवन की सच्ची घटनाओं के अनुसरण से संभव है और समाज की सुख-शांति आस पुरुषों के अपमानों को दूर करने में है।

(“दिदूषय”ना “रामांक”गां लेभकः-पांडेय रामावनार रामो भी. ओ.)

१५०-लगवान रामचंद्र

लगवान रामचंद्र को भयोदा-पुरुषोत्तम कहा है। उनके पवित्र नाम की सुरसरिता ने सारे मनुष्यजीवन को पवित्र कर दिया है। लगवान ने नरूप धारण कर उस शरीर की हैवी संभावनाओं को प्रदर्शित कर उसका देव-दुर्लभ बना दिया। आधुने, आज उनके जन्म की पुण्यतिथि में उनके जीवन पर दार्ष्टिक दृष्टिपान कर उनका जन्म-महोत्सव मनाये और उससे उपदेश ग्रहण कर अपने जीवन को सद्गत बनाये। श्रीरामचंद्र कर्तव्य-परायण तो थे ही, किंतु उन्होंने दृष्टमय जीवन व्यतीत कर के संसार को दुःख का मन्दिर अतन्नाया। श्रीराम ने अपने उपदेश में नर-तन की मदिमा गा कर अतन्नाया है, कि उसका कदेश विषय-भोग नहीं है। देखिये:-

“अरे लाग मानुष तन पावा, सुर-दुर्लभ सग्य अंध ही गावा,

साधन-धाम भोक्ष कर द्वारा, पाईन जिडि परसोक्ष संचारा,

x

x

x

x

x

यहि तन कर दस विषय न लार्थ, स्वर्गहु स्वल्प अंत दुःखदाह;

नर-तन गाय विषय भन होही, पलटि सुधा ते राउ विष लेही,

ताहि उभहु लस कहै न केह, गुंन गहै परिस भनि सोहै,

श्रीरामचंद्र ने दस कदेश को अपने जीवन में चरितार्थ कर संसार को अतन्नाया दिया, कि मानव-शरीर में क्या-क्या हो सकता है। पक्षी जार डम उनकी विनयशीलता का परिचय परशुराम-संवाद में पाते हैं। वे धनुष को तोड़ने का दुर्लभ कार्य कर के भी परशुराम के सैन्य विषय का व्यवहार, अपनी सक्ति में विश्वास रखते और परशुराम की कौशिक सुनते सुनते मिन सारोकार करते हैं वे उनकी विनयशीलता का पूरा परिचय देते हैं; और वह विनय-शीलता देखकर हमें नक्ष ने नतमस्तक हो जाना पड़ता है। वे कहते हैं:-

“नया ससु-धनुष-जन द्वारा, दुर्लभ कहै कडे दास निदारा,”

और:-

“राम रत्नापनि कर धनु सेह, अचहु व्याप मिह सदेह,”

इसके अलावा कवि का परिचय देते हैं। कवि की कविता दंतने इन्ने भी लिख कर रहे। कवि दंतने इन्ने कविता करने में मदद है। कवि दंतने कर कर विचार दिया, अतन्नाया आने, राज-विषय का गहन आना, सारी प्रजा और नैसर्गिक उनके अनुभव और अनुभवी पद-च्युत के बिना उनका दंतमन्त्रिद अचिह्न है। दंतने नक्षर-रक्ष इत्येव की अन्तर में प्रजापद पद-च्युत इत्येव में नक्षर-रक्ष के अचिह्न के अन्तर दंत, अन्तर के अचिह्न-नक्षर-रक्ष। द. परिचय दंतने

૧૫૨-ગુરુકુલ અને કુલપતિ કેવા હોય ?

આપણી પ્રાચીન કેળવણીની પદ્ધતિ જૂદા પ્રકારની હતી. યજ્ઞોપવીત ધારણ કરાવ્યા પછી ૭ વર્ષનો બ્રાહ્મણકુમાર તથા ૯ વર્ષનો ક્ષત્રિયકુમાર પોતાનાં માળાપ તથા ઘરનો ભાગ કરી ગુરુના આશ્રમમાં જઈને નિવાસ કરતો હતો, ત્યાં એક પ્રકારની નવીન સૃષ્ટિમાં તેનો પ્રવેશ થતો હતો. ગુરુનો આશ્રમ કુદરતની કોઈ કૃપાવાળા સ્થાનમાં-નદીને કિનારે કે કોઈ વન-ઉપવન-માં સાધારણ રીતે હતો. ગુરુના આશ્રમવાસી યથા પછી મન, વચન તથા કર્મથી અખંડ બ્રહ્મ-અર્થ પાળવાની તેને પ્રતિજ્ઞા હતી તથા ગુરુની આજ્ઞામાં રહીને ૬ શાસ્ત્ર તથા ચૌદ વિદ્યાનું જ્ઞાન તે બાળકને સંપાદન કરવાનું હતું. સ્નાન, સંધ્યા, જપ, હોમ ઇત્યાદિ કર્મો કરવામાં તથા શાસ્ત્રોના અધ્યયનમાં ગુરુની આજ્ઞાનુસાર તેને તમામ કાળ નિર્ગમન કરવાનો હતો. ગુરુના આશ્રમ-માં યાદવકુમાર શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર તથા ગરીબ બ્રાહ્મણનો દીકરો સુદામો બન્ને સરખા ગણાતા હતા. ગુરુ તથા ગુરુપત્નીની સેવા કરવી, આશ્રમમાં બાળકોમાટે ભિક્ષા માગી લાવવી, વનમાં જઈ પુષ્પ તથા યજ્ઞમાટે ઇન્ધન તેમજ કાંઈ લાવવાં તથા આશ્રમનાં જળાશયો અને વાટિકાઓ સ્વચ્છ રાખવાં, એ છાત્રોનાં મુખ્ય કર્તવ્ય ગણાતાં. હાથે પાણી ભરી સ્વયં પાકી બનવાનું પણ બ્રહ્મચારીઓને શીખવવામાં આવતું હતું. આ ચિત્ર એક કવિની મનોદશામાંથી ઉત્પન્ન કરેલું કલ્પનાચિત્ર નથી, પણ આપણી ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ સંસ્કારની પ્રણાલીનું સામાન્ય દૃષ્ટાંત છે. રામચંદ્રના કુમારો, મંત્રીઓ તથા સમૃદ્ધિશાળી વ્યાપારીઓના પુત્રો અને ગરીબના દીકરાઓ સૌ પોતાના ગુરુકુલ-માં-પોતાની શાળામાં સરખાપણું ભોગવતા હતા. એકજ પ્રકારનો ખોરાક, એકજ પ્રકારનું જીવન તથા એકજ પ્રકારની ધર્મભાવના સૌને માટે નિયુક્ત કરવામાં આવેલી હતી. આપણા આર્થ દેશના ગૌરવના મધ્યાહનકાળના આ ચિત્રમાંથી મુખ્ય બે સિદ્ધાંતો તરી આવે છે, કે જે સિદ્ધાંતો દરેક આગળ વધેલા દેશમાં અદ્યપિ સુધી સ્વીકારવામાં આવે છે. પ્રથમનો સિદ્ધાંત એ છે કે, દરેક વિદ્યાનું શિક્ષણ આપવામાં શિક્ષણ આપનાર પુરુષ પોતે ઉંચા ચારિત્રવાળો તથા વિશુદ્ધ ભાવનાવાળો હોવો જોઈએ; અને જેટલા પ્રમાણમાં શિક્ષણ આપનાર શખ્સ ઉંચી નૈતિક કોટીનો હોય, તેટલા પ્રમાણમાં શિક્ષણ વધારે અસરકારક થાય છે. બીજો સિદ્ધાંત એવો છે કે, વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં પ્રત્યેક બાળકને શુદ્ધ બ્રહ્મચર્ય પળાવી દુનિયાદારીના ભોગવિલાસથી તેને દૂર રાખી જેટલું બની શકે તેટલું સાદું અને સરળ જીવન ગાળતાં શીખવવું. પ્રાચીન જમાનાના આ બે સિદ્ધાંતો પાળવામાં જેટલે અંશે ન્યૂનતા આવે તેટલેજ અંશે તે કેળવણીનાં પરિણામો હરકોઈ પ્રજાને ઓછાં સંતોષકારક નીવડે. તે જમાનામાં આવાં ગુરુકુલો અથવા તે ઋષિકુલો તરફ લોકોનો અસાધારણ આદરભાવ હતો અને પ્રજાની ઉદારતા તેમજ રાજ્યોની સહાયતા ઉપર આ પ્રકારની સંસ્થાઓનો નિભાવ થતો હતો. આવી સંસ્થાઓ ચલાવનારાઓ એવા પવિત્ર પુરુષો હતા કે તેઓને લક્ષ્મી, માન કે સમૃદ્ધિની પરવા ન હતી. તેઓનો જ્ઞાનભંડાર એજ તેઓનું સર્વસ્વ ધન હતું; અને તેઓનું બ્રહ્મતેજ એવું અનુપમ હતું કે ચક્રવર્તી રામચંદ્રના રાજસુકેટો તેઓના ચરણે અર્પણ થતા હતા. એ જમાનામાં આજની માફક સાધનોની તાણ કોઈ પણ વિદ્યાર્થીને પડતી ન હતી. પછીના કાળમાં ગ્રીક, સીથીઅન તથા અરબો અને ત્યારપછી પંજાબ, અફઘાન તથા મોગલોના આ દેશ ઉપર હુમલાઓ ઉપરાઉપરી થતાં આર્થ સંસ્કારો ધીમે ધીમે નષ્ટ થવા માંડ્યા.

(તા. ૧૯-૪-૧૯૨૮ ના “લોહાણા હિતેચ્છુ”માંથી)

૧૫૩-રામાયણુ ઔર પ્રજાતંત્ર

રામાયણુ-કાવ્ય કા નિષ્પન્ન અભિનય નદી પુષ્પા દે. કુલ વિદ્વાનોં ઔર વિશેષકર દિદ્દુઓં કા વિશ્વાસ દે, કિ રામાયણુ કી રચના ઉચી સમય મુદ્ધ થી, જિસ સમય ભગવાન રામચંદ્ર અયોધ્યા મેં રાજ્ય કરને થે. હસતે વિપરીત કુલ વિદ્વાન રામાયણુ કા રચના-કાવ્ય ઔરમ સે બદુત પીછે કા બતાવે દે. ઉનકે કથાનાનુસાર રામાયણુ કા રચે કેવલ દો દબાર વર્ષ દુએ હે; પરંતુ જિસ પ્રકાર દમારે પામ દિદ્દુઓં કે વિશ્વાસ કો અમાન્ય કરને કે લિયે કોઈ વિશેષ પ્રમાણુ નહીં દે, વસી પ્રકાર દમારે સિયે દસરે વિદ્વાનોં કી કલ્પિત ઉક્તિયોં કો સ્વીકાર કરના બી અસંભવ દે. ઉનકી નીચ કેવલ અનુમાન ઔર કલ્પનાપર નિર્ધારિત હે; અસ્તુ અવિશ્વસનીય દે.

એક દુસરા પ્રશ્ન યદ ઉઠતા દે, કિ કયા રામાયણુ કે રચયિતા-આદિકવિ વાસ્ત્વીકિ વહી દે, જિનકા વર્ણન રામાયણુ મેં મિલતા દે? યદ પ્રશ્ન બી વિચારણીય હે; કયોંકિ પ્રાચીન-કાલ મેં ક્ષત્રિયોં કે ગોત્ર ઉનકે પૂર્વજોં કે નામપર હી રચે જાતે થે, ઔર યદ પ્રશ્ન દિદ્દુઓં મેં અબનક ચડી આતી દે. અસ્તુ, બદુત સંભવ દે, કિ આદિકવિ વાસ્ત્વીકિ રામાયણુ કે વાસ્ત્વીકિ સે કિમ ઉનકે સંગોત્રી હોં.

રામ-કાવ્યકાદે આજ સે દો લાખ વર્ષ કા હો, એકે કલ કા; પરંતુ ઇસમેં તનીક બિ સદેહ નદી કિ રામાયણુ કે રચયિતા બડે ભારી વિદ્વાન થે—ઉ-હેં રાજનીતિ, ધર્મનીતિ ઔર સમાજ-નીતિ કા પૂર્ણ જ્ઞાન થા; ઔર યદિ હમ કહેં કિ રામાયણુ-કાવ્ય મેં વહી રાજ્ય-વ્યવસ્થા થી, જે શ્રીવાસ્ત્વીકિ ને રામાયણુ મેં વર્ણન કી દે, તો અનુચિત ન હોમા. વેદ ભગવાન રાજ્ય-વ્યવસ્થા કે સંબંધ મેં કદતે હે:—

“દંદ્રો જયાતિ ન પરાજયાતા-અધિરાજો રાજસુ રાજયાતે ।

ષ્ટેત્ય દંદ્રયો વચ્ચઘ્નો વસયો નમસ્યો અવેહ ॥” (અથર્વં ૬-૧૦-૬૮-૧)

અર્થાત્ “દે મનુષ્યો! જે ઇસ મનુષ્યસમુદાય મેં યત્ર સે પરાજિત ન હો સકે, સર્વોપરિ વિરાજમાન, પ્રકાશમાન તથા પ્રશંસનીય યત્ર, કર્મ એવં સ્વભાવવાલા હો, ઉચીકા સભાપતિ અર્થાત્ રાજા બનાયે.” આરાય યદ, કિ વેદ મેં પ્રજા-સત્તાત્મક શાસન-પ્રણાલી કા આદેશ દિયા ગયા દે.

ઈસી કી વિસ્તૃત વ્યાખ્યા હમેં સ્મૃતિ આદિ ધર્મ-શાસ્ત્રોં મેં મિલતી દે, જિસકો રચના-ભાવ કે કારણ હમ પ્રદર્શિત કરને મેં અસમર્થ હેં. હમેં ઇસ લેખ મેં રામાયણુ-કાવ્ય કી હી રાજ્ય-વ્યવસ્થાપર પ્રકાશ કાલના દે. અસ્તુ. આજે હમ ઉસીકે સંબંધ મેં કહેંજે, જિસસે વર્તમાન કોસિલ-પરિપાટી કી પ્રદંશા કર તથા પ્રાચીન રાજ્ય-પ્રણાલી કી રાજ-સત્તા કલકર, દેખી ઉઠાને-વાલ અન્દહી તરફ સંમત જાગેજે કિ, તખ ઔર અજ કી રાજ્ય-વ્યવસ્થા મેં કોઈ વિશેષ અંતર નહીં થા. હમ તો યદાં તક કહને કો તૈયાર હેં, કિ ઉસ સમય પ્રજા કે લાભાલાલ કે અનિરિક્ષા રાજા અપની ગૃહસ્થી સે સંબંધ રખનેવાલી જાતોં મેં બી પ્રજા કી આજ્ઞા ચિરોપાધ્યં કરતે થે. કહને કા તાત્પર્ય યદ, કિ ઉસ સમય પ્રજા કો ઇસ સમય સે કહી અધિક અધિકાર પ્રાપ્ત થે. હમ અપને ઇસ કથન કી પુષ્ટિ મેં રામાયણુ કે કુલ પ્રમાણુ દેતે હેં:—

(૧) રાજા દસરથ બડે દુએ દે, અજ ઉ-હેં અપને છવન કા કરોસા નદીં દે ઔર ઉનકા ઇન્દ્રા અપને પરમ પ્રિય પુત્ર ઔરમ કો રાજ્યાસન પર બિઠાને કી દે. રાજા મંત્રીમંડલ ઔર પ્રજા-પ્રતિનિધિયોં કી સલા કરતે દે. ઇનિના હી નદીં વસન અપની પ્રજા કા મહત્વ બતાવે કે સિયે અપને અધીનસ્થ રાજાઓ કાબી ઉત સલા મેં જીલતે દે. અજ જરા રાજા દસરથ કે ઉસ ભાવણુ પર પ્યાન દીગિય, જે ઉત સલા મેં દેતે હેં. વે કદતે હેં:—

“ મેને આપને પૂછ્યો કે આત્મસંતોષર આપને સમજતો થયો, ઓર શરીરો કે લોકો કર કે રસાસક્તિ પ્રગ્ન થા રહ્યા હો, તે તથા સમજાવ્યું, તો મુજેના રમને મુખે મસે રાજ્ય-ગ્ન થી જાણ મેં મસે સરીર કે યજ્ઞાસંગતક પડુંગતા ને, આપ મેરી પૂછ્યો છે, કે મસે છર્ણ સરીર કે પ્રગ્ન-પાવન કે ચિંતા ને મુક્ત કર વિચાર કરે આપ, મેં આપ સમ્યક યોગ થી અનુમતિ મેં આપને પૂછ રામ કે પ્રગ્ન-રિત કે કમ સીપના આદતા હું, યદિ આપ સમ્યક યોગ થી સમજને મો, તો મેં કમ ની સમેરે રામ કે પુરાજ-પદ કે અભિષેક કર દું.....પદિ આપ યોગ મેરે કમ વિચાર કે ઉચિત સમજને મે, તો અપની અનુમતિ મિલિયે; ઓર યદિ આપકા વિચાર વિચિત્ર હો, તો અનુમતિ-મુક્ત કમ કરતા કમિત દે; મેરી પૂછ્યો રામ કે રાજ્યાભિષેક કરને કી હે; તો બી આપ કોમ જીસા વિચાર કી હ્યે, જિસે સમજા રિત હો; કોઈ રામ-કંપ રિત મધ્યસ્ય પુરુષો કે સંમતિ અષિક કરાવ્યુકરી દેતી હે.”

રામ દસરથ કન પ્રકાર વિનમ્રતા સે શીરામ કે રાજ્યાભિષેક કરને કી સંમતિ માંગતે હે; ઓર રામા સંમતિ દે દેતી હે, તથા પાવના કરને હે.

(૨) તકે કે રામ—રાજ્ય સારસ થા, ઉસણ ઉચ્છૂંખતા સંસાર-વિદિત હે, તથાપિ વિકટ સમસ્યા કેપરિચિત દેખેનર વદ, આપને સખાસતે કી સંમતિ લેતા થા, સીતાદરણ કે વિષય મેં, યદિ સખાસતે ને અસંમતિ દે કી દેતી, તો સાવર રામ-રાજ્ય મુદ ન દેતા; પરંતુ રાવણ કે દુર્દૈવ કે કારણ ઉસકી સખા મેં પ્રાપ્ત; સખી સદસ્ય ‘અ દુનૂરો’ થે, કેવલ વિલીપણ એસા થા, ને સન્ગી ઓર હિતકર આન કરને મેં નહીં ચૂકતા થા; પરંતુ વિલીપણ રાવણ કે છોટા ભાઈ થા, ઇસલિયે રાવણ સમગ્રતા થા, કે વદ રાજ્યપર આધિપત્ય જમાને કે લિયે એસી સજાવ દેતા હે, ઇસલિયે વદ ઉસકી સંમતિ અમાન્ય કર કે ‘અ દુનૂરો’ કી સજાવ પર કાપમ રહતા થા.

(૩) પિતા કે વચનાનુસાર ચીદદ વર્ષ કે અનતાસ ભોગકર શીરામ અપોધ્યા આતે હે, ઓર રાજ્ય કે સારા ભોગ અપને ઉપર લે લેતે હે. ચારોં ઓર રામરાજ્ય કી પ્રશંસા હોતી હે, સમ્યક શીરામ કે યજ્ઞગાન કરતે હે; પરંતુ એક દિન શીરામ ને એક રાજ્યદૂતદ્વારા પ્રગ્ન મેં અપની નિંદા હોતી સુની—“રામ ને રાવણ કે સંગ્રામ મેં મારકર સીતા કે ફિર થર મેં રમ લિયા, સો કીક નહીં કિયા; ચાહે ને કુછ હો, સીતા કે રાવણ ને સ્પર્શ અવસ્ય હી કિયા હોગા. ઇસપર વિચાર તક ન કર કે સીતાકા થર મેં રમ લેના ઉનકે લિયે યોગ્ય નહીં હે. રાવણ ને જિસે બ્રહ્મા અપની ગાદ મેં બેઠા દરણ કિયા થા, ઉસ સીતા કે સ્પર્શ શીરામ કે ઉસે સુખકર હોતા હે? એસી સીતા કે લિયે રામ કે હૃદય મેં કેસે પ્રેમ ભરા હુઆ હે? હમ તો અપની પત્નિયોં કે એસે ચરિત્ર સહન નહીં કર સકતે.”

ઇસ લોકાપવાદ ને શીરામ કે હૃદય કે વ્યથિત કર દિયા. ઉનહોંને મનિયોં સે દૂત કે વચન કી સત્યતા કે પતા લગવાયા. વે ઇસ સમય વિકટ સ્થિતિ મેં થે. વે વિચારતે થે—પહલે મેં પ્રગ્ન કે રામ હું થા સીતા કે પતિ? શીરામ સ્વયં વિચારવાન થે. ઉનહેં નિશ્ચય થા, કે સીતા નિર્દોષ, પવિત્ર ઓર પતિભક્તા હે; પરંતુ વે નીતિત્ત થે ઓર જનનતે થે—

“યદ્યાદાચરતિ શ્રેષ્ઠસ્તત્તદેવેતરો જનઃ । સ યત્પ્રમાણં કુરુતે લોકસ્તદનુવર્તતે ॥”

અર્થાત્ “શ્રેષ્ઠ (જકે) પુરુષ ને કાર્ય કરતે હે, યહી કર્મ હસરે લોગ કરતે હે; ઓર જો પ્રમાણ વે સ્થિર કર જતે હે, ઉનહીંકા સંસાર મેં અનુકરણ હોતા હે.” અસ્તુ.

પ્રગ્ન કે કલ્યાણ કે લિયે શીરામ ને સીતા કે પરિત્યાગ કરતા હી ઉચિત સમજા. વે લક્ષમણ કે જુલા કર સીતા કે બન છોડ આને કી આજ્ઞા દેતે હુએ કહતે હે:—“ભાઈ લક્ષમણ! સીતા કી પવિત્રતા કી પરીક્ષા કરને કે લિયે મૈને ઉસે અગ્નિ મેં પ્રવેશ કરાયા થા ઓર તુમ્હારે સામને હી અગ્નિદેવ ને ઉસે પવિત્ર જતાયા થા.....મેરા અંતરાત્મા બી જનનતા હે કે સીતા શુદ્ધ સતી ઓર યશસ્વી હે; ઇસી લિયે મૈને ઉસે સ્વીકાર કિયા થા ઓર ઉસે લે કર અયોધ્યા આયા થા; પરંતુ પ્રગ્ન-હિત મુકે એસા (સીતા-પરિત્યાગ) કરને કેા વિવશ કરતા હે.”

मान, सुपुत्र होने का प्रमाण दे दिया था. वन में जा कर तुमने ऐकता का भूतमंत्र जन्मकोश-बीज-किरात-और तो और-आनरों तक का सुसंगठित कर लिया. शवरी के नुई गेर भा, निपाद का गले लगा और देव-द्रोही रावण के ब्राता विभीषण को अपना कर अश्वतोषार की पहली शिक्षा दी थी. तुमने संसार को दिभवा दिया था, कि संसार में डोई भी प्राणी छोटा, नीच, अशुभ या अस्पृश्य नहीं है. तुमने हर काम में पल-पल में क्षणक्षण में आदर्श दिभवाया और भर्मादा की रक्षा की और अपने भर्मादा-पुरुषोत्तम नाम का साथ रखा.

लगवन्! आज तुम्हारी पवित्र जन्मतिथि है; आज हमें तुम्हारे ऐक-ऐक यरित याद आते हैं; हम अपनी आज की दशा देख, व्याकुल हो उठते हैं. आज हम अपनी दशापर आंसु अहाने लगते हैं और अपने उद्धार के लिये धनराशे लुभे चारों ओर देखने लगते हैं. हमारा उद्धार करनेवाला, हमें दासता की जेडियों से मुक्त करनेवाला, हममें संगठन करानेवाला, हमारी माँ-आदित्यों के सतीत्व की रक्षा करनेवाला अब हमारे उपर होनेवाले अत्याचार-अन्यायों का हमन करनेवाला आज द्रोघ नहीं दिभाछ पड़ता. प्रभो! आज हम पतित हो रहे हैं; संसार की दृष्टि में हम तुच्छातिपुच्छ, नीचातिनीच, उपहासारपद और निन्दित हो रहे हैं. हम नुई अलिमान और व्यर्थ के धर्माङ्गर में खूँ हो रहे हैं. हमारे पापों ने हमारे ज्ञान, विवेक अब लुब्धपर तमस का परदा डाल दिया है. हम तुम्हारे अनन्त रूप को लक्ष्य प्रज्ञा की नांछ अपने पराये में, अँड में, अँल में, पृथ्वी में, मित्र में, शत्रु में, ब्राह्मण में, शूद्र में व्यापक नहीं देखते.

किंतु राम! धनने पतित होने पर भी हम तुम्हें नहीं भूले. जन्म से मरण-पर्यंत हम तुम्हें किसी-न-किसी अहाने याद कर ही लेते हैं. मृत्यु होने पर भी 'रामनाम सत्य है' की ध्वनि से वायुमंडल भर दिया जाता है; पर ज्वन-समाप्ति के दिन हमें यद ज्ञान हो कर ही क्या बाल है, कि धस असार संसार में केवल तुम्हारे कार्य ही सत्य हैं और सत्य मिथ्याप्रपंच है; तुम ही जगत की सृष्टि, स्थिति और लय के कारण हो—तुम ही सत्य कुछ हो! धस सत्य की अनुभूति यदि हमें अविदशा में हो और हम तुम्हारे यरित को समझ सकें, तो संभव है, कि हम तुम्हारे सन्निकट होने की चेष्टा करें. कुछ भी हो, हे राम! यद हमारा ही सौभाग्य है, कि तुम हमारे देश में, हमारे हो कर उत्पन्न हुये थे और सारे संसार के सामने अपना उच्च-तिष्ठत्य आदर्श रूप गये थे. हम उन आदर्शों को भूल गये हैं; धसीधिये आज हमारी यद दुरवस्था है. लगवन्! जिस दिन हम अपनेको पहचान कर उठें अउ होंगे, उसी दिन हमारे यहां दशरथसे पिता, कौशल्यासी माता, भरत-बद्धमणुसे भाध, सतीशिरामणु सीतासी देवियाँ और दुर्दान्त अत्याचारी रावण जैसे दैत्यों के अत्याचार से पृथ्वी का भार हलका करनेवाले तुम्हारे सरीजे महापुरुष होंगे.

अतएव हे प्रभु! ऐक बार फिर आओ, माता आवाशक्ति के साथ भारत में आओ और हिन्दू-धर्म, हिन्दू-मति, हिन्दू-संस्कृति की रक्षा करने आओ, हमारा उद्धार करने आओ. हमें संगठन का भूतमंत्र जतवाने आओ, अपने आदर्शों, का ऐक बार फिर हमारे सामने रखने आओ और आओ ऐकबार फिर राम-रान्य की अवक दिभवा, संसार को यदित करने!

(“हिन्दूपंच”ना “रामाङ्क”ना अग्रलेखमांथी)

૪૫૫-પુરુષોત્તમ રામ, આઝો!

હે સંપૂર્ણ દષ્ટિ કે રામ-રામ મેં રમણ કરનેવાલે મથાંદાપુરુષોત્તમ રામ! તુમ્હારી પાવન જન્મભિયિ રામનવમી આથી ઓર ચલી ગઇ, કિંતુ તુમ નદી આયે. મેં નદી સમજ રહા યા, કિ અન્ય વર્ષો કી ભાંનિ હસિ વર્ષી બી હસિ મુખ-ચાંતિપ્રદા શુભ તિયિ કી સિદ્ધિ સ્મૃતિ મના કર દી સતોષ કર લેના પડેગા. ક્યા અખનક બી હસિ જલાએ દેશ કી દુર્ગતિ સીમાપર નદી પહુંચી હૈ નાય! અજ હસિ પ્રકાર ઉપેક્ષા કી દષ્ટિ સે હસકી ઓર નદી દેખતા પડેગા. દેખો, અપને કોમ-નિકેતનું, જનની જન્મ-ભૂમિ કી ઓર એક ખાર દષ્ટિપાત કર દેખો! ! હસિકી દર્શનાક દુર્ગતિ ફેરી દયનીય અવસ્થા મેં પહુંચ ચલ્લે. ક્યા મો લક્ષ્મી બી તુમકે હસિકા સ્મરણ નદી દિલાતી! દાં, વે ક્યોં જૈસા કરેગી! વે તો સ્વયં દી રૂં કરે યહાં સે ચલી ગઇ, ઓર અપને સાથ દી આપકો બી અપને પિતા કે ઘર મેં લે બેઠી; પર આપકો હસ તરફ મૌન નદી હોના આદીએ. જિસ પરિવ્રત્તપિ-ભૂમિભારત કી ગ્રાંથ મેં તુમને બાલકીય કી થી, આજ વહાં અનીતિ કા અખ્યાત આબાદ હૈ. હૃદ ને લટ કરે હસિકો ઘર-ઘર કી જિખારીન બના કરે બી સતોષ નદી પાયા. હસિકે કોમલ કુસુમ-કલેવર પર કાન્તિ ખુલ્લ કરે જોલી. પ્રાણિમાત્ર અનીતિ કે પેને પાંચ સે પરિવેષિત હો કરાદ રહે દે. સ્વાર્થ મેં સ્વર્ણ-મંદિર સે પહુંકુટીર તક પર અપના અટલ અધિ-કાર જમા કરે હસકી મિદી પચીક કર દી. બન-વીરાન ઓર નગર-નગર મથાન મેં પરિચુત હો ગયે. સતી કે સતીત્વ લૂટે જાને લગે. લોખી-લપટે કી લોહ-રસના લાર દપકાને લગી. ધર્મ કા ધરોહર ધરા-ગર્ભ મેં વિચીન હો ગયો. ઔઓં કી ચુદાર પર પાંચે પડ ગયે ઓર આલગીતિ કે દારપર તાલે જડ દિયે ગયે. કોદી દાનવોં કે અલાચાર સે જર્જરીભૂત કાપા કેપિન હો ઉડી. ઓર અજ હસિકા યદ ચિરંજીવન હસિકા પતન કે અગ્રાધ-અનલ કી ઓર ખિંચલે લગા. જહાં માખન-મિસરી કી દષ્ટિ દોભી થી, દૂધ-દહીં કી નદી ઉમડતી થી, વહાં આજ હસિકે દર્શન બી દુકલ હો રહે દે. જો સ્વર્ગત્રાના કી ચોટીપર ચઢકર અપની વિશ્વ-વિજયી ખ્યાન સે દલાડના યા, આજ વદ યુગમાં કી યુગ મેં દુમ દળા કરે દળકા બેઠા દે. લોહ હસકી અધોગતિ પર હસતે દે—સિદ્ધિ દસતે દી નદી, અંગુલી હાકર ધૂણાભરી દષ્ટિ સે દેખતે દે; પર યદ અપની નપું-સંકળાપર કરવે બી નદી ખલલના. જહાં કબી તુમને દેવ-દાનવોં કે સમર કા દેખ; સલ કી રક્ષા મેં તથવાર ઉઠાપી થી, આજ વહાં નિલ દાદી-સીદી કા જીરણ સંપ્રાપ્ત હોના દી રહના હો જિમકી વિબીપિકા કિરોરાતર ભયારહ હોતી જ રહી હૈ. તુમ દી ખતાઓ, કિ અજ ક્યા હોને કો ખાપી રહા! જહાં પ્રેમ કા પાયાવાર ઉમડના યા, વહાં ઇશ કી મરજૂમિ દિખાઈ પડતી હૈ, જિલકા જલતી કુહ છુટી લપટ સ્વર્ગ-નોપાન કો બી જલ્લા કરે બરખીભૂત કર ચૂકી દે. નાય! અજ વિલંબ કરને ને પ્રલય કા તોડવ આરંભ હો જાયેગા. પ્રેમ! શીઘ્ર એક ખાર હસિકી ઓર આંખિં દેરિયે, જિસને હસિકે સારે સંકટ દૂર હો જાયે ઓર દિર યદ અપને પૂર્વગૌરવ મેં પ્રાપ્ત કરે સહે. કાનિ કી કોયા કદ જાયે, યાનિ કે સદન ખસ જાયે ઓર રામ-રામ્ય કા કુખ સમને આ જાયે. રામ-પ્રજ્ઞ મેં, ભાઈ-બંધુ મેં, મિત્ર-મંડલો મેં, પિતા-પુત્ર મેં, પરિવર-પડોસી મેં પ્રેમજના ખદને લગે. નાય! અજ વિલંબ કા તમય નહીં દે! !

(“દિદેશ્ય”ના “રામાઈ”માં લેખક:—શ્રીપુત્ર જગદીશ કા ‘વિચલ’)

१५६-क्या हम श्रीराम के वंशज हैं ?

“अजगर करै न आंकरि, पंछी करै न काम; हास मलूका यों कहे, सजके दाता राम।”

सो जैसे जगतविषयात श्रीरामचंद्र और आज उनकी जन्म-तिथि रामनवमी !! लक्ष्मण अपने लोग ही नहीं मनावेंगे, तो दूसरा कौन मनावेगा ? इस जिये आज सुअह ही से गहरी छान-छूतकर गिलकुल तैयार बैठे रामनवमी आने का रास्ता देख रहे हैं।

लेकिन यह बात समझ में नहीं आती कि आपिर यह रामनवमी मनाछ किस प्रकार से लये ? मेरे हृदय के एक कोने में से तो यह आवाज आती है, कि क्या समयुय रामचंद्र छिंदुस्थान में पैदा हुये थे, और अपनी छत्ती छिंदू-जति के लूथलु थे ? अथवा इस तरह समझिये, कि क्या समयुय किसी भी अंश में आज अपनी छिंदू-जति की नसों में भी वही रक्त प्रवाहित हो रहा है जो आज से सदस्रो वर्ष पहले अयोध्या के राजा दशरथ के पुत्र श्रीरामचंद्र की नसों में गहता था, जहाँने अकेले और निःसंशय होने पर भी अपनी धर्मपत्नी के अपमान का पहला चूकाने के लिये हठधरों में का मार्ग तय कर, समुद्रपार सोने की लंका और समस्त विश्व को अपने गल से लयलीत करनेवाले उस लंका के अधीश्वर रावण को धूल में मिला दिया था ? यह ही है, कि अयोध्या आज भी वही है, जिसमें रामचंद्र ने जन्म लिया था; सरजू नदी भी उसी प्रकार गह रही है, जिस प्रकार एक दिन रामचंद्र के सामने लक्ष्मण ने निपाट की नौका में बैठ कर सरजूपार हुये थे, गह रही थी; प्रयागराज और त्रिवेणी भी वही हैं, जिनमें एक दिन प्रातःकाल राम, लक्ष्मण और सीताजीने मंजजन किया था; मिथिला देश भी वही है, जहाँ एक दिन रामचंद्र ने शिव-धनु तोड़ कर सीताजी का पाणिग्रहण किया था; चित्रकूट आज भी वही है, जहाँ एक दिन रामचंद्र नेगिया जन भील और भीलिनियों के साथ जन-गिहार करते थे। कहां तक गिनारें-रामेश्वर तक आज वही गना है, जिसके एक एक पृथ्वरपर रामचंद्र के चरणचमकों की छाप लगी हुई है। लेकिन हाय ! इन सब जड़ वस्तुओं के उसी स्थान और स्थिति में रहते हुये भी हम आज नीचे की ओर जिसके गये हैं। छत्ती जिये अपनी मोटी बुद्धि तो यही प्रस्ताव पास करती है, कि यद्यपि आज अपनी धर्मजत सोलहो आना ग ही चुकी है, फिर भी अपने रामचंद्र की धर्मजत अथ छत्तीमें गयती है, कि हम लोग विश्व पर यही प्रकट करें कि रामचंद्र हमारे ही थे।

अपने आत्मा की अद्विजा मोटर की याह में रोने-धोने से रास्ता नहीं कटता। लक्ष्मण सिरपर आ पड़ी, तो रास्ता कंटकाकीर्ण होनेपर भी अपनेको चैदल ही तय करना पड़ेगा। इस जिये कुछ उपदेश ग्रहण करने की गरज से यदि रामचंद्र के चरित्र पर एक सरसरी दृष्टि गल दी गये, तो अपनी छोटी समझ में यही रामनवमी मनाना हो गये।

रामचंद्र की कडानी के साथ ही यदि हम उनके पिता दशरथ के विषय में भी छतना स्मरण कर लें तो अत्युक्त न होगा, कि इनका नाम दशरथ इस जिये पडा था, क्योंकि इनमें दश महारथियों के बराबर जन था। उनका जवन ही प्रायः युद्धों में ही गीतता था।

एक बार लक्ष्मण महाराज युद्ध कर रहे थे, तो महारानी केडेयी जा इनके साथ थीं। वह युद्ध पर पहुँच गले चूमसाप एक कोने में नहीं बैठी थीं, बल्कि वह महाराज का कभी रथ लांछती थीं और इसी उनके तरङ्ग में से पाखु निडास कर शत्रु का शिर भी छेदती गती थीं। शत्रु को देख कर अपना मुख छिपा नहीं लेती थीं, बल्कि वे पूरुषों से अपने शत्रु को अपनी सुंदरता और युद्धों का परिचय देती थीं, और शत्रु भी हमेशा को स्मरण करता था, कि हमने भी कोछ भारतीय सुंदरी देखी थी। युद्ध करते करते रथ के चक्के भी नीचे नीचे कर आकर गीर पड़ी, तो महारानी ने वह अपनी अंगुली कीव के स्थान में गल दी। युद्ध उसी प्रकार होना

नदी, और हमने मदाराज्यो जय-पाव कर लिया।

जैसे पिता-माता के जोड़े-जड़े बच्चे करने और जो-जड़े जादूजों के आशीर्वाद मिलनेपर श्रीरामजन्म जैसे पूत्र लक्ष्मण, भारत और लक्ष्मण जैसे भाइयोंपर धन भारत जूनिपर प्रकट हुआ। राज ने इनके जो प्रेम में साथ और सन्नद्ध विचारों में पारंगत किया, ऐसे दिन ऐसे जेगी मदाराज इत्यर्थ में उनके इन लुत्ती के लक्षों के मदाराज कर नदरा, गुणाद और भारीय जेने राक्षसों से युद्ध करने के विषे भांजने का आ जो हुआ:-

इत्यर्थ के लक्ष्य पर जाते जे जीती हो, किंतु उन्होंने जत में राम और लक्ष्मण जैसे लक्ष्मण राक्षसों के आकाश के वज्र होइराज्य भरेने और भारने के लक्ष्य पर लक्ष्यों में जेज की दिया। जसा आज जेने माना-पिता जेना सादस और आत्मसाध विपत्ता सकते हैं ? यह बात नहीं है, कि आज राक्षस नहीं रहे अथवा भर्मा की दानि नहीं हो रही है; अथवा विश्वामित्र जेने जयि आज हर-हर भर्मा-इत्यर्थ तीनों को याचना करते नहीं फिरते हैं। असली ज्ञान तो यह है, कि इत्यर्थ और रामराजा कर्तव्य-प्रेम और उसके विषे व्यापक लाभ का भाव की दमगेरी जय लक्ष्मण हो गया है।

रामज भी जयपन की से जेने जहाद करके निकले ! उन्होंने, प्रत्यक्ष विपत्ता दिया कि देश और जनिपर सर्वत्र निजपर कर के भर मिलने का तैयार हो जनेवालों का भार जनेवालों का तो जीज की जगन में जगदीश्वर ने नहीं दिया है। भार की में उन्होंने ताड़का और जनेक यज्ञिभ्यंसी निजामों के यज्ञोक्त पदार्थ दिया। अदिव्या के अपने इत्यर्थ है कर कृपायें किया और नदरंतर जगत्पुत्री में आ जो जे मदाराजों का भान-भरने कर के शिवज के विचार पिता का जन्म-भूत कर सीताज जैसे जेनालभ्युंदरी के अपनी धर्मपत्नी जनाया। जसा फिर जेन कर सकता है कि रामजद्रष्ट अगुनारी पुरुष नहीं थे और उनमें धर्मप्रवर्तन विशेष शक्तिओं पूर्णरूप से विद्यमान नहीं थी ?

आजकल के शूरे-शुर्गियों के ज्वाह करनेवाले किस मुँह से रामज के अपना कर सकते हैं ? सीताज ने तो स्वयंवर में स्वयं सुभ हो कर रामज के जने में वरमाया जाली थी, और वहां आज सीताज की पुत्रियों का यह पता भी नहीं लग पाता, कि उनके रामज किस जेत की भूमी हैं ! फिर जसा आज जैसे सीता-राम वहां रह सकते हैं ?

ऐक इति रामज के सत्तर जनकज पर भी आज ली जये। वे जैसे प्रज-पावक राज थे ! उनही सत्ता पंडितों की सत्ता थी और वे स्वयं भी जैसे जानी थे, कि विदेह कदनाते थे। कहते हैं, कि ऐक साज उनके राज्य में जयानक दुर्गिहा पड गया प्रज जय के विषे त्राहि-त्राहि करने लगी, तो मदाराज और मदाराजी स्वयं की दल और जत से कर निकल पडे और जेत जेतने लगे। उन्होंने योडा की जेत जेत पाया था, कि जतजाते हैं, दुर्गिहा दूर भाग गया। प्रज गुणी और सज्जन हो गयीं। जत सज्जन कथाओं का सार केवल छतना की जगना है कि जिस देश का राज स्वयं कृपिविद्या में निपुण और अवसर आनेपर कृपि करने का तैयार होया, जसा वहां दुर्गिहा-देव किस मुँह से अपना दर्शन देने जयेने ? जय यह ज्ञान समताधरे जे जियावनी रोर-सपाडी में प्रज के पत्नीना की कमाय के स्वादा करनेवाले आजकल के राज और रक्षकों के और उनसे पूछिये, कि क्या कभी उन्होंने जेहका इत्यर्थ भी होया है अथवा उस पर जडे हैं ? आपका जुरत की पता लेंज जयेना, कि अपने जेज जेन है और जनकज कीन थे ?

यह बात तो जदिर है, कि रामजद्रष्ट पिता की आज्ञा-पावन करने के जेगी-वेप जना, लक्ष्मण लक्ष्मण का जय भार, ऐक मदाराज्य के परित्याज कर के कंठकाशीर्षु भागों में धूमने जदिन जयन जयनी करने के जय हिये थे। सतीसिरोमज्जि सीता-रानी और ज्ञान-जहा लक्ष्मणज ने उनका साथ दिया था। उधर जतज ने जत तरद प्राप्त होनेवाले राज्यपन का पैरा से कृपा दिया था। जिले जदकर उस काज का जेनजोव जतना जे तो यह है, जयकि सरयू पार

करते समय रामचंद्र ने निपाट डो अडे लगा लिया था; जंगल में शवरी के नुडे भर भाये थे; पंढरों के राजा सुग्रीव से प्रातृ-लाव उत्पन्न कर लिया था; राक्षसकुलोत्पन्न विलीपलु को आश्रय दिया था तथा अंत में 'धन्वी' लोगों की अशिक्षित सेना को ले कर महाप्रज्ञी वंशपर विजय का नकारा जन्म दिया था।

जरा रामचंद्रछ के उस शौर्यवीर्य और साहस की भी प्रशंसा कर दीजिये, जो उन्होंने दिभवाया था। पंचवटी के जंगल में सूर्यदूषाद्वारा प्रेरित भर और दूषण की विपुल-वाहिनी सेना उनपर आक्रमण कर पैदी थी। रामचंद्र स्वयं दैवी विपद्ओं के-भारे हुअे अडेवे, थे, और राक्षस सहस्रों की सँख्या में थे। फिर भी जेत रामचंद्रछ ने ही लिया। लज्जा यह वैर्य, साहस और वीरता ऐसी दृष्ट-नीति अथवा राजनीति अपने लोगों में अज कहां रह गयी है ? फिर हम लोग किस तरह रामचंद्र के वंशधर जन सकते हैं ?

(“द्विद्वय” ना ‘रामांक’ मां लेभकः—श्रीयुत ‘महानयक’)

१५७—कथं लोके अवतार ?

सीतांपति श्रीरामचंद्र ! तुम लोके कथं अवतार ?
 कथं तव हरणु करोगे ? इस भू-तल का भार;
 अधम उत्पात भयाते हैं, पडे हम नित अकुलाते हैं..
 अल ! आर्य्य-संतान तुम्हारी, पाती कष्ट महान;
 पर तुम जैसे निदुर हुअे प्रिय, देते तनिक न ध्यान.
 कडो क्या यही वृथित तुमको ? ताकते लज्जत तृपित तुमको !
 नहीं तुम्हारे आनेसे जे होता है संताप !
 क्या वर्णुन करे सडें हाय ! हम करते करणु-प्रज्ञाप !
 देभ लो जरा हमें फिर कर, यवे आओ नर-तन धर कर..
 सब हृदय में ‘राम-राज’ का रहता हमको लोल,
 नहीं संवरणु कर सकते हम किमिन् उसका लोल !!
 योंकि वह था सुप्रभय संसार, हुआ अज तो छवन ली लार..
 दैदिक, दैनिक, लौनिक तापो का था कही पता-न,
 किन्तु आज जन त्रय-तापो से झूटकारा भिजता-न.
 हो रहे जगत-छव-निर्णव, कहां हो पडे सिया के पीव !
 जैन यादनी छिटक रही है, नौमी निधि वह नाथ !
 भारत की गोदी में आ कर जहदी करो सनाथ !
 धरी यह फिर कथं पाओगे ! न आये तो पछताओगे !

(“द्विद्वय” ना ‘रामांक’ मां लेभकः— श्री विभीन ’)

१५८-श्रीराम का साम्यवाद

हे राम ! आप जन्मानन्द हैं, आप पुण्योत्तम हैं, आपका आदर्श 'चरित्र' दम लोगों के समक्ष उपस्थित है, मनुष्य किस तरह मनुष्य बन सकता है, उसका नमूना आपने इस संसार में आ कर दिया है। आपका चरित्र दम लोगों के लिये 'अधि ही धार्मिक' के समान है, दम आपकी चरित्र का मनन और उसका अनुसरण कर वास्तविक मनुष्य बन सकते हैं, दम दिव्यों का प्राप्ति धर्म ही है-दमारा धर्म ही हमें प्राप्ति से प्यारा है।

आपने जनसाधारण है, कि धर्म पक्षी है, जिससे धर्मोक्त तथा परलोक सच, धर्मोक्त की साधना परलोक की साधना के बिना अधूरा है, परलोक की साधना धर्मोक्त की साधना के बिना अधूरा है, आपने सांसारिक कर्तव्य ही नींवपर ही पारलौकिक कर्तव्य का जवन तैयार किया है, आप निराधार हैं, आप अपनी धर्मता से साकार हो कर पृथ्वीपर अवतीर्ण होते हैं; लेकिन जलसाधने तो सही, आपका उद्देश्य क्या रहता है ? हे परमात्मन ! आप यादें तो आपकी धर्मता ही से इस पृथ्वी का भार उतर सकता है; दुष्टों का दमन हो सकता है; अधर्म का नाश तथा धर्म का स्थापन हो सकता है; लेकिन आप इस पापपूर्ण काजल की डोहरी पृथ्वीपर अवतार लेने का कष्ट क्यों उठाते हैं ? क्या योही ? नदी-नदी, प्रभु ! इसमें अवश्य कुछ रहस्य है, मेरी समझ में तो यह आता है, कि आप लोकसंभ्रम के लिये आते हैं, आप दम लोगों के अपने कर्णोंद्वारा पक्षी जलवाते हैं, कि मनुष्यो ! धर्म तत्त्व संसार के कार्य करो, काम करना ही मनुष्य का धर्म है, बिना धर्म के लिये कुछ नदी होना, देओ, मैं जन्मानन्द हूँ, तो भी अपने जवन क्षीर-सागर में भेजे भेजे मैं इस पृथ्वीपर के मोक्ष को दबका नदी कर सकता, देओ, त्रेतायुग में मैं क्षीरसागर की से भेजे-भेजे अत्मायारी रावण को न भार सका, उसके लिये मुझे स्वयं संसार में आना पड़ा-जन्म लेना पड़ा, दसरथ के पुत्र जनक रहना पड़ा, सुवराज्य के लिये योभ्यता प्राप्त करनी पड़ी, विश्वामित्र की वरदाणा कर कार्योदारा क्षुण्णित सिद्ध करना पड़ा, विभुवन-सुंदरी सीता के लिये वनसमान शिव-मनुष्य तोड़ कर अपना पुत्रोत्पन्न प्रकट करना पड़ा, निजोत्पन्न के दिन वन-गमन करना पड़ा, वहा भी शान्तिधर्म का पावन खम्भों के द्वारा नदी, परंतु कार्योदारा किया, अपनी परिस्थिति के अनुसार मुझे जन्म-मृत्यु का संभ्रम करना पड़ा और राक्षस तप करते दुष्मे मुझे तपुद्वार पार कर लोकापर अघात करनी पड़ी, अपनी क्षुण्णता के जल से धर्मपान की कती कुछ रावण को नाश करना पड़ा।

आपने दमों को धर्मोदारा सहाय्य धर्म करने का कदा है, आपने यह जन्मा दिया, कि लोके दुष्मे सिद्ध के मुझ में दखिए आप ही आप नदी धुस जगत्, जगत् दखिए के लिये निंद के स्वन धर्म करना पड़ता है।

हे प्रभु ! क्या पक्षी करण है, कि आज धर्मोत्तम करण दिव्य आपकी रगुनि-पूज्य नित्य करते हैं, तो भी आप कुछ प्यान नदी होते ? मुझे तो ज्ञान ही मायुष्य पड़ता है, आपने दमों अपेरी डोहरी में माया अपने तथा लस्यार के दैनिक जगत् के लिये धर्म ने अजयान् मुद्रा-ने का उद्देश्य कभी नदी दिया दम लोगों की नृपता है, कि दम आपकी जगत् जगत् में करते हैं; कर्मोदारा नदी करने दम नाकर्तव्य केन आपकी करने हैं 'रक्षा करो-रक्षा करो' जगत् विषमों केन आपकी लोका करने नदी देने और आपकी नृति का तोड़ने हैं, तप दम घात निषेधकर अ.क.स की ओर देखते हैं कि अकाशमार्ग ने जन्मानन्द आपने, और दमों को पुनराविरो ने जन्मानन्द; परंतु हे जन्मानन्द आपकी नृति अपमानित होती है, तो भी आप मुष्मी साथ लेते हैं, तो क्या प्यान है ?

साथ आपका यह अभिप्राय तो नदी है, कि जल तत्त्व दमारा अभिप्राय शिव बोद्ध भान का जगत् है, परंतु दम अपने धर्म के शिव के शिव (दोहा) का ने करण जगत् है, अपना

आपने दमों को धर्मोदारा सहाय्य धर्म करने का कदा है, आपने यह जन्मा दिया, कि लोके दुष्मे सिद्ध के मुझ में दखिए आप ही आप नदी धुस जगत्, जगत् दखिए के लिये निंद के स्वन धर्म करना पड़ता है।

मित्र कहते हैं, ये कामज मित्र न तो हमारे साथ जोड़ सकता है और न हमें किसी प्रकार की सहायता दे सकता है। यदि वह दोरो पानी में सड़ गये या आग में जल गये, तो हमारे मित्र का सिर्फ मित्र (दोरो) यानि कामज ही नष्ट होगा, न कि हमारा मित्र। जिस तरह जिसका ज्वान अपने मत में डेफनने तथा स्मृति दिवाने अथवा लाव हरसाने के बिग्रे हमने अपने पास इस दोरो को रखा है, उसी तरह हमने आपकी भूर्ति का स्थापन किया है। आपकी अंत में हम जुड़ देंगे।

हम किहू लोग नहीं मानते हैं, कि आकाश के यहाँ जन्म लेनेवाला आकाश है, क्षत्रि के यहाँ पैदा होनेवाला क्षत्री है, वैश्य के यहाँ जन्म लेनेवाला वैश्य और शूद्र के घर पैदा होनेवाला शूद्र है; किन्ति प्रभो! अपने अपने कार्योंद्वारा साध-साध प्रकट कर दिया है, कि जन्म के न किस्से के इनम, मध्यम, नीच तथा अशून्य मानना नितान्त बूढ़ है। नदी तो स्वयं नदी भर्तृहो-कुपे-जन्म हो कर, जो-आकाश के रक्षक कहलाकर तथा उनही रक्षा करने को इस जन्मपर ला कर, जन्मनु दासनु को मारने उम्रे! कदापन है, कि 'एक जाण पुत्र सत्ता जाण नाती' किन्तु 'पद में' विद्वान् ज्ञानी' को हमने आपनु प्रतीकृत नरों का नाश अपने किया, हे प्रभु! ये लोग तो 'जन्म दुःख पुनरित्य इह नाती, शिव विश्वि पृच्छेत्तु आत्मां' की आकाशसंतान के अन्तर्गत हैं, जन्म ही नाश करने के लिए मान्यार दिया था; फिर आपने छन आत्मियों को जो देना है, जो जन्मका रूप भक्षण न था, कि जन्म से केवल आत्मनु या अद नदी' को सखाई, हमें तो देना है कि जन्म को हमने जहाँ हमें न परमेश्वर और नीयानिनीय नर-पिशाच पाया-जन्म का नाश के लिए हमने नाश कर, जन्म ही को भिन्नना नदी, शेष कुछ हमें ही है।

हमारे जन्म के लिये जन्मकारी कलकला आकाश के क्षत्रि-ग्रष्टा होने से पत्निया समस्त जन्म का नाश करके जन्म का नाश कर, जन्म ही को भिन्नना नदी, शेष कुछ हमें ही है।

हमारे जन्म के लिये जन्मकारी कलकला आकाश के क्षत्रि-ग्रष्टा होने से पत्निया समस्त जन्म का नाश करके जन्म का नाश कर, जन्म ही को भिन्नना नदी, शेष कुछ हमें ही है।

हमारे जन्म के लिये जन्मकारी कलकला आकाश के क्षत्रि-ग्रष्टा होने से पत्निया समस्त जन्म का नाश करके जन्म का नाश कर, जन्म ही को भिन्नना नदी, शेष कुछ हमें ही है।

हमारे जन्म के लिये जन्मकारी कलकला आकाश के क्षत्रि-ग्रष्टा होने से पत्निया समस्त जन्म का नाश करके जन्म का नाश कर, जन्म ही को भिन्नना नदी, शेष कुछ हमें ही है।

हमारे जन्म के लिये जन्मकारी कलकला आकाश के क्षत्रि-ग्रष्टा होने से पत्निया समस्त जन्म का नाश करके जन्म का नाश कर, जन्म ही को भिन्नना नदी, शेष कुछ हमें ही है।

हमारे जन्म के लिये जन्मकारी कलकला आकाश के क्षत्रि-ग्रष्टा होने से पत्निया समस्त जन्म का नाश करके जन्म का नाश कर, जन्म ही को भिन्नना नदी, शेष कुछ हमें ही है।

१५६-राम-भक्ति

आम्रकल रामभक्ति अद्भुत सस्ती हो। जहाँ है, सैकड़ों पाप करते रहनेपर भी लोग रामभक्ति का पदनाम प्राप्त करने के लिए करते हैं। पूछनेपर कहते हैं, कि 'राम' का नाम सच्चे पापों का नाशक है, वह मनोवृत्ति दबा कर सर्वनाश कर देती है।

अनुभव की दृष्टि तो यही जनघाती है, कि राम-नाम के कारणों पर मन-जुद्ध कर पाप करते रहनेवाले का कभी उद्धार नहीं हो सकता, हाँ, अनुभव की दृष्टि इस सनातन सिद्धांत का आधार नहीं है; कि जो अनुभव अपने पापों के विषे आन्तरिक ज्ञान और पश्चात्ताप कर के शुद्ध होकर 'राम' के आगे शोभायमान और सरल-वाचना करने दुझे क्षीण में पापों से जने रहने की दृढ़ प्रवृत्ति करता है, वह-पक्ष चरित्र में उसका पश्चात्ताप सच्चा है, इनके पश्चात्ताप के आन्तरिक सर्वथा निर्मल हैं, तो-रामकृपा अथवा रामभक्ति का अधिकारी अवश्य हो सकता है।

अद्भुत में लोगों की यह धारणा है, कि श्रीगुरु जी 'पाप-कर्मों' में विमल रहकर यदि ऐसे पदों पर 'राम' का स्मरण कर लिया जाये, तो सच पाप कट जाते हैं।

न जाने क्यों, मेरी समझ में यह जान नहीं आती। यदि 'राम'-नाम ने इस तरह के परिणामों के उद्धार करने का उद्देश्य है, तो चरित्र में संसार का उससे कुछ भी सम्बन्ध नहीं हो सकता। मेरी समझ में तो जान यह है, कि जो लोग 'राम'-नाम का सहारा लेकर कर कर्म करते गये गये हैं, उनमें यह नरक के अन्ध में ही वे लगे रह जाते हैं, क्योंकि रामभक्ति के उद्देश्योक्त का उद्देश्य सिवाय इसका क्या हो सकता है?

रामभक्ति सोदन-द्वारा नहीं है, कि श्रमपर रहते ही अनायास इससे भी नीचे उतर जाये, वह नहीं रहितना में, जहाँ साधना से जो सोभाव्य से और रामकृपा से ही प्राप्त होती है, तत्त्व-कर्मों में और भक्ति-उपायना से कोई विशेष संबंध नहीं है। क्या सोचाने की कर्मों में भक्ति और सिद्धांतपर रहने में ही पानिना हो सकती है? आन्तरिक दृष्टि के बिना आकाश-जल का कोई भूषण नहीं। * * * * *

आप ही सोचिए, यदि हेर अंतर्भाव के साथ भिन्न-भिन्न विचारों, अनेक लोकमन्य विद्वानों-काय, अनेक बार अशुद्धि-प्रमाणों से यह सिद्ध हो चुका है, कि विद्यावती कपटों में और 'उन्हे' तैयार करनेवाली मन्त्रिणा में लोगों की वरणी का प्रयोग होता है तथा उनके तैयार करनेवाले भी जो-लोक ही हैं, ऐसे 'उनकी' आप तो भावनाओं भी जो-लोक ही होते हैं। ऐसी दशा में क्या विद्यावती कपट पढ़ने और ज्ञानवाले लोग भी क्या तत्त्व ज्ञाता और तुलसी जी की कृपा कर जो-लोक 'राम' के लक्ष्य हो सकते हैं? कदापि नहीं।

हमारे प्रभु-जो स्वार्थों हो कर दुष्टों का भयावहता है; अपने-पराये का विचार छोड़कर लोकतत्त्व जितों का धन अशुद्धि करता है, वह ज्ञाता कैसे सर्वस्वताभी राम का लक्ष्य कहला सकता है?

आप ही प्रश्नित हो कर सोचिये-जो छिपे-छिपे व्यवहार करना है, जो प्रवृत्ति वेदनाभागी है, वह भी क्या पद-पर जो-लोक में दास जले रहकर सत्यरित-शिरोरामि ऐसे-पल्लित राम का लक्ष्य बन सकता है? जो अपना पेट भरने के लिये जमीनों का रक्त सूखता है, लज्जित हो कर निर्जिहों का सनातन है वह क्या साक्षर-भागी जनता होने से ही अनायास-नाय, हीन-गुरु राम का लक्ष्य हो जायेगा? जो अपने सगे भाइयों के साथ साथ जेष्ठमानी करता है; दूसरों उसका अहित करता है; स्वार्थवश उसका पेट लाल कर देता है; वह क्या तुलसी जी भाषापर राम-नाम अपने रहने से ही अनेक आनन्दसह राम का लक्ष्य हो सकता है? जो अद्वैतों में गुरु का लक्ष्य भिन्नता करता है, दया-हरेण तो लोगों का कल्याण और अपना अनन्त भांडना करता है, वह क्या लोगों को रामायण का पाठ कर के ही सत्यरित लज्जित राम का लक्ष्य हो सकता है? क्या ऐसे ही

पापडियों के लिये भयोदापुरुषोत्तम श्रीराम ने ध्विरेव के मनुष्यत्व में धुसेका था? नहीं, कदापि नहीं; लगवान् रामचंद्र ने केवल लोकोपदेश एवं लोक कल्याण की सहिष्णुता से प्रेरित हो कर ही नर-अवतार धारण किया था। जे उनके आचरणों का प्रतिपादन नहीं करता, जे उनके आदर्श चरित्र का अनुकरण नहीं करता, वह किसी प्रकार राम-भक्ति अथवा राम-भक्ति का अधिकारी नहीं हो सकता-यह सहज ही सहस्य-संवेद्य है।

लगा कहिये तो, जिस जगत के वीर 'राम' ने अपने पुरुषत्व के अन्त से अपनी जन्मभूमि के अत्याचारी राक्षसों से मुक्त करने के लिये राज-सुख-भोग भूखा दिया था, यक्षवतीत्व तर्क के दांत भार ही थी, उसी पौरुष-पराक्रमशाली राम का भक्त क्या वह मनुष्य कभी हो सकता है, जे लहंगाबोली और जुलनी-जुमंडा तथा करधनी-पैजनी पदनकर स्त्रीत्व का नाट्य कर के प्रयत्न-विजयी धनुर्धर राम को प्रसन्न करना चाहता है? लज्जा रामचंद्र-जैसा प्रतापी महारथी परिश्रमियों के अङ्गपर आशिक हो सकता है? शिव-धनु-भंग कर के वीराग्रगण्य भृगुपति का अभिमान यूँ करेवाले अद्वितीय युद्धवीर 'राम' क्या विवासिनी सप्ती सड़कियों के साथ एक ही रात काट सकते हैं? हर्षिज नहीं।

औ मनुष्यो! रामभक्ति की ओट में हंलकीवा रचना छोड़ दो। अपने अज्ञान की विडम्वना से राम-भक्ति को नाहक कल्पित-कलंकित न करो। अगर छस तरह राम को घोषा होगे, तो पुढ घोषा भाओगे। अपने अंतःकरणरूपी वस्त्र को पाप के मल में गंदला कर के राम को घोषी का काम मत सौंपो। राम केवल सच्चाष्ट के साथी हैं, मिथ्या आदर्श के नहीं। तुम अपने घर में पिता का तिरस्कार करते हो; उन-हें नाना प्रकार के कष्ट पहुंचाते हो, तो जताओ, हरसाज रामनवमी में अयोध्या न कर रामदर्शन करने ही से तुम "आदर्श मातृपितृभक्त राम" के उपासक बन जाओगे? तुम व्यासगद्दी पर बैठकर लम्बे-बौड़े उपदेश आउते हो और लुङ-छिपकर गोबमाल भी भजते हो। तो जतवाओ, रामायण की पोथी पर दाढ़िनु हाथ और अपनी छाती पर आयां हाथ रखकर जताओ, सत्यमुख 'राम' का और राम-चरित्र का यही उपदेश-सार है? तुम्हारे घर में विधवा सतायी जाति है और तुम राम-जन्मोत्सव में रंजी नया कर रामभक्ति की ओट में अपनी वासना की पूर्ति करते हो! क्या तुम जता सकते हो, कि रामछ के सामने वेस्वा-नृत्य कराने से साकित-धामक कौनसा भंड हथल होता है? और क्यों 'मन में राम जगल में छुरी' रख कर देव के तणाह कर रहे हो। यारो! कतई छोड़ दो, राम को और डर दो, लर-पेट दुराचार अपने कुकर्मों के साथ-साथ भेयारे 'राम' के क्यों धसाटे द्विरते हो? 'राम' तो भदिरों में नहीं, अपने उज्ज्वल चरित्रों में ही निवास करते हैं। जे उनके पवित्र चरित्रों का मनन एवं अनुसरण नहीं करता, वह लाभ भदिरों में सर पटक, कभी राम-भक्ति का पानु नहीं हो सकता।

(“दिद्वपय”ना ‘रामांड’भां लेखकः—श्रीधुत आणु शिवपूजन सहाय, ‘दिद्वपय’)

१६०-धर्मवीर तुलसीदास

परधर्म-अनुयायी पुरुषों ने हिंदुओंपर, लाजा था उदाया तज किसने संभाजा था? आर्य 'अरविन्द' धर्मच्युत हो रहे थे तज, सजडी नसोंमें नव-भून कौन डाजा था? हिन्दी के जयायाओ, जगाया था सभाज कौन, देज जे उजला सानु-सुख दुआ काजा था? रामायण-भङ्ग से अधर्म-अंग भंग किया, उसी तुलसीदास जस, अंधुगोत्रभाजा था-

(“दिद्वपय”ना ‘रामांड’भां लेखकः—रामचयन दिवेदी ‘अरविन्द’)

१६१-भारत की आत्मा-भक्ति

रामचरित-मानस के चरितनाथों में वीर सन्तों का स्थान तो अकेलम मौख्य है ही; पर मदादेनरही लक्ष्मणजी भारत का भी अकेल प्रभार से मौख्य स्थान की प्राप्त है। उनका प्रथम चरख से ही अनन्त-नम निरुद्धता है। हर रत्न के कारख कुमार वरभयु ने जे कीर्ति प्राप्त की है, उनके जनसाधारण भारत का देने के बिये प्रस्तुत नहीं है; पर मवेल्पापुत्र अनुसंधान से स्पष्ट प्रकट हो जायेगा, कि भारत की आदर्श आत्मा-भक्ति अनुवर्ती और अनुगम्य है, जे कुल-बोधा भी अवसर कुन्दे भिया है, कुन्देने मर्षावृत्तान्त लखवान् रामचन्द्र के प्रति अपनी अद्वय श्रद्धा, भक्ति और आकाङ्क्षिता का परिचय दिया है।

रामचन्द्र सुराज्य दोरेका है, अजिरेक ही सारी लपारीयों हो ग्रुह है, देवसमूह आस-मखना है, मंदरा आचारभूत जनकर डेकेपी की सुद्धि देरती है और भारी युवराज रामचन्द्र "तापस येव विरोध डेवसी, ओहद वरं धम वनवासि" होत है। रामचन्द्र माता से आजा लेने गते है, और मदी सरलता के साथ कहते है—"पिता दीन्ह मोहिं मानन राम् ।"

उस संवाद से सुनवत्सवा माता कौसल्या के हृदय में कितनी लपानक मोह लगी, होगी, इसका अनुमान करना कठिन नहीं है; पर उस समय भी कुन्दे भारत के अनन्त-धर्म का ध्यान सर्वोपरि था। वे लक्ष्मी लोनी मनती थीं, कि राम में भरन ही अथाध प्रीति है, इस आशुल संवाद से भारत का कितनी लपानक पीडा होगी, उसीका ध्यान सजसे पढ़ते कुन्दे हृदय में समाया और कुन्देने कहा—
"तुम जिन भरतदि, भूपतिदि, प्रजदि प्रयंक कहेसु ।"

जिस भरत की भाता के ही कारख लमवान् रामचन्द्र का वनवास दुआ था, उनके दुःख के सामने कितनी दूसरे के दुःखों की कौल मखुना नहीं की मयी, और सो भी अकेल सुनवत्सवा जननी-दारा! क्या यह असाधारण भक्ति का परिचायक नहीं है?

आने मधीये! लमवान रामचन्द्र वन गना है, पुत्र-विरोध में मदारान् दसरथ

"राम राम कही राम कही, राम राम कही राम;

तनु परिदरि रघुवर-निरम, राखि अयेक सुरधाम ।"

भरत का सुनाने के बिये हत डेकेनगर जाता है, मुक्त की सुखादपर भरतछ पुरंत, अयोध्या के बिये प्रस्थान करते है, अंतःपुर में प्रवेश करते ही डेकेपी ने प्रथम सेट होती है, भरत माता से पढसा प्रभ करते है—"हैं सिपाराम लभन प्रिय आना ।"

माने संसार में छसत्रे प्रिय दूसरी जान धनके बिये थी ही नहीं, माता के मुँह से पिता की मृत्यु का समाचार "सुनत भरन लये विषय विषादा" पिता के भरखु का दुःख अवस्थ था—तात के अरोचों के अतिम दर्शन न पाने की वेदना अवस्थ थी; पर सजसे अधिक दुःख इस बात का था, कि "तात न रामदि सोपेदु मोदी" अर्थात् जिना राम के भरत "अनाथ" थे, इस विषय विरोध का किसी प्रकार संभावकर भरत ने भाताछ से मदारान् दसरथ की अमानक मृत्यु का कारख पूछा और सरल-हृदया डेकेपी ने—

"आदिहुते सज आपन करनी, कुटिल कोर सुदित मन जरधी."

जन्म भरतछ ने सारी कथा सुन ली तज—

"भरतदि जिसरेज पितु-भरखु, सुनत राम जन-मोन"

अर्थात् पिता के भरखु का जाना अधिक विषाद कुन्दे नहीं था, जितना रामचन्द्र के जन-मन का विषाद कुन्दे दुआ, यहाँ तक कि पिता का अभाव मौख्य हो गया, यह विषाद कितना लपानक था, कि डेकेपी—"जिहव जिहोकि सुनदी समुद्रावति"

१६३-हे राम !

आपको विदित है, कि आप छस पवित्र भारत-भूमि पर क्य और किसलिये आये थे ? आपको यह भी ज्ञात है, कि जग-जग आप यहाँ आये, तब-तब यहाँ की दशा कैसी थी; धर्म तथा आपके श्रद्धालु लक्ष्मों पर राक्षसों का कैसा घोर अत्याचार था. उन दुर्दिनों का देहपर आपसे न रहा गया. आप बटपट छस पवित्र भूमि पर अवतीर्ण हो गये. आपने जरा-सी भी देर नहीं की. आप शीघ्रातिशीघ्र उनके उद्धार में लग गये, और उसमें जरासी भी डर-कसर न रही. कैसा आपने समय देखा, वैसी ही नीति का प्रयोग किया और अपने श्रद्धालु लक्ष्मों का उद्धार कर दी छोड़ा.

नाथ ! जग हम लोग उस काव के लक्ष्मों की दशा पर विचार करते हैं, तब हम लोगों को ज्ञात होता है, कि वे लोग हम लोगों से कहीं अच्छे थे. हम लोगों की समस्या जैसी विकट और जटिल है, वैसी उस समय नहीं थी. वे हम लोगों से दर प्रकार भदे-बढ़े थे. वे ज्ञान, धन, मन और अन्न से परिपूर्ण थे. उन लोगों का किसी प्रकार की मानसिक आधा नहीं.

हे दयामय ! तो भी आपसे यह नहीं देखा गया. आप बटपट उन लोगों की रक्षार्थ दौड़ पड़े. निक ही कहा गया है—

“जग जग होय धर्म की दानि ! जाददि असुर अधम अलिमानि.

करही अनीति गय नहीं वरखी, सीददि विप्र, धेतु, मुर, धरखी.

तब तब प्रभु धर विविध खरीरा, दरदि कृपानिधि सज्जन पीरा.”

कृपानिधि ! तनिक हम लोगों की दशा पर विचार कीजिये, अपना ध्यान छस और आकृष्ट कीजिये. छपर ध्यान आकृष्ट करते ही भावूम हो जायेगा, कि हम लोगों की दशा आपके उन लक्ष्मों से ओकदम ही भिन्न नहीं है. आज हम लोग असहाय हैं. आज हम लोगों पर किये हुये अत्याचारों का डिङाना नहीं है. हम लोग परतंत्रता की जेली में जकड़े हुये हैं, आपकी छस जन्मभूमि में हम लोग आपकी पूजन-अर्चा करने से भी वंचित किये गये हैं. आपकी भूमिमें तोड़ी गयी है. आपका निवासस्थान (मंदिर) भी विधर्मियों का नहीं जाता है. गौरी आज विधर्मियों का पात्र बन रही है. आज आपके लक्ष्मों की दुर्दशा की सुमार नहीं है. वे लोग सज तरह से अपमानित किये गये हैं.

हे नाथ ! तब आप क्यों विवर्ण किये हुये हैं ? आप आजकल की छस अपवित्र भूमि के पवित्र करने के लिये क्यों नहीं दौड़ पड़े ? क्या आप हम लोगों से ओकदम ही रुठ हो गये हैं ? क्या अब आप हम लोगों का उद्धार नहीं करेंगे ?

नहीं ! नहीं ! ” मैं समझ गया. आप हम लोगों को डाड़ि, नामर्द, दरपोक, अशिक्षित, दरबन्धन-पिडीन तथा परतंत्र देन, हमसे अलग रहना चाहते हैं. आप औशिया-सी भावा तथा दरमजु-सा ज्ञान न पा कर ही हम लोगों के पीय नहीं आना चाहते !

हे दयामय ! यह सच निक है, कि हम लोग सज प्रकार से अज्ञान हो गये हैं. अब वे ज्ञान और गरिमें नहीं हैं, जिनको आप देवता मानते हैं. आज की मातये और गरिमें तो अज्ञान है—आज की मातये और गरिमें तो विविध शिक्षा के बिना अपने इच्छियों का सज के सज ज्ञानि गले कर लक्ष्मी. आज ऐसे ज्ञाना भी नहीं हैं, जिसका आप छस आग्रह कर करते हैं. आज के ज्ञाना तो अपने ज्ञानों से ज्ञान-जानना ही अपना इच्छिय समझते हैं, और सज कदाचित् में नम रहते हैं. यह भी निक है, कि हम लोग आजकल के सज में नम रहते हैं. हम लोग अज्ञान और अज्ञान के सज में नम रहते हैं. नम हम हैं, तो आपसे कदा भी नम रहने के छस में अपने अज्ञान ज्ञान के प्रति नम

कुछ रतेह होना दें. क्या हमारे अपसन्दों के कारण आप जेकरम की निर्दोष हो अगे ? नि-
संदेह हम जे अपराधी हैं. हमनके हम लोग आपकी आज्ञाओं के अनुसार नहीं चलेंगे,
हमनके हम लोग सच्चे जका कहवाने के अधिकारी नहीं हैं.

अतः इस रामनरसी के मुख अवसर हम सभी हिंदू के रामायण का पहल-पाहन प्रारंभ
कर, इसके आदेश के कार्य-रूप में परिणत कर देना चाहिये। इसके बिना हम लोगों की
कल्याण नहीं !!
(“हिंदूधर्म”ना ‘शर्मा’का लेखक श्री० मंगलप्रसाद सिंह)

१६४—श्रीराम का आदर्श यरित्र

“अभिप्रेत है अवधेय-शूद्र में, आज ही अवतार है;
जिसे हमारे दाँ के नहीं, आज पारावार है.”

भक्त-भयवारी भगवान श्रीरामचंद्र ने आज ही के दिन इस धृतराष्ट्र में यशस्वी महा-
राज दशरथ के भद्रों में अवतार लिया था. अतः आज का दिन भगवांनपुत्रोत्तम की स्मृति
में अत्यंत पवित्र एवं माना गया है. भगवान के अवतार होने के अनेक कारण हैं. रामावतार
के विषय में तो उनके अनन्य भक्त गुसांई ने कहा ही है—

“विप्र पितृ सुर संतति, सिद्ध भगुल अवतार;
निज भ्रष्टा निर्मित तनु, भाषा शुभ जोषार.”

भगवान रामनाथ की भाषा का जल लेना तो अपनी शक्ति के बादर है; वे तो स्वयं
अपनी छैछानुसार देव, ऋषि, औ और-प्राणियों के दिल के बिये प्रकट होते हैं, लेकिन क्या ?
“यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत। अभ्युत्थानधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥”
अर्थात् जब-जब पृथ्वी पर धर्म का बोध हो कर अनीति-कारी दुष्टों का प्राण्य हो जाता है,
तब-तब प्रभु के अत्यंत दुष्पी उद्यों से सच्ची प्रकार भयानेपर भगवान अवतार लेना है और
करने क्या हैं ?

“परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम्”

अर्थात् “असुर भारि धाषदि” सुरदि, राषदि निज प्रति वेदु;

जम विस्तारि विषय यक्ष, रामजन्म करि देतु.”

भगवान श्रीरामचंद्र ने अवतार ले कर जे भगवांन स्थापित की है, वह आज तक सभी का
मान्य है, और आगे भी प्रभु जम तक उनकी भगवांन के अनुसार चलती रहेगी, जे किसी
प्रकार के छट का सामना नहीं करना पड़ेगा.

राम-राज्य में किसी किसी प्रकार का छट नहीं था. राम सरीषा राज आज तक
हमरा नहीं दुष्प्र. उनके शासन का ही प्रभाव था, कि लोग अपने आप ही कहते थे—

“पशुधम निज निज धरम, निरत वेद-पथ लोग;

यदि सदा पावहि सुभदि, नहीं अप-शोक न रोग.”

रामचंद्र ने सदैव प्रभु के दितों का पूरा ध्यान रखा है. साधु प्राणियों के तो वे जवन-
प्राण थे. वनवास में जेक दिन सीताछ ने कहा था, कि लगन! अपना कुछ भी नुकसान न
करनेवाले धन राक्षसों के भारकर आप क्यों पाप समझ करने हैं ? तब उनकी उत्तर देते दुजे
श्रीरामचंद्र ने यदांतक कह दिया कि—

“सुनिनामन्यथाकृत-सत्यमिष्टं हि मे सदा।

अप्यहं जीयिषं जसां र्वा वा सति स लक्षणां ॥

अर्थात् “हे सीते ! मैं तुम्हें लक्ष्मण के और अपने प्राणों के भी छोड़ सकता हूँ,
लेकिन की दृष्ट प्रतिज्ञा का नहीं छोड़ सकता.”

समयान श्रीरामचंद्र के साथ काम आदर्श और अनुकरणीय है, उनका चरित्र मनुष्य के लिए है। उन्होंने प्रजा में भी समय की भूल कर दी थी। रामायण में उनके स्वभाव, समय, मनोहर, दूसरे साथ काम छोड़कर संध्या करने यत्ने को विवरण करि ने उनके गर्व से विना है। श्री रामचंद्र की आसक्ति भी प्रशंसनीय है। वे अपने दंड संकेत से अपने को विभक्ति नहीं करते। रामचंद्र का नाम और लाजोसहित चिन्ह पर परितपर विराजमान है। आज मरन मित्रों और वे; साथ में अन्य लोगों के अतिरिक्त प्राणियों का भयानक भी है, जिन्होंने कहा है, कि वे साधु राम ! तुम सतुर और धर्मज्ञ हो। भस्त्रियों पिता के अन्त में मनुष्य के चरित्र के लिए, अपौरुषेय में पतारि और अपने राज्य को संभालिये। इसके लिए वे श्रीरामचंद्र के चरित्र को भूल इतकर जाता है। उन्होंने सादर उद्दिष्ट किया, कि मैं ने तुम को अपने चरित्र को प्रेरित कर दी है; अतएव मैं कोस-मोद अथवा अज्ञानावस्था निमुक्त हो कर विना के अन्तर्गत मेरे को विना प्रकर नहीं तोड़ूंगा।

“विशम्भरं जमेकृतं गितुस्तयस्त्वामगुदाह्वयमस्य बुद्धिम् ।

बुद्ध्या न परं विद्या चरितं सुनास्त्रिकं धर्मं यथाकृतम् ॥”

जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है। जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है। जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है।

जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है। जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है। जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है।

“विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है।

जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है। जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है। जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है।

“विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है।

३३५-भाग-तृतीय

(संग्रह)

जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है। जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है। जिसके अन्तर्गत विना के चरित्र धर्म का है, और नास्त्रिक के समान है।

कदा—गायत्री ! तब मे 'कौ' आये हें और 'कौ' मे 'कौ' हें.

'कौ' मे 'कौ' कर समस्वर्ष ने देखा, कि जगन्नाथप्रसाद कूर्मीपर भेजे हें. ये छन्दे 'कौ' मे 'कौ' भिन्न थे. छन्दे दोनो मे परस्पर विरोध स्नेह होते दुझे भी विचारों मे अकम्पन न था. दोनों धर्म-संजयी आनोंपर न मनने क्षिती और वादानुवाद कर सूके थे और न भाव्य क्षिती और हस्त पारस्परिक मतभेद के कारण आपस में मन-मुटाव हुआ था. इसपर भी उनका स्नेह-बधन न टूटा था. हृदय की लकी घेरी दी जग रदी थी. समस्वर्ष ने कुछ-समाचार पूछा. आने का कारण कुछ न मन पडा. सिर्फ मुवाकत के लिये आये दोनो—यदी समस्वर्ष ने समझा. इस भय सूके थे. समस्वर्ष ने कदा—लेया जगन्नाथ ! यदिये, मंदिर के दर्शन करते दुझे स्नान भी कर आये.

जगन्नाथ ने कदा—मे न लडता. कुझे पर ही नडा जुगा. दर्शन-अर्शन से क्या लाभ है ? इससे दमे 'कौ' संजयी नहीं; अथा देया हुआ है.

समस्वर्ष ने कदा—लेया ! यद तो आपकी छुआ दे. यदिये अथवा न यदिये—यद तो की की है; किंतु आपने कदा, कि इससे दमे लाभ नहीं. यद कदांतक उपयुक्त है ? सोचिये. हा, इसमें आपका 'कौ' होय नहीं है. यद तो शिक्षा का प्रभाव है, जो दम बोधों का जसा जना रदी है. मे आपके उदाहरण से यद नहीं कद रदा दुं, किंतु मे प्रतिदिन यदी देजना हूं. दाधरूष के अधिकांश विद्यार्थी आप की के समान उत्तर देते हैं. उनमें नास्तिगता छननी भर मयी है, कि वे धर्म किस विद्या का नाम है, यद मनने की कौशील की नहीं करते, और न इस और उनका लुकाय दी दे. लया जगाधये, जग दिहू—आधों की अक्षी हसा है, वय दम कदांतक आया छे, कि दिहू—मनि हिरमे सुधर लयेगी; परंतु उनके विचारों का दम बोध यदी कदकर टाड देते हैं, कि वे इस परिस्थिति में दुझे थे, जो उनहें जसा जनाने में सदायक थी. अथ तो जमाना जसा आ गया है, कि दम पग-पगपर नीये गिर रहे हैं. उठे तो ईसे उठे ? कदिये, जिनके विचार असे हैं, उनसे आप क्या आया कर सकते हैं ? परमान शिक्षा उनहें जैसे भदे में देख रही है, कि वे इसमेंसे नहीं निकल सकने. यदि हस्त का उठे उनहें निकावने का प्रयत्न करता है, तो उननीये गिरे दुझे बोध अपनी और अग्रज-पक्षर की नाई भीय खेते हैं. आश्र कया करना था और लोभ कया कर रहे हैं. अधिकांश अंग्रेज पदे दुझे दाधरूष के विद्यार्थी आ का व्यवहार अपनेसे छोटेपर केना हो रहा है; उनका वायाजना क्षिती अद मयी है; उनका हृदय क्षिती छोटे जग सूका है; वे अपनी विद्वानापर क्षिती हसे दुझे घूमने दे—यद जनाने की नदर नदी है. उनसे उनके धर्म की आती का पूछा, तो वे अधिकांश आते न जना सकते. वे छोटे-छोटे आश्र का लया कर अपनी ताकत का प्रमद करते हैं, न मनने उनही प्रगति केनी जद्व नयी है ? उनके नो—आप समझते हैं, जोटा पदर विद्वान हो रहा है; किंतु क्षिती कदांतक है, पया नदी ! उनके हृदय में, श्रीराम जैसे पवित्र धर्म करनेवालों का आदर्श कदांतक है, छलका निर्जय आप स्वयं कर सकते हैं जो राम नीय से नीय मनवाशे के लाभने नृक कर सकते थे, उनही की संतान आश्र अपने आश्र पाधों के नक्षेपर घुरी यजने के लिये तैयार दे—यद आज दहा कर मारने के लिये अदी है जिनहोने रावज तरीके राक्षसों का नाश किया है, उनका लंगान पगे के अडने में न नगी दे जगा जगाधये, इससे दम कया अपनी और देश की उन्नति कर सकते हैं ?

जगन्नाथ—जाह ! तुमने तो धाडी दूर मे मुझे आता अके व्याख्यान की चुना दिया. यदिये, मे यजना दुं आज मे में हस्त जग की प्रतिज्ञा करना हूं, कि इन धर्मतज्जरी आतों की भोज कर, हने जनन हया में पदयाने के लिये मे छ-मन ने प्रयत्न करेगा, और उनका राम ने प्रार्थना करेगा, कि तू मुझ में साधल और धर्म है, ताकि मेरा काम निर्विम पूरा हो जये. ("दिहूय" ना "राना" ना लंका-धीन २५२२ लिंद यमो "विद्यार्थी")

જે મેં દ્રુશ્યામનો આશ્રય લીધો છે. જોકે મેં દ્રુ શ્રામરે ને પદેશાં આપ્યાનું કાપ્યું હોય તેવું મારે મને દ્રુશ્યામને જાણી જાણે છે.

દોહીવુદ્ધી તોખાનુ પોઠારી મરો

અમોરકાના મનિમાનચર દોહીવુદ્ધી મેં જુન રેમનો ભારત્યા છે. દિવન ઉત્તરમાં મેં જુન બામ ભજવેલો છે. આગે દિવસની પાપક અને કમારેથી દુર રહીને મારા દરજીઓ અને આદ્ય બિગ્ગાદોની વચ્ચે દે આદ્યિક સુખ અનુભવું છું. પરંતુ સિદ્ધિ અશ્વમે અને દર્શન દીપા છે અને દર્શનાભ્યાસ ! એમના સુપાક દાશનો મારી આંખો પર મળ્યું થયો છે. ખુદાને મારા દરમ્યાની દબકરે દબસને, પાપકાસનાઓને, મારી બાજુઓને અને પીઠની જુનને દુર કરી છે. દોહીવુદ્ધી મનિમાનચરમાં ઘડ્યો અને તામરારી મરિ છે તાપાક પ્રવાસ અને રહસ્યનો ગાંધી રવાં છે, ત્યાં આગળ ખરી કળાનું, પર્યાનું અને નીતિનું ઉપાર છેને જુન શાષ છે. મારે પેલા રંગને ખાતર ત્યાં આ બધી તાપાક અને અધર્મી બાઈઓ બેઠામાં આવે છે, દોહીવુદ્ધીનાં દરમ્યાનું મરેમાં આઘાતને કે પરનેપરને રથાન નથી. ત્યાં તે ઘણાનવનું નામ અથવા નામું છે. પર્યાને ત્યાં દોહીપાચ મળુમાં આવે છે.

દ્રુ આ બધી તાપાક બાઈઓથી તેજાક પોઠારી મરો દનો, એકવામાં મારી દિવમાં એક આદ્યને કામ કરવાનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયો. તે આદ્ય મીનારા ઉપરથી મુજબની બાંધ પોઠારતો હતો અને કેમરનાં મરો દરે જનાં દતાં. મેં એ આદ્યને અદ્ય સાંમરે. મારા દિવને એને આદ્યારે બેઠી નાખ્યું. બધારે મેં મીનો 'શુદ્ધ' કરવા પૂરા કર્યાં, તાર પછી મેં આદ્યને મારી કેબીનમાં બોલાવ્યો. જમારે દ્રુશ્યામપર્યાને વાતો થઈ. તમે દરમિયાન આદ્યના મરેસા ઉપર ધાર્મિક તર નજી રહ્યું. એ બોલે અને થયું કે, ખરખર ! મારે છે વરતુની જરૂર છે, તે આ દ્રુશ્યામપર્યાથીજ મળી શકે. એ દિવસથી દ્રુશ્યામ ઉપર મારી થકા ભમરા ધાગી. મેં દાર્શનો ત્યાજ કર્યાં, આથી મારા મિત્રોને અન્યબી થઈ. એ પછી તો મેં નાથ-પાર્શ્વોમાં પબુ જમાનું બંધ છુટું, અને તે આદ્યની સાથે દ્રુ કુરાનને અજ્ઞાત કરવા લાગ્યો. પછી મેં દિવસમાં પાંચ વખત નમાજ પઢી શરૂ કરી.

આદ્યનો પાઠાર

ઉપરે એક સમય એવો આવ્યો, કે બધારે આદ્યને લગતું કામ મારા આદ્યને ખુશના લાગ્યું. મારી ધાર્મિક ગતિઓ સાથે દિવસના પાપકીઆ કામનો કોઈ રીતે બંધ બેંદો નહિ. બેમાંથી કયું છોડ્યું ? મનમાં પમલાયો મનમાં, રાતોની રાતોનુથી વિચારોમાં ઉગ્રચરા થયા. એક બાબુ સિને-માની જગ્યા આવક અને બંધની દત્તી, તે બીજી બાબુ અરજાદનો-દીનનો-પાઠાર સંજ્ઞાતો હતો. આખરે આદ્યનું મપદ દ્રુશ્યામ મને સંભળ્યું અને મેં દિવસનું કામ બેઠી દીધું. દોહીવુદ્ધીનાં પ્રયોજનોને તરવાક આપી દબને મેં ખુદાની મીઠી નોદ રીકરી.

દરેસામનો આજક

આગે દ્રુ દ્રુશ્યામનો અર્થો બની રહ્યા છું. દળત મદમદ પચમખર (સવ.)ને ચરે મેં મારી છંદની અર્પણ કરી છે. આખી છંદનીમાં દવે દ્રુ સીધી સુખી થયો છું. કદાચ દ્રુ કાપમને મારે અંગે-રિકા અને દોહીવુદ્ધી હોટી મુસ્લીમ મિત્રોની સગથે આક્રિકા તરફ ચાલ્યો જઈશ. એક વખત પૂર્વમાં જઈ, દ્રુશ્યામપર્યા બંધુઓની સાથે મળી ગયા પછી દ્રુ પાછો ફરીજન નહિ, એવી મારી મુરાદ છે.

(દિનિક "દિદુશ્યામ"ના એક અંકમાંથી)

૧૬૯-ગોસ્વામી તુલસીદાસજી કે ભરત

ગોસ્વામીજી કા ચરિત્ર-ચિત્રણ આદર્શ છે. ઉ-હોને પ્રત્યેક પાત્ર કે પ્રધાન ગુણ કા સર્વોચ્ચ સીમાપર પહોંચા દિયા છે. રામાયણ કે નાયક-ભગવાન રામચંદ્ર પ્રત્યેક માનવી ગુણ કે સર્વોચ્ચ ઉદાહરણ છે. ઇસી કારણ હમ ઉ-હો આદર્શ પુરુષ યા મર્યાદા-પુરુષોત્તમ કહતે હું. ઇસી પ્રકાર ઉ-હોને શ્રીસીતા દ્વારા સતી કે સમરત ગુણ, ભરત ઔર લક્ષ્મણ દ્વારા આદર્શ બ્રાતૃ-પ્રેમ, દશરથ દ્વારા કર્તવ્ય-પાલન, હનુમાન દ્વારા આદર્શ સેવા ઔર રાવણ દ્વારા અત્યાચાર આદિ કે વાર્તાત્મક સ્વરૂપ હમારે સંમુખ રખ દિયે હું. અન્ય પાત્રોં મેં લી કિસી ન કિસી ગુણ કા જ્વલંત ઉદાહરણ મિલતા હું. યહાં તક, કિ મંથરા જૈસી દુષ્ટા કે કાર્યોં કા, અપની સ્વામિની કી ભક્ષાઈ કે ભાવોં સે પરિપૂર્ણ દિખતા કર, ગોસ્વામીજી ને એક સ્વામિભક્ત કી સેવા કા રૂપ દે દિયા છે.

હમ ઉપર કહ આયે હું, કિ ભરત ઔર લક્ષ્મણ કે ચરિત્ર મેં હમેં બ્રાતૃ-પ્રેમ કા સર્વોચ્ચ ઉદાહરણ મિલતા હું. દોનોં લી પાત્રોં મેં યદ્ ગુણ ઇતને ચાતુર્ય એવં ઉત્તમતા સે પરિસ્થુટિત કિયા ગયા હૈ, કિ હમેં યદ્ નિશ્ચય કરના કહિન હો જ્ઞતા હૈ, કિ દોનોં મેં કૌન શ્રેષ્ઠ હૈ-એક ઔર હમારે સંમુખ ચૌદ્ધ વર્ષતક બન મેં ભાઇ કી ભૂત્ય સે લી અધિક સેવા કરનેવાલે મન-કમ-બચન ચરણરત લક્ષ્મણ કી સાગમૃતિ હૈ, તો દૂસરી ઔર ‘જટાન્તૂ શિર મુનિ-પટ-ધારી’ નંદિગ્રામ-વાસી ઉન ભરત કા ચિત્ર, જિ-હોને બ્રાતૃ-સ્નેહ મેં ‘પિતૃ-આત્મા’ કુકરા કી ઔર જો રામચંદ્ર કી ખડાઈ સિંહાસનાસીન કર ચૌદ્ધ વર્ષ રાજકાજ ચલાતે હુએ લી બક્ષક-ધારી તપસ્વી બને રહે. હમ યદ્ નિશ્ચય કરને મેં અસમર્થ હો કર, કિ કૌન અધિક આદરણીય હૈ, ખારખાર દોનોં કી ઔર દેખતે હું. હમારે અંતર્પટ મેં એક ઔર બનવાસી, વીરાસતી, ધૃત-શાયક-ધારી, રામ-જનકી-સેવા-નિરત લક્ષ્મણ અંકિત હૈ, ઔર દૂસરી ઔર મુનિ-વેપધારી, રામ વિયોગાગ્નિ-તપિત, સતત રામચરિત-ચિંતન કરનેવાલે ભરત શોભિત હૈ! હમ એક કા પ્રશંસા કી દષ્ટિ સે દેખતે હું, તો દૂસરે કા શ્રદ્ધા સે સિર ઝુકાતે હું.

રામાયણ મેં હમેં સ્થાન-સ્થાનપર લક્ષ્મણ કા ચરિત્ર પઢને કા મિલતા હૈ. અધિકાંશ મેં હમ ઉસમેં ઉનકી વીરતા કા, જિસકા મૂલ રામ કે પ્રતિ પ્રગટ ભક્તિ હૈ, દર્શન કરતે હું. યદિ હમ લક્ષ્મણ કી પ્રશંસા કરતે હું; યદિ હમારે હૃદય મેં લક્ષ્મણ કે પ્રતિ આદર-ભાવ જાગૃત હોતા હું, તો કેવલ ઇસે લિયે કિ વે બ્રાતૃસ્નેહ કી જ્ઞાન્યસ્વમાન પ્રતિમા હૈ. લક્ષ્મણ કે ચરિત્ર સે યદિ બ્રાતૃ-પ્રેમ નિકાલ દિયા જાયે, તો હમારે લિયે વહ એક ઉદાસીન ચરિત્ર હો જાયેગા. ઉનકે પ્રતિ હમારા જો સ્વાભાવિક અનુરાગ હૈ, વહ ચલા જાયેગા. ઉનકી વીરતા ઔર ‘બ્રહ્મચર્ય’ હમેં કુજ અધિક આકર્ષિત ન કર સકેજે; પરંતુ ભરત કે સંબંધ મેં યદ્ બાત નહીં હૈ. યદ્યપિ ભરત કે ચરિત્ર મેં ગોસ્વામીજી ને બ્રાતૃ-પ્રેમ કી-એસે બ્રાતૃ-પ્રેમ કી જો લક્ષ્મણ કે પ્રેમ સે કિસી પ્રકાર કમ નહીં હૈ-મદત્તા દિખાઇ હૈ; ફિર લી ઉ-હોને ઉનમેં કુજ એસે અન્ય ગુણોં કા પ્રદર્શન લી કર દિયા હૈ, કિ યદિ ઉનકે ચરિત્ર સે બ્રાતૃ-પ્રેમ નિકાલ દિયા જાયે, તય લી વે આદરણીય બને રહેજે. લક્ષ્મણ કે ચરિત્ર સે બ્રાતૃ-સ્નેહ નિકલ જાને પર કેવલ ક્રોધ ઔર ચિડ-ચિડાપન રહ જતા હૈ; પરંતુ ભરત મેં ફિર લી એસે ગુણ રહ જાતે હૈ, જો ઉનકા એક આદર્શ-ચરિત્ર બના રખતે હૈ-વે ગુણ હું કરુણા, નિરભિમાન ઔર સરજતા. અસ્તુ—

યદ્યપિ દોનોં કા બ્રાતૃ-પ્રેમ એક-સા આદરણીય તથા અનુકરણીય હૈ; ફિર લી જન હમ દોનોં કે અન્ય ગુણોં કી તુલના કરતે હું, તો લક્ષ્મણ પાછે રહ જાતે હું; ઔર હમેં ભરત કી મદત્તા સ્વીકાર કરની પડતી હૈ. કહના પડતા હૈ, કિ સજ દષ્ટિકાણોં સે વિચાર કરને પર હમ કમ નતીજેપર પહોંચે હું, કિ લક્ષ્મણ કે ચરિત્ર સે ભરત કા ચરિત્ર કહીં અધિક શ્રેષ્ઠ હૈ.

ગોસ્વામીજી ને જિત પ્રકાર લક્ષ્મણ કા ચરિત્ર વિસ્તારપૂર્વક વર્ણન કિયા હૈ, ઉસ પ્રકાર ભરત

का नदी' किया। उन्होंने भारत का चरित्र अयोध्याकांड के उपशब्दों में ही चित्रित कर के समाप्त सा कर दिया है। हां, आर्य, वंश और जनजातों में भी ओकाय स्थलपर प्रसंग-वश उनका वर्णन आ गया है। कदने का तात्पर्य यह है, कि भारत के चरित्र का चित्रण रूप से निदर्शन अयोध्या कांड में ही हुआ है; परंतु वहां भी गोस्वामीजी का उद्देश्य उनके ज्ञान-प्रेम का निदर्शन करना ही था। अतएव जैसे स्थल जटिल कम है; विलम्ब उनके अन्य युगों का सरसता-पूर्ण पता लगता है; तथापि जो कुछ भी उन्होंने बिना है, वह उनके चरित्र पर पर्याप्त प्रकाश डालता है, और हम उनके चरित्र की मदता समझने में समर्थ हो सकते हैं।

उपर कद यह है, कि जो युद्ध भारत का लक्ष्मण से जटा होते हैं, वे हैं—कुरुक्षेत्र, निरन्ध्र-मानस, सरयूना, अथ वन दशरथों द्वारा दिव्यांगों के गोस्वामीजी ने किस अतुरता से स्थल-स्थल पर उनका निदर्शन-भर कर दिया है—

(१) भारत की कुरुक्षेत्र-अपनी ननिदाय से कौटकर भारत कुंभी से भिजे। उन्हें जान हुआ, कि रामचंद्र जल गये और सो भी उन्होंने के कारण। तब तो वे कुंभी की लक्ष्मणा करने लगे। इसी समय अज्ञात की भारी भयरा भी आ पहुँची। उसे देख यक्षुर्न, जटून कथित दुष्मे और उसका "जोडा" पकड़ कर भीखने लगे। भारत की कुरुक्षेत्र उभर आया। कहां तो वे जा पर नाराज हो रहे थे, कहां ओके लो हो इस प्रकार घसीटे गते देख, उन्हें दया आ गयी और उसे पुरा दिया !!

यद्यपि गोस्वामीजी ने भारत की दया के लिए ओके चरित्र में दिखाया है, परंतु—

“भारत दयानिधि दीनदुःखदाय”

ही में उन्होंने भारत के कुरुक्षेत्र-व्यवहार का व्यवधान निदर्शन करा दिया है।

(२) उनकी सरसता-मौ से भिजकर लखन कीसिन्हा के पास गये। वहां वे जिन शब्दों में कीवी के वंश पश्यत्र से अपनी अनभिज्ञता का परिचय देते हैं, वे उनकी सरसता-भोजन के प्रतिमान प्रभाव हैं। वे कहते हैं—

झा० “ ओ अप भावु पिता शुरु भारे, भाष जोड़ मदिसुर पूर गनरे;
 ओ अप तिय आवक जय हो-हो, भीन मदियन भादुर दीनरे.
 ओ पानक वपपानक अददी, कर्म—जयन-भन कर-कवि कददी;
 ते पानक मोदिं दोड़ विधाना, जे यद दोष मोर भनि भाता.
 दोहो—ओ पदिकरि दरिदर मरख, भजदिं भूतमख धोर;
 निन ही गनि मोदिं देउ विधि, जे जननी भति मोर. ”

देखिये दुह्य की सरसता और स्वच्छता खूब खूब से जवही पगली है ।

(३) दुर्गदों के मुष्ण-दुष्ण का ध्यान-भरत रामचंद्र ने भिजने न रहे हैं। रामजी का जल में पैरव ही सजना पगला होता, यह सोच कर वे भी पैरव सजने लगे। उन्हें देखकर उन के सावित्री के भी पैरव सजना पया, उत्तर पर कीसिन्हा बोली—

“ तात चरदु रथ जलि मदगारी, दोहदिं त्रिप परिवार दुभारी,
 गुहरे सजन सजदिं सज सोचू, सख सोह-रुख नदीं मज-नोचू. ”

यह सुनते ही, कि उनके कारण ओरो हो भी कष्ट भिज रहा है, वे स्थल पर गये।

(४) उनकी निरन्ध्रमानसता-मन्य भारत के दय-जय सदिन आनेपर लक्ष्मण कोपित दुष्मे, तब रामचंद्र ने लक्ष्मण को लज्जया। वे भारत के स्वभाव का वर्णन करने प्रकार करते हैं—

“ जलदिं दोष न राजमद, विधि दर दरि पद पद;
 कपड़ कि कांछ श्रीकान्दि, क्षीर निधु जिनलल.
 मयकपुं वरु मेरु उग्रक, दोह-न नृपमद जलदिं अ.द. ”

उन गुणों के अज्ञाना परिस्थिति के अनुसार यचना भी उनकी ओर विशेषता थी। पहले तो वे किस अनुनय-विनय के साथ राम से लौटने का अनुरोध करते हैं, परंतु जल्द रामचंद्र उन्हें अपनी स्थिति समझा देते हैं, तो वे कहते हैं—

“अब कृपालु जस आगसु होछ, करौं सीस धर सादर सोछ.”

और रामचंद्र की आज्ञापर ही संतोष कर लेते हैं।

साथ ही उनमें क्षत्रियोचित वीरता का भी अभाव नहीं था। यह बात संछपनी से कर लौटते हुए हनुमान से वीर “अब भित्तु कर सायक” से भूमिपर गिरा देने और फिर कहीं राम तक पहुँचने में विवश न हो, यह सोचकर जालुपर चढ़कर जाने का करने में प्रकट होती है।

(“हिंदूपंथ”ना ‘रामांक’मां लेखकः—श्री. रामकृष्ण जगद्वान)

१७०—दशरथ-नंदन

आज श्रीरामनवमी है। आज के ही दिन दशरथ-नंदन श्रीरामचंद्र ने जू-लार हरण करने के लिये अवतार लिया था। अतएव आज का दिन हम भारतवासियों के लिये मदान गौरव का दिन है !!

आज सारा भारतवर्ष हर्षोद्भास में मग्न है, कारण कि आज उस महान् पुरुष, आदर्श राजा एवं उस पापविमोचन लक्ष्मण-लक्ष्मणारी लक्ष्मणों का जन्म हुआ था, जिसकी कीर्ति की विमल प्रताका आज तक सारे संसार में झलक रही है; जिसके गुणों का गान सृष्टि-भर में हो रहा है; जिस अवलोकिक कार्यो से आज भी भारत का भूतक बँसा है तथा जिसके आदर्श चरित्रों का अनुकरण कर आज भी मनुष्य अपना लोक-परलोक-दोनों सुधार सकता है।

श्रीरामचंद्र के निर्मल चरित्रों का कहां तक वर्णन किया जाये? जिनके नाम की महिमा वर्णन करते-करते जड़े-जड़े ऋषिमुनि तक हार गये; जिनके चरित्र का वर्णन करने में वाग्मीकि सरीषे ऋषियर्ष ने राम-चरित का ही एक आदर्श ग्रंथ तैयार कर दावा; जिनके गुणों का गान करते-करते गोस्वामी तुलसीदास रामचरितमानस लिख कर अमर हो गये, उनके अपार गुणों का गान में अल्पशुद्धि कहां तक कर सकती हूँ?

आज घर-घर आनंदोत्सव मनाया जा रहा है; घर-घर राम चरित्रों हो रही है; देवस्थानों-मंदिरों में श्रीरामजन्मोत्सव मनाया जा रहा है; पर क्या धितने से ही हमारा कर्तव्य शेष हो जाता है? क्या एक दिन राम-गुण-गान कर लेने अथवा उत्सव मनाने से हमारी लक्ष्मि प्रकट हो गयी?

आवश्यकता तो इस बात की है, कि आज के दिन हम प्रतिज्ञा करें, कि हम श्रीराम के आदर्शों का सच्चा अनुकरण करेंगे; हम घर-घर में प्रेम की गंगा बहायेंगे; हम घर-घर में भ्रातृ-प्रेम का आदर्श स्थापित कर आपसकी कलह का दूर करेंगे; हम सीता महारानी का चरित्र सम्मुख रख अपनी माँ-बहिनों का सतीत्य का पाठ पढ़ा पढ़ा आदर्श बनायेंगे; हम विलीपण, सुग्रीव और हनुमान की नाँव सच्चे राम-लक्ष्मण भजेंगे; हम देश से अत्याचार और अनाचार की उद्घाटना कि धृतिशील कर देंगे तथा अपहरण की दुष्ट नारियों के रक्षार्थ, जटायु की नाँव अपने प्राणों-तक का मोह न करेंगे। जल्द हम कोरी लकीर न पीट कर रामचरित-मानस का अध्ययन कर उससे कुछ शिक्षा ग्रहण करें और उसे नित्य के व्यवहार में लायें, तभी हमारा राम-जन्मोत्सव मनाना सार्थक हो सकता है; तभी हम रामचंद्र के लक्ष्मण होने का दावा कर सकते हैं और तभी हम श्रीराम का अपना पृथ्व कलने के अधिकारी हैं !!

(“हिंदूपंथ”ना ‘रामांक’मां लेखकः—श्रीमती विमलदेवी)

૧૭૧-ગુજરાતનો એક જ્યોતિર્ધર

દેશસંક્રિતનું મુખ્ય અંગ દેશના સહજત મહાત્માઓનું દર્શન છે. આ મહાત્માઓએ દેશને બાળવા એટલે જનતાઓ; એમની જ્યોતિષી આપણે સંસ્કારાત્મક પ્રવૃત્તિઓ અને એમનાં દર્શનથી જ આપણે દેશની જૂત મદત્તા નેધ સહીએ છીએ અને બાવિ વિકાસ સાધી શકીએ છીએ; પણ એ દર્શન તે કૃત્રિમ નદિ, કાષ્ઠનિક નદિ, ધાર્મિક કે રાજકીય મનુષ્યની રંગેનું નદિ-પણ આપે-નહી અને નિષ્પ્રણાત દર્શન; અને એ દર્શન તે દેવરપનું નદિ, દાનવરપનું નદિ પણ મનુષ્ય-રૂપનું-તેના દત્તા તેવા રૂપનું-સદગ્રણ ને કુચ્છ, શક્તિ ને અશક્તિના સંભારણ માનવરૂપનું.

પ્રજ્ઞાસિકા એવી છે કે, સહજતા અને ખાસ કરીને સહજત મહાત્માઓને દેવ જેવા પ્રાણી અને ઉપર જેવા અપૂર્વ માનવા. આ મૂળઃકેસરી પ્રજ્ઞાસિકાથી સહજત મહાત્માઓનું અર્થ દર્શન થતું નથી-ન સમગ્રપણે એવું, ન ઉપયોગમાં આવે એવું, ન પ્રેરે એવું, ફટકા મથેલા ચિત્ર જેવું દર્શન થાય છે; અને પરિણામે મનુષ્યતરીકે તે કેવો દત્તા, કેમ જીવે, કેટલું કરી મથે, કેવી સાધે આધારો તે ખરેખર સમગ્રનું નથી; અને જૂનકાળ કે જૂન મદત્તાનું અર્થ રદરૂપ પરખાયા વિના રહી જાય છે. આ પ્રજ્ઞાસિકા જૂનાં પુરાણો અને પ્રાણીના વારસો છે. અત્તાન, મહા, ધાર્મિક આકારના જમાનામાં રચાયેલું આ સાદિત્ય કંતકથાને ઇતિહાસ લેખે છે, ઇતિહાસને ધાર્મિક સિકાંતો પ્રચારવાનું સાધન બનાવે છે; અને સહજત મહાત્માઓની દેવી શક્તિ ને પરાક્રમના અધિકારી બનાવવાના ઉત્સાહમાં તેની ખરી મદત્તાનું દર્શન કરવા દેતા નથી. પણ આપણે ખરેખરા માનવી જેવો છે; કાષ્ઠનિક દેવ જેવો નથી.

શીકૃષ્ણને દેવાંશીતરીકે મને તેવા મળીએ, પણ એક સ્વાભાવિક માટીનપા તરીકે તેને મળીએ તો તેનાં પરાક્રમ કેનાં મદાન લાગે છે. આત્મગત્ય ને શીર્ષને મુતસરીપણથી એક ગોવાળનો છેાકો વાનુદેવ બને છે, સાધાઓ સાથે છે ને ઉચ્ચા છે, ગીતા ઉચ્ચારે છે, આર્યાવર્તનો અર્થાર્થ બને છે. દેવ જન્મી દેવત્વ દર્શાવવા કરતાં ખરી મદત્તા મનુષ્ય જન્મી દેવી પરાક્રમે કરવામાં છે. તેવી જ રીતે બધા મહાત્માઓના દર્શન કરવામાં જ તેમની મદત્તાની ખરી પીઠાણ પડે છે.

તેજ પ્રમાણે આશીર્વાદ પુત્ર આગાનું માહાત્મ્ય પારખવાનો પ્રયત્ન કરવો નેધએ. તેને દેવાંશી માનીએ તો તેની કિંમત ધરે છે અને ગુજરાતની મદત્તા પણ ધરે છે; પણ તેનું માનવી-તરીકે દર્શન કરીએ તો જ મર્વપ્રદ ચિત્ર ખડું થાય છે.

અધ્યાપુર્ણને અધિકારમય મધ્યપુત્ર પ્રવર્તતો દત્તા. તે સમયનું ધંધુકા; તેનો એક અધિકાર વાળીઓ; તેનો એક પુત્ર-અગાન જનતાના સાગરનું એક ખિંડુ તે-આવો. કુમળી વયે દેવમંદ્યરે તેને દીક્ષા આપે છે, યાત્રો સોમચંદ્ર બને છે.

તેની તેજસ્વી કારકિર્દીમાં તે અનેક નામ ધારે છે, અનેક ખીરો પામે છે; જેન સાદિત્યમાં તે બસે ‘કલિ-કાલ-સર્વજ’ દેવ, સંસ્કૃત સાદિત્યમાં તે બસે દેવમંદ્ર દેવ; પણ એ મદતાના તેજમાં ધંધુકાનો દારીમા રમતો પાદિધીનો પુત્ર આવો ગુજરાતના પ્રતાપના સ્વસ્તિચરણ મારી નજર આમળ તરે છે.

નોમચંદ્ર દવે વણિક નથી; પણ જૈન સાધુ છે. ને સમયનો જૈન સાધુનો સમ એટલે જાન અને વિચારકાના દળરદારોનો સમુદાય, વિચારકાદિ આલેખીના દળરાની રૂપો કરવાની કચ્છા રાખનાર જન્મેર સેન. આ લેખમાં રહી સોમચંદ્ર માત્ર જૈન સાધુ નથી રહેતા, પણ સારસ્વત મંત્રી સિદ્ધિ મેળવે છે. ધંધુકાના અનેક આશ્રમો એકીસ વર્ષે કુશને નેચવાની શક્તિ મેળવતા દત્તા, પણ આ આવો જન્મેર્ધર થવા સમર્થો દત્તા. એકીસ વર્ષે વિદાન સાધુઓ તેના ગાન અને શક્તિની કિંમત આકે છે. સંવત ૧૧૬૬ માં તે આશ્રમ પદ લે છે. ધંધુકાનો આ નાકકેટ આવો આત્મગતથી વિદ્યારેપરાનું પરમ સદ્વ એવું પદ લે છે. દેવમંદ્યરે એવું ખીર ધારી તે

જિનશાસનનો નેતા બને છે, સૈનિક સેનાપતિ બને છે. નેપોલિયનની ધૂમકેતુસમ કારકીર્દિનું સ્મરણ થાય છે. કલ્પના તેની શક્તિનો ખ્યાલ કરતાં કરતાં કાંપે છે.

તે સમયમાં મહાત્માનું મૂળ રાજસત્તા હતી. જેને કીર્તિ નોંધતી હોય, તેણે રાજદરબારે શોભવું નોંધ્યું; જેને માન નોંધવું હોય તેણે રાજ પાસે તે મેળવવું નોંધ્યું; જેને આધિપત્ય નોંધવું હોય તેણે રાજને હાથમાં રમાડવો નોંધ્યું; જેને પોતાના ધર્મનો વિજય નોંધવો હોય તેણે રાજ પાસે તે સ્વીકારાવવો નોંધ્યું. આ કારણેથી વિદ્વાનો રાજના દરબારમાં બુદ્ધિની મહત્વકુસ્તી-વિવાદો કરતા; રાજને પોતાના હાથમાં લેવા મથતા; રાજને પોતાના ધર્મના અનુયાયી કરવા સતત પ્રયાસો કર્યા કરતા. પહેલા બ્રાહ્મણો ને ખોદ્યો, પછી બ્રાહ્મણો ને જૈનોએ સદીઓસુધી આ સિદ્ધાંતો સ્વીકારી સ્પર્ધા કરી છે.

જિનશાસનની સ્થિતિ તે વખતે કંકેડી હતી. યુગરાતસિવાય હિંદમાં બીજે તેનું પ્રાપ્ત્ય નહોતું અને અહીંયાં પણ તેમનું બળ નિરંકુશ સત્તા અપાવે એવું જાણ નહોતું. સિદ્ધરાજ જયસિંહે ઉસ્તાદ હતો, બધાને શિરપાવ આપતો; પણ તે માનતો શૈવ સંપ્રદાય ને નમતો સોલંકીઓના ઇષ્ટદેવ સોમેશ્વર ભગવાનને. તેના રાજ્યકાલમાં જિનશાસને તેને પોતાનો કરવા પ્રયત્નો કર્યા ખરા, પણ તે એકનો બે થયો નહિ. તે છતાં તે બધા સંપ્રદાય તરફ ઔદાર્ય રાખતો અને નેમિનાથ ભગવાનને ભજવતાં તેને વાંધો નહોતો.

આચાર્યપદ પામી હેમચંદ્રસૂરિએ જિનશાસનનો વિજય સાધવો શરૂ કર્યો; સંવત ૧૧૮૧માં જયસિંહદેવ સમક્ષ શ્વેતાંબરી દેવસૂરિ કુમુદચંદ્રે જોડે વિવાદ કરે છે અને ઉછરતો લુબાન હેમચંદ્રસૂરિ દેવસૂરિની પડખે ઉભો રહી તેને વિજય અપાવે છે. હેમચંદ્રનું વર્ણન મોડક છે. 'કિંચિદ્ વ્યતિક્રાન્તશૈશવઃ' અને તે પ્રખર ને વયોવૃદ્ધ વિદ્વાનોના દ્વંદ્વયુદ્ધમાં નામ કાઢે છે. ધંધુકાનો બાળક પાટણના ચક્રવર્તી પરમ ભટ્ટાકર્ની ધ્યાનમાં આવવા માંડે છે.

આ સમયે શ્રાવકશ્રેષ્ઠ ઉદા મહેતા ખંભાત બેઠા બેઠા જિનશાસનના સૂત્રધારનો ભાગ ભજવતા હતા. તેનું ધન, તેની શક્તિ, તેની સત્તા બાલસૂરિને હિંમત આપી રહ્યાં હતાં.

હેમચંદ્રસૂરિ સિદ્ધરાજ જયસિંહને મુગ્ધ કરવા પોતાની શક્તિનો ઉપયોગ કરી રહ્યાં. એને માત્ર કીર્તિ નહોતી મેળવવી, વિવાદો નહોતા જીતવા; પણ પાટણને જિનશાસનનું પાટનગર કરવું હતું અને એના પ્રભાવ સામું કેણુ ટકી શકે? કયી કલા ને કયી વિદ્યા એને નહોતી આવડતી? શાક્ટાયનાદિ વ્યાકરણોને આધારે તેણે 'સિદ્ધ હેમચંદ્ર' લખ્યું; આગળ વૃદ્ધ સિદ્ધરાજ રીડે એવી પ્રશસ્તિ લખી; આખરે યુગરાત કાશ્મીરમાં શોભે એવું કાંઈ લખ્યું. પાટણ એ પુસ્તકપર મુગ્ધ થયું. રાજ્યએ તેની ત્રણસો પ્રત કરાવી આખા આર્યાવર્તમાં મોકલી. કાલસ્ય કંકેલ વૈયાકરણે તેને પાટણમાં શીખવવા માંડ્યું.

મહાન હેમચંદ્રે વિજયપ્રયાણ શરૂ કર્યું હતું. પ્રશંસા મેળવ્યા પછી વિજય મેળવવા વચ્ચે થોડાજ અંતર હોય છે. એ અંતર કેમ કાપવો, એ તેને આવડતું હતું. પછી તેણે 'દ્વાશ્રય' લખ્યો; અને વ્યાકરણદ્વારા સિદ્ધરાજની કીર્તિ અમર કરી.

કુમારપાલ-રાજ્યનો વારસ, સિદ્ધરાજના ભયંકર ક્રોધથી ત્રાસતો નાસતો ફરતો હતો. હેમચંદ્ર અને ઉદા મહેતાએ તેને મદદ કરી પોતાનો ક્યો અને બ્યારે સંવત ૧૧૮૬ માં સિદ્ધરાજનો સ્વર્ગવાસ થયો, ત્યારે જિનશાસનનો સ્વર્ગ આકાશે ચડ્યો. પ્રદાવસ્થામાં પ્રવેશવાની તૈયારી કરતો કુમારપાલ આખરે ગાદીએ આવ્યો. એ સૌભાગ્યના કારણજૂત હેમચંદ્રસૂરિ હોય કે ન હોય, પણ ઉદા મહેતા તો હતજ. કુમારપાલના મુખ્ય મદદગાર ઉદા, તેના પ્રિય મિત્રો તે ઉદાના પુત્રો વાન્સદ અને આન્નભટ્ટ; પછી હેમચંદ્ર જેવા પ્રખર મુસ્તદીને બીજા કેવા શુભ સંયોગ નોંધ્યો? તેણે કુમારપાલને જૈન કરવાનો પ્રયત્ન આદરવા માંડ્યો.

કુમારપાલ સોમનાથ ગયો ત્યારે પણ સૂરિ સાથે ગયા અને આજના દેટલાક મુસ્તદીને જૈનો ને જૈનો હિંદુઓથી ભૂદા છે એમ કહે છે અને મનાવે છે-તેમને ન રમે એવું કાંઈ કહ્યું.

1. યવને પ્રજિપાત કરી પ્રાપ્તો. મદારેયે આકાશવાણીવડે હેમચંદ્રની વિદતા વખાણી. કેરી રીતે તે કાપડો મધ્યકાલના મુસલમાની દોકી રહે ? પરિણામે કુમારપાલે માંસ-મદિરા ત્યાગ્યાં. સુરિએ બેલ અને આદિજીવ વચ્ચે ઝાડો બેઠા માન્યો કેલ્ય એમ ઘાતનું નથી.

દેશબંધી સત્તા દ્વય રાજ્યપર વર્ષગી મઠ: દ્વય રાજ્ય મરિના પ્રચલન સામગ્રી રૂબો. સંવત ૧૨૧૩ માં તે પરમ જાણક થયો. સંવત ૧૨૧૬ ના અરસામાં-લગભગ ૧૫ વર્ષ-કુમારપાલ જન થયો. યદુ:પાલ મંત્રીએ એ પ્રચલન અમર કરવા 'મે:દરાજ પરાજય'નું નાટક લખ્યું, જેમાં કુમારપાલને કાપનિક 'કૃષ્ણાંદરી' જેટ પરાજયો છે.

આ સમયે સરિની રિદ્દત પામી પદેપદી પ્રકાશી રહી હતી. 'સત્કારમૂલમ્બિ' 'જહાનુશાસન' દેશી નામઝાત્રા 'યોગશાસ્ત્ર' રંગેરે મુનિઓ આ સમયની તેની પ્રગતિના રજૂકર વળી સમય.

સુવિદ્યા દાદશમાં પીએ પીએ બધી રાજ્યસત્તા આવી; અને ગુજરાતમાં જિનપણાસન પ્રમાણે જીવનનું સ્વપ્ન મિલકે રહેવા તેણે પ્રયાસ કર્યો. દેશમંદરામાંથી ગુજરાતને પામીક વ્યક્તિત્વ આપવાનો કમ ધાર કર્યો. રાજ્ય કરવાનો અધિકાર મળ્યો સદેવ છે, જ્યુ પોતાની ભાવના પ્રમોલેજ રાજ્યની રચના કરવાનો લવાયો કોલકેન્જ મળે છે. કુમારપાળના નમયમાં આ તદ્દતો દેશમંદરે મળ્યો.

દિવંતી શ્રમજીવનાનાં એક પ્રજ્ઞ સંપત્તિ ને ચિત્તચાતુર્ય અને તેનો પરમ મંત્ર તે અદિંતા. અજ્ઞાન ને તોડાતોડા જમાનામાં-જ્યારે મુતજમાનો ઉતરમાં દિવંતીજીએ લેતો આજના દત્તા ત્યારે-શ્રમજી આજનાના અવતારજી જેવોડા દેવમંદે મુજમાનને અદિંતા પ્રમિ કરા માંડી. માંસ અને મદિરના ઉપદેશ જઈ થયો; જામાં મત્તને ખાઈ પાન્ય નજાનું થયું; પાંડુરંગ આદ્યોને આપોડી આફક રહેવાની આઠા રહી; સિંહાર ખેંચ થયો; જી મરનારના પંચવટ મુકાવિદાર ખંધાયો; સોંપોતે જય અમરજી કામું આમ મુજમાને દેવંતીજી થયો; મંત્રો, ઉપાસથો ને વિદારો ખંધયા સામ્યા; અદિંતોની રક્ષપાત્ર કરવાને થયોને દર મંત્રો, તપશ્વરીયો નાખવામા આજુ; અમારી માંખા કહી; અજ્ઞનેરીયો અદિંતાનું સાધન થયે મનુષ્ય.

ક્રમારણ્ય સંસ્કૃત નામ, તેણે શિષ્યવર્ગ પૃથુ બ્રહ્મચર્ય તે સંપ્રદાય બાદબુદ્ધિ
આવ બુદ્ધરૂપિણી સંકાર નાશ કર્યો કર્યો અને 'મહેશ્વર જ્ઞાપતિ' નું બીજું પાઠો; પણ તે
જલ ક્ષેત્રે લખાણ અને પ્રમાણભાષી પુરોહિતે પૃથુ રાષ્ટ્રી તંત્ર ગીતે કલ્પે તીર્થારાત્રી પ્રેરત
તેણે આરંભ્યો જાણે છે. એક પ્રલયે આપું સ્વયં પણ મરતે મરતે તેણે ધર્મ નાશી ગયો
તે કીર્ણ નદિ, પણ રામલે આત્મા કરવાની અધિકાર સંકીર્ણ.

[illegible][illegible][illegible]

செய்து கொடுத்திருக்கிறார்கள். இதைப் பற்றி நான் மிகவும் வருத்தமாக இருக்கிறேன்.

१७३—रामनवमी

“नवमी ! तू जननी है, तेरा छतना भद्रत्व क्यों है ? तू क्यों पवित्र मानी जाती है ? दिहें क्यों तेरी पूजन-अर्चा करते हैं ? तू राम-जन्मदायिनी नवमी है ! रामजी ! छसी खिये तू छतनी भद्रत्वपूर्ण सभजी जाती है, छसी खिये तू पवित्र तिथि मानी गछ है. यही कारण तेरे भव्य-कारिणी होने का है. छसी खिये तुझे “राम-नवमी” कहा जाता है.

रामनवमी ! तू महाशय इसरय की प्यारी और कोसल्या की सहिती है. सभस्त तिथियों में तेरा जग मान है ! क्यों न हो ! तू राम-वाली है न ? तू राम से संश्रित नवमी है. तुममें जड़ी संश्रित है. राम जैसे भाव-पितृमय, महापराक्रमी और धर्मोत्सा के उत्पन्न करने की सामर्थ्य तुम ही में है !!

रामनवमी ! तू वीर-प्रसविनी है. आज करोड़ों दिहें तेरा स्मरण कर रहे हैं. हम हमने हैं कि प्रतिवर्ष तेरा उत्सव मनाया जाता है; पर तू लोगों की-उत्सव मनानेवालों की प्रार्थना नहीं सुनती ! सब जानना, तू वष्या तो नहीं हो गछ है ! वष्या नहीं दुष्ट तो भाव्य होती, क्योंकि हम हमने हैं, कि जेक हो नहीं, सेकड़ों-दशरथों भाव्य तू आज के दिन जन्म होती है, ऐसी दया में तुझे कैसे वष्या कहा जाये ? पर आश्चर्य यह है कि आज तू जिन भाव्यों को जन्म देती है, उनमें राम नहीं हिमालय पड़ता !!

आर्ष-जनि की प्रिया नवमी ! तो क्या हम सभज हैं कि आज तेरी पहले जैसी संश्रित जाती रही ? क्या तुममें जेक पार की जन्म देने की संश्रित थी ? अजब क्या तू फिर कभी राम को जन्म नहीं दे सकती ? सुप्रदायिनी नवमी ! जाना कि आजकल वंश में कुलकण का जग्य वह रावण नहीं है, पर आज तो यहाँ जेक नहीं अनेक रावण मौजूद है. फिर क्या तेरी दृष्टि में अजब की राम-जन्म की आवश्यकता नहीं है ?

प्यारी नवमी ! हमें भाव्य है, कि रावण तो तज जप होता है, जज वह राम की प्यारी सती सीता को छीन ले जाये. क्या तुझे यह भी नहीं भाव्य कि वाराण की सीता सान समुद्र पार पहुँचा दी गछ ? आरादायिनी नवमी ! जेक नहीं, अनेक दशुमानों के द्वारा पना भी लज गया है, कि सीता वंश के किस होने में छिपाकर रही गयी है !!

रामनवमी ! आज अभ्यभूत पर्यन जाती है. वहाँ भिन्न सुभीर के साथ राम नहीं है. सीता की आज लजा कर जे महावीर जाये हैं, वे अपना समाचार किसे सुनाये ? छस पर्यन्त पर तो राम के दर्शन होने नहीं, नवमी ! तू ही जाना, राम कहाँ है ?

नवमी ! दशरथ वहाँ ने लोज तुझे प्रतिवर्ष याद करते हैं. जड़ी भक्ति से राम को पूजते हैं, उनका शुभाने हैं. प्रतिवर्ष तेरा भद्रोत्सव मनाया जाता है, प्रार्थना भी की जाती है, कि राम जाये और अपनी प्यारी सीता को पना लजा कर जे फिर अपनी जन्मभूमि में जाये; पर कुछ भी नहीं होता, आया निराशा में परिभूत हो जाती है !

दशरथी आहः—जरी नवमी ! तू सब करनी है—तेरी जान मानने योग्य है. तू ही कहती है, कि जागत ने कोसल्या जैसी वीर-प्रसविनी मानाओं की आवश्यकता है. जज छत देव की

૧૭૫-વીર બનેા

લગભગ ઈ. સ. ૧૬૮૦ ની વાત છે. એક દિવસ એક અંગ્રેજ બાલક વાર્ધટકીપના બાન: ચર્ચા નગરની એક દરછની દુકાને બેઠો બેઠો કામ કરતો હતો. દુકાનનો માલિક ક્યાંક બહાર ગયો હતો. એ બાળક તો ત્યાં હતોજ. સોય-દોરા છોડીને તે ખૂબ ધ્યાનપૂર્વક પોતાની સામે દૂર દૂર સુધી લહેરાતા સમુદ્રના આસમાની જળની શોભા નિહાળવા લાગ્યો.

તે માતાપિતારહિત એક કંગાલ અનાથ બાળક હતો. પાદરીઓએ તેને પાળી-પોષીને એક દરછની દુકાને શિવણકામ શીખવા મૂક્યો હતો; પરંતુ સોય-દોરા સાથે માથું ફેડવાતું તેને પસંદ ન હતું. આસમાની સમુદ્રમાં પ્રથમ તો તેને શક દેખાયા. ત્યારબાદ જહાજોનું એક ઝુંડ સમુદ્રનો મોજાં વિંધતું, મરતાની ચાલથી ચાલતું તેને દષ્ટિગોચર થયું.

બાળક દુકાનેથી ઉડીને નાહો, દોડતો દોડતો સમુદ્રતીરે આવ્યો. ત્યાં એક નાનકડી હોડી હતી, તેના ઉપર ફૂંદકો મારીને તે ચઢી બેઠો. નાનકડા પરંતુ દૃઢપ્રતિજ્ઞ બાહુઓથી ચાલતી હોડી મોજાંને વિંધતી, તીરની પેઢે ચાલી નીકળી. બાળક જળ-સેનાપતિ પાસે હાજર થયો.

તે સમયે લડાયક જહાજોમાં રહેલું એ બહુ ભેખમભયું ગણાતું હતું. તેમાં કોઇ એકદમ ભરતી થવા ઇચ્છતું નહિ. બાળકને તેનો ભરતી થવાનો વારંવાર આગ્રહ બેઠને કોઇ 'ના' કહી શક્યું નહિ.

બીજેજ દિવસે તેની પરીક્ષાને સમય આવ્યો. તે વખતે ફ્રાંસ અને ઇંગ્લેંડ વચ્ચે ભારે દુશ્મનાવટ હતી. સ્પૈર્ડિય થતાંજ ફ્રાન્સનાં લડાયક જહાજો સાથે આ જહાજોનો મેટો થઈ ગયો. બેઠે બાળક જહાજમાં નવો નવોજ આવ્યો હતો અને આ પહેલાં તેણે લડાઈની ભયંકરતા કહી પણ બેઠું ન હતી, તોપણ તે જરા પણ ગભરાયો નહિ. પોતાના અમલદારના હુકમ પ્રમાણે તે દોડી દોડીને પોતાનું કામ કરતો હતો. ઉત્તેજનાને સમયે પણ તે જરા પણ ચક્ષિત થતો નહિ.

ધણી વાર સુધી લડાઇ ચાલી. બાળકે કંટાળી જઈને એક ખલાસી સાથીને પૂછ્યું કે “આપણને શી રીતે ખબર પડે કે, આપણા દુશ્મનો હવે હારી ગયા?”

ખલાસીએ ફ્રેન્ચ-સેનાપતિના જહાજના શઠની ટોચે ઉડતી ધળ તરફ આંગળી ચીંધીને કહ્યું કે “જો, જ્યારે પેલી ધળ નીચે ઉતારી લેશે ત્યારે અમે માનીશું કે, દુશ્મનો હારી ગયા અને અમારી જીત થઈ.”

‘અસ એટલાથીજ?’ એમ કહીને બાળક ત્યાંથી જલદીથી નીકળી ચાલ્યો.

તે જમાનામાં બન્ને પક્ષનાં જહાજો બહુ પાસે પાસે રહીને લડતાં હતાં. એક પક્ષનાં જહાજ બીજા પક્ષનાં જહાજો ઉપર ચક્કર લઈને ગોળા-ગોળી વરસાવતાં હતાં; અને એકના સૈનિક બીજા જહાજ ઉપર જખર્સ્તીથી ચઢીને કબજો લેવાની કોશીશ કરતા હતા.

ફ્રેન્ચ સેનાપતિનું જહાજ બાળકવાળા જહાજની પાસેજ હતું. બાળક બેધડક ફૂંદીને તેના ઉપર ચઢી ગયો. પછી છાનોમાનો બન્ને તરફની ગોળીઓની વરવા ક્યાં સિવાય દોરડાની સીડી ઉપર ચઢીને શઠની ટોચ ઉપર જઈ પહોંચ્યો, કાળજીપૂર્વક ધળ ઉતારી લીધી અને બિશ્વીની પેઢે સંતાતા છુપાતો પોતાના જહાજમાં આવી પહોંચ્યો. બન્ને સેનાઓમાંથી કોઈએ પણ તેને જતો આવતો ન દેખ્યો!

ઓહો! કેટલી ભારે વીરતા! બન્ને બાલુથી સજ્જસજ્જાટ કરતી ગોળીઓ છૂટે છે, તોપો અગ્નિ વરસાવી રહી છે, એક પક્ષવાળા બીજા પક્ષવાળાને દેખતાંજ મારી નાખવામાં તો રાક્ષસોને પણ ભૂલવી દે છે. જો એક પણ ગોળી, લક્ષ્યને ગમે તે પક્ષની (કેમકે તે દુશ્મનના જહાજ ઉપર હતો અને અગ્નિ પોતાનાજ માથાસની ગોળી તેને લાગવાને સંભવ હતો.) તેને વાગત યા તો સામા પક્ષવાળા તેને માત્ર દેખતજ, તો શું તેના હુકમોનાય પત્તો લાગત ?

અંગ્રેજ સૈનિકોએ ફ્રેન્ચ જહાજ પર ધળ ન દીડી. તેઓ કૃત્યા ન સમાયા, તેમણે માન્યું કે એ હાર કબ્જ કરી છે. એકજ વાર ઉત્સાહ અને ઉમંગમાં આવી જઈને તેઓ ફ્રેન્ચ જહાજોને ફૂંદી પડ્યા. તેમના આ અચાનક હુમલાથી ફ્રેન્ચ સેના બહારથી બની ગઈ. તેમના તોપ-ખાઓ તોપો છોડીને ઉભી પૂછીએ નાહા. ક્ષણભરમાં ફ્રેન્ચ જહાજો ઉપર અંગ્રેજોનો કબજો થયો.

અમે છતાં-એમ જાણીને આનંદથી કૃતાર્થતા તે બાળકે આજીવ આનંદો. તેના હાથમાં હાંસીની ધ્વજ હતી. ઓ સોઝો એ જોઈને આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયા!

આ ઘટનાના સમાચાર અંગ્રેજ સેનાપતિને મળ્યા. તેણે બાળકને બોલાવ્યો-આખોએ કદાચી સર્તમળો. ખુશો થાને તેને હાની ચરણો ચાખ્યો, તેની પીઠ ઘાજી, કેટલુપે ઠંવામ આપું અને તેને હાંસી પદરી આપી. સાદસ અને વીરનાના કારણે તેની કૃતાર્થતા પ્રભવિ થતી રહી અને તે એટલે સુધી કે તે એક દિવસ અંગ્રેજ નૈઋત્ય-વનો સૌથી મોટા અધિકારી થયો.

અંગ્રેજ હનિદાસમાં તેનું નામ “જગસેનાપતિ દોપ્સન” તરીકે સુરજોદારે લખાવતું છે! બારનના પ્રિય બાળકો! આજે જે અંગ્રેજ જ્ઞાનિને તમે આદરથી ગળવાન લુઓ છો, તેનું આમ કારણ દોપ્સન એવા અનેક સમજ, વીર અને સાદસિક બાળકો છે. બારનવર્ષને પછી આ સમયે વીર બાળકોની જરૂર છે. વીર બનો!

(“માધુરી” વર્ષ ૧, અંક ૧, સંખ્યા ૪ના શ્રીરામ વૃક્ષ યમાં વેણીપુરીના લેખપરથી અનંદિત)

૧૭૬-શ્રીરામ-જન્મ-રહસ્ય

પૌરાણિક સમય કી કથા છે, ઉત્ત સમય આપાંવત’ મેં સ્વયંજીવ મનુ નામક એક મહા-પ્રતાપી એક ધાર્મિક રાજા રાજ્ય કરતે થે. ઉનકી રાની કા નામ ચતરૂપા થા. ઇનકે દો પુત્ર-રત્ન ઓર તીન કન્યાએ થી. પુત્રો કે નામ ઉત્તાનપાદ ઓર પ્રિયવત્ત થે તથા કન્યાએ કે નામ દેવહૃતિ, પ્રહૃતિ ઓર આકૃતી થે. મહારાજ મનુ ૧ પુત્રો મેં ઉત્તાનપાદ ઓર પુત્રિયો મેં દેવહૃતિ બરી હી યોગ્ય લંતાન હુઈ હે. ઉત્તાનપાદ કે ભગવાન મનુ ઓર દેવહૃતિ કે સાંખ્ય-સાત્ર કે નિમીતા કપિલમુનિ નામક સંસાર-પ્રસિદ્ધ પુત્રરત્ન હુએ, જિનકી કીર્તિ આજ બી દિગ-દિગંત મેં વ્યાપ રહી છે.

હહાવરથા મેં અગાનક મહારાજ મનુ કે હૃદય મેં રાજ-પાટ સે વિરક્તિ હો ગયી. ઉનકા દિલ એક બાર હી હૃયરાશ્વન કી ઓર ઝુક ગયા. ઉ-હોને તુરંત હી અપને લડકે ઉત્તાનપાદ કે રાજ્ય કા સંપૂર્ણ બાર દે, હૃયર-ભગવન-દેવ રાનીસદિન જગમથ કી રાહ લી.

ગોમતી નદી કે તટ નૈમિષારણ્ય ક્ષેત્રપર, જહાં અસંખ્ય ઋષિ-મુનિ તપસ્યા કિયા કરતે થે, મહારાજ બી યોગાખ્યાસ કી સિદ્ધા લે કર તપસ્યા કરને લગે. મહારાજ ઓર મહારાની કી અટલ તપસ્યા હી આશપાસ કે મુનિ દંગ રહ ગયે. વે અન્ન-જલ લામ કર તપસ્યા મેં છતને વહીન હુએ, કિ ઉનકે ચરીર મેં હઝી-માત્ર હી શેષ રહ ગયો. નાના પ્રકાર કે કષ્ટ સહે, કિંતુ ઇનકી લો સળા હૃયર કી ઓર હી લગી રહી.

અંત કે મહારાજ ઓર મહારાની કી પ્રયંત તપસ્યા સે ક્ષીર-સાગર મેં શેષ-ચામપર શયન કરનેવાલે અપર વિપ્લવ-ભગવાન કા આસન કેપામમાન હો ક્રકા, બકત કી બૈસી કદિન તપસ્યા-પર ચતુર્ધ્વજ હો નજે પેર આના પડા!!

બકત કે સંમુખ બકત-વસથ ને પ્રકટ હો કર કહા—“વત્સ! મેં તુમ્હારી તપસ્યા સે અલંત હી પ્રસન્ન છું. માંગો, ક્યા પરદાન માંગતે હો?”

અપને સંમુખ સંખ, ચક્ર, ગદા ઓર પલધારી સ્વયં વિષ્ણુ-ભગવાન કે દેખ કર દપતી ને સાલગ પ્રણામ કર કહા—“પ્રભો! આપકા દર્શન કર મેરા રામ-રામ ધન્ય હો ગયા. કિંતુ અબી મેરે હૃદય મેં એક લાલસા ઓર બાકી છે. વડ દે—આપ જૈસે પુત્ર-રત્ન કી પ્રાપ્તિ! નાય! દે તો સમસ્યા હકિન; કિંતુ વદિ આપ આહેજે, તો સદજ હી સંપન્ન હો સકતી છે.”

ચતુર્ધ્વજ ભગવાન ને વલ્લભ હી મુરકરાતે હુએ કહા—“તમારજી. મેં અવસ્ય હી તુમ્હારે ઘર મેં અપને સમરત અર્થો કે સાથ જન્મ લે કર તુમ્હારી મનોકામના પૂર્ણ કર્યા.”

છતિના રહ કર વિષ્ણુ ભગવાન અંતર્ધાન હો ગયે.

ચૂલી રાજ સ્વયંજીવ-મનુ દ્વસે જન્મ મેં ચીલચર્ય હુએ ઓર રાની ચતરૂપા ઉનકી જ્યેષ્ઠ રાની કોસિલ્યા હુઈ!!

(“દિદ્વપગ”ના “રામાક”મા લેખક-શ્રી. વિશ્વનાથ પ્રસાદ ગ્રામ.)

૧૮૦-કેટલાક વૈદ્યકીય પ્રયોગો

(સ્થાનો ૩૦ રોગચાળા, અન્યવસ્થાઓ કૃષ્ણમાર્ગી પર્મચાગ્રામાં મુરતાપાટ ક્રિષિકે. તેઓએ સ્વાસ્થ્ય મામલે કરીને તથા અનુભવી મદદામલો પાસેથી જાણી-જાણીને લોકલેખાનું ખાતર લખાવેલા અનુભવ પ્રયોગો આ સંખ્યામાં પણ પૂરવશ સ્વાસ્થ્ય સાથેજ કરવા વિનંતી છે.)

સંમૂલ્લેખી:—મરી, કમી મરનારી, દાઝમાં ફૂલ, કેરીની ગોટલી, વંધ્યોચન, માયા, વનપૂજા, સ્વયં, સોપર, માર્ક ધાવડીનાં ફૂલ, મોચરસ, ઉદજવનાં ઝાંડી ઝાલ (કડ ઝાલ), ખીવાનો ગર્જા અને બાવળનાં ફૂલ, એ ચોર નીચે એક એક તોડો લેવી. સર્વ ખાંડી વસ્ત્રગાળ ચૂર્ણ કરવું. જૂઠાં જોળાનાં ખી ત્રણ તોડા બારીક ખાડીને નેમાં ભેળવી દેવાં. અરીસુ તોડા ત્રણ, તે વણથી સંમૂલ્લેખી દોષ તો કરતરી બે વાલ, વાણ ન દોષ તો કરતરી ન નાખરી. પ્રથમ અરીસુનું પાણી કરી તેમાં ખાંડી વસ્ત્રગાળ ભેળવી દઈ અંધોડી જેની ગોળાઓ કરી ઊંચામાં ભૂકવવી. દેવાની વિધિ:—૩ થી ૨૫ વરસની સંમૂલ્લેખી દોષ અને નવટાંક દૂધ પણ ન પચવું દોષ તેને ત્રણ ત્રણ ગોળા કાચા ચોખાના ઘોવણમાં સંચાર, બપોર ને સાંજ, એમ દિવસમાં ત્રણ વાર આપવી. પંદર દિવસ સુધી દિવસની ૬ લેખે ગોળાઓ આપવી. ત્યારબાદ બન્ને ગોળા આઠ દિવસ સુધી દર ૮ કલાકે આપવી. તે પછી બે સવારે ને બે સાંજે એમ એક માસ સુધી આપવી. અનુયાન—દૂધ અને ચોખા સિવાય પંદર દિવસ સુધી કંઈ પણ ખાવું નહિ. પંદર દિવસ પછી સહેજ જાળરી કે મટીની રાંટલી લઈ ચકાવ. આરામ થયા પછી પણ સેરડી કે ગોળ, મિઠાનાદિ ખાંડે ચીજ કંઈ ન ખાવી. આ પ્રયોગ ખાસ અનુભવેલો છે અને બરાબર અકસીર છે.

લોહીનો મરડો દોષ તો ચોખાના ઘોવણમાં બન્ને કલાકે બન્ને ગોળા આપવી. તેનાથી થોડાજ દિવસમાં આરામ થશે. ખોરાક દૂધ-લાતનો રાખવો.

કમળો અથવા પીળીઆઠ:—દોષના વગરના પાકેલ કળી ચૂનાને બૂંદો કરી મગખૂત છુલવાળો ઘીમાં ભરી રાખવો. તેમાંથી ૩ રતીભાર માપના અર્ધો તોડા માખણમાં ખાંડો પછી તેમાં મૂકી ગોળા કરી મળાવી દેવી. ત્રણ દિવસમાં રોગ જશે, ૭નાં સાત દિવસ આપવી.

દમ અને ફૂલ મરડો:—(૧) ૭ મટીનાની અંદરના દાણ પણ મરડો. વડની વડુકાના જાત કાચ રંગવાળો દોષ છે તે એક ચોર, નસોતરની ઝાલ એક ચોર, આકાશનાં પાંડાં દેહ દુઝ એક ચોર, આઠામાં આઠો પંદર વરસનો અસેળાઆવાળો બૂંદો ગોળ ચોર, એક ૨૦ ને તે બૂંદો સારો ગોળ પણ ચાલે. ઉપરની યાંત્રને ખૂબ ઝીણી ખાંડથી, તેને ગોળમાં દેરડાં બેઠે ગોળો કરવો. ગોળો ન ચાલ તો બીજો ગોળ ભેળવવો. તેના ઉપર એક દમર ૧૦ રંગે એક ગોળાને મટી-કપડાં બે ત્રણ આટા દહને ઉપર પાતળી માટી ચોપડી ૨૫ કલાકે પકવી તેને બકરાની કાંટીનાં ઊણાંની ગળપુટ આગ દેવી. આગ હંડી થઈ જાય તે સુધી રહેવો. તેમાંથી જે રાખ નીકળે તે એક ચીલીમાં ભરવી. બે દૈવ વધારે દોષ કે ૧-૬ રતી પાનમાં ત્રણ વાર આપવી અને દૈવ ન દોષ તો મધ સાથે આપવી. ૨૫-૩૦ રતી પ્રમાણે ચોર દિવસ આપવી. તેજ, મરચા, ખટાઈ, દૂધ, ઘીની એક દેવ ૨૫-૩૦ રતી આરામ થયા પછી ૭ માત પછી ફરી એક વાર ખાંડ લેવી અને ૨૫-૩૦ રતી માસ સુધી આપવી. ૭ માસ ઉપરના લેખના દરોને આ દવા નહીં.

દમ અને ખાંડી:—સિંધવ પાંચ તોડા, રાત્રી દેહ ૨૦ રતી અંદી ને ૩ દીના પાતળો આકાશનું દૂધ ૧૦ તોડા; ઉપરની ચીજો આકાશના દૂધમાં ૨૦ રતી અંદી ને ૩ દીના પાતળો અને બહી અથવા ગળપુટ આગ દેવી. તેની રાખ મરડો ૨૦ રતી અંદી ને ૩ દીના પાતળો અંદી; વધુ દોષ તો ફરીથી આગ દેવી ખોરાકમાં દેહ ૨૦ રતી અંદી ને ૩ દીના પાતળો વિધિ પણ ઉપર પ્રમાણેજ સમજવી.

૮૦, તેને જગડા જુગડામાં સાત વાર ગાળવો અને તે દરદીને જાજરમાં બેસાડી પાછા દેવો. તરતજ અધોવાયુ થશે, અને તે માણસને આરામ થઈ જશે. આથી કાઠપિણુ નુકસાન નથી તે અજ્ઞાતેલું છે.

ઉચ્ચેથી પડવાથી છાતી અથવા પડખામાં લોહી મરી જવાથી શૂળ થતું હોય તથા શ્વાસ પણ ન લેવાતો હોય તેને માટે ઉપાય:—મોરની અધાર અથવા તે ન મળે તો કુકુતરની અધાર શેર જે, તેને ગોમૂત્રમાં માટીના વાસણમાં ખદખદાવવી. કળીચૂનાના જગડા પાણીમાં લટાના જુગડાને બોળી સૂકવી દેવું અને એક શેર રૂનો પીંજરા પાસે પોત કરાવવો. પહેલાં ઉપરની દવાવડે રોગીને કમરથી જગડા સુધી ચારે બાજુ જોડો લેપ કરવો અને તેના ઉપર રૂનો પોત ચોટાડવો. તેના ઉપર ચૂનાવાળું કપડું સહેજ ભીનું હોય તેના ચાર આંટા બરાબર મજબૂતીથી તે જગાએ બિંટી દેવા. દવા કોઈ પણ જગાએ ખુસ્કી રહેવી ન જોઈએ. છંટ અથવા માટીના વાસણમાં છાણાંની આગ ભરીને શેક કરવો. જ્યારે તેને દસ્ત અથવા ઉલટીદાર મરેલું લોહી બહાર નીકળવા માંડે કે તરત શેક બંધ કરવો અને દવા પણ ઉખાડી નાખી લૂંછી નાખવું, પાણીથી ધોવું નહિ. જ્યાં ફોડાઓ પડ્યો હોય ત્યાં તથા ખીજ જગાએ કોપરેક ચોપડવું. આથી દરદીને જલદી આરામ થશે.

પડખામાં શૂળ માટે અથવા ખેન માટે:—આકડાના દૂધમાં ત્રણ વર્ષની જૂની મરને વાટી તેની ચણા જેવડી ગોળાઓ કરી એક ગોળા દરદીને પાણીમાં આપવી; પણ એજ ગોળા દીવેલ સાથે આપવાથી ઉદરગદિનો નાશ થાય છે. આ ગોળા દૂધ સાથે આપવાથી છ માસનું જૂનું શૂળ પણ ગાય છે.

અતિશૂળ માટે:—ધોળાની બાદમાં ગરમ પાણી છાંટી તેને કપડામાં ગાળી તેમાં શેકેલી શીંગ નાખીને પાવાથી આરામ થાય છે.

કમ્બલઆત માટે ફાટી:—હરે મોટી ૧ શેર અને મીંઢીઆવળ અથો શેર, તેને અડી તોષા દીવેલથી મોટી નાખી તેને ગરમ રાખ ઉપર શેકી લેવો; અને પછી સિંધવ ના શેર લઈ એ ત્રણે માંગેને ખારી ઝીંઢી ચાળણીએ ચાળી કમ્બીમાં ભરી રાખવી. રાત્રે સૂતી વખતે પાવણીથી જ આની તરફ ગરમ પાણી અથવા દૂધ સાથે લેવી. હરેને દીવેલથી મોલી નહિ પણ એકઠી મીંઢી આવળતેજ મોલી.

તાવની દવા-કવાથ:—નાગરનેથા, ધાણા, લાલ મુખડ, પચક, અરડસીનાં પાન, મુગથી વાલો, દરદરવ, મલો (સીમડાની), ગરમાળાના ગોળ, કાળા પાટનાં મૂળ, સૂંક, કકુ, કરિવાવુ, એ બધી માંજ બખ્ખે તોલા લેવી. બધી ચીજોને ભેળવી તેના ત્રણ ભાગ કરવા. તેમાંથી એક ભાગના આકળાકું પાણી નાખી તેને માટીના વાસણમાં ખુસ્કે મોટે ઉકાળવું. પાંચ તોલા પાણી રોકે તરફે ઉતારી લેવું. આ કવાથથી તરવું પ્રકારના તાવ મરી ગય છે. કવાથ માંજ ઉપર પડાળી રહેતો તાવ નમે. ઉકાળીને લેવો.

કેડીના ઉરસની દવા:—રત્તવંતી ભેળા જાગ, લીંબોળાનાં મીંજ એક જાગ, કચો એક જાગ, લેવર, નગરવા બા, જુગતા બા એક એક જાગ, ચાલુ ચાર જાગ; એ બધી ચીજોમાંથી રત્તવંતી ભેળવણી નવીને નારીક ખાટવી અને રત્તવંતીમાં ચારગણું પાણી નાખી પચથર અથવા કમ્બલ. વાસણમાં (૧૦૦ ઉંચ) લેવો રાખવી. તપારે ધીમેથી પાણી નીતારી લેવું. નીતારેલ પાણીના કાલ મળે નાખતો પછા તેને કમ્બલવાળા વાસણમાં ધીની આંધે પકવવી. તે ગોળાએ રો મેલુ થાય એટલે મેલુ જેવડી ગોળાઓ વણી લેવી. સાંજ-સવાર એક એક ગોળા પાણી સાથે લેવા. ગરમ પાણુ, નરડા, હેરડી તેમજ તાજુસાદિ કયાં દવા ખાતો નહિ.

મેલેવંતીના ઉરસ:—૧૦૦ મેલુ તેલ. ૧, દરદરી ૧૦ મેલે, કચો ૩ મેલે, કીચકલી ૩૦ મેલે, આગળુ ૩ મેલે, હરે ૧૦ મેલે, એ બધી ચીજો લે. ચાર લેવેલ મેલવા મેલવડાં મેલવડાં મેલવા કેરે મેલવડાં તે મેલવા ત્રણ પાસે છે.

કાલજા સહુડાની દવા:—૧૦૦ અર્ધા રતી, કમ્બલનાં મેકળાં, આકડાનાં રત્ત ૧ તેલ, અડીનાં ૧૦૦ મેલે, મેલવડાં ૧૦૦ મેલે, કેરડી ૧૦૦ મેલે આ તેલનાં મેલવાં પાણીને. જાગ મેલો ત્રણ પાસે

ઉકારાની માતાએ એ સાક ઉપરજ એ ટંક કાઢ્યો. તેમ કંવાથી પાવણા ખાળકને વિષમ જ્વર ન્વય છે. (૨) પીપળાની વડવાઘ, સદેવી, લીંટીપીપર, એ સમસાને વર્ષ ચણા જેવી ગોળાઓ કરી. સવારે ને સાંજે પાણી અથવા દૂધ સાથે તે આપવાથી વિષમ જ્વર ન્વય છે.

ખાળક હુગરે, ઘાસ રોકાઈ રોકાઈને આવે, ગર્દન તથા માથું પટકે અને દાહજ્વર હોય, બેચેની હોય અને ધાંચે નહિ તેના ઉપાય—લાલચંદન (રતાંજળી), સદઆ, કાકડ-ગીંગો, સુરાખારની ખીલ, એ બધી ચીજો વાડી તેમાં ચાંદીથી હમકારેલું પાણી ભેળવવું અને તે આપવાયું પાણી ઘોડું ઘોડું પાવું.

કાચી માતુ ખવાઈ હોય તેનું વારણુ—ઝીણા પાનેની ફરેલીને રસ પાંચ તોલા પીપરોની તેની ઉપર કાચા કોળાનું સાક પીમાં વધારીને પેટ ભરીને ખવડાવવું. ખીલકુલ અમ આપવું નહિ. ત્રણ દિવસ પછી માત્ર ધો, સાકર અને શેટલી કે દિવસસુધી ખવડાવવી.

ચેતના રતન પાકે તેના ઉપર—નાગરમેય અને મેથી બન્ને ભેગાં કરી વાદીને બકરીના દૂધમાં પકવીને રતન ઉપર ખાંધવાથી આરામ થાય છે.

ઉકારોને આમઝૂની દવા—રસવંની અને કાથો ધસીને પાવાથી તથા યુગ ઉપર ચોપડવાથી યુદ્ધના સર્વ રોગ નાશ પામે છે.

મોડું આગળું હોય તેની દવા—ગોરડીના મૂળની ઝાડ, બાવળની અંતરજાડ, કટચુંદીની અંતરજાડ, જાંબુની અંતરજાડ, ચંચેલીનાં પાત, માથું, દાઢમની ઝાડ; એને ઉકાળી ફરીકા પાણીના ત્રણ દિવસ કોળા કરવાથી મટે છે. ત્યારબાદ ઉનની અંદર મોરચુ યુદ્ધવાંને મોરચુવાથી મોથા, બાગવું સોનાગરે તેમાં મેળવી દાત ધસવાથી દાંત પણ મજબૂત થશે.

ખરજીયું, પાડું વગેરે ઉપર—પડોના શેટલે ત્રણ પડો કરવો. તે શેટલાને વચસે ગામે લઈ તેની ઉપર મોરસ ખાંડ ભજારીને તે શેટલે ખરજવા ઉપર બાધી દેવો. ખરજવાને લંવાલાને નહિ તેવો મજબૂત પાડો બે દિવસ યુધી, બાંધી રાખી ત્રીજે દિવસે છોડી નાખવો. એમ ત્રણ વખત કરવું. પછ કહેલાયા જેવો દેખાય પણ શીકર કરી નહિ. બધાય કોડા શેટલામાં આવી જરો અને તે પછી ચૂકાઈ જરો; છતા મદીને બે મદીને અસર જણાય તો ફરીથી તે પ્રમાણે કરવું. આથી તે પૂરેપૂરું મરી જાય છે.

નાક રાળે, ઊંઘાં બાળે, ખરાબ વાસ આવે, ઇવરા પડે, અંદર નાક બેસતું જતું હોય તેના ઉપર દવા—તગના ત્રણ તોલા તામ્ર તેલમાં બેલી બોરિમદીનાં પાંચ તોલા લીઝાં ફૂલ તાપ્પી તળવો. ફૂલ બગી ચયા પછી કાઢી નાખી તેલ કીકીમાં ભરી લેવું. તે તેલને વાસની ચુંવાળી સળી ઉપર રતું પુમકું કરી તેના વડે રાત્રે ચૂરી વખતે સાન દિવસ સુધી ચોપડવાથી મરી જાય છે.

આધાનજુ રોગની દવા—ચુંદ, સરસવ, સાટોડીનાં મૂળ, સરગરાની ઝાડ, દેવદારનું ત્રાકડું, એ સમસાને બધ તેનું ચૂર્ણ કરી સડેજ ખદખદારીને ચોપડવાથી ફાગે થશે.

પગમાં મોઢા નીચે કાળો ઝામર થાય તેના ઉપર તથા અસાધ્ય ગુમડાં તથા હાડ અંબીર નાળાં (અંદર હાડમાંથી પડે નીકળતું હોય)ની દવા—યુધી રડવા ગુજરીને ખાળી તેના અંગારાને વાસનું લાંકને જુગરી દેવો (પાણીથી નહિ) ને કે.વલાની શ્રીકા કરવો. દર્વાળા બાળે દોઢ પૂરેપૂરો સ્વચ્છ કરી હાંચે બનાવેલું પડેલી ધાનું સ્વચ્છ દીવેલ ચોપડી તેના ઉપર તે બૂધી બજારાવવી. આ પ્રમાણે ચાર દિવસ સારી રીતે ધાતું અને દવાની બૂધી બજારાવવી. પાંચે નહિ, પણ ખુટું રાખવું અને પછ નીકળે ને લૂઠી નાખવું બ્યારે સાડ ચામડી આવી જાય, ત્યાર બાદ કોઈ પણ બીજી મદદ ચોપડવો.

ચીને મહેલું બાળક અવતરતું હોય કે પાડળથી મરી જતું હોય તેની દવા—(ગર્ભવા પછી ચાર પાંચ મદીને ઉકારોને માથામાં ચડાવેલે ચડે બાળક મરી જાય તો જલજુતું કે, એની.

માતાના ઉદરમાં વાયુ છે. છોકરી હવે પણ છોકરો ન હવે તેમને માટે પણ આ દવા ઉપયોગી છે.) આસંધ, પીપર, હર, ઇન્દ્રજવ, અજમોદ, રતાંધળી, મરી, ઓથમી હર, કડાઝાઝ, સિંધવ, સાંઢના લીંડાની રાખ, સૂંઢ, દારૂદળદર, બેંસો ગુગળ, અજમો, દરૂડાં, બેડાં, આમળાં અને ગળીનાં પાન, એ દરેક સવા સવા તોલો લઈ તે બધાનું વચ્ચગાળ ચૂર્ણ કરીને ગભાવદયા પહેલાં એક મહીના સુધી મધ સાથે રોજ સવારમાં આપવું. ખાટું, તીખું, તેજ, લીંચ, ગોળ અને શેરડી તથા અતિ ગરમ અને અતિ ઠંડી એવી ઝીંઢે ખાવી નહિ. પથ્થ પાણીને દવાનું શેવન કરનારનાં બાળકો ધિરદૃષ્ટિથી જીવતાં રહે છે.

ઝીંઢાના પ્રદરની દવા:—ઉદરની લીંડીઓ ગાા તોલો વાટીને મધની સાથે સાત દિવસ સુધી ચટાડવી. તેજ, મરચું, ખટાઇ ન ખાવી.

વિંછીની દવા:—(૧) પીપળાની પોપડી (ગોળ ફળ-સૂકાં કે લીલાં) ચલમમાં ભરીને એ દમ મારવાથી વિંછી ઉતરી જાય છે. (૨) બોડી અધાડીનાં પાન હાથમાં ચોળીને રસ કાઢી જ્યાં-સુધી ચઢ્યો હોય ત્યાંસુધી ઉપર લીટા કાઢવા, એટલે તે ઉતરવા માંડશે. છેવટે ડાંખ ઉપર રસ ચોળવો. (૩) ગરમાળાની શીંગડું બી ઘસીને ડાંખ ઉપર ચોટી દેવું, એટલે ઝેર ચૂસી લીધા પછીજ તે ઉપડી પડશે.

દિવસે ઓછું સૂછઉં હોય અને રાતે બીલકુલ સૂઝે નહિ તેને માટે દવા:—હળદર, દાંત હળદર, ચમેલીનાં પાન, લીમડાનાં પાંચે અંગ (પાન, ફૂલ, જાઝ, ફળ અને મૂળ) સમાન વજન લેવાં. ગાયનાં જાણના રસમાં તેને બારીક સરમાની પેઠે ખરસ કરી તેની પાણીમાં ગોળી કરવી. રાત્રે સૂતી વખતે તે ગોળી ઘસીને આંખમાં આંજવી.

ગરોળીના ગલ બાધામાં આવે તો:—એક એક તોલો ઘોડીના પિંશાખ મટતાં સુધી ખીધા કરવો.

બળદને ખાંધ પડી હોય તો:—આકડાના અંગારાને તેલથી ઓત્રવી નાખી તેનો મલમ કરી ખાંધ ઉપર રાત્રે ચોપડવો; તેમજ ગાય અથવા બેંસના આંચળના જખમ ઉપર ચોપડવાથી આરામ થાય છે.

દોર બંધાઈ ગયું હોય અથવા તેને આફરો ચઢ્યો હોય:—દોરના સળેખમ ઉપર કાંચળાને ખાળીને તેનો ધુમાડો આપવાથી નાકમાંથી પાણી નીકળી મટી જાય છે. આફરો ચઢ્યો હોય તો બે મૂઠી રાફડાની માટી લઈ તેને દોરનાં ગોઠામાં અંદર ઘસવાથી તેનો આફરો ઉતરી જાય છે.

શીળસ (ચામડી ઉપર જડું દગડું બંધાય છે તે ઉપર:—ગુલાબનું તેજ (તેજમાં એકતાળીસ દિવસ ગુલાબનાં ફૂલ નાખી હલાવતા રહેવાથી થાય છે.) અને સીરફો ચોપડવાથી મટી જાય છે.

સફેદ કોઢ મોટે:—માલકાંકણી શેર એક ગોમૂતમાં ચાળીસ દિવસ ભીંજવવી. ત્યાર બાદ તેને બહાર કાઢી સૂકવીને તેની ફાકી તોલો તોલો ચાળીસ દિવસ લેવાથી આરામ થાય છે.

માથાની તાલ ઉપર:—જૂના લાકડા ઉપરના બિત્તાડીના ટોપને ખાળી તેજમાં મલમ કરીને ચોપડવાથી તાલ જાય છે.

છોકરો થવાની દવા:—મોરપીંજના સાત ચાંદલાને જીણા કાતરીને કચરી જૂના ગોળ સાથે મેળવી સાત ગોળી વાળવી. ગર્ભ રહ્યા પછી એકવીસ દિવસ બાદ સાત દિવસ સુધી સવારમાં ખાવાથી છોકરોજ થશે.

ગરમી પ્રમેહ-પ્રદર ઉપર:—નાના પાનની દૂધી અર્ધો તોલો અને પાંચ-સાત કાળાં મરી, ચણાનાં ફેતરાંના કસવાળા નવટાંક પાણીમાં વાટીને ખાંડ નાખી સાત દિવસ શરદાઈ પીવાડાવવી, અને ઠંડો પ્રમેહ હોય તો ઉના પાણીમાં મધ નાખીને પાવાથી આરામ થાય છે.

વા ઉપર, મંદાગ્નિ ઉપર, કંબજીયાત તથા તાવ ઉપર:—કાળા ધતુરાનાં બી એક

તેણે, જેમની સાથે તેણે, આં : તોફાન, ભારતીય પ્રદેશ પેલાનાં, કુવારપણો અને
તેણે, એ બાબને અવગણ્યું. જ્યારે તેણે વધુ એક વાર ત્યાં મળી ગયાં તેણે તેણે.
જેણે તેણે આવી.

રૂપરેખાના નામનું કથા—અવરણ અને કન્યા કદકડો, એ બેઉને જાતો ખરેખરે ગીરીમાં રાખવી. ત્યજ કાળમાં પહેલાં એ કથાકોનાકરની વચ્ચે તારાદે દસ નાખો રાકો જરી.

મર્યાદા ઉપર—ઉચ્ચશાળા જળને પાટો દર્દી સુધે આપવાથી મર્યાદા મરે, ઉમરમાં ન મરે તો રાજને પાટો પાલભાર દર્દી સુધે વન દિવસ નાપવાથી મર્યાદા મરે.

કાનમાં પડે પાંદડું ફાંપે તો — જોઈની અપ તથા અનુક્રમણા બીજા ભેદથી જો તે નાખવાથી વહેતું પડે તથા ગુમકું વહેરે જાય શાવ છે.

વાના સૂચકાર:—કાનમાં આવતા ઢોલ તે જાની દારનાં રોપાં નાખવાથી બને થાય છે.

ખાસી દવા:—બી મધ્ય કરીને અંદર ચઢે તાખી તેવાથી મોઢા બાજબી ખાસતી દવા તાખી મધ્ય કરીને અંત ઉપર મોઢાવાસી મટી જાય છે.

પાત્રનું પાત્રજી પદનું અને પાત્રદય ઉપર—જોયો મુસજો, મુમત્સાહ રાખ અને બદરશી,
એ રજે વરુ સમાન વજને યજ મૂર્તી કરી આદિ રિતસ દ્વખમાં ખોવાયો તારો શાપરો મામ છે. તેજ,
મરમું ને અરાઈ ન ખાતું.

૧૮૧—અપરમાર રોગનો અનુભવેલ ઉપાય

આમા પવિત્ર અને પાવનકારી ધી ઉપર કહી પણ અવિશ્વાસ કરવો નહિએ નહિ. રામ કે પ્રભુ, રૂઢ કે ભુવાન, રતી કે પુરુષ દૈત્યને માટે તેનો ઉપયોગ શાસ્ત્રાકારક છે. જે નોવું છે કે, જેમને કોદની યજ્ઞગાન હતી હતી, જેમના માથાના પાળ સફેદ ચર્મ મળા હતા, તેમનામાં નવચ-વન આપ્તુ અને તેમનું ચરીતર નહિયો મરુ, આ અસત્ય જાન ન માનના, સાચેજ તે પ્રત્યક્ષ રૂઢાવક છે. એક વખત કું ખડા પ્રાંતના એક ગામમાં ગયો હતો. ત્યાં એક દર્દીએ મને બોલાવવાથી કું તેની પાસે ગયો હતો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં કું તેના ને કબ્રમાં મોડા હતો ત્યાંજ પહેલાંથી એક સંત્યાસી બેઠા બેઠા અન્ન સન્નજો સાથે વાદવિવાદ કરતા હતા. કું તો એક ખાજુ બેઠીને તેમની વાતો સાંભળવા લાગ્યો તે વાતો કેઇ રાજ મહારાજાદિગની માણતી હતી. સ્વામીજીએ કહ્યું:-“કું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક, કહું છું” કે, આ ઔપચિથી માનસિક અને શારીરિક સપજા વ્યાપિ દૂર કરીને માનુસ જીવનમાં અપૂર્વ આરોગ્ય પ્રાપ્ત કરી શકે છે.” આ ઔપચિ થી હતી, તે મને ખુબ ન હતી. તેનું નામ મારા આત્મા પહેલાં દેવાઇ મરુ હતું; પણ આ ઔપચિ જગતી લેવાની મને તીન ઇચ્છા ચર્મ. હવે કું પણ થીને માને મહારાજાની પાસે ગયો અને જખ્યાનું કે, સુરજ જેનાથી શારીરિક અને માનસિક માનનાઓ નાશ પામે છે એથી એ કષ્ટિ દિવ્ય ઔપચિ છે? સાધુ પરમદયાળુ, કદાચ, ચતુર અને ઇશ્વરજ્ઞ હતા. વળી વેદને જાણનારા વ્યાકરણી હતા. તેમણે કહ્યું કે, તમે તેને પૂછીને શું કરશો? એટલે જે હાથ લોડીને તેમને કેવલસંબંધીના મારો પણ કેવલ પરિચય જાણતીને કહ્યું કે, મહારાજા! હું એ ઔપચિને લોકોના મદુપયોગમાટે દેવાનીશ. કાણુ જાણુ છાથીયે કું તેમનો પ્રેમપાત્ર ન-યો. જતાત લાંબું છે, તેમણે પેલા સન્નજો આગળ કહી જતાવેલી ઔપચિ મને વિસ્તારપૂર્વક કહી હતી તેજ સંદેશજ-નીચે રખું છું:-

નાયનું દ્રુધ અર્ધી સેર (૨૦ તોલા), ગાયનું મૂત્ર ૫ તોલા, ગાયના છાત્તેના રસ ૨૫ તોલા, ગાયનું સાદું દહીં ૧૫ તોલા, ગાયનું ઘી ૧૦ માસા અને અથ ૪ માસા, એ બધાને મેળવીને કાચના કે માટીના વાસણમાં પુટીને એકરસ કરી લેવું ત્યાર પછી ચૂરોદયસભયે રનાનાદિથી પરવારી સ્વચ્છ થઈને સૂઈનારાવણુ તરફ મુખ રાખીને ભગવાનનું ધ્યાન કરીને પી જવું. એમ

હમેશાં નિયમસર કરતા રહેવાથી મનુષ્યના રોગમાત્ર દૂર્ભંતર થઇ જાય છે. ન્યાંસુખી માણસ આ પ્રયોગ કરે, સાંસુની તેણે થોડી ઘણી પરહેજ પાળતા રહેવું. અસ્તુ. મહારાજે મને એમ પણ કહેલું કે, તેમાં આહીના રસ પણ મેળવી શકાય છે અને મોતીની લસ્મતુ પણ તેની સાથે સેવન કરવાથી અપૂર્વ ફાયદો થાય છે. આનું સેવન કરનાર માણસ ઈશ્વરભક્ત, દયાવાન અને સત્યવાદી હોવા છતાં પણ તે જ્યારથી પીડાતો હોય, વિનાશકારક રોગોથી પ્રસ્ત હોય અને જીવનથી નિરાશ થઇ ચૂક્યો હોય તો તેણે પોતાની શક્તિનો વિચાર કરીને આ ઔષધિનું ઓછા-વત્તા પ્રમાણમાં સેવન કરવું. જો આનું પાચન ન થાય તો પછી આ પ્રયોગ કરવો નકારો છે. વગેરે વગેરે. વૈદ્યકવિષે મહારાજશ્રી સાથે બીજી અનેક વાતો થઇ. અંતે સ્વામીજીએ કહ્યું કે, મેં જે પ્રયોગ તમને બતાવ્યો છે તે અપરમાર અને ઉન્માદ ઉપર પણ અચૂક પરિણામદાયક છે. મંદ અને બ્રહ્મ શુદ્ધિવાળા પુરુષોને તો તે નિર્મળ જ્ઞાન દેનાર છે. હું બીજી પણ એક વાત સાંભળીને આનંદ પામ્યો. સ્વામીજીએ કહ્યું કે, આની વડે ઘી પણ તૈયાર કરી શકાય છે. તે ઘણું કડ્યાણુકારક છે. તે વિષે તમે 'વૈદ્યક'માં જોજો. બસ માત્ર આટલી ચચાં થઇને સમાપ્ત થઇ; કેમકે એટલી વાતોમાં તો મારું ગામ આવી પહોંચ્યું. હું મહારાજની આ આશુત યોજનાઓમાં એટલો બધો મસ્ત થઇ ગયો હતો કે મને મહારાજનું નામ હામ પૂછવાનું પણ ભાન ન રહ્યું. તેઓ ક્યાંથી આવ્યા ને ક્યાં જાય છે, તે પણ કશું પૂછવાનું યાદ ન રહ્યું. ન તો મારું સરનામું કહેવાનો પણ ખ્યાલ રહ્યો અને. વિચારમાં ને વિચારમાં. બહાર નીકળ્યો. ગાડી ઉપડી ગયા પછી યાદ આવ્યું એટલે ખેદ કરતો કરતો ઘેર આવી ગૃહકાર્યમાં સામેલ થઇ ગયો. પણ મેં મહારાજના બતાવેલા ઉપાયો એક પુસ્તક ઉપર લખી લીધા હતા. આજ કેટલાંક વર્ષ (દશ વર્ષ) પછી જ્યારે હું આ વિષય ઉપર લેખ લખવા બેઠો, સારે અચાનક મહારાજે બતાવેલા પ્રયોગનો ખ્યાલ આવ્યો; એટલે મેં તે જેમનો તેમ આપ સૌની સમક્ષ રજૂ કરવાની હિંમત કરી છે. મેં આજપર્યંત આનો અનુભવ નથી કર્યો, મને તે ખ્યાલમાં પણ રહ્યું ન હતું. આશા છે કે, જે મહાશયો આ પ્રયોગ કરે અને જે પરિણામ આવે તે મને જણાવશે તો ઘણોજ ઉપકાર થશે. આ પ્રસંગમાં મેં ઘણીખરી વાતો લખી નાખી છે, ક્યાંક ક્યાંક મહાકંઠુ ઔષધિઓ પણ લખી છે. નિવેદન એટલુંજ છે કે, જો કોઇ મહાશય આ પ્રયોગ જાતે ન કરી શકે તો કોઇ વૈદ્ય પાસે તૈયાર કરાવે. સંસારમાં અનેક પ્રકારની ઔષધિઓ છે, પણ જે જે મળી આવે છે અથવા માલમ પડે છે, તેનો માણસ વિશેષ ઉપયોગ કરી શકે છે. આમાં ઘણી ઔષધિઓ વંશપરંપરાગત અનુભવાતી આવેલી પણ લખેલી છે. મેં પણ મારા અનુભવની ઔષધિઓ લખી છે અને લગવાનને આદરપૂર્વક સાનંદ પ્રાર્થના કરું છું કે, હે દયામય કરુણાનિધાન! આ ઔષધિઓથી લોકોનું જરૂર કડ્યાણુ થવું. મારો લખેલો કોઇ પણ ઉપાય કોઇ પણ માનવના ઉપયોગમાં આવશે તો મારું જીવન સફળ સમજીશ. ('કૈલાસ'ના તા-૨૧-૩-૨૭ ના અંકમાંથી અનુદિત લેખક:-પં. મુરલીધર પરસાઈ વૈદ્ય)



૧૮૨-ભોજન

ભોજનસંબંધી અજ્ઞાન અને ઝગડુ તથા પ્રકૃતિ પ્રમાણે નિયમિત ભોજન નહિ કરવાથી પેટમાં અનેક વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે; તેથી દરન સાફ આવતો નથી અને બંધકોશ અથવા કબજાબાદ થાય છે. સર્વ કોષ ભણે છે કે, દરન સાફ ન આવવાથી અને પેટના વિકારોને લીધેજ માણસને અનેક જનના સાધારણ તેમજ બધેકર રોગો થાય છે. ડૉક્ટર કે વેવની પાસે જઈએ છીએ તો તે પ્રથમ એમજ પૂછે છે કે, દરન સાફ આવે છે કે નહિ.

દરન સાફ આવતો હોય તો રોગજ ક્યાંથી થાય? પ્રથમ તે દરન ઉતારવાનીજ દવા આપે છે, અથવા જે રોગની દવા આપે છે તેના બેગી દરનની દવા બેગમાં આપે છે. દરન સાફ આવવાથી રોગ પણ યાન થાય છે. જો રોગ વધારે થાય છે, તો તેને મારી દહાવવો વૈદ્ય કે ડૉક્ટરને પણ ખારે થઈ પડે છે. કોઈ પણ રોગ પેટના વિકારથીજ ઉત્પન્ન થાય છે.

કબજાબાદ રહેવાથી આંતરડાં ખરાબર કામ કરતાં નથી અને આંતરડાં ખરાબર કામ કરતાં નહિ હોવાથી પાચનક્રિયા સારી થતી નથી, તેનાથી લોહી અને વીર્ય સારું થતું નથી; લોહીમાં બગાડ થવાથી ફેફસાં, ખસ વગેરે રૂઢ, પાંતળીમાં થળ થતું, હાડકાંમાં ધીંગ થતી, ફોક્સા વગેરે જેટલા રોગો છે, તે બધા પેટના વિકારથી થાય છે; પરંતુ માણસ અજ્ઞાનતાને લીધે તે તરફ કંઈ પણ ધ્યાન આપતો નથી; અને તેને સાધારણ સમજીને મદાન રોગોમાં લપકાઈ ફુગ્મ ભોજન લે છે.

કબજાબાદ એ બદુજ બારે રૂઢ છે, તેથી તેનાથી હરપડીએ બચવાનું ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ. આપણા દેશમાં કોઈ પણ ધર આ રોગવિનાશ રજૂ નથી. દરેક ઘેર કોઈ ને કોઈ માણસને આ રોગની દરિયાઈ દોષ છેજ; તેથી આ રોગને સાધારણ નહિ સમજતાં તેના ઉપાય સર્વેએ કરવાજ જોઈએ.

માણસે નિરોગી અને દીર્ઘાયુ થવાનો આ એકજ સરળ ઉપાય છે કે રોગનો આદાર-વિદાર વિચારપૂર્વકજ કરવો અને ઝગડુ તથા પ્રકૃતિ પ્રમાણે ભોજન કરવું.

ઉપરની રીતે ભોજન નહિ કરવાથી મનમાં ઝગડો પેદા થાય છે, અપ્રમનનતા રહે છે, ધરીરમાં મુસતી, બેચેની, કોઈ પણ કામમાં યતન ન થાયવું. માથું ફુગવું, નિર્જળતા, મનમાં અનેક પ્રકારના સંકેપ-વિકેપ થવા, ખરાબ વ્યસનો તરફ મનનું જતું વગેરે અનેક પીડાઓ થાય છે; પણ માણસ ભણતો નથી કે, આનું કારણ શું છે!

શૂન અને પીડા, દહાડ તથા ફેફસાં ઉપર કબજાબાદની ખરાબ અસર થાય છે, વીર્યમાં પણ અનેક વિકારો પેદા થાય છે. પ્રમેદ, સ્વપ્નોદય, હરમ વગેરે સામાન્ય તેમજ બધેકર રોગો પણ આજ કાલે થાય છે. રોગ દરન સાફ ન આવવાથી પેટમાં મગ એકો થાય છે, તેથી દુર્ગંધવાળા વાયુ લોહીમાં મળી આખા ધરીરમાં ફેલાયે તેથી ધરીરને રોગી બનાવે છે; આ રીતે કબજાબાદથીજ અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે.

જો, ૧૨૪, બાળક, ૨૬, એ બધાને પેટનાજ વિકારથી રોગ થાય છે. પરંતુ બાળકની તે રોગ ધરીર ઉપર પૂરેપૂરો જતો નથી, બાળકની લેડા અજ્ઞાનતાને લીધે તેની ૧૨૪ પણ કરવા નથી, તેથી રૂઢ દનેસા તરફ આવે એ અત્યંત જરૂરું છે. દનેસા બગાડર પડી જાય તેજ ભોજન કરવું જોઈએ. કેમકે—

ભોજનના અજ્ઞાનથીજ કબજાબાદ થાય છે. જરૂર કરવા વધારે જાણ કરાવે કોઈ નહિ. ખૂબી રોગ જેટલું બદુજ એણે ભોજન પણ કરી નહિ જાણ કરવા વધારે વસ્તુઓ કરી જાઓ નહિ.

ધરીર વંદુસ્ત દેશ તો તેથી પણ વધારે બદલાય થયા અને બધેકર પણ નહાથી થાય.

કે પુષ્ટિ આપનાર પદાર્થો ખાતા નહિ. જે પદાર્થો પુષ્ટિ આપનારા છે, તેમાંના ઘણા ખરા કબજાત કરનારા હોય છે. વધારે મસાલા ખાવા તે પણ હિતકારક નથી.

શરીરના પોષણમાટે જેટલા ખોરાકની જરૂર હોય છે, તે પચાવવા માટે રોગ પાંચ જાતના રસ પેદા થાય છે; અને તે ખોરાકને પચાવી તેનું શોષી વગેરે બનાવી શરીરને પોષણ આપે છે. પરંતુ અનેક પ્રકારના મસાલાવાળું સ્વાદિષ્ટ ભોજન હોવાથી માણસ ખૂબ ખાય છે, ત્યારે તે પચાવવા માટે રસ ઓછો પડવાથી ખરાબર પચી શકતું નથી; કેમકે પાચક રસ ઉત્પન્ન કરનાર પેટ વધારે ભરાવાથી તે પોતાનું કામ ખરાબર કરી શકતું નથી. તેથી પાચક રસ ઓછો થવાથી તેમજ પચવામાં વાર થવાથી મળ સૂકાઇને આંતરડાંમાં જામી જાય છે; એટલે તે બહાર નીકળવે મુશ્કેલ થઇ પડે છે. તેથી દરત સાફ નહિ ઉતરતાં તે સૂકાયેલો મળ આંતરડાંમાં એકઠો થઇ તેમને કમબેર બનાવે છે. આ રીતેજ કબજાતમાંથી વધીને બીજા રોગો પેદા થાય છે.

નિયમિત ભોજન નહિ કરવાથી અથવા શરીરના પોષણપૂરતા ખોરાક કરતાં ઓછો લેવાથી પણ શરીરનાં યંત્રો તેમજ કામ સારી રીતે નથી કરતાં, તેથી પણ મળ સૂકાઇને એજ દશા થાય છે. જરૂરિયાતના પુષ્ટિકારક ખોરાકો લેવાથી પણ આંતરડાં તે પચાવવાને અશક્ત થાય છે અને તેથી કબજાત થાય છે.

તેથીજ કુદરતે શરીરને નિરોગી રાખી પોષણ કરનારા પદાર્થો સારી રીતે પચે તેટલા માટે તેની સાથે બીનજરૂરી પદાર્થો પણ ભેળવી દીધેલા છે.

જેમકે:-ઘઉં અને તેની ઉપરનાં છોડાં. સર્વ કોઈ જાણે છે કે, ઘઉંનો લોટ જેટલો જાડો તેટલો જલદી પચે છે. ઘઉંનો મેદો જેટલો વધારે ખારીક તેટલોજ વધારે સમય તેમાંથી બનાવેલી ચીજ પચવામાં લાગશે. માંદા માણસોને જલદી પચે તેટલા માટે ઘઉંનાં ફારીયાંજ ખવડાવે છે. ઘઉંના લોટ કરતાં મેદો પચવામાં વધારે ભારે છે; તેજ પ્રમાણે મગ, અડદ અને મસુરની છોડાં વિનાની દાળ પચતાં વધારે વાર લાગે છે; અને છોડાંવાળી જલદી પચી જાય છે. કુદરતે કોઇ પણ પદાર્થ અને તેનો કોઇ પણ ભાગ નકાનો બનાવ્યો નથી. તેથી બને ત્યાંસુધી કબજાત કરનારા પદાર્થો સેવન નહિ કરવું. નોંધવું.

કોઇ કહેશે કે, સઘળા પદાર્થો ખાવા માટેજ બનાવેલા છે તો શામાટે ન ખાવા? માણસ કુદરતના નિયમો પ્રમાણે ઋતુ અને પ્રકૃતિનો વિચાર કરીને હમેશાં તેનું સેવન કરે તો કંઈ વુક-સાન નથી; પરંતુ વાત એવી છે કે, લોકો અજ્ઞાનતાને લીધે જે ભાવ્યું તે ખાવાજ કરે છે. તેમને નથી હોતું ઋતુનું ભાન કે નથી ચતો પ્રકૃતિનો વિચાર કે અમુક વસ્તુ વુકસાન કરશે. અનેક દર્દીઓ વધવાનું બસ આ એકજ કારણ છે.

કેટલાક તમાકુ, સીગારેટ, બીડી વગેરે પીએ છે અને કહે છે કે, તેનાથી દરત સાફ આવે છે. તમાકુ ખાઇને દરત સાફ ઉતરવાની આશાએ તેઓ જાજર જાય છે, પણ તેઓ જાણી નોંધેને પોતાને હાથેજ પોતાના પગમાં કુલાડી મારી રહ્યા છે. અવિધ્યમાં તેમને તેથી ખૂબજ વુકસાન થવાનું છે, કેમકે આ બીનજરૂરી વસ્તુઓથી પણ કબજાત થાય છે; પરંતુ તેની તેમને કંઈ ખબરજ નથી.

વીર્યની નબળાઇથી તેમજ વધારે વિદ્યસેવનથી પણ પાચનશક્તિ ઓછી થાય છે. તેમને પણ કબજાત અને અટકાવ થાય છે; તેથી ઉપર લખેલી કબજાત કરનારી ખોરી આદતોને છોડી દેવી નોંધવું.

કબજાત દૂર કરવાના સરળ ઉપાય

અનેક પ્રકારના ભારે પદાર્થો જમવાથી કબજાત થઇ હોય તો મસાલા અને ભારે પદાર્થો ખાવાના છોડવા નોંધવું. અને ત્યાંસુધી સાદું ભોજન અને ફળનું સેવન કરવું નોંધવું, શાકભાજી જરૂર ખાવી અને ભોજન હમેશાં સારી પેંડ ચાલીને કરવું નોંધવું.

નિયમિત ભોજન નહિ કરવાથી તથા ઓછું ખાઇ જૂખ્યા રહેવાથી કબજાત થઈ શકે. ૧૦

ભોજન

માં એકદમ ઘણાં વાપ તેવું જાણુ દેવું જોઈએ. જોઈએ, દાળ, બનાં મોખાનો ખીર, દૂધ વગેરે તેવું જોઈએ.

નિયમસર ભોજન ન મળવાથી આંતરડાં ખાલી હોઈને સંતોષાઈ જાય છે અને બૂખથી વાડ યદને આંતરડાંના મળને સૂકી દે છે; તેથી આંતરડાંમાં ફેલાઈને સૂકાયેલાં મળને કાઢી એવા પદાર્થોનું સેવન કરવું ઘાતકારક છે. વધારે પૌષ્ટિક વસ્તુઓ તથા ઔષધો ખાવાથી આંતરડાંના મળને સૂકી દે છે; તેથી આંતરડાંના મળને સૂકી દે છે.

આંતરડાંના મળને સૂકી દે છે, તેથી આંતરડાંના મળને સૂકી દે છે. વધારે પાન ખાનારા, તમાકુ ખાનારા-ખીનારા તથા સીગરેટ-ખીરી પીનારાઓને કબજાત તો તેમજ તેવું મેવન જોઈએ કરવું જોઈએ. વીર્યની તબજાઈથી મંદાગ્નિ થાય છે અને કબજાત થાય છે-અર્થાત્ કબજાતથી બીજા પાન અનેક રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

તેને માટે વિવિધ ત્યાગ કરીને વિવિધિકાર દૂર કરવો અને વીર્યશક્તિ કરનારા તથા પુષ્ટિ પાવનારા પદાર્થોનું સેવન કરવું જોઈએ; પરંતુ એ પણ ખાનમાં રાખવું જોઈએ કે, જેઓ પોરો મેરે એકદમ બળદાયક વસ્તુઓનું સેવન કરે છે, તેઓ પહેલાં તો એટલા બધા વિવિધિકાર થયેલા હોય છે કે આમળ પાછળની કંઈ ખબરજ નથી રાખતાં. જ્યારે વીર્ય જોઈએ થવાથી અગ્નિ મંદ થઈ જાય છે અને અનેક રોગ થતાં માટે છે, ત્યારેજ તેઓ એકદમ બળવાન બનાવે એવી દવાઓ ખાઈ છે.

આ વાક્યમાં ફેલાઈને તે અગ્નિની યરીરમાં દાધી અને વાપ સાથે લડવા જેવું બળ પેદા કરવા માટે તે જનની જાહેર ઔષધોનું સેવન કરીને વધારે તુકસાન ભોજવે છે. એકદમ પાસા વગેરેનું સેવન કરવાથી તેમની સ્થિતિ વળી વધારે ખરાબ થાય છે. વળી પાસ રાખવું જોઈએ કે, બળદાયક દવાઓ પચાવવામાં પશુ બળની જરૂર છે, તેથી પ્રથમ તે બળદાયક દવાઓ પચાવવા માટે યરીરમાં બળ પેદા કરવું જોઈએ; અને ત્યારેજ તે દવાઓ કપડો કરશે.

આને માટે કુદરતી પદાર્થો(ખોરાક)જ પૂરતા છે. વીર્ય ઉત્પન્ન કરનારા, વીર્યને પુષ્ટ કરનારા અને વધારનારા ખોરાક લેવા જોઈએ.

જરૂરની સંસ્થા

કબજાત થતાં લોહિ આક્રમે દરરોજ દિવસે કે મહીને બે મહીને જુલાબ લીધા કરે છે. કેટલાક તો આક્રમે દિવસે જુલાબ લીધાજ કરે છે. આ તેમની જખરી ખૂલ છે. વારંવાર જુલાબ લેવાથી વળી વધારે કબજાત થાય છે, જોઈ નથી થતી; અને આતરડાં દિનપ્રતિદિન નિર્બળ થતાં જાય છે. કાઈ કાઈ તો દરત સાથે લાવવાની દવા રોજ લે છે, નહિ તો તેમને દરત પશુ ન ઉતરે.

આવી ટેવ પાડવી એ તંદુરસ્તી માટે અત્યંત દાનિકારક છે. કેટલા બધા દુખની વાત છે કે, વેદકાલનું કંઈ પણ યાન ન હોવાથી મનુષ્ય પોતાને દાવેજ રોગ ઉત્પન્ન કરે છે. જુલાબની સંપૂર્ણ દવાઓ જલદ દોષ છે. પ્રથમ તો તે તેની ખરબીથી મળને કાઢી નાખે છે; પરંતુ પાછળથી તંદુરસ્તીને ખૂબ તુકસાન કરે છે.

વારંવાર જુલાબ લેવાથી સરીરના આંતરિક અવયવો નિર્બળ થઈ જાય છે, તથા તેને લીધે આમળ જતા અનેક રોગ સરીરમાં થઈ પાડીને બેસે છે; અને સરીર છૂટે છે ત્યારેજ તેમને નાથ થાય છે.

(“ઔચિતીસક”ના જોગદ ૧૬૨૬ના અંક ૭૧થી અનુવાદ)

નાદીઓમાં કેવળ ધર્મનું સ્પષ્ટ વર્ણન છે, ધર્મગારહ તેઓ જીવે છે. જાને જાગૃત વ્યક્તિઓના પાત નાંજી કાંઈ પણ જોવા નહિ, તેથી તે મુશ્કેલી થઈ જાય અને જ્યાં જ્યાં જાય છે કે “જે ને જીવે છે તેની કંઈ રાખના દો તે જીવે છે મુશ્કેલી થઈ જાય, નહિ તે દિવાલની અંદર ધર્મને જીવે છે જીવના મંત્રી લેવામાં આવશે.”

મહાત્મા તેમજ હાલના પોત્રા સામે ધર્મપાત્ર કરવા જેની અસંભવ વાત ! જને વીરબાજકો-
તા અંદેરા ધર્મજનુનથી લાચલેજ જેવા બની નયા. તેઓ યોદ્ધા વાર તો કંઈ બોલ્યા નહિ.
હેરે મોઢા બાજકે ક્યું “ સુજા સાહેબ ! સું તમે જ્ઞાના નથી કે, જમે યુર નાનકેવનાં વંસજ
છાએ ! શું તમે એમ સમજે છે કે, જમે ધર્મ વેચીને જીવનારા તુચ્છ પ્રાણીઓ છાએ ! શું યુર
મેનિકેન્નિદની દમાનીમાંજ તેનાં બાજકે જ્યારે ત્યારે પણ નાસ પામનારા આ તુચ્છ દેહમાટે
પેતાના ગોંધા ધર્મને વેચી દઈ શકે ? કદી નહિ. મહાસય ! આપની ઇચ્છામાં આવે તેમ કરો !
એ તે મરનક ઉઠારી શ્યો ! ત્યારે અમારા એક એક જંજના કૂંડકૂંડા કરી નાખો, પરંતુ
ધર્મતામ કરવાની આદ્ય દેવાનમાં પણ રાજશે નહિ. અમારી માનાતા દૂધનું પાન ક્યું ત્યાર-
થીજ મૃત્યુનો અમ અમારા જાંતઃકરજુમાંથી વિદાય થઇ ગયો છે !”

આદ્યના નાના બાળકોની આવી નિર્મલવાળી સાલગીને પછરખાન કાંદણી સગાની ઉઘ્યો-
તેજુ આ બંને બાળકોને દિવાલમાં અડી લેવા માટે પાનકને ફૂકમ કર્યો, પાનક એક દિવાલમાંથી
ધાંડી દોડે પકાવી નાખી. ત્યાં જાને જાહજોને કાઢા કરવામાં આવ્યા, કહીઆને ખોડારી તેમની
આસપાસ દોડાને ગોઠવવા માંડી. દલિલાકામાં આદરમાં નાનાં બાળકોએ ધર્મમંત્રે આપે મદના
ગામ આપ્યાના રાખસા આજેજ મળ્યા. દિવાલમાં નિર્મલવાળી મુર્તિસમા આ બંને બાળકો
કાઢા રહ્યા ! કેવળને પજુ દર્શન કરવાની હઠિયા ધાવ, એકું કિંચ દરદ બની વધુ ! કમર નાખી
દોડે ચઢાઈ મર્દ. મુસમમાન દોઢમ સામે દોડો દોડો જોવા કરે છે. તેને કહ્યું “દે બાળકો
બાળકો ! દહ વિચાર કરો, તમારી સાને એક બાણુ મોડી ભગીર અને ‘દન-દોઢન છે, અને
ખીંછ બાણુ મુલ્ય છે ! આ બન્નેમાંથી તમને મું પતદ છે ! હજીઆ રીકારો તો નિર્મલ બનીને
મુખ-જેનમા છવત યુવરી યકસેઃ માટે દહ પજુ સમજ બનેલો.” જવાબમાં બંને બાળકો દન છે.

'તમેમાં દુઃખ કરવા અને પળાવવાના સ્વભાવવાળા હોય છે તેવાની વાતને અનાદર થવાથી
 વધારે ઠાપી અને તેઓને જલદી આ દુનિયામાંથી ગુમ કરી દેવા માટે કહીઆને દુઃખ કહ્યો.
 કહીઆએ મર્દન સુધી ઈશ્રા માઠી રાખી! તુ- એવિવંદનાં આ મનુષ્ય આજીવન આમ નિર્દેશ
 રીતે ઢાળી ન'આના એક દિલ્લો પ્રુહ હી અને આજવાત કિતાં પંચીમે પણ કાગી ઉપાડા!
 પશું પવન હોમનુ પાડાજુ હવે પંચમે તેમ નહોતુ' એ આ લમને વેપેપંચન, નિર્દેશ
 નિર્દેશ જેવા ઠાપી દુઃખન દેવા, તો તે આ પર્મપર આગોળી આવી અપર' પોરના અને
 પર્મપર એક ગુરુ બની બાત અને છોડી મૂકત' અને તેમને અપર તેલુ માન આપીને
 પજન, પ્રમુખી સહિતના આવા અપમેવ રમીને ધૂમમાં રેગી નાખત નહિ; પશું અહીં તેા લગી
 આજનુમા ઉત્પત થયેલી અને રૂઝ અને આજપરિદોષી દરવાથી નરકુતિ! ને આ આગોળા
 રહેલી અહીંકેક પર્મભાવના વંતવાને આખેજ લગી નહિ' લોકે પતેપત જલદી ખાત કરી ન.ખા
 મારે કહીઆને ઉપરાંપચી દુઃખ આ.પરા લાગેલ' કહીઆએ ન.ખ પુરવા સ્વિત રહેને ઈશ્રા અને
 મારીધી દહા દાપિ' એ દહાજનુ મનુષ્ય ખદારે લગુ, તેથી આવાનાથી અનુનિદુમા લાગ
 રાખા! મુલકમુ ન હોય તમેજને કે, અ.ગેક ન પુથી રે છે તેજુ કહુ "ન.ખ" રે છે ઇ મ.લ
 એ દહ પળ રેખામ રીકરેલે કમુત થવ. ન ઈડી નકરવા અરુ.

[illegible]

૧૮૩-ગુરુ ગોવિંદના પુત્રોનું બલિદાન યાને આર્ય સંસ્કૃતિનું ભાન!

ધતિહાસ પોકાર કરી રહ્યો છે કે, બુદ્ધમથી કદી કોઈ જાતિ દબાઈ જતી નથી, ઉલટું એવા પ્રસંગે મરેલી પ્રાણમાં પ્રાણનો સંચાર થાય છે. શીખોના દશમા ગુરુ ગોવિંદસિંહે મોગલ બાદશાહના બુદ્ધમથી દબાઈ જવાને બદલે શીખ પ્રજાને એક લડાયક કોમ બનાવી દીધી. ગુરુ પોતાના આદર્શ ચરિત્ર અને અનુપમ વ્યક્તિત્વના લીધે શીખોમાં ધર્મનું ખીનરોપણ કરવા માટે યોગ્ય બની ગયા હતા. તેમણે ધર્મને માટે સર્વસ્વનું બલિદાન કરી દેવાથી અનેક લોકો તેમના અનુયાયી બની ગયા. આ કારણથી મોગલ બાદશાહ લય પામવા લાગ્યો અને કોઈ પણ પ્રકારે ગુરુ-ગોવિંદનો નાશ થાય, તેવા ઉપાયો વિચારવા લાગ્યો.

ગુરુ આનંદપુર નામના ગામમાં રહેતા હતા. તે ગામને એક દિવસ મોગલસેનાએ ઘેરી લીધું. એકાએક આ હુમલો આવી પડવાથી વીર શીખો ગભરાઈ ગયા, ગુરુ પોતે પણ વિચારમાં પડી ગયા અને થોડા સમયમાટે મુંઝવણમાં પડી ગયા. આટલા ગણ્યાગાંડયા શીખો લઈને મોગલસેના સામે થવામાં આગમાં ફેદીને ભસ્મ થઈ જવા બરાબર હતું; તેમજ પોતાનું સર્વસ્વ દુશ્મનોને આપી દેવા કરતાં મૃત્યુ પસંદ કરવા જેવું હતું. આ બેમાંથી કયો માર્ગ ગ્રહણ કરવો તેના વિચારમાં ગુરુ હતા, તેવામાં મોગલો તરફથી સંદેશો મળ્યો કે “ જો આ સમયે તમે આનંદપુર છોડીને ચાલ્યા જશો તો તમને કોઈ પણ જાતની હરકત કરવામાં નહિ આવે. ” ગુરુ ગોવિંદસિંહને આ સંદેશો ઉપર વિશ્વાસ બેઠો નહિ, પરંતુ તેમ કયાં સિવાય અન્ય માર્ગ હતોજ નહિ. બીજો દિવસે સવારે ગુરુએ આનંદપુરમાંથી બહાર નીકળી ચાલવા માંડ્યું; પરંતુ મુસલમાનો કદી વચનની કિંમત સમજતાજ નથી. તેમણે વચનનો ભંગ કરી મુઠ્ઠીભર શીખો ઉપર માર્ગમાં હુમલો કર્યો અને તેઓને ઘેરી લીધા. શીખો મોગલો તરફથી આવી આશા રાખતાજ નહોતા, તેઓ એકાએક આ હુમલાથી ગભરાઈ ગયા અને જેને જેમ ફાવે તેમ નાસવા લાગ્યા. અનેક મોગલોના હાથે કતલ થઈ ગયા. કેટલાકે સતલજ નદીમાં ફેદી પડી પોતાના પ્રાણ ગુમાવ્યા. ગુરુ પોતે કેટલાક વિશ્વાસુ સાથીઓ સાથે રૂપનગર તરફ ચાલી નીકળ્યા. તેમની ધર્મપત્ની કેટલાક સાહસી શિખોને લઈ દિલ્હી રવાના થઈ ગઈ! તેમની માતા કૃતસિંહ તથા જોરાવરસિંહ નામના પોતાના બે પૌત્રોને (ગુરુના પુત્રોને) લઈને પોતાના બ્રાહ્મણ રસોઈધી સાથે તેને ઘેર ગયાં; પરંતુ અહીં તે દુષ્ટ બ્રાહ્મણે વિશ્વાસઘાત કરીને ઉક્ત બાળક-રતોને મોગલ સુબા વજીરખાનના હાથમાં સોંપી દીધા. તેમનાં ધરણાંની પેટી પોતાના ઘરમાં રાખી લીધી. વજીરખાનને ગુરુ ઉપર પ્રથમથીજ દ્વેષ હતો. તેને ગુરુના પુત્રો પોતાના હાથમાં આવવાથી બદલો લેવાનો ઉત્તમ અવસર મળ્યો! તેણે વિચાર્યું કે, આ બાળકોનો વધ કરવા કરતાં તેમને મુસલમાન બનાવી દેવાથી ગુરુની આબરુને વધારે ધડકો પહોંચશે અને શરમથી ગુરુ ઉંચું મુખ કરી શકશે નહિ. ”

આવા વિચારથી એક દિવસ તેણે ઉક્ત બાળકોને પોતાની પાસે બોલાવ્યા. વચનોના હાથમાં સપડાયાથી આ બંને ધર્મવીર બાળકોએ કેટલાક દિવસથી ખાધું નહોતું. આથી તેમનાં શુદ્ધાત્મ જેવાં તેજસ્વી મુખ ચીમળાઈ ગયાં હતાં. જ્યારે તેઓ દરબારમાં આવ્યા, ત્યારે એક મુસલમાન સિપાઈએ વજીરખાનને સલામ કરવાની તેમને સૂચના કરી. જોરાવરસિંહે જવાબ આપ્યો કે “ અમે એકમાત્ર અકાલપુરણ સિવાય કોઈને માથું નમાવતા નથી. ” એમ કહી અડકા ઉભા રહ્યા.

વજીરખાને તે બંને બાળકોને કહ્યું કે “ તમારા પિતાનો અપરાધ અક્ષમ્ય છે, પરંતુ તમે નિર્દોષ બાળક છો. તમારા ઉપર મને દયા આવે છે. જો તમે ઇસ્લામધર્મને સ્વીકારી લ્યો, તો તમને છોડી દેવામાં આવશે અને મોટા થશો, ત્યારે મોટી જગીર બદીસ આપી મોટા હોદ્દાઓ આપવામાં આવશે. વજીરખાન સમજતો હતો કે, હિંદુત્વના મળવાથી તેમજ મોટા હોદ્દાની લાલચથી બંને બાળકો ઇસ્લામનો સ્વીકાર કરશે. તેને સ્વપ્નમાં પણ ખ્યાલ નહોતો કે, આ બાળકોની

आपका मुझपर विश्वास नहीं था, जो पिताशु है कहेने जैसी? आप मुझमें दी वन नाने के लिये कद सकती थीं. मैं आपका परम पूज्या समजता हूँ." और यह कह कर वे पिता की शरणवन्दना कर के कैंची का भी परस्पर करते हैं. यह है मातृ-पितृ-भक्ति का नववर्त आदर्श!!

अनेक कष्टों के सहते दुःखे भी भगवान राम के हृदय में कोष उत्पन्न नहीं हुआ और उन्होंने स्वार्थ को नहीं अपनाया. यदि वे चाहते, तो इस समय, जब भारत सेनासहित मित्रदूतपर भिलने गये थे, लक्ष्मण की सहायता से युद्ध में जय-लाभ कर, राज्य कर सकते थे. परन्तु उन्होंने इस समय कुछ लक्ष्मण को नो उपदेश दिये हैं, वे सुवर्णाक्षरों से लिखने योग्य हैं. कदा उनका भारत के ही कारण वनवास और कहां दोनों बाधियों का भले-गले मिथ, हूट-हूट कर दाना! इसे कहते हैं भ्रातृ-प्रेम!!

छतना ही नहीं, भारत उनसे छीटने के लिये अनेक प्रार्थनाओं करते हैं. सभी पुरवासी उनके स्वर के साथ स्वर मित्रा रहे हैं, और हिर भी वे अपनी प्रतिष्ठापर अडे कुझे हैं. भविष्यवाचन का छितना उच्च आदर्श है!!

सुग्रीव ने राम की कृपा से राज्य पाया, श्री पायी; पर उसी नशे में वह राम से ही कुछ प्रतिष्ठा को भूख गया-अर्थात् सीतानन्देय के लिये उसने कोछ प्रपन्न नहीं किया. अज धिस अवस्था में श्रीराम ने केवल लक्ष्मण को लेज कर उसे उसकी प्रतिष्ठा की याद दिलाया. इसपर सुग्रीव ने जब क्षमा मांगी, तो आप कहते हैं कि "मेरे आपपर कैसे भाव पहले थे, वैसे ही अज भी है." यह था उनका सौहार्द!!

अज तनिक उनका समुच्चो के साथ भी व्यवहार देखिये. सभी जनते हैं कि उन्होंने रावण के अनुचर शुक्र-सारण के साथ, जो राम की सेना के युध लेह देने आये थे, कैसा सहृदयवहार किया था! उन्होंने विभीषण को अपने परम समु रावण का लाल जन कर भी अपने हृदय में स्थान दे दिया, जरा ही अविश्वास नहीं किया. यह था शत्रुवाञ्छितरक्षा का मर्ता!

भगवान राम के अरि में कहीं कहीं कोछ कोछ हूट-ताड़िक धम से पतन का मिथ्या आभास भी देख पाते हैं, पर तनिक विचार करने से उनके कानों का वास्तविक तथ्य समझ में आ जाता है; और प्रतीत होता है, कि वह भी उच्चकोटि की न्याय-पथ-दिशनि दी है.

दमारा दद विश्वास है, कि जैसा व्यक्ति अपनी संसारभर की किसी गति में नहीं हुआ; और दम यह भी कह सकते हैं, कि यदि उनके अरि का सुदम दष्टि से विवेचन किया गये, तो देख के उनका मनाने ही तत्पूज्य आधुनिक विद्यापूज्य समस्याओं दध हो सकती हैं.

("दिद्वय"ना "समांक"मा लेखक:-श्री. नृसिंहदेव सारस्वत शास्त्री)



૧૮૫-ભગવાન રામચંદ્રની પ્રતિજ્ઞા-એકાંકી નાટક

(પ્રથમ દ્રશ્ય)

સ્થાન-શ્રીરામનું વિશ્રામભવન (શ્રીરામ એકલા, ચિંતામગ્ન થઈને થોડી વાર બેસે છે અને વળી પાછા ઉભા થઈને ટહેલવા લાગે છે.)

રામ:—“રાગ્નનું” જીવન ચિંતા, આપદા અને ક્લેશની ધગધગતી ભટ્ટી છે, કે જેમાં કંતવ્યનો દેવતા સુખ અને સૌભાગ્યની આદૃતિ આપે છે. રાગ્નનું જીવન એ એક વિશાળ પર્વત છે, જેની દરથી કંચાઈ બેઠેને પ્રત્યેક વ્યક્તિ ધર્મ્યા કરે છે; પરંતુ પાસે જઈને એ કોઈ નથી જોતા કે, તે પર્વત કેવી દશામાં દિવસ વીતાવે છે. જેઠ-અપાદમાં અગ્નિસ્વરૂપ સૂર્યનો તાપ સંકેત છે, શ્રાવણ-ભાદરવામાં વાવાઝોડાં અને વરસાદ સાથે ભયંકર યુદ્ધ બેસે છે, પોષ અને માઘ માસમાં મગધની પેઢે બરફની ચાંદર ઓઢી રહે છે. આટલાં દુઃખ ઉપરાંત બ્યારે કોઈ વાર તેના એકાન્ત-મય સૂતસાન હૃદયમાંથી ‘હાહાકાર’ નીકળે છે, ત્યારે દુનિયા તેને ધરતીકંપ માનીને તેનાથી ડરે છે અને તેની ઘૂણા કરે છે. રાજ્યભાર! તને નીતિ અનુસારે વહન કરવો એ એક કઠિન વ્યાપાર છે! જે વિધાતાએ મને ભરત, લંકમણુ યા તો શત્રુદેવ જ બનાવ્યો હોત તો આજે મારે આવી દુઃખદ વેદના ન સહેલી પડત—

“સીતે-મેં જવ દિલ નરહા, તવ રાજ્ય ફિર કિસ કામ કા ?

સીતા વિના જીવન નિકમ્મા, હૈં જહાં મૈં રામ કા ॥

મેંને પ્રજા કે ચરણ મૈં, કર દી સમર્પણ જાનકી ।

વસ કર વિધાતા ! દે ચુકા હું, મેટ અપની જાનકી ॥”

શત્રુદેવ--(પ્રવેશ કરીને) “નહિ, નહિ-ભાઈ! એવી નિષ્કુરતા ના થટે.”

રામ--“પ્રિય શત્રુદેવ! કેમ? શું થયું?”

શત્રુદેવ--“કેમ તો શું આ બધી ફાગટ ચર્ચા છે?”

રામ--“ફાગટ ચર્ચા નથી, સાચી છે.”

શત્રુદેવ--“શું કહ્યું! સાચી છે?”

ભરત--(પ્રવેશ કરીને) “શું સાચી છે?”

રામ--“ભાઈ ભરત! પ્રિય શત્રુદેવ! સૌ વાત સાચી છે.”

ભરત--“રઘુનાથ અને આવો વજ્રપાત! મર્યાદાપુરોચિત રામ અને પ્રેમનું આયુષી પરીણામ! બન્ને હોઈ જ ના શકે.”

રામ--“નહિ, એ તો થઈ ચૂકું અને ક્યારનુંયે થઈ ચૂકું. શું કરું, ભાઈ! તમે બધા મળી છો. અયોધ્યાની પ્રજા મારી પાસે સીતાને માગે છે અને આજે પણ માગી રહી છે.”

ભરત--“રઘુનંદનવિદ્વઃ! તો શું પ્રજા જે કંઈ માગશે તે આપવું પડશે?”

રામ--“અવશ્ય.”

ભરત--“અને જો તે નીતિવિરુદ્ધ હોય તો?”

રામ--“તોપણ આપવું જ નોંધશે.”

ભરત--“આપવું પડશે? જે અયોધ્યાની પ્રજા રાજદ્રોહી થઈને રાજ્યવંશની કુટુંબ દંડે, જે તે ભારતવર્ષના અંધા દેવકાએ તેડી પાડવા દેશે, જે તે દેવતાઓનું અપમાન કરવા દેશે. જે તે અસહકારને ધર્મનું અંગ બનાવવ. દેશે, તોપણ શિર ઝુકાવી માનવું પડશે!”

રામ--“નિઃસંકેત—”

ભરત--“કારણ?”

રામ--“કારણ એજ કે, રામ પ્રજાના સેવક છે—

“ ધન્ય છે, યહ ભૂવતિ, જિમકો પ્રજાએ વ્યાર છે ।
જો ન હો રાજા પ્રજા કા, વનકો સો ધિસાર છે ॥
નુરુદ્દ છે સીતા-સંગા, પ્રજા-પ્રેમ કે સામને ।
યહ દિવા લમ આજમે, સીતા કો ઘોઠા રામને ॥ ”

ભરત—“ દે’ દે’, બાપ! આપે એ શું કહ્યું? આ તો પતિવ્રતાની મુનિ, મનીવ્રતની ખામ, રેલી સીતા; અને આ અયોધ્યાની મર્ચામાં બદલનાર એ કુતરા?—

“ આવશો મુનિને નહીં, યહ ગમ્ય છે અપમાન કે ।
જાનકી માતા સતી કી, યોગ્ય છે ગમ્માન કે ॥ ”

રામ—“ યોગ્ય છે ગમ્માન કે, સપ્તમુચ્ચ હો સીતા રામ કો ।
પર જાન ભાવી હો પ્રજા કો, યહ મેરે કિસ કામ કી ॥
હો મુનિ જિસમે પ્રજા કી, ઉમમે સુલ છે, ધેમ છે ।
મે હું પાતક સ્વાતિ-જલ, મેરા-પ્રજા કા પ્રેમ છે ॥ ”

ભરત—“ પરંતુ જેમ આપ પ્રભ-પ્રેમનું પાલન કરે છે, તેમ આપે નારી-પ્રેમનું પણ પાલન કરવું જોઈએ—

“ કારણ કિ નારી-પ્રેમ છે હી, શુદ્ધ્ય કા કલ્યાણ છે ।
જિસ ઘર મેં હો નારી દુઃખો, યહ ઘર નહીં, દમ્માન છે ॥
નારી ન હો મુનિયો મેં તો, મુનિયો હે કિર કિસ કામ કી?
હી જાનકી મુનિયો મેં તો, મુનિયો હે મારી રામ કી ॥ ”

રામ—“ ભરત! ભરત!! આ બધી ભિયા મર્યા છે. રામે જે નિમય ક્યો છે, તે અમળ છે.”

ભરત—“ બાપ! બાપ!! એ આપ શું કહો છો?”

રામ—“ ભરત! રામ નથી કહેતો, સમય કદી રહ્યો છે:—

(માથે છે.)

“ સમ દિન હોત ન પર સમાન ।

| | |
|--|---------|
| દુઃખ સુખ જીવન ભોગ હિ માનો, દો દિન કી ગુજરાન ॥ | સવ દિન૦ |
| ઇક દિન રાજા હરિધ્વજ કી, સંપત્તિ મરુસમાન । | સવ દિન૦ |
| ઇક દિન જાય હોમ ઘર સેવત, અંધર હરત મસાન ॥ | મય દિન૦ |
| ઇક દિન ધ્રુવ કી માતા મુચ્ચિને, કીન વજા અવમાન । | સવ દિન૦ |
| ઇક દિન ધ્રુવ કા વરોન કરને, આયે કી મગવાન ॥ | સવ દિન૦ |
| ઇક દિન સીતા શ્વન કરતી થી, મહા ચિકટ ડયાન । | સવ દિન૦ |
| ઇક દિન રામ સિયા વેઝ મિલ, વિહરત પુલ્પ-વિમાન ॥ | સવ દિન૦ |
| પ્રકટ હે નૃશ્વ કી કરની હી, તજ મન લોષ અજાન । | સવ દિન૦ |
| તુલસીદાસ ગુણ કહેં લગ વરણું, વિધિ કે અંક પ્રમાન ॥ ” | સવ દિન૦ |

લક્ષ્મણ—(ગલદીથી પ્રવેશ કરીને) “કુમ્ભ પાનથ છે. અવસ્ય કોઇ રાજપ્રતોદીત’ આ બીજા કાવત્રુ છે.”

રામ—“ કાવત્રુ’ નહિ, લક્ષ્મણ! અયોધ્યાની પ્રજા એકેઅવાળે કદી રહી છે. ”

લક્ષ્મણ—“ બાપ! છતાં કરજો; શું કદી રહી છે?”

રામ—“ એવું કે સીતા અ-સતી છે ”

લક્ષ્મણ—“ અ-સતી છે—સીતા અસતી છે ’આદ’ આ ’અ’ અક્ષરે જાણે અંકમાની પૂર્ણ જ્ઞાને રાદુ સદને મતી સીધી. આ ’અ’ અક્ષરે જાણે કાળા નામનું રૂપ લદને મારા અંતઃકર-ણને દંશ દીધો. સ્વર્ના કોરવળ પ્રકાસમય કિરણોથી ખીલેલી કુમુદિની સમાન નિર્મળ, નક્ષત્ર-સમાન પવિત્ર અને રાત્રિદિવસ પતિનામની માળા અપનારી સીતા અ-સતી છે? બાપ! બાપ!!

शुं येक लुझाभोला, निंदक अने धोश्रीना रुपमां आवेशा काणा जेरी नागनी वातने मखिमय सिंहासन उपर भेसाडीने साया सती-रतने डोगट कादव-झीयडमां झंडी देवा छो ! जे सतीशिशेमखि सीतानी साथे स्वयं भयंदापुरुषोत्तम श्रीरामज आवुं वर्तन तो पक्षी पतिव्रता सीतानुं सरण छुट्य ये पुरुषना चिदासनी सामग्रीज गथ्याशे. सीता प्रेम पुरुषना उपदासनुं रमकुण्ज जनी जशे. भारतीय रमणीओनी पतिभक्तिने भारतवर्ष दोप यछ जशे:—

“ फिर तो नारी-धर्म का, होना न होना एक है ।
जब कि जनता के लिये, चित्तल व सोना एक है ॥
इस लिये मानो मेरी मैया ! न त्यागो जानकी ।
जानकी संसार की, शोभा है जीवन-प्राण की ॥ ”

राम:—“ जानकी शोभा नहीं, बिजली है वह अपमान की ।
उर के मारे त्याग दी, जीवन मैं मैंने जानकी ॥
कह दिया परित्याग तो, परित्याग टल सकता नहीं ।
मेरी प्रतिज्ञा विश्व में, कोई बदल सकता नहीं ॥ ”

वदमखु—(रामने यरखे पक्षीने) “आह ! लार्ड ! लार्ड !:—

“ मैया ! ऐसे न कटोर बनो, माँ सीता परम पुनीता है ।
सीता भी वह सीता जिसने, पति-सेवा का धन जीता है ।
श्रीराम ! प्रतिज्ञा की दृढ़ता का, त्याग करो, वह सीता है ।
सीता भारत की पुण्यमयी, गंगा-गायत्री-गीता है ॥ ”

राम—“ वदमखु ! वदमखु !! तो शुं रामने भूखी गयो ?

“ चिह्न बाकी हैं रघुकुल के, अभी तक भालपर ।
क्योंकी बेठा हूँ मैं दशरथ का, पितामह थे सगर ॥
इस लिये मुझको लखन ! अपने वचन से प्रीति है ।
प्राण जाये पर न जाये, धर्म कुल की रीति है ॥ ”

वदमखु—“ ये सप्त छे, लार्ड ! परंतु सीता-अ-सती ”

राम—(धुरझीने) “वदमखु !”

वदमखु—(भूखतां भूखतां) “जाह !”

राम—“ हरि इच्छा भावि बलवाना । तुम कहूँ तान सदा कल्याणा ॥
यह मम वचन गाल लघु भाई । प्रात जानकी जाओ लिचाई ॥
आज्ञा नोरि जो टारहु नाता ! रहेन प्राण तात मम गाता ॥ ”

(श्री तुलसीकृत-रामायण)

(श्रीराम जलनीमां छरी मारवा मय छे, वदमखु रोडे छे.)

वदमखु—“छान्त य.ओ, लार्ड ! छान्त य.ओ !! राम-प्रतिज्ञा पूर्ण यशे—” (मय छे)

(रामनुं वृत्तिर्जन यछ पक्षी जखुं.)

वैद्यना—(प्रवेश करीने) “है है भेडा ! आ नुं अनर्थ करवा भेडा छे ! शुं सर्वस्व नाक
करवा छे छे !”

राम—(सप्त आवर. “वदमखु ! मेरो-सता ! नुं अर्द्ध !”

वैद्यना—“भेडा ! नुं है अर्द्ध न आवुं ! तु गदगदवा उपवृत्त यतनी पेडे लुनि डार
नेलान अरववने. लुनि डे.४ अने है न आवुं ! भार. पिडनुं रतन, रकुडवने. डी.४ अने
लारेगी. लव.४ अनेमडवां डे अने है न आवुं !”

राम—आ.वे. मता ! आ.वे. मे. गणना ! आ.वे. मे. मनेवरी ! आ.वे. ! रामने आ.वरी

ચરણુરજ આપો, કે જેને આ શૂન્ય લગાટે લગાવીને મારી કર્મ-રેખાઓને છુપાવું, આપને ત્યાં કષ્ટાંત ન કરાવું."

કૌશલ્યા—"હું બધુએ બાલું છું, બેટા! હું બધુએ બાલું છું. એજ ને કે, તું મારી રાજરાણી વડે, સાક્ષાત્ લક્ષ્મીચરણ સીતાનો ત્યાગ કરશે; પણ રામ! શું એ સત્ય વાત છે?"

રામ—"તે હૃદય અને અસ્ત સત્ય છે, ઉત્પત્તિ અને વિનાશ સત્ય છે, તે આ પણ સત્ય છે, માતા!"

કૌશલ્યા—"શું હું પણ એ સત્ય ઉપર વિશ્વાસ કરું?"

રામ—"અવશ્ય! આપના વિશ્વાસથી તો પ્રતિજ્ઞા સફળ થશે."

કૌશલ્યા—"રામ! હું બાલું છું, કે રાજકાર્યસંબંધી "આ કેમ થયું? આ શાથી થયું?" એમ કહીને હૃદય કરવાનો ઓળંગિતો ધર્મ નથી-તેથી હું તને આઝા નથી કરતી, માત્ર વિનય..."

રામ—"નહિ-નહિ, માતા! એ મારાથી નહિ બને."

કૌશલ્યા—"નહિ બને! શું કહ્યું? નહિ બને?"

રામ—"જનની! એ જનની!! ઈશ્વરને ખાતર અટકાવ ન કરો."

કૌશલ્યા—"તો શું હું મારી ભાગ્યલક્ષ્મીને જતી કરું? મારા કુળની આખરને ઉકરડે ફેંકી દઉં? મારી વંશરૂઢિની અખર વેણીને વનમા મોકલી દઉં? નહિ બને, રામ! મારા શ્રવણે જતાં તો એવું નહિ બનવા દઉં—"

રામ—"માતા! હું પ્રતિજ્ઞા કરી ચૂક્યો છું."

કૌશલ્યા—"પ્રતિજ્ઞા કરી ચૂક્યો છે? જે પ્રતિજ્ઞા કરી ચૂક્યો હોય તો પછી બતાવ કે, તને પ્રતિજ્ઞા નિભાવવાની શક્તિ કોણે આપી? મેં-મારા દુષ્ટ-રામ! આજ એજ દુષ્ટ પેતાની શક્તિ પાછી લઈ લેવા છડે છે. હું તારી પાસેથી તે પાછી લઉં, અવશ્ય પાછી લઉં. રામ! ઈશ્વર-ને ખાતર સીતાનો ત્યાગ ન કર. જે, જે, આજ તારી માતા-રામની માતા-મર્ધાદાપુરુષોત્તમ પુત્રની સમક્ષ હાથ લગાવીને નિશ્ચય સીતા માને છે! શું તું નહિ આપે? સીતા નહિ આપે? રામ! રામ!! મોહ, મોહ!"

રામ—"જનની! એ જનની!! આપું હૃદયવિદારક દૃશ્ય આહ! મારું શાવિ! જે ચરણુ-રજના પ્રતાપે મારા પૂર્વજ ભગીરથ દિમાઝિબ્લી મંગલે દેવલોકમાંથી પૃથ્વી ઉપર લાવ્યા, જે ચરણુરજના પ્રતાપે વ્યાસપુત્ર શુકદેવ જન્મ લેતાજ આભંગાની કહેવાયા, જે ચરણુરજના પ્રતાપે ભગવાન પરશુરામે ૨૧ વાર ક્ષત્રિયવંશનો સંહાર કર્યો, જે ચરણુરજના પ્રતાપે મેં લોકપતિ રાવણ ઉપર વિજય મેળવ્યો, આજ તેજ ચરણુરજની સ્વામિની મારી માતા, અયુધારામરી આજે, હીન અર્ધીન બાવે ધુટ્પીએ પડીને, મારી પાસે નિહા માગી રહી છે અને હું 'નહિ આપું' 'નહિ આપું' એમ કહીને માતાનો તિરસ્કાર કરું નહિ, નહિ, કરી નહિ. ન્યાય-મર્ધાદા નાથ પાને, રામને માનસિક દુઃખ થાય અને સંસારમા રામ પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ થાય, તોપણ હું એમ કહીશ, આકાશના નક્ષત્રોને સુચારીને એમજ કહીશ, કે માતા! ઉઠો, એ જનની! ઉઠો-નમારી હૃદય પૂર્ણ થાઓ."

કૌશલ્યા—"હજી પૂર્ણ થાઓ? શું કહ્યું બેટા? મારી છઠ્ઠા પૂર્ણ થાઓ?"

કર્મ—(પ્રવેશ કરીને) "છઠ્ઠા પૂર્ણ થાઓ."

"મનુષ્ય-રૂપે પૂર્ણ હો સકતો હૈ ધીરણુધાર સે ।

પર કર્મ કા લિક્ષતા નહીં ટલતા કિસી વધાર સે ॥"

રામ—"મોહ, કર્મ? જનની! સાબળું?"

કૌશલ્યા—"હા સાબળું."

રામ—"મા! હું વિવશ છું-પરાંતીન છું."

કૌશલ્યા—"બેટા! બેટા!! આહ! કર્મ-ચનિ! આહ! સીતા સતી-(પૂર્વે આવે છે.)

રામ—"આહ! સીતા! સીતા!! સીતા!!!"

('દિગ્દર્શન'ના ચિત્રાંક ઉપરથી અનુદિત લેખક-નાટ્યાચાર્ય પંડિત 'કેદાર')

૧૮૬-વિજ્યાદશમી કેની છે ?

વિજ્યાદશમી કેની છે ? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રત્યેક શિષ્યાસૂત્રધારી એમજ કહેશે કે 'વિજ્યાદશમી' અમારી છે; પણ હું કહીશ કે, ઓ કાચર, નામદ, ડરપોક, અશિક્ષિત, સ્વાવલંબનહીન, પરતંત્ર હિંદુભૂતિ! હરગીજ આ વિજ્યાદશમી તારી નથી. વિજ્યાદશમી તો તેજ વીરુભૂતિની છે કે જેની વીરતાનો વિજયડોકા સમસ્ત સંસારમાં વાગી ચૂક્યો હોય, જેની વિજયવૈજયંતી દશે દિશામાં ફરફરતી અને જેની યશઃપતાકા ગગનચુખી હિમાચળસમા પર્વતોનાં શિખરો ઉપર લહેરાતી હોય !

હિંદુભૂતિ! વિજ્યાદશમી ઉજવતાં પહેલાં શું તારું મસ્તક નીચે નથી નમી પડતું ? શું તારી ભૂતને પરતંત્રતાની બેડીમાં જકડાયેલી જોવા છતાં પણ તારાં નેત્રોમાંથી પ્રબળ અશ્રુધારા-ઓ નથી વહેતી ? શું તારા શુષ્ક ક્ષેવરમાં તારા પૂર્વગૌરવનું જરા પણ ભાન નથી રહ્યું ? શું હાંડમાંસનાં આ સુકલકડી પૂતળાંની નસોમાં તેમના વીર, પવિત્ર, સ્વનામધન્ય, કર્તવ્યપરાયણ પૂર્વજોના લોહીનું એક યુદ્ધ પણ નથી રહ્યું ? શું ભૂલેચૂકે સ્વપ્નમાં પણ તને ભૂતકાળના વીર ભારતવર્ષનું સ્મરણ પણ નથી થતું ?

શું વિજ્યાદશમી ઉજવવા પહેલાં તને તેનું મહત્ત્વ યાદ નથી આવતું ? હા હિંદુભૂતિ! તારી નિદ્રાવસ્થા ઉપર તો એમ થઈ જાય છે કે, પોકેપોક મૂકીને રડું ! પણ હા ! આજ એટલું પણ સાહસ નથી રહ્યું. આજે અમે અમારા ભારતવર્ષમાં નથી તો રડી શકતા કે નથી હસી શકતા ! કેમ ? કેમકે હિમગિરિનાં શિખર ઉપર ઉતારા લગવા ઝુંઝા ઉપર હવે લગવાનું મહાસરસ્મિતો પુણ્ય-પ્રતાપ નથી રહ્યો, પણ માત્ર વાંકી ચૂકી રેખાઓનાં નિશાનજ રહ્યાં છે.

હિંદુભૂતિના રહ્યા સહાઓ નવજીવાનો ! “વિજ્યાદશમી”નો વિજય-મહોત્સવ ઉજવવા પહેલાં એક વાર જરા વિચારી લો કે, તમને આ વિજ્યાદશમી ઉપર વિજયોદ્ઘાસનો મહોત્સવ ઉજવવાનો અધિકાર છે ? શું કહ્યું ? “અમારો તહેવાર છે ?” દૂર રહો ! તહેવાર ઉજવનારાઓ દૂર રહો ! શી વીરતા ઉપર તહેવાર ઉજવવા નીકળ્યા છો ? તમારાં ધરોની સીતાઓને આજે યુગ્ગઓ ઉઠાવી તમારી નજરસમક્ષજ જાય છે અને તમે હસતા હસતા તહેવાર ઉજવવા નીકળ્યા છો ! જ્ઞાનવિહીન, નિપ્રાણુ હિંદુભૂતિ ! યુગ્ગઓ-રાક્ષસોના હાથમાં તારાં શુદ્ધોની કુલવંશમીસ્વરૂપ, સતી સાધ્વી સીતાસમી કુલવંશનાઓનાં નમ શરીર જોઈને તારી આંખો શું નથી ફાટી પડતી ? આત્મા ક્ષેવરનો કેમ લાગ નથી કરતો ? પ્રાણ કેમ નીકળી જતા નથી ? શરીર કેમ ફાટી પડતું નથી ? પણ ફાટીયે શી રીતે પડે ? કાચર, માન-અપમાનરહિત, રક્ત-વીર્યશન્ય, પરતંત્ર અને શક્તિહીન ભૂતિ સંસારમાં કાંઈ પણ હોય તો તે આ હિંદુભૂતિજ છે; નહિ તો એક ગોરી આમળીવાળા ચારિત્રહીન, ધર્મવિહીન અને વારાંગનાને ‘ભારતીય નારીઓ બ્રહ્મ ચારિત્રવાળી અને વેશ્યાઓ જેવી છે’ એવું લખવાનું સાહસ ક્યાંથી થાત ? જો તું તારા માન-અપમાન ઉપર મરી ફીટતાં જાણતી હોત તો પછી કેની ગુન્નશ હતી કે અમારી દેવીઓ ઉપર દટિપાત પણ કરે ? દુર્યોધને દ્રૌપદીને ગન્ધ દેખાડી હતી, પણ સાચા હિંદુ દ્રૌપદીપતિ ભીમે તેનો ખરડો દુર્યોધનની ગન્ધ તોડી નાખીનેજ લીધો હતો ! છે તમારામાં પણ એવું જોશ ? જેઓ તમારી વસનાઓને પોતાની ગન્ધ ઉપર બેસાડવા ઇચ્છે છે, તે દુષ્ટોની ગન્ધ તોડી નાખવાની છે એવી તાકાત ! જે દુષ્ટો તમારી બહેન-દીકરીઓને ભેટવાનાં સ્વપ્ન જોઈ રહ્યા છે, તેમની ગળચી દબાવવા જેટલી છે તાકાત ? ફાંડી ચડેા તેમ છે એ નરપિશાચોની આંખો કે જેઓ તમારી મા-બહેનો ઉપર કુદટિ કરે છે ? પી ચડેા તેમ છે એ દુઃશાસન જેવા દૈત્યોનાં ક્ષેત્રમાં ગરમાગરમ લોહી અને આંધી ચડેા છે તેમના લોહીથી તમારી કુલવંશમીની વીખરાયત્તી વેણી ? છે એ રાવણુ જેવા રાક્ષસ પ્રકૃતિના દુષ્ટોનો નાશ કરવાની તાકાત, કે જેઓ તમારી સીતાસરખી સતી-સાધ્વી,

સૌનવરૂપા પુનર્પર્યાયને જાણી શકે છે ? નથી ! તે પછી વિજયાદશમી સી રીતે ઉજવવાની જગ્યા છે ?

કેવળ રામનીયા બજવાથી વિજયાદયથી તમારી નહિ જતી થશે. સાચી લીલા કરો. હર-
દમેશ મેના-દરબુ મેન-દરબુ છે; અને ત્રીજા કરકનીજ દરબુ દોષ તે રામ જાનો-રામની
શક્તિ પ્રાપ્ત કરીને, તેમની પોં મુખધાનિની રચાવના કરીને, તેમની પેઠે અદમનીય પ્રતાપ
વિજયની-વિજયાદયથી ઉજવે તો તેની સાર્થકતા છે. જો તમારામાંથી એક પણ રામની પેઠે
સર્વ સુખપ્રબુજન મદ થશે, તો તે વખતે હું કહીશ અને દિ'દુર્ગનિ પણ અતિમાન લેશે કે,
આમે વિજયાદયની છે! તે સમયે વિજયાદયથી ઉજવે, સારી પેઠે ઉજવે, ખુલે હડો
ફાવે, નાચી કૂદીને ઉજવે; કેમકે તે વખતે તો તમદોષ વિજયવજ દરદરેતો દગે. કિંતુ
પ્રિય દિ'દુર્ગનિ! ત્યાંસુધીને માટે તું વિજયાદયથી ઉજવશી-મારી પ્રાર્થનાને ખાતર નહિ, પણ
તારી મા-બહેનો અને પત્નીઓની દુઃખા અને જુલુબનક પરિચિતિ તરફ તમા આવીને-ઠાકી
દે. આ વિજયાદયથી ઉપર એ દિ'દુર્ગનિ! તું દાસ્ય ન કર! હા નહિ!" જેત નહિ!!! આ
વિજયાદયનીના રામલીલાના આજ્ઞાનમાં એકત્ર થઈને એ અગ્નિય કર, કે જે અરપ્પકાંડમાં થયેા
કલો-અર્થાત્ વાનરોમાં પણ સંજ્ઞાનત્ જુગલ જગત. વિજયાદયથી ઉપર આ વખતે સીતા-
દરબુને માક પાળ, એકામિતિને વિચાર કર કે તારી સતી સાપરી, સીતા સતી અપદરાય કરાયથી.
મા-બહેનોના થી રીતે ઉદાર થઈ સહે રામે કેવળ સુખીચનામધારી વાનરની સમ્રાટ લીળી
હતી. તું હનરો, લાખા અને હરોટોની સંખ્યામાં એકત્ર થઈ સીતા-ઉદારને ઉપાય વિચાર.
એકવાર એ પ્રમાણે કરવાથી એ દિ'દુર્ગનિ! તારી સીતાને અવસ્ય ઉદાર થશે!

(‘दि’दृष’मे’ना विज’पा’क’भा’गी अ’न’दि’न. से’अ’क:-धी’पु’त’ दर’द’र’प्र’मा’द’ न’स’त’),

૧૮૭—મહાન નરોને કેમ જન્મ આપશે ?

મરણ પ્રભાવિતાં જીવમુરત અને બુદ્ધિશાળી બાળકો પેદા કરવાની વિધા

* * * "આપણો મારે દુનિયાની કરતી મુસાફરી વખતે યુરોપ-અમેરિકામાં સ્ત્રીમંડળો આમણ ધણીકે આપણે આપવાની અને તક મળી હતી. એક વખતે ન્યુયૉર્ક શહેરના 'ઓએ-સીમ' નામના સ્ત્રીમંડળમાં તા. ૨૦ મી માર્ચ ૧૯૨૪ના રોજ 'પૂર્વમાં સ્ત્રીનો દરજ્જો' એ વિષય ઉપર આપણુ આપ્યું હતું. તે વખતે જબ્યાવ્યું હતું કે, દિંદી સ્ત્રીઓ જેવી વફાદાર અને પવિત્ર છ'ંદગી યુગરનાર સ્ત્રીઓ દુનિયામાં બીજે કોઈ દેશાણે માલમ પડતી નથી. ત્યારે અમેરિકાની સ્ત્રીઓને ખીજવાદ લાગ્યો અને આપણુ ઉપર ગળવા લાગી. આ સ્ત્રીઓને વળતો જવાબ આપનાં તે' જબ્યાવ્યું કે, દિંદી સ્ત્રીઓ એટલી તો વફાદાર છે કે પોતાના ધણીને પશ્ચિમરૂં દેવરૂપ માને છે અને જ્યારે ધણી મરણ પામે ત્યારે અસહના વખતમાં તો દગ્ગરો સ્ત્રીઓ પોતાના ધણી સાથે છવતી એટમાં જળી મરતી અને કેટલીક સ્ત્રીઓ તો પોતાના સતીત્વના જળથી પોતેજ દેવતાઈ અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી જળી મરતી. આવી ધણી તરફની વફાદારીના દાખડા દુનિયાની કોઈ પણ સ્ત્રીઓની તવારીખમાં માલમ પડતા નથી. તમે પશ્ચિમની સ્ત્રીઓ જરા પણ વાંધા પડતાં છતાંજા કરતા તૈયાર થાઓ, જ્યારે દિંદી સ્ત્રીઓ કદી છુટાછેડા કરતી નથી. પણ પોતાના ધણીને હમેશા વફાદાર રહે ॥ અને તેની સાથે જળી મરતા પણ તૈયાર થાય છે, અને કોઈપણ પરપુરક સાથે છૂટ લેતી નથી; જ્યારે તમે પરપુરો સાથે નાચના પણ ચરમાનાં નથી. પેરી અમેરિકાની આનુ મીસ થેપોએલે દિંદી સ્ત્રીઓની નિંદા કીધી છે, તેણીને આ ટુંકે જવાબ પડતો છે. આવી વફાદાર અને પવિત્ર દિંદી જહેનોની મેત્રામા આજે હાજર રહેવાને અને ધણી પ્રધાની ઉત્પન્ન થાય છે.

સીતું માતાતરીકેનું દેવી કાર્ય

સી માતાતરીકેનું દેવી કાર્ય કરવા સરળ છે, જે માટે તમામ જગત તેમને નમન કરે છે. હિંદ માતા, સી માતા, પ્રજાની માતા, ધરતી માતાને સર્વે જગતનું નમન છે.

સી માતાતરીકેની પોતાની ફરજો બજાવવા જે જે કષ્ટ બને છે, જે જે ભોગો આપે છે તેવો ભોગ બીજું કાંઈ આપતું નથી. નવ મહીનાસુધી બાળકને પેટમાં રાખવા કેટલી વેદના તેણી બને છે, વળી બાળકને જન્મ આપતી વખતે કેટલું કષ્ટ બને છે! ઘણીક સ્ત્રીઓ જન્મ આપતાં પોતાના જીવનો ભોગ આપે છે-મરણ પામે છે. એક સિપાઈ ગરબો લડાઈના મેદાનમાં જે જખમો બને છે અને જીવનો ભોગ આપે છે, તે કરતાં વધુ કષ્ટ અને ભોગ એક માતાનો છે; એટલુંજ નહિ પણ બાળકના જન્મ પછી તેની માવજત કરવા જે જે કાળજી તેણી દેખાડે છે, તેવી સેવા કોણ કરી શકશે? પરમાર્થી આદમીઓ ભૂખ્યાંને અન્ન આપે છે, પણ કાંઈ એવું આદમી છે કે ભૂખ્યાંને પોતાના લોહીમાંથી ખોરાક બનાવી આપે? માતા પોતાના લોહીમાંથી દૂધ બનાવી બાળકને ખોરાક આપે છે. આ કેવો ભોગ છે! વળી બાળકની માવજત કરવા ન પોતે સૂવે કે ન આશાયશ લે. વળી બાળકને બોલતાં, ચાલતાં, કેળવણી આપવા અને છેવટે સંસારમાં નાખવા શી રીતની એક માતા કાળજી દેખાડે છે અને કષ્ટ બને છે? ખરેજ, માતાને આભાર આપણે કેમ વાળી આપીશું? માતાને ધ્યેયરના સ્વરૂપતરીકે ભજવી નેધએ. સ્ત્રીઓને પવિત્ર માતાતરીકે માન આપવું નેધએ અને પવિત્ર લાગણી હંમેશાં દેખાડવી નેધએ.

આટલી કાળજી-આટલું કષ્ટ ખમવા છતાં ઉત્તમ બાળકો પેદા થતાં નથી તેનું કારણ શું? કારણ એજ કે, એ બાળકનું જ્ઞાન માયાપોને આપવામાં આવતું નથી.

માણસગતનું સ્વરૂપ ફેરવનાર શોધ

ડૉક્ટર ફાઉલર જણાવે છે કે “માણસને માયાપ કેમ થયું તે પહેલાં શીખવો, પછી કેળવણી આપો; જેથી આખી દુનિયામાં ફેરફાર થઈ જશે.” આજે તમારી સન્મુખ જે શોધો રજૂ કરવામાં આવશે તેથી માણસગતનું સ્વરૂપ ફરી જશે, હિંદમાં મહાન નરો પેદા થશે, હિંદને સ્વરાજ અપાવશે અને હિંદ માતાની ઉન્નતિ થશે; માટે પ્રિય બહેનો! આ શોધો ઉપર દિલોગનીથી અમલ કરજો.

બેબી-વીક

હાલમાં “બેબી-વીક”ની હીલચાલ ચાલી રહી છે, જે ઘણી સ્તુતિપાત્ર છે. એક બાળક કદ-રૂપ જન્મે તે “ધીડીયટ” યાને દિવાનું જન્મે, અથવા અવધવની ખોડખાંપણવાળું જન્મે, તો તે બાળકને ગમે તેવી કેળવણી કે જતનથી તે ખૂબસુરત કે બુદ્ધિશાળી કે તંદુરસ્ત બનતું નથી, માટે માયાપને ઉત્તમ બાળક પેદા કરવા, તે જન્મે તે અગાઉની, ગર્ભ રહ્યા પછીની બાળકોનું જ્ઞાન આપવાની ખાસ જરૂર છે અને એ બાળકની પહેલી હીલચાલ થવી નેધએ; તોજ “બેબી-વીક”ની હીલચાલનું ઉત્તમ પરિણામ આવે, અને હિંદની ઓલાદ ખૂબસુરત અને બુદ્ધિશાળી થાય.

ઓલાદથી ઉતરતા ગુણો

ડૉક્ટર ગ્રેગરી જણાવે છે કે, માયાપો પોતાનાં છોકરાંમાં પાછી જીંદગી ગુજારે છે; કારણે છોકરાંઓ માયાપને આબેહુમ મળતાં આવે છે. ફક્ત ચહેરામાં અને શરીરના બંધારણમાં એટલુંજ નહિ પણ મનની સાધારણ વલણો અને સહયુગો અને દુર્ગુણોમાં પણ આપણે સાધારણ રીતે તપાસ્યું છે કે, કેટલાંક માને મળતાં આવે છે, કેટલાંક બાપને મળતાં આવે છે; એટલે સુધી કે કેટલાંક દાખલામાં જે માયાપને મોં ઉપર ડાઘ અથવા ખાડો હોય છે તો છોકરાંને પણ તેમજ હોય છે.

કેટલીક વખતે એવું બને છે કે, શરીર અને ચહેરાનું ચોક્કસ મળતાપણું અથવા તો મનની વલણો પાંચમી અથવા છઠ્ઠી પેઢી પછી એકદમ પ્રગટી નીકળે છે, જેને અંગ્રેજીમાં “રિવર્ઝન” કહેવામાં આવે છે. એ ઉપરથી અમુક માણસ, જનવર અથવા ઝાડપાનની પહેલી ઓલાદ કેવી હતી તે માલમ પડે છે.

એક સફેદ માયાપને ત્યાં સામળું બાળક જન્મ્યું, જેથી પેલા ભરથારને પોતાની સ્ત્રીની

પ્રવિત્રતા ઉપર ચક્ર ઉત્પન્ન થયેા. અંજી પોતાની નિર્દોષતા માટે સોગંદ ખાધા, જેથી તેણીને સારવાર માનસમાં પોતાના બાપદાદાના મકાનમાં ખજાર કાઢવા મળેા, તેા માત્રમ પાત્રું કે, તેનેા પાંચમી પેઢીને વડેા જેકે આફ્રિકન સીધા હતા, જેની અસરથી તેનું પાંચમી પેઢીનું બાળક સીધા જેનું કાળું અવનમ્યું.

આવા પશુક દાખલા-દલીલોથી માલમ પડે છે કે, માન્યાપની જેની મનોરૂઢિ હોય તેણે મુજો જોવાદમાં ઉતરે છે; તેથી જો માન્યાપને જાળકની ઉત્પત્તિ વખતેની જોડકા મનોરૂઢિ રાખવાનું જાન આપવામાં આવે તો જાળકો પશુ તેવીજ મનોરૂઢિ ધરાવતાં પેદા થાય; જે દલીલ આપજો. દને દાખલાઓથી પૂરવાર કરી સમીક્ષો.

પ્રેમથી ખૂબમુરત ઉત્તમ સ્વભાવનાં બાળક પેદા થાય છે.

ઝાકર શકલર એક વખતે પોતાની પત્ની સાથે ફરતા હતા. તે વખતે તેમણે બે બાળકો પાળ્યા. ખૂબસુરત અને ઉમદા સ્વભાવનાં નિદાળાં. પુરત એ બાળકોનાં માખાપ કેવાં હશે તેના તપાસ કરવા તેઓનું ઠોકાણું પૂછી લઇ તેઓને ત્યાં તપાસ કરવા ગયા તો માણુમ પડ્યું કે, એ બાળકોનાં માખાપ કાંઈ ધણા ખૂબસુરત નહોતાં, પણ તેઓ એકબીજા તરફ પળેા. પ્રિય દેખાતાં હતાં; અને જણાવતાં હતાં કે, તેઓએ આખી પરણેલી જીંદગીમા એક પણ સખત અને કુસંપ હાવન કરે એવા શબ્દ કે કાંઈ કયું નહોતું. બે ખૂબસુરત, ઉમદા અને સાત સ્વભાવનાં બાળકો જોઈતાં હોય તો પતિ અને પત્નીએ એકબીજા તરફ પ્રિય અને ભક્તિ દેખાવવી જોઈએ અને હંદા પણ કુસંપ કે કલ્થો-કંકાસ થાય એવા શબ્દો કે કાંઈ કરતાં જોઈએ નહિ. આવા ઉત્તમ સહયુગના ફળગરીકે તમને ધણા ખૂબસુરત અને ઉમદા સ્વભાવનાં બાળકો પેદા થશે.

જે વિચાર કરે તે માત્રમ પડે છે, પરંપર પ્રેમ અને ભક્તિભાવવાળા પતિ-પત્ની બન્ને એકબીજાના પ્રેમમાં લીન થાય છે, તે વખતે તેઓના ચહેરા ઉપર કે ઈ ખુલ્લુશ અને શાંતિ પ્રગટી નીકળે છે, તેઓના સરીસરાં શાન્તવંતુ કેવાં આનંદી થાય છે! આવી સ્થિતિમાં બન્નેનાં ખીજ ઉપન થાય છે તો તેમાંથી ખુલ્લુશ અને ઉમદા બાળક પેદા થાય છે, જે પતિ-પત્નીની સંગત દ્વસી શ્રુત્તાથી, યુક્તતાથી કે વરવાડથી થાય છે, તેઓનાં આગ્રહો કરવાં, ઇચ્છાવાળાં, ઝડુની કે ખુની લગાયક પેદા થાય છે.

કદાચ માખાપ હતાં ખૂબનુસ્ત બાળકો કેન પદા થાય?

અમેરિકાનો અપહીતો તખીખ ડાહરે કેસોન એક કામચો પોતાની ચોપડીમાં નીચે મુજબ આપે છે. -
કેમકરેદોરો ન્યાયાધીશ નાના કદનો, કદરોષો અને ખુદી હતો. તેને ત્યાં એક માત્ર જ જમ્યુ.
તે તેના જેવું જ કદવું અને હતોપના પુતળા જેવું આમેદુખ હતું. આ પોતાની પિયરને તેના
નાના હાલતના કોનાવધી તે આપને લખ ઉત્પન્ન કરે છે, તેની આખી એ.સાદ આ પ્રમાણે કદ-
રોષો જમ્યુ તેથી તે એક બહુજ વખખાલમાં ડાહરે મેકનની સલાહ લેવા ગયો. ડાહરે તદ્દલ
આપે છે, પિત્રાનાની આસપાસ તારે મણ નાના ખુખમુરત પુતળા રાખવો. એક પદ આપને,
એક જમ્યા કાષ તરે અને ખીજું કાષ તરે, કે જેથી તરી ઓ જમ્યા પદ નામર કે જે
ત્યાં આ ખુખમુરત પુતળા તેની નજરે પડે. રેલા કદુલા ન્યાયાધીશ ડાહરેની તદ્દલ પ્રત્યે
તેનામર અપલ કરે અને જે જમ્યુ જમ્યુ તેનાથી સમર્પન થતુ છે, તે પદરોષી પદ પડારે
પુતળા હતું.

વિજ્ઞાની અસરથી ખૂબમુન્ન બાળકો.

એક જુવાન મહેરાણા અને તેના કારકેરી એક બસ પર બસનું નાનું વિશ્વ બાંધેલા આખા મોટાનું ઘડોમાં બુલેટરી કરી આખરે એક બસ ના નાનું વિશ્વ બાંધેલા તે વિશ્વ પર પડ્યા કરે તેમ દિલ થયે દબાવે. કે સ્ત્રી કોઈ ના નાનું વિશ્વ બાંધેલા તે અને કોવાના કવિઓના નાનું મહેરાણી તેમ બસનું નાનું વિશ્વ બાંધેલા તેઓ.

ત્યાં બાળક જન્મ્યું તે આખેડુ બેડા ચિત્રમાં દર્શાવેલા ચહેરા જેવું જ ખૂબસુરતીમાં અને સ્વ-ભાવમાં હતું; એટલે સુધી કે તેઓને ત્યાં આવનારા પરાણાઓ પેલું ચિત્ર જોતા ત્યારે પેલા બચ્ચાનું જ ચિત્ર છે, એમ માનતા હતા.

આવી જ રીતે માખાપનાં મનપર કદૂપા દેખાવો પડે છે, ત્યારે કદૂપાં બચ્ચાં જન્મે છે, જેના પલ્લુ ઘણા દાખલાઓ મળી આવે છે.

સુથાર-હુહારને ત્યાં મહાન નરો કેમ પેદા થાય છે ?

હવે સુથાર, હુહાર કે બેડુનને ત્યાં મહાન નરો કેવી રીતે પેદા થયા હતા તેના દાખલા તપાસીએ. શીવાડેશ્વિયાના એક હુહારને ત્યાં એક ઘણી જ બુદ્ધિમાન અને હુશિયાર છોકરી પેદા થઈ હતી. તેણીને બાપ આ છોકરી પેદા કરવાના કાર્ય વખતે મનની કેવી સ્થિતિમાં હોતો તે આ પ્રમાણે જણાવે છે:-

“આ છોકરીના જન્મની એક વર્ષ અગાઉ વરાળથી ચાલતું એક વહાણ બનાવવાને તે ખતથી રોકાયો હતો. આ વહાણની યોજના રચના અને બનાવવાને મગજને એટલું બધું ઉશ્કેરતું પડતું હતું કે કપાળ અને લમણું (ટેમ્પલ) બંધાં મસ્તકરેખાની વિદ્યા પ્રમાણે યોજનાઓ અને કારણ શોધવાની શક્તિઓનું રહેંદાણ આવેલું છે તે ભાગે એટલા તો ગરમ થઈ જતા કે તેઓને ઠંડા કરવા એ ભાગોપર વારંવાર પાણી લગાડવું પડતું હતું. મનઃશક્તિ આ પ્રમાણે ઉશ્કેરાયતી હતી તે વખતે પેલા બાપે પોતાની પત્નીની સંગતથી આ બાળકનું બીજ પેદા કીધું. આ છોકરી ઉંમરે પહેંચી ત્યારે તેણીનું માથું ૨૩ ઇંચ જેટલું મોટું હતું; અને કપાળ તથા લમણા (ટેમ્પલ)નો ભાગ જે પેલા બાપે મનઃશક્તિ ખૂબ વાપરવાથી ગરમ થયાં હતાં, તેજ ભાગે આ છોકરીમાં વધારે બીજેલા માલમ પડતા હતા. આવા દાખલા ઉપરથી માત્રમ પડે છે કે, કેટલીક વખતે સુથાર-હુહારને નવા દાગીના બનાવવાને માટે યોજના કરવાની, કારણ શોધવાની, અવલોકન કરવાની, સંપૂર્ણ અને સુંદર બનાવવાની વગેરે શક્તિ ખૂબ વાપરવી પડે છે. આવી રીતે બ્યારે મનઃશક્તિઓ ઘણી જ ઉશ્કેરાયતી હોય, તે વખતે બાળકનું બીજ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે તો તે બીજમાંથી મહાન નર પેદા થાય છે. આવી જ રીતે આપણા ઘણાક મહાન નરો સુથાર-હુહારને ત્યાં જન્મ્યા હતા.

મહાન નરો માતાને આભારી છે

કેટલાક વિદ્વાનોનું એવું કહેવું છે કે, આપણા મહાન નરો મોટેભાગે પોતાની માતાની હમેશના વખતની ઉચ્ચ મનની સ્થિતિને આભારી છે. જો સદા કુક નામનો વિદ્વાન એ બાબતમાં લખે છે કે “બ્યારે બાળક પેટમાં હોય છે, ત્યારે માતાની ઉપર નસીયવંત અથવા કમનસીબ બનાવો અસર કરે છે, તો તે સારા અથવા માઠા પરિણામતરીકે બાળકની જીંદગીમાં ઘણો અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.”

પ્રોફેસર નાઇટના પ્રયોગો

આ વિદ્વાને રાયલ સોસાયટીમાં એક નિબંધ વાંચ્યો હતો તેમાં એ વિદ્વાન જણાવે છે કે, તેણે કેટલાંક જનવરોપર હમેશની વખતે પ્રયોગો કર્યા હતા. ગર્ભવાળાં જનવરો પાસે ચોક્કસ કાર્યો કરાવવામાં આવ્યાં અને તેઓને ચોક્કસ કળાઓ શીખવવામાં આવી તો માત્રમ પડ્યું કે, તેઓનાં બચ્ચાં વગરશીખ્યે પોતાની માતાના જેવાં કાર્યો અને કળા વાપરવા લાગ્યાં.

આપણા કેટલાક મહાન નરો પોતાની માતાના હમેશના વખતની ઉચ્ચ સ્થિતિને આભારી હતા, એમ આપણે દાખલાથી તપાસીશું.

નેપોલિયન બોનાપાર્ટ

મહાન લડવૈયો નેપોલિયન બોનાપાર્ટ જેણે દુનિયાને જીતવાની કોશીશ કરી હતી, તે કેમ પેદા થયો હતો ?

જો સદા કુક લખે છે કે, નેપોલિયનની માતા હમેશદાર હતી, તે વખતે યુવાન દેશના પ્રખ્યાત વિદ્વાન પ્લુટાર્ક જેણે નામાકિત મણુઓની જીંદગીના બોધદાયક હેવાલો લખ્યા છે, તેની ચોપડી

આ દાખલાઓ ઉપરથી માત્રમ પડે છે કે, મહાન નરો પોતાની માતાને આભારી છે. માતાઓ આહે તો હમેશની વખતે જેવી ઈચ્છા ધરાવે અને મનઃશક્તિ વાપરે તેવાં બાળકો પેદા કરી શકે.

ડૉક્ટર ફાઉલરની એક અગત્યની શોધ

ડૉક્ટર ફાઉલરે ઘણાક દાખલાઓની તપાસ કરી એક ઘણી અગત્યની શોધ કરી છે, તે એ કે, હમેશ રહ્યા પછી પહેલાં જ મહીના સુધી બાળકના શરીરનું બંધારણ થાય છે અને ક્રમ પાછલા ત્રણ મહીનામાં જૂદી જૂદી મનઃશક્તિ જેવી કે ધાર્મિક, ભક્તિભાવની, સહયુષ્ણી, કારણ શોધવાની વગેરે શક્તિવાળા બેનના બાળનું બંધારણ થાય છે; માટે દરેક હમેશનાર સ્ત્રીએ હમેશના જ મહીના પછી યાને છેલ્લા ત્રણ મહીના તો ખાસ કરી ઉમદા સહયુષ્ણીમાં, ભક્તિ-ભાવમાં અને પરમાર્થી કાર્યોમાં મનને વારંવાર રોકવું જોઈએ, કે જેથી ઉત્તમ મનઃશક્તિનાં યુદ્ધિશાળી બાળકો પેદા થશે.

એજ પ્રમાણે મી. બનાજીએ કેટલાક દાખલાઓ આપી જણાવ્યું કે, હમેશવાળી સ્ત્રી જો ગમગીન રહે છે તો બાળકના માથામાં પાણી ભરાય છે. જો તે ધાર્તી અથવા દ્રાણ ખાય છે તો બાળકો લૂલાં, લંગાં, પાંગળાં, બેનવગરનાં, બેનકુક જન્મે છે. જો માતા એ વખતે વઢવાડ અથવા ગુસ્સો કરે છે, તો તે બાળક ઘણું ચીઢીયું, ઝનુની અને ખૂની જેવું પેદા થાય છે. માટે ઉમદા બાળકનો જન્મ આપવા હમેશવાળી સ્ત્રીએ શાંત, સહયુષ્ણી અને ભક્તિભાવથી જીવંતી શુભરતી જોઈએ.

સ્ત્રીઓ ! હિંદની ઉન્નતિ માટે મહાન નરો પેદા કરો.

સ્ત્રીઓએ મહાન નરો પેદા કરવાનો કુદરતનો બેદ હવે બળ્યો છે. આ બેદની ચાવી તમને હવે મળી છે. હવે સ્ત્રીઓએ એ ચાવીનો એ ઉમદા જ્ઞાનનો ઉપયોગ કરી ખૂબસુરત અને સહયુષ્ણી-બાળકો પેદા કરી હિંદની ઓલાદને ઉત્તમ બનાવવી જોઈએ. હિંદની ઉન્નતિ માટે, હિંદમાતાનાં કલ્યાણે માટે હવે દરેક સ્ત્રીની ફરજ છે કે, તેમણે મહાન નરો પેદા કરવાની ફરજ સમજવી જોઈએ.

એક હિંદી કવિ કહે છે તેમ—

જનની જણુ તો ત્રણ જણે, ભક્ત, દાતાર કે શર;
નહિ તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવતી તર.

(મી. બેહમન સો. બનાજીનું લાપણુ “હિંદુસ્તાન” ના ૨૮-૪-૨૮ ના અંકમાંથી.)

૧૮૮—પગ પીછે નહીં હટાયેંગી.

હમ વીર હૈં ક્ષત્રાણી હૈં, પગ પીછે નહીં હટાયેંગી;
પ્રતિજ્ઞા કર કે વેદી પર, વાલન્ટિયરોં મેં નામ લિખાયેંગી.
ઝંકા લે કર ઓડમ્ કા હમ, સ્વામી કા ઋણ ચુકાયેંગી;
શસ્ત્ર લે કર શુદ્ધિ કા હમ, બલયુત મૈદાન મેં આયેંગી.
બિછુકરહી જો બહિનેં હમસે, અબ ઉતકા ગલે લગાયેંગી;
પ્રકાશ દિખાકર વેદોં કા, ઇસ અધકાર કા હટાયેંગી.

(‘હિંદપંચ’ના એક અંકમાં લેખિકા શ્રીમતી કૌશલ્યાદેવી, અધ્યાપિકા-બિજનૌર.)

ਹੇ ਪੁਤ੍ਰ! ਅਪਨੇ ਪ੍ਰਿਯ ਮਿਤ੍ਰ ਤੇ ਸਨੇਹ ਤੇ ਨਿਲਾਨੇ ਤੇ ਲਿਖੇ ਤੁਮ ਰਾਮ ਤੇ ਸਾਥ ਯਨ
ਮੇਂ ਫੇਰ ਮਤ ਕਰੋ। ਰਾਮ ਤੇ ਪਿਤਾਤੁਲ੍ਯ ਸਮਝੋ, ਸੀਤਾ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸਮਝੋ, ਜੰਗਲ ਤੇ ਅਯੋਧ੍ਯਾ
ਆਨੰਦਪੂਰ੍ਵਕ ਰਾਮ ਤੇ ਸਾਥ ਯਨ ਜਾਯੋ। ਆਜ ਕ੍ਰਿਤਨੀ ਮਾਤਾਯੋਂ ਹੈਂ ਜੋ ਨਿਯਮ ਲਾਭ ਤੇ
ਪੁਤ੍ਰਾਂ ਤੇ ਧਰਮ ਤੇ ਲਿਖੇ ਭੇਜ ਸਕਦੀ ਹੈਂ? ਸੀਤੇਵੀ (ਔਰਮਾਨ) ਮਾਤਾਯੋਂ ਤਥਾ ਸੀਤੇਵੇ ਲਾਭਯੋਂ ਤੇ
ਕੀਸ਼ਕ੍ਯਾ, ਸੁਮਿਤ੍ਰਾ, ਰਾਮ ਔਰ ਲਕਸ਼ਮਣੁ ਤੇ ਉਦਾਹਰਣੁ ਅਨੁਕਰਣੀਯ ਹੈਂ।

(“ਸਤ੍ਯਵਾਦੀ” ਨਾ ਆਖਿਨ ੧੯੮੨ ਨਾ ਅੰਕਸਾਂਝੀ)

੧੯੦—ਅਮੇਰਿਕਾ ਤੇ ਕਿਸਨੇ ਯੋਗ?

ਮੈਕਸਿਕੋ ਮਧ ਅਮੇਰਿਕਾ ਔਰ ਯੂਕੇਟਨ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਮੇਂ ਆਜਕਲ ਜੋ ਅਨੁਸੰਧਾਨ ਹੋ ਰਹੇ ਹੈਂ
ਯਹ ਪੱਛਾ ਵਿਸ਼ਾਸ ਹੋ ਰਹਾ ਹੈ ਕਿ ਭਾਵਯਸ ਤੇ ਅਮੇਰਿਕਾ ਤੇ ਫੁਟਨੇ ਤੇ ਕਮ ਤੇ ਕਮ ਯੋਗ
ਵਰ੍ਧ ਪਛਲੇ ਐਸ਼ਿਆਵਾਸਿਯੋਂ ਤੇ ਉਸਤਾ ਪਤਾ ਲਗ ਗਯਾ ਥਾ। ਵਹਾਂ ਐਸੇ ਸਿਲਾਸ਼ੇਪ ਆਦਿ ਮਿਲੇ
ਜਿਨਸੇ ਪਤਾ ਲਗਤਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਯੂਜਨਿਵਾਸੀ ਯੋਗ ਧਰਮ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਰਕ ਦੁਹਸ਼ੇਨ ਆਜ ਦਿਨ ਤੇ
ਔਰ ਐਕਸ਼ੂਟਿਯਨ ਟ੍ਰੀਪਸਮ੍ਹਣਾਂ ਤੇ ਮਾਰ੍ਗ ਤੇ ਛੋਟੇ ਫੁਯੇ ਅਪਨੇ ਯੋਗ ਧਰਮ ਪ੍ਰਧਾਰਕ ਵਸ ਤੇ ਯੋਗ
ਪਛੁਯੇ ਥੇ। ਵੈਸੇ ਐਕਸ਼ਰਥਲ ਔਰ ਐਕਸ਼ੂਟਿਯਨ ਟ੍ਰੀਪਵਾਸੀਾਂ ਤੇ ਉਤਰ ਅਮੇਰਿਕਾ ਤੇ ਵੀ ਯਰਾਯਰ ਲੱਭੇ
ਥਾ। ਓਨ੍ਹੀਂ ਲੋਗਾਂ ਤੇ ਯੋਗਾਂ ਤੇ ਅਮੇਰਿਕਾ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਤੇ ਯਯਰ ਮਿਲਤੀ ਥੀ। ਮੈਕਸਿਕੋ ਤਥਾ ਅਨ੍ਧ
ਰਧਾਨੇ ਮੇਂ ਐਸੇ ਸਿਲਾਸ਼ੇਪ ਤਥਾ ਪ੍ਰਾਯੀਨ ਸਮਧ ਤੇ ਐਤਿਹਾਸਿਕ ਲੇਖ ਮਿਲੇ ਹੈਂ। ਓਨ੍ਹੀਂਸੇ ਲੱਭੇ
ਰਧਨੇਵਾਸੇ ਯਫੁਤ ਸੀ ਐਤਿਹਾਸਿਕ ਡਿੰਵਦੰਤਿਯੋਂ ਔਰ ਕਲਾਨਿਯੋਂ ਪ੍ਰਯਲਿਤ ਹੈਂ, ਜਿਨਮੇਂ ਘੀਨ ਤੇ ਯ
ਫੁਯਰ ਮੀਲ ਪੂਰ੍ਵ ਤੇ ਟਰ੍ਹ ਮਹੋਦਧਿ ਤੇ ਉਸਪਾਰ ਮਹਾਦੇਸ਼ ਤੇ ਛੋਟੇ ਤੇ ਯਾਤਾ ਹੈਂ ਔਰ ਯਹ ਮਹਾਦੇਸ਼
ਅਮੇਰਿਕਾ ਵੀ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ। ਉਸ ਜਮਾਨੇ ਤੇ ਘੀਨੀ ਲੋਗ ਉਸ ਮਹਾਦੇਸ਼ ਤੇ ਪ੍ਰਯੰਗ ਕਲਾ ਕਰਤੇ
ਦੁਹਸ਼ੇਨ ਨੇ ਘੀਨ ਤੇ ਸਮ੍ਰਾਟ ਯੁੰਗਨ ਤੇ ਸਮਧ ਮੇਂ ੪੯੯ ਓ੦ ਮੇਂ ਮੈਕਸਿਕੋ ਤੇ ਯਾਤਾ ਤੇ ਥੀ। ਵੇ ਸਨ
੫੦੩ ਮੇਂ ਮੈਕਸਿਕੋ ਤੇ ਕਥ ਪ੍ਰਕਾਰ ਤੇ ਆਧਨੇ, ਕਪੜੇ, ਸੂਤ, ਲੇ ਕਰ ਘੀਨ ਵੀਏ। ਦੁਹਸ਼ੇਨ ਨੇ ਅਪਨੀ ਰਿਪੋਰਟ
ਮੇਂ ਲਿਖਾ ਹੈ ਕਿ ਕਾਯੂਜ ਤੇ ਯਾਰ ਯੋਗ ਮਿਲੁਯੋਂ ਨੇ ਸਨ ੪੩੫ ਓ੦ ਮੇਂ ਵੀ ਧਸ ਨਯੇ ਮਹਾਦੇਸ਼ ਤੇ
ਪਤਾ ਲਗਾਓਰ ਯੋਗ ਧਰਮ ਤੇ ਪੁਸਤਕਾਂ, ਸਿਖਾਂਤਾਂ ਔਰ ਮੂਰ੍ਤਿਯੋਂ ਤੇ ਪ੍ਰਧਾਰ ਕ੍ਰਿਯਾ ਤਥਾ ਵਹਾਂ ਤੇ ਲੋਗਾਂ
ਤੇ ਲੁਧਾਰਾ ਥਾ। ਉਨ੍ਹੇ ਲੇਖੋਂ ਤੇ ਪਤਾ ਲਗਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ ਦਿਨਾਂ ਅਮੇਰਿਕਾ ਤੇ ਵੇਸ਼ਾਂ ਮੇਂ ਟਾਂਘਾ ਯਫੁਤ
ਥਾ; ਪਰ ਲੋਕਾ ਨ ਥਾ। ਲੋਨੇ-ਘਾਂਦੀ ਤੇ ਡਾਢ੍ਹ ਮੂਲ੍ਯ ਨਹੀਂ ਥਾ। ਸ਼ਫਰ, ਡਿਯੇ ਆਦਿ ਨਹੀਂ ਥੇ।

ਮੈਕਸਿਕੋ ਮੇਂ ਦੁਹਸ਼ੇਨ ਤੇ ਜਨੇ ਤੇ ਪ੍ਰਮਾਣੁ ਮੀਯੂਫ ਹੈਂ। ਵਹਾਂ ਯਹ ਡਿੰਵਦੰਤਿ ਪ੍ਰਯਲਿਤ ਹੈ ਕਿ
“ਐਕ ਸ਼ੇਤਰੰਗ ਤੇ ਵੀਹਾ ਵੰਝ ਔਰ ਯਦ੍ਰਧਾਰੀ ਅਸਾਧਾਰਣੁ ਵ੍ਯਕ੍ਤਿ ਆਥਾ, ਜਿਸਨੇ ਲੋਗਾਂ ਤੇ ਯੁਰਾਧ
ਤੇ ਅਯਨੇ ਔਰ ਸ਼ਾਂਤ ਧਾਰਮਿਕ ਭਵਨ ਯਿਤਾਨੇ ਤੇ ਕਲਾ। ਉਸੇ ਯਦੀ ਧੰਨਯਾਯੇਂ ਵੀ ਗਯੀ। ਜਯ ਧੰਨਯਾਯੇਂ
ਅਸਲ੍ਯ ਹੋ। ਗਧੀ ਤੇ ਯਹ ਐਕਾਐਕ ਗਾਧਯ ਹੋ ਗਯਾ। ਪੀਯੇ ਉਸਤੇ ਪਦਯਿਨ੍ਧ ਐਕ ਯਦ੍ਰਾਨ ਮੇਂ (ਜੋ
ਵਸਿਲ੍ਯ ਤੇਵਿਡਾਨਿਯਾ ਤੇ ਲਗਵੇਨਾ ਰਧਾਨ ਤੇ ਪਾਸ ਹੈਂ) ਵਹਾਂ ਉਸਤੀ ਮੂਰ੍ਤਿ ਰਧਾਪਿਤ ਤੇ ਗਯੀ। ਮਿਲੇ-
ਜਲ ਡਾਟਲ ਨਾਮਕ ਐਕ ਅਨ੍ਧ ਧਰਮਗੁਰੂ ਅਪਨੇ ਲਾਧਿਯੋਂ ਸਹਿਤ ਉਤਰ ਤੇ ਪਨੁ ਤੇ ਛੋਟੇ ਫੁਯੇ ਮੈਕਸਿਕੋ
ਗਯੇ ਥੇ। ਅਨੀ ਵੀ ਮੈਕਸਿਕੋ ਮੇਂ “ਗੈਤਮ” “ਸ਼ਾਯ” ਤੇ ਨਾਮ ਲੁਨੇ ਗਯੇ ਹੈਂ। ਕਥ ਨਗਰਾਂ, ਲੋਕਾਂ
ਤੇ ਨਾਮ ਮੇਂ ਯੇ ਯਯਦ ਪਾਯੇ ਗਯੇ ਹੈਂ। ਪਵੇਨਾਰ ਰਧਾਨ ਤੇ ਪਾਸ ਐਕ ਯੋਗ ਮੂਰ੍ਤਿ ਪਾਧ ਗਈ ਹੈ। ਉਤਾਰ
“ਸ਼ਾਟਮੋਕ” (ਸ਼ਾਟਮ ਯੁਨਿ) ਯਯਦ ਅਭਿਤ ਹੈ। ਕਾਧੀਯੇ ਰਧਾਨ ਮੇਂ ਯੁਧ ਤੇ ਐਕ ਤੀਕ ਔਰ ਯਦੀ
ਮੂਰ੍ਤਿ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਪਵੇਤ ਮੇਂ ਵੇ. ਸ਼ੇਰਾਪਰ ਪਥਧੀ ਮਾਰਡਰ ਯੈਂਦੇ ਫੁਯੇ ਪ੍ਰਧਾਰਕ ਤੇ ਮੂਰ੍ਤਿ ਮਿਲੀ ਹੈ। ਯਫੁਤ ਨੇ
ਲੱਭਿਯੋਂ ਤੇ ਦਿਵਾਸ਼ਾਂ ਤੇ ਪਥਧਰਾਂ ਮੇਂ ਐਸੇ ਲਿਖਾਫਿ ਲੁਏ ਹੈਂ, ਜੋ ਐਲਿਥਾ ਤੇ ਵੇਸ਼ਾਂ ਤੇ ਪ੍ਰਾਯੀਨ ਸਮਧਤਾ ਤੇ
ਲੁਨ ਤੇ ਕਲਾ ਤੇ ਮਿਲਨੇ ਲੁਯਨੇ ਹੈਂ।

(“ਵਿਸ਼ਵਮਿਤ੍ਰ” ਨਾ ਐਕ ਅੰਕਸਾਂਝੀ)

[illegible]

એ રીતાર થા મુચના કરવાનું મન થાય છે, પણ ને ફેરફાર આખા નાટકને બદલેરેતો થઈ
પડે નથી ને નાટકની મજામાં ભંગ પડે છે. જેઓ નાટકપર ટીકા કરે છે, તેઓ દરેક ભાગ
થી હોય તપાસના હોવાથી તેઓને બૂલ જેવું થા જોઈું માન્ય પડે છે, પણ એ સામરો થા
અને નાટક એકસામરો સમજા લે તો તેથી ટીકા કરવાની જગ્યા રહે નહિ. ધર્મનું પણ
એવું સવગવું. જે પેચંબરો ધર્મો લખી ગયા તે કંઈ એકજ માણસને કામ થાને તેરા લખ્યા
નથી, પણ મરને કામ થાને તેરા લખ્યા છે. તેમાંથી જેઓ છૂટા છૂટા વાંચેરા તપાસના તપા
એ કરવા બેને છે, તેઓને તેમાં મુષારા ને ફેરફાર કરવાનું મૂકે છે ને બ્રૂતો હોય તેમ માન્ય પડે છે,
પણ તે બ્રૂતો નથી. બૂલ આપણા તરફની છે કે આખો ધર્મ તપાસના નથી ને એક ભાગ કદને
તેને રૂપે તપાસીએ છીએ; માટે જેઓ ધર્મોપર ટીકા કરે છે, તેઓ પૂરો ધર્મ જાણતાજ નથી,
જેનું તેઓ પોનેજ પૂરવાર કરી આપે છે; તો એવા અધુરજોના ટીકા થા ફેરફાર થા મુષારા-
બેને રેલું વજન આપવું તે તમોજ નહીં કરી લેતે. જેઓ ધર્મોપર ટીકા લખે છે, તેઓને
જન ધર્મમાં અધુરપણું હોવું જોઈએ. અને તેથી તે ધર્મના પેચંબરો પણ તેમને મન અપુરજા
માં ને તેથી તેઓ પોનાને પેચંબરો કરવાં મદના દરજ્જાપર મુકવાની કાંઈપર કરે છે, એવેજ
જન નહીં છે. આ તેઓનું ધર્મોપણું ને તેઓની પેચંબરો તરફની જાનફેશાની ને માન-મદોજન
જેવું જા. જેઓ વિદ્યા ને પડિતપણામાં આગળ વધે છે, તેઓ ધર્મમાં કંઈકા પાછળ પડે છે
ને મુશ્કેલી દૂર જાય છે. વિદ્યામાં જોર મેળવે છે, તેઓ પછી બીજાઓને વિદ્યા દેખાવાની લાલ-
લાલ લેવાથી શકતા નથી. કેમકે પોપટીયાં વિદ્યા એ માયા થાને બોલી જનાવજા છે ને મ.પ.માં-
લાલ-લાલમની શકિત છે. તેથી વિદ્યાને ને પડિતો પોનાના વિદ્યાના જોરે ધર્મોપર ટીકા કરે છે
ને પોનાની વિદ્યા બીજાઓને દેખાડી શકે છે. સાચા જ્ઞાનીની પાસે લાલખીયા વિદ્યા હોતી નથી (ને
દેખે છે તો દેખાડવા કંઈકોતો નથી) તેથી તે દેખાડી શકતો નથી, ને જાન નિરાકાર હોવાથી ટીકી
શકતું નથી; તેથી આવા જ્ઞાનીઓ, આપણા પડિતો ને વિદ્યાને તફન સાધારણ માણસ થા તો
અધવચરના હોય થા તો ધર્મ દેખ તેવા દેખાય છે ને તેઓનું પોનાનું પણ માનવું તેવુંજ દોષ
છે. દુનિયાઈ વિદ્યા જોઈ શકાય એવી વસ્તુ છે અને ધીરો સાનું જાન જોઈ શકાતું નથી.
પડિતો પાસે જેવું સાનું જાન હેતું નથી પણ દેખાડવાની વિદ્યાજ દોષ છે; તેથી તે વિદ્યા અજાન-
લાલથી બહાર કાઢતી નથી, પણ વધુ કંઈ અધકાર વરે જવાનો રસો કરી આપે છે. ધર્મ
અધકારમાંથી નીકળવાનો રસો છે, તેથી વિદ્યા ને ધર્મ કંઈકા-કંઈકા છે; તે વિદ્યાથી ધર્મ કેમ
કમજા શકવાના ને તેનો ખરો અર્થ પણ કેમ નીકળી શકવાનો? તેથી જેટલી દુનિયાઈ વિદ્યા
વધુ થકે તેટલો ધર્મ વધુ ટૂટે છે. એવી વિદ્યાએ વિશ્વાસ જાય છે ને તર્ક-કર્તૃક વને તકશા,
અવિશ્વાસ, શંકા ને મન કામોદાય થાય છે. આ એમ કહે છે ને પેલા એમ કહે છે; જોતો મન
ને જાતો મન એક નથી; પેલા મું કહેતો હવો ને આ તો કંઈ કંઈકાજ મેલે છે-એમ દર્શાવે
વિષયો ઉભા થાય છે ને નહીં ઉતરવર અચતું નથી. આથી એવી વિદ્યા જેમ બોલી દોષ છે.
તેમ મન વચરે ઘિર કરી શકાય છે અને અવિશ્વાસ આવવાનું કારણ રહેતું નથી. એવી વિદ્યા
અવિશ્વાસનું કારણ છે, અને ધર્મની ચિરક છે, એવી વિદ્યા અનિશ્ચાન થાય છે, અનિશ્ચાન ને
પણ જોઈએ પોપટીયા વિદ્યાપણું પ.પ.નું નથી છે. જેમ જેમ વિદ્યા આગળ વધે છે, તેમ
તેમ આપણે દુનિયા ને પાંચ જગતમાં વળી રહેલા જોઈ શકીએ. આગળ શોક એટલા લાલ-
લાલ થાય નહિ જાય, પણ જોઈશકાતા, સદુનુભૂત ને સદાસદુનુભૂત દેખા દાખવા જાણ ન કરો
જોના જગતમાં નજર કરો તો દુનિયા ને પાંચ નજરે પડે, ને નજર નહિ : દેખા : વચર
દુનિયા ને દુનિયાનું જાણવું જાય છે. દાખવા કોઈ મદના કામ પડે નહિ : દેખા : વચર
દુનિયાને, સોની-ચંદી, ફરક ને લાલની લાંબા તપાસ. ના : વચર : દેખા : વચર :
તે આગળ જો તો રીક મ.મ. થાય. એ સર્વ વિદ્યાના કામ. ના : વચર : દેખા : વચર :
જોતો વચર જાય છે, તેમ તેમ જાણતી વિદ્યા માં ને ક.મ. થાય : વચર : દેખા : વચર :
જાએ કીમે; ને પાંચ વધુ તેથી દુનિયા વધુ દૂર જાય નહિ

તેટલું અભિમાન પણ કરી; ને પાપ ઓછું તેથી ખુદ સાથ સહેલાઈથી મળી જઈ શકાય છે. એક પાઉડરમાં બીજો પાઉડર મેળવવાનો હોય ને તે થોડાજ હોય તો જલદી મેળવણી કરી શકાય છે, પણ તેનું માપથી પ્રમાણ વધુ હોય તો તે જલદીથી મળી શકતો નથી; તેમ (હાલની અવિદ્યા જેવી) વિદ્યા કરી હોય તેમ સહેલાઈથી ખુદ સાથ મળી જવાય છે, અને એવી વિદ્યાનું પ્રમાણ ઓટું હોય તેટલું સહેલાઈથી મળી શકતું નથી, કામ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. જેમ જેમ (લોક-લાલચમાં નાખતારી) વિદ્યાના પાસામાં વધુ જઈએ છીએ, તેમ તેમ તે આપણને પોતાના તાબામાં લઈ લેવાની વેતરણમાંજ રહે છે. પછી તે પોતાનું જોર ને શક્તિ ધર્મ ઉપર ને અવતાર તથા પેંગંબરપર અજમાવીને તેઓને ઉચલાવી પાડવાની તે વિદ્વાનો મારફતે કોરીગો કરાવે છે ને ત્યાં ફતેહ મળી કે પછી તે વિદ્વાન મારફતે ખુદ સાથે હાથ અજમાવે છે ને તમેને ખુદ જેવું કંઈ છે કે નહિ તેની શંકામાં નાખીને નાસ્તિકપણાને રસ્તે ઉતારે છે. જેટલા નાસ્તિકો છે એટલા સર્વ વિદ્વાનોજ છે. તેઓ વિદ્યાના ભોગ થઈ પડ્યા છે. અભણમાંથી કોઈ નાસ્તિક થતું નથી; કારણ કે તકરાર કરવા જેટલું તેઓમાં પોપટીયા વિદ્યાનું જોર નથી, ને વિદ્યા નથી તેથી અવિ-શ્વાસુ પણ બનતા નથી. જેમ જલુગર દોરીની મદદથી માટીનાં પૂતળાં ગમે તેમ નચાવી શકે છે, તેમ આ વિદ્યા આ માણસનાં પૂતળાં યાને વિદ્વાનોને પોતાના જોરથી ગમે તેમ નચાવે છે ને શંકાસ્પદ તથા અવિશ્વાસુ બનાવી મૂકીને નાસ્તિક કરી મૂકે છે. વિદ્યા દુનિયાનું યાને ઓટું સુખ મેળવવાનું સાધન છે ને ધર્મ ખુદાનું યાને ખરું સુખ મેળવવાનું સાધન છે; તો ખુદાનું સુખ જેને જોઈતુંજ હોય તેને એવી વિદ્યાની જરૂર શી છે? જે પેસે પાર ઉતરે છે તેજ તે મુલકનું તેમજ દરિયાની સફર કરીને દરિયાનું પણ સુખ મેળવે છે; પણ જે પેસે પાર જતો નથી ને ખાલી દરિયા-માંજ યાને લવસાગરમાંજ ફર્યા કરે છે, તે તો માત્ર દરિયાનુંજ સુખ ભોગવે છે; પણ પેસે પારતા મુલકનું સુખ શું છે ને કેવું છે તેનું જ્ઞાન યા કલ્પના પણ કરી શકતો નથી. દુનિયાઈ વિદ્યાને હદ રહે છે, તેનું માપ યંઈ શકે છે; તેથી તે જોઈ-જાણી શકાય છે ને શીખાય છે. પણ ખુદાઈ જ્ઞાનને હદ નથી, તેનું માપ છેજ નહિ. તે બે-માપ ને બે-હદ છે, તે અનંત છે તેથી તે નજરે જોઈ શકાતું નથી. તેથી આવા વિદ્વાનો પોતાનું માપ યા કિંમત કરી શકે છે ને આવા જ્ઞાનીઓની કિંમત કરી શકતા નથી. સાચા સાધુ-સંતો પાસે (અમલી) જ્ઞાન છે; (મોદાની) વિદ્યા નથી તેથી તેમને પોતાને માટે અભિમાન નથી, કિંમત નથી તેથી માન-અપમાન નથી, સુખ-દુઃખ નથી. જ્યાં (ગોપણીયા) વિદ્યા છે તેવા વિદ્વાનો અભિમાનની કિંમત કરતા હોવાથી તેઓને માન-અપમાન ને સુખ-દુઃખ છે, માટે કોઈપણ (દુનિયાઈ ચીજની) કિંમત કરતી નહિ, અભિ-માન લેવું નહિ, વિદ્વાન થવું નહિ; તોજ આ ઉત્તરસુલટ યાને એકથી વિરુદ્ધ જે બીજું જોઈ રહ્યા છીએ તે સર્વ દેખાતું બંધ પડશે. ન સાઈ કે ન ખરાબ, ન સુખ કે દુઃખ, ન મોટાઈ કે હલકાઈ એવું કંઈપણ રહેતાર નથી. કિંમત મૂકવી એજ પાપ થઈ પડે છે. દુનિયાના સુખ સાર વિદ્યાપર કિંમત મૂકી, સરીરપર કિંમત મૂકી એટલેજ સ્વાર્થમાં ને જનમ-મરણના ચક્રમાં સપ-ડાઈ જવું. દુનિયાનાં સુખ કે સરીર યા જગતની સર્વ પેદાશ કિંમતવગરનીજ ગણી, એટલેજ પરમાર્થનો રસ્તો પામ્યા ને જનમ-મરણમાંથી મુક્ત થવાના. અંતકાળે યા મરતી વેળાએ પણ માણસ આનું એમ કરતો, પેલાનું તેમ કરતો, એવી કિંમત મૂકવા ચૂકતો નથી તેથી તેને પાછું જગતમાં આવવુંજ પડે છે. કેમકે તેનો જગતનો દિસાવ તેણે ખાટો રાખ્યો છે, એટલે ચૂકતો કરવા આવવુંજ પડવાનું; પણ જેનો દિસાવ ચૂકતો થઈ ગયો, જેણે કિંમત જેવું કંઈ રાખવુંજ નહિ તેજ ઇવનચુક છે અને તેનો દિસાવ રહ્યોજ નથી, તો પછી તેને પાછું જગતમાં આવવાનું પણ રહ્યું નહિ. આ પ્રમાણે એણે ફરી જનમનું કંઈ પણ સાધન રાખવુંજ નથી; જેથી તેને મરણ પણ ક્યાંથી હોય? જેણે ફરી જનમનું સાધન તૈયાર કરી રાખ્યું હોય, તેજ મરણ રહે છે; કારણ કે મરણ એકલું રહી ઇકનું નથી. મરણ સર્વ જનમ રહેલું છે, તેથી જે પછી જનમ-વાનો હોય તેનેજ મરણ આવે છે. જે પછી જનમવતો નહિ હોય તેને મરણ પણ નથી. તેવા સ.ચ. સંત-સંતોને તમે જોઈને તો કેવું પણ એજ કિંમતી નથી, તમે કિંમતવગરની

છે; તેથીજ તેઓ નાના, યશસ્વત્વરના; મોટા ને પચ્ચર, દીરા ને કાચ એકસરખાજ નામે છે ને થયે છે; પણ જે તેઓના જેવા થયે તેજ તેઓની દાસ્ય સમજ સકશે. અહીં (પાપટીયા) વિદ્યાનું કામ નથી, અનુભવનું કામ છે. સાધુ-સતોનો ઉપદેશ હમેશાં સ્વાર્થ હોયીને પરમાર્થને મારી દેવાયા સાર રહે છે. તેઓનું નોંધવું આટલુંજ છે કે, નિરખિમાની થાઓ, દલકાપણું હોય; એટલે કિંમત જેવું કંઈ રહેનાર નથી. વસ્તુપર કિંમત મૂકીને તેની સાથે બધાજ નામે છે. તે પર કિંમત નહિ મૂકે તેજ તે વસ્તુથી અલગ રહેનાં થીખતો; ને એજ પરમાર્થ સાધ-પનો રહેતો છે. હવે ધર્મીઓ ને ગુણરો, સર્વોપનીઓ ને અધિપતિઓ જેઓ એકબીજાને સલામ કે નમસ્કાર કરે છે, તેઓ પણ તેમના આમજ પોતાનું દલકાપણું રચીકારે છે. અને પોતાનું અભિ-મન કમી કરે છે; નો પછો પરમાર્થને રતે સાધનારા અંધર્માં જેવી રીતે થયા ? ત્યારે હવે દલકા-પણમાં ઘરમ જેવું કંઈ નથી કે 'લગ્નદાતું' પડે; પણ જેમ ધર્મના અર્થનો અનર્થ કરે છે, તેમ કાપાના સપ્તરેનો પણ અનર્થ કરી રત્ના છે. દલકાપણાથીજ સ્વાર્થ તથા સકીને યાને કિંમત નહિ મૂક્યાં થીખીને પરમાર્થનો રત્નો મળી રહે છે અને પ્રજા પોતે પણ મળી રહે છે. કિંમત મૂકી એટલે દલ બાંધવી. જેમ જેમ માણસ પોતાની કિંમત કરવાનું હોયતો નામ છે, તેમ તેમ તેના તાબાનું સર્વ કમતી થતું નામ છે; એટલે તેમને દસ્ય આંખોના ઉપયોગ પણ કમતી કરશે પડે ને જ્યારે જ્યારે દેખતી આંખોને આપણે આવે છે, ત્યારે અદસ્ય આંખ ફૂટી નીકળે છે ને તે અદસ્ય થાને નિરાકાર ને બેદ-અપાર-અનંત-રૂપે ભેઈ રહે છે. તે અદસ્ય આંખ તે પોતેજ ભેઈ થકે છે, પણ બીજા ભેઈ સકતા નથી. જેનું તેનેજ કામ આવે છે. જે પોતે ભેઈ રહ્યો છે તેનું બીજા આ દેખતી આંખોથી જેવા માને છે તે કેમ દેખાવાનું ? તેથીજ સાધુ-સતો ને 'પેગ'બરો વાંચવા કરનાં કરણીપર વધારે બાર મૂકી ગયા છે. જેઓ આવી કરણી કરી રલા છે, જેઓ વસ્તુની કિંમત હોયના નામ છે, તેઓને તે આંખ-અદસ્ય આંખ મળી રહેશે, ત્યારેજ તે સાધુ-સતો ને 'પેગ'બરો જે મોઢી રજા હતા તે ખૂંદવું, એમ અનુભવ થઈ રહેશે. તેથી જે વિદ્વાને કરણી વગર માત્ર ચોપડીઓમાંથીજ વિદ્યા મેળવીને થયા હોય છે, તેઓનેજ સાધુ-સતો ને 'પેગ'બરોનું મોઢવું બેઠી યા તો મોઢું લાગે છે. જેવી કેળવણી માખાપોએ મેળવી, તેવીજ કેળવણી આપણને આપી ને જ-મેળવ-મના આપણા સંસ્કાર પણ તેવાજ છે. તેથીજ નાનપણથી આપણે વસ્તુની કિંમત કરવા લાગીએ છીએ. તેથીજ બે-હદનો પ્રજા અવળી કરણી કરનારાઓને દેખાતો નથી ને દેખાવાનો પણ નહિ. ધર્મની સમજ પડતી નથી ને સમજવાના પણ નહિ. પાણી ધાંત હોય છે ત્યારેજ નિર્મળ ને સ્વચ્છ રહે છે; પણ જ્યારે આપણે યા કોઈ બીજો, કોઈ પણ રીતની ખટપટ કરીને તેની સ્વચ્છતા બગાડીને પાણી દલાવી મૂકીએ છીએ, ત્યારેજ તે ગદ્ગદ ને ગંરીલું થાય છે. તેમ માણસ બધપણમાં ધાંત ને ચૂપ અબણ દાસ્યમાં હોય છે, ત્યાંસુધીજ તેનું મન સ્વચ્છ ને નિર્મળ રહે છે. નિર્દોષ બન્યું જ્યારે ખટપટ કરીને વિદ્યા મેળવે છે, ત્યારેજ તેનું મન ગંદુ થયા લાગે છે, અહિંસાન આવી નામ છે ને પવિત્રતા ગ્રમ થઈ નામ છે ને જેવો ખાસ્થાવસ્થામાં નિર્મળ, સ્વચ્છ થાને નિર્દોષ હતા તેવો તે વિદ્યા મેળવીને રહેતો નથી. તેથીજ બધપણની સાત વર્ષની ઉંમર દેશવતી તેઓની નિર્દોષ દાસ્ય ■ તેથી તેઓને ધર્મ નહિ, ત્યારપછીજ તેઓને ધર્મમાં દાખલ કરીને ધર્મના કાવયા ને કરમાનો લાગુ પડે છે. કારણ કે હવે તેનું મન તેટલુંજ સ્વચ્છ ને પવિત્ર રહેનાર નથી ને રહેતું પણ નથી.

૧૬૨-ભગવાન આદિશંકરાચાર્યની પુનઃ વેદધર્મ સ્થાપના

અને હાલના સંન્યાસીઓનું માયાવીપણું

અપાર એટલું ઘૂંઈ અપાર એ કાઠ પદાર્થ નથી, પણ પ્રકાશની ચેરદાજરી હોય તેને આપણે અપાર કહીએ છીએ. એક ગેરો મોરડો આખું વરસ બધે રાખ્યો હોય તો તેમાં આખું બે વર્ષ અપાર છે, એમ કહેવાય; અને એ આખા વર્ષનું અપાર ફક્ત એકજ દિવાસની

પેટાવ્યાથી દૂર ભાગશે. ખરું પૂછો તો અંધારું ઓરડામાંથી નાસીને દૂર જતું નથી; પરંતુ અજવાળું થાય, એટલે અંધારું નજર રહે. માટે અજવાળું એ પદાર્થ છે અને અંધારું એ પદાર્થની ગેરહાજરી છે. જૂના કાળમાં, વેદના મહાજ્ઞાનને સમજનારા જ્યારે હિંદમાં ઓછા થઇ ગયા, ત્યારે વંશપરંપરાના ઉચ્ચપણાનો ઈન્કરો લઇ ખેસનારા લેભાણુ આલેખોએ પથુને હોમવાના યજ્ઞો વગેરે કરી કરાવીને લોકોને હેરાન હેરાન કરી નાખ્યા હતા. ખુદ “વેદ” જેવા મહાગ્રંથના નામથી પણ લોકો કંટાળી ગયેલા. તેઓને એમ થતું હતું કે, વેદમાં તે બધો આવોજ ગડબડ ગોટાળો ભેગો થયો હશે ?

એવા કટંગા સમયમાં લોકસમાજ ઉપર પ્રભુને દયા આવી અને ભગવાન બુદ્ધ તથા ભગવાન મહાવીર સ્વામીના અવતાર થયા; અને વેદને બાણુએ મૂકીને એ દયાળુ મહાપુરુષોએ સ્વતંત્ર શાસ્ત્રો રચીને જનસમાજનું સાચું કલ્યાણુ સાધ્યું. હળવે હળવે એ બે ધર્મોનો ડાંકો આખા હિંદમાં વાગ્યો અને ત્યાર બાદ, ચદતી-પડતીના નિયમ પ્રમાણે એ ધર્મોમાં પણ ધર્તીગો પેસવા માંજાં ને તેનાથી લોકસમાજને ત્રાસ પેદા થયો. એને પરિણામે ભગવાન શંકરસ્વામીનો અવતાર થયો. એમણે પોતાની અધૌકિક શક્તિવડે ‘વેદ’ના લુપ્ત થયેલા સત્યને યથાવત પારખી લીધું અને પોતાની મહાસમર્થ ભાષામાં એનું વિવેચન ચોતરફ પ્રગટ કર્યું. એમણે વેદધર્મને નવેસરથી સ્થાપન કર્યો ખરો, પણ તે કાંઈ એના જૂનાખખ સ્વરૂપમાં નહિ, પરંતુ પોતાના જમાનાને અનુકૂળ પડે એવા તાજા સ્વરૂપમાં સ્થાપન કર્યો અને આખા ભરતખંડમાં વેદમાર્ગનો પાછો ડાંકો વગડાવ્યો. આ બીના અગાઉ આપણે કહી ગયા છીએ.

શંકરસ્વામીના સંપ્રદાયને “અદ્વૈત” સંપ્રદાય કહે છે. અદ્વૈત એટલે કે જ્યાં બીજું કાંઈ છેજ નહિ, પરમાત્મા એકલોજ છે. એ પરમાત્મા એટલે કે ઘટઘટ વ્યાપી રહેલું પ્રભુચૈતન્ય અથવા ‘ફેક્સ’ આપણે આપણી પામર આંખથી દેખી શકતા નથી. એ ચૈતન્ય દીવા જેવું સ્વયં પ્રકાશિત છે; પરંતુ જ્યાંસુધી આપણે ઘટઘટમાં વ્યાપી રહેલા એ દીવાને દેખી નથી શકતા, ભાંસુધી આપણને માત્ર અંધારુંજ જણાયા કરે છે. આ કારણથી આડે પહોર આ ફાની દુનિયામાં આપણે મૂઢતી પેડે ઘસડાયા કરીએ છીએ; એટલે કે આપણે અંધારામાં ફાંફાં માખી કરીએ છીએ. અંધારામાં ફાંફાં મારનારને અથડાવાનો ભય હોય, પડી જવાનો ભય હોય, વીંછી-સર્પ વગેરેનો ભય હોય, વળી ખરેખરા વીંછી ને સર્પ અંધારા ઓરડામાં જોડે હમેશાં નથી હોતા, તોપણ આપણને એના ભયની કલ્પના તો થયાજ કરે છે. એજ પ્રમાણે આ સંસારના અંધારામાં અથડાયા કરનારા જે આપણા મૂઢ બંધુઓ-તેઓને અનેક પ્રકારના સાચા-ખોટા માયાના ભયમાં ભટકવું પડે છે. જે જ્ઞાનરૂપી દીવો પ્રગટે તો સંસારનો ભય એની મેળેજ દૂર ભાગે. સંસારના એવા અટપટા ભયને શંકરસ્વામી “માયા” કહે છે. માયા એ કલ્પિત ચીજ છે. દીવાની ગેરહાજરીમાં અંધારા જેવા કલ્પિત પદાર્થને જેમ આપણે સાચો માનીએ છીએ; તેજ પ્રમાણે સત્ય-જ્ઞાનની ગેરહાજરીમાં આ સંસારની માયાને આપણે સાચી માની ખેડા છીએ; અને તેને પરિણામે બૂલબૂલામણીમાં ભટકી ભટકીને આપણું આ કંઠાર જીવતર પૂરું કરીએ છીએ. માટે હે સન્નજનો! જ્ઞાનરૂપી દીવો પ્રગટાવો, એટલે માયા ઉભીજ નહિ રહે, એમ ભગવાન શંકરસ્વામી પોકારી પોકારીને કહે છે. શંકરસ્વામીના પહેલાં ઘણાં વર્ષો ઉપર ભાગવત શાસ્ત્ર રચાયેલું હતું. એ સુંદર અને અનુપમ ભાગવત શાસ્ત્રમાં મંગળાચરણના સૌથી પહેલાં શ્લોકમાં એવીજ વાત કહેલી છે કે, હે સન્નજનો! આલો, આપણે પરમપદાર્થ જે “સત્ય” નામે ઓળખાય છે તેનું ધ્યાન ધરીએ. એ સત્ય સ્વયં પ્રકાશિત છે. એ સત્યને ઓળખાવવા માટે બીજો દીવો કરવાની જરૂર નથી. વળી એ સત્ય પોતાના પ્રકાશવડે આ ફાની માયાની ડગખાછને-માયાના ગડબડ ગોટાળાને હડસેલી કાઢે છે. મતઘ્વ કે, આપણે સર્વવ્યાપી પરમાત્માના ચૈતન્યસ્વરૂપનું જ્ઞાનસ્વરૂપનું જે રક્ષણ કર્યા કરીશું તો આ બિચારી કલ્પિત માયા આપણી સામું પણ જોવાની હિંમત નહિ કરે. યજ્ઞ કરવા, પશુ મારવાં, નાના-ખોટા રાજ્યોને નમાવવા, એવા રાજ્યો-

તે પ્રાચીન વસતિમાં જુદાં અને એ જુદાં ન.જ.વડે ઉડ, વડુ, અગ્નિ જેવે દેવતાઓને લીધવાં એ નથી આપખો મામાન્ય છે. દમ્ભાના દેવતા દેવો રાજ્યો એજ રીતે પોતાની પદવી પ્રાપ્તને જુદીને વિશાળ દેવતા જરૂર છે તે જુદાં નહીં પહેલી દેવતાઓના મુખમાં લેખો કે છે. એવા કામમાં કમ્પાજ કેમ દેવો છો કે પ્રજાના મોઢા વેદ.રીઓ પણ એવાજ નજરે આવે છે. આખા દિવસ તમામ મામલાને મૂળ, મૂળને તેઓ મુજબમાં રેમો મનવી લાવે છે. અને નુર્વાઈ યોગરે સારું બેઠીને જોવા-અમેરિકાવાળાના મેડામાં મામલું નાનું દેખી કે છે; અથવા તકલાલી રમકડાં આપખો દેખનાં જરીમ માનમાંમાં કાજમ કરીને જતોનાના પેના કે કમની મુખી પદેઓ છે. સંસ્કારમાં પેનાના જમનાની રીત પ્રમાણે વેદવાળો અર્થ કહે જોવાનો. આપણે પણ આપખો જમાનાની દરિએજ વેદવાળો અર્થ કરાવે છે. માનવત્વમાં કમું છે કે, 'વેદ' એ કદવન છે અને તેમાંથી જેની જનતા મુખ અર્થ જમાનવા દેવ તેના ઉપરની યજ્ઞ માત્ર દમ્ભાજરેજા રવાઈ અર્થ કરવાથી અને એજ રવાઈ અર્થ ઉપર માન આપનામાંથી સમજાવે એ વેદના રહેતું થયે.

માયા જા છે-નારાયણ છે, એનામાં નવાં નવાં રૂપ લેવાની તાકાત છે- નહિ. પરંતુ પ્રજાનાં મન-ય જે જે તમામ દેવોએ દેવાવે છે, તેની દવાની કળિજ માયા નડું નડું રૂપ પારખ કરીને આપખો દેવાથી રહે છે. પ્રજાનું મન-ય એજ એક સ્વપ્ન પદાર્થ છે; મટે એ મન-વગુજ નિરંતર રહે છે. એ મન-ય અનેક અવતાર પારખ કરે છે. તેમાં જ અવતાર મુખ્ય છે; એ પાત આપણે અજાણે એજ મયા. આ માર્ગ દિપક દિપકે આજમ વરે છે, એમ પહેલીમન વિદ્વાનો પણ કમ્પા કરે છે અને ભાગવતમાં પણ મુખના પદેજા અવતાર કરતાં બેસે અવતાર અને ભીન કરતાં મોળે અવતાર વધારે મટીઓ છે, એમ બનાવ્યું છે. રજ અવતારમાંથી આજ અવતારનું વર્ણન ભાગવતમાં આવે છે. એ આમેજ અવતાર શીખખૂનો છે અને આજે અવતારોમાં તે ઉત્કૃષ્ટ છે, એમ સિદ્ધ કરવાનો સમર્થ પ્રથમ ભાગવતમાં કરેલ છે.

શ્રી પરમાત્મા એક એક અણમાં પ્રવેશ કરીને રહેજા હોવાથી તેમને વિ'લ્ક કહેવામાં આવે છે. ૧મી વિ'લ્ક ભગવાન જગમાં સવન કરીને રહેજા છે, એમ પણ મનાય છે. જળનું બીજું નામ 'નારા' છે. એ નારાને વિશે જેનું રહેજાનું છે તે પ્રજાને નારાયણ પણ કહે છે. ભગવાન કંકરાયાઈ અને તેમની માદી ઉપર શ્વેષા વિખો તથા એ સંપ્રદાયના સંન્યાસીઓને આપણે પ્રજામ કરવા દેવ તે 'જે-નરો-નારાયણ' બોલ્યું પડે છે અને તેના ઉત્તરમાં એ સ્વામી મહારાજ 'નારાયણ' એમ બોલીને આપખો પ્રજામ રજીકારે છે. મટે કંકરાયાઈને સંપ્રદાય સિવ અથવા મહાદેવને સંપ્રદાય નથી, પણ વિષ્ણુને સંપ્રદાય છે, એમ જાણ્યું. પણ ઘણી વાર સમજાવેથી લોકો એ સંપ્રદાયને સિવજીને સંપ્રદાય ધારી બેઠા છે. સિવનું બીજું નામ સંકર છે અને આ સંપ્રદાયના પ્રથમ આચાર્યનું નામ યંકરસ્વામી છે, એ કારણથી સમજાવેર ઉત્પલ થાય છે. તેની ખાસીને મટે યંકરસ્વામીનાં રહેજા વિષ્ણુ અને કૃષ્ણનાં ભાવજીવું સરૂત પછો યાંથી લેવા.

પરંતુ કાળની ખલિદારી છે. કાળે કરીને મોટી મોટી ઉલ્લસાવલ કમ્પ જાય છે. યંકરસ્વામી મહાસમર્થ ત્યાગી દત્તા અને સંન્યાસીની આશ્રમ પણ તેમજોજ નવેસરથી રચાવે ક્યો. સંન્યાસીઓ કાંધપણ પીજની માલગી ધારી ન થકે, એમ તેઓએ કરમાન કાંધ્યું; જયતની માયામાં સંસારીઓએ પણ લપટાવું નહિ, એમ પ્રત્યક્ષ દેખાડી આપવાને સંન્યાસીઓને ઉત્કેર કરીને ઉપદેશ દેવાની યોગના પદી; પરંતુ આ પાપી કળિયુગમાં તેઓની માદી ઉપર વિરાજવાને વડખાં મારનારા અનેક ધૂતારા ઉત્પલ થવા લાગ્યા છે. તેઓ માદી જેવી એક ફાની વસ્તુ માટે આપસ-આપસમાં વડે છે. વડીશ તથા સોશીસીટીને ત્યાં ધહેજા ખાપ છે અને સાચાં બોડાં કરવાને ધડવાય છે. એ માદી ઉપર વિરાજનારા મહાપુરો 'રાજવાજેશ્વર'નો કંકરાય ધરાવે છે, છતાં રાજ તે કાં પણ તેના એકાદ ન્યાયાધીશ કે માજરૂદ ઉપર કંકરાય અરજીઓ લખવામાં તેઓ નીચું માનતા નથી! વળી તેઓ 'જમ્પુર' કહેવાય છે, છતાં જયતને તેઓ કાંધ પણ

સાફ કામ શીખવી શકતા નથી; પણ ઉઝટા પોતે આ જગતનાં પામરમાં પામર પોતાના ગુરુ બનાવી તેઓની પાસે વદવાડ કરવાની બુઢી રૂઢિઓ શીખી લે છે. મારા એક વિદ્વાન બાળમિત્ર પણ સંન્યસ્ત લઇને આગળ જતાં એવી કંઠંગી લાલચમાં લપટાઈ બેઠા. અને તેઓને મદતીયા વકીલ તથા સોલીસીટરો પણ મળી રહે છે! એ બધી કાળની બાજ છે. જે ધર્મના ગુરુઓ મૂળથીજ સંસારી હોય અને તેને લીધે સંસારની માયામાં રચ્યાપચ્યા સં તેઓને પણ આપણે પસંદ નથી કરતા, તો સંન્યાસ ધર્મના ગુરુઓને કોર્ટમાં ધડેલા ખાતા આપ કેમ પસંદ કરીશું? માટે મારી નામ પ્રાર્થના છે કે, આપણા કૃપાળુ ભગવાન આદિશંકરાચાર્ય આપણા દિલમાં આવીને વસે અને હંગારી માયાને આપણાથી દૂર રાખીને તેઓ આપણને આપણ જન્મનું સાર્થક કરી લેવામાં તત્પર બનાવે. તથાસ્તુ.

(તા. ૨૩-૫-૧૯૨૮ ના “મુંબઈસમાચાર” માં લેખક:-રા. નરોત્તમ બેઠાલાઈ નરમણિ)

૧૯૩-પુસ્તકોનો વૃથા સંગ્રહ કરી રાખનારાઓને સલાહ

આપણે મધ્યમ વર્ગના માણસો, આપણા ઘરમાં જે પુસ્તકો પડ્યાં છે તેને જોઈ જઈ તો જણાશે કે, તેમાંનાં કેટલાંએકને આપણે કદી વાંચ્યાંજ નથી. તેઓ પહેલેથી ઘરમાં પડ્યાં ને પડ્યાં રહેતાં આવ્યાં છે, તેમને ઉપાડીને જોવાની કે વાંચવાની આપણને દુરસદજ મળી નથી, તેમ વારંવાર સાચવીને રાખવાની આપણી રીતિ ચાલુજ રહી છે. કેટલાંએક પુસ્તકો એક વાર આપણે આપણા માટે ખરીદ્યાં હતાં તે એક જગ્યાએ પડેલાં દેખાશે. તેનો ઉપયોગ વર્ષો પહેલાં હતો, હવે તે નકામાં છે. તેથી આપણે તેને હાથ ઝાલતા નથી-અર્થાત્ વાપરતા નથી; પણ તેને પણ સંભાળ કરીએ છીએ. કેટલાંએક પુસ્તકો આપણે સારાં જાણી મંગાવેલાં છે, પરંતુ માલવિનાનાં હોવાથી આપણે તેને કોરે મૂકેલાં છે. કેટલાંએક એવાં પણ છે, કે જે ભયંકર અથવા ઉત્તેજક સાહિત્ય વિભાગમાં પડે અને તેને આપણે જોઈ ગયા પછી તેમાંથી લાલ-અલાલ લીધા પછી છુપાવીને કાળજીથી વેંદાર્યાં કરીએ છીએ. કેટલાંએક આપણા ધંધાને લગતાં છે, પરંતુ અદ્યતન નથી તેથી નકામાં છે, કેટલાંએક ભેટતરીકે આવેલાં અગર લેખકોએ વળગાડેલાં છે, કે જેની આપણને ખરવા સરખી નથી. કેટલાંએક કામનાં છે એમ લાગે છે ને દીકરાઓ મોટા થશે ત્યારે વાપરશે, એવી શુદ્ધિ રખાએલાં છે.

આપણે જરા મનથી વિચારીએ તો લાગતું જોઈએ કે, આ બધાંને ઘરમાં શામાટે રાખ્યાં? એક તો તેઓ જગા રોકે છે, સંભાળ માગે છે ને છતાં કેવળ ભારરૂપ કે ખોટી શોભારૂપ છે. આ આપણી અયોગ્ય પરિગ્રહવૃત્તિનું ફળ છે. ઘરમાંએને જોઈશું તો દેખાશે કે, તેઓ જે આશુ તે જોઈ કરવામાં સમજે છે. મેકા ઉપર કે કાતરીઆમાં તે નજરે ચડે તે ફેંકતા જાય છે. તે બધું ઉતારીને જોઈએ તો ત્રીસ ત્રીસ વર્ષથી ન વપરાયેલી, કાટ ખાઈ ગયેલી ને ન વાપરી શકાય તેવી ચીજો તેમાંથી મળે. તે નાખી દીધાના બરનીજ હોય. નાખી દીધેલીજ છે, પરંતુ અવિવેક પરિગ્રહવૃત્તિ તેને બહાર નાખી દેવાની ના પાડે છે ને મમત્વનો ખોટો સંતાપ લે છે. પુસ્તકો રાખી મૂકવાની બાબતમાં પણ એમજ છે. જે પુસ્તકો સાથે હવે કશું લેવાદેવા નથી, તેવાં પુસ્તકો અભરાઈ કે કપાટમાં રાખી આપણે આપણી શુદ્ધિ અને વિવેકનું અધાર્જ યત્નાવીએ છીએ. સાપ પોતાની કાંચળી જૂની ચતાં ઉતારી દે છે, જૂના નકામા જોડાને વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરીએ છીએ; એમજ આપણા ઘરમાં જે પુસ્તકો જૂનાં, ઘરાં, નકામાં થઈ ગયાં છે, તેને આપણે આપણી છાતીપર રાખી તેનો ભાર ન લેવો જોઈએ. એ કેવળ નકામી ઉત્તરિ છે. આપણને પુસ્તકો લયનો શોખ હોય તે ખરું, પણ ધણાં પુસ્તકો રાખવા કરતાં ઉપયોગી પુસ્તકો રાખ્યાં તે સાચો શોખ છે. આપણી તે મિત્રકંત છે, માટે તેને છોડી દેવાનું મન ન થાય તે ખરું; પણ પુસ્તકમાં જે મિત્રકંત છે તે તેમાંથી જ્ઞાન મેળવવાની ઉપયોગિતાપૂર્વક છે ને છોડી જોઈએ. પુસ્તકના રચણ

ની ખરી કિંમત નથી. માત્ર સ્થૂળ પુસ્તક ખરું ધન નથી. આપણે આપણાં બાલબચ્ચાં માટે પુસ્તકો રાખવા માગતા હોઈએ તે સંભવિત છે, પરંતુ તેમ રખાયેલાં પુસ્તકો આખરે નવી પ્રગળે. જૂનાં પડે તેમ હોય તો તે નકામાં છે. પ્રગતિ સાથે નવું સાદિત્ય થયે જાય છે ને ખરી ઉપયોગિતા તેની છે. આમ વિચારી આપણે આપણા ઘરમાંથી કાઢી નાખવા જેવા પુસ્તકોને તો ખાં કાઢવાં જોઈએ. આપણે તે પુસ્તકો રાખીએ, કે જે કાયમના ઉપયોગનાં હોય, જે આપણને આપણી જાત જેટલા પ્રિય હોય ને તેથી તેને અજગાં નજર કરી ચક્રતા હોઈએ; કારણ કે તેના વાચન-મનનથી આપણને પ્રાણ, ઉત્તેજન અને ઉત્સાહ મળે છે. તે પુસ્તકો ન નાખી દઈએ, કે જે સ્મૃતિ-રૂપ હોય, જે વહીવટની પૂનરૂપ હોય, જે આપણા જીવનનાં સકલર્થી હોય, જે નિરંતરતા જીવન દેહી યાતાં હોય, જે સનાતન સત્યનાં હોય; પણ બાકીનાં આપણે બહાર કાઢી તેને મોકલી આપીએ. તેની જગ્યાએ નવાં નવાં પુસ્તકો મૂકીએ ને દરેક નવું જોડલે પ્રગતિવાળું પુસ્તકાલય રાખીએ.

પણ કાઢી નાખેલાં પુસ્તકો ક્યાં નાખવાં? અમરતાં એ પુસ્તકો નકામાં ઘરમાં પડ્યાં હતાં, પણ હતાં તેને વેચીને પૈસા ઉપજાવવાનું મન થશે. ખરી રીતે તો આપણે નકામી વસ્તુમાંથી છુટવા એજ મોટો ધાબ છે. પૈસા મેળવવા જઈયું તો લુકસેથરો અર્ધી કિંમત પણ નહિ આપે; માટે એ બધાં પુસ્તકોને આપણે આપણા ગામના કે ચહેરના પુસ્તકાલયને આપી દઈ સકીએ. ત્યાં બધી જાતનાં પુસ્તકોને ઉપયોગ છે, ત્યાં વિવિધ જાતના વાચકો છે. આપણે જેનો ઉપયોગ નથી, તેનો ઉપયોગ કરવાવાળા ત્યાં આવી ચડે છે. વળી ગામનું એક પુસ્તકાલય આપણાં જૂનાં પુસ્તકોથી સરૂદ થતું રહે તો તેને માટેના પૈસા નવા પુસ્તકો વધારે પ્રમાણમાં ખરીદવામાં મળે. આથી પુસ્તકાલય બમણું સમૃદ્ધ થાય. આમ ન કરીએ તો આપણાં પુસ્તકો જેને ઉપયોગ વાગે તેવા તરીકે વિચાર્યાં, સર્ગાસંબંધીએને આપીએ; પણ વિશાળ ઉપયોગ તો પુસ્તકાલયમાં મોકલવાથી છે; માટે આપણને જે ખરેખર ભારરૂપ છે; તેને વેંદારવાનો મોદ હોડી દઈને આપણે ખીનજોને ઉપયોગી થઈએ.

(“પુસ્તકાલય” માસિકમાં લેખક-શ્રી. તિલુભાઈ)

૧૯૪-આરોગ્યવિષે કિંમતી સૂચનાઓ

૧-એરડિયું અથવા કેસર ઓરિજિના એરડાયડા

આપણા દેશીઓ જરા જરામાં બાળકોને જીવાળ લાવવા માટે એરડીયનો દીયારો દીયારો છે. આ તમેદ બધી તુક્તાનકારક છે. તે જેમ બાળકોમાટે તેમ મોટી વયના માનુષ્યો-માટે પણ તુક્તાનકારક થઈ પડે છે. એરડીયું લેવાની રેવ પડી જવાથી પરિણામ એ આવે છે કે, કમજબાતનો રોગ જાણકોને થઈ પડે છે. એજ પ્રમાણે જીવાળ લાવનારી બીજી દવાઓમાટે પણ સમજનું. માટે બાળકોને કે પોતાને કદી પણ એરડીયું લેવાની તમેદ પાડી નહિ.

પેરેશન ઓઠલ અથવા કોઠક રૂપમાં પેરેશન લેવાની અથવા મુઘાનો છુટથી ઉપયોગ કરવાની રીત તંદુરસ્તીમાટે બખીર સલામતીભરી છે. આથી એરડીયું કે જીવાળ લાવનારી બીજી દવાઓનો ઉપયોગ કરવાની કદી પણ જરૂર પડે નહિ.

૨-મુલું-એ એક ધણેદર કિંમતી ખારાક છે.

દાહની વખીની વિલાએ મુઘાના ખારાકને ધણો કિંમતી સમજીથી તે તરફ આપણા દેશી-ઓનું પણ બહુ સાદું ધણ ખેંચાવા લાગ્યું છે. તખીએ કહે છે કે, ખેંચાઈની ખરી ખુબી જોતી હોય તો તે મુઘામાં મળી આવે છે. એ ખેંચાઈમાંથી મૂંડા, લેખક અને વીટામીનોતો કુદની જાણ મળી આવે છે. એટલુંજ નહિ પણ જરૂરપ થઈ કો જેટલા જલામાં મોટા અને પ્રેરન પણ મુઘાના ખેંચાઈથી ચીરને મળે છે. આ ઉપરથી ખુદનું મલમ પડી આવે છે કે, મુઘાનો ખેંચાઈ સરીને માટે બધી પ્રક્રિયા આપણને થઈ પડે છે. તખીએ તરફથી ખેંચાઈતરફે પુડાં છુટલા રાખ-રવાની મળનું બજાએજ કરવામાં આવે છે. કોઈ વખતના ખ.ણા લેખકને એક ખેંચાઈ મળે

ભરી થુલું લેવાથી ઘણા ફાયદા થાય છે. એક તખીય તો આગળ વધીને કહે છે કે, કોઈક રૂપમાં પેરેશન ઓછા સાથે તેનો ઉપયોગ કરવાથી શરીરને કોઈ પણ ચીજ કરતાં વધુ તાકાત આપે છે. બીનું થુલું વધુ નરમ અને સુવાળું લાગે છે.

વળી થુલાની એક વધુ ખુબી જુલાળ લાવવા માટેની છે. ગમે તેટલી લાંબી મુદત સુધી તેનો ઉપયોગ કરવાથી તંદુરસ્તીને તેનાથી સહેજ પણ તુકંસાન થવાનો સંભવ રહેતો નથી. તેમાં જુલાળ લાવવાનો થુલુ એટલા માટે છે કે તેમાં બેઘતો સેલુલાસનો જથ્થો કુદરતે સમાવેલો છે.

એક તખીય ઘણા ભાર મૂકી જણાવે છે કે, થુલાના વધતા ઉપયોગથી સહેજ પણ ગભરાવું નહિ. એથી મોઢાને, હોઝરીને કે આંતરડાંના કોઈ પણ ભાગને સહેજ પણ અત્રવલ આવતી નથી. થુલું જે મોટી ખુબી ધરાવે છે તે એ છે કે, તંદુરસ્તી માટે જેટલા યુગો, લોખંડ વગેરેની જરૂર છે તેટલો જથ્થો તે ધરાવે છે. ઘઉંમાંના આવા પુષ્ટિકારક ભાગને આપણે રફી સીજતરીકે ફેંકી દેતા હતા.

x

x

x

x

x

૩-હૃદય બંધ પડી જવાનાં કારણો

આજકાલ હાર્ટ ડીઝીઝ અને હાર્ટ ફેલ્ચર એટલે કે હૃદય બંધ થઈ જવાની ખીમારી ઘણી વધી પડવાની ફરિયાદ લગભગ દરેક કોમ કે દેશમાં થતી રહી છે; પણ હૃદય બંધ પડવાનાં કારણોથી થોડાઓ જાણીતા હશે. એક જાણીતા અમેરિકન તખીય જે આજે મોટી સત્તાસમાન ગણાય છે, તેણે હૃદય બંધ થઈ જવાનાં કારણોમાં નીચલાંને ઘણાં અગત્યનાં હોવાનું જાહેર કર્યું છે:—

(૧) તમાકુમાં રહેલું નીકોટીન, (૨) દારૂમાં રહેલું આલકોહોલ, (૩) ચા અને કૌફી, (૪) માંસનો ખોરાક, (૫) ઝાડાની કમી અત્યંત.

ઉપલી ચીજો શરીરમાં જવાથી લોહીમાં ઝેરની મેળવણી થાય છે, જેથી ધોરી નસો કમજોર થાય છે; અને હૃદય બંધ થવાનું આ મુખ્ય કારણ છે.

૪-એક તખીયની ઉપયોગી સૂચનાઓ

(૧) રાતના વખતે મોઢું અને જીભ સૂકાઈ જવાનો સળખ મોઢું ઉઘાડું રાખી સૂવાનો છે. (૨) મીઠી પીસાળના રોગનું મુખ્ય કારણ શેરડીમાંથી બનેલી ખાંડ અને માંસનો ખોરાક છે. (૩) તંબાકુના ચાલુ ઉપયોગથી ફેફસાંમાં ક્ષયરોગનો પાયો નંખાય છે. (૪) બાળકને તેના દરેક રતલ વજન દીઠ દરરોજ અઢી આઉંસ પ્રવાહી ખોરાકની જરૂર છે. (૫) છ મહીનાની વય પછી બાળકને પાકેલા ફળનો રસ ફાયદાકારક થઈ પડે છે. (૬) ધાવતાં બાળકોને દાંત આવવાનું શરૂ થતું હોય તે વખતે તેઓને માતાના દૂધ કરતાં વધુ લાલકારક બીજો એક ખોરાક નથી.

(૭) બાળકો માટે ધાવણ મૂકાવવાનો અનુકૂળ વખત ૯ થી ૧૦ મહીનાની ઉંમરનો વખત છે. (૮) બાળકોને અંગુઠો ચૂસવાની ટેવ પાડવાથી દાંત બેઠોળ ઉગે છે અને મોઢાનું જડણું પણ કઠરું બને છે. બનતાંસુધી બાળકોને આ તખેલથી દૂર રાખવાની કોશીસ કરવી. (૯) આપણાં શરીરને પ્રોટેનની ઘણી ઓછી જરૂર પડતી હોવાથી પ્રોટેનવાળો ખોરાક જેમ બને તેમ ઓછો લેવો.

(૧૦) માંસનો કે બીજો ભારે ખોરાક વધુ લેવાય છે, તેમ ગુરદા ઉપર કામનો વધુ બોલો પડે છે. ("સિંદુરતાન અને પ્રજ્ઞમિત્ર"માં લેખક:-એક. ડી.)

૧૯૫-ચા અને કૌફીના ઉપયોગથી થતી દુનિયાની ખરબાદી

ટેનીનની માડી અસર

આ દુનિયાનું એક એવું જખરદસ્ત પીણું ચયું છે કે તેને આપણે છોડી શકીયું કે કેમ, તે મુશ્કેલીલરેલો પ્રશ્ન નાશ્વર પડે છે. ચા અને કૌફી બેંકમાં જે કોઈ અખર તેજ લાવનારું સત્ત્વ છે તે કેશીન છે. આ કેશીન સૂકાં પાંદડાંમાં ૨ થી ૩ ટકા હોય છે. આનાં પાંદડાં ૫ ગ્રામમાંથી

બનાવેલી માદ, અગર ૧૫ થી ૧૭ મામમાંથી બનાવેલી ફાંદી ૧ મામ જેટલું ફેરીન પરાવે છે. આ વપરાંત ખીખાં તરવો પશુ બેક પીણામાં હોય છે. ફાંદીમાં ચરખી અને હોરાશબ્દિક એસીડ રહેલું હોય છે, જ્યારે માદમાં ટેનીન અને ધીઓક્ષોનીન હોય છે.

માદમાં ફેરીન અને ટેનીન મોટા અંશમાં હોય છે. માદનો ઉપયોગ કાંઈ પણ રીતે બોરાક-નટિક ગળી શકાય નહિ. દલકા માદમાં જેટલા પ્રમાણમાં ટેનીન હોય છે, તેટલા જ પ્રમાણમાં ટેનીન ઉચી ચામાં હોય છે. માદ બનાવવાની રીતમાં જ ટેનીન ફેરીન જેટલું અંદર આવે છે તેનો આધાર રહે છે. જેમ લાંબો વખત આ ગરમ પાણીમાં રહ્યું હોય છે, તેમ ટેનીન વધારે અંદર રાખવામાં; અને થોડા વખતમાં થોડુંક ફેરીન જાય છે. એમાંથી જ ખીખે પાણી કાઢવાથી પશુ ફેરીન મેળવે છે તે ખોટી દલીલ છે; કારણ કે ફેરીન પહેલાં પાણીમાં ફેરવવા પ્રમાણમાં ચાલુ થાય છે, પછી ખીખાંમાં ટેનીન મોટા અંશમાં આવે છે.

ફેરીન તેજ લાવનાર તત્વ છે અને તેથી જ હલવા દરદીઓનું મરણપ્રમાણ વધે છે; કેમકે ફેરીનની અસર હલવા ઉપર તાત્કાલિક થાય છે. આરોગ્યશાસ્ત્રીઓનો એવો અભિપ્રાય છે કે, વિચારની બિન ઝડપી અને શુદ્ધ હોય છે અને યુસ્તી કેમી થાય છે, યાક દૂર થાય છે અને ફેરીનથી બધી જાનેદિયો તીવ્ર અને તેજ બને છે. આથી અરીજુના પ્રતીકારપે ફેરીન વળે જામે વપરાય છે. ફેરીન લીધા પછી નબળાઈ કેટલી આવે છે, માણસની તાકાત કેટલી નાશ પામે છે તેનો અખતરો ત્રીં હોલિંગરથે ક્ષેપે છે. તાજ સા 'ઈવાથી દાહ્ય કરવાનું' કામ, આંકડા માનુ-વાનું કામ, કાગળ લખવાનું, હાથવાનું વગેરે કામમાં બનતું હતું; કારણ કે ફેરીનનો અંશ મોટો હતો. આ બધી અસર મગજમાંથી-મનની દરિયોની ટેને માત્રમ પડી હતી. ફેરીનની અસર રનાયુ ઉપર થાય છે અને તેમને તે વેગ આવે છે.

ફેરીનની માટી અસર ધરીરના ખીખાં એકે વિભાગ ઉપર થતી નથી; પરંતુ હલવા ઉપર થાય છે, લોહીના દમાણમાં હલોળો આવે છે. ફેરીન સારી રીતે મેટલે કે ઓક્સિડાઈઝેશનના શેષમાં અસર કરે છે; અને થોડા પ્રમાણમાં લેવાથી, અંદરની નવોએને તાકાત આવે છે. માન-ફેરીન રક્તાણુની દરિયે ફેરીન સાથે બેન્ડોએનું સત્ત્વ માત્રમ પડે છે, અને તેમાં સેડિમેન્ટ લીધીક-નો હોનેરો થાય છે. આથી રીતે કાર્બેટિક અસર મેળવવામાટે ફેરીન ધારૂ અત્યવનું ઓછું થાય છે, જેથી આંતરડાના શેષમાં આ યુક્તારી માદમ પડે છે અને માનાવજ ફેરીન મેળવી શકાય છે. આનો ઉપયોગ અને નુકસાન આ બનાવવાની ખાસ રીતથી થાય છે. ફેરીન મોટા પ્રમાણ-માં લે લેવામાં આવે તો તેથી મજાદ, નુંકાને ફૂટે છે. મદ્યમાં અલ્કાહ બને છે. નિઘાસિત થવું પડે છે અને તેથી મજાદને મોટો હોલ થાય છે. હરેમ એ કે જે માણસ પાન પ્યાકા આ પીએ તો ફેરીન મોટા પ્રમાણમાં ધરીરમાં નાખી, બાદમાં રેડા કરે છે.

ટેનીન ધારૂ પણ વધારે લાંબો વખત લેવાથી ખાસ અસર કરે છે. આ ટેનીનથી બરબાદ-નો શામ માનુ થાય છે. કેટલી તાકાત વિઠાનદાઓને પૂરતર ક્યું છે કે, પાનના રસના વંડુઓ માદથી બનાવી રીતે પાનના કરે છે અને મધુશૂદ્રી તાકાતથી નહીં ૧૨ હેરાએ પણ આથી માદ પોટી દીધી છે. આમાં ફેર વધારે બેકથી ટેનીનથી અસર મેળવી થાય છે અને પેટ અદ પાંચથી ધરીરના અગરમાંથી કાઢી ફેરવી લે છે, કારણકે આમાં થોડામાં જ ટેનીનને ઓક્સિડાઈઝેશનમાં આવે છે. આ અને કેટલાક અન્ય કારણો, જાણીતો કેટલાકે છે, એ કહેવું અપેક્ષ છે; પરંતુ કાલેજા શેષમાં ફેરે ઉપરથી ફેરે ફેરે વધવા પડે છે.

તો કે આ અને ફાંદી વિદેશ કરે પડે પડે પડે છે, પડે પડે છે અને પડે પડે છે માણસ માતા પાદને કેટલાક ટેનીનને મોટો અંશ ધરીરમાં નાખી દરિયાને હલ કરે છે અને બનાવવામાં ફેરીન ફેરી રીતે ફેરુ એ માણસને છે. એ ફેરે મેટલેટિક ફેરુ ના મેટલ પાદમાં કારણકે આ બનાવે થોડી કે જેથી ફેરે અગર પડે છે. આ ટેનીનના પાદ એ ફેરે બારે, બીકે આ ટેનીન ધરીરમાં અનેક રીતે ફેરે કરે.

भारतवर्ष में सबसे सस्ती, सचित्र उच्च-कोटि

त्याग-भूमि

जीवन, जागृति, बल और बलिदान की मासिक

सम्पादक—श्री० हरिभाऊ उपाध्याय, श्री क्षेमानन्द राहत

पृष्ठ-संख्या १२०, दो रङ्गीन और कइ सादे चित्र

स्त्रियों के लिए खास तौर से ३२ पृष्ठ सुरक्षित

वार्षिक मूल्य केवल ४)

सूचना—इतने ही पृष्ठों और लगभग इतने ही चित्रों के अन्य मासिक पत्रों का (६) या ६॥) वार्षिक है, पर प्रचार के लिए इसका मूल्य लागत से भी कम रक्खा गया इसके अलावा इसमें बाहरी कोई भी विज्ञापन नहीं छापे जाते, जिससे कि अन्य पत्रों हजारों रूपयों की आमदनी होती है। चित्र भी इसमें बहुत उच्च कोटि के और ज्ञानप्रद जाते हैं। नमूने की प्रति के लिए ॥) के टिकट भेजिए।

आशा है, साहित्य और देश-सेवा के इस उद्योग में पाठकगण हमारे साथी बनेंगे स्वयं ग्राहक बनकर व अपने मित्रों को बनाकर सहायक होंगे।

सस्ता-मण्डल, अजमेर की सस्ती और उपयोगी पुस्तकें

पुस्तकों का विषय, उनकी पृष्ठ-संख्या और मूल्य पर विचार कीजिए

अन्य प्रकाशक प्रायः १०० पृष्ठों की पुस्तक का ॥) या ॥=) मूल्य रखते हैं

पर मण्डल इतने ही पृष्ठों का मूल्य केवल ॥) रखता है।

म० गांधीजी के आत्मचरित्र पृष्ठ ४१६ का मूल्य तो केवल ॥=) रक्खा गया है।

आत्म-चरित्र के साथ ही महात्माजी के सत्याग्रह-इतिहास पृष्ठ ५०० मूल्य १॥) का ऑर्डर भी देना चाहिए; क्योंकि यह महात्माजी के जीवन-चरित्र का एक महत्वपूर्ण अंश है। थोड़ी-सी कॉपियाँ बची हैं।

मण्डल ने अब तक बहुत सस्ती ३१ पुस्तकें प्रकाशित की हैं।

कुछ के नाम ये हैं—(१) भारत के खी-रत्न (पृष्ठ ७३८) मूल्य १॥=), (२) यूरोप का सम्पूर्ण इतिहास (पृष्ठ ८३०) मूल्य २), (३) गोरों का प्रभुत्व (पृष्ठ २७४) ॥=), (४) ब्रह्मचर्य-विज्ञान (पृष्ठ ३७४) मूल्य ॥=), (५) तामिल-वेद (पृष्ठ २४८ धर्म और नीति के अमृतमय उपदेश) मूल्य ॥=), (६) दिव्य जीवन (पृष्ठ १३६) मूल्य ॥=), (७) अनोखा (कान्तिकारी उपन्यास-पृष्ठ ४५४) मूल्य १॥=), (८) हाथ की कतारें-बुनारें (एक हजार इनामवाली पोथी; पृष्ठ २६७) मूल्य ॥=), (९) जीवन-साहित्य (पृष्ठ ४१८) मूल्य १), (१०) क्या करें? (टी-लस्टॉय) मूल्य ॥=), (११) ली और पुरुष (टॉलस्टॉय) मूल्य ॥=, अन्य पुस्तकों के लिए बड़ा सूचीपत्र भेगावे।

पता—सस्ता मण्डल, अजमेर

